

**Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta**

Disertační práce

**Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius
Minucia Felixe**

**Adversus nationes by Arnobius of Sicca and
Octavius by Minucius Felix**

Doktorský studijní program: Teologie
Studijní obor: Husitská teologie

Školitel:
Prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek

Autor:
Mgr. Ladislava Říhová

Praha 2016

Poděkování

Děkuji svému školiteli prof. ThDr. Janu Blahoslavu Láškovi za mnohé rady, trpělivost, ochotu a vstřícný přístup při vedení předkládané disertační práce. Dále děkuji svému konzultantovi doc. Václavu Venturovi za cenné rady, doc. ThDr. Kamile Veverkové Th.D. za získání mně jinak nedostupného překladu Arnobiovy apologie do ruského jazyka. Můj dík patří i prof. Dr. Christophu Burgerovi za poskytnutí cenných literárních pramenů, Dr. S. Kissovi za rady týkající se výběru literatury a Mgr. Lucii Kopecké za obětavou spolupráci při kontrole původního latinského textu i jeho českého překladu. Můj dík patří také Grantové agentuře UK za udělení finanční podpory v rámci řešení grantového projektu č. 1990214 s názvem Specifika náboženské konverze v díle Arnobia ze Sikky a jeho přínos pro analýzu náboženské situace dnes.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci s názvem *Adversus nationes Arnobia* ze Sikky a Octavius Minucia Felixe napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 16. 4. 2016

Ladislava Říhová

Obsah

Úvod	9
I HISTORICKÁ FAKTA	13
1. Dobové pozadí a kontext Arnobiova života a díla	14
1.1 Prokonzulská Afrika a Sikka Veneria	15
1.2 Náboženské a kulturní ovzduší v Sikce doby Arnobiovy	16
1.3 Křesťanství v severní Africe a především v Sikce	17
1.4 Diokleciánovo pronásledování křesťanů	18
2. Arnobius ze Sikky – neznámý obhájce víry	21
2.1 Chronologie Arnobiova života	22
2.2 Motivy sepsání <i>Adversus nationes</i>	25
3. <i>Adversus nationes</i> – text a jeho příběh	28
3.1 <i>Adversus nationes</i> – jediný rukopis	28
3.2 Edice Arnobiova spisu	29
3.2.1 Starší edice	29
3.2.2 Novější edice a aktuální stav	30
4. Stručný přehled bádání	32
4.1 Hodnocení Arnobia v období do 19. století	32
4.2 Arnobius v 19. a 20. století	33
4.2.1 Arnobius a moderní bádání	34
4.2.2 Teologií inspirovaná či teologii věnovaná literatura o Arnobiovi	35
4.2.3 Práce zabývající se primárně problematikou lidské duše	42
4.2.3 Statě kratšího rozsahu a filologicky motivovaná pojednání o Arnobiovi	46
4.3 Arnobius a čeští badatelé	50
II ADVERSUS NATIONES – PROTI POHANŮM	53
5. Arnobiův jazyk a styl argumentace	54
5.1 Arnobius a slovní zásoba řeckého původu	57
5.2 Arnobius: syntax a metrika	58
6. Stručné charakteristiky jednotlivých knih	60
6.1 Arnobii <i>Adversus nationes liber I</i>	60
6.2 Arnobii <i>Adversus nationes liber II</i>	65
6.3 Arnobii <i>Adversus nationes liber III</i>	70

6.4 Arnobii Adversus nationes liber IV.....	73
6.5 Arnobii Adversus nationes liber V.....	75
6.6 Arnobii Adversus nationes liber VI.....	78
6.7. Arnobii Adversus nationes liber VII.....	79
7. Text a překlad Adversus nationes.....	84
7.1 Kniha první.....	85
7.2 Kniha druhá.....	146
7.3 Kniha třetí.....	224
7.4 Kniha čtvrtá.....	263
7.5 Kniha pátá.....	303
7.6 Kniha šestá.....	352
7.7 Kniha sedmá.....	384
III KOMENTÁŘ.....	447
8. Arnobiovy prameny.....	448
8.1 Arnobiovy pohanské prameny.....	448
8.1.1 Arnobiův epikureismus a Lucretius.....	449
8.1.2 Arnobius a Platón.....	450
8.1.3 Arnobius, Labeo a platonismus.....	451
8.2 Arnobiovy křesťanské prameny.....	452
8.2.1 Arnobius a Písmo.....	452
8.2.2 Arnobius a Starý zákon.....	453
8.2.3 Arnobius a Nový zákon.....	454
8.2.3.1 Literární „nízkost“ biblického textu a Arnobiova reflexe.....	458
8.2.4 Inspirace křesťanskými autory, zejména Klémentem Alexandrijským.....	459
8.2.5 Literární závislost na Klémentovi.....	460
9. Polemika s pohanstvím a hodnocení pohanských kultů a mytologie.....	462
9.1 Arnobius „pohan“ a jeho „souvěrci“.....	462
9.2 Struktura, metody a cíle Arnobiova útoku.....	463
9.2.1 Prameny Arnobiových výpovědí o pohanských božstvech.....	464
9.2.1.1 Arnobiovi oponenti.....	466
9.2.1.2 Filosofické pozadí Arnobiovy polemiky.....	468
9.2.2 Arnobius jako odpůrce alegorické výkladové metody.....	469
9.2.3 „Bohové“, lidé a Bůh.....	473
9.2.3.1 Podstata pohanských bohů.....	474

9.2.3.2 Bohové a jejich charakteristiky	476
9.2.3.3 Antropomorfismy pohanské mytologie	476
9.2.3.4 Počátek a smrt pohanských bohů – Arnobius a Euhémeros	478
9.2.4 Problém božího hněvu v Arnobiově díle	481
9.2.5 Odmítání římské náboženské praxe.....	484
9.2.5.1 Kritika kněží a kněžských kolegií	484
9.2.5.2 Kritika kultické praxe a oběti.....	485
9.2.5.3 Výpady proti chrámům a sakrálním stavbám	487
9.2.5.4 Výpady proti modlám	488
9.2.6 Popření filosofické cesty k nesmrtelnosti.....	492
10. Arnobiův postoj ke křesťanské teologii a jeho „teologická formace“	495
10.1 Pohanovo obrácení.....	496
11. Arnobiova teologická stanoviska.....	500
11.1 Arnobius a Trojice.....	501
11.1.1 Arnobius a Bůh „Otec“ (<i>Deus summus</i>).....	502
11.1.1.1 Pojmenování Boha.....	502
11.1.1.2 Arnobiův oslabený dualismus	503
11.1.1.3 Základní charakteristiky arnobiovské teologie	507
11.1.1.4 Bůh, bohové a stvoření.....	508
11.1.1.5 Základní charakteristiky nejvyššího Boha	509
11.1.2 Arnobius a Boží Syn	512
11.1.2.1 Tituly a pojmenování Krista	513
11.1.2.2 Arnobius a „historický“ Ježíš	514
11.1.2.3 Základní charakteristiky Krista.....	516
11.1.2.4 Arnobiovo pojetí Kristovy inkarnace.....	517
11.1.2.5 Kristus jako zjevitel cesty k nesmrtelnosti	520
11.1.2.6 Kristova smrt a její význam	522
11.1.2.7 Kristus jako „magister“ a jeho učedníci.....	525
11.1.2.8 Absence pneumatologie?	528
11.2 Arnobiova soteriologie.....	529
11.2.1 Vnímání lidského subjektu a lidské duše	529
11.2.1.1 Arnobiovy výroky o duši a člověku	530
11.2.1.2 Terminologie týkající se lidské duše	530
11.2.1.3 Původ Arnobiova učení o duši.....	531

11.2.1.4 Duše jako „media qualitas“	532
11.2.2 Arnobiovo pojetí člověka	535
11.2.2.1 Problém lidského poznání	537
11.2.3 Posmrtná existence, spása nebo „rozplynutí“	539
11.3 Arnobius a církve	542
11.4 Zhodnocení Arnobiovy teologické koncepce	544
12. Arnobius Afer a Minucius Felix	546
12.1 Kdo byl Minucius Felix	546
12. 2 Adversus nationes jako nepovedený opis Minucia?	547
12.2.1 Společná latinská apologie	550
12.3 „Loci communes“ křesťanské apologetiky	552
12.3.1 Křesťané zapříčinili hněv bohů	553
12.3.2 Křesťané jako neetičtí zhýralci a podněcovatelé nepokojů	554
12.3.3 Křesťané jako bezbožníci	557
12.3.4 Kritika bohoslužebných obřadů	558
12.3.5 Odmítání obětního kultu	561
12.3.6 Chybějící apologetický motiv – polemika s židovstvím	563
12.3.7 Terminologické podobnosti	564
Závěr	565
Jmenný rejstřík	569
Přílohy	580
Zusammenfassung	585

Seznam zkratek

Adv. nat.	Adversus nationes
ann.	zkratka lat. annus v názvech částí některých děl (zejm. Jeronýmovy kroniky)
Apol.	Apologeticum (dílo Tertullianovo)
Chron.	Chronicon (dílo Jeronýmovo)
CSEL	Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
CSLP	Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum
De nat. deor.	De natura deorum (dílo Ciceronovo)
De vir. ill.	De viris illustribus (dílo Jeronýmovo)
Div. inst.	Divinae institutiones (dílo Lactantiovo)
Ep.	Epistula (užito výhradně k označení dopisů antických autorů)
ibid.	tamtéž (ibidem)
introd.	úvod
Lact.	Lactantius
Min. Fel.	Minucius Felix
Oct.	Octavius (dílo Minuciovo)
n	následující pododdíl (zpravidla užito v odkazech na text Adv. nat.)
nn	následující pododíly (zpravidla do konce kapitoly)
n.	číslo (numerus)
PL	Patrologia Latina (Migne)
PLD	Patrologia Latina Database (CD-ROM)
sc.	scilicet
srv.	srovnej
ZNW	Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft

Zkratky biblických knih jsou uváděny podle Českého ekumenického překladu.

Úvod

Osobnost Arnobia ze Sikky není českým teologům příliš známa. Arnobius, severoafrický učitel rétoriky a církevní autor konce třetího století, je autorem jediného dochovaného díla, poněkud „amatérské“, avšak na svou dobu poměrně rozsáhlé (dílo čítá celkem sedm obsáhlých knih) latinsky psané apologie křesťanství s názvem *Adversus nationes*.

Arnobius sepsal své dílo jako raný konvertita, patrně ještě předtím, než prošel katechumenátem či jinou teologickou formací. Jeho apologie proto vykazuje velmi specifické rysy, neboť není psána primárně z pozic křesťanských a ve snaze přesvědčit pohany silou křesťanské argumentace, ale spíše z pohledu pohanského, v němž se náš autor orientoval o poznání lépe než v křesťanské věrouce. Arnobius proto volí jinou argumentační strategii než jeho předchůdci z řad křesťanských apologetů a snaží se přesvědčit své protivníky argumenty, jež jsou jim dobře známy, a sice argumenty z pohanského prostředí a náboženství, mezi které náš rétor průběžně vsouvá tvrzení křesťanská nebo taková, která za křesťanská považoval, domáhaje se jejich uznání pohanskými oponenty. Z tohoto důvodu je apologie *Adversus nationes* skutečně ojedinělým pramenem, který je však zajímavý nejen svou netypickou strukturou, ale také historickým zasazením. I když se nejedná o apologii v pravém smyslu slova a přesto, že Arnobius neměl o křesťanství patrně příliš hluboké znalosti, zůstává jeho apologie posledním apologetickým spisem sepsaným těsně před milánským ediktem, nejpravděpodobněji v době Diokleciánova pronásledování, nebo krátce po něm. Apologie *Adversus nationes* není z hlediska křesťanské teologie převratným dílem. Její autor, ač krajan Tertullianův a Augustinův, rozhodně nepatří mezi velké teology a bádání si dokonce kladlo otázku, zda jej pro netypický charakter jeho spisu lze vůbec počítat mezi apologety, i přesto si však Arnobius, podle mého názoru, zaslouží, aby byl jeho text podrobněji prozkoumán. Jeho atypická apologie totiž obsahuje řadu historických reálií a z hlediska náboženského je též zdrojem cenných informací především o řeckých a římských kulturech a náboženských zvyklostech.

Možná právě proto poutal Arnobius v uplynulých dobách především pozornost filologů či historiků starověku a odborníků na antická náboženství, zájmu křesťanských teologů však po dlouhá staletí unikal,¹ možná bylo na vině jeho zařazení mezi *apocrypha* v textu Gelasiánského dekretu, možná měl Arnobius tu nevýhodu, že jediným starověkým

¹ Problematika arnobiovského bádání je podrobněji rozpracována ve čtvrté kapitole této práce.

autorem, který jej zmiňuje, byl jeho o něco mladší krajan Jeroným.² Nemalelou roli musela sehrát také skutečnost, že text apologie *Adversus nationes* nebyl po dlouhou dobu očím evropských badatelů dostupný. Prvním, kdo Arnobia znovuobjevil a poskytl jeho text humanistickým vzdělavcům, byl správce vatikánské knihovny Faustus Sabaeus, který Arnobiův rukopis – jediný dochovaný rukopis *Adversus nationes*, pocházející z jedenáctého století, kdy byl opsán z již ztracené majuskulní předlohy – na svých cestách v zahraničí objevil, za cenu nemalých nákladů získal a poprvé roku 1543 vydal tiskem.³ Sabaeovo vydání a vydání dalších badatelů, jež bezprostředně následovala, vyvolala zájem o arnobiovskou problematiku. Arnobius se dočkal mnoha vydání svého spisu, přičemž mezi jinými nemůžeme nezmínit vůbec první kritické vydání, jež uspořádal a roku 1875 ve Vídni vydal Augustus Reifferscheid. Po Reifferscheidovi se Arnobius dočkal dosud jen jediného úplného kritického vydání, jež roku 1935 uspořádal a vydal C. Marchesi.⁴

Arnobius není snadným autorem, a to ani z hlediska jazykového – jeho latina je na mnoha místech poznamenána specificky africkými vlivy, jinde se projevují již nešvary latiny poklasické – ani z hlediska obsahového. Starší i modernější badatelé z řad historiků i teologů proto k Arnobiovi zaujímalí leckdy velmi rozporuplná stanoviska, hledající v osobě afrického rétora jednou pravověrného křesťana, jindy stoupence některé z heretických skupin.⁵

Podrobnějšího prozkoumání po stránce filosofické a teologické se v posledním století Arnobiovi dostalo až v jeho druhé polovině, kdy se přímo jeho teologii věnoval ve své disertaci s názvem *Die theologische Position des älteren Arnobius* německý teolog Christoph Burger.⁶ Náboženskou tematiku v Arnobiovi, avšak nikoli pouze křesťanskou, jak již sám název napovídá, pojednal ve své monografii *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, věnované náboženskému ovzduší období vlády císaře

² Podrobněji je problematika pojednána ve 2. kapitole této práce v rámci pojednání o Arnobiově životě.

³ Dějinám textu a edic Arnobiovy apologie je věnována třetí kapitola práce.

⁴ Tato edice Arnobiova díla jako poslední úplná je zároveň textem citovaným v rámci této práce, na němž je v rozhodující míře založen i překlad do českého jazyka.

⁵ Stručnému přehledu arnobiovského bádání je věnována samostatná kapitola 4.

⁶ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*. Heidelberg, 1970. 117 s. Inaugural-Dissertation. Evangelisch-Theologische Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität zu Heidelberg. Referent Prof. D.Dr. H. Frhr. von CAMPENHAUSEN.

Diokleciána americký historik Michael Bland Simmons,⁷ jehož disertace je zároveň poslední vydanou monografií, jež byla Arnobiovi věnována.

V českém prostředí se arnobiovskou otázkou zabýval podrobněji – avšak nikoli z hlediska primárně teologického – pouze klasický filolog prof. Otakar Jiráni, který svou studii o Arnobiovi zveřejnil před více než sto lety v Listech filologických.⁸ Za poslední pokus o pojednání Arnobia ze stran českých badatelů lze považovat diplomovou práci Olgy Matulíkové,⁹ jež však navzdory odvážně zvolenému tématu *Arnobius jako pramen poznání své doby* narazila vlivem historických okolností na nemožnost prozkoumat arnobiovské téma podrobněji. Podotkněme také, že Matulíková se otázce křesťanství v Arnobiovi věnuje pouze okrajově.

Jak vyplývá z výše uvedených skutečností, arnobiovské téma nebylo v uplynulých desetiletích v českém jazykovém prostředí podrobněji pojednáno, pozornosti teologů pak Arnobius unikal zcela. Český překlad jeho neobvyklé apologie není dodnes k dispozici, a to i navzdory skutečnosti, že spis Octavius, který byl dlouhou dobu za součást Arnobiova textu považován, byl nejednou v českém překladu vydán. Arnobius byl oproti tomu přeložen pouze do několika světových jazyků.

Záměrem této práce je pokus o reflexi dosavadního bádání o Arnobiovi se zvláštním zřetelem k otázkám křesťanské teologie,¹⁰ dále pak zpracování studie věnované Arnobiovým teologickým specifickým.¹¹ Vzhledem k nutnosti práce s původním latinským textem *Adversus nationes* předpokládá zpracování studie také překlad Arnobiova textu do českého jazyka. Text a překlad *Adversus nationes* bude proto integrální součástí této práce. Tvoří společně se stručnými úvody k jednotlivým knihám – jež se vzhledem k rozsahu celého spisu jeví jako vhodné – samostatný vložený oddíl II.

Práce se pokusí představit českému bádání osobnost poměrně neznámého křesťanského apologety, přičemž lze předpokládat, že Arnobiovo dílo, ač autor není primárně křesťanským teologem, poskytne cenné informace především v oblasti církevních dějin a religionistiky, neboť Arnobius v určitých ohledech reprezentuje pozice laické,

⁷ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. 1. vyd. Oxford : Clarendon Press, 1995. 385 s. ISBN: 0-19-814913-1.

⁸ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*. *Listy filologické*, 1909, Vol. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.

⁹ MATULÍKOVÁ, Olga. *Arnobius jako pramen poznání své doby*. Praha, 1971. 95 s. Diplomová práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze. Vedoucí práce prof. PhDr. Radislav HOŠEK, CSc.

¹⁰ Této problematice je v rámci práce primárně věnován oddíl I.

¹¹ Zahrnuje oddíl III.

církevně neformované veřejnosti své doby. V jeho atypické apologii lze proto předpokládat cenné informace vrhající nové světlo nejen na předkoncilní teologii křesťanskou, ale také na její reflexi ze strany pohanských oponentů a zejména pohanských konvertitů, mezi které lze řadit i Arnobia samotného. Z hlediska teologického se jeví jako vhodné konfrontovat Arnobiův spis s Octaviem Minucia Felixe, již proto, že právě Octavius byl ve starším bádání považován za Arnobiovu osmou knihu. Díky svému specifickému stylu (forma dialogu s pohanstvím) poskytují oba zmínění autoři obdivuhodné množství historických reálií, jež si zasluhuje podrobnější průzkum, který přispěje k analýze dobových principů vyrovnávání se s náboženským pluralismem a kulturně-náboženskými fenomény.¹² Přestože takové zkoumání lze podniknout z pozic většinové církve a její polemiky s pohanskými intelektuálními elitami, domnívám se, že zkoumání Arnobiova stanoviska bude přínosem především díky jeho postavení „na pomezí“ mezi polyteismem a křesťanstvím.

¹² Rozboru arnobiovské tematiky ve vztahu k Minuciovi se věnuje závěrečná dvanáctá kapitola této práce.

I HISTORICKÁ FAKTA

1. Dobové pozadí a kontext Arnobiova života a díla

Arnobius ze Sikky je jedním z méně známých latinsky píšících křesťanských apologetů, nebo snad lépe řečeno křesťanských autorů. Je autorem jediného dochovaného díla o sedmi knihách s názvem *Adversus nationes*, jež je tradičně označováno jako apologie křesťanství, později si však ukážeme, že Arnobius není apologetou v tom smyslu, na nějž bychom snad při zmínce o autorovi přednicejského období mohli usuzovat. Arnobius je do značné míry „synem své doby“, a proto nelze jeho dílo vytrhovat z historických souvislostí, jež jsou proto látkou této kapitoly.

Podotkneme hned v úvodu, že ne jeden z badatelů se pokoušel Arnobia zkoumat izolovaně. Možná se tak stalo v důsledku zařazení Arnobia mezi „*apocrypha*“ v textu *Gelasiánského dekretu*, možná byl na vině nejasný komplikovaný a těžko uchopitelný styl autora libujícího si v četných tematických odbočkách, řečnických ozdobách a neexaktních, filosoficky podbarvených formulacích. Možná svou roli sehrála i jeho hypotetická špatná znalost křesťanské věrouky či neochota starších autorů přiznat Arnobiovi místo mezi apologety. Ať již onen zvláštní přístup badatelů měl své kořeny kdekoli, zůstává skutečností, že Arnobius byl často vykládán bez širšího kontextu a to nejen textového – vezmeme-li v úvahu konkrétní pasáž v rámci apologie –, ale i historického. Simmons si ve své Arnobiovi věnované monografii¹³ právem stěžuje na přístup minulých generací, který zapříčinil Arnobiovu izolaci a nepochopení,¹⁴ a ten je podle mého názoru také pramenem ambivalentního postoje k Arnobiově apologii v bádání dvacátého století.¹⁵

Jak uvidíme dále, historický kontext je pro Arnobiovo dílo velice závažný a v mnoha směrech jsou relevantní historické údaje ověřené mimo rámec *Adversus nationes* jediným spolehlivým vodítkem. V dalším pojednání o Arnobiovi se pak na historické události

¹³ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. 1. vyd. Oxford : Clarendon Press, 1995. 385 s. ISBN: 0-19-814913-1.

¹⁴ Simmons popisuje neuspokojivý přístup poměrně humornými slovy a říká a přitvňuje badatele k zmateně pobíhajícím myším v bludišti: „*Like a nervous mice moving back and forth in a maze, scholars historically have vacillated between one extreme or the other in their attempt to identify an enigmatic personality espousing a hybrid pagan-Christian religion.*“ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 4. Jak uvidíme v kapitole 4. Simmons svým poněkud extrémním vyjádřením situaci v arnobiovském bádání velice výstižně charakterizuje. A nemýlí se ani v další biologické metafoře, přirovnává Arnobia k izolovaně zkoumanému organismu. SIMMONS, Michael Bland. *Ibid.*

¹⁵ Dějinám arnobiovského bádání se věnujeme v kapitole 4.

budeme odvolávat pouze v užším kontextu, proto se je nyní pokusíme stručně nastínit jako celek.

1.1 Prokonzulská Afrika a Sikka Veneria

Podle zpráv Jeronýmových byla Arnobiovým působištěm, nevíme však, zda také rodištěm, severoafrická Sikka, jež byla v době Arnobiově součástí senátní provincie nesoucí název *Africa proconsularis*. Po zničení Kartága ve třetí punské válce¹⁶ se Sikka dokonce měla na krátkou dobu stát hlavním městem provincie. Za časů Arnobiových byla nicméně hlavním městem provincie nedaleká Utica. V rámci Augustových reforem byla *Africa proconsularis* začleněna mezi provincie senátní a jako taková byla spravována prokonzulem v hodnosti konzula, jehož funkční období zpravidla trvalo, podle římského republikánského zvyku, jeden rok. Zvláštností je, že přestože se jednalo o provincii senátní, působila na jejím území až do doby Caligulovy stálá vojenská posádka.¹⁷ Císař Dioklecián, jenž uskutečnil reformu římské státní správy, v jejímž rámci zvýšil počet provincií z padesáti na sto, aby zmenšil území jednotlivých provincií a usnadnil tak jejich kontrolu, nevynechal ani Prokonzulskou Afriku. Provincie byla za Diokleciána rozdělena na tři části, nesoucí názvy *Africa Zeugitana* (též *Africa Proconsularis*), *Africa Byzacena* a *Tripolitana*, přičemž všechny tyto části byly – zcela v duchu reformy – součástí většího územního celku, tzv. diecéze,¹⁸ v našem případě tedy *Dioecesis Africae*, a spadala pod správu italského prefekta.

Město Sikka bylo tedy, jak vyplývá z výše zmíněného, připojeno k říši již Oktaviánem, a sice pod názvem *Colonia Iulia Veneria Cirta Nova Sicca*.¹⁹ Slovo *Veneria* bylo k názvu města připojeno patrně díky přítomnosti Venušiny svatyně a prosperujícímu kultu, jemuž rozhodně nebyla cizí ani kultická prostituce. Velkým otazníkem zůstává, proč Arnobius, jenž své polemické pero namířil proti mnoha pohanským kultům, nevěnuje sikcenské Venuši žádnou zvláštní pozornost, přestože musel být nutně s tímto kultem konfrontován. Město, jehož historické centrum je uzavřeno historickými hradbami císaře Justiniána a jehož domy nesou dodnes na svých zdech četné stopy římských nápisů, dostalo

¹⁶ Stalo se tak roku 146 př. n. l.

¹⁷ Legio III Augusta.

¹⁸ Takových diecézí bylo vytvořeno celkem dvanáct a byly dále podřízeny správě čtyř prefektur, v jejich čele stáli tzv. *praetoriánští prefekti*, každý z augustů měl totiž v rámci tetrarchie svého prefekta.

¹⁹ Označení Cirta nova by snad mohlo upomínat na jiné významné město této oblasti, a sice Cirtu, označení Cirta nova je však podle badatelů zde pouze označením nově založeného města, bez jakékoli souvislosti se severoafrickou Cirtou.

od arabských obyvatel jméno El Kef, starousedlíky je však, jak uvádí Wissova, dodnes označováno jako „*Schikka*“, což přinejmenším foneticky upomíná na původní název.²⁰ Z hlediska administrativního se Sikka patrně nacházela na rozhraní dvou větších správních celků (tzv. *pagi*) a byla proto významným politickým a kulturním střediskem.²¹ Okolí města bylo patrně osídleno rolníky a venkov, stejně jako tomu bylo u většiny antických měst, zásoboval městské obyvatelstvo zemědělskými plodinami. Okolí Sikky bylo v době římské významné především pěstováním pšenice, nechyběly však ani olivové háje či vinice. Provázanost agrárního života s městskou společností reflektuje v rovině náboženské i náš autor. Významnou roli zde hrají, jak uvidíme v následujících kapitolách, témata neúrody, sucha, přírodních katastrof a mezi božstvy zaujímají významné postavení božstva spjatá se zemědělskou produkcí. Zde Arnobius zmiňuje především Saturna, Ceres, či Minervu coby objevitelku oliv.²²

Sikka však nebyla pouze zemědělskou kolonií, ale také kulturně-náboženským centrem, vedle chrámu bohyně Venuše, po němž se však v Sikce nezachovaly stopy, disponovala amfiteátre a rozsáhlými lázněmi s centrální šestihrannou halou.

1.2 Náboženské a kulturní ovzduší v Sikce doby Arnobiovy

Jak již sám římský název města napovídá, božstvem, jež Sikku proslavilo, byla bohyně Venuše. Arnobius se nikde ve svém díle nevěnuje kultické praxi spojené s uctíváním této bohyně či s jejím chrámem v autorově působišti. V Adv. nat. III, 27.6, jak se domnívá Simmons,²³ činí o Venušině kultu nepřímou zmínku. Kromě nepřímé zmínky o Venuši se Arnobius na několika místech své apologie zmiňuje o různých specificky afrických etnických skupinách, jejich zvycích, či specifických dovednostech. Adv. nat. I, 32.12 zmiňuje místní maorská božstva a v Adv. nat. II, 32 hovoří o **Psyllech**, proslulých svou dovedností vyléčit jedovaté hadí uštknutí. S maorským kultem budou zřejmě spojena také mytická božstva egyptského původu označovaná u Arnobia jako **Bocchores**.²⁴ Obdobné nejasnosti panují i o blíže nespecifikovaných božstvech syrských, jež se podle podání Arnobiova měla

²⁰ PAULY, August, WISSOWA, Georg. *Paulys Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung*. col. [2187], Art. Sicca Veneria.

²¹ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 99.

²² Adv. nat. III, 31.1.

²³ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 104.

²⁴ Adv. nat. I, 36.5.

líhnout z vajec.²⁵ Vedle božstev se Arnobius věnuje také místnímu obyvatelstvu. Z místních kmenů jsou vedle Maurů zmíněni Gaetulové a Zeugitánci.²⁶ Na některých místech své apologie poskytuje Arnobius zajímavé informace o spiritualitě a zvycích těchto národů i obyvatel Afriky obecně. V kapitole věnované vlastní konverzi (Adv. nat. I, 39.1.) patrně reflektuje běžnou náboženskou praxi svou i svých krajanů. Zda jeho slova obsahují něco ze specificky africké spirituality, či nikoli, podrobíme, bude-li to nutné, zkoumání v dalších kapitolách této práce.

1.3 Křesťanství v severní Africe a především v Sikce

Nezpochybnitelnou skutečností je, že vedle kontaktu s četnými pohanskými kultury, byl Arnobius v Sikce konfrontován také s křesťanskou tradicí. Nevíme, a sám Arnobius o tom mlčí, za jakých okolností se náš řečník s křesťanstvím seznámil a konkrétní informaci nám o tom neposkytuje ani sv. Jeroným, jediný starověký „svědek“ Arnobiův, snad ani on si nebyl motivy a okolnostmi Arnobiovy konverze jist a vyslovil proto hypotézu, že k obrácení Arnobia ke křesťanství došlo na základě snu. Podrobnější informace bohužel Jeroným neposkytuje a sám Arnobius ke své konverzi píše – v návaznosti na výše popsanou pohanskou minulost – pouze:

„Nyní, jsa uveden takovým učitelem na cesty pravdy, vím, co jsou tyto všechny věci, rozeznávám hodnotu věcí, jež jsou jí hodny, a nečiním žádnou urážku božskému jménu a to, co každému náleží, ať osobě nebo bytosti, prokazují v náležité míře i vážnosti.“²⁷

O historických okolnostech konverze se však v *Adversus nationes* nic konkrétního nedočteme. Sluší se proto alespoň krátce pojednat o křesťanství v Arnobiově rodišti.

Z hlediska církevní hierarchie máme jedinou relevantní informaci, Víme, že sídlem biskupa se Sikka stala roku 255 a je tedy vysoce pravděpodobné, že v době Arnobiovy konverze byl ve městě přítomen církevní hodnostář, jemuž měl podle Jeronýma Arnobius předložit své dílo.²⁸ Informace o počátcích křesťanství v Sikce se nám bohužel nezachovaly,

²⁵ „*Et ovorum progenies dii Syri.*“ Ibid.

²⁶ *Zeugitani* je podle Simmonse pouze jiným označením obyvatel Prokonzulské Afriky.

²⁷ Adv. nat. I, 39.2.

²⁸ Pro více informací o motivech sepsání a vztahu Arnobia k sikkenskému biskupovi viz kapitolu 2.2 této práce.

z archeologických nálezů a zejména z nápisu²⁹ zachovaného v byzantské bazilice v El Kef víme, že obzvláštní úcta zde byla prokazována apoštolu Petrovi. Nelze však zjistit, kde má tento kult své kořeny. Skutečnost, že Arnobius zmiňuje právě Petra jako jediného z apoštolů jménem, dává nicméně tušit, že kult byl skutečně v Sikce hluboce zakotven a Arnobiovým pramenem mohl být, jak uvádí Simmons, specifický v Sikce rozšířený petrovský mýtus, jehož mohl dle Simmonse Arnobius užít i k obměkčení zdejšího biskupa,³⁰ když se sám chtěl připojit k místní církvi.³¹

1.4 Diokleciánovo pronásledování křesťanů³²

Nejpravděpodobnějším termínem vzniku *Adversus nationes*, přestože Arnobius sám přesně tuto skutečnost neuvádí,³³ je období Diokleciánova pronásledování křesťanů, tedy rozmezí let 303–305. V únoru roku 305 totiž Dioklecián společně se svým spoluvládce Galeriem zasáhl proti křesťanům v Nikomédii, kde nechal rozbořit jejich baziliku. Dioklecián již 23. února vydal první z celkem čtyř ediktů. Je všeobecně známé, že svůj útok mířil císař především proti křesťanským intelektuálním elitám a bohoslužebnému životu církve. Z hlediska historického víme, že edikt do Afriky dorazil se zpožděním, byl však neprodleně realizován. Zcela jistá a externími prameny doložená je informace, že v Cirtě

²⁹ Řada antických, především však římských, nikoli křesťanských nápisů se v Sikce zachovala jako „recyklovaný“ stavební materiál. Četné inskripty jsou dodnes patrné ve zdech domů současného arabského obyvatelstva.

³⁰ „A reasonable hypothesis is that a local Petrine myth associated with the cult of the apostle in North Africa, possibly deriving from Sicca, might have been Arnobius' immediate source. [...] It is very likely that he would have to use it, especially if he wanted to impress the bishop of the church where the saint was venerated.“ SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 113.

³¹ Pro bližší informace o motivech a okolnostech Arnobiovy konverze a vzniku jeho spisu viz kapitoly 2.2 a 10.1 této práce.

³² Podkapitola bude v rozšířené podobě publikována jako samostatný výstup ve sborníku z konference „Církevní dějiny“, jež se konala v květnu 2015 na Husitské teologické fakultě UK.

³³ Podotkněme v této souvislosti, že Arnobius, přestože je velkým kritikem pohanské a především římské náboženské koncepce, nikde ve své apologii nekritizuje nejvyšší římské vládní struktury, přestože se dosti kousavě vyjadřuje ke krokům realizovaným římskými magistráty vůči křesťanům (*Adv. nat.* IV, 36.22n), které ostře kontrastují s až naivní křesťanskou mírumilovností. S největší pravděpodobností i v případě Diokleciánova pronásledování křesťanů neuvádí pronásledovatele konkrétně, ale, pokud vůbec odpůrce křesťanů nějak konkretizuje, vidí je v pohanských oponentech. Arnobiova, snad by se dalo říci, politická korektnost se dále projevuje v tom, že na žádném místě své apologie nevystupuje proti císařskému kultu, dokonce tento fenomén ani nezmiňuje.

bylo proti křesťanům zakročeno 19. května 303.³⁴ Arnobius ve svém spise naráží na nařízení prvního ediktu hned na několika místech. Poznamenejme však, že jeho podání často směšuje historicky relevantní a s ediktem skutečně související skutečnosti s výpověďmi nekonkrétního rázu, jež je možno vztáhnout na pronásledování křesťanů jako celek a jež tedy nemají z hlediska historického zvláštní hodnotu. Opatření prvního ediktu jsou prokazatelně zmíněna v Adv. nat. I, 26.1 a dále pak v Adv. nat. 4,36.22n. Druhý jmenovaný úsek podává navíc zcela konkrétní rozměr útoku na křesťanské intelektuální elity. Arnobius se totiž svých oponentů táže: „*Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? Cur immaniter conventicula dirui?*“ Naráží tak opět na ustanovení prvního ediktu, jenž mj. nařizoval i likvidaci křesťanských spisů.

Naopak v šesté knize, konkrétně v oddíle VI, 27.2 čteme slova, jež bývají často vykládána jako reminiscence posledního, tedy čtvrtého Diokleciánova ediktu, který nařizoval křesťanům, včetně žen a dětí, obět pohanským bohům pod trestem smrti. K tomuto ediktu je však třeba poznamenat, že na rozdíl od předchozích nebyla jeho realizace vyžadována Diokleciánovými spoluvládci Maximiánem a Konstantiem a edikt tudíž nevešel v platnost v západních oblastech říše. Teoreticky by se tedy ustanovení čtvrtého ediktu neměla na Prokonzulskou Afriku vztahovat. Je však možné, že Arnobius je informován o situaci křesťanů v jiných provinciích, např. informace pocházející z afrických provincií začleněných v rámci reformy pod pravomoc východního prefekta (*Praefectura Oriens*) a spadající tedy pod pravomoc Galeriovu a Diokleciánovu, na jejichž území edikt realizován byl, mohly být, podle mého názoru, Arnobiovi poměrně snadno dostupné. Podobně tomu mohlo být i v případě zmínky v Adv. nat. I, 26: „*exuritis et ad extreum nos fertis*“, je totiž známo, že Galerius, coby správce východních oblastí byl propagátorem tohoto trestu na svém území.

V případě poslední Arnobiovy zmínky o pronásledování však nesmíme zapomínat, jak poznamenává i Simmons, že Arnobius se zde nevyjadřuje k tomu, kdo z křesťanů je zde k oběti nucen. V případě, že by se rétorova výpověď vztahovala na křesťany jako celek, bez konkrétního výčtu, muselo by se nutně jednat o narážku na poslední edikt, pokud by se výpověď však vztáhla pouze na klérus, bylo by možno celou pasáž chápat jako reminiscenci na druhý edikt.

³⁴ Jak nás informují dobové prameny, v tomto případě římský magistrát Munatius Felix.

Pro úplnost poznamenejme závěrem, že problematice pronásledování křesťanů se Arnobius věnuje celkem na třinácti místech³⁵ svého spisu, většina těchto úseků je však natolik nekonkrétní, že je nelze přesněji historicky zařadit. Jisté však je, že Arnobius svou apologii psal skutečně nejspíše v období Diokleciánova pronásledování, nebo krátce po něm.

³⁵ Adv. nat I, 26.1, Adv. nat. I, 31.3, Adv. nat. I, 35.1, Adv. nat. I, 65.5, Adv. nat. II, 5, Adv. nat. II, 76.1, Adv. nat. II, 76.4, Adv. nat. II, 77, Adv. nat. II, 78,2, Adv. nat. III, 36.1, Adv. nat. IV, 36.4, Adv. nat. V, 29; Adv. nat. VI, 27.

2. Arnobius ze Sikky – neznámý obhájce víry

O Arnobiově životě se bohužel nezachovalo mnoho zpráv. Sám autor nás o vlastním životě podrobněji neinformuje a další historické prameny také mnoho z jeho tajemství neodhalují. Jediným z hlediska historického relevantním pramenem jsou pro nás zprávy sv. Jeronýma, jež nám o Arnobiovi zanechal ve svých spisech *De viris illustribus* a *Chronicon* a dále pak ve svých dopisech. Celkem se jedná o sedm zmínek,³⁶ z nichž celkem čtyři jsou biografického charakteru a zbývající se týkají Arnobiova stylu a obsahu jeho apologie.³⁷ Právě díky Jeronýmovu svědectví víme, že Arnobius³⁸ byl řečníkem v severoafrické Sikce.³⁹

³⁶ V *De vir. ill.* v kapitolách LXXIX a LXXX, dále v dopisech: Ep. LXIX, Ep. LX, Ep. LXII a Ep. LXX. Posledním zdrojem je *Chronicon*, kde je Arnobiovi věnována pozornost v oddíle k roku 326/7 (*Chron. ad ann. Abr. 2343*)

³⁷ Vedle těchto zmínek Jeronýmových je pak Arnobius v literárních pramenech starověku zmíněn pouze jednou, a sice v textu tzv. *Gelasiánského dekretu (Decretum Gelasianum)*, kde je jeho spis označen jako apokryfní.

Z renesančních badatelů, již předcházejí objevení Arnobiova rukopisu Faustem Sabaeem, zmiňuje Arnobia pouze jediný, a sice Johannes Trithemius, opat ze Sponheimu a významný německý renesanční učenec, jenž činí o Arnobiovi krátkou zmínku ve svém díle *De scriptoribus ecclesiasticis* vydaném roku 1494. K Trithemiově zmínce je však nutno poznamenat, že humanista zřejmě zaměnil osobnost Arnobia staršího s jeho mladším jmenovcem, neboť se domníval, že Arnobius se po svém konverzi stal presbyterem a sepsal spis o řečnictví „*De rhetorica institutione*“.

³⁸ V některých starších textech je jméno Arnobiovo uváděno s odlišným pravopisem jako „Arnovius“, tak např. často Codex Parisinus, zatímco Jeroným důsledně dodržuje pravopis ve formě „Arnobius“. Nad odlišným pravopisem rétorova jména není třeba se nikterak pozastavovat, záměna hlásek „b“ a „v“ byla totiž v pozdější latině běžnou záležitostí.

Arnobius je dále podle místa svého pobytu často označován jako Arnobius ze Sikky či Arnobius Afer. Někdy také jako Arnobius Senior pro odlišení od svého pozdějšího jmenovce galského biskupa Arnobia Iuniora. Zajímavým faktem je, že se nám v Arnobiově případě nedochovala jeho případná zbývající jména. Vycházejíce ze skutečnosti, že byl římským občanem, předpokládali bychom, že kompletní podoba jeho jména by vedle vlastního jména (*nomen*) měla obsahovat ještě takzvané *cognomen*, tedy „přízvisko“, a jako třetí člen *nomen gentilicium*, tedy jméno rodové. Nevíme, zda jméno „Arnobius“ je *nomen*, či *cognomen*, víme však, že se jednalo o jméno běžné v oblasti severní Afriky. Michael Bland Simmons ve své monografii věnované Arnobiovi analyzuje řadu severoafrických inskriptů, na jejichž základě dochází k přesvědčení, že užívání *nomen* a *praenomen* bylo ve čtvrtém století již na ústupu a že většina nápisů v Římě a Kartágu obsahuje pouze *cognomen*. Není tedy nikterak neobvyklé, že ani v případě Arnobiově se nám ostatní jeho jména, pokud je používal, nedochovala. SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 96.

Jako řečníka označuje Arnobia také jediný dochovaný rukopis jeho díla Codex Parisinus n. 1661, kde je v závěru čtvrté knihy uveden následující údaj: „*ARNOBII ORATORIS LIB. III EXP. INCP LIB V. P*“;⁴⁰ připojený k textu některým z opisovačů. Z pera Jeronýmova pochází dále hypotéza o sepsání jediného dochovaného Arnobiova spisu *Adversus nationes*, stejně jako informace o Arnobiově obrácení ke křesťanství na základě snu.

2.1 Chronologie Arnobiova života

Přesné stanovení chronologie Arnobiova života je v důsledku nedostatku relevantních historických pramenů velmi obtížné a obdobně nesnadné je i stanovení data sepsání jeho apologie. Starší i modernější badatelé věnující se Arnobiovi vyslovili v tomto kontextu řadu hypotéz a dodnes nedošlo moderní bádání k přesvědčivému konsensu. Veškeré data se však opírají výhradně o Jeronýmovy zmínky.

Na základě Jeronýmova svědectví lze stanovit, že Arnobius v Sicce⁴¹ působil v době Diokleciánova pronásledování⁴² křesťanů a že právě zde sepsal svou apologii. Na začátku oddílu, v němž navazuje na Eusebia, Jeroným píše:

„*Arnobius sub Diocletiano principe Siccae apud Africam florentissime rhetoricam docuit, scripsitque adversum gentes, quae vulgo exstant, volumina.*“⁴³

Dále se v *De viris illustribus* dozvídáme, že Arnobius měl být učitelem Lactantiovým,⁴⁴ musel tedy nutně být o něco starší. Christoph Burger ve své disertaci věnované Arnobiovi situuje, odvolávaje se přitom na chronologii Harnackovu, rok Arnobiova narození do první

³⁹ Sicca Veneria, dnešní El Kef v Tunisu, byla jedním z kulturních středisek tehdejší severní Afriky. Byla hlavním městem římské Prokonzulské Afriky (Africa Proconsularis), a jak přídomek „Veneria“ napovídá, i významným kultickým střediskem souvisejícím s uctíváním bohyně Venuše.

⁴⁰ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. 246, pozn. k řádku 14.

⁴¹ Nevíme, zda severoafrická Sicca Veneria byla Arnobiovým rodištěm, nebo jen přechodným místem pobytu. Arnobius nikde místo svého narození neuvádí a mlčí i o Sicce jako místě, kde měl svůj spis vytvořit. Jeroným nám pouze podává zprávu o tom, že Arnobius ve zmíněné severoafrické metropoli vyučoval řečnictví, jak uvidíme níže. Hypotézy o Arnobiově původu stručně shrnuje McCracken v McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s 243, pozn. 40.

⁴² Diokleciánovo pronásledování bylo jedním z nejkrutějších a zároveň posledním pronásledováním před vydáním tolerančního ediktu. Probíhalo od února roku 303 do roku 305, tedy na sklonku Diokleciánovy relativně dlouhé vlády (284–305).

⁴³ *De viris illustribus*, cap. LXXIX, in: Patrologia Latina Database [CD-ROM], Disk 1, Vol. 23. Windows 95 Release 4, Chadwyck-Healey, 1996.

⁴⁴ „*Firmianus, qui est Lactantius, Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe...*“ *De vir. ill. LXXX*.

poloviny třetího století vzhledem k tomu, že narození jeho žáka Lactantia se předpokládá kolem roku 250.⁴⁵ Názor, že se Arnobius narodil „kolem poloviny třetího století“, sdílí i Conte, který v Dějinách římské literatury uvádí pouze tuto přibližnou dataci, a to bez jakékoli další argumentace.⁴⁶ Grant je v dataci Arnobiova života ještě o něco odvážnější a situuje jeho narození již do roku 235.⁴⁷

Jistou informací nemáme ani o roce Arnobiovy smrti. Většina badatelů však považuje za čas rétorova skonu období let 326/7,⁴⁸ přidržujíc se přitom Jeronýmovy informace a předpokládajíc tedy, že Arnobius zemřel ještě za vlády Konstantinovy.

Jak je patrné, datace Arnobiova života není snadná a obdobně komplikované je i stanovení přesného data sepsání jeho apologie. Sám Jeroným uvádí dvě datace. Dřívější a pravděpodobnější z nich situuje vznik apologie těsně na počátek čtvrtého století. Druhá přibližně na přelom roku 326/7.

Vzhledem k vlastní argumentaci Arnobiově lze však usuzovat, že k vzniku apologie nutně muselo dojít před rokem 311, tedy před vydáním tolerančního ediktu, o jeho dopadech se totiž náš autor nikde ve svém díle nezmiňuje. Bohužel však neuvádí ani přesnou informaci o čase a motivu sepsání.⁴⁹ Ve třinácté kapitole první knihy pouze informuje čtenáře, že křesťanství existuje přibližně tři století: „*trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus esse Christiani et terrarum in orbe censeri*“. Sama tato výpověď a zejména výmluvné „*minus vel plus aliquid*“ nedává pochybovat o tom, že by Arnobius dokázal vznik křesťanství datovat přesněji.

Více světla by do problému mohla snad vnést jiná Arnobiova poznámka z **Adv. nat. II, 71**, kde čteme: „*Ante trecentos annos religio, inquit, vestra non fuit. Et dii vestri non fuerunt ante milia annorum duo.*“ Zde sledujeme opět zmínku o přibližném stáří křesťanství, avšak nyní vyslovenou Arnobiovým pohanským oponentem. Celý údaj přitom není, jak je patrné z kontextu, primárně zaměřen chronologicky, ale jeho smysl je apologetický. Arnobius si touto větou otvírá cestu k – dalo by se říci – chronologickému argumentu, jsa v otázce existence pohanských božstev zastáncem euhémerického pojetí, totéž platí i pro druhou část výroku. Odpověď Arnobiovu na oponentovu výtku „*Et dii vestri non fuerunt ante milia*

⁴⁵ BURGER, Christoph, *Theologische Position des älteren Arnobius*, s. 2, pozn. 10.

⁴⁶ CONTE, Gian Biagio, *Dějiny římské literatury*, Art. Arnobius, s. 567.

⁴⁷ Jak cituje Simmons. SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 97.

⁴⁸ Tak např. LE BONNIEC, Henri. *Arnobé: Contre les gentils*. Introd., s. 33.

⁴⁹ O motivech sepsání se zmíníme v následujícím oddíle 1, 2.

annorum duo.“ Celá datace je navíc komplikována faktem, že Parisinus namísto „*trecentos*“ původně uvádí „*quadringentos*“, přičemž „*trecentos*“ je nutno považovat za Ursinovu konjekturu, vycházející z výše uvedené pasáže Adv. nat. I, 13.

Dalším možným pramenem Arnobiovy datace by se mohla stát zmínka ze čtvrté knihy. Ve IV, 36 Arnobius zmiňuje přibližné stáří města Říma a stanovuje je přibližně na 1050 let.⁵⁰ Stojíme zde samozřejmě před otázkou, o jaké datování se zde Arnobius opírá, lze se však domnívat, že vychází z Varrona, jehož zmiňuje na jiném místě svého spisu. Pokud bychom počítali s varronskou datací, podle níž byl Řím založen v roce 753 př. n. l., dospěli bychom k závěru, že *Adversus nationes* musel náš autor sepsat v roce 297.⁵¹ Podobně soudí i McDonald a za rok Arnobiovy konverze považuje rok 297.⁵² Zároveň dodává zajímavou, leč nepodloženou informaci o Arnobiově věku, předpokládá totiž, že mu mělo být něco kolem čtyřiceti let, čímž popírá výše vyslovené hypotézy, neuváděje sám důkazy k podložení vlastního tvrzení.⁵³ Proti tomuto tvrzení vystupuje Burger, který správně poznamenává, že nevíme, na kterém způsobu výpočtu Arnobiova datace spočívá.⁵⁴ Jiní (Krafft, Włosok) předpokládají Arnobiovu konverzi a s tím související sepsání apologie mezi lety 303–305, Altaner uvádí rozmezí let 304–310.⁵⁵

Druhá Jeronýmova datace, předpokládající tvorbu spisu přibližně o dvacet let později, je v současném bádání považována za chybnou.⁵⁶

Nekonkrétnost autorova i nekompletní zprávy Jeronýmovy nám, jak vidíme, nedávají možnost stanovit termín Arnobiovy konverze a vydání apologie přesněji.

⁵⁰ „*Annos ducit quinquaginta et mille aut non multum ab his minus.*“ (Adv. nat. II, 71.4)

⁵¹ Této hypotézy se drží např. LE BONNIEC, Henri. *Arnobe: Contre les gentils*, s. 32.

⁵² McDONALD, H. D. *The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes*, s. 75.

⁵³ Z tohoto důvodu považujeme McDonaldovu informaci za neověřitelnou a uvádíme ji v rámci práce pouze jako zajímavost.

⁵⁴ BURGER, Christoph. *Theologische Position des Älteren Arnobius*, s. 2–3.

⁵⁵ ALTANER, Berthold. *Patrologie : Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, s. 152.

⁵⁶ Chybnou datací má pravděpodobně na svědomí sám Jeroným, který se podle některých, trpě oční chorobou, přehlédl a omylem Arnobia v *Chronicon* přiřadil k jinému datu. Podrobněji tento názor rozvíjí Simmons v SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 49, pozn. 18.

Daleko pravděpodobnější je však argumentace Oehlerova rozvinutá dále McCrackenem, kteří jsou toho názoru, že Arnobius byl špatně zařazen kvůli nejasnosti ohledně *vicennalií* císaře Diokleciána. Jeroným si pak prostě nebyl jist, pod vládu kterého císaře má Arnobia zařadit, a přivtělil ho až ke Konstantinovi. Pro více informací viz MCCRACKEN, *Arnobius: The Case against the Pagans*, s. 9.

Shrňme tedy, že se tak stalo buď za Diokleciánova pronásledování křesťanů,⁵⁷ nebo krátce po něm. Rozhodně však před rokem 311.

O dalších osudech Arnobiových Jeroným nepodává žádné zprávy, uvádí sice Arnobiovo jméno ještě několikrát ve svých dopisech,⁵⁸ zde se však jedná pouze o velmi stručné poznámky prakticky nulového významu. Zajímavou skutečností je také fakt, že se paradoxně nedočkáme žádných informací od Arnobiova přímého žáka, je-li Jeronýmova informace pravdivá, Lactantia. Ten sice ve svých *Institutiones* zmiňuje rozličné apologety,⁵⁹ svého učitele však zcela zamlčuje. Zajímavou hypotézu o Lactantiově mlčení vyslovuje G. Gierlich, domnívající se, že Lactantius pobýval v době Arnobiovy konverze již v Nikomédii⁶⁰ a o obrácení stejně jako o literárních počinech svého učitele nemusel tedy být informován.⁶¹

Nekompaktnost samotného rétorova díla vedla některé badatele k vyslovení hypotézy, podle níž mohly jednotlivé části vznikat v různých časových obdobích a spis se tak své konečné podoby dočkal až dodatečně, zde se však dostáváme do konfliktu s informacemi Jeronýmovými, dle nichž Arnobius sepsal svou apologii jako důkaz pravosti své víry určený sikkenskému biskupovi těsně po své konverzi, a lze se tedy domnívat, že ji předkládal jako celek.

2.2 Motivy sepsání *Adversus nationes*

Jeroným vydává o motivech vzniku *Adversus nationes* následující svědectví:

„Arnobius rhetor in Africa clarus habetur. Qui cum Siccae ad declamandum iuvenes erudiret et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis compelleretur neque ab episcopo impetraret fidem,

⁵⁷ Pro zařazení vzniku *Adversus nationes* do období Diokleciánova pronásledování svědčí i vlastní svědectví Arnobiovo o pronásledování křesťanů. Jednotlivé zmínky o pronásledování v textu *Adversus nationes* jsou schématicky znázorněny v příloze č. 2 této práce.

⁵⁸ Konkrétně se jedná o tato díla: *Epistola ad Magnum* (LXX,5), kde čteme: „*septem libros Adversus gentes Arnobius edidit*“ a *Epistola ad Tranquillum* (LXII,2), kde je následujícími slovy obzvláště vyzdvížena Arnobiova vzdělanost: „*Origenem propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo Tertullianum et Novatianum, Arnobium et Apollinarium et nonnullos ecclesiasticos scriptores Graecos pariter et Latinos...*“

⁵⁹ Div. inst. V, 1, 22–26.

⁶⁰ Do Nikomédie byl za účelem výuky řečnictví povolán císařem Diokleciánem kolem roku 290, jak uvádí Dattrino. Pro více informací viz. DATTRINO, Lorenzo, *Patrologie*, s. 95.

⁶¹ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 8.

*quam semper impugnaverat, elucubravit adversum pristinam religionem luculentissimos libros et tandem velut quibusdam obsidibus pietatis foedus impetravit.*⁶²

Z uvedené zprávy Jeronýmovy se dozvídáme nejen to, že Arnobius působil v Sikce jako učitel řečnictví, ale i velice zajímavou informaci o způsobu jeho obrácení, to se totiž mělo udát na základě snu: „*ad credulitatem somniis compelletur*“. Motiv náboženské konverze případně určitého prozření na základě snu respektive vize není v antické literatuře nikterak neobvyklý. Na základě snové vize jsou často hlavním aktérům dění sdělovány stěžejní informace. Známý je v tomto ohledu případ Jeronýmův, který sice pomocí snu nedospěl k obrácení, vidění mu však mělo pomoci vyřešit dilema týkající se relativně barbarské podoby biblického textu a přinejmenším jej ve víře posílit.⁶³

Z výše uvedené zprávy sv. Jeronýma získáme také jediné sdělení týkající se motivu sepsání *Adversus nationes*. Apologie měla být sepsána pro sikkenského biskupa, který údajně opravdovosti Arnobiovy konverze nevěřil a rétor byl proto nucen přesvědčit jej pomocí apologie o opravdovosti své víry.⁶⁴ Tomuto tvrzení odporuje Burger, snaže se zdůraznit, že tvrzení je již interpretací Jeronýmovy zprávy, přičemž z textu samotného nutně nevyplývá, že by náš rétor byl k sepsání apologie biskupem nebo kýmkoli jiným nucen.⁶⁵

Motivy sepsání *Adversus nationes* úzce souvisí i s výše zmíněným přibližným datem vzniku spisu. Podle některých badatelů lze v textu vyzorovat části, které mohly vzniknout dříve a jiné, dodané samotným Arnobiem až později. Colombo již v samotné první knize vidí samostatnou apologii a obdobně jako on i Le Bonniec hovoří o obsahové ucelenosti první knihy, v níž jsou pojednána stěžejní témata antropologická a náboženská. S první knihou těsně souvisí následující část věnující se podrobně vztahu křesťanství a pohanské filosofie. První dvě knihy tedy tvoří určitý celek. Toto přesvědčení Colombo promítá v hypotéze, že zbylých pět knih představuje samostatnou apologii.⁶⁶ Obdobného názoru je Monceaux, který se domnívá, že první dvě knihy tvořily onu apologii, již Arnobius podle Jeronýma

⁶² Chronicon ad ann. Abr. 2343 (= 325/7 n. l.)

⁶³ DROBNER, Hubertus, *Patrologie: Úvod do studia starokřesťanské literatury*, s. 448.

⁶⁴ K tomuto názoru se kloní většina kratších pojednání o Arnobiovi, většinou přehledového charakteru. Bez výhrad tuto domněnku přijímá například Altaner, Dattrino či McDonald.

⁶⁵ „*Es ist ja nicht gesagt, wie oft gedeutet wird, der Bischof der großkirchlichen Gemeinde von Sicca habe die Abfassung einer Apologie von Arnobius gefordert und die Anschauung vom Christentum, die in der fertigen Schrift zutage trat, gebilligt.*“ BURGER, *Theologische Position des älteren Arnobius*, s. 6.

⁶⁶ Gierlich však toto odsuzuje jako nepodloženou spekulaci. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 14.

předložil sikkenskému biskupovi a ostatní dvě dopsal později, neformuloval je však jako samostatné apologetické dílo. Zmíněnou hypotézu odmítá Le Bonniec⁶⁷ a poukazuje na skutečnost, že Arnobius označuje druhou knihu jako *digressio*,⁶⁸ tedy jakousi odbočku. Pokud bychom se tohoto termínu přidrželi, by bylo nutno předpokládat, že za první knihou následovala kniha třetí a druhá kniha byla teprve později na své místo vsunuta. Stejně dobře je ale možné, jak konstatuje Gierlich v souladu s domněnkou Le Bonniecovou, že druhá kniha představuje odbočku pouze tematického rázu (těch ostatně v celém díle není málo, jak uvidíme později), aby pak autor v třetí knize navázal na výpovědi z knihy první, a to bez ohledu na možný časový odstup.

Posledním názorem, který si zaslouží zmínku, je přesvědčení Meiserovo, že celek tvoří první čtyři knihy a zbývající tři byly připojeny později, ani tuto hypotézu však nelze přesvědčivě potvrdit.

Určitou zajímavostí týkající se členění apologie je i fakt, že za její součást byl po poměrně dlouhou dobu považován dialog Octavius Marka Minucia Felixe,⁶⁹ který je sice formálně i obsahově zcela odlišný a navíc přibližně o sto let starší, autor textu dochovaného jako **Codex Parisinus 1661** však Octavia přiřčenil k Arnobiovi, aniž by o tom čtenáře informoval, čímž dal vzniknout relativně vytrvalému omylu, jak si ukážeme dále.

⁶⁷ LE BONNIEC, Henri. *Arnobé: Contre les gentils*, s. 27–28.

⁶⁸ Adv. nat. III,2.1: „*nunc ad ordinem revertamur a quo sumus necessario paulo ante digressi...*“

⁶⁹ Vztahu Minuciova Octavia k *Adversus nationes* se budeme podrobněji věnovat v samostatné kapitole 12.

3. Adversus nationes – text a jeho příběh

3.1 Adversus nationes – jediný rukopis

Text *Adversus nationes* se nám zachoval pouze v jediném exempláři, tvoří, jak je výše zmíněno, součást Pařížského kodexu s označením 1661 a právě zde je k němu jako osmá kniha připojen *Minucii Octavius*.⁷⁰ Kodex vznikl v devátém století jako opis staršího, dnes již bohužel ztraceného majuskulního kodexu. Tuto skutečnost, jak uvádí ve své předmluvě Marchesi,⁷¹ prozrazují časté textové chyby, spočívající především v chybějícím dělení slov, přičemž se nelze domnívat, píše Marchesi, že by písař, který opis zhotovoval, byl natolik nevdělaný, že by slova nedokázal rozdělit.⁷² Kodex samotný je poměrně obtížně čitelný a text je navíc na mnoha místech porušen. Kodex existuje de facto ve dvou vyhotoveních, z nichž druhé nacházející se v královské knihovně v Bruselu a označené jako (n. 10847 saec. IX) je mladším opisem Pařížského kodexu a jeho stáří je nejisté. Někteří badatelé, tak např. Oehler,⁷³ se domnívají, že tento druhý kodex, označovaný podle místa svého uložení jako *Codex Bruxelensis*, vznikl jako opis Pařížského kodexu již v 11. nebo 12. století; na opačné straně spektra stojí Reifferscheid, zastávající názor, že kodex mohl jako opis vzniknout až po „znovuobjevení“ Pařížského kodexu, tedy ve století šestnáctém. Moderní editoři Marchesi a stejně tak Le Bonniec situují vznik Bruselského kodexu do šestnáctého století.

Objev Pařížského kodexu učinil Faustus Sabaeus, správce vatikánské knihovny. Bylo by však mylné domnívat se, že kodex na svého objevitele čekal právě ve vatikánských knihovnách. Místo nalezení je nejasné, stejně tak jako okolnosti, za nichž Sabaeus Arnobia získal.

Sám objevitel se o okolnostech získání textu v dopise francouzskému králi Františkovi I. zmiňuje, že Arnobia získal „*e media barbariae non sine dispendio et discrimine*“.⁷⁴ Lze se tedy

⁷⁰ Tuto chybu jako první objevil Faustus Balduinus, který v heidelberské edici vydané roku 1560 přičkl *Octavia* zpět *Minuciovi*.

⁷¹ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. V, pozn. 2.

⁷² „*Ut ipse codex Parisinus prodit, ubi verba saepissime non separantur vel male distinguuntur, quod neque negligentiae neque ignorantiae scribae tribuendum esse putamus. Vix enim credibile est librarium, perelegantis scripturae non expertem, tam rudem et ignarum fuisse linguae latinae ut nullius fere verbi significationem intellexeret.*“ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. V, pozn. 2.

⁷³ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. IX.

⁷⁴ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. V.

domnívat, že Arnobia získal za cenu jistě nemalých vlastních nákladů v zahraničí. Reifferscheid v předmluvě k Arnobiovi vyslovuje hypotézu, že Sabaeus kodex objevil nejspíše v nějakém španělském nebo německém klášteře.⁷⁵ Podmínky obstarání kodexu, ač jsou do jisté míry nejasné a jsme odkázáni pouze na velmi krátkou zprávu Sabaeovu, rozhodně nebyly nikterak klidné. Přinejmenším Sabaeova terminologie dává tušit značné potíže. Ve zmíněném dopise králi Františkovi I. doslova píše: „*iure enim belli meus est Arnobius, quem e media barbariae non sine dispensio et discrimine eripuerim.*“⁷⁶

Těžce získaný kodex v Římě, kam jej Sabaeus přivezl a kde jej také poprvé roku 1543 vydal, dlouho nezůstal. Sabaeus jej společně s prvním kritickým vydáním věnoval francouzskému králi Františkovi I. a ve Francii se kodex nachází dodnes.

3.2 Edice Arnobiova spisu

Po prvním pokusu Sabaeově se Arnobius dočkal mnoha dalších vydání následujících v relativně krátké době. Uvádíme zde stručný významnějších titulů.⁷⁷

3.2.1 Starší edice

Pouhé tři roky po Sabaeovi vydává Arnobia v Basileji Sigismundus Gelenius. I jeho vydání obsahuje jako osmou knihu Minuciova Octavia. A následují Renatus La Barre (1580 v Paříži), Theodorus Canterus (1582 v Antverpách) a o rok později i Fulvius Ursinus, který je nucen, nemaje přístup k Pařížskému kodexu, užít textu kodexu Bruselského, o této skutečnosti se však v předmluvě ke svému vydání výslovně nezmiňuje.⁷⁸ Stejně tak zakládají i Claudius Salmasius (Leiden 1651), Gev. Elmenhorstius (Hannover 1603; Hamburg 1610) a Godescalcus Stewechius (Antverpy 1604) svá vydání na Bruselském kodexu. Textu Pařížského kodexu naopak užili Ioannes Meursius (1598), Desiderius Heraldus (Paříž 1605), J. C. Orellius⁷⁹ (Lipsko 1816) a Oehler (Lipsko 1846).

⁷⁵ „*Arnobii codicem in monasterio Helvetico vel Germanico repertum suis sumptibus emisse.*“ REIFFERSCHIED, Augustus. *Arnobii Adversus nationes libri VII: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*, s. V.

⁷⁶ REIFFERSCHIED, Augustus. *Arnobii Adversus nationes libri VII: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*, s. VII.

⁷⁷ Úplný seznam vydání je uveden v příloze č. 1 této práce ve formě přehledové tabulky.

⁷⁸ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. VI.

⁷⁹ Těž Orellius.

3.2.2 Novější edice a aktuální stav

Prvním kritickým vydáním v moderním smyslu slova bylo vydání Reifferscheidovo, jež publikoval roku 1875 ve Vídni a jež se záhy (1890) dočkalo reprintu. V mnohých ohledech je toto vydání dosud určujícím, a to především z toho důvodu, že skutečně nejmodernější úplné vydání Arnobia, jehož autorem je Concetto Marchesi, je relativně nesnadno dostupné. Spis byl jako součást *Corpus scriptorum latinorum Paravianum*⁸⁰ sice vydán hned dvakrát. Velká část skladu s dosud neprodaným nákladem prvního vydání (1934) byla však zničena bombovým útokem za druhé světové války. Reprint z roku 1953 je pak použit jako text, z něhož vychází náš překlad. Marchesi je i přes své relativní stáří posledním kompletním vydáním *Adversus nationes*. V současné době sice probíhá práce na rozsáhlé kritické edici s francouzským komentářem, avšak nakladatelství Les Belles Lettres dosud vydalo pouze tři z plánovaných šesti svazků.

Reifferscheid, z něhož vychází řada modernějších překladů, vydal svého Arnobia celkem dvakrát, a sice v roce 1875 a 1890. Mnohými badateli je však jeho přístup k textu kritizován, především kvůli velkému množství konjunktur, jež do textu vnesl.

Naopak Marchesi je pro svůj přístup k latinskému textu viděn často jako příliš konzervativní, neboť se příliš důsledně drží leckdy nejasného či neopodstatněného rukopisného znění.

Dosud nejpodrobnějším, avšak neúplným vydáním je francouzské vydání, jež by mělo v konečné podobě čítat šest svazků, přičemž knihy VI a VII jsou spojeny do svazku jednoho. Roku 1982 vyšel v Les Belles Lettres první svazek zmíněné edice, zahrnující pouze první Arnobiovu knihu. Jeho editorem byl Henri Le Bonniec,⁸¹ jenž text opatřil také historickým úvodem a krátkou studií o struktuře, historii a pramenech *Adversus nationes*. Zmiňuje také stručný přehled významných edic, avšak další práce o Arnobiovi shrnuje pouze v přehledu, nepojednává je jejich obsahy blíže. Kniha je opatřena úvodním obsahovým sumářem a samotný text pak věcným komentářem, zahrnujícím především zohledněná různočtení. Vlastní obsáhlý komentář k jednotlivým pasážím tvoří samostatný poslední oddíl. Pokud bychom měli posoudit autorovy tendence z hlediska nazírání na Arnobiovo křesťanství,

⁸⁰ Dále zkracujeme jako CSLP.

⁸¹ LE BONNIEC, Henri. *Arnobe: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 1982. 394 s. Tome I, Livre I. ISBN: 978-2-251-01014-9.

nezbývá nám než souhlasit s vyjádřením G. Gierlich, která ve své práci kritizuje Le Bonniecovo příliš přísné posouzení Arnobia ve smyslu jeho nekřesťanských postojů.⁸²

Po první knize následovaly po delší pauze další dva svazky, a sice poněkud netypicky kniha třetí (2007) editorky Jacqueline Champeaux⁸³ a o tři roky později (2010) knihy VI a VII v rámci šestého svazku z pera Bernarda Fragu.⁸⁴ Oba dva svazky opět obsahují úvodní studie věnované jak historii celého Arnobiova díla, tak i jeho koncepci a stylu. Obširněji jsou zde však vedle otázek křesťanských pojednány i pohanské kulty neboť ty stojí, jak víme, v centru Arnobiova zájmu v celých pěti knihách. Ani tyto svazky bohužel neobsahují strukturovaný přehled arnobiovského bádání a omezují se pouze na bibliografické údaje.

Druhá, čtvrtá a pátá kniha *Adversus nationes* zatím stále čekají na své moderní vydání. Vzhledem k nemožnosti převzít Arnobiův text z neúplné edice je k překladu užít text zmíněného druhého vydání z edice CSLP (C. Marchesi), přičemž v přímém textovém komentáři zohledňujeme v případě potřeby jak starší (Reifferscheid), tak novější (Le Bonniec, Champeaux, Fragu) edice, na něž je na příslušných místech odkazováno v poznámkovém aparátu.

⁸² GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XI.

⁸³ Champeaux, Jacqueline. *Arnobe: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 2007. 175 s. Tome III, Livre III. ISBN: 978-2-251-01445-6.

⁸⁴ FRAGU, Bernard. *Arnobe: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 2010. 257 s. Tome VI, Livre VI–VII. ISBN: 978-2-251-01455-5.

4. Stručný přehled bádání

Text Arnobiovy apologie zaujal hned po svém objevení Faustem Sabaeem celou řadu badatelů. Sabaeus Arnobiův text vydal poprvé tiskem roku 1543 a odstartoval tak specificky arnobiovské bádání. Vzhledem ke skutečnosti, že přehled nejvýznamnějších edic poskytujeme na jiném místě,⁸⁵ pokusíme se zde nastínit spíše ideje arnobiovského bádání jako celku a podat přehled o jeho hlavních motivech.

Motivům arnobiovského bádání od jeho počátků po 19. století a počátek století dvacátého se ve své disertaci s názvem *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*⁸⁶ podrobně věnoval Peter Krafft, my proto, odkazující na příslušnou práci Krafftovu, poskytneme pouze stručné pojednání tohoto období.

Arnobius, snad vlivem svého komplikovaného a nekonkrétního vyjadřování, bývá nazírán různě. Široké spektrum názorů sahá od Arnobia jako pravověrného křesťana, provinivšího se pouze jistou věroučnou laxností, až po stoupence některého z heretických směrů své doby. Z hlediska věroučně-jazykového osciluje hodnocení mezi výmluvným a informovaným rétozem, který, jsa zaujat polemikou, zůstává vlivem své řečnické vášně ve věroučných otázkách mělký na jedné straně a neinformovaným žvanilem bez hluboké znalosti křesťanství na straně druhé.

Krafft ve své výše citované disertaci analyzuje mínění starších badatelů o Arnobiovi. Formuluje také přesvědčení, že výše nastíněné hlavní motivy či, lépe řečeno, náhledy na Arnobiovu nauku vznikly přibližně v polovině 17. století, zatímco specifické náhledy na Arnobiovo dílo byly formulovány až později.

4. 1 Hodnocení Arnobia v období do 19. století

V dopise, který Sabaeus zaslal francouzskému králi Františkovi I., označuje Arnobiův první vydavatel našeho řečníka slovy „*pietatis christianae maximus dux et propagator*“⁸⁷ přičemž hlavní důraz klade Sabaeus na Arnobiovu funkci polemickou, nikoli na jeho důrazy

⁸⁵ Edicím Arnobiova textu je věnována třetí kapitola této práce. Stručný přehled v podobě tabulky pak obsahuje příloha č. 1.

⁸⁶ KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*. Hans Herter und Wolfgang Schmid. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1966. 290 s.

⁸⁷ KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*, s. 5.

teologické.⁸⁸ V podobném duchu se vyjadřuje i Giraldu, jehož koncepci Krafft charakterizuje slovy: „*sie würde ja sowohl Arnobius als auch seine eigene Schrift als bloßes Referat über die antike insania erscheinen lassen*“.⁸⁹ Tímto způsobem je Arnobius jako teolog prakticky deklasován a bádání o něm a jeho spise se bude pohybovat v mantinelech filologických, resp. popisně historických. Filologicky se Arnobiovi v souvislosti s vydáními jeho spisu budou věnovat Orellius a Lipsius. Bude-li Arnobius posuzován z hlediska teologického, stane se tak většinou v kontextu marginálního problému či sporu⁹⁰ nebo v rámci srovnání s některým ze všeobecně přijímaných církevních autorů.⁹¹

Arnobius se pro následující století stane pramenem cenných informací o pohanských kultech, jímž skutečně je, avšak jeho význam pro křesťanskou teologii bude i přes snahy některých badatelů podroben důkladnému zkoumání až v druhé polovině 20. století.

4. 2 Arnobius v 19. a 20. století

Hodnocení Arnobia v 19. a 20. století je poznamenáno dvojznačností. Myšlenku, že Arnobius je pouze polemickým řečníkem, či, řečeno s E. Nordenem, fanatickým křiklounem, zastávají například Blumenberg, Gilson a Marchesi. Monceaux a Schmidt v Arnobiovi naopak spatřují předchůdce „*sceptiques chrétiens*“, jak výstižně shrnuje v úvodu své práce Krafft.⁹² Jako první se pokusil tuto dvojznačnost arnobiovského bádání překlenout Rapisarda, který v Arnobiovi spatřuje především dobře informovaného znalce pohanské filosofie a teologie.

Z hlediska formálně-jazykového byl Arnobius podroben zkoumání především ze strany německých filologů. A devatenácté století bylo také obdobím bohatým na překlady

⁸⁸ Krafft v tomto ohledu vystupuje proti názoru McCrackenovu, domnívaje se, že Sabaeus nepoložil vůbec žádný důraz na první dvě knihy *Adversus nationes*, jež jsou z hlediska teologického stěžejní, a akcentoval pouze látku obsaženou ve zbývajících pěti knihách, jež jsou vskutku imponantním souhrnem Arnobiových útoků proti pohanskému filosoficko-teologickému konceptu jeho doby.

⁸⁹ KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*, s. 9.

⁹⁰ Tak je například Arnobius využit Lipsiem jako arbiter pravověrnosti v učení o ubikvitě. A cituje přitom Arnobiův výrok z *Adv. nat.* VI, 4nn: *Proprium hoc Dei, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totum.*“ Jak opět uvádí KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*, s. 17.

⁹¹ Tak například Canterus provádí srovnání Arnobia s Tertullianem, o němž pak Lipsius odmítavě píše: „*De Arnobio, urge coeptum. Quis post Tertullianum inters sacros scriptores doctior, ideoque doctorum lima dignior? Etssi bona sane in eo opera Gelenii, quamquam interdum exeret per acumen nimium aut calorem.*“ Jak cituje Krafft v KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*, s. 14.

⁹² KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*, s. 1.

Arnobio do světových jazyků.⁹³ Na podkladě starších latinských edic se Arnobius dočkal dvou překladů do němčiny (von Besnard,⁹⁴ 1842 a Alleker,⁹⁵ 1858) a jednoho překladu do anglického jazyka.⁹⁶

Nová vlna zájmu o Arnobia na přelomu devatenáctého a dvacátého století byla patrně motivována Reifferscheidovým prvním kritickým vydáním,⁹⁷ k němuž v relativně krátkém časovém intervalu přibylo další kritické vydání.⁹⁸ Posledním, zatím nekompletním, vydáním Arnobia je kritická edice francouzské proveniencí vycházející v Les Belles Lettres. Edicím Arnobiova díla se věnujeme v kapitole 3.2 této práce, zde jsme však považovali za nutné je alespoň stručně uvést vzhledem k jejich vztažnosti k další badatelské práci.

V souvislosti s vzrůstajícím zájmem o Arnobiovo dílo v druhé polovině 19. století se vedle práce na kritických vydáních textu objevují četné práce a články s primárně filologickým zaměřením, v menší míře však najdeme i takové práce, jež pojednávají *Adversus nationes* po stránce obsahové, práce s teologickým zaměřením jsou přitom v rozhodné menšině.

4.2.1 Arnobius a moderní bádání

Arnobiovo dílo neupadlo na konci 18. století v zapomnění, našlo si své příznivce i v obou stoletích následujících a vedle kritických edic, jež byly již výše komplexně pojednány, se Arnobius střídavě objevoval jak v krátkých statích různého zaměření, tak i v textech studií a překvapivého množství disertačních prací. My se zde pokusíme podat

⁹³ Nezapomínejme však, že Arnobius byl do národních jazyků překládán již dříve. Stávalo se tak nicméně poměně zřídka. Pro více informací viz Arnobiovu bibliografii, již sestavil Biagio Amata: AMATA, Biagio. *Bibliografia Arnobio* [on-line]. 2012. [cit. dle 21. listopadu 2012]. Dostupné na World Wide Web : <<http://xoomer.virgilio.it/blasius2/arnobindex.html>>.

⁹⁴ VON BESNARD, Franz Anton, *Der Afrikaner's Arnobius sieben Bücher wider die Heiden, aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert*, Landshut 1842.

⁹⁵ ALLEKER, J. *Arnobius sieben Bücher gegen die Heiden in Deutsch übersetzt*, Trier 1858.

⁹⁶ BRYCE, H. , CAMPBELL, H., *The Seven Books of Arnobius Adversus Gentes*, in: ANCL 19, Edinburgh 1871. Reprinty: BRYCE, H. , CAMPBELL, H., *The Seven Books of Arnobius Adversus Gentes*, in: ANF 6, Buffalo 1886, 401–572 a BRYCE, H. , CAMPBELL, H., *The Seven Books of Arnobius Adversus Gentes*, in: ANCL 6 : WM. B. Eerdmans Publishing Company, Grant Rapids Michigan 1993. ISBN: 0-567-09379-4 (americké vydání edimberské edice).

⁹⁷ Poprvé vydáno ve Vídni 1875 s následujícím reprintem 1890.

⁹⁸ MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, 2. vyd. Turin, 1953. Turin, 1953. 437 s. Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum, vol. 5.

stručný přehled děl, jež se Arnobiovi věnovala a jež byla zároveň v různé míře užita při tvorbě této práce. Z hlediska tematického je přehled rozdělen na obsáhlejší teologická pojednání, jež jsou pro nás vzhledem k charakteru práce rozhodující, dále na práce pojednávající o problematice lidské duše, avšak primárně z hlediska psychologického či filosofického a poslední dvě části tvoří práce věnované Arnobiovu jazyku a stylu a reflexe stavu českého bádání.

4.2.2 Teologií inspirovaná či teologii věnovaná literatura o Arnobiovi

Jak již bylo zmíněno v úvodu práce, zájmu teologů unikala Arnobiova apologie poměrně dlouhou dobu. Mezi díly konce devatenáctého a následně dvacátého století najdeme bohužel jen málo prací, jež by se Arnobiově teologické koncepci podrobněji věnovaly. Pojednání skutečně teologická představují v zásadě pouze dva autoři, jimiž jsou gymnazijní profesor **Bruno Leckelt** a holandský teolog **Christoph Burger**. Pracím oběma autorů se vzhledem k primárnímu zaměření naší práce budeme věnovat o něco podrobněji.

Prvně jmenovaný se Arnobiovým teologickým důrazům věnoval v krátké stati *Über des Arnobius Schrift: Adversus nationes*.⁹⁹ Svě pojednání dělí **Leckelt** na tři základní části, zabývá se nejprve obecným pojmem Boha a pravého náboženství u Arnobia a pokračuje Arnobiovými věroučnými specifiky, aby nakonec přišel k učení *Adversus nationes* o Božích činech.

V zásadě se zmíněná práce poměrně snadno vypořádává s Arnobiovými spornými místy a činí jej de facto zastáncem teologie 4. století. Leckelt si je dobře vědom skutečnosti, že Arnobius nemusel být důsledně obeznámen s křesťanskou dogmatikou či textem Písma, nepopírá však tuto možnost.¹⁰⁰ Je přesvědčen, že Arnobius na stránkách své apologie brání autoritu Písma¹⁰¹ a zároveň také církevní tradici¹⁰² a činí tak Arnobia sice poněkud nekonkrétním, ale přece jen zastáncem teologie většinové církve čtvrtého století.

V kapitole věnované Arnobiovým teologickým specifikům se Leckelt dotýká tématu Boží jednosti a konstatuje, že Arnobius nepopírá existenci jiných bohů (bohů pohanských),

⁹⁹ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*. Neisse : F. Bär, 1884. 19 s.

¹⁰⁰ „Freilich verrät die Apologie des A(rnobius) eine gewisse Kenntniss der christlichen Dogmen, besonders zeigt sich A(rnobius) ferner über die Wunder Christi eingehender unterrichtet und viele Stellen seiner Schrift haben auch eine grosse Aehnlichkeit mit Stellen der hl. Schrift.“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*. s. 8.

¹⁰¹ Dokladem je Leckeltovi Adv. nat. I, 58n.

¹⁰² Tu spatřuje v Arnobiových slovech „*ea, quae dicimus*“ (Adv. nat. I, 56.4 a V,17.1).

trvá však na tom, že obdobně smýšlejí i další křesťanští apologeti, a náš řečník je tedy dle Leckeltova názoru v této věci pravověrný.¹⁰³ Leckeltovi samozřejmě neunikají ani specifika Arnobiova chápání Boží podstaty a Arnobia vidí jako pravověrného i v otázce Božího hněvu. Přestože Arnobius hněv Boží přirozenosti rozhodně upírá, hájí Leckelt jeho pravověrnost poukazem na antropologickou rovinu chápání tohoto pojmu v *Adversus nationes*.¹⁰⁴ Leckelt nutně zmiňuje také specifika Arnobiovy trojiční teologie. Poznává zcela správně, že Arnobius nikde ve svém díle nehovoří o vztazích božských osob v tradičních trinitologických termínech, je nicméně přesvědčen, že Arnobius se svým učením pohybuje v mezích pravověrnosti. Činí z něj zastávce soupodstatnosti, popíraje názor, že by Arnobius byl v tomto bodě přívržencem některého z heretických směrů.

Arnobius je pro Leckelta pravověrný i v otázce stvoření a božského panování nad světem.¹⁰⁵ Zabývá se také otázkou hříchu a jeho původu, upozorňuje Leckelt trefně na Arnobiovo nerozlišení mezi hříchem fyzickým a morálním a zdůvodňuje tím jeho neschopnost odpovědět na otázku původu zla ve světě. Již Leckelt odmítá myšlenku, že by Arnobius byl stoupencem markionismu ve smyslu uznání existence dobrého a špatného božského principu. Později uvidíme, že tato Leckeltem zavržená teze si přesto našla svého zastávce i mezi badateli druhé poloviny 20. století. Pro Leckelta je, na rozdíl od jiných, Arnobius spíše „neinformovaný, avšak pravověrný“¹⁰⁶ než „neinformovaný heretik“, jakým se stane např. pro Scheidweilera. Leckelt se dále dotýká Arnobiova pojetí člověka a právě zde se, jak je všeobecně známo, náš autor odchyluje od pravověrného pojetí, když nepovažuje lidskou duši a tím i člověka za stvoření nejvyššího Boha (*deus summus*).¹⁰⁷ Leckelt analyzuje Arnobiovy postoje ve věci druhého stvořitele a předpokládá, že Arnobius se přinejmenším zdánlivě vyjadřuje jako gnostik.¹⁰⁸ Učení o dědičném hříchu znal podle Leckelta Arnobius pouze povrchně, zde Leckeltovi svým názorem odporuje **Le Nourry**,

¹⁰³ „... so ist trotzdem der Vorwurf nicht zu erheben, dass A(rnobius) die Lehre von Gottes Einheit, diese Grundlehre des Christentums nicht festhalte.“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 9.

¹⁰⁴ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 11.

¹⁰⁵ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 12.

¹⁰⁶ Leckelt totiž o Arnobiově nejasném učení ohledně původu hříchu píše: „Die einfachste Erklärung des obigen Auseinandersetzung des A(rnobius) über den Ursprung der Übel ist wohl die, dass wir hier einen Beweis haben, wie wenig noch A(rnobius) es verstand, imm einzelnen durchzuführen, was er im allgemeinen richtig glaubte.“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 13.

¹⁰⁷ Ono kritické místo nalzáme v *Adv. nat.* II, 46 a pozornost mu budeme podrobněji věnovat v rámci teologického komentáře, tedy v oddíle III této práce.

¹⁰⁸ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 15.

který je naopak o Arnobiově znalosti problematiky přesvědčen. Je-li Arnobius heterodoxní v otázce lidské duše a hříchu, je naopak pravověrný co do problematiky preexistence duší. Problematickým se však Leckeltovi stává vyjádření z Adv. nat. II, 30, podle něhož, jak říká Leckelt, Arnobius předpokládal tělesnost duše. Leckelt se problematice lidské duše u Arnobia věnuje i dále a poměrně obsírně pojednává i učení o vykoupení, přičemž konstatuje, že Arnobius, alespoň podle Leckeltova názoru, dosud nepochopil vlastní význam Kristova vykupitelského díla.¹⁰⁹ Stejně tak Leckelt správně poznamenává, že Arnobius si není vědom opravdového významu Kristovy smrti. Z hlediska učení o Kristově vtělení činí Leckelt Arnobia podobným Nestorioví. V souvislosti s Kristem lze u Arnobia, dle Leckelta, vystopovat i učení o Boží milosti, ani to však není bez poskvrny. V otázce Boží milosti zastává Leckelt názor, že Arnobius je kvůli své neznalosti vnitřní milosti blízky pelagianismu. Vzhledem k domnělé Arnobiově neznalosti koncepce vnitřní milosti odmítá dále Leckelt názor, jež opět vyslovil Le Nourry, totiž, že by Arnobius znal pojetí některých svátostí (konkrétně křtu a večeře Páně). Otázce smrti a posmrtné existence, stejně jako vzkříšení mrtvých, se Leckelt v rámci své práce věnuje pouze okrajově.

Konečný rozsudek nad Arnobiovou věroukou nevysloví Leckelt jednoznačně, poznamená však, že Arnobius je skutečně heterodoxním autorem, nemajícím úplný a celistvý přehled o křesťanské věrouce.

Druhým z autorů je univerzitní profesor **Christoph Burger**, který se Arnobiovi věnoval ve své disertaci s názvem *Die theologische Position des älteren Arnobius*. Právě Burgerova disertace představuje vůbec první podrobné teologické pojednání o Arnobiovi v moderním bádání.

Burger se nejprve věnuje Arnobiovu historickému kontextu. Zde je pozoruhodný zejména jeho názor na domnělý motiv sepsání *Adversus nationes* podle Jeronýma. Burger se zde vymezuje vůči Rapisardovi, když se domnívá, že Arnobius svou apologii pro sikcenského biskupa psát nemusel, ale sám chtěl. Dílo totiž svou koncepcí nemá primárně oslovit křesťanského biskupa, ale pohanského oponenta, jak Burger správně poznamenává.¹¹⁰ Obdobně se Burger vymezuje i vůči práci Scheidweilerově, který nejen v Arnobiovi samotném, ale i v sikcenském biskupovi vidí stoupence markionismu. Burger se samozřejmě věnuje také otázce Arnobiových literárních pramenů, v porovnání s pracemi filologického rázu je však pojednává spíše okrajově a věnuje se primárně souvislosti mezi

¹⁰⁹ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 17.

¹¹⁰ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 6.

Arnobiem a Klémentem Alexandrijským, správně však rozpoznává, že Klémenta si Arnobius rozhodně nevzal za vzor v otázkách křesťanské věrouky. Burger se krátce zabývá rozdílností Arnobiovy a Klémentovy teologie a nakonec vyslovuje poměrně nevybíravý soud, když označuje Arnobiovu koncepci za blízkou subordinacionismu.¹¹¹ V dalších kapitolách se Burger vymezuje vůči jednotlivým heretickým koncepcím, jež byly v minulosti Arnobiovi nejrůznějšími badateli přisuzovány. Nejprve polemizuje s názory dualistického ražení. Oproti Scheidweilerovi Arnobiovi sice přiznává jisté dualistické tendence, ty však zmírňuje poukazem na jeho odlišná logická východiska založená primárně na Platónově Tímáiu.¹¹² Burger sice přiznává, že v některých významných bodech se Arnobius s platonismem rozchází, ani to mu však nebrání, aby se domníval, že Arnobius je ve stěžejním bodě své nauky, totiž v otázce učení o Bohu, jež úzce souvisí s nesmrtností duše, významně ovlivněn středním platonismem,¹¹³ přičemž markionismus ani manicheismus se dle Burgera Arnobiovi nedají prokázat.¹¹⁴ Burger odmítá i označení Arnobia jako křesťanského skeptika (*sceptique chrétien*), jež, jak jsme viděli, bylo prosazováno Franckem. Stejně tak nelze Arnobia zařadit mezi přívržence epikureismu. Burger se domnívá, že Arnobius přejal z Lucretia, který byl prokazatelně jedním z jeho zdrojů pohanské teologie, pouze pasáže, jež mohl využít pro polemické účely, nelze se však domnívat, že by proto nutně musel být stoupencem daného směru.¹¹⁵ Pravdou však zůstává, že Arnobius se často, jak podotýká Röhricht, uchyluje k lucretiovským argumentům tam, kde nedokáže vlivem nechuti či neznalosti nalézt argumenty křesťanské.¹¹⁶

¹¹¹ „*Arnobius gelingt es nicht recht, Christus einem Platz neben dem höchsten Gott zuzuweisen. Er endet beim Subordinationismus.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 17.

¹¹² „*Es liegt nicht markionitischer, sondern neuplatonischer Einfluß vor. Arnobius ist auch hier offenbar beeinflusst vom Mythos im platonischen Timaios, nach dem die „jungen Götter“ (veoi θεοί) die Menschenkörper schaffen.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 24.

¹¹³ „*Von mittelpatonischer Lehre gepregt ist offenbar die Gotteslehre des Arnobius, die zusammen mit der auf ihr fundenden Unsterblichkeitshoffnung in Arnobius' theologischen Denken die Hauptrolle spielt.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 34.

¹¹⁴ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 36.

¹¹⁵ Burger striktně konstatuje: „*Arnobius war offenbar nie Epikureer.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 42.

¹¹⁶ „*So ist es gekommen, dass Arnobius vielfach die Weisheit des Lucrez ins Feld führt, wo er als christlicher Apologet Arguemnte aus dem christlichen Gedankenkreise hätte verwenden sollen, wobei er freilich seine eigene eigene Unkenntniss des Christentums mit Hilfe jener Weisheit meist mehr verhüllt als ersetzt.*“ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 19.

Po odmítnutí zmíněných konceptů dochází Burger k přesvědčení, jež v jeho argumentaci probleskuje již ve způsobu argumentace proti polemickým směrům, že rozhodující vliv měl na Arnobia platonismus. Arnobius není podle Burgera s platoniky nijak pevně svázán a v některých zásadních bodech se s platonismem rozchází, ba dokonce s Platónovou koncepcí přímo polemizuje. Vlivům Platónovým na arnobiovskou teologii se budeme věnovat teologické části naší práce a zde proto pouze shrneme, že Burger se nemýlí, když předpokládá, že Arnobius s Platónem polemizuje, čině z něj „nedůsledného svědka“ svých vlastních teologických východisek. Zároveň Burger upozorňuje na nedostatečné hodnocení platónských vlivů v Arnobiovi, což přičítá na vrub neobvykle formulovaných řečnickových výpovědí, když říká: „*daß der in Arnobius' Denken vorherrschende Einfluß des Platonismus bisher nicht erkannt und zur Erklärung der ungewöhnlichen theologischen Aussagen des Rhetors herangezogen worden ist.*“¹¹⁷

Z hlediska teologického je pak Burgerovi svědectvím platónského vlivu zejména podstata nejvyššího Boha jako *summum bonum*, dále pak jeho vztah k ostatním (pohanským) božstvům. Vliv platonismu vidí Burger i v hodnocení Krista. Platonismem ovlivněný názor na lidské duše a jejich nízké hodnocení totiž Arnobiovi zabránily, aby porozuměl spásnému významu Kristovy inkarnace ve smyslu teologie církevních kréd, resp. dobové teologie většinové církve. Stejně tak nemohl Arnobius pochopit Kristovu smrt a vzkříšení jako smírcí oběť a podmínku vykoupení. A skutečně, jak uvidíme dále, problém Kristovy smrti a vzkříšení je jedním z krizových bodů celé Arnobiovy teologie. Burger správně konstatuje, že Arnobia nelze snad díky jeho nekonkrétnosti obvinít z modalismu, zároveň jej však v důsledku téhož Burger označuje za „naivního doketistu“.¹¹⁸ Není proto náhodou, že i Leckelt, v němž můžeme s trochou nadsázky spatřovat obhájce Arnobiovy pravověrnosti, věnuje otázce vykupitelského významu Kristova v Arnobiovi jen málo pozornosti.

Jak tedy vidíme, Arnobius je pro Burgera autorem, který ke křesťanské teologii nepřináší nic zásadního. Jsa izolován od života většinové církve, není informován o dobových teologických tématech a sporech, a proto byl jeho vliv historicky vzato prakticky nulový. Ohledně Arnobiovy pravověrnosti nevyjadřuje Burger ani jasné přijetí, ani naprosté odmítnutí, Arnobius je pro něj naivním neinformovaným rétozem.

¹¹⁷ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 70.

¹¹⁸ „*Außerdem vertritt Arnobius [...] einen naiven Dokerismus.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 80.

Vedle představy téměř pravověrného apologety (tak Leckelt) i nerozhodného přístupu, jehož reprezentantem je pro nás Burger, se v bádání posledních let vyskytl i názor, který označil Arnobia nemilosrdně za heretika. I přes pokusy dřívější, o nichž jsme se již krátce zmínili, podnikl asi nejprudší „útok na Arnobia“ výše již několikrát jmenovaný německý teolog Felix Scheidweiler.

Felix Scheidweiler zveřejnil roku 1954 na stránkách ZNW svou studii s názvem *Arnobius und der Marcionismus*,¹¹⁹ v níž se snaží konkretizovat nejisté narážky Harnackovy na Arnobiovu nepravověrnost a vymezit se tak vůči výše zmíněným snahám o prokázání Arnobia jako pravověrného autora. Scheidweiler, jehož náhled byl následně odmítnut jak Burgerem tak McCrackenem a Simmonsem, vidí Arnobiovy výpovědi hyperkriticky a za každou Arnobiovou nejednoznačností tak spatřuje heretický vliv. Nejasné výpovědi o Bohu, které jako by předpokládaly existenci druhého stvořitele, jsou pro něj důkazem markionských tendencí v *Adversus nationes*. My uvidíme později, že Scheidweilerovy radikální vývody, jak správně podotýkají kritikové jeho studie, nelze Arnobiovi bez výhrady přičítat. Scheidweiler je však ve svém přesvědčení neústupný a až neprofesionálně hledá doklady své teze prakticky kdekoli. Signifikantní je v tomto ohledu jeho ostrý soud ohledně Arnobiaova postoje k Písmu. Podle Scheidweilera odmítá Arnobius zcela Starý zákon.¹²⁰ Ohledně Nového zákona podrobuje Scheidweiler Arnobiův text též poměrně ostré kritice a vyslovuje názor, že Arnobius text Nového zákona, který patrně vůbec neznal, mohl zcela postrádat, učiniv z Krista „pouhého“ divotvůrce, případně, jak píše Scheidweiler, učitele filosofie.¹²¹ Z hlediska domnělého makrikonismu Scheidweiler sice konstatuje, že se náš rétor neomezuje pouze na Markionův kánon, hledaje nicméně argument pro svou tezi, dodává jedním dechem, že zároveň Arnobiaova apologie neobsahuje žádnou biblickou aluzi,

¹¹⁹ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*. *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, 1954, Vol. 45, s. 42–67.

¹²⁰ Scheidweiler na podkladě nejasné výpovědi z *Adv. nat.* III, 12.2 předpokládá nejen skutečnost, že Arnobius nereflektuje Starý zákon, ale z nekonkrétní formulace „*Sadducei generis fabulas*“, již vnímá jako opisné označení textu Starého zákona, vyvozuje, že Arnobius, který, jak uvidíme dále, Starý zákon patrně vůbec neznal, text Starého zákona otevřeně odmítá, čímž sám sebe usvědčuje z markionismu. Scheidweiler o dané pasáži píše: „*Daraus ergibt sicher der Schluß, dass Arnobius das AT (Altes Testament, pozn. autorky) verwirft, also auf dem Standpunkt des Marcion steht.*“ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 46.

¹²¹ „... *daß man tatsächlich manchmal den Eindruck bekommt, als habe er ihn (sc. Christum) sich als Lehrer der Philosophie vorgestellt.*“ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 47.

jež by byla s Markiónem v rozporu.¹²² Správně Scheidweiler poznamenává, že Arnobius nezná učení o dvou principech, na straně druhé je však pro něj stoupencem emanačního učení.¹²³

Scheidweiler se též krátce dotýká Arnobiova pojetí božství a vztahu nejvyššího Boha k božstvům pohanským. V tomto bodě se Arnobiova koncepce liší od autorit většinové církve, které, jak poznamenává Scheidweiler, uznávaly existenci pohanských bohů, degradovaly je však na démony. Arnobius však vyjmenovává ve II, 35 tyto bohy (*dii*) vedle andělů a démonů a rozlišuje tedy mezi nimi. Stvořitel světa není, tak Scheidweiler, totožný s nejvyšším Bohem (*deus summus, deus princeps*). Stvořená látka je, podle Scheidweilera, u Arnobia původcem zla, stejně jako u Markióna.¹²⁴ Další spojnici mezi Arnobiem a Markiónem je Scheidweilerovi Arnobiovo pojetí lidské duše¹²⁵ jako původně smrtelné *media qualitas*, jež je stvořena nižším Bohem, zatímco nejvyšší dokonale dobrý Bůh nemá na jejím tvoření nejmenší podíl. Spojnici mezi Arnobiem a Markiónem vidí Scheidweiler i v dalších bodech, oba například odmítají možnost, že by Bůh mohl trpět afekty, jak však uvidíme později, jejich zdůvodnění se různí. Oproti tomu musí uznat, že Arnobius na rozdíl od Markióna nebyl modalistou. Důraz na asketický život však má opět oba autory spojovat.¹²⁶

V závěru proto Scheidweiler konstatuje, dovolává se autority Harnackovy, že Arnobius byl skutečně markionitou, a píše: „*Daß Arnobius den Marcion gekannt hat, dürfte wohl kein Zweifel mehr unterliegen [...] Beurteilen wir den Arnobius vom Standpunkt der Großkirche, so kommen wir aus dem Staunen nicht heraus. Heterodox fast auf jedem Blatte, hat Harnack gesagt. Gemessen aber am Lehrbegriff der Marcionitischen Kirche ist Arnobius uns ohne viel Schwierigkeiten verständlich. Also ist er wohl Marcionit gewesen.*“¹²⁷

Kontroverzní je v tomto ohledu také Scheidweilerovo vedení důkazu. Svědkem Arnobiova markionismu činí jeho žáka Lactantia,¹²⁸ vyvodiv z jeho mlčení Arnobiův heretický postoj. Obdobná konstrukce, stejně jako důvod Lactantiova mlčení, je však

¹²² Jak uvidíme v komentáři (oddíl III), Scheidweiler se sice nemýlí co do domnělých převzatých citátů z Písma, text *Adversus nationes* však obsahuje celou řadu pasáží, jež stojí s Markiónem v příkrém rozporu.

¹²³ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 50.

¹²⁴ Tuto Scheidweilerovu tezi vyvrátil nicméně ve své disertaci již Burger. BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 22.

¹²⁵ O té říká: „... *der einzige, der fast genau so urteilt wie Arnobius, ist wieder Marcion, und der bietet damit auch die Erklärung für dessen Lehre...*“ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 54.

¹²⁶ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 58.

¹²⁷ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 60.

¹²⁸ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 61.

nedokazatelná.¹²⁹ Poslední polemický názor, totiž přesvědčení o Arnobiově znalosti představy ďábla, vyslovuje Scheidweiler v samém závěru svého pojednání, ani tuto teorii však nelze prokázat a sám Scheidweiler uznává, že o ďáblu se na rozdíl od démonů, náš autor nikde přímo nezmiňuje.¹³⁰

Mezi práce, jejichž stěžejním tématem je Arnobiova teologie je nutno zařadit ještě obsáhlou disertaci **Gabriele Gierlich**, jež vedle historických úvodů obsahuje rozsáhlý kritický komentář k prvním dvěma knihám *Adversus nationes*.¹³¹

Scheidweilerovy teze nezůstaly nicméně úplně bez ohlasu. O markionitském vlivu v Arnobiovi je přesvědčen i **Sirna**, který v našem řečníkovi spatřuje dokonce stoupence sekty odvozené z markionismu.¹³²

4.2.3 Práce zabývající se primárně problematikou lidské duše

Vzhledem k faktu, že problém lidské duše je stěžejním tématem větší části druhé Arnobiovy knihy a zároveň jej s trochou nadsázky lze označit za jeden z hlavních důvodů jeho konverze, považujeme za vhodné, aby i práce pojednávající o problematice lidské duše u Arnobia byly i zde podrobněji pojednány. Tyto práce sice velice často stojí na pomezí

¹²⁹ Ohledně Lactantiova mlčení se přikláníme ke tezi formulované a citované již výše v úvodních kapitolách práce, totiž, že Lactantius pobýváve toho času v Nikomédii, nemusel být o díle svého někdejšího učitele informován. Pro více informací viz kapitolu 2.1 této práce.

¹³⁰ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 67.

¹³¹ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*. Mainz, 1985. 415 s. Inaugural-Dissertation. Johannes Gutenberg Universität Mainz. Referent prof. Dr. A. WŁOSOK.

¹³² Určité renesance se domnělý Markiónův vliv na našeho řečníka dočkal i v kritické edici, jejíž část připravil a roku 1968 také vydal Henri Le Bonniec. K názorům zde prezentovaným zcela správně poznamenává Gierlich, že Le Bonniec se dopouští omylu, neznaje závěry Burgerovy disertace, jež přímý vliv markionismu na našeho řečníka vyvrací. Gierlich k celé problematice poznamenává: „*Le Bonniec die Dissertation Burgers über die theologische Position des Arnobius nicht kennt, die meiner Ansicht nach überzeugend mit der von Sirna und Scheidweiler vertretenen Meinung Schluss macht, Arnob sei Markionit gewesen. So kommt es, dass Le Bonniec erneut auf einen sicherlich überholten Forschungsstand zurückgreift.*“ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XI. Obdobně GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XIX.

teologie, filosofie a samozřejmě psychologie, z hlediska arnobiovského bádání však mnohdy právě díky svému interdisciplinárnímu charakteru přinášejí mnoho nových poznatků.

Prvním dílem tohoto typu byla disertace **Karla Bernharda Franckeho** s výstižným názvem *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*.¹³³ Po ní následovalo pojednání **A. Röhrichta** *Die Seelenlehre des Arnobius: Ein Beitrag zur Verständnis der späteren Apologetik in der alten Kirche*.¹³⁴

K. B. Francke je prvním moderním autorem, který se pokouší formulovat Arnobiův význam pro filosofii, zejména pak pro filosofii patristickou a její přednicejské období. Ve své práci se, jak si v krátkosti ukážeme, věnuje nejen Arnobiovu chápání lidské duše, podstatným tématem je také zpracování Arnobiovvy teorie poznání, jež rozvíjí v širších souvislostech. Francke svou práci dělí na dvě základní části, přičemž v první se věnuje problému lidské duše dle Arnobia. Vedle otázek terminologických, jimiž je celá pasáž uvedena, pojednává i problém preexistence duše, jejího bytí a případné postexistence, či řečeno termíny křesťanské teologie, eschatologie. V otázce původu duše se ani Francke nevyhne zásadnímu arnobiovskému problému takzvaného druhého stvořitele. Zmíněná koncepce má podle Franckeho původ v novoplatonismu a gnostický charakter.¹³⁵

Druhým velkým tématem, jímž se Francke zabývá, je otázka podstaty duše. Zde, jak soudí, má pro Arnobia rozhodující význam jednak vztah duše a těla a jednak fakt, že duše má pro Arnobia látkovou podstatu – v tomto tvrzení vidí Francke především vliv presokratiků¹³⁶ – a zároveň vidí duši jako nutně závislou na těle, důkazem čehož je její ovlivnitelnost afekty. Již Francke vyslovuje názor, který později podrobněji rozvine ve své studii Röhricht, a sice přesvědčení, že Arnobiův koncept *media qualitas* vychází z konfliktu

¹³³ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*. Leipzig : Brückner & Niemann, 1878, 82 s.

¹³⁴ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius : nach ihren Quellen und ihrer Entstehung untersucht*. Hamburg : Agentur des Rauhen Hauses, 1893. 64 s.

¹³⁵ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 11.

¹³⁶ „A. fällt mit ihr [sc. körperlicher Fassung der Seele] auf den schon von Plato und Aristoteles überschrittenen und überwundenen Standpunkt der vorsokratischen Philosophie zurück, welche mit Ausnahme des Anaxagoras das Wesen der Seele immer mehr oder weniger materiell bestimmt hatte.“ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 17.

mezi koncepcí Epikúrovou a Platónovou.¹³⁷ Postexistence duše je, jak píše Francke, odvolává se na pasáž z Adv. nat. I, 38, i po smrti individuální, avšak netělesná.¹³⁸

Druhým velkým tématem Franckeho pojednání je Arnobiovo pojetí lidského poznání. Člověk je podle Arnobia, jak konstatuje Francke, tím, co moderní filosofie označuje jako „*tabula rasa*“. Jediná idea vlastní veškerému stvoření je idea Boha. Francke připisuje Arnobiovi také znalost Aristotelova pojetí člověka jako mikrokosmu.¹³⁹ Důkaz pro toto tvrzení pak nachází v nejasném arnobiovském označení člověka jako „*mundus minor*“.¹⁴⁰

Z hlediska teorie poznání je pro Franckeho rozhodující pasáž zahrnující Arnobiův hypotetický „výchovní experiment“. Ten podrobuje Francke důkladné analýze a dospívá k názoru, že Arnobius je v tomto bodě zastáncem stoického empirismu.¹⁴¹ S nastíněnou problematikou samozřejmě úzce souvisí též téma povahy vlastního lidského poznání. Francke se v tomto bodě domnívá, odmítaje pro Arnobia opět uzнат koncepci Platónovu, že Arnobius nutně podporoval aktivní proces poznávání v lidské duši v tom smyslu, jak jej vyjádřili již předsokratovští myslitelé.¹⁴²

V závěru své práce shrnuje Francke Arnobiův význam pro filosofii. Dochází k přesvědčení, že Arnobius nejenže přesně znal své oponenty z řad filosofů, tedy byl dobře obeznámen s dobovými trendy,¹⁴³ ale také ve své práci poskytl „aktualizovaný přehled“ staršího filosofického myšlení.¹⁴⁴

Röhricht ve své práci navazuje v jistém smyslu na Franckeho, avšak podrobuje kritické analýze vlastní prameny Arnobiova učení o duši. Na základě této analýzy chce přispět svou analýzou k teologické reflexi Arnobia a rozvíjí v tomto smyslu také témata Leckeltova.

Röhricht se snaží poukázat na myšlenkové proudy, z nichž Arnobius vyšel a jež formovaly jeho filosoficko-teologické postoje. Za základní pramen Arnobiovy koncepce nesmrtelné duše považuje Lucretia, jehož stopy spatřuje však zejména v sedmé Arnobiově

¹³⁷ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 27.

¹³⁸ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 32.

¹³⁹ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 46.

¹⁴⁰ Později uvidíme, že vzhledem ke komplikované výstavbě textové pasáže, v níž je termín použit, nelze Arnobiovu znalost Aristotela prokázat, což konstatoval již Burger.

¹⁴¹ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 55.

¹⁴² FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 62.

¹⁴³ Vůči tomuto názoru se kriticky vymezil Röhricht, jak uvidíme dále.

¹⁴⁴ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 81.

knize.¹⁴⁵ Lucretiův vliv je podle Röhrichta patrný také v pojetí božství, jež musí být dle Arnobia prosté afektů, neboť neslučitelnost s afekty a utrpením je duchovní podstatou nesmrtnosti.¹⁴⁶ Röhricht vidí Lucretia jako pramen pasáží, v nichž Arnobius polemizuje s platónskou myšlenkou nesmrtnosti duše a v těchto pasážích i na mnoha dalších místech své apologie používá Lucretiovy myšlenky jako obranný mechanismus tam, kde si sám neví rady.¹⁴⁷

Arnobiově koncepci neupírá Röhricht ani prvky stoicismu a nebrání se ani sepětí Arnobia s platonismem, přičemž jako možný pramen uvádí i ztracený spis Cornelia Labeona. Labeonův vliv však Röhricht, podle Burgera, přeceňuje.¹⁴⁸

Arnobiova problematika *medietas* lidské duše je pro Röhrichta výsledkem ovlivnění dvěma protichůdnými koncepcemi, a sice novoplatonismem a epikureismem, jež jsou pro Arnobia jako celek nepřijatelné. Proto náš autor odmítá jak myšlenku bezpodmínečné smrtelnosti duše, tak i její naprostou nesmrtnost a přisuzuje proto duši místo uprostřed, tedy onu *media qualitas*.¹⁴⁹ Ohledně duše polemizuje Röhricht s názorem K. B. Franckeho, že by Arnobius k pojetí duše jako *media qualitas* dospěl skrze přesvědčení o tělesnosti duše.¹⁵⁰ I Röhricht sdílí názor, že duše mají svůj původ v druhém stvořiteli a stejně jako démoni jsou odvozeny od bytí nižšího řádu, v čemž Röhricht spatřuje jasný vliv platonismu.¹⁵¹

Souhrnně lze říci, že Röhricht neupírá Arnobiovi spekulativně-filosofický význam, odmítá však Franckeho tezi, že by Arnobius byl dobře informován o učení svých protivníků, a stejně tak nesouhlasí s jeho pojetím Arnobia jako „eklektického filosofa“.¹⁵² Arnobiův skepticismus, jež někteří badatelé učinili stěžejním bodem arnobiovského bádání, považuje Röhricht za rétorický prostředek užívaný tehdy, kdy již našemu Arnobiovi nezbývá jiná

¹⁴⁵ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 12.

¹⁴⁶ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 13.

¹⁴⁷ „So ist es gekommen, dass Arnobius vielfach die Weisheit des Lucrez ins Feld führt, wo er als christlicher Apologet Argumente aus dem christlichen Gedankenkreise hätte verwenden sollen, wobei er freilich seine eigene eigene Unkenntnis des Christentums mit Hilfe jener Weisheit meist mehr verhüllt als ersetzt.“ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 19.

¹⁴⁸ Burger se domnívá, že jedinými místy celé apologie, kde je patrný jasný vliv Labeonův, jsou oddíly Adv. nat. III, 26 a IV,5. BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 36 poznámkového aparátu, pozn. 325.

¹⁴⁹ Problém *media qualitas*, také označované jako *medietas*, je podrobněji pojednán v kapitole 11.2.1 této práce.

¹⁵⁰ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnisslehre des Arnobius*, s. 23.

¹⁵¹ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 55.

¹⁵² RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 60.

možnost než zpochybnit možnost poznání i tam, kde se vůbec nejedná o filosofický problém.¹⁵³ Arnobius tedy pro Röhricha není „křesťanským skeptikem“, ale spíše, dalo by se říci, skeptikem „kontextuálním“.

Tématikou lidské duše v Arnobiově díle se zabýval také italský badatel **Rapisarda**,¹⁵⁴ jehož primárním tématem však byl vztah mezi Arnobiem a Klémentem Alexandrijským, ten je totiž, jak podrobněji zmíníme v oddíle 8.2 o křesťanských pramenech Arnobiových, jediným církevním autorem, jehož znalost lze u Arnobia prokázat. Rapisarda nicméně ve svém druhém článku *Arnobio* zkoumá našeho autora také z hlediska historického kontextu a učení většinové církve a v těch místech, kde se Arnobius s většinovým učením neshoduje, Rapisarda míní, že jde o polemické vyjádření nebo rétoricky zdeformované pasáže. Arnobia sice vidí jako raného a „neinformovaného“ konvertitu, ne však jako oddaného stoupence některého z heretických směrů.

4.2.3 Statě kratšího rozsahu a filologicky motivovaná pojednání o Arnobiovi

V kratších pojednáních či člancích se Arnobiovi věnovala celá řada dalších badatelů. Jejich tématem se stávaly vedle záležitostí filologických, takové studie tvoří většinu krátkých pojednání, také práce věnované problematice pohanského náboženství, jehož významným pramenem Arnobius je. A nezanedbatelnou část tvoří práce rázu historického věnované marginálním problémům dějinné povahy. My se zde pokusíme pouze krátce shrnout přínos těchto prací pro arnobiovské bádání.

Ve své monografii věnované tématu Božího hněvu se Arnobiově koncepci věnoval **Pohlenz**, jenž se domnívá, že Arnobius v této věci využívá stejných prostředků jako Markión.¹⁵⁵ Téma Božího hněvu přímo v Arnobiovi pak pojednává ve své disertaci **Micka**,

¹⁵³ „... aber auch dieser Skeptizismus ist nicht dazu angethan, uns mit seinem philosophischen Schein lange zu täuschen, da er lediglich dann in Funktion tritt, wenn die übrigen Mittel der rhetorischen Demonstration erschöpft sind und dem gegen Einwürfe und Widerrede mit philosophischen Streitmaterial nur äusserst mässig, mit christlichen aber gar nicht ausgerüsteten Rhetor nichts übrig bleibt, als die Möglichkeit oder Notwendigkeit objektiver Erkenntnis der Dinge überhaupt zu leugnen.“ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 63.

¹⁵⁴ Rapisardův text je bohužel v České republice nedostupný a jeho obstarání v zahraničí nebylo úspěšné. Proto je Rapisarda sice zmíněn v přehledu bádání, kde jednoznačně má své místo, dále však jeho práce není v textu této disertace reflektována.

¹⁵⁵ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 67.

přičemž vedle analýzy Arnobiových výpovědí provádí též srovnání s koncepcí jeho žáka Firmiana Lactantia.

Textově kritických otázek spojených s Arnobiem se ve své práci dotkl např. **Bertil Axelson**, který Arnobiovi věnoval jeden ze tří oddílů své disertace.¹⁵⁶ Filologickou problematikou a historickým kontextem pohanství v Arnobiovi se zabývali ve svých příspěvcích **K. Hidén**,¹⁵⁷ a **Wilhelm Kroll**.¹⁵⁸ Obdobně činili též **Stange**,¹⁵⁹ **Gomperz**,¹⁶⁰ **Löfstedt**¹⁶¹ či **Zink**.¹⁶² Specifickou otázku záporu a jeho užití u Arnobia si ve starším článku položil **J. H. Schmalz**.¹⁶³ Z francouzsky píšících autorů se Arnobiově latině věnoval ve dvou příspěvcích **François Gabarrou**.¹⁶⁴ Analýze konkrétní pasáže z textu čtvrté knihy se v krátké poznámce věnoval také **H. J. Rose**.¹⁶⁵

Někteří autoři se naopak zaměřili na analýzu Arnobiových textových pramenů či pramennou látku jiného druhu. Například **Gustav Kettner** ve své studii analyzoval vliv Cornelia Labeona na Arnobiovy názory. Právě Kettner vidí v Labeonovi jeden ze zásadních

¹⁵⁶ AXELSON, Bertil. *Textkritisches zu Florus, Minucius Felix und Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1945. 68 s.

¹⁵⁷ Hidén, K. J. De casuum syntaxi Arnobii, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 3*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Somalainen Tiedeakademia, 1921. 101 s.

Hidén, K. J. Randbemerkungen zu Arnobius Adversus nationes I, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 2*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. 1. vyd. Helsingfors : Soamalainen Tiedeakademia, 1921. 29 s.

Hidén, K. J. Randbemerkungen zu Arnobius Adversus nationes II, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 2*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Soamalainen Tiedeakademia, 1923. 24 s.

Hidén, K. J. Die Erzählung von der Grossen Göttermutter bei Arnobius, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 1*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Soamalainen Tiedeakademia, 1921. 16 s.

¹⁵⁸ KROLL, Wilhelm. Arnobiusstudien. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112.

¹⁵⁹ STANGE, C. *De Arnobii oratione*. Saargemünd : Strassburger Druckerei und Verlags-Anstalt, 1893. 36 s.

¹⁶⁰ GOMPERZ, Th. Zu Arnobius. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1909, Vol. 64, s. 153–155.

¹⁶¹ LÖFSTEDT, Einar. *Arnobiana : Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1917. 107 s.

¹⁶² ZINK, Michael. *Zur Kritik und Erklärung des Arnobius*. Bamberg : Gärtner, 1873. 39 s.

¹⁶³ SCHMALZ, J. H. Satzbau und Negationen bei Arnobius. *Glotta*, 1913, Vol. 5, Bd. 3, s. 202–208.

¹⁶⁴ GABARROU, Francois. *Arnobe son oeuvre*. Paris : Edouard Champion, 1921. 77 s.

GABARROU, Francois. *Le Latin d'Arnobe*. Paris : Edouard Champion, 1921. 237 s.

¹⁶⁵ ROSE, H. J. Arnobius IV. 12. *The Classical Review, New Series*, 1955, Vol. 5, No. 1, s. 20–21.

Arnobiových pramenů.¹⁶⁶ Prameny pohanské povahy, tentokrát ovšem omezenými pouze na 3. knihu, pojednává ve své nevydané disertaci **van der Putten**.¹⁶⁷ Naopak 4., 5., a 6. kniha se stala stěžejním bodem zájmu pro **Friedricha Tullia**.¹⁶⁸ Jistě užitečným pramenem analyzujícím Arnobiovu práci s pohanskou mytologickou látkou je disertace **Anne Elisabeth Wentworth**,¹⁶⁹ která však hodnotí Arnobiovu práci velice kriticky, přičemž nevěnuje dostatečnou pozornost polemickému charakteru Arnobiova díla a jeho možnému vlivu na celkové pojetí pohanské mytologie. Obdobné motivy, zejména vybraná témata týkající se pohanských kultů, našly své místo i v sebraných, Arnobiovi věnovaných studiích **Karla Meissera**.¹⁷⁰

Jednotlivým textovým pasážím různého druhu i obsahu, a jejich kritickému posouzení se věnovaly rozličné stati publikované v různých časopisech. Tématům první knihy, konkrétně oddílu Adv. nat. I, 52 se věnoval anglicky píšící autor M. J. Edwards,¹⁷¹ jehož tématem bylo dobové pozadí zmíněného oddílu, tedy konkrétně Zoroaster a Zostrianos. Obdobně činí ve svém pojednání **Marcovich**¹⁷² s oddílem Adv. nat. V, 25n, kde analyzuje jednak Arnobiovy prameny a jednak případný vliv redaktora na vybranou

¹⁶⁶ KETTNER, Gustav. *Cornelius Labeo: Ein Beitrag zur Quellenkritik des Arnobius*. Hamburg : Heinrich Sieling, 1877, 40 s.

¹⁶⁷ Van der Putten, Johannes Maria Paulus Bonaventura. *Arnobii Adversus nationes 3,1–19: uitgegeven met inleiding en commentaar*. 1970. 151 s. Doktorská disertační práce. Faculteit der letteren. Vedoucí práce: Dr. C. SOETEMAN.

Van der Putten se věnoval Arnobiovi i z hlediska textové kritického a publikoval o Arnobiovi v tomto ohledu následující článek: VAN DER PUTTEN, J. M. P. B. *Arnobiana*. *Vigiliae Christianae*, 1971, Vol. 25, No. 1, s. 40–50. K tématu pohanských bohů se naopak vyjádřil ještě v následující studii: VAN DER PUTTEN, J. M. P. B. *Arnobe croyait-il a l'existence des dieux païens?* *Vigiliae Christianae*, 1971, Vol. 25, No. 1, s. 52–55.

¹⁶⁸ Tullius, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*. Berlin : Kunstdruckerei Wilh. Postberg, 1934. 99 s.

¹⁶⁹ Wentworth, Anne Elizabeth. *Roman Religion as seen in the Adversus nationes of Arnobius*. Chicago, 1928. 112 s. Diplomová práce. The University of Chicago.

¹⁷⁰ MEISER, Karl. *Studien zu Arnobius*. München : Verlag der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1908. 40 s.

¹⁷¹ Edwards, M. J. *How many Zoroastres? Arnobius, „Adversus Gentes“ I 52*. *Vigiliae Christianae*, 1988, Vol. 42, No. 3, s. 282–289.

¹⁷² MARCOVICH, M. *Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor*. *Vigiliae Christianae*, 1986, Vol. 40, No. 3, s. 294–301.

mytologickou látku. A bez povšimnutí nemůže zůstat ani krátký text **Johnsonův**, věnující se pasážím z poslední Arnobiovy knihy.¹⁷³

K dalším marginálním tématům a jejich analýze, procházející často napříč celým Arnobiovým spisem, obrátili svou pozornost většinou badatelé dvacátého století. Významnou práci mapující Arnobiův historický kontext v souvislostech s dobovým „náboženským ovzduším“ a protikřesťanskou polemikou napsal **Michael Bland Simmons**,¹⁷⁴ jehož práce zároveň představuje nejobsáhlejší moderní sondu do dobového pozadí Arnobiova díla a života. Ostatní práce zabývající se Arnobiovým historickým pozadím či historickou reflexí v samotném *Adversus nationes* jsou již kratšího rozsahu. Politických témat v Arnobiovi, jež jsou navíc spojena s Diokleciánovou provinciální reformou, se ve svém článku dotkl **Harold Mattingly**.¹⁷⁵ Naopak k otázce data sepsání vlastního Arnobiova díla se vyjádřil ve svém konferenčním příspěvku **O. P. Nicholson**.¹⁷⁶

Mark Masterson¹⁷⁷ a **Ilona Opelt** se ve svých pojednáních dotkli neobvyklého tématu obscénnosti a vulgárnosti v Arnobiových textech.

A pro nás zajímavými otázkami křesťanské teologie se zabývali **Ernst Franz Schulze**,¹⁷⁸ jenž ve své práci pojednával problematiku existence hříchu ve světě podle Arnobia, a **H. D. McDonald**,¹⁷⁹ zabývající se Arnobiovou konverzí a pojetím božství Kristova.¹⁸⁰ Arnobiovo obrácení řešil ve svém příspěvku spolu s jinými tématy i **Louis J.**

¹⁷³ JOHNSON, H. Arnobius VII, 18 (252.14). *The Classical Review*, 1909, Vol. 23, No. 3, s. 81–82.

¹⁷⁴ Simmons, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. 1. vyd. Oxford : Clarendon Press, 1995. 385 s. ISBN: 0-19-814913-1.

¹⁷⁵ MATTINGLY, Harold. Jovius and Hercules. *The Harvard Theological Review*, 1952, Vol. 45, No. 2, s. 131–134.

¹⁷⁶ Nicholson, O. P. The Date of Arnobius' *Adversus gentes*. In: LIVINGSTONE, Elizabeth (ed.) *Studia Patristica*. Berlin : Akademie-Verlag, 1984, s. 100–107.

¹⁷⁷ Masterson, Mark. Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius. *Journal of Early Christian Studies*, 2014, Vol. 22, No. 3, s. 373–398. Opelt, Ilona. Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren. *Wiener Studien*, 1975, Bd. 9, s. 161–173.

¹⁷⁸ SCHULZE, Ernst Franz. *Das Übel in der Welt nach der Lehre des Arnobius: Ein Beitrag zur Geschichte der patristischen Philosophie*. Jena, 1896. 42 s. Inaugural-Dissertation. Philosophische Fakultät an der Universität Jena.

¹⁷⁹ McDONALD, H. D. The Doctrine of God in Arnobius, *Adversus gentes*. *Studia Patristica*, 1966, Vol. 9, No. 3, s. 75–81.

¹⁸⁰ Jak uvidíme později, McDonald zastává názor, že Arnobius uznává Kristovo božství a je svou koncepcí blízký janovské christologii.

Swift,¹⁸¹ srovnává Arnobia s jeho žákem Lactantiem, zatímco **Joseph Hallman**¹⁸² pojednává ideu Boha a božství v širším kontextu ve srovnání s dalšími autory, především s Tertullianem, ale také Novatiánem a samozřejmě Lactantiem.

Dříve než přistoupíme ke vztahu českého bádání k Arnobiovské problematice, nemůžeme nezmínit – přestože tematicky příliš nezapadá do tohoto pododdílu, nemajíce jinou možnost, neboť přehled překladů Arnobiova díla není součástí této práce – dosti aktuální práci ruského filologa **V. M. Ľuleněva** s názvem *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*. Jedná se, jak již sám název napovídá, o překlad Arnobiovy apologie do ruského jazyka, opatřený poměrně stručným a relativně všeobecným úvodníkem, ale též velice přínosným komentářem zahrnujícím především reálie antického náboženství a cenné informace k mytologické látce. Přestože tento ruský překlad se autorce dostal do rukou poměrně krátce před odevzdáním této disertační práce, posloužily v něm obsažené poznámky jako velice vhodný zdroj vysvětlivek k Arnobiovu textu.¹⁸³ Práce je navíc opatřena řadou poznámek ze staršího ruského překladu N. M. Drozdova, jehož úplné znění se bohužel pro účely této práce nepodařilo obstarat.¹⁸⁴

4.3 Arnobius a čeští badatelé

Závěrem se sluší poznamenat, že ačkoli Arnobius není v českých badatelských kruzích nijak oblíbeným či podrobně probíraným tématem, přesto zanechali čeští vědci v arnobiovském bádání své nesmazatelné stopy. Vůbec prvním Čechem, který se Arnobiovi jako autorovi věnoval hned krátce po Sabaeově *editio princeps*, byl **Sigismundus Gelenius**, neboli Zikmund Hrubý z Jelení, syn známého českého humanisty Řehoře Hrubého z Jelení a znamenitý český filolog. Gelenius vydal Arnobiův latinský text pouhé tři roky po Sabaeovi, roku 1546 v Basileji. Nemaje možnost nahlédnout do původního rukopisu, který byl tou

¹⁸¹ SWIFT, Louis, J. Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1965, Vol. 96, s. 439–448.

¹⁸² Hallman, Joseph. The Mutability of God: Tertullian to Lactantius. *Theological Studies*, 1981, Vol. 42, No. 3, s. 373–393.

¹⁸³ Za zprostředkování tohoto hodnotného literárního pramene bych ráda na tomto místě poděkovala doc. ThDr. Kamile Veverkové, Th.D., již se podařilo zmíněný spis v autorově vlasti obstarat.

¹⁸⁴ Hlubší nezohlednění ruský psané literatury lze považovat za jednu ze slabin této práce. Podrobnější zkoumání ruských pramenů, především pak aktuálních disertačních prací a další moderní literatury, bylo však komplikováno především jejich špatnou dostupností.

dobou již ve Francii, založil Gelenius svého Arnobia na textu Sabaeově, který doplnil „intuitivními“ opravami a konjekturami. Přestože mnohé z Geleniových úprav byly pozdějšími editory odmítnuty, mnohé jsou dodnes přijímány nebo zmiňovány v kritickém aparátu jako variantní čtení.¹⁸⁵ Geleniův text se dočkal i dalších úprav ve svém druhém vydání, jež vyšlo roku 1560 v Basileji v proslulé Frobeniově tiskárně. Klady i zápory obou vydání shrnuje ve svém obsáhlém článku **Bohumil Ryba**,¹⁸⁶ který analyzuje na podkladě srovnání vydání Sabaeova s Geleniovým způsobem Geleniovy kritické práce s textem.

Z hlediska pojednávané problematiky a nikoli primárně se zájmem filologickým se Arnobiově apologii věnoval ještě před Rybovým článkem známý český filolog **Otakar Jiráni**. Ve svém článku s názvem *Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes*¹⁸⁷ podává Jiráni přehled o Arnobiově práci s prameny, jež náš řečník užívá sice nedůsledně, avšak zůstává, alespoň podle Jirániho, vcelku věrný své literární předloze. Jiráni je přesvědčen, že Arnobius čerpal jak z Klémenta Alexandrijského tak z Cicerona. Ohledně C. Labeona vyslovuje Jiráni názor, že nebyl přímou předlohou, ale že Arnobius čerpal z jiného pramene s pozměněným textem, jenž byl zřejmě inspirován Varronem.¹⁸⁸ Zde se tedy Jiráni staví proti výše zmíněnému názoru Kettnerovu, který vidí Labeona jako významný přímý pramen Arnobiův.

Z hlediska původu labeonských myšlenek v Arnobiovi se Jiráni opírá o myšlenku vyslovenou již dřívějšími badateli, kteří pro některé latinské apologie (např. pro Minucia a Lactantia) předpokládali existenci společného pramene – nějaké starší latinsky psané apologie nejasného původu, jež se nedochovala. Jiráni chce mezi takto inspirované autory zahrnout také Arnobia, u něž by z takovéto apologie měly vycházet znalosti o řeckých kulturech.¹⁸⁹ Souhrnně pak Jiráni k Arnobiově práci s prameny poznamenává, že jeho kumulační tendence, hromadění podobných výpovědí z různých autorů za účelem posílení argumentace a nedostatečná ukotvenost polemiky způsobily v Arnobiově díle množství chyb a nepřesností. Jiráni proto nad Arnobiem vyslovuje poměrně nelichotivý soud. Chválí

¹⁸⁵ Takových konjektur je, jak uvádí ve svém článku Ryba, na 360. RYBA, Bohumil. Sigismundus Gelenius a jeho vydání Arnobia a Minucia, s. 222.

¹⁸⁶ RYBA, Bohumil. Sigismundus Gelenius a jeho vydání Arnobia a Minucia. *Listy filologické*, 1925, Vol. 52, s. 13–23, 91–108, 222–236, 337–341.

¹⁸⁷ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes. *Listy filologické*, 1909, Vol. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.

¹⁸⁸ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes. s. 95.

¹⁸⁹ Jiráni píše: „... neboť společná apologie latinská, již předpokládám, dotýkala se najisto též mytologie a kultu řeckého.“ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes, s. 169.

jej sice jako hodnotný pramen mytologické látky, avšak kritizuje za způsob vedení argumentace, i pro něj, obdobně jako pro Nordena, je Arnobius ve své argumentaci spíše „žvanilem“.¹⁹⁰

Poslední v češtině psanou prací, jež se zaměřuje na Arnobia, je diplomová práce Olgy **Matulíkové**, nesoucí název „Arnobius jako pramen poznání své doby“.¹⁹¹ Matulíková se ve své práci snaží podat informace v Arnobiově textu v historických souvislostech a poskytnout analýzu toho, co je v Arnobiovi „specificky africké“ a co je látka přejatá, avšak přes veškerou snahu se jí to nepodaří. Práce je proto přínosná především jako pramen obeznamující případného čtenáře nenásilnou formou se základy arnobiovské problematiky, přestože je v textu nutno počítat i s případnými lapsy vlastními diplomovým pracím obecně, jak ukazují také posudky zmíněné práce. I tak má však práce Olgy Matulíkové místo v našem přehledu, jedná se totiž o poslední českou práci, jež se věnuje arnobiovské problematice.

¹⁹⁰ „... S tím souvisí i jeho záliba v rétorickm obměňování motivu a v polemickm rozboru mytologické látky, jež jde často do nejmenších podrobností a jasně ukazuje mělkost a prázdnota rhetorického pathosu spisovatelova, jehož celý důvtip se vyčerpává odhalováním absurdnosti v mythu, jehož podstata mu zůstává úplně utajena.“

¹⁹¹ MATULÍKOVÁ, Olga. *Arnobius jako pramen poznání své doby*. Praha, 1971. 95 s. Diplomová práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze. Vedoucí práce prof. PhDr. Radislav HOŠEK, CSc.

II ADVERSUS NATIONES – PROTI POHANŮM

Dříve než přistoupíme k samotnému překladu Arnobiova *Adversus nationes*, považujeme za nutné se ještě alespoň krátce zmínit – v kapitole páté – o zvláštlostech Arnobiovy latiny. Pro přehlednost pak doplňujeme překlad stručným přehledem témat jednotlivých knih, jež tvoří obsah šesté kapitoly. Stručný nástin pojednávané problematiky považujeme za nutný i kvůli celkovému rozsahu Arnobiova textu.

5. Arnobiův jazyk a styl argumentace

Arnobiova apologie je specifická nejen svým zaměřením a výchozími pozicemi autorovými, tedy snahou přesvědčit protivníky ne z pozic křesťanských, jak je obecným zvykem křesťanské apologetiky, ale za pomoci jejich vlastních zbraní. Arnobiova argumentace nevychází proto ze všeobecně přijímaných křesťanských věroučných principů, ale vždy z té oblasti, v níž je náš řečník nepochybně jistější, z pohanské filosofie a teologie. Výpovědi křesťanské povahy jsou vždy připojeny až za „pohanskou argumentaci“ a plní v zásadě dvojí funkci. Jednak se vyskytují tam, kde se zdá, že byl náš rétor vlastní koncepcí či citovanými pohanskými protiargumenty „zatlačen do kouta“, stávají se proto „úhybným manévrem“, kdy Arnobius nepředpokládá, že by křesťanským pravdám byl kladen odpor. V druhém případě jsou Arnobiem do textu zakomponovány zcela programově a stávají se prostředkem potvrzení kritiky pohanských argumentů, názorů či celé argumentační metody, která jim zpravidla předchází. Polemickému tónu Arnobius, podle našeho názoru, přizpůsobuje do jisté míry i užitou terminologii a do jisté míry i způsob vyjadřování.

Arnobius nepatří k snadným autorům, a to ani z hlediska obsahového ani z hlediska jazykového. Obsahová i věroučná nejasnost spojená s úctyhodnou délkou jeho díla spolu se způsobem Arnobiovy mluvy činí dílo v jistých ohledech neatraktivním.

Arnobius, ač je tradičně označován jako „*orator*“, byl zejména staršími německými badateli – a poznamenejme, že nejen jimi, ale dokonce již samotným Jeronýmem,¹⁹² i když Jeronýmova kritéria byla nepochybně odlišná – často pro svůj styl a argumentaci kritizován. Často je našemu řečníkovi prisuzována „*africitas*“. Toto označení – jsouc často autory přejímáno bez dalšího rozboru Arnobiových afrikanismů – se snaží patrně upozornit na Arnobiovy zvláštnosti stylistické i gramatické. Obecně byl však Arnobius podroben kritice nejen kvůli svému africkému původu a jazyku, ale také pro celkovou koncepci svého spisu.

¹⁹² Jeroným se o Arnobiově stylu vyjadřuje následovně: „*Arnobius inaequalis et nimius est et absque operis sui partitione confusus.*“ Hieron. Epist. LXVIII.

O tom se E. Norden vyslovil velice nelichotivě, když jej označil za „*das angeblich infamste Pamphlet, welches das Altertum uns überliefert hat*“ a dodal: „*die sieben Bücher Adversus nationes des ‚fanatischen Schreiers‘ Arnobius*“.¹⁹³ Arnobius je Nordenem považován nejen za podprůměrného řečníka, ale také za „vášnivého křiklouna“ a skutečně, jeho apologie, Nordenem označená jako „pamflet“, je z hlediska rétorického napsána poněkud patetickým stylem. Arnobius nevynikal ani v rovině kompoziční, a moderní bádání dává za pravdu starší práci Kettnerově stanovující, že text naší apologie byl sepsán ve značném spěchu a že nikdy neprošel závěrečnou revizí.¹⁹⁴ Jak vidíme, prozkoumáme-li podrobněji starší edice Arnobia, nelogická struktura objevující se především v samém závěru sedmé knihy vedla některé editory (Orelli) ke změně pořadí závěrečných kapitol.¹⁹⁵

Arnobius se z hlediska stylu rozhodně nevyrovná velikánům latinské rétoriky, nelze mu však upřít jistou míru obeznámenosti s dobovou řečnickou praxí, ani prokazatelnou obeznámenost s díly dřívějších autorů, ať již básníků, či filosofů.¹⁹⁶ Cílem naší práce není rétorická kritika Arnobiova spisu, považujeme však za vhodné zmínit se alespoň okrajově o nejvýznamnějších rysech Arnobiova vyjadřování.

Arnobius si doslova libuje v nadužívání stylistických ozdob. Často se v jeho textech vyskytují chiasmy,¹⁹⁷ hromadění slov podobného významu, aliterace, redundance a

¹⁹³ Jak uvádí OPELT, Ilona. Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren, s. 161.

¹⁹⁴ McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 22.

¹⁹⁵ VII, 51 je u Orelliho uvedena jako VII, 48.

¹⁹⁶ Arnobius prokazatelně zná nejen autory řecké (Platón), ale i latinské – čerpá z Lucretia, Cicerona, Varrona a vědecké bádání bylo zaujato i předpokládanou souvislostí mezi Arnobiem a Corneliem Labeonem. Seznam všech latinsky píšících autorů, z nichž Arnobius čerpal, uvádí ve svém přehledu Lubian a to i s uvedením množství možných citací: „*The Latin writers are M.Terentius Varro (15 citations); P.Nigidius Figulus and Granius Flaccus (4 citations each); M.Tullius Cicero, L.Cincius Alimentus, Cornificius Longus, and T.Manilius (3 citations); Ennius (2 citations); Aelius Stilo, L.Caesellius Vindex, Caesius, Cornelius Epicadus, Q.Fabius Pictor, Flaccus (Granius or Verrius), Lucretius, the grammarian Nisus, L.Calpurnius Censorinus Frugi, Pomponius, Q.Serenus Sammonicus, Q.Terentius Scaurus, Trebatius, Valerianus, Valerius Antias, and Verrius Flaccus (1 citation each); the oscillation between 22 and 24 depends upon how counts ‘Flaccus’ and ‘Valerianus’.*“ LUBIAN, Francesco. Venus Militaris and Puerorum Stupra in the Fourth Book of Arnobius’ *Adversus nationes*. *Eisodos: Zeitschrift für antike Literatur und Theorie*, 2014, Vol. 1, s. 34. Sám autor přehledu však dodává, že toto určení je pouze relativní.

¹⁹⁷ Jak uvádí Stange v STANGE, C. *De Arnobii oratione*, Strasburger Druckerei und Verlags-Anstalt : Saargemünd 1921, s. 3.

opakování slov¹⁹⁸ či relativně rozsáhlé anafory. Charakteristický je Arnobiův písemný projev také užitím literární retorze (*retorsio*),¹⁹⁹ k níž se náš autor zpravidla uchyluje ve chvílích, kdy, lidově řečeno, „vystřelil všechny náboje“ a nemá argumenty, jichž by proti názoru protivníků využil. Vzhledem ke skutečnosti, že celá apologie je psána formou poněkud deformovaného dialogu, je v textu třeba bedlivě sledovat místa, kde Arnobius uvádí slova svých oponentů a odlišovat je od pasáží obsahujících vlastní názory pisatele. Typickým místem je například pasáž Adv. nat. I, 61.1,²⁰⁰ kde by bylo nejspíše možno podezírat Arnobia z doketismu, kdyby však slova „*sine homine simulato*“ nevložil do úst pohanského protivníka. Dalším známým místem je Adv. nat. II, 71.2,²⁰¹ kde odosobnění výpovědi prostřednictvím „*inquit*“ ruší smysl Ursinovy konjektury, již přejali jak Marchesi, tak Reifferscheid. Na zbytečnost této konjektury upozornil ve svých poznámkách k překladu McCracken,²⁰² který proto ponechává „*quadringentos*“, poukazuje na fakt, že autorem výpovědi je právě Arnobiův pohanský oponent a nepřesný časový údaj by proto mohl být užít čistě záměrně, aby se tak ukázala špatná obeznamenost pohanů s křesťanstvím.

¹⁹⁸ Typickým příkladem Arnobiova abundantního slohu jsou například častá opakování synonymických výrazů, jež se většinou vyskytují v triádách, často je však nalezneme i ve dvojicích. Viz například Adv. nat. I, 2.10 „*prima incipiensque*“, nebo Adv. nat. II, 16.1 *mali et pessimi* nebo *impios, inreligiosos, atheos* v Adv. nat. III, 28.3. Zde se však může jednat nejen o abundanci, ale též o záměrný výčet pohanské titulatury mířené oponenty vůči křesťanům.

¹⁹⁹ *Retorsio* jako prostředek argumentace byla mezi apologety poměrně oblíbená. Užívá jej například Minucius Felix. A jako o legitimním rétorickém prostředku o něm hovoří též Quintilián: „*communia bene apprehenduntur non tantum, quia utriusque sunt partis, sed quia plus prosunt respondenti. neque enim pigebit, quod saepe monui, referre; commune qui prior dicit, contrarium facit. est enim contrarium, quo adversarius bene uti potest...*“ Quint. Inst. V, 13.29. *Institutio Oratoria* [on-line]. 2016. [cit. dle 3. února 2015]. Dostupné na World Wide Web:

<<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0062%3Abook%3D5%3Achapter%3D13%3Asection%3D29>>. Sám Arnobius užívá tohoto prostředku velice často. *Retorsio* se objevuje v textech všech jeho sedmi knih. Přehled výskytu této formule v prvních dvou knihách podává ve své disertaci G. Gierlich, která v prvních dvou knihách uvádí patnáct výskytů. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 5.

²⁰⁰ „*Quid enim, dicit, rex summus ea quae in mundo facienda esse decreverat sine homine simulato non quibat efficere?*“

²⁰¹ „*Ante trecentos annos religio, inquit, vestra non fuit.*“

²⁰² „*Note that these words are not Arnobius' speaking in his own person but are put into the mouth of the hypothetical pagan opponent who may be supposed to possess less precise information than would a Christian.*“ McCracken, George, E. *Critical Notes to Arnobius' „Adversus Nationes“*, s. 42.

Arnobius je známý také svou relativně volnou prací s literárními prameny. Nejenže, jak jsme si ukázali, ve většině případů necituje díla, z nichž čerpal, ale často se také, především při práci s látkou mytologického charakteru, dopouští záměrné reinterpretace. Tuto skutečnost, jež je pro Arnobiovy polemiky signifikantní, velmi výstižně shrnul slovy: „*Arnobius has transfigured a mythological and religious-historical datum... albeit deeply indebted to many pagan and Christian sources, the apologist does not renounce to his personal, authorial intervention, which sometimes seems quite independent from the reliance on historically attested cults and consists of a process of degradation of a mythological datum, in some cases so profound that it leads to a substantial transfiguration of the original source.*“ Francesco Lubian.²⁰³

5.1 Arnobius a slovní zásoba řeckého původu

Na mnoha místech můžeme v textu objevit slovní zásobu archaické latiny a stejně tak i řadu slov řeckého původu, nebo dokonce slov řeckých, jež měla být, jak se někteří domnívají, v textové předloze Pařížského kodexu dokonce zapsána řeckými majuskulemi.

George E. McCracken ve svém článku o Arnobiovi analyzuje některá z těchto míst, na nichž předpokládá původní řecká slova. Typickým příkladem je pro něj řecký termín *τύφος*, vyskytující se celkem šestkrát v textu druhé knihy,²⁰⁴ jež je v latinském kodexu přepsáno jako „*typhus*“. McCracken se na základě analýzy transliterace řeckých slov do latiny domnívá, že slovo bylo původně v textu napsáno řeckými kapitálkami.²⁰⁵ Podobným případem je i populární etymologie jména Kronos (*Cronus*) z třetí knihy.²⁰⁶ Jméno zde bylo patrně zapsáno, jak přepisuje Marchesi i Reifferscheid, řeckými literami jako *χρονος* resp. *Κρονος*. Další místo tištěné oběma editory v řecké podobě se nachází též ve třetí knize, konkrétně v Adv. nat. III, 41.1 je zapsáno slovo *λαύρας*, jež je opět doplněno Arnobiovou

²⁰³ LUBIAN, Francesco. Venus Militaris and Puerorum Stupra in the Fourth Book of Arnobius' Aduersus nationes. *Eisodos: Zeitschrift für antike Literatur und Theorie*, 2014, Vol. 1. s. 38.

²⁰⁴ Prvním místem výskytu je Adv. nat. II, 3.4, kde k termínu Arnobius sám doplňuje výmluvnou vysvětlivku: „*qui appellatur a Graecis*“. Tento Arnobiův dovětek je McCrackenovi poukazem na něco netypického. Za onu atypickou zmínku pak McCracken pokládá ono řecké abecedou zapsané slovo. Dalšími místy výskytu jsou: Adv. nat. II, 12.5, II, 16.3, II, 19.2, II, 29.1 a II, 63.3. Zajímavý je také fakt, že slovo *typhus* se kromě zmíněných výskytů nikde v textu neobjevuje.

²⁰⁵ „*The uniformly correct transliteration of this letter (φ) makes me tend to think that the word was originally written in Greek capitals.*“ McCracken, George, E. Critical Notes to Arnobius' „*Adversus Nationes*“, s. 38.

²⁰⁶ Adv. nat. III, 29.5.

poznámkou „*quod Graecia vicos cognominat*“. Mezi Arnobiovy výpůjčky z řeckého jazyka by snad bylo možno připočíst i slovo řeckého původu, jež je v latině přepisováno jako *crater* (řecky: κρατήρ) a jež Arnobius patrně převzal přímo z řeckého textu Τίμαία, jež měl patrně k dispozici.²⁰⁷

Z hlediska specifické latinské zásoby Arnobius, jak jsme uvedli výše, pracuje s mnoha archaickými výrazy. Pouze pro zajímavost zde uvádíme, že Stange, jenž se Arnobiově mluvě věnoval ve svém pojednání *De Arnobii oratione*,²⁰⁸ mezi ně řadí termíny jako *repentia*,²⁰⁹ *pellacia*,²¹⁰ *pausa*,²¹¹ *strebula*,²¹² *querquera*²¹³ a mnohé další. Zajímavý je Arnobiův termín *circumcaesura*, který převzal patrně z Lucretia, kde se vyskytuje celkem dvakrát, a jenž odpovídá řeckému termínu *περικοπή*.²¹⁴ Stange uvádí ve výše citovaném pojednání podrobný seznam Arnobiových archaických pojmů. V rámci práce budou tyto termíny, bude-li to nutné, pojednány na příslušných místech v komentáři k překladu vlastního textu *Adversus nationes*.

5.2 Arnobius: syntax a metrika

Přestože metrika ani rétorika nejsou primárním zaměřením této práce, sluší se, vzhledem ke skutečnosti, že řada především německých badatelů se na přelomu 19. a 20. století touto problematikou obsáhle zabývala, poznamenat, že Arnobius neunikl zájmu filologů ani po stránce syntaktické ani po stránce rytmické. Z hlediska rytmického se Arnobiovým textem zabýval vedle C. Stangeho také Wilhelm Kroll, jenž se Arnobiově rétorice věnoval v obsáhlém článku.²¹⁵ Otázku Arnobiovy větné stavby a jejího rytmu řeší

²⁰⁷ Pro více informací o Arnobiových výpůjčkách z Platóna viz RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius : nach ihren Quellen und ihrer Entstehung untersucht*, s. 22.

²⁰⁸ STANGE, C. *De Arnobii oratione*, Straasburger Druckerei und Verlags-Anstalt : Saargemünd 1921. 36 s.

²⁰⁹ Adv. nat. II, 26.2 a II, 28.2. Tento termín je zajímavý též proto, že Arnobius jej s největší pravděpodobností převzal z Lucretia, nebo jiného epikureismem oblišeného pramene. Jak je podrobněji pojednáno v rámci 8.1.1 a 11.2 této práce.

²¹⁰ Adv. nat. II, 39.2, IV, 28.3, IV, 35.6 a V, 21.5.

²¹¹ Adv. nat. V, 9.1. Zde se však nejedná o slovo původně latinské, na což i sám Stange v textu upozorňuje, ale o slovo převzaté a v latině zdomácnělé. STANGE, C. *De Arnobii oratione*, s. 5.

²¹² Adv. nat. VII, 24.6 a VII, 25.5.

²¹³ Adv. nat. I, 48.3. Slovo, jež, jak se domnívá Stange, pochází z řeckého *κάκκαρα*. STANGE, C. *De Arnobii oratione*, s. 5.

²¹⁴ Adv. nat. III, 13.

²¹⁵ KROLL, Wilhelm. Arnobiusstudien. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112.

dále Löfstedt, který na jejím základě navrhuje úpravy v Reifferscheidově kritickém vydání.²¹⁶

Lorenz definuje v Arnobiově větě čtyři typy rytmických klauzulí. Löfstedt oproti tomu pouze tři.²¹⁷

Arnobiovy syntaxe se ve starším německém bádání dotkl v krátkém pojednání J. H. Schmalz,²¹⁸ který se ve svém textu věnuje primárně problematice Arnobiova užití záporu. Za problematické považuje z hlediska textové kritiky zejména užití tzv. dvojího záporu, o němž je přesvědčen, že by měl být v textu apologie důsledně zachovávan,²¹⁹ vymezuje se tak vůči starším emendačním praktikám. Poslední německou prací na poli textové kritiky, jež se podrobněji dotýká Arnobia, je práce Bertila Axelsona,²²⁰ věnovaná nejen Arnobiovi, ale také, jak již sám název práce napovídá, Minuciovi a Florovi. Zatímco Kroll pracoval s vydáním Reifferscheidovým, měl Axelson k dispozici již novější edici, jejímž autorem byl C. Marchesi a jež je dosud posledním úplným kritickým vydáním Arnobia. Také Axelson poskytuje ve svém pojednání cenné informace pro textovou kritiku, z hlediska zaměření naší práce však necháváme podrobnější pojednání tohoto tématu stranou a zmíníme jej v rámci komentáře k překladu pouze na těch místech, kde bude takový rozbor z hlediska korektnosti překladu nutný.

²¹⁶ LÖFSTEDT, Einar. *Arnobiana : Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1917. 107 s.

²¹⁷ Pro krátké shrnutí viz McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 252.

²¹⁸ SCHMALZ, J. H. *Satzbau und Negationen bei Arnobius*. *Glotta*, 1913, Vol. 5, Bd. 3, s. 202–208.

²¹⁹ „Es werden die Herausgeber nicht nur der spätlateinischen Texte, aber ganz besonders dieser (sc. Arnobiových – pozn. autorky), dafür Sorge tragen müssen, doppelte Negation in guter Überlieferung zu erhalten.“ SCHMALZ, J. H. *Satzbau und Negationen bei Arnobius*, s. 207.

²²⁰ AXELSON, Bertil. *Textkritisches zu Florus, Minucius Felix und Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1945. 68 s.

6. Stručné charakteristiky jednotlivých knih

Jak již bylo zmíněno, Arnobiovo dílo čítá celkem sedm knih. V Pařížském kodexu je k nim jako osmá kniha připojen Minuciův dialog Octavius. Pro snazší orientaci v samotném latinském textu i v jeho překladu poskytneme v této kapitole stručné obsahy jednotlivých knih a informace o jejich struktuře a členění spolu s odkazy na obzvláště zajímavé pasáže.

Důraz bude kladen na oddíly, v nichž se Arnobius věnuje křesťanské teologii, avšak stranou nelze nechat ani náboženské motivy pohanské, jež jsou základními stavebními kameny Arnobiovy polemiky, a proto nezbytně nutné pro pochopení jeho teologické i rétorické koncepce.

6.1 Arnobii *Adversus nationes liber I*

Arnobius nenechává čtenáře dlouho čekat a hned v úvodních větách první knihy popisuje důvod, proč celou svou apologii píše **(I,1–2)**.²²¹ Přinejmenším pozoruhodná je skutečnost, že sám nikde nezmiňuje, že by k sepsání apologie byl někým nucen, jak o něm tvrdí Jeroným.²²² Motiv sepsání je pro Arnobia zcela jiný. Píše:

„Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum, ipsos etiam caelites, derelictis curis sollemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos...“

a my vidíme, že jeho hnacím motorem je konflikt římského náboženství a myšlenkového světa s křesťanstvím a snaha obhájit křesťany proti pohanským nařčením, jež pokládá za falešná obvinění.

Výchozím bodem Arnobiovy polemiky je přesvědčení, že křesťanství je v právu a zjevuje pravou cestu k spáse duší, zatímco pohanské kultury zavádějí člověka na scestí, jsouc mimo lži plné pověr, lidských bájí a populárních příběhů, obscénností a krutosti; přestože v **(1,1)** náš autor slibuje objektivní posouzení argumentů obou stran sporu, velmi záhy čtenář zjistí, na které straně jsou pisatelovy sympatie. Ty lze vyzorovat nejen, jak se říká, mezi

²²¹ Pro přehlednost uvádíme čísla pojednávaných kapitol přímo v textu a odlišujeme je závorkami nebo zvýrazněním.

²²² Viz kapitolu 2.2 této práce.

řádky, ale ukazuje je též Arnobiova argumentační metoda, volba stylistických prostředků a v neposlední řadě i užitá terminologie.

Oddíl (2,1–3) by snad bylo možno nazvat přechodem, jímž se Arnobius dostává k prvnímu ze svých argumentů, a sice argumentu kosmologickému (2,4nn). Oddíl začíná zdánlivě drzou otázkou po tom, zda příchod křesťanství vyvolal ve světě nějaký zásadní převrat (2,3). Arnobius vypočítává celou řadu otázek (2,3–3,1), aby si pomocí poslední z nich otevřel prostor pro stručné předestření pohanské výtky (3,2): „*Ale říkají: „Bohové, popuzeni vašimi nepravostmi a urážkami, uvrhli na nás nemoci, války, neúrodu, kobylky, myši a krupobití a další škodlivé věci, jimiž jsou napadány lidské životy.*“ Ze závěrů dřívějšího arnobiovského bádání²²³ vyplývá, že Arnobius je v druhé kapitole ovlivněn především Lucretiem, z něhož čerpá jak prostředky své argumentace, tak patrně i katalog otázek, který zde předkládá čtenáři.

V úseku (3,3–6) můžeme sledovat typickou arnobiovskou argumentaci, stejně jako výčty pohanských výtek. Ani vlastní slova Arnobiova nedokážou zakrýt autorovo znechucení nad pohanskými oponenty. Celá apologie tak budí dojem ironického rozhovoru s hlupáky (rozuměj: pohany), jejichž protivník rozsévá sarkastické poznámky na všechny strany a tvrdě razí cestu svému přesvědčení o jedinečnosti křesťanství. Úsek (3,7–11), zahrnující katalog negativních meteorologických vlivů, jako by otvíral prostor pro další autorův útok na jeho protivníky. Arnobius láká oponenta do pasti kladením zdánlivě jasných otázek, aby proti němu vytáhl nejen jeho vlastní mytologii, ale také některé historické události. Z historických osobností zde Arnobiovi jako argument poslouží například perský Xerxes nebo „*adolescens ex Macedoniae finibus*“²²⁴ tedy nikdo jiný než Alexandr Makedonský. Promyšleně Arnobius hledá ve svých argumentech důkazy pro nevinost křesťanství v kontextu historických katastrof. K tomuto motivu se v rámci celého díla bude neustále vracet, a nenalézáje potřebné autority mezi svými pohanskými učiteli, uchýlí se, což pro něj není, jak uvidíme později, typické, dokonce k argumentům křesťanským. Poukazuje přitom na mírumilovnost křesťanství a následujícím způsobem parafrázuje²²⁵ jeden ze zásadních křesťanských principů:

„*Nam cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere*

²²³ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 8.

²²⁴ Adv. nat. I, 5.5.

²²⁵ O Arnobiově způsobu práce s prameny se zmiňujeme v kapitole 8.

*quam alieno polluere manus et conscientiam cruore: habet a Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies atque hostiles manus cohibere a sanguine cognati animantis occepit.*²²⁶

Oddíl (7,1) otvírá další větší komplex, týkající se problému existence zla ve světě. Arnobius patrně nedokáže nebo z nějakého důvodu nemá zájem na otázku odpovídat. Poznamenává pouze: „*Sententiam me poscis huic necessariam nihil causae*“,²²⁷ aby se následně věnoval potření smyslu otázky samotné. Svými otázkami otevírá polemiku s dobovými filosofickými směry, nedávaje přitom jasně najevo, zda je s filosofií hlouběji obeznámen či nikoli. Zpochybňuje dokonce věrohodnost lidského poznání (8.6) a zaštiťuje se autoritou Platónovou (8.7). Oddíly 9–11 věnuje skepsi nad možností lidského poznání smyslu pozemského dění, aby v závěrečném dvanáctém oddíle popřel možnost člověka poznat smysl své existence v tomto světě.

Kapitola (13) otvírá novou sérii otázek. Primárně je však vedena výtkou, podle níž křesťané zapřičinili hněv bohů. Náš autor protestuje a poukazuje na skutečnost, že období hojnosti, chápaná jako projev božské přízně, se s obdobími nepříznivými neustále střídají, přičemž podstatu těchto změn nelze, alespoň podle Arnobia, rozumově vysvětlit (16,1). Pokud by jejich příčinou byli sami bohové, následovalo by nutně, že planou vůči lidem hněvem (17), pokud bohové mají schopnost hněvat se, tedy podléhají afektům, pak podle Arnobia nejsou nesmrtelní (18).

Problém „božské nedostatečnosti“ dovádí Arnobius ad absurdum, vyzdvihuje (20n) neschopnost božstev bránit se proti domnělé křesťanské zákeřnosti. Opravdoví bohové podle Arnobia neznají, co je hněv (23), hněv není skutečným bohům vlastní, a jak Arnobius dále uvádí (24), jeho spojení s božskou podstatou mají na svědomí věštcí a drobopravci, aby nepřišli o dary a provize ze svých „služeb“.²²⁸ Následně se obrací zpět k pohanským výtkám, aby celý problém odsoudil poukazem na mírumilovnost a nenásilnou povahu křesťanského kultu, jenž ostře kontrastuje s pohanskými představami o něm i s krutým zacházením s jeho vyznavači ze strany pohanů (25–26). Pohanská zaslepenost brání svým vyznavačům poznat skutečného Pána světa (30), vyvýšeného a jediného Boha, jehož Arnobius popisuje chvalo zpěvem (31) a vyzdvihuje nemožnost jej rozumově poznat (32).

Idea Boha je navíc všemu stvoření od přirozenosti vlastní (33–34) a křesťané jsou stíháni neprávem (35). Další Arnobiova slova se obracejí proti nařčení křesťanů z uctívání

²²⁶ Adv. nat. I, 6.2.

²²⁷ Adv. nat. I, 7.2.

²²⁸ Adv. nat. I, 24.2.

zrozeného člověka a navíc zločince (36) a vynášejí z římské mytologie ty motivy, kdy se bohové nacházejí taktéž v situacích bohů přinejmenším nehodných. Proti uctívání lidského jedince Arnobius poukazuje, jsa inspirován Euhémerem, na „zbožštění“ smrtelníků, jež je v pohanské mytologii běžné. Stejně tak, jako jsou pohanští bohové hodni úcty díky své výjimečnosti, je v Arnobiových očích úcty hoden i Kristus, jenž vstoupil do světa jako zjevitel cesty ke spáse (38).

Další kapitola zahrnuje vlastní Arnobiovo vyznání (39), jednu z mála autobiografických poznámek v rámci celého spisu, po níž se autor dále věnuje problematice potupné Kristovy smrti a jejím analogiím v pohanském kultu, jež mu poslouží k tomu, aby nakonec ve srovnání uvozeném rozsáhlou anaforou „*Unus fuit e nobis*“ vyzdvihl úlohu Krista a jeho prospěšnosti pro lidské pokolení (41–42).²²⁹ Bližší pozornost budeme tomuto úseku Arnobiova spisu vzhledem k jeho obsahu věnovat v oddíle věnovaném teologické problematice; poznamenejme však, že vedle celé řady i jinde doložených zázraků uvádí Arnobius i množství jiných, jinde nedochovaných, a nemalý význam má také skutečnost, že podle Arnobia měly být všechny tyto zázraky Kristem vykonány bez použití jakékoli látky nebo podpůrného prostředku, což akcentuje zázračnost daného aktu, ostře kontrastující s běžnou praxí lékařů, ale také kouzelníků (48). Dalším významným pozitivem Kristova působení je poskytnutí pomoci všem bez rozdílu (49). Kristově moci a mocným činům se nemohou vyrovnat dobrodiní pohanských božstev (49–51). Arnobius, jsa si vědom Kristovy výjimečnosti, vyzývá pohany k „protiakci“ a žádá, aby předvedli někoho, kdo se Kristu co do moci vyrovná (52), připravuje si tak prostor k umlčení protivníka poukazem na nejdůležitější, alespoň v očích Arnobiových, aspekt víry, totiž spasení lidské duše. Problematika lidské duše, jak uvidíme především v druhé knize a blíže pojednáme v kapitole 11.2.1, je v Arnobiovi nejvýznamnějším antropologicko-teologickým tématem. Nyní se však Arnobius vrací ještě nakrátko k úloze Kristově a předkládá čtenáři své poněkud neortodoxní pojetí²³⁰ a hodnocení Kristova pozemského působení, způsobu smrti a manifestace jeho božství, jež tkví v neočekávaném zmrtvýchvstání po smrti na kříži (53). Pasáž je doplněna ironickým údivem (54) nad nevírou pohanů i přesto, že tolik jinak také skeptických pokolení se dalo Kristovými zázraky pohnout k víře a svědčí o jeho věrohodnosti (55), jež je potvrzována činností Kristových následovníků (56). Jejich skutky, stejně tak jako činy Kristovy, jsou však zachyceny, tak soudí Arnobius, v poněkud pokřivené podobě (56) a brání tím širokým vrstvám v přijetí Kristova poselství. A tak se stalo, že pohané považují

²²⁹ I, 45,2–46,8.

²³⁰ Bude podrobněji pojednáno v kapitole 11.1.2.

křesťanské spisy za nepravdivé a stejně tak se staví křesťané k pohanským posvátným textům (57), jejichž věrohodnost neposiluje ani jejich stáří ani styl, avšak křesťané mohou své názory podpořit svědectvími, která je nutno přijmout jako pravdivá tím spíše, že prostí lidé, první tradenti křesťanské nauky, by si podobnou záležitost nedokázali záměrně lživě vymyslet (58). Arnobius se dotýká i tolik diskutovaného tématu nízké literární úrovně křesťanských textů a klade důraz na jejich zvěst, nikoli formu:

„*Cum de rebus agitur ab ostentatione summotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amoenitate dicatur, nec quid aures commulceat, sed quas adferat audientibus utilitates.*”²³¹

– slova přinejmenším překvapivá a tím spíše, že zaznívají z úst učitele rétoriky. Formální krása řeči, tolik vyzdvihovaná pohanskými oponenty totiž nepřináší nic k poznání pravdy, tu lze sdělit i v jednoduchých termínech. Navíc i texty samotných pohanů jsou zatíženy množstvím gramatických chyb, avšak odlišného charakteru.

Po rétoricko-lingvistické odbočce se pozornost věnuje opět Kristu (60–61), který podle našeho autora přijal lidské tělo jen proto, aby mohl být lidmi spatřen a bylo tedy možno mu uvěřit na základě vykonaných mocných činů. Kristova smrt chápána v pohanských očích jako iracionální „bohovražda“ je Arnobiem vyložena na základě analogií z pohanské mytologie (62), přičemž smrti zvěstovatele nebo pozemského zastánce kultu nedochází nutně k likvidaci božstva samotného. Celá teologická argumentace našeho autora je, jak uvidíme později, spíše logickou konstrukcí, než teologickou výpovědí. Příchod Božího posla do světa je chápán jako nutný předpoklad pro vznik víry těch, jimž se nové náboženství zvěstuje (63) a zjevení nové víry poskytuje vhled do náboženských tajemství, jež jsou dostupná pouze těm, jimž je Bůh sám chce zjevit, a nelze jich dosáhnout magickými praktikami.

Nevinnost Krista-zjevitele ostře kontrastuje s obecnou pohanskou morálkou (64) i vlastnostmi božstev a Arnobius nevidí důvod, proč by měl být tento nevinný, a stejně tak jeho vyznavači, pro svou nevinnost pronásledován. Celá první kniha končí povzdechem (65) nad zatvrzelostí autorových oponentů, kteří ve své zaslepenosti odmítají přijmout Bohem v Kristu nabízený „lék“ a dospět ke svému „uzdravení“, totiž zbavit se nebezpečí plynoucího ze smrti. Zániku totiž podle Arnobia nepodléhá jen lidské tělo, ale také duše, jež disponuje „obojakou přirozeností“ (*qualitas media*), díky které je možné, aby buď zanikla, nebo dosáhla věčnosti. Věčnost jí však není dána sama od sebe, přichází pouze tehdy, spolehne-li se duše na nejvyššího Boha a přijme jím seslaného Krista jako zjevitele cesty k nesmrtelnosti.

²³¹ Adv. nat. I, 59,5.

Problematika lidské duše je hlavním motivem druhé knihy Arnobiovy apologie, kde se jí budeme také podrobněji věnovat. Filosofické, teologické a další aspekty budou podrobněji projednány v kapitolách 8 a 9 této práce.

6.2 Arnobii *Adversus nationes liber II*

Druhá kniha Arnobiovy apologie začíná poněkud nejasnou formulací, náš autor plánuje udělat jakousi „odbočku“ od původně plánovaného tématu.²³² Jak však záhy pozorujeme, zůstává Arnobius i v druhé knize věrný své kousavé kritice a záludným otázkám. V první kapitole vznáší sérii otázek mířených na Kristovu roli ve světě, aby již samotnou jejich formulací poukázal na morálně-společenskou nepatřičnost některých událostí či postupů v rámci římských dějin a následně se opět obrátil proti římskému kultu (2), též vyjadřuje přesvědčení, že vědomí jediného boha je lidem od přirozenosti vlastní (3), avšak pohanům v tomto poznání do jisté míry brání jejich sklony k filosofické spekulaci.

Následně se náš autor obrací proti těm, kteří obviňují Krista z falešných slibů, a poukazuje na skutečnost, že eschatologická zaslíbení nelze v přítomném čase verifikovat (4–5), ověřitelné a důvěryhodné je však to, co se již v dějinách odehrálo, totiž rozšíření křesťanství po celém známém světě a nezlomná víra křesťanů, kteří jsou pro své učení připraveni zemřít. Samo toto krajní svědectví křesťanů dosvědčuje Arnobiovi, a jak je všeobecně známo, i mnoha dalším církevním autorům, pravdivost Božích zaslíbení a staví prázdné filosofické spekulace a doklady světské vzdělanosti, soudní rétoriku, gramatickou správnost i umění kultivované mluvy do nelichotivého světla (6) s poukazem na zřejmě všeobecně známou křesťanskou pravdu, že moudrost tohoto světa je před Bohem bláznovstvím.²³³ Tuto myšlenku a sžíravou kritiku filosofického způsobu tázání Arnobius rozvíjí i v následující kapitole (7), poukazuje přitom na vybrané motivy z Platónových dialogů.²³⁴ Na podkladě filosofických argumentů a jejich přijímání a nepřijímání lidmi staví náš rétor svou argumentaci v oddílech 8–11. Vyjadřuje svou pochybnost o schopnosti

²³² Podrobněji je toto netypické označení textu druhé knihy pojednáno v oddíle 2.2, kde se také věnujeme jeho možným motivům a konsekvencím. Poznamenejme však, že právě díky této formulaci: „*deverticulo paulisper facto*“ v samém úvodu druhé knihy a v souvislosti s autorovými slovy v úvodu knihy následující: „*Nunc ad ordinem revertamur a quo sumus necessario paulo ante digressi*“ (Adv. nat. III, 2.1) byl vysloven názor, že celá druhá kniha je jakýmsi vloženým pojednáním, zatímco původním autorovým záměrem bylo pokračovat knihou třetí. Pro více informací viz zmíněný oddíl 2.2 této práce.

²³³ V Arnobiově podání: „*sapientiam hominis stultitiam esse apud deum primum*“. Adv. nat. II, 6.5.

²³⁴ Jmenovitě je uveden Faidros (Adv. nat. II, 7.3), Theaitétos (Adv. nat. II, 7.7) a Menón (Adv. nat. II, 24.1).

člověka správně posoudit důvěryhodnost věcí a v jakémisi malém katalogu filosofických směrů odsuzuje hodnověrnost jejich zakladatelů, aby nakonec opět poukázal na křesťanskou naději v Kristu²³⁵ a pohanskou nespravedlivost, jež tkví v upřednostňování filosofie a diskriminaci křesťanské víry, přestože filosofie, z Arnobiova úhlu pohledu, nemá na rozdíl od křesťanství, jež se může prokázat Kristovými mocnými činy, nic, čím by podpořila svou autoritu, a nepomůže v tom dokonce ani uměřenost a mravní čistota stoupenců některých škol, ani stylistická vytříbenost jejich spisů. Podobně je na tom i kult, zahanbený Kristovými uzdraveními (12).

Ani tímto se Arnobiova argumentace nevyčerpává a náš rétor obrací proti svým protivníkům, jež tentokrát přesněji specifikuje,²³⁶ a podkládáje svá tvrzení argumentací Platónovou,²³⁷ obrací pozornost k problematice lidské duše (13) a jejímu osudu po smrti těla (14). Základní charakteristikou lidské duše je podle Arnobia „*qualitas media*“,²³⁸ tedy *nejednoznačná přirozenost*,²³⁹ jež dává na jednu stranu duši možnost trvalého zániku, na druhou stranu pak možnost věčného trvání; to však pouze v případě, že duše pozná a přijme nejvyššího Boha a jeho zjevitele Krista, neboť pouze jeho prostřednictvím jí může nejvyšší Bůh nesmrtelnost darovat. Otázku charakteru lidské duše, jež je stěžejním tématem celé druhé knihy, náš autor dále rozvíjí. Poukazuje na nesmyslnost lidské domněnky o vyšším postavení člověka ve světě (15) a nepatrný rozdíl mezi lidmi zvířaty (16) a ani schopnosti člověka, díky nimž si zpříjemnil život na světě, na této skutečnosti nic nemění (17), ba co víc, jsou Arnobiovi důkazem lidské omezenosti a slabosti.

²³⁵ „*Vos Platonī, vos Cronio, vos Numenio vel cui libuerit creditis: nos credimus et adquiescimus Christo.*“ Adv. nat. II, 11.2.

²³⁶ Adv. nat. II, 13.2.

²³⁷ O Arnobiově práci s Platónovým dílem a myšlenkami se podrobněji zmíníme v kapitole 8. věnované Arnobiovým zdrojům a filosofickým postojům. Poznamenejme však již nyní, že Platón je Arnobiem nejčastěji citovaný filosof. Lze se domnívat, že Arnobius nejen znal, ale také četl zřejmě v řeckém znění přinejmenším některé z jeho dialogů. Z nich čerpá jednak argumenty pro polemiku proti pohanské filosofii a jednak, což je přinejmenším překvapivé, témata pro podpoření v jeho očích křesťanských náhledů. Jeho postoj k Platónovi je tedy nevyhraněný a do jisté míry velmi komplikovaný (viz kapitolu 8.1.2 této práce).

²³⁸ Učení o *qualitas media* je specifickým rysem Arnobiovy teologie a antropologie. Jedná se o autorovo jinde nedoložené specifikum a zároveň snahu o jakési kompromisní řešení soteriologické otázky ve vztahu filosofie – křesťanství. Podrobná pozornost bude této Arnobiově specifické tezi věnována v teologickém komentáři v samostatné kapitole věnované autorovu pojetí lidské duše.

²³⁹ Termín dále na místech, jež překlad vyžadují, především v samotném textu *Adversus nationes*, překládáme do češtiny jako „nejednoznačná přirozenost“, domnívající se, že se jedná o nejvystižnější možnost překladu uvedeného spojení s ohledem na vlastní Arnobiovo pochopení věci, jak se nám v zachovalé v textu apologie.

Kritice platónského učení o *anamnésis* je věnován obsáhlý úsek (19–24), jehož převážnou část zaujímá pojednání o fiktivním experimentu (21–23), v němž Arnobius dokazuje absurdnost zmíněného filosofického konceptu na příkladu chlapce od narození izolovaného od veškeré společnosti, nevystaveného vzdělávání ani výchově, dokonce neznalého ohně a úpravy pokrmů. Takový jedinec, pokud by byl tímto způsobem od narození po libovolnou dobu izolován, by po svém vysvobození z izolace nutně nemohl znát ani základní společenské návyky, ani řeč, ani nic z toho, v čem se lidé během svého života vzdělávají. Pro podporu tohoto argumentu odmítá v následující kapitole (24) známý Platónův důkaz z Menóna.²⁴⁰

Arnobius lidskou duši nepovažuje za vznešenou analogii makrokosmu jako některé filosofické směry (25), ale hodnotí ji naprosto opačně jako nedostatečnou, nízkou a neschopnou. Duše není ve své podstatě blízká Bohu (26) a neplatí ani to, že by duše až kontaktem s tělem ztrácela veškeré své vědění, protože tak by musela nutně vytrpět nějakou újmu (27). Tělo není důvodem toho, že by duše zapoměla, co předcházelo jejímu vstupu do něj nebo odchodu z něj (28), kdyby tomu tak bylo a duše byla božského původu, vedla by tato skutečnost lidi k ještě horšímu úpadku (29), neboť, jsouce si vědomi jistoty své spásy, nebyli by vázáni ani normami společenskými ani náboženskými, zbavili by se dokonce i strachu z posmrtného trestu (30). Zároveň však duše ani nemusejí nutně zanikat spolu s těly a epikurejská filosofie tedy také staví na vratkých základech.²⁴¹ Takovéto extrémní koncepty nahlodávají podle našeho autora samu podstatu filosofie, jejíž místo ve společnosti vytvořila touha po poznání dvojakého charakteru²⁴² duše²⁴³ (31). Tato povaha lidské duše je zároveň důvodem pro oprávněnost křesťanského – zde tedy spíše Arnobiova – pojetí duše jako nízkého stvoření (32), jež potřebuje božskou spásu již proto, že je spoutáno s tělem a zmítáno afekty. Osvobození od těla, jak jej někteří propagují, k spáse duše nepřispívá (33) a nezajistí člověku přístup do Božího království. Spoléhání na Krista, který je jediným prostředníkem spásy, není tedy hloupostí (34), přestože je za ni pohany považováno.

²⁴⁰ Menón 81e–85d; Adv. nat. II, 24.1.

²⁴¹ Adv. nat. II, 30.5.

²⁴² *Qualitas media*.

²⁴³ Asi nejvýstižněji tuto tezi Arnobius vyadřuje následujícími slovy: „*Haec cum ita se habeant et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatus mortis et faucibus constitutas, posse tamen longaevas summi principis munere ac beneficio fieri, si modo illum temptent ac meditentur adgnoscerere – eius enim cognitio fermentum quoddam est vitae ac rei dissociabilis glutinum – tum deinde feritate atque inhumanitate depositis resumant ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur esse possint paratae.*“ Adv. nat. II, 32.1.

Nejednoznačná přirozenost duše a její stvořenost je Arnobiovi východiskem pro další polemiku. Poté, co označí lidskou duši za Bohem stvořenou, obrací svou pozornost k pohanským bohům (35). Ti jsou, podle názoru našeho autora, nutně stvoření a jako každé jiné stvoření tedy i podřízeni zákonům časovosti a smrtelnosti, zde si náš autor opět vypůjčuje argumenty Platónovy, čerpaje tentokrát z *Tímáia*.²⁴⁴ Pokud jsou nesmrtelní, pak jediné z vůle nejvyššího Stvořitele (36) a i pro jejich podstatu je tedy charakteristická ona *nejjednoznačná přirozenost*.²⁴⁵

Duše jsou sice stvořeny bohem, ne však nejspíše oním *Nejvyšším Bohem*.²⁴⁶ Z textu samotného nicméně není patrné, zda Arnobius existenci druhého stvořitele skutečně připouští, či nikoli. Druhý stvořitel není blíže specifikován, jeho existence se nabízí jako logický důsledek dokonalosti nejvyššího Boha, jenž nemůže být podle Arnobiova názoru stvořitelem ničeho nedokonalého a porušeného, a tedy ani původcem nedokonalé a porušení podléhající lidské duše (37).

Arnobius se vymezuje i proti názoru, že by právě nejvyšší Bůh seslal lidské duše do stvořeného světa,²⁴⁷ svět totiž jejich existenci nepotřebuje (38) a neprospívá mu ani žádná z lidských činností. Tím náš autor otvírá nesmírně zajímavou otázku po smyslu lidského konání ve světě, mimochodem otázku již o několik kapitol výše odsoudil jako nedůležitou, místo odpovědi se uchyluje k obsáhlému výčtu činností neřestných lidských duší v tomto světě (39–42). Jednotlivé celky spojuje výmluvnou anaforou „*Idcirco animas misit (sc. deus)*“, aby se následně vrátil zpět k odmítnutí učení o *anamnésis*, tentokrát na podkladě hříšného lidského jednání (43), a následně odmítl i stvořenost nestálé duše nejvyšším Bohem (44). Poté odvádí čtenářovu pozornost k dalšímu tématu a další rozsáhlá anafora „*Sed procul haec abeat*“ vypočítává utrpení lidské duše v pozemském životě (45–46), přičemž nejvyšší Bůh ani zde prokazatelně není viníkem.

Následující kapitola je uvozená pohanskou otázkou po stvořiteli duší, pokud jím tedy není nejvyšší Bůh. Arnobiova vyhýbavá odpověď zde dává tušit autorovu nejistotu a snahu ponechat oponenta na rozpacích:

²⁴⁴ Adv. nat. II, 36.2.

²⁴⁵ „*Ergo si res est ita nec aliud convenit vel existimare vel credere, quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis, cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas, sed continuam et inocciduum vitam principali benivolentia subrogari?*“ Adv. nat. II, 36.3.

²⁴⁶ Adv. nat. II, 36.4.

²⁴⁷ Adv. nat. II, 37.2.

*„Si infucata vultis audire nec ab aliqua vocis ostentatione deducta, item confitemur nos istud ignorare, nescire scientiamque tantae rei non tantum nostram ducimus infirmitatem fragilitatemque transire, verum etiam potestatum quae in mundo sunt omnium et quae numina se esse opinionibus usurpavere mortalium.“*²⁴⁸

Duše podle našeho autora nemusí být, stejně jako množství zdánlivě neúčinných věcí, jež přesto existují, stvořením nejvyššího Boha, to však nutně neznamená, že by bylo třeba vysvětlovat, jaký původ duší skutečně je (48). Arnobius na tomto místě opět odbočuje od tématu a věnuje se zbytečnosti snahy o nápravu lidské zkaženosti (49–51), aby v úvodu následující kapitoly přiznal, že nezná skutečný důvod stvoření duší a následně zpochybnil samu nutnost takového poznání. Myšlenku o druhém stvořiteli vkládá do úst samotnému Platónovi (52) a sám se přiklání k názoru, že duše musí mít společný původ s ostatním stvořením²⁴⁹ (53) a tedy nutně i nejednoznačnou přirozenost. Arnobius se tedy vrací zpět k nejednoznačné, avšak zkažené přirozenosti duše, aby skrze ni otevřel rozpravu o existenci zla ve světě (54–55), v níž opět neposkytne odpověď a čtenáři místo toho nabídnou impozantní odsouzení lidských snah po zodpovězení této otázky (56), na niž člověk, vycházející vždy jen ze svého stupně poznání, nemůže odpověď nikdy nalézt (58). Stejně tak, jako není možné vyřešit mnohé z problémů běžného lidského života (59), není možné ani poznat cokoli jistého o samotném Bohu (60). Křesťanům tedy podle našeho autora nepřísluší vyslovovat domněnky týkající se podobných otázek, ale jejich úkolem je spolehnout se na Boha²⁵⁰ a péče o spásu duší. Spásy ostatně nelze dosáhnout jinak než úplným odevzdáním se Boží moci (61). Všechny pohanské praktiky, jež slibují člověku možnost zajistit si nesmrtelnost vlastními silami, prostředky nebo s pomocí magických praktik, jsou klamné, stejně tak nepomůže ani tolik rozšířená obětní praxe (62).

Na otázku po osudu duší těch, kdo zemřeli před Kristovým příchodem, odpovídá náš autor zcela konkrétně a pravověrně, zastává názor, že byly Bohem díky Kristu zachráněny, neuvádí však důvod, proč ani jak se to stalo.²⁵¹

Spasení duše chápe Arnobius jako možnost, nikoli nutnost, jež nám byla všemohoucím Bohem dána z jeho nekonečné dobroty (64). Božím záměrem ani přirozeností

²⁴⁸ Adv. nat. II, 47.1.

²⁴⁹ Adv. nat. II, 53.1.

²⁵⁰ „omnia ista nos linquere et posthabere praecepit neque in res eas quae sint a nostra procul cognitione dimotae infructuosas inmittere cogitationes, sed, quantum fieri potis est, ad dominum rerum tota mente atque animo proficisci...“ Adv. nat. II, 60.3.

²⁵¹ Adv. nat. II, 63.3.

není snaha o násilné odvrácení člověka od nepravostí, Bůh nepotřebuje naši spásu, dává nám však možnost svobodně se pro ni rozhodnout a obrátit se ke křesťanství (65–66). Na této skutečnosti nic nemění ani tolik křesťanům vytýkané odpadnutí od víry předků (67), není-li totiž negativně vnímána změna náboženských i kulturních a sociálních zvyklostí v průběhu dějin, pak nelze odsoudit ani náboženskou konverzi (68). Za problém náš řečník nepovažuje ani relativně nízké stáří křesťanské víry (70), vždyť i pohanské kultury a tradice mají svůj počátek (71–72), oproti pohanským bohům je však nejvyšší Bůh bez počátku a bez konce, pouze jeho uctívání začalo v dějinách později z důvodu, který Arnobius není, jak přiznává, schopen objasnit.²⁵² Jako analogii, aby umlčel výtky svých protivníků, uvádí zde Arnobius příklady kultů, které byly do Říma importovány buď z rozhodnutí senátu, nebo prostřednictvím tradice (73). Na otázku po načasování vstupu Boha do dějin odpovídá Arnobius protiotázkou a tázání po smyslu utrpení křesťanů smete ze stolu poukazem k vyššímu smyslu lidské existence, jímž je snaha o záchranu duše.

Poslední kapitola (78) uzavírá Arnobiovu „odbočku“ výzvou k hledání Boha a odložení falešných a nikam nevedoucích lidských spekulací.

Celou druhou knihu by tedy bylo možno označit za Arnobiovu polemiku s falešnými lidskými snahami o poznání nepoznatelného. Přestože náš autor jen zřídka uvádí přesvědčivé argumenty, lze v tezí této knihy vyzorovat množství náznaků skrývajících pod rouškou rétorické výmluvnosti povědomí o otázkách křesťanské víry, antropologie a soteriologie.

6.3 Arnobii *Adversus nationes liber III*

Třetí kniha Arnobiových apologií začíná krátkým polemickým úvodem, uvádějícím čtenáře do situace křesťanů. V 2.1 náš rétor deklaruje, že se vrací k původnímu tématu, od něhož se v druhé knize vzdálil, a na výtku oponentů, proč křesťané spolu se svým Bohem neuctívají i další bohy pohanské, odpovídá výpovědí o nadřazenosti křesťanského Boha všem ostatním božstvům. V třetí kapitole pak vytváří analogii mezi božstvy a lidským státním zřízením, přirovnává bohy a jejich představitele ke členům královských rodů, přičemž stěžejním tématem je otázka božských poct. Arnobius je toho názoru, že, je-li uctíván nejvyšší Bůh, jsou v úctě jemu projevované zahrnuta také všechna ostatní božstva. Čtvrtá kapitola otvírá otázku věrohodnosti pohanských božstev, ta totiž podle Arnobia nemají žádnou záštitu, jež by potvrzovala jejich božskost, kromě lidských domněnek, a

²⁵² Adv. nat. II, 74.3.

právě z nich existenci pohanských bohů dále odvozuje (4.6), pohanská božstva tedy – na rozdíl od Krista –, přestože takto explicitně v rámci celé knihy Arnobiův soud nezazní, nemají svého božského zjevitelů a mohou proto být označena za lidský výmysl.

V páté kapitole přichází ke slovu Arnobiova velmi často užívaná ironie zahrnující argument proti množství pohanských božstev. Je-li bohů tolik, pak ani pohané sami je nemohou obsáhnout, a nemohou-li je uctívat všechny, pak se provinují bezbožností. Následující kapitoly odsuzují projevy pohanské náboženské úcty. Arnobius se dovolává autority Ciceronovy, který, dle jeho soudu, podstatu pohanských bohů ve svých dílech pravdivě popsal a který je Arnobiovi dokladem rozporuplnosti římského náboženského systému i názorů jeho autorit. K těm se Arnobius, jak uvidíme, vrátí v závěrečných kapitolách třetí knihy, kapitoly 6–27 se věnují kritice antropomorfního pojetí bohů. Arnobius jde ve svém polemickém líčení do malicherných detailů.

V kapitolách 6–7 pojednává o pohanských autorech a je samé činí svědky absurdnosti pohanského konceptu. Následně se (v kapitolách 8–10) věnuje problematice tělesnosti a pohlavní rozlišenosti bohů. Arnobius popírá, že by bohové mohli disponovat pohlavními orgány a plodit potomstvo, takový názor považuje za projev bezbožnosti (11.1) a stejně bezbožná je i představa bohů dotčených afekty.

Kapitola 12 se věnuje vnější podobě božstev. Arnobius se hned v úvodu vymezuje překvapivě vůči ztotožnění křesťanství, resp. toho, co si pod křesťanskou vírou sám představoval, s židovským konceptem.²⁵³ V popírání antropomorfního zevnějšku pokračuje náš řečník i v kapitolách 13–15, aby se následně (16) vymezil ironickým příměrem vůči zobrazování bohů všeobecně. V kapitole 17 doznává, že sami křesťané nevědí, jakou podobu má jejich Bůh. Taková znalost však ani není nutná. Zásadní je pouze informace, že

²⁵³ „*Neque quisquam Iudaeicas in hoc loco nobis opponat et Sadducei generis fabulas, tamquam formas tribuamus et nos deo: hoc enim putatur in eorum litteris dici et velut re certa atque auctoritate firmari: quae aut nihil ad nos attinent nec ex aliqua portione quicquam habent commune nobiscum, aut si sunt <ut> creditur sociae, quaerendi sunt vobis altioris intelligentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conveniat litterarum illarum nubes atque involucra relaxare.*“ (Adv. nat. III, 12.2) Přestože se otázkám křesťanské teologie i vztahu Arnobia ke Starému zákonu budeme věnovat na jiném místě této práce, považujeme za vhodné již zde zmínit, že saduceové jsou jedinými reprezentanty židovství, již jsou v *Adversus nationes* zmiňováni. Otázku, proč Arnobius zmiňuje právě je, se nepodařilo přesvědčivě rozhodnout. Faktem však zůstává, že Arnobiovi i přes tuto aluzi nelze prokázat znalost starozákonních teologických východisek a spíše lze tedy předpokládat, že náš řečník tuto formulaci, charakteristickou již pro dřívější křesťansko-pohanskou polemiku, převzal ze zdroje, který není bohužel možno přesněji určit. Nemuselo se přitom nutně jednat o pramen textové povahy, mohlo také jít o názor ve společnosti obecně rozšířený.

křesťanský Bůh není antropomorfní,²⁵⁴ nepotřebuje a nemá lidské smysly, ani potřebuje hovořit (18).

Kapitoly 19–21 opět útočí na pohanská božstva. Arnobius zde vychází, smíme-li si takový soud v jeho případě dovolit, z pozic negativní teologie a stanovuje, že: „*Je jen jediné jisté lidské poznání o Bohu, pokud víš a cítíš, že slovy smrtelníků o něm nemůže být nic řečeno.*”²⁵⁵ Z této pozice zahajuje Arnobius útok na představu bohů jako bytostí zkušených či vyučených ve výkonu některé z běžných lidských činností a řemesel. Takovou představu považuje za absurdní, označuje prisouzení lidských zkušeností bohům jako zpětnou projekci.²⁵⁶ Stejně tak odmítá náš autor představu bohů jako jakýchsi patronů či strážců daných odvětví (23). V následující kapitole (24) se na pomyslném pranýři ocitá pohanský „náboženský utilitarismus“, představa bohů odměňujících pouze ty, kdo jim prokazují úctu, jež byla jedním ze základních stavebních kamenů římské náboženské obětní praxe.

Pohanský způsob dělení a uctívání bohů je neopodstatněný a zbytečný (25). V následujících kapitolách jsou jmenovitě uváděna božstva, jejich sféry vlivu a Arnobiovy protiargumenty. V kapitolách 26–34 jsou postupně pojednáni Mars, Venuše, Janus, Saturn, Jupiter, Neptun, Merkur, Magna Mater, Vulkán, Venuše, Ceres či Proserpina a řada dalších božstev. Arnobius ohledně těchto všech dochází různými cestami k přesvědčení, že se ve skutečnosti nejedná o bohy, a proto není třeba je do počtu bohů zahrnovat. V kapitole 35 se vymezuje vůči zbožštění nebeských těles a dalších součástí vesmíru. Kapitola 36 je vrcholem Arnobiovy argumentace. Dovídáme se v ní, že pohané, nikoli křesťané, jimž je věc dávána za vinu, způsobují hněv bohů (pokud jsou ovšem bohové hněvu schopni) tím, že jim upírají jejich plnou působnost a neuctívají je patřičným způsobem.

V závěrečných kapitolách třetí knihy se stáváme svědky Arnobiovy analýzy nesrovnalostí v náboženském systému pohanů. Jako první jsou přetřásány Múzy, jejichž počet podle svědectví antických autorů značně kolísá (37–38). Následují Novensilové (38–39), Penáti (40), Lárové a Mánové (41). V závěrečných dvou kapitolách (42 a 43) je čtenář obeznámen s nedostatečností pohanských argumentů. Vzájemně si odporující výpovědi pohanských autorů nejsou totiž pro Arnobia dostatečným důkazem věrohodnosti jejich teologie. Opět se zde mezi řádky objevuje přesvědčení naznačené již ve čtvrté kapitole, totiž že koncepce nezaštitěná vyšším zjevením si jako lidský vynález nemůže z hlediska teologického nárokovat pravdivost.

²⁵⁴ Adv. nat. III, 17.1.

²⁵⁵ Adv. nat. III, 19.3.

²⁵⁶ Adv. nat. III, 22,2.

Pohanská božstva, pokud existují, ani nemohou být svými vyznavači správně uctívána. Pohané totiž nemají dostatečné informace, aby jim mohli náležitou úctu prokazovat (43). Poslední kapitolu (44) tvoří Arnobiova představa pravé zbožnosti, již, formulovanou na základě předchozí argumentace, představuje především stálost vyznavače i toho, co je vyznáváno. Není-li posledně jmenované náležitě jasné, lze, uzavírá Arnobius, „být na pochybách, že vůbec [takoví bohové] existují“.²⁵⁷

6.4 Arnobii *Adversus nationes liber IV*

Čtvrtou knihu své apologie věnuje náš autor především kritice pohanského kultu, který napadá jak v rovině náboženské tak v rovině logické a poprvé zde zřetelně odmítá aplikaci alegorie na výklad náboženských mýtů. Stejně odmítavě se však staví také proti nábožensky motivovaným divadelním představením a hrám.

Text začíná útokem na personifikované ctnosti – tedy bohyně Pietas, Concordii, Salus, Honor, Virtus, Felicitas a mnohé další, jež podle něj nemají božskou podstatu, ale jsou to pouze personifikované lidské ctnosti (1–2). V dalších kapitolách se náš řečník obrací proti dalším římským bohům, ale také proti převzaté tradici řecké. Postupně jsou tedy kritizováni Luperca, Quirinus, Praestana (3), Pellonia (4), *dii laevi*, k jejichž popření používá Arnobius rozsáhlou argumentaci, vycházející ze systému světových stran (5). Své místo zde má i Lateranus a Venuše (6) a další zvláštní božstva (7–10), která podle našeho řečníka nemají reálnou existenci (10) a výklady o nich jsou výmysly kněží a věštců (11). Jejich neexistence se dále ukazuje v nefunkčních magických praktikách (12) i záměnách jejich jmen (13).

V kapitolách (14–17) Arnobius vykresluje nesrovnalosti římského polyteismu vzniklé syntézou různých tradic, jež nakonec vedou k nepřiměřenému rozmnožení bohů shodného jména. Literární klenot představuje hádka pěti Minerv (15), majících mezi sebou spor o vlastnictví jména „Minerva“. V návaznosti na hašteřivé Minervy vznáší Arnobius požadavek na „regulaci kultu“ a žádá představení každého z bohů pouze jednou, jedině tak by – podle jeho vlastního názoru – byl římský polyteismus přijatelný. Nenechme se však touto formulací mýlit. Z Arnobiova stylu i způsobu, jakým je argumentace vedena, jasně vyplývá, že římský náboženský systém není ze své podstaty takové redukce schopen a je tedy naprosto nepřijatelný a navíc sám sebe usvědčuje z nevěrohodnosti.

Arnobius ve svém útoku neustává ani v následujících kapitolách (18–19), kde kritizuje podezřelost tradičních pohanských náboženských textů. Opět zaznívají již dříve

²⁵⁷ Adv. nat. III, 44.2.

zmíněné námitky proti nestvořenosti bohů²⁵⁸ a antropomorfním představám o nich. Tématika antropomorfních božstev je pak hlavním tématem v kapitolách 20–28, kdy jsou postupně pojednávána manželství uzavíraná mezi bohy (20), jejich počátek založený v pohlavním styku (21), nevěra některých z nich – zde si Arnobius vysloveně zasedl především na Jova a Saturna (22), jejichž milostné aféry barvitě popisuje. Náchylnost ke svodům je explicitně srovnána s lidským modelem chování v kapitole 24, zde se však také dočítáme, že v případě lidí se takové skutky dějí z vrozené slabosti. A právě proto ne křesťané, jimž je to často vytýkáno, ale pohané sami jsou zodpovědní za urážku a hněv božstev, neboť jim přisuzují patronát nad nejpokleslejšími lidskými záležitostmi – považují je za ochránce zlodějů a ničemníků (24), nechávají je sloužit jako žoldáky (25) a vzplanout nemravnými city (26), k jejichž realizaci dokonce využívají svých božských mocí a převleků. Oddávají se dokonce homosexuálním stykům (27). Všechny tyto projevy, shrnuje Arnobius v kapitole 28, odporují pravému božství,²⁵⁹ a jsou-li tito bohové skutečně bohy, pak je třeba takové smyšlenky o nich odmítnout. I ze spisů pohanských teologů je patrné, že pohanští bohové nejsou od počátku transcendentní bytosti, ale že vznikli zbožštěním historických postav. Jak vidíme, Arnobius se zde kloní k euhémerickým stanoviskům. A v Adv. nat. IV, 29.1 se dokonce dovolává Euhéméra samotného i dalších podobných kritiků.

V kapitole 30 vyslovuje Arnobius názor, pod nějž by se jistě podepsala nejedna církevní autorita, totiž že pravá úcta k Bohu se neprojevuje výkonem kultu, ale odehrává se v lidském srdci.²⁶⁰

Kapitoly 31–35 se vracejí zpět ke kritice smyšlenek o antropomorfních projevech božstev, jimiž se proviňují básníci a autoři pohanských textů. Na ně navazuje (35) kritika divadelních představení a her, jež vyobrazují bohy v nemravných situacích a s projevy božstev nehodnými.

Celou pohanskou argumentaci, jež označuje křesťany za příčinu hněvu bohů, postaví Arnobius na hlavu v kapitole 37 popřením existence božského hněvu jako takového. Jako nespravedlivé se tak jeví i pohanské výpady proti křesťanům a jejich shromážděním (36). Tento úsek je zároveň jedním z mála míst, kde Arnobius prokazuje – byť jen okrajovou a velmi schématickou – znalost křesťanského církevního života.²⁶¹

²⁵⁸ Adv. nat. IV, 19.4.

²⁵⁹ Adv. nat. IV, 28.1.

²⁶⁰ Adv. nat. IV, 30.5.

²⁶¹ Adv. nat. IV, 36.4.

6.5 Arnobii Adversus nationes liber V

Výše zmíněná domněnka vyslovená v kapitolách 31–35 a obviňující pohanské básníky z deformace mýtů se stává východiskem pro Arnobiovu kritiku mystérií, které náš autor věnuje pátou knihu svého spisu. Celé velké téma otevírá slovy: „*Esto: ab ludentibus poetis cuncta illa sint prodita et <inlata> immortalibus diis probra. Quid? Illa, quae historiae continent graves seriae curiosae quaeque in arcanis mysteriis traditis, poetarum sunt excogitata lascivia?*“²⁶² Právě tato slova vystihují záměr celé knihy, jímž je pojednání i vybraných mysterijních kultech. Arnobius sám přiznává, že z velkého množství mystérií si vybírá pouze některá, jímž se hodlá podrobněji věnovat,²⁶³ jiná naopak – jak sám přiznává – přechází mlčením. Prvním mýtem, s nímž Arnobius polemizuje, je Numovo oklamání Jova (1), přičemž po vylíčení mytologického základu následuje Arnobiova argumentace (2), obdobné schéma bude ostatně náš autor zachovávat i nadále. Celé líčení je poznamenáno rétorovou argumentační technikou, jež tkví zejména ve snaze znemožnit názory protivníka. Mýtus o oklamáném Jovovi je pro Arnobia prostředkem mnohostranné kritiky, včetně kritiky obětní praxe a antropomorfních představ o bozích – zde konkrétně o Jovovi (3). Poté, co Arnobius ukončí ve čtvrté kapitole svůj výklad k Numovi, obrací svou pozornost k jinému významnému mýtu – a jeho pozornost si získá oboupohlavní monstrum Agdestis, o jehož původu, stejně jako o původu božstev cituje Arnobius hypotézu vzniku z kamenů, jež na zemi naházeli Deukalión a Pyrrha.

Z nenaplněného incestního styku mezi Velkou Matkou a Jovem, který je nakonec nucen uspokojit svou potřebu na kámen, se narodí Agdestis (5). Řešení potíží s tímto stvořením líčí Arnobius v následující kapitole (6), přičemž iniciativy se ujímá Liber, který Agdestida prostřednictvím Isti zbavuje mužství, díky němuž Nana počíná dítě – Attida. Líčení mytologické látky pokračuje i v další kapitole (7), kde je popisována Attidova smrt za pohnutých okolností. A teprve v kapitole (8) nechává Arnobius zaznít svůj polemický tón. Stáváme se opět svědky Arnobiovy demytologizace výše vylíčené látky – v jejímž rámci například božské Matce připisuje lidský původ²⁶⁴ a následně kritizuje Jova za nečistou vášeň, s níž chtěl přistoupit ke své matce,²⁶⁵ přičemž sám Arnobius vyslovuje domněnku o neúspěšnosti incestního aktu, (9) a dále (10) vznáší své argumenty proti doslovnému

²⁶² Adv. nat. V, 1.1.

²⁶³ Adv. nat. V, 1.3.

²⁶⁴ „*Nam si certum est homines ex illo lapidum iactu nativitatis suae originem ducere, et hanc necesse est credi unam fuisse de nobis, consimilium causarum rationibus procreatam.*“ Adv. nat. V, 8.5.

²⁶⁵ Adv. nat. V, 9.1nn.

výkladu početí Agdestida v „lůně“ kamene ze semene Jovova. Podrobnostmi doplňuje i následné jednání Liberovo (11) a neodpustí si ani výklad, jímž se snaží vysvětlit předpoklad vlivu kastrace na jinak nezkrotného „božského“ potomka. Termín božský uvádíme záměrně v uvozovkách, neboť sám Arnobius si v následujícím oddíle (12) klade otázku po pravé Agdestidově totožnosti,²⁶⁶ bohužel se však na tuto otázku neodvažuje konkrétně odpovědět a vyhýbavě poznamenává pouze „*sed quaestionem movemus parte in hac nullam...*“²⁶⁷ a celé líčení končí kritikou Řeků za vytvoření takového mýtu. Pravý důvod, proč Arnobius zmiňuje v této souvislosti právě Abdéru, zůstává však modernímu bádání skryt.

Kapitola 13 patří kritice líčení Attidova dětství, přičemž naši pozornost upoutá především zmínka z Adv. nat. V, 13.4b, kde se Arnobius projevuje nejen jako odpůrce zásahů do lidského organismu (kastrace), ale také jako konzervativní ctitel tradičních rodinných struktur.²⁶⁸

Po komentovaném výkladu dané báje následuje Arnobiův závěr odsuzující mytologickou látku jako povídky a pohádky (14),²⁶⁹ které podle jeho názoru urážejí bohy mnohem více než existence křesťanství – opět se nám vrací již vícekrát zmíněný motiv – tentokrát však náš autor tepe do látky samotných pohanských autorů: „*quin causa vos sitis offensae, qui vel talia quosdam conscribere siveritis aut conscripta durare saeculorum in memoria sitis passi.*“²⁷⁰ aby se následně obrátil ke kritice samotných obřadů – v tomto případě orgií spojených s uctíváním Velké Matky – (16), které odsuzuje jako prázdné napodobování scén zachycených v písemné podobě (17). V kapitolách 18 a 19 poskytuje Arnobius přehled náboženských obřadů, jimž se nehodlá z nejrůznějších důvodů věnovat podrobněji. Za povšimnutí zde stojí především argument plynoucí z předpokládané nečistoty daných praktik.²⁷¹ Arnobius odmítá blíže zkoumat řadu kultů. Zda se tak stalo proto, že o nich měl nedostatečné informace, nebo z nějakého jiného důvodu, nejsme bohužel z textu samotného schopni určit. Skutečností zůstává, že zmíněné kulty jsou vždy doprovázeny stručnou charakteristikou souvisejících obřadů; nic bližšího se však nedozvídáme.

²⁶⁶ „*Acestis iste [...] ex terrenis animantibus unus fuit an deorum aliquis et immortalitatis praeditus honore?*“ Adv. nat. V, 12.2.

²⁶⁷ Adv. nat. V, 12.5.

²⁶⁸ „*O fabulam sexui inimicam semper atque infestissimam masculino, in qua [se] secus virile non solum homines ponunt, sed pecudes etiam fiunt ex maribus matres.*“

²⁶⁹ Adv. nat. V, 14.5.

²⁷⁰ Adv. nat. V, 15.5.

²⁷¹ Adv. nat. V, 18.2.

Následující kapitoly (20 a 21) věnuje náš autor zevrubnému popisu Jovova incestního styku, přičemž tentokrát využívá Diespiter lsti a k vlastní matce přistupuje v podobě býka. Svůj hanebný skutek musí odčinit obětí, avšak zanedlouho se obdobným způsobem zachová k vlastní dceři. Kapitola 22 představuje cíl Arnobiova líčení, jímž je vyličení Jova jako smilníka. Takto „nemravné“ pojetí božství Arnobius samozřejmě odsuzuje (23).

Pojednání o Jovových hanebnostech doprovází analýza dalšího, neméně známého mýtu – tentokrát jsou centrem zájmu tradice řecké, konkrétně eleusinská mystéria (24–25), opět doprovázená Arnobiovou kritikou (26–27).

Dále se Arnobius pozastavuje nad řeckou praxí vztyčování falických symbolů, přičemž původ této praxe má být – alespoň podle rétorova líčení – zahalen tajemstvím. Autor *Adversus nationes* nicméně přednáší svou interpretaci a jako původ zvyku označuje smluvený, avšak nakonec jiným způsobem dokonaný homosexuální styk mezi Dionýsem a Prosymnem, který službu takového druhu žádá za odkrytí vstupu do podsvětí (28). Takto nemravný původ náboženské praxe je v závěru – zcela podle schématu, jež jsme mohli pozorovat výše – Arnobiem odsouzen (29).

Po podrobné analýze odpornosti mytologické látky – viděno očima Arnobiovýma – stává se čtenář svědkem rozsáhlé kritiky pohanských kultů, jak víme, není to poprvé, kdy Arnobius v relativně ucelené stati (kapitoly 30–33) kritizuje pohanské pojetí božstev, přičemž východiskem je mu i zde euhémerické stanovisko. K věci samé Arnobius říká: „*Nobis enim satis est, qui deos a vobis scelerate contendimus impieque tractari, quod scriptum est, quod auditur accipere nec curare in abdito quid sit, cum contumelia numinum non in obscura sensuum mente sed in verborum eminentium significatione teneatur.*“²⁷² Tato slova jsou mu zároveň krokem k novému tématu, jež však s předchozím velmi úzce souvisí, totiž ke kritice alegorické výkladové metody (34–44),²⁷³ přičemž za stěžejní místo lze označit pododdíl *Adv. nat. V, 44.1*, kde Arnobius označuje alegorii za prostředek zakrytí mytologických hanebností, za něž se pohané patrně stydí.²⁷⁴ Poslední kapitola (45) patří sumarizaci kritiky alegorické výkladové metody, přičemž hlavním Arnobiovým argumentačním prostředkem zůstává i zde, jak je autorovým dobrým zvykem, kladení kousavých otázek.

²⁷² *Adv. nat. V, 33.3.*

²⁷³ O kritice alegorie v rámci Arnobiova díla podrobněji pojednáváme v podkapitole 9.2.2.

²⁷⁴ „*Sed si fabulas has vultis more esse allegorico scriptas, quid ceteris fiet, quas non videmus posse versuras in huiusmodi cogi?*“

6.6 Arnobii Adversus nationes liber VI

Šestá kniha *Adversus nationes* se zabývá, jak sám autor v první kapitole avizuje, opět tématem pohanských božstev. Po úvodu do problematiky nám Arnobius předkládá svou koncepci pravého božství a opravdové bohoslužby. A následně se ve své polemice obrací proti chrámům (4), snaže se dokázat jejich bezúčelnost a zbytečnost. Poukazuje na skutečnost, že pravé božství není možno lokálně omezit (5), a myšlenku božího přebývání v chrámu považuje za antropomorfní a bohů nehodnou (6). V kapitole sedmé uvádí katalog hrobů, jež se nacházejí v chrámových okrcích. A celou záležitost uzavírá konstatováním, že chrámy jsou bohům budovány zbytečně: „*Satis igitur ut opinor ostendimus templa diis immortalibus aut inaniter iis esse constructa aut contra decus et potentiam creditam contumeliosis opinionibus fabricata.*“²⁷⁵

Ve zbývajících kapitolách (8–27) rozvíjí náš řečník téma soch, obrazů a jiných ztvárnění pohanských bohů (*simulacra*). Vymezuje se vůči tvrzení, že by bohové byli prostřednictvím svých podobizen uctíváni (9), a antropomorfní zpodobení božstev považuje za jejich urážku (10).

V návaznosti na danou problematiku uvádí tradice různých národů, které uctívaly jako božstva nejrůznější věci, jež je obklopovaly (11), Římané si naopak bohy představují antropomorfní s různými atributy (12), jež by však bylo možno libovolně zaměnit a tím božstvo potupit. Sám způsob vyobrazení božstev podléhá lidským představám a kvůli umělců (13), kteří vytvářejí své sochy podle nejrůznějších lidských předloh vybraných zpravidla – takový je náhled Arnobiův – z velmi nízkých pohnutek.²⁷⁶

Sochy bohů jsou pouze „obrazy“ vytvořené z nejrůznějších materiálů (14) a lidská úcta je jim prokazována jen díky jejich formě (15), i ta je však nedokonalá a iluzorní (16). Dokonce chování nerozumných zvířat dokazuje, jak praví typicky vyhrocený rétorův argument, že tyto sochy nejsou skutečnými bohy.²⁷⁷ Zcela v tomto duchu je dále odmítáno i pohanské přesvědčení, že díky zasvěcení přebývá v modlách sama božská moc (17), poukazem na skutečnost, že pravé božství nemůže být omezeno materiální schránkou (18). Navíc pak není zcela zřejmé, v kterém ze svých ztvárnění je božstvo reálně přítomno (19) a

²⁷⁵ Adv. nat. V, 8.1.

²⁷⁶ Tak je zmíněn například Pantarces, miláček Phidiův, jehož jméno měl vytesat na prst Diovy sochy, nebo neznámá prostitutka, jejíž podobu měla nést známá socha Knidské Venuše.

²⁷⁷ Adv. nat. VI, 16.8.

v kterém nikoli. Pokud by však bohové ve svých sochách skutečně přítomni byli, měli by se postarat o dohled nad svými příbytky – a jejich střežení by tedy nemělo být vkládáno na nízké tvory – takové jednání není bohů hodno (20).

I přesto, že jsou chrámy různými způsoby chráněny a střeženy, dochází často ke krádežím, které páchají jak noční zloději, tak i významní a vážení lidé. Arnobius v tomto kontextu zmiňuje Antiocha Cyzicena²⁷⁸ a Dionýsia, který si dokonce z vykrádání chrámů tropil žerty (21),²⁷⁹ nebo známého Pygmalióna, jenž se zamiloval do sochy Venušiny (22).

Arnobius odmítá oba možné typy pohanské argumentace v otázce zneuctění pohanských božstev – tedy jak názor, že božstva takové zacházení nepovažují za hodné svého zájmu, tak přesvědčení o tom, že si možná sama takové zacházení přejí. A obrací následně svou pozornost k vandalismům páchaným ve svatyních (23), aby celou polemiku uzavřel odmítnutím přesvědčení, že předkové sochy bohů vystavěli proto, aby v lůze vzbudili strach z trestu (24). Ani tento argument však neobstojí, je totiž vyvracen každodenní konfrontací člověka se zlem, jež je všude ve světě přítomno (25). Samy božské podobizny nejsou nadto dostatečně mocné na to, aby lidskou špatnost potlačily, jsou spíše hloupé a obscénní (26).

V tomto okamžiku Arnobius polemiku s modlami opouští s konstatováním jejich naprosté marnosti „*Quoniam satis, ut res tulit, quam inaniter fiant simulacra monstratum est.*“²⁸⁰ a zve v závěrečné kapitole (27) čtenáře k úvahám nad pohanskou obětní praxí a křesťanským – nebo lépe řečeno Arnobiovým – pohledem na ni.

6.7. Arnobii Adversus nationes liber VII

V závěrečné, sedmé knize Adversus nationes dodrží náš řečník skutečně své slovo a její převážnou část věnuje polemice s pohanskou obětní praxí. Po úvodní kapitole představuje čtenáři opět svou koncepci pravého božství (2), aby mohl na základě této definice dále dokazovat, proč pohanská božstva nejsou pravými bohy. To, co je věčné a netělesné, nemusí se ničím vyživovat, tak zní Arnobiův argument vymezující se vůči chápání oběti jako „božského pokrmu“ (3). Pozastavuje se také nad krutostí, s níž jsou oběti zabíjeny a jež je podle Arnobiova názoru v příkrém rozporu s dobrotou jako základní vlastností pravého boha (4). S božskou dobrotou kontrastuje domnělý hněv bohů, jenž je

²⁷⁸ Adv. nat. VI, 22.1.

²⁷⁹ Adv. nat. VI, 22.2.

²⁸⁰ Adv. nat. VI, 27.1.

pojednáván v kapitolách 5–8 a jehož existenci náš rétor popírá, zavrhuje spolu s ním i odůvodnění obětních darů jako smírcích. Na tyto úvahy navazuje rétoricky propracovaná a dějově velice poutavá kapitola 9, obsahující *žalobu obětního býka k Jovovi*. Z býčích úst nechává autor zaznít jak upozornění na absurdnost zástupných obětí za vinu, tak obžalobu člověka, který se provinuje vůči řádu stvoření svými krutostmi.

Podle Arnobia neplyne lidem od božstev pomoc a nemají ani vládu nad lidským osudem (10), což jasně dokládá existence nemocí a postižení, jimiž jsou shodně stíháni jak ti, kdo jsou podle pohanských měřítek považováni za zbožné, tak bezbožní (11). Obdobně se nelze domnívat, tak Arnobius, že bohové poskytují svá dobrodiní „výměnou“ za předložené dary, pak by totiž o míře dobrodiní rozhodovala právě velikost předloženého daru, což se ovšem opět v očích rétorových neslučuje s podstatou božství (12).

Kapitoly 13–16 pojednávají téma obětí chápaných jako projev úcty bohům. Arnobius odmítá představu prokazování úcty jako lidskou záležitost, jež souvisí s mezilidskými vztahy, nemá však své místo ve vztahu božstvo – člověk, neboť pravý bůh nemá takových „lichotek“ zapotřebí. Zároveň náš autor upozorňuje na nepatřičný charakter obětí, jež jsou hodnoceny lidskými měřítky a jako prospěšné pro lidstvo jsou zároveň považovány za vhodné dary pro bohy. Tuto představu Arnobius odmítá v kapitole 17 jako absurdní, přidává jako důkaz smyšlenou představu člověka, kterého by zvířata mohla vnímat jako boha a přinášet mu proto jako obětní dary to, čím se ona sama živí. Stejně je v následujících kapitolách (19–23) odmítána pohanská praxe, podle níž se konkrétním božstvům obětují konkrétní tvorové určitého pohlaví, barvy a vlastností. Kapitola 23 odmítá přesvědčení, že by oběti byly některým bohům přinášeny proto, aby vzbudily jejich náklonnost, jiným pak proto, aby usmířily jejich hněv. Opět se zde střetáváme s Arnobiovým přesvědčením o pravém božství, jemuž je hněv coby afekt naprosto vzdálen.²⁸¹

Úzký vztah k danému tématu má také problematika dalších, „nekrvavých“ obětí a obětních hodů jako takových, nad jejichž významem, či spíše bezúčelností se náš autor zamýšlí v kapitolách 24 a 25. Následně opouští téma pokrmů a pojednává o oběti kadidla (26–28) a vína (29–31). V navazujících pasážích se pak obrací proti náboženským svátkům (32) a pořádání her (33–34), takové jednání považuje za nesmyslné a přičítá je

²⁸¹ „*Nam deos benignissimos dicere lenesque habere naturas, et sanctum et religiosum et verum est, malos autem et laevos, nequaquam sumendum est auribus, ideo quoniam divina illa vis ab nocendi procul est dimota et disiuncta natura.*“ Adv. nat. VII, 23.2.

antropomorfním představám lidí o božstvech, jež pramení z jejich neschopnosti poznat podstatu pravého boha.²⁸²

Kapitoly 35–37 obsahují jakýsi „sumář“ pojednáváné problematiky, v němž Arnobius uvádí argumenty oponentů a proti nim své přesvědčení. Úsek opakuje velké množství krátkých výpovědí o dříve i aktuálně pojednáváných tématech. Stojí zde vedle sebe problematika model a chrámů,²⁸³ téma pohlavní rozlišenosti božstev, jemuž se náš autor podrobně věnoval již v prvních knihách,²⁸⁴ spolu s antropomorfními představami o božstvech,²⁸⁵ jež úzce souvisejí s – též již jednou pojednanou – otázkou božského hněvu.²⁸⁶ Konečně kapitola 37 uzavírá onen „katalog“ úvahou o obětech a pravém božství.

Určitá stylistická výjimečnost a rysy výčtu či katalogu v kapitolách 35–37 vedly Orelliho k přesvědčení, že tvoří jakýsi závěr spisu. Oehler se dále domnívá, že dané kapitoly narušují jako vsunutý prvek pojednání o antropomorfních charakteristikách božstev a přesouvá je proto na samý závěr spisu, učiniv z nich kapitoly 49–51.²⁸⁷

K původu poněkud zvláštního „katalogu“ ve výše zmíněných kapitolách byla vyslovena řada hypotéz. Například Meiser zastává názor, že autorem daného textu není Arnobius, ale opisovač, tedy autor Pařížského kodexu, který měl omylem nechat jednu stránku volnou. Zpozorovav tuto chybu, opisoval bezprostředně předcházející slova Arnobiova v různých obměnách tak dlouho, až celou stránku zaplnil a mohl tedy na

²⁸² „Unde igitur fluxit vel ex quibus enata est causis opinionum haec pravitas? Ex eo scilicet maxime, quod nequeunt homines quidnam sit deus scire, quidnam sit vis eius, natura substantia qualitas, utrumne habeat formam an nulla sit corporis circumscriptione finitus, agat aliquid an non agat, vigiletne perpetuo an aliquando solvatur in somnos, currat sedeat ambulet an ab huiusmodi motibus et cessatione sit liber, haec omnia ut dixi nequeunt scire neque ratione aliqua pervidere in eas sunt opinioniones lapsi, ut deos ex se fingerent et qualis sibi natura est et illis talem darent actionum, rerum voluntatumque naturam.“ Adv. nat. VII, 34.1.

²⁸³ Adv. nat. VII, 35.2n.

²⁸⁴ Adv. nat. VII, 35.4.

²⁸⁵ Adv. nat. VII, 35.5n.

²⁸⁶ Adv. nat. VII, 36.

²⁸⁷ Toto Oehlerovo členění bylo převzato i pozdějšími edicemi. První kritické vydání Reifferscheidovo se však navrácí k rukopisnému znění a uvádí zmíněné kapitoly v původním pořadí. Členění Reifferscheidovo přejímá dále Marchesi i Le Bonniec. I v našem textu je toto členění zachováno, pro úplnost a snazší orientaci ve starších edicích nebo překladech z nich vycházejících uvádíme v hranatých závorkách i variantní členění způsobené Oehlerovou opravou.

následující straně plynule pokračovat v reprodukci původního textu,²⁸⁸ konkrétně tedy výše zmíněné kapitoly 38 k tématu božského hněvu.

Téma, jež následuje, označuje sám Arnobius jako stěžejní, když říká „*Ventum est ergo, dum loquimur, ad ipsum articulum causae, ventum rei ad cardinem, ventum veram atque ad iunctissimam quaestionem...*“²⁸⁹ a oním tématem není nic jiného než sama existence pohanských božstev.

Arnobius opět začíná zeširoka a věnuje se otázce „znesvěcení“ her (39) a likvidaci sochy kapitolského Jova (40). Reakce božstev na tyto události však považuje za nehodné jejich – přinejmenším domnělého – majestátu (41–42). V kapitole 43 obsírně rozpracovává výše již zmíněný příběh o znesvěcení her skrze usmrcení nehodného otroka v cirku těsně před jejich začátkem. Jupiter, tak praví pověst, si má přát opakování her řádným způsobem a za porušení pořádku stíhá město morem, jenž ustane poté, co posel – prostáček, jemuž se Jupiter zjevil – zařídí u městských představených, aby byly hry opakovány.

Následující kapitola 44 je opět – obdobně jako kapitoly 35–37 – poněkud problematickou pasáží. Její první část je totiž tvořena krátkými nesourodými výpověďmi, jakoby v bodech,²⁹⁰ Orelli proto kapitolu vyčlenil a umístil na samý závěr spisu za kapitoly 49–51 (původně 35–37).²⁹¹ Za výčtem následuje již zcela konzistentní líčení původu Asklépiova kultu v Římě, zaujímající kapitoly 45–48, a kultu Velké Matky (49–51), jejíž modla (černý kámen) byla do Říma přenesena v období druhé punské války. Líčením o přenesení Velké Matky z Pessinuntu text sedmé knihy neočekávaně končí.

Jak si vysvětlit tento neočekávaný konec? Někteří badatelé, jak bylo výše zmíněno, byli ochotni za cenu změněného pořadí považovat za logický závěr knihy kapitolu 44

²⁸⁸ „So ist hier dem Schreiber der Urhandschrift ein anderes Mißgeschick begegnet: er hat eine Seite überschlagen und leer gelassen. Als er diesen Fehler bemerkte, schrieb er, um sein Versehen zu verdecken und Tadel oder Strafe zu entgehen, bereits geschriebene Sätze des Arnobius wieder und wiederholte sie mit geringen Veränderungen so lange, bis die Seite voll war. In unserer Pariser Handschrift beginnt die Stelle eine neue Seite (f. 157^b) und umfasst nicht viele Zeilen darüber. Was nach Ausscheidung dieses Einschlebsels übrig bleibt, ist wohlgeordnet und wohl verarbeitet.“ MEISER, Karl. *Studien zu Arnobius*, s. 6.

Tato hypotéza vede Meisera dále k přesvědčení, že dílo Arnobiovo tedy není dokončeno: „*Es bleibt nichts anderes übrig, als anzunehmen, daß das Werk des Arnobius unvollendet ist.*“ *Ibidem*.

²⁸⁹ Adv. nat. VII, 39.1.

²⁹⁰ V našem textu jsou tyto body označeny písmeny a – f.

²⁹¹ Tuto Orelliho úpravu uvádí také Meiser, domnívaje se, že text stojí skutečně mimo souvislost, a dovolává se řešení Oehlerova, který kapitolu zcela vyčlenil a uvedl jako dodatek. MEISER, Karl. *Studien zu Arnobius*, s. 6.

v domnění, že zmíněné body (v textu označené písmeny a–f) představují jakési Arnobiovy předběžné poznámky k tématům, jimiž by se rád dále zabýval. Co našemu autorovi zabránilo v dokončení spisu, bohužel nemůžeme zjistit, vzhledem k jeho patrně dosti pokročilému věku však nelze vyloučit ani tu možnost, že při psaní svého díla zesnul. Ať již bylo příčinou přerušení práce cokoli, nezbývá nám než společně s Meiserem a mnohými jinými konstatovat „*daß das Werk des Arnobius unvollendet ist*“,²⁹² tedy že Arnobiovo dílo je nedokončené.

Možná právě chybějící závěr Arnobiova pojednání vedl raně středověkého písaře k tomu, že k Arnobiovi připojil Minuciova Octavia. Tyto úvahy však případně najdou své místo až v závěrečné 12. kapitole naší práce.

²⁹² MEISER, Karl. *Studien zu Arnobius*, s. 7.

7. Text a překlad *Adversus nationes*

Na tomto místě předkládáme latinský text *Adversus nationes* převzatý z edice Marchesi, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, 2. vyd. Turin, 1953. Turin, 1953. 437 s. Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum, vol. 5.

Tato edice byla zvolena především z toho důvodu, že se jedná o poslední úplnou edici latinského textu, jak jsme se již zmínili v kapitole 3.2.2. Na místech, kde bylo nutno přistoupit z různých důvodů k překladu dle uznávaných různocnění či jiných kritických edic, zohledňujeme tuto skutečnost v poznámkovém aparátu. Stejně tak mají přímo v poznámkách pod čarou své místo vysvětlivky terminologických či obsahových zvláštností a vzhledem ke skutečnosti, že o některých z nich nebude v rámci samostatného teologického komentáře dále jednáno, i stručné informace týkající se především pohanských božstev. V případech, kdy to považujeme za obzvláště vhodné, odkazujeme na příslušné kapitoly této práce, v nichž se Arnobiem nastíněná problematika probírá podrobněji.

Členění textu bylo převzato z moderních kritických edic a překladů, starší variantní členění, užívané před edicí Reifferscheidovou, neuvádíme. V textu je uvedeno jak moderní členění Arnobiova spisu, tak i původní rozložení listů pařížského manuskriptu, podle nichž se orientují především starší studie o Arnobiovi.

7.1 Kniha první

1.1 Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum, ipsos etiam caelites, derelictis curis sollemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos:

2. statui pro captu ac mediocritate sermonis contraire invidiae et calumniosas dissolvere criminationes, ne aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere²⁹³ aut, si nos talibus continuerimus ab litibus, obtinuisse se causam putent, victam sui vitio, non adsertorum silentio destitutam.

3. Neque enim negaverim validissimam esse accusationem istam hostilibusque condignos odiis nos esse, si apud nos esse constiterit causas, per quas suis mundus aberravit ab legibus, exterminati sunt dii longe, examina tanta maerorum mortalium inportata sunt saeculis.

2.1. Inspiciamus igitur opinionis istius mentem et hoc quod dicitur quale sit summotisque omnibus contentionum studiis, quibus obscurari et contegi contemplatio rerum solet,

1.1 Protože jsem se dozvěděl, že mnozí, kteří se díky svému přesvědčení domnívají, že všemu nejlépe rozumějí, šílí a běsní a jako jistotu na základě věštby označují, že poté, co se ve světě objevilo pokolení křesťanské, byl svět odsouzen ke zkáze a lidské pokolení bylo stíženo rozličnými zlými věcmi a že také sami nebešťané, byvše vyhoštěni z pozemských oblastí, upustili od všeho požehnání, jímž kdysi měli ve zvyku nás navštěvovat;

2. rozhodl jsem se, nakolik mi výmluvnost dovolí, odporovat nenávisti a vyvrátit falešná obvinění, aby buď sami o sobě neusuzovali, že když používají líbivá slova, říkají něco významného, nebo aby se nedomnívali, že kdybychom se snad zdrželi takových sporů, získali díky vlastní zkaženosti mlčením obhájců nevyvrácenou záminku.

3. Vždyť přece nechci popřít, že toto obvinění je zcela platné a že nepřátelství a nenávist jsou přiměřené, pokud by bylo jisté, že jsme příčinou toho, kvůli čemu se svět odchýlil od svým zákonů, bohové byli vyhnáni daleko odsud a lidské pokolení bylo stíženo tolika útrapami.

2.1 Prozkoumejme tedy smysl tohoto nařčení a podstatu řečeného, nechávajíc stranou veškeré hádky, jimiž obyčejně bývá zatemňováno a zakrýváno uvažování o těchto věcech; zda je

²⁹³ Jedná se o ustálený slovní obrat. Viz GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 5.

an sit istud quod dicitur verum, momentorum parium examinatione pendamus.

2. Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impi²⁹⁴ nos magis, sed illi ipsi repperiantur criminis istius rei,²⁹⁵ qui se numinum profitentur esse cultores atque inveteratis religionibus deditos.

3. Ac primum ab his illud familiari et placida oratione perquirimus: postquam esse nomen in terris Christianae religionis | **f. 1b** |²⁹⁶ occepit, quidnam inusitatum, quid incognitum,²⁹⁷ quid contra leges principaliter institutas aut sensit aut passa est rerum ipsa quae dicitur appellaturque natura?²⁹⁸

4. Numquid in contrarias qualitates prima illa elementa mutata sunt, ex quibus res omnes consensus est esse concretas?

5. Numquid machinae huius et molis,²⁹⁹ qua

řečené pravdivé, můžeme rozhodnout na základě spravedlivého posouzení názorů obou stran.³²⁸

2. Spojením následujících názorů se totiž jistě ukáže, že my nejsme o nic bezbožnější, ale že oni sami jsou tímto vinni, když vyznávají, že jsou ctitelé božstev³²⁹ a že jsou oddáni starodávným náboženským kultům.

3. Ano, nejprve vyzvíme od nich jim důvěrnou a mírnou řečí toto: Poté, co se na světě začalo používat jméno křesťanského náboženství, copak neobvyklého, co neznámého, co proti dávno ustanoveným zákonům, buď poznalo, nebo utrpělo to, co se nazývá a označuje jako přirozený běh věcí?

4. Změnily se snad ony první elementy, z nichž, jak je všeobecně přijímáno, byly stvořeny všechny věci, v elementu opačného druhu?

5. Uvolnilo se snad uspořádání tohoto

²⁹⁴ K nařčením z bezbožnosti, jež je obecným rysem apologetických sporů mezi pohany a křesťany, a ani Arnobius není v tomto ohledu výjimkou, viz kapitolu 12.3.

²⁹⁵ Na tomto místě se v textu Adv. nat. poprvé setkáváme s užitím *retorsio*, jak uvidíme dále, tento rétorický prostředek je v Arnobiově argumentaci naprosto běžný.

²⁹⁶ V textu ponecháváme vedle standardně užívaného členění i původní stránkování Pařížského kodexu.

²⁹⁷ Arnobius zde argumentuje obdobným způsobem, jako to činí Tertullián. Jedná se zde ovšem nejspíše o všeobecně rozšířený a oběma stranami hojně užívaný způsob argumentace. Viz kapitolu 12.2.1 této práce.

²⁹⁸ Termín *natura rerum* má být podle McCrackena Arnobiem převzat z Lucretiových textů. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 269, pozn. 7.

²⁹⁹ Arnobius si zde vypůjčuje témata a slovník Lucretiův. Pro více informací viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 269, pozn. 7. A GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 7. Inspiraci Lucretiem prozrazuje náš řečník i na mnoha dalších místech svého spisu (kupříkladu hned vzápětí v Adv. nat, I, 2.6; a dále v Adv. nat. I.3), tato paralela je však, na rozdíl od mnoha dalších míst, pokládána za spornou.

³²⁸ Tedy pohanských oponentů i křesťanů.

³²⁹ Pod termínem *numina* je třeba rozumět, jak soudí McCracken, nejen božstva olympská, ale i božstva ostatní. Správně McCracken poznamenává, že z dalšího textu Arnobiova je patrné, že kritice není podroben pouze římský kult císařů a mithraismus. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 269, pozn. 6.

universi tegimur et continemur inclusi, parte est in aliqua relaxata aut dissoluta constructio? Numquid vertigo haec mundi primigenii motus moderamen excedens aut tardius repere aut praecipiti coepit volubilitate raptari?

6. Numquid ab occiduis partibus attollere se astra atque in ortus fieri signorum coepta est inclinatio? Numquid ipse siderum sol princeps, cuius omnia luce vestiuntur atque animantur calore, exarsit intepuit atque in contrarios habitus moderaminis soliti temperamenta corripit? Numquid luna desivit redintegrare se ipsam atque in veteres formas novellarum semper restitutione traducere?

7. Numquid frigora, numquid calores, numquid tepores medii inaequalium temporum confusionibus occiderunt? numquid longos habere dies bruma et revocare tardissimas luces nox coepit aestatis?

8. Numquid suas animas expiraverunt venti emortuisque flaminibus neque caelum coactatur³⁰⁰ in nubila nec madidari ex imbris arva succedunt? Commendata semina tellus recusat accipere aut frondescere arbores nolunt? Sapor frugibus esculentis et vitis liquoribus mutatus est? Olearum ex baculis cruor taeter exprimitur nec lumini subministratur extincto?

9. Animalia terris sueta atque in aquis degentia non esuriunt,³⁰¹ non concipiunt, | f. 2 | fetus non in uteris sumptos suis moribus et sua lege custodiunt?

mechanismu světa a hmoty, již jsme všichni chráněni a v níž jsme obsaženi a uzavřeni, v nějaké své části, nebo se nějaká část tohoto uspořádání oddělila? Začalo se snad původní otáčení světa, odchylujíc se od původního řádu, zpomalovat nebo se pohyb zastavil?

6. Začaly snad hvězdy vycházet na západě a jejich znamení zapadat na východě? Což snad samo Slunce, první z hvězd, jehož světlem je vše zahalováno a teplem vše oživováno, vzplanulo, zchladlo a změnilo v opačný směr obvyklé zahřívání věcí?

Přestal snad Měsíc dorůstat a začal přecházet věčným obnovováním do dřívějších tvarů?

7. Cožpak zimy a cožpak vedra a období mezi nimi zanikly zmatením nepravidelných ročních období? Začaly snad v zimě být dny dlouhé a začala naopak noc velmi dlouhé letní dny zkracovat?

8. Vydechly snad větry své síly a poté, co vanutí ustalo, nezahalilo se nebe mraky, pole nevystupují ze stínu a deště? Země snad odmítá přijmout svěřená semena anebo stromy nechtějí obrůstat listím? Změnila se chuť u jedlých plodů a šťávy z vína? Je snad z oliv lisována odporná krev, která se ani k svícení nedá použít?

9. Zvířata obvyklá na zemi nebo žijící ve vodě snad nemají choutky a nepočínají mladé, nechovají počatý plod v lůně podle svých zvyků a instinktu?

³⁰⁰ Le Bonniec zde obhájuje rukopisné čtení „coartatur“.

³⁰¹ V rukopisném znění je uveden tvar *suriunt*: přikláním se spíše k znění, jež navrhuje P, tedy *esuriunt*, jak je uvedeno výše.

10. Ipsi homines denique, quos per inhabitabiles oras terrae sparsit prima incipiensque nativitas, non matrimonia copulant nuptiarum sollemnibus iustis? non dulcissimas procreant liberorum stirpes?

11. Non negotia publica, non privata et familiares res agunt? non, ut cuique libitum est, per diversas artium disciplinarumque rationes et ingenia derigunt et studiosae referunt navitatis usuras?

12. Non regnant, non imperant quibus sors rerum adtributa est talium? Non auctiores cotidie dignitatibus et potestatibus fiunt, iudiciorum disceptationibus praesunt, leges interpretantur et iura?

13. Nonne omnia cetera quibus vita succingitur et continetur humana, suis omnes in gentibus patriorum celebrant institutionibus morum?

3.1. Cum igitur haec ita sint neque ulla inruperit novitas, quae tenorem perpetuum rerum dissociata continuatione diduxerit, quid est istud, quod dicitur invectam esse labem terris, postquam religio Christiana intulit se mundo et veritatis absconditae sacramenta³⁰² patefecit?

2. Sed pestilentias, inquiunt, et siccitates, bella frugum inopiam locustas mures et grandines resque alias noxias, quibus negotia incursantur humana, dii nobis inportant iniuriis vestris atque offensionibus exasperati.³⁰³

³⁰² *Sacramentum* je zde ekvivalentem řeckého *μυστήριον* a je tedy užito v jeho významu.

³⁰³ Arnobius zde uvádí jeden z typických „zločinů“, z nichž byli křesťané v prvních stoletích své existence pohanskými oponenty obviňováni. Pro více informací k tématu viz kapitolu 12.2 této práce.

³⁰⁰ Opět jsou zde míněni autorovi oponenti, odpůrci křesťanské víry.

10. A nakonec sami lidé, jež sama první a počáteční příčina rozesešla po obyvatelných oblastech zemských, neuzavírají snad slavnostně a podle práva manželství? Neplodí snad přesladké děti?

11. Neprovozují snad veřejné aktivity a nezabývají se soukromými a rodinnými záležitostmi? Nezaměřují snad, jak se komu zlíbí, svá nadání na rozličná umění a vzdělávání a nesklízejí snad užitek z tohoto vášnivého snažení?

12. Nevládnou snad a nerozkazují ti, jimž byl takový osud určen? Nestávají se díky moci a zásluhám každý den úspěšnějšími, nemají snad na starost soudní jednání, nevykládají zákony a práva?

13. Nezahrnuje a neobsahuje snad lidský život i všechno ostatní, co ve svých rodinách oslavují podle ustanovení zvyků předků?

3.1 Protože tomu tak je a neobjevilo se nic nového, co by narušovalo setrvalý stav věcí, co to tedy má být, když se říká, že země byla uvržena do zkázy poté, co se křesťanské náboženství zavedlo na světě a zjevilo tajemství skryté pravdy?

2. Ale říkají:³³⁰ „Bohové, popuzeni vašimi nepravostmi a urážkami, uvrhli na nás nemoci, války, neúrodu, kobylky, myši a krupobití a další škodlivé věci, jimiž jsou napadány lidské životy.“

3. Si in rebus perspicuis et nullam desiderantibus defensionem non stoliditatis esset diutius inmorari, ostenderem profecto replicatis prioribus saeculis, mala ista quae dicitis non esse incognita, non repentinas et postquam gens nostra felicitate donari | f. 2b | huius vocaminis³⁰⁴ meruit inrupisse has labes et infestare coepisse discriminum varietate mortalia.

4. Si enim nos sumus in causa et in nostri criminis meritum excogitatae sunt hae pestes, unde novit antiquitas miseriarum haec nomina, unde bellis significatum dedit? Pestilentias, grandines qua potuit ratione signare aut inter suas voces, quibus oratio explicabatur, adsumere? Nam si novella sunt haec mala et ab recentibus ducunt offensionibus causas, qui potuit fieri ut eis rebus verba formaret, quas nec ipsa sciebat expertam se esse neque ullis comperisset maiorum in temporibus factitatas?

5. Penuria,³⁰⁵ inquit, frugum et angustiae frumentariae artius nos habent. Antiqua enim et vetustissima saecula necessitatis istius aliquando fuerunt expertia? Nonne ipsa nomina, quibus censentur haec mala, testificantur et clamant nullum ab his umquam immunem abisse mortalium?

6. Quodsi ad credendum difficilis res esset, testimoniis agere possemus auctorum, quantae quoties et quae gentes famem senserint

3. Kdyby nebylo nadále potřeba prodlévat u jasných věcí a věcí, jež není třeba obhajovat před hlupáky, jistě bych, vzpomínaje na časy předešlé, ukázal, že tyto zlé věci, o nichž hovoříte, nejsou neznámé a nevznikly náhle poté, co si náš rod zasloužil být obdarován štěstím takového nařčení, že uvrhl na svět tuto hanbu a začal napadat smrtelná stvoření množstvím zkoušek.

4. Jestliže tedy my jsme příčinou a tyto vymyšlené pohromy jsou důsledkem našeho zločinu, odkud znal dávný věk pojmenování těchto neštěstí, odkud dal označení válkám? Jakým způsobem dokázal označit nemoci a krupobití nebo je zahrnout mezi slova, jimiž se vyjadřovala řeč? Neboť jestliže jsou tyto zlé věci nové a odvozují svůj původ až z nedávných protivenství, jak se mohlo stát, že se utvářela pojmenování pro ty věci, o nichž dávný věk ani nevěděl, že je zažil, ani by byl nezjistil, že byla dobách předků užívána?

5. Říká se, že se nás více dotýká nedostatek úrody a obilí. Nebyla snad dřívější a velmi dávná pokolení leckdy také vystavena takové tísní? Nedosvědčují a nesdělují snad sama pojmenování, jimiž jsou tyto zlé věci označovány, že nikdo ze smrtelníků jim nikdy bez úhony neušel?

6. Kdyby tomu bylo těžké uvěřit, mohli bychom pomocí svědectví autorů uvést, jak mnohé, jak často a jaké národy zakusily strašný hlad a byly

³⁰⁴ Slovo *vocamen* se v latině vyskytuje poměrně zřídka. S největší pravděpodobností Arnobius jeho znalost načerpal z Lucretia.

³⁰⁵ Podle G. Gierlich se zde jedná o narážku na hladomor, který vypukl v severní Africe po deciovském pronásledování. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 11.

horridam et aggerata interiorint vastitate.

7. Casus frequentissimi grandinis accidunt atque adterunt cuncta. In litteris enim priscis comprehensum et compositum non videmus, etiam imbres saxeos totas saepe comminuisse regiones?

8. Difficiles³⁰⁶ pluviae sata faciunt emori et sterilitatem indicunt terris. Immunis enim antiquitas malis ab his fuit, cum etiam flumina cognoverimus ingentia limis inhorruisse siccatis?

9. Pestilentiae, contagia urunt genus humanum. Annalium scripta percurrere linguarum | f. 3 | diversitatibus scripta: universas discetis gentes saepenumero desolatas et viduatas <terras> suis esse cultoribus.

10. Ab locustis, a muribus genus omne acciditur atque adroditur frugum.³⁰⁷ Historias ite per vestras et ab istis pestibus instruimini

postiženy nesmírným zpustošením.

7. Velmi často přicházejí krupobití a všechno ničí. Nevidíme snad ve starých spisech zahrnuto a zapsáno, že padající kamení často zničilo celé oblasti?

8. Nedostatek deště způsobuje, že zaseté odumírá a přináší na zemi neúrodu. Byl snad dávnověk ušetřen těchto zlých věcí, třebaže jsme zjistili, že se ohromné řeky naplnily zaschlým kalem?

9. Nemoci a nákazy sužují lidský rod. Prohlédněte si letopisy napsané v rozličných jazycích: poučíte se, že velmi často byly národy zpustošeny a země opuštěny těmi, kdo je obdělávali.

10. Veškeré lidstvo je napadáno a připravováno o úrodu kobyčkami a myšmi. Projděte si své vlastní dějiny a poučte se z těch pohrom,

³⁰⁶ Význam adjektiva *difficilis* je zde sporný. McCracken překládá „*hard rains*“ ve smyslu četných dešťů. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 271, pozn. 26. Oproti tomu Gierlich chápe adjektivum *difficilis* ve významu „*rarus*“. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 11. Jeho výkladu se přidržujeme i v našem překladu s ohledem na kontext a Arnobiův poukaz na vyschlé řeky (*flumina inhorruisse limis siccatis*).

³⁰⁷ Škůdci lividující úrodu byli v antice obvyklým jevem. Proti nařčení, že by zde byli na vině křesťané, se vymezuje větší množství autorů, viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 272, pozn. 30.

quotiens prior aetas adfecta sit et paupertatis ad miserias venerit.

11. Terrarum validissimis motibus tremefactae nutant usque ad periculum civitates. Quid, hiatibus maximis interceptas urbes cum gentibus superiora tempora non viderunt aut ab huiusmodi casibus fortunas habuere securas?

4.1. Quando est humanum genus aquarum diluvis interemptum? Non ante nos?³⁰⁸ Quando mundus incensus in favillas et cineres dissolutus est?³⁰⁹ Non ante nos? Quando urbes amplissimae marinis coopertae sunt fluctibus? Non ante nos?

2. Quando cum feris bella et proelia cum leonibus gesta sunt? Non ante nos? Quando pernicies populis venenatis ab anguibus data est? Non ante nos?³¹⁰

3. Nam quod nobis obiectare consuestis bellorum frequentium causas, vastationes urbium, Germanorum et Scythicas inruptiones, cum pace hoc vestra et cum bona venia dixerim, quale sit istud quod dicitur calumniarum libidine non videtis.

kolikrát jimi byla stížena dřívější pokolení a kolikrát dospěla k zoufalství chudoby.

11. Velmi silnými zemětřeseními rozehvělá města se hroutí až ke svému zničení.³³¹ Proč, dřívější doby snad nespátřily města s národy rozdělené velikými propastmi nebo měly to štěstí, že byly takových pohrom ušetřeny?

4.1. Kdy byl lidský rod vyhlazen potopami? Ne snad před námi? Kdy byl svět spálen na uhel a rozmetán v prach? Ne snad před námi? Kdy byla města v přímořských oblastech zalita potopami? Ne snad před námi?

2. Kdy byly sváděny boje s divokými šelmami a zápasy se lvy? Ne snad před námi? Kdy byla vnesena zkáza mezi množství lidí skrze uštknutí jedovatými hady? Ne snad před námi?

3. Neboť když jste si zvykli vytýkat nám příčiny častých válek, zpusťování měst, vpády Germánů a Skythů, v klidu bych s vaším dovolením řekl, co je to, co takříkajíc pro svou zálibu v křivých obviněních nevidíte.

³⁰⁸ Přestože o potopě referuje již Genesis, nelze předpokládat, že by Arnobius vděčil za svou inspiraci právě Písmu, poznamenejme však, že i řecké mýty obsahují obdobnou zápletku obsahující motiv potopy. Zde však archu stavějí Deukalión a Pyrrha. K mýtu viz KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků I : Příběhy bohů a lidí*. Praha : OIKOYMENH, 1996, 245 s. ISBN: 80-86005-14-3, s. 173.

³⁰⁹ Arnobius zde naráží na motiv světového požáru, který byl v antice poměrně oblíbený. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 272, pozn. 34. Společně s požárem je, jak je pro antickou literaturu zvykem, zmiňována také potopa. Analogicky se vyjadřuje též Minucius Felix, Oct. 34.4. Myšlenka sama by pak, jak zmiňuje Gierlich, měla mít svůj původ u Hérakleita. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 15.

³¹⁰ Katalog katastrof, který Arnobius v těchto kapitolách uvádí, se vyskytuje v pozměněné podobě i u jiných autorů. I zde se tedy patrně jedná o určité *topoi*, v antickém myšlení a písemnictví obecně rozšířené.

³³¹ LÖFSTEDT, Einar. *Arnobiana : Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius*, s. 38.

5.1. Ut ante milia annorum decem ab insula quae perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato³¹¹ demonstrat, magna erumperet vis hominum et innumeras funditus deleteret atque extingueret nationes, nos fuimus causa?

2. Ut inter Assyrios et Bactrianos Nino quondam Zoroastrique ductoribus, non tantum | f. 3 b | ferro dimicaretur et viribus, verum etiam magicis et Chaldaeorum ex reconditis disciplinis, invidia nostra haec fuit?

3. Ut Helena, diis ducibus atque impulsoribus rapta et suis esset dirum et venturis temporibus fatum, religionis nostrae attributum est crimini?

4. Ut ille immanis Xerxes mare terris immitteret et gressibus maria transiret, nostri nominis effectum est ira?

5. Ut ex Macedoniae finibus unus exortus adolescens Orientis regna et populos captivitate ac servitio subiugaret, nos fecimus atque excitavimus causas?

6. Ut modo Romani velut aliquod flumen torrens cunctas submergerent atque obruerent nationes, nos videlicet numina praecipitavimus in furorem?

7. Quodsi hominum nullus est, qui quae iamdudum gesta sunt nostris audeat temporibus imputare, quemadmodum possimus miseriarum esse praesentium causae, cum novi fiat nihil, sed sint omnia vetera et nullis antiquitatibus inaudita?

6.1. Quamquam ista quae dicitis bella religionis

5.1. Toho, že před deseti tisíci lety z ostrova, který je nazýván Neptunova Atlantida, jak ukazuje Platón, vyrazilo velké množství lidí a bez výjimky zničilo a vyhladilo nespočetné národy, toho jsme my byli příčinou?

2. A to, že mezi Asyřany a Baktry, pod vedením Ninovým a Zoroastrovým, se bojovalo nejen mečem a silami fyzickými, ale také magickými a tajnými naukami Chaldejců, to bylo také způsobené naší nenávistí?

3. To, že Helena byla z popudu bohů a pod jejich ochranou unesena a byla prokletím ve své době a zkázou pro období budoucí, i to se má přičíst zločinu našeho náboženství?

4. To, že onen strašlivý Xerxes moře odváděl na země a pěšky moře přecházel, to bylo způsobeno hněvem nad naším jménem?

5. To, že jeden mladík pocházející z makedonských končin podrobil království Orientu a národy zajetí a službě, i to jsme učinili my a zavdali jsme k tomu příčinu?

6. To my jsme jistě uvedli božské síly v šílenství, že pak Římané jako nějaký dravý proud všechny národy zaplavili a pohltili?

7. Jestliže tedy není mezi lidmi nikdo, kdo by se odvážil to, co se dosud stalo, přičítat našim časům, jak bychom mohli být příčinami současných neštěstí, když nic z toho není nové, ale všechno jsou to staré věci, jež nejsou ani předkům neznámé?

6.1. Ačkoli říkáte, že tyto války byly vyvolány

³¹¹ Tim. 25b.

nostrae ob invidiam commoveri non sit difficile comprobare post auditum Christum in mundo non tantum non aucta, verum etiam maiore de parte furiarum compressionibus imminuta.

2. Nam cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientiam cruore: habet a Christo beneficium iamdudum orbis ingratus, per quem feritatis mollita est rabies atque hostiles manus cohibere | f. 4 | a sanguine cognati animantis ocepit.

3. Quodsi omnes omnino qui homines <se> esse non specie corporum sed rationis intellegunt potestate, salutaribus eius pacificisque decretis aures vellent commodare paulisper et non fastu et supercilio tumidi suis potius sensibus quam illius commonitionibus crederent, universus iamdudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri tranquillitate in mollissima degeret et in concordiam salutarem incorruptis foederum sanctionibus conveniret.

7.1. Sed si per vos, inquiunt, nihil rebus incommodatur humanis, unde sunt haec mala, quibus urgetur et premitur iamdudum miseranda mortalitas?

2. Sententiam me poscis huic necessariam nihil causae. Neque enim praesens atque in manibus posita disceptatio in id sumpta est a me ut ostenderem vel probarem quibus unaquaeque res causis et rationibus fieret, sed ut maledicta criminis tanti procul esse ab nobis ostenderem.

kvůli nenávisti našeho náboženství, nebylo by nesnadné prokázat, že poté, co byl Kristus ve světě slyšen, nejenže jejich počet nevzrostl, nýbrž dokonce klesl z větší části potlačením běsnění.

2. Neboť když jsme my, takové množství lidí, skrze jeho učení a nařízení přijali, že není nutné oplácet zlé zlým, že je ušlechtilejší křivdu vytrpět než ji oplácet, že je lépe svou krev prolít, než si krví jiného pošpinit ruce i svědomí: Již dlouho má nevděčný svět dobrodiní od Krista, skrze něhož bylo zmírněno běsnění, a nepřátelská ruka se začala vzdalovat od krve příbuzného stvoření.

3. Kdyby všichni ti, kteří se sami o sobě domnívají, že jsou lidé ne podle těla, ale podle schopnosti rozumného uvažování, chtěli alespoň na chvíli dopřát sluchu jeho spásným a mír přinášejícím nařízením a kdyby v pyše a naduté domýšlivosti nevěřili více svým smyslům než jeho příkázáním, již dávno by celý svět poté, co by zbraně byly využity k mírnějším účelům, žil v pohodlném míru a za dodržení nezrušitelných ustanovení by dospěl k zdravé jednotě.

7.1 Ale jestliže, říkají, nejsou lidské záležitosti komplikovány díky vám, odkud jsou ty zlé věci, jimiž je dosud sužována a utlačována ubohá smrtelnost?

2. Žádáš ode mě vyjádření, jež není pro naši záležitost nutné. Neboť současnou diskusi, kterou mám v rukou, jsem nezačal proto, abych ukázal nebo vyzkoušel z jakých příčin nebo v jakém smyslu se stala jedna každá věc, ale abych ukázal, že nařčení z takového zločinu

3. Quod si praesto, si facto et argumentis insignibus rei veritas explicatur, unde sint haec mala vel ex quibus profluant fontibus principiisque non curo.

8.1. Ac ne tamen omnino quid de rebus huiusmodi sentiam nihil videar interrogatus expromere, possum dicere:

2. quid enim, si prima materies,³¹² quae in rerum quattuor elementa digesta est, miseriarum omnium causas suis continet in rationibus³¹³ involutas?

3. Quid si siderum motus certis signis, partibus, temporibus lineis pariunt haec mala et subiectis adferunt variorum discriminum necessitates?

4. Quid si statis temporibus rerum vicissitudines fiunt atque ut in maritimis | **f. 4b** | aestibus modo secundae res adfluunt, modo rursus refluent malis recprocantibus prospera?³¹⁴

5. Quid si materiae faex ista, quam sub nostris

jsou nám vzdálena.

3. A jestliže dokazují pomocí fakt a významných argumentů, že se ukazuje pravda v této věci, nestarám se, odkud ty zlé věci pocházejí nebo z jakých pramenů a počátků vyvěrají.

8.1 Aby se však přece jen nezdálo, že já, byv dotázán, nemohu vyložit nic z toho, co vím o těch věcech, mohu říci toto:

2. Co tedy, jestliže pralátka, která byla rozdělena na čtyři živly, totiž počátky věcí, obsahuje ve svých uspořádáních zahrnuté příčiny všech neštěstí?

3. Co když pohyby nebeských těles plodí tyto zlé věci ve svých jistých znameních, v různých oblastech a časech pomocí svých drah a tomu, co leží pod nimi, přinášejí různé nevyhnutelné zkoušky?

4. Co když změny věcí nastávají ve stanovených časech a tak, jako u přílivu a odlivu příznivá období jednou odcházejí a jindy se zase vracejí, tak dobré střídá špatné?

5. Co když tato nečistota hmoty, po které

³¹² Termín patrně inspirovaný aristotelskou terminologií (*πρώτη ὕλη*). Podle názoru badatelů však zde Arnobius čerpá nejspíše z platonismu. Tak soudí i Gierlich na základě tvrzení Krolla. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 24.

³¹³ Ursinova konjektura přijatá Reifferscheidem i Marchesim. Le Bonniec se oproti tomu kloní k rukopisnému znění *irritationibus*, připouští dále též variantní *incitationibus*. LE BONNIEC, Henri. *Arnobius: Contre les gentils*, s. 222.

³¹⁴ Analogický motiv užívá též Minucius Felix v Oct. 17.9.

calcamus ingressibus, hanc habet sibi legem datam, ut expiret nocentissimos halitus, quibus corruptus aer iste et corporibus labem ferat et negotia infirmet humana?³¹⁵

6. Quid si, quod proximum vero est, quicquid nobis videtur adversum, mundo ipsi non est malum omniaque quae fiunt nostris commoditatibus statuente, opinionibus improbis criminamur eventa naturae?³¹⁶

7. Plato,³¹⁷ ille sublimis apex philosophorum et columen saeva illa diluvia et conflagrationes mundi purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit, nec vir prudens extimuit humani generis subversionem cladem ruinas interitus funera rerum innovationem vocare et [in] iuventutem his quandam redintegratis viribus comparari.

9.1. Non pluit, inquit, caelum et frumentorum inopia nescio qua laboramus. Quid enim inservire elementa tuis necessitatibus postulas atque ut vivere mollius et delicatius tu possis, obsequia temporum tuis debent

šlapeme svýma nohama, má v sobě dané takové nařízení, aby vylučovala velmi škodlivé výpary, jimiž je otráven náš vzduch, a aby způsobila zkázu všeho živého a zničila lidské životy?

6. Co když, což je velmi pravděpodobné, cokoli, co se nám zdá, že je namířeno proti nám, není pro tento svět špatné, a my, hodnotíce všechno, co se děje, podle svých měřítek, obviňujeme přírodní jevy na základě nesprávných domněnek?

7. Onen vznešený Platón, hlava a pilíř filosofů, vyjádřil ve svých dialozích, že tyto kruté pohromy a zpustošení světa jsou pro zemi očištěním. A tento vzdělaný muž se nebál zničení, zpustošení, porážku a likvidaci lidského rodu označit jako obnovení věcí a přirovnat ji k mládí i s jeho znovunabytými silami.

9.1 Nebe nedává déšť, říká se, a my se lopotíme kvůli nebyvalému nedostatku obilí. Co tedy žádáš: aby živly sloužily tvým potřebám a abys ty mohl žít snadněji a rozmařileji, mají se řády ročních období podříditi tvému pohodlí?

³¹⁵ Představa, že by země mohla sama obsahovat negativně působící elementy, má svůj původ v platonismu. Dovožovat z dané pasáže, jak činí Scheidweiler, Arnobiův gnosticismus, je, vzhledem k dalšímu kontextu a Arnobiovu zaměření na lidské záležitosti (*negotia humana*), irrelevantní.

³¹⁶ Další Arnobiova myšlenka s filosofickým pozadím mající svůj základ pravděpodobně v platonismu.

³¹⁷ Arnobius zde činí narážku na Platónův dialog *Tímáios* (Tim. 22d).

commoditatibus se dare?

2. Quid enim si hoc pacto navigationis cupidissimus conqueratur ventos iamdiu non esse et caeli conquievisse flaturas? Numquid ideo dicendum est, perniciosam esse tranquillitatem illam mundi, quia vectoribus impediatur vota?

3. Quid si sole aliquis torrere se suetus et acquirere corpori siccitatem ratione consimili conqueratur frequentissimis nubibus iucunditatem serenitatis ablatam?³¹⁸ | f. 5 | Numquid ideo dicenda sunt nubila inimica obductione pendere, quia libidini non permittitur otiose rutilare se flammis et causas potionibus praeparare?

4. Eventa haec omnia quae fiunt et accidunt mole sub hac mundi commodulis non sunt nostris sed ipsius pendenda sunt rationibus ordinibusque naturae.

10.1. Nec si aliquid accidit quod nosmet ipsos aut res nostras parum laetis successibus fovit, continuo malum est et in exitiabilis rei opinione ponendum.

2. Co pak, jestliže by si takovým způsobem stěžoval ten, kdo se chce plavit, že již dlouho nevaně vítr a že utichlo nebeské vanutí? Cožpak je proto nutno říci, že onen poklid světa je nebezpečný, protože prý kříží plány mořeplavců?

3. Co kdyby si snad někdo, kdo je zvyklý se opalovat na slunci a získávat tak pro tělo zdravou suchost, podobným způsobem stěžoval, že mu velmi častý výskyt mraků vzal potěšení z krásného počasí? Je snad proto nutno říci, že mraky přicházejí a vše zahalují v nepřátelství, protože tomu, kdo si to přeje, není umožněno, aby se bezstarostně opálil se ve spalujícím horku a aby dostal žízeň?

4. Tyto všechny věci, které nastávají a přiházejí se v celém tomto světě, nejsou k našemu užitku, ale je třeba je odvodit od uspořádání a řádů samotné přírody.

10.1 A jestliže se stane něco, co nás samé nebo naše záležitosti netěší svým nedostatečně šťastným průběhem, hned je to špatné a je třeba to přičíst na vrub destruktivní povaze

³¹⁸ Jak je patrné z širšího kontextu, cílem vysušení těla na slunci je získání prostoru pro tekutiny, tedy vlastně výměna tekutin. McCracken se ve svém komentáři předpokládá pro danou pasáž jako předlohu Tertulliana. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 274, pozn. 1. Gierlich se naopak vymezuje vůči této domněnce. Gierlich, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 30.

Obdobný prostředek ovšem zmiňuje též Minucius Felix v Oct. 2,3 s poukazem na to, že takovéto jednání je tělu prospěšné. Je tedy možno se domnívat, že Arnobius zde nečerpá z konkrétního literárního pramene, ale z obecně rozšířeného názoru.

2. Pluit mundus aut non pluit: sibimet pluit aut non pluit et, quod forsitan nescias, aut uliginem nimiam siccitatis ardore decoquit aut longissimi temporis ariditatem pluviarum effusionibus temperat.

3. Pestilentias morbos fames atque alias suggerit malorum exitiabiles formas: unde tibi est scire, ne quod exuberat sic tollat ut per sua dispendia modum rebus luxuriantibus figat?

11.1. Tu audeas dicere: hoc et illud est in mundo malum, cuius explicare, dissolvere neque originem valeas neque causam, et quia tuas impediatur deliciarum forsitan et libidinum voluptates, perniciosum esse atque asperum dicas?

2. Quid ergo? Quia frigus membris tuis adversum est et congelare, constringere sanguinis tui fervorem solet, idcirco in mundo hiemps esse non debet? Et quia sustinere, perferre flagrantissimos soles nequis, ex anno aestas tollenda est atque aliis legibus alia rursus ordinanda natura?

3. Veratrum venenum est hominibus: numquid ob hanc causam non debuit nasci? Ovilibus insidiatur lupo: numquid in culpa natura est, | **f. 5b** | quod lanitiis extulit inopportunissimam beluam? Morsu animam serpens tollit: maledicam scilicet primordis rerum,³¹⁹ quod tam saeva prodigia genituris spirantibus

věci.

2. Prší nebo neprší: sám pro sebe svět déšť dává nebo nedává, a co možná nevíš, buď přílišné mokro suchým žárem vysouší, nebo dlouhodobé sucho mírní dešťovými přeháňkami.

3. Přináší mor, nemoci, hlad a jiné smrtící podoby zlých věcí: odkud víš, že to, čeho je nadbytek, takto neodstraňuje proto, aby těmito opatřeními dostal přepych míru?³³²

11.1 Ty se odvažuješ říkat: To nebo ono je ve světě špatné, ale nedokázal bys původ a příčinu zla ani vysvětlit ani ho zničit, a protože snad překáží tvým touhám po rozkoši a potěšeních, proto prohlašuješ, že je nebezpečné a kruté?

2. Co tedy? Protože mráz tvým údům neprospívá a obvykle ochlazuje a snižuje teplotu tvé krve, proto nemá být ve světě zima? A protože nejsi schopen vydržet a snést planoucí slunce, mělo by být z ročního cyklu odstraněno i léto a příroda by se měla uspořádat podle jiných zákonů?

3. Kořen čemeřice je pro lidi jedem: a kvůli tomu by neměl vyrůst? U ovčinců číhá vlk: je tu snad na vině příroda, že stvořila šelmu daleko bezohlednější, než jsou ovce? Had zabíjí kousnutím: měl bych nepochybně zlořečit samotným počátkům věcí, že zahrnuly mezi živé tvory takové kruté nestvůry.

³¹⁹ Ve spojení „*primordia rerum*“ spatřuje Röhrich aluzi na Lucretia. RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 6.

³³² Arnobiova interpretace myšlenky, jež je podobně formulována též u Tertulliana (Apol. 40) a svůj původ má nejpravděpodobněji ve stoických kruzích. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 30.

addiderunt.

12.1. Superciliosa nimium res est, cum ipse sis non tuus, aliena etiam in possessione verseris, potentioribus dare condicionem velle, ut id fiat quod cupias, non quod in rebus inveneris antiquis constitutionibus fixum.

2. Quare habere si locum vestras vultis querimonias, homines, prius est ut doceatis, unde vel qui sitis,³²⁰ vobisne sit genitus et fabricatus mundus an in eum veneritis alienis ex regionibus inquilini.³²¹

3. Quod cum dicere non sit vestrum neque explicare possitis cuius rei causa sub hac caeli convexione versemini, desistite arbitrari pertinere ad vos quicquam, cum ea quae fiunt non partiliter fiant, sed ad census summam redeant referanturque totius.

13.1 Christianorum, inquiunt, causa mala omnia di serunt et interitus comparatur ab superis frugibus. Rogo, cum haec dicitis, non calumniari vos improbe in apertis conspicitis manifestisque mendaciis?

2. Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo coepimus esse Christiani et terrarum in orbe censeri: numquid omnibus his annis continua fuerunt bella, continuae sterilitates, pax nulla in terris, nulla protinus vilitas aut abundantia rerum fuit?

12.1 Je tak povýšené, když nejednáš sám za sebe, ale když setrváváš ve vlastnictví jiného, chtít dávat mocnějším podmínku, aby se stalo to, po čem toužíš, a ne to, co najdeš ve věcech potvrzené dávnými ustanoveními.

2. Proto, lidé, jestliže chcete mít místo pro své nářky, je nejprve třeba, abyste se naučili, kdo a odkud jste, zda svět byl stvořen a vybudován pro vás, nebo zda jste do něj přišli jako nájemníci z cizích končin.

3. A protože není ve vaší moci to říci ani nemůžete vysvětlit, z jakého důvodu žijete pod touto nebeskou klenbou, přestaňte si myslet, že se všechno vztahuje na vás, protože to, co se děje, se neděje jen částečně, ale obrací se k celku a vztahuje se na všechno.

13.1 Kvůli křesťanům, říkají, rozsévají bohové všechny tyto zlé věci a kvůli nim nebešťané přinášejí zkázu úrody. Prosim vás, když toto říkáte, abyste nepomlouvali nečestně za pomoci otevřených, očividných a zjevných lží.

2. Je to asi tři sta let, plus minus něco, od té doby, co jsme se my, křesťané, objevili ve světě: nevedly se snad po všechny ty roky války, nepokračovala snad období neúrody, na zemi byl snad mír, nebyl snad tu nedostatek či tu hojnost věcí?

³²⁰ Arnobius zde naráží na obecně rozšířené otázky, na něž hledala odpověď jak antická filosofie tak náboženství.

³²¹ Představa světa jako místa, kde jsou lidé vlastně cizinci, je vlastní jak Arnobiovi tak gnózi, nezůstal jí však ušetřen ani platonismus a najdeme ji i v Novém zákoně, konkrétněji v epistolách (Ef 2,17; Žd 11,13; 1 Pt 2, 11) a na tutéž koncepci zřejmě naráží i apoštol Pavel, či spíše někdo z jeho následovníků v Ef 2,19. Ten však představu cizince neguje poukazem na domov v nebeském království.

3. Hoc enim primum efficiendum est ei qui nos arguit, perpetuas et iuges calamitates fuisse has, numquam omnino respirasse mortalia et sine ullis ut dicitur feriis multiplicium | f. 6 | formas sustinuisse discriminum.

14.1 Atquin videmus mediis his annis mediisque temporibus ex victis hostibus innumerabiles esse victorias reportatas, prolatos imperii fines et in potestatem redactas inauditi nominis nationes: saepenumero maximos annorum fuisse proventus, vilitates atque abundantias rerum tantas ut commercia stuperent universa pretiorum auctoritate prostrata.

2. Quemadmodum enim res agi et usque ad hoc tempus genus quisset durare mortalium, si non omnia quae usus [ut]³²² vitae posceret subministraret fertilitas rerum?

15.1. Sed fuerunt aliquando nonnulla in necessitatibus tempora: et relaxata sunt abundantias rursus; contra voluntatem quaedam bella administrata: et victoriis postmodum successibusque correcta.

2. Quid ergo, dicemus iniuriarum nostrarum deos modo memores esse modo esse rursus immemores?

3. Si quo tempore fames est irati esse dicuntur, sequitur ut abundantiae tempore irati et difficiles non sint: atque ita perducitur res eo ut vicibus ludicris et ponant et repetant iras et in integrum se semper offensionum <omissa> recordatione restituant.

3. Neboť nejprve je třeba ukázat tomu, kdo nás obviňuje, že tyto neustálé pohromy se stále opakovaly a smrtelná stvoření si vůbec nikdy neodpočinula, a bez, jak se říká, jakékoli úlevy snášela zkoušky různého druhu.

14.1 Nevidíme však, že během těchto let a dob byla ohlášena nesčetná vítězství nad nepřáteli, že byly rozšířeny hranice říše a byly podmaněny národy, jejichž jméno jsme do té doby neslyšeli: nebyl snad často velmi vysoký nadbytek, nízká cena a hojnost věcí takové, že veškeré obchody vzkvétaly, jsouce regulovány výškou cen.

2. Jak by bylo mohlo být cokoli dokončeno a jak by byl mohl až do této doby vydržet smrtelný rod, kdyby všechno, co vyžaduje běh života, nedodávala plodnost věcí?

15. Ale kdysi byly některé tísnivé časy: a byly opět vystřídány obdobími hojnosti; nedobrovolně byly vedeny války: a až posléze byly napraveny vítězstvími a úspěchy.

2. Co tedy? Řekneme, že jsou bohové jednou pamětlivi našich bezpráví a jindy zase nejsou?

3. Jestliže někdy nastane hlad, říká se, že se hněvají, následně pak, že v čase hojnosti se nezlobí a nejsou pohněvaní: a tak se dochází k tomu, že v rozmarne náladě sesílají i odnímají hněv a ve vzpomínce na protivenství se stále připomínají.

³²² V aparátu uvádí Reifferscheid.

16.1. Quamquam istud quod dicitur quale sit explicabili non potest comprehensione cognosci. Si Alamannos, Persas Scythas idcirco voluerunt devinci, quod habitarent et degerent in eorum gentibus Christiani, quemadmodum Romanis tribuere victoriam, cum habitarent et degerent in eorum quoque gentibus Christiani?

2. Si in Asia, Syria, idcirco mures et locustas | f. 6b | effervescere prodigialiter voluerunt, quod ratione consimili habitarent in eorum gentibus Christiani: in Hispania, Gallia cur eodem tempore horum nihil natum est, cum innumeri viverent in his quoque provinciis Christiani?

3. Si apud Gaetulos Zeugitanos³²³ huius rei causa siccitatem satis ariditatemque miserunt, eo anno cur messes amplissimas Mauris Nomadibusque tribuerunt, cum religio similis his quoque in regionibus verteretur?

4. Si in civitate unaqualibet fame plurimos emori nostri nominis aversione fecerunt, cur ibidem annonaria caritate non tantum corporis non nostri verum etiam Christianos ditiores et locupletissimos reddiderunt?

5. Aut igitur cuncti nihil laetum habere debuerunt, si malorum causa nos sumus, nationibus enim sumus in cunctis, aut cum mixta videatis cum incommodis laeta, desinite nobis adscribere id quod offendit res vestras,

16.1. Avšak podstatu toho, co se říká, nelze poznat skrze rozumová vysvětlení. Jestli bohové chtěli, aby Germáni, Peršané a Skythové byli proto přemoženi, že mezi nimi žili a působili křesťané, jak mohlo Římanům připadnout vítězství, když i mezi jejich národy křesťané pobývali a působili?

2. Jestliže bohové chtěli, aby se v Asii a Sýrii rozmnožily myši a kobylinky proto, že podobným způsobem i mezi jejich národy pobývali křesťané: proč se v téže době v Hispánii a Gallii nic neurodilo, vždyť v jejich provinciích také žilo velmi mnoho křesťanů?

3. Jestliže kvůli tomuto seslali bohové na Gaetuly³³³ a také Zeugitance³³⁴ značné sucho a vyprahlost, proč v tomtéž roce dopřáli hojnou úrodu Maurům a Nomádům, přestože se podobné náboženství rozšířilo i v jejich končinách?

4. Jestliže v nějaké obci bohové způsobili, že velmi mnoho lidí pro odpor k našemu jménu zemřelo hlady, proč tamtéž obdařili bohatou úrodou nejen ty, kteří k nám nepatří, ale i velmi zámožné a majetné křesťany?

5. Buď tedy nikdo nemohl mít žádné potěšení, jsme-li my příčinou zlých věcí – jsme totiž ve všech národech – nebo proto, že vidíte štěstí smíšené s neštěstím, přestaňte nám připisovat to, co vás postihuje, protože my štěstí a

³²³ Tak Brakmann. P čte *cumaquitano*, *Sab tum Aquitanos*, *Ursinus* uvádí *Tingitanos*, *Quinquegentanos* Reifferscheid.

³³³ Přímořský africký národ.

³³⁴ *Zeugitani*, jak uvádí Simmons, je patrně obecné označení pro obyvatele Prokonzulské Afriky doby Arnobiovy. SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 107.

cum nihil laetis officiamus et prosperis.

6. Si enim ego ut male sit facio, cur ut bene sit non obsto? Si ut inopia magna sit meum nomen in causa est, cur nihil impedio ut sit feracitas maxima? Si ut in bellis accipiatur vulnus ego dicor adferre fortunam, cur, duelles cum pereant, laevum augurium non sum nec in adversa spes bonas mali ominis obscenitate traduco?

17.1. Et tamen, o magni cultores atque antistites numinum, cur irasci populis Christianis augustissimos illos adseveratis deos? Ita non advertitis, non videtis, adfectus quam turpes, quam indecoras numinibus attribuatis insanias?

2. Quid est enim aliud irasci, quam insanire, quam furere, | f. 7 | quam in ultionis libidinem ferri et in alterius doloris cruces efferati pectoris alienatione bacchari?

3. Hoc ergo dii magni norunt perpetiuntur et sentiunt, quod ferae, quod beluae, quod mortiferae continent venenato in dente natrices.

4. Quod levitatis in homine, quod terreno in animante culpabile est, praestans illa natura et in perpetuae virtutis firmitate consistens scire adseveratur a vobis:

5. Et quid ergo sequitur necessario, nisi ut ex eorum luminibus scintillae emicent flammeae, aestuet anhelum pectus, spuma iactetur ex ore et ex verbis ardentibus labrorum siccitas inalbescat?

18.1. Quod si verum est istud et est exploratum et cognitum, ecfervescere deos ira et huiusmodi

úspěchům vůbec v cestě nestojíme.

6. Jestliže totiž já způsobuji, že je špatně, proč nebráním, aby bylo dobře? Jestliže mé jméno může za to, že je velká neúroda, proč nijak nebráním tomu, aby byl všeho naprostý dostatek? Jestliže se říká, že já způsobuji ve válkách zranění, proč, když boje ustanou, nejsem nepřívznou věštbou a neobracím dobré naděje ve zlé a odporné znamení?

17.1. A přece, ó velcí ctitelé a nejvyšší kněží božstev, proč tvrdíte, že oni velice vznešení bohové se hněvají na křesťanský lid? Nepozorujete snad a nevidíte, jak odporné city, jak hanebná jednání božstvům připisujete?

2. Neboť co jiného je hněv než bláznění, blouznění, než touha po pomstě a opojení zdivočelého srdce z utrpení jiného?

3. Velcí bohové tedy znají, snášejí a cítí to, co zvířata, co divoké šelmy, co smrtící vodní hadi mají v zubech plných jedu.

4. Trváte na tom, že ona znamenitá přirozenost, která tkví v trvalé dokonalosti, ví, co je na člověku lehkomyšlné, co je na zvířeti škodlivé:

5. A co tedy nutně následuje, než že z jejich očí létají ohnivé jiskry, rozčiluje se hněvivé srdce, slina letí z úst a z plamenných slov blednou vyschlé rty?

18.1. Ale jestliže je to pravda a jestliže je jisté a známé, že bohové planou hněvem a dalšími

motu, perturbatione iactari, immortales et perpetui non sunt nec in divinitatis alicuius existimatione ponendi.

2. Ubi enim est ullus, sicut sapientibus videtur, adfectus, ibi esse necesse est passionem: ubi passio sita est, perturbationem consentaneum est consequi: ubi perturbatio est, ibi dolor et aegritudo est: ubi dolor et aegritudo est, imminutioni et corruptioni iam locus est: quae duo si vexant, adest vicinus interitus, mors omnia finiens et cunctis adimens sentientibus vitam.

19.1. Quid? Quod isto modo non tantum illos leves ac fervidos, verum, quod ab diis convenit procul esse dimotum, et iniquos inducitis et iniustos et aequitatis vel modicae nullam prorsus obtinere rationem.

2. Quid est enim tam iniustum, quam in aliis irasci et alios laedere, de hominibus conqueri et innoxia dilacerare frumenta, Christianum nomen odisse et dispendiis omnibus suos | f. 7b | labefactare cultores?

20.1. At numquid idcirco in vos etiam saeviunt, ut intestinis vulneribus concitati in ultionem consurgatis illorum? Ergo humana patrocina dii quaerunt, et nisi vestra fuerint adsertione protecti, idonei non sunt ipsi, qui propulsare, defendere suas valeant contumelias.

2. Quinimmo si verum est ardere illos ira, permittite illis potestatem sui, defendant se ipsi atque in ultionem maiestatis offensae intestinas exerant experianturque virtutes.

3. Possunt nos, si voluerint, aestu, possunt nocentissimo frigore, possunt auris pestilibus,

takovými city, že jsou zmítáni vášněmi, nejsou nesmrtelní a věční a v žádném ohledu není možné je považovat za božské.

2. Neboť, jak se jeví moudrým, kde je někdo ovlivněný afekty, tam je nutně i utrpení: a kde je utrpení, tam přichází i přiměřené rozrušení: kde je bolest, tam je i zármutek: a kde je bolest a zármutek, tam má místo i zkaženost a zvrácenost: a jestliže tyto dvě někoho sužují, nastává brzký zánik, smrt, jež končí vše a odnímá život všem, kdo vnímají pomocí smyslů.

19.1. Co? Vždyť uvádíte, že jsou nejen takhle hněviví a lehkomyšní, ale že to, co od bohů přichází, je velmi rozporuplné, že jsou nečestní a nespravedliví a že nemají vůbec žádný smysl pro spravedlnost nebo umírněnost.

2. Co je totiž tak nespravedlivé jako hněvat se na druhé a druhým škodit, stěžovat si na lidi a ničit nevinné plody, nenávidět jméno křesťanů a všemi prostředky poškozovat své ctitele?

20.1. Což vůči vám proto nezuří, abyste, podníceni vnitřními ranami, povstali k jejich pomstě? Bohové tedy hledají lidskou ochranu, protože, jestliže by nebyli vašim příslibem chránění, sami nejsou schopni odrazet urážky a bránit se jim.

2. Nadto, je-li pravda, že bohové planou hněvem, dovolte jim ze své moci, aby se sami bránili a aby na obranu svého zjeveného majestátu ukázali a předvedli vlastní moc.

3. Mohou nás, kdyby snad chtěli, postihnout horkem, velmi škodlivým mrazem, mohou nám

possunt morborum obscurissimis causis enecare, consumere atque ab omni penitus coetu exterminare mortali;

4. aut si malum consilium est adgredi nos vi, emittant aliquod iudicationis signum, per quod esse liquidum cunctis possit, invitissimis nos eis habitare sub caelo.

21.1. Vobis secundas tribuant valetudines, adversas nobis ac pessimas. Opportunis imbribus vestra irigent rura, pluviarum quicumque sunt rores nostris ab agellulis abigant. Lanitia curent vestra numerosis fetibus multiplicari, sterilitatem infaustam nostris pecuariis inferant.

2. Ex olivis vestris atque vinetis plenam faciant autumnitatem fundi, at ex nostris exprimi unum prohibeant palmitis rorem.

3. Ad extremum et ultimum in vestro ore praecipiant suam fruges retinere naturam, at vero in nostro mel amarum fieri, olearum fluentia fracescere et sub ipsius poculi labris in acoris perfidiam vinum repente mutari.

22.1. Quod cum minime fieri testificentur res ipsae | f. 8 | neque minus ad nos quicquam neque ad vos plurimum redundare vitalibus ex beneficiis constet, libido quae tanta est inimicos atque hostes deos esse contendere Christianis, quos in rebus tristissimis atque laetis nihil abs te videas ratione in aliqua discrepare?

2. Si verum vobis permittitis ac sine ullis adsentationibus dici: verba sunt haec, verba sunt, res immo per calumnias creditae, non

ublízit jedovatými výpary, mohou nás zabít nemocemi z naprosto neznámých příčin, mohou nás zničit a zcela vyhladit ze společenství smrtelníků;

4. nebo, jestliže je špatnou myšlenkou útočit na nás silou, ať dají nějaké znamení soudu, skrze něž by bylo možné objasnit, že si nepřejí, abychom přebývali pod nebem.

21.1. Vám by poskytovali dobré věci, nám naopak ty nejhorší. Vaše pole by zavlažovali příznivými dešti, a od našich políček by všechnu vláhu a všechn dešť odháněli. Starali by se, aby vaše ovce rozmnožili přčetnými mláďaty, a na naše stádečka by uvrhli neblahou neplodnost.

2. Z vašich oliv a vína by učinili bohatý podzimní výnos, a z našich by zabránili vymáčknot jedinou kapku.

3. Nakonec by nařídili, aby vám příroda ponechala plody v ústech, ale aby v našich ústech med zhořkl, aby olivový olej žlukl a aby se víno z téhož poháru znenadání proměnilo v zrádnou hořkost na našich rtech.

22.1. Protože samy tyto věci dokazují, že se to vůbec neděje, a je známo, že ani nedostatek pro nás ani nadbytek pro vás nevzniká z laskavosti, co je to za velikou touhu předhazovat křesťanům, že bohové jsou nepřátelé a protivníci, u nichž ani v zármutku ani ve šťastných chvílích nevidíš, že by se od tebe nějakým způsobem lišili?

2. Jestli dovolíte, aby vám bez veškerého lichocení byla řečena pravda: jsou to slova, pouhá slova, věci, kterým se věří jen kvůli

cognitionis alicuius testimonio comprobatae.

23.1. Ceterum dii veri et qui habere, qui ferre nominis huius auctoritatem condigni sunt, neque irascuntur neque indignantur neque quod alteri noceat insidiosis machinationibus construunt.

2. Etenim revera est impium et sacrilegia cuncta transcendens, sapientem illam credere beatissimamque naturam magnum aliquid putare, si se sibi aliquis adulatoria humilitate summittat: et si fuerit non factum, despectam se credere et ab summi culminis decidisse fastigio.

3. Puerile, pusillum est et exile, vix et illis conveniens, quos iamdudum experientia doctorum daemones appellat errone, non nosse caelestia et in hac rerum materia crassiore condicionis suae sorte versari.

24.1. Vestra sunt haec, vestra sunt inreligiose opinata et inreligiosius credita.

2. Quinimmo, ut verius proloquar, hurspices has fabulas, coniectores harioli vates et numquam non vani concinnare fanatici, qui, ne suae artes intereant ac ne stipes exiguas consultoribus excutiant iam raris, si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt,

3. negleguntur dii, clamitant, atque in templis iam raritas summa est, iacent antiquae derisui caerimoniae et sacrorum quondam veterrimi ritus | **f. 8b** | religionum novarum superstitionibus occiderunt, et merito humanum genus tot miseriarum angustiis

křivým obviněním, nikoli věci doložené svědectvím nějakého poznání.

23.1. Ostatně praví bohové a takoví, kteří jsou hodni nést takové označení, se ani nehněvají, ani nepohoršují, ani úkladnými podvody nevytvářejí nic, co jinému škodí.

2. Vždyť je přece opravdu bezbožné a i svatokrádež přesahující věřit, že moudrá a blažená přirozenost pokládá za něco velkého, jestliže by se jí někdo s pochlebnickou ponížeností podřizoval: a jestliže by se tak nestalo, že by věřila, že je opovrženímhodná a že spadla z toho nejvyššího vrcholu.

3. Je to dětinské, malicherné a ubohé a nehodí se to ani k těm, které již dávno zkušenost učenců nazývá bludnými démony, neznajícími nebeskost a netečně prodlévajícími v této husté látce.

24.1. Jsou to vaše myšlenky, jsou to vaše bezbožné domněnky a to, čemu ještě bezbožněji věříte.

2. Ale, abych správněji řekl, ty pověsti vytvořili drobopravci, vykladači snů, proroci a věštcí a vždy lživí fanaticové, kteří, aby jejich umění nezaniclo a aby nepřišli o dary již nepočtených zákazníků, jestliže se kdy dozvěděli, že chcete proniknout do podstaty věci,

3. vykřikují: bohové si to nepřejí, chrámy jsou prázdné, starobylé obřady jsou vystavovány posměchu a prastaré bohoslužebné rity zanikly kvůli pověrám nových náboženství a po právu je lidské pokolení v takové míře zatíženo tísní neštěstí a sužováno lopotnou prací:

premitur, tot laborum excruciat aerumnis:

4. et homines, brutum genus et quod situm sub lumine est caecitate ingenita nequeunt videre, audent adseverare furiosi quod vos credere non erubescitis sani.

25.1. Ac ne quis nos tamen diffidentia responsionis tranquillitatis existimet deos donare muneribus, innoxias adfingere his mentes atque ab omni perturbatione dimotas, concedamus, sicut libitum vobis est, intendere in nos iras, sanguinem illos sitire nostrum et iamdudum nos cupere mortalium submovere de saeculis.

2. Sed si non est molestum, non grave, si communis officii res est, non ex gratia, sed ex vero disceptationis huius disceptare momenta, audire a vobis exposcimus, quoniam sit haec ratio, quae causa propter quam in nos tantum et dii saeviant superi et asperati homines inardescant.

3. Religiones, inquiunt, impias atque inauditos cultus terrarum in orbe tractatis. Quid, o participes rationis audetis homines proloqui, quid effutire, quid promere temerariae vocis desperatione temptatis?

4. Deum principem, rerum cunctarum quaecumque sunt dominum, summitatem omnium summorum obtinentem, adorare, obsequio venerabili invocare, in rebus fessis totis ut ita dixerim sensibus amplexari amare suspicere execrabilis religio est et infausta, impietatis et sacrilegii plena, caerimonias antiquitus institutas novitatis suae superstitione contaminans?

4. a lidé, hloupé pokolení, neschopné z vrozené slepoty vidět ani to, co je pod světlem, se běsníce odvažují tvrdit to, čemu se vy, rozumní, nestydíte věřit.

25.1. Ale, aby se snad přece někdo nedomníval, že my v nedůvěře v jejich zodpovědnost obdarováváme bohy klidem a tím uklidňujeme a usmiřujeme jejich mysl, připusťme, jak je vám libo, že se na nás hněvají, žízňují po naší krvi a již dávno touží nás odstranit z pokolení smrtelníků.

2. Jestli to není nepříjemné, obtížné a jestli je to věc veřejné povinnosti, ne z vděčnosti, ale aby se ukázala pravda v této rozepři, chceme od vás slyšet, jaký to má smysl, co je příčinou toho, že se na nás bohové zlobí a popuzení lidé planou hněvem.

3. Říkají: šíříte po světě bezbožnou nauku a neslýchaný kult. Co se vy, kteří máte podíl na moudrosti, odvažujete lidem nařizovat, že mají říkat,³³⁵ co se pokoušíte získat svým marným opovážlivým projevem?

4. Uctívat nejvyššího Boha, pána všech věcí, které jsou, udržujícího celost všeho nejvyššího, vzývat ho v uctivé poslušnosti, v útrapách, abych tak řekl, všemi smysly jej milovat, oddat se mu a k němu vzhlížet, to je prokletí hodné a nešťastné náboženství, plné bezbožnosti a rouhačství, poskvrňující dávno ustanovené obřady svými novotami?

³³⁵ Dosl. „žvanit“.

26.1. Hoccine est quaeso audax illud facinus et inmane, propter quod maximi caelites | f. 9 | aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum, propter quod vos ipsi, cum libido incesserit saeva, exitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus, inrogatis supplicia capitalia, torquetis dilaceratis exuritis et ad extremum nos feris et beluarum laniatibus obiectatis?

2. Quisquis istud in nobis damnat aut in aliqua ducit criminatione ponendum, is aut nomine appellandus est hominis, quamvis ille videatur sibi, aut deus esse credendus est, quamvis ipse se esse mille profiteatur in vatibus?

3. Trophonius nos impios Dodonaeus aut Iuppiter nominat, et ipse dicitur deus atque in ordine computabitur numinum, qui aut summo servientibus regi crimen impietatis adfingit aut sibi torquetur maiestatem eius cultumque praeponi?

4. Delius Apollo vel Clarius, Didymaeus Philesius Pythius et hic habendus divinus est, qui aut summum imperatorem nescit aut ignorat a nobis cotidianis ei precibus supplicari?

5. Qui si pectorum secreta nesciret nec quid in intimis sensibus contineamus agnosceret, summum tamen invocare nos deum et ab eo quod postulamus orare vel auribus potuit scire vel ipsius vocis sono qua utimur in precibus noscitare.

27.1. Nondum est locus ut explicemus omnes isti qui nos damnant qui sint vel unde sint, quantum possint vel noverint, cur ad Christi

26.1. Ptám se, zda toto je onen troufalý a strašlivý zločin, kvůli kterému do nás nejvyšší nebešťané zapichují ostny svého hněvu a rozhořčení, kvůli kterému vy sami, když vás přepadne lita touha, nám berete majetek, vyháníte nás z domovů, žádáte hrdelní tresty, mučíte nás, rozeštváváte nás, upalujete nás, usmrcujete nás a předhazujete nás šelmám k rozsápání?

2. Kdokoli toto na nás odsuzuje nebo se domnívá, že jde o zločin, má být nazýván člověkem, když se sám sobě tak zdá, nebo je třeba věřit, že je bohem, ačkoli sám přiznává, že je jedním z tisíce věštců?

3. Označuje nás za bezbožné Trophonius, nebo Dodonejský Jupiter, a sám bude označen za boha a bude započten mezi božstva, ten, který přičítá zločin bezbožnosti služebníkům nejvyššího vládce, nebo je znepokojen tím, že je mu jeho majestát a kult nadřazován?

4. Délský Apollón, nebo Klarijský, Didymský, Philesijský, Pythijský – ten má být považován za božského, který nejvyššího vládce buď nezná, nebo neví, že se k němu obracíme v každodenních modlitbách?

5. Který, kdyby neznal tajemství lidských srdcí a nevěděl, co nosíme v nejskrytější mysli, totiž že my vzýváme nejvyššího boha a modlíme se za to, co od něj žádáme, se to přece mohl doslechnout nebo to zjistit ze znění slov, jež užíváme při modlitbách.

27.1. Ještě není místo pro to, abychom vyložili, kdo jsou nebo odkud jsou všichni ti, kteří nás zavrhnou, jak velká je jejich moc nebo poznání,

paveant mentionem, discipulos cur eius inimicos habent et invisos: quod tamen humanum pollicentibus sensum una pariter definitione figamus: nihil sumus aliud Christiani nisi magistro Christo summi regis ac principis veneratores; | **f. 9b** | nihil, si consideres, aliud invenies in ista religione versari.

2. Haec totius summa est actionis, hic propositus terminus divinorum officiorum, hic finis, huic omnes <nos> ex more prosternimus, hunc conlatis precibus adoramus, ab hoc iusta et honesta et auditui eius condigna depreciamur, non quo ipse desideret supplices nos esse aut amet substerni tot milium venerationem videre: utilitas haec nostra est et commodi nostri rationem spectans.

3. Nam quia proni ad culpas et ad libidinis varios appetitus vitio sumus infirmitatis ingenitae, patitur se semper nostris cogitationibus concipi ut, dum illum oramus et mereri eius contendimus munera, accipiamus innocentiae voluntatem et ab omni nos labe delictorum omnium amputatione purgemus.

28.1. Quid dicitis o sacri, quid divini interpretes iuris? Meliorisne sunt causae, qui Grundulios adorant Lares, Aios Locutios, Limentinos, quam sumus nos omnes, qui deum colimus rerum patrem atque ab eo depreciamur rebus fessis languentibusque tutamina?

2. Et illi cati sapientes prudentissimi vobis videntur nec reprehensionis ullius, qui Faunos,

proč se při zmínce o Kristu děsí, proč mají jeho učedníky za nepřátele a proč je nenávidějí: vyložme však vyznavačům lidských smyslů v jednom ustanovení toto: my křesťané nejsme nic jiného než ctitelé mistra Krista, nejvyššího krále a Pána; i kdybys pečlivě hledal, nic jiného v tomto náboženství nenajdeš.

2. Toto je vrchol veškerého konání, on je zjevený cíl služby bohům, on je konec, jemu my všichni, jak je zvykem, padáme k nohám, jeho oslavujeme společnými modlitbami, od něj si vyprošujeme to, co je spravedlivé a čestné a hodné jeho vyslyšení, ne proto, že by vyžadoval, abychom ho prosili, nebo se zalíbením sledoval počty tolika tisíců věřících: je to naše výhoda, jež nám slouží ku prospěchu.

3. Vždyť protože jsme zvrožené slabosti náchylní k hříchům a různým tělesným touhám, dává se našemu myšlení poznat, abychom, když se k němu modlíme a snažíme se zasloužit si jeho dary, přijali vůli k nevinnosti a abychom se očistili od špatnosti všech hříchů.

28.1. Co říkáte, ó svatí, co vy, vykladači božského práva? Jsou snad lepší ti, kdo uctívají Láry Grundulie, Aie Locutie,³³⁶ Limentiny, než my všichni, kteří ctíme Boha, otce věcí, a od něj žádáme ochranu v slabostech a únavě?

2. A vy, kteří ctíte Fauny, Fatuy, městské génie, Pavory a Belony, vy se sami sobě jevíte jako

³³⁶ Pro více informací o těchto božstvech, jež jsou pro Arnobia znakem primitivního kultu, viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 280, pozn. 113.

qui Fatuas civitatumque genios, qui Pavores reverentur atque Bellonas: nos hebetes, stolidi fatui obtunsi pronuntiamur et bruti, qui dedidimus nos deo, cuius nutu et arbitrio omne quod est constat et in essentiae suae perpetuitate defixum est?

3. Hancine sententiam promitis, hanc legem constituitis, hanc promulgatis, ut honoribus adficiatur amplissimis quisquis vestros adoraverit servulos: cruce mereatur extremam | **f. 10** | quisquis vobis ipsis dominis supplicarit?

4. In civitatibus maximis atque in potentioribus populis sacra publice fiunt scortis meritoriis quondam atque in volgarem libidinem prostitutis: nullus tumor indignationis in diis est. Tempa faelibus scarabeis et buculis sublimibus sunt elata fastigiis: silent inrisae numinum potestates nec livore afficiuntur ullo, quod sibi comparatas animantium vilium conspiciunt sanctitates.

5. Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dii hostes, quia patrem veneramus illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui nominis maiestatisque coeperunt, a quo ipsam deitatem, ut ita dicam, sortiti esse sentiunt et in rerum numero recognoscunt, cuius voluntate et arbitrio et interire et solvi nec solvi possunt nec interire?

6. Nam si omnes concedimus unum esse principem solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedit, post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita et in sui nominis prosiluisse naturam.

7. Quod si fixum et ratum est, erit nobis consequens confiteri et deos esse nativos et a

chytří, moudří a rozumní bez jakékoli chyby: my, kteří jsme se oddali Bohu, z jehož popudu a vůle vzniká všechno, co je a co je nehybně přítomno ve věčnosti jeho podstaty, my jsme posuzováni jako tupí, hloupí, pošetilí, nejapní a nerozumní?

3. Nevyjadřujete snad totéž mínění, neustanovujete týž zákon, nevyhlašujete snad, že bude ohromnými počty zahrnut každý, kdo by uctil vaše služebníčky: že nejkřutějším trestem bude stížen ten, kdo by se s prosbou obrátil na samotné vaše pány?

4. V převelikých městech a mezi velmi mocnými národy se svaté věci veřejně dávají najatým nevěstkám a někdy podle lidového zvyku i prostitutům: a bohové nevykazují žádné známky hněvu. Na vyvýšených místech jsou chrámy vybudované kočkám, skarabeům a býkům: a potupená božstva mlčí a vůbec se nehnevají, že vidí obyčejná zvířata v podobě svatých věcí, k nimž jsou přirovnávána.

5. Vůči nám samotným jsou bohové nepřátelští, jsou našimi nejurputnějšími nepřáteli, protože uctíváme jejich otce, skrze něhož, pokud jsou, začali existovat a získali podstatu svého jména a důstojnosti, cítí, abych tak řekl, že od něho dostali samo božství, a v mnoha věcech rozeznávají, že z jeho vůle a rozhodnutí mohou zaniknout a být zničeni anebo nebýt zničeni a nezaniknout?

6. Vždyť jestliže všichni připouštíme, že existuje jen jeden jediný původce, jehož co do stáří nic nepředchází, muselo všechno vzniknout a být stvořeno po něm a vyvinout se v souladu s jeho přirozeností.

7. A jestliže to je jisté a potvrzené, budeme tedy muset následně vyznat, že i bohové se zrodili a

principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt nativi et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini.

8. At enim esse creduntur immortales perpetui et nullius umquam participes finis. Ergo istud munus dei patris et donum est, ut infinita meruerint idem esse per saecula, cum sint labiles solubilesque natura.

29.1. Atque utinam daretur in unius speciem contionis toto orbe contracto oratione hac uti et humani in generis | f. 10b | audientia conlocari.

2. Ergone impiae religionis sumus apud vos rei et quod caput rerum et columen venerabilibus adimus obsequiis, ut convicio utamur vestro, infausti et athei nuncupamur?

3. Et quis magis rectius horum feret invidiam nominum, quam qui alium prae hoc deum aut novit aut sciscitatur aut credit?

4. Nonne huic omnes debemus hoc ipsum primum, quod sumus, quod esse homines dicimur, quod ab eo vel missae <animae> vel lapsae caecitate huius in corporis continemur? Non quod incedimus, quod spiramus et vivimus, ab eo ad nos venit vique ipsa vivendi efficit nos esse et animali agitatione motari?

5. Nonne ab hoc effluunt causae, per quas nostra fulcitur salus variarum munificentia voluptatum? Mundus iste in quo degitis, cuius est aut quis eius vobis attribuit fructum possessionemque retinere?

6. Quis, ut subiectas res cernere, ut contrectare, ut considerare possetis, publicum istud lumen

že svůj původ a počátek odvozují od prvotního pramene věcí. A jestliže jsou zrození a stvoření, jsou jistě i náchylní k zániku a jeho nebezpečí.

8. Ale přece se o nich věří, že jsou nesmrtelní, věční a nemají podíl na žádném konci. Je tedy odměnou a darem Boha otce, že ona božstva získala své nekonečné věčné trvání, přestože jsou svou podstatou pomíjivá a zničitelná.

29.1. Ale kéž by bylo dáno, aby poté, co by byl shromážděn celý svět, užíval tuto řeč a v lidském rodě by zavládlo porozumění.

2. Jsme tedy u vás vinni nepravým náboženstvím, a protože se s uctíváním a poslušností obracíme k podstatě a vrcholu věcí, abychom si užili vaše spílání, jsme považováni za nešťastné a bezbožné?

3. A kdo bude více a náležitěji snášet potupu kvůli těmto jménům než ten, kdo před tímto Bohem uznává jiného nebo věří v jiného, nebo se k jinému obrací?

4. Nejsme mu snad všichni na prvním místě zavázáni vším tím, co jsme, tím, že jsme označováni jako lidé, že jako duše jím poslané nebo od něj odpadlé vezíme v slepotě tohoto těla? Nepřichází snad od něj k nám to, že vznikáme, že dýcháme a žijeme, nezpůsobuje snad životodárnou silou, že jsme ovlivňováni duševními pochody?

5. Neplynou snad z Něho příčiny, jimiž je podporována naše spása skrze štědrost různých dobrodiní? Tento svět, v němž žijete, čím je a kdo vám přislíbil jeho vlastnictví nebo užitek z jeho plodů?

6. Kdo dal toto všem přístupné světlo, abyste mohli vyřizovat, řešit a rozhodovat své věci?

dedit? Quis, ne fixa pigritiae stupore torpescerent elementa vitalia, solis ignes constituit ad rerum incrementa futuros?

7. Solem deum cum esse credatis, conditorem eius opificemque non quaeritis? Luna cum apud vos dea sit, non similiter scire curatis genitor eius et fabricator quis sit?

30.1. Nonne cogitatio vos subit considerare, disquirere, in cuius possessione versemini, cuius in re sitis, cuius ista sit quam fatigatis terra, cuius aer iste quem vitali reciprocatis spiritu, cuius abutamini fontibus, cuius liquore, quis ventorum disposuerit flamina, quis undosas excogitaverit nubes, quis se | f. 11 | minum frugiferas potestates rationum proprietate distinxerit?

2. Apollo vobis pluit, Mercurius vobis pluit, Aesculapius, Hercules aut Diana rationem imbrium tempestatumque finxerunt? Et hoc fieri qui potest, cum in mundo profiteamini eos natos certoque tempore sensum adripuisse vitalem?

3. Si enim temporis antiquitate mundus eos antevenit et priusquam nati sunt iam noverat pluvias tempestatesque natura, nullum serius nati pluendi ius habent neque eis inserere rationibus se possunt quas invenerunt hic agi et maiore ab auctore tractari.

31.1. O maxime, o summe rerum <visibilium et> invisibilium procreator, o ipse invisus et nullis umquam comprehense naturis, dignus, dignus es vere, si modo te dignum mortali dicendum est ore, cui spirans omnis intelligensque natura et habere et agere

Kdo stvořil sluneční paprsky, aby sloužily k růstu a uchování věcí a aby to, co je živé, neochabovalo strnulou leností?

7. Přestože věříte, že slunce je bůh, nehledáte jeho stvořitele a zhotovitele? A i když je pro vás Luna bohyně, nesnažíte se podobně zjistit, kdo je jejím stvořitelem a původcem?

30.1. Cožpak vás rozvažování nenutí přemýšlet, pátrat v čí moci jste, komu náleží svět, v němž žijete, čí je ta země, kterou obýváte, čí je vzduch, který vdechujete a zase vydechujete jako oživujícího ducha, čí prameny a vodu vrchovatě užíváte, kdo usměrnil vanutí větrů, kdo vymyslel členité mraky, kdo rozlišil plodná semena podle jejich účelu a vlastnosti?

2. Apollón nebo Merkur vám dávají déšť, Asklépios, Herkules nebo Diana ustanovili uspořádání dešťů a bouří? A kdo může způsobit, že se to stane, když prohlašujete, že oni bohové byli v jistém čase stvořeni a osvojili si pocit života?

3. Jestliže je tedy svět předchází co do stáří a jestliže dříve než vznikli, svět již poznal deště a bouře, nemají žádné právo se vměšovat do vznikání dešťů a nemohou se vložit ani do jejich pořádků, které již spatřily takto vedené a spravované vyšším stvořitelem.

31.1. Ó preveliký, ó nejvyšší stvořiteli všech <viditelných i> neviditelných věcí, sám neviditelný a nesrovnatelný s žádnou jinou přirozeností, jsi důstojný, v pravdě jsi důstojný, je-li tuto důstojnost ústy smrtelníka vůbec možno vyjádřit, ty jsi ten, jemuž veškeré

numquam desinat gratias, cui tota conveniat
vita genu nixo procumbere et continuatis
precibus supplicare.

2. Prima enim tu causa es, locus rerum ac
spatium, fundamentum cunctorum
quaecumque sunt, infinitus ingenitus immortalis
perpetuus solus, quem nulla delinuat forma
corporalis, nulla determinat circumscriptio,
qualitatis expers, quantitatis, sine situ motu et
habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium
potis est significatione verborum, qui ut
intellegaris tacendum est atque, ut per umbram
te possit errans investigare suspicio, nihil est
omnino muttiendum.

3. Da ueniam, rex summe, tuos persequentibus |
f. 11b | famulos, et quod tuae benignitatis est
proprium, fugientibus ignosce tui nominis et
religionis cultum. Non est mirum, si ignoraris:
maioris est admirationis, si sciaris; nisi forte
audet quisquam – hoc enim furiosae restat
insaniae – ambigere, dubitare, an sit iste deus
an non sit, explorata fidei veritate an rumoris
cassi opinione sit creditus.

4. Audimus enim quosdam philosophandi
studio deditos partim ullam negare vim esse
divinam, partim an sit cotidie quaerere; alios
casibus fortuitis et concursionibus temerariis
summam rerum construere atque diversitatis
impetu fabricari, cum quibus hoc tempore
nullum nobis omnino super tali erit
obstinatione certamen.

5. Aiunt enim sana sentientes contradicere
rebus stultis stultitiae esse maioris.

dýchající a myslící stvoření nikdy nepřestává
vzdávat díky a být vděčné, před nímž se má
shromáždit vše živé a pokleknuvši tě vzývat
ustavičnými modlitbami.

2. Neboť ty jsi prazáklad, místo věcí a jejich
trvání, základ všeho, co existuje, nekonečný,
nezrozený, nesmrtelný, věčný, jediný, jehož
neomezuje žádná tělesná forma, nesvazuje
žádné omezení, prostý veškeré kvality a
kvantity, bez místa, pohybu a pobytu, o němž
nikdo ze smrtelníků není schopen nic
vypovědět nebo slovy vyjádřit, abys ty byl
poznán, je třeba mlčet, a aby tě tušení bloudící
ve stínu mohlo zkoumat, není třeba ani
hlesnout.

3. Odpusť nejvyšší králi, pronásledovatelům
tvých služebníků a tak, jak je vlastní tvé
dobrotě, promiň těm, kteří utíkají před službou
tvému jménu a kultu. Není podivné, jsi-li
neznámý: podivuhodnější však je, jestliže jsi
známý, že se snad někdo odvažuje – to totiž
zbývá blouznivému šílenství – odporovat,
pochybovat, zda tento Bůh je nebo není, zda je
možno v něj věřit podle osvědčené pravdy víry,
nebo domněnky jalového mínění.

4. Slyšíme totiž některé filosofy, jak zčásti
popírají, že existuje jakákoli božská síla, a zčásti
denně pátrají po tom, zda je; jiní tvrdí, že celost
všech věcí vznikla náhodou a shodou okolností
a byla stvořena pohybem rozmanitosti, s nimi
se nyní vůbec nebudeme dohadovat o takové
tvrdošijnosti.

5. Říkají totiž: odporovat hloupým věcem, když
známe ty správné, je ještě mnohem hloupější.

32.1. Sermo cum his nobis est, qui divinum esse consentientes genus de maioribus dubitant, cum idem esse plebeia atque humiliora fateantur. Quid ergo, res tantas argumentis nitemur atque elaborabimus obtinere? Discedat haec longe atque a nobis procul, procul inquam, ut dicitur, *averruncetur amentia*.³²⁴

2. Tam est enim periculosum argumentis adgredi deum principem conprobare quam ratione huiusmodi esse illum velle cognoscere. Nec quicumque refert aut discrepat, utrumne neges illum an asseras atque existere fatearis, cum in eadem culpa sit et adsertio talis rei et abnegatio refutatoris increduli.

33.1. Quisquamne est hominum, qui non cum istius principis notione diem primae nativitatis intraverit? Cui non sit ingenitum, non adfixum, immo ipsis | f. 12 | paene in genitalibus matris non inpressum, non insitum esse regem ac dominum cunctorum quaecumque sunt moderatorem?

2. Ipsa denique hiscere si animantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum facilitatem solvi, immo si arbores glaebae saxa sensu animata vitali vocis sonitum quirent et verborum articulos integrare, ita non duce natura et magistra, non incorruptae simplicitatis fide et intellexerent esse deum et cunctorum dominum solum esse clamarent?

32.1. Naše řeč je určena těm, kteří pochybují, odvolávající se na odkaz předků, že existuje jedno božské pokolení, protože vyznávají, že tato božstva jsou nízká a druhořadá. Co tedy, podpíráme takové věci důkazy a snažíme se je udržet? Toto ať je nám vzdáleno, vzdáleno, říkám, jak se říká, ať je odvráceno bláznovství.

2. Tak je totiž pokoušet se boha napadat důkazy stejně nebezpečné jako chtít ho poznat. A nikdo neposuzuje či nerozlišuje, zda ho popíráš, nebo připouštíš jeho existenci; zastávání se takové věci i odmítání toho, kdo onu věc popírá, je stejným proviněním.

33.1. Existuje snad někdo z lidí, kdo nevstoupil do prvního dne svého narození s vědomím tohoto Prazákladu? Komu toto není vrozené, vlastní, ba dokonce vtisknuté již v mateřském lůně, že je jen jeden král, pán a správce všeho, co existuje?

2. Kdyby nadto nemá zvířata mohla mluvit, kdyby mohla hovořit s lehkostí našeho jazyka, kdyby stromy nebo zemské kameny oživené životodárným duchem mohly vydávat zvuky a vyslovovat slova, nebyly by snad svou přirozeností a učitelkou, neposkvrněnou a jednoduchou vírou vedeny, aby pochopily, že je jen jeden Bůh, a aby vyznávaly, že tento je Bohem všech věcí?

³²⁴ Přísluvečný obrat zachovaný u Varrona. Podrobnější informace podává ve svém komentáři McCracken: McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 283, pozn. 136.

34.1. Sed frustra, inquit, nos falso et calumnioso incessitis et adpetitis crimine, tamquam eamus infitias esse deum maiorem, cum a nobis et Iuppiter nominetur et optimus habeatur et maximus cumque illi augustissimas sedes et Capitolia constituerimus immania.

2. Dissimilia copulare atque in unam speciem cogere inducta confusione conamini. Nam deus omnipotens mente una omnium et communi mortalitatis adsensu neque genitus scitur neque novam in lucem aliquando esse prolatus nec ex aliquo temporis <puncto> coepisse esse vel saeculo.

3. Ipse est enim fons rerum, sator saeculorum ac temporum. Non enim ipsa per se sunt sed ex eius perpetuitate perpetua et infinita semper continuatione procedunt.

4. At vero Iuppiter ut vos fertis et patrem habet et matrem, avos avias fratres; nunc nuper <perhibetur> in utero matris suae formatus, absolutus mensibus et consummatus decem ignotam sibi in lucem sensu inruisse vitali.

5. Ergo, si haec ita sunt, Iuppiter esse deus qui potest, cum illum esse perpetuum constet, perhibeatur alter a vobis | **f. 12b** | et dies habuisse natales et pavefactus re nova lamentabilem extulisse vagitum?

35.1. Sed sint, ut vultis, unum nec in aliqua vi numinis et maiestate distantes: ecquid ergo iniustis persequimini nos odiis? Quid ut ominis pessimi nostri nominis inhorrescitis mentionem, si quem deum colitis, eum et nos? Aut quid in eadem causa vobis esse contenditis familiares deos, inimicos atque infestissimos

34.1. Ale marně, říká náš oponent, se na nás obořujete a obviňujete nás z falešného a vymyšleného zločinu, jako bychom popírali, že existuje vyšší bůh, přestože je námi zmiňován i Jupiter a je pokládán za nejlepšího a největšího a přestože jsme mu zřídili nejvznešenější sídla a obrovské Kapitoly.

2. Vy se snažíte spojovat neslučitelné a zmateně sloučené vnutit do jednoho druhu. Vždyť všemohoucí Bůh nemůže být poznán jednotnou myslí všech ani souhlasem všech smrtelníků ani jí nemůže být stvořen ani být vynesena na nové světlo a ani nezačal existovat od nějakého okamžiku nebo věku.

3. On sám je totiž pramen věcí, stvořitel věků a časů. Neboť ty věci neexistují samy ze sebe, ale z jeho věčnosti jsou věčné a nekonečné ve věčném trvání.

4. Ale opravdu, jak říkáte, Jupiter má otce a matku, prarodiče a bratry; teprve nedávno byl stvořen a nošen v lůně své matky, dovršiv deset měsíců se dostal na světlo, jež mu bylo dosud neznámé, aby žil.

5. Tedy, jestliže je to tak, jakým může být Jupiter bohem, když prý je známo, že je věčný, podle vás je jiný, měl i narozeniny a vyděšen novým stavem věci zanaříkal?

35.1. Ale ať jsou, když chcete, jedno a ať se v žádné božské síle a důstojnosti neliší: proč nás tedy stíháte nespravedlivým hněvem? Proč se roztřesete při zmínce o našem jménu jako při špatném znamení, když téhož boha jako vy uctíváme i my? Nebo proč se domníváte, že jste v tomto případě s bohy spřízněni a vůči nám

nobis?

2. Etenim si una religio est nobis vobisque communis, cessat ira caelestium: sin nobis infesti sint solis, manifestum est nescire et vos et illos deum, quem Iovem non esse ipsis clarum est indignationibus numinum.

36.1. Sed non, inquit, idcirco dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis deum, sed quod hominem natum et, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum et deum fuisse contenditis et superesse adhuc creditis et cotidianis supplicationibus adoratis.

2. Si vobis iucundum est, amici, edissertate, quinam sint hi dii, qui a nobis Christum coli suam credant ad iniuriam pertinere: Ianus Ianiculi conditor et civitatis Saturniae Saturnus auctor; Fenta Fatua, Fauni uxor, Bona Dea quae dicitur sed in vini melior et laudabilior potu;

3. Indigetes illi qui flumen repunt et in alveis Numici cum ranis et pisciculis degunt; Aesculapius et Liber pater, Coronide ille natus et ex genitalibus matris alter fulmine praecipitatus; Mercurius utero fusus Maiiae et, quod est divinius, candidae;

4. arquitenentes Diana et Apollo, circumlati per fugas matris atque in insulis errantibus vix tuti; Dioneia Venus proles, | **f. 13** | viri materfamilias Troici atque intestini decoris publicatrix; in

jsou bohové nepřátelští a pro nás velice nebezpeční?

2. Vždyť jestliže nám i vám je společné jedno náboženství, ustává hněv nebešťanů: jestliže by však pro nás jediné byli nebezpeční, je zjevné, že Boha neznáte ani vy ani oni, a to, že Jupiter to není, je zřejmé z nevole božstev samotné.

36.1. Ale náš oponent říká, že ne proto jsou vůči vám bohové nepřátelští, že byste uctívali všemohoucího Boha, ale proto, že uctíváte zrozeného člověka, započteného mezi nuzáky, potrestaného smrtí na kříži, vydáváte ho za Boha a dosud věříte, že je naživu a oslavujete ho každodenními modlitbami.

2. Jestliže je vám to milé, přátelé, ukažte, kdo jsou tito bohové, kteří věří, že když my uctíváme Krista, je to na nich páchané bezpráví: Janus, zakladatel Janíkula, a Saturn, tvůrce Saturnie; Fenta Fatua, manželka Faunova, nazývaná Bona Dea, ale mnohem lepší a chvályhodnější v pití vína;

3. Ti Indigeti, kteří se plazí v řece a na březích Numicia,³³⁷ žijí s žáby a rybičkami; Asklépios a Otec Liber, jeden potomek Korónidy³³⁸ a druhý bleskem vytržený z mateřského lůna; Merkur, vyšedší z Maiina lůna, a což je ještě božštější, přirozenou cestou;

4. Diana a Apollón, držící luky, vyhnání matčíným hněvem a stěží zachránění na bludných ostrovech. Venuše, dcera Diony, matka Trójanů, jež vystavovala na odiv svůj

³³⁷ Říčka v Latiu, dnes nazývaná Rio Torto.

³³⁸ Korónida, řec. *Κορωνίς*, matka Asklépiova, podle ní byl také Asklépios označován jako *Κορωνείδης* (Korónovec).

Trinacriae³²⁵ finibus Ceres nata atque in floribus legendis occupata Proserpina;

5. Thebanus aut Tyrius Hercules, hic in finibus sepultus Hispaniae, flammis alter concrematus Oetaeis; Tyndaridae Castores, equos unus domitare consuetus, alter pugillator bonus et crudo inexuperabilis caestu; Titanes et Bocchores³²⁶ Mauri et ovorum progenies dii Syri;³²⁷

6. Apis Peloponensi proditus et in Aegypto Serapis nuncupatus; Aethiopicis solibus Isis furva maerens perditum filium et membratim coniugem lancinatum; praeterimus et transgredimus Opis suboles regias, quas in libris auctores vestri quae fuerint et quales vobis ediscentibus prodiderunt:

7. hinc ergo Christum coli et a nobis accipi et existimari pro numine vulneratis accipiunt auribus, et obliti paulo ante sortis fuerint et condicionis cuius, id quod sibi concessum est

půvab; Ceres, narozená v končinách sicilských, a Proserpina, vyskytující se v četných legendách;

5. Thébický anebo Týrský Herkules, jeden pochovaný v Hispánii, druhý spálený oitskými³³⁹ plameny; Tyndarští Kastorové, první, jenž naučil lidi ochočovat koně, a druhý, dobrý a neporazitelný s tvrdou pěstí; Titáni a Bokchorové,³⁴⁰ Maurové a syrští bohové, vzniklí z vajec;

6. Apis narozený na Peloponnésu a v Egyptě označovaný jako Serapis; Isis, ztmavlá pod etiopským sluncem, oplakávající ztraceného syna a manžela roztrhaného na kusy; přeskakujeme a přecházíme královské potomstvo bohyně Ops, o němž vám vaši autoři zachovali ponaučení, kolik jich bylo a jací:

7. slyší tedy tito svýma uraženýma božskýmá ušima, že Kristus je námi ctěn a přijímán, a zapomenuvše krátce předtím, z čí moci a nabídky vznikli, nechtějí s nikým jiným sdílet,

³²⁵ *Trinacria* i *Trinacridis*, slovo řeckého původu (*Τρινακρία* – vlastně „třírohý ostrov“) označující Sicílii.

³²⁶ Jedná se o místo, jehož rukopisné znění je zřejmě porušené. Starší vydavatelé (Orelli a Migne) a po jejich vzoru i Marchesi se přiklánějí ke znění *Titanes et Bocchores*, oproti tomu například Ťuleněv zastává variantní čtení *Tisianes et Bucures*, následuje přitom návrh N. M. Drozdova: „Как считается, текст Арнобия в данном случае был испорчен. Подобные имена богов не встречаются больше ни в одном античном тексте. Издатели Арнобия Орелли и Минь предлагали вместо *Tisianes et Bucures* читать *Titanes et Bocchores*, однако Н. М. Дроздов считает подобное исправление несостоятельным и предполагает, что речь идет об обожествленных мавританских царях.“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 62.

³²⁷ Zřejmě se jedná o narážku související se syrskou bohyní Atargatis, jak uvádí též McCracken: „*Undoubtedly a reference to Dea Syria (Atargatis), identified by the Greeks with Aphrodite who, according to one legend, was hatched from an egg found by some fish in the Euphrates. The fish pushed the egg onto the river bank where it was cared for by a dove.*“ McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 286, pozn. 186.

³³⁹ *Oeta*, řecky *Οἴτη*, pohoří na hranicích středního Řecka a Thessalie.

³⁴⁰ Mytičtí králové egyptského původu.

inpertiri alteri nolunt?

8. Haec est iustitia caelitem, hoc deorum iudicium sanctum? Nonne istud livoris est atque avaritiae genus, non obtrectatio quaedam sordens, suas eminere tantummodo velle fortunas, aliorum res premi et in contempta humilitate calcari?

37.1. Natum hominem colimus. Quid enim, vos hominem nullum colitis natum? Non unum et alium? Non innumeros alios? Quinimmo non omnes, quos iam templis habetis vestris, mortalium sustulistis ex numero et caelo sideribusque donastis?

2. Si enim forte vos fugit, sortis eos humanae et condicionis | **f. 13b** | fuisse communis, replicate antiquissimas litteras et eorum scripta percurrere qui vetustati vicini sine ullis adsentationibus cuncta veritate in liquida prodiderunt.

3. Iam profecto discetis, quibus singuli patribus, quibus matribus fuerint procreati, qua innati regione, qua gente, quae fecerint egerint pertulerint actitarint, quas in rebus obeundis adversorum senserint secundantiumque fortunas.

4. Sin autem scientes uteris esse gestatos et frugibus eos victitasse terrenis, nihilominus tamen nobis nati hominis obiectatis cultum, res agitis satis iniustas, ut id in nobis constituatis esse damnabile quod et ipsi vos factitatis, aut quae vobis licere permittitis consimiliter aliis licitum esse nolitis.

38.1. Sed concedamus, interdum manum vestris opinationibus dantes, unum Christum fuisse de

co jim bylo přiděleno?

8. To je nebeská spravedlnost, to je svaté rozhodnutí bohů? Není tohle snad pokolení hněvivé a lakomé, není to nějaké špinavé osočování, že chtějí prostě jen ukazovat své štěstí a že záležitosti jiných jsou potlačovány a pošlapávány v opovrhované ubohosti?

37.1. Uctíváme zrozeného člověka. A vy snad žádného zrozeného člověka neuctíváte? Ne jednoho či druhého? Ne snad nespočet dalších? Nevyvýšili jste snad ty všechny, které máte ve svých chrámech, ze společenství smrtelníků a nezasvětili je nebi a hvězdám?

2. Jestliže vám tedy snad uniká, že se na ně vztahoval lidský osud a podmínky, zopakujte si prastará písmena a projděte spisy těch, kteří za dávných časů vytvořili toto všechno v čisté pravdě bez jakýchkoli příkras.

3. Nyní se jistě dozvíte, z jakých jednotlivých otců, z jakých matek byli zplozeni, v jaké krajině se narodili, v jakém národě, co vykonali, co vytrpěli, jakou zakusili přízeň i nepřízeň osudu.

4. Jestliže však víte, že byli zrozeni z lůna a že se živili zemskými plody, nicméně přesto nám vyčítáte uctívání zrozeného člověka, jednáte velmi nespravedlivě proto, že to, co i vy sami činíte, označujete na nás jako zavrženíhodné, a to, co pro sebe považujete za přiměřené, nechcete, aby bylo podobně dovoleno i jiným.

38.1. Ale připuštěme, vzdávající se pro teď vašim domněnkám, že Kristus byl jedním z nás

nobis, mentis animae corporis fragilitatis et condicionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam deus dici deusque sentiri?

2. Si enim vos Liberum, quod usum repperit vini, si quod panis, Cererem, si Aesculapium, quod herbarum, si Minervam, quod oleae, si Triptolemum, quod aratri, si denique Herculem, quod feras, quod fures, quod multiplicium capitum superavit conpescuitque natrices, divorum retulistis in censum:

3. honoribus quantis adficiendus est nobis, qui ab erroribus nos magnis insinuata veritate traduxit, qui velut caecos passim ac sine ullo rectore gra | f. 14 | dientes ab deruptis, ab deviis locis planioribus reddidit:

4. qui, quod frugiferum primo atque humano generi salutare, deus monstravit quid sit, quis, quantus et qualis: qui profundas eius atque inenarrabiles altitudines, quantum nostra quivit mediocritas capere, et intellegere permisit et docuit:

5. qui quo auctore, quo patre mundus iste sit constitutus et conditus, fecit benignissime sciri: qui nativitatis eius exprompsit genus et nullius aliquando cognitione praesumptam materiam illius, unde ignibus solis genitalis fervor adscitus, cur luna semper in motu, isdemne quis creditur an aliis causis lucem semper atque obscuritatem resumens,

6. animalium origo quae sit, rationes quas

co do mysli, duše, tělesné křehkosti a stvořenosti: není snad hoden, aby byl námi označován jako Bůh a jako Bůh vnímán kvůli milosti tak velikých darů?

2. Jestliže totiž vy započítáváte mezi bohy Libera, protože objevil vinařství, Ceres kvůli chlebu, Asklépia kvůli bylinám, Minervu, která objevila olivovník, Triptolema³⁴¹ kvůli orání a konečně Herkula, protože přemohl divoká zvířata, zloděje a zkrotil vícehlavé vodní hady:

3. je třeba, abychom mnoha poctami zahrnuli toho, který nás odvedl od našich velkých omylů zjevenou pravdou, který nás slepé, chodící bez jakéhokoli vůdce navrátil z propasti a scestí na rovnější místa:

4. který ukázal, co je prospěšné a co lidskému rodu poslouží ke spáse, ukázal, co je Bůh, kdo je, jak je velký a jaký je: který nás také, nakolik toho byla naše průměrnost schopna, poučil o jeho hlubinách i nevyslovitelných výsostech:

5. který dal předobrotivě poznat, jakým tvůrcem, jakým otcem byl tento svět stvořen a založen: který zjevil povahu jeho narození a jeho nikdy předtím nepoužitou podstatu a původ, odkud se vzal životodárný žár slunečních paprsků, proč je Měsíc stále v pohybu, o kom se věří, že z těch či oněch příčin světlo a temnotu stále obnovuje,

6. jaký je původ živočichů, jakou příčinu mají

³⁴¹ *Τριπτόλεμος*, eleusinský hérós, syn eleusinského krále Kélea, kterého bohyně Démétér naučila orat a učinila jej propagátorem rolnického života. Podle pověsti se stal soudcem v podsvětí.

habent semina, quis ipsum finxerit hominem, quis informarit vel ex materiae quo genere constructionem ipsam confirmaverit corporum, quid sit sensus, quid anima, advolaritne ad nos sponte an cum ipsis sata sit et procreata visceribus, mortis particeps degat an immortalitatis perpetuitate donata sit, qui status nos maneat, cum dissolutis abierimus a membris, visurine nos sumus an memoriam nullam nostri sensus et recordationem habituri.

7. Qui adrogantiam constringit nostram et elatas supercilio cervices modum fecit suae infirmitatis agnoscere: qui animantia monstravit informia nos esse, vanis opinionibus fidere, nihil comprehensum habere, nihil scire et quae nostros | **f. 14b** | sita sunt ante oculos non videre:

8. Qui, quod omnia superavit et transgressum est munera, ab religionibus nos falsis religionem transduxit ad veram: qui ab signis inertibus atque ex vilissimo formati luto ad sidera sublevavit et caelum et cum domino rerum deo supplicationum fecit verba atque orationum conloquia miscere.

39.1. Venerabar, o caecitas, nuper simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veterosis in arboribus taenias; si quando conspexeram lubricatum lapidem et ex

semena, kdo stvořil samotného člověka, kdo zformoval těla či z jakého druhu látky vytvořil jejich strukturu, co je pocit, co je duše, zda k nám přilétla sama od sebe anebo byla rozeseta a stvořena s tělem,³⁴² zda je účastna smrti, nebo je obdarovaná trvalou nesmrtelností, co z nás zůstane, když vystoupíme z rozpadnuvšího se těla, budeme pak schopni vnímat, nebo nebudeme mít žádné vzpomínky a smyslového vnímání nebudeme schopni.

7. Který spoutal naši nadutost a pýchu, vzpřímeným šíjím dal poznat míru jejich slabosti: který ukázal, že jsme nehezka stvoření, že věříme prázdným názorům, nic jsme nepochopili, nic nevíme, a to, co je nám postaveno před oči, nevidíme.³⁴³

8. Který, protože všechno přemohl a překonal všechny dary, nás od falešných věr přivedl k pravému náboženství: který pozvedl od bezmocných znamení a z nízkosti stvořených věcí ke hvězdám i samo nebe a způsobil, že s Bohem modliteb, Pánem všech věcí, se slova a modlitební rozmluvy sjednocují.

39.1. Uctíval jsem, ó slepoto, ještě nedávno obrazy předtím vytažené z pecí, bohy zpracované na kovadlinách a vyrobené kladivem, kosti slonů, malby, stužky na nehybných stromech; jestliže jsem někdy

³⁴² Termín *viscera* odpovídá v Arnobiově latině na některých místech termínu *corpora*. Pro více informací viz GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 118.

³⁴³ Von Besnard zde spatřuje aluzi na Mt 13,15, jak uvádí ve svém překladu Arnobiova díla. Von BESNARD, Franz Anton, *Afrikaner's Arnobius sieben Bücher wider die Heiden*, Landshut 1842, s. 41.

olivi unguine sordidatum, tamquam inesset vis praesens, adulabar, adfabar et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco, et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram, adficiēbam contumeliis gravibus, cum eos esse credebam ligna lapides atque ossa aut in huius<modi> rerum habitare materia.

2. Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus omnia ista quae sint scio, digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio divino, et quid cuique debeat vel personae vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo.

3. Ita ergo Christus non habeatur a nobis deus neque omni alioquin <qui> vel maximus potest excogitari divinitatis adficiatur cultu, a quo iam dudum tanta et accepimus dona viventes et expectamus, dies cum venerit, ampliora?

40.1. Sed patibulo adfixus interiit. Quid istud ad causam? Neque enim qualitas et deformitas mortis dicta eius immutat aut facta, aut eo minor videbitur disciplinarum eius auctoritas, | f. 15 | quia vinculis corporis non naturali dissolutione digressus est sed vi inflata decessit.

2. Pythagoras Samius suspitione dominationis iniusta vivus concrematus in fano est: numquid ea quae docuit vim propriam perdidit, quia non spiritum sponte sed crudelitate adpetitus effudit?

3. Similiter Socrates civitatis suae iudicio damnatus capitali adfectus est poena: numquid irrita facta sunt quae sunt ab eo de moribus virtutibus et officiis disputata, quia iniuria

spatřil pomazaný a ve špinavý šat oděný kámen, padal jsem před ním na kolena, jako by v něm byla přítomna nějaká síla, hovořil jsem k němu a prosil jsem o dobrodiní, nic nevěda o tom pahýlu, a oněch bohů samých, o nichž jsem se domníval, že existují, jsem se dotkl těžkými urážkami, když jsem věřil, že přebývají v dřevěch, kamenech a kostech a jiných věcech podobného druhu.

2. Nyní, jsa uveden takovým učitelem na cesty pravdy, vím, co jsou tyto všechny věci, rozeznávám hodnotu věcí, jež jsou jí hodny, a nečiním žádnou urážku božskému jménu a to, co každému náleží, ať osobě nebo bytosti, prokazují v náležitě míře i vážnosti.

3. Tak tedy nemáme Krista považovat za Boha a nemá mu být prokazována největší božská pocta, jakou lze vymyslet, tomu, od něhož jsme již za života dostali tak veliké dary, a až přijde den, očekáváme ještě větší?

40.1. Ale zemřel přibitý na kříži. A k čemu to je? Vždyť způsob ani ošklivost jeho smrti jeho slova a skutky nemění a nezdá se, že by se proto snížila autorita jeho učení, že neopustil pouta těla přirozeným způsobem, ale odešel cizím zaviněním.

2. Samský Pýthagorás byl kvůli nespravedlivému nařčení vládnoucí moci zaživa upálen v chrámě: cožpak to, co vyučoval, ztratilo svůj vlastní význam proto, že vypustil duši ne přirozeně, ale donucen krutostí?

3. Podobně Sókratés, shledán vinným soudem vlastní obce, byl vydán hrdelnímu trestu: a stalo se snad to, co pojednal o mravech, ctnostech a povinnostech, neúčinným proto,

expulsus e vita est?

4. Innumerabiles alii gloria et virtute et existimatione pollentes acerbissimarum mortium experti sunt formas, ut Aquilius Trebonius Regulus: numquid idcirco post vitam iudicati sunt turpes, quia non publica legum sed mortis asperissimo genere lacerati excruciatique perierunt?

5. Nemo umquam innocens male interemptus infamis est, nec turpitudinis alicuius conmaculatur nota, qui non suo merito poenas graves sed cruciatoris perpetitur saevitate.

41.1. Et tamen, o isti, qui hominem nos colere morte functum ignominiosa ridetis, nonne Liberum et vos patrem membratim ab Titanis dissipatum fanorum consecratione mactatis?

2. Nonne Aesculapium medicaminum repertorem, post poenas et supplicia fulminis, custodem nuncupavistis et praesidem sanitatis valetudinis et salutis?

3. Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis hostiis et ture invitatis incenso, quem ipsi vos fertis vivum arsisse [post poenas] et concrematum in funestis busticetis?

4. Nonne illum Attin Phrygem | **f.15b** | abscisum et spoliatum viro magnae matris in adytis deum propitium, deum sanctum

že mu byl život nespravedlivě vzat?

4. A nespočetní další, majíce slávu a ctnost a dobrou pověst, zakusili rozličné podoby velmi trpké smrti, jako Aquinius, Trebonius, Regulus:³⁴⁴ cožpak proto byli po smrti posouzeni jako hanební, že zahynuli ne podle všeobecného zákona osudu, ale byli vystaveni mnohem trpčí smrti, byvše rozsápaní a umučeni?

5. Žádný nevinný, který byl zabit, není hanebný ani není poskvrněn hanebnými poznámkami, protože netrpí těžký trest jako spravedlivou odplatu, ale snáší hněv toho, kdo ho mučí.

41.1. A přece, ó vy, kteří se nám smějete, že uctíváme člověka skonavšího potupnou smrtí, cožpak i vy otce Libera, rozsápaného Titány na kusy, neuctíváte zasvěcováním chrámů?

2. Neprohlásili jste snad Asklépia, objevitele léčivých látek, po utrpeních a trýzni způsobené bleskem za strážce a dárce zdraví, dobrého stavu a nezranitelnosti?

3. Cožpak jste nepozvali k obětnímu hodu a pálení kadidla samotného Herkula, o němž sami říkáte, že byl [po útrapách] zaživa upálen na pohřební hranici?

4. Cožpak neprohlašujete, že frýžský Attis,³⁴⁵ jenž byl zabit a oloupen nějakým mužem, je ve svatyních velké matky uctíván jako milostivý

³⁴⁴ Všichni tři zmínění zahynuli cizí rukou. Pro více informací k jednotlivým osobnostem viz

McCRACKEN, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1. s. 289, pozn. 196; též ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 67, pozn. 1–3.

³⁴⁵ Řecky Ἄττις, kterého měla bohyně Kybelé podle pověsti učinit svým knězem.

Gallorum conclamatione testamini?

5. Nonne ipsum Romulum patrem senatorum manibus dilaceratum centum et Quirinum esse Martium dicitis et sacerdotibus et pulvinaribus honoratis et in aedibus adoratis amplissimis et post haec omnia caelum ascendisse iuratis?

6. Aut igitur ridendi et vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos deos putatis et colitis, aut si certa est ratio cur id vobis faciendum putetis, et nobis permittite scire quibus istud causis rationibusque faciamus.

42.1. Natum hominem colitis. Etiamsi esset id verum, locis ut in superioribus dictum est, tamen pro multis et tam liberalibus donis quae ab eo profecta in nobis sunt deus dici appellarique deberet.

2. Cum vero deus sit re certa et sine ullius rei dubitationis ambiguo, infitiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum ab nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari?

3. Ergone, inquiet aliquis furens iratus et percitus, deus ille est Christus? Deus, respondebimus, et interiorum potentiarum deus et, quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximae causa a summo rege ad nos missus.

4. Postulabit forsitan insanior et furiosior factus, an se ita res habeat, quemadmodum dicimus, comprobari.

5. Nulla maior est comprobatio, quam gestarum ab eo fides rerum, quam virtutum novitas,

bůh a podle svědectví Gallů jako svatý bůh?

5. Cožpak neříkáte, že otec Romulus, stokrát roztrhaný rukama senátorů, je sám Quirinus – Mars, neuctíváte ho prostřednictvím kněží a božských poct³⁴⁶ a neuctíváte ho v největších chrámech a nepřísaháte po tom všem, že vstoupil na nebesa?

6. Buď tedy i vy jste k smíchu, když se domníváte, že lidé stížení přetěžkými útrapami jsou bohové, a uctíváte je; anebo, jestliže je jasný důvod, proč se domníváte, že to musíte činit, dovolte i nám, abychom se dověděli, z jakých důvodů bychom to [i my] měli činit.

42.1. Uctíváte zrozeného člověka. I kdyby to byla pravda, jak již bylo výše řečeno, přesto bychom o něm museli mluvit jako o Bohu a jako Boha jej vzývat, a to pro množství tak šlechetných darů, jimiž nás obdaroval.

2. Protože však Bůh je něco jistého, bez jakékoli dvojznačnosti, domníváte se, že zapřeme, jak nesmírně je námi ctěn a že je považován za představitele našeho těla?

3. Řekne tedy někdo, že Kristus je onen divoký, hněvivý a popudlivý bůh? Bůh, odpovíme, je i Bohem vnitřních pohnutek, a protože bezbožné stíhá krutými bolestmi, byl k nám poslán nejvyšším vládcem kvůli velmi závažné věci.

4. Možná bude požadovat ještě bláznivější a divočejší činy, aby se potvrdilo, zda je to tak, jak říkáme.

5. Není žádné větší potvrzení než víra v ty skutky, které vykonal, než síla mocných činů,

³⁴⁶ Míněny jsou zde primárně posvátné hostiny. Sám termín *pulvinar* označuje původně lehátko, na nějž byla při hostině kladena socha božstva.

quam omnia victa decreta dissolutaque fatalia, quae populi gentesque suo geri sub lumine nullo dissentiente viderunt, | f. 16 | quae nec ipsi audent falsitatis arguere, quorum antiquas et patrias leges vanitatis esse plenissimas atque inanissimae superstitionis ostendit.

43.1. Occursurus forsitan rursus est cum aliis multis calumniosis illis et puerilibus vocibus: magus fuit, clandestinis artibus omnia illa perfecit, Aegyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina et remotas furatus est disciplinas.

2. Quid dicitis, o parvuli, incomperta vobis et nescia temerariae vocis loquacitate garrientes? Ergone illa quae gesta sunt daemonum fuere praestigiae et magicarum artium ludi?

3. Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui umquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit? Qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum sucis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum?

4. Non enim urgemus et quaerimus quae sese spondeant facere vel in quibus generibus actuum soleat omnis illorum doctrina et experientia contineri.

5. Quis enim hos nesciat aut imminentia studere praenosceret, quae necessario velint nolint suis ordinationibus veniunt aut mortiferam inmittere quibus libuerit tabem aut familiarium dirumpere caritates aut sine clavibus reserare quae clausa sunt aut ora silentio vincire aut in curriculis equos debilitare incitare tardare aut uxoribus et liberis | f. 16b | alienis, sive illi

než přemožení všech příkázání a osvobození od osudu, které lidé a národy viděli, že se v jeho světle dějí, aniž by někdo odporoval, jež se ani sami neodvažují označit za lež, kvůli kterým se staré a otcovské zákony staly prázdny a on ukázal, že jsou plně čirých pověr.

43.1. Možná hodlá náš oponent přijít znovu a s mnoha jinými lživými a dětinskými tvrzeními: byl mág, všechno to učinil s pomocí tajných nauk, ukradl vzdálené nauky a jména mocných andělů z egyptských svatyní.

2. Co říkáte, ó nerozumní, žvaníce o tom, co je vám neznámé, svými nerozvážnými hlasy? Byly tedy ty věci, které se udály, snad jen ďábelskými bludy a magickými hrami?

3. Můžete nám označit nebo ukázat někoho ze všech těch mágů, kteří v minulosti žili, kdo by učinil tisícinu z toho, co vykonal Kristus? Kdo by toto vykonal bez nějaké moci zaříkávadel, bez šťávy z bylin a rostlin, bez ohledu na oběti, dary nebo čas?

4. Nehledáme totiž a nezkoumáme to, co tvrdí, že dělají, nebo na jakých druzích působení se zakládá jejich učení a znalost.

5. Vždyť kdo by nevěděl, že se snaží předvídat to, co přijde, co nutně chtě nechtě přichází podle svého řádu; že způsobují smrtelné nemoci komukoli a ničí dobré vztahy v rodinách, otvírají bez klíčů, co je zavřené, spoutávají ústa mlčením, oslabují, pobízejí nebo zpomalují koně při běhu, vnukají cizím partnerům a dětem, ať jde o muže nebo ženy, plameny

mares sunt sive feminei generis, inconcessi amoris flammas et furiales immittere cupiditates, aut si utile aliquid videantur audere, non propria vi posse sed eorum quos invocant potestate?

44.1. Atquin constitit Christum sine ullis adminiculis rerum, sine ullius ritus observatione vel lege omnia illa quae fecit nominis sui possibilitate fecisse

2. et quod proprium consentaneum dignum deo fuerat vero, nihil nocens aut noxium sed opiferum, sed salutare, sed auxiliatibus plenum nobis potestatis munificae liberalitate donasse.

45.1. Quid dicitis o iterum? Ergo ille mortalis aut unus fuit e nobis, cuius imperium, cuius vocem popularibus et cotidianis verbis missam valetudines morbi febres atque alia corporum cruciamenta fugiebant?

2. Unus fuit e nobis, cuius praesentiam, cuius visum gens illa nequibat ferre mersorum in visceribus daemonum conterritaque vi nova membrorum possessione cedebat?

3. Unus fuit e nobis cuius foedae vitilignes iussioni obtemperabant pulsae statim et concordiam colorum commaculatis visceribus relinquebant?

4. Unus fuit e nobis, cuius ex levi tactu stabant profluvia sanguinis et inmoderatos cohibebant fluores?

5. Unus fuit e nobis, cuius manus intercutis et veterosae fugiebant undae, penetrabilis ille vitabat liquor et turgentia viscera salutari ariditate deflabant?

6. Unus fuit e nobis qui claudos currere

zakázané lásky a divoké vášně, a jestliže by se zdálo, že se pokoušejí udělat něco užitečného, nemohou to učinit vlastní silou, ale z moci těch, které vzývají?

44.1. Avšak je známo, že Kristus všechno to, co učinil, učinil mocí svého jména, bez dodržení nějakého ritu nebo zákona a bez pomoci jakýchkoli dalších věcí

2. a že to bylo vlastní, přiměřené a vhodné pro pravého Boha, nikomu neškodil ani neublížoval, ale velkorysostí své laskavé moci nám poskytl hojnou pomoc.

45.1. Co zase řeknete? Byl tedy smrtelný a byl jedním z nás, ten, jehož příkaz, jehož hlas pomocí běžných slov způsoboval uzdravení a utíkaly před ním nemoci, horečky a jiné tělesné neduhy?

2. Byl jedním z nás, jehož přítomnost a pohled nemohlo snést celé pokolení démonů sídlících v lidském nitru a přestávali ovládat tělesné údy, vyděšení jeho nevídanou mocí?

3. Byl jedním z nás, jehož příkazu bylo poslušno i malomocenství, a když zmizelo, nezůstaly po něm žádné stopy?

4. Byl jedním z nás, po jehož lehkém doteku ustávaly krvotoky a zastavovaly nezměrné proudění?

5. Byl jedním z nás, pod jehož rukou mizela únavná vodnatelnost, ona vše pronikající tekutina se mu vyhýbala a oteklé orgány znovu získaly zdravou suchost?

6. Byl jedním z nás, který chromým umožňoval

praecipiebat, et iam operis res erat; porrigere mancos | f. 17 | manus, et articuli mobilitates iam ingenitas explicabant; captos membris adsurgere, et iam suos referebant lectos alienis paulo ante cervicibus lati; viduatos videre luminibus, et iam caelum diemque cernebant nullis cum oculis procreati?

46.1. Unus, inquam, fuit e nobis qui debilitatibus variis morbisque vexatos centum aut hoc amplius semel una intercessione sanabat?

2. Cuius vocem ad simplicem furibunda et insana explicabant se maria, procellarum turbines tempestatesque sidebant? Qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum, calcabat ponti terga undis ipsis stupentibus in famulatum subeunte natura?

3. Qui sequentium se milia quinque <quinque> saturavit e panibus, ac ne esse praestigiae incredulis illis viderentur et duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat?

4. Unus fuit e nobis qui redire in corpora iamdudum animas praecipiebat efflatas, prodire ab aggeribus conditos et post diem funeris tertium pollinctorum voluminibus expediri?

5. Unus fuit e nobis qui quid singuli volverent, quid sub obscuris cogitationibus continerent tacitorum in cordibus pervidebat?

6. Unus fuit e nobis qui, cum unam emitteret vocem, ab diversis populis et dissona oratione loquentibus familiaribus verborum sonis et suo cuique utens existimabatur eloquio?

7. Unus fuit e nobis qui, cum officia religionis certae suis sectatoribus traderet, | f. 17b |

chodit, a byla to namáhavá práce, že narovnával zkrivené ruce a že se rozhýbaly tělesné části už od narození nepohyblivé, že se chromí stavěli na nohy a odnášeli svá lůžka, i když předtím byli přineseni na zádech jiných lidí, slepí viděli očima a ti, kdo se narodili bez očí, rozeznávali nebe a den?

46.1. Byl, pravím, jedním z nás, který uzdravoval sto sužovaných rozličnými slabostmi a nemocných a nadto najednou.

2. Jehož pouhým slovem se rozestupovala hrozná a neklidná moře, uklidňovaly se smršťe a běsnění bouří. Který přešel suchou nohou přes největší hlubiny, šlapal po mořské hladině, zatímco samy vody stály v němém úžasu nad přírodou podvolující se takové službě.

3. Který nasýtil pět tisíc těch, již ho následovali, z <pěti> chlebů, a aby se oněm nevěřícím a zatvrzelým nezdálo, že jsou to klamy, posbíral dvakrát po šesti koších úlomků, které zbyly?

4. Byl jedním z nás, který přikazoval, aby se duše dávno vydechnuté vrátily do těl, aby pohřbení vyšli z hrobů a aby se třetího dne po pohřbu zbavili pohřebních roušek?

5. Byl jedním z nás, který prohlédal to, co jednotlivci zakrývali, i to, co se pod utajenými myšlenkami skrývalo v srdcích mlčících?

6. Byl jedním z nás, a když mluvil jedním hlasem, domnívaly se rozmanité národy hovořící rozličnou řečí, že užívá jazyk a slova pro ně známá?

7. Byl jedním z nás, který, když předával povinnosti pravého náboženství svým

mundum totum repente complebat quantusque et qui esset revelata nominis immensitate monstrabat?

8. Unus fuit e nobis qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit, qui sermonem dedit atque accepit, docuit castigavit admonuit, qui ne illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, <se> semel iterum saepius familiari conlocutione monstravit, qui iustissimis viris etiamnunc inpollutis ac diligentibus sese non per vana insomnia sed per purae speciem simplicitatis apparet,

9. cuius nomen auditum fugat noxios spiritus, inponit silentium vatibus, haruspices inconsultos reddit, adrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore ut dicitis nominis sed maioris licentia potestatis?

47.1. Et haec quidem summatim exposita non ea ratione protulimus, tamquam magnitudo facientis solis in his esset perspicienda virtutibus. Quanta sint enim haec vel exilitatis cuius reperientur et ludi, si traditum fuerit nosci, ex quibus ad nos regnis, cuius numinis ministrator advenerit!

2. Quae quidem ab eo gesta sunt et factitata, non ut se vana ostentatione iactaret sed ut homines duri atque increduli scirent non esse quod spondebatur falsum et ex operum benignitate quid esset deus verus iam addiscerent suspicari.

3. Simul et illud volumus sciri, cum summatim ut dictum est enumeratio facta gestorum est; non <modo> ea Christum potuisse quae fecit, sed constituta etiam exsuperasse fatorum.

následovníkům, naplňoval náhle celý svět a ukazoval, jak je velký a kdo je, skrze zjevenou nezměřitelnost jména?

8. Byl jedním z nás, který po odložení těla odkryl sám sebe v ostrém světle nespočetným lidem, který přijal slovo a kázal, učil, káral a napomínal, který, aby se nepokládali za oklamané prázdnými představami, se jedenkrát a pak opakovaně zjevil prostřednictvím důvěrného oslovení a také nyní se zjevuje spravedlivým mužům a neposkrvněným a těm, kteří ho milují, ne prostřednictvím prázdných snů, ale způsobem čiré jednoduchosti,

9. jehož jméno, je-li zaslechnuto, zahání škodlivé duchy, umlčuje věštce, drobopravce činí bezradnými, způsobuje, že činy zpupných mágů jsou zbytečné, nikoli děsem jména, jak říkáte, ale díky svobodě vyšší moci?

47.1. Ale toto všechno, co bylo vyloženo, jsme neuvedli tak, aby byla nahlédnuta v mocných činech velikost toho, kdo je vykonal. Neboť jak jsou tyto činy velkolepé nebo bezvýznamné, bude možno zjistit, až se stane zjevným, z jakých království služebník přišel a jakému božstvu sloužil!

2. Vždyť to, co činil, vykonal ne proto, aby sám sebe vyvýšil, ale aby lidé zatvrzelí a nedůvěřiví poznali, že to, co sliboval, není falešné, a aby získali z dobrých skutků možnost poznat, kdo je pravý Bůh.

3. Zároveň chceme, po souhrnném výčtu činů, jak bylo řečeno, dosvědčit i to, že Kristus mohl učinit nejen to, co učinil, ale že také přemohl, co bylo ustanoveno osudem.

4. Nam, si ut liquet et constat, debilitates | f. 18 | et corporum passiones surdi manci et muti, nervorum contractio et amissio luminis fatalibus accidunt inroganturque decretis, <si> solus haec Christus correxit restituit atque sanavit: sole ipso est clarius, potentiozem illum fuisse quam fata sunt, cum ea solvit et vicit quae perpetuis nexibus et immobili fuerant necessitate devincta.

48.1. Sed frustra, inquit nescio quis, tantum adrogas Christo, cum saepe alios sciamus et scierimus deos et laborantibus plurimis dedisse medicinas et multorum hominum morbos valetudinesque curasse.

2. Non inquirō, non exigo, quis deus aut quo tempore cui fuerit auxiliatus aut quem fractum restituerit sanitati: illud solum audire desidero, an sine ullius adiunctione materiae, id est medicaminis alicuius, ad tactum morbos iusserit ab hominibus evolare: imperaverit fecerit et emori valetudinum causam et debiliū corpora ad suas remeare naturas.

3. Christus enim scitur ut admota partibus debilitatis manu aut vocis simplicis iussione aures aperuisse surdorum, exturbasse ab oculis caecitates, orationem dedisse mutis, articulorum vincula relaxasse, ambulatum dedisse contractis, vitiligines querqueras atque intercutēs morbos omniaque alia valetudinum genera, quae humana corpora sustinere nescio qua voluit inportuna crudelitas, verbo solitus imperioque sanare.

4. Quid simile dii omnes, a quibus opem dicitis aegris et periclitantibus latam? Qui si quando, ut fama est, nonnullis adtribuere medicinam,

4. Neboť jestliže, jak je patrné a známé, ustanovením osudu přicházejí a jsou vyvolávány slabosti, tělesná utrpení slepých, hluchých a chromých, nervové křeče a ztráta zraku, jestliže toto všechno Kristus napravil, vylepšil a uzdravil: je nad slunce jasnější, že byl mocnější než osud, když rozvázal a přemohl to, co bylo svázáno trvalými pouty a nutnou nehybností.

48.1. Ale zbytečně, říká nevím kdo, vyzýváš jen Krista, protože známe často i jiné bohy a dověděli jsme se, že dali mnoha nemocným léky a vyléčili nemoci a špatný stav mnoha lidí.

2. Nepátrám po tom a nevysvětluji, kdo je Bůh nebo kdy a komu přispěl na pomoc, či komu nemocnému vrátil zdraví: jen to jedině toužím slyšet, zda bez pomoci jakékoli látky, to jest nějakého léku pouze dotekem, přikázal, aby nemoci od lidí odstoupily: přikázal a způsobil, že příčina nemoci zmizela a těla nemocných se vrátila do svého přirozeného stavu.

3. Je totiž známo, jak Kristus rukou vztaženou k postiženým tělesným částem nebo pouhým vyřčením příkazu otevřel uši hluchých, očím odebral slepotu, němým dal řeč, vrátil hybnost kloubům, ochrnutým dal schopnost chodit, a pouhým slovem a příkazem byl schopen uzdravit odporná malomocenství a kožní neduhy a všechny ostatní druhy onemocnění, jimiž trpí lidská těla z vůle nevím jaké bezohledné krutosti.

4. Co podobného učinili všichni bohové, kteří, jak říkáte, uzdravili nemocné a přinesli úlevu ztrápeným? Kteří, jestli vůbec, jak se říká,

aut cibum aliquem | **f. 18b** | iusserunt capi aut qualitatis alicuius ebibi potionem aut herbarum et graminum sucos superponere inquietantibus causis, ambulare, cessare aut re aliqua quae officiat abstinere.

5. Quod esse non magnum nec admirationis alicuius stupore condignum promptum est, si volueritis attendere: et medici enim sic curant, animal humi natum nec confisum scientiae veritate sed in arte suspicabili positum et coniecturarum aestimationibus nutans.

6. Nulla autem virtus est medicaminibus amovere quae noceant: beneficia ista rerum, non sunt curantium potestates: et, ut sit laudabile scire qua quibus conveniat medicina aut arte curari, locus huius laudis non in deo sed in homine constitutus est.

7. Hunc enim non est turpe rebus extrinsecus sumptis valetudinem hominis fecisse meliorem: indecorum deo est non ipsum per se posse, sed externarum adminiculis rerum sanitatem incolumitatemque praestare.

49.1. Et quoniam beneficia salutis datae aliorum numinum comparatis et Christi, quot milia vultis a nobis debilius vobis ostendi, quot tabificis adfectos morbis nullam omnino rettulisse medicinam, cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati limina ipsa converrerent osculis, cum Aesculapium ipsum datorem ut praedicant sanitatis, quoad illis superfuit vita, et precibus fatigaret et invitarent miserrimis votis?

2. Nonne alios scimus malis suis commortuos, cruciatibus alios consenuisse morborum,

někomu poskytli lék, nebo přikázali sníst nějaký pokrm či vypít nápoj určitého druhu, nebo přikázali předložit nemocným šťávy z bylin či semen, nebo někomu zabránili, aby chodil, odpočíval či se něčeho zdržel.

5. Je patrné, že to není nic velkého a ani to není hodno podivu, pokud byste tomu chtěli věnovat pozornost: takto přece léčí i lékaři – pozemská stvoření, jež nemají ponětí o pravdivém vědění, ale spoléhají se na podezřelé umění, příkyvující dohadům a domněnkám.

6. Není žádnou zvláštní schopností odstraňovat to, co škodí, pomocí léků: tyhle dobré účinky věcí nejsou schopností těch, kdo léčí: a nechť je i chvályhodné vědět, jaký lék či způsob léčení je pro koho vhodný, pak se však tato chvála netýká Boha, ale člověka.

7. Vždyť není nic hanebného na tom, že se člověku zlepší zdraví po požití věcí přicházejících z vnějšku: pro Boha se však nesluší zajišťovat zdraví a dobrý stav nikoli skrze sebe samého, ale pomocí vnějších podpůrných prostředků.

49.1. A protože dary uzdravení způsobená jinými božstvy srovnáváte s Kristem, kolik tisíc postižených chcete, abychom vám ukázali, kteří postižení úmornými chorobami nezískali vůbec žádný lék, když s prosbami chodili po všech chrámech, a ležíce před tváří bohů, prahy chrámů pokryli polibky, když na samotného Asklépia, dárce zdraví, jak říkají naši odpůrci, dokud jim zbývaly síly, naléhali modlitbami a vzývali ho zoufalými dary?

2. Nevíme snad, že jedni na své nemoci zemřeli, druzí v nemocech zestárli, dalším se zhoršil stav

perniciosius alios sese | **f. 19** | habere coepisse, postquam dies noctesque in continuis precibus et pietatis expectatione triverunt? Quid ergo prodest ostendere unum aut alterum fortasse curatos, cum tot milibus subvenerit nemo et plena sunt omnia miserorum infeliciumque delubra?

3. Nisi forte dicetis, opem bonis ab diis ferri, malorum miserias despici. Atquin Christus aequaliter bonis malisque subvenit nec repulsus ab hoc quisquam est [qui] rebus qui auxilium duris contra impetum postulabat iniuriasque fortunae.

4. Hoc est enim proprium dei veri potentiaeque regalis, benignitatem suam negare nulli nec reputare quis mereatur aut minime, cum naturalis infirmitas peccatorem hominem faciat, non voluntatis et iudicationis electio.

5. Dicere porro meritis opem laborantibus ab diis ferri, hoc est in medio ponere et dubitabile quod adseras facere, ut et ille qui sanus est factus fortuito possit videri esse servatus et ille qui non est non meriti causa sed <in>firmitate credatur valetudinem expellere non potuisse divina.

50.1. Quid quod istas virtutes, quae sunt a nobis summatim, non ut rei poscebat magnitudo, depromptae, non tantum ipse perfecit vi sua, verum, quod erat sublimius, multos alios experiri et facere sui nominis cum adiectione permisit.

2. Nam cum videret futuros vos esse gestarum ab se rerum divinique operis abrogatores, ne qua subesset suspicio, magicis se artibus | **f. 19b** | munera illa beneficiaque largitum, ex

po dnech a nocích v ustavičných modlitbách a očekávání milosti? Co tedy pomůže ukazovat jednoho nebo druhého, kteří snad byli vyléčeni, když tolika tisícům nepomohl nikdo a všechny chrámy jsou plné ubohých a nešťastných?

3. Možná byste řekli, že bohové pomáhají jen dobrým a že se odvracejí od trápení špatných. Avšak Kristus přišel na pomoc jak dobrým tak špatným a nikdo jím nebyl odmítnut, kdo se se za špatných podmínek dožadoval pomoci proti ranám a nespravedlnosti osudu.

4. To je totiž charakteristické pro pravého Boha a královskou moc, že svou dobrotu nikomu neodpírá ani se nerozmýšlí, kdo bude odměněn a kdo ne, protože přirozená slabost učinila člověka hříšníkem, ne volba vůle a úsudku.

5. Možná budete chtít říci, že bohové pomáhají trpícím, to však znamená probrat a zpochybnit to, co tvrdíš, takže i u toho, kdo se uzdravil, se může zdát, že se uzdravil náhodou a podobně u toho, kdo se neuzdravil, se může zdát, že se nemohl zbavit nemoci nikoli zaslouženě, ale kvůli bezmoci božstev.

50.1. Pokud jde o tyhle mocné činy, jež jsme přednesli jen v krátkosti, a ne tak, jak žádala jejich velikost, vykonal je nejen sám svou silou, ale, a to bylo mnohem znamenitější, dovolil, aby je konali mnozí jiní připojováním jeho jména.

2. Neboť protože věděl, že se stanete odmítači jeho skutků a božského díla, aby nevzniklo podezření, že jeho dary a mnohá dobrodiní jim byly dány pomocí magických umění, vyvolil si

immensa illa populi multitudine, quae suam gratiam sectabatur admirans, piscatores opifices rusticanos atque id genus delegit imperitorum, qui per varias gentes missi cuncta illa miracula sine ullis fucis atque adminiculis perpetrarent.

3. Verbo ille compescuit verminantium membrorum cruces, et illi verbo compescuerunt furialium vermina passionum. Imperio ille uno exturbavit a corporibus daemones et exanimatis suos restituit sensus, sub eorum tortantes et illi se casibus iussione non alia sanitati et constantiae reddiderunt.

4. Ille notas albicantium vitiliginum manu admota detersit, liniamenta et hi corporum haud dissimili conciliavere contactu.

5. Uliginosa ille et turgentia viscera siccitatem iussit recipere nativam, et famuli eius hoc modo statuerunt errantes aquas et a pernicie corporum suos labi iussere per tramites.

6. Ille ulcera oris immensi et recusantia perpeti sanitatem intra unius verbi moram continuato frenavit a pastu, et illi haud aliter contumaciam canceris saevi ad subeundam cicatricem circumscriptis evaginationibus compulerunt.

7. Incessum ille claudis dedit, visum luminibus caecis, interemptos revocavit ad vitam, nec minus et hi quoque contractionem relaxavere nervorum, luce oculos implevere iam perdita et ab tumultis remeare defunctos exequiarum conversione iusserunt. | f. 20 |

8. Neque quicquam est ab illo gestum per admirationem stupentibus cunctis, quod non omne donaverit faciendum parvolis illis et rusticis et eorum subiecerit potestati.

z onoho nespočetného množství lidu, jež jeho dobrodiní s obdivem sledovalo, rybáře, dělníky, venkovany a podobně nevzdělané lidi, aby, posláni mezi různé národy, činili ony zázraky bez jakýchkoli příkras a pomocných prostředků.

3. On sám omezil bolesti nemocných kloubů a oni slovem omezili trápení spojená s velkými bolestmi. Jediným příkazem vyhnal z těl démony a smyslů zbaveným znovu vrátil jejich smysly a oni stejným příkazem vrátili lidem posedlým démony zdraví a pokoj.

4. On očistil vztaženou rukou známky bělavého malomocenství a oni podobně uzdravovali dotekem tělesné neduhy.

5. On přikázal, aby se vlhkým a otékajícím orgánům navrátila jejich přirozená suchost, a jeho pomocníci tímtéž způsobem zastavili bludné vody příkazem, aby bezpečně proudily po svých tělesných drahách.

6. On jediným slovem v mžiku zastavil působení obrovských a nevyléčitelných vředů a oni podobně potlačili nepoddajnost kruté rakoviny a zabránili jejímu šíření.

7. On dal chromým schopnost chodit, zrak slepým, mrtvé povolal zpět k životu a oni také uvolnili stažené nervy, oči naplnili dávno ztraceným světlem a přikázali zemřelým, aby se vrátili z hrobů a pohřební průvod se obrátil.

8. A k podivu všech neudělal nic zázračného, co by neumožnil činit oněm nepatrným a prostým a co by nepodřídil jejich moci.

51.1. Quid dicitis, o mentes incredulae difficiles durae, alicuine mortalium Iuppiter ille Capitolinus huiusmodi potestatem dedit? Curionem aut pontificem maximum, quinimmo dialem, quod eius est, flaminem isto iure donavit?

2. Non dicam, ut mortuos excitaret, non ut caecis restitueret lucem, non ut membrorum situs curvatis redderet et dissolutis, sed ut pustulam rediviam papulam aut vocis imperio aut manus contrectatione comprimeret.

3. Ergo illud humanum fuit aut ex ore terrenis stercoribus innutrito tale potuit ius dari, talis licentia proficisci, et non divinum et sacrum, aut si aliquam superlationem res capit, plusquam divinum et sacrum?

4. Nam si facias ipse quod possis et quod tuis sit viribus potentatuique conveniens, admiratio non habet quod exclamet; id enim quod potueris feceris et quod praestare debuerit vis tua, ut operis esset una et ipsius qui operaretur aequalitas.

5. Transscribere posse in hominem ius tuum et quod facere solus possis fragilissimae rei donare et participare faciendum, supra omnia sitae est potestatis continentisque sub sese est rerum omnium causas et rationum facultatumque naturas.

52.1. Age nunc veniat quaeso per igneam zonam magus interiore ab orbe Zoroastres, Hermippo ut adsentiamur auctori, | f. 20b | Bactrianus et ille conveniat, cuius Ctesias res

51.1. Co říkáte, vy nevěřící, hloupí a zatvrzelí, dal někomu ze smrtelníků kapitolský Jupiter takovou moc? Obdaroval takovou schopností kuriálního náčelníka nebo nejvyššího pontifika, vpravdě Diova kněze, nebo samotného flamina, když je jeho?

2. Nebudu mluvit o tom, že by probouzel mrtvé, že by slepým vracel zrak, že by vykloubené a pokřivené klouby vracel na původní místo, ale o tom, že by příkazem slova nebo vztažením ruky potlačil bouličky, záděrky a puchýře.

3. Bylo to tedy lidské a z úst živených pozemským prachem mohlo být dáno takové právo a mohla vycházet taková pravomoc a nebylo to božské a svaté, či to bylo, snese-li tato záležitost určité přehánění, více než božské a svaté?

4. Neboť jestliže sám děláš, co můžeš a to, co je přiměřené tvým silám a schopnostem, není třeba, aby se nad tím projevoval údiv; učinil jsi totiž to, co jsi učinit mohl a co tvá síla dokázala vykonat, takže mezi tvůrcem a stvořeným dílem vznikl soulad.

5. Moci přenést na jiného člověka svou moc a to, co jen ty dokážeš, darovat to pomíjející podstatě a umožnit jí podílet se na konání je vlastní síle, která je nade vším a která v sobě obsahuje příčiny všech věcí a povahy zákonitostí a možností.

52.1. Nuže tedy, ať nyní prosím přijde přes horké končiny mág Zoroastres z vnitrozemí, podle toho, co ve svém díle píše Hermippos,³⁴⁷ Baktrijský, a ať také přijde onen Armenius,

³⁴⁷ Alexandrijský spisovatel, rodák ze Smyrny.

gestas historiarum exponit in primo, Armenius Zostriani nepos et familiaris Pamphylus Cyri, Apollonius Damigero et Dardanus, Belus Iulianus et Baebulus, et si quis est alius qui principatum et nomen fertur in talibus habuisse praestigiis:

2. permittant uni ex populo in officium sermonis dandi ora coarticulare mutorum, surdorum auriculas returare, sine luminibus procreatis oculorum redintegrare naturas et in frigentia olim membra sensus animasque redducere.

3. Aut si ardua res ista est neque aliis permittere talium possunt operum potestates, ipsi faciant, et cum suis ritibus faciant, quidquid malefici graminis nutricant terrarum sinus, quidquid virium continet fremor ille verborum atque adiunctae carminum necessitates, non invidemus, adiciant, non interdicimus, colligant:

4. experiri libet et recognoscere an cum suis

jehož skutky vyložil Ktésiás v první knize svých Dějin, vnuk Zostrianův,³⁴⁸ a Kýrův přítel Pamphylus³⁴⁹ a Apollónius,³⁵⁰ Damigero a Dardanus,³⁵¹ Belus,³⁵² Iulianus³⁵³ a Baebulus,³⁵⁴ a každý další, pokud existuje, o němž se traduje, že získal význam a slávu v takovýchto mámeních:

2. Ať poskytnou někomu z lidu moc dávat ústům němých schopnost mluvit, otvírat hluchým uši, od narození slepým dávat přirozenou schopnost vidět a do dávno ztuhlých údů vracet život a vnímání.

3. Nebo, jestliže je to příliš těžké, a nemohou jiným dát moc, aby činili takové věci, ať je učiní sami, a sice za pomoci svých obřadů, všech podivuhodných bylin, jaké plodnost země poskytuje, ať přidají a shromáždí všechny síly, jež obsahuje zvuk slov a příslušná nezbytná zaklínadla, nezávidíme a nezakazujeme jim to:

4. ať to dle libosti vyzkoušejí a pozná se, zda

³⁴⁸ Jedná se o velice komplikovanou pasáž, o jejíchž úskalích podrobněji pojednává ve svém pojednání Edwards. Pro více informací viz Edwards, M. J. How many Zoroastres? *Arnobius*, „Adversus Gentes“ I 52. *Vigiliae Christianae*, 1988, Vol. 42, No. 3, s. 282–289. Úskalím dané pasáže se věnuje též Ťuleněv: ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 76.

³⁴⁹ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 76. Ťuleněv vidí v rukopisném znění chybu středověkého opisovače.

³⁵⁰ Míněn je Apollónios z Tyany.

³⁵¹ Jsou i v díle Tertuliánově (O duši, 57.1) řazeni mezi mágy.

³⁵² Je zmiňován pouze Arnobiem, nenacházíme o něm zmínku u jiných antických autorů, jak uvádí Ťuleněv. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 76.

³⁵³ Mág působící za vlády Marka Aurelia.

³⁵⁴ Baebulus není zmiňován u žádných jiných autorů, někteří komentátoři jej ztotožňují s astrologem Babilem, jak uvádějí shodně ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 76 i McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 294, pozn. 265.

efficere diis possint quod ab rusticis Christianis iussionibus factitatum est nudis.

53.1. Desistite, o nescii, in maledicta convertere res tantas nihil ei nocitura qui fecit, periculum adlatura sed vobis, periculum inquam non parvum, sed in rebus eximiis, sed in praecipuis constitutum, si quidem res anima pretiosa est, nec ipso se homini quicquam potest carius inveniri.

2. Nihil ut remini magicum, nihil humanum, praestigiosum aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo, derideatis licet ex more atque in lasciviam dissolvamini cachinnorum.

3. Deus ille sublimis fuit, deus radice ab intima, deus ab incognitis | f. 21 | regnis et ab omnium principe deo sospitator est missus, quem neque sol ipse neque ulla, si sentiunt, sidera, non rectores, non principes mundi, non denique dii magni, aut qui fingentes se deos genus omne mortalium territant, unde aut qui fuerit potuerunt noscere vel suspicari: et merito.

4. Exutus at corpore, quod in exigua sui circumferebat parte, postquam videri se passus est, cuius esset aut magnitudinis sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aer globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit.

5. Quid enim restabat ut fieret, postquam deus est cognitus is, qui esse iam dudum unus iudicabatur e nobis?

dokážou se svými bohy způsobit to, co bylo vykonáno prostými křesťany pouhými příkazy.

53.1. Přestaňte, vy nevědoucí, takové věci obracet ve zlořečení, neboť tomu, kdo je učinil, to pranic neuškodí, ale vám přinesou nebezpečí, nebezpečí pravím, a ne malé, ale týkající se těch nejdůležitějších věcí, těch nejneobyčejnějších, pokud je tedy duše cenná věc, a v člověku samém nelze nalézt nic, co by mu bylo dražší.

2. Nic, jak se domníváte, magického, nic lidského, nepoctivého nebo úskočného, nic živého se v Kristu neskrývalo, klidně se smějte, chcete-li, jak je vaším zvykem, a propukejte v bezuzdný chechot.

3. On byl vyvýšený Bůh, Bůh v nejvlastnějším základu, Bůh z nepoznaných království a byl poslán nejvyšším Bohem všech jako zachránce, jehož nemůže zastrašit ani samo Slunce ani žádné hvězdy, pokud vládnou rozumem; ani vůdci a vládcové světa, a konečně ani velcí bohové, nebo ti, kdo se jako bohové tváří a děsí celé pokolení smrtelníků, nemohli vědět ani tušit, odkud nebo kdo byl: a právem.

4. Poté, co odložil tělo, které tvořilo jeho nepatrnou část, a poté, co se zjevil, dal poznat, kdo a jak veliký je, kvůli těm novým věcem se otrásly základy světa, země se třásla, rozbouřené moře se vylilo z hlubin, země se obestřela temnotou, ohnivá sluneční sféra, když žár zeslábl, vystydla.

5. Co totiž zbývalo, aby se stalo poté, co byl, jako Bůh poznán ten, o němž se dosud soudilo, že byl jedním z nás?

54.1. Sed non creditis gesta haec. Sed qui ea conspicati sunt fieri et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi certissimique auctores, et crediderunt haec ipsi et credenda posteris nobis haud exilibus cum adprobationibus tradiderunt.

2. Quinam isti sint fortasse quaeritis? Gentes populi nationes et incredulum illud genus humanum quod, nisi aperta res esset et luce ipsa quemadmodum dicitur clarior, numquam rebus huiusmodi credulitatis suae commodaret adsensum.

3. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos mendaces stolidos brutos, ut quae numquam viderant vidisse se fingerent et quae facta omnino non erant falsis proderent | **f. 21b** | testimoniis aut puerili adsertione firmarent, cumque possent vobiscum et unanimiter vivere et inoffensas ducere coniunctiones, gratuita susciperent odia et execrabili haberentur in nomine?

55.1. Quodsi falsa ut dicitis historia illa rerum est, unde tam brevi tempore totus mundus ista religione completus est, aut in unam coire qui potuerunt mentem gentes regionibus dissitae, ventis caeli convexionibusque dimotae?

2. Adseverationibus inlectae sunt nudis, inductae in spes cassas, et in pericula capitis immittere se sponte temeraria desperatione voluerunt, cum nihil tale vidissent quod eas in hos cultus novitatis suae posset excitare miraculo?

3. Immo quia haec omnia et ab ipso cernebant geri et ab eius praeconibus, qui per orbem

54.1. Ale vy nevěříte těmto skutkům. Ti však, kdo je viděli a před jejichž očima se děly, nejlepší svědkové a nejspolehlivější zpravodajové, ti sami tomu uvěřili a to, čemu je třeba věřit předali i nám jako následovníkům s nemalými důkazy.

2. Ptáte se snad, kdo jsou tito svědkové? Rody, národy a pokolení a onen nedůvěřivý lidský rod, který, kdyby to nebylo zjevné a nebylo to, jak se říká, jasnější než světlo, nikdy by takovým věcem nedopřál sluchu a víry.

3. Ale máme snad říkat, že lidé té doby byli natolik nedůležití, prohaní, pošetílí, hloupí, že si vymýšleli, že viděli, co nikdy neviděli, a že to, co se vůbec nikdy nestalo, připomínali falešnými svědectvími nebo potvrzovali dětinskými výmysly, a když by mohli s vámi svorně žít a mít trvalé svazky, že by na sebe zbytečně uvrhli nenávisť, zbytečný hněv a byli proklínáni kvůli svému jménu?

55.1. Jestliže tedy, jak říkáte, je takové vylíčení věcí nepravdivé, jak to, že byl celý svět v tak krátkém čase naplněn tímhle náboženstvím a národy, rozptýlené po různých krajích a oddělené nebeskými větry a kotlinami, dokázaly dojít k jednotě?

2. Prázdnými tvrzeními se nechali zlákat, svést k jalovému nadějí, a sami od sebe se chtěli v nerozvážném zoufalství vrhnout do smrtelného nebezpečí, i když nespatriili nic takového, co by je mohlo divem své novosti pobídnout k tomuto kultu?

3. Právě že viděli, že toto všechno učinil on a jeho hlasatelé, kteří, posláni do celého světa,

totum missi beneficia patris et munera dei animis hominibusque portabant, veritatis ipsius vi victae et dederunt se deo nec in magnis posuere dispendiis membra vobis proicere et viscera sua lanianda praebere.

56.1. Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt, extulere in immensum exigua gesta et angustas res satis ambitioso dilatavere praeconio.

2. Atque utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quae ab ipso gesta sunt vel quae ab eius praeconibus pari iure et potentia terminata. Magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum, et adprehendere locum fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus adposita et inditas scriptis et commentariis falsitates. | f. 22 |

3. Sed neque omnia conscribi aut in aures omnium pervenire potuerunt gesta gentibus in ignotis et usum nescientibus litterarum, aut siqua sunt litteris conscriptionibusque mandata, malevolentia daemonum, quorum cura et studium est hanc intercipi veritatem, et consimilium his hominum interpolata quaedam et addita, partim mutata atque detracta verbis syllabis litteris, ut et prudentium tardaret fidem et gestorum corrumperet auctoritatem.

4. Sed numquam fuerit, his bene ut Christus qui fuerit litterarum testimoniis, colligatur, cuius in id solum dimissa est causa, ut, si esse constieret ea vera quae dicimus, confessione omnium deus fuisse monstretur.

57.1. Non creditis scriptis nostris: et nos vestris non credimus scriptis. Falsa de Christo

nesli lidem a duším dobrodiní Otce a božské dary, přemožení silou jeho pravdy; a oddali se Bohu a nepokládali za velkou ztrátu předhodit vám své údy a svá těla k rozsápání.

56.1. Ale naši zapisovatelé ty věci lživě podali, až do nezměrnosti nafoukli ony nepatrné činy a maličkosti dostatečně zveličili horlivým rozhlašováním.

2. Avšak kéž by bylo mohlo být do spisů uvedeno to, co bylo vykonáno jím samým nebo stejným právem a mocí dokončeno jeho hlasateli. Ještě nedůvěřivějšími by vás učinila tak veliká zázračná moc a možná byste se mohli chopit toho, že se zdá velmi pravděpodobné, že k věcem byly přidány dodatky a ke spisům a komentářům lživé údaje.

3. Ale všechny skutky nemohly být ani sepsány ani se dostat k uším nevzdělaných národů, jež neznají používání písma, a jestliže byly nějaké věci písmeny a spisy zaznamenány, zlovůli démonů, jejichž péčí a snahou je zničit tuto pravdu, a snahou jim podobných lidí byly některé věci upraveny a přidány, zčásti změněny a zkráceny o slova, slabiky a písmena, aby to poškodilo víru vzdělaných a narušilo autoritu vykonaných činů.

4. Ale nikdy nebude těmito písemnými svědectvími dobře zachyceno, kdo byl Kristus, jehož případ je otevřen proto, aby, kdyby se potvrdilo, že to, co říkáme, je pravda, se vyznáním všech ukázalo, že byl Bůh.

57.1. Nevěříte naším spisům, a my nevěříme vašim spisům. Vytváříme si o Kristu lži: a vy

conpingimus: et vos de diis vestris inania et falsa iactatis; neque enim caelo deus aliquis lapsus est aut suis res vestras commentatus est manibus aut ratione consimili nostris rebus et religionibus derogavit.

2. Ab hominibus haec scripta: et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edisertata sermonibus; et quidquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de vestris haec dicta paribus sumite atque habetote momentis.

3. Vultis vera esse quae in vestris comprehensa sunt scriptis: et quae in nostris consignata sunt litteris confiteamini necesse est esse vera. Falsitatis arguitis res nostras: et nos vestras arguimus falsitatis. | **f. 22b** |

4. Sed antiquiora, inquit, nostra sunt ac per hoc fidei et veritatis plenissima: quasi vero errorum non antiquitas plenissima mater sit et non ipsa pepererit res eas quae turpissimas diis notas ignominiosis concinnaverunt in fabulis.

5. Ante milia enim annorum decem non potuerunt falsa et audiri et credi aut non simillimum veri est, fidem vicinis et finitimis quam spatiorum inesse longinquitate distantibus?

6. Testibus enim haec, illa opinionibus adseruntur et proclivius multo est, minus esse in recentibus fictionis quam in antiqua obscuritate summotis.

58.1. Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt et idcirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendacis, mente

stále o svých bozích říkáte nepravdy a lži; žádný bůh totiž nikdy z nebe nespadol ani svýma rukama nezaznamenal vaše věci, ani podobným způsobem nenarušil naše zvyky a náboženství.

2. Tyto spisy byly napsány lidmi: i ony spisy byly napsány lidmi, vyjádřeny řečí smrtelníků; a cokoli jste se pokusili říci o našich autorech, totéž přijměte i o těch svých a mějte za stejně důležité.

3. Tvrdíte, že to, co je obsaženo ve vašich spisech, je pravdivé: pak uznejte, že i to, co je popsáno v našich spisech, musí být pravdivé. Připisujete nám nepravdivost: a tu připisujeme i my vám.

4. Ale naše jsou starší, říkáte, a proto jsou přeplněné pravdou a věrohodností: jako by dávná doba nebyla vpravdě nejplodnější matkou omylů a ona sama nezrodila ty věci, které opěvovaly hanebné zmínky o bozích v potupných příbězích.

5. Před deseti tisíci lety totiž lži nemohly být slyšeny a nemohlo se jim věřit, či není snad pravdě nejpodobnější, že hodnověrnost je vlastní spíše tomu, co je blízké a nedávné než tomu, co je odděleno dlouhým časovým úsekem?

6. To první je totiž doloženo svědky, to druhé domněnkami a je mnohem pravděpodobnější, že v nedávném je mnohem méně smyšleného v tom, co je zahaleno dávnou temnotou.

58.1. Ale vaše spisy jsou napsané nevzdělanými a neznalými lidmi, a proto není radno jim lehkomyšlně uvěřit. Hleď, zda toto není spíše důvod, proč tyto spisy nejsou poskvrněné

simplici prodita et ignara lenocinis ampliare.

2. Trivialis et sordidus sermo est. Numquam enim veritas sectata est fucum nec quod exploratum et certum est circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem. Collectiones enthymemata definitiones omniaque illa ornamenta quibus fides queritur adsertioni suspicantes adiuvant, non veritatis liniamenta demonstrant?

3. Ceterum qui scit, quid sit illud quod dicitur, nec definit nec colligit neque alia sectatur artificia verborum, quibus capi consueti sunt audientes et ad consensum rei circumscriptionis necessitate traduci.

59.1. Barbarismis, soloecismis obsitae sunt, | f. 23 | inquit, res vestrae et vitiorum deformitate pollutae.

2. Puerilis sane atque angusti pectoris reprehensio, quam si admitteremus ut vera sit, abiciamus ex usibus nostris quorundam fructuum genera, quod cum spinis nascuntur et purgamentis aliis, quae nec alere nos possunt nec tamen impediunt perfrui nos eo, quod principaliter antecedit et saluberrimum nobis voluit esse natura.

3. Quid enim officit, o quaeso, aut quam praestat intellectui tarditatem, utrumne quid glabre an hirsuta cum asperitate promatur, inflectatur quod acui an acuatur quod oportebat inflecti?

4. Aut qui minus id quod dicitur verum est, si in numero peccetur aut casu praepositione participio coniunctione? Pompa ista sermonis et oratio missa per regulas contionibus litibus

lžemi, jsou sepsané prostě a neobsahují žádné ozdoby.

2. Jazyk je jednoduchý a nízký. Pravda se totiž nikdy nežene za příkrasami a to, co je vyzkoušené a jisté, nepoužívá obsáhlé řečnické okliky. Rekapitulace, dokazování, vymezování pojmů a všechny ty další ozdoby, které obvykle slouží k tomu, aby tvrzení získalo větší hodnověrnost, napomáhají domněnkám, neukazují však podobu pravdy.

3. Ostatně, kdo ví, o čem je řeč, ani nevynezuje ani nevyvozuje ani se nežene za jinými slovními ozdobami, s jejichž pomocí má být posluchač zaujat a donucen k souhlasu klamavým nátlakem.

59.1. Vaše spisy, říká náš oponent, jsou plné barbarismů, mluvnických nepřesností a narušené hrubými chybami.

2. To je vpravdě dětinská a úzkoprsá kritika, a jestliže uznáme, že je pravdivá, vyloučíme ze svého užívání některé druhy plodů, které, protože se rodí s trny a jinými nedostatky, nás nemohou nakrmit, ale ani nám nebrání, abychom si plně vychutnali to, co původně předchází a co je nám k velkému užitku.

3. Vždyť co, prosím, brání, či jaká překážka stojí v cestě poznání, zdali je řeč hladká či drsná s ostny, zda je klidná, když měla být důrazná; či naopak důrazná, když měla být klidná?

4. Nebo o méně je řeč pravdivá, když se udělá chyba v čísle nebo pádě, předložce, participiu nebo spojce? Tato jazyková velkolepost a dodržování mluvnických pravidel ať se pěstuje

foro iudiciisque servetur deturque illis immo qui, voluptatum delinimenta quaerentes, omne suum studium verborum in lumina contulerunt.

5. Cum de rebus agitur ab ostentatione summotis, quid dicatur spectandum est, non quali cum amoenitate dicatur, nec quid aures commulceat, sed quas adferat audientibus utilitates: maxime cum sciamus etiam quosdam sapientiae deditos non tantum abiecisse sermonis cultum verum etiam, cum possent ornatus atque uberius eloqui, trivialem studio humilitatem secutos, ne conrumperent scilicet gravitatis rigorem et sophistica se potius ostentatione iactarent.

6. Enimvero dissoluti est pectoris in rebus seriis quaerere voluptatem, et cum tibi sit ratio cum male se habentibus atque aegris, sonos auribus infundere dulciores, non medicinam | **f. 23b** | vulneribus admovere.

7. Quamquam si verum spectes, nullus sermo natura est integer, vitiosus similiter nullus. Quoniam est enim ratio naturalis aut in mundi constitutionibus lex scripta, ut hic paries dicatur et haec sella, cum neque sexus habeant femininis generibus masculisque discretos neque quisquam docere doctissimus me possit ipsum hic et haec quid sint aut cur ex his unum sexum virilem designet, femininis generibus id quod sequitur adplicetur.

8. Humana ista sunt placita et ad usum sermonis faciendi non sane omnibus necessaria: nam et haec paries forsitan et hic sella dici sine ulla reprehensione potuissent, si ab initio sic

na jednáních, ve sporech, na foru a na soudech, ať je tedy ponechána těm, kteří, hledající omezené rozkoše, všechno své snažení vložili do okrášlování slov.

5. Pokud jde o věci, které nejsou přikrášlené, je třeba mít na zřeteli to, co se říká, ne s jakým půvabem se to říká či nakolik to uším lahodí, ale to, jaký užitek to přináší posluchačům: a tím spíše proto, že víme, že někteří moudrosti oddaní muži nejenže odhodili pěstění krásné řeči, ale i když mohli mluvit vznešeněji a výmluvněji, drželi se raději prostého vyjadřování, aby nenarušili dojem vážnosti a aby snad nepodléhali sofistickému vychloubání.

6. Vždyť jistě je projevem lehkomyšlnosti ve vážné věci, když ty máš co do činění s churavými a nemocnými, dopřáváš jejich uším laskavá slova, ale nepřikládáš léčivý prostředek na rány.

7. Pročež, pokud se pořádně podíváš, zjistíš, že žádná řeč co do povahy není bezvadná, a podobně žádná není zcela chybná. Neboť z jaké přirozené příčiny či kvůli jakému zákonu zapsanému v řádu světa se říká *hic paries* a *haec sella*,³⁵⁵ když nemají ani pohlaví, podle nichž by se rozlišil mužský a ženský rod, a nikdo učený mě nemůže naučit, co je *hic* (tento) a *haec* (tato) a proč jedno z těchto slov označuje mužský rod a druhé se používá k označení rodu ženského.

8. Jsou to lidské zásady, jež nejsou při používání jazyka pro všechny nezbytně nutné: neboť by mohli bez jakéhokoli přemýšlení říci *hic sella* a *haec paries*, kdyby to tak bylo bývalo

³⁵⁵ Slovní hříčka, s jejíž pomocí chce Arnobius ilustrovat úzus užívání gramatických rodů, který nelze rozumově vysvětlit.

dici placuisset et a sequentibus saeculis communi esset in sermocinatione servatum.

9. Et tamen o isti, qui pollutas res nostras vitiorum criminamini foeditate, strigiliginas et vos istas libris illis in maximis atque admirabilibus non habetis?

10. Nonne aliud haec utria aliud dicitis hos utres, caelus et caelum, non item pileus et pileum, non item crocus et crocum, non item fretus et fretum? Non item apud vos est positum hoc pane et hic panis, hic sanguis et hoc sanguen, candelabrum et iugulum ratione eadem iugulus et candelaber?

11. Nam si singula nomina non possunt genera plura habere quam singula neque eadem possunt huius esse generis et illius, genus enim transire genus in alterum | f. 24 | non potest, tam peccat qui genera masculina femininis pronuntiat legibus quam ab eo peccatur qui articulos masculinos femininis generibus anteponit.

12. Atqui vos conspicimus et res masculinas <feminine> et femineas masculine et quas esse dicitis neutras et illo et hoc modo sine ulla discretione depromere.

13. Aut igitur nulla est culpa indifferenter his uti et frustra nos dicitis soloecismorum obscenitate deformes, aut si certum est singula quibus debeant rationibus explicari, in similibus vitiis vos quoque versamini, quamvis Epicados omnes, Caesellios Verrios Scauros teneatis et

zvykem říkat již od počátku a v následujících dobách to bylo zachováno v běžné řeči.

9. A tím spíše vy, kdo naše spisy obviňujete kvůli velkému množství chyb, nemáte i vy v těch svých velkých a pozoruhodných knihách chyby?

10. Neříkáte snad jednou *haec utria* a podruhé *hos utres, caelus* i *caelum*, *pileus* i *pileum*, *crocus* i *crocum*, *fretus* i *fretum*? Neříká se u vás *hoc pane* i *hic panis*, *hic sanguis* i *hoc sanguen*, *candelabrum* i *iugulum* a stejně tak *iugulus* a *candelaber*?

11. Neboť, jestliže jednotlivá jména nemohou mít více rodů než jeden, ani nemohou být jednoho rodu a zároveň druhého, jeden rod totiž nemůže přejít do jiného rodu, pak se dopouští chyby ten, kdo užívá mužská jména v ženských tvarech, stejně jako ten, kdo klade mužská zájmena před jména ženského rodu.

12. Ale sledujeme, že vy užíváte mužská jména ve tvaru ženského rodu a ženská ve tvaru mužského rodu a že to, co označujete jako neutrum, užíváte v tom i onom tvaru bez jakéhokoli rozlišení.

13. Buď tedy není chybou užívat jich bez rozlišení a vy nás zbytečně obviňujete z gramatických pochybení, nebo, jestliže je jisté, že jednotlivých slov musí být užíváno podle pravidel, pak i vy děláte stejné chyby, přestože se přidržíte všech Epikádů,

60.1. Sed si deus, inquit, fuit Christus, cur forma est in hominis visus et cur more est interemptus humano?

2. An aliter potuit invisibilis illa vis et habens nullam substantiam corporalem inferre et commodare se mundo, conciliis interesse mortalium, quam ut aliquod tegmen materiae solidioris adsumeret, quod oculorum susciperet iniectum et ubi se figere ineptissimae posset contemplationis obtutus?

3. Quis est enim mortalium qui quiret eum videre, quis cernere, si talem voluisset inferre se terris qualis ei primigenia natura est et qualem se ipse in sua esse noluit vel qualitate vel numine?

4. Adsumpsit igitur hominis formam et sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, ut et videri posset et conspici, verba faceret et doceret atque omnis exequeretur res eas propter quas | **f. 24b** | in a mundum venerat faciendas, summi regis imperio et dispositione servatis.

61.1. Quid enim, dicit, rex summus ea quae in mundo facienda esse decreverat sine homine simulato non quibat efficere? Si oporteret ita fieri quemadmodum dicitis, ita fortasse fecisset; quia non oportuit, aliter fecit.

60.1. Ale, říkají, jestliže Kristus byl Bohem, proč byl viděn v podobě člověka a proč byl zabit po lidském způsobu?

2. Mohla snad ona neviditelná síla, nemající žádnou tělesnou podstatu vstoupit do světa a dát se mu k dispozici, a být (tak) přítomna ve společenství smrtelníků jinak než, tím, že přijala jakési hmotné tělo, jež by bylo možno vidět očima a na něž by se mohl upínat hloubavý pohled?

3. Vždyť kdo ze smrtelníků by byl schopen ho vidět, kdo rozpoznat, kdyby se byl chtěl světu zjevit takový, jaký je ve své původní přirozenosti, a jaký sám nechtěl být ve své jsoucnosti a božskosti?

4. Přijal tedy podobu člověka a svou moc skryl v podobnosti našemu rodu, aby se mohl ukázat a být spatřen, aby mluvil a učil a aby mohl vykonat všechny ty skutky, kvůli nimž do světa přišel, aby je vykonal, podle vůle a plánu nejvyššího krále.

61.1. Proč tedy, říká náš oponent, nejvyšší král nemohl učinit to, co ustanovil, že je ve světě třeba vykonat, bez přijaté podoby člověka? Kdyby bylo třeba, aby se to stalo tak, jak říkáte, snad by to tak byl učinil, protože to však nebylo třeba, učinil to jinak.

³⁵⁶ Arnobius zde předkládá krátký seznam významných římských gramatiků, již jsou všichni zmiňováni v plurálu. Takovýto úzus je u Arnobia obvyklý a plurál často slouží k zdůraznění. Viz též McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 297, pozn. 296.

2. Quare isto voluit et illo genere noluit, latent [aliter] involutae et vix ullis comprehensibiles causae, quas accipere fortasse potuisses, si non esses iam dudum ad non accipiendum paratus et prius te formares ad non credendi frontem quam tibi esset expositum id quod novisse atque audire conquireres.

62.1. Sed more est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere divinas in res potest mortis occasus nec interitionis dissolutione dilabi id quod est unum et simplex nec ullarum partium congregatione compactum.

2. Quis est ergo visus in patibulo pendere, quis mortuus? Homo quem induerat et secum ipse portabat.

3. Incredibile dictu est et caecis obscuritatibus involutum. Si velis, non caecum est et similitudine proxima constitutum. Si quo tempore Sibylla praesagia, oracula illa depromens, fundebat vi ut dicitis Apollinis plena, ab impiis esset caesa atque interempta latronibus: numquid Apollo diceretur in ea esse occisus?

4. Si Bacis, si Helenus, Marcius alique similiter vates hariolantes essent vita et luce privati: numquid aliquis diceret lege eos humanitatis extinctos qui illorum per ora loquentes vias rerum | f. 25 | postulantibus explicabant?

5. Mors illa quam dicitis adsumpti hominis fuit non ipsius, gestaminis non gestantis, quam nec ipsam perpeti succubisset vis tanta, si non agenda res esset et inexplicabilis ratio fati clausis patefacienda mysteriis.

2. Proč to chtěl učinit tak a nechtěl jiným způsobem, tyto důvody zůstávají skryté a stěží pro kohokoli rozpoznatelné; ty bys je snad mohl pochopit, kdybys již nebyl připraven k jejich nechápání a zformoval se k nevěření dříve, než by ti bylo vyloženo to, co bys chtěl poznat a slyšet.

62.1. Ale byl zabit lidským způsobem. Ne on sám: božství totiž nemůže propadnout zániku ve smrti, ani to, co je jedno a jednoduché a netvoří souhrn složených částí, nemůže podléhat rozkladu.

2. Kdo byl tedy spatřen, jak visí na kříži, kdo byl ten mrtvý? Člověk, kterého na sebe vzal a sám se sebou nesl.

3. To, co bylo řečeno, je neuvěřitelné a zahalené neproniknutelnou temnotou. Jestliže bys chtěl, není to nejasné a je to podložené podobnými příklady. Kdyby v jisté době věštce Sibylla, vydávajíc ony věštby, jak říkáte, naplněna silou Apollónovou, byla odstraněna a zavražděna bezbožnými lotry: říkalo by se snad, že v ní byl zabit Apollón?

4. Kdyby Bakis,³⁵⁷ Helenus, Marcius a podobně i jiní věštcí byli při věštění zbaveni života a zabiti: říkal by snad někdo, že byli podle lidského zákona zabiti ti, kteří, mluvíce skrze jejich ústa, ukazovali tazatelům, jaký bude běh událostí?

5. Ona smrt, o níž mluvíte, byla smrtí onoho napodobeného člověka, ne Boha samého, neseného, ne nesoucího, kterou by tak veliká moc ani nebyla musela vytrpět, kdyby nebylo tak potřebné tu věc učinit a kdyby nebylo třeba

³⁵⁷ Znamý řecký věstec.

63.1. Quae sunt ista, inquires, clausa atque obscura mysteria? Quae nulli nec homines scire nec ipsi, qui appellantur dii mundi, parte queunt aliqua suspicionis atque opinionis attingere, nisi quos ipse dignatus est cognitionis tantae inpertire muneribus et in abditos recessus thesauri interioris inducere.

2. Vides enim, si nollet inferri sibi a quoquam manus, summa illi fuisse contentione nitendum, ut hostes ab se suos vel potestate universa prohiberet?

3. Qui caecis restituerat lumina, is efficere si deberet non poterat caecos? Qui debilibus integritatem, is debiles reddere difficultati habuit aut labori? Qui claudos praecipiebat incedere, is motus conligere membrorum nervorum duritia nesciebat? Qui extrahebat ab tumulis mortuos, huic arduum fuerat letum cui vellet indicere?

4. Sed quia fieri ratio ea quae fuerant destinata poscebat et hic in ipso mundo nec modo quam gestum est alio, inaestimabilis illa atque incredibilis lenitas iniurias in se hominum puerilibus pro ineptiis ducens manus in se porrigi ab inmanibus passa est durissimisque latronibus nec reputandum putavit quid illorum | **f. 25b** | dissignasset audacia, dummodo suis ostenderet, quid ab sese expectare deberent.

5. Cum enim de animarum periculis multa, multa de illarum contra <salute> insinualet, magister, atque auctor ad officiorum

nepřístupnými tajemstvími osudu zjevit její nevyjádřitelný smysl.

63.1. Zeptáš se, jaká jsou ta skrytá a nepřístupná tajemství? Ta nejsou schopni poznat ani lidé, ani sami ti, kdo jsou označováni jako bohové světa, se k nim nemohou žádnými domněnkami ani nazíráním přiblížit; mohou je poznat pouze ti, kteří jím byli uznáni za hodné takového poznání a mohou obdržet tyto dary a proniknout do tajného zákoutí skrytého pokladu.

2. Vždyť vidíš, kdyby nechtěl, aby na něj kdokoli vztáhl ruku, neměl se snad ze všech sil vynasnažit, aby od sebe veškerou mocí odvrátil své nepřátele?

3. Ten, kdo slepým vrátil zrak, ten že by nemohl slepotu znovu způsobit? Ten, který slabým vrátil zdraví, ten že by jim nemohl vrátit postižení a soužení? Ten, jenž přikazoval, aby chromí chodili, ten že by nedokázal omezit pohyb tělesných částí necitlivostí nervů? Ten, který vyváděl mrtvé z hrobů, tomu by mělo připadat těžké přivodit smrt, komu by chtěl?

4. Ale protože bylo třeba, aby se stalo, co bylo ustanoveno, a tak, jak se to stalo, právě zde, na tomto světě, on ve svém nesmírném a neuvěřitelném milosrdenství, hledě na bezpráví lidí vůči němu jako na dětinské hlouposti, dopustil, aby ho strašní a necitelní lotři připravili o život, a nepokládal za nutné usvědčit je z troufalosti, aby ukázal jen svým, co od něj mají očekávat.

5. Když totiž informoval o mnoha nebezpečích pro duše, mnoho o tom, co jim neprospívá ke spáse, jako učitel a zákonodárce určil

convenientium fines suas leges et constituta direxit: non superbiae fastum comminuit, non libidinum extinxit flammam, non hiatum compressit aviditatis, non tela extorsit e manibus atque omnia seminaria totius vitiositatis abscidit?

6. Ipse denique non lenis, non placidus, non accessu facilis, non familiaris adfatu, non humanas miseras indolens omnes omnino crucibus et corporalibus adfectos malis, morbis, unica illa benignitate miseratus reddidit et restituit sanitati?

64.1. Quid ergo vos subigit, quid hortatur maledicere conviciari inexpressibiles cum eo conserere simultates, quem redarguere, quem tenere nemo omnium possit ullius facinoris in reatu?

2. Tyrannos ac reges vestros, qui postposito deorum metu donaria spoliant populanturque templorum, qui proscriptionibus exilis caedibus nudant nobilitatibus civitates, qui matronarum pudorem ac virginum vi subruunt atque eripiunt licentiosa, appellatis indigetes atque divos, et quos odiis acrioribus conveniebat a vobis carpi, pulvinaribus aris templis atque alio mactatis cultu ludorum et celebritate natalium.

3. Nec non et illos omnes, qui conscriptione voluminum multiformi maledictis mordacibus carpunt | f. 26 | publicos mores, qui luxurias ac vitas vestras secant urunt dilacerant, qui sui temporis posteris notas scriptorum perpetuitate prolant: qui matrimonia persuadent habenda esse communia, qui cum pueris cubitant formosis lascivientibus nudis, qui pecudes vos

povinnosti odpovídající jeho ustanovením a nařízením; neprolomil snad nadutost pýchy, neuhasil plameny vášní, neuzavřel hrdlo žádostivosti, nevyrvál zbraně z rukou a nevykořenil veškerá semeniště neřesti?

6. Nakonec on sám, nebyl snad mírný, tichý, přístupný všem, oblíbený, rmoutící se nad lidským neštěstím, a smilovav se, nevrátil ve své jedinečné dobrotě zdraví úplně všem, kdo byli stíženi tělesnými útrapami a nemocemi?

64.1. Co vás tedy nutí, co vás povzbuzuje, abyste tupili a uráželi toho, kterého nikdo z lidí nemůže usvědčit z nepravosti ani ho nemůže obžalovat z žádného zločinu, a projevovali mu nesmiřitelné nepřátelství?

2. Svě vládce a krále, kteří, zapomenuvše na bázeň před bohy, vykrádají a pustoší chrámové pokladnice, kteří pomocí proskripcí, vyhnanství, vraždění, ožebračují významné občany, kteří svévolným násilím připravují ženy a dívky o počestnost, ty označujete jako národní bohy a jako božské a ty, které byste měli tupit, uctíváte lehátky, oblouky, chrámy, hrami, oslavami narozenin a dalšími druhy oslav.

3. A nejen ty, ale i všechny ostatní, kteří v různých svých spisech kousavými zlořečenými narušují obecné mravy, kteří oddělují přepych a vaše životy, trýzní a ubližují, kteří díky zachovaným spisům odhalují budoucím pokolením hanebnost své doby: kteří se domnívají, že je třeba žít ve společných manželstvích, kteří lehávají s laškovnými

esse, qui fugitivos, qui exules, qui vilissimae servos notae, furiosos praedicant et insanos, admirantes plaudentes ad caeli sustollitis sidera, bybliotheacarum reponitis in arcanis, quadrigis et statuis muneramini et quantum est in vobis velut quadam aeternitate donatis immortalium testificatione titulorum:

4. solum Christum conpellare dilacerare, potestis si deum, vultis, immo solum si liceat beluarum agrestium ritu cruentis oribus mandere, comminutis cum ossibus transvorare.

5. Quodnam quaeso ob meritum dicite, cuius ob peccati culpam? Quid ab eo commissum est, quod tenorem infleceret recti et in odia vos aspera furialibus stimulis concitaret? Quia animarum vestrarum custodem se missum solo indicavit ab rege, quia vobis immortalitatem ferre, quam vos habere confiditis humanis paucorum adseverationibus suasi?

6. Quodsi esset apud vos certum falsa illum dicere, spes etiam vanissimas polliceri, nec sic video fuisse causam, cur eum deberetis odisse, cur hostili animadversione damnare, immo, si animus vobis clemens fuisset et mitis, vel propter id solum eum deberetis | **f. 26b** | amplecti, quod optabilia vobis sponderet et prospera, quod bonarum esset nuntius rerum, quod ea praedicaret quae nullius animum laederent, securioris quinimmo expectationis implerent.

65.1. O ingratum et impium saeculum, o in privatam perniciem incredibili pectoris

pěknými nahými chlapci, kteří vás mají za zvířata, za zběhlíky, za vypovězené, za podřadné otroky, za zuřivce a blázny: podivující se a tleskající vynášíte je k nebeským hvězdám, uchováváte jejich knihy v úkrytech knihoven, obdarováváte je čtyřspřežími a sochami, a nakolik jen můžete, poskytujete jim věčnost svědectvím nezničitelných nápisů:

4. Jen Krista, kdyby to u Boha bylo možné, chcete pronásledovat a trhat na kusy, a jestliže by to jen bylo možné, jako divoké šelmy ho vydat krvavým tlamám a pohlit i se zlamanými kostmi.

5. Kvůli jakému provinění, ptám se, řekněte, za jaký hřích? Co udělal, co by se odchylovalo od správné cesty a ve vás bodavými ostny vzbudilo zběsilou nenávist? Že o sobě zjevil, že je strážcem vašich duší poslaný samotným Králem, že vám přináší nesmrtelnost, o níž věříte, že ji stejně máte, přesvědčení nemnoha lidskými ujištěními?

6. I kdybyste byli přesvědčeni, že říká lži a slibuje marné naděje, ani tak nepozoruji, že by byl nějaký důvod, proč byste ho měli nenávidět, proč byste ho měli odsuzovat a zahrnovat nepřátelskými útoky; naopak, kdyby váš duch byl laskavý a vlídný, už jen proto byste ho museli přijmout, že vám slíbil štěstí a to, po čem jste dlouho toužili, protože byl poslem dobra, protože předpovídal to, co žádnou duši netrápilo, ba naopak naplňovalo očekáváním bezpečí.

65.1. Ó nevděčné a bezbožné pokolení, uvržené neuvěřitelnou tvrdostí srdce do vlastní zkázy.

obstinatione pravatum.

2. Si aliquis ad vos medicus ex summotis venisset et numquam vobis regionibus cognitis medicamen pollicens tale quod a vestris corporibus omnia omnino prohiberet morborum et valetudinum genera: non certatim omnes accurreretis, non blanditiis omnibus atque honoribus fotum familiaria susciperetis in moenia, non illud medicaminis genus optaretis esse certissimum, non verum, quod immunes vos fore ab tam innumeris vexationibus corporum usque ad ultimos fines sponderet aetatis?

3. Et licet ambigua res esset, committeretis vos tamen nec potionem incognitam dubitaretis haurire spe salutis proposita atque amore incolumitatis incensi.

4. Eluxit atque apparuit Christus rei maximae nuntiator, auspiciam faustum portans et praeconium salutare credentibus.

5. Quaeenam est ista crudelitas, inhumanitas quae tanta, quinimmo, ut verius eloquar, fastidium, supercilium, nuntiatorem muneris et portitorem tanti non tantum verborum maledictionibus scindere, verum etiam bello gravi atque omnibus persequi telorum effusionibus et ruinis?

6. Non placent ea quae dicit et cum | f. 27 | offensionibus audiuntur a vobis: pro ludicris ea vaticinationibus computate. Stolidissimas res loquitur et fatua dona promittit: ridete ut sapientes vos viri et in suis erroribus fatuitantem relinquite volutari.

7. Quaeenam est haec feritas, ut repetamus quae dicta sunt saepius, quae libido tam carnifex, inexpiabile bellum indicere nihil de te merito, dilacerare si detur eum velle per viscera, qui

2. Kdyby k vám ze vzdálených a vám zcela neznámých míst přišel někdo jako lékař, nabízejí vám lék, který by z vašich těl dostal každý neduh a každou nemoc: neběželi byste snad k němu všichni jako o závod a nesnažili byste se ho všemi poklonami a poctami získat jako přítele pro své město, nepřáli byste si, aby onen lék byl účinný a aby sliboval, že budete odolní vůči tolika nesčetným tělesným neduhům až do konce života?

3. A i kdyby ta věc byla nejistá, přesto byste mu důvěřovali a nezdráhali byste se neznámý nápoj vypít, povzbuzeni slíbenou nadějí na uzdravení a touhou po zdraví.

4. Zazářil a zjevil se Kristus, zvěstovatel veliké věci, nesa šťastné znamení a věřícím zprávu o spasení.

5. Jaká je to krutost, jak veliká nelidskost, či, abych správněji řekl, zpupnost a domýšlivost, zvěstovatele a nositele tak velkého daru nejen sužovat takovými zlořečenými, slovními urážkami, ale i stíhat ho krutým bojem a všemi útočnými zbraněmi?

6. Nelíbí se vám, co říká, a posloucháte to s nelibostí: máte jeho slova za směšná prorocství. Říká velmi hloupé věci a slibuje pošetilé dary: smějte se mu, jako se moudří muži smějí vám, nechte hloupost válet se v jejich omylech.

7. Jaká je to zuřivost, abychom zopakovali, co bylo vícekrát řečeno, jaká sžíravá touha, vyhlásit nesmyslnou válku tomu, kdo se proti tobě nijak neprovinil, a kdyby to bylo možné,

non modo nullum intulerit malum nulli sed aequaliter benignus hostibus diceret, quidnam his salutis deo portaretur a principe, quid esset facto opus ut interitum fugerent et immortalitatem consequerentur ignotam?

8. Cumque novitas rerum et inaudita promissio audientium turbaret mentes et credulitatem faceret haesitare, virtutum omnium dominus atque ipsius mortis extincor hominem suum permisit interfici, ut ex rebus consequentibus scirent in tuto esse spes suas quas iam dudum acceperant de animarum salute nec periculum mortis alia se posse ratione vitare.

roztrhat na kusy toho, kdo nejen nijak nikomu neuškodil, ale dokonce stejně laskavě říkal nepřátelům, jaká spása jim je přinášena nejvyšším Bohem a co je třeba činit, aby unikli záhubě a dosáhli nepoznané nesmrtnosti?

8. A protože novost těch věcí a neslýchané zaslíbení znejistilo mysli těch, kteří to poslouchali, a začali pochybovat o věrohodnosti, Pán všech mocných činů a přemožitel samotné smrti dovolil, aby byl zabit jeho člověk, aby z toho, co následovalo, lidé poznali, že jejich naděje na spásu duší, jež již dříve měli, jsou v bezpečí a že se nemohou žádným jiným způsobem vyhnout nebezpečí smrti.

7.2 Kniha druhá

1.1. Hoc in loco tribui si ulla facultas posset, vellem cum his omnibus quibus nomen invisum est Christi ab instituta principaliter defensione de verticulo paulisper facto talia verba miscere:

2. Si nullam esse ducitis contumeliam respondere aliquid interrogatos, edissertate nobis et dicite: quid rei, quid causae est, quod tam gravibus insectamini Christum bellis, vel | **f. 27b** | quas eius continetis offensas, ut ad eius nominis mentionem rabidorum pectorum effervescatis ardoribus?

3. Numquid regiam sibi vindicans potestatem terrarum orbem cunctum legionibus infestissimis occupavit et pacatas ab exordio nationes alias delevit ac sustulit alias sibi parere cervicibus compulit subiugatis?

4. Numquid ardoribus avaritiae flagrans universas opes illas, quibus se genus humanum studiose contendit impleri, possessionis suae mancipio vindicavit?

5. Numquid libidinum cupiditatibus gestiens pudicitiae repagula vi fregit aut alienis furtim insidiatus est matrimoniis?

6. Numquid adrogantiae supercilio tumidus iniurias et contumelias passim sine ullius personae discriminibus inrogavit?

2.1. Et non | **f. 28b** | in cunctos et lumen praetenderit vitae et periculum ignorantiae amoverit?

2. Qui si dignus non esset, cui auscultare deberetis et credere, vel hoc ipso fuerat non aspernandus a vobis, quod salutaria vobis

1.1. Chtěl bych se na tomto místě – kdyby k tomu byla příležitost, po malé odbočce od původního záměru – obrátit ke všem těm, již mají Kristovo jméno v nenávisti, a přidat tato slova:

2. Jestliže nepovažujete za potupu odpovědět na několik otázek, vysvětlete nám a řekněte: co je základem a příčinou, že Krista pronásledujete tak těžkými boji, či jaké urážky od něj trpíte, že planete prudkým hněvem při zmínce o jeho jménu?

3. Uchvátil snad, přisvojuje si královskou moc, celý svět, s pomocí nepřátelských legií a vyhubil nebo zničil snad jedny od počátku pokojné národy a druhé, podrobiv si je jhem, donutil, aby ho byly poslušny?

4. Vzal si snad, zachvácen lakomstvím, do vlastnictví a k dispozici všechno to bohatství, jímž se lidský rod pilně snaží obklopovat?

5. Překročil snad násilím, veden vášněmi, meze mravnosti, nebo tajně usiloval o cizí manželky?

6. Působil snad, jat zpujnou netolerancí a nadutostí, bezpráví a příkoří bez ohledu na kohokoli?

2.1. A neukázal všem světlo života a neodstranil nebezpečí nevědomosti?

2. Ale, kdyby on nebyl hoden, abyste mu věřili a byli ochotni mu naslouchat, nemusel být vámi odmítnut, protože vám ukázal to, co vede ke

ostenderet, quod vias vobis ad caelum et vota immortalitatis optaret.

3. At enim odio dignus est, quod ex orbe religiones expulit, quod ad deorum cultum prohibuit accedi.

4. Ergone ille religionis extinator et impietatis auctor arguitur, qui veram in orbe religionem induxit, qui hominibus caecis et revera in impietate degentibus pietatis aperuit ianuas et cui se summitterent indicavit?

5. An ulla est religio verior officiosior potentior iustior, quam deum principem nosse, scire deo principi supplicare, qui bonorum omnium solus caput et fons est, perpetuarum pater fundator et conditor rerum, a quo omnia terrena cunctaque caelestia animantur motu inriganturque vitali, et qui si non esset, nulla profecto res esset quae aliquod nomen substantiamque portaret.

3.1. Nisi forte dubitatis, an sit iste de quo loquimur imperator, et magis esse Apollinem creditis, Dianam Mercurium Martem.

2. Da puerum iudicem³⁵⁸ et haec omnia

spáse, a ukazoval vám cesty do nebe a zaslíbení nesmrtnosti.

3. Ale vždyť si zaslouží nenávisť, protože ze světa vyhnal náboženství, protože zakázal připojovat se k uctívání bohů.

4. Je tedy pokládán za ničitele náboženství a podporovatele bezbožnosti ten, který do světa přinesl pravé náboženství, ten, který slepým a těm, kdo opravdu setrvali v bezbožnosti, otevřel brány zbožnosti a ukázal, komu by se měli podříditi?

5. Nebo existuje nějaké opravdovější, poctivější, mocnější a spravedlivější náboženství než znát nejvyššího Boha, vědět jak se modlit k nejvyššímu Bohu, jenž sám je hlavou a pramenem veškerého dobra, otcem, zakladatelem a původcem věčných věcí, jímž je oživováno a občerstvováno životodárným pohybem všechno pozemské i nebeské a bez něhož by nebylo nic a nic by nemělo jméno a podstatu.

3.1. Pochybujete možná, zda tento nejvyšší vládce, o němž hovoříme, existuje, a spíše věříte, že existuje Apollón, Diana, Merkur či Mars.

2. Ustanov chlapce jako soudce a on, pozoruje

³⁵⁸ Marchesi v původním textu uvádí: „*da verum iudicium*“, což však neodpovídá dalšímu kontextu. Variantu s interpretací místa jako „*puerum iudicem*“ uvádí nicméně Marchesi v kritickém aparátu MARCHESI, *Concetto. Arnobii Adversus nationes libri VII*, s. 67, pozn. k řádce 19. V překladu toto znění zohledňují některé starší překlady vycházející z latinského vydání Orelliho, který takovéto čtení navrhuje (tak např. Von Besnard). McCracken – a dle jeho slov většina edic – se nicméně přiklání ke znění: „*da verum iudicium*“. C. Coxe v poznámkách ke svému překladu Arnobia uvádí shrnutí problematiky následovně: „*So the most MS. and almost all edd., reading da verum iudicium, for which Heraldus suggested da natura, or verum animae iudicium... as if appeal were made to the inner sense; but in his later observations he proposed da puerum iudicem, which is adopted by Orelli. Meursius merely trasposinh d-a, reads much more naturally ad – „ad verum iudicium“.*“

circumspiciens quae videmus magis an sint dii ceteri dubitabit quam | f. 29 | in deo cunctabitur, quem esse omnes naturaliter scimus, sive cum exclamamus: O deus, sive cum illum testem deum constituimus improborum et quasi nos cernat faciem sublevamus ad caelum.

3. Sed minoribus supplicare diis homines vetuit. Dii enim minores qui sint aut ubi sint scitis? Perstrinxit vos aliquando suspicio illorum aut mentio, ut merito feratis indigne abrogatos his cultus et honoris inpartitione viduatos?

4. Quod si non mentis elatio et typhus qui appellatur a Graecis obstaret atque officeret vobis, iam dudum scire potuissetis, quid aut quare prohibuerit fieri, intra fines quos stare religionem voluerit veram, quantum vobis periculum nasceretur ex eo quod putaretis obsequio vel ex quibus malis emergeretis, si insidioso renuntiaretis errori.

4.1. Verum haec omnia inlustrius commemorabuntur et planius, cum ulterius prorsus fuerimus eveci. Monstrabimus enim Christum non impietatem docuisse nationes, sed ab latronibus pessimis miserorum hominum inprudenciam vindicasse.

2. Non credimus, inquit, vera esse quae dicit. Quid enim? Quae vos negatis vera esse apud

toto všechno, co vidíme, bude spíše pochybovat, zda existují ostatní bohové, než o existenci Boha, o němž všichni přirozeně víme, že existuje, buď když voláme: „ó bože“ nebo když jej činíme svědkem proti nespravedlivým lidem, a jako kdyby nás viděl, zdviháme tvář k nebi.

3. Ale on zakázal, aby se lidé obraceli s prosbami na nižší bohy. Víte snad, kdo jsou ti nižší bohové nebo kde jsou? Zapůsobilo na vás někdy tušení jejich existence nebo zmínka o nich natolik, že byste byli upřímně rozhořčeni z důvodu ničení jejich kultu a ukončení jejich uctívání?

4. Protože, kdyby vám nebránila a neomezovala vás hrdost a *typhus* – způsob myšlení, který je tak nazýván Řeky, museli byste už dávno vědět, co nebo proč zakázal činit, mezi jakými hranicemi chtěl, aby stálo pravé náboženství, jak velké nebezpečí pro vás vzniklo z toho, že se zdráháte ho poslouchat, či z jakých špatností byste se zachránili, kdybyste odmítli ono nebezpečné bloudění.

4.1. Toto všechno bude podrobněji a obsírněji zmíněno, až pokročíme o něco dále. Ukážeme totiž, že Kristus neučil pohany bezbožnosti, ale že osvobodil lidskou nerozumnost od velmi zlých padouchů.

2. Nevěříme, říkáte, že to, co říká, je pravda. Co tedy? Jste přesvědčeni, že to, co odmítáte jako

ROBERTS, A., DONALDSON, J.: AnF, vol. 6, s. 434, pozn. 6. Oproti tomu jiný anglický překlad George, E. McCrackena přijímá, stejně jako náš překlad, interpretaci „*puerum iudicem*“ a úsek překládá: „*Put the decision up to a child.*“ McCracken, s. 115. a v poznámce uvádí, že navazuje na Orelliho, Heralda a Meissera. McCracken, s. 302.

vos liquet, cum imminetia et nondum passa nullis possint rationibus refutari?

3. Sed et ipse quae pollicetur non probat. Ita est: nulla enim, ut dixi, futurorum potest existere comprobatio.

4. Cum ergo haec sit condicio futurorum, ut teneri et comprehendi nullius possint anticipationis tactu, nonne purior ratio est, [et] ex duobus | **f. 29b** | incertis et in ambigua expectatione pendentibus id potius credere quod aliquas spes ferat quam omnino quod nullas? In illo enim periculi nihil est, quod dicitur imminere cassum <si> fiat et vacuum; in hoc damnum est maximum id est salutis amissio, si cum tempus advenerit aperiatur non fuisse mendacium.

5.1. Quid dicitis, o nescii, etiam fletu et miseratione dignissimi? Ita non extimescitis, ne forte haec vera sint quae sunt despectui vobis et praebent materiam risus? Nec saltem vobiscum sub obscuris cogitationibus volvitis, ne quod hoc die credere obstinata rennuitis perversitate, redarguat serum tempus et inrevocabilis paenitentia castiget?

2. Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod iam per omnes terras in tam brevi temporis spatio immensi nominis huius sacramenta diffusa sunt;

3. quod nulla iam natio est tam barbari moris et mansuetudinem nesciens, quae non eius amore versa molliverit asperitatem suam et in placidos sensus adsumpta tranquillitate migraverit;

4. quod tam magnis ingeniis praediti oratores

nepravdivé, není pravdivé, jak tedy něco, co nepominulo, ale ještě se neudálo, nemůže být nijak vyvráceno?

3. Ale i on sám to, co slíbil, nedokazuje. Ano: neboť, jak jsem řekl, neexistuje žádné dokázání budoucích věcí.

4. Pokud tedy jsou budoucí věci takové, že o nich nikdo nemůže nic vědět a odhalit je, není pak rozumnější ze dvou nejasných a protikladných představ o budoucnosti věřit spíše té, která přináší nějaké naděje, než té, která nepřináší vůbec žádné? Vždyť v tom druhém případě nehrozí žádné nebezpečí, když se odhalí, že to, o čem mluví jako o budoucím, by se náhle jevílo jako prázdné a bezvýznamné. V tom prvním však dojde k veliké škodě, totiž ztrátě spásy, jestliže, když přijde čas, by se odhalilo, že to nebyla lež.

5.1. Co říkáte, vy neznámkové, kteří jste nanejvýš hodní pláče a soucitu? Tak vy se nebojíte, že může být pravdivé to, čím pohrdáte a čemu se smějete? Neuvažujete snad vskrytu, že to, čemu se zvrácenou rozhodností odmítáte věřit, ukáže pozdější čas a přinese nevyhnutelné pokání?

2. Nebo pro vás není dostatečným argumentem, abyste uvěřili, ani to, že v tak krátkém a nepatrném čase se již do všech zemí rozšířila služba tomuto velikému jménu tak;

3. že již neexistuje žádný národ tak barbarských mravů a neznalý mírnosti, který by tvář v tvář jeho lásce nezmírnil svou tvrdost a nepřešel k mírumilovnosti;

4. že řečníci obdaření tak velkým nadáním,

grammatici rhetores consulti iuris ac medici, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expetunt spretis quibus paulo ante fidebant;

5. quod ab dominis se servi cruciatibus adfici quibus statuerint malunt, solvi coniuges matrimoniis, exheredari a parentibus liberi quam fidem rumpere Christianam et salutaris militiae | f. 30 | sacramenta³⁵⁹ deponere;

6. quod cum genera poenarum tanta sint a vobis proposita religionis huius sequentibus leges, augeatur res magis et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosius populus obnitatur et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitetur?

7. An numquid haec fieri passim et inaniter creditis, fortuitis incursibus adsumi has mentes? itane istud non divinum et sacrum est?

8. Aut sine deo eorum tantas animorum fieri conversiones, ut, cum carnificis unci aliique innumeri cruciatus quemadmodum diximus inpendeant credituris, velut quadam dulcedine atque | f. 27b | omnium virtutum amore correpti cognitatis accipiant rationes atque mundi omnibus rebus praeponant amicitias Christi?

6.1. Nisi forte obtunsi et fatui videntur hi vobis, qui per orbem iam totum conspirant et coeunt in istius credulitatis adsensum.

2. Quid ergo? vos soli sapientiae conditi atque intelligentiae vi mera nescio quid aliud videtis et profundum: Soli esse nugae intellegitis haec omnia, soli verba et pueriles ineptias ea quae

rétori, gramatikové, znalci práva a lékaři i ti, kteří pátrají po tajných filosofických naukách, s pohrdáním odmítnuvše to, čemu ještě krátce předtím věřili, se upínají k tomuto učení;

5. že otroci se raději chtějí nechat pány mučit, manželé rozvést manželství a děti být vyděděny svými rodiči, než aby zradili křesťanskou víru a porušili službu spásy;

6. že prý, přestože jste stanovili tolik způsobů potrestání pro ty, kdo následují nařízení tohoto náboženství, přesto se rozhojňuje a přes všechno vyhrožování persekucemi a zákazy lidé velmi odvážně vzdorují a právě snahami o jejich potlačení jsou k víře pobízeni?

7. Myslíte si, že to se všude děje jen tak, že je jejich mysl zmítána nahodilými pohnutkami? Není to božské a svaté?

8. Nebo se takové změny smýšlení dějí v duších lidí bez Boha, takže, nehledě na řeznické háky a jiná nesčetná mučení, která, jak jsme řekli, hrozí věřícím, ti, jakoby uchvácení okouzlením a láskou ke všem ctnostem, drží se učení a před všechny věci světa kladou společenství s Kristem?

6.1. Zdalipak se vám nezdají hloupí a pošetilí ti, kteří se po celém světě scházejí a sjednocují ve smyslu téhle víry.

2. Co tedy? Vy jediní jste nejspíš oddaní moudrosti a čisté síle důvtipu a vidíte, nevím co jiného hlubokého: jediní asi chápete, že všechno to, co očekáváme, že přijde od

³⁵⁹ K výkladu termínu *sacramentum* viz GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 79.

nobis promittimus principali ab rege ventura.

3. Unde quaeso est vobis tantum sapientiae traditum, unde acuminis et vivacitatis tantum vel ex quibus scientiae disciplinis tantum cordis adsumere, divinationis tantum potuistis hau | f. 28 | rire?

4. Quia per casus et tempora declinare verba scitis et nomina, quia voces barbaras soloecismosque vitare, quia numerosum et structum compositumque sermonem aut ipsi vos nostis efferre aut incomptus cum fuerit scire, quia Fornicem Lucilianum et Marsyam Pomponi obsignatum memoria continetis, quia quae sint in litibus constitutiones, quot causarum genera, quot dictionum, quid sit genus, quid species, oppositum a contrario quibus rationibus distinguatur, idcirco vos arbitramini scire, quid sit falsum, quid verum, quid fieri possit aut non possit, quae imorum summorumque natura sit?

nejvyššího krále, jsou hlouposti, pouhá slova a dětinské malichernosti.

3. Odkud, ptám se, vám byla dána taková moudrost? Odkud taková bystrost a živelnost? Z jakých vědeckých nauk máte takové poznání nebo můžete vynášet taková proroctví?

4. Protože umíte podle pádů a časů časovat slovesa a skloňovat jména, protože se dokážete vyhnout barbarským výrazům a gramatickým chybám, protože jste se naučili jak hovořit strojenou a uhlazenou řečí, nebo jak rozpoznat, kdyby byla neupravená, protože máte na paměti Luciliův Fornix³⁶² a Pomponiovi přiřčeného Marsya,³⁶³ protože znáte pravidla soudních sporů, jaké jsou druhy žalob, jaké způsoby obhajoby, co je rod a druh, jakými znaky se protikladné liší od opačného, proto se domníváte, že víte, co je lživé a co pravdivé, co se stát může a co nemůže, jaká je podstata nejvyššího a nejnižšího?

³⁶² Slovo samo původně znamená oblouk, ve specifickém významu též nevěstinec. K tomuto výkladu se také uchylují některé ze starších překladů. Von Besnard např. překládá: „... *des Lucilianus Bordel und des Pomponius Martyas...*“ von BESNARD, Franz Anton. *Afrikaner's Arnobius sieben Bücher wider die Heiden: aus dem lateinischen übersetzt und erklärt von Franz Anton von Besnard*, s. 58. Vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o Luciliovu takto pojmenovanou satyru, necháváme v našem překladu název nepřeložen.

³⁶³ Jak uvádí G. E. McCracken v poznámkách ke svému překladu Arnobia, autorovým cílem je zde poukázat na literární vzdělanost jeho oponentů zmínkou o znalosti i méně významných děl. Lucilius je v Arnobiově díle zmíněn ještě jednou v V, 18. McCracken, *Arnobius adv. gen.*, s. 305, pozn. 30. Mimo Arnobiův text se však o žádném zmiňovaných děl nedochovaly žádné zmínky. Moderní badatelé se shodují, že v prvním případě by se mohlo jenat o narážku na ztracené Luciliovy satiry, jež pojednávaly o nemravnostech. Pro více informací viz COXE, *Arnobius*, s. 435, pozn. 15. Vzhledem k porušenosti textu, četným konjekturám a nemožnosti srovnání s možnými citovanými spisy nelze otázku této Arnobiový narážky přesvědčivě vyřešit.

5. Numquamne illud vulgatum perstrinxit aures vestras, sapientiam hominis stultitiam esse apud deum primum?

7.1. Atque ipsi penitus perspicitis vos ipsos, si quando de rebus disceptatis obscuris et naturalia pergitis reserare secreta, et ipsa quae dicitis, quae adseveratis, quae capitali plerumque contentione defenditis, nescire vos et unumquemque suspensiones suas <pro> probatis et comprehensis pertinaci obluclatione tutari.

2. Quid enim, si verum perspiciam, etiamsi omnia saecula in rerum investigatione ponantur, scire per nos possumus, quos ita caecos et superbos nescio quae res protulit et concinnavit invidia, ut, cum nihil sciamus omnino, fallamus nos tamen et in opinionem scientiae sub inflati pectoris tumore tollamur?

3. Ut enim divina praeteream et naturali obscuritate res mersas, potest quisquam explicare mortalium, id quod Socrates ille | f. 28b | comprehendere nequit in Phaetro, homo quid sit aut unde sit, anceps varius mobilis pallax multiplex multiformis,

4. in quos usus prolatus sit, cuius sit excogitatus ingenio, quid in mundo faciat, cur malorum tanta experiatur examina,

5. Copak se tato dobře známá věc nikdy nedostala k vašim uším, že lidská moudrost je před nejvyšším Bohem bláznovstvím?³⁶⁴

7.1. Nejspíš sami jasně nevidíte, že když diskutujete o tajemných věcech a chcete proniknout k tajemství přírody, neznáte ani to, co říkáte, co tvrdíte, co obhajujete v boji na život a na smrt, a nevidíte, že každý z vás předkládá své domněnky jako dokázané a poznané pravdy a usilovně za ně bojuje.

2. Co tedy? Můžeme sami skrze sebe poznat, vidím-li pravdu, i kdyby všechny věky byly využity ke zkoumání věcí, my, které nevím jaké věci stvořily a zformovaly v důsledku závisti tak slepé a zpupné, že i když nic nevíme, sami sebe přece klameme a necháváme se s nabuřelým sebevědomím povznášet představou znalosti?

3. Aby tedy přešel božství a to, co je přirozeně zakryto, může kdokoli ze smrtelníků vyložit to, co onen Sókratés nemohl uchopit ve Faidru, totiž: co je člověk nebo odkud pochází, bytost nespolehlivá, nestálá, vrtkavá, úskočná, proměnlivá, mnohotvárná?

4. K jakému účelu byl vytvořen? Kým byl vymyšlen? K čemu je na světě? Proč zakouší tolik zlého?

³⁶⁴ Arnobius zde podává relativně zřetelnou lehce parfrázovanou narážku na 1 K 3,19, kde v latinském znění čteme: „*Sapientia enim huius mundi stultitia est apud Deum.*“ (1 K 3,19) Vzhledem k Arnobiovým slovům „*illud vulgatum*“ však nelze vyloučit možnost, že náš autor zde nepracoval přímo s biblickým textem, ale citaci znal z doslechu a považoval ji tedy za všeobecně známou, nebo ji převzal od některého z nemnohých křesťanských autorů. Vzhledem ke skutečnosti, že jediným autorem, jehož dílo se podařilo prokázat jako zdroj Arnobiovy inspirace je Klémens Alexandrijský, mohla by aluze na list Korintským snad pocházet z jeho *Stromat* (5.1), jak uvádí McCracken. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 306.

5. utrum| **f. 30** |ne illum tellus uliginis alicuius conversa putore tamquam vermes animaverit, tamquam mures, an fitoris alicuius et fabricatoris manu liniamenta haec corporis atque oris acceperit formam?

6. Potest, inquam, scire in medio haec posita atque in sensibus constituta communibus, quibus causis mergamur in somnos, quibus evigilemus, quibus modis fiant insomnia, quibus visa:

7. immo quod ambigit in Theaeteto Plato, vigilemus aliquando an ipsum vigilare quod dicitur somni sit perpetui portio, et quod agere videamur, insomnium;

8. cum videre nos dicimus, radiorum et luminis intentione videamus an rerum imagines advolent et nostris in pupulis sidant; utrum sapor in rebus sit an palati contagionibus fiat; quibus ex causis pili nigrorem ingenitum ponant neque omnes pariter sed paulatim adiciendo | **f. 30b** | canescant;

9. quid sit quod humores universi unum corpus efficiant mixtione, solum oleum respuat immersionem in se pati, sed in suam naturam impenetrabile semper perspicue colligatur;

10. ipse denique animus, qui immortalis a vobis et deus esse narratur, cur in aegris aeger sit, in infantibus stolidus, in senectute defessus delira effutiat et insana?

11. Quorum infirmitas et inscientia miserabilis hoc magis est, ut cum fieri possit ut veri aliquid aliquando dicamus, et hoc ipsum nobis

5. Dala mu dala život země změnivší se kvůli vlhkosti v bažinu, stejně tak jako červům a myším, nebo tyto tělesné obrysy a křivky získaly tvar z ruky nějakého tvůrce a zhotovitele?

6. Může, pravím, poznat toto, co je obecně známé a založené v obecném smýšlení, z jakých příčin usínáme, z jakých se probouzíme, jakým způsobem vznikají sny, jakým zjevení:

7. To, o čem uvažuje Platón v Theaitétovi, totiž zda někdy bdíme, nebo to, čemu se říká bdění, je součástí trvalého snu, a když se zdá, že něco činíme, jedná se o sen;

8. když říkáme, že vidíme, zda vidíme díky paprskům a světlu, nebo proto, že k nám přicházejí obrazy věcí a zachycují se na našich zornicích; zda je chuť ve věcech, nebo vzniká až v kontaktu s jazykem;³⁶⁵ z jaké příčiny ztrácejí vlasy svou přirozenou černou barvu a ne všechny najednou, ale pomalu postupně šedivěji;

9. Co je příčinou toho, že všechny tekutiny při smíchání vytvoří jednu masu, jenom olej se odmítá takovému smíchání přizpůsobit a vždy se zřetelně spojuje se své původní neproniknutelné podoby;

10. a nakonec sama duše, o níž říkáte, že je nesmrtelná a že je bohem, proč je v nemocných nemocná, v dětech pošetilá a ve stáří vyčerpaná, nerozumně žvaní a blázní?

11. Jejich slabost a neznalost tím více zasluhuje slitování, že, pokud by se nám stalo, že bychom někdy řekli něco správného, i to samo pro nás

³⁶⁵ Doslova „patrem“. *Palatus*, někdy také *palatum* je primárně označením pro *patro*, přeneseně je však termín často užíván ve významu *ústa* nebo také *chuť*. Pro snazší srozumitelnost volíme volný překlad českým „jazyk“.

incertum sit, an veri aliquid dixerimus.

8.1. Et quoniam ridere nostram fidem consuestis atque ipsam credulitatem facietis iocularibus lancinare, dicite, o festivi et meraco sapientiae tincti et saturi potu, estne operis in vita negotiosum aliquod atque actuosum genus, quod non fide praeunte suscipiant sumant atque adgrediantur actores?

2. Peregrinamini, navigatis non domum vos credentes peractis negotiationibus remeaturus? Terram ferro scinditis atque oppletis seminum varietate non credentes vos frugem percepturos esse vicibus temporariis?

3. Coniugalia copulatis consortia non futura esse credentes casta et officiosi foederis in maritos? Liberorum susceptatis prolem non incolumem credentes fore et per gradus aetatis venturam senectutis ad metas?

4. Aegritudines corporum medicorum committitis manibus non credentes morbos posse mitigata asperitate leniri? Bella cum hostibus geritis non victoriam vos credentes | f. 31 | proeliorum successionibus relatuos?

5. Veneramini deos et colitis non credentes illos esse et propitias aures vestris supplicationibus accommodare?

9.1. Quid? Illa de rebus ab humana cognitione sepositis, quae conscribitis ipsi, quae lectitatis, oculata vidistis inspectione et manibus tractata tenuistis? Nonne vestrum quicumque est huic vel illi credit auctoribus? Non quod sibi persuaserit quis verum dici ab altero velut quadam fidei astipulatione tutatur?

bude nejisté, zda jsme řekli pravdu.

8.1 A protože jste si zvykli vysmívat se naší víře a samu věrohodnost podrývat veselými žerty, řekněte, vy vtipálkové napojení čistou moudrostí a přesycení tímto nápojem, jsou v životě nějaká díla a jednání, ke kterým jejich vykonavatelé přistupují, začínají je a pouštějí se do nich, aniž by předem měli víru v jejich uskutečnění?

2. Vydáváte se na cesty, podnikáte plavby nevěříce, že se po vyřízení svých záležitostí vrátíte domů? Rozrýváte zemi pluhem a osíváte ji rozličnými semeny, nevěříce, že, až se změní roční období, získáte plody?

3. Uzavíráte manželské svazky, nevěříce, že budou čestné, a že manželská smlouva nebude porušena? Vychováváte děti, nevěříce, že zůstanou zdravé a s přibývajícím věkem dojdou až ke stáří?

4. Tělesné choroby svěřujete do rukou lékařů, nevěříce, že je utiší a obtíže zmírní? Vedete války s nepřáteli, nevěříce, že v bojích, které přijdou, zvítězíte?

5. Oslavujete a uctíváte bohy, nevěříce, že existují a že milostivě dopřejí sluchu vašim prosbám?

9. 1. Co? Co jste sami psali nebo četli o věcech, které jsou za hranicemi lidského poznání, to jste snad viděli na vlastní oči, drželi v rukou a ohmatali? Nevěří snad každý z vás v takovém případě tomu nebo onomu autorovi? Kdo je přesvědčen o pravdivosti něčeho, co řekl jiný, neužívá při tom nějakou oporu pro tuto svou

2. Qui cunctarum <rerum> originem <ignem> esse dicit aut aquam, non Thaleti aut Heraclito credit? Qui causam in numeris ponit, non Pythagorae Samio, non Archytæ?

3. Qui animam dividit et incorporales constituit formas, non Platoni Socratico? Qui quintum elementum principalibus adplicat causis, non Aristoteli Peripateticorum patri? Qui ignem minatur mundo, et venerit cum tempus arsurum, non Panaetio Chrysippo Zenoni?

4. Qui individuís corporibus mundos semper fabricatur et destruit, non Epicuro Democrito Metrodoro? Qui nihil ab homine comprehendi <autumat> atque omnia caecis obscuritatibus involuta, non Arcesilæ, Carneadi, non alicui denique Academiae veteris recentiorisque cultori?

10.1. Ipsi demus principes et praedictarum patres sententiarum, nonne ea quae dicunt suis credita suspicionibus dicunt? Vidit enim Heraclitus res ignium conversionibus fieri, concretionem aquarum Thales, Pythagoras numeros coire, incorporales | **f. 31b** | formas Plato, individuorum Democritus concursiones? Aut illi, qui autumant nihil posse omnino comprehendi, an sit verum quod dicunt sciunt, ut ipsum quod definiunt veritatis esse intellegant pronuntiatum?

víru?

2. Ten, kdo říká, že počátkem všech věcí je oheň nebo voda, nevěří snad Tháletovi nebo Hérakleitovi? Ten kdo hledá prvotní příčinu v číslech, nevěří snad samskému Pýthagorovi, nebo Archytovi?³⁶⁶

3. Ten, kdo duši dělí a uznává existenci netělesných obrazů, nevěří snad Sókratem inspirovanému Platónovi? Ten, kdo k prvotním příčinám přidává pátý prvek, nevěří snad Aristotelovi, otci peripatetiků? Ten, kdo se obává, že oheň ohrožuje svět a že vzplane, až přijde čas, nevěří snad Panaetiovi, Chrysippovi a Zenónovi?³⁶⁷

4. Ten, kdo za pomoci dále nedělitelných látek světy stále tvoří a ničí, nevěří snad Epikúrovi, Démokritovi a Metrodórovi? Ten, kdo říká, že člověk nemůže nic chápat a že je slepým vše zahaleno temnotou, nevěří snad Archesiláovi a Karneadovi, nebo snad některému stoupenci staré či nové Akademie?

10.1. A nakonec sami vůdci a otcové zmíněných filosofických směrů neříkají snad, že jejich názory stojí na předpokladech, kterým uvěřili? Spatřil Hérakleitos opravdu, že věci povstaly z ohně, Thálés, že vznikly přetvořením vod, viděl Pýthagoras, že se čísla spojila, nebo Platón, že se spojily netělesné tvary, spatřil Démokritos, jak se spojily nerozdělitelné části? Nebo ti, kteří tvrdí, že vůbec nic není možno poznat, vědí snad, že to, co říkají, je pravdivé, aby pochopili, že to, co definují, je pravda?

³⁶⁶ Matematik a filosof pýthagorejské školy v Tarentu. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 97.

³⁶⁷ Ibid.

2. Cum igitur comperti nihil habeatis et cogniti omniaque illa quae scribitis et librorum comprehenditis milibus credulitate adseveretis duce, quaenam haec est iudicatio tam iniusta, ut nostram derideatis fidem, quam vos habere conspicitis nostra in credulitate communem?

3. Sed sapientibus vos viris omnibusque instructis disciplinarum generibus creditis. Nempe illis, qui nihil sciscunt nec pronuntiant unum, qui pro suis sentiis bella cum adversantibus conserunt et pervicacia semper digladiantur hostili, qui cum alter alterius labefactant destruunt convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt nec posse aliquid sciri ex ipsa dissensione monstrarunt.

11.1. Sed officiant haec <nihil> nihilque impediunt, plurimum quominus eis credere atque auscultare debeat: et quid est, quod in hac parte aut vos plurimum habeatis aut nos minus?

2. Vos Platoni, vos Cronio, vos Numenio vel cui libuerit creditis: nos credimus et adquiescimus Christo.

3. Iniquitas haec quanta est, ut cum utriusque auctoribus stemus sitque nobis et vobis unum et socium credere, vobis velitis dari quod ita ab illis dicatur accipere, nos ea quae proferuntur a Christo | f. 32 | audire et spectare nolitis?

4. Atquin si causas causas, partes partibus voluerimus aequare, magis nos valemus ostendere quid in Christo fuerimus secuti quam in philosophis quid vos.

5. Ac nos quidem in illo secuti haec sumus:

2. Protože tedy nemáte nic ověřené a jisté a všechno to, co píšete, a pojednáváte v tisících knih, tvrdíte, spoléhající se na víru, jak nespravedlivé je potom vaše rozhodnutí vysmívat se naší víře, o níž i vy zjišťujete, že je nám všem společná?

3. Ale vy věříte moudrým, ve všech učeních zkušeným mužům. Zajisté takovým, kteří ani nic nevědí ani neprohlašují, pro své názory bojují s těmi, kdo jim odporují a stále zápasí se zatvrzelostí nepřátel, kteří ničící, trhající a cupující názory jeden druhého, učinili všechno nejasným a právě tou růzností názorů ukázali, že nikdo nemůže nic vědět.

11.1. To však ničemu nestojí v cestě a nijak nebrání, abyste jim o to více museli věřit a naslouchat: a proč v této důvěře vy máte mnohem více a my méně?

2. Vy věříte Platónovi, Kroniovi, Numeniovi nebo komu se vám zlíbí: my věříme Kristu a spoléháme se na něj.

3. Jak veliká je to nespravedlnost, že i když vy i my se opíráme o authority, i když vy i my máme jednu obecnou víru, přece chcete, aby vám bylo dovoleno přijímat to, co jimi bylo řečeno, ale nechcete, abychom my poslouchali a přijímali to, co bylo zvěstováno Kristem?

4. Ale kdybychom snad chtěli srovnat důvod s důvodem, jednu stranu s druhou, pak jsme my schopni mnohem lépe ukázat, proč následujeme Krista, než jste vy schopni vysvětlit, proč následujete filosofy.

5. My ho totiž následujeme kvůli tomuto: kvůli

opera illi<us> magna potentissimasque virtutes, quas variis edidit exhibuitque miraculis, quibus quivis posset ad necessitatem credulitatis adduci et iudicare fideliter non esse quae fierent hominis sed divinae alicuius atque incognitae potestatis.

6. Vos in philosophis virtutes secuti quas estis, ut magis vos illis quam nos Christo oportuerit credere? Quisquamne illorum aliquando verbo uno potuit aut unius imperii iussione non dicam maris insanias aut tempestatum furores prohibere, compescere, non caecis restituere lumina aut sine luminibus natis dare, non ad vitam revocare defunctos, non annosas dissolvere passiones: sed quod levissimum multo est, fervunculum, scabiem aut inhaerentem spinulam callo una interdictione sanare?

7. Non quo illos negemus aut morum esse integritate laudabiles aut non omni genere studiorum et disciplinarum paratos; nam et verbis eos luculentissimis scimus loqui et compositionibus fluere levigatis, concludere acutissime syllogismos, ordinare sequaciter inductiones, suas reddere definitionibus formulas, partiri, dividere, multa dicere de numerorum generibus, multa de musicis, geometricas res etiam suis scitis et praeceptionibus explicare.

8. Sed quid istud ad causam? Numquid enthymemata | **f. 32b** | syllogismi resque aliae similes scire illos veritatem spondent aut ea re digni sunt quibus necessario debeat rebus de obscurissimis credi? Personarum contentio non est eloquentiae viribus set gestorum operum virtute pendenda. Ille <non> est dicendus auctor bonus, qui sermonem candidule

jeho velikým skutkům a mocným činům, které vykonal a projevil v rozličných zázracích, jimiž může být každý přiveden k potřebě víry a upřímně posoudit, že to, co se dělo, nebylo z lidské moci, ale z jakési moci božské a neznámé.

6. Jaké schopnosti filosofů jste však následovali vy, že jim musíte důvěřovat více než my Kristu? Kterýpak z nich někdy mohl jedním slovem nebo na jeden mocný příkaz neříkám utišit a zastavit rozbouřené moře nebo běsnění bouře, vrátit slepým zrak nebo ho dát těm, kdo se slepí již narodili, mrtvé povolát zpět k životu, odstranit letité bolesti: ale, co je mnohem, mnohem snazší, jedním příkazem uzdravit puchýřek, štípnutí nebo tvrdý vráidek?

7. Co však nemůžeme popírat, že jsou chvályhodní pro čistotu svých mravů, a zkušení ve všech druzích jednání a učení; neboť také víme, že hovoří velice vybranými slovy a překypují uhlazenými jazykovými obraty, že velmi důvtipně vytvářejí sylogismy, formulují přesně a důsledně vývody, podporují své formulace definicemi, vytvářejí rozčlenění a rozdělení, mnoho mluví o druzích čísel, mnoho o hudbě a také, jak víte, matematické záležitosti vykládají podle svých nauk a principů.

8. Ale k čemu to v podstatě je? Cožpak enthymemata, sylogismy a jiné podobné věci jim zaručují, že poznají pravdu, nebo jsou kvůli tomu hodni toho, aby se jim důvěřovalo v těch nejskrytějších věcech? Hodnocení lidí totiž nezáleží ve schopnostech výmluvnosti, ale je založeno v moci jejich skutků a děl. Nemůže být označen jako hodnověrná autorita ten, kdo

prompsit, sed qui quod pollicetur divinatorum operum prosequitur sponsione.

12.1. Argumenta vos nobis et suspicionum argutias proferatis: quibus ipse si Christus – cum pace hoc eius et cum venia dixerim – populorum in conventibus uteretur, quis adquiesceret, quis audiret, quis eum promittere aperte aliquid iudicaret, aut quis cassa et nuda iactantem, quamvis esset imprudens et facilitatis stolidae, sequeretur?

2. Virtutes sub oculis positae et inaudita illa vis rerum, vel quae ab ipso fiebant palam vel ab eius praeconibus celebrabantur in orbe toto, ea subdidit adpetitionum flammam et ad unius credulitatis adsensum mente una concurrere gentes et populos fecit et moribus dissimillimas nationes.

3. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quae in India gesta sunt, apud Seras Persas et Medos, in Arabia, Aegypto, in Asia, Syria, apud Galatas Parthos Phrygas, in Achaia Macedonia Epiro, in insulis et provinciis omnibus quas sol oriens atque occidens lustrat, ipsam denique apud dominam Romam, in qua cum homines sint Numae regis artibus atque antiquis superstitionibus occupati, non distulerunt | **f. 33** | tamen res patrias linquere et veritati coalescere Christianae.

4. Viderant enim currum Simonis magi et quadrigas igneas Petri ore difflatas et nominato Christo evanuisse: viderant, inquam, fidentem dis falsis et ab eisdem metuentibus proditum

přednáší řeč umně, ale ten, jehož sliby jsou provázeny odpovídajícími božskými skutky.

12.1. Vy nám předkládáte argumenty a umně domněnky: kdyby je sám Kristus – ať toto řeknu s jeho pokojem a milostí – použil před shromážděným lidem, kdo by souhlasil, kdo by naslouchal, kdo by usoudil, že něco otevřeně slibuje, nebo kdo by, ač nevzdělaný a pošetile lehkověrný, následoval toho, kdo přináší jen prázdné a neužitečné věci?

2. Zázraky, jež se odehrály před očima lidí, a neslýchaná síla skutků vykonaných veřejně buď jím samým nebo jeho následovníky byly oslavovány po celém světě, vyvolaly plameny touhy a to, že se v přijetí jedné víry jednomyslně sešli pohané i občané a národy nejrozličnějších mravů.

3. Vždyť lze vyjmenovat a přesně vypočítat to, co se událo v Indii, u Sérů,³⁶⁸ Peršanů a Médů, v Arábii, Egyptě, v Asii, Sýrii, u Galatů, Parthů a Frýgů, v Řecku, Makedonii a Épeiru, na všech ostrovech a v provinciích, které slunce osvěcuje na východě i na západě, dokonce v samotném hlavním městě Římě, v němž, přestože jsou zde lidé ovlivněni učením krále Numy a starodávnými pověrami, nezdráhali se zvyky předků opustit a přimknout se ke křesťanské pravdě.

4. Spatřili totiž, jak vůz Šimona mága a ohnivá čtyřspřeží vyšedší z Petrových zmizely po vyslovení Kristova jména: spatřili, pravím, jak on, spoléhaje se na falešné bohy, byl jimi ve

³⁶⁸ Sérové, řecky Σηροες, dálnovýchodní národ sídlící na sever a východ od Indie v Číně, pro Římany známý výrobou hedvábí.

pondere praecipitatum suo cruribus iacuisse prae fractis, post deinde perlatum Brundam cruciatibus et pudore defessum ex altissimi culminis se rursus praecipitasse fastigio.

5. Quae omnia vos gesta neque scitis neque scire voluistis neque umquam vobis necessaria iudicastis, ac dum vestris fiditis cordibus et quod typhus est sapientiam vocatis, dedistis circumscriptoribus locum, illis, inquam, noxiis, quorum nomen interest obsolefieri Christianum, superfundendi caligines atque obscurandi res tantas, eripiendae vobis fidei subiciendique contemptus, ut, quia sibi praesentiunt finem pro meritis imminere, vobis quoque immitterent causam, per quam periculum adire possetis et viduari benignitate divina.

13.1. Interea tamen o isti, qui admiramini, qui stupetis doctorum et philosophiae scita, ita non iniustissimum ducitis inequitare, includere tamquam stulta nobis et bruta dicentibus, cum vel ea vel talia repperiamini et vos dicere quae nobis dici pronuntiari que ridetis?

2. Nec mihi cum his sermo est qui per varia sectarum deverticula dissipati has atque illas partes opinionum diversitate fecerunt: | **f. 33b** | vos, vos appello qui Mercurium, qui Platonem Pythagoramque sectamini, vosque ceteros, qui estis unius mentis et per easdam vias

strachu zrazen, a stižen těžkostmi, ležel se zlámanýma nohama, a posléze, byv nakonec přenesen do Brundy, vysílený útrapami a studem vrhl se dolů z nejvyššího vrcholku střechy.

5. Všechny tyto události vy neznáte ani jste je znát nechtěli, ani se nedomníváte, že by pro vás byly důležité, a protože se spoléháte na svou mysl a pýchu nazýváte moudrostí, dali jste prostor podvodníkům, oněm, pravím, zhoubcům, jimž jde o poškození jména křesťanů, aby zatemnili a zahalili nesmírně významné události, aby vás připravili o víru a vydali ji opovržení a tak, tušíce blízkost svého zaslouženého konce, i vám zavdali příčinu, skrze niž byste se dostali do záhuby a byli připraveni o božskou dobrotu.

13.1. Přece však vy, kteří obdivujete důvtip učenců a filosofické poznatky a žasnete nad nimi, nepokládáte za nespravedlivé, když se nám vysmíváte a znevažujete nás, jako bychom říkali hlouposti a nesmysly, zatímco se ukazuje, že i vy říkáte buď stejné nebo podobné věci, že se vysmíváte tomu, co říkáme a prohlašujeme my?

2. Nemluvím s těmi, kteří, rozptýleni do různých filosofických škol, mění postoje a zastávají názory tu jedné, tu jiné školy: vás, vás oslovuji, kteří následujete Merkuria,³⁶⁹ Platóna a Pýthagoru, i vás ostatní, kteří se držíte jednoho názoru a v odpovídajícím souladu

³⁶⁹ Mínen je zde zřejmě Hermés Trismegistos. Pro více informací viz ТЮЛЕЕВ, В. М. *Архобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 101, pozn. 1.

placitorum inceditis unitate.

3. Audetis ridere nos, quod patrem rerum ac dominum veneramur et colimus quodque illi dedamus et permittamus spes nostras?

4. Quid Plato vester in Theaeteto, ut eum potissimum nominem, nonne animo fugere suadet e terris et circa illum semper quantum fieri potis est cogitatione ac mente versari?

5. Audetis ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur sed a vobis aliter quam sentiamus audiri?

6. Quid in Politico idem Plato? Nonne cum mundus oceperit ab occiduis partibus exoriri et in cardinem vergere qui orientis est solis, rursus erupturos homines telluris e gremio scribit senes canos decrepitos et cum anni coeperint accedere longiores per eosdem gradus quibus hodie crescitur ad incunabula infantiae desituros?

7. Audetis ridere nos, quod animarum nostrarum provideamus salutem id est ipsi nobis? Quid enim sumus homines nisi animae corporibus clausae? Vos enim non omnes pro illarum geritis incolumitatibus curas? Non quod vitii omnibus et cupiditatibus abstinetis, metus ille vos habet ne velut trabalibus clavis adfixi corporibus haereatis?

8. Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus | f. 34 | adfamini nescio quas potestates, ut sint vobis placidae neque ad sedes remeantibus patrias obstacula impeditionis opponant?

14.1. Audetis ridere nos, cum gehennas dicimus et inextinguibiles quosdam ignes, in quos

chodíte po týchž cestách.

3. Odvažujete se nám smát, že se klaníme Otci a Pánu světa, že ho uctíváme a že mu svěřujeme a na něj vkládáme své naděje?

4. A co váš Platón v Theaitétovi, toho bych zmínil především, neradí snad duši, aby utekla ze země a natolik, nakolik může, se zabývala přemýšlením a bádáním o něm?

5. Odvažujete se nám smát, že mluvíme o budoucím vzkříšení mrtvých, a my přiznáváme, že o něm mluvíme, vy však ho chápete jinak, než mu rozumíme my?

6. A co říká Platón v Politiku? Neříká snad: až svět začne vycházet na západě a naklánět se tam, kde je východ slunce, opět ze středu země vyjdou lidé, starci, šedovlasí a bezmocní, a až se roky budou prodlužovat, budou se po týchž stupních, po jakých dnes stárnou, lidé vracet zpátky do raného dětství?

7. Odvažujete se nám smát, že se staráme o spásu našich duší, tedy sebe samých? Vždyť co jiného jsme my, lidé, než duše uzavřené v tělech? Vy snad nepečujete o jejich zachování? Ne snad proto se zdržujete všech chyb a tužeb, že máte strach, abyste nezůstali vězet připoutaní k tělům jako k dřevěným trámům?

8. Co mají znamenat ty tajemné obřady a nauky, jimiž vzýváte nevíám jaké mocnosti, aby vám byly milostivy a aby nekladly překážky do cesty těm, kdo se vrací do domu předků?

14.1. Odvažujete se nám smát, když mluvíme o gehennách a nějakých nehasitelných ohních,

animas deici ab earum hostibus inimicisque cognovimus?

2. Quid Plato idem vester in eo volumine, quod de animae immortalitate composuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluvios et Pyriphlegethontem nominat, in quibus animas adseverat volvi mergi exuri? Et homo prudentiae non pravae et examinis iudicii que perpensi rem inenodabilem suscipit, ut cum animas dicat immortales perpetuas et ex corporali soliditate privatas, puniri eas dicat tamen et doloris adficiat sensu.

3. Quis autem hominum non videt quod sit immortale, quod simplex, nullum posse dolorem admittere, quod autem sentiat dolorem, immortalitatem habere non posse? Nec tamen eius auctoritas plurimum a veritate declinat. Quamvis enim vir lenis et benivolae voluntatis inhumanum esse crediderit capitali animas sententia condemnare, non est tamen absone suspicatus iaci eas in flumina torrentia flammaram globis et caenosis voraginibus taetra.

4. Iaciuntur enim et ad nihilum redactae interitionis perpetuae frustratione vanescunt.

5. Sunt enim mediae qualitatis, | f. 34b | sicut Christo auctore compertum est, et interire quae possint deum si ignoraverint, vitae et ab exitio liberari, si ad eius se minas atque indulgentias adplicarint, et quod ignotum est pateat.

6. Haec est hominis mors vera, haec nihil residuum faciens – nam illa quae sub oculis cernitur animarum est a corporibus diiugatio, non finis abolitionis extremus – haec inquam est hominis mors vera, cum animae nescientes deum per longissimi temporis cruciatum

do nichž, jak jsme poznali, jsou svými nepřáteli a odpůrci vhažovány duše?

2. A co ten váš Platón píše ve své knize, kterou sepsal o nesmrtnosti duše, nezmiňuje snad řeky Acherón, Styx a Kókytos a Pyriflegetón, v nichž, jak tvrdí, se duše pohupují, topí a jsou spalovány? A tento člověk nemalé moudrosti a zkušenosti, muž znamenitého úsudku, připouští nepochopitelnou věc, když o nesmrtelných a věčných duších, vysvobozených z tělesné hmoty, říká, že jsou trestány a že prý mohou pociťovat bolest.

3. Kdo z lidí však nevidí, že to, co je nesmrtelné, co je jednoduché, nemůže zakoušet bolest, že to, co bolest cítí, nemůže být nesmrtelné? A přece není jeho názor tak daleko od pravdy. Vždyť přestože ten jemný a laskavý muž pokládal odsouzení duší k smrti za nelidské zničit duše rozsudkem smrti, nikoli bezdůvodně předpokládal, že jsou vrhány do planoucích řek sestávajících z ohnivých toků s děsivými špinavými víry.

4. Jsou tam vhažovány, a obráceny vniveč, zanikají v beznadějnosti věčného zatracení.

5. Mají totiž nejednoznačnou přirozenost, tak jak o tom vyučoval Kristus, a mohou zaniknout, pokud by nepoznaly Boha, anebo mohou být vysvobozeny ze smrti, jestliže by přijaly jeho dary a dobrodiní, aby se stalo zjevným, co je neznámé.

6. To je pravá smrt člověka, která po sobě nic nezanechává – neboť ta, kterou lze zrakem pozorovat, je oddělení duší od těl, ne však úplný konec zničení – toto, říkám, je pravá smrt člověka, když duše neznající Boha budou po dlouhotrvajícím utrpení stráveny strašným

consumentur igni fero, in quem illas iacient quidam crudeliter saevi et ante Christum incogniti et ab solo sciente detecti.

15.1. Quare nihil est quod nos fallat, nihil quod nobis polliceatur spes cassas, id quod a novis quibusdam dicitur viris et inmoderata sui opinione sublatis, animas immortales esse, domino rerum ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, divinas sapientes doctas neque ulla iam corporis attractione contiguas.

2. Quod quia verum et certum est, et a perfecto sumus inemendabili perfectione prolati, inculpabiles et ideo inreprehensibiles vivimus, boni iusti et recti, vitiositatis nullius rei, nulla cupiditas nos vincit, nulla libido dehonestat, virtutum omnium servamus atque integramus tenorem.

3. Et quia uno ex fonte omnium nostrum defluunt animae, idcirco unum conveniensque sentimus, non moribus, non opinionibus discrepamus, deum omnes novimus nec, quot in orbe sunt homines, non sunt sententiae totidem neque infinita varietate | f. 35 | discretas.

16.1. Ac dum ad corpora labimur et properamus humana, ex mundanis circulis secuntur nos causae, quibus mali simus et pessimi, cupiditatibus atque iracundia ferveamus, exerceamus in flagitiis vitam et in libidinem publicam venalium corporum prostitutione damnemur.

2. Et quemadmodum se possunt incorporalibus corpora coniungere aut a deo principe res factae ab infirmioribus causis ad vitiorum

ohněm, do něhož je vrhnou ti sveřepí, kteří nebyli známi před Kristem a kteří jím, jediným, jenž je zná, byli odhaleni.

15.1. Pročež není k ničemu to, co by nás klamalo, nic, co by nám slibovalo prázdné naděje, to, co říkají jacísi noví muži, hrdí na své výjimečné myšlenky, že duše jsou nesmrtelné, že jsou svým stupněm důstojnosti blízké pánu a vládci světa, stvořené oním tvůrcem a otcem, jsou božské moudré a učené a nejsou nijak spojené s tělesností.

2. Proto, že je toto pravdivé a jisté, i my jsme byli stvořeni dokonalým jako dokonalí a žijeme tak jako nevinní a bezúhonní, dobří, spravedliví a čestní, prosti hříchu, nepřemáhá nás žádná touha, neposkvrňuje nás žádný chtíč, zachováváme a držíme míru všech ctností.

3. A protože duše nás všech vyvěrají z jednoho pramene, proto cítíme všechno stejně, nelišíme se v mravech ani v názorech, všichni známe Boha, a ani není na světě tolik názorů, kolik lidí, a jejich názory nejsou nekonečně rozdílné.

16.1. Ale, jakmile sklouzneme do těl a zatoužíme po lidských věcech, pronásledují nás nečisté podněty, kvůli nimž se stáváme špatnými a ještě horšími, jsme rozpalováni touhami a hněvem, vedeme život v hanebnostech a vystavováním prodejných těl se oddáváme veřejné nevázanosti.

2. Ale jak se mohou těla spojovat s tím, co je netělesné, nebo jak mohou být věci stvořené nejvyšším Bohem změněny nižšími

dehonestamenta traduci?

3. Vultis homines insitum typhum superciliumque deponere, qui deum vobis adsciscitis patrem et cum eo contenditis immortalitatem habere vos unam?

4. Vultis quaerere pervestigare rimari, quid sitis vos ipsi, cuius sitis, censeamini quo patre, quid in mundo faciatis, quanam ratione nascamini, quo pacto prosiliatis ad vitam?

5. Vultis favore deposito cogitationibus tacitis pervidere animantia nos esse aut consimilia ceteris aut non plurima differentia distantia?

6. Quid est enim, quod nos ab eorum indicet similitudine discrepare? Vel quae in nobis eminentia tanta est, ut animantium numero dedignemur adscribi?

7. Ex ossibus illis fundata sunt corpora et nervorum conligatione devincta: et nobis comparili ratione ex ossibus fundata sunt corpora et nervorum conligatione devincta.

8. Auras accipiunt naribus et per anhelitum reciprocitas reddunt: et nos spiritum consimiliter ducimus et respiramus com meatibus crebris.

9. Femininis generibus masculinisque distincta sunt: | **f. 35b** | in totidem et nos sexus nostro sumus ab auctore formati. Edunt per uteros fetus et corporalibus conciliis procreant; et nos corporum coniugationibus nascimur et ex alveis fundimur atque emittimur matrum.

10. Cibo sustentantur et potu et superfluas foeditates inferioribus egerunt abiciuntque posticis: et nos cibo sustentamur et potu et quod natura iam respuit per eosdem effundimus tramites.

11. Cura illis est omnibus famem prohibere

pohnutkami ve zdroje hříchů?

3. Chcete, lidé, odložit svou domýšlivost a povýšenost, vy, kteří jste přijali Boha jako svého otce, a tvrdíte, že máte spolu s ním stejnou nesmrtnost?

4. Chcete se ptát, zkoumat, zkoušet, co jste vy sami, či jste, jaký otec se k vám přiznává, co děláte ve světě, jak se rodíte, z jakého důvodu přicházíte na svět?

5. Chcete bez vášní, poklidným přemýšlením nahlédnout, že jsme živí tvorové buď podobní všem ostatním, nebo se od nich mnoho nelišíme?

6. Co je totiž to, co by ukazovalo rozdílnost mezi námi a nimi? Nebo co je v nás tak výjimečného, abychom mezi ně odmítali být započteni?

7. Jejich těla mají základ z kostí a jsou svázána svaly: podobně i naše těla mají základ z kostí a jsou svázána svaly.

8. Nozdrami vdechují vzduch a vydechováním ho opět vypouštějí: a také my vpouštíme a vypouštíme vzduch častými vdechy a výdechy.

9. Liší se podle mužského a ženského rodu: a stejná pohlaví byla stvořena i nám. Z dělohy vydávají plody a tvoří je tělesným stykem; i my se rodíme z tělesných svazků a vynořujeme se a jsme vytlačováni z matčina lůna.

10. Živí se pokrmem a nápojem, a nečisté zbytky vylučují a vypuzují zadními otvory: i my přijímáme pokrm a nápoj a to, co příroda již odmítla, vylučujeme stejnými cestami.

11. Všichni tito tvorové se snaží vyhnout se

mortiferam et necessario invigilare pro victu: quid aliud nos tantis agimus in occupationibus vitae, nisi ut ea quaeramus quibus famis periculum devitetur et infelix sollicitudo ponatur?

12. Morbos illa et inedias sentiunt et ad ultimum senectute solvuntur: Quid enim? Nos immunes malis ab his sumus et non eadem ratione morborum incommoditatibus frangimur et senectutis destruimur tabe?

13. Quod si et illud est verum, quod in mysteriis secretioribus dicitur, in pecudes atque alias beluas ire animas improborum, postquam sunt humanis corporibus seiunctae, manifestius comprobatur vicinos nos esse neque intervallis longioribus disparatos. Siquidem res eadem nobis et illis est una, per quam esse animantia dicimur et motum agitare vitalem.

17.1. Sed rationales nos sumus et intellegentia vincimus genus omne mutorum.

Crederem istud verissime dici, si cum ratione et consilio cuncti homines viverent, servarent officiorum tenorem, abstinerent ab inlicitis sese, | f. 36 | negotia turpia non adirent, neque quisquam pravitate consilii atque ignorantiae caecitate contraria sibimet atque inimica deposceret.

2. Vellem tamen scire quaenam sit haec ratio, per quam sumus potiores animalium generibus cunctis.

3. Quia nobis domicilia fecimus, quibus possimus hiemalia frigora et aestatis flagrantias evitare?

4. Quid, animantia cetera huius rei providentiam non habent? Nonne alia cernimus

smrtnému hladu a stále se starat o nezbytnou výživu: co jiného děláme i my v tom, co nás v životě zaměstnává, než se snažíme vyhnout se nebezpečí hladovění a odstranit tuto nešťastnou hrozbu?

12. Zakoušejí nemoci a strádání a nakonec je postihne stáří: Co tedy? Jsme snad my od těchto neduhů osvobozeni, nejsme snad i my sužováni týmiž nemocemi a nepohodlím a nejsme nakonec zničeni stařeckým strádáním?

13. Jestliže je pravda i to, co se říká v tajných mystériích, že duše nečestných přecházejí do domácích a divokých zvířat poté, co se oddělí od lidských těl, tak by se dosti jasně ukázalo, že jsme jim blízcí, a příliš se od nich nelišíme. Vždyť my i oni máme jednu společnou věc, díky níž se říká, že jsme živočichové a vládneme životodárným pohybem.

17.1. Ale my jsme rozumové bytosti a inteligencí převyšujeme všechny němé tvory.

Věřil bych, že toto je zcela správně řečeno, kdyby všichni lidé žili s takovým rozumem a rozmyslem, kdyby vždy plnili své povinnosti, zdržovali se nedovoleného, kdyby nečinili nečestné věci a kdyby se nikdo nesnažil kvůli ničemnému úmyslu a kvůli slepé nevědomosti o to, co je pro něj škodlivé a zhoubné.

2. Přece bych chtěl vědět, z jakého důvodu jsme lepší než všechny druhy živých tvorů.

3. Protože jsme si vybudovali příbytky, v nichž se můžeme vyhnout zimním mrazům a letním vedrům?

4. Cožpak ostatní živí tvorové nemají tuto starost? Nepozorujeme snad, že si někteří tvoří

opportunitissimis sedibus nidulorum sibi construere mansiones, alia se saxibus et rupibus tegere et communire suspensis, excavare alia telluris sola et in fossilibus foveis tutamina sibimet et cubilia praeparare?

5. Quodsi ministras manus illis etiam donare parens natura voluisset, dubitabile non foret, quin et ipsa construerent moenium alta fastigia et artificiosas excuderent novitates. Tamen in his ipsis quae rostris atque unguibus faciunt, multa inesse conspicimus rationis et sapientiae simulacra, quae homines imitari nulla meditatione possimus, quamvis sint nobis opifices manus atque omni genere perfectionis artifices.

18.1. Vestem illa non norunt, sellas naves atque aratra conpingere nec denique superlectilem ceteram quam familiaris usus exposcit. Non sunt ista scientiae munera sed pauperrimae necessitatis inventa. Neque cum animis artes caeli ex penetralibus ceciderunt, sed exquisitae et natae sunt in terris hic omnes et cum processu | **f. 36b** | temporum paulatim meditatione conflatae.

2. Quodsi haberent scientias animae, quas genus et habere divinum atque immortale condignum est, ab initio homines cuncti omnia scirent nec saeculum esset ullum, quod artis esset ignarum alicuius aut rerum experientia non paratum. Nunc vero inops vita et multarum indigens rerum fortuita conspiciens quaedam commodum provenire, dum imitatur experitur et temptat, dum labitur reformat immutat, ex adsidua reprehensione parvas et concinnavit scientiolas artium et ad unum

hnízda na nejvýhodnějších místech, jiní své příbytky schovávají mezi kameny a na skalách a na visutých místech, jiní hrabou v zemi a v hlubokých jamách si vytvářejí ochranu a pelíšky?

5. Kdyby jim matka příroda byla chtěla dát na pomoc ruce, bezpochyby by sami budovali vysoké obranné zdi a dovedně vynalézali nové věci. Vždyť i v tom, co vytvářejí zobáky a packami, můžeme rozeznat podoby rozumnosti a moudrosti, které my lidé nemůžeme napodobit žádným přemýšlením, přestože máme šikovné a v každém ohledu umné a dokonalé ruce.

18.1. Neumějí šít šaty, ani stavět židle, lodě nebo pluh, a nakonec ani žádná další zařízení, jichž je třeba v domácnosti. Tyto věci nejsou odměnou za vědění, ale jsou to vynálezy nejskromnější nutnosti. A ty dovednosti nepadly spolu s dušemi z nebeských výšin, ale všechny byly vynalezeny a vznikly zde na zemi a postupem času se začaly vyvíjet a rozhojňovat.

2. A kdyby duše měly vědění, jež mít je údělem božské a nesmrtelné bytosti, pak by všichni lidé od počátku znali všechno a nebylo by žádného pokolení, které by nemělo každou dovednost a znalost věcí. Vždyť vpravdě ubohý život, postrádající mnoho věcí a vidoucí v náhodných jevech něco užitečného, tím, že napodobuje, zakouší a zkouší, chybuje, přetváří, mění, neustále napravuje, získává drobné poznatky o dovednostech a uměních a po jejich dovršení během velmi dlouhého času dosáhne nějakého

exitum temporibus plurimis coemendata perduxit.

19.1. Quodsi homines penitus aut ipsos se nossent aut intellectum dei suspicionis alicuius acciperent aura, numquam sibi adsciscerent divinam immortalemque naturam nec existimarent quiddam magnificum se esse, quia sibi craticulas trulleos creterrasque fecerunt, quia subuculas suppara laenas lacernulas trabeas cultros loricas et gladios, quia rastra securiculas vomerem.

2. Numquam, inquam, crederent typho et adrogantia sublevati prima esse se numina et aequalia principis summitati, quia grammaticam musicam oratoriam pepererunt et geometricas formulas: in quibus artificiis quidnam insit admirabile non videmus, ut ex eorum inventione credatur esse animas potiores et sole et sideribus cunctis, hunc totum, cuius membra sunt | **f. 37** | haec, mundum et dignitate et substantia praeterire.

3. Quid enim aliud se spondent vel insinuare posse vel tradere, quam ut regulas nominum differentiasque noscamus, ut intervalla in vocum sonis, ut loquamur suadenter in litibus, ut terrarum continentias metiamur?

4. Quae si secum animae divinis ex regionibus adtulissent, ea esset necessarium scire omnis, ea iam dudum in omni orbe tractarent neque ullum hominum repperiretur genus, quod non esset his omnibus aequaliter atque uniformiter eruditum.

5. Nunc vero in mundo quotusquisque est musicus dialecticus et geometres, quotus orator poeta grammaticus? Ex quo apparet, ut saepius

konečného zdaru.

19.1. Kdyby lidé buď sebe samé úplně poznali nebo kdyby skrze nějaké tušení získali poznání Boha, nikdy by si nepřisvojovali božskou a nesmrtelnou přirozenost a nepokládali by se za něco velkolepého jen proto, že si vytvořili síťky, naběračky a jiné věci, košile, ženská roucha, pláště, pláštíky, trabeová roucha, nože, pancíře a meče, motyky, sekyrky a radlice.

2. Nikdy, říkám, by nevěřili, jati pýchou a nestoudností, že jsou prvními božskými bytostmi a že jsou rovni nejvyššímu Pánu, proto, že vymysleli gramatiku, hudbu, řečnictví a pravidla geometrie: v těchto uměních nevidíme nic tak pozoruhodného, aby kvůli jejich objevení bylo třeba věřit, že duše jsou mocnější než slunce a všechny ostatní hvězdy, že svou hodnotou a podstatou převyšují celý tento svět, jehož jsou součástí.

3. Vždyť co jiného slibují, že mohou sdělit nebo předat, než to, jak poznat rozdíly mezi slovy a jejich pravidla, jak rozeznat hudební intervaly, jak můžeme při soudních sporech hovořit přesvědčivěji a jak měřit zemskou plochu?

4. Kdyby si tato umění duše byly přinesly z božských sfér, musel by je znát každý, dávno by je lidé po celém světě využívali a nenašel by se žádný lidský rod, který by je všechna neznal ve stejné míře a stejným způsobem.

5. Avšak vskutku, kolik je na světě hudebníků, logiků a geometrů, kolik řečníků, básníků a gramatiků? Z toho vyplývá, jak již bylo několikrát zmíněno, že všechny ty věci byly

dictum est, inventa haec esse locorum necessitate ac temporum neque divinas eruditas advolavisse huc animas, quod neque omnes doctae sint neque discere omnes possint, at sint in his plurimae acuminis obtusioris et bardi et ad discendi studium plagarum coercitione cogantur.

6. Quodsi ea quae discimus reminiscentias esse constaret, ut antiquis opinionibus scitum est, conveniebat nos omnes ab una veritate venientes unum nosse unumque reminisci, non habere diversas, non plurimas dissidentisque sententias; nunc vero cum singuli aliud atque aliud adseramus, manifestum et promptum est nihil nos adtulisse de caelo, sed hic nata addiscere et suspicionibus coalita vindicare.

20.1. Et ut vobis clarius manifestiusque monstremus, cuius sit | **f. 37b** | pretii homo, quem simillimum creditis potentiae superioris existere, concipite animis hanc imaginem vestris et, quod fieri si adgrediamur potest, tamquam si simus adgressi, similitudinis adsumptione teneamus.

2. Sit igitur nobis tellure in effossa locus habitabilis formam cubilis efficiens, tecto et parietibus clausus, non algidus in frigore, non fervoris nimii in calore, sed ita temperatus et medius ut nec frigoris sensum nec ardorem validum perpetiamur aestatis.

3. In hunc sonus omnino nullius incidat vocis, non avis, non bestiae, non tempestatis, non hominis, non denique fragoris alicuius aut concrepantis terribiliter caeli. Excogitemus deinde quemadmodum lumen accipiat: non ex

vynalezeny kvůli potřebám vzniknuvším v konkrétních časech a místech, že duše nepřiletěly jako božské a všeho znalé, protože ani nejsou všechny vzdělané ani se všechny vzdělat nedají, ale jsou mezi nimi mnohé s nižším důvtipem a hloupé a ty musí být k snaze o vzdělání násilím donuceny.

6. Jestliže by bylo nezpochybnitelné, že to, čemu se učíme, je rozpomínáním, jak je známo z dávných představ, museli bychom, vycházejíce z jedné pravdy, všichni znát totéž a na totéž se bez rozdílu rozpomínat a nemohli bychom mít různé a nesouhlasné úsudky; nyní však, protože si každý myslíme něco jiného, je zřetelné a jisté, že jsme si nic nepřinesli z nebe, ale že se učíme to, co bylo vytvořeno zde, a hájíme to, jsme si osvojili skrze dohady.

20.1. A bychom vám ještě jasněji a zřetelněji ukázali, jakou hodnotu má člověk, o němž věříte, že vznikl jako nejpodobnější vyšší moci, představte si tedy ve své mysli takový obraz, v němž by to, co může být ve skutečnosti, bylo vyjádřeno zpodobněním, jako kdyby to vskutku proběhlo.

2. Představme si tedy, že v jeskyni, vyhloubené v zemi, je příbytek s místnostmi se střechem a stěnami, který není příliš vystaven ani mrazu ani horku, ale je vyhříváný přiměřeně, abychom v něm nezakoušeli ani pocit chladu, ani přílišné letní horko.

3. Nechť do něj nepronikne zvuk žádného hlasu, ani ptáka, ani zvířete, ani bouře, ani člověka, dokonce ani žádného hluku, ani strašlivě hřmícího nebe. Vymysleme pak, jak se do něj bude dostávat světlo: ne z přineseného

inlato igni neque ex sole conspecto sed nothum aliquid fiat, quod imaginem luminis caligine interposita mentiatur; ianua non una sit nec sit introitus rectus, adeatur inflexibus flexuosis nec recludatur aliquando, nisi cum necessaria ratio postularit.

21.1. Nunc quoniam imagini praeparavimus sedem, accipiamus deinceps mox aliquem natum et in loci illius hospitium, quod habeat rem nullam et sit inane ac vacuum, Platonica licet aut Pythagorea progenie aut horum alicuius, qui acuminis perhibentur fuisse divini aut ex deum responsis sapientissimi nuncupati.

2. Quod cum actum fuerit, | **f. 38** | nutriri ut debeat sequitur et alimoniis convenientibus educari. Adhibeamus igitur et nutricem, quae semper ad eum nuda, semper silens accedat, verbum nullum faciens nec in sermonis alicuius <usus> ora et labra diducat, sed cum mammas dederit et consequentia supplerit officia, datum quieti linquat et ante fores clausas dies noctesque continuet: poscit enim plerumque res, nutricias adesse curas et observari temporarios motus.

3. At vero cum coeperit solidioribus cibus infans debere fulciri, nutrice inferantur ab eadem, veste ut diximus posita et tenore reticentiae servato. Ipse autem qui infertur cibus sit unus atque idem semper, nihil materia differens nec per varios redintegratus sapes, sed aut fitilla de milio aut sit panis ex farre aut, ut saecula imitemur antiqua, ex cinere caldo glandes aut ex ramis agrestibus baculae.

4. Potio autem vini sit prorsus incognita nec

ohně ani ze zářícího slunce, ale způsobí ho něco jiného, umělého, co připomene světlo v mlze; nechť tam nejsou ani jediné dveře ani přímý vstup, vstup tam nechť vede klikatými chodbami a nechť není nikdy otevřen, kromě případů, kdy by to bylo nezbytně nutné.

21.1. Nyní, když jsme si představili obydlí, přijměme do tohoto prázdného obydlí, odděleného ode všeho, někoho nově narozeného, třeba z pokolení Platónova či Pýthagorova, nebo někoho z těch, kdo jsou považováni za obdařené božským důvtipem či byli božskými odpověďmi označeni jako nejmoudřejší.

2. A až se to stane, bude třeba zařídit, aby byl vyživován a vychován vhodnými způsoby a prostředky. Přidejme tedy i chůvu, která by k němu přistupovala vždy nahá a mlčící, a nevydávajíc ani hlásku ani slova, by mlčky prováděla všechny práce a služby, ale jakmile by odkojila a vykonala s tím související povinnosti, opustila a ponechala by jej v tichu a prodlévala dnem i nocí před zavřenými dveřmi: postavení chůvy totiž vyžaduje, aby pečovala o výživu a dohlížela na občasné pohyby dítěte.

3. A když začne dítě vyžadovat pevnou stravu, musí jí být také krmeno a dostane je od téže chůvy bez, jak jsme řekli, oděvu a při zachování mlčení. Přinášený pokrm musí být stále jeden a tentýž, nelišící se ani složením ani chutí, ale ať je jím buď kaše nebo špaldový chléb, nebo, abychom napodobili dávné předky, ať jsou to žaludy vytažené z teplého popela nebo divoce rostoucí bobule.

4. Ať je mu úplně neznámé pití vína, a k utišení

sedandae aliud admoveatur siti quam liquor purus e fontibus caldore ignis intactus et, si fieri potis est, manibus subministratus cavis. Fiet enim familiaris e more consuetudo in naturam versa nec adpetitio porrigetur ulterius, esse amplius nesciens quod petatur.

22.1. Quorsum igitur haec spectant? Ut, quoniam creditum est animas divinas a deo immortales esse et ad hominum corpora disciplinis cum omnibus advolare, experiamur ex isto quem hoc genere voluimus educari, capiatne res fidem an sit leviter credita et frustrabili | **f. 38b** | expectatione praesumpta.

2. Procedat igitur nobis solitudine in operta nutritus quot vultis annos agens, vultis vicenarius, vultis tricenarius, immo cum annos fuerit quadraginta permensus, mortalium conciliis inferatur, et si verum est illum principalis esse substantiae portionem, iam laetae ex fontibus vitae derivatum hic agere, antequam notitiam rei sumat alicuius aut sermone imbuatur humano, det responsum rogatus, quisnam sit ipse aut quo patre, quibus sit in regionibus editus, quo pacto aut quam ratione nutritus, quid operis aut negotii celebrans ante acti temporis decurrerit aevitatem:

3. Ita ille non omni pecore ligno saxo obtunsior atque hebetior stabit, non missus in res novas et numquam sibi ante cognitatas ipsum sese est ante omnia nesciturus? Poteritne, si quaeras, sol quid sit ostendere, terra maria sidera nubes nebula pluviae tonitrua nix grando? Poterit arbores scire quid sint, herbae aut gramina,

žizně mu nesmí být dáno nic jiného než čistá voda z pramene, neohřátá, a je-li to možné, přinesená holýma rukama. Naučený zvyk se u něj totiž promění v přirozenost a nebude nic dalšího zkoušet, protože bude žít spokojeně nevěda, že je toho více, po čem lze toužit.

22.1. K čemu tedy toto směřuje? Protože se soudí, že duše jsou božské a od boha obdařené nesmrtností, a že do lidských těl přicházejí se všemi znalostmi, zkoumáme na člověku, kterého jsme nechali podstoupit takový druh výchovy, zda je tento úsudek důvěryhodný, nebo zda je výsledkem lehkověrného a klamného očekávání.

2. Ať ten, který byl vychován v naprosté samotě, a žil tam tolik let, kolik chcete, před nás tedy předstoupí, chcete-li, jako dvacetiletý, chcete-li, třicetiletý, nebo poté, co prožil čtyřicet let, ať je přiveden do společenství smrtelníků, a jestliže je pravda to, že je částí božské substance a žije zde oddělený od pramene radostného života, dříve než by přijal poznání o nějaké věci nebo byl uveden do lidské řeči, ať, byv dotázán, odpoví, kdo je nebo kdo je jeho otcem, z jakých krajů pochází, jak a podle jaké dohody byl vychován, jakému dílu nebo zaměstnání se věnoval v uplynulém období života:

3. Nebude v tom případě stát tupěji a hloupěji než každé dobytče, dřevo či kámen, nebude mezi novými věcmi, které nikdy předtím nepoznal, především vůbec schopen poznat, kdo je on sám? Bude snad moci, pokud by se zeptal, ukázat, co je slunce, země, moře, hvězdy, mraky, mlha, deště, bouřky, sníh nebo kroupy?

taurus equus aut aries, camellus elephantus aut milvus?

23.1. Esurienti si dederis uvam mustaceum caepe carduum cucumerem ficum, sciet posse sedari omnibus ex his famem aut quo genere singula esse debeant esui? Ignem si plurimum feceris aut venenatas circumposueris bestias, nonne ibit per medias flammis viperas solifugas, esse noxias nesciens et timere ipsum quid sit ignorans? Iam vero si vestem, si superlectilem ponas in medio tam urbanam | **f.** 39 | quam rusticam, eritne, idem ut possit discriminare, discernere, cui negotio res quaeque conveniat, cuius muneris adcommodata sint usui?

2. Indicet in quos habitus vestis stragula facta sit, mitra strophium fascia pulvinus mucinnum laena calautica mantele mastruca soccos solea calceos? Quid si adicias quaerere rota quid sit aut tribula, vannus dolium cupa, trapetum vomis aut cribrum, mola buris aut sarculum? Quid arquata si sellula, acus strigilis polubrum siliquastrum trulla lancicula candelabrum batioca scopae scyphus saccus? Quid si cithara tibia argentum aes aurum codex radius liber? Quid instrumenta si cetera quibus vita succingitur et continetur humana?

3. Ita ut diximus ille non bovis ritu aut asini, porci aut si ullum est animal tardius, conspiciet haec quidem formaturas varias respectans set quae sint singula nesciens et quam in causam possideantur ignorans? Nonne vocem si fuerit necessitate aliqua coactus emittere, ut solemne est mutis, inarticulatum nescio quid ore hiantem

Bude schopen vědět, co jsou stromy, byliny nebo rostliny, co je býk, kůň nebo beran, velbloud, slon nebo mezek?

23.1. A dáš-li mu hladovému víno, koláč, cibuli, bodlák, meloun, fík, bude vědět, že tím vším se dá utiřit hlad, nebo jakým způsobem je třeba ty jednotlivé věci jíst? Jestliže rozděláš velký oheň a obložíš ho jedovatými živočichy, nepůjde snad přímo skrze plameny nebo přes jedovité hady, nevěda, že jsou škodliví, a nevěda, co znamená mít z nich strach? A jestliže před něj položíš oděv nebo lůžko, ať již bude městské nebo venkovské, bude snad tentýž (člověk) schopen rozlišit a rozeznat k jakému účelu se ta která věc hodí, k jakému účelu a službě byly ty věci vyrobeny?

2. Dokáže vyložit, k jakému účelu byly vytvořeny svrchní oděvy, čepice, punčochy, podušky, kapesník, plášť, závoj, ručník, kožich, střevíce, sandály a boty? A kdybys chtěl vědět, co je kolo nebo palice, vana, kád', sud, lis na olej, radlice, síto, mlýnský kámen, kleč nebo motyčka? Co jsou nosítka, jehla, škrabátko, umyvadlo, sedátko, naběračka, mistička, svícen, sklenka, koště, pohár, pytel? Co je lyra, flétna, stříbro, peníze, zlato, špalek, prut nebo kniha? Co jsou ostatní nástroje, jež člověka obklopují a s nimiž ve svém životě pracuje?

3. A tak, jak jsme řekli, nebude snad tento člověk na ty věci nahlížet jako vůl nebo osel, vepř nebo jakékoli jiné ještě hloupější zvíře, a ač uvidí, že mají různé tvary, bude snad vědět, co jednotlivé věci jsou a k jakému účelu slouží? A jestliže bude nucen vydat zvuk, nebude vykřikovat široce rozevřenými ústy, podobně

clamabit?

24.1. Quid in Menone, o Plato, quaedam rationibus numeri admota ex puerculo sciscitaris et ex eius niteris respensionibus comprobare, quae discamus non discere sed in eorum memoriam quae antiquitus noveramus redire? Qui si tibi vere respondet – non enim nos convenit fidem rebus abiudicare quas dicis – non rerum scientia sed intellegentia ducitur, et ex eo quod aliquos numeros cottidianis habet ex usibus notos fit ut sequatur rogatus et ipsa illum semper | f. 39b | multiplicationis adducat accessio.

2. Quodsi vere confidis immortales huc animas et plenas scientiae pervolare, adulescentulum istum rogare desinito, quem esse conspicias gnarum rerum et humanitatis esse in finibus constitutum: quadragenarium istum ad te voca et ex eo percontare non abstrusum aliquid, non involutum, non de triangulis, non de quadratis, quid sit cubus aut dynamis, sesqueoctavus aut sesquetertius ultimus, sed quod in medio situm est, bis bina, bis terna quam efficiant summulam quaerito.

3. Volumus videre, volumus scire, quid rogatus respondeat, an inquisitam expediat quaestionem. Ita ille sensurus est, quamvis ei pateant aures, an aliquid dicas, an aliquid quaeras, an tibi ab sese responderi aliquid postules? Et non stipes ut aliquis aut Marpesia ut dictum est rupes stabit elinguis et mutus, hoc ipsum ignorans et nesciens, secum potius an cum altero conloquaris, cum altero sermocineris an secum, oratio sit ista quam promissus an sonitus vocis nihil rerum significans

jako němé tváře, něco neartikulovaného?

24.1. Proč v Menónovi, ó Platóne, kladeš chlapci různé otázky o číslech a z jeho odpovědí se snažíš dokázat, že se neučíme to, co se učíme, ale vzpomínáme si na to, co jsme dávno předtím poznali? Jestliže ti odpovídá správně – nejde nám totiž o to, abychom posuzovali důvěryhodnost věcí, o nichž mluvíš – toto není způsobeno znalostí věcí, ale jeho inteligencí a tím, že díky každodennímu užívání jsou mu některá čísla známá, proto odpovídá na dotazy a tak stále znásobuje a doplňuje své poznání.

2. Jestliže opravdu věříš, že duše sem přišly nesmrtelné a plné moudrosti, přestaň se vyptávat onoho chlapce, který, jak vidíš, věci zná a stojí ve společenství lidí: zavolej si k sobě toho čtyřicetiletého a zeptej se ho ne na něco záhadného, ne na něco tajného, ne na trojúhelníky a čtverce, ne na to, co je třetí nebo druhá mocnina, devět osmin nebo snad čtyři třetiny, ale zeptej se na to, co je všeobecně známé, kolik je dvakrát dvě či dvakrát tři.

3. Chceme vidět, chceme poznat, co dotazovaný odpoví, zda vyřeší uložené zadání. Poznává on vůbec, přestože bude mít uši nastražené, že mu něco říkáš, že se na něco ptáš, že ho žádáš, aby ti na něco odpověděl? A nebude tu stát jako nějaký pařez nebo, jak se říká, jako marpeská skála beze slova a němý, nevěda ani, zda mluvíš s ním nebo s jiným, zda hovoříš s někým jiným nebo s ním, zda je to, co pronášíš, řeč, nebo nic neznamenající zbytečný nepřetržitý zvuk?

sed inani continuatione pertractus?

25.1. Quid dicitis, o viri plus quam satis est vobis ex aliena generositate tribuentes? Haecine est anima docta illa quam dicitis, immortalis perfecta divina, post deum principem rerum et post mentes geminas locum optinens quartum et affluens ex crateribus vivis?

2. Hic est ille pretiosus et rationibus homo augustissimis praeditus, mundus minor qui dicitur et totius in speciem similitudinis fabricatus | **f. 40** | atque formatus: nullo melior ut apparuit pecore, obtunsior ligno, saxo, qui nesciat homines et in mutis semper solitudinibus degat, demoretur iners, valeat inaniter, quamvis annis vivat innumeris et numquam nodis corporeis eximatur. Sed cum scholas attigerit et magistrorum fuerit institutionibus eruditus, efficitur prudens, doctus et quam nuper habuerat imperitiam ponit.

3. Et asellus et bos aequo usu atque adsiduitate cogendi discit arare ac molere, equus iugum subire et agnoscere in curriculo flexiones, camellus sese summittere sive cum sumit onera sive cum ponit, columba manumissa revolare ad dominicas sedes, canis cum invenerit praedam cohibere et continere latratum, verba psittacus et integrare et nomina corvus expromere.

26.1. Sed ego cum audio nescio quid praestans animam dici, deo vicinum et proximum, scientem huc omnia superioribus adventare de saeculis, nolo illam discere set docere nec ex

25.1. Co říkáte, vy muži, kteří se více, než je vhodné, chlubíte vznešeností, kterou nemáte? Je to snad ona duše, jak říkáte, vzdělaná, nesmrtelná, dokonalá, božská, zaujímající po bohu, vládci všech věcí, po démonech a po géniích čtvrté místo a vyvěrající z živých pramenů?

2. To je onen tak vzácný člověk, obdařený nejvznešenějšími rozumovými schopnostmi, nazývaný malý svět (mikrokosmos), stvořený a zformovaný podle vzoru a podoby celého světa: který, jak se ukázalo, není o nic lepší než dobytče, o nic váženější než dřevo, kámen, který, pokud nezná lidi a setrvává v tiché samotě, zůstane netečným a prázdným, i kdyby žil nesčetné roky a nikdy se nezbavil spojení s tělem. Ale když podstoupí školní vzdělání a bude učiteli vzdělán, stane se zkušeným, učeným a odstraní dřívější nezkušenost.

3. I osel a vůl se stejným způsobem a se stejnou vytrvalostí učí orat a mlít, kůň se učí poslouchat uzdu a rozeznat při chůzi obraty, stejně tak se i velbloud učí pokleknout, když na sebe břemena bere nebo když je skládá, vypuštěný holub se učí vrátit domů, pes, když dostihne kořist, přestat štěkat a zvolnit, papoušek se učí opakovat slova a havran říkat jména.

26.1. Ale já, když slyším, jak se o duši mluví jako o nevímečem znamenitém a Bohu blízkém, že přichází z výšin jako vševědoucí, pak nechci, aby se učila, ale aby učila a neměnila se, jak se

docta ut dicitur elementariam fieri sed retinentem res suas corporibus semet circumligare terrenis. Nisi enim sese habuerit res ita, discerni qui poterit, utrumne illud quod audit reminiscatur an discat, cum multo facilius <sit> credere, discere illam quod nesciat quam oblitam quod paulo ante sciebat.

2. Ex oppositu corporis amittit repetentiam priorum. Et ubi est illud quod dicitur, incorporalis animas substantiam non habere? Quod enim nullius est corporis, oppositione alterius non impeditur nec potest aliquid sua de re perdere | **f. 40b** | id quod non potest tactum rei oppositae sustinere. Ut enim numerus sine corporibus constitutus, quamvis mille corporibus obruatur, intactus et inviolabilis constat, ita necesse est animas, si sunt ut perhibetur incorporeae, oblivionem priorum nullam pati, quamvis eas solidissimae corporum circumligaverint vinciones.

3. Quid quod eadem ratio non tantum incorporeas indicat eas non esse, verum etiam privat immortalitate has omnis et ad fines adplicat quibus vita consueta est terminari.

Quicquid enim causa ingruente nonnulla ita mutatur et vertitur ut integritatem suam retinere non possit, id necesse est iudicari natura esse passivum. Quod autem est promptum atque expositum passioni, corruptibile esse ipsa passibilitate interveniente denuntiat.

27.1. Ergo si et animae perdunt omne quod noverant, corporalibus vinculis occupatae, patiantur necesse est aliquid quod eas efficiat oblivionis induere caecitatem. Neque enim nihil

říká, z učené v takovou, která se učit začíná, aby vstupovala do pozemských těl a zachovala přitom své vlastnosti. Vždyť kdyby tomu tak nebylo, jak by bylo možno rozeznat, zda si vzpomíná na to, co slyší, nebo zda se učí. Neboť je mnohem snazší věřit, že se učí to, co nezná, než že zapomněla, co krátce předtím znala.

2. A kvůli odporu těla duše ztrácí vzpomínku na to, co bylo dříve. A odkud je to, co se říká, že duše nemají tělesnou podstatu? Protože to, co nemá žádnou tělesnost, se nesetkává s odporem něčeho jiného a nemůže ztratit nic ze své síly to, co nemůže podstupovat dotyk protikladné věci. Neboť jako číslo, ustanovené bez těl, i kdyby bylo zavaleno tisíci těly, zůstává nedotknutelné a neporušitelné, tak nutně duše, jsou-li, jak se tvrdí, netělesné, netrpí žádným zapomínáním dřívějšího, přestože je svazují velmi pevná tělesná pouta.

3. A navíc, týž důkaz ukazuje, že duše nejenže nejsou netělesné, ale vpravdě je také zbavuje veškeré nesmrtnosti a předurčuje ke koncům, jimiž obvykle život končí.

Cokoli totiž, co se z nějakého nečekaného důvodu tak změní a přetváří, že to nemůže udržet svou nedotknutelnost, u toho je nutno usoudit, že to má přirozenost trpnou. To však, co je zjevné a vystavené trpění, již samotnou schopností trpět ukazuje svou porušitelnost.

27.1. Jestliže tedy i duše ztrácejí všechno, co poznaly, jsouce spoutány s těly, musí nutně trpět něco, co jim způsobuje slepotu zapomnění. Když totiž vůbec nic netrpí a

omnino perpassae aut integritatem conservantes suam possunt rerum scientiam ponere aut in alios habitus sine sui mutabilitate transire.

2. Atquin nos arbitramur, quod est unum, quod immortale, quod simplex, quacumque in re fuerit, necessario semper suam retinere naturam nec debere aut posse aliquid perpeti, si modo esse perpetuum cogitat et in finibus propriae immortalitatis haerere. Omnis enim passio leti atque interitus ianua est, ad mortem ducens via et inevitabilem rebus adferens functionem: quam si sentiunt animae | f. 41 | et tactui eius atque incursionibus cedunt, usu et illis est vita, non mancipio tradita, quamvis aliter quidam inferant et rei tantae fidem suis in argumentationibus ponant.

28.1. Ac ne tamen instructi non plenius abeamus [ne videamus] a vobis, quemadmodum dicitis animas, cum terrenis fuerint corporibus involutae, priorum reminiscantiam non habere, cum in ipsis corporibus positae et prope insensibiles eorum commixtione perfectae pertinaciter et fidei<ter> teneant ea quae ante annos plures, si velis dicere vel octoginta vel hoc amplius, vel fecerunt vel passae sunt vel locutae sunt vel audierunt.

2. Si enim obstaculo perficitur corporis, ne meminerint eorum quae iamdudum et ante hominem sciebant, magis est ut ea debeant oblivisci quae conclusae in corporibus factitarunt quam quae foris positae, nondum hominibus coniugatae. Quod enim rebus ingressis priorum repentiam detrahit, et intra se gesta inrecordabili debet obliteratione

zachovávají svou svou nedotknutelnost, nemohou ztrácet znalost věcí nebo přejít beze změny do jiných stavů.

2. Domníváme se nicméně, že to, co je jedno, co je nesmrtelné, co je jednoduché, i kdyby bylo v jakékoli věci, to si nutně stále ponechává svou přirozenost, a nemusí a ani nemůže cokoli vytrpět, jestliže se to pokládá za věčné a uvězněné v hranicích vlastní nesmrtelnosti. Každé utrpení je totiž branou smrti a záhuby, cestou vedoucí ke smrti, přinášející věcem nevyhnutelný úděl: který, jestliže jej a jeho dotek zakoušejí duše a podstupují jeho útoky, dostávají život k užívání, ne do vlastnictví, přestože někteří si myslí něco jiného a snaží se takový názor prosadit svou argumentací.

28.1. Avšak, abychom se přece příliš nevzdálili od věci a nebudili u vás ten dojem, jak to, že duše, jak říkáte, když vniknou do pozemských těl, nemají vzpomínky na to, co se předtím událo, a když už jsou usazeny v týchž tělech a téměř netečné, pevně a spolehlivě drží v paměti to, co předtím v průběhu mnoha let, třeba osmdesáti let, chceš-li, i více, vykonaly, vytrpěly nebo řekly či slyšely?

2. Jestliže je totiž tělo překážkou, kvůli níž si duše nevzpomínají na to, co předtím až dosud před člověkem věděly, pak by tím spíše musely zapomínat to, co vykonaly v tělech, než to, co učinily ještě mimo těla, než byly spojeny s lidmi. To, co při vstupu do nového stavu odstraňuje vzpomínky na věci předchozí, musí odstraňovat i vzpomínky na to, co se odehrálo

deperdere.

3. Una enim causa res duas efficere ac sibi contrarias non potest, ut aliorum memorias sopiat, alia patiat actoris in recordationem venire. Quod si animae quas vocatis membrorum impediuntur obstaculo, quominus artes suas atque antiquas reminiscantur, in corporibus ipsis quemadmodum constitutae meminerunt et sciunt animas se esse et corporalem substantiam non habere, immortalitatis condicione mactatas, quem tenent in rebus gradum, quo sint | f. 41b | ordine a deo patre discretas, ad infima haec mundi quam ratione pervenerint, quas ex quibus circulis qualitates, dum in haec loca labuntur, adtraxerint?

4. Quemadmodum, inquam, sciunt doctissimas se fuisse et obstructione corporum amisisse quae noverant? Et hoc ipsum enim nescire debuerant, si aliquid eis labis corporalis invexisset adiunctio: Nam scire quid fueris et quid hodie non sis, non est signum memoriae perditae sed comprobatio indiciumque servatae.

29.1. Quae cum ita se habeant, desinite, quaeso, desinite res parvas atque exigui mominis immanibus pretiis aestimare, desinite hominem proletari<us> cum sit classicis et capite <cum> censeatur adscribere ordinibus primis, cum sit inops, pauper lare et tugurii pauperis nec patriciae claritatis unquam meritis nuncupari. Cum enim vos oporteret veros recti atque integritatis auctores typhum et adrogantiam frangere, quorum alis cuncti extollimur et inaniam distendimur vanitate, non tantum ** accidere mala ista censetis, verum, quod

během tohoto stavu.

3. Jedna příčina totiž nemůže způsobit dvě protichůdné věci, takže by vzpomínky na jedno uspala a strpěla návrat vzpomínky na něco jiného. Jestliže duše, jak prohlašujete, jsou omezovány tělesnými částmi, aby si vzpomněly na své schopnosti a vzpomínky, jak se, přebývající v tělech, rozpomenou a jak vědí, že jsou duše a že nemají tělesnou podstatu, že byly obdarovány stavem nesmrtelnosti; jaké postavení zaujímají mezi věcmi, podle jakého řádu se oddělily od Boha Otce, jakým způsobem přišly do nižších oblastí tohoto světa, jaké vlastnosti a z jakých kruhů přinesly do světa, když spadly na tato místa?

4. Jak, říkám, vědí, že byly velice vzdělané, a že kvůli tělesným překážkám zapoměly, co poznaly? Vždyť ani to samo nemohly vědět, zda jim přítomnost v těle způsobila nějaké omezení: Neboť vědění o tom, co jsi byl a co dnes nejsi, není znamením ztracené paměti, ale znamením a důkazem jejího zachování.

29.1. Pokud to tedy je tak, přestaňte, prosím, přestaňte malé a bezvýznamné věci považovat za něco ohromně cenného, přestaňte člověka, když je tak nízký a nemajetný, považovat za něco prvořadého, přestaňte ho klást do prvních řad, když je chudý, má jen ohniště a ubohou chýši a nikdy si nezasloužil slávu patricijů. Vždyť ačkoli vy, rozumní zastánci poctivosti, máte krotit pýchu a nadutost, na jejichž křídlech se my všichni vyvyšujeme a plníme prázdnou marností, nejenže se nemáte na pozoru před těmito zly, ale, a to je mnohem

gravius multo est, addidistis causas quibus et vitia crescerent et inemendabilis nequitia permaneret.

2. Quis est enim hominum, quamvis ille sit indolis infamia semper atque ignominiosa fugientis, qui cum dici exaudiat viris ab sapientibus maxime, immortalis animas esse nec fatorum esse obnoxias legibus, non in omnia flagitia praeceps se ruat, non securus, intrepidus res obeat atque | f. 42 | adgrediatur inlicitas, non denique omnia suis cupiditatibus largiatur quae libido inpotens iusserit, inpunitatis praeterea etiam libertate munita?

3. Quid enim prohibebit quominus haec faciat? Metus supernae potestatis iudiciumque divinum? Et qui poterit territari formidinis alicuius horrore, cui fuerit persuasum tam se esse immortalem quam ipsum deum primum nec ab eo iudicari quicquam de se posse, cum sit una immortalitas in utroque nec in alterius altera condicionis possit aequalitate vexari?

30.1. Sed memoratae apud inferos poenae et suppliciorum generibus multiformes?

Et quis erit tam brutus et rerum consequentias nesciens, qui animis incorruptilibus credat aut tenebras Tartareas posse aliquid nocere aut igneos fluvios aut caenosis gurgitibus paludes aut rotarum volubilibus circumactus?

2. Quod enim contiguum non est et ab legibus dissolutionis amotum est, licet omnibus ambiatur flammis torrentium fluminum, volvatur in caeno [non], saxorum imminentium casibus et immanium montium operiatur ruinis, inlibatum necesse est permaneat et intactum neque ullum sensum mortiferae passionis

horší, jste ještě přidali důvody, z nichž chyby rostou a ničemnost zůstává nenapravitelnou.

2. Vždyť kdo z lidí, i kdyby měl přirozenou tendenci se vyhýbat všemu nízkému a hanebnému, když vyslechne, jak moudří mužové říkají, že duše jsou nesmrtelné a že nejsou svázány otrockými pouty osudu, se nevrhne po hlavě do všech hanebností a nebude klidně a bez obav činit nepravosti, nebude se oddávat všem svým touhám, jež mu vnukl nekontrolovaný chtíč, nebude si také jist beztrestností?

3. Co mu totiž bude bránit, aby tak jednal? Strach z vyšší moci nebo z Božího soudu? A jak někdo může mít jakoukoli obavu, když byl přesvědčen, že je stejně nesmrtelný jako sám nejvyšší Bůh a že nemůže být sám o sobě Bohem ani souzen, protože oba mají jednu a tutéž nesmrtelnost a při rovnosti stavu nemůže být ani jeden druhým poškozován?

30.1. Jsou však uváděny podsvětní tresty a rozličné druhy mučení?

A kdo bude tak hloupý a neznalý věcných souvislostí, že uvěří, že nezničitelným duším může nějak uškodit temnota Tartaru nebo ohnivé řeky či špinavé bažiny nebo otáčení ohnivých kol?

2. To, co je totiž nedotknutelné a osvobozené od zákonů zániku, i kdyby to bylo obklopeno všemi plameny hořících řek, vyváleno v blátě, ukamenováno a zapadáno obrovskými horami, nutně zůstane nepoškozené a nedotčené a nezakusí ani náznak utrpení, jež přináší smrt.

adsumere.

3. Quid quod ista persuasio non tantum est incitatrix ad vitia libertate ex ipsa peccandi, verum etiam philosophiae ipsius causam tollit et inaniter eam suscipi supervacanei | f. 42 b | operis difficultate declarat. Nam si verum est, animas nullius esse participes finis et cum omnibus saeculis aevorum perpetuitate procedere, quid periculi res habet contemptis praetermissisque virtutibus, quibus est contractior atque horridior vita, voluptatibus se dare ac per omnia libidinum genera effrenatum spargere immensae cupiditatis ardorem?

4. Ne deliciis marceat et corrumpatur mollitudine vitiorum? Et qua poterit ratione corrumpi id quod immortale, quod semper est et nulli obnoxium passioni? Ne sordescat et polluetur actionum turpium foeditate? Et qui poterit pollui corporalem quod substantiam non habet, aut ubi sedem contaminatio ponere, ubi spatium nullum est in quo nota se possit ipsius contaminationis adfigere? Rursus vero si animae leti adeunt ianuas, Epicuri ut sententia definitur, nec sic causa est competens, cur expeti philosophia debeat, etiamsi verum est purgari hac animas atque ab omni puras vitiositate praestari.

5. Nam si communiter obeunt et in ipsis corporibus sensus eis deperit extinguiturque vitalis, non tantum est erroris maximi verum stolidae caecitatis, frenare ingenitos appetitus, cohibere in angustiis vitam, nihil indulgere naturae, non quod cupidines iusserint atque instigaverint facere, cum nulla te praemia tanti laboris expectent cum dies mortis advenerit et

3. Ba co víc, toto přesvědčení nejenže prostřednictvím svobody k páchání hříchů svádí k neřestem, ale samu filosofii zbavuje podstaty a ukazuje, že je zbytečnou a neúčinnou námahou. Neboť jestliže je pravda, že duše nemohou zaniknout a trvají po všechny věky, jaké tedy hrozí nebezpečí, když opustivše dobré vlastnosti, vůči nimž je život velmi omezený a velmi krutý, oddají se rozkoším a všemi druhy nevázaností rozdmýchají bezuzdný žár nesmírné touhy?

4. Ať duše neochabne rozkošemi a není zkažena hříšnou slabostí? A jak může být zkaženo něco, co je nesmrtelné, co trvá stále a co nepodléhá žádnému utrpení? Ať se neušpiní a neznečistí ostudnými a hanebnými činy? A kdo se může tělesně znečistit, když nemá žádnou podstatu, nebo kde se může projevit poskvrnění, když není žádný prostor, v němž by se mohla projevit známka tohoto poskvrnění? Oproti tomu však, jestliže duše přicházejí k branám smrti, jak je to stanoveno v Epikúrově učení, ani tak neexistuje vhodný důvod, proč by musela být vyžadována filosofie, přestože je pravda, že jejím prostřednictvím jsou duše očišťovány a uchovávány čisté od veškeré ničemnosti.

5. Neboť jestliže vesměs všechny zanikají a v tělech samotných zaniká a spolu s nimi se vytrácí i životní síla, pak je nejen velkým omylem, ale úplnou zaslepeností krotit vrozené touhy a omezovat život odříkáním, neoddávat se všemu přirozenému, nekonat vše, co by touhy přikazují nebo vyžadují, když tě za takovou snahu stejně nečekají žádné odměny,

corporalibus fueris vinculis exsolutus.

31.1. Medietas | f. 43 | ergo quaedam et animarum anceps ambiguaque natura locum philosophiae peperit et causam cur appeteretur invenit, dum periculum scilicet ex malis iste formidat admissis, alter concipit spes bonas, si nihil sceleris faciat et cum officio vitam iustitiaque traducat.

2. Inde est quod inter doctos viros et ingeniorum excellentia praeditos de animarum qualitate certamen est et eas alii dicunt mortali esse natura nec divinam posse substantiam sustinere, alii vero perpetuas nec in naturam posse degenerare mortalem, quod istud ut fiat, *medietatis* efficitur lege: quod et illis argumenta sunt praesto, quibus eas passivas atque interibiles invenitur, et his contra non desunt quibus esse divinas immortalesque monstratur.

32.1. Haec cum ita se habeant et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatibus mortis et faucibus constitutas, posse tamen longaevas summi principis munere ac beneficio fieri, si modo illum temptent ac meditentur adgnosceret – eius enim cognitio fermentum quoddam est vitae ac rei dissociabilis glutinum – tum deinde feritate atque inhumanitate depositis resumant ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur esse possint paratae.

2. Quid est quod a vobis tamquam bruti et stolidi iudicemur, si propter hos metus

až přijde den smrti a vymaníš se z tělesných pout.

31.1. Jakási nejednoznačná a dvojaká přirozenost duší tedy vytvořila místo pro filosofii a poskytla základ pro její pěstování, když se jeden bojí záhuby kvůli spáchaným zlým skutkům a druhý chová dobré naděje, jestliže by nic zločinného nečinil a vedl život v poslušnosti a spravedlnosti.

2. Odsud pochází spor o přirozenost duší, jenž je veden mezi učenými muži obdařenými znamenitým důvtipem, a jedni říkají, že duše jsou přirozenosti smrtelné a že v sobě nemohou obsahovat božskou podstatu, jiní tvrdí, že jsou věčné, a nemohou se přerodit do smrtelné přirozenosti, přičemž to, že se tak stalo, je způsobeno zákonem *prostřednosti*: pročť jedni mají argumenty, jimiž se potvrzuje, že duše mohou trpět a jsou porušitelné a druhým nechybějí protiargumenty, podle nichž se ukazuje, že duše jsou božské a nesmrtelné.

32.1. Protože to tak je, a protože toto nám bylo předáno nejvyšším stvořitelem, totiž, že duše nestojí daleko od chřtánu a hlubiny a smrti, ale že se přece mohou z milosti a díky daru nejvyššího Boha stát věčnými, jestliže by směřovaly k němu a jestliže by se rozhodly ho poznat – neboť jeho poznání je jakýmsi kvasem života a spojením neslučitelného – po odložení divokosti a nelidskosti přijímají duše mírnější povahu, aby mohly být připravené na to, co jim bude dáno.

2. Proč nás tedy pokládáte za hloupé a nerozumné, když jsme se kvůli tomuto strachu

liberatori dedidimus et mancipavimus nos deo? Adversus ictus noxios | **f. 43b** | et venenatos colubrarum morsus remedia saepe conquirimus et protegimus nos lamminis, Psyllis Marsis vendentibus aliisque institoribus atque planis, ac ne nobis frigora solesque incommodent rapidi, munimenta domorum ac vestium sollicitae praeparamus diligentia cautionis.

33.1. Mortis nobis cum proponatur metus id est animarum interitus, quid? Non ex commodi facimus sensu quo amamus nos omnes, quod eum qui nobis spondet tali a periculo liberaturum retinemus amplectimur animisque ipsis nostris, si modo iusta extat vicissitudo, praeponimus? Vos vestrarum animarum salutem in ipsis vobis reponitis fierique vos deos vestro fiditis intestinoque conatu; at vero nos nobis nihil de nostra infirmitate promittimus naturam intuentes nostram virium esse nullarum et ab suis adfectibus in omni rerum contentione superari.

2. Vos cum primum soluti membrorum abieritis e nodis, alas vobis adfuturas putatis quibus ad caelum pergere atque ad sidera volare possitis; nos tantam reformidamus audaciam nec in nostra ducimus esse positum potestate res superas petere, cum et hoc ipsum habeamus incertum, an vitam accipere mereamur et ab lege mortalitatis³⁶⁰ abduci. Vos in aulam dominicam tamquam in propriam sedem remeatuos vos sponte nullo prohibente praesumitis; at vero nos istud rerum sine domino fieri neque speramus posse neque ulli |

oddali vysvoboditeli a odevzdali Bohu? Proti škodlivým štípnutím a jedovatým hadím uštknutím často hledáme léky a chráníme se amulety prodáványými Psylla a Marsy a jinými podomními prodejci, a aby nás nesušovaly tuhé mrazy nebo horka, připravujeme si se starostlivou péčí ochranu v domech nebo pomocí oděvů.

33.1. Když se projeví strach ze smrti, to je ze zániku duší, pak co? Nečiníme snad ze smyslu pro prospěch, podle něhož se všichni máme rádi, to, že se držíme toho, kdo nám slibuje, že nás z takového nebezpečí vysvobodí, lneme k němu a dáváme mu přednost i před svými dušemi, je-li jen vhodné takové srovnání? Vy spásu svých vlastních duší ukládáte sami sobě, a snažíte se svými vlastními silami stát se bohy; avšak my si od své slabosti nic neslibujeme, jsouce si vědomi toho, že naše přirozenost nemá žádné síly, a v každém zápase je přemáhána svými vášněmi.

2. Vy se domníváte, že jakmile se osvobodíte od těla, dostanete křídla, s jejichž pomocí budete moci stoupat do nebe a letět ke hvězdám; my se bojíme takové odvahy, ani si nemyslíme, že je v naší moci směřovat k nejvyšším sférám, když ani to nám není známo, zda budeme hodni přijmout život a být vysvobozeni ze zákona smrtelnosti. Vy předpokládáte, že se volně vrátíte do domu Páně tak jako do vlastního sídla a nikdo vám v tom nebude bránit; my se však domníváme, že to se nemůže stát bez Pána světa a že nikomu z lidí není dána tak velká

³⁶⁰ Termín inspirovaný zřejmě Lucretiem, viz McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 325, pozn. 217.

f. 44 | hominum tantum potestatis attribui
licentiaeque censemus.

34.1. Cum igitur haec ita sint, quoniam iniustitia tanta est, ut fatui vobis credulitate in ista videamur, cum vos et similia credere et in eadem videamus expectatione versari? Si inrisione existimamur digni, quod spem nobis huiusmodi pollicemur, et vos eadem expectat inrisio, qui spem vobis immortalitatis adsciscitis. Si tenetis alioqui sequiminique rationem, et nobis aliquam portionem ex ista ratione concedite.

2. Si nobis haec gaudia, hoc est viam fugiendae mortis, Plato <in> Phaedro promississet aliusve ex hoc choro possetque eam praestare atque ad [in] finem pollicitationes adducere, consentaneum fuerat eius suscipere nos cultus a quo tantum doni expectaremus et muneris. Nunc cum eam Christus non tantum promiserit verum etiam virtutibus tantis manifestaverit posse compleri, quid alienum facimus aut stultitiae crimen quibus rationibus sustinemus, si eius nomini maiestatique substernimur, a quo speramus utrumque, et mortem cruciabilem fugere et vitae aeternitate donari?

35.1. Sed si animae, inquiunt, mortales et qualitatis sunt mediae, immortales quemadmodum fieri mediis ex qualitibus possunt? Si nos istud nescire dicamus ac tantummodo auditum ex potentiore credidisse, ubi nostra videbitur credulitas lapsa, si omnipotenti credidimus regi nihil esse difficile, nihil arduum, si quod | f. 44b | impossibile nobis est factu, illi possibile atque ad modum

moc a svoboda.

34.1. Pokud to tedy tak je, jak velká je to nespravedlnost, že na nás ve své pověřivosti hledíte jako na hlupáky, když vidíme, že i vy věříte podobným věcem a žijete v tomtéž očekávání? Jestliže jsme hodni posměchu, protože si slibujeme takovou naději, i vás čeká tentýž výsměch, když si přisvojíte naději na nesmrtnost. Jestli tedy máte rozum a řídíte se jím, pak i nám kvůli němu přiznejte díl tohoto rozumu.

2. Kdyby nám Platón ve Faidru nebo někdo jiný z toho kruhu přislíbil takové radosti, tedy cestu jak utéci od smrti, a mohl nám ji představit a sliby důsledně podložit, bylo by přiměřené ctít toho, od něhož bychom očekávali takový dar a odměnu. Nyní, protože Kristus toto nejen zaslíbil, ale také tak mocnými skutky ukázal, že to může být splněno, co nepřirozeného děláme nebo z jakého důvodu jsme stále obviňováni z hlouposti, jestliže se klaníme jménu a velikosti toho, díky němuž doufáme, že unikneme před trýznivou smrtí i že budeme obdarováni věčným životem?

35.1. Ale, říkají, jestliže jsou duše smrtelné, a mají nejasnou přirozenost, jak se mohou stát z této prostřednosti nesmrtnými? Jestliže bychom řekli, že to nevíme, a že jen jsme uvěřili tomu, co jsme slyšeli od mocnějšího, v čem by poklesla naše víra, jestliže jsme uvěřili, že pro všemocného vládce není nic nemožné, nic obtížné, a co je pro nás nemožné učinit, je pro něj možné, a dokonce připravené

obsecutionis paratum?

2. Est enim quod obstare eius voluntatibus possit, aut quod esse voluerit, non necessario sequitur ut fiat? An numquid nostris ex divisionibus colligemus, quid aut fieri possit aut non possit, nec rationes considerabimus nostras tam esse mortales quam sumus nos ipsi et nullius apud principem mominis?

3. Et tamen, o isti, qui mediae qualitatis animas esse non creditis et in medio limite vitae atque interitus contineri, nonne omnes omnino, quos esse opinatio suspicatur, dii angeli daemones aut nomine quocumque sunt alio, qualitatis et ipsi sunt mediae et in ambiguae sortis condicione notabiles?

4. Nam si omnes concedimus, unum esse rerum patrem, immortalem atque ingenitum solum, nihilque omnino ante illum quod alicuius vocaminis fuerit invenitur, sequitur ut hi omnes quos opinatio credidit deos esse mortalium aut ab eo sint geniti aut eo iubente prolati. Si sunt prolati et geniti, et ordinis sunt posterioris et temporis; si ordinis posterioris et temporis, ortus necesse est habeant et exordia nativitatis et vitae: quod autem habet introitum et vitae incipientis exordium, necessario sequitur ut habere debeat et occasum.

36.1. Sed immortales perhibentur dii esse. – Non ergo natura, sed voluntate dei patris ac munere. Quo igitur pacto immortalitatis largitus est donum dis <die> certa prolatis, et animas hoc pacto dignabitur immortalitate donare, quamvis eas mors saeva posse videatur extinguere et ad nihilum | **f. 45** | redactas inremeabili abolitione delere.

uposlechnout?

2. Vždyť co může odporovat jeho vůli či co z toho, co bude chtít, aby se stalo, nebude nutně následovat? Můžeme snad na základě svých úvah usoudit, co se může stát a co ne, a nebrat ohled na to, že naše úvahy jsou tak smrtelné jako i my sami a před Nejvyšším nemají žádný význam?

3. A přece, vy, kdo nevěříte, že duše mají nejednoznačnou přirozenost a že se nacházejí uprostřed mezi hranicí života a smrti, zdali nejsou úplně všichni ti, o nichž se věří, že existují, bohové, andělé, démoni nebo jaká jiná mají jména, nejasné přirozenosti a nejsou ve vratké pozici kvůli své obojakosti?

4. Neboť jestliže všichni souhlasíme, že je jeden Otec věcí, jediný nesmrtelný a nezrozený, a před ním nebylo vůbec nic, co by mělo jméno, plyne z toho, že všichni ti, o nichž se věřilo, že jsou bohové smrtelníků, jím buď byli zrozeni, nebo byli stvořeni na jeho rozkaz. Jestliže jsou stvoření a zplození, jsou druhého řádu a závislí na čase, jestliže jsou druhého řádu a časově podmíněni, museli mít i počátek života a narození: protože však mají počátek a okamžik počátku života, nutně z toho plyne, že musí mít i konec.

36.1. Ale říká se, že bohové jsou nesmrtelní. – Ne tedy podle přirozenosti, ale z vůle Boha Otce a jako dar od něj. Ten tedy věnoval dar nesmrtelnosti bohům, stvořeným v určitý den, a stejným způsobem uzná i duše hodné daru nesmrtelnosti, přestože by se mohlo zdát, že je krutá smrt může zahubit a vydané v nicotu nevratně zničit.

2. Plato ille divinus multa de deo digna nec communia sentiens multitudini in eo sermone ac libro cui nomen Timaeus scribitur deos dicit et mundum corruptibilis esse natura neque esse omnino dissolutionis expertes, sed voluntate dei regis ac principis vincione in perpetua contineri. Quod enim recte sit vinctum et nodis perfectissimis conligatum, dei bonitate servari: neque ullo ab alio nisi ab eo qui vinxit et dissolvi, si res poscat, et salutari iussione donari.

3. Ergo si res est ita nec aliud convenit vel existimare vel credere, quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis, cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas, sed continuam et inocciduum vitam principali benivolentia subrogari?

4. Si enim forte nescitis et antea vobis incognitum propter rei novitatem fuit, accipite sero ac discite ab eo qui novit et protulit in medium Christo, non esse animas regis maximi filias nec ab eo quemadmodum dicitur generatas coepisse se nosse atque in sui nominis essentia praedicari, sed alterum quempiam genitorem his esse, dignitatis et potentiae gradibus satis plurimis ab imperatore diiunctum, eius tamen ex aula et eminentium nobilem sublimitate natalium.

37.1. Quodsi essent ut fama est dominicae prolis et potestatis animae generatio principalis, nihil eis ad perfectionem defuisset virtute perfectissima procreatis, unum omnes

2. Onen božský Platón, který v mnoha věcech smýšlí o Bohu důstojně a pro dav neobvykle, v řeči a knize, jež je nadepsána jménem Tímáios, říká, že bohové a svět podle své přirozenosti podléhají zániku a že všichni jsou zániku účastni, ale z vůle nejvyššího Boha a krále a vládce jsou uchováváni v trvalém spojení. Neboť to, co je náležitě svázané a spojené nanejvýš dokonalými uzly, je zachováváno Boží dobrotou: a nikým jiným, pouze tím, kdo to svázal, bylo-li by třeba, to může být rozvázáno a na jeho příkaz obdarováno spasením a zachráněno.

3. Jestliže je to tedy tak a jestliže nic jiného se nelze ani domnívat ani věřit, proč se divíte, že prohlašujeme, že duše mají nejednoznačnou přirozenost, když Platón říká, že takovou přirozenost mají i sama božstva, ale z dobré vůle Nejvyššího dostávají nezanikající a trvalý život?

4. Jestliže totiž tohle snad nevíte, a bylo vám to předtím neznámé kvůli novosti té věci, přijměte to tedy pozdě a učte se od toho Krista, který ví a sdělil všem, že duše nejsou dcerami nejvyššího Krále, ani, jak se říká, nezačaly poznávat, že jím byly zrozeny, a prohlašovat, že jsou v podstatě jeho jména, nýbrž mají jakéhosi jiného stvořitele, který je mnoha stupni důstojnosti a moci dosti odlišný od Vládce, a přece z jeho královského dvora a vynikajícího vznešenosti svého původu.

37.1. Kdyby duše, jak se povídá, měly původ u Pána a byly prvními pokolením Boží moci, nic by jim nechybělo k dokonalosti, protože by byly stvořeny nejdokonalejší mocí, všechny by

intellectum habuissent unumque consensum, aulam semper incoherent regiam nec praetermissis beatitudinis sedibus, in quibus augustissimas noverant retinebantque doctrinas, imprudenter adpeterent terrena haec loca, tenebrosis ut corporibus involutae inter pituitas et sanguinem degerent, inter stercoris hos utres et saccati obscenissimas series.

2. Sed habitari oportuit et has partis, et idcirco huc animas tamquam in colonias aliquas deus omnipotens misit. Et quid homines prosunt mundo aut ob rei cuius sunt necessarii causam, ut non frustra debuisse credantur parte in hac agere et terreni esse corporis inquilini? Ad consummandam molis huius integritatem partem aliquam conferunt, et nisi fuerint additi, imperfecta et clauda est universitatis haec summa?

3. Quid ergo, si homines non sint, ab officiis suis cessabit mundus, vicissitudines suas non peragent sidera, aestates atque hiemes non erunt, ventorum flamina conticescent nec ex coactis et pendentibus nubilis ad terram decident imbres ariditatibus temperamenta laturi?

4. Atquin necesse est cuncta suos ire per cursus nec ab ordinis nati continuatione discedere, etiamsi nomen in mundo nullum hominis audiatur orbisque iste terrarum solitudinis vacuae silentio | **f. 46** | conticiscat. Quemadmodum ergo iactatur, habitatorem debuisse regionibus his addi, cum ab homine liqueat nihil ad mundi perfectionem redire omniaque eius studia commoditatem semper spectare privatam nec a finibus propriae utilitatis abscedere?

měly jedno poznání a jedno shodné porozumění, stále by obývaly královský příbytek, neopustily by sídla blaženosti, v nichž poznaly a uchovaly nejvznešenější nauky, a nezaplavily by nerozumně tato pozemská místa, aby, jsouce zahalené do temných těl, žily mezi hlenem a krví, střevy a nechutnými močovými cestami.

2. Ale i tyto části musely být obydleny, a proto tam všemohoucí Bůh duše poslal jako do nějakých osad. A čím lidé prospívají světu, a kvůli čemu jsou na světě nezbytní, aby se o nich zbytečně nemyslelo, že v této části museli být a jsou obyvateli pozemského těla? Přispívají nějak k dosažení úplnosti této obrovské masy, a jestliže by k ní nebyli připojeni, byl by tento souhrn veškerenstva nedokonalý a neúplný?

3. Co tedy, jestliže by lidé nebyli, upustí svět od svých řádů, a hvězdy nebudou procházet svými proměnlivými fázemi, nebudou léta ani zimy, ustanou poryvy větru a ze vzdušných a visících mraků nebudou padat deště mající přinést zmírnění sucha?

4. Ale je nutné, aby se všechno pohybovalo po svých drahách a neodchylovalo se od přirozeného řádu, i kdyby jméno člověka nikdy na světě nezaznělo a i kdyby se kvůli prázdnotě a osamělosti jeho částí na světě rozhostilo úplné ticho. Z jakého důvodu se tedy tvrdí, že do těchto končin bylo nutno přidat obyvatele, přestože je zřetelné, že člověk k dokonalosti světa ničím nepřispívá a všechny jeho snahy vždycky sledují osobní prospěch a nepřekračují hranice vlastního prospěchu?

38.1. Quid enim prodest mundo, ut ab rebus incipiam seriis, maximos reges hic esse? Quid tyrannos, quid dominos, quid innumeras alias atque amplissimas potestates? Quid rei militaris experientissimos duces, capiendarum urbium peritos, in equestribus proeliis aut in pedestri pugna immobiles atque invictissimos milites? Quid oratores grammaticos poetas? Quid scriptores dialecticos musicos?

2. Quid pantomimos, quid mimulos histriones cantores tuba tibiis calamoque flatantes? Quid cursores, quid pugiles, quadrigarios desultores grallatores funiambulorum praestigiatores? Quid picarios salinatores bolonas unguentarios aurifices aucupes vannorum sirpiarumque vitores? Quid fullones lanarios phrygiones cocos panchristarios muliones lenones lanios meretrices? Quid institorum alia genera, quid professorum et artium, quibus enumerandis omnis aetas angusta est, rationibus conferunt et constitutionibus mundi, ut sine hominibus condi non potuisse credatur nec optenturus integritatem sui, nisi ei contentio animalis miseri et supervacui iungeretur?

39.1. Nisi forte rex mundi, is quem temeritatis est maximae humano ex ore depromere, | **f. 46b** | idcirco ex se genitas huc animas misit, ut quae fuerant apud se deae, corporei tactus et temporariae circumscriptionis expertes, humana inmergerentur in semina, feminarum ex genitalibus prosilirent, ineptissimos ederent continuarentque vagitus, exsugerent fellitantes mammas, proluvie linerent et madidarent se sua, tunc ad silentium pavidae nutricis motibus et crepitaculis adducerentur auditis.

38.1. Co tedy prospěje světu, abych začal od závažných věcí, že tu jsou tak velcí králové, tyrani, páni, a jiné nesčetné a veliké mocnosti? Že existují nesmírně zkušené vojenští velitelé, vynikající v dobývání měst, vojáci nepohybliví a neporazitelní v jezdeckých soubojích nebo pěchotních bitvách, řečníci, gramatikové a básníci? Spisovatelé, logici a hudebníci?

2. Že existují pantomimové, mimové, herci, hudebníci hrající na trumpetu, flétny a píšťalu? Že jsou běžci, boxeři, závodníci se čtyřspřežími, krasojedci, chodci na chůdách, provazochodci, kejklíři? Že jsou smolovarníci, výrobci soli, rybáři, mastičkáři, zlatníci, bednáři a košíkáři? Že jsou valcháři, přadláci, vyšívači, kuchaři, cukráři, mezkaři, kuplíři, řezníci, nevěstky? Že jsou různé druhy trhovců, učitelů a řemeslníků, k jejichž vypočtení by nestačil veškerý čas života, čím přispívají k zařízení a stavu světa, že se věří, že bez lidí by svět nemohl vzniknout ani si podržet svou neporušenost, kdyby se k němu nepřipojilo úsilí ubohého a zbytečného tvora?

39.1. Poslal snad Král světa, ač prohlašovat to lidskými ústy je velmi nerozvážené, jím zrozené duše proto do světa, aby se ty, které u něj byly bohyněmi, nemajícimi styk s tělem a nepodřízenými zákonům času, ponořily do lidského semene, aby se rodily z ženských rodidel, aby vydávaly nesmyslný souvislý křik, aby se upatlaly, sajíce z prsou, aby se špinily, namáčely vlastními výkaly, a pak byly tišeny kolébáním vyděšené chůvy a posloucháním chrastítek.

2. Idcirco animas misit, ut quae fuerant simplices et bonitatis nuper innoxiae, simulare in hominibus discerent, dissimulare mentiri circumscribere fallere, adulatoria humilitate captare, mente aliud volvere aliud in facie polliceri, inlaqueare, decipere dolis atque insidiis nescios, per innumeras artes malitiarum venena conquirere et ad usum temporis pellaciae mobilitate formari?

3. Idcirco animas misit, ut in pacata et placida tranquillitate degentes adsumerent ex corporibus causas quibus ferae fierent et immanes, simultates atque inimicitias gererent, consererent inter se bella, expugnarent atque everterent civitates, servitutis opprimerent et manciparent se iugo et ad ultimum fierent alterius altera potestatis natalium condicione mutata?

4. Idcirco animas misit, ut inmemores veritatis effectae et quidnam esset deus oblitae simulacris inertibus supplicarent, ligna aera et lapides divina adloquerentur | f. 47 | ut numina, auxilia poscerent ex caesorum animantium cruore, nullam sui facerent mentionem, quinimmo ex his aliae ut dubitarent se esse aut ullum esse penitus abnegarent?

5. Idcirco animas misit, ut quae in sedibus propriis mente fuerant una, intellectu et scientia paribus, postquam formas induere mortales, opinionum discriminibus dissiderent, aliud aliis iustum, aliud utile videretur et rectum, de appetendis rebus fugiendisque certarent, malorum ac bonorum alios aliae constituerent fines, veritatem cupientibus noscere rerum opponeretur obscuritas et velut oculorum luminibus viduae nihil certum viderent et per ancipites semitas suspicionum

2. Proto poslal duše, aby se ty, jež ještě nedávno byly čisté, dobré a bezúhonné, stanuvše se lidmi, učily předstírat, zatajovat, lhát, klamat, podvádět, podlézat lichotnickou ponížeností, něco jiného si myslet a něco jiného do očí slibovat, nevědomé lákat do léčky a klamat úskoky a nástrahami, nespočetnými způsoby míchat zlé jedy a podle potřeby je včas připravovat k užití?

3. Proto poslal duše, aby žijíce v mírném a libém poklidu, získaly z těl pohnutky, kvůli nimž se staly divokými a zuřivými, řevnivými a nepřátelskými, vedly mezi sebou války, plenily a ničily města, aby utlačovaly zotročené a podrobovaly se jhu a kvůli změně počátečního uspořádání se jedna podřizovala druhé?

4. Proto poslal duše, aby, nepamětlivy poznané pravdy a zapomenuvše, co je Bůh, se modlily k netečným modlám, aby dřeva, kovy a kameny oslovovaly jako božské síly, aby si z krve zabitých zvířat vyprošovaly pomoc, vůbec na něj nevzpomínající, a aby některé z nich začaly pochybovat, zda vůbec je, či dokonce popírat, že nějaký bůh existuje?

5. Proto poslal duše, aby se ty, jež byly ve svých zvláštních sídlech spojeny stejnou myslí, stejným chápáním a poznáním, poté, co oblékly smrtelné podoby, začaly rozcházet v názorech tak, že jedněm se zdálo spravedlivé, užitečné a správné jedno a druhým něco jiného, aby se hádaly o to, po čem je třeba toužit a čemu je třeba se vyhýbat, aby jedny definovaly hranice dobra a zla jinak než druhé, aby jim, toužícím poznat pravdu o věcech, stála v cestě temnota, a aby, jako by byly zbaveny zraku, neviděly nic

inducerentur errore?

40.1. Idcirco animas misit, ut cum animantia cetera sponte natis alerentur et nulla satione prolatis neque domorum aut vestium tutamina sibi aut velamenta conquirerent, miserabilis istis necessitas adderetur, ut cum impendiis maximis perpetuisque sudoribus domos sibi construerent, membrorum conficerent tegmina, superlectilem variam diurnorum contraherent egestati, inbecillitatis auxilia animalibus mutuarentur a mutis, vim facerent terris, ut non sua sufficerent gramina, sed imperatas extollerent fruges, et cum sanguinem totum in subigenda tellure fudissent, robigine grandine siccitate spem laboris amitterent et ad ultimum vi famis humanis cadaveribus incubarent et ab hominum formis tabifica macie dissociarentur abiunctae?

2. Idcirco animas misit, | **f. 47b** | ut quae secum commorantes possessionis alicuius nullum umquam habuissent amorem, avarissimae hic fierent et in habendi studium inexaturabili pectoris ardescerent adpetitu, effoderent altos montes et viscera ignota terrarum in materias verterent alieni nominis atque usus, penetrarent abditas discrimine cum capitis nationes et translatis mercibus caritatem semper vilitatemque captarent, exercerent avidum atque iniustissimum faenus et miserorum ex sanguine supputandis auferent insomnia milibus, possessionum semper producerent fines et quamvis provincias totas rus facerent unum, pro arbore una, pro sulco forum litibus tererent, cum amicis et fratribus

určitého a po dvojznačných stezkách domněnek byly vedeny k omylu?

40. Proto poslal duše, aby, zatímco ostatní zvířata se živí tím, co roste samo bez setby, nevytvářejí si ochranu v domech nebo pomocí oděvů a pokrývek, jim byla uložena bídná potřeba těchto věcí, aby si s velkými náklady a neutuchající prací stavěly domy a zhotovovaly oděvy pro svá těla, zajišťovaly si věci pro každodenní rozmanité potřeby, aby kvůli své slabosti potřebovaly pomoc od němých a hloupých zvířat, aby zemi činily násilí a nespokojily se s jejich travami, ale aby získávaly kýžené plody, a aby poté, co vynaložily všechnu svou sílu na obdělání země a ztratily naději na úspěch kvůli obilné rzi, kroupám a suchu, se z hladu uchýlily k lidským mrtvolám a aby v hrozné hubenosti ztrácely lidské tvary?

2. Proto poslal duše, aby se ty, jež, přebývajíce s ním a nemajíce vůbec žádnou touhu po vlastnictví, staly velice lakomými a ve snaze něco vlastnit ve svém nitru vzplanuly neukojitelnou touhou, aby prozkoumaly vysoké hory a neznámé útroby země měnily ve věci s jiným názvem i účelem, aby za nebezpečí smrti pronikaly mezi daleké národy a po převezení zboží stále usilovaly o vysoké či nízké ceny, aby se chovaly nenasytně, aby rozhojňovaly svůj nespravedlivý výtěžek, a počítajíce tisíce, nabyté z krve utlačovaných, aby se strachovaly o svůj spánek, aby neustále rozšiřovaly hranice své moci, a i kdyby všechny provincie tvořily jedno pole, aby se pro jeden strom, pro jednu brázdou soudily, aby s přáteli a

inexpiabiles susciperent simultates?

41.1. Idcirco animas misit, ut quae dudum fuerant mites et feritatis adfectibus nesciae commoveri, macella sibi et amphitheatra constituerent, loca sanguinis et publicae impietatis, ex quibus in altero mandi homines cernerent et bestiarum laniatibus dissipari, interficere se alios nullius ob meriti causam sed in gratiam voluptatemque sessorum, ipsosque illos dies quibus tantum committeretur nefas in gaudiis communibus ducerent et festa hilaritate sacrent, at in altero vero animalium miserorum discerperent viscera, alias aliae raperent, ut canibus mos est et vulturiis, portiones, subigerent dentibus et crudelissimo ventri darent, et in tam saevis atque horridis moribus sortem suam flerent quas ab talibus mensis paupertatis | f. 48 | angustiae vindicarent, pro beatis ac felicibus viverent quarum ora et faciem tam crudeles polluerent apparatus?

2. Idcirco animas misit, ut divini ponderis et gravitatis oblitae gemmas lapillos margaritas castitatis dispendio compararent, innecterent his colla, lannas pertunderent aurium, imminuerent frontes limbis, conspiciendis quaerent corporibus fucos, fuligine oculos obumbrarent, nec in formis erubescerent masculorum calamistris vibrare caesariem, cutem corporis levigare, incedere poplitibus nudis omnique alio cultu vigorem virilitatis [et] exponere et in habitum feminarum deliciasque molliri?

bratry měly nesmiřitelné spory?

41.1. Proto poslal duše, aby ty, jež byly dosud mírné a nebyly ovládány záchvaty zuřivosti, si vystavěly amfiteátry a tržnice, místa veřejné bezbožnosti a krveprolití, aby na jedněch místech sledovali, jak jsou lidé rozsápáváni a trhání drápy šelem, jak se jiní zabíjejí, ne kvůli nějaké vině, ale pro potěšení a vděk publika, tyto dny, kdy se páchá takové bezpráví, pokládaly za dny všeobecného potěšení a zasvěcovaly je radostnému slavení, a aby na jiných místech rozervávali vnitřnosti ubohých zvířat, jako psi a supi uchvacovaly jednotlivé kusy, trhaly je zuby a dávaly krutému břichu, aby při tak zuřivých a strašlivých mravech ty, jež by mučivá bída nepustila k takovým stolům, oplakávaly svůj osud a aby ty, jejichž ústa a tvář by se poskvrnily tak krutými věcmi, žily v blaženosti a štěstí?

2. Proto poslal duše, aby, zapomenuvše na božský majestát a vážnost, drahé kameny, kamínky a perly srovnávaly podle čistoty a ceny, věšely si je na krky, propichovaly si v uších dírky, ovazováním si zmenšovaly čela, aby si malovaly kůži na těle, aby si sazemi načerňovaly oči a aby se ty, jež jsou v mužských tělech, nestyděly kroutit si vlasy do kudrlinek, vyhlazovat si kůži, chodit s odhalenými koleny a aby veškerou ostatní péčí nejen potlačovaly přirozenou mužnost, ale aby se také uchýlovaly k ženským zvykům a změkčilosti?

42.1. Idcirco animas misit, ut viarum aliae infestarent meatus, aliae circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa, venenatas conficerent potiones, domos ut effringerent noctibus, sollicitarent abigerent praevaricarentur et proderent, saporum fastidia ut excuterent palato, ut in coquendis altilibus pinguitudinem nossent retinere labentem, ut spirulas et botulos facerent, isicia castellamenta lucanica suminatam cum his carnem et glacialia conditione tuceta?

2. Idcirco animas misit, ut res sancti atque augustissimi nominis symphonicas agerent et fistulatorias hic artes, ut inflandis bucculas distenderent tibiis, cantionibus ut praeirent obscenis, numerositer et <cierent> scabillorum concrepationibus sonores, quibus animarum alia lasciviens multitudo incompositos corporum dissolveretur in motus, saltitaret cantaret, orbis saltatorios verteret | f. 48b | et ad ultimum clunibus et coxendicibus sublevatis lumborum crispitudine fluctuaret?

3. Idcirco animas misit, ut in maribus exoleti, in feminis fierent meretrices sambucistriae psaltria, venalia ut prosternerent corpora, vilitatem sui populo publicarent, in lupanaribus promptae, in fornicibus obviae, nihil pati rennuentes et ad oris sacri comparatae constuprationem?

43.1. Quid dicitis, o suboles ac primi progenies numinis? Ergone sapientes illae atque ex causis principalibus proditae genera haec animae turpitudinum criminum malitiarumque noverunt atque ut exercerent, ut gererent, ut

42.1. Proto duše poslal, aby jedny přinášely poutníkům na cestách nebezpečí a jiné aby klamaly nezkušené, předkládaly falešné důkazy, aby připravovaly otrávené nápoje, aby se za nocí vloupávaly do domů, aby pobuřovaly, kradly, jednaly nepoctivě a zrazovaly, aby odstraňovaly u pokrmů jejich nechutnost, aby uměly při pečení tučné drůbeže zdržovat vytékající tuk, aby dělaly rohlíky a párky, nádivky, lukánské párky a s nimi uzené maso a sulc?

2. Proto poslal duše, aby provozovaly hudbu a všechny druhy hraní na píšťaly jako něco posvátného a vznešeného, aby píšťalami doprovázely přípravu pečeně, aby zpívaly sprosté písně, aby udávaly rytmus klapotem dřevěných podrážek a aby další skupina duší za rozpustilého skotačení začala libovolně pohybovat svými těly, tancovala a zpívala, točila se při tanci v kruzích a nakonec se vlnila, zvedajíc zadky a boky a pohybuje bedry?

3. Proto poslal duše, aby se v mužských tělech staly prostitutky a v ženských prostitutkami hrajícími na harfy a strunné nástroje, prodávaly svá těla, aby svou nízkost ukazovaly všemu lidu, připravené v nevěstincích, na cestách po veřejných místech, aby nic neodmítaly a byly za peníze připravené k odporným hanebnostem?

43.1. Co říkáte, potomci a prvorození bohů? Znalý tedy už předtím moudré a z prvotní příčiny vyšedší duše tyto druhy hanebností, hříchů a špatností, a aby ty zlé věci mohly provozovat, činit a vystavovat na odív, bylo jim

percelebrarent haec mala, abire atque habitare iussae sunt has partes et humani corporis circumiectione vestiri?

2. Et mortalium quisquam est rationis alicuius accipiens sensum, qui ordinatum existimet mundum per has esse ac non potius sedem ac domicilium constitutum, in quo omne cotidie perpetraretur nefas, maleficia cuncta confierent, insidiae fraudes doli avaritia rapinae vis scelus audacia obscenitas turpitudine flagitium, mala omnia cetera, quae in orbe homines toto mente noxia pariunt et labem machinantur in mutuum?

44.1. Sed sua, inquit, voluntate, non regis missione venerunt. – Et ubi pater omnipotens fuit, ubi regiae sublimitatis auctoritas, ut eas prohiberet abscedere nec in praecipites labi permetteret voluptates?

2. Si enim degeneres futuras locorum immutationibus sciebat – scire autem debuerat causarum ut omnium constitutor – aut extrinsecus aliquid accessurum his esse, | f. 49 | quod eas faceret oblivisci suae dignitatis et decoris – milies ut ignoscat oraverim – universorum <malorum> non alius quam ipse est causa: siquidem perpessus est evagandi eas habere ius liberum quas retenturas non esse integritatis suae habitum providebat, atque ita perficitur, ut nihil intersit omnino voluntariae venerint an illius obtemperaverint iussioni, cum non prohibendo quod oportuerat prohiberi cessatione crimen fecerit proprium et retentionis dissimulatione permiserit prius.

45.1. Sed procul haec abeat sceleratae opinionis

přikázáno přebývat v těchto částech světa a obléci se do lidského těla?

2. A kdo z lidí, kdo je aspoň trochu rozumný, by se domníval, že svět byl stvořen kvůli duším, a ne spíše jako místo, sídlo a příbytek, v němž by se každodenně děly nepravosti, všechny zločiny, nástrahy, lži, intriky, lakomství, výtržnosti, opovážlivost, hřích, nemravnost, ohavnost, hanebnost, a všechny ostatní zlé věci, které si lidé pro své špatné smýšlení páchají po celém světě a vzájemně si chystají záhubu?

44.1. Říkáte však, že přišly ze své vůle, a ne na rozkaz Krále. – A kde byl všemohoucí Otec, kde byla plnost nejvyšší božské moci, aby jim zabránila sestoupit a nedovolila upadnout do nebezpečných rozkoší?

2. Jestliže totiž věděl, že se kvůli změně místa stanou horšími – a jako stvořitel všeho to vědět musel – nebo že se jim venku něco dalšího přihodí, pro co by zapomněly na svou dobrotu a krásu – prosím tisíckrát o odpuštění – pak příčinou všeho zlého není nikdo jiný než on sám: neboť jim dovolil, aby měly svobodné právo na odchod, a přitom předem věděl, že neuchovají svou neporušenost, a tak se stalo, že není rozdíl mezi tím, zda odešly na zem dobrovolně nebo na jeho rozkaz, protože nezabránil tomu, čemu bylo třeba zabránit, dopustil se tedy nečinností sám hříchu, a to tím, že je dříve nezadržel.

45.1. Budiž nám však vzdáleno, abychom sdíleli

immanitas, ut deus credatur omnipotens, magnarum et invisibilium rerum sator et conditor, procreator, tam mobiles animas genuisse, gravitatis ac ponderis constantiaeque nullius, in vitia labiles, in peccatorum genera universa declives, cumque eas tales atque huiusmodi sciret, in corpora ire iussisse, quorum indutae carceribus sub procellis agerent tempestatibusque cotidie fortunae,

2. et modo turpia facerent modo paterentur obscena, naufragiis ruinis incendiis conflagrationibus ut perirent, pauperies alias, alias ut mendicitas premeret, ut ferarum paterentur aliae laniatus, muscularum aliae ut interirent veneno, claudae ut incederent aliae, ut aliae lumen amitterent, ut articulis sederent aliae colligatis, morbis denique obiectarentur ut cunctis, quos infelix et miseranda mortalitas diversarum sustinet dilaceratione poenarum; tunc deinde oblatae unius esse se fontis, unius genitoris et capitis, germanitatis | **f. 49b** | convellerent atque abrumperent iura, urbes suas everterent, popularentur hostiliter terras, servos de liberis facerent, insultarent virginibus et matrimoniis alienis, odissent invicem sese, aliorum gaudiis et felicitatibus inviderent, tum deinde se omnes maledicerent, carperent et saevorum dentium mordacitate laniarent.

46.1. Sed procul haec abeat, ut eadem rursus frequentiusque dicamus, tam immanis et scelerata persuasio, ut ille salus rerum deus, omnium virtutum caput, benignitatis et columen, atque ut eum laudibus extollamus humanis, sapientissimus, iustus, perfecta omnia

tento zločinný názor, že by se věřilo, že všemohoucí Bůh, stvořitel, původce a zakladatel, zrodil tak proměnné duše, bez jakékoli pevnosti, rovnováhy a stálosti, náchylné k chybám a všem druhům hříchů, a i když věděl, že takové jsou, jim přesto přikázal vstoupit do těl, aby, uzavřené v nich jako ve vězení, žily vystavené každodenně poryvům a bouřím osudu,

2. a aby zčásti hanebnosti samy páchaly a zčásti nechutnosti snášely, aby hynuly při námořních neštěstích, katastrofách, při vypuknuvších požárech, aby jedny snášely chudobu a jiné chodily po žebrotě, další aby byly rozsápány divokými zvířaty, další zemřely po hmyzím bodnutí, a další zchromly, další aby osleply, aby jiné seděly ochrnuté, aby nakonec byly vystaveny všem možným nemocem, jimiž trpí nešťastní a politováníhodní smrtelníci a jež jsou provázeny různými utrpeními; aby nakonec, zapomenuvše, že pocházejí z jednoho pramene, z jednoho stvořitele a Vládce, porušovaly a ničily zákony bratrství, ničily svá města, nepřátelsky pustošily země, ze svobodných dělali otroky, zneuctvovaly panny a manželky jiných, nenáviděly se navzájem, záviděly jiným jejich radosti a štěstí, až by se nakonec všechny navzájem proklínaly, rozdělily se a navzájem se kousavě a zuřivě zraňovaly.

46.1. Ať je nám však velice vzdáleno, abychom znovu zopakovali, tak bezbožné a ničemné přesvědčení, že onen Bůh – spása věci, hlava všech mocností a nejvyšší dobro; a také, abychom ho chválami lidskými velebili, nejmoudřejší, spravedlivý, činící vše

faciens et integritatis suae conservantia
mensiones aut aliquid fecerit claudum et quod
minus esset a recto, aut ulli rei fuerit
miseriarum aut discriminum causa, aut ipsos
actus quibus vita transigitur et celebratur
humana ordinaverit, iusserit et ab sua fluere
constitutione praeceperit.

2. Minora haec illo sunt et magnitudinis eius
destruentia potestatem tantumque est longe,
istarum <ut> auctor rerum esse credatur, ut in
sacrilegae crimen impietatis incurrat quisquis ab
eo conceperit hominem esse prognatum, rem
infelicem et miseram, qui esse se doleat, qui
condicionem suam detestetur et lugeat, qui
nulla alia de causa sese intellegat procreatum,
quam ne materiam non haberent per quam
diffunderent se mala, et essent miseri semper,
quorum cruciatibus pasceretur nescio qua vis
latens et humanitati adversa crudelitas.

47.1. Sed si parens et genitor animarum,
inquitis, deus non est, quo auctore progenitae |
f. 50 | et qua sunt ratione prolatae? Si infucata
vultis audire nec ab aliqua vocis ostentatione
deducta, item confitemur nos istud ignorare,
nescire scientiamque tantae rei non tantum
nostram ducimus infirmitatem fragilitatemque
transire, verum etiam potestatum quae in
mundo sunt omnium et quae numina se esse
opinionibus usurpavere mortalium.

2. Sed quas dei negamus, cuius sint debemus
ostendere? Minime istud necessario sequitur.
Non enim si negemus muscas scarabeos et
cimices, nitedulas curculiones et tineas
omnipotentis esse opus regis, sequaciter

dokonalým a zachovávajícím se ve svém
prvopočátečním stavu – by učinil něco
nedokonalého, co by se odchylovalo od
správného, nebo že by pro něco byl příčinou
strádání či hříchu, nebo že by stanovil a určil
tutéž skutečnost, v níž probíhá a již se naplňuje
lidský život, a přikázal, aby tento život plynul
podle jeho ustanovení.

2. To je ve srovnání s ním příliš nízké, ničí to
moc jeho velikosti a je tak daleko od toho, aby
se mohlo věřit, že on je původcem toho všeho,
že do zločinu bezbožnosti a svatokrádeže upadá
každý, kdo tvrdí, že člověk je jeho stvořením,
stvoření nešťastné a ubohé, jež lituje, že
existuje, jež proklíná svůj osud a rmoutí se nad
ním a nevidí jinou příčinu, proč přišlo na svět
než proto, aby disponovalo hmotou, skrze niž
se rozhojňují hříchy, a aby byli vždycky ubozí
ti, jejichž strádáním by se živila nevím jaká
skrytá síla a krutost odporující lidskosti.

47.1. Ale jestliže tvrdíte, že otec a stvořitel duší
není Bůh, jakým původcem byly tedy zrozeny a
jak byly stvořeny? Jestliže chcete slyšet
nestrojená slova bez veškerého chvástání, pak
příznáváme, že to nevíme, neznáme a uvádíme,
že znalost takové věci přesahuje nejen naši
chabost a slabost, ale také všechny ty síly, jež
jsou ve světě a jež si pro sebe usurpují lidskou
víru, že jsou silami božskými.

2. Avšak popíráme, že jsou z Boha, a musíme
tedy ukázat, čím jsou? To vůbec není nutné.
Vždyť jestliže bychom popírali, že mouchy,
brouci a štěnice, polní myši, pilousové a moli
jsou stvořením nejvyššího Krále, nevyplývá

postulandum a nobis est, ut quis ea fecerit institueritque dicamus: possumus enim nulla cum reprehensione nescire, quis et illis originem dederit, et optinere non esse deo ab superiore prolata tam supervacua, tam vana, tam ad nullas pertinentia rationes, quinimmo aliquando et noxia et necessariis inportantia laesiones.

48.1. Sic consimiliter hic quoque, cum animas rennuamus dei esse principis prolem, non continuo sequitur, ut explicare debeamus, quonam parente sint editae et causis cuiusmodi procreatae. Quis enim nos prohibet, aut unde enatae sint prodierintque nescire aut eas non esse dei progeniem scire?

2. Quanam, inquit, ratione, qua via? Quia omni vero verissimum est certoque certissimum, nihil rerum a principe, sicut saepius dictum est, agi fieri statui nisi quod oporteat et conveniat fieri, nisi quod sit plenum et integrum et in suae <naturae> [et] integritatis perfectione finitum. Porro autem conspiciamus homines, | **f. 50b** | id est animas ipsas – quid enim sunt homines nisi animae corporibus inligatae – scaevitate innumerabili vitiorum ipsos se indicare non esse patricii generis, sed ex mediocribus familiis procreatos.

3. Namque alios videmus inmites facinerosos audaces temerarios praecipites caecos fictos dissimulatores mendaces superbos adrogantes avaros cupidos libidinosos inconstantes invalidos et sua ipsos decreta conservare nequeuntes: quod utique non essent, si generositas eos adsereret principalis et ab rerum capite descendentium ducerent

z toho nutnost odpovědět, kdo je stvořil a udělal: vždyť můžeme bez jakékoli hanby nevědět, kdo i jim dal vzniknout, a domnívat se, že tak zbytečná stvoření, tak prázdná, tak nerozumná, vpravdě někdy i škodlivá a způsobující těžké újmy nebyla stvořena nejvyšším Bohem.

48.1. Tak podobně, jestliže bychom odmítali, že duše pocházejí od nejvyššího Boha, ne nutně z toho plyne, že bychom museli vysvětlit, z jakého rodiče se narodily a z jakého důvodu byly stvořeny. Kdo nám totiž zabrání, abychom nevěděli, buď odkud se zrodily a vznikly nebo že nejsou zrozené Bohem?

2. Z jakého důvodu, říkáte, jakým způsobem? Protože je nad pravdu pravdivější a nad jisté jistější, jak bylo již vícekrát řečeno, že nic není činěno, neděje se a není ustanovováno Vládcem světa než to, co musí být úplné a bezúhonné a ve své podstatě a neporušené dokonalosti dovršené. Dále však pozorujeme, že lidé, to jest duše samotné – co jiného jsou totiž lidé, než duše spojené s těly – v nezměrné nepravosti zločinů sami o sobě umožňují poznat, že nemají vznešený původ, ale byli stvořeni ze středních vrstev.

3. Neboť vidíme, že někteří (lidé) jsou krutí, zločinní, opovážliví, nerozvážní, troufalí, slepí, falešní, tajnůstkáři, lháři, pyšní, zpupní, lakomí, toužící po vášních a rozkoších, nestálí, slabí a neschopní dodržet svá vlastní rozhodnutí: a takovými by jinak nebyli, kdyby měli královskou ušlechtilost a kdyby slávu svého původu odvozovali od prvotního zdroje věcí.

honestamenta natalium.

49.1. Sed et boni, dicetis, sunt in rebus humanis viri, sapientes, iusti, inculpatis atque emendatissimis moribus.

2. Nullam referimus quaestionem, an ulli aliquando fuerint tales in quibus omnino nihil ista ipsa quae dicitur desideraret integritas. Sint licet perhonesti fuerintque laudabiles, tenuerint apicem perfectionis summum, nec in aliquo lapsu eorum aliquando claudicaverit vita: sed audire depreciamur quot sint aut fuerint numero, ut ex multitudinis magnitudine metiamur, an oppositio iusta sit facta et an aequalitatis compensatione librata.

3. Unus duo tres quattuor decem viginti centum, certe numero definiti et nominum forsitan comprehensionibus terminati. Sed genus humanum non ex bonis pauculis sed ex ceteris omnibus aestimari convenit et ponderari. In toto enim pars est, non totum in parte, et universitas debet adtrahere portiones, non portionibus universitas adplicari. | f. 51 |

4. Quid enim, si hominem dicas captum membris omnibus et heulantem ex cruciatibus asperis idcirco esse sanum, quod unius unguiculi nullum perpetiatur dolorem: aut esse auream terram, quod in verrucula collis unius insint exiguae miculae, quibus nascitur colliquefactis aurum et adcuratiore congregatione conquiratur? Qualitatem materiae universitas elementi probat, non pulvisculi flabiles, nec mare continuo dulce est, si mitioris aquae guttas alicuius adieceris atque in miseris numeri: consumitur enim minuties ista inmenso; et <non> modo [non] parvi sed

49.1. Ale řeknete, mezi lidmi jsou i dobří, moudří, spravedliví, lidé bezúhonných a neporušených mravů.

2. My se nezabýváme otázkou, zda nějací takoví kdy byli, v nichž to, co se nazývá bezúhonnost, nikdy nic neztratilo. Je možné, že existují a existovali velmi ctihodní a chvályhodní lidé, možná i dosáhli samotného vrcholu dokonalosti a nikdy v životě nezakolísali a nepadli: ale chceme slyšet, kolik jich je nebo bylo, abychom z jejich počtu určili, zda je to protiklad oprávněný a zda při srovnání dochází k rovnováze.

3. Jeden, dva, tři, čtyři, deset, dvacet, sto, jejich počet je určitý a mohou snad být vypočtení i podle jmen. Ale lidské pokolení je třeba poměřovat a posuzovat ne podle nepatrného množství dobrých lidí, ale podle všech ostatních. Je totiž část v celku, a ne celek v části, a části se musí připojovat k celku, ne celek k částem.

4. Vždyť co kdybys říkal, že člověk, jenž má všechny údy postižené těžkým strádáním a naříká, je zdravý proto, že ho nebolí jeden jediný prst: nebo, že země je zlatá, protože v pahrbku jednoho kopce jsou obsažena malé kousíčky, jež se sbírají a z nichž se po rozdrčení získává zlato? Jakost hmoty určuje neporušenost prvku, ne poletující prach, a moře nebude hned sladké, pokud bys do něj nakapal něco sladkého a dal tam toho spoustu: nezměrné totiž pohlčí tuto trošku; a nejen za malé, ale za úplně bezvýznamné je třeba považovat to, co rozeseto všude, se ztrácí a

esse nullius existimandum est mominis quod per omnia diffusum perit et in magni corporis intercipitur vastitate.

50.1. Vos humano in genere bonos esse dictitatis viros, qui ut esse credantur, comparatio forsitan efficiat pessimorum. Quinam isti sunt? Dicitur. Philosophi, credo, qui se esse solos sapientissimos autumant et vi huius nominis supercilium sustulerunt: nempe illi qui cum suis cotidie cupiditatibus pugnant et adfectus ex animis insitos proturbare, pellere pertinaci moliuntur obluctatione virtutum, qui ne in vitia proritari facultatis possint alicuius instinctu, patrimonia et divitias fugiunt et causas sibi auferunt lapsus: quod cum faciunt et curant, apertissime animas esse indicant labiles et infirmitate ad vitia proclives.

2. Nostra autem sententia quod bonum natura est neque emendari neque corrigi se poscit, immo ipsum debet quid sit malum nescire, si generis forma cuiusque in sua cogitat | **f. 51b** | integritate perstare: neque enim contrarium insitum esse contrario potis est aut <in> impari paritas aut dulcedo in amaritudine contineri. Qui ergo luctatur animarum ingenitas corrigere pravitates, is apertissime monstrat imperfectum, improbabilem se esse, quamvis omni <contra> conatu et pervicacia contendat.

51.1. Sed risui vobis est nostra responsio, quod cum regias suboles esse animas abnegemus, non referamus contra, ex quibus sint causas atque originibus procreatae. Quod est enim criminis genus, aut rei esse alicuius ignarum

zaniká v pustotě obrovské hmoty.

50.1. Vy neustále opakujete, že mezi lidmi existují i dobří, kteří, jak by se mohlo zdát, snad tvoří srovnání s těmi nejhoršími. A kteřípak to jsou? Řekněte! Filosofové, předpokládám, kteří se domnívají, že jen oni sami jsou velice moudří a v důsledku toho jsou povýšeni: jsou to podle všeho ti, kteří každodenně bojují se svými touhami a s vypětím sil se snaží z duší odstranit, vyhnat všechny vrozené afekty, kteří, aby z nějakého důvodu neupadli do hříchu, se zříkají dědictví a bohatství a vyhýbají se příčinám pádů: a když to činí a dbají na to, jasně ukazují, že duše jsou chabé a svou slabostí náchylné k pochybením.

2. Avšak náš názor je, že co je svou přirozeností dobré, se nepotřebuje ani upravovat ani opravovat a nejen to, samo nesmí vědět, co je zlo, jestliže forma rodu má setrvat ve své neporušenosti, neboť protiklad nemůže přebývat ve svém protikladu a stejné nemůže být obsaženo v nestejném, či sladkost v hořkosti. Kdo se tedy snaží napravit vrozenou špatnost duší, ten velmi jasně ukazuje, že je sám nedokonalý a nevěrohodný, i kdyby se snažil s veškerou vervou a neústupností dokázat opak.

51.1. Ale naše odpověď je vám k smíchu, protože když popíráme královský původ duší, nesdělujeme, jaký mají počátek a původ. Vždyť co je to za zločin neznat nějakou věc nebo se nepokrytě přiznat k tomu, že něco neznáš: a

aut ipsum quod nescias sine aliqua profiteri dissimulatione nescire: aut uter magis videtur inrisione esse dignissimus vobis, qui sibi scientiam nullam tenebrosae rei alicuius adsumit, an ille qui retur se ex se apertissime scire id quod humanam transiliat notionem et quod sit caecis obscuritatibus involutum?

2. Si penitus spectetur rei cuiusque natura, in simili et vos estis quam in nobis reprehenditis causa. Non enim quia dicitis ab ipso animas rege descendere ac succedere in hominum formas, exploratum aliquid dicitis et in luce positum manifestissimae veritatis. Conicitis enim, non scitis; suspicamini, non tenetis: nam si scire est illud quod ipse tu videris aut cognoveris animo continere, nihil eorum quae adseritis potestis vos dicere aliquando vidisse, id est, animas sede ab supera et regione descendere.

3. Suspicionem ergo utimini, non cognitionis expressae fide. Quid est autem suspicio, nisi opinatio rerum | f. 52 | incerta et <in> nihil expositum iaculatio mentis inlata? Ergo qui suspicatur, non tenet nec in lumine positus cognitionis incedit. Quodsi verum et fixum est, apud rectos et sapientissimos iudices et ista vestra qua fidentis pro ignoratione est habenda suspicio.

52.1. Ac ne tamen vobis tantummodo censeatis coniecturis uti ac suspicionibus licere, et nos isdem possumus, quoniam commune est quod interrogatis expromere.

Unde, inquit, homines et ipsorum hominum quid aut unde sunt animae? Unde sunt elephantum tauri cervi muli asini? Unde leones

kdo z těchto dvou se vám zdá hodnější výsměchu, ten kdo si neosobuje žádnou znalost nějaké temné věci, nebo ten, kdo se sám o sobě domnívá, že zcela jasně zná to, co překračuje lidskou znalost a to, co je zakryto temnými nejasnostmi?

2. Jestliže bychom šli hlouběji k podstatě věci, pak jste i vy v podobné situaci, jako je ta, kvůli které nás káráte. Neboť, tvrdíce, že duše přijímají lidské formy a sestupují od samotného Krále, neříkáte něco prozkoumaného, jasného a zjevně pravdivého. To jen hádáte, a nevíte; domníváte se, nemáte znalost: neboť jestliže znát znamená mít v mysli to, co jsi sám viděl či zjistil, pak o ničem z toho, co se domníváte, nemůžete říct, že jste to někdy viděli, to jest, že jste viděli duši sestupovat z nejvyššího sídla a sféry.

3. Žijete tedy v domněnce, ne ve víře podložené poznáním. Co jiného je totiž domněnka než tušení věcí, nejisté a ničím nepodložené směřování mysli k něčemu nejasnému? Tedy ten, kdo se domnívá, nemá znalost a není osvícen poznáním. A jestliže je to pravdivé a jisté, pak u nejmoudřejších a nejpoctivějších soudců i to, čemu vy věříte, je třeba pro neznalost pokládat za domněnku.

52.1. A abyste si nemysleli, že jen vám je dovoleno používat domněnky a dohady, totéž můžeme i my, protože to, nač se ptáte, je všeobecně známé.

Odkud, říkáte, jsou lidé, odkud jsou jejich duše a co jsou zač? Odkud jsou sloni, býci, jeleni, muly, oslové? Odkud jsou lvi, koně, psi, vlci,

equi canes lupi pantherae eorumque quae vivunt quid aut unde sunt animae?

2. Neque enim fidem res habet, ut Platonico ex illo cratere quem conficit miscetque Timaeus aut horum animae venerint aut lucusta mus sorex blatta rana centipeda animata esse credantur et vivere, qui<a ea>dem ex elementis ipsis causa est illis atque origo nascendi, si ad animalia gignenda, quae in singulis his degunt, insunt abditae atque obscurissimae rationes.

3. Nam et videmus alios ex sapientibus dicere, tellurem esse hominum matrem, aquam tum alios, aerium spiritum his alios iungere, solem vero nonnullos esse horum opificem et ex ignibus animatos eius vitali agitatione motari. Quid? Si et haec non sunt et est aliqua res alia, alia causa, alia ratio, potestas alia denique inauditi nobis atque incogniti nominis, genus quae hominum finxerit et rerum constitutionibus adplicarit?

4. Nonne fieri potis est, ut exorti homines ita sint nec | f. 52b | ad deum primum nativitatis eorum referatur auctoritas? Quid enim putamus habuisse rationis Platonem illum magnum pie sancteque sapientem, cum hominis fictionem deo removit a maximo et ad minores nescio quos transtulit cumque eiusdem noluit sinceritatis esse mixturas humani animas generis, cuius animam fecerat universitatis istius, quam quod hominis fabricam indignam esse rebatur deo nec rei flaccidae fictionem magnitudini eius et eminentiae convenire?

53.1. Ergo cum haec ita sint, non absone neque inaniter credimus, mediae qualitatis esse

leopardi a všechna ta zvířata a co jsou a odkud jsou duše všech živých tvorů?

2. Nelze totiž věřit tomu, že by z onoho Platónova mšedidla, jak říká Tímáios, po smíchání vzešly jejich duše, a nelze si myslet, že by v něm dostali duši a život kobylka, myš, rejsek, mol, žába, stonožka, protože mají příčinu a původ zrození v samotných prvčích, existují-li pro zrození živočichů, kteří v jednotlivých formách žijí, skryté a nejasné důvody.

3. Neboť vidíme, že jedni z moudrých říkají, že matkou lidí je země, druzí že voda, jiní je spojují s vanutím větru, někteří říkají, že je jejich zhotovitelem slunce a že ti, kdo mají duši, ji mají z jeho životodárných paprsků a dostali od něj život a pohyb. Co? Jestliže i toto tak není a je něco jiného, jiná příčina, jiný původ, jiná moc, mající neslychané a pro nás neznámé jméno, která vytvořila lidský rod a připojila ho k řádu světa?

4. Nemůže to být tak, že lidé prostě vznikli a že se jejich narození nevztahuje k nejvyššímu Bohu? Domníváme se totiž, že to měl na mysli onen velký, zbožně a svatě moudrý Platón, když stvoření člověka odňal nejvyššímu Bohu a přenesl jej na nižší, nevím jaké bytosti a když nechtěl dopustit, aby se duše smísily s dokonalostí toho, kdo stvořil duši veškerenstva, a také proto, že se domníval, že vytvoření člověka je boha nehodné, a stvoření slabé bytosti neodpovídá jeho velikosti a svrchovanosti?

53.1. Protože je to tedy tak, ne bezdůvodně a ne marně věříme, že lidské duše mají

animas hominum utpote ab rebus non principalibus editas, iuri subiectas mortis, parvarum et labilium virium: perpetuitate donari, <si> spem muneris tanti deum ad principem conferant, cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri.

2. Sed stulte istud credimus. Quid ad vos, ineptissime, fatue? Ubi vobis nocemus vel quam vobis facimus aut inrogamus iniuriam, si omnipotentem confidimus deum habiturum esse rationem nostri, cum abire a corporibus coeperimus et ab Orci faucibus quemadmodum dicitur vindicari?

54.1. Ergone, inquiet aliquis, sine dei voluntate quicquam potis est fieri? Considerandum est nobis sollicitate et cura inspiciendum non parva, ne dum honorare nos deum tali interrogatione censemus, in contrarium labamur nefas maiestatis eius eminentiam destruentes.

2. Qua ratione, qua causa? Quoniam si cuncta eius voluntate confiunt nec citra eius nutum | **f. 53** | quicquam potest in rebus vel provenire vel cadere, necessario sequitur, <ut> mala etiam cuncta voluntate eius intellegantur enasci.

3. Sin autem dicere voluerimus contra, pessimorum ab eo reicientes causas, mali esse conscium generatoremque nullius, incipient evideri aut eo invito res pessimae fieri aut, quod sit immane dixisse, [nesciente], ignaro ac nescio. Rursus autem si dicere nulla esse voluerimus mala, sicut esse nonnullis opinatum et placitum repperimus, reclamabunt cunctae gentes universaeque nationes, cruciatus nobis ostentantes suos et discriminum species multiformes, quibus puncta per singula genus

nejednoznačnou přirozenost a nepocházejí z prvotních věcí, jsou podřízeny zákonu smrti, mají malé a chabé síly: že však mohou být obdarovány věčností, jestliže by se v naději na takový dar spoléhaly na Boha, který jediný má moc nedopustit jejich zničení.

2. Ale věříme prý tomu hloupě. A co je vám do toho, že věříme hloupě a poštili? Čím vám škodíme, a jaké vám činíme nebo proti vám uplatňujeme bezpráví, jestliže věříme, že všemohoucí Bůh o nás bude mít zájem, až začneme odcházet z těl a, jak se říká, budeme zachráněni ze chřtánu smrti?

54.1. Tedy, řekne někdo, může se něco stát bez Boží vůle? Musíme to pečlivě a soustředně zvážit, abychom se, soudíce, že takovým dotazem uctíme Boha, nedopustili naopak nepravosti, poškozující znamenitost jeho svrchovanosti.

2. Jakým způsobem a z jaké příčiny? Protože, jestliže se všechno děje z jeho vůle a bez jeho pokynu se nemůže žádná věc ani objevit ani zmizet, nutně z toho plyne, že všechno zlé by bylo třeba považovat za vzniklé z jeho vůle.

3. Jestliže bychom však chtěli říci opak, odnímající mu příčiny těch zlých věcí, tedy že vůbec nezná zlo a žádné zlo z od něj nepochází, začne se zdát, že buď věci vznikají proti jeho vůli, nebo, a je hrozné to říci, bez jeho vědomí, když zlo nezná a neví o něm. Na druhou stranu však, jestliže bychom nechtěli říci, že žádné zlo neexistuje; a vidíme, že mnohým se to líbí a považují to za možné, postaví se proti tomu všichni lidé a národy a budou nám poukazovat na svá trápení a různé druhy běd, jimiž je lidské

uritur et laceratur humanum.

4. Tum deinde a nobis exquirent: Cur, mala si nulla sunt, ab operibus vos certis et facinoribus abstinetis? Cur non omnia facitis quae inpatiens iusserit atque inperaverit libido? Cur in noxios denique terribilibus poenas constituitis legibus? Nam stoliditas inveniri quae inmanior potest, quam mala esse nulla contendere et tamquam malos perdere et condemnare peccantis?

55.1. Quae cum esse consenserimus victi et universa his scaterere non inaniter adnuerimus humana, consequetur ut rogent: Cur ergo haec mala deus omnipotens non aufert sed esse perpetitur et cum omnibus saeculis pertinaci continuatione procedere?

2. Si intellectus nobis adfuerit dei regis ac principis nec per impias vagari suspicionum voluerimus insanias, respondeamus necesse est, nescire nos ista nec quae nullis possent | **f. 53b** | facultatibus comprehendi expetisse aliquando aut studuisse cognoscere: meliusque ducetis, quinimmo potius magis <in> inscientiae finibus atque ignorantiae permanere quam nisi dei dicere nihil fieri per voluntatem, ut simul intellegatur et malis eum causas dare et miseriarum esse innumerabilium conditorem.

3. Mala ergo, dicetis, unde sunt haec omnia? Ex elementis inquirunt, et ex eorum inaequabilitate, sapientes: quod fieri qui possit ut quae sensum et iudicium non habent malitiosa esse perhibeantur et noxia aut non ille sit potius malitiosus et noxius, qui res pessimas et

pokolení v každém okamžiku své existence sužováno a ničeno.

4. Pak od nás budou vyzvídat: Proč, jestliže neexistuje zlo, vy se vyhýbáte určitým skutkům a činům? Proč nečiníte všechno to, co přikázala a nařídila netrpělivá žádostivost? Proč ustanovujete pomocí strašlivých zákonů tresty pro zločince? Vždyť je snad možno vymyslet ještě větší hloupost než tvrdit, že neexistuje zlo, a přitom odsuzovat a hubit hříšníky jako zločince?

55.1. A když budeme souhlasit, že zlo existuje, a přiznáme, že všechny lidské záležitosti v něm mají původ, pak se v důsledku toho zeptají: Proč tedy všemohoucí Bůh ty zlé věci nezničí, ale dopouští, aby byly a ve všech časech se stále znovu a znovu objevovaly?

2. Jestliže bychom měli poznání nejvyššího Boha jako Krále a Vládce a nechtěli bloudit bezbožnými a bláhovými domněnkami, museli bychom odpovědět, že tyto věci nevíme ani neznáme a že jsme se nikdy ani nesnažili poznat to, co nemůže být žádnými schopnostmi pochopeno: a vy uděláte lépe, ba nejlépe, setrváte-li v mezích nevědomosti a neznalosti, než budete-li říkat, že se nic neděje jinak než z Boží vůle, což zároveň znamená, že zapříčiňuje i zlo a je původcem nesčetného množství špatností.

3. Odkud tedy, řeknete, pochází všechno to zlo? A moudří odpovídají: z prvků a z jejich nerovnoměrnosti: ti, kteří to prohlašují, ať objasní, jak to, co nemá rozum a úsudek, se může stát zlomyslným a škodlivým a není-li zlomyslný a škodlivý spíše ten, kdo pochopil, že

nocentissimas futuras in alicuius operis adsumpsit effectum, eorum est qui adserunt pervidere.

4. Quid ergo nos? Unde? Responsionis necessitas nulla est. Sive enim possumus dicere, sive minus valemus nec possumus, utrumque apud nos parvum est; nec in magnis ponderibus ducimus vel ignorare istud vel scire, unum solum posuisse contenti, nihil a deo principe quod sit nocens atque exitiabile proficisci. Hoc tenemus, hoc novimus, in hac una consistimus cognitionis et scientiae veritate, nihil ab eo fieri nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris et gaudii laetitiaeque plenissimum, quod infinitas habeat atque incorruptibiles voluptates, quod sibi quisque contingere votis omnibus expetat, forisque ab his esse exitiabile ac mortiferum ducat.

56.1. Cetera quaecumque sunt alia, quae in quaestionibus adsolent controversiisque versari, quibus genitoribus | f. 54 | orta sint vel quibus auctoribus fiant, neque nosse contendimus neque inquirere aut vestigare curamus: suis omnia relinquimus causis nec ad id quod expetimus esse nobis adiuncta atque adplicata iudicamus.

2. Quid est enim, quod humana ingenia labefactare, dissolvere studio contradictionis non audeant, quamvis illud quod infirmare moliuntur sit purum et liquidum et veritatis obsignatione munitum? Aut quid rursus adserere verisimilibus argumentis non queunt, quamvis sit apertissime falsum, quamvis

může nějakými skutky páchat zlé a škodlivé věci.

4. A co my, co jsme? Odkud jsme? Na to není třeba odpovídat. Buď to totiž nemůžeme říci, nebo nechceme ani nemůžeme, obojí je pro nás stejně nedůležité; a nepřikládáme velkou váhu tomu, jestli to víme, nebo nevíme, jsme spokojeni s tím jediným, že od nejvyššího Boha nemůže vycházet nic škodlivého a zhoubného. Toho se držíme, to víme, stojíme v této jedné pravdě poznání a vědění, že od něj nepochází nic, leč to, co je všem ke spáse, co je sladké, plné lásky, radosti a štěstí, co přináší nekonečné a nepomíjející požitky, co se každý snaží a přeje si pro sebe získat všemi modlitbami. [A stejně tak] trváme na tom, že vše co stojí mimo toto, je zhoubné a přináší smrt.

56.1. A všechno ostatní, co se obvykle zkoumá a vyvolává spory, z jakých pramenů pochází zlo a z čí vůle se děje, to se nesnažíme ani vědět ani zjišťovat, ani se nestaráme o to, abychom po tom pátrali: všechny ty věci ponecháváme jejich příčinám a soudíme, že nemají žádnou souvislost a spojitost s tím, co můžeme poznat, ani neposuzujeme, a nepídíme se po tom, zda to s námi má nějakou souvislost a spojitost.

2. Vždyť co je to, co se lidský důvtip neodvažuje snahou o protiargumentaci narušit a zničit, přestože to, co se se snaží oslabit, je čisté a jasné a chráněné pečeti pravdy? Nebo naopak, co nemůže podložit pravděpodobnými argumenty, přestože je to zjevně lživé, i když jde o jistou a zjevnou lež? Neboť když je někdo

evidens manifestumque mendacium? Cum enim sibi persuaserit quis, esse aliquid aut non esse, amat quod opinatur adserere et acumine alios anteire, maxime si agatur res submota et abdita et caligine involuta naturae.

3. Mundum quidam ex sapientibus aestimant neque esse natum neque ullo esse in tempore perituum; immortalem nonnulli, quamvis eum conscribant esse gnatum et genitum; tertiis vero conlibitum dicere est, et esse natum et genitum et ordinaria necessitate perituum. Et cum ex istis opinionibus trinis unam esse necesse sit veram, cunctis tamen argumenta non desunt quibus et sua decreta confirmant et aliorum subripiant et labefaciant scita.

4. Eundem hunc alii elementis ex quatuor tradunt et pronuntiant stare, ex geminis alii, ex singulis tertii, sunt qui ex his nullo set individua corpora eius esse materiem et primam originem dicant. Cumque ex his vera sit una sententia, at nulla ex his certa, similiter hic quoque argumenta omnibus praesto sunt, quibus | **f. 54b** | et ea quae dicunt vera esse constituent et redarguant positas in aliorum sentiis falsitates.

5. Sic et deos nonnulli esse abnegant prorsus; dubitare se alii an sint uspiam dicunt; alii vero existere neque humana curare: immo alii perhibent et rebus interesse mortalium et terrenas administrare rationes.

57.1. Cum ergo haec ita sint neque aliter fiat, quin sit unum ex omnibus verum, pugnant tamen argumentis omnes, neque singulis deest id quod probabiliter dicant, sive cum suas res

přesvědčen, že něco existuje, nebo neexistuje, má v oblibě obhajovat své mínění a překonávat ostatní svým důvtipem, především pokud jde o něco vzdáleného, skrytého a zahaleného temnotou.

3. Někteří z moudrých se domnívají, že svět nemá počátek a nikdy nezanikne; někteří, že je nesmrtelný, přestože mu připisují počátek a původ; další rádi říkají, že má počátek a původ a z obvyklé nutnosti zanikne. A i kdyby z těchto tří názorů musel být pravdivý pouze jeden, všechny mají argumenty, jimiž podporují svá tvrzení a zatracují a zpochybňují úsudky ostatních.

4. Tentýž svět někteří z nich odvozují od čtyř živlů a prohlašují, že se z nich skládá, jiní že ze dvou, a další že z jednoho a existují i tací, kteří říkají, že není stvořen z žádného z nich a že jeho hmotou a prvotní příčinou jsou nedělitelné části. A i když z těchto názorů je pravdivý jen jeden a žádný z nich není ověřený, podobně i zde mají všichni k dispozici argumenty, jimiž potvrzují, že to, co říkají je pravdivé a vyvracejí nepravdy obsažené v názorech ostatních.

5. A tak někteří úplně popírají, že existují bohové; a jiní říkají, že pochybují, zda někde jsou; a jiní tvrdí, že opravdu existují, ale nestarají se o lidské záležitosti: naopak další se domnívají, že se o smrtelníky zajímají a že také řídí pozemské záležitosti.

57.1. Přestože je to tedy tak a nemůže to být jinak, než že je pravdivé jen jedno z těch tvrzení, za pomoci argumentů všichni bojují, a nechybí jim to, co označují za velmi

adserunt sive cum alienis opinionibus contradicunt.

2. Non alia neque absimili ratione de animarum ab his condicione disseritur. Hic enim eas retur et esse perpetuas et superesse mortalium functioni, superesse ille non credit, sed cum ipsis corporibus interire: alterius vero sententia est nihil eas continuo perpeti, sed post hominem positum aliquid eis ad vitam dari, mortalitatis deinde in iura succedere. Et cum omnia nequeant veri esse consortia, ita tamen fortibus et validissimis probationibus omnes agunt, ut repperire non possis quidnam tibi videatur falsum, quamvis ex omni parte diversa dici aspicias et rerum contrarietatibus dissonare. Quod utique non fieret, si certum aliquid tenere curiositas posset humana, vel quod videretur inventum, aliorum omnium comprobaretur adsensu.

3. Inanissima igitur res est et supervacui operis, tamquam scias aliquid promere, aut velle scire contendere quod, etsi sit verum, posse videas destrui, aut acceptare pro vero id quod forsitan non sit et ex more hallucinantium | f. 55 | proferatur. Et merito res ita est. Non enim divina divinis sed rationibus pendimus et coniectamus humanis atque ut fieri meruisse quid remur, ita esse oportere contendimus.

58.1. Quid ergo? Nos soli ignoramus, nescimus, quisnam sit animarum conditor, quisnam constitutor, quae causa hominem finxerit, mala unde proruperint, vel cur ea rex summus et esse patiatur et confici neque ab rebus propellat humanis? Vos enim horum quicquam

pravděpodobné, buď když hájí svá stanoviska, nebo když odporují názorům jiných.

2. A ne jinak smýšlejí tito lidé o stavu duší. Neboť jeden věří, že jsou věčné a přežívají lidskou smrt, druhý nevěří, že přežívají, a domnívá se, že zanikají spolu s těly: názorem dalšího je, že nic nezakoušejí neustále, ale poté, co člověk zemře, se jim dá určitý čas života a potom podlehnou zákonu smrtelnosti. A přestože všechny tyto názory nemohou být pravdivé, všichni užívají pádných a mocných důkazů, takže nemůžeš zjistit, co se ti zdá lživé, ač vnímáš, že říkají v každém ohledu odlišné věci a jeden druhému protiřečí. Což by se ovšem nedělo, kdyby mohla lidská zvědavost něco mít jako jisté, nebo kdyby to, co se jeví jako nalezené, bylo potvrzováno souhlasem všech ostatních.

3. Takto je to zbytečná a marná práce něco tvrdit, jako bys to věděl, nebo chtít věřit, že něco víš, co, i kdyby to snad byla pravda, může být, jak vidíš, odvrženo, nebo považovat za pravdu to, co jí být nemusí a co může být jako pouhým blouzněním. A je to tak po právu: my totiž neposuzujeme božské věci podle božských, ale podle lidských hledisek a to, o čem usuzujeme, že je dobré, aby se to stalo, se domníváme, že ti tak skutečně být musí.

58.1. Co tedy? My sami neznáme, nevíme, kdo je stvořitelem duší, kdo je jejich ustavitelem, z jakého důvodu stvořil člověka, odkud vzešlo zlo, a proč nejvyšší Král strpí, že existuje a že se uskutečňuje, a lidi ho nezavíjí? A vy jste snad tyhle věci prozkoumali a poznali?

exploratum habetis et cognitum?

2. Si suspicionum exponere volueritis audaciam, potestis explicare ac promere, mundus iste qui nos habet utrumne sit <in>genitus an tempore in aliquo constitutus? Si constitutus et factus est, quonam operis genere aut rei cuius ob causam?

3. Potestis inducere atque expedire rationem, cur non fixus atque immobilis maneat sed orbito semper circumferatur in motu? Sua ipse <se> sponte et voluntate circumagat an virtutis alicuius impulsione torqueatur? Locus ipse ac spatium, in quo situs est ac volutatur, quid sit? Infinitus, finitus, inanis an solidus? Axis eum sustineat extremis cardinibus nitens an ipse se potius vi propria sufferat et spiritu interiore suspendat?

4. Potestis interrogati planum facere scientissimeque monstrare, quid nivem in plumeas subaperiat crustulas? Quidnam fuerit rationis et causae, ut non ab occiduis partibus dies primus exurgeret et lucem in oriente finiret? Quemadmodum sol ipse uno eodemque contactu tam varias res efficiat, quinimmo contrarias? Quid sit luna? | f. 55b | Quid stellae? Cur una specie aut illa non maneat, aut per omne mundi corpus frustilla haec ignea convenerit atque oportuerit figi? Cur alia ex his parva, ampliora et maiora sint alia, obtusi haec luminis, acutioris illa et fulgidae claritatis?

59.1. Si praesto est quod libuerit scire et in aperto rerum est scientia constituta, edissertate nobis et dicite, quibus modis fiant et rationibus pluviae, ut in superis partibus atque in aeris hoc medio suspensa aqua teneatur, natura res

2. Kdybyste snad chtěli ukázat odvážnost svých názorů, můžete vyložit a vysvětlit, zda tento svět, jenž nás obklopuje, byl zplozen nebo v nějakém čase ustanoven? Jestliže byl zplozen a ustanoven, potom jakým způsobem a z jakého důvodu?

3. Můžete uvést a rozvinout důkaz, proč nezůstává pevný a nehybný, ale pohybuje se krouživým pohybem? Krouží sám od sebe a ze své vlastní vůle, nebo je otáčen něčími silami a vlivy? Co je to za místo a prostor, v němž se nachází a otáčí? Je nekonečný, konečný, prázdný nebo hmotný? Podpírá jej osa, natahující se k oběma jeho pólům, nebo je spíše nesen svou vlastní silou a vznáší se za pomoci vnitřního ducha?

4. Můžete, byvše dotázáni, objasnit a vědecky dokázat, jak se nadýchaný sníh mění v malé ledové krystalky? Z jakého důvodu a příčiny se stalo, že první den nezačal na západě a slunce nezapadalo na východě? Jak to, že to samé slunce jedním a tímž dotekem způsobuje tak rozličné, vpravdě protikladné věci? Co je Měsíc? Co jsou hvězdy? Proč nezůstává stále stejný a proč se tyto ohnivé drobký sdužily a musely být upevněny nad celým světem? Proč jsou některé z nich malé, a jiné jsou větší a velkolepější, některé svítí méně, a jiné září jasněji a výrazněji?

59.1. Jestliže máte k dispozici, co je vám libo vědět a máte jasnou znalost věcí, vysvětlete nám a řekněte, jak a podle jakého zákona přicházejí deště, takže se v nejvyšších místech a ve vzduchu zadržuje a přetrvává voda, ze dvojí

labilis et ad fluorem semper decursionemque tam prona?

2. Edissertate, inquam, et dicite, quid sit quod grandinem torqueat, quod guttatim faciat pluviam labi, quod imbres ruat, nivis plumas et foliola dilatarit, ventus unde oriatur et quid sit, cur temporum vicissitudines institutae, cum statui unum posset et una esse species caeli, nihil ut rerum desideraret integritas?

3. Quae est causa, quae ratio, ut maria salsa sint aut terrae aquarum hae dulces <vel calidae>, aliae sint amarae vel frigidae? Quo ex materiae genere humanorum corporum concreta et stabilita sunt viscera, unde ossa solidata, quid intestina, quid venas fistulatas et conmeabiles fecerit? Cur cum esset utilius oculis nos inluminare conpluribus ad periculum caecitatis, duorum sumus angustiis adplicati?

4. Beluarum et anguium tam infinita atque innumerabilia genera cuius rei sunt causa vel informata vel prodita? Quid in mundo faciunt bubones in mussili buteones? Quid alites et volucres ceterae? Quid formicarum | f. 56 | et vermium genera in varias labes perniciesque nascentia? Quid pulices, quid impudentes muscae, araneae sorices mures sanguisugae tippulae? Quid spinae, quid sentes, quid avenae, quid lolium, quid herbarum aut fruticum aut adolentia naribus aut tristia in odoribus semina?

5. Immo si aliquid sciri, comprehendi aut aliquid si posse censetis, quid sit triticum dicite, far hordeum milium cicer faba lenticula melo cuminum porrina ulpicum caepe. Non enim, si fructui vobis sunt et ciborum mediis in generibus constituta, expeditum aut promptum

podstaty nestálá věc, vždycky připravená spadnout na zem a odtéci?

2. Vysvětlete, říkám, a povězte, co je to, co vytváří kroupy, co způsobuje, že déšť padá po kapkách, co ho zastavuje, co rozfoukává lístky a sněhové vločky, odkud vychází vítr a co je, proč jsou pevně dané změny ročních období, přestože by mohlo být stanoveno jenom jedno a mohl by být jen jeden typ nebe, aby dokonalost světa nic nepostrádala?

3. Jaká je příčina a jaký smysl toho, že moře jsou slaná a vnitrozemské vody sladké anebo také teplé, jiné jsou hořké nebo studené? Z jakého druhu látky byly utvořeny a sestávají části lidských těl, odkud se vzaly pevné kosti a co vnitřní orgány, co vše prostupující cévy, kdo je vytvořil? Proč, jsme byli vybaveni dvěma očima, ač by bylo užitečnější kvůli nebezpečí slepoty vnímat světlo větším počtem očí?

4. Kvůli čemu bylo stvořeno a vzniklo tolik nespočetných druhů zvířat a plazů? Co na světě dělají sovy, supi, ještěři? Co ptáci a jiní létavci? Co všechny druhy mravenců a červů rodící se, aby způsobovaly neštěstí a pohromy? Co blechy, co otravné mouchy, pavouci, rejsci, myši, pijavice, šneci? A co trny, šípky, ovsíř, plevel, co libé nebo odporné vůně plodů nebo rostlinných semen?

5. Jestliže se domníváte, že něco víte nebo můžete pochopit, řekněte, co je pšenice, špalda, ječmen, proso, cizrna, bob, čočka, meloun, kmín, pažitka, česnek, cibule. Neboť i když jsou vám tyto plody k užítku a užívají se v různých pokrmech, není jasné a zřetelné, že musíte

est quid sint singula scire, cur talibus figurata sint formis, fuerit necessitas aliqua, ut non alios sapes alios odores alios colores quam quos habent singulae res habere debuerint, an et alios potuerint sumere.

6. Ipsa deinde haec quid sint, sapor dico [id est sapor] et cetera, qualitatum distantias quibus ex rationibus ducunt. Ex elementis, inquit, et ex principalibus originibus rerum. Amara sunt enim elementa vel dulcia, odoris sunt alicuius, <alicuius> coloris, ut ex eorum concrezione credamus partitas esse in nascentibus qualitates quibus aut suavitas nascitur aut sensibus offensio comparatur.

60.1. Cum igitur et vos ipsos tantarum ac tot rerum fugiant origines, fugiant causae, fugiant rationes, neque dicere neque explanare possitis, quid sit factum aut quare, aut cur oportuerit non esse, verecundiam convellitis et dilaceratis nostram, qui quae nequeunt sciri nescire nos confitemur neque ea conquirere | **f. 56b** | aut investigare curamus quae comprehendere liquidissimum est non posse, quamvis mille per corda suspicio se porrigat atque intendat humana.

2. Et ideo Christus licet [in] vobis invitis deus, deus, inquam, Christus – hoc enim saepe dicendum est, ut infidelium dissiliat et dirumpatur auditus – dei principis iussione loquens sub hominis forma, cum mortalium sciret caecam esse naturam neque ullam posse comprehendere veritatem positaram nec ante oculos rerum, pro comperto habere et cognito quidquid sibi esse suasisset nec pro suis suspicionibus haesitare litigiosas serere atque

vědět, co samy o sobě jsou, proč byly vytvořeny právě s takovými tvary, zda bylo nutné, aby neměly jiné chutě, vůně nebo barvy, než mají nyní, nebo mohly mít i odlišné.

6. Co jsou, konečně, tyto vlastnosti, mluvím o chuti a ostatních, a odkud pochází jejich rozdílnost? Z praprvků, říkáte, a z prapočátků věcí. Pak jsou tedy snad praprvky hořké nebo sladké, mají nějakou vůni, nějakou barvu, abychom věřili, že z jejich spojení se věcem při jejich zrodu předávají vlastnosti, které mají na smysly příjemný či nepříjemný účinek.

60.1. Přestože tedy i vám samotným uniká původ tolika věcí, jejich příčiny, jejich smysl, a nemůžete říci ani vysvětlit, co bylo stvořeno, nebo proč, nebo proč by to být nemělo, zpochybňujete a podvracíte naši věrohodnost, protože přiznáváme, že nevíme to, co nikdo nemůže vědět, ani se nesnažíme zjistit nebo prozkoumat to, co zřetelně není možno uchopit, přestože se tato domněnka vzniká a roste v tisíci lidských srdcích.

2. A proto Kristus Bůh, přestože se vám to nelíbí, říkám Bůh – to je totiž třeba říkat často, aby to pronikalo a naplňovalo uši nevěřících – v podobě člověka mluvil na příkaz nejvyššího Boha, protože věděl, že přirozenost smrtelníků je zaslepená a že nemůže pochopit ani pravdu o věcech postavených přímo před očima, že lidé v tom, u čeho jsou přesvědčeni, že to přesně vědí, nejdou za své předsudky a pouze kladou otázky, ale neřeší je,

intendere quaestiones,

3. omnia ista nos linquere et posthabere praecepit neque in res eas quae sint a nostra procul cognitione dimotae infructuosas inmittere cogitationes, sed, quantum fieri potis est, ad dominum rerum tota mente atque animo proficisci, sustolli ab his locis atque in eum traducere suspensas pectoris conversiones, memoriam eius habere perpetuam et licet nulla possit imaginatione formari, auras tamen nescio quas eius sibi contemplationis adfingere:

4. rebus enim ex omnibus, quas augustae continet divinitatis obscuritas, solum esse indubitabilem, solum verum et de quo nullus ambigere nisi amens possit et desperationis insanae, quem satis sit scire ut nihil aliud noveris, sisque veram et maximam scientiam consecutus in dei rerum capitis [et] cognitione defixus.

61.1. Quid est inquit vobis investigare, conquirere, quisnam hominem fecerit, animarum origo quae sit, quis malorum | f. 57 | excogitaverit causas, orbe sit sol amplior an pedis unius latitudine metiatur, alieno ex lumine an propriis luceat fulgoribus luna? Quae neque scire compendium neque ignorare detrimentum est ullum.

2. Remittite haec deo atque ipsum scire concedite, quid quare aut unde sit, debuerit esse aut non esse, supernatum sit aliquid an ortus primigenios habeat, aboleri conveniat an reservari, exuri, dissolvi an repetita integritate renovari. Vestris non est rationibus liberum implicare vos talibus et tam remota in utilitate curare?

3. a přikázal nám všechny takové věci nechávat stranou, nepokládat je za důležité a nepouštět se do zbytečného usuzování o tom, co je našemu poznání zcela nedostupné, ale, nakolik je to možné, se celou myslí upínat k Pánu světa, vzdalovat se od těchto věcí a na něj přenášet všechny pohnutky našich srdcí, stále na něj pamatovat, a ačkoli jej není možno jakkoli ztvárnit, přece v rozjímání nechat na sebe působit jakési jeho světlo:

4. ze všeho totiž, co v sobě zahrnuje tajemství vznešeného božství, on jediný je nezpochybnitelný, jediný pravý, a o něm nikdo nemůže pochybovat, leda by byl pomatený a věřil nesmyslům, stačí znát pouze jeho, i kdybys nic jiného neznal, a když se budeš utvrzovat v poznání Boha, Pána všech věcí, budeš dosahovat pravého a nejvyššího poznání.

61.1. Proč chcete, říká, zjistit a vypátrat, kdo stvořil člověka, jaký je původ duší, kdo vymyslel příčiny zlých věcí, zda je sluneční kotouč větší než země, nebo má na šířku jen jednu stopu, zda Měsíc září svým vlastním nebo cizím světlem? Vždyť vědět to nebo nevědět není ani výhoda ani nevýhoda.

2. Přenechte tyto věci Bohu a připusťte také, že jen on sám ví, co proč a odkud pochází, zda má něco existovat či nemá, zda je něco od věčnosti, nebo to má počátky své existence, zda má něco být zničeno nebo zachováno, spáleno, rozděleno nebo obnoveno navrácením celistvosti. Není záležitostí vašeho rozumu se libovolně vměšovat do takových věcí a

3. Res vestra in ancipiti sita est, salus dico animarum vestrarum, et nisi vos adplicatis dei principis notioni, a corporalibus vinculis exsolutos expectat mors saeva, non repentinam adferens extinctionem sed per tractum temporis cruciabilis poenae acerbitate consumens.

62.1. Neque illud obrepat aut spe vobis aera blandiatur, quod ab sciolis nonnullis et plurimum sibi adrogantibus dicitur, deo esse se gnatos nec fati obnoxios legibus, si vitam restrictius egerint, aulam sibi eius patere, ac post hominis functionem prohibente se nullo tamquam in sedem referri patritam; neque quod magi spondent, commendaticias habere se preces quibus emollitae nescio quae potestates vias faciles praebeant ad caelum contendentibus subvolare, neque quod Etruria libris in Acheronticis pollicentur, certorum animalium sanguine numinibus certis dato divinas animas fieri et ab legibus mortalitatis educi.

2. Blandimenta haec cassa sunt et inanium fomenta votorum. Servare | f. 57b | animas alius nisi deus omnipotens non potest, nec praeterea quisquam est qui longaevas facere, perpetuitatis possit et spiritum subrogare, nisi qui immortalis et perpetuus solus est et nullius temporis circumscriptione finitus.

3. Cum enim dii omnes, vel quicumque sunt veri vel qui esse rumore atque opinione dicuntur, immortales et perpetui voluntate eius sint et beneficii munere, qui fieri potis est, ut alii praestare id quod ipsi sunt valeant, cum alienum id habeant et maioris potentia

zbytečně se jimi zabývat.

3. Vaše situace je nejistá, mluvím o spáse vašich duší, a jestliže se nepřibližujete k poznání nejvyššího Boha, očekává ty, kdo se vymaní z tělesných pout, děsivá smrt, nepřinášející jen náhlé rozplynutí, ale stravující po celou dobu krutými mučivými tresty.

62.1. Ale ať vás nemýlí a neláká prázdnu nadějí to, co říkají někteří nedouci a ti, kdo si o sobě moc myslí, že byli stvořeni bohem a nepodléhají tedy zákonitostem osudu, a jestliže povedou uměřený život, otevrou si tak k bohu přístup, a po lidské smrti se, aniž jim někdo bude bránit, vrátí jakoby do otcovského domu; ať vás nemýlí ani to, co slibují mágové, že mají nějaké přímluvné modlitby, jimiž lze obměkčit nevím jaké mocnosti, aby otevřely cestu do nebe těm, kdo se do něj snaží dostat; ani to, co Etruskové slibují v Knihách mrtvých, že poté, co bude určitým božstvům dána krev určitých zvířat, stanou se duše božskými a budou osvobozeny od zákona smrti.

2. To jsou pouze podlézavé praktiky a utišování marných přání. Nikdo jiný než všemohoucí Bůh nemůže zachránit duše a nikdo jiný než ten, který je nesmrtelný a věčný, jediný a neomezený žádným časovým omezením, je nemůže učinit nesmrtelnými a vdechnout jim ducha věčnosti.

3. Protože totiž všichni bohové, ať už opravdoví nebo za takové v důsledku víry a pověsti pokládání, jsou nesmrtelní a věční z vůle nejvyššího Boha a díky milosti jeho daru, jak je možné, že by mohli dát jinému to, co sami mají jako něco cizího a poskytnutého jim vyšší

commodatum?

4. Caedant licet hostias quantaslibet Etruria, humana sibi omnia sapientes negent, magi cunctas emolliant et commulceant potestates: nisi ab domino rerum datum fuerit animis id quod ratio postulat idque per mandatum, multum postea paenitebit fuisse inrisui, cum ad sensum coeperit interitionis accedi.

63.1. Sed si, inquit, Christus in hoc missus a Deo est, ut infelices animas ab interitionis exitio liberaret, quid saecula commeruerunt priora, quae ante ipsius adventum mortalitatis condicione consumpta sunt? Potestis enim scire, quid sit cum eis animis actum priscorum veterimorumque mortalium, subventum et his an sit ratione aliqua, consultum atque provisum?

2. Potestis, inquam, scire id quod Christo potuit docente cognosci, infinita an finita sint saecula ex quo in terris esse genus hominum coepit, quando primum animae corporibus inligatae, quis auctor vinctiois istius, quinimmo ipsius quisnam hominis fabricator, quo priorum abscesserint animae, quibus in mundi partibus | f. 58 | aut regionibus fuerint, corruptibiles an contra, potuerintne accedere ad periculum moriendi, nisi tempore necessario conservator occurrisset Christus?

3. Exponite has curas et incognitas vobis relinquite quaestiones: miseratio et illis impertita est regia et aequaliter per omnes divina beneficia cucurrerunt: conservatae sunt, liberatae sunt et mortalitatis sortem condicionemque posuerunt. Quo genere, quae, quando? Si adrogantia, si typhus, si elatio

mocí?

4. Ať Etrurie přináší libovolné množství obětí, ať si moudří odpírají vše lidské, ať se mágové snaží obměkčit mocnosti a zalíbit se jim: jestliže Pánem světa nebude duším dáno to, co žádá rozum, a sice skrze příkázání; nakonec, až budou tušit přiblížení smrti, budou potom litovat, že byli k smíchu.

63.1. Jestliže však, říkají, byl Kristus proto Bohem poslán, aby lidské duše zachránil před ničujícím zánikem, čím se provinila dřívější pokolení, která před jeho příchodem podlehla zákonu smrtelnosti? Můžete snad vědět, co bylo učiněno s dušemi dávných a velmi dávných smrtelníků, zda i jim byla nějakým způsobem poskytnuta pomoc, útěcha nebo péče?

2. Můžete, povídám, znát to, co mohlo být poznáno, když Kristus vyučoval, zda jsou nekonečná, nebo měla pokolení konec od té doby, co se na světě objevil lidský rod, když se poprvé lidské duše spojily s těly, kdo je původcem tohoto spojení a kdo je tvůrcem samotného člověka, kam duše předků odešly, a v jakých částech světa a krajích byly, zda měly pomíjivý charakter, či nikoli, zda mohly propadnout nebezpečí smrti, kdyby v nezbytný čas nepřišel jejich zachránce Kristus?

3. Odložte takové starosti a zanechte otázek, které nevyřešíte: i jim, předkům, bylo udíleno královské slitování a veškerá Boží dobrodiní se vztahovala na všechny: jejich duše byly zachovány, vysvobozeny, a zbavily se osudu a podřízenosti smrtelnosti. Jak, které a kdy? Kdybyste nebyli namyšlení, pyšní a povýšení, mohli jste se to již dávno dovědět z Kristova

abesset a vobis, iam dudum haec scire <Christo> potuistis auctore.

64.1. Sed si generis Christus humani, ut inquitis, conservator advenit, quor omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? Aut ab indulgentia principali quemquam repellit aut despuit, qui sublimibus infimis servis feminis pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit? Patet, inquit, omnibus fons vitae neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur.

2. Si tibi fastidium tantum est, ut oblatis respicias beneficium muneris, quinimmo si tantum sapientia praevalens, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid invitans expectat, cuius solae sunt hae partes, ut sub tui iuris arbitrio fructum suae benignitatis exponat? Sortem vitae eligendi nulli est, inquit Plato, deus causa, neque alterius voluntas adscribi potest cuiquam recte, cum voluntatis libertas in ipsius sit posita potestate qui voluit.

3. An numquid orandus es, ut beneficium salutis ab deo digneris accipere, | **f. 58b** | et tibi aspernanti fugientique longissime infundenda in gremium est divinae benivolentiae gratia? Vis sumere quod offertur atque in tuos usus convertere? Consulueris tu tibi.

4. Aspernaris, contemnis et despicias? Tu te muneris commoditate privaveris. Nulli deus infert necessitatem, imperiosa formidine nullum terret. Neque enim necessaria nostra illi salus est, ut compendii aliquid dispendii

učení.

64.1. Ale, jestliže, jak říkáte, přišel Kristus jako zachránce lidského pokolení, proč tedy nezachraňuje všechny stejným dobrodiním? Proč nezachraňuje shodně ten, kdo též shodně všechny povolává? Odmítá snad někomu Boží smilování nebo přehlíží snad někoho ten, jenž vysoce postaveným i nízkým, otrokům, ženám i dětem bez rozdílu dává možnost k němu přijít? Říká: Pro všechny je otevřen pramen života, a nikomu se neupírá právo z něj pít a nikdo od něj není vyháněn.

2. Jestliže jsi natolik pyšný, že odmítáš dobrodiní předloženého daru, jestliže jsi si tak jistý svou moudrostí, že to, co je ti Kristem nabízeno, označuješ jako hlouposti a pouhou hru, nač máš očekávat toho, který tě zve, který ti nabízí, abys podle své vůle využil dary jeho dobroty? Jak říká Platón, bůh není u nikoho příčinou výběru osudu života a vůle jiného nemůže být komusi předána, protože svoboda vůle je v moci toho, kdo vůli má.

3. Je snad třeba tě prosit, abys pokládal za důstojné přijmout od Boha dobrodiní spásy a abys dovolil být naplněn milostí božské dobroty, když to s pohrdáním odmítáš a utíkáš od toho? Chceš přijmout, co se nabízí, a využít toho ve svůj prospěch? Postarej se o sebe.

4. Odmítáš, pohrdáš a podceňuješ? Sám sebe připravíš o užitek daru. Bůh nikoho nenutí, nikoho neděsí mocnými příkazy. Ani nepotřebuje naše spasení k tomu, aby měl nějaký zisk nebo ztrátu z toho, zda nás učiní

patiatur, si aut deos nos fecerit aut ad nihilum redigi corruptionis dissolutione permiserit.

65.1. Immo, inquit, si deus est potens misericors conservator, convertat nobis mentes et invitos faciat suis pollicitationibus credere. Vis ergo est ista, non gratia nec dei liberalitas principis, sed ad vincendi studium puerilis atque <vani> animi contentio.

2. Quid est enim tam iniustum, quam repugnantibus, quam invitis extorquere in contrarium voluntates, inculcare quod nolint et <a> quo refugiant animis, prius nocere quam prosis et priore detracto in alienum habitum sententiamque traducere?

3. Tu qui te verti et vim desideras perpeti, ut id quod nolis efficias atque arripias coactus, cur respuis adsumere voluntate id quod versus desideras atque immutatus efficere? Nolo, inquit, et voluntatem non habeo. Quid ergo criminari deum tamquam tibi desit opem desideranti ferre? Cuius dona et munera non tantum asperneris et fugias, verum inania verba cognomines et iocularibus facetiis prosequaris.

4. Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere | f. 59 | non potero? Ita est, ut ipse proponis. Partes enim salutis dandae conferendique animis quod tribui convenit necessariumque est adplicari, solus ab deo patre iniunctum habet et traditum, ita se habentibus semotis atque interioribus causis. Ut enim dii certi certas apud vos habent tutelas licentias potestates neque eorum ab aliquo id quod eius non sit potestatis ac licentiae postulatis, ita unius pontificium Christi est dare animis

bohy nebo dopustí, abychom se působením zkázy obrátili v nic.

65.1. Avšak, říká [naš oponent], jestliže je Bůh mocný a milosrdný zachránce, ať změní naše smýšlení a ať se postará, aby odpůrci proti své vůli věřili jeho zaslíbením. To je však násilí, nikoli milost, ani dobrota nejvyššího Boha, ale usilovná dětinská snaha o získání vítězství.

2. Neboť co je tak nespravedlivé jako převracet vůli těch, kdo odporují, v opak, vnucovat jim to, co nechťejí a před čím utíkají, spíše škodit, než abys prospěl, a po odstranění dřívějších postojů je přivést k jinému chování a smýšlení?

3. Ty chceš být obrácen a podrobit se násilí, abys z donucení splnil a přijal to, co nechceš, proč tedy odmítáš dobrovolně přijmout to, co toužíš získat, jestliže budeš změněn a obrácen? Nechci, říká, a nemám takovou touhu. Proč tedy obviňuješ Boha, jako by ti odmítal poskytnout pomoc, po níž toužíš? On, jehož dary tedy nejen odmítáš a utíkáš před nimi, ale označuješ je prázdnými slovy a napadáš posměšnými vtipy.

4. Pokud se tedy nestanu křesťanem, nemohu doufat ve spásu? Je to tak, jak sám říkáš. Neboť dílo spásy a darování toho, co má být duším poskytnuto, bylo Bohem Otcem vloženo na samotného Krista a bylo mu předáno ze skrytých a tajných příčin. Tak jako u vás totiž jistí bohové mají stanovené určité druhy ochranné moci, pověření a vůle a nikoho z nich neprosíte o to, co není v jeho moci nebo vůli, tak i úkolem jediného Krista je, aby duším dal spásu a aby jim přinesl ducha nesmrtelnosti.

salutem et spiritum perpetuitatis adponere.

5. Si enim patrem creditis Liberum dare posse vindemiam, medicinam non posse, si Cererem fruges, si Aesculapium sanitatem, si Neptunum aliud, aliud posse Iunonem, Fortunam Mercurium Vulcanum rerum esse singulos certarum ac singularum datores: et hoc necesse a nobis est ut debeatis accipere, ab nullo animas posse vim vitae atque incolumitatis accipere nisi ab eo quem rex summus huic muneri officioque praefecit.

6. Hanc omnipotens imperator esse voluit salutis viam, hanc vitae ut ita dixerim ianuam, per hanc solum est ingressus ad lucem neque alias datum est vel inreperere vel invadere ceteris omnibus clausis atque inexpugnabili arce munitis.

66.1. Licet ergo tu purus et ab omni fueris vitiorum contaminatione purgatus, conciliaveris illas atque inflexeris potestates, ad caelum <ne> redeunti vias cludant atque obsaepliant transitum, ad immortalitatis accedere nullis poteris contentionibus praemium, nisi quod ipsam immortalitatem facit Christo adtribuente | f. 59b | perceperis et veram fueris admissus ad vitam.

2. Nam quod nobis obiectare consuestis, novellam esse religionem nostram et ante dies natam propemodum paucos neque nos oportuisse antiquam et patriam linquere et in barbaros ritus peregrinosque traduci, ratione istud intenditur nulla.

3. Quid enim, si hoc modo culpam velimus infligere prioribus illis atque antiquissimis saeculis, quod inventis frugibus glandes

5. Jestliže totiž věříte, že otec Liber může dát úrodu vína, ale ne lék, jestliže Ceres vám může dát plody a Asklépios zdraví, něco jiného Neptun a něco Junona, Fortuna, Merkur, Vulkán, ti všichni jsou dárci různých věcí: pak i vy nutně musíte souhlasit s námi, že duše nemůže přijmout sílu života a spásu od nikoho jiného než toho, jehož nejvyšší Král tímto darem a milostí pověřil.

6. Všemocný vládce chtěl, aby taková byla cesta ke spáse, aby to byla, abych tak řekl, brána k životu, skrze niž jedinou je možný přístup ke světlu a jinými cestami nelze dosáhnout spásy a vejít do světla, protože všechny ostatní jsou uzavřené a chráněné neprolomitelnou obranou.

66.1. Jestliže bys tedy byl čistý a očištěný od veškeré poskvrny hříchu, obměkčil bys a dojal bys všechny ty mocnosti, aby ti, až půjdeš do nebe, neuzavíraly cesty a nebránily v přechodu, stejně se žádným úsilím nebudeš moci přiblížit k daru nesmrtnosti, jestliže s Kristovým přispěním nezakusíš to, co činí samu nesmrtnost, a nebudeš vpuštěn do pravého života.

2. Neboť to, co jste si zvykli nám předhazovat, že naše náboženství je mladé a vzniklo opravdu před nemnoha dny a že nemusíme opouštět staré náboženství předků a přijímat barbarské a cizí obřady, to je nesmyslné.

3. Co kdybychom totiž tímto způsobem chtěli vyčítat dřívějším a starodávným pokolením, že lidé poté, co objevili plody pole, opustili a

spreverint et repudiaverint arbuta, quod corticibus contegi et amiciri desierint pellibus, postquam vestis excogitata est textilis usu et commoditate succinctior, aut quod structis domibus et lautioribus successibus institutis non antiquas adamaverint casulas nec sub rupibus et cavernis praeoptaverint ut beluae permanere?

4. Commune est omnibus et ab ipsis paene incunabilis traditum, bona malis anteferre, inutilibus utilia praeponere, et quod esse constiterit pretiosius, laetius, id consecrari et petere in eoque defigere spem salutis et salutarium commodorum.

67.1. Itaque cum nobis intenditis aversionem a religione priorum, causam convenit ut inspiciatis, non factum, nec quid reliquerimus opponere, sed secuti quid simus potissimum contueri. Nam si mutare sententiam culpa est ulla vel crimen et a veteribus institutis in alias res novas voluntatesque migrare, criminatio ista et vos spectat, qui totiens vitam consuetudinemque mutastis, qui in mores alios atque alios ritus priorum condemnatione transistis.

2. Numquid | f. 60 | enim quinque in classes habetis populum distributum, vestri olim ut habuere maiores? Numquid magistratus per populum creatis? Militaria urbana communia

odmítli žaludy a lesní plody, že se přestali zakrývat kůrou a oblékat do kůží poté, co byly vynalezeny oděvy z tkaných látek, jež byly k nošení vhodnější; nebo když začali přebývat v postavených krásných domech a neměli již zalíbení ve starých chýších, ani nedávali jako divoká zvířata přednost přebývání v průrvách a jeskyních?

4. Všem je vlastní a od zcela útlého věku osvojené upřednostňovat dobré před špatným, klást užitečné před neužitečné a usilovat o to, co se ukázalo jako cennější a radostnější, hledat to a vkládat do toho naději na spásu a užitek z ní.

67.1. A tak, když nám vyčítáte, že jsme se odvrátili od náboženství předků, je třeba, abyste hleděli na příčinu, a ne na skutek sám, abyste nehleděli na to, co jsme opustili, ale věnovali pozornost tomu, co jsme následovali. Neboť jestliže je nějakým proviněním nebo zločinem změna smýšlení nebo přechod od starých ustanovení k jiným novým věcem a touhám, pak se toto obvinění týká i vás. To vy jste tolikrát změnili život a zvyklosti, vy jste přešli k jiným mravům a jiným obřadům poté, co jste zavrhlí ty dřívější.

2. Cožpak rozdělujete lid do pěti tříd, jako tomu bylo kdysi u vašich předků?³⁷⁰ Cožpak volíte prostřednictvím lidu úředníky? Víte, co jsou městské,³⁷¹ všeobecné³⁷² a vojenské sněmy?³⁷³

³⁷⁰ Arnobius zde naráží na reformy Servia Tullia.

³⁷¹ Jako *communia urbana* označuje Arnobius archaické kuriátní sněmy.

³⁷² Známé spíše jako *tributní shromáždění*, jichž se původně účastnili pouze plebejové.

³⁷³ Jako *militaria communia*, tedy „vojenské sněmy“ označuje Arnobius vlastně sněmy setninové. Pro více informací viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 148.

quae sint comitia scitis? Servatis de caelo aut otiosas facitis obnuntiationibus actiones? Si paratis bella, signum monstratis ex arce? Aut fetialia iura tractatis? Per clarigationem repetitis res raptas? Aut Martium discrimen obeuntes spem proelii sumitis et ex acuminibus auspicatis?

3. In potestatibus obeundis leges conservatis annarias? In donis, in muneribus Cincias? In cohibendis censorias sumptibus? In penetralibus et caeligenis perpetuos fovetis focos? Sacras facitis mensas salinorum adpositu et simulacris deorum? Cum in matrimonia convenitis, toga sternitis lectulos et maritorum genios advocatis? Nubentium crinem caelibari hasta mulcetis? Puellarum togulas Fortunam defertis ad Virginales? Matres familias vestrae in atriis operantur domorum industrias testificantes suas? Potionibus abstinent vini? Adfinibus et propinquis osculari eas ius est, ut sobrias comprobent atque abstemias se esse?

68.1. In Albano antiquitus monte nullos alios licebat quam nivei tauros immolare candoris: nonne istum morem religionemque mutastis atque, ut rufulos liceret dari, senatus constitutum sanctione? Cum Romulo Pompilioque regnantibus percocta plane ac madida concremarentur diis exta, nonne rege sub Tullo semicruda coepistis et leviter animata porricere prisca observatione contempta?

2. Ante adventum in Italiam | **f. 60b** | Herculis

Pozorujete úkazy na nebi, nebo vykonáváte smírcí obřady kvůli špatným věšebným znamením? Když se chystáte do války, vystavujete vojenské znamení na Kapitulu? Nebo dodržujete fetiální práva? Prohlášením o zadostiučinění žádáte zpět odcizené věci? V těžkých chvílích bitvy snad věštíte naději na vítězství z ostří kopí?

3. Zachováváte při obsazování úřadů zákony o letech? U darů a odměn zachováváte i zákony Cinciovy?³⁷⁴ A při omezování nákladů zákony cenzorů? V domácích svatyních udržujete pro nebešťany věčný oheň? Posvěcujete stoly tím, že na ně kladete slánky a sochy bohů? Když vstupujete do manželství, pokrýváte lůžka togou a vzýváte ochránce manželských svazků? Rozdělujete vlasy nevěst kopím do pramenů? Oděvy děvčátek zasvěcujete Panenské Fortuně? Pracují vaše ženy v atriích, prokazující tak svou pilnost? Zdržují se pití vína? Mají příbuzní a přátelé právo je líbat, aby se přesvědčili o jejich střízlivosti a zdrženlivosti od pití vína?

68.1. Na hoře Albánské se v dávné době nedovolovalo obětovat jiné býky než jen sněhobílé: a nezměnili jste snad tento zvyk a náboženství senátním ustanovením, aby bylo dovoleno obětovat i červené? Přestože za vlády Romulovy a Pompiliovy byly pro bohy spalovány úplně uvařené a měkké a šťavnaté vnitřnosti, nezačali jste jim snad za krále Tullia nabízet polosyrové a nešťavnaté, pohrdnuvše starým zvykem?

2. Ačkoli před Herkulovým příchodem do Itálie

³⁷⁴ M. Cincius Alimentus byl tribunem lidu v roce 205 př. nl., mimo jiné je také autorem zákona *lex Cincia de donis et muneribus*, jímž bylo stanoveno, že žádný státní zástupce nesměl obhajovat za mzdu.

cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur, et hunc similiter morem non fraude callidula et nominum ambiguitate mutastis?

3. Cum igitur et vos ipsi modo illos mores modo alias leges fueritis secuti, multaque vel erroribus cognitis vel animadversione meliorum sint a vobis repudiata, contempta, quid est a nobis factum contra sensum iudiciumque commune, si maiora et certiora delegimus nec sumus nos passi falsorum religionibus attineri?

69.1. Sed novellum nomen est nostrum et ante dies paucos religio est nata quam sequimur. Ut interim concedam id quod nobis obicitur intentionis esse non falsae, quid est enim in negotiis hominum, quod vel opere corporis et manibus fiat vel solius animi disciplina et cognitione teneatur, quod non ex aliquo coeperit tempore et in usum exierit experientiamque mortalium? Medicina philosophia musica ceteraque omnes artes quibus vita est exstructa et expolita communis cum hominibus natae sunt, et non potius nuper, quinimmo paene paulo ante agitari, intellegi celebrarique coeperunt?

2. Antequam Tages Tuscus oras contingeret luminis, quisquam hominum sciebat aut esse noscendum condiscendumque curabat, an fulminum casibus aut extorum aliquid significaretur in venis? Quando siderum motus

byly na příkaz Apollónův otci Plútónovi a Saturnovi byly předkládány lidské hlavy, nezměnili jste snad podobně prohnane pomocí lži a díky neurčitým slovům i tento zvyk?

3. Protože jste tedy i vy sami tu některé zvyky tu jiné zákony zachovávali a mnoho jich odmítli a opustili, buď proto, že jste rozpoznali jejich chyby, nebo proto, že jste si osvojili lepší, co nesmyslného a odsouzeníhodného jsme učinili my, jestliže jsme si vybrali to důležitější a jistější a nestrpěli jsme lživá náboženství ani se jich nedržíme?

69.1. Ale naše jméno je nové a náboženství, jež následujeme, se zrodilo teprve před nemnohými dny. Dejme tomu, že to, co se nám předhazuje, není falešné obvinění, avšak je snad mezi lidskými činnostmi, jež se dějí tělesnou prací a rukama, nebo se uskutečňují pouze duševní silou prostřednictvím učení a poznávání, taková, jež by nezačala v určitém čase, nevešla by v užívání a nenašla by u smrtelníků uplatnění? Což lékařství, filosofie, hudba a všechna ostatní umění, jimiž byl zlepšen a upraven každodenní život, vznikly spolu s lidmi, a ne spíše před nějakým časem, ba, nezačaly snad být pěstovány, chápány a oslavovány teprve přednedávnem?

2. Dříve, než etruský Tages³⁷⁵ spatřil světlo, dosáhl osvícení, kdo z lidí věděl nebo se snažil poznat a naučit, zda něco znamenají údery blesku nebo žilky ve vnitřnostech? Kdy se lidé dozvěděli o pohybu nebeských těles a

³⁷⁵ Tages byl hrdinou etruské mytologie, zázračným dítětem vyoraným ze země, jež seznámilo Etrusky s věšteckými praktikami a jejich budoucností. Pro více informací viz ТЮЛЕЕВ, В. М. *Архивий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 150–151.

aut ratio coepta est genethliaca sciri? Non post Theutin Aegyptium aut post Atlantem, ut quidam ferunt, gestatorem, baiulum, tibi | f. 61 | cinem illum ac destinam caeli?

70.1. Sed quid ego haec parva? Ipsi dii immortales, quorum modo aditis templa et numina suppliciter adoratis, sicut vestris litteris atque opinionibus traditur, non esse, non sciri ab temporibus coeperunt certis et impositis nominum appellationibus nuncupari?

2. Nam si verum est ex Saturno atque eius uxore Iovem suis cum fratribus procreatum, ante nuptias et partus Opis nusquam fuerat Iuppiter, Iuppiter tam supremus quam Stygius, nusquam sali dominus, nusquam Iuno, quinimmo alius nullus genitoribus duobus exceptis caeli habitabat in sedibus, sed ex eorum concubitu concepti et nati sunt et spiritum hausere vitalem.

3. Certo ergo a tempore deus esse Iuppiter coepit, certo cultus et sacrificia commeneri, certo fratribus in potestatibus anteponi. Rursus vero si Liber Venus Diana Mercurius Apollo Hercules Musae, Tyndaridae Castores ignipotensque Vulcanus Iove patre sunt prodiiti et genitore Saturnio procreati, ante quam Memoria, quam Alcumena Maia Iuno Latona Leda Dione, tum et Semela Diespitri factae sunt compressionibus fetae, nusquam et hi gentium nec in aliqua parte rerum fuere naturae, sed ex conventu Iovis inseminati et nati sunt et aliquem sensum sui habere coeperunt.

4. Ergo et hi quoque tempore esse coeperunt certo et in numero numinum sacrorum ad

sestavování horoskopů? Ne snad po Egypťanovi jménem Theutis nebo, jak někteří říkají, po Atlantovi, nositeli, podpůrci, pilíři a opoře nebe?

70.1. Ale k čemu jsou tyto maličkosti? Sami nesmrtelní bohové, jejichž chrámy navštěvujete a jejichž božství pokorně uctíváte, nezačali snad, jak se traduje ve vašich spisech a příbězích, existovat, nestali se známými a nezačali být nazýváni jmény v určité době?

2. Neboť, jestliže je pravda, že Jupiter spolu se svými bratry byl počat ze Saturna a jeho manželky, pak tedy před sňatkem a potomky Ops žádný Jupiter neexistoval, ani nejvyšší Jupiter ani Styžský, nebyl ani vládce moří, ani Juno a ani nikdo jiný kromě těch dvou rodičů neobýval nebeské příbytky a z jejich aktu byli počati a narodili se bohové a získali ducha života.

3. Bůh Jupiter tedy začal být bohem v určitém čase, v určitém čase také vznikl jeho kult, začal dostávat oběti a také začal být co do moci stavěn nad své bratry. Na druhou stranu, jestliže Liber, Venuše, Diana, Merkur, Apollón, Herkules, Múzy, Tyndareovci Kastorové a vládce ohně Vulkán byli počati otcem Jovem, tedy zplození Saturnovým synem, dříve než z objetí nebeského otce Jupitera otěhotněly Memoria, Alkméné, Maia, Juno, Latona, Leda, Diona a také Semelé, ani ony nebyly ve světě a národy je neznaly, ale byly zplozeny ze spojení Jovova, narodily se a začaly mít o sobě nějaké povědomí.

4. Tedy i oni mají počátek v určitém čase a od určité doby jsou také uctíváni mezi posvátnými

caerimonias invocari, quod ipsum similiter dicere translatum in Minervam licebit. Si enim Iovis, ut adseveratis, ex cerebro sine ullius seminis emicuit iactu, antequam est Diespiter genitus et in utero | **f. 61b** | matris corporeae formam circumscriptionis accepit, certum est utique Minervam non fuisse neque rerum in numero aut ulla esse in substantia computatam, sed ex capite Iovis enata est et esse res coepit nonnulla in essentia constituta. Habet ergo primigenios ortus, et a certo coepta est tempore dea dici, sacris in aedibus statui et inviolabili religione sanciri.

5. Quod cum ita se habeat, cum de novitate loquimini religionum nostrarum, vestrae vobis in mentem non veniunt, nec curatis inspicere, quando sint exorti dii vestri, quas origines habeant, quas causas, vel ex quibus proruperint emicuerintque radicibus? Cuius est autem pudoris, quinimmo inverecundiae cuius, quod agere te videas, in eo alterum reprehendere, maledicti et criminis loco dare ea quae in te possint reciprocatam vicissitudine retorqueri?

71.1. Sed quod agimus nos, novum est, quod autem vos, priscum est et nimiae vetustatis: et quid istud aut vos iuvat aut nostram causam rationemque contristat? Nova res est quam gerimus, quandoque et ipsa vetus fiet: vetus quam vos agitis, sed temporibus quibus coepit nova fuit ac repentina. Religionis autem auctoritas non est tempore aestimanda sed numine, nec colere qua die sed quid coeperis, convenit intueri.

božstvy, což bude možno říci i o Minervě. Jestliže totiž, jak tvrdíte, vyskočila Minerva z Jupiterovy hlavy bez nějakého rozsévání semene, pak je nepochybné, že dříve, než se narodil Jupiter a přijal tělesnou podobu v lůně své matky, nebyla ani Minerva, že se ani nemohla počítat mezi bytosti nebo mít podstatu, ale ale od chvíle, kdy vyšla z Jovovy hlavy, začala existovat a získala nějakou jsoucnost.

Neexistovala tedy od počátku, ale od určité doby začala být označována jako bohyně, vystavována v chrámech a uctívána v kultu neporušitelnosti.

5. Jestliže je to tedy takto, pak když mluvíte o novosti našich náboženských zvyklostí, nevytanou vám na mysl ty vaše a nesnažíte se zjistit, kdy se objevili vaši bohové, odkud pocházejí, proč se objevili nebo z jakých základů vzešli a vyvstali? Čí je to tedy hanba, či spíše nestydatost, že to co vidíš, že sám děláš, jinému vyčítáš a zakazuješ a za zlořečené a zločinné považuješ to, co by se dalo stejně vytknout i tobě?

71.1. Ale to, co děláme my, je nové, to co činíte vy, to je dávné a starobylé: a k čemu vám to pomůže, nebo naší věci a stavu uškodí? To, co děláme, je nová věc, a jednou se i ona stane starou: a ta stará věc, již činíte vy, ta začala existovat v určitý čas a i ona tehdy byla nová a nečekaná. Vážnost náboženství nelze totiž určovat podle stáří, ale podle božskosti, ani není důležité, kdy jsi začal něco uctívat, ale co jsi začal uctívat, to se sluší zohlednit.

2. Ante trecentos³⁶¹ annos religio, inquit, vestra non fuit. Et dii vestri non fuerunt ante milia annorum duo. Quibus istud rationibus colligi aut quibus supputationibus potest? Non difficilibus, non obscuris, sed quas possit videre qui volet et contrectare, quemadmodum dicitur, manibus. | f. 61b |

3. Quis Iovem cum fratribus genuit? Genitalibus Opis adiunctus Saturnus, ut vos fertis, Caelo atque Hecata procreatus. Quis Picum, Fauni patrem atque avum Latini? Saturnus, ut vos idem vestris scriptis atque auctoribus traditis.

4. Ergo si haec ita sunt, sequitur ut Picus et Iuppiter germanitatis sibi sociati sint iure, utpote uno ex sanguine unoque ex semine procreati. Consentaneum est ita esse quod dicitur. Ab Iove et Pico quot sunt generis usque ad Latinum gradus? Trini, ut indicat series. Vultis Faunus, Latinus et Picus annis vixerint vicenis atque centenis? Ultra enim negatur posse hominis vita produci. Aestimatio iusta et liquida est. Trecenti ergo sunt pleni et sexaginta post hos anni? Res ita est, ut indicat supputatio. Cuius socer Latinus fuit? Aeneae. – <Aeneas>genitor cuius? <Ascanii> Albani oppidi conditoris. Quot apud Albam regnatum est annis? Quadringentis et prope bis denis. Aetatis urbs Roma cuius esse in annalibus indicatur? Annos ducit quinquaginta et mille aut non multum ab his minus.

5. Ergo ab Iove, qui frater est Pici quique pater est minorum et reliquorum deorum, anni ad

2. Náš oponent říká, že před třemi stoletími naše náboženství neexistovalo. A vaši bohové nebyli před dvěma tisíci lety. A jakým způsobem se toto může zjistit nebo jakými výpočty? Nijak nesnadnými ani tajemnými, může to vidět každý, kdo bude chtít, a jak se říká, může si na to i sáhnout.

3. Kdo zplodil Jova s jeho bratry? Saturna ve spojení s Ops, jak říkáte, a ty zplodili Hekata a Caelus. Kdo zplodil Pika, otce Faunova a předka Latina? Tentýž Saturnus, jak tvrdíte ve svých vlastních spisech a tradicích.

4. Tedy, jestliže tomu tak je, plyne z toho, že Pikus a Jupiter byli bratři, povstavší z jedné krve a jednoho semene. V takovém případě je pravdivé to, co se říká. Kolik bylo pokolení od Jova a Pika až po Latina? Tři, jak ukazuje pořadí. Chcete tedy říci, že Faunus, Latinus a Pikus žili každý sto dvacet let? Říká se, že lidský život nemůže déle. Určení je správné a jasné. Je to tedy celých tři sta šedesát let? Ano, je to tak, jak udává součet. A tchánem koho byl Latinus? Aeneovým. Aeneas byl otcem koho? Ascania, zakladatele Alby Longy. Kolik let byla v Albě královská vláda? Skoro čtyři sta a k tomu dvacet let. A co se říká v letopisech o stáří města Říma? Je staré tisíc padesát let, nebo o něco málo mladší.

5. Tedy od Jova, jenž je Pikovým bratrem a je otcem všech zbývajících nižších bohů, je to bezmála dva tisíce let nebo, budeme-li

³⁶¹ Parisinus čte zřetelně *quadringentos*, *trecentos* je Ursinova konjektura, jež byla Marchesim přejata. Kloníme se však k názoru McCrackenovu, že tato konjektura není vzhledem ke kontextu nutná. Blíže je tato problematika zmíněna v rámci práce v kapitole 5.

haec tempora prope milia duo sunt aut pleni, ut largiamur aetati. Quod cum redargui non possit, non tantum recens nata religio ostenditur quam obitis, set infantes et parvulos esse ipsos adhuc deos, quibus tauros atque alias hostias cum periculo corruptionis suggeritis, quos oportebat adhuc mammis atque stillato lacte nutriri.

72.1. At religiones vestrae multis annis praecedunt nostram, et eo sunt veriores quod vetustatis auctoritate munitae sunt. | f. 62 | Et quid eas prodest annis quam plurimis anteire, cum a certo coeperint tempore, aut spatii cuius sunt milia annorum duo saeculorum tantis comparata cum milibus?

2. Ac tamen ne causam tam longa prodere dissimulatione videamur, nisi molestum est, dicite, omnipotens et primus deus novella vobis videtur res esse, et qui eum venerantes colunt, inauditas incognitas repentinas agitare atque inducere religiones?

3. Estne illo antiquius quicquam, aut quod eum praecedat re tempore nomine potest aliquid inveniri? Nonne solus ingenitus, immortalis et perpetuus solus est? Quis caput ac fons rerum est non ipse? Cui debet aeternitas hoc ipsum quod nuncupatur aeternitas? Non ipsi? Infinita ut prodeant saecula, non ex eius perpetuitate perficitur? Indubitabile istud et verum.

4. Non ergo quod sequimur novum est, sed nos sero addidimus quidnam sequi oporteat <ac>colere aut ubinam conveniret spem salutis adfigere et salutaria subsidia conlocare. Nondum enim adfulserat qui viam monstraret

velkorysí, přesně tolik. Protože toto nelze vyvrátit, ukazuje se, že náboženství, k němuž se hlásíte, se objevilo teprve nedávno, a sami bohové, jimž ve strachu z vlastní záhuby předkládáte býky a jiné obětní dary, jsou tedy dosud děti a nemluvnata, která potřebují sát z prsů mléko, jež jim teče po bradě.

72.1. Ale naše náboženství je o mnoho let starší než to vaše, a to, co je podpořeno autoritou většího stáří, je pravděpodobnější. A k čemu je dobré, že je o tolik let starší, když má svůj počátek až v určitém čase, a význam mají ty dva tisíce let ve srovnání s tolika dalšími tisíciletími?

2. Ale aby se přece nezdálo, že chceme věc zamluvit dlouhými rozbory, pokud to není problém, řekněte, zdá se vám, že všemohoucí a první Bůh je nějaká nová věc, a že ti, kdo ho uctívají, dělají něco neslýchaného, neznámého a nečekaného nebo že zavádějí nové náboženství?

3. Existuje něco staršího než on nebo se dá najít něco, co mu předchází v bytnosti, čase nebo jménu? Není jen on sám nezrozený, nesmrtelný a věčný? Kdo je hlavou a pramenem věcí, ne-li on? Komu vděčí věčnost za to, že je nazývána věčností? Ne snad jemu? Nepřicházejí nespočetná pokolení díky jeho věčnosti? Nepochybně je to tak.

4. Tedy to co následujeme, není nové, ale my jsme se pozdě připojili k tomu, co je třeba následovat a ctít, nebo k čemu je třeba se upnout v naději na spasení a kde hledat spásnou pomoc. Do té doby se totiž nezjevil

errantibus et caligine in altissima constitutis cognitionis lumen inmitteret et ignorationis discuteret caecitatem.

73.1. Sed causa in <nos> huiusmodi vertitur sola? Quid, vos Aegyptiaca numina, quibus Serapis atque Isis est nomen, non post Pisonem et Gabinium consules in numerum vestrorum rettulistis deorum? Quid, Phrygiam matrem, cuius esse conditor indicatur vel Midas vel Dardanus, non cum Hannibal Poenus res Italas raperet et terrarum exposceret principatum, et nosse et scire coepistis et memorabili religione sancire?

2. Sacra Cereris matris non quod vobis | **f. 62 b** | incognita essent, adscita paulo ante, obtentum est ut Graeca dicantur novitatem ipsam testificante cognomine? Non doctorum in litteris continetur, Apollinis nomen Pompiliana indigitamenta nescire? Ex quo apparet et liquidum est, et hunc vobis fuisse incognitum, post autem aliquando coepisse esse et notum.

3. Si quis igitur vos interroget, cur eorum numinum quorum modo fecimus mentionem tam sero susceperitis cultum, responsuros vos certum est: aut quia illos nuper deorum esse in numero nesciebamus, aut quia nunc sumus a vatibus moniti, aut quia in rebus asperrimis beneficiis eorum sumus auxiliisque servati.

4. Quodsi hoc a vobis recte existimabitis dici, et ex nostris partibus ratione consimili existimatote esse responsum. Religio nostra nunc nata est: nunc enim missus advenit qui

ten, kdo by ukázal cestu bloudícím, přinesl světlo poznání těm, kdo vězeli v nejtemnější temnotě, a odstranil slepou nevědomost.

73.1. Ale což jen naše náboženství je v takové situaci? Co, vy jste snad nepřijali po konzulátu Pisona a Gabinia egyptská božstva jménem Serapis a Isis do počtu vašich bohů? Co, nezačali jste uctívat Fryžskou matku³⁷⁶ v podivuhodném kultu, za jehož zakladatele je považován buď Midas, nebo Dardanus, nedověděli jste se o ní a nezačali ji uctívat, když kartaginský Hannibal pustošil Itálii a chtěl nad zemí vládnout?

2. To, že vám kult matky Ceres, přijatý o něco dříve, byl neznámý, neukazuje to její řecké jméno a nesvědčí její pojmenování o její novosti? Není v učených knihách uvedeno, že pompiliánské rituály neznají Apollónovo jméno? Z čehož vyplývá, a je patrné, že i pro vás byl neznámý a až po nějakém čase se pro vás známým stal.

3. Jestliže by se vás někdo zeptal, proč jste tak pozdě přijali kult těch božstev, o nichž jsme se právě zmínili, je jisté, že odpovíte buď: protože jsme předtím nevěděli, že patří mezi bohy; anebo: protože jsme nyní byli vyzváni věštcí; nebo: protože jsme ve velmi nepříznivé situaci byli zachráněni díky jejich milosrdenství a pomoci.

4. I když si budete myslet, že to říkáte správně, vězte, že i my jsme odpověděli podobným způsobem. Naše náboženství vzniklo nyní: nyní totiž přišel ten, který byl poslán, aby nám je

³⁷⁶ Míneňa je zde Kybelé, jež byla též označována jako Magna Mater (Velká Matka). Jejím kultem se Arnobius zabývá na více místech své apologie, především pak v sedmé knize.

eam nobis ostenderet, qui in eius induceret veritatem, qui deus monstraret quid sit, qui ad eius nos cultum ab rebus opinabilibus avocaret.

74.1. Et quid, inquit, est visum deo regi ac principi, ut ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas sospitator ad vos Christus caeli ex arcibus mitteretur? Interrogamus et nos contra: quae causa, quae ratio est, ut non suis aliquando reddantur mensibus tempora, sed serius hiemes, serius aestas atque autumnitas fiant?

2. Cur post messes arefactas atque extincta frumenta nonnumquam decidant pluviae, quas rebus oportuit incolumibus labi et temporis opportunitatibus ministrari? Immo illud exquirimus | **f. 62 b** | potius, cur, si Herculem oportuit nasci, si Aesculapium Mercurium Liberum aliosque nonnullos, qui et conciliis adiungerentur deorum et mortalibus aliquid utilitatis adferrent, tam sero a Iove sint prodi, ut sola illos posteritas sciret, superiorum vero ignoraret antiquitas?

3. Rationem aliquam fuisse dicetis. Ratio ergo et hic fuit, cur non nuper sed hodie sospitator nostri generis adveniret. Quaenam igitur ratio est? Non imus infitias nescire nos. Neque enim promptum est cuiquam dei mentem videre, aut quibus modis ordinaverit res suas homo animal caecum et ipsum se nesciens ullis potest rationibus consequi: quid oporteat fieri, quando vel quo genere, ipse rerum cunctarum pater, moderator et dominus scit solus.

4. Nec si ego nequivero causas vobis expromere, cur aliquid fiat illo vel hoc modo, continuo sequitur ut infecta fiant quae facta

zjevil, aby nás uvedl do jeho pravdy, aby nám ukázal, co je Bůh, aby nás povolal od domněnek k službě jemu.

74.1. A proč, říká náš oponent, se zdálo nejvyššímu Bohu a králi poslat k vám takřka před několika hodinami z nebeských výšin zachránce Krista? A my se oproti tomu ptáme: co je důvodem a příčinou toho, že roční období někdy nenastávají ve svůj stanovený čas, ale někdy zimy, léta i podzimy začínají později?

2. Proč až poté, co úroda uschne a obilí se zničí, někdy přijde déšť, který měl přijít v době, kdy byly věci ještě neporušené, a poskytnout včas pomoc? Nebo se zeptáme lépe: jestliže bylo třeba, aby se narodil Herkules, Asklépios, Mercurius, Liber a mnozí jiní, aby se připojili k společenství bohů a aby smrtelníkům přinesli nějaký užitek, proč byli Jovem počati tak pozdě, že je poznalo jen pozdější pokolení, ale předkové o nich vůbec nic nevěděli?

3. Říkáte, že to mělo nějaký důvod. A tedy i pro to byl nějaký důvod, že ne dříve, ale až nyní přišel náš zachránce. A jaký je to důvod? Nezapíráme, že to nevíme. Není totiž možné, aby někdo viděl do Boží mysli, jakým způsobem Bůh uspořádal své záležitosti, člověk, slepé stvoření neznající sebe samé, nemůže nijak vypořádat, co se má stát, kdy nebo jak, to totiž ví jen sám Otec všech věcí, vládce a Pán.

4. A jestliže nejsem schopen vám vyložit důvody, proč se něco děje tím nebo oním způsobem, opět z toho neplyne, že se to nestalo

sunt et amittat res fidem quae generibus virtutum tantis et [potestatibus] potestatum indubitabilis esse monstrata est.

75.1. Tu opponas et referas: Cur tam sero emissus est sospitator? In infinitis, perpetuis saeculis nihil omnino dicendum est serum. Ubi enim finis et initium nullum est, nihil praematurum est, nihil tardum. Tempus enim a finibus et extremitatibus noscitur, quae habere non potest series et immoderata continuatio saeculorum.

2. Quid enim si res ipsae, quibus opem conveniebat ferri, oportunitatem istam temporis exigebant? Quid si alterius condicionis antiqua, alterius fuere sequentia? Quid si priscis aliter subveniri, aliter | f. 63 | debuit posterioribus consuli?

3. Nonne litteras auditis commemorantes vestras fuisse homines olim semideos, heroas, cum immanibus corporibus atque vastis? Non infantes sub uberibus matrum centenarios legitis edidisse vagitum, quorum ossa variis in regionibus eruta vix repertoribus fecerunt fidem humanorum reliquias esse membrorum?

4. Potest ergo fieri, ut tum demum emiserit Christum deus omnipotens, deus solus, postquam gens hominum fractior et infirmior coepit nostra esse natura. Si quod hodie factum est, ante milia fieri potuisset annorum, fecisset istud rex summus, aut si post totidem milia id quod hodie factum est debuisset impleri, nihil deum cogebat necessarias temporum non expectare mensuras. Rationibus fixis peraguntur res eius et quod semel decretum est fieri nulla potest novitate mutari.

a že ztrácí věrohodnost to, čehož nezpochybnitelnost byla dokázána tolika různými zázraky a projevy moci.

75.1. Mohl bys odporovat a namítat: Proč byl zachránce poslán tak pozdě? V nekonečném a věčném čase nelze o ničem říci, že je to pozdě. Kde totiž není žádný počátek ani konec, není nic příliš brzy ani pozdě. Čas se totiž poznává podle ukončení a omezení, jež nemůže mít neustále a nekonečně trvajícím běh věků.

2. Co tedy, jestliže samy věci, jimž bylo třeba poskytnout pomoc, ji potřebovaly v ten nejvhodnější čas? Co když dávný věk měl jiné okolnosti než ty následující? Co když těm dřívějším bylo třeba pomoci jinak a jinak zase bylo třeba se postarat o ty následující?

3. Cožpak nevíte, připomínajíc si své vlastní spisy, že dříve existovali lidé, již byli polobohy, héroové s mimořádně velkými těly? Nečetli jste o dětech, jež se jako nesmírně veliké s křikem narodily z lůna svých matek, jejichž kosti byly vykopány na různých místech, až se dá sotva uvěřit, že se jedná o lidské tělesné ostatky?

4. Může se tedy stát, že všemohoucí Bůh poslal Krista teprve tehdy, kdy se lidský rod stal ve své přirozenosti příliš slabým a bezmocným. Jestliže by se to, co se stalo dnes, bylo stalo před tisíci let, nejvyšší Král by to byl učinil, nebo kdyby se to, co se stalo nyní, mělo naplnit až po tisících let, nic by Boha nedonutilo, aby upustil od čekání na příhodný čas. Jeho záležitosti se dějí podle nezvratných řádů a to, co bylo jednou ustanoveno, že se stane, nemůže být ničím novým změněno.

76.1. Cur ergo, inquit, si omnipotenti servitis deo et eum habere confiditis salutis atque incolumitatis vestrae curam, cur persecutiones patitur perpeti vos tantas atque omnia genera poenarum et suppliciorum subire?

2. Perquiramus et nos contra, cur et vos, cum tantos et tam innumeros colatis deos cumque illis aedes constituatis sacras, simulacra effingatis ex auro, animantium mactetis greges, acerras omnes thuris plenis coniciatis altaribus, cur non immunes agitis tot discriminibus et procellis, quibus cotidie vos agunt exitiabiles multiplicesque fortunae?

3. Cur, inquam, dii vestri cessant a vobis avertere tot morborum et valetudinum | **f. 63b** | genera, naufragia ruinas incendia pestilentias sterilitatem, amissionem pignorum et proscriptionem bonorum, discordias bella simultates, captivitates urbium et sublatis ingenuitatibus servitutes?

4. Sed et nobis in huiusmodi casibus minime auxiliatur deus. Prompta et manifesta causa est. Nihil est enim nobis promissum ad hanc vitam nec in carunculae huius folliculo constitutis opis aliquid sponsum est auxiliique decretum; quinimmo edocti sumus minas omnes quaecumque sunt parvi ducere atque aestimare fortunae, ac si quando ingruerit vis quaequam gravior, quam finem necesse sit consequi, adscribere infortunio voluptatem nec timere nec fugere quo facilius exui corporalibus possimus ex vinculis et tenebrosam evadere caecitatem.

76.1. Proč tedy, říká náš oponent, jestliže sloužíte všemohoucímu Bohu a věříte, že má péči o vaši spásu a bezpečí, proč dovolí, abyste byli sužováni takovými pronásledováními a podstupovali všechny druhy trestů a mučení?

2. A my bychom zase chtěli vědět, proč i vy, když uctíváte tak velké a nespočetné bohy a když jim stavíte svatyně a chrámy, vytváříte jejich zpodobení ze zlata, porážíte pro ně stáda zvířat, na oltářích spalujete nádoby plné kadidla, proč nežijete uchráněni od všech těch potíží a bouří, jimiž vás neustále, opakovaně a škodlivě stihá osud?

3. Proč, říkám, se vaši bohové zdráhají odvrátit od vás všechny druhy nemocí a soužení, ztroskotání, pustošení, požáry, epidemie, neplodnost, ztrátu blízkých a zabavení majetku, roztržky a války, nepřátelství, obsazení měst a ztrátu svobody s následným ztotočením?

4. Ale ani nám v takových situacích Bůh mnoho nepomáhá. A příčina toho je jasná a zřejmá. Nic nám totiž není v tomto životě zaslíbeno ani nám nebyla přislíbena pomoc a ochrana, když jsme v této tělesné schránce; oproti tomu jsme se naučili nepřikládat význam hrozbám osudu, ať by byly jakékoli, a nevěnovat jim pozornost, a jestliže nás někdy přemůže nějaká mocnější síla, nevyhnutelně způsobující smrt, naučili jsme se přijímat neštěstí s radostí, nebát se a nevyhýbat se smrti, protože o to snáze můžeme být vysvobozeni z pout a uniknout temné zaslepenosti.

77.1. Itaque ista quam dicitis persecutionis asperitas liberatio nostra est, non persecutio, nec poenam vexatio inferet sed ad lucem libertatis educet.

2. Ut si aliquis brutus ac stolidus in carcerem hominem datum inegressum quaestionum numquam adficere se praegravibus atque inmanibus existimet poenis nisi in ipsum saeviat carcerem, materiam eius comminuat atque urat tectum, parietem, ianuas partes que alias operis renudet deiciat adfligat, nesciens hoc facto ei cui videatur officere dari ab se lucem et sceleratam eripi caecitatem: itidem et vos flammis exiliis cruciatibus beluis, quibus corpora lancinatis et divexatis nostra, non vitam eripitis nobis, sed pelliculis relevatis | f. 64 | et cutibus nos nescii, et quanto instatis et pergitis in effigies has nostras speciesque saevire, tanto artis et gravibus relevatis nos vinculis et ad lumen efficitis circumcisis nexibus evolare.

78.1. Quare, homines, abstinete quaestionibus vacuis impedire spes vestras, nec si aliter quam vos putatis aliquid se habet, vestris potius opinionibus credere quam rei debetis augustae.

2. Urgent tempora periculis plena et exitiabiles imminent poenae: confugiamus ad salutarem deum nec rationem muneris exigamus oblatis. Cum de animarum agatur salute ac de respectu nostri, aliquid et sine ratione faciendum est, ut Epictetum dixisse adprobat Arrianus.

3. Dubitamus, ambigimus nec esse quod dicitur

77.1. A tak to, co označujete jako krutost pronásledování, není pronásledováním, je to naše vysvobození, a soužení nepřináší trest, ale přivádí nás ke světlu svobody.

2. To je podobné, jako kdyby si nějaký nerozumný a hloupý člověk myslel, že člověka vsazeného do vězení bez východu nejkrutěji potrestá tím, že by zničil samotné vězení, rozbořil jeho základy, střechu spálil, zdi prolomil, brány a další části rozbil a odhodil, nevěda, že tak tomu člověku, kterému chce ublížit, bude dáno světlo a bude zbaven tmy: a stejně tak i vy ohněm, vyhnanstvími, mučeními a šelmami, jimiž trýzníte a trháte naše těla na kusy, nám neberete život, ale osvobozujete nás jen od tělesné schránky a podoby, nevědouce, že čím více a čím krutěji se snažíte se naše tělesné schránky a tvary zničit, tím více nás vysvobozujete z těžkých a těsných pout a umožňujete nám vznést se ke světlu.

78.1. Proto, lidé, přestaňte svým nadějím stavět do cesty pošetilé otázky, a jestliže je něco jinak, než se domníváte, více než svým úsudkům musíte věřit věci vznešené.

2. Doléhají na nás časy plné nebezpečí a hrozí nám smrtelné tresty: utečme se k Bohu, který přináší spásu, a nehleďme na rozumové důvody nabízeného daru. Když jde o spásu našich duší, je vzhledem k nám třeba udělat i něco bez rozmyšlení, jak dokládá Arrianus,³⁷⁷ že řekl Epiktétos.

3. Pochybujeme a dohadujeme se o tom, o čem

³⁷⁷ Flavius Arrianus (95–175), římský místodržitel v Kapadokii, byl žákem stoického filosofa Epiktéta, jehož řeči zapsal a vydal. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арний Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 160.

plenum fidei suspicamur: committamus nos deo, nec plus apud nos valeat incredulitas nostra quam illius nominis et potentiae magnitudo, ne dum ipsi nobis argumenta conquirimus quibus esse videatur falsum id quod esse molimur atque adnitimur verum, obrepat dies extremus et inimicae mortis reperiamur in faucibus.

se říká, že je to věrohodné, a hledíme na to s podezřením: spolehněme se na Boha a nedovolme, aby naše nedověra prospívala lépe než velikost Jeho jména a moci, aby, zatímco si sami hledáme argumenty, díky nimž by se ukázalo být falešným to, u čeho chceme a snažíme se, aby to bylo pravdivé, nás nezastihl poslední den a abychom nebyli vydáni chřtánu nepřátelské smrti.

7.3 Kniha třetí

1.1. Iamdudum quidem criminibus his omnibus, maledictionibus potius ut vera dicamus, ab excellentibus parte in hac viris et veritatem istam commeritis nosse satis plene accurateque responsum est neque apex ullus ullius praetermissus est quaestionis qui non sit modis mille et rationibus validissimis refutatus. Non est igitur necessarium parte in hac causae diutius | f. 64b | inmorari.

2. Neque enim res stare sine adsertoribus non potest, religio Christiana aut eo esse comprobabitur vera, si adstipulatores habuerit plurimos et auctoritatem ab hominibus sumpserit. Suis illa contenta est viribus et veritatis propriae fundaminibus nititur nec spoliatur vi sua, etiamsi nullum habeat vindicem, immo si linguae omnes contra faciant contraque nitantur et ad fidem illius abrogandam consensionis unitae animositate conspirent.

2.1 Nunc ad ordinem revertamur a quo sumus necessario paulo ante digressi, ne diutius interrupta defensio palmam criminis comprobati calumniatoribus concessisse dicatur. Subiciunt enim haec: si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis neque adoratis nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis et religionum coniungitis ritus?

2. Possumus interim dicere: ad cultum divinitatis obeundum satis est nobis deus primus, deus, inquam, primus, pater rerum ac

1.1 Již dávno, na všechna tato obvinění, či spíše, abychom pravdu řekli, na všechna tato zlořečení odpověděli znamenití muži, mající náležitou znalost té pravdy, a nebyl vynechán žádný z dříve zmíněných bodů, který by nebyl tisíckrát odmítnut z velmi pádných a přesvědčivých důvodů. Není tedy nutné dále u této části setrávat.

2. Křesťanství může být i bez svých obránců, neboť křesťanské náboženství a jeho pravdivost se nedokazuje tak, že by mělo mnoho příznivců a mělo u lidí autoritu. Je spokojené se svými vlastními silami a spočívá na základech vlastní pravdy, ze své moci nic neztrácí, i kdyby nemělo žádného obhájce, ba ani kdyby snad všechny jazyky proti němu vystupovaly a útočily na ně a kdyby se spojily v jednomyslné nenávisti, k tomu, aby jeho víru zničily.

2. 1 Nyní se vraťme k pořádku, od něhož jsme nevyhnutelně krátce předtím odbočili, aby si snad pomlouvači nemysleli, že dlouhé přerušení obrany jim přineslo slávu vítězů. Podotýkají totiž toto: pokud vám leží na srdci služba Bohu, proč s námi neuctíváte i jiné bohy ani je neoslavujete, ani se se svými rody neúčastníte společných posvátných shromáždění a nepřipojujete se k náboženským obřadům?

2. My na to můžeme říci: k účasti na božském kultu nám stačí nejvyšší Bůh, říkám nejvyšší Bůh, otec věcí a pán, zakladatel a uspořadatel

dominus, constitutor moderatorque cunctorum, in hoc omne quod colendum est colimus, quod adorari convenit adoramus, quod obsequium venerationis exposcit venerationibus promeremur.

3. Cum enim divinitatis ipsius teneamus caput, a quo ipsa divinitas divinatorum omnium quaecumque sunt ducitur, supervacuum putamus personaliter <ire> per singulos, cum et ipsi qui sint et quae habeant nomina nesciamus et cuius sint praeterea numeri neque liquidum neque comprehensum neque exploratum habere possimus.

3.1 Atque ut in terrestribus regnis necessitate nulla compellimur, | f. 65 | regalibus in familiis constitutos nominatim cum principibus adorare, sed in regum ipsorum cultu quicquid illis adnexum est tacita ut se sentit honorificentia comprehendi, non alia ratione quicumque hi dii sunt quos esse nobis proponitis, si sunt progenies regia et principali oriuntur e capite, etiamsi nullos accipiant nominatim a nobis cultus, intellegunt se tamen honorari communiter cum suo rege atque in illius venerationibus contineri.

2. Et hoc quidem a nobis fuerit ita prolatum, si modo liquet et constat praeter ipsum regem et principem esse alia numinum capita, quae digesta et separata per numerum velut quendam populum plebeiae multitudinis faciant. Neque nobis in aedibus sacris effigies pro diis, illa et simulacra velitis ostendere, quae intellegitis vos quoque, et recusatis et rennuitis confiteri, vilissimi esse formas luti et fabricum figmenta puerilia.

všeho, v něm uctíváme vše, co je třeba uctívát; co se sluší, aby bylo oslavováno, to oslavujeme, klaníme se tomu, co klanění vyžaduje.

3. Vždyť protože máme pramen samotného božství, z něhož pochází božství všeho božského, co existuje, považujeme za zbytečné zabývat se každou takovou božskou mocí jednotlivě, když ani nevíme, kdo jsou a jaká mají jména, a nemůžeme mít žádné jasné, přesné a spolehlivé údaje o tom, jaký je jejich počet.

3.1 A stejně tak jako v pozemských říších nejsme ničím nuceni uctívát členy královských rodin podle jména spolu s panovníky, ale samo sebou se rozumí, že v uctívání samotných králů je zahrnuta i nevyslovená úcta k těm ostatním, nejinak všichni tito bohové, o nichž tvrdíte, že jsou, jestliže jsou královským potomstvem a pocházejí z nejvyššího pramene, ačkoli je neuctíváme jmenovitě, přece vědí, že jsou uctíváni společně se svým králem a že ve službě jemu jsou také zahrnuti.

2. A toto jsme k té věci již řekli, jestliže je tedy jisté a známé, že kromě samotného krále a nejvyššího Boha existují ještě jiné vyšší božské bytosti, které se podle počtu rozdělují a rozlišují a vytvářejí jakýsi velmi početný lid. Ale neukazujte nám v chrámech místo bohů obrazy, sošky a sochy, u nichž vy sami víte, ač to odmítáte a nechcete přiznat, že to jsou napodobeniny z nicotné hlíny a dětinské výmysly řemeslníků.

3. Et cum de re loquimur divina vobiscum, hoc ut ostendatis exposcimus, esse deos alios natura vi nomine, non in simulacris propositos, quos videmus, sed in ea substantia in qua conveniat aestimari tanti nominis oportere virtutem.

4.1 Sed consilium non est parte in hac causae diutius inmorari, ne lites maximas concitare ac tumultuosa conserere videamur velle certamina.

2. Sit ista, ut praedicatis, plebs numinum, sint deorum innumerae gentilitates, adstipulamur adquiescimus conivemus nec in aliqua quaestione dubitabile istud ambiguumque configimus.

3. Illud tamen a vobis audire exposcimus | f. 65b | et rogamus: unde vobis compertum est vel quibus rationibus comprehensum, hine di sint in caelo quos esse existimatis et colitis an nescio qui alii opinionis et nominis inauditi?

4. Potest enim fieri, ut et hi sint quos esse non remini et quos esse confiditis in nulla inveniantur parti naturae.

5. Neque enim caeli aliquando subvolastis ad sidera, singulorum facies atque ora vidistis, et quos esse memineritis illic deos eosdem hic colere tamquam notos instituistis ac visos. Sed et illud rursus desideramus audire, a vobisne inposita habeant haec nomina quibus eos vocatis an ipsi haec sibi diebus imposuerint lustricis.

6. Si divina haec sunt et caelestia nomina, quis

3. A protože s vámi mluvíme o božství, chceme, abyste ukázali, že jsou jiní bohové podle přirozenosti, moci a jména, představení nikoli na obrazech, které vidíme, ale v podstatě, o níž by bylo možno usoudit, že ji musí ovládat moc tak velikého jména.

4. 1 Avšak není záměrem dále setrvávat u této věci, abychom nepodnítli veliké spory a aby se nezdálo, že chceme vyvolávat bouřlivé roztržky.

2. Ať tedy existuje, jak prohlašujete, ona nižší třída božstev, ať existují nesčetné rody bohů, souhlasíme s tím a spokojujeme se s tím, zavíráme oči a neklademe otázky, jimiž bychom to zpochybňovali.

3. To však přece od vás chceme slyšet a ptáme se na to: odkud je vám známo nebo jak jste se dozvěděli, zda v nebi jsou ti bohové, o nichž se domníváte, že jsou, a jež uctíváte, nebo jsou tam nějací jiní, o jejichž slávě a jménu jste neslyšeli?

4. Může se totiž stát, že by existovali ti, o nichž si nemyslíte, že jsou, a že ti, v něž věříte, by se nikde ve světě nebyli.

5. Vždyť jste nikdy nevyletěli k nebeským hvězdám, neviděli jste tváře ani ústa těch jednotlivých bohů, a ty bohy, o kterých uvádíte, že tam jsou, jste začali uctívat zde, jako byste je poznali a spatřili. A také chceme slyšet, zda od vás dostali jména, jimiž je nazýváte, nebo si je dali sami ve dnech očištění.³⁷⁹

6. Jestliže tato jména jsou božská a nebeská,

³⁷⁹ Míněn je osmý nebo devátý den po narození, kdy děti dostávaly jméno. Tento zvyk uvádí též ТЮЛИЕВ, В. М. Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах, s. 163.

detulit ad vos ea? Sin autem a vobis appositas appellationes has habent, quemadmodum potuistis vocabula his dare quos neque videbatis aliquando neque quales aut qui essent in ulla cognitione noratis?

5.1 Sed ut vultis et creditis atque ut vobis persuasum est, hi dii sunt, nominibus appellentur his etiam quibus eos [popularem] censeri popularis vulgaritas ducit: unde tamen vobis quae nominibus huius censum complent an sint aliqui vobis incogniti neque in usum aliquando notitiamque perlati? Neque enim sciri est facile, definita et certa sit eorum numeri multitudo an sine ulla populositatis summa sit nec computationis alicuius rationibus terminata.

2. Fingamus enim vos deos mille percolere vel milia potius quinque: at in rerum natura potest forsitan fieri, ut deorum milia centum sint, potest, ut hoc amplius, immo, quod diximus paulo ante, potest deorum summa esse nulla | **f. 66** | nec numerabili circumscriptione finita. Aut igitur et vos impii, qui praeter deos paucos reliquorum officia non obitis, aut si vobis veniam ceterorum ignorantiae postulatis, eandem et nobis conciliabitis veniam, si pro parte consimili eorum religionibus abstinemus quos esse omnino nescimus.

6.1 Et tamen ne nos quisquam pervicaciter arbitretur sacramenta nolle suscipere ceterorum quaecumque sunt numinum. Devotas etenim mentes et manus protendimus supplices neque aspernamur quocumque invitaveritis accedere, si modo diascamus,

kdo vám je sdělil? A jestliže mají ta jména přiřčená od vás, jak jste mohli dát jména těm, které jste nikdy neviděli, ani jste se nijak nedozvěděli, jací jsou a kdo jsou?

5.1 Ale ať, jak chcete a věříte a jak jste přesvědčeni, existují tito bohové, ať jsou tedy nazýváni těmi jmény, jimiž se je obyčejní lidé rozhodli označovat: odkud však víte, zda svými jmény tvoří úplný seznam bohů, nebo jsou ještě nějací, vám neznámí, o nichž jste se nikdy nedověděli a na které nejste zvyklí? Není totiž snadné vědět, zda je jejich množství co do počtu konečné a přesné, či zda jejich množství nemá počet a nelze je žádným způsobem přesně vyčíslit.

2. Představme si tedy, že uctíváte tisíc bohů, nebo raději pět tisíc: ale ve skutečnosti se může stát, že bohů by bylo sto tisíc, může se stát, že ještě více, jistě, jak jsme řekli před chvílí, množství bohů může být nezměrné, nekonečné a nevyčíslitelné. Tedy i vy jste bezbožní, protože kvůli několika málo bohům nesloužíte těm zbývajícím, a jestliže potřebujete omluvit sebe za to, že ostatní bohy neznáte, pak tedy stejnou omluvu dopřejte i nám, jestliže se z podobného důvodu zdržujeme uctívání těch, o nichž nevíme jistě, že existují.

6.1 A přece ať se o nás nikdo nedomnívá, že umíněně nechceme konat službu jiným bohům, ať jich je, kolik chce. Proto natahujeme ruce a soustředíme své zbožné myslí a prosby a neopovrhujeme ani tím, abychom přišli, kamkoli byste nás pozvali, jestliže bychom se

quinam isti sunt divini quos nobis ingeritis, et quos par sit adiungi summi regis ac principis venerationi.

2. Saturnus, inquit, et Ianus est, Minerva Iuno Apollo Venus Triptolemus Hercules atque alii [et] ceteri, quibus magnificas aedes cunctis paene in urbibus religiosa consecravit antiquitas. Invitare nos forsitan ad istorum numinum potuissetis cultum, si non ipsi vos primi opinionum turpium foeditate talia de illis confingeretis quae non modo illorum polluerent dignitatem sed minime illos esse qualitatibus conprobaretis adiunctis.

3. Adduci enim primum hoc ut credamus non possumus, immortalem illam praestantissimamque naturam divisam esse per sexus et esse partem unam mares, partem esse alteram feminas.

4. Quem quidem locum plene iam dudum homines pectoris vivi tam Romanis litteris explicavere quam Graecis, et ante omnes Tullius Romani disertissimus generis nullam veritus impietatis invidiam ingenue constanter et libere quid super tali opinione | **f. 66b** | sentiret pietate cum maiore monstravit: a quo si res sumere iudicii veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis, perorata esset haec causa nec secundas ut dicitur actiones nobis ab infantibus postulare.

7.1 Sed quid aucupia verborum splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos, qui aversentur et fugiant libros de hoc eius nec in aures velint admittere

dověděli, kterépak jsou tyto božské bytosti, které nám přinášíte a které by se slušelo připojit k uctívání nejvyššího krále a pána.

2. Je to Saturn, říká náš oponent, Janus, Minerva, Apollón, Venuše, Triptolemus, Herkules a ostatní, jimž všem zbožní předkové zasvětili velkolepé chrámy téměř ve všech městech. Byli byste nás mohli pozvat k službě těmto bohům, kdybyste vy sami jako první nevymysleli o nich ve svých hanebných a nestoudných názorech takové věci, které nejenže znevažují jejich důstojnost, ale také tím dokazujete, že nemají vlastnosti, jež jim přisuzujete.

3. Nemůžeme tedy být dovedeni k tomu, abychom v ně věřili především proto, že ony nesmrtelné a znamenité bytosti se rozlišují podle pohlaví a že jedna část je mužská a druhá část je ženská.

4. Toto totiž již dávno bystří mužové vyjádřili jak v řeckém jazyce, tak v latinském, a především Tullius,³⁸⁰ nejvýmluvnější z Římanů, neobávaje se obvinění z bezbožnosti, pevně a bez strachu vyjádřil s velikou zbožností, jak o takovém názoru smýšlí: a kdybyste přijali ty argumenty, jež pravdivě usoudil, a ne krásné řeči, byla by bývala tato záležitost ukončena a nebylo by třeba od nás mladších, jak se říká, dalšího projednání.

7.1 Ale proč mám mluvit o tom, že jsou u něj hledána vybraná slova a krása řeči, když vím, že není málo těch, kdo se odvrátili od jeho knih a vyhýbají se jim, a nechtějí ani slyšet o jejich

³⁸⁰ Arnobius zde zřejmě naráží na Ciceronův spis *De natura deorum*.

lectionem opinionum suarum praesumpta vincentem, cumque alios audiam mussitare indignanter et dicere, oportere statui per senatum, aboleantur ut haec scripta quibus Christiana religio comprobetur et vetustatis opprimatur auctoritas?

2. Quinimmo, si fiditis exploratum vos dicere quicquam de diis vestris, erroris convincite Ciceronem, temeraria et impia dictitare refellitote, redarguite, conprobate. Nam interciperere scripta et publicatam velle submergere lectionem non est deos defendere sed veritatis testificationem timere.

8.1 Ac ne tamen et nobis inconsideratus aliquis calumniam moveat, tamquam deum quem colimus marem esse credamus, ea scilicet causa, quod eum cum loquimur pronuntiamus genere masculino, intellegat non sexum sed usu et familiaritate sermonis appellationem eius et significantiam promi.

2. Non enim deus mas est, sed nomen eius generis masculini est, quod idem vos dicere religione in vestra non quitis. Nam consuestis in precibus ‚sive tu deus es sive dea‘ dicere, quae dubitationis exceptio dare vos diis sexum diiunctione ex ipsa declarat.

3. Adduci ergo non possumus, ut corpora credamus deum. Nam esse necesse est corpora, si sunt | **f. 67** | mares ac feminae, in significata et generum disiunctione. Quis enim vel exigui sensus nescit terrenorum ab illo animantium conditore non alia de causa generis diversi sexus institutos esse atque formatos, nisi ut per coitus et conubia corporum res caduca et labilis successionis perpetuae innovatione duraret?

čtení, protože jsou v nich překonány jejich předsudky, a když slyším, jak jiní rozhořčeně mrmlají a říkají, že senát musí rozhodnout, aby byly tyto spisy zničeny, protože se jimi potvrzuje křesťanské náboženství a podrývá autorita minulosti?

2. Nadto, jestliže věříte, že říkáte o svých bozích něco důvěryhodného, pak usvědčete z bludu Cicerona, prověřte ho, vyvraťte jeho důkazy, dokažte, že mluví opovážlivě a bezbožně. Neboť ničit spisy a chtít potlačovat jejich veřejné čtení neznamená bránit bohy, ale bát se svědectví pravdy.

8.1 Ale přesto, aby snad někdo ukvapený vůči nám nevznesl pomluvu, že údajně věříme, že Bůh, kterého uctíváme, je mužského rodu, a to proto, že ho, když mluvíme, oslovujeme v mužském rodě; nechť pochopí, že se tím nerozumí pohlaví, ale Bůh je takto označován v souladu s užíváním a vlastnostmi jazyka.

2. Bůh totiž není samec, ale jeho označení je mužského rodu, což vy ve svém náboženství říci nemůžete. Jste totiž zvyklí v modlitbách říkat „jsi-li bůh nebo bohyně“, což bezpochyby ukazuje, že bohům přisuzujete pohlavní rozdílnost.

3. My tedy nemůžeme být dovedeni k tomu, abychom věřili, že bohové mají těla. Vždyť jsou nutně tělesní, jestliže jsou to muži a ženy a lze u nich rozlišit pohlaví. Kdo totiž – i rozumu mdlého – neví, že oním stvořitelem všeho živého nebyla odlišná pohlaví ustanovena a stvořena z žádného jiného důvodu než proto, aby to, co je chatrné a pomíjivé, skrze styk a tělesná spojení stálým obnovováním a

9.1 Quid ergo? Dicemus deos procreare, deos nasci, et idcirco his additas genitalium membrorum partes, ut sufficere prolem possent, et nova quaque suboriente fetura quicquid prior aetas abstulisset recidiva substitutio subrogaret?

2. Ergo si haec ita sunt, id est si dii procreant superi et si per <terre>nas leges experiuntur se sexus, suntque immortales nec frigoribus fiunt senectutis effeti, sequitur ut debeant plena esse diis omnia neque innumeros caelos eorum capere multitudinem posse, siquidem et ipsi perpetuo generant et per suboles subolum multiplicata semper innumerabilitas ampliatur: aut si obscenitas coeundi ita ut decet ab diis abest, quae causa ratioque monstrabitur, cur insigniti sint his locis, quibus sexus se solet libidinum propriarum admonitionibus recognoscere?

3. Neque enim veri est simile, haberi haec frustra aut inprovidam in illis suam ludere voluisse naturam, ut eos his partibus aggeraret quibus utendum non esset. Ut enim ad usus certos manus pedes oculi ceteraque constructio membrorum sua quaeque in officia constituta est, ita convenit credere in sui muneris functionem comparatas esse has partes: aut confitendum est, in deorum corporibus esse aliquid vacuum, quod sit frustra atque inaniter fabricatum.

10.1 | f. 67b | Quid dicitis, o sancti atque inpolluti antistites religionum? Habent ergo dii sexus et genitalium membrorum circumferunt

opakováním dále prodlužovalo svou existenci?

9.1 Co tedy? Nemáme říci, že bohové plodí a rodí a že se rodí, a proto mají pohlavní orgány, aby mohli doplňovat svůj rod a aby postupně každým novým plozením vznikalo potomstvo a nahradilo to, které předtím zahynulo?

2. Tedy, jestliže to tak je, to jest, jestliže nebeští bohové plodí potomstvo a jestliže se podle pozemských zákonitostí projevují jako pohlavní bytosti, a přitom jsou nesmrtelní a nejsou dotčeni vlivy stáří, nutně z toho plyne, že všechno jich musí být plné a ani nespočet nebes by je nemohl pojmut, protože oni sami neustále rodí a jejich nescíslné množství se stále zvětšuje o potomky potomků: nebo jestliže jim nemravnost pohlavního styku, jak se sluší, není vlastní, jaký bude důvod a příčina, proč jsou na těch místech, kde se obvykle rozpoznává pohlaví, od sebe odlišní?

3. Není totiž pravděpodobné, že tyto orgány mají zbytečně, nebo že by se jim nevyzpytatelná příroda chtěla vysmát, obdařivši je takovými tělesnými údy, které by nemohli používat. Neboť jako byly k určitým účelům stvořeny ruce, nohy, oči a další tělesné části, tak je třeba věřit, že i tyto části jsou určeny k tomu, aby plnily svou vlastní funkci: nebo je nutno přiznat, že v tělech bohů je něco zbytečného, co bylo stvořeno marně a bez užitku.

10.1 Co řeknete, svatí a neposkvrnění kněží? Mají tedy bohové pohlaví a nesou na sobě pohlavní ohavnosti, jež je pro ctnostná ústa

foeditates, quas ex oribus verecundis infame est suis appellationibus promere?

2. Quid ergo iam superest, nisi ut eos credamus inmundorum quadripedum ritu in libidinum furias gestire, cupiditatibus rabidis ire in mutuas complexiones et ad postremum fractis dissolutisque corporibus voluptatis enervatione languescere?

3. Et quoniam quaedam sunt feminarum generis propria, sequitur ut deas quoque credamus circumactis persolvere suas mensibus leges, fastidiosos ducere atque habere conceptus, aboriri perferre et praepropero partu septimanas edere aliquando feturas. O pura, o sancta atque ab omni turpitudinis labe disparata atque abiuncta divinitas!

4. Havet animus atque ardet, in chalcidicis illis magnis atque in palatiis caeli deos deasque conspicere intectis corporibus atque nudis, ab Iaccho Cererem, Musa ut praedicat Lucretia, mammosam, Hellespontiacum Priapum inter deas virgines atque matres circumferentem res illas proeliorum semper in expeditionem paratas.

5. Havet, inquam, videre deas gravidas, deas fetus gliscentibusque per dies alvis intestini ponderis morositate cunctari, parturire alias tractu longo et manus obstetricias quaerere, illas telis gravibus et dolorum acuminibus fixas heulare, tortari et inter haec omnia suppeticas Iunonis implorare Lucinae. Nonne multo est

neslušné označovat jejich názvy?

2. Co tedy ještě nyní zbývá, než abychom věřili, že po způsobu nečistých čtvernožců upadají do bezuzdných vášní, že s divokou touhou vstupují do vzájemných spojení a že nakonec v zesláblých a porušených tělech umdlévají z vyčerpání vášní?

3. A protože existují jisté záležitosti vlastní ženskému pokolení, vyplývá z toho, že máme věřit, že také bohyně podléhají zákonitostem svých měsíčních cyklů, že počínají a v těhotenství trpí nevolností, že mohou potratit nebo přenášet a při předčasném porodu porodit v sedmém měsíci. Ó, čisté svaté božství, jemuž je vzdálena jakákoli poskvrna ohavnosti!

4. Duch tedy touží a plane touhou, aby v oněch velkých stavbách a chrámech viděl nebeské bohy a bohyně s nezahalenými těly a nahé, Ceres s naplněnými prsy kvůli Iakchovi, jak říká Lucretiova Múza,³⁸¹ Priapa³⁸² z Helléspontu, nestydatě vstupujícího mezi božské panny a matky věci a vždy připraveného k milostnému klání.

5. Touží, pravím, vidět bohyně obtěžkané, bohyně těhotné, jejichž břicha den za dnem rostou, a omezují je svou vahou, vidět, že jiné se trápí, protože rodí velmi dlouho a hledají pomoc porodní báby, že další nařikají sužované, zkroucené a znehybněné prudkými porodními bolestmi a při tom všem prosí o pomoc Junonu

³⁸¹ Arnobius zde navazuje na – zřejmě z Lucretia převzatou – legendu o Cereře a Iakchovi. Viz též McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 352, pozn. 39; a ТЮЛЕЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 167.

³⁸² Priapos – pozdně antické božstvo, mající souvislost s falickou symbolikou, Arnobiem opatřené přívlastkem, který souvisí s místem šíření jeho kultu.

rectius maledicere, conviciari atque alia ingerere diis probra, quam sub obtentu pio talia de his monstra | f. 68 | opinionum indignitate praesumere?

11.1 Et audetis adscribere causam nobis offensionis deorum, cum, si iudicatio fiat, certissima in vobis repperiatur haec esse et in contumelia <alia> quam opinamini stare? Nam si dii, ut dicitis, adficiuntur ira et animorum indignationibus incalescunt, cur eos non putemus aegre atque aegerrime sustinere, dari sibi a vobis sexus, quibus canes porcique formati sunt, et cum ita credatis, non aliter se fingi et ignominiosa cum ostentatione proponi?

2. Ergo cum haec ita sint, miseriarum omnium causa vos estis, vos deos impellitis, vos excitatis infestare omnibus malis terras et nova quaeque cotidie struere, quibus ulcisci se possint tot a vobis iniuriis et maledictionibus exasperati: maledictionibus, inquam, et iniuriis, quas partim fabulis turpibus, partim opinionibus indecoris, quas vestri theologi, quas poetae, quas ipsi vos quoque ignominiosis celebratis in ritibus, res perditas invenietis humanas et abiecisse clavum deos, si modo illorum curam spectat mortalium regere: atque administrare fortunas.

3. Nam nobis quidem cur irascantur non habent, quos vident et sentiunt neque se colere

Lucinu.³⁸³ Není snad mnohem lepší bohům zlořečit, tupit je a přisuzovat jim další hanebnosti, než o nich, ač pod zástěrkou zbožnosti, říkat takové nepěkné a potupné názory?

11.1 A vy se odvažujete vidět v nás příčinu urážky bohů, ačkoli, dojde-li na posouzení, je bezpochyby ve vás a jde o jinou urážku, než se domníváte? Neboť jestliže bohové, jak říkáte, jsou dotčeni hněvem a jejich mysl se rozpaluje projevy nevole, proč bychom se neměli domnívat, že jsou nespokojeni, a to velmi nespokojeni, že jim připisujete pohlaví, s nímž byli stvořeni psi a prasata, a že, věříce tomu, je tak i zobrazujete a vystavujete s hanebným vychloubáním?

2. Tedy, pokud to tak je, pak jste příčinou všeho utrpení vy, vy na bohy naléháte, vy je podněcujete k tomu, aby zemi stíhali všemi zly a aby každý den chystali něco nového, čím by se pomstili, jsouce tolik popuzeni vašim bezprávím a zlořečenými: zlořečenými, říkám, a bezprávími, jež zčásti tkví v nestydatých básních a zčásti v hanebných myšlenkách, které vaši teologové a básníci i vy oslavujete při svých ostudných obřadech, přijdete na to, že lidské věci jsou porušené a že bohové zahodili klíč, jestliže se jich týká pouze péče o záležitosti smrtelníků a řízení jejich osudu.

3. Nemají totiž, proč by se se hněvali na nás, protože vidí a vědí, že je nectíme, ani se jim

³⁸³ Bohyně porodu, někdy ztotožňovaná s Junonou, jindy s Dianou, jak uvádí ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 168: „Луцина — богиня деторождения, иногда отождествлялась с Юноной, иногда с Дианой.“

neque deridere, quod dicitur, et honestius quam vos multo de sui nominis dignitate existimare, quam credere.

12.1. De sexu hactenus. Nunc ad speciem veniamus et formas, quibus esse descriptos deos superos creditis, quibus immo formatis et templorum amplissimis conlocatis in sedibus.

2. Neque quisquam Iudaeicas in hoc loco nobis opponat et Sadducei generis fabulas, tamquam formas tribuamus et nos deo: hoc enim putatur | **f. 68b** | in eorum litteris dici et velut re certa atque auctoritate firmari: quae aut nihil ad nos attinent nec ex aliqua portione quicquam habent commune nobiscum, aut si sunt <ut> creditur sociae, quaerendi sunt vobis altioris intelligentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conveniat litterarum illarum nubes atque involucra relaxare.

3. Nostra de hoc sententia talis est. Naturam omnem divinam, quae neque esse coeperit aliquando nec vitalem ad terminum sit aliquando ventura, liniamentis carere corporeis neque ullas formarum effigies possidere, quibus extima circumscriptio membrorum solet coagmenta finire. Quicquid enim tale est, mortale esse arbitramur et labile; nec obtinere perpetuam posse credimus aevitatem quod extremis coercitum finibus necessaria circumcludit extremitas.

13.1 At vero vos deos parum est formarum quod amplectimini mentione, filo et adterminatis humano, et quod indignius multo est, terrenorum corporum circumcaesura finitis. Quid ergo dicemus? Caput deos gestare tereti

nevysmíváme, jak se říká, a o vážnosti jejich jména, již věříme, smýšlíme mnohem důstojněji než vy.

12.1 Tolik tedy o pohlaví. Přejděme nyní k vzhledu a tvarům, v nichž si představujete vyvýšené bohy, v nichž je také zobrazujete a jež umísťujete na nejvyšších místech v chrámech.

2. A ať nám nikdo na tomto místě neoponuje židovskými a saducejskými příběhy, jako bychom i my Bohu přisuzovali tvary: panuje totiž domněnka, že to se říká v jejich spisech a potvrzuje se to jako nepochybné a jisté: to se nás [však] nijak netýká ani to s námi v ničem nemá nic společného, nebo, jestliže je, <jak> se věří, něco společného, musíte hledat učitele vzdělané ve vyšší moudrosti, od nichž byste se mohli naučit, jak je možné odstranit oblak zahalující ony spisy.

3. Náš názor na toto je následující. Veškerá božská přirozenost, jež nemá počátek své existence a nikdy nemá dojít ke svému konci, je prosta tělesných prvků a nemá nic podobného tvarům, jimiž se obvykle vymezuje a ohraničuje tělesnost. Domníváme se totiž, že cokoli, co je takové, je smrtelné a pomíjivé; věříme, že to, co zahrnuje bezpodmínečná konečnost, nemůže být ani věčné, protože je to svou konečností omezené.

13.1 Ale to vám je málo, že bohy uzavíráte do proměnlivých podob, určujete jim lidský vzhled, a co je mnohem nedůstojnější, omezujete je obrysy pozemských těl. Co tedy řekneme? Že bohové mají hlavu, klenoucí se

rotunditate collectum, retinaculis nervorum dorso inligatum ac pectori et ad cervicum necessarias flexiones consertionibus verticularum atque ossea substructione fulciri?

2. Quod si accipiemus ut verum sit, aures etiam sequitur ut habeant curvis perterebratas anfractibus, oculorum orbiculos mobiles, superciliarum marginibus obumbratos, suspensum imbricem narium, munctionibus muculentis et spiritali commeabilem tractui, subactionibus ciborum dentes trini generis atque in officia trina compositos, manus ministras | f. 69 | operum, articulis digitis et cubitorum mobilitate tractabiles, corporibus sustinendis pedes, explicandis gressibus et suggerendis anticipationibus itionum.

3. Quodsi ea quae prompta sunt, consentaneum est et illa portari quae sub costis earumque subcratibus cutes contegunt atque omentorum membranulae, gurguliones ventriculos lienes pulmones vesiculas iecora, intestinorum volubilium tractus et per omnia viscera commeantes purpurei sanguinis venas cum arteriis spiritalibus coniugatas.

14.1 An numquid caelestium corpora foeditatibus his carent, et quoniam cibis mortalibus abstinentur, edentulos eos esse parvolum credendum est ritu et viduatos interioribus cunctis tamquam utres sufflatos turgidorum corporum inanitate pendere?

2. Quid quod, si haec ita sunt, erit vobis necessarium contueri, similesne sint dii omnes an formarum dispari circumscriptione teneantur. Si enim par cunctis atque una est omnibus similitudinis species, non absurdum

nad podlouhlou šíjí a spojenou svazky šlach se zády a hrudí, a mající pro potřebné otáčení krku oporu v soustavě kostí a kloubů?

2. A jestliže přijmeme, že je to pravda, plyne z toho, že mají také uši zvrásněné různými záhyby, pohyblivé oční bulvy, chráněné obočím, nos s nozdrami určený ke smrkání a dýchání, zuby trojího druhu ke konzumaci jídla a uzpůsobené ke třem funkcím, ruce způsobilé k práci a díky členěným prstům a ohebným loktům snadno ovladatelné, nohy k tomu, aby podporovaly těla, určovaly krok a sloužily k chůzi.

3. Ale jestliže mají to, co je viditelné, musí mít i to, co pokrývají kůže, žebra a hrud' a co zakrývají vrstvičky tuku. Mají průdušnice, žaludky, sleziny, plíce, močové měchýře, játra, kroucí se trávicí ústrojí a žíly s rudou krví, procházející ke všem vnitřním orgánům a spojené s arteriemi přivádějícími vzduch.

14.1 Nebo jsou snad těla prosta těchto oškřivostí, a protože se neživí pokrmu smrtelníků, je třeba věřit, že jsou, podobně jako nemluvnata, bezzubí, a že když nemají žádné vnitřní orgány, nafukují se jejich těla jako měchýře a také tak visí?

2. A pokud tomu tak je, je nutné, abyste pečlivě zvažili, zdali jsou si všichni bohové podobní, nebo zda jsou co do podoby a tvaru rozdílní. Neboť jestliže mají všichni jednu a tutéž podobu, pak je přirozené věřit, že se pletou a

est credere errare eos fallique cognitionis in mutuae comprehensione. Sin autem gerunt discrimen in vultibus, sequitur ut intellegi debeat, non alia de causa dissimilitudines his datas, nisi ut singuli se possent differentium signorum proprietatibus noscitare.

3. Ergo esse dicendum est quosdam capitones cilunculos frontones labeones in his, alios mentones naevios atque nasicas, hos displosis naribus, illos resimis, nonnullos turgentibus malis aut buccarum cumulatione sacrivoces, nannos longos medios macilentos pingues crassos, hos capillorum intortionibus crispulos, calvitiis alios | f. 69b | et glabritatibus rasos: neque opinari nos falso vestrae produnt atque indicant officinae, siquidem cum facitis atque informatis deos, hos crinitos et fingitis, alios leves [lenes], senes iuvenes pueros aquilos caesios rivos seminudos intectos aut, ne frigus incommodet, fluidarum vestium superiectione perfusos.

15.1 Quisquamne est hominum rationis alicuius sapore contactus, qui pilos et lanugines credat in deorum corporibus nasci, qui annorum in illis inesse discrimina, qui et per varias tegminum atque amictuum formas vestitos hos ire atque ab aestibus sese frigoribusque tutari? Quod qui habet verum, et hoc necesse est tamquam verum accipiat: esse deos fullones, esse tonsos, qui vel sacras eluant vestes vel capillos imminuant silvescentium crinium velleribus involutos.

2. Itane istud non turpe, non impietatis et

mýlí, když jeden druhého potkají. Jestliže se však co do vzhledu liší, pak je třeba usoudit, že tyto rozdíly jim nebyly dány z žádného jiného důvodu, než aby se mohli od sebe rozeznat podle zvláštností těch znaků, jež je odlišují.

3. Je tedy nutno říci, že někteří z nich mají velkou hlavu, jiní malou a hranatou, další vysoké čelo, velké rty, jiní mají dlouhé brady, mateřská znaménka a velké nosy, jedni mají nosy rozplácené a jiní ohnuté nahoru, někteří mají čelisti předsunuté dopředu nebo buclaté tváře, někteří mají tváře malé, dlouhé nebo prostřední velikosti, štíhlé, plné nebo tučné, jedni mají krátké kudrnaté vlasy, jiní jsou bez vlasů, plešatí nebo oholení: vaše dílny ukazují, že náš názor není mylný, neboť když bohy vytváříte a zpodobňujete, tak některé bohy představujete s vlasy, jiné bez vlasů, starce, mladé, chlapce, s černýma, modrýma, šedýma očima, polonahé, nahé nebo, aby jim chlad nepůsobil újmu, zahalené do lehkých nadýchaných oděvů.

15.1 Kdo z lidí majících aspoň špetku zdravého rozumu, by věřil tomu, že na tělech bohů rostou vlasy a chloupky, že se od sebe liší věkem, že chodí oblečení v rozličných oděvech a rouchách a že se chrání před vedrem a chladem? Kdo to však má za pravdu, musí nutně jako pravdu přijmout také toto: existují bohové valcháři a holiči, kteří perou posvátná roucha a stříhají přerostlé vlasy.

2. A není hanebné, není neuctivé, není urážlivé

contumeliae plenum est, moribundi et caduci animantis liniamenta diis dare, insignire his partibus, quas enumerare, quas persequi probus audeat nemo nec sine summae foeditatis horrore mentis imaginatione concipere? Hocine est illud fastidium vestrum, sapientia haec adrogans, qua despuitis nos ut rudes atque omnem scientiam remini rerum vobis divinarum patere?

3. Aegyptiorum ridetis aenigmata, quod mutorum animantium formas divinis inseruerint causis easdemque quod species multo ture accipiant et reliquo caerimoniarum paratu: vos effigies hominum tamquam deorum veneramini potestates nec pudet his ora terreni animalis imponere, erroris alios et stultitiae condemnare et in erroris eiusdem similitudine ac vitio | f. 70 | deprehendi.

16.1 Nisi forte dicetis alias quidem inesse diis formas, et honoris et dotis causa species vos eis accommodavisse mortalium: quod maioris multo est contumeliae, quam erroris aliquid ignoratione fecisse. Nam si vos fateremini id quod vestra suspicio credidisset formamentis adtribuisse divinis, minus erat iniuriae praesumpta in opinatione peccasse: nunc vero cum aliud creditis et aliud fingitis, et in eos estis contumeliosi quibus id adtribuitis quod eis confitemini non esse, et inreligiosi esse monstramini, cum id adoratis quod fingitis, non quod in re esse ipsaque in veritate [est] censetis.

2. Si aselluli canes porci humanum aliquid saperent fingendique haberent artes idemque nos vellent cultu aliquo prosequi et statuarum

připisovat bohům podoby smrtelného a padlého stvoření, přisuzovat jim ty části, jež by se žádný rozumný člověk neodvážil vypočíst a zmínit, neodvážil by se ani si je představit bez hrůzy a odporu? Není toto snad vaše pohrdání, vaše samolibá moudrost, v níž námi pohrdáte jako hlupáky a domníváte se, že vy máte k dispozici veškeré poznání božských věcí?

3. Vysmíváte se egyptským tajemstvím, protože božským silám vtiskli podoby němých zvířat a proto, že táž vyobrazení uctívají velkým množstvím kadidla a mnoha bohoslužebnými obřady: vy uctíváte lidská zpodobnění jako božské mocnosti a nestydíte se jim přisuzovat vzhled pozemského tvora, napadat jiné kvůli jejich hlouposti a přitom vězet v podobném omylu a pochybení?

16.1 Možná řeknete, že bohové mají jiný vzhled a že vy jste jim přisoudili podobu smrtelníků z úcty a jako dar: což je však mnohem větší urážka než nějaká chyba vzniklá z neznalosti. Neboť kdybyste přiznali, že jste přiřkli božským obrazům to, o čem jste byli osobně přesvědčeni, bylo by provinění způsobené jen předpokladem méně závažné: protože však v jedno věříte a druhé zobrazujete, pak urážíte ty, jimž připisujete to, co jim podle vašeho přiznání není vlastní, a ukazujete se jako bezbožní, protože uctíváte to, co zobrazujete, a ne to, co soudíte, že to opravdu je.

2. Kdyby oslíci, psi a prasata chápali něco z lidských záležitostí a měli schopnost tvořit a chtěli by nás uctívat v nějakém kultu a

consecrationibus honorare, quantas nobis irarum flammas, indignationum quos turbines concitarent, si suorum corporum formas nostra vellent portare atque obtinere simulacra? Quantas, inquam, irarum flammas suffunderent, excitarent, si urbis conditor Romulus asinina staret in facie, si sanctus Pompilius in canina, si porcina, sub specie nomen esset Catonis aut Marci Ciceronis inscriptum?

3. Ita ergo stoliditatem vestram non rideri, si rident, vestris ab numinibus remini, aut quoniam censetis adfici eos ira, non insanire, non furere neque pro iniuriis et contumeliis tantis ultum ire se velle iacularique in vos ea quae dolor suetus est iacere et offensionis acerbitas comminisci? Quanto fuerat rectius elephantorum his formas, pantherarum aut tigris, taurorum equorumque donare? Nam quid in homine | **f. 70b** | pulcrum est, quid, quaeso, admirabile vel decorum, nisi quod et clurino cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune?

17.1 Sed si vobis, inquiunt, nostra opinatio displicet, vos demonstrate, vos dicite, qua sit deus praeditus forma. Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet deus formam, aut si informatus est aliqua, ea quae sit profecto nescimus. Neque enim quod vidimus numquam nescire esse ducimus turpe aut ea re

zasvěcovat nám sochy, jak plamenný hněv a jakou bouři nevole by v nás vzbudili, kdyby chtěli zhotovit naše zpodobnění a dát jim podobu svých těl? Jaký plamenný hněv, říkám, by zažehli a vzbudili, kdyby zakladatel města Romulus měl hlavu oslíka, svatý Pompilius³⁸⁴ hlavu psí, kdyby pod prasečí hlavou bylo napsáno Catonovo jméno nebo jméno Marka Cicerona?

3. Myslíte si tedy, že se vaše božstva nesmějí, pokud se vůbec smějí, vaší hlouposti, nebo protože se domníváte, že mohou být zachvázeni hněvem, že se nehněvají, nezuří, nechtějí se vám pomstít za takové bezpráví a urážky a uvrhnout na vás to, co obvykle uvrhují a vymýšlejí jako mstu za krutou urážku a potupu? O kolik lepší bylo dát jim podobu slonů, leopardů, tygrů, býků nebo koní? Vždyť co je na člověku krásného, ptám se, co je na něm obdivuhodného nebo přitažlivého, kromě toho, že, jak nevím který autor³⁸⁵ míní, má leccos společného s tlupou opic?

17.1 Ale, říkají, jestliže se vám náš názor nelíbí, sami ukažte, sami řekněte jakou podobu má Bůh. Jestliže opravdu chcete pravdivou myšlenku, tak Bůh buď nemá žádnou podobu, nebo, jestli nějakou má, pak takovou, o které opravdu nic nevíme. Neboť nepovažujeme za potupné neznat to, co jsme nikdy neviděli, a

³⁸⁴ Numa Pompilius, římský král a významný náboženský reformátor.

³⁸⁵ Oním autorem má být Ennius, jak uvádí Ťuleněv, jehož v podobné souvislosti jako zde Arnobius cituje i Cicero: „Автор, чье имя Арнобий не приводит (nescio quis auctor), это Энний – римский поэт, которого как раз в этой связи цитирует Цицерон...“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах, s. 173.

prohibemur aliorum sententias refutare, quia super hoc nostram nullam ipsi sententiam promimus.

2. Ut enim, si vitreus esse dicatur mundus, si argenteus, ferreus vel ex fragili conglobatus et fabricatus [est] testa, non dubitemus falsum esse contendere, quamvis quae sit eius materia nesciamus, ita cum de specie agatur dei, quam perhibetis convincimus non esse, etiamsi quae sit minus possumus explicare.

18.1 Quid ergo, inquiet aliquis, non audit deus, non loquitur, non ante se positas res videt, non intuetur? Suo forsitan genere, non nostro. Neque enim veri aliquid scire tanta in re possumus aut suspicionibus indagare, quas esse apud nos liquet instabiles, lubricas et vanorum similitudines somniorum.

2. Si enim dixerimus isdem illum rationibus videre quibus et nos videmus, sequitur ut intellegi debeat, superiectas pupulis eum habere membranulas, conivere, nictare, radiis aut imaginibus cernere, aut quod oculis commune est omnibus, sine alterius luminis commixtione nihil omnino conspicere.

3. Quod ipsum similiter de auditu ac de eloquii forma et verborum prolatione dicendum est: | **f. 71** | si per aures audiat, eas quoque habere flexuosis tramitibus perforatas, qua inrepere vox possit sensum nuntiatura sermonis, aut si verba ore funduntur, labia habere cum dentibus, quorum inflictu et mobilitate multiuga lingua sonos articulet et vocem in

okolnost, že sami nevyslovujeme v této věci žádný úsudek, nám nebrání, abychom odmítali mínění jiných.

2. Podobně jako bychom neváhali prohlásit za lež, kdyby se tvrdilo, že svět sestává ze stříbra, ze železa, ze skla nebo je utvořen jako křehká hliněná nádoba, přestože nevíme z jaké látky sestává, tak, když se jedná o Boží obraz, tvrdíme, že není takový, jak ho představujete, i když nemůžeme ani v nejmenším objasnit, jaký je.

18.1 Co tedy, řekne někdo, cožpak Bůh neslyší, nemluví, nevidí věci, jež jsou před ním, nepozoruje je? Možná svým způsobem, ne naším. O tak závažné věci nemůžeme vědět nic pravdivého ani se to snažit odhalit pomocí domněnek, které jsou, což je jisté, nespolehlivé, riskantní a podobné prázdným snům.

2. Jestliže bychom totiž řekli, že on vidí stejně, jako vidíme my, pak by bylo nutno uznat, že má oči s očními víčky, že mrká, mhouří oči, že vidí díky paprskům nebo obrazům, nebo, což je společné všem očím, nevidí nic bez vnějšího světla.³⁸⁶

3. Podobné je třeba říci i o sluchu, o způsobu mluvení a pronášení slov: jestliže by slyšel ušima, tak by měl stejně proděravělé klikatými kanálky, jimiž by mohl pronikat zvuk sdělující smysl řeči, nebo, jestliže by se z jeho úst linula slova, tak by měl rty a zuby, pomocí jejichž svírání a rozmanitého pohybu by jazyk členil zvuky a ze zvuků utvářel slova.

³⁸⁶ Arnobius se zde dotýká problematiky zrakových vjemů, jež, jak je všeobecně známo, filosofické směry interpretovaly dosti rozmanitě.

verba conformet.

19.1 Ac si nostri animi mentem non recusatis audire, tantum abest, ut nos deo corporalia liniamenta tribuamus, ut animorum etiam decora ipsasque virtutes, quibus eminere vix concessum est paucis, tantae rei vereamur adscribere. Quis enim deum dixerit fortem constantem frugi sapientem? Quis probum, quis sobrium, quis immo aliquid nosse, quis intellegere, quis providere, quis ad fines officiorum certos actionum suarum decreta dirigentem?

2. Humana sunt haec bona et ex oppositione vitiorum existimationem meruerunt habere laudabilem. Quis est autem tam optusi pectoris, tam bruti, qui humanis bonis deum esse dicat magnum aut ideo nominis maiestate praecellere quod vitiorum careat foeditate?

3. Quicquid de deo dixeris, quicquid tacitae mentis cogitatione conceperis, in humanum transilit et corrumpitur sensum, nec habet propriae significationis notam quod nostris dicitur verbis atque ad negotia humana compositis. Unus est hominis intellectus de dei natura certissimus, si scias et sentias nihil de illo posse mortali oratione depromi.

20.1 Et haec vero prima est vestrorum numinum contumelia, quam de formis | **f. 71b** | et sexibus boni scilicet vindices et religiosi constituistis auctores. Illud vero quod sequitur quale est, quod deos nobis inducitis alios fabros, alios medicos, alios lanarios nautas citharistas

19.1 Ale jestli se nebráníte vyslechnout náš názor, tak je nám natolik vzdálené připisovat Bohu tělesné vlastnosti, že se neodvažujeme něčemu tak velikému připisovat ani krásu duše a samy ctnosti, jakými mohou vynikat jen nemnozí. Kdo by totiž mohl označit Boha jako statečného, stálého, řádného, moudrého? Kdo by řekl, že je řádný, střídavý, že něco ví, že něčemu rozumí, že předvídá, že rozhodnutí o svých činech směřuje k nutným určeným cílům?

2. Toto jsou všechno lidské dobré vlastnosti a získaly kladné ocenění proto, že jsou opakem neřestí. Kdo je však tak zatvrzelý a hloupý, aby říkal, že Bůh je velký díky dobrým lidským vlastnostem nebo že převyšuje velikostí svého jména všechny proto, že je prost ohavnosti neřestí?

3. Cokoli bys o Bohu řekl, cokoli by sis tiše představil ve svém rozmýšlení, přechází do lidského chápání a komolí se tím, neboť to, co se vyjadřuje našimi slovy, vytvořenými pro lidské vztahy, a nemá již ani známku svého původního významu, nemůže být jeho náležitým hodnocením. Je jen jediné zcela jisté lidské poznání o Bohu, jestliže víš a cítíš, že slovy smrtelníků o něm nemůže být nic řečeno.

20.1 A to je v pravdě první urážka vašich bohů, které se vůči nim vy, dobří a zbožní obránci, dopouštíte, připisující jim tvary a pohlaví. A jaký význam má to, co následuje, že nám bohy představujete jedny jako řemeslníky, jiné jako lékaře, další jako tkalce, námořníky, hudebníky,

auloedos venatores pastores et, quod supererat, rusticos? Ille, inquit, musicus deus est, et hic alter divinus est. Ceteri enim dii non sunt et ventura praedicere inscitia, nesciunt atque ignorantia futurorum.

2. Obstetriciis ille informatus artibus, medicorum alius institutus est disciplinis. Ergone singuli sua in re pollent nec in auxilium vocati alienis possunt in partibus subvenire? Hic in sermone facundus est atque in verborum continuationibus promptus: bardi enim sunt alii nec possunt aliquid scitum, si oratio facienda est, eloqui.

21.1 Et rogo: Quae ratio est, quae tam dura necessitas, quae causa, ut artificia, haec superi tamquam viles noverint atque habeant sellularii? In caelo enim cantatur et psallitur: ut intervalla et numeros vocum novem conserant scitulae ac modulentur sorores. Sunt in sidereis motibus silvae, sunt lustra, sunt nemora: <ut> venationum praepotens habeatur in expeditionibus Diana.

2. Inminentia dii nesciunt et sortibus vivunt agitanturque fatalibus: ut quid cuique crastinus dies ferat aut hora, Latonius explicet atque aperiat vates. Ipse alio impletur deo et vi numinis premitur exagiturque maioris: ut merito dicatur habeaturque divinus. Corripiuntur dii morbis et vulnerari, vexari aliqua ex re possunt: ut cum exegerit ratio, auxiliator | f. 72 | subveniat Epidaurius.

zpěváky, lovce, pastýře a, co ještě zbylo, jako rolníky? Onen bůh, říkají naši oponenti, je hudebník, a tento druhý je prorok. Takže ostatní bohové nejsou hudebníci a nemohou předpovídat, protože nevědí, co přijde, a nestarají se o budoucnost.

2. Jeden je vyškolen v umění porodnictví, jiný naopak ve vědách lékařských. Každý z nich má tedy moc jen ve své oblasti, a přivolán na pomoc, ji v jiných případech nemůže poskytnout? Ten je výmluvným řečníkem a znalý plynulé řeči: a ti ostatní jsou však neznalí a nemohou říci nic umného, když je třeba pronést řeč.

21.1 A ptám se: Jaký je smysl, jaká závažná nutnost, jaký důvod, aby tito nebešťané, vlastně prostí řemeslníci, museli znát tato umění a ovládat je? Vždyť v nebi se zpívá a hraje na cithary: takže devět sester³⁸⁷ umně spojuje intervaly a stanovují počet hlasů. Na nebeských tělesech, jež se stále pohybují, jsou lesy, houštiny, háje: aby se Diana, vynikající lovkyně, mohla vydávat na lovecké výpravy.

2. Bohové nevědí, co přijde, a žijí a jednají podle svého osudu: takže věstec Latonius³⁸⁸ může objevit a odhalit, co kterému z bohů přinese příští den nebo hodina. On sám je inspirován jiným bohem a obdařen a veden mocnější božskou silou: takže je po zásluze nazýván věstcem a pokládán za něj. Bohové podléhají nemocem a mohou být zraňováni, mohou se něčím trápit, takže jim, když ten případ nastane, přichází na pomoc Epidaurský

³⁸⁷ Míněny jsou zde patrně Múzy.

³⁸⁸ Míněn je Apollón, syn Latonin.

3. Parturiunt, pariunt: ut difficiles puerperiorum tricas Iuno mulceat corripiatque Lucina. Rem rusticam tractant aut curant militaria munera: ut flammis potens Vulcanus fabricetur his enses aut ruris ferramenta procudat. Vestis indigent tegmine: ut virgo Tritonia curiosius stamen neat et qualitate pro temporis aut trilices tunicas aut de serico <cur>et imponere. Accusant et diluunt crimina: ut Atlantea progenies eloquii primas ferat studiosa exercitatione quaesiti.

22.1 Set erras, inquit, et falleris; non enim ipsi opifices dii sunt, sed ingeniis hominum subiciunt has artes atque, ut vita sit instructor, tradunt scienda mortalibus. Sed qui aliquam subicit ignaro ac nescio disciplinam, sollertemque hunc efficere nonnullius operis scientia contendit, sciat ipse necesse est primus id quod alterum colere constituit. Neque enim traditor alicuius esse scientiae potis est, ut non eius quod tradit praecepta habeat cognita et rationem teneat exercitatissime comprehensam.

2. Dii ergo sunt artifices primi, sive quod ipsi, ut dicitis, subdunt scientiam mentibus, sive quod immortales et geniti numquam genus omne terrenum vetustate temporis antecedunt. Hoc est ergo quod quaeritur, cum sit nullus apud superos artibus his locus neque usus, illorum neque natura deposcat ingeniosum aliquid aut sellularium scire: cur esse dicatis in

pomocník.³⁸⁹

3. Jsou těhotní, rodí: takže těžké porodní bolesti tiší a zahání Juno Lucina. Zabývají se zemědělstvím nebo se věnují vojenské službě: takže jim Vulkán, vládnoucí ohni, kuje meče a vyrábí zemědělské nástroje. Potřebují roucha: takže jim Tritónská panna³⁹⁰ pečlivě tká látky, a to podle ročního období buď trojvrstvé tuniky nebo tenké jako hedvábí. Vznášejí obvinění a osvobozují od nich: takže Atlantův potomek³⁹¹ v důsledku pilného cvičení získal prvenství ve výmluvnosti.

22.1 Ale mylíš se, říká [nás oponent], a pleteš se; bohové sami se totiž řemesly nezabývají, ale ukazují tato umění nadaným lidem a předávají lidem to, co je třeba znát, aby byl život snazší a lepší. Ale ten, kdo nevědoucímu a věci neznalému přináší nějakou novou znalost, snaže se ho učinit umným a dovedným v nějakém díle, musí především sám umět to, co se rozhodl předat druhému. Není totiž možné, aby někdo, kdo předává nějakou znalost, neznal smysl toho, co učí, a dokonale to neovládal.

2. Bohové jsou tedy prvními řemeslníky, buď proto, že, jak sami říkáte, vnukají znalost myslím, nebo proto, že jako nesmrtelní a nikdy nezrození předcházejí co do trvání v čase všechna pozemská pokolení. Ptáme se tedy na toto: pokud nebešťané nemají žádný důvod se zabývat těmito dovednostmi a ani jejich potřeby ani přirozenost nevyžadují znalost

³⁸⁹ Míněn je zde Asklépios. V Epidauru bylo jedno z nejvýznamnějších center jeho kultu.

³⁹⁰ Jiné označení pro Pallas Athénu, jejímž ekvivalentem je v římské mytologii bohyně Minerva.

³⁹¹ Merkur, syn Maie, jež byla dcerou Atlantovou. Jak se domnívá též ТЮЛЕПЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 176.

aliis <alios> perceptionibus gnarures et habere sollertias, in quibus singuli se vincant | f. 72b | scientiarum cognitione discreti?

23.1 Nisi forte hoc dicitis, deos artifices non esse, sed eos his artibus praesidere, curare, immo sub illorum posita esse tutela omnia quae administramus, quae gerimus, atque ut bene ac feliciter cedant, illorum provisione curari. Quod quidem merito dici ac probabiliter videretur, si ad voluntatem semper sententiamque procederent ea quae obimus, quae gerimus aut in negotiis periclitamur humanis.

2. Cum vero in contrarium cotidie res vertantur neque ad propositum voluntatis actionum respondeant fines, ludentis est dicere, deos nobis superesse custodes, quos suspicio finxit nostra, non explorata veritas comprehendit. Per maria <Matuta>³⁷⁸ tutissimas praestat commeantibus navigationes: et cur insanum mare tam frequentes exposuit crudelium naufragiorum ruinas? Salutaria et fida consilia nostris suggerit cogitationibus Consus: et in contrarios exitus cur adsidue vertitur placitorum inopinata mutatio?

3. Armentorum et pecorum gregibus Pales praesunt Inuusque custodes: et cur saeva contagia et pestilentes morbos ab aestivis

žádné dovednosti či řemesla, proč tvrdíte, že jedni mají jedny návyky a umy a druzí druhé, přičemž se od sebe odlišují a jeden druhého svými znalostmi převyšují?

23.1 Ale možná řeknete, že bohové se nezabývají řemesly, ale kontrolují je, starají se o ně, že pod jejich dohledem je i to, co děláme, co podnikáme; a oni pečují o to, aby všechno dopadalo dobře a šťastně. Zdálo by se se, že toto je správné a pravděpodobné tvrzení, kdyby to, co plánujeme, čím se zabýváme a co z lidských zaměstnání dělat zkusíme, probíhalo vždy podle naší vůle a přání.

2. Protože však mnohé každodenně probíhá opačným způsobem a ani výsledky neodpovídají plánovaným záměrům, tak lze jen s výsměchem říci, že bohové jsou nad námi jako strážci, které stvořila naše domněnka, a neodhalila je vyzkoumaná pravda. Matuta poskytuje naprosté bezpečí námořníkům.: a proč rozbouřené moře tak často vyplavuje zbytky po krutých ztroskotáních? Konsus³⁹² našemu myšlení přináší užitečné a spolehlivé rady: a proč nečekaná změna rozhodnutí vytrvale způsobuje opak toho, co jsme chtěli?

3. Pales a Inuus jsou ochránci stád bravu a skotu: a proč se ve zhoubné zahálčivosti nestarají, aby od pasoucích se stád odvrátili

³⁷⁸ Jméno staré římské bohyně, bohyně žen a také úsvitu.

³⁹² Staré římské agrární božstvo. Lidový úsudek hledal v jeho jméně spojitost se slovem *consilium* a Konsus byl proto považován i za boha dobré rady. Na tuto souvislost zde patrně naráží též Arnobius a upozorňuje na ni též Ťuleněv: „Конс о созвучию своего имени со словом совет (*consilium*) считался богом добрых советов.“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 177. Obdobně též McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 359, pozn. 110.

avertere cessatione inimica non curant? Flora illa genetrix: et sancta obscenitate ludorum bene curat ut arva florescant: et cur cottidie gemmulas et pubescentes herbas adurit atque interficit nocentissimum frigus?

Puerperis Iuno praeposita est et auxiliatur genetricibus fetis: et matrum intereunt cur cotidie millia parricidalibus nixibus interemptae?

4. In tutela Vulcani est ignis et materies eius in illius | f. 73 | regimine constituta est: et cur aedes frequentissime sacras atque urbium portiones ad cinerem patitur flammaram voracitate conlabi? Divinationis scientiam largitur hariolantibus Pythius: et cur obliquata, dubia, cur obscuritatibus submersa caliginis dat saepius subministratque responsa?

5. Aesculapius officiis et medendi artibus praeest: et cur plura morborum et valetudinum genera ad sanitatem nequeunt incolumitatemque perducere, immo sub ipsis fiunt curantium manibus atrociora? Curat Mercurius ceromas, pugillatibus et luctationibus praeest: et cur invictos omnes non perficit quibus praeest, cur unius in officio praesidatus hos victoriae compotes, alios vero perpetitur ignominiosa infirmitate rideri?

24.1 Tutelatoribus, inquit, supplicat diis nemo, et idcirco singuli familiaribus officiis atque auxiliis desunt. Nisi enim tura et salsas accipiant fruges, benefacere dii nequeunt, et nisi pecorum sanguine delibutas suas conspexerint arulas, suos deserunt atque abiciunt praesidatus?

2. Atquin ego rebar paulo ante, spontaneas esse

škodlivé nemoci a kruté nákazy? A ona matka Flora: oslavovaná v oplzlých hrách se dobře stará, aby nivy vzkvétaly: a proč každodenně ničí semínka a mladé rostlinky a zabíjí je zhoubný mráz?

Juno má pod ochranou rození dětí a pomáhá rodičkám při porodech: A proč každodenně umírají při těžkých porodech tisíce matek?

4. Oheň je pod vlivem Vulkánovým a jeho moci podléhají plameny: a proč často dopouští, aby svatyně a celé městské části lehly popelem a byly stráveny nenasytným ohněm? Pythius obdaňuje věštce znalostí věštění: a proč dává a vnukává velmi často nejasné, pochybné, nesrozumitelné a mlhavé?

5. Asklépios dohlíží na lékařská umění a úkony: a proč se tedy mnohé druhy nemocí a chorob nedají odstranit a vyléčit, ba dokonce se pod rukama lékařů stávají ještě zhoubnějšími? Merkur se stará o o arény a dohlíží na zápasy pěstní i jiné: a proč neučiní všechny ty, které ochraňuje, neporazitelnými, proč, když dohlíží na jeden zápas, jedny učiní vítězi a druhé vydává posměchu pro jejich ostudnou slabost?

24.1 K ochranným božstvům, říká náš oponent, se nikdo nemodlí, a proto nám ve své oblasti nepomáhají a nepodporují nás. Jestliže tedy bohové nedostávají kadidlo a slané plody, nemohou konat dobro, a jestliže nevidí své oltářičky polité telecí krví, přestávají poskytovat ochranu a odnímají ji?

2. Ale ještě před krátkou dobou jsem se

numinum benignitates utroque ab his fluere inexpectata benivolentiae munera. Numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hostia, ut omnia ista quibus vivitur commoda mortalium gentibus largiatur?

3. Non fervorem genitalem solis deus, noctis et tempora, ventos pluvias fruges cunctis subministrat aequaliter bonis malis <iustis> iniustis servis pauperibus divitibus? Hoc est enim proprium dei potentis ac veri, inexorata beneficia praebere fessis atque invalidis | **f. 73b** | rebus et multiformi semper asperitate vallatis.

4. Nam sacrificiis editis id quod poscaris adnuere, non est istud postulantibus subvenire sed benignitatis propriae munificentiam venditare. Ludimus et lascivimus tanta in re homines, et qui sit deus obliti, quid istius magnificentia nominis, quicquid vile vel sordidum suspiciosa potuimus credulitate confingere divis tutelaribus adrogamus.

25.1 Unctionibus, inquit, superest Vnxia, cingulorum Cinxia replicationi, Victa et Potua sanctissimae victui potuique procurant. O egregia numinum et singularis interpretatio potestatum: nisi postes virorum adipali unguine oblinerentur ab sponsis, nisi virginalia vincula iam ferventes dissolverent atque imminentes mariti, nisi potarent et manderent homines, di nomina non haberent?

2. Quid, quod non contenti tam deformibus subdidisse atque implicuisse deos curis, naturas

domnival, že dobré skutky bohů jsou dobrovolné a že z jejich vlastního popudu od nich plynou neočekávané dary z milosti. Cožpak se nebeský král nechá ovlivnit nějakou obětí nebo darem, aby dal smrtelníkům všechno to, co potřebují k životu?

3. Nerozděluje snad Bůh životodárný sluneční svit i noční klid, větry, deště a plody stejnou měrou všem, dobrým i špatným, spravedlivým i nespravedlivým, otrokům, chudým i bohatým? Vždyť to je vlastnost mocného a pravého Boha, že dává nevyprošené dary zemdlým a oslabeným neštěstími a těm, kdo jsou stále obklopeni rozmanitými těžkostmi.

4. Neboť poskytnout to, co si žádáš, za předloženou oběť neznamená pomoci tomu, kdo prosí, ale spíše prodávat svou laskavou dobročinnost. My lidé se smějeme tak závažné věci a žertujeme o ní a zapomenuvše, kdo je Bůh a jaká je velikost jeho jména, připisujeme ochranným božstvům cokoli bezcenného a špinavého, co jsme mohli ve své podezíravé lehkověrnosti vymyslet.

25.1 Pomazání, říkají, je v moci Unxiině a Cinxia³⁹³ má na starosti rozvazování pásků, Victa a Potua se starají o jídlo a pití. Jak vynikající a zvláštní výklad božstev a jejich božských mocí: kdyby nevěsty nepomazávaly prahy domů mužů tučným olejem, kdyby planoucí a dychtiví ženichové nerozvazovali panenská pouta, kdyby lidé nejedli a nepili, bohové by pak neměli jména?

2. Nadto, nespokojeni s tím, že jste bohům přisoudili a vnutili takové mrzké starosti,

³⁹³ Jiné označení Junony.

his etiam feras truculentas immanes, malis gaudentes semper et humani generis adtribuitis vastitate.

26.1 Non commemorabimus hoc loco deam Lavernam furum, Bellonas Discordias Furias et laeva illa quae constituitis numina taciturnitatis silentio praeterimus. Martem ipsum ponemus in medio et speciosam illam Cupidinum matrem, ex quibus unum praeficitis proeliis, amoribus alteram et cupiditatis ardori.

2. Potestatem, inquit, bellorum Mars habet. Utrumne ut mota compescat an ut cessantia et quieta commoveat? Nam si sedator militaris insaniae est, cur cotidie bella non desunt?

3. Sin autem concitor illorum est, deum ergo dicemus in voluptatis suae dulcedinem collidere | f. 74 | orbem totum, discordiarum et discriminum causas inter gentes serere terrarum longinquitate diiunctas, conducere ex diverso tot mortalium milia et intra verbi unius moras campos cadaveribus aggerare, sanguineos praecipitare torrentes, fundatissima delere imperia, aequare urbes solo, libertatem ingenuis abrogare et servitutis condicionem imponere, dissensionibus gaudere civilibus, commorientium fratrum parricida nece et ad ultimum filiorum et patrum parricidali congressionis horrore.

přidali jste jim ještě divokost, krutost, sverepost a stálou radost z béd a pustošení lidského pokolení.

26.1 Nevzpomeneme na tomto místě bohyni zlodějů Lavernu,³⁹⁴ Bellony,³⁹⁵ Discordie,³⁹⁶ Fúrie a přecházíme tichým mlčením i další nedobrá božstva, jež jste ustanovili. Soustředíme se na samotného Marta a onu krásnou Kupidovu matku,³⁹⁷ z nichž prvnímu přísluší vedení válek a druhé vzplanutí vášně.

2. Mars, říká náš oponent, má moc nad válkami. Aby vypuknuvší války ukončil, nebo aby končící a zmírněné rozpoutal? Vždyť je-li tím, kdo tiší válečné běsnění, proč tedy války dosud trvají?

3. Jestliže je také jejich podněcovatelem, musíme pak říci, že tento bůh kvůli svému potěšení rozděluje celý svět, zasévá mezi národy oddělené od sebe velkými vzdálenostmi příčiny nesvornosti a rozdělení, přivádí z různých končin mnoho tisíc smrtelníků a mocí jednoho slova pokrývá širá pole mrtvými těly, prolévá potoky krve, vyvrací pevná království, srovnává města se zemí, svobodným bere volnost a klade na ně jho otroctví, raduje se z občanských nepokojů, z bratrovražd a ze strašlivého smrtonosného boje mezi otci a syny.

³⁹⁴ Laverna, patronka zlodějů a podvodníků.

³⁹⁵ Bellona, bohyně války, sestra Martova.

³⁹⁶ Discrodia, personifikovaná bohyně nesvárů, jejímiž rodiči byli Nyx a Erébos.

³⁹⁷ Míneha je Venuše.

27.1 Quod ipsum licebit in Venerem pari atque eadem ratione traducere. Nam si amoris haec flammas, sicut perhibetis et creditis, cogitationibus subdit humanis, sequitur ut intellegi debeat, quicquid labis et criminis ab insania proficiscitur tali, ut Veneriis debeat vulneribus imputari.

2. Ergone dea cogente in vilissimi nominis scorta suam saepius produnt etiam nobiles dignitatem, dissuuntur tenacium matrimoniorum nexus, <in> incestas libidines necessitudo sanguinis inardescit, insaniunt in liberos matres, patres virginum suarum vota in se vertunt, contra decus aetatis senes in obscenos ingemunt curis iuvenalibus adpetitus, sapientes et fortes viri solvunt decreta constantiae virilitatis vigore mollito, innectuntur cervicibus laquei, conscenduntur ardentis rogi et per vastas atque altissimas rupes iaciunt se passim voluntariis saltibus praecipitati?

28.1 Quisquamne est hominum rationis alicuius primordiis indutus, qui divinitatis constantiam tam foedis polluat aut contaminet | f. 74b | moribus? Qui naturas attribuat diis tales, quas in agrestibus beluis lenitudo saepe permulsit atque extenuavit humana?

2. Ubinam, quaeso, est illud, quod ab omni perturbationis adfectu dii procul amoti sunt, quod lenes placidi mites, quod in genere

27.1 A totéž lze na stejném základě vztáhnout i na Venuši. Neboť jestliže, jak tvrdíte a věříte, rozdmýchává oheň lásky v lidských myšlenkách, je třeba uznat, že všechna pochybení a zločiny pocházející z takovéhoho blouznění je třeba přičíst Venušiným ranám.

2. Ne snad proto, že k tomu bohyně podněcuje, i vznešení velmi často svou důstojnost vydávají napospas nejlacinějším prostitutkám; rozvazují se pevné manželské svazky, pokrevní svazky jsou podrývány incesty, matky planou nezdravou láskou vůči svým synům a otcové vůči svým dcerám, starci v rozporu s důstojností svého věku, hnáni mladickými touhami, podléhají necudným chťičům, moudří a silní muži ztrácejí změkčilostí rozhodnost a mužnost, porušují zásady, utahují si smyčku kolem krku, vstupují na hořící hranici a porůznu se dobrovolnými skoky vrhají z obrovských a vysokých skal?³⁹⁸

28.1 Kdo z lidí majících nějaké základy rozumu může špinit a narušovat podstatu božství tak ohavnými mravy? Kdo může bohům přisuzovat takové vlastnosti, jaké lidská mírnost častokrát v divokých zvířatech oslabila a uchlácholila?

2. Kdepak, ptám se, je to přesvědčení, že bohům je vzdáleno jakékoli vzrušení pocházející z afektů, že jsou milí, pokojní, vlídní, že jsou

³⁹⁸ K výkladu těchto motivů dohledává Ťuleněv paralely u jiných antických autorů: „*Арнобий мог вспомнить, в частности, рассказы о Геракле, который сам сжег себя на костре (см., напр.: Лактанций. Божественные установления. 1.18.5–6), или историю Дидоны, которая после того, как ее покинул Эней, также сожгла себя на костре (Вергилий. Энеида. IV.642–705).*“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 181.

virtutis unito perfectionis apicem atque ipsius retinent sapientiae summitatem? Aut cur eos oramus, ut a nobis adversa atque inimica propellant, si malorum omnium quibus cotidie carpimur ipsi esse nobis repperiuntur auctores?

3. Quantumlibet nos impios, inreligiosos vocetis aut atheos, numquam fidem facietis esse amorum deos, esse bellorum, esse qui discordias conserant, qui furialibus stimulis animos inquietent. Aut enim verissime dii sunt, et ea quae commemorastis non faciunt: <aut si faciunt> ea quae dicitis, sine ulla dubitatione dii non sunt.

29.1 Et tamen possemus utcumque accipere a vobis has mentes impiarum plenissimas fictionum, si non multa de diis ipsi tam contraria promentes dissolventiaque <se> ipsa sustinere animi compelleretis adsensum.

2. Cum enim singuli singulos anteire interioris contenditis scientiae laude, et deos ipsos quos opinamini tollitis et reponitis alios quos manifestum est non esse, et alius aliud de eisdem dicitis rebus, et innumeros esse conscribitis quos esse singulos semper consensio accepit humana.

3. Incipiamus ergo sollemniter ab Iano et nos patre, quem quidam ex vobis mundum, annum alii solem esse prodidere nonnulli. Quod si accipiemus ut verum sit, sequitur ut intellegi debeat nullum umquam fuisse Ianum, quem ferunt caelo atque Hecata procreatum in Italia | f. 75 | regnasse primum, Ianiculi oppidi conditorem, patrem Fonti, Vulturni generum, Iuturnae maritum, atque ita per vos dei nomen eraditur, quem in cunctis anteponitis precibus

dokonalí ve všech ctnostech a mají plnost moudrosti? Nebo proč se k nim modlíme, aby od nás odvrátili vše nepříznivé a nepřátelské, jestliže nám připadá, že oni sami jsou původci všech zel, jež nás každodenně sužují?

3. Můžete nás nazývat bezbožnými, nenáboženskými nebo ateisty, jak je vám libo, ale nikdy nás nedonutíte věřit, že existují bohové lásky, bohové válek, že existují takoví, kteří rozsévají nesváry, kteří znepokojují myslí běsněním. Buď jsou tedy opravdu bohové, ale pak nečiní to, co zmiňujete: <nebo jestliže činí> to, co říkáte, pak bezpochyby nejsou bohy.

29.1 A přece bychom od vás snad mohli nějak přijmout tyto názory plné bezbožných smyšlenek, kdybyste nás vy sami, vydávající o bozích tak protichůdná a sama sebe popírající svědectví, nenutili nesouhlasit.

2. Když se totiž domníváte, pyšníci se hlubokou znalostí, že jedni bohové předcházejí druhé, samy bohy, které si vymýšlíte, zavrhuje a nahrazujete jinými, kteří zjevně nejsou, o týchž věcech říkáte každý něco jiného a tvrdíte, že je nespočet těch, které lidské povědomí vždy vnímalo jako jednotlivce.

3. Zlačněme tedy, jak je zvykem i my od našeho otce Jana, o němž někteří z vás říkají, že představuje svět, jiní že rok a někteří, že je slunce. Jestliže bychom to přijali jako pravdu, je pak nutno uznat, že nikdy nebyl žádný Janus, o němž se říká, že jej zplodilo nebe s Hekatou, že jako první vládl v Itálii, byl zakladatelem města Janikula, otcem Fontovým, zetěm Vulturnovým, manželem Juturniným, a tak se skrze vás vymazává jměno boha, jehož stavíte na přední

et viam vobis pandere deorum ad audientiam creditis.

4. Rursus vero si Ianus est annus, deus esse nec sic potest. Quis enim annum ignorat temporis esse circumscriptionem statam nec habere vim numinis id quod spatiis mensum et dierum dinumeratione conclusum est?

5. Quod ipsum licebit in Saturnum non absimili ratione traducere. Nam si tempus significatur hoc nomine, Graecorum ut interpretes autumant, ut quod χρόνος est habeatur Κρόνος, nullum est Saturnium numen. Quis est enim tam demens, qui tempus esse dicat deum, quod mensura cuiusdam est spatii in continua serie perpetuitatis inclusi?

6. Atque ita ex ordine tolletur et iste caelestium, quem Caelo esse editum patre, magnorum esse procreatorem deorum, vitisatorem falciferum vetustas edidit prisca et minorum transmisit aetati.

30.1 Nam quid de ipso dicemus Iove, quem solem esse dicitavere sapientes, agitantem pinnatos currus turba consequente divorum, aethera nonnulli flagrantem vi flammea atque ardoris inextinguibili vastitate?

2. Quod si liquet et constat, nullus ergo omnino est vobis auctoribus Iuppiter, qui patre editus Saturno atque Ope matre, ut genitoris evaderet rabiem, in Cretensium finibus memoratur esse celatus.

místo ve všech modlitbách a věříte, že vám otvírá cestu k tomu, aby vás bohové uslyšeli.

4. Opět, jestliže Janus je opravdu rok, pak nemůže být bohem. Vždyť kdo neví, že rok je určitým úsekem času a že nemá božskou sílu to, co se určuje a vypočítává měsíci a dny?

5. A totéž lze ne nepodobným způsobem vztáhnout i na Saturna. Neboť jestliže se tímto jménem označuje čas, jak se tvrdí řečtí vykladači, kteří mají za to, že χρόνος³⁹⁹ je totéž co Κρόνος, pak není žádný bůh Saturn. Vždyť kdo je tak nerozumný, že by říkal, že bohem je čas, sloužící jako míra nějakého časového úseku neustále pokračujícího trvání?

6. A stejným způsobem může být z množství nebešťanů vyňat i ten, jenž, jak si vymyslel dávný věk a předal době budoucí, je synem otce Caela, otcem mocných bohů, zakladatelem vinic a je vyzbrojen srpem.⁴⁰⁰

30.1 A co řekneme o samotném Jovovi, o němž moudří často říkají, že je slunce, že jezdí v okřídleném voze doprovázený zástupem bohů, že je aithérem, planoucím ohnivou silou a nezměrným neuhasitelným žářem?

Jestliže je toto jisté a nepochybné, pak tedy podle vašich autorů není žádný Jupiter, který byl zplozen otcem Saturnem a matkou Ops, a který, aby utekl před šílenstvím svého otce, se, jak se vypráví, uchýlil do končin krétských.

³⁹⁹ Arnobius zde uvádí populární etymologii odvozující jméno Kronovo z řeckého termínu χρόνος. Obdobnou etymologii cituje též Cicero (De nat. deor. II, 25.64).

⁴⁰⁰ Srp je atributem Saturnovým. Saturn byl vnímán jako významné agrární božstvo. Simmons předpokládá významné rozšíření Saturnova kultu v zemědělsky zaměřených oblastech severní Afriky. Viz SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, passim.

3. *Iam vero Iunonem opinatio nonne consimilis deorum tollit e censu? Nam si aer illa est, quemadmodum vos ludere ac dicitare consuestis Graeci nominis | f. 75b | praeposteritate repetita, nulla soror et coniunx omnipotentis repperietur Iovis, nulla Fluvionia, nulla Pomana, nulla Ossipagina, nulla Februtis Populonia Cinxia Caprotina, atque ita repperietur inanissima esse istius nominis fictio opinionis vacuae celebritate vulgata.*

31.1 *Aristoteles, ut Granius memorat, vir ingenio praepotens atque in doctrina praecipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat et litterata auctoritate demonstrat. Eandem hanc alii aetherium verticem et summitatis ipsius esse summam dixerunt, memoriam nonnulli, unde ipsum nomen Minerva quasi quaedam Meminerva formatum est.*

3. A nyní nevyjímá podobný názor také Junonu z počtu bohů? Neboť jestliže ona je vzduchem, jak obvykle v žertu říkáte, přemísťující písmena v řeckém jménu,⁴⁰¹ pak není sestrou a manželkou všemocného Jova, není Fluvionií,⁴⁰² Pomanou,⁴⁰³ Ossipaginou,⁴⁰⁴ Februtis,⁴⁰⁵ Populonií,⁴⁰⁶ Cinxii⁴⁰⁷ Caprotinou,⁴⁰⁸ a tak se její jméno ukazuje jako výmysl, pouhá domněnka, jež se hojně rozšířila.

31.1 Jak vzpomíná Granius, Aristotelés, muž velmi moudrý a výjimečný svým vzděláním i přesvědčivými argumenty, odhalil a s vědeckou autoritou dokázal, že Minerva je Luna. Jiní tvrdili, že je nejvyšším bodem aithéru a celou jeho horní částí, a někteří řekli, že je pamětí a její jméno Minerva je odvozené od Meminerva.⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Řeckým ekvivalentem Junony je bohyně Héra (*Ἥρα*), přesmyčkou pak získáme řecké *ἀήρ*.

⁴⁰² Epiteton Junony.

⁴⁰³ Juno Pomana. V této podobě uvádí Junonu ze starověkých autorů pouze Arnobius. Jak uvádí Ťuleněv: „Эпитет Юноны Помана встречается только у Арнобия. По мнению некоторых исследователей, вместо Ротана следует читать Румина, т. е. питающая сосцами (Прим. Н. М. Дроздова). В то же время, любопытно, что блж. Августин приводит имя богини Помоны, образуя это имя (Ротона) от ротит (яблоко): Августин. О граде Божием. IV.24.“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 184.

⁴⁰⁴ Další z přívlasků Junoniných, mající vystihnout její funkci jako zpevňovatelky dětských kostí. Tuto bohyni Arnobius pojednává ještě Adv. nat. IV, 7.4 a IV, 8.1, kde sám tuto její funkci zmiňuje: „*quae durat et solidat infantibus parvis ossa Ossipago*“ a „*Ossipago solidatrix ossuum*“.

⁴⁰⁵ Další z epitet Junoniných.

⁴⁰⁶ Junona napomáhající při porodech.

⁴⁰⁷ Viz Adv. nat. III, 25.1.

⁴⁰⁸ Přízvisko Junonino, s jejímiž oslavami se pojí římský svátek oslavovaný svobodnými římskými ženami a otrokyněmi, jenž byl označován jako *Nonae caprotinae*.

⁴⁰⁹ Narážka na příbuznost mezi jménem Minerviným a latinským slovesem *memini* (pamatuji si).

2. Quodsi accipit res fidem, nulla est ergo Metis filia, nulla Victoria est, nulla Iovis enata de cerebro inventrix oleae, nulla magisteriis artium et disciplinarum varietatibus erudita.

3. Quod aqua nubat terram, appellatus est, inquit, cognominatusque Neptunus." Si ergo liquoris optentio nominis huius appellatione signatur, nullus deus est omnino Neptunus, atque ita tollitur et removetur e medio Stygii frater Iovis Olympique germanus, tridenti armatus ferro, pistricum dominus atque maenarum, rex salsorum gurgitum et tremebundi motator soli.

32.1 Mercurius etiam quasi quidam Medicurrius dictus est, et quod inter loquentes duo media currat et reciprocetur oratio, nominis huius concinnata est qualitas. Ergo si haec ita sunt, non est dei Mercurius nomen sed sermonis reciprocantis et vocis, atque ita hoc pacto aboletur et extinguitur caduceator ille Cyllenius in algido fusus monte, verborum excogitator | f. 76 | et nominum, nundinarum mercium commerciorumque mutator.

2. Terram quidam e vobis, quod cunctis sufficiat animantibus victum, Matrem esse dixerunt Magnam, eandem hanc alii, quod salutarium seminum frugem gerat, Cererem esse pronuntiant, nonnulli autem Vestam, quod

2. Jestliže je to pravda, není tedy Métidinou dcerou, není Viktorií,⁴¹⁰ nezrodila se z Jovovy hlavy, není objevitelkou oleje, není vzdělaná v uměních a různých naukách.

3. Říkají, že Neptun získal své jméno a byl tak označen proto, že pokrývá zemi vodou. Jestliže se však jeho jménem označuje pokrytí vodou, pak ani Neptun není žádným bohem, a tak je vyňat a odstraněn rodný bratr Styžského a Olympského Jova, ozbrojený trojzubcem, pán malých i velkých ryb, král slaných proudů, otřásající zemí.

32.1 I jméno *Mercurius* označuje jakéhosi běhajícího prostředníka (*medicurrius*) a podoba tohoto jména vzešla z toho, že mezi dvěma mluvčími řeč jakoby běží od jednoho k druhému. Jestliže tomu tedy tak je, není Merkur pojmenováním boha, ale hlasu a vzájemného dorozumívání, a proto byl tímto způsobem zabit a zničen onen Kyllénský⁴¹¹ hlasatel, narozený na studené hoře, vynálezce slov a jmen, vyjednavatel obchodních věcí a ceny zboží.

2. Někteří z vás nazývají zemi Velkou Matkou, protože potravou zabezpečuje vše živé, a jiní ji nazývají Cererou, protože přináší úrodu z blahodárných semen, další pak Vestou, protože ve světě sama nehybně stojí, zatímco

⁴¹⁰ Kromě Arnobia neztotožňuje, jak uvádí Ťuleněv, Minervu s Viktorií žádný jiný autor, ani ji nestaví do souvislosti s ní. Na problematičnost této pasáže poukázal též McCracken, který v termínu *Victoria* vidí díky ztotožnění Minervy s Athénou vlastně překlad Athénina přízviska *Νίκη*. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 365, pozn. 177. А ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 185.

⁴¹¹ Kyllénský zrozenec, vlastně Merkur.

in mundo stet sola ceteris eius partibus mobilitate in perpetua constitutis.

3. Quod si ratione profertur et adseveratur certa, trina pariter numina vobis interpretibus nulla sunt: non Ceres, non Vesta deorum esse computabuntur in fastis, non ipsa denique Mater Deum, quam Nigidius autumat matrimonium tenuisse Saturni, dea recte poterit nuncupari, siquidem unius terrae haec sunt omnia nomina et his sola praedicationibus indicatur.

33.1 Praetermittimus hoc loco satietatis fuga Vulcanum, quem esse omnes ignem pari vocum pronuntiatis adsensu, quod ad cunctos veniat, Venerem, et quod sata in lucem proserpant, cognominatam esse Proserpinam: qua rursus in parte trium capita numinum tollitis, siquidem primum elementi est nomen, non sentientis vocabulum potestatis, libidinis alterum per cuncta animantia diffusae, tertium vero significat attollentia se germina et frugum subcrenentium motiones.

2. Quid, cum Liberum Apollinem Solem unum esse contenditis numen vocabulis amplificatum tribus, nonne sentiis vestris deorum imminuitur census et opinio praedicata dilabitur? Nam si verum est, solem eundem Liberum esse eundemque Apollinem, sequitur ut in rerum natura neque Apollo sit aliquis neque Liber, atque ita per vos | **f. 76b** | ipsos

všechny jeho ostatní části setrvávají v neustálém pohybu.

3. Ale jestliže se toto říká a tvrdí s jistotou, pak všechna tři božstva, jak je vykládáte, neexistují: ani Ceres, ani Vesta nemohou být započteny do seznamu bohů a nakonec ani sama Matka bohů, o níž se Nigidius⁴¹² domnívá, že byla manželkou Saturnovou, nemůže právem označována jako bohyně, jestliže jsou toto všechno jména jedné země a ona jediná je těmito výrazy označována.

33.1 Abychom unikli přesycenosti, vynecháváme na tomto místě Vulkána, o němž všichni svorně prohlašujete, že je ohněm, Venuši, jež se tak jmenuje proto, že přichází ke všem, a také Proserpinu, označovanou tak proto, že všechno zaseté prý díky ní vzhází: zde opět popíráte tři další božstva: protože první jméno je názvem živlu, ne však označením vnímající moci, druhé je označením touhy rozšířené mezi všemi živými tvory, třetí vpravdě označuje sama klíčící semena a růst plodů.

2. Nadto, když se domníváte, že Liber, Apollón a Slunce jsou jedno božstvo, zdůrazněné třemi označeními, nezmenšuje se snad vašimi výroky počet bohů a nenarušuje se předtím vyslovený názor? Neboť jestliže je pravda, že slunce je totéž co Liber, a Liber je totéž co Apollón, plyne z toho, že ve světě není ani Apollón ani Liber, a vy sami tak popíráte, že existuje Semeleus⁴¹³ a

⁴¹² Publius Nigidius Figulus (asi 98–45 př. n. l.) Významný římský autor považovaný ve své době za znalce magických praktik a teologie.

⁴¹³ Syn Semelé; Liber nebo Bakchus.

aboletur, eraditur Semeleius, Pythius, alter faeculentae hilaritatis dator, Sminthiorum alter pernicies murum.

34.1 Non indocti apud vos viri neque quod induxerit libido garrientes Dianam Cererem Lunam caput esse unius dei triviali germanitate pronuntiant neque ut sunt trinae dissimilitudines nominum, personarum dissidentias tris esse: Lunam his omnibus vocari atque in eius vocamen reliquorum seriem coacervatam esse cognominum.

2. Quod si exploratum, si fixum est atque ita si esse rei veritas monstrat, cassum iterum nomen est Cereris, cassum Dianae, atque ita perducitur res eo, ut et illa frugum, sicut perhibetis, inventrix vobis ducibus atque auctoribus nulla sit, et expolietur Apollo germana, quam quondam puris in fontibus abluentem membrorum sordes corniger ille venator inspexit et poenam curiositatis invenit.

35.1 In philosophiae memorabiles studio atque ad istius nominis columnen vobis laudatoribus elevati universam istam molem mundi, cuius omnes amplexibus ambimur, tegimur ac sustinemur, animans esse unum sapiens rationale consultum probabili adseveratione definiunt: quorum si est vera et fixa, certa

Pythius,⁴¹⁴ první z nich dárce nezřízeného veselí, druhý hubitel sminthijských myší.⁴¹⁵

34.1 Vzdělaní muži, již jsou mezi vámi, kteří nemají sklony k tlachání, tvrdí, že Diana, Ceres a Luna jsou představují jednu bohyni v trojí podobě a že jsou to tři různá jména, a ne tři různé osoby: všemi těmi jmény je označována Luna, a k jejímu vlastnímu jménu se připojuje řada dalších přízvisek.

2. Je-li to pravdivé a nepochybné, a tudíž to odpovídá skutečnosti, pak i jméno Cereřino a Dianino je prázdné a nic neznamená, a tak tato záležitost vede k tomu, že i ona, jak tvrdíte, vynálezkyňe plodů, podle vašich vývodů a svědectví, neexistuje a Apollón je připraven o svou sestru, kterou kdysi, když si v čisté vodě smývala nečistotu ze svého těla, onen rohatý lovec pozoroval a byl potrestán za svou nemravnost.⁴¹⁶

35.1 Lidé proslavení studiem filosofie a vyzdvižení vašimi pochvalami na vrchol tohoto označení, zcela vážně tvrdí, že veškerý tento svět, který obklopuje, objímá a zahrnuje nás všechny, je jedním živým bytím, obdařeným chápáním, rozumným a moudrým: jestliže je jejich mínění pravdivé, prokázané a jisté, pak

⁴¹⁴ Viz výše Adv. nat. III, 23.4.

⁴¹⁵ Apollón byl považován za ochránce polí před škodlivými hlodavci, zejména myšmi (*σμίνοχος* – myš). Z tohoto důvodu měl být také uctíván ve městě Sminta. Zmíněné epitheton Apollónovo zmiňují i další církevní autoři, například Lactantius. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 366, pozn. 198.

⁴¹⁶ Podle pověsti měl být Apollón za svůj zločin proměněn v jelena a rozsápán šelmami.

sententia, etiam illi continuo desinent dii esse quos in eius portionibus paulo ante immutatis nominibus constituebatis.

2. Ut enim homo unus nequit permanente sui corporis integritate in homines multos scindi, neque homines rursus multi disiunctionis differentia conservata in unius sensus simplicitatemque conflari, si ita mundus unum est animal et unius mentis agitatione motatur, nec in plura potest numina dissipari nec si eius particulae | f. 77 | dii sunt, in unius animantis conscientiam cogi atque vertier.

3. Luna sol tellus aether astra membra sunt et mundi partes: quod si partes et membra sunt, animalia utique sui nominis non sunt: neque enim partes hoc ipsum esse quod totum est aliqua in re possunt, aut sibi sapere, sibi sentire, quod sine totius animantis adsensu nullis propriis adficiatur e motibus:

4. quo constituto ac posito summa omnis illuc redit, ut neque sol deus sit neque luna neque aether, tellus et cetera. Sunt enim partes mundi, non specialia numinum nomina, atque ita perficitur, omnia vobis turbantibus miscentibusque divina, ut in rerum natura unus deus constituatur mundus explosis omnibus ceteris, quin immo inaniter, vacue et sine ulla substantia constitutis.

36.1 Si totidem nos modis totidemque sententiis deorum vestrorum subrueremus fidem, nulli esset dubium, quin ira et rabie

v důsledku toho museli přestat existovat i ti bohové, které jste krátce předtím uznávali za součásti tohoto světa, pod změněnými jmény.

2. Neboť jako jeden člověk nemůže být rozdělen na několik lidí tak, aby jeho tělo zůstalo celé, a jak naopak několik lidí, mají-li si zachovat různost a odlišnost, nemůže být spojeno v jednomyslnou jednoduchou bytost, tak i svět, jestliže je tedy jednou živou bytostí a je řízen myšlenkami vycházejícími z jedné mysli, se nemůže rozdělit na více božstev, a jestliže jsou bohové jeho součástmi, nemohou se spojit a změnit v jediné bytí.

3. Luna, slunce, země, vzduch, hvězdy jsou části a složky světa: a jestliže jsou části a složky, pak to v žádném případě nejsou nezávislé živé bytosti s příslušnými jmény: části totiž nemohou být v ničem totožné s celkem a to, co kromě souladu s celkem nemá žádné vlastní pohytky, nemůže mít poznání a vnímání sebe sama:

4. podstata toho, co bylo ustanoveno a vyloženo, vede k tomu, že ani slunce není bohem, ani luna, ani vzduch, ani země ani nic dalšího. Jsou to totiž součásti světa, ne zvláštní jména božstev, a z toho, jak směřujete a slučujete všechno božské, vychází, že podle přirozenosti věcí lze stanovit, že je jen jeden Bůh, svět, a všichni ostatní se zamítají, protože byli ustanoveni za bohy zbytečně, pošetile a zcela bezdůvodně.

36.1 Kdybychom tolika způsoby a tolika výroky podkopali víru ve vaše bohy, nebylo by pochyby, že byste, jati hněvem a zlobou, pro

concitati ignes, feras et gladios atque alia postularetis suppliciorum in nos genera, quibus sitim soletis vestram nostri sanguinis adpetitione proluere.

2. Cum vero per vos ipsos prope omnis gens numinum sub ostentatione tollatur ingeniorum atque doctrinae, audetis intendere, nostri nominis causa res humanas ab diis premi, cum quidem, si verum est esse illos uspiam atque incalescere irarum flammis, nihil habeant iustius propter quod in vos saeviant quam quod eos negatis subsistere neque ulla esse in parte naturae.

37.1 Musas Mnaseas est auctor filias esse Telluris et Caeli, Iovis ceteri praedicant ex Memoria uxore vel Mente, has quidam virgines, alii matres fuisse conscribunt.

2. Libet enim iam paucis etiam illas partes attingere, quibus alius aliud eadem de re dicere opinionum diversitate monstramini.

3. Ephorus has igitur numero esse tris effert, Mnaseas, quem diximus, quattuor, Myrtilus inducit septem, octo adseverat Crates, ad extremum Hesiodus novem cum nominibus prodit, dis caelum et sidera locupletans.

4. Nisi fallimur, ista dissensio nihil scientium

nás požadovali divoké šelmy, meče a jiné druhy trestů, jimiž obvykle tišíte svou žízeň a žádostivost po naší krvi.

2. Každopádně, ačkoli vy, předvádějící nadání a učenost, jste sami zničili celý rod bohů, odvažujete se křivdit stále jen nám, že to kvůli nám bohové pronásledují lidský rod, zatímco, je-li pravda, že někde jsou a planou hněvem, mají zcela oprávněný důvod být krutí vůči vám, protože to vy popíráte jejich přebývání a existenci kdesi v přírodě.

37.1 Mnaseas⁴¹⁷ tvrdí, že Múzy jsou dcerami Tellury a Caela, jiní říkají, že jejich rodiči jsou Jupiter a jeho manželka Memoria či Mens, jedni píší, že to byly panny, další, že byly matkami.

2. Nyní je třeba se trochu dotknout také těch věcí, v nichž se ukazuje, že v důsledku odlišných mínění jeden z vás říká jedno a druhý druhé o jedné a téže věci.

3. Eforos⁴¹⁸ tedy tvrdí, že Múzy jsou co do počtu tři, Mnaseas, jehož jsme již zmínili, že jsou čtyři. Myrtilus⁴¹⁹ uvádí sedm, Kratés⁴²⁰ tvrdí že osm a konečně Hésiodos jich uvádí jmenovitě devět, obohacuje nebe a hvězdy o bohy.

4. Jestliže se nemýlíme, tento nesouhlas je

⁴¹⁷ Řecký historik období 3. století př. n. l., žák Eratosthénův.

⁴¹⁸ Eforos z Kýmy, řecký historik žijící ve 4. století př. n. l., žák Ísokratův.

⁴¹⁹ Myrtilus, řecký historik pocházející z Lesbu, žijící za vlády Ptolemaiovců.

⁴²⁰ Ťuleněv se domnívá, že je zde míněn Kratés z Mallu, stoický filosof, jak uvádí též Orelli. McCracken nicméně vhodně poznamenává, že zde mohl být zmiňován též Kratés z Athén, nebo Kratés z Théb (žijící na přelomu 4. a 3. století, kynický filosof, žák Diogenův). Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 368, pozn. 217.

verum est, non ab rei veritate descendens. Nam si liquido sciretur quid sit, una esset vox omnium et in eiusdem sententiae finem cunctorum pergeret et conveniret adsensio.

38.1 Quonam modo igitur religionis potestis integrare vim plenam, cum circa ipsos erretis deos, aut ad venerabiles invitare nos cultus, cum nihil nos certi de ipsorum numinum comprehensione doceatis?

2. Ut enim de mediis contiscamus auctoribus, aut ille primus eradit atque interficit sex divas Musas, si esse illas constat novem, aut iste ultimus et extremus sex adponit, quae nullae sunt, tribus solis in veritate constantibus, ut neque sciri possit aut comprehendi, quoniam debeant addi, quae demi, et in periculum deducatur religionis ipsius susceptio, aut id quod non est colens aut quod sit fortasse praeteriens.

3. Novensiles Piso deos esse credit novem in Sabinis apud Trebiam constitutos. Hos Granius Musas putat consensum adcommoans Aelio, novenarium numerum tradit Varro, quod in movendis rebus potentissimus semper habeatur

důkazem toho, že neznají pravdu, a nevychází z důvěryhodné věci. Neboť kdyby přesně znali pravdu, pak by všichni mluvili shodně a došli k témuž názoru a nastal by souhlas.

38.1 Jakým pák způsobem tedy můžete obnovit plnou sílu náboženství, když se mýlíte v otázce samotných bohů, a jak nás můžete zvát k posvátným obřadům, když nás nemáte co naučit o tom, co tito bohové jsou?

2. Vždyť, vynecháme-li z výše uvedených autorů tři prostřední, pak buď ten první z nich vylučuje a zabíjí šest božských Múz, je-li známo, že jich je devět, nebo ten poslední a závěrečný přidává šest neexistujících, jsou-li ve skutečnosti jen tři, takže nelze poznat a určit, které Múzy je třeba přidat a které odebrat, a přijetí takového náboženství vede k nebezpečí, že se buď uctívá něco, co není, nebo přechází a nectí něco, co možná existuje.

3. Piso⁴²¹ věří, že Novensilové⁴²² jsou devět bohů, ustanovených u Sabinů v Trebii.⁴²³ Granius se o nich domnívá, že jde o Múzy, shoduje se v tom Aeliem,⁴²⁴ Varro poukazuje na číslo devět, jež se pokládá za vždy blahodárné a

⁴²¹ Lucius Calpurnius Piso Frugi, římský státník a politik, za svého konzulátu roku 133 př. n. l. potlačil vzpouru otroků.

⁴²² Vlastně „noví bohové“ přejatí Římany z ciziny. Jsou určitým protipólem indigetů (*indigetes*), tedy původních římských božstev.

⁴²³ Trebii lokalizuje Ťuleněv v Latii, severovýchodně od Říma na území Sabinů (ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 191). McCracken je oproti tomu toho názoru, že se jedná o Trebii v Umrii (dnešní Trevi), domnívaje se, že Arnobius se zde dopustil chyby a Trebii zaměnil s Trebulou, jež se skutečně nacházela na sabinském území. (McCRACKEN, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 368, pozn. 225).

⁴²⁴ Římský gramatik a filosof, učitel Varrona a Cicerona.

et maximus, novitatum Cornificius praesides, quod curantibus his omnia novitate integrentur et constant, deos novem Manilius quibus solis Iuppiter potestatem iaciendi sui permiserit fulminis.

4. Cincius numina peregrina novitate ex ipsa appellata pronuntiat; nam solere Romanos religiones | f. 78 | urbium superatarum partim privatim per familias spargere, partim publice consecrare, ac ne aliqui deorum multitudine aut ignorantia praeteriretur, brevitatis et compendii causa uno pariter nomine cunctos Novensiles invocari.

39.1 Sunt praeterea nonnulli, qui ex hominibus divos factos hac praedicant appellatione signari, ut est Hercules Romulus Aesculapius Liber Aeneas. Sententiae, ut apparet, diversae sunt haec omnes, neque fieri per rerum naturam potest, ut qui opinionibus differunt veritatis unius habeantur auctores. Si enim Pisonis sententia vera est, Aelius et Granius mentiuntur, si quod dicitur ab his certum est, peritissimus errat Varro, qui rebus in <sub>stantia constitutis inanissimas subdit et res cassas.

2. Si novenarius numerus cognomen Novensilium ducit, Cornificius balare convincitur, qui novitati praesidentibus divis alienae potentiae vim donat. Quodsi opinio

veliké, Cornificius⁴²⁵ je považuje za ochránce nového, protože díky jejich péči se vše obnovuje a přetrvává. Manilius je pokládá za devět bohů, jimž jediným dal Jupiter moc vrhat jeho bleskem.

4. Cincius⁴²⁶ je považuje za cizí bohy, kteří tak byli označeni podle slova „novost“; Římané totiž mají ve zvyku šířit náboženství dobytých měst zčásti soukromě v rodinách a zčásti je přidávají ke státním kultům, a aby snad někteří bohové nebyli buď pro své množství nebo z neznalosti opomenuti, jsou všichni vzýváni společně pod jedním jménem jako Novensilové.⁴²⁷

39.1 Kromě toho jsou také takoví, kteří říkají, že se takto nazývají lidé, kteří se stali bohy, jako například Herkules, Romulus, Asklépios, Liber, Aeneas. Jak se ukazuje, toto všechno jsou rozdílné názory a ty, kdo se liší ve svých názorech nelze považovat za nositele jediné pravdy. Jestliže je tedy pravdivé mínění Pisonovo, mýlí se Aelius a Granius, jestliže je jisté to, co je řečeno jimi, pak se mýlí zkušený Varro, zaměňuje skutečnost za marnost a prázdnotu.

2. Jestliže počet devíti vede k pojmenování Novensilů, je ze lži usvědčen Cornificius, který dává bohům ochraňujícím novost cizí sílu. Jestliže je pravdivý názor Cornificiův, je jako

⁴²⁵ Míněn je patrně Cornificius Longus, autor spisu *De etymis deorum*.

⁴²⁶ Cincius Alimentus. Viz výše poznámku k Adv. nat. II, 67.3.

⁴²⁷ Jak je patrné z Arnobiova výkladu, sami Římané neměli o přesném původu božstev zahrnutých pod označení Novensilové jasnou představu. Arnobius dále předkládá čtenáři několik z hypotéz vzniku jejich označení.

Cornificii vera est, imprudens Cincius invenitur, qui urbium victarum deos potestate adficit Novensilium numinum. Quodsi hi sunt quos Cincius praedicat, Manilius dicere repperietur falsum, qui alieni fulminis iaculatores sub istius vocaminis appellatione concludit.

3. Quodsi exploratum et verum est id quod Manilius autumat, in errore sunt hi maximo qui honoribus divinis auctos consecratosque mortales ab novitate honoris existimant nuncupari. Quodsi Novensiles hi sunt qui meruerunt ad sidera sublevari, postquam sunt vitae mortalitate defuncti, nulli prorsus Novensiles di sunt.

4. Ut enim servi milites magistri non sunt personarum | **f. 78b** | subiacentium nomina sed officiorum, condicionum et munerum, ita cum Novensiles dicimus, si nomen est istud eorum qui ex hominibus meruerunt dii esse, manifestum et promptum est, non personas specialiter definitas sed novitatem ipsam cognomine Novensilium nuncupari.

40.1 Nigidius Penates deos Neptunum esse atque Apollinem prodidit, qui quondam muris immortalibus Ilium condicione adiuncta cinxerunt. Idem rursus in libro sexto exponit et decimo disciplinas Etruscas sequens, genera esse Penatium quattuor et esse Iovis ex his alios, alios Neptuni, inferorum tertios, mortalium hominum quartos, inexplicabile nescio quid dicens.

nevzdělaný shledán Cincius, který dává bohům dobytých měst moc božských Novensilů. A jestliže jsou to ti, které navrhuje Cincius, ukazuje se, že nepravdu říká Manilius, který pod tímto označením chápe vrhače cizího blesku.

3. Jestliže je věrohodné a nepochybné to, co se domnívá Manilius, jsou v nezměrném omylu ti, kdo se domnívají, že jsou jako *Novensiles* označováni významní a zbožštění smrtelníci kvůli novosti té pocty. A jestliže jsou Novensilové ti, kteří si zasloužili, aby byli vyzdviženi ke hvězdám poté, co odešli ze smrtelného života, pak Novensilové zkrátka nejsou žádní bohové.

4. Neboť jako otroci, vojáci a učitelé nejsou jména konkrétních osob, ale označení úřadů, stavů a hodností, tak i když užíváme slovo Novensilové, je jasné a zjevné, zda je to označení pro ty, kteří si zasloužili, aby se z lidí stali bohy, že název Novensilové neoznačuje určité osoby, ale zvláštní nový stav.

40.1 Nigidius říká, že Penáti (*di Penates*)⁴²⁸ jsou Neptun a Apollón, kteří kdysi podle uzavřené dohody obehnali Ilium neprorazitelnými hradbami. Dále pak v šestnácté knize, vycházejí z etruského učení, vykládá, říká něco nevysvětlitelného, že jsou čtyři druhy Penátů, a že někteří z nich jsou Jovovi, jiní Neptunovi, třetí náležejí podsvětí a čtvrtí smrtelným lidem.

⁴²⁸ Bohové Penáti, takto bývá zpravidla označována skupina božstev úzce souvisejících s ochranou potravin a domova.

2. Caesius et ipse id sequens Fortunam arbitratur et Cererem, Genium Iovialem ac Palem, sed non illam feminam quam vulgaritas accipit sed masculini nescio quem generis ministrum Iovis ac vilicum.

3. Varro qui sunt introrsus atque in intimis penetralibus caeli deos esse censet quos loquimur nec eorum numerum nec nomina sciri. Hos Consentes et Complices Etrusci aiunt et nominant, quod una orientur et occidunt una, sex mares et totidem feminas, nominibus ignotis et miserationis parcissimae; sed eos summi Iovis consiliarios ac principes existimari.

4. Nec defuerunt qui scriberent Iovem, Iunonem ac Minervam deos Penates existere, sine quibus vivere ac sapere nequeamus et qui penitus nos regant ratione, calore ac spiritu. Ut videtis, et hic quoque nihil concinens dicitur, nihil una pronuntiatione finitur, nec est aliquid fidum, quo insistere mens possit veritati suae proxima suspicione | f. 79 | coniciens. Ita enim labant sententiae alteraque opinione ab altera convellitur, ut aut nihil ex omnibus verum sit aut si ab aliquo dicitur, tot rerum diversitatibus nesciatur.

2. Caesius,⁴²⁹ vycházejí z téhož učení, se domnívá, že to jsou Fortuna, Ceres, Jovův Genius a Pales, ale ne ženského pohlaví, jak se obecně míní, ale jakýsi Jovův služebník a správce mužského pohlaví.

3. Varro se domnívá, že jsou to obyvatelé vnitřku, bohové v nejnvnitřnějších částech nebe, o nichž říkáme, že neznáme ani jejich počet ani jména. Etruskové je nazývají *Consentes* a *Complices*,⁴³⁰ a to proto, že společně vznikají a společně zanikají, šest mužů a právě tolik žen, s neměnnými jmény a bez jakéhokoli slitování; ale jsou považováni za rádce a nejvyšší služebníky samotného Jova.

4. A nechyběli takoví, kteří napsali, že bohové Penáti jsou Jupiter, Juno a Minerva, bez nichž bychom nemohli žít a chápat, a kteří nás zevnitř řídí rozumem, teplem a dýcháním. Jak vidíte, ani zde se neříká nic souhlasného, nic se nekončí jednomyslným souhlasem, ani tu není nic spolehlivého, nic nadějného, oč by se mysl ve svých domněnkách mohla opřít jako o něco nejbližšího pravdě. Neboť názory se tak liší, jedno mínění je vyvraceno druhým, že buď žádný z nich není pravdivý, nebo, pokud se některým sděluje pravda, zůstane kvůli tak veliké názorové různosti neznámou.

⁴²⁹ Kdo byl zmíněný Caesius, není jisté. Moderní bádání se však shoduje na tom, že se nejspíše jedná o Caesia Bassa, básníka doby Neronovy. Tak soudí Ťuleněv i McCracken. Viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 193. A McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 370, pozn. 240.

⁴³⁰ Ťuleněv soudí, že takto byli označováni bohové – poradci, členové olympské rady či shromáždění bohů: „*Consentes u complices — букв. согласные и тесно связанные. У римлян этими именами стали обозначаться боги-советники, т. е. участники Олимпийского совета (Юпитер, Юнона, Веста, Церера, Диана, Минерва, Венера, Марс, Меркурий, Нептун, Вулкан, Аполлон).*“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 193.

41.1 Possumus, si videtur, summatim aliquid et de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum deos esse ex eo quod Graecia vicos cognominat λαύρας.

2. In diversis Nigidius scriptis modo tectorum domumque custodes, modo Curetas <ait> illos, qui occultasse perhibentur Iovis aeribus aliquando vagitum, modo Digitos Samothracios, quos quinque indicant Graeci Idaeos Dactylos nuncupari. Varro similiter haesitans nunc esse illos Manes et ideo Maniam matrem esse cognominatam Larum, nunc arios rursus deos et heroas pronuntiat appellari, nunc antiquorum sententias sequens Larvas esse dicit Lares, quasi quosdam genios et functorum animas mortuorum.

42.1 Infinitum est et immensum species ire per singulas atque ipsis facere promptum libris, nullum esse a vobis deum neque existimatum neque creditum, de quo <non> ambiguas discrepantisque sententias opinionum mille varietatibus prompseritis.

2. Sed brevitatis et fastidii causa satis haec est dixisse quae dicta sunt, et est operosum nimis coacervare in unum multa, cum ex uno et ex

41.1 Můžeme, je-li to vhodné, říci něco i o Lárech, které lid pokládat za bohy ulic a cest, protože Řekové ulice označují jako „λαύραι“.

2. Nigidius je v různých spisech pokládá tu za strážce střeš a domů, tu za Kúréty,⁴³¹ kteří kdysi, jak se tvrdí, skrývali chřestěním svých zbraní Jovův pláč, tu za samothrácké Digits,⁴³² které Řekové označují jako pět ídských⁴³³ Daktylů. Varro, podobně váhaje, tu prohlašuje, že jsou to Manové,⁴³⁴ a proto se matka Lárů jmenuje Mania, tu je považuje za bohy vzduchu a héróy, tu tvrdí, vycházejí z názorů předků, že Lárové jsou zlí duchové, totiž jacísi geniové a duše zemřelých.

42.1 Je nekonečným a nezměrným úkolem zkoumat zvlášt každou jednotlivost a dokládat z knih, že neexistuje žádný bůh, z těch, o nichž se domníváte, že jsou a v něž věříte, o němž byste nepronášeli neurčité a protikladné výpovědi s mnoha rozdílnostmi.

2. Ale s ohledem na stručnost, a abychom nenudili, stačí, co bylo řečeno, a bylo by příliš namáhavé shromažďovat mnoho věcí v jedno,

⁴³¹ Mytické bytosti, jež měly, jak uvádí i sám Arnobius vydáváním dunivých zvuků přehlušovat Diův pláč, aby jej tak uchránili před hněvem Kronovým

⁴³² Démonické bytosti, průvodci bohyně Rhey. K asociaci Digitsů a Daktylů viz McCrackenův komentář: McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 371, pozn. 257.

⁴³³ Podle místa, kde se měla nacházet jeskyně, v níž byl podle výše zmíněné pověsti schováno plačící dítě – Zeus.

⁴³⁴ Bohové posmrtné existence, v římské tradici zpravidla chápaní jako dobří duchové. Oproti tomu Lárové bývali ztotožňováni se zlými duchy a přeludy a pokládáni za duše, jež, nenaleznuvše posmrtného klidu, škodí živým.

altero manifestum fiat et patet haesitare, labare nec quicquam vos certi de his rebus quas adseritis dicere.

3. Nisi forte dicetis: Etiamsi personaliter ignoramus qui sunt Lares, qui sunt Novensiles, qui Penates, esse illos tamen consensio ipsa vindicat auctorum et in numeris caelitum | f. 79 b | formam sui generis optinere.

4. Et quemadmodum poterit an sit deus aliquis sciri, si ignorabitur et nescietur quid sit, aut postulatio ipsa beneficiorum valere, si exploratum non erit, non certum, quis ad quamque debeat consultationem vocari?

5. Omnis enim qui quaerit alicuius numinis impetrare responsum, debet necessario scire, cui supplicet, quem impleret, a quo rebus auxilia <et> necessitatibus exposcat humanis, maxime cum vos ipsi et non omnes omnia deos posse praestare et dissimillimis ritibus singulorum animos refertis offensionesque placari.

43.1 Etenim si hic atram, ille albam desiderat pellem, huic capite velato, illi sacrificandum est nudo, de matrimoniis ille consulitur, hic medellas incommoditatibus praestat, interesse non potest nihil an sit ille Novensilis an ille, cum ignoratio rerum, personarum confusio et deos [cogat] offendat et necessario piaculum contrahi <cogat>.

2. Finge enim me ipsum incommoditatis alicuius et declinandi periculi causa horum cuipiam numinum supplicare dicentem: Adeste,

když je z jednoho či dvou příkladů zjevné, že je u vás vše pochybné a vratké a že o tom, co tvrdíte, neříkáte nic určitého.

3. Možná však řeknete: Přestože osobně nevíme, kdo jsou Lárové, kdo jsou Novensilové, kdo Penáti, přece shoda autorů dokazuje, že existují a že mají svou odpovídající podobu mezi nebešťany.

4. A jak je možno vědět, zda nějaký bůh je, zůstane-li neznámý a neví-li se, co je a jaký význam může mít samotná prosba o dobrodiní, jestliže nebude známé a jisté, kdo a kvůli jaké pomoci má být vzýván?

5. Každý totiž, kdo hledá odpověď nějakého božstva, musí nutně vědět, ke komu se má modlit, koho se má dovolávat, od koho si má vyprošovat pomoc v lidských záležitostech a potřebách, zvláště když vy sami říkáte, že ne všichni bohové mohou splnit všechno a že získávat náklonnost a tišit nelibost každého z nich je třeba prostřednictvím rozličných obřadů.

43.1 A tak, jestliže si jeden přeje černou kůži a druhý bílou, jestliže je třeba jednomu přinášet oběti se zakrytou hlavou a druhému s nezakrytou, je-li jeden dotazován ve věcech manželství a druhý pomáhá v nemocech, nemůže nezáležet na tom, zda jeden či druhý je Novensil, protože neznalost těchto věcí a zaměňování osob bohy uráží a nutí je <vyžadovat> smírné oběti.

2. Vždyť si představ, že i já sám bych kvůli nějakému neštěstí a kvůli hrozícímu nebezpečí začal vzývat někoho z těchto bohů, řka:

adestote dii Penates, tu Apollo tuque Neptune omniaque haec mala quibus uror terreor vexor vestri numinis averruncate clementia: eritne spes aliqua referendae ab his opis, si Ceres Pales Fortuna, Iovialis aut Genius, non Neptunus et Apollo Penates dii erunt?

3. Aut si Curetas pro Laribus invocaro, quos esse Digitos Samothracios pars vestrorum adseverat auctorum, quemadmodum his potero auxiliatoribus et propitiis uti, cum neque his | f. 80 | sua et aliena illis inposuero cognomina? Usque adeo res exigit propriatim deos scire, nec ambigere nec dubitare de uniuscuiusque vi, nomine, <ne> si alienis ritibus et appellationibus fuerint invocati, et aures habeant structas et piaculis nos teneant inexplabilibus obligatos.

44.1 Quare si vobis liquet, in sublimibus palatiis caeli habitare, consistere multitudinem istam quam enumeratis deorum, in unius proloquii finibus convenit vos stare nec per varias distractos repugnantesque sententias fidem ipsis rebus quas struitis derogare.

2. Si Ianus est, Ianus sit, si Liber est, Liber sit, si Summanus, Summanus sit: hoc est enim confidere, hoc tenere, exploratae in rei cognitione defigi, non more caecorum atque errantium dicere: Novensiles Musae sunt, Trebiani quinimmo dii sunt, immo novenarius numerus, subversarum potius vel urbium praesides, et in id periculum perducere res tantas, ut dum alios tollitis et reponitis alios,

Pomozte, přijďte mi na pomoc, bohové Penáti, ty, Apollóne, a ty, Neptune, a všechny tyto zlé věci, jimiž jsem sužován, jichž se děším a před nimiž se třesu, odvráťte z milosti svého božství: bude nějaká naděje na jejich pomoc, jestliže bohy Penáty budou Ceres, Pales, Fortuna nebo Jovův Genius, a ne Neptun a Apollón?

3. Nebo, jestliže budu vzývat Kúrétý místo Lárů, kteří, jak se domnívá část vašich autorů, jsou Samothráctí Digitové, jak jich budu moci užít jako pomocníků a příznivců, když je nazvu ne jejich vlastními, ale cizími jmény? Proto je tak nezbytné znát bohy jednotlivě, nebýt nejistí ani nepochybovat o moci a jménu jednoho každého, aby neměli zacpané uši a aby nás nevinili z neodpustitelných hříchů, jestliže by byli vzýváni nesprávnými obřady a pod cizím jménem.

44.1 Proto, je-li pro vás nepochybné, že ve vyvýšených nebeských palácích přebývá a setrvává to množství bohů, které vypočítáváte, pak musíte trvat na jednom stanovisku a neoslabovat různými neshodami a protikladnými výroky důvěru k tomu, co tvrdíte.

2. Jestliže existuje Janus, ať je Janem, jestliže existuje Liber, ať je Liberem, jestliže je Sumanus, ať je Sumanem: neboť věřit a mít znalost znamená setrvávat u poznání zjištěného, a ne po způsobu slepých a pomýlených říkat: Novensilové jsou Múzy, ne, jsou to trebijští bohové, ne, spíše je to počet devíti, či, lépe řečeno, jsou to správci dobytých měst, a tím vystavovat tak závažné věci tomu

possit iure de cunctis an sint ulla in parte
dubitari.

nebezpečí, že když jedny bohy zavrhujete a
nahrazujete je jinými, bude pak možná
oprávněné pochybovat, že ti všichni vůbec
existují.

7.4 Kniha čtvrtá

1.1 Interrogare vos libet ipsosque ante omnia Romanos, dominos rerum ac principes, utrumne existimetis Pietatem Concordiam Salutem Honorem Virtutem Felicitatem ceteraque huiusmodi nomina quibus aras videmus a vobis cum magnificis exaedificatas delubris vim habere divinam caelique in regionibus degere an ita ut adsolet dicis causa, ex eo quod optamus et volumus bona ista nobis contingere, superiorum retuleritis in censum.

2. Nam si verba | **f. 80b** | existimantes haec cassa et nullius substantiae nomina divinis tamen regionibus consecratis, erit vobis videndum, utrumne istud puerile sit ludicrum an vestrorum [de] numinum delusiones spectans, quibus coaequatis et adiungitis inanium figmenta verborum.

3. Sin autem ex animi certiore sententia deos esse et haec rati templis et pulvinaribus onerastis, inscitiam nostram ut doceatis oramus: Victoria Pax Aequitas et cetera quae in superioribus dicta sunt quanam ratione, qua via intellegi possunt dii esse atque ad superiorum concilium pertinere?

2.1 Nos enim, nisi forte communem tollitis nobis atque eripitis sensum, nihil horum sentimus et cernimus habere vim numinis neque in aliqua contineri sui generis forma, sed esse virtutem viri, salutem salvi, honorem honorati, victoris victoriam, concordis concordiam, pietatem pii, memoriam memoris,

1.1 Rád bych se vás zeptal, a především vás, Římanů, pánů a vládců celého světa, zda se domníváte, že Pietas, Concordia, Salus, Honor Virtus, Felicitas a ostatní jména tohoto druhu, jimž, jak vidíme, jste zbudovali oltáře s velkolepými svatyněmi, mají božskou moc a žijí v nebeských končinách, nebo, jak to obvykle bývá, jste je zahrnuli mezi bohy proto, že si přejeme a chceme, aby se nám daly dobré věci?

2. Neboť jestliže se domníváte, že jsou to jen prázdná jména bez podstaty, a přesto je zbožšťujete a dáváte jim místo v božských sférách, budete muset nahlédnout, zda to není dětinská hra, sloužící k zesměšňování vašich bohů, k nimž přirovnáváte a s nimiž spojujete smyšlená prázdná slova.

3. Jestliže jste si však díky opravdovému přesvědčení jisti, že to jsou bohové a uctíváte je chrámy a lehátky, prosíme, abyste nás poučili v naší nevědomosti: jakým způsobem a v jakém smyslu mohou být Victoria, Pax, Aequitas a další, o nichž se říká, že jsou v nebi, chápány jako bohové, a patřit ke společenství bohů?

2.1 My totiž, jestli nám teď neupřete zdravý rozum, cítíme a vidíme, že nic z uvedeného nemá božskou moc ani nic podobného ani neexistuje v té dané podobě, ale vidíme, že mužnost [*virtus*] je vlastností muže, zdraví [*salus*] je vlastností zdravého, čest [*honor*] čestného, vítězství [*victoria*] vítěze, svornost

feliciter vero viventis ac sine ullis offensionibus felicitatem.

2. Quod a nobis verissime dici ex contrariis promptum est oppositionibus noscitur, infelicitate discordia oblivione iniquitate impietate ignavia pectoris et valetudine corporis minus fausta. Ut enim haec accidunt hominumque sunt posita in actionibus, adfectibus fortuitis, ita quod illis adversum est <et> ex qualitatibus benignioribus nominatur, in aliis necesse est haereat, ex quibus ita formatis figuratio ista concepta est nominum.

3.1 Nam quod nobis catervas signatorum alias inducitis deorum, existimare non possumus utrumne istud serio atque ex rei compertae faciatis fide an fictionibus ludentes | f. 81 | cassis ingeniorum lasciviatis fluxu[m]. Quod abiectis infantibus pepercit lupa non mitis, Luperca, inquit, dea est auctore appellata Varrone. Ex rerum ergo proventu, non ex vi naturae dea ista est prodita? Et postquam feros morsus immanis prohibuit belua, et ipsa esse ocepit et ipsius nominis significantiam traxit? Aut si fuit iam dudum dea, priusquam Romulus nasceretur et frater, cuius fuerit nominis atque appellationis expromite.

[concordia] svorného, zbožnost [pietas] zbožného, vzpomínka [memoria] pamětlivého, štěstí [felicitas] je vlastností toho, kdo žije opravdu šťastně a bez jakýchkoli nezdarů.

2. To, že to, co říkáme, je zcela oprávněné, lze snadno poznat z protějšků a opaků: neštěstí, nesvornosti, zapomnění, nespravedlnosti, bezbožnosti, zbabělosti a horšího tělesného a duševního zdraví. Neboť stejně jako tyto věci dopadají na lidi a projevují se v jejich jednání a náhodných stavech, tak i jejich opaky, nazývající se podle příjemnějších vlastností, se nutně týkají jiných lidí a tyto vlastnosti posloužily jako základ pro vytváření jmen.

3.1 Neboť, pokud jde o další zástupy bohů, které nám předvádíte, tak nemůžeme posoudit, zda to činíte s vážností a proto, že jste o jejich opravdovosti přesvědčeni, nebo se jen bavíte prázdnými výmysly bohaté představivosti. Protože prý divoká vlčice vychovala odložené děti, byla, podle Varrona, nazvána bohyní Luperkou.⁴⁴⁰ A tak se tato bohyně objevila shodou okolností, a ne v důsledku své přirozenosti? A poté, co děsivá šelma v sobě zadržela divoká kousnutí, začala existovat bohyně a dostala jméno s odpovídajícím významem? Nebo jestliže byla bohyně dávno předtím, než se Romulus a jeho bratr narodili, vysvětlete, jaké bylo její jméno a jak se nazývala?

⁴⁴⁰ Arnobius zde naráží na pověst o Romulovi a Removi, jež měla odkojit vlčice, dovolává se dále Varronovy interpretace, ten totiž odvozuje vlastní jméno dané vlčice *Luperca*, od jejího obecného pojmenování *lupa*. Tak uvádí ТЮЛЕЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 198.

2. Praestana est, ut perhibetis, dicta, quod Quirinus in iaculi missione cunctorum praestiterit viribus: et quod Tito Tatio, Capitolinum capiat <ut> collem viam pandere atque aperire permissum est, dea Panda est appellata vel Pantica. Ante facta et haec ergo numquam fuerant numina et nisi Romulus tenuisset teli traiectione palatium nique Tarpeiam rupem rex Sabinus potuisset accipere, nulla esset Pantica, nulla Praestana [est]? Si et has dicitis ante sui causam fuisse cognominis, quod in priore quaesitum est capite, cuius et hae fuerint vocaminis indicate.

4.1. Pellendorum hostium dea potens Pellonia est. Quorumne, nisi molestum est, edite. Confligunt partes atque inter se comminus armorum collatione decernunt, et haec illi est pars hostis et illa huic hostilis: quos ergo Pellonia, cum hinc et inde pugnabitur, pellet, aut in gratiam concessura est quorum, cum utrique debeat parti sui nominis vires officiumque praestare? Quod si utique fecerit, id est partibus si utrisque favorem ac suffragium commodarit, nominis sui vim perdet, quod partis unius in pulsione formatum est. | f. 81b |

2. Nisi forte dicitis: Romanorum tantum est dea haec et cum solis Quiritibus faciens gratiosis semper opitulationibus praesto est. Esse quidem hoc ita, quod nomini favemus, optamus, at quaestionem non exiguam res habet.

2. Praestana, jak tvrdíte, byla tak nazvána proto, že Quirinus⁴⁴¹ předčil všechny muže ve vrhání kopím: a protože bylo Titu Tatiovi⁴⁴² dovoleno, aby kvůli obsazení Kapitolu odkryl a zpřístupnil cestu, dostala bohyně jméno Panda nebo Pantika. Předtím, než se toto stalo, tedy neexistovala ani tato božstva, a kdyby Romulus neovládl, vrhnuv kopí, Palatin a sabinský král neobsadil Tarpejskou skálu, nebyla by žádná Pantika ani Praestana? Jestliže říkáte, že i ony existovaly dříve, než vyvstal důvod dát jim jméno, což bylo pojednáno v předchozí kapitole, řekněte, jak se tyto bohyně jmenovaly.

4.1 Pellonia je bohyně mající moc zahánět nepřátele. Řekněte, není-li to pro vás obtížné, jaké. Strany protivníků spolu bojují muž proti muži za pomoci zbraní, a pro každou z nich je druhá strana tou nepřátelskou: koho tedy bude Pellonia zahánět, když se bude bojovat z obou stran, a vůči komu projeví svou laskavost, když musí každé straně poskytnout moc svého jména a pomoc? Jestliže to však nakonec učiní, to jest, oběma stranám pomůže a prospěje, zničí moc svého jména, jež bylo založeno na porážce jedné strany.

2. Řeknete možná: Tato bohyně je pouze bohyní Římanů, a proto je možné, že jedná vždy pouze ve prospěch Quiritů a jim přichází na pomoc. Protože jsme jménu Římanů nakloněni, přejeme si, aby to tak bylo, ale tato věc je velmi problematičká.

⁴⁴¹ Míněn je Romulus, který byl po svém zbožštění označován jako Quirinus.

⁴⁴² Sabinský král, který měl podle pověsti vládnout nad Římem společně s Romulem. Arnobius zde líčí události, jež měly nastat po známém únosu Sabineček.

3. Quid enim? Romani deos possident peculiares, qui aliarum gentium non sint? Et quemadmodum poterunt dii esse, si non omnibus quae ubique sunt gentes aequabilitatem sui nominis exhibebunt?

4. Et ubi quaeso iam dudum Pellonia haec fuit, cum apud furculas Caudinas⁴³⁵ decus publicum subiugatum est, cum apud Trasimeni lacum sanguinei <cu>currere torrentes, cum Diomedis campi Romanis cadaveribus aggerati sunt, cum mille alia vulnera proeliorum innumeris accepta sunt cladibus? Dormiebat, stertebat; aut quod vilia facere consueta sunt capita, in hostilia castra defugerat?

5.1 Dii laevi a laeva sinistrarum tantum regionum sunt praesides et inimici partium dexterarum. Quod quamvis istud ratione dicatur quove animi sensu, neque ipsi nos adsequimur

3. Vždyť co? Římané snad mají své specifické bohy, kteří nejsou bohy ostatních národů? A jak budou moci být bohy, jestliže nebudou ukazovat své jméno stejným způsobem všem národům, které existují?

4. A kde, ptám se, byla kdysi dávno Pellonia, když byla v Kaudijském průsmyku sláva národa podrobena jhu,⁴⁴³ když u Trasimenského jezera⁴⁴⁴ <pro>tekly potoky krve, když byla Diomedova pole pokryta mrtvými těly Římanů,⁴⁴⁵ když je postihly tisíce jiných válečných ran v nesčetných bitvách? Spala, chrápala; nebo, jak je zvykem darebáků, utekla do nepřátelského tábora?

5.1 Přízniví bohové jsou ochránci pouze těch oblastí, jež se nacházejí z levé strany, a jsou nepřátelé vůči těm, které jsou zprava.⁴⁴⁶ Ale z jakého důvodu se toto říká nebo jaký to má

⁴³⁵ Furculae Caudinae – Kaudijský průsmyk, kde byli Římané roku 321 př. n. l. překvapeni Samnity.

⁴⁴³ Arnobius naráží na okolnosti římské porážky v Kaudijském průsmyku, kde byli Římané roku 321 př. n. l. poraženi Samnity a donuceni k potupnému uznání své porážky.

⁴⁴⁴ Míňena je potupná porážka Římanů Hannibalem, roku 217 př. n. l.

⁴⁴⁵ Arnobius zde má na mysli bitvu u Kann v r. 216 př. n. l., kde byla Hannibalem potupně zničena římská vojenská přesila.

⁴⁴⁶ Jak cituje Ťuleněv, uváděje v poznámce slova Drozdovova, že levá strana byla u Římanů tradičně vnímána jako příznivá, proto i s ní spojená božstva *di laevi* byla vnímána pozitivně, naopak pravá strana nesla nádech negativity. Jak uvádí Drozdov – a uvidíme dále, že na tyto nejednoznačnosti upozorňuje též Arnobius – bylo toto vnímání stran i s tím souvisejících stran světových (viz Adv. nat. IV, 5.5) značeně relativní: „*Laevus собственно означает левый, находящийся с левой стороны. Но в гаданиях у римлян это слово означало благоприятный, счастливый, предвещающий доброе, потому что римские авгуры обращались лицом к югу, вследствие чего восточная сторона, считавшаяся счастливой, оказывалась слева, а западная, считавшаяся приносящей несчастье, — справа. Но у греков, гадатели которых обращались лицом к северу, было наоборот, правая сторона считалась счастливой и благоприятной, а левая — неблагоприятной (Прим. Н. М. Дроздова).*“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 200, pozn. 4.

nec a vobis confidimus posse in aliquam lucem communis intellegentiae perduci. Iam primum enim mundus ipse per se sibi neque dexteram neque laevas neque superas regiones neque imas neque anticas habet neque posticas. Quicquid enim teres est atque ex omni parte rotunditatis solidae convexione conclusum, nullum habet initium, nullum finem: ubi finis et initium nullum est, esse aliqua portio sui nominis [et initium] non potest.

2. Itaque cum dicimus: dextera haec regio est | f. 82 | et illa laeva, non ad mundi habitum dicimus, qui sui simillimus totus est, sed ad positionem nostram situmque revocamus, qui informati sic sumus, ut alia dextera, alia in nos dicantur esse laeva: quae tamen haec ipsa, quae laeva appellamus et dextera, [alia in nobis] nihil habent perpetuum, nihil fixum, sed prout nos casus atque eventus conlocaverit temporis, ita nostris sumunt ab lateribus figurationes.

3. Si orientem solem respexero, cardo mihi frigoris et septentrio fit laevus: in quem si ora traduxero, erit mihi sinister occasus, qui ab sole posterganeus habebitur. Rursus vero si iecero plagam in occiduum lumina, <in>vocabulum sinistri auster et meridies transit: in qua si me parte necessaria temporis circumegerit ratio, fit ut oriens laevus inmutata corporis conversione dicatur.

4. Qua ex re poterit facillime recognosci, neque dextera neque laeva *natura* esse ulla sed positionis et temporis et prout nostri corporis habuerit se situs rerum ad circumstantiam collocatus.

5. Quod cum ita se habeat, quam ratione, quo pacto sinistrarum partium dii erunt, cum

mysl, ani my nechápeme a nevěříme, že nám to můžete nějak vysvětlit a objasnit to všem. Sám svět totiž předně nemá ani pravé ani levé oblasti, ani horní ani dolní, ani přední ani zadní. Cokoli je totiž okrouhlé a ze všech stran do kulata zarovnané, nemá žádný počátek ani konec: kde není ani počátek ani konec, tam ani jedna z částí celku nemůže být počátkem nebo koncem.

2. A tak, když říkáme: tato oblast je pravá a ona levá, neříkáme to vzhledem k uspořádání světa, který je celý stále naprosto stejný, ale vztahujeme to k našemu náhledu a situaci, protože jsme tak stvořeni, abychom říkali, že jedno je vzhledem k nám nalevo a druhé napravo: a přece samy ty věci, jež nazýváme levými a pravými, nezůstávají pro nás stálé a neměnné, ale podle toho, do jaké situace nás přivedou náhody a časové okolnosti, tak se formují naše představy o stranách.

3. Jestliže se podívám na vycházející slunce, pak mám sever a severní pól nalevo: a když se otočím k němu, budu mít nalevo západ, který bude vzadu při pohledu na východ slunce. A opět, jestliže vrhnu svůj pohled na světla západu, budu jih a poledne označovat jako levé: a jestliže mě časové okolnosti přimějí otočit se na tu stranu, bude možno říci, že po otočení těla je východ opět vlevo.

4. Z toho se dá velmi snadno rozpoznat, že v podstatě není žádná „levost“ a „pravost“, ale že určení strany závisí na místě a čase a na tom, jakým způsobem je za konkrétních okolností umístěno naše tělo.

5. A je-li tomu tak, z jakého důvodu a jakým způsobem mohou být bohové levých stran,

easdem constiterit regiones modo dexteris fieri modo laevas? Aut quid dexterarum meruerunt de immortalibus dis partes, ut sine ullis praesidibus degerent, quas esse faustas et prosperis semper cum omnibus ediderunt?

6.1 Lateranus, ut dicitis, deus est focorum et genius adiectusque hoc nomine, quod ex laterculis ab hominibus crudis caminorum istud exaedificetur genus.

2. Quid ergo? Si testa aut materia | **f. 82b** | fuerint quacumque alia fabricati, foci genios non habebunt, et ab officio tutelae quisquis iste est Lateranus abscedet, quod regni sui possessio non luteis constructa est formis? Et quid, quaeso, ut faciat, praesidatum focorum deus iste sortitus est?

3. Per humani generis coquinas currit inspiciens et explorans, quibusnam lignorum generibus suis ardor in focus excitetur, habitudinem fictilibus contribuit vasculis ne flammarum dissiliant vi victa, curat ut ad sensum palati suis cum iucunditatibus veniant rerum incorruptarum sapes, et an rite pulmenta condita sint praegustatoris fungitur atque experitur officio.

4. Itane istud non foedum, quinimmo, ut verius dixerim, non contumeliosum, non impium, ad hoc tantum inducere deorum nescio quas fictiones, non quas dignis honoribus prosequere sed quas rebus turpibus et infami praeficias actioni?

když je jasné, že tytéž oblasti jsou tu pravé a tu levé? Nebo čím se vůči nesmrtelným bohům provinily pravé strany, takže zůstávají beze všech ochránců, ačkoli se na ně vždy poukazovalo jako na šťastné a obdařené příznivými znameními?

6.1 Lateranus, jak říkáte, je bohem a geniem krbů a dostal toto jméno proto, že lidé staví takový druh krbů z malých cihel [*laterculi*].

2. Co tedy? Budou-li krby zhotovovány z pálené hlíny nebo nějaké jiné látky, nebudou mít ohniště své génie, a Lateranus, ať je to kdokoli, bude muset zanechat svých ochranných povinností, protože to, co patří do oblasti, kterou ovládá, není vybudováno ze zformované hlíny? A co, ptám se, má tento bůh jakožto ochránce krbů dělat?

3. Běhá po lidských kuchyních, hledá a zkoumá, jakými druhy dřeva se zapaluje plamen v jeho píckách, přidává hliněným nádobám tu vlastnost, aby se nerozpadaly zničené žářem plamenů, stará se svým uměním, aby vynikly vlastní chuti pokrmů a aby nebyly zkaženy, koná povinnost prvního ochutnavače a zkoumá, zda byly pokrmy připraveny náležitým způsobem.

4. A není to hanebné, nebo, abych správněji řekl, není potupné, bezbožné vytvářet nějaké výmysly o bozích ne proto, aby jim byly vzdávány náležité pocty, ale jen proto, aby se jim přiřkla starost o mrzké věci a potupné zaměstnání?

7.1. Etiamne militaris Venus castrensibus flagitiis praesidet et puerorum stupris? Etiamne Perfica una est e populo numinum, quae obscenas illas et luteas voluptates ad exitum perficit dulcedine inoffensa procedere? Etiamne Pertunda, quae in cubiculis praesto est virginalem scrobem effodientibus maritis? Etiamne Tutunus, cuius inmanibus pudendis horrentique fascino vestras inequitare matronas et auspicabile ducitis et optatis?

2. Quodsi minime vos admovent ad intellectum veritatis res ipsae, nec ex ipsis saltem potestis nominibus noscere inanissimae superstitionis figmenta haec | f. 83 | esse et falsorum imaginationes deorum?

3. Putationibus arborum Puta, inquit, praesto est, rebus petendis Peta, deus nemorum Nemestrinus est, Patellana numen est et Patella, ex quibus una est patefactis, patefaciendis rebus altera praestituta.

4. Nodutis dicitur deus, qui ad nodos perducit res satas, et quae praeest frugibus terendis, Noduterensis: ab erroribus viarum dea † *Vpibilia* liberat, in tutela sunt Orbonae orbatu liberis parentes, in Neniae, quibus extrema sunt

7.1 Neochraňuje Venuše také hanebnosti ve vojenských táborech a hanobení chlapců?⁴⁴⁷ Není Perfika jednou z božského zástupu, která způsobuje, že špinavé vášně se naplňují bez jakéhokoli postihu? Není to Pertunda, která v ložnicích pomáhá mužům připravovat ženy o panenství? A nepokládáte za blahodárné a nepřejete si snad, aby vaše manželky nasedly shora na Tutunův⁴⁴⁸ obrovský úd?

2. Jestliže vás samy tyto věci vůbec nevedou k pochopení pravdy, pak ani ze jmen samotných nedokážete poznat, že to jsou pouhé výmysly a vyobrazení falešných bohů?

3. Říkáte, že Pluta má na starosti prořezávání stromů, Peta získání žádaného, Nemestrinus je bohem lesů, Patellana je božstvo a také Patella, z nichž jedna je určena pro věci objevené, druhá pro ty, které je třeba objevit.

4. Říká se, že Nodutis je bůh, který se stará o svazování obilí do snopů, a Noduterensis bohyně, která dohlíží na mlácení snopů: před zablouděním na cestách ochraňuje bohyně Upibilia,⁴⁴⁹ rodiče připravení o své děti jsou pod

⁴⁴⁷ *Venus militaris* je interpretací Venuše u jiných autorů nedoložená. Podrobněji se představou Venuše jako dohlížitelky nad nemravnostmi v římských vojenských táborech zabývá Lubian: LUBIAN, Francesco. *Venus Militaris and Puerorum Stupra in the Fourth Book of Arnobius' Aduersus nationes. Eisodos: Zeitschrift für antike Literatur und Theorie*, 2014, Vol. 1, s. 33–41. ISSN: 2364-4397, který ji ztotožňuje s obdobným pojetím Pallas Athény u Řeků. Krátce toto Arnobiovo specifikum zmiňuje ve svém textu též Masterson: Masterson, Mark. *Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius*, s. 390.

⁴⁴⁸ Bůh plodivých sil ztotožňovaný s řeckým Priapem. Je Arnobiem zmiňován ještě jednou v *Adv. nat.* IV, 11.

⁴⁴⁹ Místo je v textu porušeno, jak naznačují též editoři. Gelenius čte jméno bohyně jako *Vibilia*, Meursius *Vehilia* nebo *Venilia*. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 548, pozn. 48. K čtení jména jako *Venilia* se přiklání stejně jako Drozdov i Ťuleněv, poznamenává, že jedině tak zapadá bohyně do širšího kontextu pasáže, která jinak obsahuje jména božstev související etymologicky s činností, nad níž drží patronát: „Место явно в рукописи испорчено. В отличие от прочих имен богов,

tempora. Nam quae durat et solidat infantibus parvis ossa Ossipago ipsa memoratur, Mellonia dea est pollens potensque in apibus, mellis curans custodiensque dulcedinem.

8.1. Dicite, o quaeso, ita ut vobis propitiae faveant Peta Puta Patella, si omnino non essent apes ullae in terris, aut si exos <genus> humanum velut quidam vermiculi nasceremur, dea Mellonia non esset aut Ossipago solidatrix ossuum nomen proprium non haberet?

2. Etenim quaero et rogo, utrumne vobis videantur antiquiores dii esse natura tempore vetustate an homines, an apes fruges virgulta et cetera?

3. Dubitabit hominum nemo quin innumeris dicatis deos aetatibus, saeculis cuncta quaecumque sunt antea. Quod si habet se ita, qui fieri per rerum naturam potest, ut ex rebus postea procreatis acciperent nomina ea quae sunt priora temporibus aut tutelae sortirentur earum dii rerum quae nondum essent genitae et in usum mortalibus adtributae?

4. An numquid iam dudum sine nominibus dii erant, et postquam res nasci terrisque inesse coeperunt, his a vobis dignati sunt signis atque

ochranou Orbony, pod Neninou⁴⁵⁰ ti, kdo se blíží smrti. Ještě se uvádí *Ossipago*,⁴⁵¹ která zpevňuje a posiluje kosti malých dětí, a Mellonia je bohyně která se stará o včely a ovládá je, stará se o med a střeží jeho sladkost.

8.1 Řekněte, prosím, ať jsou k vám laskavé a milostivé Peta, Puta a Patella, kdyby na zemi nebyly žádné včely, nebo kdyby se lidé rodili bez kostí jako nějakí červíci, pak by neexistovala bohyně Mellonia a zpevňovatelka kostí *Ossipago* by neměla své jméno?

2. A dále jsem žádostiv a ptám se, zda se vám co do přirozenosti, času a stáří zdají být staršími bohové, nebo lidé, včely plody, křoviny a další?

3. Nikdo z lidí nebude pochybovat, že řeknete, že bohové jsou o mnoho věků a pokolení starší než všechno, co existuje. Jestliže tomu tak je, jak se může při přirozeném řádu věcí stát, aby to, co v čase předchází, dostalo jméno od toho, co bylo stvořeno v mnohem pozdější době, nebo aby bohové dostali pod ochranu to, co ještě nebylo stvořeno a nebylo dáno smrtelníkům k užívání?

4. Nebo, možná, po dlouhou dobu byli bohové beze jmen a spokojili se s tím, že od vás dostali jména a přízviska, až když se na zemi začaly

образованных от наименования сферы покровительства и обязанностей, имя этой богини в таком прочтении ничего само по себе не отражает. Н. М. Дроздов предполагает, что в данном случае речь идет о богине Венилии (Venilia), в основе имени которой лежит глагол venio (приходить, прибывать), что в большей степени соответствует логике отрывка.“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 203, pozn. 1.

⁴⁵⁰ Nenia – bohyně pohřebních písní.

⁴⁵¹ Jedná se o tutéž bohyni, kterou Arnobius zmiňuje v III, 30.3 a IV, 8.1, uváděje dvojí pravopis jejího jména: *Ossipago* i *Ossipagina*.

appellationibus nuncupari? | f. 83b |

5. Et unde scire potuistis quae nomina singulis inderetis, cum esse illos ignoraretis omnino aut inesse potentias his certas, cum esset vobis similiter nescium quisnam eorum quid posset et cui rei deberet pro sui numinis potestate praeponi?

9.1 Quid ergo, inquitis, hos deos nusquam esse gentium iudicatis et falsis opinionibus constitutos? Non istud nos soli, sed veritas ipsa dicit et ratio et ille communis qui est cunctis in mortalibus sensus.

2. Qui est enim qui credat esse deos Lucrios et lucrorum consecutionibus praesidere, cum ex turpibus causis frequentissime veniant et aliorum semper ex dispendiis constant? Quis Libentinam, quis † Burnum libidinum superesse tutelis, quas iubet sapientia fugere et quas mille per species propudiosa experitur et exercet obscenitas?

3. Quis Limentinum, quis Limam custodiam liminum gerere et ianitorum officia sustinere, cum fanorum <limina> cotidie videamus et privatarum domorum convelli et subruí nec sine his esse flagitiosos ad lupanaria commeatus? Quis curatores obliquitatum Limos, quis Saturnum praesidem sationis, quis Montinum montium, quis segnium Murcidam? Quis ad extremum deam Pecuniam esse credat,

rodit a objeovovat příslušné věci?

5. A odkud jste mohli vědět, jaká jména jim jednotlivě máte dát, když jste vůbec nevěděli, že existují, a odkud jste mohli vědět, jakou mají moc, když vám bylo neznámé, kdo z nich co může a co má chránit v souladu se svou božskou mocí?

9.1 Co tedy, říkáte, vy soudíte, že tito bohové vůbec neexistují a že vznikli z mylných domněnek? Nejen my sami, ale sama pravda to říká, a všeobecný rozum a onen smysl, který mají všichni smrtelníci.

2. Vždyť kdo by věřil, že existují bohové zvaní Lucriové⁴⁵² a že dohlížíjí na získání zisků, když je známo, že to velmi často nastává z hanebných příčin a vždy je to spojeno se ztrátami na straně jiných lidí? Kdo by si myslel, že Libentina, a kdo, že *Burnus*⁴⁵³ dohlížíjí na chlípnosti, před nimiž moudrost velí utéci a které tisíce způsoby zakouší a provozuje nestydatá hanebnost?

3. Kdo by věřil, že Limentinus, a kdo, že Lima hlídají u vstupů a vykonávají službu vrátných, když každodenně vidíme, jak jsou veřeje chrámů a soukromých domů ničeny a podkopávány a že ani vchody do hanebných nevěstinců nejsou bez nich? Kdo by věřil, že Limové se starají o náklony, kdo, že Saturn chrání setbu, že Montinus je ochráncem hor, a

⁴⁵² Jejich jméno je zřejmě odvozeno od termínu *lucrum*, jak uvádí McCracken. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 548, pozn. 56.

⁴⁵³ Nejisté místo, neboť Burnus není v mytologii znám. Vyskytují se proto četné varianty interpretace termínu *Burnum* jako *Liburnum*, *Liburnam*, *Liberum*, *Purium*, či *Venerem*, jak uvádí McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 548, pozn. 59.

quam velut maximum numen vestrae indicant litterae donare anulos aureos, loca in ludis atque in spectaculis priora, honorum suggestus summos, amplitudinem magistratus, et quod maxime pigri ament, securum per opulentias otium.

10.1 Quodsi habent in *sedibus* suos proprios praesides ossa, mella et limina ceteraqua alia, | f. 84 | quae vel cursim perstrinximus vel nimietatis non adtigimus taedio, licet consimili ratione mille alios deos inducere, qui rebus innumeris debeant suam curam custodiamque praebere.

2. Cur enim deus praesit melli uni tantummodo, non praesit cucurbitis, rapis, non cunelae, nasturtio, non viciis betaciis caulibus? Cur sola meruerint ossa tutelam, non meruerint ungues pili ceteraqua alia locis posita in obscuris et verecundioribus partibus?

3. Et sunt casibus obnoxia plurimis et curam magis deorum diligentiamque desiderant. Aut si et has dicitis partes suis agere sub tutelatoribus divis, incipient totidem dii esse quot res sunt: nec explicabitur ratio, cur non rebus omnibus divinae praesideant curae, si certas res esse quibus praesint numina et provideant dixeritis.

11.1 Quid dicitis, o patres novarum religionum, quid potestatum? Hoscine a nobis deos violari et neglegi sacrilego clamitatis queritaminique

že Murcida⁴⁵⁴ je ochránkyní lenochů? Kdo by, nakonec, věřil, že existuje bohyně Pecunia, která, jak ukazují vaše spisy, je velikým božstvem a daruje prsteny, přední místa na hrách a představeních, ctihodné posty, významné úřady a to, co líní ze všeho nejvíce milují, bezstarostnou zahálku díky bohatství.

10.1 Ale, jestliže mají v množství bohů své ochránce kosti, med, dveře a další jiné věci, kterých jsme se jen dotkli nebo jež jsme zcela vyškrtli kvůli odporu ke zbytečnosti, lze podobně uvést tisíce jiných bohů, kteří mají poskytovat svou péči a ochranu nesčitelným věcem.

2. Proč totiž má mít bůh pod ochranou jen med a nemá mít pod ochranou tykve, tuřiny, pepř, řeřichu, vikev, řepu a zeli? Proč si ochranu zasloužily jen kosti a nebyly jí hodny nehty, vlasy a další jiné věci umístěné na skrytých a intimnějších částech těla?

3. Jsou mnohem více vystaveny škodlivým vlivům a potřebují péči a pozornost bohů více. A jestliže říkáte, že i tyto tělesné části jsou pod ochranou svých ochranných božstev, začne být tolik bohů, kolik je věcí: a nebude možno vysvětlit důvod, proč bohové neprojevují péči všem věcem, jestliže byste řekli, že jsou jisté věci, na které bohové dohlíží a o které se starají.

11.1 Co říkáte, otcové nových náboženství a nových mocností? Nestěžujete si, že nenávidíme tyto bohy a popíráme, že existují

⁴⁵⁴ Viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 204.

contemptu, Lateranum genium focorum, Limentinum praesidem liminum, Pertundam Perficam Noduterensem? Et quia non supplices Mutuno procumbimus atque Tutuno, ad interitum res lapsas atque ipsum dicitis mundum leges suas et constituta mutasse?

2. Atquin videte, perspicite, ne dum talia confingitis monstra talia atque molimini, deos offenderitis certissimos, si modo sunt ulli qui istius nominis mereantur sustinere atque habere fastigium, nec propter aliam causam mala ista quae dicitis | **f. 84b** | ferveant et cotidianis accessionibus insolescant.

3. Cur ergo, e vobis fortasse aliquis dixerit, esse falsum istos deos? Et invocati ab haruspicibus parent, et suis acciti nominibus veniunt et fidelia reddunt responsa quaerentibus.

4. Possumus optinere falsum esse quod dicitur, vel quod suspicionibus plenissima res tota est, vel quod multas cotidie praedictionum videmus aut aliter cadere aut in contrarios exitus frustrata expectatione torqueri.

12.1 Sed sint, ut adseritis, verae: unde tamen facietis fidem, Melloniam verbi causa vel Limentinum inserere se fibris et ad rerum quas quaeritis significantias aptare? Numquid illorum aliquando vidistis os habitum faciem, aut eadem haec possunt in pulmonibus aut iocusculis conspici? Nonne accidere fieri, licet astu dissimuletis, potest ut alter pro altero subeat fallens ludens decipiens atque invocati speciem praestans?

2. Si magi, haruspicum fratres, suis in

Lateranus, genius peci, Limentin, patron vchodů, Pertunda, Perfica, Noduterensis? A protože se nemodlíme k Mutunovi a Tutunovi, neříkáte snad, že vše směřuje k záhubě a že sám svět změnil své zákony a ustanovení?

2. Avšak, vizte, hledte, abyste, vymyšlením takových nehorázností a usilujícíce o ně, neurazili ty bohy, kteří jistě existují, jestliže vůbec jsou nějakí, kteří by byli hodni nést takové označení a mít takové důstojenství, nebo aby se nerozzlobili z jiné příčiny, a aby ty zlé věci, o nichž mluvíte, den ode dne nerostly a nesílily.

3. Proč tedy, možná někdo z vás řekne, je lež, že tito bohové existují? Vždyť se, vyzváni drobopravci, zjevují, vyzváni jmenovitě, přicházejí, a těm, kdo se ptají, dávají spolehlivé odpovědi.

4. Můžeme dokázat, že to, co se říká, je nepravdivé, tím, že celá věc je plná domněnek i tím, že každodenně vidíme, jak mnohé z předpovědí buď dopadají jinak, nebo se oproti očekávání obrací v opak.

12.1 Ať je to tedy, jak tvrdíte, pravda: jak potom dokážete, že Mellonia nebo Limentinus vnikají do vnitřností a chápou smysl toho, nač se ptáte? Cožpak jste někdy spatřili jejich tvář, vzhled, ústa, nebo podobně, mohou oni pozorovat budoucnost v plicích nebo jatýrkách? Nemůže se třeba přihodit, přestože máte ve zvyku to skrývat, že jeden vystřídá druhého, klamaje, vysmívaje se, uváděje v omyl a představuje přitom podobu vzývaného?

2. Jestliže mágové, bratři drobopravců,

accitionibus memorant antitheos⁴³⁶ saepius obrepere pro accitis, esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui deos se fingant nesciosque mendaciis et simulationibus ludant, cur non ratione non dispari credamus hic quoque subicere se alios pro eis qui non sunt, ut et vestras opinionationes firment et sibi hostias caedi alienis sub nominibus gaudeant?

13.1 Aut si haec accipere rei novitate rennuitis, unde vobis est scire an sit unus aliquis qui succedat pro omnibus quos invocatis partibusque se cunctis locorum divisionumque supponens multorum vobis speciem divorum praebeat et | **f. 85** | potestatum?

2. Quisnam iste est unus? Interrogabit<is> forte. Possumus instituti veris auctoribus dicere, sed ne nobis fidem habere nolitis, Aegyptios Persas Indos Chaldaeos Armenios interroge<tis> omnesque illos alios, qui [in] interioribus viderunt et cognoverunt haec artibus: iam profecto discetis, quisnam sit deus unus vel sub eo qui plurimi, qui deos se fingant et humani generis inprudenciam ludant.

3. Iamdudum nos pudet ad eum locum venire, in quo risum tenere non possunt non tantum puerculi et procaces, verum etiam serii atque in maris tetrici asperitate durati.

4. Nam cum a doctoribus omnes nostris insinuatam acceperimus et traditam, in declinationibus deorum plurativos numeros non esse, quod essent dii singuli, nec communiter ire per plurimos uniuscuiusque

vzpomínají, že se při jejich vzýváních často místo vzývaných bohů objevují protibožské síly a že někteří z nich jsou duchové z pevnějších látek, kteří se vydávají za bohy a neznalým se vysmívají napodobováním a lhaním, proč nemáme stejným způsobem věřit, že i zde se podobně jiní vydávají za ty, kteří neexistují, aby i vaše domněnky potvrdili a aby si nechali předkládat dary a radovali se, že dostávají oběti, vydávající se za někoho jiného?

13.1 Ale, jestliže odmítáte toto přijmout kvůli novosti věci, odkud můžete vědět, zda neexistuje jeden takový bůh, který je namísto všech těch, které vzýváte, který je ve všech částech a na všech místech a je vámi vnímán jako mnoho vašich bohů a božských mocí?

2. Kdopak je tento jeden? Zeptá se možná <naš oponent>. Zpraveni hodnověrnými autory, to můžeme říci, ale abyste nám neodmítli věřit, zeptejte se Egypťanů, Peršanů, Indů, Chaldeců, Arménů a všech ostatních, kteří toto všechno viděli a poznali skrze tajná umění: tehdy jistě pochopíte, kdopak je ten jediný bůh a kdo jsou ti přemnozí, kteří pod ním předstírají, že jsou bohové a vysmívají se lidské nevědomosti.

3. Již dlouho se stydíme přistoupit k této otázce, nad níž nemohou zadržet smích nejen děti a nestoudníci, ale také lidé vážní a setrvávající v příkrostiti a drsnosti.

4. Neboť i když nám všem bylo našimi učiteli sděleno a vštípeno, že ve skloňování jmen bohů není množné číslo, protože bohové jsou jednotlivci a žádné vlastní jméno nemůže být společné pro množství jedinců, vy stejně,

⁴³⁶ Pro více informací viz kapitulu 9.2.5 této práce.

nominis proprietates quiret, immemores vos facti et puerilium disciplinarum recordatione composita et complures subditis vocabulis isdem deos et cum sitis alias in eorum numero restrictiores, multiplices eos rursus cognominum societate fecistis: quam quidem olim partem iudicii acris viri atque ingenio perspicaci tam sermone Italo explicuere quam Graeco.

5. Et dare nobis compendium potuisset res ista, si non et aliquos videremus litterarum esse istarum expertes, et institutus a nobis sermo nos quoque compelleret non nihil de his rebus quamvis ab illis sumptum commemoratumque depromere.

14.1 Aiunt igitur theologi vestri et vetustatis absconditae | f. 85b | conditores, tris in rerum natura Ioves esse, ex quibus unus Aethere sit patre progenitus, alter Caelo, tertius vero Saturno, apud insulam Cretam et sepulturae traditus et procreatus: quinque Soles et Mercurios quinque, ex quibus, ut referunt, Sol primus Iovis filius dicitur et Aetheris habetur nepos, secundus aequae Iovis et Hyperionae proditus genetrice, tertius Volcano, non Lemnio, set Nili qui fuerit filius, quartus Ialysi pater, quem Rhodi peperit heroicis temporibus Acantho, quintus Scythici regis et versipellis habetur Circae.

2. Nam Mercurius primus, qui in Proserpinam

zapomenuvše na to a nepamětlivi poučení v dětství, užíváte pro množství bohů jedna a táž jména, a ač jste v jiných případech opatrnější, pokud jde o jejich počet, opět je rozmnožujete pomocí společných pojmenování: tuto věc už kdysi muži bystrého rozumu a nadání vyložili jak v latinském tak v řeckém jazyce.

5. A mohli bychom tuto věc jen krátce vyložit, kdybychom neviděli, že někteří tyto spisy neznají, a kdyby rozprava, kterou jsme začali, nás nenutila také o tom něco říci, přestože to již bylo oněmi autory shrnuto a připomenuto.

14.1 Vaši teologové a ochránci starobylosti tedy říkají, že ve světě existují tři Jovové, z nichž jeden povstal ze svého otce Aethera, druhý z Caela, třetí pak ze Saturna, u ostrova Kréty, kde se zrodil a byl i předán hrobu: pět Solů a pět Merkurů, z nichž, jak říkají, první Sol (Slunce) je označován za syna Jovova a má se za to, že je vnukem Aetherovým, druhý je rovněž synem Jova a přišel na svět z matky Hyperiony,⁴⁵⁵ třetí je synem Vulkána, ne však Lemenského, ale toho, jenž byl synem Nilovým, čtvrtý je otcem Ialysa,⁴⁵⁶ kterého za časů héroů porodila na Rhodu Akanthó, pátý je pokládán za otce skythského krále a proměnlivé Kirké.

2. Dále pak první Merkur, který, jak se říká, se

⁴⁵⁵ Jedná se o chybu v textu, již zřejmě způsobil středověký opisovač, který chybně uvedl rodiče druhého Jova. Proto již první vydavatel Arnobiova textu, Fausus Sabaeus provedl opravu a uvedl místo v následujícím znění: „*secundus Regina et Hyperione proditus genitore*“, k tomuto výkladu se pak přiklání i moderní překladatelé.

⁴⁵⁶ Bájny zakladatel stejnojmenného města na Rhodu. ТЮЛЕЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 208.

dicitur genitalibus adhinnivisse subrectis, supremi progenies Caeli est, sub terra est alter, Trophonius qui esse iactatur, Maia tertius matre et Iove procreatus sed tertio, quartus suboles Nili est, cuius nomen Aegyptia gens horret et reveretur expromere, quintus Argi est interemptor, fugitivus atque exul et proditor apud Aegyptum litterarum.

3. Sed et Minervae, inquiunt, sicut Soles et Mercurii quinque sunt, ex quibus prima non virgo sed ex Vulcano Apollinis procreatrix, Nili altera proles et quae esse perhibetur Aegyptia, stirps Saturni tertia est et quae usum excogitavit armorum, Iovis quarta progenies quam Messenii Coryphasiam nuncupant, et quae Pallantem occidit patrem incestorum adpetitorem est quinta.

15.1 Ac ne longum videatur et nimium, minutatim velle capita ire per singula, aiunt idem theologi, quattuor esse Vulcanos et tris Dianas, Aesculapios totidem et Dionysos quinque, ter binos Hercules et quattuor Veneres, tria | **f. 86** | genera Castorum totidemque Musarum, pinnatorum Cupidinum trigas et quadrigas Apollinarium nominum, quorum similiter genitores, similiter matres, loca quibus nati sunt indicant et originem singulorum suis cum prosapiis monstrant.

2. Quod si verum et certum est et ex rei cognitae adseveratione monstratur, aut omnes dii non sunt, quoniam plures sub eodem nomine, quemadmodum accepimus, esse non possunt, aut si aliquis ex his est, ignorabitur et

vzrušil při pohledu na Proserpinu, byl potomkem nejvyššího Caela, pod zemí se nachází jiný, který se označuje jako Trophonius, třetí se zrodil z matky Maie a Jova, ale z třetího, čtvrtý je potomkem Nilovým, jehož jméno se Egyptané bojí a ostýchají vyslovovat,⁴⁵⁷ pátý je vrahem Arga, uprchlík a vyhnanec a také dárce egyptského písma.

3. Ale Minerv, říkají, je pět stejně jako Solů (Sluncí) a Merkurů, z nichž první není panna, ale rodička Apollóna, jejíž zplodila s Vulkánem, druhá je dcerou Nilovou a je označována jako „egyptská“, třetí je potomkem Saturnovým a vynalezla používání zbraní, čtvrtá je dcerou Jovovou a Messéňané ji nazývají Koryphasii a pátá je ta, která zabila svého otce Pallanta, když zatoužil po incestní lásce.

15.1 Ale, aby se pojednání nezdálo příliš dlouhé a rozsáhlé, chceme jen stručně pojednat jednotlivé bohy: titíž teologové říkají, že jsou čtyři Vulkánové a tři Diany, Asklépiů je také tolik a Dionýsů pět, třikrát po dvou Herkulech a čtyři Venuše, tři druhy Kastorů a také tolik Múz, okřídlených Kupidů je trojice, a čtveřice Apollónových jmen, podobně uvádějí jejich otce, matky a místa, na nichž se narodili, ukazují původ jednotlivých bohů s jejich rody.

2. A jestliže je to pravdivé a jisté a je to patrné z jistých a ověřených věcí, pak buď všichni nejsou bohové, protože mnozí nemohou existovat pod jedním a tímž jménem, jak jsme zjistili, nebo, jestliže je někdo z nich bohem,

⁴⁵⁷ Merkur byl, jak uvádí Ľuleněv, ztotožňován s egyptským bohem Thovtem. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 209.

nescietur, quia sit consimilium nominum confusione caecatus. Atque ita per vos ipsos, quamvis fieri nolitis, efficitur ut haesitet religio conturbata neque habeat finem certum, in quem dirigere se possit [et] nullis elusa ambiguitatis erroribus.

16.1 Fingite nos enim vel auctoritate commotos vel violentia terroris vestri induxisse in animum Minervam verbi causa sacris vobis sollemnibus et ritu velle adorare volgato: r<es> si cum divinas apparamus adgredi atque aris flammantibus sua reddere constituta, Minervae omnes advolent ac de istius nominis possessione certantes poscant sibi singulae apparatus illum sacrorum reddi: quid in medio faciemus nos animal tenue vel in partes quas potius pii muneris officia transferemus?

2. Dicet enim forsitan prima illa quam diximus: Meum nomen est Minervae, meum numen, quae Apollinem genui, quae Dianam et ex mei uteri fetu caelum numinibus auxi et deorum numerum multiplicavi. Immo, inquiet quinta Minerva, tu, tun' es? Quae marita et puerpera totiens castitatis purae inminuta es sanctitate? Nonne vides in Capitolis omnibus virginalis esse species Minervarum et <in>nuptarum his formas ab artificibus | **f. 86b** | cunctis dari? Desiste igitur nomen iuris tibi adsciscere non tui. Nam Minervam me esse genitore ex Pallante procreatam testis omnis est poetarum chorus, qui Palladem me nuncupat derivato a patre cognomine.

3. Quid dicis, inquiet secunda haec audiens,

nemůže být poznán ani znám, protože bude zakryt kvůli směšování stejných jmen. A tak se u vás samých, přestože nechcete, aby se to dělo, přihází, že náboženství je zmatené a nemá ani jasný cíl, k němuž by mohlo směřovat a podle něhož by se mohlo řídit, pokud by se nenechalo oklamat temnými bludy.

16.1 Představte si, že my, pohnuti autoritou nebo donuceni vašim útlakem, jsme se rozhodli, že chceme uctít vašim způsobem přinášení obětí a všeobecným ritem třeba Minervu: jestliže ve chvíli, kdy se připravujeme přistoupit k božstvu a dát na planoucí oltář stanovené oběti, přiletí všechny Minervy, a hádající se o vlastnictví tohoto jména, každá z nich žádá, aby právě jí byly dány připravené oběti: co budeme v takovém případě dělat my, slabá stvoření, a které straně spíše přičkneme právo na zbožný dar?

2. Možná totiž první, kterou jsme zmínili, řekne: Jméno Minerva je mé, mé je božství, to já jsem porodila Apollóna, já jsem porodila Dianu a z plodů mého lůna získalo nebe množství božstev a rozhojnila jsem počet bohů. Kdepak, odpoví pátá Minerva, ty, ty že to jsi? Ty, která jsi jako manželka a rodička tolikrát porušila svatost panenské čistoty? Cožpak nevidíš, že mezi všemi Kapitolany jsou Minervy panenské a že všichni umělci je zobrazují jako nevdané? Přestaň si tedy přisvojovat jméno, které ti podle práva nepatří. Vždyť já jsem Minerva pocházející od otce Pallanta a svědkem je mi sbor všech básníků, který mě označuje jako Pallas, podle jména mého otce.

3. Co to říkáš, odpoví druhá, slyšíc to, ty snad

ergone Minervium nomen tu feres parricida petulans et ex amoris incesti contaminatione polluta, quae dum te fucis atque artibus excolis meretriciis, etiam patris in te mentem furialibus plenam cupiditatibus excitasti? Perge igitur, aliud tibi quaere signum; nam mea res ista est, quam Nilus maximus fluminum aquis generavit ex liquidis et in virgineos habitus roris concretionem conduxit. Quodsi fidem inquiris facti, Aegyptios et ego testes dabo, quorum <sum> Neith lingua, Platonis testificante Timaeo.

4. Quid deinde arbitramur fore? Desistetne et illa Minervam se dicere, cui Coryphasiae nomen est vel ex Coryphae matris signo vel quod ex vertice summo Iovis parmam ferens emicuit atque armorum accincta terroribus? Aut illam, quae tertia est, cessuram patienter nomine? Et non dictis talibus habituram rationem sui et primarum adrogantiam refutaturam: itane tu audes maiestatem tibi mei nominis usurpare, si verum, ex caeno et ex gurgitibus prodita coagulataque limosis? Aut tibi tu alienam dignitatem adsumis deae, quae de vertice procreata mentiris te Iovis et rationem te esse mortalibus ineptissimis suades?

5. Ex capite <Iupiter> conceptos filios procreat? Et ut arma quae gestas procudi possint et fabricari, in verticis | f. 87 | ipsius cavo officina fabrilis fuit, incudes mallei fornaces folles carbones et forfices? At si verum est quod adseveras, rationem te esse, desiste tibi nomen id quod meum est vindicare: nam quam dicis

můžeš nést jméno Minerva, nestoudná otcovražedkyně, poskvrněná incestní láskou, která jsi líčením a způsoby prostitutek vzbudila vášnivou touhu po sobě samé dokonce v otcově mysli? Pryč s tebou tedy, najdi si pro sebe jiné označení; neboť toto je moje, té, kterou Nil, největší z řek, zplodil z průzračných vod a padáním rosy uvedl do panenského stavu. A jestliže chceš důkaz pravdivosti, poskytnu ti jako svědky Egyptány, v jejichž jazyce <jsem> Neith,⁴⁵⁸ jak dosvědčuje Platónův Tímáios.

4. Co si myslíme, že se stane dál? Přestane se jako Minerva označovat i ta, která má jméno Koryphasie, buď podle své matky jménem Korypha, nebo proto, že vyskočila z vrcholku Jovovy hlavy,⁴⁵⁹ nesouc štít a jsouc opásána děsivou zbrojí? Nebo snad ta, která je třetí, shovívavě upustí od toho jména? A nebude chtít hájit své nároky a odpovídat na zpupnost těch předchozích slovy: tak ty se odvažuješ přisvojovat si majestát mého jména, ty, která, pokud je to pravda, jsi povstala z bláta a ze špíny hlubin? Nebo ty si přisvojuješ božskou hodnost, ty, která lžeš, že ses narodila z Jovovy hlavy a hloupé lidi přesvědčuješ, že jsi rozum?

5. Jupiter snad rodí počaté děti z hlavy? A aby mohla být vykována a vyrobena zbroj, kterou nosíš, byla snad uvnitř v jeho lebce kovářská dílna s kladivy, formami, měchy, uhlíky a kleštěmi? A je-li pravda to, co tvrdíš, totiž že jsi rozum, přestaň tvrdit, že to jméno, které je mé, patří tobě: neboť rozum, o němž mluvíš, není

⁴⁵⁸ Tim. 21e.

⁴⁵⁹ Arnobius zde přízvisko Minervino odvozuje z řeckého označení pro hlavu – κορυφή.

ratio non est species numinis certa sed obscurarum intelligentia causarum.

6. Si ergo, ut diximus, officia nobis adeuntibus religiosa Minervae adsint quinque ac de huius nominis proprietate rixantes sibi quaeque desideret aut turis suffimenta libari aut ex pateris aureis inferia vina defundi, quo disceptatore, quo iudice controversias tollemus tantas? Aut quis quaesitor, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter personas huiusmodi aut vindicias iustas dare aut sacramenta conetur pronuntiare non iusta? Nonne potius ibit domum seseque abstinens ab negotiis talibus tutius esse arbitrabitur nihil horum contingere, ne aut uni dando quod omnium est inimicas efficiat ceteras aut stultitiae crimen incurrat, si id attribuat cunctis quod esse oportebat unius?

17.1 Possumus haec eadem de Mercuriis, Solibus, immo de aliis omnibus, quorum numeros tenditis et multiplicatis, expromere.

2. Sed satis est ex uno rationem in ceteris eandem esse scire, et ne forte prolixitas fastidium audientiae pariat, cessabimus ire per singula, ne dum vos arguimus nimietatis, loquacitatis inmodicae suscipiamus et nos culpam.

3. Quid dicitis o isti, qui ad deorum nos cultum membrorum laniatibus invitatis et suscipere nos cultum vestrorum compellitis numinum?

4. Possumus | f. 87b | difficiles non esse, si

určitým druhem božství, ale schopnost pochopení neznámých věcí.

6. Jestliže tedy, jak jsme řekli, ve chvíli, kdy přistoupíme k náboženským povinnostem, objeví se pět Minerv, hádajících se o vlastnictví toho jména, a jestliže každá z nich bude požadovat, aby jí byl poskytnut kadidlový dým a aby pro ni bylo vybito obětované víno ze zlatých misek, za pomoci jakého soudce a jakého rozhodčího máme vyřešit takový spor? Nebo jaký pozorovatel, jaký rozhodčí bude tak odvážný, aby – hledaje spravedlnost – se mezi takovými osobami postavil na něčí stranu a uznal něčí nárok za nespravedlivý? Nepůjde raději domů, a zdržuje se takových podniků, nebude pokládat za bezpečnější nezaplétat se do ničeho z těch věcí, aby si totiž tím, že jedné přizná to, co náleží všem, neudělal nepřátele z ostatních, nebo aby nebyl obviněn z hlouposti, jestliže by všem přiznal to, co mělo náležet jedné?

17.1 A totéž můžeme říci o Merkurech, Solech, ba dokonce o všech ostatních, jejichž počet rozšiřujete a zvětšujete.

2. Stačí však jeden případ, abychom poznali, že ve stejné situaci jsou i ostatní bohové, a aby snad zdlouhavost nevyvolala nechť poslouchat, upustíme od toho, abychom je procházeli jednotlivě, abychom, obviňující vás z přehnanosti, i my na sebe neuvrhli obvinění z nepřiměřené výmluvnosti.

3. Co říkáte, vy, kteří nás týráním tělesných údů vybízíte klanět se bohům a nutíte nás přijmout kult vašich bohů?

4. Mohli bychom se podrobit, kdyby nám jen

modo aliquid nobis dignum tanti nominis opinione monstretur.

5. Ostendite nobis Mercurium, sed unum: date Liberum, sed unum: unam Venerem atque unam similiter Dianam.

6. Nam esse Apollines quatuor aut tris Ioves numquam nobis facietis fidem, nec si testem ipsum citetis Iovem aut Pythium constituatis auctorem.

18.1 Sed ex diverso nescio quis: unde, inquit, scimus an explorata et cognita theologi scriptitarint, an ut visum est atque sedit libidinosa extulerint fictione?

2. Nihil istud ad causam, nec sermonis istius in eo est ratio constituta, utrumne res ita sint, theologorum ut indicant scripta, an aliter se habeant et multo dissociatae discrimine; nobis enim satis est rebus de publicatis loqui neque quaerere quid sit in vero sed refutare, convincere id quod in medio positum est atque opinatio concepit humana.

3. Sed si mendaces illi, vos veritas quae sit expeonite et inrefutabile aperite secretum.

4. Et qui fieri potis est remotis magisteriis litterarum? Quid est enim quod dici de immortalibus diis possit, quod non ex hominum [di] scriptis ad humanas pervenerit notiones? Aut quicquam vos ipsi de illorum ritibus potestis caerimoniisque narrare, quod relatum in litteras non sit et scriptorum commentariis publicatum?

5. Aut si ponderis existimatis nullius haec esse, aboleantur omnes libri quos de diis habetis

bylo možno ukázat něco, co by bylo takového jména hodno.

5. Ukažte nám Merkura, ale jednoho: dejte nám Libera, ale jednoho: jednu Venuši a stejně tak jednu Dianu.

6. Neboť nikdy nás nedonutíte věřit, že jsou čtyři Apollónové, tři Jovové, ani kdybyste si vzali za svědka samého Jova nebo se odvolali na autoritu Pýthijce.⁴⁶⁰

18.1 Oproti tomu někdo řekne: Odkud víme, zda teologové sepsali to, co je jisté a ověřené, nebo jen to, co si představovali a svévolně vymysleli?

2. To s naší věcí nemá co dělat a smysl naší řeči nespočívá v tom, abychom určili, zda je to tak, jak uvádějí spisy teologů, nebo jinak a zcela odlišně; vždyť nám stačí hovořit o obecných věcech a nehledat, co odpovídá skutečnosti, ale odmítat to a dokazovat lživost toho, co je obecně rozšířeno a vytvořeno lidskými domněnkami.

3. Ale jestliže oni jsou lháři, vy vysvětlíte, co je pravda, a odhalte nám tajemství, jež je nevyvratitelné.

4. A jak to lze udělat, když je odmítána autorita spisů? Vždyť co je možno říci o nesmrtelných bozích z toho, co by nevešlo do lidského vědomí ze spisů lidí? Nebo můžete vy sami vypovědět něco o jejich kultech, co by nebylo předáno prostřednictvím spisů a uvedeno ve známost v komentářích autorů?

5. Nebo jestliže se domníváte, že nemají žádný význam, ať jsou zničeny všechny knihy, které

⁴⁶⁰ Apollóna.

compositos theologorum, pontificum, nonnullorum etiam philosophiae deditorum; quinimmo potius fingamus ab exordio | f. 88 | mundi nullum aliquando mortalium commentum esse de diis quicquam: experiri volumus et cupimus scire, an muttire, an hiscere deorum in mentione possitis, an concipere eos mente quos in animis vestris nullius scripti informaverit notio.

6. Cum vero nomina et potentias illorum suggerentibus vobis libris addidicisse vos constet, iniquum est detrahere litteris his fidem quarum ea quae dicitis testimonio atque auctoritate firmatis.

19.1 Nisi forte haec falsa et ea quae a vobis dicuntur erunt vera. Quo argumento, quo signo? Cum enim homines utrique et qui haec et illa commentati sunt fuerint, et de rebus incertis ab utraque sit disputatum parte, adrogantis est dicere, id quod tibi placeat esse verum, quod vero animum laedit id libidinis et falsitatis arguere.

2. Per humani generis iura atque ipsius mortalitatis consortia, cum auditis et legitis ex illo atque ex illa matre deus ille est proditus, nonne animi vestri sensum tangit humanum nescio quid dici et ex terreni generis humilitate proficiscens?

3. Aut cum esse arbitramini vos ita, sollicitudinem concipitis nullam ne offensionis aliquid apud ipsos quicumque sunt contrahatis deos, quod ex turpi concubitu creditis atque ex seminis iactu ignoratam sibi ad lucem beneficiis obscenitatis egisse?

4. Nos enim, ne quis forte existimet ignorare,

máte, napsané teology, kněžími a také nemalým množstvím těch, kdo se věnují filosofii: nebo spíše dejme tomu, že od počátku světa nikdo ze smrtelníků nikdy nenapsal nic o bozích: chceme zjistit a toužíme vědět, zda byste mohli vyslovit či si v duchu představit cokoli ohledně bohů, aniž byste o nich měli ponětí z nějakého spisu.

6. Protože je však jisté, že vy jste se o jejich jménech a moci poučili z knih, je nespravedlivé upírat věrohodnost těm spisům, jejichž autoritou a svědectvím zaštiťujete to, co říkáte.

19.1 Ale možná je toto mylné, a to, co říkáte vy, je pravda. Na základě jakého argumentu, z jakého důvodu? Tedy proto, že ti, kdo říkali to či ono, byli lidé a obě strany diskutovaly o nejistých věcech, je pak zpupné říkat, že to, co se tobě líbí, je pravda, a že to, co tvou mysl zraňuje, je výmysl a lež.

2. Podle zákonů lidského rodu a jemu odpovídajících úsudků smrtelníků, když slyšíte a čtete: z onoho otce nebo z oné matky se narodil onen bůh; nenapadá vás, že se tu říká něco lidského, co vychází z nízkosti pozemšťanů?

3. Nebo když se domníváte, že to tak je, nemáte vůbec obavu, abyste nezpůsobili nějakou urážku bohům, ať už jsou jacíkoli, když věříte, že vyšli na světlo, jež jim bylo předtím neznámé, skrze hanebný styk a výron semene, v důsledku nemravnosti?

4. Aby se snad někdo nedomníval, že nevíme a

nescire, quid istius nominis conveniat dignitati, aut nativitatis expertes deos esse oportere censemus, aut si aliquos ortus || **f. 88b** | habent, ab domino rerum ac principe rationibus quas ipse novit, ipse, ducimus atque existimamus emissos, immaculatos castissimos puros, nescientes quae sit foeditas ista coeundi et usque ad illos ipsos principali procreatione finita.

20.1 At vero vos contra maiestatis inmemores et sublimitatis tantae eas illis adiungitis nativitates ortusque eos adscribitis quos ingeniis lautioribus homines et execrationi habeant et horrore.

2. Ex Ope, inquit, matre et ex genitore Saturno cum suis est gnatus Diespiter fratribus. Uxores enim dii habent atque in coniugalia foedera condicionibus veniunt ante quaesitis? Usu farreo coemptione genialis lectuli sacramenta condicunt? Habent speratas, habent pactas, habent interpositis stipulationibus sponsas?

3. Et quid de ipsis coniunctionibus loquimur, quando <audetis> et quosdam nuptias celebrasse et festas habuisse frequentias dicere et lusisse in his deas et, quod participes [et quid] fescenninorum non essent, perturbasse discordiis omnia et humano<rum> in posterum genus exitiorum sevisse discrimina?

neznáme, co přísluší velikosti toho jména, domníváme se, že buď jsou bohové prosti jakéhokoli počátku v podobě zrození, nebo, mají-li nějaký počátek, pak, jak vyvozujeme a domníváme se, vzešli z nejvyššího pána všech věcí z důvodů, které zná jen on sám, neposkvrnění, ctihodní, čistí, nevědoucí, co je ohavnost pohlavního styku, jež se jich netýkala ani poté, co bylo dokončeno prvotní stvoření.

20.1 Avšak vy, naopak, nepamětlivi jeho majestátu a tak veliké vyvýšenosti, jim přisuzujete takové zrození a takové počátky, jaké mají lidé čistého rozumu za prokletí a ohavnost.

2. Z matky Ops, říkáte, a z otce Saturna se narodil Diespiter se svými bratry. Mají snad bohové manželky a vstupují do manželských svazků za předem domluvených podmínek? Stvrzují pšeničným koláčem posvátnost manželského lůžka? Mají vyhlédnuté, domluvené, vzájemně danými sliby zajištěné nevěsty?⁴⁶¹

3. A proč mluvíme o smlouvách, když tvrdíte, že někteří bohové strojili svatby a hojně navštívené oslavy, na nichž se veselily bohyně, a že protože se neúčastnily fescennií,⁴⁶² narušily vše nesvorností a nakonec zasely zničující rozkoly i do lidského pokolení?⁴⁶³

⁴⁶¹ Arnobius zde zmiňuje tři formy uzavírání manželství u starých Římanů (*coemptio*, *confarreatio* a *usus*). Pro více informací viz Skřejpek. SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio : Právo a náboženství ve starověkém Římě*. 1. vyd. Praha : Vydavatelství 999, 1999. 281 s. ISBN: 80-901064-8-X, s. 123.

⁴⁶² Svatební písně.

⁴⁶³ Arnobius zde naráží na příběh, v němž bohyně Discordia (v řeckém originále Eris), nepozvána na svatbu, hodila před Junonu Venuši a Minervu zlaté jablko a vyvolala tímto mezi nimi spor.

21.1 Sed in ceteris forsitan minus huius eluceat turpitudinis foeditas. Ergone ille rector poli, pater deorum et hominum, supercilii nutu totum motans et tremefaciens caelum, ex viro concretus et femina est? Et nisi ambo <se> sexus in obscenas dissolverent copulatis corporibus voluptates, Iuppiter ille maximus non esset, et usque ad hos dies et regem numina non haberent et caelum sine domino staret?

2. Et quid Iovem miramur ex | f. 89 | feminae effusum dictitare vos alvo, quando auctores vestri et nutricem habuisse conscribunt et ex alieni uberis alimonia mox traditam retinuisse vitam? Quid dicitis o viri? Ergone, iterum dicam, tonans fulgens et fulminans et nubila terribilia conducens suxit fluenta mammarum, vagitum edidit, repsit atque ut fletum exponeret ineptissime tractum, crepitaculis obticuit auditis et ad somnos inductus est in mollissimis cunis iacens et vocibus delentis infractis?

3. O deorum adsertio religiosa, o amplitudinis metuendae venerabilem monstrans atque insinuans dignitatem! Sicine apud vos, quaeso, supernarum nascitur eminentia potestatum, his in lucem prodeunt generationibus dii vestri quibus asini porci canes, quibus immunda haec omnis conceptatur et genitur terrenarum proluvies bestiarum?

22.1 Nec contenti hos coetus gravitati attribuisse Saturniae, etiam ipsum regem mundi flagitiosius liberos procreasse quam ipse est natus atque editus praedicatis.

2. Ex Hyperiona, inquit, matre et ex Iove

21.1 Ale možná že v ostatních bozích je ohavnost této hanebnosti menší. Nebyl snad onen vládce nebes, otec bohů i lidí – kývnutím hlavy třesoucí celým nebem, jsa popuzen hněvem – stvořen z muže a ženy? A kdyby se oba neoddali hanebným vášním při tělesném pohlavním styku, nebyl by onen znamenitý Jupiter a až dodnes by bohové neměli krále a nebe by bylo bez pána?

2. Ale proč se divíme, když říkáte, že Jupiter se zrodil z ženského lůna, když vaši autoři píší, že měl i chůvu, a že krátce po narození byl vyživován z cizího prsu? Co říkáte, muži? Tedy, znovu zopakuji, ten který způsobuje hřmění, blesky a dunění, přivádí hrozivé mraky, ten sál to, co vytéká z prsů, plakal, lezl a když bez zjevné příčiny plakal, byl tišen zvukem chrastítek a usínal, leže v měkoučké kolébce, tišen konejšivými hlasy?

3. Ó jak zbožné tvrzení o bozích, ukazující jejich vznešenost a dávající tušit posvátnou bázeň! Cožpak se, ptám se, podle vašeho názoru právě takto rodí znamenitost nebeských mocností a vaši bohové přicházejí na svět stejnou cestou jako oslové, vepři a psi a celá tato nečistá záplava pozemských zvířat?

22.1 A nespokojeni s tím, že jste takové styky přiřkli vážnosti Saturnově, říkáte také, že sám král světa plodil potomky ještě ohavnějším způsobem, než byl sám zrozen a zplozen.

2. Z matky Hyperiony, říkáte, a z Jova vrhače

iaculatore fulminis Sol aureus et flagrantissimus natus est: ex Latona et eodem arquitenens Delius et silvarum agitatrix Diana: ex Leda et eodem [arquitenens Delius et silvarum] <fratres quibus> Graece Dioscoris nomen est: ex Alcmena et eodem Hercules ille Thebanus, quem clava pennisque tutata sunt: ex Semela atque ipso Liber, qui Bromius dicitur et ex femine iterum natus patris: ex ipso rursus et Maia Mercurius ore facundus et gestator adfabulum | **f. 89 b** | colubrarum.

3. Potest ulla gravior contumelia Iovi vestro infligi aut quicquam est aliud quod labefacet aut destruat deorum principis auctoritatem, quam quod eum creditis voluptatibus aliquando libidinis victum et in femineos appetitus inflammati pectoris incaluisse fervore?

4. Et quid regi Saturnio matrimoniis fuerat cum alienis rei? Nonne illi fuerat satis Iuno, nec sedare impetum cupiditatum in regina poterat numinum, cum nobilitas eam commendaret tanta, facies os dignitas et ulnarum nivei marmoreique candores? An uxore contentus haud una concubinis, pelicibus atque amiculis delectatus inpatientiam suam spargebat passim, ut babaecali adolescentes solent, salax deus, et canus ex infinitis corporibus flaccescentium voluptatum restituebat ardorem?

5. Quid dicitis o impii vel quas de vestro Iove opinionum confingitis foeditates? Ita non animadvertitis, non videtis, cuius eum notetis probri? Cuius criminis constituatis auctorem?

blesku se narodil zlatý a zářivý Sol (Slunce): z téhož otce a z Latony vzešel Délan⁴⁶⁴ s lukem a lesní lovkyně Diana: z Ledy a téhož otce se narodili <bratři, které> Řekové nazývají Dioskúrové: z Alkmény a z téhož se narodil onen thébský Herkules, jehož ochraňovala kůže a kyj: ze Semelé a rovněž téhož otce se narodil Liber, který je označován jako Bromius⁴⁶⁵ a narodil se prý z otcova stehna: dále pak z něj a Maie vzešel výmluvný Merkur, nositel krotkých hadů.⁴⁶⁶

3. Může být na vašeho Jova vržena nějaká horší urážka a existuje něco jiného, co by otřásl autoritou nejpřednějšího z bohů a poškodilo ji, než vaše přesvědčení o tom, že se někdy oddával zhýralým rozkoším a planul vášnivou touhou po ženách?

4. A co Saturnův král, co měl do činění s manželkami jiných? Cožpak mu nestačila Juno a nemohl uhasit svou touhu jen s královnou bohů, jíž se připisuje taková vznešenost, krásný zjev, tvář, důstojnost a sněhobílé, jakoby mramorové paže? Nebo, chlípny bůh, nespokojen jen s jedinou ženou, jak to činívají mladí prostopášníci, projevoval všude svou bujnost a oddával se rozkoším s milenkami, souložnicemi a nevěstkami, a jako šedovlasý obnovoval žár vyhaslých vášní nesčetnými milostnými spojeními?

5. Co říkáte, vy bezbožníci, nebo jaké ohavné názory si vymýšlíte o svém Jovovi? Nepozorujete snad, nevidíte, jakou hanbou ho špiníte? Jakého z něj činíte zločince? Nebo jaká

⁴⁶⁴ Apollón.

⁴⁶⁵ Jedno z epitet Liberových (Bakchových),

⁴⁶⁶ Arnobius naráží na jeden z atributů Merkurových – hůl omotanou dvěma hady.

Vel quas in eum labes flagitiorum, quantas
coacervetis infamias?

23.1 Ad libidinem homines proni atque ad
voluptatum blanditias naturae infirmitate
proclives adulteria tamen legibus vindicant et
capitalibus adficiunt eos poenis quos in aliena
comprehenderit foedera genialis se lectuli
expugnatione icisse.

2. Subessoris et adulteri persona cuius esset
turpitudinis, notae cuius, regnatorum
maximus nesciebat, et speculator ille, ut fama
est, bene meritorum ac pessime, quidnam
decretet se velle rationibus pectoris non
perspiciebat | **f. 90** | amissis.

3. Et tolerari forsitan malectractatio haec posset,
si eum saltem personis coniungeretis
conparibus, et adulter a vobis immortalium
constitueretur dearum. In humanis vero
corporibus quidnam, quaeso, inerat
pulchritudinis, quid decoris, quod inritare, quod
flectere oculos posset in se Iovis? Cutes viscera
pituita atque omnis illa proluvies intestinorum
sub involucris constituta, quam non modo
Lynceus ille penetrabili acie possit horrescere,
verum etiam quivis alter sola vel cogitatione
vitare.

4. O egregia merces culpae, o digna et pretiosa
dulcedo, propter quam Iuppiter maximus
cycnus fieret et taurus et candidorum
procreator ovorum.

24.1 Si aperire oculos mentis et veritatem

hanebná pochybení mu připisujete a jak ho
znectíváte?

23.1 Lidé náchylní k chlípnosti a kvůli
přirozené slabosti tíhnoucí ke smyslovým
požitkům, přesto pomocí zákonů omezují a
hrdelními tresty stíhají ty, které přistihnou při
poskvřňování cizího manželského lože.

2. Nevěděl snad nejvyšší vládce, jakou hanbu
má takový svůdce a cizoložník, nechápal snad
ten, který, jak se říká, dohlíží na pachatele
dobra i zla, co se sluší, pozbyv zdravého
roзумu.

3. A takové špatné jednání by snad ještě mohlo
být tolerováno, kdybyste si představovali, že se
spojuje alespoň se sobě rovnými, a kdybyste ho
líčili jako cizoložníka s nesmrtelnými
bohyněmi. Ale, ptám se, co krásného, co
půvabného je na lidských tělech, co by mohlo
zaujmout a přivábit pohled Jovův? Snad kůže,
vnitřnosti, hlen a všechna ta záplava střev,
skrytá uvnitř těla, které by mohly vyděsit nejen
Lyncea⁴⁶⁷ s jeho pronikavým zrakem, ale
vpravdě přimět i kdokoli dalšího, aby se jim
vyhnul už jen v myšlence.

4. Ó výtečná odměna za provinění, ó cenná a
znamenitá rozkoš, kvůli níž se nejvyšší Jupiter
stal býkem a labutí a snášel bílá vejce.⁴⁶⁸

24.1 Jestliže chcete otevřít oči svého ducha a

⁴⁶⁷ Jeden z Argonautů, vyznačující se neobyčejně ostrým zrakem.

⁴⁶⁸ Arnobius zde naráží na mytické milostné aféry Jovovy.

propriam intueri sine ulla vultis gratificatione privata, miseriarum omnium causas, quibus genus ut dicitis iamdudum <ad>flictatur humanum, ex huiusmodi repperietis opinationibus fluere quas habetis antiquitus de diis vestris et quas in melius reformare ante oculos posita veritate rennuitis.

2. Nam nos quidem quidnam de illis aliquando aut inconueniens sensimus aut conscriptionibus edidimus indecoris, ut in invidiam iaciantur nostram labores generis humani et commoditates quibus vivitur imminutae?

3. Numquid a nobis dicitur, ut ciconias, ut palumbes ex ovis esse progenitos quosdam deos? Numquid ex pelagi spuma et ex Caeli genitalibus amputatis Cythereiae Veneris concretum coaluisse candorem? Numquid parricidii causa vinctum esse Saturnum et abluui | **f. 90 b** | diebus statis, vinculorum ob ponderibus et levari? Numquid beneficio Curetum ab interitu servatum Iovem? Numquid expulisse regno patrem et alieni iuris imperium violentia et fraude tenuisse? Numquid pulsum a nobis senem Italorum delituisse in finibus, et quod tutus fuisset a filio, nomen Latio inposuisse pro munere?

4. Numquid incestas nuptias cum sorore Iovem ipsum dicimus fecisse nos, aut invitatum ad ius mensae pro suillis visceribus prolem nescium Lycaoniam pransitasse? Numquid altero claudum pede apud insulam Lemnum fabrilis

spatřit čistou pravdu bez jakéhokoli zaujetí, odhalíte, že příčiny všech zlých věcí, jimiž je odedávna, jak říkáte, sužován lidský rod, vycházejí z podobných představ, jaké už dávno máte o svých bozích, a které nechcete změnit k lepšímu ani pomocí pravdy, kterou máte před očima.

2. Vždyť copak jsme si o nich my kdy mysleli nevhodného, nebo co hanebného jsme o nich napsali ve spisech, že nám jsou předhazovány jako vina všechny nesnáze lidského pokolení a neustálé živoření, jímž je lidský život provázen?

3. Cožpak my říkáme, že stejně jako čápi, jako holubi se někteří bohové vylíhli z vajec? Že z mořské pěny a uříznutého Caelova pohlaví se zrodila Kyperská Venuše z bílé pěny? Že kvůli vraždě byl Saturnus spoután a ve stanovené dny je následně od tíhy pout osvobožován?⁴⁶⁹ Že Jupiter byl před smrtí zachráněn díky pomoci Kúrétů? Že z království vyhnal otce a uchvátil moc, která náležela jinému, násilně a podvodem? Že se vyhnáný stařec skryl v končinách italských, a protože byl v bezpečí před synem, daroval Latiu jméno?⁴⁷⁰

4. Cožpak my říkáme, že Jupiter se dvou sestrou provozoval incestní styky,⁴⁷¹ nebo že, byv pozván na hostinu, místo prasečích vnitřností jedl Lykáónova syna,⁴⁷² nevěda o tom? Že Vulkán, kulhající na jednu nohu,

⁴⁶⁹ Arnobius zde činí narážku na Saturnovo přemožení, spoutání a svržení do Tartaru.

⁴⁷⁰ Saturn bývá obvykle pokládán za jednoho z prvních vládců Latia.

⁴⁷¹ Míněno s Junonou.

⁴⁷² Podle pověsti Lykáón předložil v přestrojení přišedšímu Jupiterovi k jídlu vlastního syna, aby tak prozkoumal jeho božství. Jupiter rozhněvav se proměnil Lykáóna ve vlka.

opera exercuisse Vulcanum? Numquid cupidinis atque avaritiae causa, sicut canit Boeotius Pindarus, Aesculapium fulminis transfixum esse telo! Numquid Apollinem ditem factum eos ipsos reges quorum gazis fuerat locupletatus et donis ambiguitate fefellisse responsi?

5. Numquid furem Mercurium publicavimus nos? Nos esse Lavernam atque cum hoc simul fraudibus praesidere furtivis? Numquid ex nobis Myrtilus est auctor, qui Macari filiae Megaclonis ancillulas profitetur fuisse Musas? Numquid rege a Cyprio, cuius nomen Cinyras est, dictavimus meretriculam Venerem divorum in numero consecratam?

25.1 Quis ex reliquiis Pelopis compactum esse Palladium prodidit? Non vos? Quis Spartanum fuisse Martem? Non Epicharmus auctor vester? Quis in Thraciae finibus procreatum? Non Sophocles Atticus cunctis consentientibus theatri? Quis mensibus in Arcadia tribus et decem vinctum? Non Melae fluminis filius? Quis ei canes | f. 91 | ab Caribus, quis ab Scythis asinos immolari? Non principaliter cum ceteris Apollodorus? Quis dum genialibus insultat alienis haesisse in laqueis involutum? Non commentarii vestri? Non scaenae?

2. Numquid aliquando a nobis conscriptum est mercennariam deos servitute servisse, ut

provozoval kovářské řemeslo na ostrově Lémnu? Že kvůli lakotě a chtivosti, jak zpívá boiótský Pindaros,⁴⁷³ byl Asklépios zasažen bleskem? Že Apollón, zbohatnuv, klamal dvojznačnými odpověďmi ty krále, z jejichž pokladů se obohatil?

5. Cožpak jsme my rozhlásili, že Merkur byl zloděj? I to, že existuje Laverna a společně s ním je ochránkyní podvodů a zlodějství? Cožpak od nás pochází spisovatel Myrtilus, který tvrdí, že Múzy byly služkami Megakló, dcery Makariovy? Cožpak jsme my prohlásili, že nevěstka Venuše byla zahrnuta mezi bohy kyperským králem jménem Kinyras?⁴⁷⁴

25.1 Kdo sdělil, že Palladium bylo vytvořeno z ostatků Pelopových? Nebyli jste to vy? Kdo říká, že Mars byl Spartanem? Nebyl to váš autor Epicharmus?⁴⁷⁵ Kdo říká, že se narodil v Thrákii? Nebyl to Athéňan Sofoklés za souhlasu všech divadel? Kdo říká, že byl po třináct měsíců spoután v Arkádii? Nebyl to syn řeky Mely?⁴⁷⁶ Kdo říká, že mu Kárové obětují psy a Skythové osly? Nebyl především Apollodóros, spolu s ostatními? Kdo říká, že zatímco vnikl na cizí lůžko, zamotal se do nastražených sítí? Nebyly to vaše texty? Vaše divadelní scény?

2. Cožpak jsme my někdy napsali, že bohové sloužili jako otroci za mzdu, jako to činil

⁴⁷³ Řecký básník.

⁴⁷⁴ Kyperský král.

⁴⁷⁵ Řecký filosof a básník.

⁴⁷⁶ Míněn je Homér, který se podle některých tradic měl narodit v Iónii v blízkosti této řeky. Pro více informací viz ТЮЛИЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 220.

Herculem Sardibus amoris et petulantiae causa, ut Admeto Apollinem Delium, ut Laomedonti Troico Iovis fratrem, ut eidem sed cum patruo Pythium, ut coniugalia secreta miscentibus Minervam luminis ministram et lucernarum modulatricem?

3. Nonne ille vester est vates, qui Martem fecit et Venerem mortalium manibus vulneratos? Non ex vobis Panyassis unus est, qui ab Hercule Ditem patrem et reginam memorat sauciatam esse Iunonem? Non viraginem ab Ornyto caesam cruentatam vexatam Polemonis vestri indicant scripta? Non ab Hippocoontis liberis ipsum Sosibius Herculem cruciatum retulisse pronuntiat et inlati vulneris et doloris?

4. Apud insulam Cretam sepulturae esse mandatum Iovem nobis editum traditur? In Spartanis et Lacedaemoniis finibus nos dicimus conditos in cunis coalitos fratres? Noster ille est auctor, qui Patrocles Thurius scriptorum in titulis indicatur, qui tumulos memorat

Herkules v Sardách kvůli lásce a svévoli, jako Délský Apollón u Adméta, jako Jupiterův bratr pro trójského Láomedonta, jako Pýthijec⁴⁷⁷ sloužil téměř muži, ale se spolu svým strýcem, že Minerva pomáhala a držela světlo při tajnostech manželských spojení?

3. Není to váš básník, který vylíčil Marta a Venuši zraněné rukama smrtelníků?⁴⁷⁸ Není jedním z vás Panyassis,⁴⁷⁹ který připomíná, že otec Dis a královská Juno byli zraněni Herkulem? Nesdělují spisy vašeho Polemóna,⁴⁸⁰ že byla rekyně zbita, zkrvavena a ztýrána Ornytem?⁴⁸¹ Neříká snad Sósibios,⁴⁸² že sám Herkules byl týrán Hippokóontovými dětmi⁴⁸³ a utrpěl od nich bolestivá zranění?

4. Tradujeme snad my,⁴⁸⁴ že na ostrově Krétě byl uspořádán pohřeb Jovovi? Říkáme snad, že bratři, kteří byli spojeni od kolébky,⁴⁸⁵ byli uloženi do hrobů v končinách spartských a lakedaimónských? A je snad náš i onen autor, který se v názvech spisů označuje jako

⁴⁷⁷ Apollón.

⁴⁷⁸ Mars (Árés) a Venuše (Afrodité) byli raněni Diomédem.

⁴⁷⁹ Panyassis z Halikarnássu, epický básník období 5. století př. n. l.

⁴⁸⁰ Polemón, historik z 2. století n. l.

⁴⁸¹ Jeden z účastníků výpravy do Tróje.

⁴⁸² Sosibos, spartský historik žijící v období 5. stol. př. n. l.

⁴⁸³ Synové Hypokóontovi měli v konfrontaci Herkula zranit.

⁴⁸⁴ Autorem zmíněného podání, přestože Arnobius neuvádí konkrétní zdroj, je pravděpodobně Kallimachus z Kréty, pramen Klémentův. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 559, pozn. 188.

⁴⁸⁵ Kastor a Pollux.

reliquiasque Saturnias tellure in Sicula
containeri? Hieronymus, Plutarchus nostrarum
esse partium comprobatur, qui in Oetaeis
verticibus Herculem post morborum
comitialium ruinas dissolutum in cinerem
prodidit?

26.1 Nam quid de illis amoribus dicam quibus
in feminas sanctos incaluisse caelestes vestris
proditum litteris atque auctoribus continetur? |
f.91 b |

2. Numquid enim a nobis arguitur rex maris
Amphitritas Hippothoas Amymonas
Menalippas Alcyonas per furiosae cupiditatis
ardorem castimoniae virginitate privasse?

3. Numquid Apollo Latonius immaculatus ille,
castissimus atque purus Arsinoas Aethusas
Hypsipyilas Marpessas, Zeuxippas et Prothoas,
Daphnas et Steropas inconsulti pectoris
adpetisse fervoribus?

4. Numquid senex Saturnus iam dudum obsitus
canis atque annorum vetustate iam frigidus
nostris carminibus indicatur ab uxore in
adulterio comprehensus induisse formam feri et
sub pecoris specie hinnitibus evolavisse
iactatis?

5. Iuppiter ipse rex mundi nonne a vobis
infamis est isse per innumeras species et

thurijský Patroklés⁴⁸⁶ a který připomíná, že
ostatky a hrob Saturnův jsou zachovány
v sicilské zemi? Je snad možno dokázat, že k
nám patří také Hieronymos,⁴⁸⁷ stejně jako
Plútarchos, který sdělil, že se Herkules po
epileptických záchvatech spálil na popel na
oitských vrcholcích?

26.1 Nebo co mám říci o těch láskách, jimiž
planuli, jak tradují vaše spisy a vaši autoři,
nebešťané vůči ženám?

2. Je snad námi viněn mořský král z toho, že
v žáru divoké vášně zbavil panenské čistoty
Amfitritu, Hippothou, Amymonu, Melanippu a
Alkyónu?

3. Je snad námi obviňován onen neposkvrněný
Latonin Apollón, počestný, z toho, že se
v nerozumné vášni pokusil zmocnit Arsinoy,
Aethúsy, Hypsipyly, Marpessy, Zeuxippy a
Prothoy, Dafny a Steropy?

4. Cožpak se v našich písních sděluje, že stařec
Saturnus, již prošedivělý a již ztuhlý svým
stářím, přistížen svou manželkou při
cizoložství, vzal na sebe podobu zvířete a jako
kůň utekl s hlasitým ržáním?

5. A sám pán světa Jupiter, není mezi vámi
proslulý tím, že prošel mnoha podobami a

⁴⁸⁶ Autor připomínaný Klémentem Alexandrijským. Arnobius se na tomto místě dopouští chyby a zaměňuje Patrokla s Filochórem, jak uvádí ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 222, pozn. 7: „В данном месте Арнобий допускает ошибку. Климент сначала говорит о погребении Сатурна в Сицилии, ссылаясь при этом на Филохора, а непосредственно за этим у него идет сообщение о Патрокле и Софокле и их рассказах о Диоскурах.“

⁴⁸⁷ Filosof z řad peripatetiků. Pro podrobnější informace a případná různočtení viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 559, pozn. 191.

petulantis amoris flammam servilibus obumbravisse fallaciis?

6. Numquid a nobis aliquando conscriptus est, libidinosa ut perficeret furta, modo esse in aurum versus, modo in satyrum ludicrum, in draconem, in alitem, <in> taurum, et quod omnia genera contumeliarum transiliat, in formiculam parvulam, ut Clitoris videlicet filiam Myrmidonis ederet apud Thessalos matrem?

7. Quis illum in Alcumena novem noctibus fecit pervigilasse continuis? Non vos? Quis in amoribus desidem derelicta caeli statione iacuisse? Non vos?

8. Et sane adiungitis beneficia non parva, siquidem vobis deus Hercules natus est, qui in rebus huiusmodi patris sui transiret exuperaretque virtutes.

9. Ille noctibus vix novem unam potuit prolem extundere concinnare conpingere, at Hercules sanctus deus gnatas quinquaginta de Thestio nocte una perdocuit | f. 92 | et nomen virginitatis expeonere et genetricum pondera sustinere.

10. Quid quod non contenti feminei generis adtribuisse diis curas etiam sexus adiungitis adamatos ab his mares? Hylam nescio quis diligit, Hyacintho est alius occupatus, ille Pelopis desiderii flagrat, hic in Chrysippum suspirat ardentius, Catamitus rapitur deliciarum futurus et poculorum custos, et ut

skrýval tak plamen nestoudné lásky za pomoci ubohých podvodů?

6. Byl snad někdy takto námi popsán, že kvůli naplnění svých tajných smyslných žádostí se jednou proměnil ve zlato, jindy v hravého satyra, v hada, v ptáka, <v> býka, a – což převyšuje všechny ostatní hanebnosti – v maličkého mravenečka, aby tak učinil v Thessalii Kleitorovu dceru matkou Myrmidona?

7. Kdo z něj učinil toho, který probděl devět nocí v řadě s Alkménou? Nebyli jste to vy? Kdo jej tam nechal ležet a oddávat se lásce, opustivšího své místo v nebi? Nebyli jste to vy?

8. Ale jistě, spojujete s tím nemalá dobrodíní, neboť se tak narodil váš bůh Herkules, který v takových věcech předčil svého otce a překonal jeho úspěchy.

9. Ten dokázal za devět nocí sotva zplodit, stvořit, počít jediného potomka, ale posvátný bůh Herkules za jednu noc připravil o panenství a obtěžkal padesát dcer Thestiových.

10. Ba co více, nespokojení s tím, že bohům připisujete touhu po ženách, přidáváte k tomu také jejich lásku k mužům? Nevím kdo miluje Hyla,⁴⁸⁸ jiný je zaujat Hyakinthem,⁴⁸⁹ jeden plane touhou po Pelopovi⁴⁹⁰ a druhý vášnivě vzdychá po Chrýsippovi,⁴⁹¹ Catamitus⁴⁹² je unesen proto, aby dbal na číše i potěšení, a

⁴⁸⁸ Miláček a průvodce Héraklův.

⁴⁸⁹ Miláček Apollónův.

⁴⁹⁰ Pelops byl předmětem lásky Poseidónovy.

⁴⁹¹ Syn Pelopův.

⁴⁹² Vlastně Ganymédés, miláček Jovův. U Arnobia se vyskytuje pod oběma jmény.

Iovis dicatur pullus, in partibus Fabius aduritur
mollibus obsignaturque posticis.

27.1 Sed soli amant apud vos mares et femineo
sexui sua conservata est sanctitas? Nonne
vestris cautum est litteris, adamatum esse ab
Aurora Tithonum, arsisse in Endymionem
Lunam, Nereidem in Aeacum, in Achillis
genitorem Thetim, Proserpinam in Adonem,
matrem eius Cererem in Iasionem nescio quem
rusticanum et post Vulcanum Phaethontem
Martem in Anchisae nuptias ipsam illam
Venerem Aeneadam matrem et Romanae
dominationis auctorem?

2. Cum talia igitur vos probra et flagitiosa
prodigia non in unum aliquem nominatim sed
in omnem pariter superiorum gentem quam esse
vos remini sine ullius exceptione iaciatis,
audetis salva verecundia dicere, aut esse nos
impios aut vos pios, cum multo maiores ferant
a vobis offensas ex omnibus probris quae in
illorum maledicta conducitis quam
amplitudines et honores ex ritu atque officio
cultionis?

3. Aut enim falsa illa sunt cuncta quae sunt
prompta de singulis existimationem illorum
maiestatemque laedentia, et res digna omnino
est, propter quam dii funditus | **f. 92b** | genus
omne debeant abolere mortalium, aut si
explorata et vera sunt et sine ullis
dubitationibus comprehensa, ad eam perducitur
res summam, ut invitissimis vobis non generis

Fabiovi, aby byl nazván miláčkem Jupiterovým,
bylo na jeho měkkých zadních částech
vypáleno znamení.

27.1 Ale cožpak jen mužští bohové se u vás
oddávají lásce a ženské pohlaví zachovává
čistotu? Cožpak ve vašich spisech není
uvedeno, že se Aurora zamilovala do Tithóna,
že Luna vzplanula láskou k Endymiónovi,
Néreis k Aiákovi,⁴⁹³ Thetis k otci Achilleovu,
Proserpina k Adonisovi, její matka Ceres k
nějakému venkovanu Iasionovi⁴⁹⁴ a sama
Venuše, matka Aeneových potomků a
zakladatelka římské vlády, usilovala o Vulkána,
Faethonta a Marta a o sňatek s Anchisem?⁴⁹⁵

2. Když tedy takové hanebnosti a odporné činy
připisujete nejen někomu jmenovitě, ale shodně
a bez výjimky celému rodu nebešťanů, v jejichž
existenci věříte, jak se odvažujete beze studu
říkat, že my jsme bezbožní a vy jste zbožní,
když od vás skrze obvinění ze všech
hanebností, která vůči nim vznášíte, a která jste
na ně uvalili, dostávají mnohem více zlořečení
než uznání a úcty z kultu a bohoslužebných
obřadů?

3. Neboť toto všechno, co je o nich jednotlivě
známo a co uráží jejich majestát, je buď lživé a
zcela zaslouhuje, aby kvůli tomu bohové zničili
celé pokolení smrtelníků, nebo, jestliže je to
jisté a pravdivé, ověřené a bez jakýchkoli
pochybností, pak to vše vede dále k tomu, že
přestože se vám to vůbec nelíbí, my jsme
přesvědčeni, že takoví bohové nejsou z rodu

⁴⁹³ Syn Diův.

⁴⁹⁴ Syn Dia a Ělektry, který se zamiloval do Cerery (Démétér).

⁴⁹⁵ Otec Aeneův.

superi sed humani eos fuisse credamus.

28.1 Ubi enim nuptiae matrimonia puerperia nutrices artificia debilitates, ubi status capitis et condicio servitutis, ubi vulnera caedes cruor, ubi amores desideria voluptates, ubi omnis animorum adfectio ab inquietis perturbationibus veniens, necesse est divinum nihil istis esse, nec quod proprium caduci est generis et terrena fragilitatis praestantiori posse adhaerere naturae.

2. Quis est enim qui credat, si modo agnoscit ac percipit vis istius potentiae quae sit, aut genitabiles habuisse partes deum et abscisione foedissima privatum his esse, aut ex se proditas aliquando interceptisse proles et vinculorum coercitum poenis, aut cum patre quodammodo conseruisse bella civilia et cum iure abstinuisse regali, aut exterritum minoris metu vertisse exuperatum terga et tamquam fugitivum et exulem in summotis delituisse secretis?

3. Quis est, inquam, qui credat ad humanas adcubuisse deum mensas, interemptum avaritiae causa, fefellisse supplices ambiguitate responsi, praecellere in furtorum dolis, adulterasse servisse vulneratum esse et adamasse et per omnes libidinum formas incestarum cupiditatum circumegisse pellaciam?

4. Atquin omnia vos ista et fuisse et inesse in diis adseveratis vestris, neque ullam praetermittitis speciem vitiositatis maleficii lapsus quam non in convicium | f. 93 | numinum opinionum petulantia conferatis.

5. Aut igitur vobis quaerendi sunt dii alii in

nebeského, ale pozemského.

28.1 Kde jsou totiž svatby, manželství, porody, kojné, řemesla, postižení, kde existuje stav svobodný i otroctví, kde jsou zranění, vraždy, krveprolití, kde jsou lásky, touhy a vášně, kde se objevuje duševní pohnutí vznikající z bouřlivých vzrušení, tam nemůže být nic božského, a to, co je vlastní pokolení předurčenému k pádu a čemu je vlastní pozemská porušenost, se nemůže přiblížit vyšší přirozenosti.

2. Neboť kdo, jestliže rozpoznává a vidí jaká je síla této moci, uvěří tomu, že bůh měl pohlavní orgány a zbavil se jich ohavným uříznutím, nebo že někdy schovával potomky z něj zrozené a byl potrestán sputáním, nebo že vedl proti otci nějakým způsobem občanskou válku a připravil ho o královskou moc, nebo že přemožený bůh, obávaje se mladšího, se dal na útěk a jako uprchlík a vyhnanec se ukryl ve vzdáleném úkrytu?

3. Kdo, pravím, uvěří, že bůh přisedl k lidským hostinám, že byl zabit pro lakomství, že klamal své tazatele dvojznačnou odpovědí, vynikal v podvodech a zlodějství, cizoložil, byl otrokem, byl zraněn a zamilovával se a oddával se všem podobám neřestí, incestních tužeb a smilstva?

4. Avšak vy tvrdíte, že toto všechno činili a činí vaši bohové a neopomíjíte ani jeden druh zkaženosti, zločinu a pochybení, jež byste se svou bezuzdnou představivostí ve škodolibosti bohům nepřičkli.

5. Buď si tedy musíte hledat jiné bohy, jichž by

quos omnia ista non cadant – in quos enim haec cadunt, humani sunt generis atque terreni – aut si hi sunt tantummodo quorum nomina publicastis et mores, opinionibus tollitis vestris. Mortalia sunt enim quaecumque narratis.

29.1 Et possumus quidem hoc in loco omnis istos, nobis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transtulit, vel Nicagora Cyprio vel Pellaeo Leonte vel Cyrenensi Theodoro vel Hippone ac Diagora Meliis vel auctoribus aliis mille, qui scrupolosae diligentiae cura in lucem res abditas libertate ingenua protulerunt.

2. Possumus, inquam, si placet, et Iovis res gestas et Minervae experomere bella, virginis et Dianae, quibus dolis Liber Indorum affectaverit regnum, cuius fuerit condicionis Venus, cuius operae, cuius quaestus, matrimonium Magna cuius tenuerit Mater, quidnam spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit, unde Serapis Aegyptius, unde Isis, vel ex quibus causis appellatio ipsa concinnata sit nominum.

se se toto všechno netýkalo – neboť ti, jichž se tyto věci dotýkají, jsou totiž rodu lidského a pozemského – nebo, jestliže existují pouze ti bohové, jejichž jména a mravy jste vylíčili, ničíte je svými názory na ně. Protože všechno, co o nich vyprávíte, jsou záležitosti smrtelníků.

29.1 Na tomto místě můžeme ukázat, že všichni ti, které nám uvádíte a které nazýváte bohy, byli lidé, tím, že otevřeme Euhémera⁴⁹⁶ z Agrigenta, jehož knihy přeložil do latiny Ennius, aby se tak staly srozumitelnými pro všechny, nebo Nikágora z Kypru nebo Leonta z Pelly⁴⁹⁷ nebo Theodora z Kyrény⁴⁹⁸ nebo Hippóna a Diagora z Mélu⁴⁹⁹ nebo tisíce jiných autorů, kteří s pečlivostí a důkladností a s upřímnou přímočarostí vynesli na světlo skryté věci.

2. Můžeme, pravím, je-li libo, vyložit jak Jovovy činy, tak války Minervy a panenské Diany; vylíčit, jakými lstmi Liber uchvátil vládu nad Indy, jakou pozici měla Venuše, čím se zabývala a jaký z toho měla prospěch, jaké manželství uzavřela Velká Matka, jaké naděje a jakou vášeň pojala ke sličnému Attidovi, odkud pochází Egyptský Serapis a odkud Isis, nebo

⁴⁹⁶ Sicilský filosof, žijící na konci 4. století př. n. l., jehož dílo bylo do latiny přeloženo Enniem. Euhémeros zastával hypotézu, že řečtí bohové byli původně lidmi, již byli zbožštěni po své smrti za zásluhy a dobrodiní prokázaná lidstvu. Pro toto své tvrzení byl často nazýván bezbožným. McCracken se domnívá, že Arnobius mohl tuto informaci a stejně tak názory dané pasáže čerpat z Klémenta. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 562, pozn. 208. Sám si je vědom negativního stanoviska Tulliova (Tullius, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 97), nepolemizuje s ním však.

⁴⁹⁷ Současník Alexandra Makedonského, autor díla o egyptských božstvech.

⁴⁹⁸ Řecký filosof přelomu 4. a 3. století př. n. l

⁴⁹⁹ Básník a filosof 5. století př. n. l., žák Démokritův.

30.1 Sed non istam suscepimus in eo sermone quem facimus vel operulam vel voluntatem, ut ostendamus et publicemus quinam fuerint hi omnes.

2. Illud nobis propositum est, ut quoniam nos impios et inreligiosos vocatis, vos contra et deorum contenditis esse cultores, demonstrare atque in medio ponere, ab hominibus magis nullis ignominiosius eos tractari quam vobis. | **f. 93b** |

3. Quod si habere se ita ex ipsis maledictionibus promptum est, sequitur ut intellegi debeat vos superis stimulos indignationum furialium commovere, qui tam foedas de illis vel auditis vel creditis vel ignominiosas ipsi compingitis fabulas.

4. Non enim qui sollicite relegit et immaculatas hostias caedit, qui acervos turis dat concremandos igni, numina consentiendus est colere aut officia solus religionis implere.

5. Cultus verus in pectore est atque opinatio de dis digna, nec quicquam prodest inlatio sanguinis et cruoris, si credas de his ea quae non modo sint longe ab eorum dissita distantiaque natura, verum etiam labis et turpitudinis aliquid et maiestati eorum concilient et decori.

31.1 Interrogare enim vos libet et ad sermonis exigui responsionem vocare, utrumne gravius existimetis nullas caedere his hostias, quia putes naturam tantam neque velle neque appetere istas, an talia de his probra opinionum foeditate concipere quae cuiusvis animum in

z jakého důvodu vznikl zvyk nazývat je jmény.

30.1 Ale není naším cílem a záměrem ukazovat a vysvětlovat řečí, kterou vedeme, co byli zač tito všichni.

2. Protože nás nazýváte bezbožnými a nábožensky lhostejnými, a sebe naopak pokládáte za ctitele bohů, rozhodli jsme se ukázat a veřejně vyložit, že nikdo jiný nepojednává o bozích hanebněji než vy.

3. A jestliže je z hanobení samých jasné, že to tak je, je z toho třeba pochopit, že vy sami v bozích vyvoláváte hrozné rozhořčení, když o nich posloucháte takové hanebné a potupné básně, věříte jim, a dokonce je sami vytváříte.

4. Ne totiž ten, kdo starostlivě shromažďuje a obětuje čistá zvířata a přináší hromady kadidla, aby byly spáleny ohněm, má být považován za ctitele bohů, který jako jediný plní náboženské povinnosti.

5. Pravý kult tkví v srdci a spočívá v důstojném smýšlení o bozích, nikomu totiž neprospívají krvavé oběti, jestliže bys věřil o bozích tomu, co je nejen velmi vzdálené a cizí jejich přirozenosti, ale také je to hanobí a znectívá jejich velikost a slávu.

31.1 Rádi bychom se vás zeptali a požádali o odpověď na nepatrnou otázku, zda se domníváte, že je závažnější nepřinášet bohům žádné oběti proto, že se domníváte, že je jejich tak vznešená přirozenost ani nechce, ani nevyžaduje, nebo mít na ně kvůli pokřiveným

ultionis possint rabiem concitare?

2. Si rerum momenta pendantur, nullum repperias tam invidum iudicem, qui non criminosius aestimet maledictis insignibus cuiuspiam famam carpi quam a quoquam silentio praeteriri.

3. Hoc enim forsitan rationis existimari possit et credi, illud sacrilegae mentis est et desperatae in fictionibus caecitatis.

4. Si in caerimoniis vestris rebusque divinis *postulationibus*⁴³⁷ locus est et piaculi dicitur contracta esse | f. 94 | commissio, si per imprudentiae lapsum aut in verbo quispiam aut simpuvio deerrarit, aut si rursus in sollemnibus ludis curriculisque divinis commissum omnes statim in religiones clamatis sacras, si ludius constitit aut tibicen repente conticuit aut si patrimus ille qui vocitatur puer omiserit per ignorantiam lorum aut terram tenere non potuit: audetis abnuere in delictis tam gravibus violari semper a vobis deos, cum in levioribus causis irasci eos ipsi cum pernicie saepius confiteamini civitatis?

32.1 Sed poetarum, inquit, figmenta sunt haec omnia et ad voluptatem compositae lusiones. Non est quidem credibile homines minus brutos et vetustatis remotissimae vestigatores aut non eas inseruisse suis carminibus fabulas quae in notionibus

představám tak nízké a ostudné názory, že mohou v duši kohokoli vzbudit touhu po pomstě?

2. Jestliže bychom poměřili závažnost těchto stanovisek, nenašel bys žádného tak nespravedlivého soudce, který by neuznal, že nactiutrhaní zjevnými urážkami je zločinnější než přejití mlčením.

3. Pro to druhé totiž lze předpokládat rozumné důvody, to první je dokladem zločinné mysli a zoufalé slepoty mezi výmysly.

4. Jestliže je ve vašich obřadech a náboženských záležitostech nutno usmiřovat bohy a přinášet oběti, pak jestliže si někdo nevědomky splete slovo či obětní misku, nebo jestliže při posvátných hrách či závodech začnete všichni hned volat, že je to přestupek proti náboženství, když tanečník zůstane stát nebo pištec znenadání utichne, nebo onen chlapec, který je nazýván neosiřelým,⁵⁰⁰ pustí nevědomky uzdu či upadne na zem: odvažujete se popírat, že tak těžkými prohřešky jsou vámi bohové stále znectíváni, když zároveň sami přiznáváte, že velmi často z méně závažných příčin planou hněvem provázeným záhubou obce?

32.1 Ale, říkají, tohle všechno jsou výmysly básníků a hry složené pro pobavení. Není však věrohodné, že by lidé, kteří nejsou hloupí a zkoumají dávnou minulost, ty smyšlenky, které se uchovaly v lidských vzpomínkách a předávaly se posluchačům, do svých básní

⁴³⁷ Úprava Sabaeova.

⁵⁰⁰ Vlastně přísluhovač při některých obřadech a aktech, jež měly pro Římany náboženský význam, který mohl k obřadům přistoupit pouze tehdy, měl-li oba rodiče naživu.

hominum superessent atque in auribus collocatae aut ipsos sibi tantum licentiosi voluisse iuris adsciscere, ut confingerent per stultitiam res eas quae nec ab insania procul essent remotae et quae illis ab dis metum et periculum possent ab hominibus comparare.

2. Sed concedamus, ut dicitis, deformitatum tantarum concinnatores esse atque inventores poetas: immunes tamen ab deorum maletractatione nec sic estis, qui aut talia cessatis maleficia vindicare aut non legibus latis et severitate | **f. 94b** | poenarum tantae istis obviam temeritati constitutumque a vobis est ne quis posthac hominum id quod esset turpitudini proximum aut deorum indignum maiestatis loqueretur.

3. Quisquis enim patitur peccare peccantem, is vires sumministrat audaciae, et maioris contumeliae res est falsis quemquam notare atque insignire criminibus quam vera ingerere atque obiectare delicta. Quod enim sis dici et quod esse te sentias, morsum habet minorem, testimonio tacitae recognitionis infractum: illud vero acerbissime vulnerat quod inurit innocuos et quod decus nominis atque existimationis infamat.

33.1 Scribuntur dii vestri in tricliniis caelestibus atque in chalcidicis aureis cenitare, potare et ad ultimum fidibus et vocum modulatione mulceri.

2. Vos aures patientissimas commodatis nec iudicatis indignum voluptates attribui diis eas quibus corpora terrena fulciuntur et quas aures expetunt enervati pectoris dissolutione mollitae.

nezahrnuli nebo že by si sami chtěli přisvojit neomezené právo, aby si z hlouposti vymýšleli to, co nebylo daleko bláznovství a co v nich mohlo budit strach před bohy a nebezpečí odpovědnosti před lidmi.

2. Ale připusťme, jak říkáte, že strůjci a tvůrci takových ohavností jsou básníci: pak tedy přece ani vy nejste uchráněni od urážení bohů, protože za takové prohřešky netrestáte a vydáním zákonů a přísných trestů nebráníte takové opovážlivosti a neustanovili jste, aby v budoucnu nikdo z lidí neřikal o bozích nic ohavného a nehodného jejich vznešenosti.

3. Kdokoli totiž strpí, aby hříšník hřešil, ten ho podporuje v troufalosti, a mnohem větší urážkou je zneuctít někoho lživými obviněními a připisovat mu zločiny než poukazovat na skutečné přečiny a vytýkat je. Neboť jestliže jsi označován za takového, jaký jsi, a jestliže cítíš, že to tak je, přináší to menší utrpení, umenšené tichým souhlasem: mnohem trpčím příkořím však je zneuctít nevinné a pošpinit čistotu jejich jména a pověst.

33.1 Vaši bohové jsou popisováni tak, že hodují v nebesích na lehátkách ve zlatých sálech, že pijí a nakonec se těší ze zpěvu a hry na lry.

2. Vy to trpělivě posloucháte a nepokládáte za nedůstojné přisuzovat bohům takové rozkoše, jakými se povznášejí pozemská těla a jaké si žádají změkčilé a choulostivé uši.

3. Inducuntur ex his alii amatores, adulteri castitatis nec cum feminis tantum sed cum viris etiam propudiosos flagitiososque miscere concubitus.

4. Vobis nulla est cura | f. 95 | quid super rebus dicatur tantis, neque ullo saltem castigationis metu luxuriantium litterarum coercetis audaciam.

5. Per insanias, per furores orbare alii se et tamquam hostili de sanguine ita se proprio parricidio cruentare: sacrilegia vos illa miramini elata sublimiter, et quod poenis omnibus conveniebat plecti, ut animosius consurgat audacia, incentivo extollitis laudis.

6. Illi vulnera orbitatis ingemere et cum heulatus indecoris fata incusare crudelia: vos stupetis eloquentiae viribus, et quod penitus oportebat ex humani generis coalitu tolli, percensetis, ediscitis ac ne ulla intercidat oblivione curatis.

7. Vulnerari, vexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum: vobis illa est descriptio voluptati, atque ut scriptorum tantam defendatis audaciam, allegorias res illas et naturalis scientiae mentimini esse doctrinas.

34.1 Sed quid ego neglectas aliorum conqueror contumelias numinum?

2. Ipse ille Iuppiter, cuius vos nomen effari non sine metu decuit et totius corporis concussionem, amasio captus ab uxore describitur confiteri culpas suas, et vel<ut> demens ac nescius, quas amicalas coniugi, quas uxori anteposuerit pelices, obduratus inverecundia publicare: vos talia qui extulere prodigia poetarum esse

3. Někteří z nich jsou označováni jako milenci, ničitelé neposkvrněnosti, kteří se v hanebných a chlípných stycích spojují nejen se ženami, ale také s muži.

4. Vy vůbec nemáte starost, co se o takových věcech říká, ani strachem z trestu nemírníte opovázlivost zhýralých spisů.

5. Jiní se v šílenství a bláznovství činí sirotky a skrze otcovraždu se poskvřňují jakoby nepřátelskou krví: vy žasnete nad tak nesmírnými zločiny, a to, co by se slušelo potrestat všemi možnými tresty, vyvyšujete chválami, aby opovázlivost ještě zesílila.

6. Jiní oplakávají rány osiření a s kvílením obviňují krutý osud: vy žasnete nad silami výmluvnosti, a to, co by bylo třeba vymýtít ze společenství lidí, to procházíte, učíte se to a staráte se, aby to neupadlo v zapomnění.

7. Připomíná se, že jsou zraňováni, týráni, že mezi sebou vedou války plné lýtých a zuřivých bojů: popisování těchto věcí je pro vás požitkem, a abyste ubránili takovou smělost autorů, lžete, že jsou to alegorie a nauky přirozeného poznání.

34.1 Ale proč si stěžuji na nevšímavost vůči urážkám dalších bohů?

2. Sám onen Jupiter, jehož jméno by se nemělo vyslovovat beze strachu a chvění celého těla, je popisován, jak, přistižen svou manželkou při cizoložství, pošetile a nerozvázně přiznával svá provinění, sděloval, jaké milenky ve své vytrvalé nestydatosti upřednostňoval před manželkou: ty, kdo vykládají takové ohavnosti,

principes atque reges divinis ingeniis praeditos, capita esse memoratis sanctissima, tantumque ab officio religionum quas inducitis evolastis, ut gravioris ponderis | f. 95b | sint apud vos verba quibus <est> caelium violata sublimitas.

3. Ita ergo non decuit, si modo ullus deorum esset apud vos metus aut si esse illos uspiam praesumptionis certissimae confidentia crederetis, rogationibus, plebis scitis, consultorum senatus metu intercedere prohibere sancire, ne quis vellet de dis passim nisi quod esset plenum religionis effari?

4. Nec a vobis saltem istum meruerunt honorem, ut quibus expellitis a vobis eisdem ab his legibus propulsaretis iniurias?

5. Maiestatis sunt apud vos rei, qui de vestris sequius obmurmuraverint aliquid regibus.

6. Magistratum in ordinem redigere, senatorem aut convicio prosequi suis esse decrestis periculosissimum poenis.

7. Carmen malum conscribere, quo fama alterius coinquinetur et vita, decemviralibus scitis evadere noluitis inpune, ac ne vestras aures convicio aliquis petulantiore pulsaret, de atrocibus formulas constituistis iniuriis.

8. Soli di sunt apud vos superi inhonorati contemptibiles viles, in quos ius est a vobis datum quae quisque voluerit dicere, turpitudinum iacere quas libido confinxerit atque excogitaverit formas.

9. Et incuriam nobis intendere tam infamium non erubescitis numinum, cum sit rectius multo deos esse non credere quam esse illos tales talique existimatione sentire?

označujete za nejpřednější mezi básníky, hlavy pomazané, a tak jste se vzdělili od péče o své náboženství, že jsou pro vás mnohem důležitější slova, jimiž je urážena vznešenost nebešťanů.

3. Kdybyste měli alespoň nějaký strach z bohů, a kdybyste na základě pevného přesvědčení věřili, že bohové existují, neměli byste podporou zákonů, plebiscitu a respektu vůči usnesením senátu zabráňovat, zamezovat a zakazovat, aby někdo neuvážlivě říkal o bozích něco, co není plně v souladu s náboženstvím?

4. Myslíte si snad, že nezasluhují alespoň takovou úctu, aby je před urážkou chránily tytéž zákony, jakými chráníte sebe samé?

5. Proti majestátu se u vás proviní ti, kdo by na protest zamumlali něco o vašich králich.

6. Přísnými tresty jste ukázali, jak velice nebezpečné je ponížít úředníka nebo zhanobit senátora.

7. Sepsání urážlivé básně, v níž se očerňuje pověst nebo život druhého, jste na základě rozhodnutí decemvirů nechtěli nechat beztrestné, a aby někdo neurazil vaše uši troufalou urážkou, vydali jste ustanovení o hrubých křivdách.

8. Jen nebeští bohové jsou pro vás bez vážnosti, bezcenní, opovrženíhodní, ohledně nich jste dali každému právo říkat, co je libo, a připisovat jim hanebnosti, jaké si jen může vymyslet a vytvořit lidská svévole.

9. A nám se nestydíte předhazovat, že se nestaráme o tak neblaze proslulá božstva, když by bylo mnohem lepší nevěřit, že takoví bohové existují, než se domnívat, že takoví jsou a mít na ně takový názor?

35.1 Sed poetis tantummodo licere voluistis indignas de dis fabulas et flagitiosa ludibria comminisci?

2. Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa mimorum atque exoleti generis multitudo?

3. Nonne ad usum | f. 96 | quaestus sui abutuntur dis vestris et lenocinia voluptatum ex iniuriis adtrahunt contumeliisque divinis?

4. Sedent in spectaculis publicis sacerdotum omnium magistratumque collegia, pontifices maximi et maximi curiones, sedent quindecimviri laureati et diales cum apicibus flamines, sedent interpretes augures divinae mentis et voluntatis, nec non et castae virgines, perpetui nutrices et conservatrices ignis, sedet cunctus populus et senatus, consulatibus functi patres, dis proximi atque augustissimi reges: et quod nefarium esset auditu, gentis illa genetrix Martiae, regnatoris et populi procreatrix amans saltatur Venus et per adfectus omnes meretriciae vilitatis inpudica exprimitur imitatione bacchari.

5. Saltatur et Magna sacris compta cum infulis Mater et contra decus aetatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexum flagitiosa fingitur adpetitione gestire, nec non et illa proles Iovis Sophoclis in Trachiniis Hercules pestiferi tegminis circumretitus indagine miserabiles edere inducitur heulatus, violentia doloris frangi atque in ultimam tabem diffluentium viscerum maceratione consumi.

35.1 Avšak pouze básníkům jste dovolili vytvářet o bozích nedůstojné básně a nestydatě se jim vysmívat?

2. Co dělají vaši pantomimové, co herci, co ono množství mimů a různých výstředníků?

3. Nezneužívají snad vaše bohy ve svůj prospěch a nevyužívají urážky a hanění bohů, aby jimi docílili pobavení diváků?

4. Na veřejných představeních sedí kolegia všech kněží a úředníků, nejvyšší kněží a přední kněží kurií, sedí tam patnáctičlenný kněžský sbor ověnčený vavříny⁵⁰¹ a Diovi flaminové s kněžskými čepicemi,⁵⁰² sedí tam augurové, vykladači božské mysli a vůle a nechybějí ani nevinné panny, udržovatelky a ochránitelky věčného ohně,⁵⁰³ sedí tam celý senát a všechen lid, otcové, kteří byli předtím konzuly, bohům blízcí a nejvznešenější králové: a, což je ohavné na poslech, tančí Martova matka a zakladatelka královského lidu, Venuše, a je zobrazována, jak se v nevázané nestydatosti nevěstky oddává veškeré vášni a hýření.

5. Tančí i Velká Matka, ozdobená posvátnými stužkami, ona pessinuntská Dindyméné,⁵⁰⁴ proti slušnosti doby zobrazovaná, jak se v milostném objetí s pastýřem krav poddává hanebným touhám, také v Sofoklových Trachiňankách se ukazuje, jak Jovův syn Herkules, zahalený zhoubným pláštěm, vydává žalostné sténání, je týrán silnou bolestí a umírá s vnitřnostmi rozežranými do posledního

⁵⁰¹ Kněžské kolegium mající na starost dozor nad Sibyllinými knihami.

⁵⁰² Typická kněžská čapka, obvykle z jehněčí kůže.

⁵⁰³ Míněny jsou Vestálky, jež měly povinnost udržovat věčný oheň v chrámu bohyně Vesty.

⁵⁰⁴ Míněna je opět Kybelé.

6. Quin et ille in fabulis maximus ipse regnator poli sine ulla nominis maiestatisque formidine adulterorum agere introducitur partes, atque [formidine] ut fallere castitatem alienarum possit familias matrum, ora immutare pellacia et in species coniugum | **f. 96b** | subditivi corporis simulatione succedere.

36.1 Nec satis haec culpa est. Etiam mimis et scurrilibus ludicris sanctissimorum personae interponuntur deorum, et ut spectatoribus vacuis risus possit atque hilaritas excitari, iocularibus feriuntur cavillationibus numina: conclamant et adsurgunt theatra, caveae omnes concrepant fragoribus atque plausu, et quod nullis possit satisfactionibus expiari, exoletis atque inrisoribus numinum dona instituuntur et munera, ab officiis otium publicis, immunitas et vacatio cum coronis.

2. Et audetis post ista mirari unde oriantur haec mala quibus inundatur et premitur sine ulla intermissione mortalitas, cum omnis res eas quibus sunt involuta probra numinum et maledictionis elogia et cotidie referatis et ediscatis cotidie, et si quando animum desidem otiosis vultis alucinationibus occupari, dies vobis poscatis dari et sine ullis intermissionibus exhiberi.

3. Quod si haberet vos aliqua vestris pro religionibus indignatio, has potius litteras, hos exurere debuistis olim libros, [istos] demoliri, dissolvere theatra haec potius, in quibus infamiae numinum propudiosis cotidie

kousku.

6. Ano, ve hrách je uváděn i sám nejvyšší vládce světa, bez jakéhokoli strachu z jeho jména či majestátu, vystupuje v roli cizoložníka, a aby oklamal cizí počestné manželky, mění svůj vzhled a bere na sebe podobu jejich manželů.⁵⁰⁵

36.1 Ale ani tento zločin nestačí. Také v mimických a komediálních představeních jsou představovány osobnosti posvátných bohů, a aby se znudění diváci mohli zasmát a pobavit, jsou bohové častováni uštěpačnými poznámkami: diváci křičí a vstávají a v hledišti se ozývá praskání a potlesk a – což nemůže být nijak ospravedlněno – pro ty, kdo hanobí bohy a vysmívají se jim, se chystají dary a odměny, úlevy od vojenské služby a daní, další výhody a věnce.

2. A po tom všem se odvažujete divit se, odkud přichází všechno to zlo, jímž jsou smrtelníci neustále zahrnováni a trýzněni, když všechny ty věci, obsahující hanebná jednání bohů a potupné výroky, každodenně opakujete a učíte se je, a jestliže někdy chcete, aby se znuděná duše zaměstnávala zbytečnými představami, požadujete, aby vám byly stanoveny dny, kdy by se hrálo bez přerušení.

3. A kdybyste byli nějak pohoršeni kvůli svému náboženství, museli byste už dávno spálit ty spisy, zničit knihy, zbourat divadla, v nichž se v nestoudných představeních každý den předvádí urážení bohů.

⁵⁰⁵ Arnobius zde naráží na známou Jovovu aféru, kdy vstoupil na lože Alkménino, vzav na sebe podobu jejího manžela.

publicantur in fabulis.

4. Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? Cur immaniter conventicula dirui? In quibus summus oratur deus, pax cunctis et venia postulatur magistratibus exercitibus regibus familiaribus inimicis, adhuc vitam degentibus et resolutis corporum vincione; in quibus aliud auditur nihil | f. 97 | nisi quod humanos faciat, nisi quod mites verecundos pudicos castos, familiaris communicatores rei et cum omnibus quos solidet germanitatis necessitudine copulatos.

37.1 Verum ita se res habet, ut quoniam plurimum gladiis et potestate valetis ferri, anteire vos etiam veritatis scientia iudicetis, et esse pro diis pios, quorum potentias primi opinionum obscenitate foedastis.

2. Hoc in loco, si ferocitas vestra permittit et rabies patitur, illud nobis ut respondeatis oramus, utrumne iras cadere in naturam existimetis deorum an ab adfectibus his longe divinam esse beatitudinem disiugatam.⁴³⁸

3. Nam si concipiunt has faces et motibus exasperantur irarum, sicut vestrae opinioniones ferunt – nam saepe illos dicitis et propter ludos minus sollicite factos et propter praesules non probatos et propter quaedam spatiola defanata et propter caerimonias non rite perfectas tremoribus infremuisse terrarum et contagione pestilentiae conrupisse auras temporum luctuosa cum populi vastitate – sequitur ut intellegi debeat iracundias non parvas ex opinionibus eos continere praedictis.

4. Proč však naše spisy zasluhují, aby byly spáleny? Proč jsou naše shromáždění zuřivě rozháňena? Ta, na nichž je vzýván nejvyšší Bůh, kde se vyprošuje pokoj a milosrdenství pro všechny úředníky, vojska, krále, přátele i nepřátele, pro ty kdo ještě žijí, i ty, kdo již byli vysvobozeni z tělesných pout; na nichž není k slyšet nic jiného, než to, co dělá lidi laskavými, milými, skromnými, cudnými, sdílejícími přátelství a spojenými se všemi pevnou bratrskou sounáležitostí.

37.1 Vpravdě je to tak, že se, protože vládnete mocnými zbraněmi, domníváte, že vynikáte také v poznání pravdy a že jste zbožní před bohy, ač jste především vy poskvrnili jejich moc hanebnými smyšlenkami.

2. Na tomto místě, jestliže to vaše zuřivost dovolí a vaše šílenství strpí, prosíme, abyste nám odpověděli, zda se domníváte, že hněv je vlastní přirozenosti bohů, nebo že je božská blaženost takové vášně zcela prostá?

3. Neboť jestliže se nechávají rozněcovat a ovládat hněvem, jak je patrné z vašich názorů – říkáte totiž, že tu kvůli méně pečlivě uspořádaným hrám, tu kvůli špatným vládcům, tu kvůli jakési znesvěcené svatyňce, tu kvůli nesprávně vykonaným obřadům rozpoutali zemětřesení a vzduchem roznesli mor pro záhubu lidu – z toho nutně plyne, že musí projevovat nemalý hněv kvůli výše uvedeným názorům na ně.

⁴³⁸ „Qui hunc librum usque ad hanc lineam perlegit, nuntium mihi scribat: homo.classicus[at]seznam.cz. Unam cerevisiam a me accipiet.“

4. Quod si datur, et illud necessario consequens, miserias has omnis quibus olim genus accumulatur humanum ab huiusmodi fluere fictionibus; quodsi ab his causis indignatio proficiscitur numinum, miseriarum tantarum vos estis auctores, qui animos caelitum non cessatis offendere et ultionis in rabiem concitare. Sin autem | f. 97b | ab huiusmodi furiis deorum est genus immune neque quid sit irasci dii omnino noverunt, et nobis ergo irasci sine ulla ratione dicuntur, qui ira quid sit ignorant et ab eius comptu et permixtione sunt absoluti. [Neque enim fieri per rerum naturam potest, ut quod unum est fiat duo et in diversas res eat unitas ingenita simplicitate divisa].⁴³⁹

4. Jestliže toto připouštíme, pak z toho nutně plyne, že všechna ta neštěstí, která postihují lidské pokolení, pocházejí z takovýchto smyšlenek; jestliže z těchto důvodů přichází hněv bohů, pak jste vy původci všech takových neštěstí, protože neustále urážíte nebešťany a vzbuzujete v nich touhu po kruté pomstě. Jestliže je však rod bohů prostý takového běsnění a bohové vůbec nevědí, co to znamená hněvat se, pak se také nesmyslně tvrdí, že se na nás hněvají, protože nevědí, co je to hněv, a jsou svobodní od jeho vlivu a projevů. [Nemůže se totiž skrze přirozenost věcí stát, že by se to, co je jedno, stalo dvojnásobkem a že by po rozdělení vrozené jednoduchosti jednota vešla do různých věcí].

⁴³⁹ Někteří badatelé se domnívají, že slova v závorce nepatří do závěru čtvrté knihy. Například Orelli je zařazuje do oddílu IV, 13. Bryce a Campbell se domnívají, že závěrečné věty jsou zde na svém místě a zdůrazňují skutečnost, že bohové, již nemohou pociťovat hněv, se zároveň také nemohou hněvat na křesťany. Pro více informací k této problematice viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 566, pozn. 248.

7.5 Kniha pátá

1.1 Esto: ab ludentibus poetis cuncta illa sint prodita et <inlata> immortalibus diis probra. Quid? Illa, quae historiae continent graves seriae curiosae quaeque in arcanis mysteriis traditis, poetarum sunt excogitata lascivia?

2. Quae si vobis viderentur ineptiarum talium fabulae, neque in usu retineretis quaedam suo neque per cursus annuos laetitia exerceretis ut festas neque ut rerum simulacra gestarum sacrorum conservaretis in ritibus.

3. Ex quibus tam multis unum interim ponam moderaminis temperamentum secutus, in quo stolidus et imprudens ipse ille inducitur Iuppiter, verborum ambiguitatibus lusus.

4. In secundo Antiatis libro – ne quis forte nos aestimet concinnare per calumnias crimina – talis perscripta est fabula: Numam illum regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet essetque illi cupido noscendi, Egeriae monitu castos duodecim iuvenes apud aquam celasse cum vinculis, ut cum Faunus et Martius Picus ad id locorum venissent haustum – nam illis aquandi | **f. 98** | sollemne iter hac fuit – invaderent constringerent conligerent.

5. Sed quo res fieri expeditius posset, regem

1.1 Budiž: všechny ony urážky byly nesmrtelným bohům přičteny a připsány hravými básníky. Ale co vážné příběhy, jež starostlivě dále předáváte v tajemných mystériích, to jsou také rozvernosti básníků?

2. Kdyby se vám zdálo, že tyto příběhy jsou pošetilé, sotva byste některých stále využívali, ani byste na nich nezakládali každoroční radostné slavnosti, ani byste je neuchovávali ve svých posvátných obřadech jako symbolický předobraz konaných obřadů.

3. Z nich, z toho velkého množství, uvedu, drže se přiměřené míry, jen jeden příběh, v němž je sám Jupiter představen jako neprozíravý a hloupý, uváděný v omyl nejednoznačností slov.

4. V druhé knize Antiatově,⁵⁰⁶ aby se snad někdo nedomníval, že obviňujeme skrze pomluvy, je zapsán následující příběh: slavný král Numa, nevěda, jaká očista má následovat po úderu blesku,⁵⁰⁷ toužil to zjistit, na radu Egerie⁵⁰⁸ schoval dvanáct nevinných chlapců s pouty u pramene, aby, až by na to místo přišli pít Faunus a Martův Píkus,⁵⁰⁹ neboť sem obvykle přicházeli pro vodu, je napadli, zajali a spoutali.

5. Avšak aby ta věc mohla proběhnout

⁵⁰⁶ Valerius Antias, římský historik, žijící v 1. století př. n. l., autor díla označovaného jako *Annales*, jež zahrnovalo minimálně 75 knih.

⁵⁰⁷ Zasažení určitého místa bleskem bylo v římském náboženství chápáno jako špatné znamení dokládající hněv bohů a jako takové muselo být také umiřováno předepsanými rituálními úkony.

⁵⁰⁸ Nymfa a prorokyně, žena a rádkyně římského krále Numy.

⁵⁰⁹ Lesní božstvo pojmenované jako Martovo proto, že podle pověsti byl přeměněn v datla (*picus*), který byl pokládán za svaté zvíře Martovo. Viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 239.

pocula non parvi numeri vino mulsoque complexisse circaque accessus fontis insidiosam venturis opposuisse fallaciam.

6. Illos more de solito bibendi adpetitione correptos ad hospitia nota venisse. Sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus anteposuisse res novas, invasisse aviditer, dulcedine potionis captos hausisse plus nimio, obdormivisse factos graves; tum bis senos incubuisse sopitis, iniecissee madidatis vincla, expergitosque illos statim perdocusse regem quibus ad terras modis Iuppiter posset et sacrificiis elici, et accepta regem scientia rem in Aventino fecisse divinam, elexisse ad terras Iovem ab eo que quaesisset ritum procurationis <et> morem.

7. Iovem diu cunctatum: „Expiabis“ – dixit capite fulgurita“; regem respondisse: „Caepicio“; Iovem rursus: „humano“; rettulisse regem: „sed capillo“; deum contra: „Animali“; „<Maena>“ subiecisse Pompilium.

8. Tunc ambiguis Iovem propositionibus captum extulisse hanc vocem: „Decepisti me Numa; nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, non maena capillo caepicio: quoniam me tamen tua circumvenit astutia, quem voluisti habeto morem et his rebus quas pectus es procurationem semper suscipies fulguritorum.“

2.1 Quid primum, quid ultimum vel exsequatur animus | f. 98b | vel conticiscat, nec facile dictu

snadněji, nechal král naplnit nemalý počet nádob vínem a medovinou a postavit je u přístupu k prameni jako léčku na ty, kdo měli přijít.

6. Oni, chtějíce se jako obvykle napít, přišli na známé místo. Ale když spatřili poháry plné voňavých tekutin, upřednostnili nové před dřívějším, a zaujati sladkým nápojem, vypili přespříliš a unavení usnuli; tu vpadlo dvakrát šest chlapců mezi spáče a spoutali opilce a ti, když se probudili, hned sdělili králi, jakým způsobem a jakými oběťmi je možno přilákat na zemi Jupitera, a když se to král dověděl, vykonal posvátný obřad na Aventinu, přilákal na zemi Jova a zeptal se ho na způsob očištění toho, co bylo zasaženo bleskem.

7. Jupiter, dlouho váhaje, pravil: „hlavou budeš moci očistit, co bylo zasaženo bleskem“; král odpověděl: „hlavičkou cibule.“ Jupiter na to: „lidskou“; král opáčil: „vlasy“; bůh odvětil: „hlavou živého tvora“; a Pompilius navrhl: „ryby.“⁵¹⁰

8. Tu Jupiter, zmaten nejednoznačnými slovy, pozvedl hlas a řekl: „Oklamal jsi mě, Numo; neboť jsem ustanovil, aby mi za to, co bylo zasaženo bleskem, byly přinášeny lidské hlavy, ne ryby, vlasy a cibule: protože mě nicméně oklamala tvá vchytralost, ať se stane, jak sis přál, a těmi věcmi, které jsi určil, budeš vždy vykonávat očištění toho, co bylo zasaženo bleskem.“

2.1 Co především a vposledu musí rozum stanovit, či přejít mlčením, není snadné říci a

⁵¹⁰ Maena – malá mořská ryba, obvyklý pokrm chudých lidí, která byla také přinášena jako oběť podsvětním božstvům.

est neque ullis considerationibus expeditum. Ita enim sunt omnia et excogitata et comparata derisui, ut sit vobis conitendum falsa ut credantur haec esse, etiam si sint vera, quam optinere velle pro veris et velut quiddam mirabile non sine ipsius numinis insinuare contemptu.

2. Quid enim dicitis o isti? Credimusne illum Faunum et Martium Picum, si ex numero sunt deorum et ex illa perpetua immortalique natura, sitis aliquando ariditate siccatos atque, ut aestum possent inrigare venarum, fluentia isse per fontium? Credimusne captos mero et dulcedine inlectos mulsi tamdiu se poculis ingurgitavisse fallacibus, ut usque ad ebrietatis periculum veniretur? Credimusne vinctos somno atque altissimi soporis oblivione demersos vincendi copiam sui animalibus praeuisse terrenis?

3. Quibus deinde partibus vinculorum illae iniectae sunt nexiones? Soliditatis habebant quicquam aut ex duris ossibus informatae fuerant eorum manus, quae constringi laqueis et nodorum possent inligationibus coerceri?

4. Non enim requiro, non exigo, an aliquid potuerint fari ebrietatis alienatione nutantes, an Iove invito vel potius nescio protrahendi ad terras eius ritum quisquam potuerit publicare: illud solum audire desidero, cur si Faunus et Picus sunt divini generis et potestatis, non ipsi potius edidere quaerenti id quod ab ipso Iove periculosius Numa cupiebat audire. | f. 99 |

5. An numquid Iuppiter solus huius rei scientiam noverat? Ad ipsum enim decidunt fulmina, ut inminentia procurare alicuius debeat scientiae disciplina? An cum ipse iaculetur hos ignes, aliorum sit operis scire

vyjasnit nějakými úvahami. Vždyť je to vše natolik vymyšlené a k smíchu, že musíte více usilovat o to, aby to bylo pokládáno za lživé, i kdyby to bylo pravdivé, než dokazovat, že je to pravdivé a vydávat to za něco podivuhodného, aniž by bylo samo božstvo poníženo.

2. Co říkáte, vy? Máme snad věřit, že onen Faunus a Martův Pikus, pokud patří mezi bohy a mají onu věčnou a nesmrtelnou přirozenost, byli někdy stíženi žízní a vyprahlostí, že přišli k tekoucím pramenům, aby mohli uhasit svůj vnitřní žár? Máme snad věřit, že zaujati vínem a opojeni sladkostí předkládaných nápojů, tak dlouho pili z nastražených pohárů, až dospěli do nebezpečí opilosti? Máme snad věřit, že přemoženi spánkem a pohrouženi do hlubokého zapomnění, poskytli pozemským tvorům příležitost, aby je svázali?

3. Na které údy jim tedy byla vložena pouta? Byly jejich ruce pevné a skládaly se z kostí, že mohly být svázány smyčkami a zkroceny pouty?

4. Nehledám a nezkoumám, zda mohli vůbec něco říkat, kymácejíce se v opilosti, nebo zda proti vůli Jovově, či spíše bez jeho vědomí, mohl někdo vyzradit způsob jak ho přivést na zem: to jediné si přeji slyšet: jestliže Faunus i Pikus jsou bohové a mají božskou moc, proč spíše oni tazateli nezjevili to, co toužil nikoli bez nebezpečí Numa slyšet od samotného Jova.

5. Nebo to snad věděl jediný Jupiter? Vždyť od něj vycházejí blesky, aby bylo pomocí hrozby ochráněno nějaké poznání? Nebo, protože on sám vrhá ony ohně, je záležitostí jiných vědět, jakými způsoby se sluší uklidňovat jeho hněv a

quibus modis conveniat iras eius atque animos temperare? Etenim revera stultissimum credere est, ipsum remedia scire, quibus averti possint ea quae per fulminis iactum in humanis fieri constituerit rebus. Hoc est enim dicere: illo ritus genere meas iras placabitis, et si quando per fulgura significavero aliquid imminere, facite hoc et illud, <ut> quod fieri statui inane fiat et vacuum et sacrorum <vi> vanescat.

3.1 Sed concedamus, ut dicitur, ipsum adversum se Iovem remedia scisse atque artes quibus iri obviam suis significationibus conveniret: etiamne credemus deum numinis tanti tractum esse ad terras et in verrucula collis unius cum homunculo stantem altercabilem conseruisse sermonem?

2. Et quanam illa, quaeso, divina res fuit quae ab impetu rerum tanto Iovem compulsi avocari et mortalium sese denuntiationibus sistere? Mola salsa, tus, sanguis, verbenarum suffitio et nominum terribilium fremores? Et potentiora quam Iuppiter fuerunt haec omnia, ut eum compellerent invitum parere praeceptis aut voluntarium sese circumventionibus tradere?

3. Quid? Quod sequitur fidem sumet, [aut] tam improvidum fuisse Saturnium, ut aut ea proponeret quorum ambagibus ipse caperetur aut nesciret futurum, | f. 99b | quibus lusura se modis astutia esset calliditasque mortalis?

4. Expiabis, inquit, capite fulgurita. Imperfecta adhuc vox est neque plena proloquii circumscriptaque sententia. Scire enim necessario convenit, utrumne capite vericino an suillo an bubulo, an quolibet alio expiationem istam sciscat Diespiter perpetrari:

mysl? A opravdu je velice hloupé věřit, že on sám dává poznat prostředky, jimiž je možno odvrátit to, co se podle jeho ustanovení mělo úderem blesku v lidských záležitostech stát. Vždyť to je jako říkat: tímto druhem obřadu utišíte můj hněv, a jestliže někdy bleskem ukáží na něco, co hrozí, učinite to a ono, aby to, co jsem ustanovil, se že se stane, se nestalo a díky obětem ztratilo sílu a nenaplnilo se.

3.1 Avšak připusťme, jak se říká, že sám Jupiter dal poznat prostředky proti sobě samému a také způsoby, jimiž lze bránit jeho záměrům: a budeme potom také věřit tomu, že tak mocný bůh byl vtažen na zem, a stojí na vrcholku jednoho pahorku, zapředl rozhovor s hašteřivým človíčkem?

2. A jaká to byla, ptám se, oběť, jež přiměla Jova, aby se nechal odvolat od tolika záležitostí a dostavil se na přání smrtelníka? Mouka se solí, kadidlo, krev, kouř z vonných bylin a šeptání děsivých zaklínadel? Bylo to snad mocnější než Jupiter, takže ho to přimělo, aby se proti své vůli podřídil požadavkům nebo aby se dobrovolně poddal podvodu?

3. Co? Je snad věrohodné, že byl Saturnovec tak neopatrný, že sám vyjevil ta [slova], jejichž dvojsmysly mohl být sám chycen, nebo že nevěděl, jak se mu lidská vychytralost a záludnost vysměje?

4. Očistiš, praví, to, co bylo zasaženo bleskem, hlavou. Tento výrok je neúplný a smysl sdělení není jasně vyjádřen. Nutně je totiž třeba vědět, zda Diespiter chce, aby bylo toto očistění prováděno pomocí hlavy beraní, nebo prasečí, nebo hovězí, nebo nějaké jiné: a protože to

quod cum nondum specialiter statuisset, essetque adhuc pendens et nondum sententia terminata, qui potuit Numa scire hominis Iovem dicturum caput, <ut> anteverteret, anteiret et in caput caepicii ambiguitatis illius incerta traduceret?

4.1 Nisi forte dicetis regem fuisse divinum: Numquid ipso poterat esse Iove divinius?

2. [Nisi] homo praesumens quid dicturus esset Iuppiter, circumscrisit <deum:> deus scire non poterat quibus modis pararet circumscribere se homo?

3. Ita non in promptu est et apparet puerilium esse ingeniola fictionum, quibus cum adquiritur cordis Numae vivacitas, imprudentia maxima inportatur Iovi?

4. Quid enim tam imprudens, quam confiteri te captum argutia cordis humani, et cum deceptum te doleas, in victoris concedere voluntatem et medicinam quam obtuleras ponere?

5. Nam si fuit ratio et quaedam convenientia naturalis cur humano capite procuratio debuerit suscipi fulguriti, non video cur ab rege relatio sit facta caepicii: sin autem poterat et caepicio transigi, libidinose hominis inhiatum est cruori. Atque ita in contrarium pars utraque traducitur, ut nec Numa monstretur voluisse scire quod voluit et crudelis Iuppiter | **f. 100** | fuisse doceatur, qui quod maena potuit et caepicio suscipi voluisse dixerit humanis capitibus expiari.

jasně nestanovil a výpovědi zůstávaly neurčité a nedokončené, jak mohl Numa vědět, že Jupiter bude mluvit o lidské hlavě, stanoví lidskou hlavu, takže to obrátil, předběhl jej a neurčité sdělení vztáhl na hlavičku cibule?

4.1 Možná řeknete, že král byl božským: Mohl však snad být božštější než sám Jupiter?

2. Kdyby člověk nepředvídal, co Jupiter řekne, neoklamal by ho: cožpak bůh nemohl vědět, jakým způsobem se ho člověk chystá oklamat?

3. Není tak snad jisté a zjevné, že jsou to dětinské smyšlenky a výmysly, neboť se v nich oslavuje Numův důvtip a Jovovi přisuzuje veliká nerozumnost?

4. Vždyť co je tak hloupé jako přiznat, že tě oklamala lidská chytrost, litovat, že jsi oklamán, vyhovět přání přemožitelovu a vzdát se prostředku, který jsi poskytl?

5. Neboť jestliže podstata a nějaký přirozený řád spočíval v tom, že se očištění toho, co bylo zasaženo bleskem, provádělo pomocí lidské hlavy, nedokážu nahlédnout, proč byla králem navržena hlavička cibule: jestliže to totiž bylo možno provést pomocí hlavičky cibule, pak je prolévání krve lidskou svévolí. A tak jsou obě ty věci ve vzájemném rozporu, neboť se ukazuje, že Numa nechtěl vědět, co chtěl, Jupiter se jeví jako krutý, protože prý chtěl, aby to, co mohlo být očištěno rybou a cibulí, bylo očištěno hlavami lidskými.

5.1 Apud Timotheum, non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios aequae doctos super Magna deorum Matre superque sacris eius origo haec sita est, ex reconditis antiquitatum libris et ex intimis eruta, quemadmodum ipse scribit insinuatque, mysteriis.

2. In Phrygiae finibus inaudita per omnia vastitatis petra, inquit, est quaedam, cui nomen est Agdus, regionis eius ab indigenis sic vocata. Ex ea lapides sumptos, sicut Themis mandaverat praecinens, in orbem mortalibus vacuum Deucalion iactavit et Pyrrha, ex quibus cum ceteris et haec Magna quae dicitur informata est Mater atque animata divinitus.

3. Hanc in vertice ipso petrae datam quieti et somno quam incestis Iuppiter cupiditatibus adpetivit, sed cum obluctatus diu id quod sibi promiserat optinere nequisset, voluptatem in lapidem fudit victus. Hinc petra concepit, et mugitibus editis multis prius mense nascitur decimo materno ab nomine cognominatus Agdestis.

4. Huic robur invictum et ferocitas animi fuerat intractabilis, insana et furialis libido et ex utroque sexu; vi rapta divastare, disperdere, immanitas quo animi duxerat; non deos curare, non homines, nec praeter se quicquam potentius credere terras caelum et sidera continere.

5.1 U velmi známého teologa Timotea,⁵¹¹ stejně jako u mnoha jiných podobně učených mužů, lze vyčíst následující údaje o Velké Matce bohů a jejím kultu, pocházející z temných knih o dávných dobách a z tajemných mystérií, jak sám píše a naznačuje.

2. V krajích fryžských, říká, je jakási hora neslýchané velikosti, jež nese jméno Agdus – tak je nazývána místními obyvateli. Kameny, jež z ní byly vzaty, jak přikázala prozíravá Themis, naházeli na zemi, kde ještě nežili smrtelníci, Deukalión a Pyrrha.⁵¹² A z těchto kamenů byla, jak se říká, vytvořena spolu s ostatními i tato Velká Matka a oživena božským duchem.

3. Když se tato na samém vrcholku hory oddala snění a spánku, zatoužil po ní Jupiter nečistou touhou, ale protože po dlouhém boji nemohl získat to, co si předsevzal uchvátit, uspokojil svou touhu nad kamenem. Z toho skála počala a po mnoha nárcích se narodil v desátém měsíci ten, jenž byl po matce nazván Agdestis.

4. Měl nepřemožitelnou sílu a divokost, nezrotná mysl, bláznivou a divou touhu plynoucí z obou pohlaví a sklon uchvátit silou, zničit a zahubit to, k čemu ho vedla krutost jeho mysli; neřadil se ani mezi lidi ani mezi bohy, a nevěřil, že pod nebem, na zemi nebo mezi hvězdami existuje něco mocnějšího, než je

⁵¹¹ Není přesně známo, o jakého Timotea se jedná, autorů tohoto jména je totiž známo několik. Drozdov se nicméně domnívá, že se jedná o elusinského kněze tohoto jména, který žil ve čtvrtém století př. n. l., jak uvádí ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 243.

⁵¹² Arnobius zde naráží na pověst, podle níž Deukalión a Pyrrha, přistavše po Diem seslané potopě v těchto krajinách, obnovují lidské pokolení.

on sám.

6.1 Cuius cum audacia quibusnam modis posset vel debilitari vel conprimi saepe numero esset deorum in deliberatione quaesitum, haesitantibus | f. 100b | ceteris huius muneris curam Liber in se suscipit.

2. Familiarem illi fontem, quo ardorem fuerat suetus et sitiendi lenire flagrantiam ludo et venationibus excitatam, validissima succendit vi meri.

3. Necessitatis in tempore haustum accurrit Agdestis, immoderatus potionem hiantibus venis rapit: fit ut insolita re victus soporem in altissimum deprimatur.

4. Adest ad insidias Liber, ex setis scientissime complicatis inum plantae inicit laqueum, parte altera proles cum ipsis genitalibus occupat.

5. Exhalata ille vi meri corripit se impetu et adducente nexus planta suis ipse se viribus eo quo <vir> fuerat privat sexu.

6. Cum discidio partium sanguis fluit inmensus, rapiuntur et combibuntur haec terra, malum repente cum pomis ex his punicum nascitur. Cuius Nana speciem contemplata regis Sangari vel fluminis filia carpit mirans atque in sinu reponit: fit ex eo praegnas.

7. Tamquam vitiatam claudit pater et curat ut inedia moriatur: pomis atque aliis pabulis deum sustentatur a matre. Enititur parvulum. Sed

6.1 Protože bohové často zkoumali, jak by mohla být jeho zpupnost přemožena nebo omezena, zatímco se ostatní dohadovali, vzal na sebe péči o tuto záležitost Liber.

2. A do pramene, jenž mu byl známý, jímž obvykle ochlazoval žár a tišil žízeň vzbuzenou lovem a hrou, vлил velké množství silného vína.

3. Pocítiv potřebu se napít, Agdestis přibíhá a dychtivě pije nepřiměřeně mnoho nápoje, a přemožen neobvyklou věcí, upadá do hlubokého spánku.

4. Liber přichází k místu léčky, uvazuje ke kmeni stromu⁵¹³ provaz z umně spletených vlasů a druhým koncem ovazuje jeho genitálie.

5. Když odeznělo vinné opojení, Agdestis rychle vyskakuje, provaz se napíná a on sám sebe svými vlastními silami zbavuje toho, co jej činilo mužem.

6. S odtržením těch částí vytéká mnoho krve, kterou vpíjí země a náhle z ní vyraší granátovník s plody. Jeden trhá Nana, dcera krále Sangaria, totiž řeky,⁵¹⁴ a podivujíc se nad jeho krásou, ho schovává v klíně: a z něj se stává obtěžkanou.

7. Otec ji vězní jako zneuctěnou a snaží se, aby zemřela hladem: Matkou bohů je však udržována při životě ovocnými plody a

⁵¹³ Termín *planta* lze nterpretovat buď jako rostlinu, nebo chodidlo. Vzhledem ke skutečnosti, že i Kerényi KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků I*, s. 72, neuváděje však zdroj své výpovědi, uvádí rostlinu (konkrétně strom), kloníme se k jeho výkladu, nemůžeme však neuvést, že Ťuleněv oproti tomu uvádí právě zmíněné chodidlo. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 244.

⁵¹⁴ Sangarius – jméno řeky v Bithýnii, jež se vlévá do Černého moře.

exponi Sangarius praecipit: repertum nescio quis sumit [formas], lacte alit hirquino et quoniam Lydia <forma> scitulos sic vocat, vel quia hirquos Phryges suis attagos elocutionibus nuncupant, inde Attis nomen ut sortiretur effluxit.

8. Hunc unice mater deum, ore fuerat quod excellentissimo, diligebat. <Diligebat> et Acdestis, blandus adulto comes et qua solum poterat minus rectis adsentationibus vinctum saltuosa ducens | **f. 101** | per nemora et ferarum multis muneribus donans, quae puer Attis primo sui esse dicebat laboris atque operis glorians: per vinum deinde confitetur et ab Acdesti se diligi et ab eo donis silvestribus honorari; unde vino, quod silentium prodidit, in eius nefas est sanctum sese inferre pollutis.

7.1 Tunc Pessinuntius rex Midas alienare cupiens tam infami puerum coniunctione matrimonio eius suam filiam destinat, ac ne scaevus aliquis nuptialia interrumperet gaudia, fecit oppidum claudi. Verum deum mater adulescentuli fatum sciens interque homines illum tamdiu futurum salvum quamdiu esset solutus a matrimonii foedere, ne quid accideret maesti, civitatem ingreditur clausam muris eius capite sublevatis, quod esse turritum ratione ab hac coepit.

2. Acdestis scatens ira convulsi a se pueri et uxoris ad studium derivati convivantibus cunctis furorem et insaniam suggerit: conclamant exterriti adora, adora, Phryges,

bobulemi. A porodí děťátko. Avšak Sangarius přikazuje, aby bylo odhozeno: kdosi se nalezenec ujme, krmí jej kozlím mlékem a dostává jméno Attis, buď proto, že v Lýdii tak nazývají krásné osoby, nebo proto, že Frygové nazývají ve svém nářečí kozly „*attagi*“.

8. Tohoto boha nesmírně milovala Matka bohů, protože byl velmi půvabný. <Milovala jej> i Agdestis, a doprovázejíc ho, když vyrostl, vlichocovala se mu, a připoutavši ho k sobě lstí, jakou jen dokázala, vodila ho po lesích a obdarovávala ho četnými úlovky. O nich mladý Attis zpočátku chlubivě říkal, že jsou to plody jeho umu a námahy, ale později, opojen vínem, přiznal, že ho miluje Agdestis a odměňuje ho lesními dary. Proto do jeho svatyně nesmějí vstupovat opilí, neboť pak prozradí tajemství.

7.1 Tehdy Midas, král pessinuntský, touže vysvobodit chlapce z tak hanebného svazku, zaslibuje mu za manželku svou dceru, a aby nikdo nenarušil svatební veselí, nechává město uzavřít. Avšak Matka bohů, znajíc chlapcův osud a vědouc, že mezi lidmi bude tak dlouho šťastný, dokud bude svobodný od svazku manželského; aby se nestalo něco nešťastného, vstupuje do uzavřeného města, zvednuvši hlavou hradby města, a proto začala být vyobrazována s věžemi.⁵¹⁵

2. Agdestis planouc hněvem, že jí chlapce odňali a přiměli ho starat se o manželku, stíhá všechny svatebčany hněvem a šílenstvím: A vyděšení Frygové volají „*modli se, modli se*“,

⁵¹⁵ Kybelé bývá obvykle vyobrazována s korunou na hlavě, jež připomíná svým tvarem věže nebo hradby. Symbolizuje tak Zemi s městy, jež se na jejím povrchu nacházejí.

mammās sibi demetit † Galli filia paelicis, rapit Attis fistulam, quam instigator ipse gestitabat insaniae, furiarum et ipse iam plenus, perbacchatus iactatus proicit se tandem et sub pini arbore genitalia sibi desecat dicens: „Tibi Agdesti haec habe, propter quae motus tantos furialium discriminum concitasti.“

3. Evolat cum profluvio sanguinis vita, sed abscisa quae fuerant Magna legit et <lavit> Mater deum, inicit his terram <ut erant> veste prius tecta atque involuta defuncti. | f. 101b | Fluore de sanguinis viola flos nascitur et redimitur ex hac arbor: inde natum et ortum est nunc etiam sacras velarier et coronarier pinos. Virgo sponsa quae fuerat, quam Valerius pontifex iam nomine fuisse conscribit, exanimati pectus lanis mollioribus velat, dat lacrimas cum Acdesti interficitque se ipsam: purpurantes in violas cruor vertitur interemptae.

4. Mater suffodit etiam deum, unde amegdalus nascitur amaritudinem significans funeris. Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert et sociatis planctibus cum Acdesti tundit et sauciat pectus pausatae circum arboris robur. Iuppiter rogatus ab Acdesti ut Attis revivesceret non sinit; quod tamen fieri per

dcera Gallovy milenky si odřezává prsy⁵¹⁶ a Attis bere píšalu, kterou vzbuzoval šílenství, a sám již pln běsů, zmožen hýřením, vrhá se na zem a pod pinií si odřezává genitálie řka: „Pro tebe, Agdestido, měj to, kvůli čemu jsi způsobila tolik hrůzných neštěstí.“

3. A s proudem krve z něj odchází život, oříznuté části však sbírá Velká Matka, hází je na zem, zahalivši je předtím do oděvu zemřelého. Z vyteklé krve raší květina fialka a ovíjí strom: odsud se zrodilo a vzešlo, že i dnes jsou posvátné pinie zahalovány a ověňčovány. Panenská nevěsta, jež mu byla zaslíbena a která, jak píše kněz Valerius,⁵¹⁷ měla jméno Ia, zahaluje hrud' zemřelého do měkkých látek, oplakává jej spolu s Agdestidou a zabíjí se: a krev zabitě se proměňuje v narůžovělé fialky.

4. Matka pohřbívá i ji a z toho místa vyrůstá mandlovník, symbolizující hořkost pohřbu. Tehdy odnáší borovici, pod níž se Attis zbavil mužství, do svého doupěte, kde se, plačíc společně s Agdestidou, tluče a zraňuje si hrud' u ležícího stromu. Jupiter, požádán Agdestidou, aby Attida oživil, to nedovolil; přesto však bez potíží dovolil, co bylo v souladu s osudem, totiž

⁵¹⁶ Nejasné místo v textu, jehož výklad je poměrně obtížný. Ťuleněv se zde zdržuje interpretace a uvádí doslovný překlad: „зруди себе отрѣзает <...> Галла любовницы дочь“. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 245. Souhlasíce s tímto postupem, uvádíme pasáž „mammās sibi demetit † Galli filia paelicis“ též v doslovném překladu. Shodně interpretuje dané místo též McCracken, překládaje: „the daughter of the concubine of Gallus cuts off her breasts“. McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 416.

⁵¹⁷ Zde může být, soudí Ťuleněv, míněn jak Valerius Flaccus, jenž byl členem kněžského kolegia, tak již výše zmíněný Valerius Antias, autor Análů. ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 245.

fatum posset, sine ulla difficultate condonat, ne corpus eius putrescat, crescant ut comae semper, digitorum ut minimissimus vivat et perpetuo solus agitetur e motu. Quibus contentum beneficiis Adestim consecrasse corpus in Pessinunte, caerimoniis annuis et sacerdotum antistitibus honorasse.

8.1 Si contemptor aliquis numinum et sacrilegi pectoris immanitate furiosus intendisset animum maledicere diis vestris, auderet in eos quicquam gravius dicere quam ista prodit historia, quam velut quiddam mirabile commentarii contulistis in formulam ac, ne illam vis temporis et vetustatis obsolefaceret longitudo, perpetuitatis | **f. 102** | honore mactatis?

2. Quid est enim de diis in ea positum quidve conscriptum, quod non, si in hominem dixeris pudibundis moribus et disciplinis horridioribus educatum, et contumeliae reus sis et iniuriis et offensionibus odium simultatibus subeas inexplabilibus comparatum?

3. Ex lapidibus, inquitis, quos Deucalion iactavit et Pyrra, deum procreata est mater. Quid o theologi dicitis, quid supernarum antistites potestatum? Ergone deum mater <ante> diluvii casum nulla fuit in parte naturae, et nisi omne mortalium genus interemisset vis imbrium, procreationis illius causa atque origo cessaret?

4. Humanum est ergo munus quod esse se sentit et beneficiis debet Pyrrae quod haerere se conspicit in alicuius substantiae qualitate: quod quidem si verum est, et illud erit necessario non

aby jeho tělo nezetlelo, aby jeho vlasy stále rostly a aby jeden jeho malíček byl stále živý a stále se hýbal. Agdestis, spokojená s těmito dobrodiními, zasvětila tělo v Pessinuntu⁵¹⁸ a stanovila na jeho počest každoroční slavnosti a hlavní kněze.

8.1 Kdyby někdo, kdo pohrdá bohy, pln rouhačství a divoké bezbožnosti, chtěl zlořečit vašim bohům, odvážil by se proti nim říci něco horšího, než to, co sděluje toto vyprávění, jež jste jako něco podivuhodného zpracovali do podoby pamětního spisu, a aby ho stáří nebo zub času nevydalo zapomnění, oslavujete ho neustálým uctíváním?

2. Vždyť kdybys to, co je zde zapsáno a uvedeno o bozích, vypověděl o člověku mravném a přísně vychovaném, nevystavil by ses obvinění z pomluvy a nevyvolal bys vůči sobě nesmiřitelnou nenávist za křivdy, urážky a zlobu?

3. Z kamenů, které házeli Deukalión a Pyrrha, říkáte, byla stvořena Matka bohů. Ó teologové, co to říkáte? Co to říkáte, vy služebníci vyšších mocností? Tedy před potopou neexistovala žádná Matka bohů, a kdyby síla vod nezničila celý lidský rod, pak by nebylo příčiny ani původu jejího stvoření?

4. Je to tedy lidská zásluha, že zakouší svou existenci, a vděčí Pyrrze za to, že se vidí v podobě něčeho hmotného: jestliže je toto pravda, pak nutně nemůže být lží, že je člověk,

⁵¹⁸ Město v Galacii, centrum kultu bohyně Kybelé.

falsum, hominem illam fuisse, non divam.

5. Nam si certum est homines ex illo lapidum iactu nativitatis suae originem ducere, et hanc necesse est credi unam fuisse de nobis, consimilium causarum rationibus procreata.

6. Neque enim fieri rerum per repugnantiam quivit, ut ex uno lapidum genere et ex eadem ratione iaciendi immortalium quidam sortis, condicionis alii substituerentur humanae.

7. Varro ille Romanus multiformibus eminens disciplinis et in vetustatis indagazione rimator in librorum quattuor primo quos de gente conscriptos Romani populi dereliquit curiosis computationibus edocet, ab diluvii | **f. 102b** | tempore, cuius supra fecimus mentionem, ad usque Hirti consulatum et Pansae annorum esse milia nondum duo: cum quo si stat fides, Mater quoque dicenda est Magna intra huius numeri fines aevitatem suam habere conclusam, atque ita perducitur res eo, ut quae omnium numinum genetrix esse narratur non sit mater sed filia, quinimmo infans et parvula, siquidem deos concedimus neque initia neque fines saeculorum perpetua in continuatione sortitos.

9.1 Sed quid terrenis obvolvisse vos sordibus deum loquimur matrem, cum ab Iovis ipsius maledictis nullam pausam facere vel exigui temporis intercapedine quiveritis?

2. Cum in summo Acidi vertice deum dormiretum genetrix, obrepere conquiescentis pudori filius, inquit, insidiator enisus est.

3. Post innumeras virgines et spoliatas castitate

nikoli božská bytost.

5. Neboť jestliže je jisté, že lidé z onoho házení kamenů odvozují počátek svého vzniku, pak je nutné uznat i to, že byla jednou z nás a že byla stvořena podobným způsobem z podobných příčin.

6. Nemohlo se totiž stát, neboť to odporuje přirozenosti věcí, aby z jednoho druhu kamenů a jednoho a téhož způsobu házení obdrželi jedni nesmrtelnost a jiní obdrželi lidství.

7. Onen římský Varro, vynikající v rozličných disciplínách a významný badatel v záležitostech dávných časů, v první ze čtyř knih, jež napsal o původu římského lidu, na základě pečlivých výpočtů poučuje, že od času výše uvedené potopy do konzulátu Hirtia a Pansy⁵¹⁹ neuplynuly ještě dva tisíce let: a jestliže je toto věrohodné, pak je třeba říci, že i doba Velké Matky spadá do tohoto období, a z toho plyne, že ta, jež se vydává za matku všech božstev, není matkou, ale dcerou, ba dokonce je nemluvnětem a děťátkem, jestliže připouštíme, že bohové existují stále a v čase nemají ani počátek, ani konec.

9.1 Avšak proč mluvíme o pozemské špíně, kterou Matku bohů pokrýváte, když jste nebyli schopni ani na chvíli přestat urážet samotného Jova?

2. Když tehdy na samém vrcholku Agdu spala Matka bohů, říkáte, pokusil se k ní přikrást její syn a porušit ve spánku porušit její čistotu.

3. Po nespočetných pannách a matkách

⁵¹⁹ Jejich konzulát spadá do roku 44 př. n. l.

matronas etiamne in matrem cupiditatis infandae spem Iuppiter cepit, nec ab illius adpetitionis ardore horror eum quivit avertere, quem non hominibus solis sed animalibus quoque nonnullis natura ipsa subiecit, et ingeneratus ille communiter sensus?

4. An respectus pietatis et honesti Capitoliorum defuit praesidi, nec quid sceleris cuperet conturbatis per insaniam mentibus aut retractare poterat aut pervidere?

5. Sed ut <ut> res est, ponderis et maiestatis oblitus ad furta illa flagitiosa correpens ibat, pavens ac trepidus, anhelitu oris presso, suspensis per formidinem gressibus et inter media constitutus sol| f. 103 |licitudinis speique confinia palpabat res intimas, altitudinem dormientis et matris patientiam temptans.

6. O rerum imaginatio indecora! O habitus foedus Iovis ad obsceni certaminis expeditionem parati! Ergone ille rex mundi, cum incautus et properus obreptionis esset reiectus a furto, in insetum se vertit et quoniam rapere voluptatem insidiosa fraude non quivit, vi matrem adgressus est et apertissime coepit venerabilem subruere castitatem? Conluctatus ergo diutissime cum invita est, victus, fractus superatusque defecit, et quem pietas diuigare ab infando matris non valuit adpetitu, effusa libido diiunxit?

10.1 Nisi forte dicetis: Conventionis huiusmodi coetum genus vitat atque execratur humanum, apud deos incesta sunt nulla.

2. Et cur mater acerrime pugnabat inferenti vim filio? Cur ab illius amplexibus tamquam inlicitos vitans refugiebat adtactus?

zbavených čistoty pojal tedy Jupiter naději na naplnění zvrácené touhy s vlastní matkou, a od onoho plamene touhy jej nedokázal odvrátit ani posvátný strach, jenž nejen lidem, ale také mnoha zvířatům vnukla sama přirozenost a jenž je všem od narození vlastní a společný?

4. Nebo měl ochránce Kapitolských nedostatek zbožnosti a úcty a nemohl pro rozrušení zatemnění mysli nahlédnout, jaký hřích chtěl spáchat, a upustit od něj?

5. Avšak ať je to jakkoli: zapomenuv na vážnost a majestát, směřoval, plíže se, k onomu hanebnému činu, vystrašený a chvějící se, se zadržným dechem, kroky váznoucími strachem, a potáčeje se mezi úzkostí a nadějí, dotkl se jí nakonec, zkoušeje, jak hluboce matka spí a co strpí.

6. Ó jak odporné líčení! Ó nečisté vyobrazení Jova, připraveného k uskutečnění hanebného boje! A onen král světa, když, jednaje neopatrně a pospíchaje, utrpěl nezdar, nepřipravil se k útoku, a protože nebyl schopen svou touhu po odporném činu utišit lstivě a podvodně, nepřistoupil s násilím ke své matce a nezačal zjevně porušovat její čistotu? A po dlouhém zápase s bránící se matkou vyčerpán, poražen, zlomen, neodstoupil a toho, kterého úcta nedokázala zdržet od zvrácené touhy po matce, nevzdálilo až vylití vášně?

10.1 Avšak možná řeknete: spojení tohoto druhu odmítá a oškliví si jen lidské pokolení, mezi bohy žádné incesty neprobíhají.

2. A proč se tedy matka tak bránila synovu násilí? Proč uhýbala před jeho objetími a vyhýbala se jeho dotekům?

3. Nam si nihil esset in re mali, tam gerere illa morem sine ulla retractione debuerat quam volebat hic cupide adpetitionis suae inritamenta complere.

4. Et sane hoc loco frugalitatis magnae viri et circa res etiam flagitiosi operis parciores, ne sancta illa semina frustra videantur effusa, silex, inquit, ebibit Iovialis incontinentiae foeditatem.

5. Quid deinde, quaeso, consecutum est? Dicite. In sinu medio lapidis atque in illa cotis duritie informatus atque animatus est infans, Iovis magni futura progenies.

6. Non est facile contradicere tam | **f. 103b** | prodigiosis conceptionibus tamque miris. Cum enim genus humanum ex lapidibus apud vos ortum procreatumque dicatur, necesse est credere et receptacula lapides habuisse genitalia et iaculatam conbibisse sementem et completis temporibus sustulisse alvos graves et ad postremum peperisse feminei moris difficultate conixos.

7. Illud nostram subigit curiositatem requirere: Cum post decem menses redditum esse dicatis partum, illo tempore quo in utero lapidis fuit clausus quibus alimoniis inrigatus est, quibus sucis, vel ex rigore quae saxeo nutricia potuit ducere, ut est fetibus sollemne de matribus?

8. Nondum, inquit, contigerat lucem et tonitrus patrios iam mugiens imitatusque referebat: et postquam illi datum est caelum diemque conspicere, obvia quaeque vastabat incursans atque ipsos sibi spondebat deos caeli posse ab regione detrudere.

9. O cauta et provida deum mater, quae ne nati invidiam tam insolentis subiret aut mugiens

3. Kdyby přece na tom nebylo nic zlého, pak by mu měla být bez odporu po vůli, když si toužebně přál uspokojit svou bezuzdnou vášeň.

4. A na tomto místě jistě řeknou muži počestní a vůči hanebnostem zdrženliví, že proto, aby se nezdálo, že svaté sémě bylo prolito marně, kámen vpil plod Jovovy necudnosti.

5. A co, ptám se, následovalo? Povězte. V lůně uvnitř kamene a v oné tvrdosti skály byl stvořen a získalo život nemluvně, budoucí potomek velkého Jova.

6. Není snadné odporovat tak podivuhodným a nepřirozeným početím. Protože se však mezi vámi říká, že lidské pokolení bylo stvořeno a vzešlo z kamenů, pak je nutno věřit, že také kameny měly pohlavní orgány, aby pojalý vypuštěné semeno, a že poté, co se naplnil stanovený čas, otěhotněly a že nakonec porodily, po způsobu žen, s obtížemi a v bolestech.

7. A toto budí naši zvědavost: Když říkáte, že porod se uskutečnil po deseti měsících, čím byl plod vyživován po čas těch deseti měsíců, kdy byl uzavřený v lůně kamene, jakými se živil šťávami a jakou výživu mohl získat z tvrdého kamene, podobně jako ji plody dostávají z těl svých matek?

8. Ještě nespátril světlo, říkají, ale už hlučel a napodoboval otcovo hřmění: a poté, co mu bylo dáno spatřit nebesa a světlo, ničil všechno, co mu přišlo do cesty, a doufal, že může i samy bohy vyhnat z nebes.

9. Ó jaká obezřetná a prozíravá Matka bohů, která proto, aby nebyla vystavena nenávisti tak

fetus somnis suis officeret aut interpellaret quietem, subtraxit se ipsam et seminis illud nocentissimum virus transmisit ab se longe et saxorum asperitatibus propinavit.

11.1 Aestuatum est in conciliis deorum quibusnam modis esset intractabilis illa feritas edominari, et cum via nulla superesset, ad opem concursum est unicam, ut mero madidaretur multo et virilibus spoliaretur abscisis.

2. Quasi vero adfecti corporalibus his damnis fiant languidioris audaciae, et non cotidie videamus eos | **f. 104** | qui sibi demessuerint has partes maioris petulantiae fieri atque omnibus postpositis pudoris et verecundiae frenis in obscenam prorumpere vilitatem flagitiorum confessione vulgata.

3. Vellem tamen videre, si esset mihi his nasci temporibus datum, patrem illum Liberum debellatorem ferocitatis Adestiae, post deorum augustissimas curias caeli ab culminibus lapsum, peniculamenta decurtantem cantheriorum, innectentem laqueos mobiles, aquarum innoxias puritates multa sauciantem vi meri, et postquam ebrietas potu emersit, inseruisse caute manus, contrectavisse virilia dormientis, atque ut omnia cingerent circumpositi laqueorum morsus, artificii curas i<ta> tum rebus adhibuisse perituris.

12.1 Hocine de diis quisquam vel exigua dixerit eorum opinione pollutus? Aut si talibus occupati sunt negotiis cogitationibus curis, quisquam eos sapiens aut deos esse crediderit aut mortalium saltem in numero computaverit?

neurvalého potomka a aby ji křikem nerušil ve spánku a odpočinku, osvobodila se od něj a škodlivý jed onoho semene odvrhla daleko od sebe a nechala jej vpít do tvrdých kamenů.

11.1 Mezi bohy se čile diskutovalo, jakými způsoby by mohla být ona nezvladatelná divokost přemožena, a protože bohové nenalézali žádné řešení, dospěli k jedinému prostředku, a to, opít ho množstvím vína a zbavit ho mužství.

2. Jako by se ti, kdo se podrobují tomuto tělesnému násilí, stávali méně troufalými a jako bychom denně neviděli, že ti, kdo se připravili o mužství, stávají svévolnějšími, a popustivše uzdu studu a skromnosti, oddávají se nečistým ohavnostem a otevřeně se k tomu přiznávají.

3. Kdyby mi bylo dáno narodit se v těch dobách, chtěl bych vidět, jak onen otec Liber, přemožitel Agdestidovy nezkrotnosti, po vznešené poradě bohů sestoupil z nebeských výšin, odřezával ohony koní, splétal ohebné provazy, kazil čistou, neporušenou vodu velkým množstvím vína, a poté co vznikl opojný nápoj, zapojil opatrně ruce do díla, spoutal spáčovo mužství, a aby pečlivě ovázal vše potřebné, využil k uskutečnění záměru všech svých dovedností.

12.1 Může snad někdo, kdo má i jen to nejmenší ponětí o bozích, o nich říci něco takového? A jestli se věnují takovým činnostem, myšlenkám a starostem, kdo rozumný by věřil tomu, že jsou to bohové, a

2. Acdestis iste, oro, cuius obscenitas amputata securitatem fuerat inlatura caelestibus, ex terrenis animantibus unus fuit an deorum aliquis et immortalitatis praeditus honore?

3. Si enim nostrae sortis et condicionis habebatur humanae, cur terrorem tantum numinibus inferebat?

4. Deus autem si fuerat, qui potuit decipi aut [de] divino aliquid ex corpore desecari?

5. Sed quaestionem movemus parte in hac nullam; fuerit licet de divino genere vel ex nobis aliquis, si hoc rectius existimabitis dici: etiamne fluore | **f. 104b** | de sanguinis et ex genitalibus amputatis arbor mali enata est punici, tantumque quod vis illa telluris cooperta est gremio solum radice complexa est, in stipitis exiluit robur, oneratos fudit balaustiis ramos et in puncti spatio poma extulit mitia, perfectionis propriae maturitate completa?

6. Et quia de rubro exorta sunt haec sanguine, idcirco illis color est purpurei luminis suffectione subluteus; addite huc etiam idcirco esse uvida, idcirco vinosa, quod ex sanguine saburrati genus ducant, et fabulam convenienter implestis.

7. O Abdera, Abdera, <dares> quantas vias mortalibus inridendi, talis si apud te esset fabula ita conflata! Dicunt eam cuncti patres et superciliosae perlegunt civitates, et esse tu fatua et stoliditatis frigidissimae iudicaris.

13.1 Per sinum, inquit, Nana filium concepit ex pomo. Sequitur se ratio: ubi enim cautes et saxa pariunt dura, ibi poma necesse est suriant.

nezapočetl by je spíše mezi smrtelníky?

2. Tento Agdestis, prosím, jehož vykleštění mělo nebešťanům přinést bezpečí, byl jedním z pozemských tvorů, nebo byl jedním z bohů a byl obdařen nesmrtností?

3. Vždyť jestliže byl považován za jedince s naším osudem a lidskými vlastnostmi, proč budil v bozích takový strach?

4. Jestliže však byl bohem, jak mohl být a jak mohlo být něco odtrženo z jeho božského těla?

5. Nechceme však dále pokračovat v tomto zkoumání; ať však už byl z božského rodu nebo někým z nás, zdalipak budete za dosti pravdivé pokládat toto: z vyteklé krve a z oddělených genitálií vyrostl granátovník, jen co se pokryly zemí, zapustily v ní kořeny, vyhnaly silný kmen a větve obtěžkané květy a v okamžiku vydaly sladké, dokonalé a zcela zralé plody?

6. A protože vzešly z rudé krve, proto je jejich barva žlutavá s purpurovými odlesky; a k tomu ještě dodejte, že ty plody jsou proto šťavnaté a proto chutnají jako víno, že mají svůj původ v krvi někoho, kdo se opil vínem, a náležitě jste tu báchorku dokončili tu báchorku.

7. Ó Abdéro, Abdéro,⁵²⁰ kolik příležitostí k smíchu bys dala smrtelníkům, pokud by taková báchorka měla původ u tebe! Vyprávějí ji všichni otcové a čtou ji povýšené obce a přitom ty jsi pokládána za hloupou a zcela pošetilou.

13.1 Skrze klín, říkají, počala Nana syna z jablka. To je rozumný výsledek: kde totiž rodí skály a tvrdé kameny, tam musí mít plodivou sílu i jablka.

⁵²⁰ Hloupost obyvatel tohoto města se stala příslovecnou.

2. Glandibus atque ficis alebat Berecynthia religatam. Convenienter et recte: pomis enim debuerat vivere quae mater fuerat facta de pomo.

3. Postquam fetus emissus est, longe iussus est ab Sangario proici: quem conceptum divinitus credit esse iamdudum, dedignatus est subolem sui pignoris nuncupari.

4. Lacte infans educatus hirquino est. O fabulam sexui inimicam semper atque infestissimam masculino, in qua [se] secus virile non solum homines ponunt, sed pecudes etiam fiunt ex maribus matres.

5. Pulcritudine inclita et praedicabili fuit | f. 105 | insignitus decore. Admirabilis res satis, quod non illum fetor vitabilem reddidit fugiendumque caprinus.

6. Mater eum dilexit Magna. Si nepotem ut avia, res simplex, sin theatra ut percrepant, infamis et flagitiosa dilectio est.

7. Diligebat et Acdestis venatoriis eum muneribus locupletans. Ab semiviro quidem nullum esse poterat periculum castitati, sed quid Midas horruerit, non est facile suspicantibus aestimare.

8. Ipsis Mater est ingressa cum moenibus. Admirabamur quidem in hac parte vires et fortitudinem numinis, sed culpamus negligentiam rursus, quod cum legis meminisset et fati, patefecerit hostibus minus provida civitatem.

9. Nuptialia celebrantibus vota furias Acdestis insaniamque subiecit. Si Midas rex offenderat,

2. Berecynthia⁵²¹ uvězněnou krmila žaludy a říky. To je oprávněné a správné: z ovoce totiž musí žít ta, jež se stala matkou učiněna z jablka.

3. A poté, co se dítě narodilo, přikázal Sangarius, aby bylo odloženo: nechtěl, aby byl synem jeho dcery nazýván ten, o němž sám už dávno věřil, že byl počat božstvem.

4. Nemluvně bylo odkojeno kozlím mlékem. Ó jaká báchorka, nepřátelská vůči mužům, v níž, se nejen lidé zbavují mužského pohlaví, ale dokonce mezi zvířaty se samci stávají matkami.

5. Vynikal mimořádnou krásou a byl pověstný svým půvabem. Dosti podivuhodná věc, že jej kozlí pach neomezoval a nestal se tím, před kým všichni utíkají a komu se vyhýbají.

6. Velká Matka si ho zamilovala. Jestliže si ho zamilovala tak, jako miluje babička svého vnuka, pak je to přirozené, avšak jestliže tak, jak to předvádějí divadla, pak je to láska ostudná a hanebná.

7. Milovala jej i Agdestis, a obdarovávala jej úlovky. Od polomuže sice panenské čistotě nehrozilo žádné nebezpečí, čeho se však zděsil Midas, není pro podezřívavce snadné odhadnout.

8. Matka vstoupila do města i s hradbami. Obdivujeme sice síly a udatnost božstva, ale na druhé straně ho obviňujeme z nedbalosti, protože, ač pamětliva zákona i věštby, učinila neprozíravě obec přístupnou nepřátelům.

9. Agdestis uvrhla svatebčany v šílenství a běsnění. Jestliže ji král Midas urazil, protože

⁵²¹ Epiteton Velké Matky.

qui uxore adolescentulum vinciebat, quid admiserat Gallus, quid pelicis filia, ut ille se viro, haec mammarum honestate privaret?

10. Tibi habe haec, inquit, propter quae res tantas animorum subversionibus concitasti. Nesciremus adhuc omnes quid in adulti corpore furor desiderasset Acdestius, nisi puer abscisa satietatis obiecisset offensi.

14.1 Quid dicitis o gentes? Quid huiusmodi deditae opinionibus nationes? Nonne cum ista promuntur, arripit vos pudor et tantarum verecundia foeditatum?

2. Nos avemus a vobis quid de diis dignum vel audire vel discere, at vero vos nobis mammarum expromitis | **f. 105b** | exsectiones, amputationes virilium veretrorum, iras sanguinem furias, interitus virginum voluntarios et ex sanguine mortuorum flores atque arbores procreatas.

3. Dicite o iterum, ergone deum mater genitalia illa desecta cum fluoribus ipsa per se maerens officiosa sedulitate collegit, ipsa sanctis manibus, ipsa divinis contrectavit ac sustulit flagitiosi operis instrumenta foedique, abscondenda etiam mandavit terrae, ac ne nuda in gremio diffluerent sic soli, priusquam veste velaret ac tegetet, lavit utique, balsamis atque unxit?

4. Unde enim violae nasci potuissent odoraе, nisi putorem membri unguentorum illa suffectio temperaret?

5. Cum historias, quaeso, perlegitis tales, nonne vobis videmini aut textriculas puellas audire taediosi operis circumscribentes moras aut

mladíka připoutal k manželce, čím se provinil Gallus a čím milenčina dcera, že on zbavil sám sebe mužství a ona svých lepých prsů?

10. Pro tebe, řekl, měj to, kvůli čemu jsi způsobil tolik hrozných neštěstí. Až do tohoto okamžiku bychom všichni nepochopili, čeho si žádala na mladíkově těle Agdestidina vášeň, kdyby přesycený mladík nehodil odříznuté části před uraženou. ...

14.1 Co říkáte, pohané? A co vy, národy oddané takovým názorům? Když se toto vypráví, nezaplavuje vás pak stud a zhnusení z takových nechutností?

2. My toužíme od vás slyšet nebo se naučit o bozích to, co je jich hodné, ale vy nám líčíte odřezání prsů a mužských pohlavních údů, hněv, běsnění a krev, sebevraždy panen, a květy a stromy vyrostlé z krve mrtvých.

3. A ještě povězte, zda Matka bohů sama v zármutku ony odřezané genitálie s vylitou krví sesbírala s pílí a úsilím, sama svýma svatýma a božským rukama sahala na ony hanebné a špinavé nástroje a zvedala je a sama je svěřila zemi ve snaze je zakrýt, a aby se odhalené v lůně země nerozložily, než je zahalila a zakryla oděvy, je jistě také omyla a pomazala vonnými mastmi?

4. Vždyť odkud by se byla mohla zrodit vůně fialek, pokud by rozklad údu nezmírnila jeho potřením vonnými mastmi?

5. Ptám se, když si pročítáte takové příběhy, nezdá se vám, že slyšíte tkadleny, snažící se ukrátit si dlouhou chvíli při nudné práci, nebo

infantibus credulis avocamenta quaeritantes anus longaevas et varias fictiones sub imagine veritatis expromere?

6. Cum Iove locutus est Accestis, ut amato restitueret vitam; adnuere Iuppiter recusavit, quia fatis potentioribus prohibebatur: ac ne esset omnino durissimus, unam largitus est gratiam, ne putore corpus dissolveretur ullo, succrescerent comae semper, minimissimus digitorum solus ut in corpore viveret, solus motus perpetuos exhiberet.

7. Hocine quisquam admiserit aut credulitatis adsensione firmarit, pilum in mortuo | f. 106 | crescere, partem <non> interisse et seiunctum ab lege putredinis mortale corpus adhuc usque durare?

15.1 Urgere vos iamdudum ad istius rei conprobationem possemus, nisi stultitiae paries esset et talia dicere et huiusmodi rerum indicia postulare.

2. Sed historia haec falsa est neque ullam continet veritatis in se partem. Nostra quidem nihil interest, quorum causa contenditis exterminatos esse ab terris deos, utrumne sit constans et fidei firmitate conixa an contra mendaciter et falsitatis alicuius fictione composita.

3. Nobis enim satis est, quibus hodie manifestare propositum est numina ista quae promittis, si sunt uspiam gentium atque irarum fervoribus incalescunt, non magis a nobis quam a vobis accipere offensionum furialium causas, et esse illam in rebus et a vobis in commentarios relatam et a volentibus cotidie perlegi et futuri temporis pro instructione per

starce, snažící se rozptýlit lehkověrné děti, jak vykládají nejrůznější smyšlenky, jako by to byla pravda?

6. Když Agdestis řekla Jovovi, aby milovanému vrátil život, Jupiter to odmítl, protože mu v tom bylo bráněno mocnějším osudem: aby však nebyl přespříliš přísný, prokázal jednu laskavost: že tělo nebylo postiženo vůbec žádným rozkladem, vlasy stále rostly a jeden malíček na těle žil a stále se pohyboval.

7. Může toto snad někdo připustit nebo s tím lehkověrně souhlasit a tvrdit, že mrtvému rostou vlasy, jeho část nezahynula a že smrtelné tělo, osvobozeno od zákona zániku, až dodnes přetrvává?

15.1 Mohli bychom na vás již dávno vyžadovat důkaz této věci, kdyby nebylo stejně hloupé říkat takové věci a žádat důkazy takových věcí.

2. Ale toto vyprávění je klamné a nemá v sobě ani špetku pravdy. Nás však vůbec nezajímá, z jakého důvodu tvrdíte, že bohové byli vyhnáni ze země, zda je to jisté a podložené pevnou vírou, nebo to bylo sepsáno na základě lži a nějaké prolhané smyšlenky.

3. Nám totiž stačí, co jsme se dnes rozhodli ukázat, že ti bohové, které uvádíte, jestliže někde jsou a rozněcují se hněvem, dostávají ne více od nás než od vás záminku, aby se cítili krutě uraženými, že to vyprávění je v knihách, bylo vámi zapsáno a ti kdo chtějí, si ho mohou den co den přečíst a následně ho předávat pro poučení budoucích pokolení.

ordinem succedentium tradi.

4. Quae si utique vera est, nullam videmus subesse rationem cur nobis irasci perhibeantur dii caelites, cum turpitudines illorum tantas neque nos prodiderimus neque in litteras contulerimus ullas neque in publicam testificationem sacrorum celebritatibus miserimus. Sin autem, ut remini, falsa est et mendaciis interpolata fallacibus, ambigere hominum nullus potest, quin causa vos sitis offensae, qui vel talia quosdam conscribere siveritis aut conscripta durare saeculorum in memoria sitis passi.

16.1 Et tamen qui potestis | **f. 106b** | falsitatis arguere conscriptionem istam, cum ipsa sacra sint testimonio, quae per cursus annuos factitatis, et credi a vobis esse veram et exploratae fidei iudicari?

2. Quid enim sibi vult illa pinus, quam semper statutis diebus in deum matris intromittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus et infelix adulescentulus intulit et genetrix divum in solatium sui vulneris consecravit?

3. Quid lanarum vellera, quibus arboris conligatis et circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus Ia deficientem contexit et teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?

4. Quid compti violaceis coronis et redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum, miserabilis indicem testimoniumque fortunae?

5. Quid pectoribus adplodentes palmas passis

4. A jestliže je skutečně pravdivé, nevidíme žádný důvod, proč by se na nás měli nebeští bohové zlobit, protože jsme o nich nevykládali takové hanebnosti, nezapisovali je, ani jsme je veřejně nedosvědčovali posvátnými oslavami. Jestliže je však, jak jsem zmínil, lživé a překroucené klamnými smyšlenkami, nemůže nikdo z lidí pochybovat, že původci té urážky jste vy, kteří jste některé nechali takové věci sepsat nebo jste strpěli, aby napsané po staletí přetrvalo v paměti.

16.1 A přece jak tedy můžete obviňovat z nepravdivosti tenhle spis, když samy vaše náboženské slavnosti, jež konáte každý rok, svědčí o tom, že věříte, že je ono vyprávění pravdivé, a pokládáte ho za důvěryhodné?

2. Vždyť co má znamenat ona pinie, již pokaždé ve stanovené dny vnášíte do svatyně Matky bohů? Není snad zpodobněním stromu, pod nímž na sebe vztáhl ruku básníci a nešťastný mladík a který Matka bohů zasvětila pro utišení svého žalu?

3. Co znamenají ony vlněné proužky, jimiž omotáváte a ovazujete kmen stromu? Není to snad připomenutí těch proužků, kterými Ia pokryla umírajícího, neboť se domnívala, že tak může zahřát chladnoucí údy?

4. Co znamenají větve stromu ozdobené a ovinuté fialkovými věnci? Nepoukazují snad na to, jak Matka prvními takovými květy ozdobila pinii na znamení a svědectví nešťastného osudu?

5. Co gallové s rozpuštěnými vlasy bijící se

cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrata cum Accesti lacrimabili puerum prosecuta est heulatu?

6. Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est quo se numen ab Cereris fruge violentia maeroris abstinuit?

17.1 Aut si ea quae dicimus non sunt ita, vos edissertate, vos dicite: evirati isti mollesque, quos interesse vobiscum in istius numinis videmus sacris, quidnam istic habeant negotii sollicitudinis curae, et cur more lugentium caedant cum pectoribus lacertos | f. 107 | et fortunam imitentur in lamentabili constitutorum sorte?

2. Quid coronae, quid violae, quid volucra mollium velamenta lanarum? Cur ad ultimum pinus ipsa, paulo ante in dumis inertissimum nutans lignum, mox ut aliquod praesens atque augustissimum numen deum matris constituatur in sedibus?

3. Aut enim haec causa est, quam in vestris scriptis et commentariis invenimus, et manifestum vos est non divinas conficere caerimonias sed imaginem tristium redintegrare gestorum; aut si alia ratio est, quam mysterii nobis abnegavit obscuritas, et ipsa quoque necesse est turpitudinis alicuius participetur infamia. Quis est enim qui credat, honestatis aliquid in ea re esse quam initiant viles Galli, effeminati conficiant exoleti?

dlaněmi do prsou? Nepřipomínají snad ony nářky, jimiž Matka ozdobená věžemi spolu s Agdestidou doprovázela mladíka se slzami a kvílením?

6. A co zdrženlivost od pojídání chleba, které jste nazvali *castus*?⁵²² Není to napodobení onoho času, kdy se božstvo pro přílišný zármutek zdrželo Cereřina plodu?

17.1 Jestliže však to, co říkáme, tak není, vy vyložte, vy řekněte: co jsou zač tito kleštěnci a změkčilci, jež vidíme spolu s vámi ve svatyních toho božstva, o co tam pečují a co tam dělají a proč se po způsobu truchlících bijí rukama do prsou a napodobují ty, kdo jsou stíženi neštěstím?

2. Co věnce, fialky, co vlající jemné závoje? A proč nakonec sama pinie, ještě nedávno dřevo, volně se klátící mezi keři, je najednou usazena v sídle Matky bohů jako nějaké skutečné vznešené božstvo?

3. Buď je totiž toho příčinou to, co nacházíme ve vašich spisech a pojednáních, a pak je zřejmé, že nekonáte žádnou službu bohům, ale napodobujete obraz smutných událostí; nebo, jestliže existuje nějaký jiný důvod, který nám zakryla tajemná temnota, ale pak i ten se bude jistě týkat něčeho hanebného a ohavného. Vždyť kdo by věřil, že je něco úctyhodného v tom, co začínají a dokončují opovržením, zženštilí a zvrhlí gallové?

⁵²² Doslova „posvátný“.

18.1 Postulat quidem magnitudo materiae atque ipsius defensionis officium, ut similiter ceteras turpitudinum species persequamur, vel quas produnt antiquitatis historiae vel mysteria illa continent sancta quibus initiis nomen est et quae non omnibus vulgo sed paucorum taciturnitatibus traditis.

2. Sed sacrorum innumeri ritus atque adfixa deformitas singulis corporaliter prohibet universa nos exsequi: quinimmo, ut verius exprimamus, a quibus<dam> nos ipsi consilio et ratione deflectimus, ne dum expellere contendimus cuncta, expositionis ipsius contaminationibus polluemur.

3. Fentam igitur Fatuam, Bona quae dicitur Dea, transeamus, quam murteis caesam virgis, quod marito | **f. 107b** | nesciente seriam meri ebiberit plenam, Sextus Clodius indicat sexto de diis graeco, signumque monstrari quod, cum ei divinam rem mulieres faciunt, vini amphora constituatur obtecta nec myrteas fas sit inferre verbenas, sicut suis scribit in causalibus Butas.

4. Sed et deos Conserentis pari more ac dissimulatione taceamus, quos cum ceteris scribit Flaccus in humani penis similitudinem versos obruisse <se> cineri, qui sub ollula fuerat factus extorum: quem cum Tanaquil dimoveret Etruriae disciplinarum perita, subrexisse se deos et nervis obduruisse divinis.

5. Corniculanae inde imperavisse captivae, ut

18.1 Závažnost látky i potřeba její obrany si žádá, abychom obdobně prošli i ostatní druhy hanebností, které nám prostředkují vyprávění o dávných časech a které jsou obsaženy v posvátných mystériích, jež nesou označení „iniciace“ a jež nepředáváte všem otevřeně, ale pouze nemnohým tajně.

2. Avšak nespočet posvátných bohoslužebných úkonů a hanebností s jednotlivými z nich spojených nám brání, abychom se zabývali všemi podrobně: navíc, abychom přesněji řekli, od některých se sami rozumně a odůvodněně odvracíme, abychom se, zatímco se budeme pokoušet všechno objasnit, sami neposkvřili výkladem takových hanebností.

3. Proto přejdeme Fentu Fatuu, označovanou jako Bona Dea (Dobrá Bohyně), která, jak sděluje Sextus Clodius⁵²³ v šesté knize řecky psaného díla O bozích, byla zbita myrtovými pruty poté, co bez vědomí svého manžela vypila plný džbán číši vína, a znamením této události je, že když ženy konají obětní službu na její počest, je vystavován zakrytý džbán s vínem a není dovoleno přinášet myrtové ratolesti, jak píše Butas⁵²⁴ ve svém spise *Causalia*.

4. Obdobným způsobem pomlčíme i o bozích spojovaných s porodem, kteří, jak spolu s ostatními píše Flaccus, přijali podobu lidského penisu, skryli se v popelu pod nádobkou s obětními vnitřnostmi: a když jej Tanaquil,⁵²⁵ znalá etruských nauk, vymetla, bohové se napřímili a projevíli božskou moc.

5. Pak přikázala kornikulské zajatkyni, aby

⁵²³ Sextus Clodius, učitel řečnictví a blízký přítel Marka Antonia.

⁵²⁴ Autor díla o řeckých zvycích.

⁵²⁵ Báje o narození římského krále Tarquinia Prisca.

intellegeret et agnosceret quid sibi res vellet; Ocrisiam prudentissimam feminam divos inseruisse genitali, explicuisse motus certos: tunc sancta ecferventia numina vim vomuisse Lucilii ac regem Servium natum esse Romanum.

19.1 Bacchanalia etiam praetermitteremus inmania quibus nomen Omophagiis graecum est, in quibus furore mentito et sequestrata pectoris sanitate circumplicatis vos anguibus, atque ut vos plenos dei numine ac maiestate doceatis, caprorum reclamantium viscera cruentatis oribus dissipatis.

2. Nec non et Cypriae Veneris abstrusa illa initia praeterimus, quorum conditor indicatur Cinyras rex fuisse, in quibus sumentes ea certas stipes inferunt ut meretrici et referunt phallos propitii numinis signa donatos.

3. Oblivioni etiam Corybantia sacra donentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur: | **f. 108** | frater trucidatus ab fratribus, interempti ex sanguine apium natum, prohibitum mensis holus illud adponi, ne a Manibus mortui inexplabilis contraheretur offensio.

4. Sed et illa desistimus Bacchanalia altera praedicare, in quibus arcana et tacenda res proditur insinuatque sacratis, ut occupatus puerilibus ludicris distractus ab Titanis Liber sit, ut ab isdem membratim sectus atque in ollulas coniectus ut coqueretur, quemadmodum Iuppiter suavitate odoris inlectus, invocatus advolarit ad prandium conpertaque re gravi

vypátrala a zjistila, co to znamená; Ocrisia, žena velmi zkušená, vpustila božské genitálie do sebe a prováděla jisté pohyby: tehdy svatá božstva, probudivše se, vyvrhla Luciliovu sílu a narodil se římský král Servius.

19.1 Mlčením přejdeme také divoké bakchanálie, jež nesou řecké pojmenování Omophagia, při nichž se, vydávající se vytržení a pomatení mysli, omotáváte kolem hrudi hady, a abyste ukázali, že jste naplnění božským duchem a majestátem, krvavými ústy rvete vnitřnosti z kozlů, již se vzpírají.

2. Necháme stranou také ony tajné obřady Kyperské Venuše, jejichž zakladatelem byl, jak se říká, král Cinyras⁵²⁶ a jejichž účastníci jí přinášejí určité dary jako nevěstce a jsou obdarováni falickými symboly na znamení božské přízně.

3. Nechť jsou vydány zapomnění i korybantské posvátné obřady, při nichž je předáváno ono svaté mystérium: že bratr byl zavražděn bratry a že z krve zabitého vyrostl miřík, a proto je zakázáno předkládat na hostinách tuto zeleninu, aby se tím Mánům zemřelého nezpůsobila neodpuštělná urážka.

4. Odmítáme také hovořit o oněch druhých bakchanáliích, při nichž jsou zasvěceným sdělovány a vštěpovány tajné nauky a věci, o nichž je třeba mlčet, jak byl Liber, zabraný do dětských her, rozsápán Titány, jak byl týmiž roztrhán na kusy a vhozen do kotlů, aby byl uvařen, jak Jupiter, přiváben sladkou vůní, nepozván přišel na hostinu, a když odhalil onen

⁵²⁶ Mytický první kyperský král.

grassatores obruerit fulmine atque in imas Tartari praecipitaverit sedes.

5. Cuius rei testimonium argumentumque fortunae suis prodidit in carminibus Thracius talos speculum turbines, volubiles rotulas et teretis pilas et virginibus aurea sumpta ab Hesperidibus mala.

20.1 Erat nobis consilium praeterire, praetervehi illa etiam mysteria, quibus Phrygia initiatur atque omnis gens illa, nisi nomen interpositum his Iovis prohiberet nos strictim iniurias eius ignominiasque transire, non quo nobis dulce sit tam foedis inequitare mysteriis, sed ut ipsis vobis promptum etiam atque etiam fiat, quid in eos congeratis iniuriae quorum profiteremini vos esse custodes vindices veneratores.

2. Quondam Diespiter, inquiunt, cum in Cererem suam matrem libidinibus improbis atque inconcessis cupiditatibus aestuaret – nam genetrix haec Iovis regionis eius ab accolis traditur – neque tamen auderet id quod procaci adpetitione | **f. 108b** | conceperat apertissima vi petere, ingeniosas commiscitur captiones quibus nihil tale metuentem castitate imminueret genetricem: fit ex deo taurus et sub pecoris specie subsessoris animum atque audaciam celans in securam et nesciam repentina immittitur vi furens, agit incestius res suas et prodita per libidinem fraude intellectus et cognitus evolat.

3. Ardescit furiis atque indignationibus mater, spumat anhelat exaestuat nec fremitum

zločin, zasáhl provinilce bleskem a prisoudil jim místo v hlubinách Tartaru.

5. Jako svědectví o této události a potvrzení Liberova osudu připomněl Thráčan ve svých písniích kostky, zrcadlo, káču, točící se kolečka, hladké míče a zlatá jablka získaná od panenských Hesperidek.⁵²⁷

20.1 Měli jsme v úmyslu přejít a vynechat i ona mystéria, do nichž je zasvěcena Frygie a každý onen národ, kdyby nám v tom nebránilo jméno Jovovo, jež je s nimi spojeno, a tak krátce promluvíme o jeho bezprávích a nečestnostech, ne proto, že by nám bylo příjemné vysmívat se tak hanebným mystériím, ale proto, aby vám bylo jednou provždy jasné, jaké urážky činíte těm, jejichž strážci, ochránci a ctiteli se prohlašujete.

2. Říkají, že když kdysi Diespiter vzplanul nedovolenou a nestoudnou touhou po své matce Ceres – neboť zdejší obyvatelé říkají, že to byla matka Jovova – a neodvážil se získat otevřeným násilím to, k čemu ho pudila nezkrotná vášeň, vymyslel chytrou lest objevil chytrý podvod, s jehož pomocí oklamal matku, jež nic takového nečekala: z boha se stává býk, a skrýváje v podobě dobytčete troufalou touhu, se náhle vrhá na bezstarostnou a nic netušící, vykonává svůj krvesmilný čin, a když byl skrze chtíč podvod odhalen, utíká, zpozorován a poznán.

3. Matka plane hněvem a rozhořčením, pění, supí, zuří, a nemohouc zadržet křik a návaly

⁵²⁷ Hesperidky – dcery bohyně Noci, ochránkyně zlatých jablek, jež Gaia darovala Diovi při svatbě s Hérou.

continere tempestatemque irarum valens ex
continua passione Brimo deinceps ut appelletur
adsumpsit, neque alia cordi est res ei quin
audaciam filii poenis quibus potis est
persequatur.

21.1 Iuppiter satagit fractus metu nec quibus
remediis leniat violatae animos reperit. Fundit
preces et subplicat: obstructae sunt dolentis
aures.

2. Adlegatur deorum universus ordo: nullius
auctoritas tanta est ut audiatur. Ad postremum
filius vias satisfactionis inquirens
comminiscitur remedium tale: arietem nobilem
bene grandibus cum testiculis deligit, exsecat
hos ipse et lanato exuit ex folliculi tegmine.

3. Accedens maerens et summissus ad matrem
et tamquam ipse sententia condemnasset se
sua, in gremium proicit [et iacit] hos eius.
Virilitate pignoris visa sumit animum mitiorem
et concepti fetus revocatur ad curam: parit
mensem post decimum luculenti filiam
corporis, quam aetas mortalium consequens
modo Liberam modo | **f. 109** | Proserpinam
nuncupavit.

4. Quam cum verveceus Iuppiter bene validam,
floridam et suci esse conspiceret plenioris,
oblitus paulo ante quid malorum et sceleris
esset adgressus et temeritatis quantum, redit ad
prioris actus, et quia nefarium videbatur satis
patrem cum filia comminus uxoria
coniugatione misceri, in draconis terribilem
formam migrat, ingentibus spiris pavefactam
colligat virginem et sub obtentu fero

vzteku z přetrvávajícího utrpení, dostala
nakonec jméno Brimo⁵²⁸ a nic jiného jí neleželo
na srdci, než aby drzost synovu stihla takovými
tresty, jakými mohla.

21.1 Jupiter se chvěje, ochromen strachem, a
nenalézá žádný prostředek, jímž by utišil hněv
zneuctěné. Prosí a žadoní: avšak uši rozhořčené
zůstávají hluché.

2. Shromažďuje se k ní celý zástup bohů: avšak
nikdo z nich nemá takovou vliv, aby jej
poslouchala. Nakonec syn, hledaje usmíření,
vymýšlí takovéto zadostiučinění: vybírá dobře
rostlého berana s velkými varlaty, ty sám
vyřezává a vytahuje ven ze srstí pokrytého
šourku.

3. Skloněný a zarmoucený přistupuje k matce, a
jako by sám sebe zavrhl svým rozhodnutím,
vkládá je do jejího klína. Ona, spatřivši zástavu
mužství, se obměkčuje, obrací svou pozornost k
péči o počaté dítě: po deseti měsících porodí
dceru s krásným tělem, kterou lidský rod
jednou označuje jako Liberu a jindy jako
Proserpinu.

4. Když ji Jupiter v podobě skopce uviděl,
zdravou a v rozpuku a plnou síl, zapomenuv,
kolik zla a hříchu a nestoudnosti napáchal
krátce předtím, vrací se k původním skutkům, a
protože se zdálo být příliš zločinným, aby otec
vstoupil s dcerou do manželského svazku, bere
na sebe podobu strašného hada, ovíjí
vyděšenou pannu mocnými smyčkami a
v podobě zvířete se jí vlichocuje měkkými

⁵²⁸ Epiteton Cerery.

mollissimis ludit atque adulatur amplexibus.

5. Fit ut et ipsa de semine fortissimi compleatur Iovis, sed non eadem condicione qua mater: nam illa filiam reddidit liniamentis descriptam suis, at ex partu virginis tauri specie fusa Iovialis monumenta pellaciae.

6. Auctorem aliquis desiderabit rei: tum illum citabimus Tarentinum notumque senarium, quem antiquitas canit dicens: „Taurus draconem genuit et taurum draco.“ Ipsa novissime sacra et ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati: in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis et eximitur rursus ab inferioribus partibus atque imis.

22.1 Non esse arbitror necessarium sermone quoque hic multo membra ire per singula quantaque insint in partibus privis turpitudinum scatebrae flagitiorumque monstrare.

2. Quis est enim mortalium vel exiguae humanitatis sensum ferens qui non ipse pervideat, qualia sint haec omnia, | f. 109b | quam scelerata, quam foeda quantasque ignominias dii ferant ex ipsis mysteriorum sacris et ex sacrorum originibus indecoris?

3. Iuppiter, inquit, exarsit in Cererem. Quid tantum, quaeso, de vobis Iuppiter iste quicumque est meruit, quod genus est nullum probri, infamiae, adulterium nullum, quod in eius non caput velut in aliquam congeratis vilem luteamque personam?

objetími a pohrává si s ní.

5. A také ona počíná ze semene mocného Jova, ale ne za stejných podmínek jako její matka: neboť ta porodila dceru sobě podobnou, avšak dívce se narodil potomek podobou připomínající býka, jako připomínka Jovovy úskočnosti.

6. A zatouží-li někdo po potvrzení tohoto vyprávění: pak ocitujeme Tarentána⁵²⁹ a onen známý hexamet, který se zpívá od dávného věku: „Býk zrodil draka a drak býka.“ Nakonec, svědectvím pravdivosti mohou být i mystéria a iniciační obrady, jež nesou se nazývají *Sebadia*: při nichž je na hruď zasvěcených kladen zlatý had a pak je zesponu a zevnitř vyjímán.

22.1 Domnívám se, že není nutné mnohými slovy pojednávat jednotlivosti a ukazovat kolik hanebností a odporností je obsaženo v jednotlivých částech.

2. Vždyť kdo ze smrtelníků má tak málo zdravého lidského rozumu, že by sám neprohlédl, co jsou všechny tyto věci zač, jak jsou hříšné, jak nečisté, jaké urážky bohové skrze samotná posvátná mystéria a z ostudných výkladů původu posvátných úkonů snášejí?

3. Jupiter, říká se, zahořel láskou k Ceres. Ptám se, čím se Jupiter, ať už je, kým chce, vůči vám provinil, že neexistuje žádná hanebnost a ničemnost a cizoložství, které byste neuvrhli na něj jako na nějakou bezcennou a nicotnou osobu?

⁵²⁹ Míneně je patrně bádání Rhinton. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 576, pozn. 107.

4. Matrimonii prodidit ius Leda. Iuppiter esse dicitur auctor culpae. Virginitatem Danae custodire nequivit: furtum esse narratur Iovis.

5. Ad mulieris nomen properavit Europa: expugnator pudicitiae idem esse iactatur. Alcumena Electra Latona Laodamia, mille aliae virgines ac mille matres cumque illis Catamitus puer pudoris spoliatus est honestate: eadem ubique est Iuppiter fabula, neque ullum turpitudinis genus est, in quo eius non nomen consociatis libidinibus conseratis, ut videatur miserabilis prorsus nullam non esse causam ob aliam natus, nisi ut esset criminum sedes, maledictorum materia, locus quidam expositus, in quem spurcitiae se omnes sentinarum conluvionibus derivarent.

6. Quem tamen si diceretis cum extraneis habuisse commercium feminis, impia res quidem, sed tolerabilis esset maledictionis iniuria. Etiamne in matrem, etiamne in filiam efferati pectoris appetitionibus adhinnivit, neque illum sanctitas aut reverentia genetricis, horror etiam pignoris ex se sati ab imagine potuit | **f. 110** | tam foedae cogitationis abducere?

23.1 Vellem itaque videre patrem illum deorum Iovem, aeternam rerum atque hominum potestatem, bubulis esse cohonestatum cornibus, hirsutas agitantem aures, contractis in ungulas gressibus rumigantem pallentis herbas et ex parte postica caudam suffragines

4. Leda porušila manželské právo. Říká se, že původcem provinění je Jupiter. Danaé nedokázala uchránit panenství: říká se, že se tak stalo kvůli Jovově lsti.

5. Európa si pospíšila, aby se stala ženou: a opět je uváděn on jako uchvatitel její čistoty. Alkméné, Élektra,⁵³⁰ Latona, Laodamie⁵³¹ a tisíc dalších panen a spolu s nimi také tisíc matek a chlapec Catamitus⁵³² byl připraven o počestnost a čistotu: a pokaždé je to stejný příběh o Jupiterovi a neexistuje žádný druh hanebnosti spojené s nemravností, s nímž by nebylo možno uvést do souvislosti jeho jméno, jak se zdá, nenarodil se z žádného jiného důvodu, než aby se stal sídlem zločinů, předmětem zlořečení, jakýmsi otevřeným místem pro spláchnutí všech kalů a nečistot.

6. Kdybyste řekli, že měl styky s cizími ženami, bylo by to sice bezbožné tvrzení, avšak byla by to urážka přijatelná. Avšak nevzplanul ve svém srdci divokou touhou po své matce a po své dceři tak, že jej ani nedotknutelnost ani vážnost jeho rodičky, ani hrůza z vlastního dítěte nemohla odvrátit od tak nečistého záměru?

23.1 A tak bych chtěl vidět Jova, onoho otce bohů, věčného vládce světa i lidí, jak je ozdoben býčímí rohy, jak hýbe chlupatýma ušima, pohybuje se na nohou s kopyty, přežvykuje zelené byliny, má na zadní části těla ocas a na holeních hnůj a jak je pošpiněn množstvím

⁵³⁰ Jedna z Plejád.

⁵³¹ Matka Sarpédóna, syna Diova.

⁵³² Vlastně Ganymédés. Druh a průvodce Jupiterův.

talos molli fimo perlitum atque intestina proluvie delibutum.

2. Vellem, inquam, videre – dicendum est enim saepius – torquentem illum sidera et qui pallidas nationes fragore perterret et prosternit consecrantem vervecum greges, inspicientem testiculos arietinos, arripientem hos manu censoria illa atque divina qua vibrare coruscus ignes et saevire fulminibus suetus est, tum deinde secreta rimantem [ferventi nullas] summotisque arbitris circumiectas prolibus diripientem membranulas ferventique adhuc matri velut quasdam infulas eliciendae miserationis offerentem: deductum pallidum saucium, simultantem doloris cruces et ad fidem facto faciendam arietino sanguine coinquinatum et <in> mendacia vulneris laneis fasceis linteolisque contactum.

3. Hocine audiri et perlegi sub mundi hoc axe? Et eos qui haec tractant existimari se velle pios, sanctos religionumque custodes? Estne aliquod sacrilegium hoc maius, aut ulla mens inveniri tam inreligiosis potest opinionibus praedita quam quae talia credit aut accipit aut sacrorum intimis in mysteriis | **f. 110b** | prodit?

4. Iuppiter ille quicumque est, si sentiret se esse aut si ullo sensu adficeretur iniuriae, nonne digna res esset, propter quam iratus et percitus terram nostris subduceret gressibus, solis lumina extingueret atque lunae, quinimmo res omnes in antiquae speciem confunderet unitatis?

24.1 Sed non sunt, inquit, rei publicae nostrae

výkalů.

2. Chtěl bych, říkám, vidět, je totiž třeba to častěji opakovat, toho, který otáčí nebeskými tělesy a který pobledlé národy děsí a ničí hromobitím, jak sleduje stáda skopců, jak se dívá na beraní varlata, jak je bere do svých rukou, aby je posoudil, tou božskou rukou, kterou obvykle vrhá děsivé blesky a projevuje jimi hněv, jak pak najednou beze svědků uchvacuje ony orgány, vyjímá varlata z jejich obalu a ukazuje je dosud rozhněvané matce jako jakési dary na usmířenou, aby vzbudil její soucit: skleslý, bledý, raněný, předstírající utrpení a bolest, aby vzbudil důvěru, pošpiněný beraní krví a ovázaný obvazy a plátny, předstíraje zranění.

3. A něco takového je možné číst a poslouchat na tomto světě? A ti, kdo o takových věcech pojednávají, chtějí být pokládáni za zbožné a za svaté a spravedlivé ochránce náboženství? Existuje snad nějaká horší svatokrádež než toto a lze snad nalézt nějakou mysl tak plnou bezbožných názorů jako tu, jež věří takovým věcem a přijímá je, nebo je zobrazuje v nejtajnějších posvátných mystériích?

4. Kdyby onen Jupiter, ať je, kdo chce, vnímal svou existenci nebo mohl pociťovat bezpráví, nebyla by toto snad dostatečně závažná věc, pro kterou by, rozhněván a rozčilen, rozechvěl půdu pod našima nohama, zhasl světlo Slunce a Měsíce, nebo dokonce všechno sloučil v prapůvodní jednotu?

24.1 Ale, říká se, toto nejsou náboženské

haec sacra. Quisnam istud dicit aut quis reponit? Romanus Gallus Hispanus Afer Germanus aut Siculus? Et quid adiuvat causam, si vestra haec non sunt, cum qui ea conficiunt sint vestrarum partium? Aut quid refert, utrumne ea probetis necne, cum quae vestra sunt propria aut in simili foeditate aut turpitudinis genere repperiantur esse maiore?

2. Vultis enim consideremus mysteria et illa divina, quae Thesmophoria nominantur a Graecis, quibus gente ab Attica sancta illa pervigilia consecrata sunt et pannychismi graves?

3. Vultis, inquam, videamus quas origines habeant quasve causas, ut Athenas etiam probemus ipsas humanitatis artibus studiisque pollentes tam in deos dicere contumeliosa quam dictitent alii, nec minora ab his probra quam ceteris obiciantur a vobis religionis sub specie publicari?

4. Quodam, inquiunt, tempore cum in Siciliae pratulis purpureos legeret nondum mulier flores et adhuc virago Proserpina cumque illam per floream messem huc atque illuc passim lectionis cupiditas avocaret, per profundae altitudinis speluncam | f. 111 | rex prosiliens Manium raptam virginem secum vehit et terrarum absconditur successibus rursus.

5. Quod cum factum nesciret Ceres nec filia esset ubinam gentium suspicaretur, intendit animum perditam toto in orbe conquirere:

zvyklosti našeho státu. Kdopak tohle říká, kdo nám oponuje? Říman, Gal, Hispánec, Afričan, Germán nebo Sicilan? A k čemu pomáhá, že nejsou vaše, když ti, kdo je vykonávají, jsou od vás? A co záleží na tom, zda je schvalujete nebo ne, když vaše vlastní se ukazují jako podobně odporné nebo ještě mnohem odpornější?

2. Nechcete, abychom pojednali i ona posvátná mysteria, která Řekové označují jako *Thesmophoria*,⁵³³ jimž lid Attiky zasvětil onu posvátnou noční vigilií a náročné celonoční slavnosti?

3. Nechcete, pravím, abychom se podívali, jaký mají původ a jakou příčinu, abychom ukázali, že i Athény, proslavené uměním a naukami, říkají o o bozích takové urážky, jako říkají jiní, a že za náboženství nevydávají hanebnosti o nic menší než ty, které se dovídáme od vás?

4. Kdysi, říkají, když na sicilských lukách Proserpina, ještě ne žena, nýbrž panna, trhala purpurové květy, a když ji touha po jejich trhání vedla po kvetoucí louce sem a tam, král Mánů,⁵³⁴ vyskočiv z hluboké jeskyně a zmocniv se dívky, vzal ji s sebou a opět se skryl pod zemí.

5. Ceres, protože o tom nevěděla a domnívala se, že je dcera mezi pozemskými národy,

⁵³³ Řecký svátek k uctění bohyně Déméter a Persefoné, jehož se směly účastnit pouze neprovdané ženy.

Arnobius byl nespravedlivě obviňován ze směšování *Thesmoforií* s eleusinskými mysterii. K tomuto problému se podrobněji vyjadřuje McCracken. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 577, pozn. 120.

⁵³⁴ Míněn je Pluto.

sumit faces geminas flammis comprehensas
Aetnaeis, quibus sibi praelucens pergit ire
quaesitum terrarum in regionibus cunctis.

25.1 In istius conquisitionis errore Eleusinos
etiam pervehitur fines. Pagi istud est nomen
regione in Attica constituti.

2. Qui<nque> illud temporis has partes
incolabant terrigenae, quibus nomina haec
fuerant: Baubo Triptolemus Eumolpus
Eubuleus Dysaules: boum iugator Triptolemus,
capellarum Dysaules custos, Eubuleus
porcorum, gregis lanitii Eumolpus, a quo gens
ecfluit Eumolpidarum et ducitur clarum illud
apud Cecropios nomen et qui postea floruerunt
caduceatores, hierophantae atque praecones.

3. Igitur Baubo illa, quam incolam diximus
Eleusinii fuisse pagi, malis multiformibus
fatigatam accipit hospitio Cererem, adulatur
obsequiis mitibus, reficiendi corporis rogat
curam ut habeat, sitientis ardori oggerit
potionem cinni, cyceonem quam nuncupat
Graecia: aversatur et respuit humanitatis officia
maerens dea nec eam fortuna perpetitur
valetudinis meminisse communis.

4. Rogat illa atque hortatur contra, sicut mos
est in huiusmodi casibus, ne fastidium suae
humanitatis | **f. 111b** | adsumat: obstinatissime

rozhodla se po ztracené dceři pátrat na celém
světě: bere dvě pochodně zapálené od plamenů
Etny, a svítíc si jimi na cestu, vydává se ji
hledat po všech pozemských končinách.

25.1 Při tomto svém bloudění a pátrání přichází
také do končin eleusinských.⁵³⁵ To je jméno
oblasti ležící v Attice.

2. Toho času obývalo tyto končiny pět
domorodých obyvatel, kteří měli tato jména:
Baubó, Triptolemos, Eumolpos, Eubúleus, a
Dysaulés: Triptolemos pásal voly, Dysaulés⁵³⁶
byl pasákem koz, Eubúleus⁵³⁷ prasat,
Eumolpos⁵³⁸ ovčích stád, od něj pak pochází
pokolení Eumolpovců a dostává slavné jméno u
Kekropů⁵³⁹ a jeho potomci později vynikli jako
vyjednavatelé, hierofanti a hlasatelé.

3. Ona Baubó⁵⁴⁰ tedy, jež, jak jsme řekli, byla
obyvatelkou eleusinského kraje, poskytuje
pohostinství mnoha strastmi vyčerpané Cereře,
lichotí jí a chová se k ní úslužně, pobízí ji, aby
si odpočala a nabrala síly, k utišení žízně jí
nabízí nápoj z vína a špaldových krup, kterému
se v Řecku říká kykeón: avšak zarmoucená
bohyně odmítá toto pohostinství a neštěstí jí
nedovoluje pamatovat na své zdraví.

4. Baubó ji prosí a přesvědčuje, jak to obvykle
bývá v takových případech, aby neodmítala její
dobrotu: Ceres však zůstává neústupně

⁵³⁵ Eleusis – attické město ležící severozápadně od Athén. Centrum eleusinských mystérií bohyně Démétér.

⁵³⁶ Baubónin manžel.

⁵³⁷ Triptolemův bratr.

⁵³⁸ Legendární eleusinský kněz, zakladatel zdejšího mysterijního kultu.

⁵³⁹ Potomci Kekropa, zakladatelé Athén. Míneňi jsou tedy nejspíše obyvatelé Attiky.

⁵⁴⁰ Žena, jež v Eleusině pohostila Cereru. V některých bájích je považována za matku Triptolemovu, jak uvádí
Тўленєв. ТЮЛЕПЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 263.

durat Ceres et rigoris indomiti pertinaciam retinet.

5. Quod cum saepius fieret neque ullis quiret obsequiis ineluctabile propositum fatigari, vertit Baubo artes et quam serio non quibat allicere ludibriorum statuit exhilarare miraculis: partem illam corporis, per quam secus femineum et subolem prodere et nomen solet acquirere genetricum, longiore ab incuria liberat, facit sumere habitum puriorem et in speciem levigari nondum duri atque histiculi pusionis.

6. Redit ad deam tristem et inter illa communia quibus moris est frangere ac temperare maerores reteggit se ipsam atque omnia illa pudoris loca revelatis monstrat inguinibus. Atque pubi adfigit oculos diva et inauditi specie solaminis pascitur: tum diffusior facta per risum aspernatam sumit atque ebibit potionem, et quod diu nequivit verecundia Baubonis exprimere propudiosi facinoris extorsit obscenitas.

26.1 Calumniari nos improbe si quis forte hominum suspicatur, libros sumat Threicii vatis, quos antiquitatis memoratis esse divinae, et inveniet nos nihil neque callide fingere neque quo sint risui deum quaerere atque efficere sanctitates.

2. Ipsos namque in medio ponemus versus, quos Calliopae filius ore edidit Graeco et cantando per saecula iuri publicavit humano:

⁵⁴¹ Orfea, jenž je zmiňován též u Klémenta.

⁵⁴² Orfeus má být synem Kalliopiným.

zatvrzelá a setrvává ve svém příkrém odmítání.

5. Protože se toto dělo častěji a její vytrvalý postoj nebylo žádným přemlouváním možno změnit, mění Baubó své postupy, a tu, již nebylo možno přesvědčit vážnými způsoby, se rozhodla rozveselit neobvyklými žerty: postarala se o onu tělesnou část, jež byla delší dobu bez péče, již se vyznačuje ženské pohlaví, přivádí se na svět potomstvo a díky níž pohlaví obvykle dostává jméno, dala jí čistší vzhled a podobu, jakou má hladká tvář malého děťátka.

6. Vrací se ke smutné bohyni a mezi tím vším, čím je zvykem těšit a rozptylovat zarmoucené, odkrývá své tělo a odhalením intimních partií ukazuje i všechna ona místa studu. Bohyně hledí na ohanbí a těší se tímto neslýchaným druhem útěchy: tu, rozptýlena smíchem, bere a pije odmítaný nápoj a to ji učinilo přístupnější, a protože pro smích dostala žízeň přijala a vypila nápoj, a to, co dlouho nedokázala vyvolat Baubonina uctivost, to si vynutila necudnost jejího hanebného činu.

26.1 Jestliže má někdo z lidí podezření, že bezostyšně pomlouváme, ať si vezme knihy thráckého věštce,⁵⁴¹ které považujete za božské dědictví dávnověku, a objeví, že si nic vychytrale nevymýšlíme, ani nehledáme ani nevymýšlíme nic, co by se vysmívalo božské svatosti.

2. Vždyť můžeme uvést přímo verše, které složil Kalliopin syn⁵⁴² v řeckém jazyce a dal k veřejnému užívání, aby je lidé po věky

3. sic effata simul vestem contraxit ab imo
obieciturque oculis formatas inguinibus res:
quas cava succutiens | f. 112 | Baubo manu –
nam puerilis

ollis vultus erat – plaudit, contrectat amice.

4. Tum dea defigens augusti luminis orbis
tristitias animi paulum mollita reponit:
inde manu poculum sumit risuque sequenti
perducit totum cyceonis laeta liquorem.

5. Quid Erechthidae o cati, quid cives Minervii
dicitis? Havet animus scire quibus sitis eloquiis
tam periculosa negotia defensuri, vel artibus
habeatis quibus tam confossis salutem dare
personis vulneribus atque causis.

6. Non est ista falsa suscriptio nec delatione
adpetimini calumniosa. Eleusiniorum
vestrorum † notas et origines producunt turpes
et antiquarum elogium litterarum, ipsa denique
symbola quae rogati sacrorum in acceptionibus
respondetis: „Ieiunavi atque ebibi cyceonem; Ex
cista sumpsi et in calathum misi; accepi rursus,
in cistulam transtuli.“

27.1 Ergone, ut promunt sancta illa atque
arcana mysteria, rapiuntur et rapiunt dii vestri,
matrimonia copulant fraudibus adpetita
furtivis, ab repugnantibus et invitis decus
virginitatis eripitur, imminentes nesciuntur
iniuriae, quidnam raptis acciderit ignoratur,
amissa quaerunt ut homines et sub sole
clarissimo cum lucernis et facibus orbis

zpívali:

3. tak řkouc si zároveň stáhla šat zdola
a odhalila očím úhledné lůno:
jehož se útlou jemně dotýká Baubó rukou –
neboť dětský

mělo vzhled – klepe naň, laská je něžně.

4. Tu bohyně upírajíc vznešené zraky
smutek ducha trochu obměkčena odkládá:
pak rukou pohár bere a s následným smíchem
veselá všechen kykeónu vypíjí mok.

5. Co říkáte vy, bystrí Erechtheovci,⁵⁴³ co,
Minervini občané?⁵⁴⁴ Bylo by zajímavé vědět,
jakými řečmi chcete bránit tak nebezpečné věci,
nebo jakými uměními byste mohli přinést
záchranu zničeným lidem, napravovat škody a
pře.

6. Toto není falešné podezření, ani to nemůžete
považovat za lživé obvinění. Hanebný původ
těch vašich Eleusinií je znám, odhalují ho
výpovědi z dávných spisů a nakonec i sama
vyznání, jež, vyzváni, při přijímání odříkáváte:
„Postil jsem se a vypil jsem kykeón; z truhlice
jsem vzal a dal do košíku; opět jsem vzal a
přenesl do truhličky.“

27.1 Není tedy pravda, jak dosvědčují ona
posvátná a tajná mysteria, že vaši bohové jsou
unášeni a sami unášejí, že vstupují do kýžených
manželství pomocí tajných podvodů, že bohyně
jsou násilím a proti své vůli připravovány o
panenskou čistotu, že bohové nevědí o
hrozících bezprávích, hledají, stejně jako lidé,
co ztratili a pod jasným sluncem procházejí s

⁵⁴³ Erechtheovci, obyvatelé Attiky. Vlastně patronomikon Athéňanů.

⁵⁴⁴ Mínění jsou Athéňané, takto Arnobiem označování pro ztotožnění Pallas Athény právě s Minervou.

peragrant vastitatem?

2. Adficiuntur, aegrescunt, lugentium sumunt sordes et miseriarum insignia, atque ut animum commodare alimoniis possint victuique sumendo, non ratio, non tempus, non sermo aliquis adhibetur gravis aut adfabilitas seria, sed propudiosa corporum monstratur | **f. 112b** | obscenitas obiectanturque partes illae quas pudor communis abscondere, quas naturalis verecundiae lex iubet, quas inter aures castas sine venia nefas est ac sine honoribus appellare praefatis.

3. Quidnam quaeso spectaculi, quid in pudendis fuit rei verendisque Baubonis, quod feminei sexus deam et consimili formatam membro in admirationem converteret atque risum, quod obiectum lumini conspectuique divino et oblivionem miseriarum daret et habitum <in> laetiolem repentina hilaritate traduceret? O qualia, o quanta inridentes potuimus cavillantesque depromere, si non religio nos gentis et litterata prohiberet auctoritas.

28.1 Iam dudum me fateor haesitare circumspicere tergiversari, tricas quemadmodum dicitur conduplicare Tellenas, dum pudor me habet Alimuntia illa proferre mysteria, quibus in Liberi honorem patris phallos subrigit Graecia et simulacris virilium fascinorum territoria cuncta florescunt.

2. Quid sit istud, obscurum est forsitan, et qua fiat ratione disquiritur. Quisquis istud ignorat, disce atque admiratus res tantas puris semper

lucernami a pochodněmi po celém širém světě?

2. Trpí křivdy, rmoutí se, nosí smuteční oděvy a znamení neštěstí a toho, aby byli ochotni přijmout jídlo a pití, se nedociluje uvedením závažných důvodů, poukazem na hrozící nebezpečí, nějakým vážným rozhovorem či důslednou zdvořilostí, ale tím, že se ukazují nemravné části těla, které všeobecná slušnost skrývá, které zákon přirozené studu velí zahalit a které počestným uším nelze jmenovat bez omluvy nebo bez předchozího svolení.

3. Ptám se, copak bylo na té podívané a co bylo na Baubóniných hanebných partiích takového, že to bohyni ženského pohlaví, podobně utvořenou, dokázalo ohromit a rozesmát, a co, vystaveno božskému zraku a pohledu, jí přimělo zapomenout na zármutek a přivedlo náhlou veselostí k radostnějšímu rozpoložení? Ó kolik, a jakých věcí jsme mohli vybrat, vysmívající se a žertující, kdyby nám v tom nebránilo náboženství národa a spisovatelská pozice.

28.1 Přiznávám, že již dlouho váhám, rozpakuji se, zdráhám se znásobit, jak se říká, Tellénské mrzutosti, neboť se stydím odhalovat ona Alimuntská mystéria,⁵⁴⁵ při nichž Řekové na počest otce Libera vztyčují falické symboly a jejich kraje oplývají zpodobněními mužských pohlavních orgánů.

2. Co to znamená, je snad skryté a je třeba zjistit, proč se to děje. Každý, kdo to neví, ať se to doví, a podiviv se, ať to stále bedlivě střeží

⁵⁴⁵ Tūleněv uvádí, že Arnobius informaci o těchto mystériích čerpá z Klémenty, mylně ji však interpretuje. Viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 267, pozn. 1.

in sensibus meticolosa observatione custodi.

3. Cum inter homines, inquiunt, esset adhuc Nysius et Semeleius Liber, nosse inferos expetivit et sub Tartari sedibus quidnam rerum ageretur inquirere: et cupiditas haec eius nonnullis difficultatibus impediabatur, quod qua iret ac pergeret inscitia itineris nesciebat.

4. Prosumnus | f. 113 | quidam exoritur ignominiosus amator dei atque in nefarias libidines satis pronus, qui se ianuam Ditis atque Acherusios aditus pollicetur indicaturum, si sibi gereret [et] morem deus atque uxorias voluptates pateretur ex se carpi.

5. Deus facilis iurat potestatis futurum ac voluntatis se eius, sed cum primum ab inferis conpos s<u>i voti atque expeditionis redisset.

6. Viam comiter Prosumnus edisserit atque in limine ipso prostituit inferorum. Interea dum Liber Stygem Cerberum Furias atque alias res omnis curiosa inquisitione conlustrat, ex viventium numero index viae decidit atque ex more sepelitur humano.

7. Emergit ab inferis Euius et recognoscit extinctum ducem: qui ut fidem compleret pacti et iurandi solveret religione se iuris, locum pergit ad funeris et ficorum ex arbore ramum validissimum praesecans dolat runcinat levigat et humani speciem fabricatur in penis, figit super aggerem tumuli et postica ex parte nudatus accedit subdit insidit.

8. Lascivia deinde surientis adsumpta huc atque illuc clunes torquet et meditatur ab ligno pati quod iam dudum in veritate promiserat.

v čistém srdci.

3. Říká se, že když Nysský Liber, Semelin syn, ještě byl mezi lidmi, zatoužil poznat podsvětí a prozkoumat, co se děje v Tartaru: ve splnění tohoto jeho přání mu však bránilo mnoho okolností, protože, nevěděl, kam má jít a směřovat, neznaje cestu.

4. Tu se objevuje jakýsi Prosymnus, nestoudník, který boha miloval a byl dosti nakloněn zvráceným vášním, který slibuje, že mu ukáže Ditovu bránu a přístup k Acherúsii, kdyby bůh splnil jeho přání a podvolil se mu v rozkoši jako žena.

5. Bůh bez váhání slibuje, že se jeho moci a jeho vůli podvolí, ale že jeho přání splní až poté, co se navrátí ze své výpravy do podsvětí.

6. Prosymnus ochotně ukazuje cestu a přivádí ho na samý okraj podsvětí. Zatímco Liber zvědavě hledí na Styx, Kerbera, Fúrie a všechno ostatní, jeho průvodce opouští počet živých a je po lidském způsobu pohřben.

7. Euius⁵⁴⁶ vychází z podsvětí a dovídá se o smrti svého průvodce: aby splnil, co bylo smluveno, a zbavil se závazku přísahy, ubírá se na místo, kde byl Prosymnus pohřben, a uřav silnou větev z fíkovníku, ořezává ji, hobluje a vyhlazuje a dává jí podobu lidského penisu, ten připevňuje na násep u hrobu, a odhaliv zadní část těla, přistupuje k němu, podsunuje ho pod sebe a nasedá na něj.

8. Potom, maje požitok ze spojení, hýbe hýžděmi sem a tam a hodlá za pomoci dřeva strpět to, co předtím slíbil splnit ve skutečnosti.

⁵⁴⁶ Jedno z epitet Bakchových.

29.1 Ac ne quis forte a nobis tam impias arbitretur confictas res esse, Heraclito ut testi non postulamus ut credat nec mysteriis volumus quid super talibus senserit ex ipsius accipiat lectione: totam interroget Graeciam, quid sibi velint hi phalli, quos per rura, per oppida mos subrigit et veneratur antiquus, inveniet causas | **f. 113b** | eas esse quas dicimus: aut si fuerit pudicum veritatem simpliciter explicare, quid obscurare, quid tegere causam ritus atque originem proderit, <cum> criminatio ipsa religionis in re sit?

2. Quid dicitis o gentes, quid occupatae, quid deditae templorum venerationibus nationes? Ad haecine nos sacra flammis exiliis caedibus atque alio genere suppliciorum compellitis et crudelitatis metu? Hoscine nobis deos inportatis insinuatis infligitis, quorum similes nec vos esse neque alium velitis quemquam sanguinis vobis gradu et iure familiaritatis adiunctum?

3. Potestisne impubibus et praetextatis vestris quas Liber induxerit pactiones suis cum amatoribus indicare? Potestis vestras nurus, quinimmo vobis matrimonio coniugatas ad verecundiam Baubonis impellere atque ad pudicas Cereris voluptates?

4. Vultis vestri iuvenes sciant audiant discant, Iuppiter ipse qualis in unam extiterit atque alteram matrem? Vultis adultae virgines robustique adhuc patres, idem iste in filiam qua luserit arte, cognoscant? Vultis germani iam fervidi atque ex isdem seminibus fratres eundem rursus accipiant concubitus, lectulos non esse aspernatum sororis?

5. Ita ergo non protinus ab huiusmodi fugiendum diis longe ac ne inrepat in animum

29.1 Aby se snad někdo nedomníval, že jsme takové bezbožnosti vymysleli my, nežádáme, aby věřil svědectví Hérakleitovu, a nechceme, z jeho četby zjistil, co si o takových mystériích myslel: ať se zeptá celého Řecka, co znamenají ony falické symboly, jež jsou podle starého zvyku vztyčovány a uctívány ve městech i na venkově, pak objeví, že je to z těch příčin, o nichž mluvíme: nebo, jestliže by bylo ostudné jednoduše odhalit pravdu, čemu prospěje, když se důvod a původ rituálu bude tajit a skrývat, <když> jde jen o urážku náboženství?

2. Co říkáte, lidé, co vy, národy oddané chrámové službě a uctívání? K takovým posvátným obřadům nás nutíte plameny, vyhnanstvími, popravami a jinými tresty a strachem z krutosti? Takové bohy nám přinášíte, vnucujete a přisuzujete, jimž byste nechtěli být podobní ani vy sami, ani byste to nepřáli nikomu ze svých příbuzných či přátel?

3. Můžete svým mladistvým a nedospělým dětem odhalit, jaké Liber uzavíral dohody se svými milenci? Můžete své snachy nebo své manželky, pobízet k Baubonině mravnosti nebo k Cereřině počestnému pobavení?

4. Chcete, aby vaši chlapci věděli, slyšeli a poučili se, jakým byl sám Jupiter ve vztahu k jedné i druhé matce? Chcete, aby vyspělé dívky a dosud zdatní otcové věděli, jakou lstí tentýž bůh svedl i dceru? Chcete, aby již odrostlí sourozenci a bratři ze stejného rodu, se dověděli, že se nestyděl poskvřnit lože své sestry?

5. Není tedy třeba se hned od takových bohů oprostít, a aby ohavnost tak hanebného

tam impurae religionis obscenitas, audientia tota claudenda est?

6. Quis est enim mortalium tam pudicis moribus institutus, quem non ad huiusmodi furias deorum documenta proritent? Aut quis suas comprimere | f. 114 | cupiditates a cognatis valeat reverendisque personis, cum apud superos sanctum nihil in libidinum videat confusione servatum?

7. Ubi enim primam perfectamque naturam inter fines constitit iustos cupidinem suam non valuisse frenare, cur non in promiscuos adpetitus effundat se homo et ingenita fragilitate praeceptus datus et magisterio sanctae divinitatis adiutus?

30.1 Iam dudum me fateor reputantem mecum in animo rerum huiusmodi monstra solitum esse mirari, audere vos dicere quemquam ex is atheum inreligiosum sacrilegum qui deos esse omnino aut negent aut dubitent aut qui eos homines fuisse contendat et potestatis alicuius et meriti causa deorum in numerum relatos: cum si verum fiat atque habeatur examen, nullos quam vos magis huiusmodi par sit appellationibus nuncupari, qui sub specie cultionis plus in eos ingeratis maledictionum et criminum quam si aperte hoc facere confessis maledictionibus coinbibissetis.

2. Deos esse qui dubitat aut esse omnino qui negat, quamvis sequi sententias inmanes opinionum videatur audacia, sine ullius tamen insectatione personae fidem rebus non adcommodat involutis: et qui generis adseverat

náboženství nepronikla do lidské duše, není třeba jí vůbec nedopřát sluchu?

6. Neboť kdo ze smrtelníků je tak zakotvený v dobrých mravech, aby jej příklady bohů nesvedly k takovým prostopášnostem? Nebo kdo by byl schopen potlačit své touhy vůči příbuzným a vůči ctihodným osobám, když by viděl, že nebešťané se bez rozpaků oddávají vášním a nic jim nezůstává svaté?

7. Jakmile se totiž známo, že dokonalá přirozenost není schopná svůj chtíč udržet ve stanovených mezích slušnosti, proč by se člověk, který je ze své přirozené slabosti náchylný k pádu, neměl oddat vášním, jsa v tom podporován příkladem samotných posvátných bohů?

30.1 Již dlouho, přiznávám, že, přemýšleje nad podivuhodnostmi tohoto druhu, jsem se obvykle podivoval tomu, že zrovna vy se odvažujete nazývat bezbožným, nevěřícím a rouhačem někoho z těch, kteří buď zcela popírají existenci bohů, nebo zpochybňují či věří, že to byli lidé a byli započtení k bohům díky své moci nebo zásluhám: zatímco, jestliže by se zkoumalo, zda je to pravda, není nikdo vhodnější k tomu, aby byl takto označen, než vy, neboť v podobě uctívání se vůči nim dopouštíte více urážek a křivd, než kdybyste se rozhodli takto jednat otevřeně, uvědomující si ty urážky.

2. Ten, kdo pochybuje, že bohové existují, nebo kdo to popírá, přestože by se mohlo zdát, že troufale následuje strašné názory, přesto nikoho netupí a víru nezakládá na skrytých věcech: a kdo tvrdí, že bohové měli pozemský

eos fuisse terreni, quamvis eos privet
sublimitate caelitum, subsicivis tamen
adcumulat laudibus, siquidem illos divinitatis
ad meritum beneficiis autumat et virtutum
admirationibus sublevatos.

31.1 Vos vero, qui vindices et eorum
contenditis immortalitatis esse propagatores,
unum ex his | **f. 114b** | quempiam praeteristis,
transistis vestris maledictionibus
invulneratum?

2. Aut genus ullum est probri tam communi
existimatione damnabile quod in eos conferre
metueritis vel nominis saltem auctoritate
tardati?

3. Quis caduca et mortalia corpora deos edidit
amasse? Non vos?

4. Quis illa furta dulcissima in alienis genialibus
perpetrasse? Non vos?

5. Quis cum matribus liberos, quis cum suis
virginibus rursus patres infaustos miscuisse
concupitus? Non vos?

6. Quis scitulos pusiones atque adultos
venustissimis lineis adpetitos esse inceste? Non
vos?

7. Quis abscisos, quis exoletos, quis versipelles,
quis fures, quis in vinculis habitos, quis in
catenis, quis denique fulminibus adpetitos, quis
vulneratos, quis obisse supremos dies,
sepulturas etiam meruisse terrenas? Non vos?

8. Cum igitur a vobis tot et tanta conflata sint
deorum in contumelias crimina, audetis obicere
nostri nominis causa numinum esse offensas
mentes, cum iam dudum vos queat irarum
esse tantarum reos et divinae indignationis
auctores?

původ, i když je připravuje o nebeskou
vyvýšenost, přece je zahrnuje dalšími poctami,
domnívaje se, že byli k božské důstojnosti
vzdvížení díky svým dobrodiním a
mimořádným ctnostem.

31.1 Vy pak, kdo tvrdíte, že jste ochránci a
šířitelé jejich nesmrtelnosti, přešli jste snad
některého z nich a nechali jej
nepoznamenaného svými urážkami?

2. Nebo existuje nějaký typ urážky, který je tak
všeobecně zavrženíhodný, že byste se báli jej na
bohy vztáhnout, byvše odrazeni alespoň
autoritou jejich jména?

3. Kdo řekl, že bohové našli zalíbení
v pomíjivých a smrtelných tělech? Ne snad vy?

4. Kdo, že se tajně oddávali rozkoším v cizích
ložích? Ne snad vy?

5. Kdo, že se synové s matkami a také otcové
s dcerami dopouštěli neblahých souloží? Ne
snad vy?

6. Kdo, že nečistým způsobem zatoužili po
krásných mladících s půvabnými tvary? Ne
snad vy?

7. Kdo je má za vykleštěné, za smilníky, za
takové, kteří mění podobu, za zloděje, za
spoutané a uvězněné, za zasažené bleskem, za
zraněné a za umírající v poslední dny a
pohřbené do země? Ne snad vy?

8. Když jste tedy shromáždili tolik a tak
závažných obvinění vůči bohům k jejich
potupě, jak se odvažujete tvrdit, že kvůli
našemu jménu se bohové cítí uraženi, přestože
je již dlouhou dobu patrné, že viníky tak
velikého hněvu a původci božského rozhořčení

32.1 Sed erras, inquit, et laberis satisque te esse imperitum, indoctum ac rusticum ipsa rerum insectatione demonstras.

2. Nam istae omnes historiae, quae tibi turpes videntur atque ad labem pertinere divinam, mysteria in se continent sancta, rationes miras atque altas nec quas facile quivis possit ingenii vivacitate pernoscere.

3. Neque enim quod scriptum est atque in prima est | **f. 115** | positum verborum fronte, id significatur et dicitur, sed allegoricis sensibus et subditivis intelleguntur omnia illa secretis.

4. Itaque qui dicit: „cum sua concubuit Iuppiter matre“ non incestas significat aut propudiosas Veneris complexiones, sed Iovem pro pluvia, pro tellure Cererem nominat.

5. Et qui rursus perhibet lascivias eum exercuisse cum filia, nihil de foedis voluptatibus loquitur, sed pro imbris nomine ponit Iovem, in filiae significatione sementem.

6. Sic et ille qui raptam Dite a patre Proserpinam dicit, non ut reris in turpissimos adpetitus viraginem dicit raptam, sed quia glebis oculimus semina, isse sub terras deam et cum Orco significat foedera genitalis conciliare feturae.

7. Consimili ratione et in historiis ceteris aliud quidem dicitur, sed intellegitur aliud, et sub vulgari simplicitate sermonis latet ratio secreta et altitudo involuta mysterii.

33.1 Argutiae sunt ut apparet atque acumina haec omnia, quibus fulcire sollemne est malas in iudiciis causas, quinimmo, ut verius dicam,

jste vy?

32.1 Avšak mýlíš se, řekne někdo, a pleteš se a takovou kritikou ukazuješ, že nejsi dostatečně vzdělaný, poučený a že jsi hloupý.

2. Neboť všechny tyto příběhy, které se ti zdají hanebné a bohy urážející, obsahují v sobě svatá tajemství a podivuhodné a hluboké významy, které však nemůže svým rozumem uchopit každý člověk.

3. Není tím totiž řečeno a ukázáno to, co je psáno a co slova na první pohled vyjadřují, ale je to vyloženo alegoricky a skrytě.

4. A tak ten, kdo říká: „Jupiter vstoupil na lože se svou matkou“, nepopisuje krvesmilstvo či hanebné svody Venušiny, nýbrž Jovem nazývá dešť a Cererou zemi.

5. A opět ten, kdo tvrdí, že uspokojil svou touhu s vlastní dcerou, neříká nic o odporné rozkoši, ale jméno Jovovo užívá pro označení deště a dceřino jméno pro setbu.

6. Tak i ten, kdo říká, že Proserpina byla unesena otcem Ditem, neříká, jak se domníváš, že byla dívka unesena kvůli hanebným choutkám, ale že bohyně sestoupila pod zem, protože semena zakrýváme hlínou, a spojení Orkem symbolizuje jejich oplodnění.

7. Obdobně i v ostatních příbězích se něco jiného říká, ale něco jiného se pod tím rozumí, a za obyčejným, prostým slovem se skrývá tajný význam a hluboké, skryté mystérium.

33.1 Jak je patrné, toto všechno jsou záludnosti a vychytralosti, jimiž se obvykle podporují špatné podklady v úsudcích, nebo, abych řekl

sophisticarum disputationum colores, non quibus [non] verum sed imago et species veri semper atque umbra conquiritur.

2. Nam quoniam rectas accipere lectiones pudet dedecet indecorum est, <decursum est> in has partes, ut alia subiceretur res alii et in speciem decoris turpitudinis interpretatio cogeretur.

3. Sed quid ad nos istud, an alii sensus aliaeque sententiae conscriptionibus vanis subsint? | **f. 115b** | Nobis enim satis est, qui deos a vobis scelerate contendimus impieque tractari, quod scriptum est, quod auditur accipere nec curare in abdito quid sit, cum contumelia numinum non in obscura sensuum mente sed in verborum eminentium significatione teneatur.

4. Ac ne tamen videamur inspicere quale sit istud quod dicitur nolle, primum illud a vobis, si modo commodare patientiam vultis, exquirimus primum: allegorico genere vel scripta haec esse vel eodem modo intellegi oportere, unde est vobis cognitum vel unde intimatum?

5. In consilium scriptores advocare vos, et tum in eorum pectoribus latitabatis, cum pro aliis res alias inter veritate capta subdebant?

6. Deinde si illi rationis alicuius et religionis metu mysteria illa convolvere tenebrosa obscuritate voluerunt, quantum vobis audaciae est, ut quod illi noluerunt vos velitis intellegere, vos scire et cunctorum substernere notioni quod illi frustra verbis minus verum significantibus occulerunt?

34.1 Sed ut vobis adsentiamur in fabulis his omnibus cervas pro Iphigeniis dici, unde tamen

přesněji, jsou to rysy sofistických diskusí, s jejichž pomocí se vždy získává ne pravda, ale podoba, zdání pravdy a stín.

2. Vždyť protože je nevhodné a hanebné a neslušné přijmout doslovné čtení, směřuje se k tomu, aby se jedna věc zaměnila za druhou a výkladem se tak hanebnému vnutilo zdání slušnosti.

3. Ale co je nám do toho, jestli se v klamných spisech skrývají jiné myšlenky či jiný smysl? Nám totiž, kteří tvrdíme, že bohové jsou vámi pojednávání bezbožně a zle, stačí znát to, co je napsáno, co je slýcháno, a nemusíme se starat o to, co je skryto, protože urážka bohů netkví ve skrytém smyslu, ale ve vyjadřování jasnými slovy.

4. A přece, aby se nezdálo, že nechceme pojednat o povaze toho, co se říká, především se vás, pokud budete mít trpělivost, zeptáme na toto: odkud je vám známo, nebo jak jste zjistili, zda to bylo napsáno alegorickým způsobem nebo je jen třeba to tak chápat?

5. Povolali si vás spisovatelé k poradě, anebo jste se ukrývali v jejich tajném vědomí, když zaměňovali jedny věci za jiné, aby tak zakryli skutečnou pravdu?

6. Dále, jestliže chtěli z nějakého důvodu nebo v náboženské bázni zahalit ona tajemství temnotou, jak velká je potom vaše opovážlivost, když chcete postihnout to, co si oni nepřáli, abyste věděli, a sdělujete jiným to, co oni marně skryli za slova nevyjadřující pravdu?

34.1 Nicméně, abychom vám přece dali za pravdu, ve všech těchto příbězích se mluví o

vobis liquet, cum allegorias istas vel explanare <velitis> vel pandere, eadem vos interpretari eademque sentire quae sub tacitis cogitationibus ipsis ab historicis sensa sunt nec per voces proprias, significationibus sed aliis explicata?

2. Vos Iovis et Cereris coitum imbrem dicitis dictum telluris in gremium lapsum: potest aliud aliud et argutius fingere et veri cum similitudine suspicari, potest aliud tertius, | f. 116 | potest aliud quartus atque ut se tulerint ingeniorum opinantium qualitates, ita singulae res possunt infinitis interpretationibus expellicari.

3. Cum enim rebus occlusis omnis ista quae dicitur allegoria sumatur nec habeat finem certum in quo rei quae dicitur sit fixa atque immota sententia, unicuique liberum est in id quo velit adtrahere lectionem et adfirmare id positum in quod eum sua suspicio et coniectura opinabilis duxerit.

4. Quod cum ita se habeat, qui potestis res certas rebus ab dubiis sumere atque unam adiungere significationem dicto quod per modos videatis innumeros expositionum varietate deduci?

35.1 Denique si adcommodum ducitis, etiam illud a vobis repetita interrogatione conquirimus, omnesne has fabulas existimetis id est singulas totas ambifarias ac bilingues et versipellibus esse scriptas modis an alias earum partes nihil ambiguum dicere, alias vero multifidas atque allegorici tegminis superiectione velatas?

lani jako o Ifigenii, odkud je vám však jasné, že když chcete tyto alegorie vykládat nebo dále šířit, vykládáte je a chápete tak, jak je vskrytu nahlíželi sami jejich vypravěči a že to nevyložili odpovídajícími slovy, ale pomocí jiných pojmů?

2. Vy říkáte, že styk Jova s Cererou se chápe jako pronikání deště do lůna země: někdo jiný může vymyslet a předložit něco jiného, důvtipnějšího a pravděpodobného, a něco jiného si může myslet třetí, něco jiného čtvrtý, a podle úrovně umu jednotlivých lidí sdělujících svůj názor mohou být jednotlivé věci vykládány nekonečně mnoha způsoby.

3. Vždyť protože se všechna ta takzvaná alegorie týká skrytých věcí a nemá jisté hranice, v jejichž rámci by smysl toho, co se říká, zůstával pevný a neměnný, pak je jednomu každému dovoleno, aby směřoval přečtené, kam chce, a aby tvrdil, že je v něm vyloženo to, k čemu jej dovedla jeho vlastní úvaha a předpoklad.

4. Avšak je-li tomu tak, jak můžete z nejistých věcí vyvozovat věci jisté a dávat jeden smysl výroku, který, jak vidíte, může mít nesčetné druhy různých výkladů?

35.1 Nakonec, jestliže to považujete za přiměřené, pak se vás opět chceme, opakující otázku, zeptat, zda se domníváte, že všechny tyto básně, to jest jedna každá z nich, jsou dvojznačné a dvojsmyslné a napsané takovým způsobem, aby jejich význam bylo možno změnit, nebo že některé jejich části nic dvojznačného neříkají, jiné však jsou

2. Si enim ad finem a capite textus omnis expositionis et series obtentionibus allegoricis clausa sunt, edissertate, monstrate, quid pro rebus singulis, quas unaquaeque eloquitur fabula, supponere debeamus et promere quasque in res alias atque intelligentias vocare.

3. Ut enim Iovem pro pluvia, Cererem verbi causa pro terra vultis audire et pro Libera ac patre Dite submersionem seminis atque iactum, ita dicere vos convenit, quid pro tauro | **f. 116b** | debeamus accipere, quid pro indignatione Cereris atque ira, quid sibi velit Brimo verbum, quid Iovis solliciti supplicatio, quid allegati caelites nec auditi, quid exsectus aries, quid exsecti arietis proles, quid satisfactio his facta, quid quae rursus gesta sunt libidine obsceniorum cum filia.

4. Consimiliter et in altera fabula Henna nemus et flores quid sint, quid sumptus ignis ex Aetna comprehensaeque isto faces, quid peragratio cum his orbis, quid Attica regio, quid Eleusinius pagus, quid Baubonis tugurium atque hospitium rusticanum, quid cyceonis significet potio, quid aspernatio potionis, quid novatio et revelatio pudendorum, quid spectaculi flagitiosa dulcedo et ex remediis talibus orbitatis oblivio comparata.

5. Quodsi pro his omnibus quod oporteat subici rerum immutatione monstratis, erit ut vobis ad sensum super tali adseveratione tribuamus: sin autem singula in singulis neque potestis opponere nec alterum <in> rerum vocare

mnohoznačné a zahalené příkrovem alegorie?

2. Jestliže je totiž celý text a jeho pořad od počátku až do konce vymezen alegorickým výkladem, vysvětlete, ukažte, co máme dosadit za jednotlivé věci, o nichž hovoří jedna každá báseň, jak je máme vyjádřit a jaké jiné významy jim máme přidat.

3. Vždyť jako chcete slyšet, že Jupiter je deštěm, Ceres obdobně zemí, a pod Liberem či otcem Ditem se rozumí zasévání a rozhazování semen, tak byste měli také říci, jak máme vyložit býka? Jak Cereřin hněv a nespokojenost? Co má znamenat slovo “Brimo”? Co žadonění znepokojeného Jova? Co vyslaní a nevyslyšení nebešťané? Co vykleštěný beran a jeho vyříznutá varlata? Co znamená takto učiněné zadostiučinění? A co to, co bylo spácháno s dcerou v důsledku ještě hanebnějšího chtíče?

4. Podobně, co znamená v jiném příběhu Hennský⁵⁴⁷ háj a co jsou ty květiny, co je oheň vzatý z Etny a od něj zapálené pochodně a co s ní podniknuté procházení světa? Co znamená krajina Attika a eleusinský okrsek? Co je Baubónin příbytek a její venkovská pohostinnost? Co označuje nápoj kykeón, co odmítnutí nápoje, co úprava a odhalení ohanbí? Co hanebné potěšení z takové podívané a podobnými prostředky dosažené zapomenutí na ztrátu potomka?

5. Jestliže, měníce významy, ukážete, co se pod tím vším má chápat, pak bychom s vámi ohledně takových tvrzení souhlasili: jestliže však nemůžete každý případ zaměnit za jiný a dát celému vyprávění jiný význam, proč

⁵⁴⁷ Nazvaný tak podle sicilského města Henna, v němž se nacházela Cereřina svatyně.

contextum, quid allegoricis obscuritatibus honestatis id quod simpliciter scriptum est et communem ad intelligentiam publicatum?

36.1 Nisi forte dicetis non toto in historiae corpore allegorias has esse, ceterum partes alias esse communiter scriptas, alias vero dupliciter et ambifaria obtentione velatas.

2. Urbana est ista subtilitas, <s>et quibuslibet brutis patens. Nam quia cuncta quae scripta sunt inexpeditissimum vobis est traducere invertere derivare, eligitis quaedam vestrae convenientia voluntati | **f. 117** | et ex ipsis optinere contenditis nothas atque adulteras lectiones interiori esse superpositas veritati.

3. Quod tamen ut vobis ita sese habere quemadmodum dicitis adnuamus, qui scitis aut unde cognoscitis, utra pars sit sententiis historiae scripta simplicibus, utra vero sit dissonis atque alienis significationibus tecta? Potest enim fieri, ut quod vos existimatis sic esse aliter se habeat, ut quod aliter creditis conceptionibus aliis contrariisque prolatum sit.

4. Ubi enim dicitur in unius materiae corpore pars esse allegorice scripta, indubitabili altera sermone rectoque, nec inest in re signum quo differitas indicari ambiguum possit simpliciterque dictorum, tam potest quod simplex est ambiformiter dictum existimari quam quod ambigue scriptum est reclusis esse obtentionibus credi. Quod quidem quo genere aut fiat aut fieri posse credatur, intellegere confitemur minime nos posse.

zahalujete alegorickou tmou to, co bylo napsáno jednoduše a určeno k všeobecnému pochopení?

36.1 Ale možná řeknete, že tyto alegorie nejsou obsaženy v celém příběhu, a dále, že některé další části jsou napsané obvyklým způsobem, jiné však lstivě a ty jsou také zahalené závojem dvojznačnosti.

2. Je to důvtipná subtilnost, ale zároveň zjevná jakémukoli prostáčkovi. Vždyť protože všechno co bylo napsáno, je dosti obtížné převést, překroutit a vyjasnit, vybíráte si to, co vám vyhovuje, a za pomoci toho se snažíte dokázat, že pravda je skryta v jinotaji a obrazných vyjádřeních.

3. Přece však dejme tomu, že s vámi souhlasíme, že je to tak, jak říkáte, jak potom víte nebo odkud jste poznali, která část příběhu je psána jednoduše a která má zvláštní a hluboký smysl? Může se totiž stát, že to, o čem se domníváte, že je jednoduché, má ve skutečnosti zvláštní smysl a to, o čem věříte, že je napsané jinak, se naopak nevykládá tak, jak si myslíte.

4. Když se totiž říká, že v celku jednoho díla je část napsaná alegoricky a jiná bezprostřední a jasnou řečí a když tam není žádné znamení, podle něhož by se dalo od sebe rozlišit jinotajné a prosté vyjádření, pak je možno považovat jak prostou formulaci za jinotajnou, tak formulaci s podtextem za přímou a nedvojznačnou. Příznáváme, že naprosto nemůžeme pochopit, jak tomu bývá či jak tomu může být.

37.1 Inspiciamus enim quod dicitur hoc modo. In nemore, inquit, Hennensi quondam flores Proserpina lectitabat <virago>. Integrum adhuc istud est et recta pronuntiatione prolatum; nam et nemus et flores quid sint, quid Proserpina, quid virago, cunctis indubitabiliter notum est.

2. Emicuit Summanus e terris curru quadriiugo vectitatus. Simplex et hoc aeque est; nam quadrigae, currus atque Summanus interpretationem desiderant nullam. Improvisus Proserpinam rapuit et sub terras secum avexit. Seminis, inquit, abstrusio raptione in Proserpinae nuncupatur.

3. Quid | f. 117b | accidit, quaeso, ut in aliud subito converteretur historia, semen Proserpina diceretur, ut quae virago iamdudum florum in lectionibus habebatur, postquam sublata et rapta est, significationem coeperit habere sementis?

4. Iuppiter, inquit, in taurum versus concubitum matris suae Cereris appetivit: ut expositum supra est, nominibus his tellus et labens pluvia nuncupatur. Legem allegoricam video tenebrosis ambiguitatibus explicatam. Irata Ceres est et exarsit et arietis proles pro poena atque ultione suscepit. Hoc iterum video communibus in proloquiis promptum; nam et ira et testes <et> satisfactio suis in moribus et condicionibus dicta sunt. Quid ergo hic accidit, ut ab Iove, qui pluvia, et ab Cerere, quae appellata est terra, res transiret ad verum Iovem atque ad rerum simplicissimam dictionem?

38.1 Aut igitur debent allegorico genere omnia esse scripta et posita demonstrandaque

37.1 Podívejme se totiž, co se takto říká. Říká se, že panenská Proserpina trhala kdysi květiny v Hennském háji. To samo je ještě neporušené a řečené přímo: neboť co je háj, květiny, Proserpina a panna, je nepochybně všem známo.

2. Summanus se vynořil zpod země, jedá na voze taženém čtyřspřežím. Také toto je obdobně naprosto jednoduché; neboť čtyřspřeží, vůz ani Summanus nepotřebují žádný výklad. Znenadání uchvátil Proserpinu a odvezl ji s sebou pod zem. A říká se, že únosem Proserpiny se rozumí zasévání semene.

3. A já se ptám, co se přihodilo, že se najednou příběh změnil v něco jiného a Proserpinou se začalo nazývat semeno; že ta, která byla doposud považována za pannu trhající květy se poté, co byla vzata a unesena, začala najednou symbolizovat semena?

4. Říká se, že Jupiter, proměniv se v býka, se dožadoval soulože se svou matkou Cererou: jak bylo výše vysvětleno, těmito jmény se rozumí země a padající déšť. Vidím zde užívání zákona alegorie jako nejasné a neurčité. Ceres se rozzlobila a rozhněvala a namísto potrestání a pomsty přijala beraní varlata. Vidím, že i toto je vyjádřeno obvyklou řečí; neboť jak hněv, tak varlata <a> zadostiučinění jsou uvedeny způsobem přiměřeným situaci a okolnostem. A co se tu tedy stalo, že od Jova, který byl deštěm, a Cerery, jež byla označena jako země, se věc posunula ke skutečnému Jovovi a k prostinkému popisu událostí?

38.1 Buď je tedy pak nutné, aby bylo alegorickým způsobem popsáno a vyloženo

universa nobis, aut genere isto conscriptum est nihil, quoniam esse quod creditur † quasi parte ex historiae non videtur.

2. Allegorico genere scripta sunt haec omnia. Minime istud videtur certum. <Qua> quaeritis ratione, qua causa? Quia omne quod gestum est et in alicuius operis evidentia constitutum est conversionem non potest in allegoricam duci; neque enim potest infectum esse quod factum est aut rei gestae natura in alienam potest degenerare naturam.

3. Numquid bellum Iliacum in Socraticam verti condemnationem potest, aut pugna illa Cannensis proscriptio fieri crudelitasque Sullana?

4. Potest quidem proscriptio, quemadmodum | **f. 118** | Tullius ludit, pugna dici appellarique Cannensis, sed quae gesta est dudum, pugna esse non potest eadem eademque proscriptio; neque enim quod gestum est potest aliud ut dixi quam id esse quod gestum est, aut in alienam migrare substantiam id quod in vi propria atque in sui generis qualitate defixum est.

39.1 Unde igitur probamus historias has omnes rerum esse gestarum conscriptiones? Ex sollemnibus scilicet sacris atque initiorum mysteriis, vel quae statis fiunt temporibus ac diebus vel quae in abdito tradunt gentes moris proprii perpetuitate servata.

2. Neque enim credendum est sine suis

všechno a abychom to také tak chápali, nebo tak nesmí být napsáno nic, protože to, co je vzájemně spojeno, nevypadá, že by zčásti sestávalo z prostého vyprávění a zčásti z alegorie.

2. Všechny tyto texty jsou napsané alegoricky. Nezdá se ani v nejmenším, že by to bylo jisté. Ptáte se jak to, z jakého důvodu? Protože všechno, co bylo vykonáno a je založené v nějakém jasném aktu, se nemůže obrátit v alegorii; není totiž možné, aby nebylo učiněno to, co učiněno bylo, ani se povaha vykonaného skutku nemůže proměnit v nějakou jinou.

3. Je snad možné, aby se Trojská válka proměnila v odsouzení Sókratovo, nebo aby se ona bitva u Kann stala Sulovou proskripcí a krutostí?

4. Ostatně je možné proskripci, jak si pohrává Tullius,⁵⁴⁸ označit a vydávat za bitvu u Kann, ale bitva, která se dávno odehrála, nemůže být zároveň bitvou a zároveň proskripcí; neboť, jak jsem řekl, to, co se stalo, nemůže být ničím jiným, než tím, co se stalo, a nemůže změnit svou podstatu to, co je neměnné ve svém bytí a své vlastní jakosti.

39.1 Odkud tedy dokážeme, že všechny tyto příběhy jsou popisy událostí? Ovšemže ze slavností a svátků a náboženských mystérií, jež se konají buď ve stanovený čas a ve stanovených dnech, nebo je národy tajně tradují, aby jejich obyčeje zůstávaly nezměněny.

2. Není totiž možné věřit, že nemají svůj původ,

⁵⁴⁸ Míněn je M. Tullius Cicero.

originibus haec esse, frustra atque inaniter fieri nec habere coniunctas primis institutionibus causas.

3. Pinus illa, sollemniter quae in Matris infertur sanctum <I>deae, nonne illius imago est arboris, sub qua sibi Attis virum demensis genitalibus abstulit et quam memorant divam in solatium sui consecravisse maeroris?

4. Phallorum illa fascinorumque subrectio, quos ritibus annuis adorat et concelebrat Graecia, nonne illius facinoris similitudinem refert quo se ab debito <Liber> liberavit?

5. Eleusinia illa mysteria et sacrorum reconditi ritus cuius memoriam continent? Nonne illius erroris quo in filiae conquisitione Ceres, fessa oras ut venit ad Atticas, triticeas attulit fruges, Nebridarum familiam pellicula cohonestavit hinnulae et illud spectaculum maximum Baubonis in inguinibus risit?

6. Aut si | f. 118b | alia causa est, nihil ad nos istud, dummodo causa cuncta ista confiant. Neque enim credibile est nullis antecedentibus causis suscepta haec esse, aut insanire iudicandum est Atticos, qui sibi ritum religionis adfinxerint conflatum rationibus nullis.

7. Quod si liquet et constat, id est si rebus actis mysteriorum causae atque origines effluunt, in allegoricas species nulla possunt conversione traduci. Quod enim factum, gestum est, infectum non potest fieri rerum prohibente natura.

40.1 Et tamen ut vobis ita se habere adsentiamur res istas, id est ut historiae aliud verbis sonent, nescio quid aliud more

že se konají bez důvodu a bezúčelně a že jejich počáteční ustanovení nemělo určité příčiny.

3. Ona borovice, jež je slavnostně vnášena do svatyně Matky bohů, není to snad obraz onoho stromu, pod nímž se Attis zbavil mužství a který, jak se připomíná, bohyně zasvětila pro utišení svého zármutku?

4. A ono vztyčování falických symbolů, které každoročními obřady uctívá a oslavuje Řecko, neodkazuje snad na onu hanebnost, jejíž pomocí se Liber zbavil svého závazku?

5. A ona eleusinská mystéria a tajné posvátné obřady, na koho vzpomínají? Ne snad na ono bloudění, kdy Ceres, zemdlená pátráním po své dceři, došla až do končin attických, přinesla s sebou pšeničné zrna, domácnost Nebridů uctila laní kůží a rozesmála se díky onomu úžasnému pohledu na Baubóniny genitálie?

6. Nebo jestliže to má jinou příčinu, nic nám po ní není, protože všechno toto se děje z nějaké příčiny. Neboť není věrohodné, že toto všechno bylo přijato, aniž by tomu něco předcházelo, a nelze pokládat obyvatele Attiky za tak šílené, že by si vymysleli nějaký ničím nepodložený náboženský obřad.

7. Jestliže je to tedy jisté a jasné, to jest, jestliže příčina a počátek mystérií vyplývá z událostí, které se staly, pak není možné nic z toho obrátit v alegorii. Co se totiž stalo a bylo učiněno, nemůže se stát nenastalým, neboť tomu brání přirozený řád věcí.

40.1 A přece dejme tomu, že bychom vám dali za pravdu, že tomu tak je, to jest, že ty příběhy nepopisují to, co označují slova, že, po způsobu

hariolantium dicant, ita non animadvertitis, non videtis, quanta istud dicatur [et] cum ignominia fieri contumeliaque divorum?

2. An iniuria gravior ulla potis est reperiri, quam terram et pluviam vel quodlibet aliud – nihil enim refert quae fiat interpretatione conversio – Iovis et Cereris dicere atque appellare concubitus et cum deorum criminibus labem imbris e caelo et telluris significare madorem?

3. Potest inreligiosius quippiam vel existimari vel credi quam semina terris mersa vel quodlibet aliud – nihil enim similiter refert – raptum Proserpinae dicere et cum nota Ditis patris rei rusticae de opere proloqui?

4. Nonne milies optatius fuit elinguem fieri atque mutum, quam scaturiginem istam vocis et strepitum foedae loquacitatis emittere, quam deorum nominibus res appellare turpissimas, quinimmo tur| f. 119 |pibus deorum factis negotia significare volgaria?

41.1 Antea mos fuerat in allegorica dictione honestissimis sensibus obumbrare res turpes et foeda prolato honestorum investier dignitate.

2. At vero vobis auctoribus per turpitudinem dicuntur res graves et castitate pollentia obscenis commorantur in vocibus, ut quod olim gravitas foedorum verecundia contegebat nunc viliter turpiterque dicatur dignorum elocutione mutata.

3. Quod in adulterio dicimus Martem, inquit, et Venerem Vulcani esse circumretitos arte, cupiditatem dicimus atque iram vi pressas

blábolících vyjadřují něco, nevím co, tak nepozorujete a nevidíte, s jakou potupou a pohanou bohů se to říká?

2. Je snad možné nalézt nějakou větší urážku, než to, že se říká, že země a déšť nebo cokoli jiného, vůbec totiž nezáleží na tom, jaká se provede záměna, jsou spojením Jova a Cerery a že se padání deště z nebe a svlažení země označuje jako zločinné jednání bohů?

3. Může snad někdo pokládat a uznávat něco za bezbožnější než to, že zasetí semen do země, nebo cokoli jiného, neboť podobně ani na tom nezáleží, označuje únos Proserpiny a že zmínka o otci Ditovi ve skutečnosti vypovídá o zemědělské práci?

4. Nebylo by snad tisíckrát vhodnější, přijít o jazyk a zůstat němý než chrlit proud slov a rachot ohavného žvanění, označovat božskými jmény ty nejhanebnější věci, ba co více, označovat obyčejné záležitosti jako hanebné činy bohů?

41.1 Dříve bylo zvykem v alegorické řeči zakrývat hanebnosti slušnými výrazy a to, co je neslušné vyslovit, odívat do důstojnějšího a počestného hávu.

2. Ale pak se tedy, jak tvrdíte, skrze hanebnost vyjadřují důstojné věci a mravně čisté se uvádí nečistými výrazy, takže to, co kdysi kvůli obavě z neslušnosti skrývala důstojnost, se nyní po změně způsobu vyjádření říká nízkým a hanebným způsobem.

3. To, co říkáme o Martovi a Venuši, chycených při cizoložství díky Vulkánově dovednosti do sítě, říkáme o vášni a hněvu potlačených silou a

consilioque rationis. Quid enim prohibebat, quid obstabat, suis unamquamque rem verbis et suis significationibus promere?

4. Immo quid urgebat, cum nescio quid indicare per commentarios et scripta voluisses, nolle illud intellegi quod indicares, sed contrarias res simul una expositione suscipere, studium docere cupientis et nolentis ostendere malignitatem?

5. An deos adulteros dicere periculum habuit nullum, prolatio cupidinis atque irae linguam et os fuerat obsceno coinquinatura contactu? Quod si utique fieret et allegoricae caecitatis obumbratio tolleretur, et facilis ad discendum res esset et deorum dignitas conservaretur inlaesa.

6. Nunc vero cum dicitur in Martis et in Veneris vincione vitiorum esse significata compressio, perversissimae res duae simul isdem temporibus fiunt, ut et foedorum species intellectum subiciat honestatis | f. 119b | et prius animum turpitudine quam religionis alicuius perstringat auctoritas.

42.1 Nisi forte dicetis – hoc enim solum restat, quod a vobis posse videatur opponi – deos sua mysteria nolle ab hominibus sciri et idcirco historias ambagibus esse allegoricis scriptas.

2. Et unde vobis est liquidum, quod hominibus superi nolint sua mysteria publicari? Unde illa vos scitis aut cur ea dissolvere in allego-riarum explanatione curatis?

3. Ad extremum et ultimum quid sibi dii volunt, ut honesta cum nolint, turpissima de se dici

rozhodnutím rozumu. Co však bránilo a co stálo v cestě tomu, aby byla každá věc nazvána odpovídajícími slovy a výrazy?

4. Ba spíše, co tě nutilo, když jsi chtěl něco sdělit knihami a texty, nepřát si, aby bylo pochopeno to, co sděluješ, ale v jednom výkladu zároveň mluvit o protikladných věcech a odhalit horlivost toho, který touží, a ukázat zlomyslnost toho, který nechce?

5. Nebylo snad nebezpečné říkat o bozích, že jsou cizoložníci, a mohla zmínka o vášni a hněvu poskvřnit ústa stykem s hanebností? V každém případě, kdyby se to tak stalo a kdyby byl sňat příkrov alegorické temnoty, bylo by mnohem snazší celou tu záležitost pochopit a důstojnost bohů by zůstala neuražená.

6. Nyní však, když se říká, že spoutání Marta a Venuše je označuje potlačování vášní, odehrávají se tak dvě velice zvrácené věci v tomtéž okamžiku, na jedné straně se tomu, co je hanebné, dává počestný smysl a na druhé straně do duše proniká hanebnost spíše než nějaká úcta k náboženství.

42.1 Možná řeknete, protože, jak se zdá, zbývá jediné, čemu se můžete vzpírat, že bohové si nepřejí, aby lidé znali jejich tajemství, a proto byly ty příběhy napsány jako dvojznačné alegorie.

2. Odkud víte tak jistě, že bohové nechtějí, aby jejich tajemství byla lidem zjevena? Odkud o nich víte vy a proč dbáte na to, aby se rozplynula v alegorickém výkladu?

3. Nakonec a na závěr, co chtějí bohové dokázat tím, že nechtíce počestné, strpí, aby se o nich

atque indecora patiantur?

4. Attidem cum nominamus, solem, inquit, significamus et dicimus: sed si Attis sol est, quemadmodum commemoratis et dicitis, quis erit Attis ille, quem in Phrygia genitum vestrae produnt atque indicant litterae, quem passum esse res certas, fecisse item res certas, quem in spectaculis ludicris theatra universa noverunt, cui inter sacros cultus res videmus fieri specialiter annuas nominatimque divinas?

5. Utrumne ab sole ad hominem an ab homine ad solem vocabuli huius facta translatio est?

6. Si enim nomen istud principali erat ab origine solis, quid tandem de vobis sol aureus meruit, ut ei cum semiviro faceretis vocabulum istud <es> se commune?

7. Sin hirquinum et Phrygium est, quid Phaethontis genitor, pater huius luminis et claritatis admisit, ut absciso ab homine dignus videretur vocari et augustior fieret evirati corporis nuncupatione signatus?

43.1 Sed quid sit istud, iam promptum est omnibus. Nam quia talium scriptorum historiarumque vos pudet nec aboleri videtis posse ea quae sunt | **f. 120** | foede semel in commentarios relata, enitimini cohonestare res turpes atque omnibus argutiarum modis pro rebus subditis verborum invertitis corrumpitisque naturas atque ut olim accidere male sanis adsolet, quorum turbida vis morbi sensum atque intelligentiam depulit, confusa atque incerta iactatis et inanium per rerum figmenta bacchamini.

2. Esto: in Iovis et Cereris coetu inrigatio sit

říkalo hanebné a nestoudné?

4. Když hovoříme o Attidovi, říká se, označujeme tím slunce, a mluvíme o slunci: ale jestliže je Attis slunce, jak říkáte a zmiňujete, kdo bude potom onen Attis, o němž vaše spisy sdělují a tvrdí, že se narodil ve Frygii, že zakusil určité věci a také určité věci učinil, jehož všechna divadla znají v kratochvilných představeních, jemuž, jak vidíme, se mezi posvátnými kulty pořádají zvláštní každoroční slavnosti jako božstvu?

5. Bylo toto označení přeneseno ze slunce na člověka, směrem z člověka na slunce?

6. Jestliže totiž samo to jméno patřilo od počátku slunci, čím si pak u vás zlaté slunce zasloužilo, abyste mu učinili jméno společné s polomuzem?

7. Jestliže to jméno pochází od Frygů a kozlů, co zavinil Faetontův rodič a otec jasného světla, že se zdálo vhodné, aby si zasloužil být označen jménem vykleštěného člověka a s tímto jménem se stal vznešenějším?

43.1 Co to všechno znamená, je již všem zřejmé. Jde o to, že, jelikož se stydíte za takové autory a příběhy, a vidíte, že nelze odstranit tyto hanebnosti, jež už jsou zapsány v knihách, snažíte se dodat hanebnému obsahu počestný vzhled; všemi možnými způsoby důvtipu převracíte a porušujete povahu slov, a jak to někdy bývá u nemocných, které špatný stav zbavuje zdravého úsudku a chápání, mluvíte zmateně a nepřesně a točíte se kolem bezobsažných a prázdných výmyslů.

2. Budiž, ať je spojením Jova s Cererou je

significata telluris, occultatio seminis patris in Ditis raptu, vina per terras sparsa distractis in visceribus Liberi, cupiditatis et temeritatis compressio colligatio dicta sit adulterorum Veneris atque Martis.

44.1 Sed si fabulas has vultis more esse allegorico scriptas, quid ceteris fiet, quas non videmus posse versuras in huiusmodi cogi? Quid enim subiciemus pro illis fluctibus, quos super aggerem tumuli Semeleiae subolis urigo contorsit?

2. Et quid pro illis Ganymedibus raptis atque in libidinum magisteria substitutis? Quid pro illa conversione formiculae, in quam Iuppiter maximus vastitatis suae liniamenta contraxit? Quid pro cynis et satyris? Quid pro aureis imbribus, in quos idem se pallax fraude induit perfida formarum varietatibus ludens?

3. Ac ne de Iove solo loqui videamur voluisse, in amoribus numinum reliquorum esse allegoriae quae possunt, quae in mercennariis condicionibus ac servitutibus, quae in vinculis orbitatibus planctibus, quae in cruciatibus vulneribus sepulturis?

4. In quo cum unam contrahere possetis culpam, conscriptione de superis tali addidistis, | **f. 120b** | ut dicitur, garo gerem, cum deorum nominibus appellavistis res turpes et vocabulis rursus deos rerum coinquinavistis infamium.

5. Quod si adesse hic eos aut esse illos uspiam cognitione indubitabili <cre>deretis, in mentione illorum facienda praestringeret vos

označeno svlažení země, únosem Proserpiny otcem Ditem zasetí semen, rozházenými vnitřnostmi Liberovými rozšíření vinic po všech zemích a spoutáním cizoložníků Marta a Venuše ať je výrazem pro potlačení vášně a nerozvážnosti.

44.1 Jestliže však chcete, aby tyto básně byly napsány alegoricky, co se stane s těmi ostatními, které, jak vidíme, nemohou být tímto způsobem obráceny? Vždyť co máme chápat pod oněmi pohyby, jež vášnivě konal Semelin potomek nad náspem hrobu?

2. A co pod oněmi chycenými a k uspokojení choutek poskytnutými Ganymédy? Jak vyložíme onu proměnu v mravenečka, do něhož se ze své velikosti scvrkl převeliký Jupiter? Co dosadíme za labutě a satyry? Co za zlatý déšť, do něhož se týž svůdník zahalil za pomoci věrolomného klamu, bavě se měněním svých podob?

3. Ale aby se nezdálo, že chceme mluvit jen o samotném Jovovi, jaké mohou být alegorie v milostných poměrech zbývajících bohů, jaké v nádenických a služebných vztazích, jaké ve spoutáních, osiřeních, nárcích, jaké v mučeních, zraněních a pohřbech?

4. I když v tomto byste se mohli omezit na jedno provinění, podobným způsobem popisu bohů jste přidali, jak se říká, špatnou rybu do dobré omáčky, když jste božskými jmény označili hanebné věci a naopak bohy pošpinili označeními potupných věcí.

5. Kdybyste však byli zcela přesvědčeni a věřili, že jsou tu přítomni nebo že někde existují, přepadal by vás strach při zmínce o nich a

metus et tamquam vos audirent vestrasque acciperent voces ita credi oportuit et haberi in cogitatione defixum.

6. Apud enim homines officiosis religionibus deditos non ipsi dii tantum, verum etiam nomina debent esse deorum reverenda, quantumque est in ipsis qui censentur his nominibus, tantum esse par est in eorum appellationibus dignitatis.

45.1 Da veram iudicii formam, et in illa estis reprehensionis parte, quod in usu sermonis vestri Martem pro pugna appellatis, pro aquis Neptunum, Liberum patrem pro vino, Cererem pro pane, Minervam pro stamine, pro obscenis libidinibus Venerem.

2. Quae est enim ratio ut cum suis censeris appellationibus res possint, nominibus cognominentur deorum, et ea fiat numinibus contumelia quam nec homines sustinemus, si nostra quis nomina res ducat atque invertat in frivolas? Sed oratio sordida est, verbis fuerit polluta si talibus. Verecundia at laude condigna! Erubescitis panem et vinum nominare et pro coitu Venerem non metuitis dicere.

museli byste věřit a mít v mysli pevné přesvědčení, že vás slyší a vnímají vaše hlasy.

6. Neboť u lidí, kteří jsou horlivě oddáni náboženství, musí být v úctě nejen bohové sami, ale také jejich jména, neboť tolik úcty, kolik náleží těm, kdo jsou těmito jmény označováni, tolik je vhodné prokazovat také jejich pojmenováním.

45.1 Sudme spravedlivě a ukáže se, zasluhujete pokárání za to, že ve své běžné řeči používáte Marta pro označení bitvy, Neptuna pro vodu, otce Libera pro víno, Cereru pro chléb, Minervu pro tkaninu, Venuši pro nemravné choutky.

2. Vždyť jaký je důvod k tomu, aby věci, které by se mohly nazývat svými obecnými jmény, se nazývaly jmény bohů a aby se dělo bohům takové příkoří, jaké bychom ani my lidé nesnesli, kdyby někdo používal naše jména a dával je bezcenným věcem? Ale řeč by byla nízká, jestliže by byla poskvrněna takovými slovy. Ostýchavost vskutku chvályhodná! Stydíte se pojmenovat chleba a víno a neostýcháte se říkat „Venuše“ místo „soulož“.

7.6 Kniha šestá

1.1 Nunc quoniam summatim ostendimus, quam impias de diis vestris opinionum constitueritis infamias, sequitur ut de templis, de simulacris etiam sacrificiisque dicamus deque alia serie quae his rebus adnexa est et vicina copulatione coniuncta.

2. In hac enim consuestis parte crimen nobis maximum impietatis adfigere, quod neque aedes sacras venerationis ad officia construamus, non deorum alicuius simulacrum constituamus aut formam, non altaria fabricemus, non aras, non caesorum sanguinem animantium demus, non tura neque fruges salsas, non denique vinum liquens paterarum effusionibus inferamus.

3. Quae quidem nos cessamus non ideo vel exaedificare vel facere, tamquam impias geramus et scelerosas mentes aut aliquem sumpserimus temeraria in deos desperatione contemptum, sed quod eos arbitramur et credimus – si modo dii certi sunt et nominis huius eminentia praediti – honorum haec genera aut risui habere si rideant aut indigne perpeti si motibus exasperentur irarum.

2.1 Ut enim noscatis, quid de isto nomine sentiamus iudiciumque simus cuius, existimamus nos eos, si modo dii certi sunt, ut eadem rursus satiateque dicantur, cunctarum esse debere perfectarumque virtutum, sapientes iustos graves, si modo nulla est culpa quod eos laudibus adcumulamus humanis, intestinis pollentes bonis, nec extraneis adminiculis

1.1 Nyní, protože jsme krátce ukázali, jak bezbožné hanebnosti jste vytvořili o svých vlastních bozích, musíme promluvit také o chrámech, obrazech, sochách a obětech a o řadě jiných věcí, jež jsou s nimi úzce spojeny.

2. V tomto ohledu nás obvykle obviňujete z nejhorší bezbožnosti, protože nebudujeme chrámy, abychom v nich vykonávali povinnou službu, nestavíme oltáře ani soukromé ani veřejné, neobětujeme krev zabitých zvířat ani kadidlo ani slané maso, ani nepřinášíme úlitbu vína.

3. Nepřestali jsme ty věci stavět a činit proto, že bychom měli bezbožné a hříšné názory, nebo že bychom bohy v nerozvážné beznaději pohrdali, ale proto, že se domníváme a věříme, že bohové – jestliže jsou to skuteční bohové a jsou po právu obdarovaní tak vynikajícím pojmenováním – se takovým počtám smějí, jsou-li schopni se smát, nebo se kvůli nim hněvají, jsou-li schopni pociťovat hněv.

2.1 Abyste totiž poznali, co si o onom jménu myslíme a jaký je náš úsudek, soudíme o nich, že, jestliže jsou skutečnými bohy, ať je to řečeno znovu a znovu, měli by disponovat veškerou mocí a silami, měli by být moudří, spravedliví, vážení, a, není-li proviněním, že je zahrnujeme lidskými chválami, měli by být naplněni dobrem, neměli by využívat vnější

<se> addicere quo illis integritas inoffensae beatitudinis compleatur, ab adfectibus cunctis et cunctis perturbationibus | **f. 121 b** | liberos non ira effervere, non ullis cupiditatibus excitari, calamitatem inrogare nullis, non ex malis hominum crudelem accipere voluptatem, non terrere portentis, non prodigiosas ostentare formidines, non votorum debitis habere obnoxios et obligatos nec piaculares hostias signis minacibus postulare, non pestilentias, non morbos corruptione aeris inducere, non adurere siccitatibus fruges, non caedibus interesse bellorum, non urbium stragibus, non adversa his velle, non illorum commoditatibus suffragari: sed, quod magnarum est mentium, pari pendere cunctos lance et individuas cunctis benivolentias exhibere.

2. Caduci enim generis et infirmitatis humanae est contrariis agere: eosque quos tangat adfectio pati dolere deminui sapientium scita et pronuntiata definiunt nec posse aliter fieri quin legibus mortalitatis adstricti sint qui sint ullis perturbationibus mancipati.

3. Quod cum ita se habeat, qui possumus iudicari deos habere contemptui, quos, nisi sunt recti et magnarum mentium admiratione laudabiles, deos negamus existere nec potestatibus posse caelitibus applicari?

3.1 Sed templa illis extruimus nulla nec eorum effigies adoramus, non mactamus hostias, non tura ac vina libamus. Et quid amplius possumus vel honoris eis attribuere vel dignitatis, quam quod eos in ea ponimus parte

pomoci, již by se naplňoval stav jejich nerušené blaženosti, měli by být prosti všech afektů a vzruchů, neměli by planout hněvem a rozrušovat se touhami, neměli by přivolávat na nikoho neštěstí, mít škodolibé potěšení z lidských nesnází, neměli by děsit špatnými znameními, ukazovat hrůzné nadpřirozené jevy, neměli by nikoho zavazovat sliby ani vyžadovat smírčí oběti skrze výhružná znamení, neměli by sesílat nemoci a náказы otráveným vzduchem, ničit úrodu suchem, neměli by se účastnit válečných vraždění a plenění měst, neměli by chtít neštěstí pro jedny a spokojenost pro druhé: ale, jak je vlastní ušlechtilým bytostem, měli by se chovat ke všem stejně a prokazovat všem stejná dobrodiní.

2. Vždyť jen pomíjivým stvořením a lidské slabosti je vlastní opačné jednání: a pouze ti, kdo jsou podřízeni afektům, jak vědí a říkají moudří, trpí, pociťují bolest, podléhají zániku a není možné, aby ti, kdo jsou vydáni napospas jakýmkoli vášním, nebyli vázáni zákony smrti.

3. A jestliže tomu tak je, jak je možno se domnívat, že pohrdáme bohy, o nichž soudíme, že za bohy nemohou být uznáni a nemohou být zahrnuti mezi nebeské mocnosti, jestliže nejsou praví a nejsou hodni chvály ušlechtilých?

3.1 Ale nestavíme jim chrámy a neuctíváme jejich obrazy, nepřinášíme oběti, nepředkládáme jim kadidlo a víno. A jakou větší úctu jim můžeme prokazovat než to, že je klademe na totéž místo, jako pána a vládce

qua rerum caput ac dominum summumque ipsum regem, cui debent di una nobiscum, quod esse se sentiunt et vitali in substantia contineri? | f. 122 |

2. Numquid enim delubris aut templorum eum constructionibus honoramus? Numquid ei hostias caedimus? Numquid alias res damus, quas libere, profundere non est rationis expensae sed tracti per consuetudinem moris?

3. Etenim plena dementia est, necessitatibus tuis potentiora metiri et quae tibi sint usui datoribus diis dare, et honorem istum, non contumeliam ducere. Templata igitur, quaerimus, in deorum quos usus aut in rei cuius necessitatem aut dicitis esse constructa aut esse rursus aedificanda censetis?

4. Hiemalia sentiunt frigora aut solibus torrentur aestivis, pluvialibus nimbis perfluuntur, ventorum eos aut turbines vexant, incursionem pati periclitantur hostilem ferarum aut rabidos appetitus, ut merito illos conveniat tectorum munitionibus claudere, saxorum aut obiectione tutari?

5. Templata enim haec quid sunt? Si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane atque amplum: si deorum potentiam metiaris, successus quidam parvi atque ut verius eloquar genus angustissimum cavernarum paupertini cordis excogitatione suspensum.

6. Quorum si quaeris audire quis prior fuerit institutor, quis fabricator, aut Phoroneus, Aegyptius aut Merops tibi fuisse monstrabitur,

světa a samotného nejvyššího krále, jemuž bohové společně s námi vděčí za to, že existují, že cítí a že mají živoucí podstatu?

2. Cožpak ho uctíváme svatyněmi nebo stavěním chrámů? Cožpak pro něho porážíme oběti? Cožpak mu dáváme jiné věci, jejichž přinášení a lití nemá rozumný základ, ale je to předávaný zvyk?

3. Je naprostou pošetilostí poměřovat potřeby mocnějšího svými vlastními potřebami a to, co je tobě k užítku, dávat bohům, již jsou sami dárci, a považovat to přitom za poctu a ne za urážku. Ptáme se tedy, k jakému užítku a z jaké nutnosti, říkáte, že byly pro bohy zbudovány chrámy, a proč se domníváte, že by měly být opět stavěny?

4. Zakoušejí snad zimní mrazy nebo jsou spalováni letním sluncem, jsou smáčeni dešťovými přívaly, sužují je poryvy větru, jsou v nebezpečí, že by utrpěli nepřátelský útok, nebo zuřivý útok divokých šelem tak, že by bylo přiměřené ukrýt je pod střechami či ochránit kamenným valem?

5. Vždyť co jsou tyto chrámy? Jestliže by ses zeptal lidské slabosti, pak jsou něčím ohromným a vznešeným: pokud bys je poměřoval s mocí bohů, pak jsou to malé tmavé díry, nebo, abych správněji řekl, druh uzoučkových jeskyní, vzniklý jako výmysl ubohého umu.

6. A jestliže toužíš slyšet, kdo byl jejich prvním zakladatelem a tvůrcem, bude ti ukázáno, že to byl Phoroneus, Egyptan,⁵⁵¹ nebo Merops, nebo,

⁵⁵¹ Blíže neurčený Egyptan, u něhož Arnobius nedochoval vlastní jméno. K tomuto překladu bez pochopení termínu *Aegyptius* ve funkci přívlastku jednoho z okolních jmen se kloní též Tullius, který tak předpokládá

<aut> ut tradit in Admirandis Varro, Iovis progenies Aeacus. Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmae | f. 122b | et sidereos evomant variata interstinctione fulgores: terra sunt haec omnia et ex faece ultima vilioris materiae concreta.

7. Neque enim si vos ea pretiis carioribus penditis, delectari credendum est his deos nec recusare nec spernere quo minus se saepiant et eorum obiectibus coerceantur inclusi.

8. Templum, inquit, hoc Martis est, hoc Iunonis et Veneris, hoc Herculis Apollinis Ditis. Quid est aliud dicere, quam domus haec Martis est, haec Iunonis et Veneris, Apollo hic habitat, in hac manet Hercules, illa Summanus? Ita non prima et maxima contumelia est habitationibus deos habere districtos, tuguriola his dare, conclavia et

jak píše Varro ve svých „Admiranda“, Aeacus, potomek Jovův. Ať jsou vystavěny z mramorových kvádrů nebo se skví zlatem vykládanými stropy, ať v nich září drahokamy a jako hvězdy vrhají rozmanité odlesky: všechno je to hlína a je to vytvořené z nejposlednějšího bahna bezcenné hmoty.

7. Neboť i když si jich velmi ceníte, nelze věřit, že se z nich bohové těší, že jimi nepohrdají a neodmítají, aby je ohrazovaly a aby byli jejich stěnami drženi v uzavření.

8. Toto, říká náš oponent, je chrám Martův, tento je Junonin a Venušin, ten Herkulův, Apollonův, Ditův. Co jiného znamenají tato slova, než že toto je dům Martův, tento je Junonin a Venušin, že tady bydlí Apollón a v tomto přebývá Herkules, v onom Summanus? Není tak první a největší urážkou myslet si, že bohové mají určená místa k přebývání, dávat

vyšší počet zakladatelů chrámové praxe, než jaký uvádí Klémens Alexandrijský. Tullius k celému problému říká: „So möchte ich annehmen, dass vor Aegyptius bei Arnobius der Eigennamen ausgefallen ist. Arnobius hat also gegenüber Clemens nicht zwei, sondern mindestens vier Erfinder des Tempelbaues genannt.“ TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 4.

Právě Klémentovo dílo totiž patrně inspirovalo zmíněný Arnobiův seznam. Tullius je však i v tomto bodě skeptický a předpokládá spíše pro Klémenta a Arnobia společnou nedochovanou předlohu.

Bádání nicméně nedospělo ve věci interpretace dané pasáže ke konsensu. Není proto zřetelné, zda Arnobius zmiňuje tři nebo čtyři zakladatele chrámových staveb. K Tulliově interpretaci a vsunutí interpunkce před *Aegyptius* se po vzoru Tulliově kloní též Marchesi a my ponecháváme tuto úpravu v rámci překladu. Nelze však nezmínit názory ostatních badatelů. McCracken problém shrnuje, řka: „Scholars usually equate this *Merops* with the Egyptian king mentioned by Ovid, but Tullius maintains that *Aegyptius* cannot be taken with *Merops*, still less with *Phoroneus*, and he cites a scholium to Clement which says that *Phoroneus* was an Argive, *Merops* a Coan. He therefore concludes that a word has dropped out of the text and that we have Arnobius four, rather than three (1) *Phoroneus*, (2) the unnamed Egyptian, (3) *Merops*, and (4) *Aecus*. But some have thought the reference to *Merops* a corruption rather of *Caecrops*.“ McCracken, George E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 586, pozn. 13. Poslední z citovaných McCrackenových hypotéz dokládá ve svém poznámkovém aparátu též Ťuleněv, který na záměnu *Merops* – *Caecrops* upozorňuje a uznává ji, překládáje „...что это был Фороней или египтянин Мероп...“, ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший: Против язычников в семи книгах*, s. 284, a chápe tak termín *Aegyptius* jako přívlastek k Meropovi (Kekropovi).

cellulas fabricari et eis existimari necessarias res esse, quae hominibus, felibus, quae sunt formiculis et lacertis, quae fugacibus, pavidis atque exiguis muribus?

4.1 Sed non, inquit, idcirco adtribuimus diis templa tamquam umidos ab his imbres ventos pluvias arceamus aut soles, sed ut eos possimus coram et cominus contueri, adfari de proximo et cum praesentibus quodammodo venerationum conloquia miscere.

2. Sub axe enim nudo et sub aethereo tegmine invocati si fuerint, nihil audiunt, et nisi de proximo admoveantur his preces, tamquam nihil dicatur, obstructi atque immobiles stabunt.

3. Atquin nos arbitramur omnem deum omnino, si modo nominis huius vi pollet, ex quacumque mundi parte quod quisque fuerit locutus, tamquam si sit praesens, audire debere, immo quod quisque conceperit | **f. 123** | sub obscuris et tacitis sensibus, cognitione anticipata praesumere, atque ut astra sol luna, cum supra terras meant, omnibus omnino cernentibus statim sunt et ubique praesentes, ita <ae>que convenit audientiam numinum nulli esse clausam linguae semperque esse praesentem, quamvis ad eam voces regionibus ex distantibus confluant.

4. Hoc est enim proprium deorum, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam sed ubique esse totos, non adesse non abesse, non cenatum ad Aethiopas pergere et post dies bis senos privatim ad domicilium redire.

jim chatrče, vytvářet pokoje a komůrky a domnívat se, že potřebují totéž co lidé, kočky, mravenečci a ještěrky, co plaché, bojácne a nepatrné myši?

4.1 Ne proto, řekne, zasvěcujeme bohům chrámy, abychom je uchránili před dešti, větry, promočením nebo slunečními paprsky, ale proto, abychom je mohli vidět tváří v tvář a zblízka, obracet se na ně přímo a vést s nimi, takto přítomnými, uctivé rozhovory.

2. Vždyť jestliže by byli vyzýváni pod širým nebem a vzdušnou klenbou, nic neslyší, ani kdyby k nim byly prosby vznášeny zblízka, jako by se nic neřeklo, budou tam stát nepřístupní a nehybní.

3. My se však domníváme, že úplně každý bůh, jestliže vládne silou tohoto jména, musí slyšet, co by kdokoli z jakéhokoli místa na světě řekl, jako by byl přítomen přímo, ba že musí díky svému předzvědění poznat i to, co někdo uchovává v tajnosti a v tichosti, a jako hvězdy, Slunce a Měsíc, když putují nad zemí, jsou rozeznatelné pro všechny, kdo na ně hledí, ať jsou kde jsou, podobně i božský sluch nemůže být uzavřen před žádnou řečí a musí být stále tu, ač k němu doléhají hlasy ze vzdálených končin.

4. Bohům je totiž vlastní, že svou mocí všechno naplňují, že nejsou někde jen částečně, ale všude jsou celí, že jsou přítomni a pak zase nejsou přítomni, že neodcházejí poobědvat k Etiopanům a po dvanácti dnech se nevracejí do svých domovů.⁵⁵²

⁵⁵² Arnobiova narážka na mytologický motiv pojednávající takovouto cestu Diovu (viz *Ílias* I, 423–5).

5.1 Quod si ita non erit, tollitur omnis spes opis et erit in dubio, audiamini ab dis necne, si quando res sacras caerimoniarum conficitis debitis.

2. Constituamus enim noscendae rei causa templum numinis alicuius esse apud Canarias insulas, eiusdem apud ultimam Thylem, eiusdem apud Seras esse, apud furvos Garamantas et si qui sunt alii quos ab sui notitia maria montes silvae et quadrini disterminant cardines: si omnes uno in tempore rebus divinis factis, quod sua quosque necessitas rogare compellit, * poscantque de numine, referendi beneficium quatenus omnibus spes erit, si non undique ad se missam vocem deus exaudiet et erit ulla longinquitas, quo penetrare non possit auxilium poscentis oratio?

3. Aut enim nullis erit in partibus praesens, si usquam poterit aliquando non esse, aut aderit unis tantum, quoniam praebere communiter suum non potest atque indiscretus auditum. | **f. 123b** |

4. Atque ita perficitur, ut aut nullis deus opituletur omnino, si occupatus re aliqua ad audiendas voces non quiverit advolare, aut exauditi tantummodo uni abeant soli, nihil egerint ceteri.

6.1 Quid quod multa ex his templa, quae tholis sunt aureis et sublimibus elata fastigiis,

5.1 Jestliže to tak nebude, ztrácí všechna naděje svou sílu a bude pochybné i to, zda vás bohové slyší, nebo ne, i když konáte svůj kult s nezbytnými obřady.

2. Představme si totiž, kvůli pochopení té záležitosti, že chrám nějakého božstva je na Kanárských ostrovech, a jiný téhož božstva na nejzazším Thylu,⁵⁵³ jiný u Sérů, u černých Libyjců nebo u jiných národů, které se nemohou navzájem znát kvůli tomu, že je od sebe oddělují moře, hory, lesy a čtyři světové strany: jestliže by všichni v jeden moment, po vykonání příslušných obřadů, prosili božstvo o to, k čemu je nutí jejich konkrétní potřeba, jakou budou mít všichni naději na prokázání dobrodiní, jestliže bůh nevyslyší hlas směřující k němu odkudkoli a jestliže bude vzdálenost tak velká, že tam už modlitba toho, kdo prosí o pomoc, nedosáhne?

3. Nebo nebude přítomen na žádném z míst, bude-li možné, aby někde nebyl, nebo bude jen u jedněch, protože nemůže slyšet všechny zároveň a bez rozdílu.

4. A tak dochází k tomu, že buď bůh nikomu na pomoc nepřijde, jestliže, jsa něčím zaměstnán, nebude moci přispěchat na zavolání, nebo budou vyslyšeni jen jedni a pro ostatní nic neudělá.

6.1 Co říci k tomu, že mnohé z těchto chrámů, vztyčených se zlatými klenutými stropy a

⁵⁵³ Jeden ze severně položených evropských ostrovů. V antice užívaný jako vzor velmi vzdálené země. Místo samo nicméně není možné přesně lokalizovat.

auctorum conscriptionibus conprobatur contegere cineres atque ossa et functorum esse corporum sepulturas [esse]?

2. Nonne patet et promptum est aut pro dis immortalibus mortuos vos colere aut inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra et templa mortuorum superlata sunt bustis?

3. In historiarum Antiochus nono Athenis in Minervio memorat Caecropem esse mandatum terrae; in templo rursus eiusdem, quod in arce Larisae, esse conditus scribitur atque indicatur Acrisius, Erichthonius Poliadis in fano, Dairas et Immaradus fratres in Eleusinio consaepto, quod civitati subiectum est.

4. Quid Celei virgines? Non in Caereri Eleusinae humationis <usae> perhibentur officio? Non in Dianae delubro, quod in Apollinis constitutum est Delii, Hyperoché Laodiceque, quas advectas illuc esse finibus ex Hyperboreis indicatur?

5. In Didymaeo Milesio Cleochum dicit habuisse suprema Leandrius funeris. Leucophrynae monumentum in fano apud Magnesium Dianae esse Myndius profitetur ac memorat Zeno.

vysoko se tyčícími střechami, jak je dosvědčeno spisy autorit, skrývají popel a kosti a jsou v nich pochována těla zemřelých?

2. Není snad patrné a jisté, že buď místo nesmrtelných bohů uctíváte mrtvé, nebo se děje neodpustitelná urážka bohům, jejichž svatyně a chrámy jsou vystaveny na mohylách smrtelníků?

3. V deváté knize svých Dějin Antiochos⁵⁵⁴ připomíná, že v chrámovém okrsku Minervina chrámu v Athénách byl pohřben do země Kekrops;⁵⁵⁵ a dále, v chrámu téže bohyně, v pevnosti v Larise, jak je psáno a traduje se, byl pohřben Akrisius,⁵⁵⁶ Erichthonios⁵⁵⁷ v chrámu Poliadině,⁵⁵⁸ bratři Dairas a Immaradus v Eleusinské ohradě, ležící pod městem.

4. A co panenské dcery Kéleovy?⁵⁵⁹ Neříká se, že byly pochovány podle zvyku v chrámu Cerery Eleusinské? Neříká se, že v Dianině svatyni, zřízené v chrámu Apollóna Délského, leží pohřbeny Hyperoché a Laodiké, které sem byly přeneseny z končin Hyperborejských?

5. Leandrios říká, že Kleochos měl pohřeb v mílétském chrámu Apollóna Didymského. Zenón z Mindu prohlašuje a připomíná, že Leukyofryné má svůj pomník v Dianině svatyni v Magnésii.

⁵⁵⁴ Syrakúský historik, současník Thúkýdidův.

⁵⁵⁵ První mytický král Athén.

⁵⁵⁶ Bájny král v Argu.

⁵⁵⁷ Bájny attický král.

⁵⁵⁸ Epiteton Athénino.

⁵⁵⁹ Bájny eleusinský král.

6. Sub Apollinis arula, quae Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem non scriptis constantibus indicatur?

7. Ptolomaeus Agesarchi de Philopatore quem edidit primo Cinyram regem Paphi cum familia omni | f. 124 | sua, immo cum omni prosapia in Veneris templo situm esse litterarum auctoritate declarat.

8. Infinitum est et inmensum, quibus quique in fanis toto sint in orbe describere, nec exactam desiderat curam – quamvis poenam constituerit Aegyptus in eum qui publicasset quibus Apis iaceret absconditus – polyandria illa Varronis quibus templis contegantur quasque in se habeant superlati ponderis moles.

7.1 Sed quid ego haec parva? Regnatoris [in] populi Capitolio qui est hominum qui ignoret Oli esse sepulchrum Vulcentani?⁵⁴⁹

2. Quis est, inquam, qui non sciat ex fundaminum sedibus caput hominis evolutum non ante plurimum temporis aut solum sine partibus ceteris – hoc enim quidam ferunt –

6. Nedokládají snad spisy stále, že pod Apollónovým oltáříkem, který lze spatřit v Telmessu,⁵⁶⁰ je pohřben věstec Telmessos?

7. Ptolemaios,⁵⁶¹ syn Agesarchův, ve spise o Filopatérovi, opíraje se o autoritu spisů, dokládá, že král Kinyras byl spolu s celou svou rodinou pochován v chrámě Venušíně v Pafu.⁵⁶²

8. Je nekonečné a nemožné popsat, v jakých všech chrámech po celém světě je kdo pochován, a není nutno to přesně zkoumat – přestože Egypt stanovil trest pro toho, kdo by prozradil, kde leží ukrytý Apis – pod jakými chrámy jsou ona Varronova *Polyandria* a jak velké na sobě nesou stavby.

7.1 Ale proč mluvit o těchto maličkostech? Kdo z lidí by nevěděl, že na císařském Kapitolu je hrob Ola Vulcentana?⁵⁶³

2. Kdo, říkám, by nevěděl, že se z kapitolských základů byla ne tak dávno vytažena lidská hlava, buď samotná, bez ostatních tělesných částí – jak říkají někteří – nebo se všemi údy a

⁵⁴⁹ Pověst o Olu Vulcentanovi je specifickou látkou Arnobiovou, již rozšiřuje významně Klémentovu řeckou předlohu. Podle Tullia čerpal zde Arnobius svou látku z nějakého latinského pramene, který nemůžeme přesně lokalizovat, lze se však domnívat, že pocházel z doby po Sammonicovi, jak napovídá sám Arnobius. Pověst o Olu Vulcentanovi Arnobis, dle Tullia, zařadil na toto místo z toho důvodu, že byla pro Římany velice významná. Pro podrobnější informace viz TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 9.

⁵⁶⁰ McCracken poukazuje na skutečnost, že byla známa dvě města tohoto jména, McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 590, pozn. 51.

⁵⁶¹ Ptolemaios z Megapole, historik působící na dvoře Ptolemaia Filopatóra.

⁵⁶² Město na Kypru.

⁵⁶³ Pro podrobnější informace viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 590, pozn. 58.

aut cum membris omnibus humationis officia sortitum?

3. Quod si planum fieri testimoniis postulatis auctorum, Sammonicus Granius Valerianus vobis et Fabius indicabunt, cuius Aulus fuerit filius, gentis et nationis cuius, <cuius> per manus servuli vita fuerit spoliatus et lumine, quid de suis commeruerit civibus, ut ei sit abnegata telluris patriae sepultura.

4. Condiscetis etiam, quamvis nolle istud publicare se fingant, quid sit capite resecto factum vel in parte qua arcis curiosa fuerit obscuritate conclusum, ut immobilis videlicet atque fixa obsignati ominis perpetuitas staret.

5. Quod cum opprimi par esset et vetustatis obliuione celari, conpositio nominis iecit in medium et cum suis causis per data sibi tempora inextinguibili fecit testificatione procedere, nec erubuit civitas maxima et numinum | f. 124b | cunctorum cultrix, cum vocabulum templo daret, ex Oli capite Capitolium quam ex nomine Iovio nuncupare.

8.1 Satis igitur ut opinor ostendimus templis diis immortalibus aut inaniter iis esse constructa aut contra decus et potentiam creditam contumeliosis opinionationibus fabricata?

2. Sequitur ut de signis aliquid simulacrisque dicamus, quae multa arte componitis et religiosa observatione curatis.

byla pohřbena?

3. A jestliže si žádáte, aby to bylo podloženo svědectvím autorů, pak Sammonicus, Granius, Valerianus a Fabius vám dosvědčí, či syn byl Aulus,⁵⁶⁴ z jakého rodu a národa, proč byl rukou otroka připraven o život a světlo, čím se provinil vůči svým spoluobčanům, že mu byl odepřen pohřeb v zemi jeho předků.

4. Také se dovíte, přestože autoři předstírají, že o tom nechtějí informovat, co se stalo s nalezenou hlavou, v které části pahorku byla pečlivě ukryta zejména proto, aby potvrzené znamení zůstalo navždy neměnné a pevné.⁵⁶⁵

5. A i když by se slušelo to skrývat a vydat zapomenutí starobylosti, vytvoření jména Kapitolu na to poukazuje, a proto po časech, jež mu uplynuly, zůstává nezničitelným svědectvím a samo veliké město, ctitel všech bohů, se nestydělo, když chrámu dávalo jméno, ho nazvat podle Olovy hlavy Kapitolem, a ne podle jména Jovova.

8.1 A tak, domnívám se, jsme ukázali dostatečně, že chrámy byly nesmrtelným bohům postaveny buď zbytečně, nebo v rozporu s jejich důstojností a náležitou mocí na základě ostudných představ.

2. Nyní je třeba, abychom něco řekli o znameních a obrazech, které vyrábíte s velkou dovedností a staráte se o ně se zbožnou péčí.

⁵⁶⁴ Mínen je opět Olus, jak uvádí ТЮЛЕЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 289, pozn. 6.

⁵⁶⁵ Podle pověsti, již má zde Arnobius na mysli, byla Olova hlava, vykládaná jako nepříznivé znamení, opět ukryta, aby se znamení nenaplnilo. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 591, pozn. 63.

3. Qua in parte si fides est ulla, constituere apud nos ipsos nullis considerationibus possumus utrumne istud serio et cum proposito faciatis gravi an ridendo res ipsas puerili alucinatione ludatis.

4. Si enim certum est apud vos deos esse, quos remini atque in summis caeli regionibus degere, quae causa, quae ratio est, ut simulacra ista fingantur a vobis, cum habeatis res certas, quibus preces possitis effundere et auxilium rebus in exigentibus postulare?

5. Sin autem non creditis aut, ut mediocriter dicatur, ambigitis, etiam sic ratio quaenam est dubiorum fingere atque instituere simulacra et quod esse non credas ventosa imitatione formare?

6. An numquid dicitis forte, praesentiam vobis quandam his numinum sub exhiberi simulacris, et quia deos videre non datum est eos in solidi et munia officiosa praestari?

7. Hoc qui dicit et adserit deos esse non credit, nec habere convincitur suis religionibus fidem cui opus est videre quod teneat, ne inane forte sit quod obscurum non videtur.

9.1 Deos, inquit, per simulacra veneramus. Quid ergo? Si haec non sint, coli se dii nesciunt nec impertiri a vobis | **f. 125** | ullum sibi existimabunt honorem? Per tramites ergo quosdam et per quaedam fidei commissa, ut dicitur, vestras sumunt atque accipiunt cultiones, et antequam hi sentiant quibus illud

3. My sami nemůžeme žádnými úvahami posoudit, zda je v tom nějaká víra, zda to činíte čestně a máte vážné cíle, nebo se těm věcem věnujete jako hře se smíchem a dětinskou představivostí.

4. Jestliže máte za jisté, že existují bohové, v něž věříte, a že přebývají na nejvyšších místech v nebi, jaká je příčina a jaký je smysl toho, že vytváříte tyto obrazy, když zároveň skutečně existují ti, k nimž se můžete modlit a vznášet prosby v případě potřeby?

5. Jestliže však nevěříte, nebo abych to řekl mírněji, pochybujete, co vás v takovém případě pobízí vymýšlet a vyrábět podobizny toho, co zároveň neexistuje, a na základě pouhé představivosti zobrazovat to, o čem nevěříš, že to existuje?

6. Nebo snad chcete říci, že ve vytvořené podobizně je pro vás jakoby přítomné i dané božstvo, a protože vám není dáno vidět bohy, jsou takto uctíváni v hmatatelné podobě a dostává se jim náležitých služeb?

7. Ten, kdo toto říká, a myslí si to, nevěří, že bohové existují, a usvědčuje se z toho, že ani nemá víru ve své vlastní náboženství, neboť musí vidět to, co vyznává, aby se náhle neukázalo jako prázdné to, co, jsouc skryto, nemůže být viděno.

9.1 Uctíváme bohy, říkáte, prostřednictvím jejich zpodobnění. Co tedy? Jestliže by tato zpodobnění neexistovala, bohové by nevěděli, že jsou vámi uctíváni, a budou se domnívat, že jim neprokazujete žádnou úctu? Skrže jakési klikaté cesty tedy a skrže jakási oprávnění k víře, jak se říká, dostávají a přijímají vaše

debetur obsequium, simulacris litatis prius et velut reliquias quasdam aliena ad illos ex auctoritate transmittitis.

2. Et quid fieri potis est iniuriosius contumeliosius durius, quam deum alterum scire et rei alteri supplicare? Opem sperare de numine et nullius sensus ad effigiem deprecari? Nonne illud est, quaeso, quod in vulgaribus proverbiiis dicitur: Fabrum caedere cum ferias fullonem, et Cum hominis consilium quaeras, ab asellis et porculis agendarum rerum sententias postulare?

10.1 Et unde novissime scitis, an simulacra haec omnia quae dis immortalibus vicaria substitutione formati similitudinem referant habeantque divinam?

2. Potest enim fieri, ut barbatus in caelo sit qui esse a vobis effingitur levis, potest ut senectute provecior cui puerilem commodatis aetatem, potest ut hic rarus sit qui in veritate habeat oculos caesios, displosas ut gestitet nares quem esse vos facitis figuratisque nasicam.

3. Neque enim rectum est dicere aut appellare simulacrum quod non pariles lineas principali ab ore traducat: quod esse planum et certum manifestis poterit ab rebus agnosci. Nam cum omnes homines teretem esse solem indubitabili luminum contemplatione videamus, os illi vos hominis et mortalium corporum liniamenta donastis.

4. Luna semper in motu est et ter denas facies | **f. 123b** | in restitutione accipit menstrua: vobis ducibus et figuratoribus femina est,

projevy úcty, a dříve než by poznali, komu daný projev úcty náleží, přinášíte oběti jejich podobiznám a předkládáte jim jakoby nějaké zbytky cizího zplnomocnění.

2. A co může být nespravedlivější, urážlivější a zatvrzelejší než jedno uznávat jako boha a ke druhému se modlit? Doufat v pomoc od božstva a v modlitbě se obracet k podobizně, jež nemá žádné smysly? Ptám se, není tohle totéž jako, jak se říká v lidových pořekadlech: „bít kováře, když chceš bít valcháře“ a „hledaje radu lidskou, ptát se na to, co máš dělat, oslů a prasat“?

10.1 A nakonec, odkud víte, zda všechna tato zpodobnění, která si vytváříte jako zástupnou náhražku za bohy, mají podobu bohů a poskytují ji?

2. Může se totiž stát, že v nebi má vousy ten, kdo je vámi zpodobován jako bezvousý, ten, komu přisuzujete mladický věk, může být věku pokročilého, může se stát, že ten je pro vás plavý, kdo ve skutečnosti má šedé oči, že má široký nos ten, koho si představujete a zpodobňujete, jako by měl malý nosík.

3. Nelze totiž nazývat věrným takové zpodobnění, které nemá stejné rysy jako původní vzor: o tom, že je to jisté a jasné, se lze přesvědčit z všeobecně známých věcí. A přestože my, všichni lidé, svým zrakem bez pochybnosti vidíme, že Slunce je kulaté, vy jste ho obdařili lidskými ústy a dali mu tělesné rysy smrtelníků.

4. Měsíc je stále v pohybu a, když se zastaví, třicetkrát za měsíc změní svou tvář: podle vašich vůdců a sochařů je to žena a má jen

vultuque est uno quae per habitus mille cottidiana instabilitate mutatur.

5. Intellegimus omnes ventos aeris esse fluorem pulsi et mundanis rationibus concitati: per vos hominum formae sunt bucinarum animantes tortus intestinis et domesticis flatibus. Inter deos videmus vestros leonis torvissimam faciem mero oblitam minio et nomine Frugiferio nuncupari.

6. Si simulacra haec omnia superiorum sunt imagines numinum, ergo et in caelo habitare dicendus est deus talis, ad cuius formam et speciem simulacri huius similitudo directa est, et videlicet ut hic iste, ita illic ille sine reliquo corpore persona est et facies sola, fremibundus hiatibus torvidis, dirus sanguineo de colore, malum dentibus suis comprimens atque ut olim fessi canes unquam ore de patulo † perpetuitate proiciens.

7. Quod si utique non est, ita ut omnes existimamus non esse, quoniam tanta audacia est formam tibi quam volueris fingere ac dicere esse simulacrum dei quem probare non possis ulla esse in parte naturae?

11.1 Ridetis temporibus priscis Persas fluvios coluisse, memorialia ut indicant scripta, informem Arabas lapidem, acinacem Scythiae nationes, ramum pro Cinxia Thespios, lignum

jednu tvář, i když ta je nestálá a tisíckrát za den mění svůj vzhled.

5. Všichni víme, že větry jsou pohyby vzduchu vyvolané a řízené řádem světa: podle vás mají lidské podoby, dují na zahnuté polnice a vanutí vychází z nich samých. Mezi vašimi bohy vidíme děsivou tvář lva zamazanou rudou rumělkou a ten se jmenuje Frugiferius.⁵⁶⁶

6. Jestliže všechny tyto podobizny jsou obrazy nebeských bohů, pak je nutno říci, že v nebi přebývá takový bůh, jehož podobu a vzhled představuje tento obraz, a stejně jako tento zde, tak i onen tam má jen tvář bez dalších částí těla, vrčí děsivou tlamou, budí hrůzu svou krvavou barvou, zuby svírá jablko a jako uhnaní psi vyplazuje stále jazyk z široce rozevřené tlamy.

7. Jestliže to však přece není tak, jak se všichni domníváme, jakápak je to drzost vymýšlet si jakoukoli podobu a pak říkat, že je to zpodobnění boha, o němž nemůžeš prokázat, že někde v přírodě existuje?

11.1 Smějete se, že Peršané v dávných dobách uctívali řeky, jak ukazují staré spisy, Arabové neforemný kámen, skythské národy krátký mečík, Thespiové⁵⁶⁷ větev jako Cinxii,

⁵⁶⁶ Tuleněv zde v poznámce k danému místu uvádí Drozdovou hypotézu, že pasáž by mohla být narážkou na mithraismus: „Имеется в виду, по-видимому, бог Митра, культ которого в Римской империи имел довольно широкое распространение.“ ТЮЛЕНЕВ, В. М. Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах, s. 292. Tato teze, bohužel blíže nepodložená, je však v rozporu s tvrzením Simmonsovým, který se domnívá, že v Arnobiově díle nejsou stopy mithraismu k nalezení.

⁵⁶⁷ Obyvatelé města nedaleko Théb.

Icarios pro Diana indolatam, Pessinuntios silicem pro Deum Matre, pro Marte Romanos hastam, Varronis ut indicant Musae, atque, ut Aethlius memorat, ante usum disciplinamque factorum pluteum Samios pro Iunone: et abstinetis a risu, cum pro diis | f. 126 | immortalibus sigilliolis hominum et formis supplicatis humanis?

2. Quinimmo deos esse sigillaria ipsa censetis, nec praeter haec quicquam vim creditis habere divinam. Quid dicitis, o isti? Ergone dii caelites habent aures et tempora, cervices occipitium spinam lumbos latera poplites nates suffragines talos membraque alia cetera, quibus constructi nos sumus et quae prima in parte paulo plenius dicta sunt et scripto uberiore prolata?

3. Utinam liceret introspicere sensus vestros recessusque ipsos mentis, quibus varias volvitis atque initis obscurissimas cogitationes: repperiremus et vos ipsos eadem sentire quae nos neque alias gerere super numinum figuratione sententias.

4. Sed studiis facere quid pervicacibus possumus, quid intentantibus gladios novasque excogitantibus poenas? Minitantes adseritis malam scientissimi causam et quod semel sine ratione fecistis, ne videamini aliquando nescisse, defenditis meliusque putatis non vinci quam confessae cedere atque adnuere veritati.

Ikařané⁵⁶⁸ opracované dřevo jako Dianu, Pessinuntiané⁵⁶⁹ tvrdý kámen jako Matku bohů, Římané kopí jako Marta, což uvádí Varro v Múzách, a, jak uvádí Aethlius,⁵⁷⁰ obyvatelé Samu, než se vzdělali v sochařském umění, uctívali místo Junony desku: a přestáváte se smát, když místo k nesmrtelným bohům se modlíte k soškám, jež byly vyrobeny lidmi a nesou lidskou podobu?

2. Domníváte se dokonce, že samy ty sošky jsou bohové a že kromě nich není nic, co má božskou moc. Ó, co říkáte? Mají tedy nebeští bohové uši a spánky, krky, týl, páteř, bedra, boky, kolena, zadky, kyčle, kotníky a další tělesné části, z nichž se skládáme my a jež jsme krátce předtím komplexněji a podrobněji popsali v první části?

3. Kéž by bylo možno nahlédnout do vašich srdcí a hlubin vašich duší, kde se rodí a uchovávají rozličné tajné myšlenky: zjistili bychom, že vy sami přemýšlíte jako my, a pokud jde o bohy a jejich zobrazování, máte týž názor jako my.

4. Ale co můžeme dělat proti neustálému protivenství, proti těm, kteří proti nám tasí meče, a proti těm, kteří vymýšlejí nové druhy trestů? Vyhrožující sami bráníte nebezpečné věci, dobře to vědouce, a na tom, co jste jednou udělali nesmyslně, teď trváte, aby se neukázalo, že něco nevíte, a domníváte se, že je lepší nepřiznat prohru než ustoupit zjevné pravdě a

⁵⁶⁸ Obyvatelé ostrova Ikaria v Egejském moři.

⁵⁶⁹ Obyvatelé Pessinuntu v Galatii. Arnobius zde činí narážku na kult Velké Matky, jemuž se věnuje i na jiných místech svého díla.

⁵⁷⁰ Aethlius ze Samu.

12.1 Ex huiusmodi causis illud etiam vobis coniventibus consecutum est, ut in deorum corporibus lasciviae artificum luderent darentque his formas quae cuilibet tristi possent esse derisui.

2. Itaque Hammon cum cornibus iam formatur et fingitur arietinis, Saturnus cum obunca falce custos ruris, ut aliquis ramorum luxuriantium tonsor, cum petaso gnatus Maiae, tamquam vias adgredi praeparet et solem pulveremque declinet, Liber membris cum mollibus et liquoris feminei dissolutissimus laxitate, Venus nuda et aperta, | f. 126b | tamquam si illam dicas publicare, divendere meritorii corporis formam, cum pilleo Vulcanus et malleo, manu liber sed dextera et fabrili expeditione succinctus, cum plectro et fidibus Delius, citharistae gestus servans, cantaturi et nenias histrionis, cum fuscina rex maris, tamquam illi pugna sit gladiatorii obeunda certaminis: neque ullum est repperire figmentum alicuius numinis, quod non habitus certos ferat fabrorum liberalitate donatos.

3. Ecce si aliquis vobis nescientibus et ignaris rex urbanus et callidus ex foribus suis Solem tollat et in Mercurii transferat sedem, Mercurium rursus arripiat atque in Solis faciat commigrare delubrum – uterque enim a vobis glaber atque ore compingitur levi – detque

souhlasit s ní.

12.1 Z těchto důvodů a kvůli vaší shovívavosti se také přihodilo, že si umělci troufale pohrávali s božskými těly a dali jim podoby, které by pro každého vážného člověka mohly být směšné.

2. A tak je Ammón⁵⁷¹ zpodobňován a ztvárňován s beraními rohy, Saturn, ochránce venkova, se zahnutým srpem jako nějaký zahradník, syn Maiin v poutnickém klobouku,⁵⁷² jako by se chystal vyrazit na cesty a chránil se před sluncem a prachem, Liber s útlými údy a zemdlený ženskou malátností, Venuše nahá a obnažená, řekl bys, jako by chtěla vystavovat a prodávat krásu svého těla, Vulkán v klobouku a s kladivem, ale s volnou pravicí, opásán a podoben kováři, Apollón s tloučkem a lyrou, v postavení hráče na citharu připraveného ke zpěvu a rozpustilého herce, král moře s trojzubcem, jako by ho čekal zápas na gladiátorských hrách: a tak se nenajde ani jedno zpodobení nějakého božstva, které by nemělo určitý vzhled, jenž mu byl vtisknut štědrostí jeho tvůrců.

3. Hle, jestliže by nějaký chytrý a vzdělaný král tajně sňal Slunce z jeho místa a přenesl je na Merkurovo místo, a obdobně by vzal Merkura a přiměl ho přesunout se do chrámu Slunce – oba dva jsou totiž vámi zpodobňováni bez vousů a s hladkou tváří – a kdyby mu dal paprsky a na

⁵⁷¹ Egyptský sluneční bůh zobrazovaný zpravidla s beraní hlavou, a uctíváný původně v Thébách, jehož kult se rozšířil jak v Řecku, kde byl ztotožňován s Diem, tak v Římě, kde byl uctíván jako Jupiter Hammon a ztotožňován tedy s Jupiterem.

⁵⁷² Míněn je Merkur.

huic radios, Solis capiti petasioculum superponat: quibus modis internoscere poteritis, utrumne Sol iste sit an ille Mercurius, cum habitus vobis deos, non oris soleat proprietatem indicare?

4. Consimili rursus translatione si nudo Iovi cornua detrahat et Martis temporibus adfigat, Martem armis spoliis et his rursus circumcludat Hammonem: interstinctio fieri quae poterit singulorum, cum qui Iuppiter fuerat idem possit existimari Mars esse et qui Mavors fuerat subintroire speciem Iovis possit Hammonis?

5. Usque adeo ludus est simulacra ista confingere, nomina illis tamquam propria dedicare, quibus si habitum detrahas, tollatur cognitio singulorum, deus pro deo credi, alter videri pro altero, immo pro utroque uterque possit existimari.

13.1 Sed quid ego dis datas falces et fuscinas rideo, quid cornua, | f. 127 | malleos et galeros, cum simulacra quaedam sciam certorum ferre hominum formas et infamium liniamenta meretricum?

2. Quis est enim qui ignoret Athenienses illos Hermas Alcibiadi ad corporis similitudinem fabricatos? Quis Praxitelen nescit, Posidippi si relegat, ad formam Cratinae meretricis, quam infelix perdit diligebat, os Veneris Cnidiae

hlavu Slunce posadil poutnický klobouček: jak byste mohli rozlišit, kdo z nich je Slunce a kdo Merkur, když bohy obvykle rozeznáváte podle oděvů a ne podle jejich osobních vlastností?

4. A dále, podobnou záměnou, pokud by odňal nahému Jovovi rohy a připevnil je na Martovy spánky, Marta připravil o zbroj a tou naopak vyzbrojil Ammóna: jak je pak lze od sebe jednotlivě rozlišit, když ten, kdo byl Jupiter, může být pokládán za Marta a ten, kdo byl Mavors, může na sebe vzít podobu Jova Ammóna?

5. A taková je to zábava vytvářet tyto podobizny, a dávat jakoby vlastní jména těm, jejichž podobu když změníš, pak se jejich rozeznání stane nemožným, takže se jeden bůh může zaměnit za druhého, jeden se může zdát, že je tím druhým, a každý z obou může být pokládán za jednoho i druhého.

13.1 Ale proč se směju srpům a trojzubcům, jimiž byli bohové obdarováni, proč rohům a kladivům a koženým čepicím, jestliže vím, že některé podobizny bohů nesou podobu konkrétních lidí a rysy a pověstných prostitutek?

2. Je snad někdo, kdo by nevěděl, že Athéňané vytvořili ony hermovky⁵⁷³ podle tělesné podoby Alkibiadovy? Kdo neví, pokud četl Posidippa,⁵⁷⁴ že Praxitelés s nesmírnou zručností stvořil Venuši Knidské tvář podle prostitutky

⁵⁷³ Čtverhranný sloup nesoucí původně hlavu boha Herma (odtud také pochází jeho označení), později i zpodobnění jiných božstev. Arnobius zde však skutečně myslí na podobizny Hermovy, jež byly spojovány s Alkibiadem.

⁵⁷⁴ Řecký dramatik, autor řady komedií, z nichž se však zachovaly pouze zlomky.

sollertiarum coegisse certamine?

3. Sed sola est haec Venus, cui de scorti vultu translaticium decus auctum est? Phryna illa Thespiaca, sicut illi referunt qui negotia Thespiaca scriptitarunt, cum in acumine ipso esset pulchritudinis, venustatis et floris, exemplarium fuisse perhibetur cunctarum quae in opinione sunt Venerum sive per urbes Graias sive iste quo fluxit amor talium cupiditasque signorum.

4. Itaque artifices omnes ipsis isdem qui temporibus extiterunt quibusque primas dabat exprimendarum similitudinum veritas omni cura studioque certabant filum capitis prostutiti Cythereia in simulacra traducere, ardebant artificum scita. Alterque alterum vincere contentiosa aemulatione quaerebant, non Venus ut augustior fieret sed ut Phryna pro Venere staret.

5. Atque ita perducta est res eo ut pro diis immortalibus sacra meretricibus fierent et infelix religio signorum fabricationibus falleretur. Inter significes ille memoratus Phidias est primus: cum Olympii formam Iovis molimine operis <is> extulisset inmensi, super dei digito: "PANTARCES – inscripsit – PULCHER" – nomen autem fuerat amati ab se pueri atque obscena cupiditate | **f. 127b** | dilecti – neque ullo metu est aut religione commotus deum nomine prostibuli nuncupare, quinimmo exoleto Iovis numen simulacrumque sacrare.

6. Usque adeo ludus est et puerilis adfectio sigillaria ista formare, adorare pro dis ea,

Cratiny,⁵⁷⁵ kterou beznadějně miloval?

3. Ale je tato Venuše jediná, jež byla učiněna krásnější díky propůjčení tváře nevěstky? Ona Phryna Thespijská,⁵⁷⁶ jak říkají ti, kdo sepsali thespijské záležitosti, když byla na samém vrcholu své krásy, přitažlivosti a rozkvětu, byla prý předlohou pro všechny Venuše jak v řeckých městech, tak i tam, kam dospělo zalíbení v takových zpodobněních a touha po nich.

4. A tak všichni sochaři, kteří žili v téže době a vynikali přesným ztvárněním modelů, s veškerou péčí a námahou soupeřili ve snaze přenést rysy tváře prostitutky Cythereie na své sochy, pracovali s velkým zápalem. V řevnivě soutěživosti se jeden snažil předstihnout druhého, ne proto, aby byla Venuše ještě více vyvýšena, ale proto, aby Phryna byla zobrazena jako Venuše.

5. A tak to došlo až k tomu, že místo nesmrtelným bohům se přinášejí oběti nevěstkám, a nešťastné náboženství je narušováno vytvářením soch. Mezi sochaři je jako první jmenován Feidias: když dokončil obrovskou sochu Jova Olympského, napsal na prst boha: PŮVABNÝ PANTARKÉS – což bylo jméno chlapce, kterého miloval a po němž zvrhle toužil – a žádný strach ani náboženské cítění mu nezabránilo v tom, aby boha označil jménem prostututa a smilníkovi zasvětil Jovovo božství a sochu.

6. Až taková je to hra a dětinskost vytvářet tato zpodobení, uctívat je namísto bohů a

⁵⁷⁵ O této skutečnosti nás informuje též Klémens Alexandrijský (Protr. 4. 53. 5).

⁵⁷⁶ Praxitelova modelka.

sanctitatibus accumulare divinis, cum ipsos videamus artifices in effingendis his ludere et libidinum propriarum monumenta sancire.

7. Quid est enim, si quaeras, cur Phidias ludere ac lascivire dubitaret, cum ante paululum temporis Iovem ipsum quem fecerat sciret aurum fuisse, lapides atque ossa informia disparata confusa seque horum omnium congregatorem atque victorem, habitus eis per se datos [in] membrorum similitudine fabricata et, quod inter omnia primum est, sui esse beneficium muneris, quod natus ipse esset atque in rebus adoraretur humanis?

14.1 Libet in hoc loco, tamquam si omnes adsint terrarum ex orbe nationes, unam facere contionem atque in aures haec omnium communiter audienda depromere:

2. Quidnam est istud, homines, quod ipsi vos ultro in tam promptis ac perspicuis rebus voluntaria fallitis et circumscribitis caecitate?

3. Discutite aliquando caliginem regressique ad lumen mentis intuemini propius et videte istud quod agitur quale sit, si modo retinetis ius vestrum atque in finibus [his] datae rationis consilii que versamini.

4. Simulacra ista quae vos terrent quaeque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis ossa lapides aera sunt, argentum aurum testa, lignum sumptum ex arbore aut commixtum glutinum gypso, ex ornatibus fortas| f. 128 |se meretriciis aut ex muliebri mundo, camellinis ex ossibus aut ex Indici animalis dente, ex caccabulis, ollulis, ex

prokazovat jim božské pocty, vidíme-li, že samotní jejich tvůrci se baví při jejich vytváření a zasvěcují je jako památníky svých vlastních tužeb.

7. Vždyť co, ptáš-li se, by mohlo Feidia odradit od hry a zábavy, když věděl, že sám Jupiter, jehož vytvořil, byl před chvilkou zlatem, kameny a kostmi, beztvarymi, nestejnými, na hromadu naházenými, a že on je všechny sebral a spojil, dal jim tvar a podobu tělesných údů a, což je ze všeho nejdůležitější, že díky němu se zrodil tento Jupiter a byl lidmi uctíván?

14.1 Na tomto místě si dovolíme, jako by zde byly přítomny národy ze všech koutů světa, pronést jednu řeč a donést ji k uším všech tak, aby všichni společně slyšeli toto:

2. Copak to je, lidé, že se vy sami v tak zjevných a jasných záležitostech klamete a bloudíte v dobrovolné slepotě?

3. Rozptylte někdy temnotu, a vrátivše se ke světlu rozumu, blíže se podívejte a vizte to, co se děje, jaké to je, jestliže se ovšem držíte svého práva a prodléváte v mezích vám daného rozumu a úradku.

4. Tato zpodobnění, která ve vás budí strach a jimž se všech chrámech klaníte a pokorně je uctíváte, jsou jen kosti, kameny a kovy, zlato a stříbro a hliněné sochy, dřevo a směs spojená sádrou; možná byla vytvořena a zformována z cetek prostitutek nebo z ženských líčidel, z velbloudích kostí, nebo ze slonoviny, z hrnců, hrníčků, ze svícňů a luceren nebo jiných ještě

candelabris et lucernis aut ex aliis obscenioribus vasculis congesta, conflata in has species ducta sunt atque in formas quas cernitis exierunt, fornacibus incocta figulinis, ex incudibus et malleis nata, grosis rasa, discobinata de limis, serris furfuraculis asceis secta dolata effossa, terebrarum excavata vertigine, runcinarum levigata de planis.

5. Ita iste non error est, non ut proprie dicatur amentia, deum credere quem tute ipse formaris, subplicare tremibundum fabricatae abs te rei, et cum scias et certus sis tui esse operis et digitorum partum, pronum in faciem ruere, opem rogare suppliciter adversisque in rebus atque in temporibus asperis propitii numinis favore succurrere?

15.1 Ecce si aliquis ponat in medio aes rude atque in opera nulla coniectum, argenti massas indomiti infectumque aurum, lignum, lapides atque ossa resque alias ceteras quibus signa consueta sunt et numinum simulacra constare, immo si aliquis ponat in medio conlisorum deorum vultus, confracta atque inminuta simulacra iubeatque vos idem frustis hostias et fragminibus caedere, informibus massis sacra et munia inpertire divina: audire a vobis exposcimus facturine istud sitis an contra quam imperabitur recusaturi?

2. Fortasse dicetis: Qua causa? Quia nemo est in rebus humanis tam stolide caecus, qui argentum aes aurum gypsum ebur argillam deorum in numerum referat ipsaque | f. 128b | per se dicat vim habere atque optinere divinam.

3. Quaenam est ergo ratio, ut si omnia haec

podivuhodnějších nádobek, tak dostala svůj tvar. Vznikla ve formách, které znáte, byla vytvořena na hrnčířském kruhu, pod úderu kladiv a na kovadlinách, vyhlazena pilníky, ohoblována, vysekána a přitesána a ohlazená rašplemi, zubatými pilkami, provrtána vrtáky, vyrovnána tesařskými hladítky.

5. A není to chyba, není to, přesněji řečeno, bláznovství věřit, že to, co jsi sám stvořil, je bůh, modlit se ustrašeně ke svému výtvoru, a přestože víš a jsi si jist, že je to tvé dílo a výtvor tvých rukou, padat před ním na tvář, ponížene prosit o pomoc a v neštěstí a v těžkých časech hledat milost a náklonnost tohoto božstva?

15.1 Hle, jestliže by někdo mezi vás položil nezpracovaný kov, nevytvarovaný do podoby nějakého díla, množství surového stříbra nebo zlata, nebo dřevo, kameny a kosti a všechny ty další věci, z nichž se obvykle vytvářejí sochy a další zpodobnění bohů, ano, kdyby snad někdo do vašeho středu položil tváře rozbitých bohů, rozbitá a poničená zpodobnění a přikázal by vám, abyste kouskům a úlomkům přinášeli oběti, abyste neforemným hroudám prokazovali posvátnou službu jako bohům: chceme od vás slyšet, zda to učiníte, nebo zda to, přestože vám to bude přikázáno, neučiníte?

2. Možná řeknete: Proč? Protože mezi lidmi není nikdo tak hloupě slepý, aby mezi bohy zahrnoval stříbro, bronz, zlato, sádku, slonovinu a hlinu a aby říkal, že tyto věci mají samy o sobě v sobě božskou moc a že jí disponují.

3. Jaký je tedy důvod, že všechny tyto

corpora intacta atque infecta permanserint, careant vi numinis atque auctoritate caelestium: ea formas si accipiant hominum, si auriculas nasos buccas labra oculos cilia, continuo dii fiant et in ordinem caelorum referantur et censum?

4. Novitatis aliquid fictio corporibus his addit, ut adiectione ipsa cogamini aliquid eis credere divinitatis maiestatisque conlatum?

5. In aurum aes mutat aut testulae vilitatem in argenteam cogit degenerare materiam? Quae insensilia fuerunt paulo ante, facit ut sint viva et spiritali agitatione moveantur?

6. Si quas foris habuere naturas eas omnes retinent simulacrorum in corporibus constituta, stupiditas quae tanta est – detrecto enim dicere caecitatem – rerum existimare naturas formarum qualitate mutari et accipere numen ex habitu quod in primigenio corpore iners fuerit et brutum et sensus mobilitate privatum.

16.1 Itaque immemores et obliti simulacrorum substantiae atque originis, quae sit, rationales homines animal et sapientiae munere consiliique donatum coctilibus testis succumbitis, aeris lamminas adoratis, elephantorum ab dentibus secundas poscitis valetudines, magistratus imperia potestates victorias acquisitiones lucra, messes optimas feracissimasque vindemias, et cum pateat, luceat, rebus fieri verba cum brutis, exaudiri vos remini ipsique vos ultro credulitatis vacuae circumscriptione traducitis?

2. O utinam liceret in simulacri alicuius

předměty, jestliže zůstanou nedotčené a neopracované, nenesou v sobě božskou moc a autoritu nebešťanů: a jestliže by přijaly lidské podoby, ouška, nosy, ústa, rty, oči a oční víčka, hned by se staly bohy a byly by zahrnuty do počtu nebešťanů?

4. Přidává snad zpracování těmto předmětům něco nového, takže jste nuceni věřit, že jim tak bylo předáno něco z božství a majestátu?

5. Mění zpracování bronz ve zlato, nebo může změnit hliněný kousek ve stříbro? Dokáže způsobit, aby to, co krátce předtím nemělo žádné smysly, bylo živé a mělo duševní pohnutky?

6. Jestliže všechny materiály, které se staly součástí zpodobnění, si zachovávají vlastnosti, jež měly předtím, jak velká je to hloupost – zdržím se toho, abych řekl slepota – domnívat se, že jakost věcí se dá změnit jejich vytvarováním a že vnější podobou získává božství to, co bylo ve svém původním těle netečné a hloupé a zbavené smyslů a pohybu.

16.1 A tak, nepamětlivi a zapomenuvše na to, jaký je původ a podstata těchto zpodobnění a co jsou zač, padáte vy, lidé, rozumní tvorové obdaření schopností myslet a darem moudrosti, na kolena před kusy hlíny, uctíváte kusy bronzu, od sloních zubů si vyprošujete navrácení zdraví, úřady, moc, vliv, vítězství, výdělky, zisk, dobré žně a bohatou úrodu vína, a ačkoli je jasné a patrné, že hovoříte s pouhými hloupými věcmi, přece se domníváte, že budete vyslyšeni, a naopak vy sami sebe uvádíte v pustý klam lehkověrnosti?

2. Ó, kéž byste mohli vstoupit dovnitř do

medias introire | f. 129 | pendiigines, immo utinam liceret Olympiacos illos et Capitolinos Ioves diducere in membra resolutos omnesque illas partes quibus summa concluditur corporum discretas ac singulas contueri: iam dudum istos videretis deos, quos exterior levitas lenocinio fulgoris augustat, lamminarum flebilium esse crates, particularum coagmenta deformium, ab ruinarum casibus et dissolutionis metu subscudibus et catenis, uncis atque ansulis retentari interque omnes sinus commissurarumque iuncturas plumbum ire suffusum et salutare moras signorum diuturnitatibus commodare.

3. Videretis, inquam, iam dudum solas sine occipitiis facies, manus sine brachiis semiplenas, ventres cum lateribus dimidiatos, plantarum imperfecta vestigia, et quod maxime risum ferat, parte ligneos <eos> ex una, at ex altera saxeos, inaequabili corporum constructione contractos.

4. Quae si utique perspicere obscuritatis arte non quirent, vel ipsa vos saltem quae in medio sita sunt docere atque monere debuerunt, agere vos nihil et circa res cassas officiorum impendere vanitates.

5. Ita enim non videtis spirantia haec signa, quorum plantas et genua contingitis et contrectatis orantes, modo casibus stillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus atque fumo suffita ac decolorata nigrescant, quemadmodum saeculi longioris incuria perdant situ species et robigine convulnerentur exesa?

6. Ita, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis steliones sorices mures

nějakého zpodobnění, či lépe, kéž by bylo možno rozbít na kousky ony Olympské a Kapitolské Jovy a prohlédnout si všechny ty součásti, z nichž se skládají jejich těla: viděli byste, že ti bohové, kterým řemeslná zručnost propůjčila zdání majestátnosti, jsou hromadou plíšků, kusy neforemným částechek, kvůli strachu z pádu a rozpadnutí držené pohromadě hřeby a sponami, háčky a skobami, že v jejich záhybech a v místech, kde se dotýkají, je nalito olovo a že jsou tyto sochy ošetřeny, aby dlouhou dobu odolávaly poškození.

3. Viděli byste náhle, pravím, pouhé tváře bez týlů, neúplné ruce bez paží, břicha v polovině useknutá, neúplná chodidla, a co je nejměšnější, viděli byste, že jejich těla jsou podivně sestavena z jedné strany ze dřeva a z druhé z kamene.

4. A jestliže jste to dosud nemohli zpozorovat proto, že to bylo umně skryto, pak odhalení toho všeho by vás mělo poučit, že vaše námaha je zbytečná a že konáte zbytečnou službu prázdným věcem.

5. Nevidíte snad, že tyto jakoby živé sochy, jejichž nohou a kolen se dotýkáte a jež objímáte modlíce se, se někdy hroutí kvůli padajícímu dešti, někdy se rozpadají kvůli hnilobě a rozkladu, že černají působením dýmu a kouře, pokrývají se sazemi a ztrácejí barvu, chátrají, protože o ně dlouhou dobu nikdo nepečoval, že se rozkládají, jsouce rozežírány rzí?

6. Tak, pravím, nevidíte snad v dírách v těchto sochách ještěrky, rejsky, myši a šváby, již

blattasque lucifugas nidamenta ponere | f. 129b | atque habitare, spurcitas huc omnes atque alia usibus accommodata conducere, semirosi duritias panis [pannis], ossa in spem tracta, pannos lanuginem chartulas nidulorum in mollitiem sollicite, miserorum fomenta pullorum?

7. Non in ore aliquando simulacri ab araneis ordiri retia atque insidiosos casses, quibus volatus innectere stridularum possint inpuentiumque muscarum? Non hirundines denique intra ipsos aedium circumvolantes tholos iacularier stercoris † plenas et modo ipsos vultus, modo numinum ora depingere, barbam oculos nasos aliasque omnis partes, in quascumque se detulerit deonerati proluviae podicis?

8. Erubescite ergo vel sero atque ab animantibus mutis vias, rationes accipite doceantque vos eadem nihil numinis inesse simulacris, in quae obscena deicere neque metuunt neque vitant leges suas sequentia et instincta veritate naturae.

17.1 Sed erras, inquit, et laberis: nam neque nos aera neque auri argentique materias neque alias quibus signa confiunt eas esse per se deos et religiosa decernimus numina, sed eos in his colimus eosque veneramur quos dedicatio infert sacra et fabrilibus efficit inhabitare simulacris.

2. Non improba neque aspernabilis ratio, qua possit quivis tardus nec non et prudentissimus credere, deos relictis sedibus propriis id est caelo non recusare nec fugere habitacula inire terrena, quinimmo iure dedicationis impulsos

utíkají před světlem, jak si v nich zakládají hnízda a zabydlují se v nich, nevidíte, že dovnitř tahají všechnu špínu a to, co je jim k užitku, napůl ohryzané kousky chleba, kosti do zásoby, hadry, srst, kousky tkanin, aby si jimi pečlivě vystlali hnízda, a aby zahřáli svá ubohá mláďata?

7. Nespřádají si někdy pavouci v ústech soch své sítě, a nástražné pasti, aby s jejich pomocí mohli chytat bodavé a otravné mouchy? A nakonec nelétají do jejich chrámů a staveb také vlaštovky plné nečistoty a neznečišťují tu samotné tváře, tu ústa božstev, vousy, oči, nosy a všechny ostatní části, na něž se snáší sprška toho, co odešlo z ptačích zadečků?

8. Styďte se tedy, i kdyby pozdě, a od němých zvířat přijměte jejich pohled a smýšlení a poučte se od nich, že není nic božského v těch sochách, na něž se nebojí ani nezdráhají vypustit nechutné exkrementy, poslouchající své zákony a neomylné podněty přírody.

17.1 Ale mylíš se, říká náš oponent, a pleteš se: neboť my netvrdíme, že bronz, zlato, stříbro a jiné látky a všechno, z čeho se sochy bohů zhotovují, jsou božské sami o sobě a posvátné síly, ale skrze ně ctíme a vzýváme ty, kteří se zasvěcením spojili se sochami a přebývají v nich.

2. To není špatná ani opovržením hodná úvaha, díky níž může kdokoli hloupý i velmi rozvážný věřit, že bohové, opustivše svá původní sídla, to jest nebe, neodmítají ani se nezdráhají vstoupit do pozemských příbytků a že se dokonce,

simulacrorum coalescere vincioni.

3. In gypso ergo mansitant atque | f. 130 | in testulis dii vestri, quinimmo testularum et gypsi mentes, spiritus atque animae dii sunt?

4. Atque ut fieri augustiores vilissimae res possint, concludi se patiuntur et in sedis obscurae coercitione latitare?

5. Ergo illud a vobis parte in hac primum desideramus et postulamus audire: Invitine hoc faciunt, id est iure dedicationis adtracti simulacrorum ineunt mansiones an proni et faciles neque ullis necessitatibus inrogatis?

6. Inviti hoc faciunt? Et qui fieri potis est ut in aliquam necessitatem inminuta maiestate cogantur? Voluntariae obsecutionis adsensu? Et quid in testulis dii petunt, ut eas sedibus sidereis anteponant? Vincione sint ut propemodum colligati nobilitantes testulas et cetera quibus signa confiunt?

18.1 Quid ergo? In materiis talibus semperne dii mansitant neque abeunt uspiam, etiam si res postulaverit maxima, an habent itus liberos, cum libuerit abire quocumque et ab suis sedibus simulacrisque discedere?

2. Si permanendi necessitatem patiuntur, quid miserius his esse aut quid infelicius poterit, quam si eos in basibus ita unci retinent et plumbeae vinciones?

3. Sed concedamus ut <ea> caelo et sidereis sedibus anteponant: divinitatis suae perdiderint potestatem; sin autem cum voluerint evolant et absolutum ius habent inania relinquere simulacra, ergo aliquo

nuceni mocí zasvěcení spojují s příslušnými sochami.

3. Vaši bohové tedy přebývají v sádře a ve střepech, či lépe, bohové disponují rozumem, duchem a životní silou střepečů a sádry?

4. A aby se bezcenné věci mohly stát vznešenějšími, bohové strpí, aby do nich byli uzavřeni a skrývali se v temných příbytcích?

5. V této části tedy od vás především toužíme a chceme slyšet toto: Činí to proti své vůli, to jest, vstupují do soch nuceni mocí zasvěcení, nebo to činí svobodně a dobrovolně a nejsou k tomu nijak nuceni?

6. Pokud to činí proti své vůli, jak je možné, že, oslabivše svou svrchovanost, se podřizují nutnosti? Činí tak se svobodným souhlasem? Co tedy hledají v hlíně, když jí dávají přednost před nebeskými sídly? Jsou snad takto vázáni, aby zvyšovali vznešenost střepečů a toho ostatního, z čeho se zhotovují sochy?

18.1 Co tedy? Přebývají snad bohové v takových látkách stále a nikam se z nich nevzdalují, i kdyby je k tomu nutilo něco velmi závažného, nebo se mohou pohybovat volně a mohou se vzdálit, kdy a kam chtějí a opustit svá místa a své sochy?

2. Jestliže musí zůstat, co může být ubožejšího a nešťastnějšího než oni, než když je háky takto drží na podstavcích a svazují je olověná pouta?

3. Ale připusťme, že tomu dávají přednost před nebem a hvězdnými příbytky: pak by pozbyli své božské moci; jestliže však odcházejí, kdykoli se jim zachce, a mají neomezené právo nechat sochy prázdné, pak na nějaký čas

tempore desinent esse dii signa et in dubio stabit, quando sacra debeant reddi, quando his conveniat atque oporteat abstinere.

4. Saepenumero videmus ab artificibus haec signa modo parvula fieri et palmarem in minutiem contrahi, modo | **f. 130b** | in immensum tolli et admirabilem in amplitudinem sublevare. Ratione hac ergo sequitur ut intellegere debeamus in sigilliolis parvulis contrahere se deos et alieni ad corporis similitudinem coartari, at vero in vastis porrigere se longius atque in maximitate producere.

5. Ergo si hoc ita est, et in sedentibus signis deum sedere dicendum est et in stantibus stare, in procurrentibus currere, iacularier in iacentibus tela, ad illorum formare atque aptare se vultus et ad reliquos habitus figurati corporis similitudinem commodare.

19.1 In simulacris dii habitant. Singuline in singulis toti an partiliter atque in membra divisi? Nam neque unus deus in conpluribus potis est uno tempore inesse simulacris neque rursus in partes sectione interveniente divisus.

2. Constituamus enim decem milia simulacrorum toto esse in orbe Vulcani: numquid esse ut dixi decem omnibus in milibus potis est unus uno in tempore? Non, opinor. Qua causa? Quia quae sunt privata singulariaque natura multa fieri nequeunt simplicitatis suae integritate servata, et hoc amplius nequeunt, si hominum formas dii habent, opinatio ut vestra declarat.

přestanou sochy být bohy, a bude nejisté, kdy je třeba jim prokazovat úctu a kdy si ji žádají, a kdy je třeba od toho upustit.

4. Často vidíme, že umělci někdy tyto sochy dělají maličké a zmenšují je na velikost dlaně, jindy je dělají obrovské a vztyčují je do nezměrné výšky. Z toho tedy musíme usoudit, že v malých soškách se bohové smršťují a přizpůsobují se podobě cizího těla, a v těch obrovských se roztahují a svůj objem zvětšují.

5. Jestliže to tedy tak je, je nutno říci, že v sedících sochách příslušný bůh sedí a že ve stojících stojí, v běžících běží, ve střílejících střílí šípy a že tedy přijímá podobu a vzhled těla, které ho představuje a přizpůsobuje se mu.

19.1 Bohové přebývají ve svých zpodobněních. A tedy celí jednotlivci v jednotlivých sochách, nebo po částech, rozdělení na kusy? Není totiž možné, aby byl jeden bůh v jednom okamžiku ve více sochách, a také není možné, aby byl rozřezán a rozdělen na části.

2. Předpokládejme tedy, že na celém světě je deset tisíc Vulkánových soch: cožpak je možné, jak jsem řekl, aby v jednu a tutéž chvíli byl jeden bůh přítomen ve všech deseti tisících soch? Domnívám se, že nikoli. Proč? Protože věci, které jsou od přirozenosti jednotlivé a jednoduché, se nemohou přirozeně rozmnožit a zachovat přitom svou jednotlivost a jednoduchost, a tím spíše to není možné, jestliže mají bohové lidské podoby, jak

3. Neque enim manus a capite separata aut pes divisus a corpore summam possunt praestare totius, aut dicendum est portiones idem posse quod totum, <totum> cum consistere nequeat, nisi fuerit partium congregatione conflatum.

4. Si autem in cunctis idem esse dicitur, perit omnis ratio atque integritas veritatis, si hoc fuerit sumptum, posse unum in omnibus uno tempore permanere: aut | f. 131 | deorum est unusquisque dicendus ita ipsum semet ab ipso sese dividere, ut et ipse sit et alter, non aliquo discrimine separatus sed ipse idem et alius.

5. Quod quoniam recusat et respuit aspernaturque natura, aut innumeros dicendum est confitendumque esse Vulcanos, si in cunctis volumus eum degere atque inesse simulacris, aut erit in nullo, quia esse divisus natura prohibetur in plurimis.

20.1 Et tamen, o isti, si apertum vobis et liquidum est, in signorum visceribus deos vivere atque habitare caelites, cur eos sub validissimis clavibus ingentibusque sub claustris, sub repagulis, pessulis aliisque huiusmodi rebus custoditis, conservatis atque habetis inclusos, ac ne forte fur aliquis aut nocturnus inrepat latro, aedituis mille protegitis atque excubitoribus mille?

2. Cur canes in Capitolis pascitis? Cur anseribus victum alimoniaque praebetis? Quinimmo si fidentis deos istos esse nec ab

respondit vobis praestant.

3. Nemůže totiž ruka oddělená od hlavy nebo noha odříznutá od těla zastupovat plnost celku a nelze tvrdit, že jsou části totožné s celkem, protože celek nemůže existovat, není-li tvořen spojením všech částí.

4. Jestliže se tedy bude tvrdit, že jeden a tentýž bůh je ve všech sochách, pak mizí všechn základ a všechna neporušenost pravdy, a buď se přijme, že jeden může přebývat v jednom okamžiku ve všech: nebo se bude muset přijmout, že každý z bohů se tak odděluje od sebe samého, že je sebou samým i jiným a nijak se neodlišuje, ale že jeden a tentýž je sebou samým i jiným.

5. Avšak protože přirozenost toto odmítá a zavrhuje to a nesouhlasí s tím, je buď nutno říci a přiznat, že existuje nespočet Vulkánů, jestliže chceme, aby byl přítomen v každém svém zpodobnění, nebo nebude v žádném, protože přirozenost nedopouští, aby byl rozdělen do jejich většího množství.

20.1 A přece, ó vy, jestliže je pro vás jisté a jasné, že uvnitř soch žijí bohové a že v nich přebývají nebešťané, proč je střežíte mocnými klíči a obrovskými zámky, závorami, záporami a jinými podobnými věcmi, uchováváte je a držíte je zamčené uvnitř, aby se k nim snad nevloupal nějaký zloděj nebo noční lupič, chráníte je za pomoci tisíce chrámových strážců a hlídek?

2. Proč v Kapitolích krmíte psy? Proč tam chováte a živíte husy? Jestliže tedy věříte, že jsou tam bohové, a že nikdy nevystupují ze

signis uspiam simulacrisque discedere, permittite illis curam sui, reserata sint semper atque aperta delubra, ac si quid a quopiam temeraria fuerit fraude subreptum, vim numinis monstrent et sub ipso furti atque operis nomine sacrilegos poenis convenientibus figant.

3. Indigna enim res est et potentiam destruens auctoritatemque, summorum custodiam numinum canum sollicitudinibus credere, et cum aliquam quaeras prohibendis formidinem furibus, non ab ipsis petere sed in anserum ponere et collocare gingritibus.

21.1 Antiochum Cyzicenum ferunt decem cubitorum Iovem ex delubro aureum sustulisse et ex aere bratteolis | f. 131b | substituisse fucatum. Si in simulacris praesto sunt atque habitant dii suis, quibus negotiis Iuppiter, quibus curis fuerat inligatus, quominus privatas persequeretur iniurias et subpositum se sibi viliore in materia vindicaret?

2. Dionysius ille sed iunior, cum velamine aureo spoliaret Iovem et pro illo laneum subderet, iocularibus etiam facetiis ludens, cum esse illud in rigoribus algidum, hoc vaporum, onerosum illud in aestatibus diceret, hoc rursus sub ardoribus flabile: ubinam fuerat rex poli, ut praesentem se esse formidine aliqua conprobaret et urbanum scurrulam cruciatibus revocaret ad seria?

3. Nam quid Aesculapii gravitatem ab eo esse commemorem risam? Quem cum barba

svých soch, nechte je, aby se starali sami o sebe, ať jsou svatyně stále odemčené a otevřené, a kdyby někde mělo být něco ukradeno, ať se ukáže božská síla a ať sami bohové stihnou příslušným trestem toho, kdo se vzepřel rouhačským činem jejich jménu.

3. Je totiž nedůstojná věc, podřívající autoritu a moc nejvyšších božstev, že se ochrana nejvyšších božstev svěruje ostražitosti psů, a že když hledáš nějaký prostředek k zadržení zlodějí, nežádáš ho od bohů samých, ale spoléháš se na husy a jejich kejhání.

21.1 Říkají, že Antiochus Cyzicenus⁵⁷⁷ odnesl ze svatyně deset loktů vysokého Jova ze zlata a nahradil ho jiným, jenž byl pokryt bronzovými plátky. Jestliže jsou bohové přítomní a přebývají ve svých sochách, jakými záležitostmi se zabýval Jupiter, že nebyl schopen stíhat bezpráví, jež mu bylo spácháno, a pomstít se za to, že byl nahrazen sochou z levnějšího materiálu?

2. Onen Dionýsius Mladší,⁵⁷⁸ když okradl Jova o zlatý plášť a místo něj mu dal vlněný, a když žertoval a vtipkoval, řka, že ten první plášť je na zimu příliš lehký, kdežto ten druhý je teplý a že ten druhý plášť je na léto příliš těžký, zatímco ten první je lehký: a kdepak byl král nebes, že neprokázal svou přítomnost nějakým děsivým znamením a nepřiměl troufalého vtipálka, aby se k němu choval slušně?

3. A mám připomínat, že se vysmál i Asklépiově vážnosti? Když jej připravil o těžký

⁵⁷⁷ Míněn je seleukovský král Antiochos IX, syn Antiocha VII; vládl v letech 116–95 př. n. l.

⁵⁷⁸ Syrakúský tyran.

spoliaret amplissima boni ponderis et philosophae densitatis, facinus esse dicebat indignum, ex Apolline procreatum patre levi et glabro simillimoque inpuberi ita barbatum filium fingi, ut in ancipiti relinquatur, uter eorum pater sit, uter filius, immo an sint generis et cognationis unius.

4. Quae cum omnia fierent et cum sacrilegis praedo inrisionibus loqueretur, si suberat numen in statua nomini eius maiestatique sacrata, cur oris contumeliam levigati et dehonestati vultus non iusta et merita persecutus est ultione demonstravitque hoc facto et se esse praesentem et custodia pertinaci suas aedes simulacraque tutari?

22.1 Nisi forte negligere deos dicetis haec damna nec putare esse idoneam causam, propter quam se exserant et nocentibus poenam violatae religionis infligant.

2. Ergo si haec ita sunt, nec simulacra ipsi habere desiderant, | f. 132 | quae convelli et diripi perpetiuntur inpune, immo e contrario perdocent aspernari se illa, in quibus spretos <se> ultione in aliqua significare non curant.

3. Philostephanus in Cypriacis auctor est, Pygmalionem regem Cypri simulacrum Veneris, quod sanctitatis apud Cyprios et religionis habebatur antiquae, adamasse ut feminam mente anima lumine rationis iudicioque caecatis solitumque dementem, tamquam si uxoriam res esset, sublevato in lectulum numine copularier amplexibus atque

a hustý plnovous, jaký mají filosofové, říkal, že bylo nehodné a zločinné syna narozeného takovému otci, jako je bezvousý Apollón s hladkými tvářemi, který vypadá jako chlapec, zobrazovat tak vousatého, že stává nejasným, kdo z těch dvou je otec a kdo je syn a zda vůbec jsou z jednoho rodu a přízně.

4. Jestliže však v době, kdy se toto všechno stalo a kdy zloděj říkal takové svatokrádežné posměšky, bylo božstvo přítomno v soše, zasvěcené jeho jménu a vznešenosti, proč nepostihlo spravedlivě a po právu odplatou toho, kdo zneuctil jeho tvář, a neukázalo tím, že je přítomno a že neustále střeží své svatyně a zpodobnění?

22.1 Možná řeknete, že bohové se o takoveto urážky nezajímají a nedomnívají se, že by byly dostatečným důvodem k tomu, aby se odhalovali a aby na ty, kdo jim škodí, uvalovali trest za urážku náboženství.

2. Jestliže je tomu tedy taky, pak tedy oni sami netouží mít svá zpodobnění, když na nich mlčky strpí bezpráví a zlodějství, a dokonce naopak dávají najevo, že sami těmito věcmi opovrhují, neboť ač v nich zakoušejí urážky, nesnaží se na to poukázat jakoukoli pomstou.

3. Philostephanus⁵⁷⁹ ve svém díle *Cypriaca* popisuje, že se Pygmalión, král kyperský, se v důsledku zaslepení myslí, duše, úsudku i rozumu zamiloval do sochy Venuše – která byla u Kypřanů považována za svatou a také tak uctívána – jako by to byla žena, a měl ve zvyku sochu bohyně klást na lůžko, jako by se jednalo o jeho manželku, a objímal ji a ve svých

⁵⁷⁹ Řecký autor geografických děl o asijských městech, řekách a ostrovech.

ore resque alias agere libidinis vacuae imaginatione frustrabiles.

4. Consimili ratione Posidippus in eo libro, quem scriptum super Gnido indicat superque rebus eius, adulescentem haud ignobilem memorat – sed vocabulum eius obscurat – correptum amoribus Veneris, propter quam Gnidus in nomine est, amatorias et ipsum miscuisse lascivias cum eiusdem numinis signo genialibus usum toris et voluptatum consequentium finibus.

5. Ut similiter rursus interrogem, si in aere atque in materiis ceteris quibus signa formata sunt superiorum potentiae delitiscunt: ubinam gentium fuerant una atque altera Veneres, ut inpudicam patulantem iuvenum propulsarent ab se longe et contactus impios cruciabili coercitione punirent?

6. Aut quoniam mites et ingeniis tranquillioribus deae sunt, quantum fuerat, miseris furialia ut restinguerent gaudia mentemque in sanam recreatis redducerent sensibus?

23.1 Nisi forte, ut vos fertis, libidinis et voluptatum deae contumelias istas habuere gratissimas nec ultione facinus | **f. 132b** | existimavere condignum quod suas quoque mulceret mentes et quod ab se subdi humanis cupiditatibus scirent.

2. Sed si deae Veneres ingeniis placidioribus praeditae gerendum esse morem infortuniis iudicavere caecorum, cum Capitolium totiens edax ignis absumeret Iovemque ipsum Capitolinum cum uxore corripuisset ac filia, ubinam fulminator tempore illo fuit, ut

představách dělal všechny ostatní manželské věci, aby ukojil marné vášně.

4. Podobným způsobem píše Posidippus v knize, již napsal o Knidu a jeho dějinách, a vzpomíná na velmi vznešeného mladíka – jeho jméno však zamlčuje – že ten, jat láskou k Venuši, díky níž se Knidos proslavil, sdílel lůžko se sochou téže bohyně a oddával se odpovídajícím vášním.

5. Abych se ještě jednou a podobně zeptal, jestliže se bohové schovávají v bronzu a ostatních materiálech, z nichž jsou vytvořeny sochy nebešťanů: kde ve světě byla jedna nebo druhá z Venuší, proč od sebe neodvrhly hanebnou chtivost mladíků a proč nepotrestaly jejich bezbožné styky krutým trestem?

6. Nebo, protože jsou to bohyně mírné a laskavé, jak lehké by pro ně bylo, aby uhasily nerozumnou vášeň nešťastníků a vrátily jim rozum a zdravé uvažování?

23.1 Ale možná, jak tvrdíte, měly bohyně rozkoše a smyslových požitků z takových věcí veliké potěšení, a nedomnívaly se, že takový zločin zasluží pomstu, protože potěšil i jejich mysl a že také chápaly, že samy jsou zdrojem lidských vášní.

2. Jestliže však bohyně Venuše, obdařené obzvláštní mírumilovností, pokládaly za nutné se chovat shovívavě k lidem zaslepeným neštěstím, pak v té době, kdy Kapitol tolikrát zachvátil nenasytný oheň a kapitolského Jova samotného stravoval i s manželkou a dcerou,

sceleratum illud arceret incendium et a pestifero casu res suas ac semet et cunctam familiam vindicaret?

3. Ubi Iuno regina, cum inclutum eius fanum sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammae Argiva in civitate deleret? Ubi Serapis Aegyptius, cum consimili casu iacuit solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? Ubi Liber Eleutherius, cum Athenis? Ubi Diana, cum Ephesi? Ubi Dodonaeus Iuppiter, cum Dodonae?

4. Ubi denique Apollo divinus, cum a piratis maritimisque praedonibus et spoliatus ita est et incensus, ut ex tot auri ponderibus quae infinita congesserant saecula ne unum quidem habuerit scripulum quod hirundinibus hospitis, Varro ut dicit set Menippeus, ostenderet?

5. Infiniti operis res est toto in orbe describere quae sint fana convulsa terrae motibus et tempestatibus, quae incensa ab hostibus, quae ab regibus et tyrannis, quae antistites, [et] sacerdotes et ipsi suspicione aversa nudaverint, quae ad ultimum fures et obserata pandentes † remediorum obscuritate †⁵⁵⁰ canacheni: quae tuta utique permanerent et nullis obnoxia fortuitis, si adessent dii praesides aut haberent aliquas templorum quemadmodum dicitur curas. Nunc vero quia cassa sunt et nullis | f. 133 | habitatoribus tecta, habet in illis fortuna ius suum, et

kdepak byl v té době vrhač blesků, že neodvrátil onen zničující požár a neochránil sám sebe, své věci a celou rodinu?

3. Kde byla královna Juno, když tatáž síla ohně zničila v městě Argu její chrám i kněžku Chrysidu? Kde byl egyptský Serapis, když stejným způsobem lehl popelem se všemi mystérii a s Isidou? Kde byl Liber Eleutherius, když se totéž přihodilo v Athénách? Kde byla Diana, když se totéž stalo v Efezu? Kde byl Dodonský Jupiter, když se totéž přihodilo v Dodoně?

4. A konečně, kde byl božský Apollón, když byl jeho chrám piráty a mořskými lupiči tak vykraden a vypálen, že z takového množství zlata, které shromáždila nespočetná pokolení, nezůstal ani gram, který, jak říká Menippický Varro, by mohl ukázat přístav vlaštovkám?

5. Byla by to nekonečná práce popsat všechny chrámy, které byly po celém světě zničeny zemětřeseními a bouřemi, které byly vypáleny nepřáteli, králi a tyrany, které hlídači i kněží sami vykradli, aniž by vzbudili podezření, jež vykradli zloději a kouzelníci, kteří umějí tajnými prostředky otevírat zavřené: a jistě by zůstaly v bezpečí a neutrpěly žádné škody, kdyby v nich byli přítomni bohové jako ochránci a kdyby měli, jak se tvrdí, nějakou starost o své chrámy. Protože jsou však prázdné a nechráněné žádnými obyvateli, má nad nimi moc osud, pročez jsou vydány stejným

⁵⁵⁰ Velmi nesrozumitelná pasáž. Pro více informací viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 601, pozn. 171. Dané místo analyzuje ve svém příspěvku i Plumpe. Viz Plumpe, Joseph C. Some Critical Annotations to Arnobius. *Vigiliae Christianae*, Vol. 3, No. 4, s. 230–236.

perinde cunctis obiecta sunt casibus quam sunt omnia cetera motu interiore privata.

24.1 In parte hac eadem illud etiam dicere simulacrorum adsertores solent, non ignorasse antiquos nihil habere numinis signa neque ullum omnino inesse his sensum, sed propter indomitum atque inperitum vulgus, quae pars in populis atque in civitatibus maxima est, salutariter ea consilioque formasse, ut velut quadam specie obiecta his numinum abicerent asperitatem metu arbitratique praesentibus sese sub dis agere facta impia deputarent et ad humana officia morum immutatione transirent:

2. nec propter aliam causam venerabiles formas auro eis argentoque quaesitas, nisi ut adesse vis quaedam ipsis in fulgoribus crederetur, quae non oculorum tantum perstringeret sensum, verum etiam mentes ipsas augustissimae lucis radiationibus territaret.

3. Quod ratione cum aliqua videretur forsitan dici, si post condita deorum templa atque instituta simulacra nullus esset in mundo malus, nulla omnino nequitia, iustitia pax fides mortalium pectora possideret neque quisquam in terris nocens neque innocens diceretur, scelerosa opera nescientibus cunctis.

4. Nunc vero cum contra malis omnia plena sint, innocentiae paene interierit nomen, per momenta, per puncta examina maleficiorum nova noxiorum improbitate pariantur, dicere qui convenit, ad incutiendas formidines vulgo deorum instituta simulacra, cum praeter

neštěstím jako všechno ostatní, co je zbaveno samostatného pohybu.

24.1 Obhájci soch také obvykle v této věci říkají, že předkové si nebyli nevědomi toho, že tato zpodobnění nemají nic božského a žádnou schopnost cítit, ale kvůli nezkrotnému a nevzdělanému davu, který tvoří většinu lidu i ve městech, z rozumných pohnutek vytvořili sochy proto, aby lidé, vidouce před sebou konkrétní podoby bohů a ze strachu před nimi, odvrhli hrubost, a domnívajíce se, že žijí pod dohledem bohů, přestali páchat špatné skutky, a změnivše mravy, přešli k plnění lidských povinností:

2. a z žádného jiného důvodu nebyly bohům vymyšleny vznešené podoby ze zlata a stříbra, než proto, aby se věřilo, že už v odlescích samých je přítomna jakási síla, která zasahuje nejen zrak, ale i samy duše děsí paprsky nejvznešenějšího světla.

3. Mohlo by se zdát, že to, co bylo takto řečeno, je snad smysluplné, kdyby se poté, co byly vystavěny chrámy bohů a vztyčeny sochy, nedělo ve světě žádné zlo a žádná nepravost, ale kdyby lidská srdce naplnila spravedlnost, pokoj, dobrosrdečnost a nikdo na zemi by nemohl být nazván vinným či nevinným, neboť by nikdo nevěděl, co jsou zlé skutky.

4. Nyní však, protože je naopak všechno plné zla, a jméno nevinnosti téměř zaniklo a každou chvíli vzniká kvůli troufalosti ničemníků mnoho nových zlých věcí, kdo může říci, že sochy bohů byly vytvořeny, aby vzbudily v lidu strach, když vidíme vedle nespočetných druhů

innumeras criminum et facinorum | **f. 133b** | formas ipsa etiam videamus templa sacrilegis violationibus adpeti ab tyrannis, ab regibus, ab latronibus et nocturnis a furibus ipsosque illos deos quos ad metus faciendos vetus finxit et consecravit antiquitas vadere in antra praedonum cum ipsis suis aureis metuendisque fulgoribus?

25.1 Quid enim, si verum et sine ulla gratificatione perspicias, signa ista quae dicunt habent in se magnum, ut merito sperarit atque existimarit antiquitas conspectu in illorum posse frangi hominum vitia et mores et maleficia temperari?

2. Falx messoria scilicet, quae est attributa Saturno, metum fuerat iniectura mortalibus, vitam vellent ut pacificam degere ac malitiosas abicere voluntates, fronte Ianus ancipiti aut dentata illa qua insignitus est clavis, riciniatus Iuppiter atque barbatus, dextra fomitem sustinens perdolatum in fulminis morem, Iunonius ille caestus, aut militari sub galea puellula delitiscens, deum Mater <cum> tympano, cum tibiis et cum psalteriis Musae, Mercurius pinnatus, anguifero nitens Aesculapius baculo, Caeres mammis cum grandibus aut in Liberi dextera pendens pоторius cantharus, Mulciber fabрили cum habitu aut Fortuna cum cornu pomis ficis aut frugibus autumnalibus pleno, semitectis femoribus Diana aut ad libidinem concitans Venus nuda, Anubis canina cum facie aut genitalibus propriis inferior Priapus?

⁵⁸⁰ Minerva.

⁵⁸¹ Arnobius zde naráží na velikost Priapova údu, znak, jímž se lišil od ostatních bohů.

zločinů a přestoupení, že i chrámy podléhají tyranům, kteří je rouháním znesvěcují, králům, lupičům a nočním zlodějům a že titíž bohové, stvoření k tomu, aby vzbuzovali strach, které zbudoval a posvětil věk předků, putují do doupat zlodějů i se svými zlatými odlesky, jež měly nahánět strach?

25.1 Co tedy, jestliže se podíváš bez jakékoli zaujatosti, mají v sobě významného všechna tato takzvaná zpodobnění, že dávnověk mohl po právu doufat a domnívat se, že před jejich tváří může být oslabena lidská zločinnost a že se mravy lidí a bezpráví zmírní?

2. Mohl snad lidem nahánět takový strach, aby usilovali o pokojný život a odvrhovali v sobě špatné sklony, žací srp, který byl přirčen Saturnovi, Janus s dvojí tváří či zubatý klíč, s nímž je vyobrazován, vousatý Jupiter se svou pokrývkou hlavy, držící ve své pravici kus dřeva přirazaný do podoby blesku, onen Junonin pás, nebo panna skrývající se pod vojenskou přilbou,⁵⁸⁰ Matka bohů s bubínkem, Múzy s flétnami a píšťalami, okřídlený Merkur, Asklépios s holí nesoucí hada, Ceres s kyprými nadry nebo velká nádoba na pití v Liberově pravici, Mulciber s kovářským náčiním nebo Fortuna s rohem plným ovoce, fíků a podzemních plodů, Diana s napůl zakrytými stehny, nebo nahá Venuše vybízející k rozkoši, Anubis se psí tváří, nebo odporný Priapus, nižší než jeho genitálie?⁵⁸¹

26.1 O species formidinum dirae metuendique terrores, propter quos genus hominum torpedine in perpetua adfigeretur, nihil moliretur attonitum ab omnique se actu sceleroso | f. 134 | flagitiosoque frenaret: falciculae claves caliandria fomites talaria baculi tympaniola tibiae psalteria, mammae promptae atque ingentes, cantharuli forcipes cornuaque pomifera, nuda corpora feminarum et veretrorum magnitudines publicatae!

2. Nonne satius fuerat saltitare, cantare quam sub titulo gravitatis et severitatis obtentu tam frigida tamque inepta narrare simulacra ab antiquis ad peccata cohibenda et ad nocentium formata impiorumque formidines?

3. Usque adeone mortales saeculi illius ac temporis corde fuerant vacui, rationis sensusque nullius, ut ab actionibus improbis tamquam parvuli pusiones personarum monstruosissima torvitate, sannis etiam constringerentur et maniis?

4. Et unde est in contrarium res versa, ut cum tam multa, in civitatibus templa sint plena omnium simulacris deorum, tot legibus et generibus suppliciorum tantis iri obviam nequeat multitudini noxiorum neque ullis remedis audacia possit abscidi, tantoque se magis maleficia congeminata multiplicent, quanto legibus iudiciisque contenditur imminuere facta crudelia et poenarum coercitione sedare?

5. Quodsi metus aliquos infligerent simulacra mortalibus, legum latio cessaret nec tam diversae cruces facinerosorum constituerentur

26.1 Ó jak odporné a děsivé obrazy a strašidla budící hrůzu, kvůli nimž lidský rod vězel v setrvalé strnulosti a byl ochromen, nic úžasného nevytvářel a zdržoval se hříšného a hanebného jednání, [jenom] srpečky, klíče, paruky, dřívka, okřídlené střevíce, hole, bubínky, flétny, píšťaly, obrovská plná ňadra, číše, kleště, rohy plné ovoce, nahá ženská těla, a na odív vystavené mužské genitálie!

2. Nebylo by bývalo lepší křepčit a zpívat než v předstírání důstojnosti a vážnosti vyprávět, že ty chladné a netečné sochy byly zhotoveny předky k tomu, aby potlačovaly jejich hříchy a aby vzbuzovaly bázeň v bezbožných a zlomyslných lidech?

3. Byli snad lidé toho pokolení a té doby do té míry beze smyslu, bez rozumu a bez citů, že se jako maličké děti mohli chránit před špatným jednáním pomocí obrovských děsivých postav a strašili se pokřivenými grimasami a úsměšky?

4. A jak se stalo, že se situace obrátila, že, ačkoli je ve městech tolik chrámů plných všech možných podobizen bohů, přestože je tolik zákonů a tolik druhů trestů, přesto není možno zamezit takovému množství špatných činů, ani nelze žádnými prostředky vymýtiti tu drzost, ale početné zlé skutky se dokonce o to více množí, oč více se je kdo snaží pomocí zákonů a soudů potlačit a trestat je ukládáním trestů?

5. Kdyby však božské podobizny vzbuzovaly mezi smrtelníky jakýkoli strach, nebylo by třeba vydávat zákony a nebylo by třeba

audaciae.

6. Nunc vero quia constitit conprobatumque est re ipsa inanem esse opinionem timoris qui ab signis dicatur effluere, ad legum decursum est sanctiones, a quibus esset formido certissima et iam fixa constitutaque damnatio, quibus debent et ipsa simulacra quod incolumia | f. 134b | adhuc perstant et honoris alicuius concessione munita sunt.

27.1 Quoniam satis, ut res tulit, quam inaniter fiant simulacra monstratum est, de sacrificiis deinceps, de caedibus atque immolationibus hostiarum, de mero, de thure deque aliis omnibus quae in parte ista confiunt poscit ordo quam paucis et sine ullis circumlocutionibus dicere.

2. In hac enim consuestis parte invidias nobis tumultuosissimas concitare, appellare nos atheos, et quod minime <muni>a tribuamus diis, poenas etiam capitis beluarum crudelitibus inrogare.

3. Quod quidem nos fatemur non contemptu facere atque aspernatione divina, sed quod existimemus huius potentias nominis nihil tale deprecere neque rerum huiusmodi cupiditatibus attineri.

ustanovovat tak rozličné tresty za zločiny a troufalost zločinců.

6. Protože je však jasné a dokázané, že domněnka o strachu, který je prý vzbuzován sochami, je zcela bláhová, došlo na stanovení zákonů, jež zcela nepochybně vzbuzují strach, a bylo určeno a stanoveno odsouzení, díky čemuž i samy sochy dosud bezpečně stojí a je jim prokazována určitá míra úcty.

27.1 Protože již bylo, jak si tato záležitost žádala, dostatečně ukázáno, jak zbytečné je tvořit božská zpodobnění, je třeba dále bez jakýchkoli rozvleklostí promluvit o obětech, porážkách a obětování zvířat, o víně, o kadidle a ovšem ostatním, co se v tomto ohledu děje.

2. Právě kvůli tomu totiž vůči nám obvykle vznášíte závažná obvinění a označujete nás za bezbožné, a proto, že prý neprokazujeme bohům dostatečné pocty, uvalujte na nás hrdelní tresty a vydáváte nás krutým šelmám.

3. Avšak my ukážeme, že to nečiníme proto, že bychom bohy pohrdali nebo je odmítali, ale protože jsme přesvědčeni, že mocnosti tohoto jména nic takového nevyžadují ani po ničem takovém netouží.

7.7 Kniha sedmá

1.1 Quid ergo, dixerit quispiam, sacrificia censetis nulla esse omnino facienda? Ut vobis non nostra, sed Varronis vestri sententia respondeamus, nulla. Quid ita? Quia, inquit, dii veri neque desiderant ea neque deprecantur, ex aere autem facti, testa, gypso vel marmore multo minus haec curant: carent enim sensu; neque ulla contrahitur, si ea non feceris, culpa, neque ulla, si feceris, gratia.

2. Sententia repperiri nulla potest integrior, verior et quam quivis possit, quamvis ille sit scaevus et difficillimus, occupare. Quis est enim pectoris tam optundi, qui aut rebus nullum habentibus sensum hostias caedat et victimas aut eis existimet dandas qui sunt ab his longe natura et beatitudine disiugati?

2.1 Qui sunt, inquitis, dii veri? Ut | f. 135 | communi vobis et simplici respondeamus verbo, non scimus. Quos enim vidimus numquam, qui sint scire quemadmodum possumus?

2. Ex vobis audire consuevimus deos esse quam plurimos et numinum in serie computari: qui si sunt, ut dicitis, uspiam verique, ut Terentius credit, eos esse consequitur sui consimiles nominis, id est tales quales eos universi debere esse conspicimus et nominis huius appellatione

1.1 Co tedy, řekne někdo, myslíte si, že by se oběti vůbec neměly přinášet? Abychom odpověděli ne podle našeho názoru, ale výrokem vašeho Varrona, neměly. Proč tak? Protože, říká, praví bohové po nich ani netouží ani si je nevyžadují, a ti, kteří jsou udělaní z bronzu, vypálené hlíny, sádry nebo mramoru, se o ně starají tím méně: jsou totiž beze smyslu; a nebudeš mít ani žádnou vinu, jestliže je nepřineseš, ani žádnou zásluhu, jestliže je přineseš.

2. Nelze najít žádnou rozumnější a pravdivější myšlenku než tuto, již může pojmout kterýkoli člověk, i kdyby byl nevzdělaný a nepřilíš chytrý. Vždyť kdo je tak nedovtipný, aby věcem, které nemohou nic vnímat, přinášel dary a oběti nebo aby se domníval, že je třeba je dávat těm, kdo jsou co do přirozenosti a blaženosti bohům velice vzdálení?

2.1 Jací jsou, ptáte se, praví bohové? Abychom vám odpověděli jednoduchými a obyčejnými slovy, nevíme. Jak můžeme totiž vědět, kdo jsou ti, jež jsme nikdy neviděli?

2. Zvykli jsme si od vás slýchat, že bohů je velice mnoho a že jsou počítáni mezi božská bytí: a ti, jestliže někde jsou, jak říkáte, a jsou pravými bohy, jak věří Terentius,⁵⁸³ plyne z toho, že odpovídají svému jménu, to jest, že jsou takoví, jací podle našeho náhledu musí být a jakými mají být nazýváni v souladu

⁵⁸³ Míněn je Varro, jehož Arnobius zmiňuje výše.

dicendos, quinimmo ut breviter finiam qualis dominus rerum est atque omnipotens ipse, quem dicere nos omnes deum scimus atque intellegimus verum, cum ad eius nominis accessimus mentionem.

3. Deus enim ab altero in eo quo deus est nulla in re differt, nec quod unum est genere, suis esse in partibus minus aut plus potest qualitatis propriae uniformitate servata. Quod cum dubium non sit, sequitur ut geniti numquam perpetuique ut debeant esse, extrinsecus adpetentes nihil nec carpentes aliquas terrenas ex materiae opibus voluptates.

3.1 Ergo si haec ita sunt, primum illud a vobis expetimus noscere, quae sit causa, quae ratio, sacrificia ut ista faciatis, quid deinde ex hoc lucri ad deos ipsos perveniat atque in eorum commoditate subsidat.

2. Quicquid enim geritur, debet habere causam sui neque ita esse ab ratione seiunctum, ut in operibus geratur cassis et in vacuis ludat inanitatis erroribus.

3. Numquid forte dii caelestes aluntur his sacris et ad eorum conpaginem retinendam nonnullius opus est suffectione materiae?

4. Et quis ita est hominum deus prorsus qui sit ignorans, ut eos | **f. 135b** | existimet contineri alicuius alimonii genere et cibi esse munus quod eos faciat vivere et immensa in perpetuitate durare?

5. Quicquid enim causis et rebus fulcitur extraneis, necesse est esse mortale et habere ad periculum viam pronam, ubi aliquid

s chápaním tohoto jména, či, abych to vpravdě krátce uzavřel: takoví, jaký je sám všemohoucí pán všech věcí, jehož všichni známe jako Boha a vyznáváme jako pravého, když se chystáme zmínit jeho jméno.

3. Bůh se totiž v tom, čím je bohem, v ničem od jiného boha neliší a to, co je jednoho rodu, nemůže být větší či menší ve svých částech, má-li být zachována původní nerozlišenost. Protože toto je nezpochybnitelné, plyne z toho, že bohové musí být nezrození a věční, netoužící po ničem vně sebe a nežádající žádných pozemských hmotných požitků.

3.1 Jestliže to tedy tak je, nejprve se od vás chceme dovědět, jaký je důvod a jaký je smysl toho, že přinášíte ty oběti, jaký z toho plyne bohům samým užitek a jak to přispívá k jejich spokojenosti.

2. Cokoli se totiž koná, musí mít nějaký svůj důvod a nemůže být natolik zbaveno smyslu, že by se to vykonávalo jako prázdné úkony a promrhávalo se to mylně v podobě zbytečné a neužitečné zábavy.

3. Cožpak se snad nebeští bohové živí z těchto obětí a je snad přísunu obětí třeba k tomu, aby se udrželi naživu?

4. A kdo z lidí natolik postrádá ponětí o bohu, že se domnívá, že se bohové posilují nějakým druhem pokrmu, že jim potrava umožňuje žít a přetrvávat v nezměrné věčnosti?

5. Cokoli totiž, co je podporováno zvnějšku, musí být nutně smrtelné a musí být vystaveno nebezpečí, když začne chybět něco, čeho je

coeperit deesse quo vivitur.

6. Tum quod ex his rebus quae admoventur altaribus nihil videmus accedere atque ad numinum substantias pervenire.

7. Aut enim thus datur et liquefactum carbonibus disperit, aut animalis est hostia et ab canibus abligurritur sanguis, aut si aliquod viscus aris fuerit traditum, ratione ardescit pari et dissolutum in cinerem labitur.

8. Nisi forte hostiarum deus animas devorat aut ex aris ardentibus nidorem consecratur et fumos, pasciturque de cnis, quas evomunt ardentia viscera adhuc uda de sanguine et prioribus umecta de sucis?

9. Sed si deus ut dicitur nullius est corporis omnique est incontiguus tactu, qui fieri potis est, ut corporalibus rebus nutriatur incorporeum, quod mortale est ut immortale sustineat subdatque salutem rei quam contingere nequeat et motus subministrare vitalis? Cessat ergo ut apparet sacrorum hic ratio, neque dici a quopiam potis est ea causa sacrificia celebrari, quod alantur his numina et eorum sustineantur e pastu.

4.1 Numquid, si forte hoc non est, voluptatis alicuius animique ut dicitur causa caeduntur diis hostiae et succensis adiciuntur altaribus?

2. Et quisquam est hominum qui deos sibi persuadeat voluptatum diffusionem mollescere, gestire in libidinis gaudium et velut animal | f. 136 | vile blandis sensibus affici et dulcedinis labilis volucris titillatione mulceri?

3. Quod enim voluptate dissolvitur, id

třeba k životu.

6. Tu nevidíme, že by se něco z těch věcí, jež jsou přinášeny na oltáře, přidávalo k podstatě bohů a dostávalo se k ní.

7. Buď je jim totiž přinášeno kadidlo a to se spálí a rozplyne na uhlících, nebo je jim přinášeno obětní zvíře a jeho krev slíží psi, a když budou na oltáře přineseny vnitřnosti, stejným způsobem shoří a rozpadnou se na popel.

8. Pohlcuje snad bůh jen duše obětovaných zvířat nebo vyhledává jen vůni a kouř z hořících oltářů, sytí se z výparů, které vydávají hořící vnitřnosti, ještě vlhké od krve a svlažené vytékajícími šťávami?

9. Ale jestliže bůh, jak se říká, nemá žádné tělo, a je-li naprosto neuchopitelný, jak se může stát, že by se netělesné živilo tělesným, že by smrtelné podporovalo nesmrtelné a sloužilo k zachování a záchraně něčemu, co je nemůže přijmout a čemu nemůže poskytnout žádnou životodárnou sílu? Jak je tedy zjevné, tyto oběti nemají smysl a nikdo nemůže říkat, že oběti se přinášejí proto, že se jimi bohové živí a díky této výživě zůstávají naživu.

4.1 A není to snad tak, jak se říká, že jsou bohům přinášeny oběti a pokládány na hořící oltáře kvůli nějaké duševní rozkoši?

2. A kdopak z lidí může být přesvědčen, že bohové se dají obměkčit poskytnutými rozkošemi, že dychtí po požitcích, že jako divoké zvíře jsou v zajetí smyslů a že se těší z chvilkového dráždění smyslů pomíjivým potěšením?

3. Totiž to, co je ovládáno potěšením, musí být

contraria necesse est tristitia contrahatur, nec immune <est> existere ab anxietate maeroris quod laetitia trepidat et levitatibus extollitur gaudiorum.

4. Utroque autem affectu debent esse dii liberi, si eos esse perpetuos et mortalium volumus fragilitate privatos.

5. Quid quod omnis voluptas quasi quaedam est adulatio corporis notisque illis sensibus adsumitur quinque: quam si superi sentiunt, et eorum necesse est sint participes corporum, per quae via est sensibus et accipiendis voluptatibus ianua.

6. Postremo quod gaudium est innoxiorum animantium mactatione laetari, miserabilis saepe exaudire mugitus, rivos sanguinis cernere, animas cum cruore fugientes patefactisque secretis provolvier intestina cum stercore et ex residuo spiritu exultantia adhuc corda tremibundisque palpitantes in visceribus venas?

7. Semiferi nos homines, quinimmo, apertius ut pronuntiemus quod est verius atque aptius dictu, feri, quos infelix necessitas et malus usus edocuit cibos ea his carpere, miseratione interdum commovemur illorum, arguimus nos ipsi penitusque re visa atque inspecta damnamus, quod humanitatis iure deposito naturalis initii consortia ruperimus.

8. Deos aliquis credet pios beneficos mites caede pecorum delectari diffundique laetitia, si quando sub his concidunt et spiritum miserabiliter ponunt? Et voluptatis ergo ut cernimus nulla est in sacrificiis causa nec cur fiant ratio est, quoniam nec est ulla <voluptas>, ac si forte est aliqua, in deos eam cadere nulla | f. 136b | posse ratione

naopak nutně také sužováno smutkem a nemůže bez toho, aby bylo zasaženo smutkem, existovat to, co se třese radostí a povznáší se povrchními potěšenými.

4. Obou těchto afektů musí však být bohové prosti, jestliže chceme, aby byli věční a svobodní od pomíjivosti smrtelníků.

5. Kromě toho každý požitek je jakoby jakési potěšení, jež je přinášeno oněmi známými pěti smysly: jestliže nebešťané toto potěšení zakoušejí, pak je nutné, aby měli také těla, jež jsou cestou pro smysly a branou pro přijímání požitek.

6. Nakonec, co je to za radost těšit se z obětování nevinných zvířat, často poslouchat žalostné bučení, dívat se na potoky krve, sledovat, jak spolu s krví vyprchává život, jak se z rozpáraných břich vyvalují vnitřnosti spolu s lejnem a jak díky zbývající síle srdce ještě tlukou a ve chvějících se vnitřnostech tepou žíly?

7. My polodivocí, nebo spíše, abychom se vyjádřili otevřeněji, a tedy pravdivěji a vhodněji, my divocí lidé, které nešťastná nutnost a špatný zvyk naučily dělat si z nich pokrm, jsme někdy pohnuti jejich neštěstím, obviňujeme sami sebe, a nahlédnuvše a prozkoumavše věc do hloubky, odsuzujeme se za to, že jsme, odloživše zákony lidskosti, porušili přirozené spojení s nimi.

8. Kdo uvěří, že milosrdní, laskaví a mírní bohové mají radost a potěšení ze smrti dobytčat, jestliže někdy tato před nimi umírají a politováníhodným způsobem přicházejí o život? Jak tedy vidíme, potěšení není žádnou příčinou ani smyslem přinášení obětí, protože to nevyvolává žádný požitek, a kdyby přece

monstratum est.

5.1 Sequitur ut illam quoque inspiciamus partem, quam iactari audimus vulgo et populari in persuasione versari: sacrificia superis ea fieri diis causa, ut iras atque animos ponant reddanturque mites et placidi fervidorum pectorum indignatione sedata.

2. At si definitionem teneamus illam, quam pertinaciter meminisse convenit nos semper, universos animorum adfectus ignotos diis esse, consecraneum est credere numquam deos irasci, quinimmo nullum adfectum magis esse ab his longe quam qui feris et beluis proximus turbat tempestatibus patientes et ad periculum interitionis inducit.

3. Quicquid enim vexatur rei alicuius e motu, passibile esse constat et fragile: quod passioni fragilitatque subiectum est, id necesse est esse mortale: ira autem vexat et patientes se solvit: ergo esse mortale dicendum est quod passionibus subiectum est irae.

4. Atquin deos scimus esse oportere perpetuos et naturam immortalitatis tenere: quod si constat et liquidum est, ira ab his longe et ab eorum condicione disiuncta est. Nullis ergo rationibus convenit id in superis velle placare quod posse non videas in eorum beatitudinem convenire.

6.1 Sed concedamus, ut vultis, perturbationem huiusmodi familiarem diis esse placandique eius causa res divinas fieri et sacrorum

nějaký vyvolalo, netýkal by se bohů, jak bylo právě ukázáno.

5.1 Dále je třeba, abychom prozkoumali také to, co se, jak slyšíme, povídá mezi lidmi a stává se lidovým přesvědčením: oběti se nebeským bohům přinášejí proto, aby se jejich mysli uklidnily a utišil se jejich hněv, aby se po zmírnění rozhořčení v jejich nitru stali klidnými a mírnými.

2. Avšak jestliže bychom se drželi toho ustanovení, které je dobré neustále připomínat, totiž že jakékoli afekty jsou bohům neznámé, pak je tedy nutno věřit, že bohové se nikdy nehněvají, ba, že každý afekt je jim tak daleko, jako je blízko divoké zvěři, protože uvádějí ty, kdo jsou jimi zmítáni, v neklid a přivádějí je do nebezpečí záhuby.

3. Cokoli totiž kvůli nějakému podnětu cítí neklid, je, jak známo, nestálé a schopné strádání: a to, co je vystavené nestálosti a utrpení, to musí nutně být také smrtelné: hněv totiž rozechvívá a oslabuje ty, kdo ho zakoušejí: je tedy třeba říci, že to, co podléhá hněvivým vášním, je smrtelné.

4. Víme však, že bohové musí být věční a od přirozenosti nesmrtelní: a je-li toto jisté a zjevné, pak jim musí být hněv velice vzdálen a musí být jejich stavu cizí. A tak nejsou žádné důvody pro to, abys u nich chtěl usmiřovat to, co, jak vidíš, nemůže odpovídat jejich blažeností.

6.1 Ale připuštěme, jak chcete, že tento druh rozrušení je bohům důvěrně známý a že se kvůli jejich usmíření konají obřady a přinášejí

sollemnia celebrari: quando ergo conveniat adhiberi haec munia vel in tempore quo dari?

2. Antequam sunt irati et perciti an cum fuerint moti ipsisque in indignationibus constituti? Si ne sumant animos, occurrendum est his ante, feras nobis proponitis, non deos, | f. 137 | quibus, ne saeviant concitatae et cavearum discutiant claustra, obiectari moris est escas in quas rabide saeviant et cupidinem vexationis inclinent.

3. Sin autem iam fervidis atque indignatione flagrantibus satisfactio ista sacrificiorum oggeritur, non inquiero, non exigo, an illa laeta et sublimis magnanimitas numinum homunculorum offensione moveatur habeatque pro vulnere, si quid animal caecum atque in nubibus semper ignorationis incedens dissignaverit, dixerit quo illorum minueretur auctoritas.

7.1 Sed neque illud dici aut audire deosco, quas irarum in homines habeant dii causas, ut sacrificiis debeant contracta offensione mulceri: numquid aliquas leges sanxere aliquando mortalibus constitutumque est ab his umquam, quid eos agere conveniret vel quid non, quid consecrari, quid fugere, vel coli se saltem quibus rationibus cuperent, ut aliter quam imperaverant gesta ultionibus persequerentur irarum contemptique se vellent de audacibus et transgressoribus vindicare?

2. Ut opinor, ab his numquam neque constitutum est aliquid neque sancitum, quoniam nec visi aliquando, neque si sunt ulli,

oběti: kdy je tedy třeba plnit tyto povinnosti a v jaký čas se mají přinášet dary?

2. Dříve, než se rozhněvají a rozzlobí, nebo až když se rozzlobí a jsou již rozhořčeni? Jestliže je třeba tomu, aby se nehněvali, předem předcházet, pak nám neukazujete bohy, ale divoká zvířata, kterým, aby nezuřila a v rozrušení nerozbila zámky svých klecí, se obvykle předhazuje žrádlo, na něž se pak zuřivě vrhají a k němuž směřují svou trýznivou dychtivost.

3. Jestliže se jim však přinášejí oběti jako zadostiučinění, když jsou již podrážděni a planou hněvem, pak se neptám a nehledám odpověď, zda ona vyvýšená a vznešená božská velkomyslnost může být rozrušena urážkami ubohých lidiček a pokládat za křivdu, když slepý živočich, bloudící neustále v mlze nevědění, učiní či řekne něco, čím by byla umenšena jejich důstojnost.

7.1 Ale nežádám, aby mi bylo řečeno, a nepotřebuji slyšet, jaký mají bohové důvod k tomu, aby se na lidi hněvali tak, aby bylo nutno si je za vytrpěnou urážku udobřovat oběťmi: cožpak někdy uložili smrtelníkům nějaká nařízení, nebo někdy ustanovili, co se má dělat a co se nemá dělat, co se má dodržovat a čemu je třeba se vyhýbat, či dokonce jakým způsobem chtějí být uctíváni, aby pak mohli trestat za to, co odporuje jejich příkazům a hněvivě se mstít troufalým provinilcům za pohrdání?

2. Jak se domnívám, nikdy jimi nebylo nic z toho určeno ani ustanoveno, protože je nikdo nikdy neviděl, a není možno běžným vnímáním

apertissima potuit cognitione dinosci. Quatenam est ergo iustitia, ut eis ob aliquas causas irascantur dii caelites quibus neque se esse monstrare aliquando dignati sunt neque ullas dederint aut imposuerint leges quas coli ab his vellent et inviolabili obsecutione servari?

8.1 Sed hoc ut dixi praetereo et silentio patior abire donatum. Unum illud prae omnibus quaero: quae causa est, ut si ego porcum occidero, deus mutet | **f. 137b** | adfectum animosque et rabiem ponat, si gallinulam, vitulum sub illius oculis atque altaribus concremaro, oblivionem inducat, iniuriae et ab sensu penitus offensionis abscedat?

2. Quid ad eius dolorem ex opere hoc migrat, aut remedium cuius est anser, caper aut pavus, ut ex eius cruore medicina adhibeatur irato?

3. Ergone iniurias suas dii vendunt atque ut parvuli pusiones, <ut> animos parcant abstineantque ploratibus, passerculos pupulos eculeos panes accipiunt, quibus avocare se possint, ita dii immortales placamenta ista sumunt, quibus iras atque animos ponant et in gratiam suis cum offensoribus redeant?

4. Atquin ego rebar deos, si modo rectum est credere quod motibus exagitentur irarum, sine ullis praemiis nullisque mercedibus iras atque animos ponere et peccatoribus delicta donare.

5. Hoc est enim proprium numinum, liberales venias et concessionem habere gratuitas. Quod si fieri non potest, sapientius multo est pertinaciter eos in offensione durare quam

rozeznat, zda vůbec jsou. Jaká je to tedy spravedlnost, když se nebeští bohové z nějakého důvodu zlobí na ty, kteří jim nikdy nestáli za to, aby jim ukázali, že jsou, ani jim nikdy nedali a neuložili žádné zákony, podle nichž by jimi chtěli být uctíváni a jejichž přísné dodržování by vyžadovali?

8.1 Ale to, jak jsem řekl, pomímám a přecházím mlčením. Ale ptám se především na toto jediné: co je příčinou toho, že, jestliže zabiji prase, bůh změni své smýšlení a odloží svůj hněv a zuřivost, a jestliže před jeho očima spálím na oltáři tele nebo slepičku, zapomeno na urážku a úplně se přestane cítit ukřivděným?

2. Jak to působí na jeho zármutek a jakým smířcím prostředkem je husa, kozel nebo páv, že se z jeho krve poskytuje lék rozhněvanému?

3. Bohové tedy prodávají svá ukřivdění a jako malé děti, aby se uklidnily a přestaly plakat, dostávají vrabčáčky, panenky, koníčky, kousky chleba, jimiž by se mohli rozptýlit, tak nesmrtelní bohové přijímají tyto tisíce prostředky, aby díky nim odložili své rozčilení a hněv a opět se s laskavostí sklonili k těm, kdo je urazili?

4. Já jsem se však domníval, že bohové, pokud je věrohodné, že jsou puzeni hnutími hněvu, tiší svůj hněv a rozčilení a hříšníkům odpouštějí jejich přestoupení bez nějakých darů a odměn.

5. To je totiž bohům vlastní, že se svobodně smilovávají a odpouštějí nezištně. Jestliže to však není možné, je mnohem moudřejší, aby stále setrvali v ukřivdění, než aby se nechali

munerum corruptione mitescere. Crescit enim multitudo peccantium cum redimendi peccati spes datur, et facile itur ad culpas ubi est venalis ignoscentium gratia.

9.1 Ecce si bos aliquis aut quodlibet ex his animal, quod ad placandas caeditur mitigandasque ad numinum furias, vocem hominis sumat eloquaturque his verbis: Ergone o Iuppiter, aut quis<quis> alius deus es, humanum est istud et rectum aut aequitatis alicuius in aestimatione ponendum, ut cum alius peccaverit, ego occidar et de meo sanguine fieri tibi patiaris satis, | f. 138 | qui numquam te laeserim, numquam sciens aut nesciens tuum numen maiestatemque violarim, animal ut scis mutum, naturae meae simplicitatem sequens nec multiforium morum varietatibus lubricum?

2. Numquid aliquando tuos ludos minus sancte diligenterque perfeci? Numquid aliquem praesulem, tuum numen qui offenderet, ante traduxi? Numquid iuravi per te falso? Numquid sacrilegis furtis tua rapui spoliavique donaria? Numquid erui sacratissimos lucos aut religiosa quaedam loca substructionibus pollui profanavique privatis?

3. Quaenam est ergo causa ut alienum crimen meo luatur e sanguine et in nefas extraneum mea vita et innocentia producat? An quod animal vile sum nec rationis nec consilii particeps, quemadmodum pronuntiant isti qui se homines nominant et ferocitate transiliunt beluas? Nonne primordiis isdem eadem et me

usmířit úplatkem v podobě daru. Vždyť množství hříšníků jen narůstá, když se jim dá naděje na vykoupení z hříchu, a cesta k hříchům se usnadňuje tam, kde je milost odpuštění na prodej.

9.1 Hle, jestliže by nějaký býk nebo nějaké jiné zvíře, jež je zabíjeno kvůli usmíření s bohy a utišení jejich zloby, obdrželo lidský hlas a promluvílo těmito slovy: Tedy, ó Jove, či jakýkoli jiný bůh jsi, je lidské a správné, nebo lze pokládat za nějak spravedlivé, že když jiný zhřeší, já budu zabit a ty dovolíš, abys byl usmířován mou krví, ačkoli jsem tě nikdy neurazil, nikdy jsem ani vědomě, ani nevědomky neurazil tvé božství a majestát, jak víš, jsem němé zvíře, které následuje prostě své přirozené pudy a neřídí se různými měnicími se mravy?

2. Cožpak jsem já někdy uspořádal tvé hry s nedostatečnou svědomitostí a pečlivostí? Cožpak jsem já před nimi předvedl nějakého předtanečníka, který by urazil tvé božství? Cožpak jsem já při tobě křivě přísahal? Cožpak jsem já jako bezbožný zloděj uchvátil a uloupil dary tobě zasvěcené? Cožpak jsem já zničil posvátné hroby nebo jsem jiná svatá místa poskvrnil a znesvětil soukromými stavbami?

3. Jaký je tedy důvod toho, že je cizí zločin smýván mou krví a že můj život a nevinnost jsou pokládány za cizí bezpráví? Proto, že jsem bezcenné zvíře, že nemám rozum ani úsudek, jak prohlašují ti, kdo se nazývají lidmi, a divokostí předčí šelmy? Nestvořila a neutvořila i mě z týchž prvků tatáž přirozenost? Není to

genuit informavitque natura? Nonne spiritus unus est qui et illos et me regit? Non consimili ratione respiro et video et ceteris adficio sensibus?

4. Habent iecora pulmones corda intestina ventriculos: et mihi membrorum non idem est numerus attributus? Amant suos fetus et gignendis conveniunt liberis: non et mihi prolis et subrogandae est cura et dulcedo cum fuerit procreata?

5. Sed rationales illi sunt et articulatas exprimunt voces. Et unde illis notum est an et ego quod facio meis rationibus faciam et vox ista quam promo mei generis verba sint | **f. 138b** | et solis intellegantur a nobis?

6. Interroga Pietatem, utrumne sit aequius me occidi, me confici, hominem venia et commissorum impunitate donari? Quis in gladium formavit ferrum? Non homo? Quis cladem gentibus, quis nationibus imposuit servitatem? Non homo? Quis parentibus, fratribus, quis uxoribus, quis amicis mortiferas subdidit commiscuitque potiones? Non homo?

7. Quis maleficia repperit aut commentatus est tanta, quanta vix explicari decem milibus nequeant vel annalium vel dierum? Non homo? Ita istud non ferum, non inmane, non saevum est, non tibi, o Iuppiter, iniustum videtur et barbarum, me occidi, me caedi, ut fias tu placidus et ut scelerosis contingat impunitas?

8. Ergo ob hanc causam, id est numina ut placentur irata, inaniter fieri sacrificia constitit, cum docuerit nos ratio neque deos

snad týž duch, který řídí je i mě? Nedýchám snad a nevidím podobným způsobem a nejsem obdařen i ostatními smysly?

4. Mají játra, plíce, srdce, vnitřnosti, žaludky: a já snad tyto tělesné části nemám? Milují své potomky a spojují se, aby mohli rodit děti: nemám snad i já péči o rozmnožení svých potomků a radost po jejich narození?

5. Ale oni jsou obdařeni rozumem a vyjadřují se artikulovanými zvuky. A odkud je jim známo, zda i já to, co činím, nečiním svými způsoby a zda ten hlas, který vydávám, nejsou slova mého druhu, jež jsou chápána jenom námi samými?

6. Zeptej se Spravedlnosti, zda je spravedlivé, abych já byl zabit, abych byl zahuben a aby byl člověk obdarován odpuštěním a nebyl za své činy potrestán? Kdopak ukul ze železa meč? Nebyl to člověk? Kdo přinesl národům porážky a zotročil je? Nebyl to člověk? Kdo míchal a podával smrtonosné nápoje rodičům, bratrům, manželkám a přátelům? Nebyl to člověk?

7. Kdo objevil a vymyslel tolik zločinů, že je není možno vyložit v deseti tisících kronikách nebo denících?⁵⁸⁴ Nebyl to člověk?

Nezdá se ti tedy, ó Jove, že je zákeřné, kruté, nespravedlivé a barbarské, že já budu zabit a zavražděn, aby ty ses uklidnil a zločinci vyvázli bez trestu?

8. Tudíž přinášení obětí kvůli tomu, aby se rozhněvaní bohové uklidnili, je zjevně zbytečné, přestože nás rozum naučil, že bohové

⁵⁸⁴ Pro více informací viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 318.

irasci aliquando neque alterum velle pro altero confici, caedi nec innoxii sanguine abolitionem dissignationibus comparari.

10.1 Sed fortasse aliquis dicet: Idcirco dis hostias et cetera, inpendimus munera, ut familiares quodammodo nostris supplicationibus facti res tribuant prosperas avertantque a nobis mala, cum gaudiis faciant agere nos semper, tristitias vero propellant <et> ex casibus imminetia fortuitis.

2. Non exiguum curam locus iste desiderat nec quod dicitur facile tam consuetum est vel audiri vel credi. Advolabit enim continuo universus ille doctissimorum chorus, qui adseverans et conprobans | **f. 139** | fato fieri quaecumque fiunt eripiat nobis e manibus opinionem istam et inanibus nos arguat persuasionibus fidere.

3. Quicquid in mundo, inquiet, gestum est, geritur et geretur, olim definitum et fixum est habetque immobiles causas, per quas <sint> sibi res nexae et inexpugnabilem conserant praeteritorum cum imminentibus necessitatem. Si definitum et fixum est, quid optingere singulis mali debeat bonive iam certum est.

4. Quod si certum est et fixum, vacant omnia deorum auxilia, vacant odia, vacant benignitates. Tam enim praestare non possunt id quod non potest fieri quam prohibere ne fiat id quod necesse est evenire; nisi quod validius premere opinionem istam, si voluerint, quibunt, ut etiam ipsos deos frustra dicant a vobis coli et supervacaneis supplicationibus adorari. Cum enim ordinem

se nikdy nehněvají ani nechtějí, aby bylo jeden zabíjen a huben za činy druhého a aby se krví nevinného dosahovalo zrušení zločinů.

10.1 Ale možná někdo řekne: proto předkládáme bohům obětní a všechny ostatní dary, aby, stavše se nám díky našim prosbám nakloněni, nám dopřáli štěstí a odvraceli od nás neštěstí, aby nám pomáhali žít stále v radosti a zaháněli smutek a nešťastné náhody.

2. Toto místo si žádá nemalou péči a to, co je řečeno, není tak obvyklé, aby s tím bylo možno snadno souhlasit a věřit tomu. Přiletí totiž hned celý zástup veleučených mužů, který, tvrdě a dokládaje, že cokoli se děje, děje se podle osudu, nám z rukou vyrve tento názor a bude ukazovat, že věříme výmyslům.

3. Cokoli se ve světě událo, řekne, děje se nebo se stane, je dávno určené a dané, má to své neměnné příčiny, podle nichž jsou věci navzájem propojeny, a minulost je nevyhnutelně spojena s budoucností. Jestliže to je jisté a předem dané, pak je také jisté, co dobrého či zlého se musí jednotlivcům přihodit.

4. A jestliže to je jisté a předem dané, pak je veškerá pomoc bohů marná, marná je nenávisť, marná je dobrotivost. Neboť nemohou poskytnout to, co se nemůže stát, a stejně tak nemohou zabránit tomu, co nastat má; a jestliže se oněm veleučeným mužům zachce, budou moci tento názor vyjádřit ještě silněji, řkouce, že jsou i sami bohové vámi marně uctívání a vzývání zcela zbytečnými modlitbami. Když

vertere et fatalia nequeant constituta mutare, quid rei, quid causae est fatigare et obtundere eorum aures velle quorum auxiliis nequeas supremis in necessitatibus fidere?

11.1 Postremo si tristia atque inportuna dii pellunt, si ea quae sunt laeta atque amica largiuntur: unde sunt mundo tanti tamque innumerabiles miseri, unde tot infelices lacrimabilem vitam in extrema sorte ducentes?

2. Cur immunes a calamitatibus non sunt qui momenta per singula, qui per puncta sacrificiis onerant atque adcumulant aras?

3. Nonne alios, inquiunt, videmus ex illis domicilia esse morborum, extinctis luminibus atque auribus obseratis, pedum carere processu, truncos sine manibus degere, incendiis, naufragiis et ruinis mergi obrui confici, patrimoniis | **f. 139b** | ab ingentibus evolutos mercenario sese labore fulcire, stipes emendicare supremas, exterminari, proscribi, semper esse in luctibus, liberorum orbitatibus fractos, vexari per infortunia cetera quorum species et formas nulla potest enumeratio definire?

4. Quod utique non fieret, si propulsare, si flectere mala ista dii possent sacrorum meritis obligati. Nunc vero quia casibus nullus est in his locus sed ineluctabili omnia necessitate confiunt, agit sese ordo praescriptus et quod semel decretum est perficit.

12.1 Aut ingrati esse dicendi sunt caelites, si

totiž nejsou schopni narušit řád běh věcí a změnit to, co bylo ustanoveno osudem, kvůli čemu a z jakého důvodu chceš unavovat a ohlušovat uši těch, na jejichž pomoc se v krajní nouzi nemůžeš spolehnout?

11.1 Nakonec, jestliže bohové odvracejí zármutky a křivdy, jestliže uštědrují to, co je radostné a milé: odkud se ve světě berou takoví a tak nesčetní ubozí, odkud se berou všichni ti nešťastníci, vedoucí svůj žalostný život v krajní bídě?

2. Proč nejsou od neštěstí uchráněni ti, kdo každý okamžik, každou chvíli přinášejí na oltáře oběti a hromadí je na nich?

3. Nevidíme snad, říkají oni učenci, že některé z nich jsou příbytky nemocí, s vyhaslýma očima a zastřeným sluchem, že nedokážou hýbat nohama, mají pahýly bez rukou, umírají při požárech a námořních neštěstích, hynou zasypávání hroučícími se stavbami, že se živí nádenickou prací, promrhavše obrovská dědictví, že si vyžebrávají ubohé almužny, že jsou vyháněni, zavrhováni, neustále naříkají, zlomeni ztrátou dětí, jsou sužováni dalšími neštěstími, jejichž druh a podobu není možno ani popsat ani vypočítat?

4. To by se jistě nedělo, kdyby bohové mohli tyto zlé věci odhánět a odvracet, zavázání obětními dary. Protože však v uvedených věcech není žádné místo pro náhody, ale všechno se děje s neodvratitelnou nutností, naplňuje se předepsaný řád, a co bylo jednou ustanoveno, to nastává.

12.1 Nebo je nutno říci, že bohové jsou

cum habeant iura prohibendi, patiuntur infelix genus tot poenis et calamitatibus implicari.

2. Sed fortasse aliquid dicant magnum nec quod auribus debeat frustratoriis, levibus et contemnentibus sumi.

3. Quas tamen nos partes, quia res nimiam longi est multique sermonis, inexplicatas transcurrimus atque intactas, solum illud posuisse contenti, inhonestas vos famas adiungere diis vestris, si eos aliter negatis praestare quae bona sunt atque inimica transvertere, nisi prius empti capellarum fuerint atque ovium sanguine et ceteris quae admoventur altaribus.

4. Indignum enim primum est, ut illa vis numinum sublimitasque caelestium beneficia credatur sua habere venalia, prius sumere atque ita praestare; tum quod foedius multo est, nisi acceperint, prodesse nulli perpetique miserrimas discriminum subire fortunas, cum prohibere possint ac subvenire.

5. Si ex duobus facientibus res sacras nocens unus et locuples, alter angusto lare sed innocentia fuerit et probitate laudabilis, centum ille | **f. 140** | caedat boves totidemque cum agniculis suis matres, thus pauper exiguum et odoris alicuius unam concremet glebulam: nonne erit consequens ut debeat credi, si modo nihil numina nisi praemiis antecedentibus praestant, ut favorem suum commodent locupleti, avertant a pauperulo lumina, quem restrictum non animus sed familiaris rei necessitas fecit?

6. Ubi enim venalis et mercennarius dator est, ibi necesse est gratiam pro magnitudine muneris tribui et eo inclinare suffragium,

nevďeční, jestliže, ač mají možnost tomu zamezit, dopouštějí, aby bylo nešťastné lidské pokolení stíháno tolika neštěstími a útrapami.

2. Ale snad řeknou něco významného, co by neměly slyšet nepoctivé, lehkomyšlné a pohrdavé uši.

3. My tyto části přesto přejdeme bez rozboru a nedotkneme se jich, neboť věc si žádá dlouhou a obsáhlou řeč, spokojíme se s tím, že jsme ukázali toto: ke svým bohům připojujete hanebné pověsti, jestliže popíráte, že poskytují dobré a odvracejí špatné jen tehdy, když jsou předtím uplacení krví ovcí nebo koz a ostatními věcmi, jež se přinášejí na oltáře.

4. Předně je totiž nedůstojné věřit, že ona božská síla a vznešenost nebešťanů má svá dobrodiní na prodej, že je nejdříve přijímá a podle toho pak poskytuje; dále, což je mnohem odpornější, že, jestliže je nedostane, nikomu nepomáhá a dopouští nejhorší neštěstí, i když jim může zabránit a poskytnout pomoc.

5. Jestliže ze dvou, kteří přinášejí oběť, bude jeden hříšný a bohatý, druhý pak nemajetný, ale chvályhodný za svou bezúhonnou a poctivost, a ten první zabije stovku býků a právě tolik ovcí i s jejich jehňátky, zatímco chudý spálí trochu kadidla a hrudku nějaké vonné látky: nebude z toho nutno naznat, že, jestliže bohové nic neposkytují, leč za poskytnuté dary, pak jak budou příznivě nakloněni bohatému, tak odvrátí svůj zrak od chudičkého, kterého učinila skoupým nikoli jeho mysl, ale omezenost jeho prostředků?

6. Kde je totiž dárce úplatný a prodejný, tam je nutně milost poskytována podle velikosti daru a přízeň se kloní tam, odkud tomu, kdo

unde ad eum qui praestat mercedis plus multo et indecorae corruptionis adfluxerit.

7. Quid? Si populi rursus duo hostilibus dissidentes armis sacrificiis paribus superiorum locupletaverint aras alterque in alterum postulent vires sibi atque auxilium commodari: nonne iterum necesse est credi, si praemiis sollicitantur ut prosint, eos partes inter utrasque debere haesitare, defigi nec reperire quid faciant, cum suas intellegant gratias sacrorum acceptionibus obligatas?

8. Aut enim auxilia hinc et inde praestabunt, id quod fieri non potest; pugnabunt enim contra ipsos se ipsi, contra suas gratias voluntatesque nitentur: aut ambobus populis opem subministrare cessabunt; id quod sceleris magni est post inpensam acceptamque mercedem.

9. Itaque ergo ab diis longe infamia est ista tota pellenda neque est omnino dicendum praemiis eos ac mercedibus allici, bonas ut res conferant dimoveantque contrarias, si modo dii veri sunt atque in nominis huius exceptione ponendi. | f. 140b |

10. Aut enim fato fiunt quaecumque fiunt, et ambitionis et gratiae nullus locus in diis est: aut si excluditur et eicitur fatum, non est superae dignitatis boni operis favores et conlatas munificentias venditare.

13.1 Satis ut opinor ostendimus frustra diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoveri, quod neque alantur

pomáhá, plyne větší odměna a hanebný úplatek.

7. Co? Opět, jestliže dva znepřátelené národy, jdoucí proti sobě se zbraněmi, zahrnou oltáře bohů stejnými obětními dary a budou žádat, aby jednomu byly poskytnuty síly a pomoc proti druhému: není opět nutno naznat, že, jestliže jsou bohové pobízeni dary, aby pomohli, budou muset váhat mezi oběma stranami, setrvávat v nerozhodnosti a nebudou vědět, co mají dělat, protože budou vědět, že když přijali oběti, jsou povinni prokázat dobrodiní?

8. Buď svou pomoc poskytnou jedné i druhé straně, což se nemůže stát; bohové by tak totiž bojovali sami proti sobě a obraceli by se proti vlastní milosti a vůli: nebo upustí od pomoci oběma národům; což by po poskytnutí a přijetí odměny bylo velkým zločinem.

9. A tak je tedy nutno celou tuto hanebnost od bohů daleko odvrhnout a vůbec nelze říkat, že jsou lákáni odměnami a dary, aby přinášeli štěstí a odstraňovali neštěstí, jestliže jsou skuteční bohové a jako takoví mají být označováni tímto jménem.

10. Vždyť buď se to, co se děje, děje z vůle osudu a milost ani projevy přízně nemají u bohů své místo: nebo, jestliže se osud vyloučí a odvrhne, pak neodpovídá jejich božské důstojnosti, aby se jejich přízeň, milosti a dary prodávaly.

13.1 Dostatečně, jak se domnívám, jsme ukázali, že oběti spolu s ostatními věcmi jsou nesmrtelným bohům přinášeny marně, neboť se

his neque ullam percipiant voluptatem neque <ut> iras aut animos ponant neque ut res tribuant faustas neque ut abigant averruncentque contrarias.

2. Sequitur ut illam quoque inspiciamus partem quae ab nonnullis consueta est adseri et causis caerimonialibus adplicari.

3. Aiunt enim sacra haec honorandis esse instituta caelestibus, et ea quod faciant, honoris ergo facere et his numinum potentias auctitare.

4. Quid? Si similiter dicant evigilare sese atque dormire, deambulare subsistere, conscribere aliquid et lectitare, ut honorem dis habeant et dignitatibus eos faciant ampliores?

5. Quid enim cruore de pecorum, quid sacrorum confectione de cetera superadditur his rei, quid adponitur atque adicitur potestatis?

6. Etenim honos omnis qui haberi ab aliquo dicitur et reverentiae potioris adtribui relativi est ad alterum generis et constans partibus duabus, ex concessione tribuentis et amplificatione sumentis.

7. Ut si quispiam viso potentissimi nominis atque auctoritatis viro via decedat, adsurgat, caput revelet vehiculoque desiliat, tum deinde salutet adclinis, ancillatum servuli pavibundis trepidationibus imitatus; video | **f. 141** | quid agatur in huiusmodi honorationis officio: submissione alterius datur alteri plurimum efficiturque ut videatur magnus quem suspectio minoris extulerit et suis anteposuerit rebus.

jimi ani neživí, ani z nich nemají žádné potěšení, nejsou ani k tomu, aby tišily jejich hněv a rozčilení, ani nepřinášejí štěstí a neodstraňují a neodvracejí neštěstí.

2. Dále je třeba, abychom také prozkoumali to, v čem někteří odhalují a vidí příčiny posvátných obřadů.

3. Říkají totiž, že tyto posvátné věci byly ustanoveny k tomu, aby byla nebešťanům prokazována úcta, že se tedy konají kvůli počtě božstev a vyzdvižení jejich moci.

4. Co kdyby snad podobně říkali, že bdí a spí, že chodí a zastavují se, že něco píší a čteou, aby uctili bohy a zvětšili jejich důstojnost?

5. Vždyť co se jim přidává navíc z krve dobytčat, co z ostatních posvátných úkonů, co se přidává a připojuje k jejich moci?

6. Každá počta totiž, kterou, jak se říká, někdo dostává a která je prokazována v důsledku zvláštní úcty, má ve vztahu ke druhému dvojí povahu a skládá se ze dvou částí, z ústupku toho, kdo ji prokazuje, a z vyvýšení toho, kdo ji přijímá.

7. Jako když někdo poté, co spatří nějakého velice mocného a váženého muže, ustoupí z cesty, zastaví před ním, smekne a sestoupí z vozu a pak, skloniv se před ním, pozdraví, chvěje se a připomíná svým ustrašeným pohledem otroka; vidím, co se děje při takovém projevu úcty: ponížením jednoho je druhému dáno nesmírně mnoho a probíhá to tak, že se zdá být velkým ten, koho vyvýšila úcta nižšího a postavila ho nad jeho vlastní postavení.

14.1 Sed concessio haec omnis et honoris de qua loquimur attributio solis habet in hominibus sedem, quos naturalis infirmitas et amor in altioribus standi docet gaudere de fastibus et aliorum comparationibus anteponi.

2. At, quaero, in superis ubi est honoris locus, vel quas eis eminentias addier sacrorum ex confectionibus invenitur?

3. Augustiores, potentiores mactatis pecudibus fiunt, additur illis ex hoc quicquam, aut esse dii magis divinitate occipiunt amplia?

4. Atqui ego contumeliae proximum, quinimmo esse plenam contumeliam iudico, cum honorari ab homine deus dicitur et muneri alicuius oblatione mactari.

5. Etenim si honos auget eiusque adcumulat dignitatem cui fuerit attributus, sequitur ut auctior deus fiat ab homine, a quo fuerit munere et honoris conlatione donatus: atque ita perducitur res eo ut inferior deus sit qui honoribus mactatur humanis, homo vero sublimior qui auget potentiam numinis.

15.1 Quid ergo, inquiet aliquis, honorem diis dandum nullum esse omnino censetis? Si deos nobis proponitis tales, quales, si sunt, debent esse, quosque dicere nos omnes in istius nominis praedicatione sentimus: quemadmodum possumus honorem his non habere vel maximum, cum etiam homines colere potentioribus | **f. 141b** | acceperimus imperiis, cuiuscumque ordinis fuerint, cuiuscumque fortunae?

2. Quisnam iste est maximus? Officiosior multo quam habetur a vobis et potentiore in

14.1 Ale všechno toto ustupování a prokazování úcty, o němž hovoříme, má místo pouze mezi lidmi, jež přirozená slabost a láska k vyvýšení učí, aby se radovali z vysokého postavení a převahou nad jinými.

2. Avšak, ptám se, kde je mezi bohy místo pro obdržení pocty a jakého dalšího vyvýšení se jim dostává z přípravy obětí?

3. Stávají se snad po obětování zvířat vznešenějšími a mocnějšími, přidává se jim snad z toho něco, nebo začínají být skrze vyvýšené božství více bohy?

4. Já spíše soudím, že to má velmi blízko k urážce, že to dokonce je úplná urážka, když se říká, že bůh je člověkem ctěn a že je přinášením nějakého daru vyvyšován.

5. Neboť jestliže pocta zvyšuje a zdůrazňuje důstojnost toho, komu byla prokázána, plyne z toho, že bůh se stává vyvýšeným skrze člověka, od něhož se mu dostalo daru a pocty: a tak vede celá věc k tomu, že bůh, který je vyvýšen lidskými poctami, je nižší a vyšším je člověk, který moc božstva vyvyšuje.

15.1 Co tedy, řekne někdo, domníváte se, že bohům není třeba prokazovat vůbec žádnou poctu? Jestliže nám předkládáte takové bohy, jakými mají být, jestliže existují takoví, jaké si všichni představujeme, používající to jméno, potom jak jim můžeme neprokazovat největší poctu, jestliže máme vyšší příkázání ctít i lidi, jakéhokoli stavu i majetku by byli?

2. Jaká je tato největší pocta? Je mnohem ochotnější, než jakou prokazujete vy, a

genere constitutus.

3. Dicite, inquit, quae sit opinio de dis [primum] digna, recta et honesta nec turpitudinis alicuius deformitate culpabilis. <Primum> ut neque illos credas quicquam hominis habere consimile nec quicquam expectare quod sit ab se foris atque extrinsecus veniens, tunc quod saepius dictum est, non ardescere irarum flammis, non gestire corporea voluptate, non exambiri ut prosint praemiis, non ut noceant proritari, benignitatem et gratiam non habere venalem, non gaudere honore conlato, non indignari et adfici non dato, sed quod rei divinae est proprium, sua se vi nosse nec se alienis adulationibus aestimare.

4. Et tamen, ut videamus istud quod dicitur quale sit, quod est istud honoris genus, vervecem arietem taurum dei sub ore conectere conspectuque in eius occidere? Quod est honoris genus, deum invitare ad sanguinem, quem cum canibus videas eum sumere atque habere communem? Quod est honoris genus, lignorum struicibus incensis caelum fumo subtexere et effigies numinum nigrore offuscare ferali?

5. Quod si ea quae fiunt propria vi pendere, non ante sumptis placet opinionibus aestimari, arae istae quas dicitis altariaque haec pulchra infelicissimi animalium generis ustrinae, rogi sunt et busticeta in opus structa foedissimum atque in sedem fabricata faetorum.

16.1 Quid dicitis, o isti? Ergone ille putor qui

mnohem významnější.

3. Povězte, říkáte, jaké mínění o bozích je důstojné, správné a čestné a neobvinitelné ze znetvoření nějakou hanebností.

<Především> musíš naznat, že nemají nic shodného s člověkem a neočekávají nic, co je vně nich a zvnějšku přichází; dále, že, jak bylo častěji řečeno, nedychtí po tělesné rozkoši, nedají se dary uplatit, aby pomohli, ani navádět k tomu, aby škodili, neprodávají milosrdenství a dobrotu, neradují se z prokazované pocty, nepohoršují se a nejsou dotčení, když jim úcta prokazována není, ale, což je vlastní pravému božství, jsou si vědomi své vlastní síly a neposuzují se podle lichotek někoho jiného.

4. A přece, abychom nahlédli, jaké je to, o čem se hovoří, co je to za poctu svázat před boží tváří skopce, berana nebo býka a před jeho očima ho zabít? Co je to za poctu pozvat boha ke krvi, kterou, jak se ti zdá, přijímá a požívá společně se psy? Co je to za poctu zahalit nebe dýmem ze zapálených dřevěných hald a očadit obrazy bohů černou smuteční barvou?

5. A jestliže to, co se děje, chcete zkoumat vlastní silou a z vlastního pohledu a neposuzovat to na základě převzatých názorů, pak to, o čem mluvíte jako o krásných oltářích, jsou místa spalování nešťastných obětních zvířat, jsou to hranice a místa ke spalování mrtvých, zřízená za ohavným účelem a učiněná sídlem hanebností.

16.1 Co říkáte, vy? Není snad onen zápach,

ex coriis tollitur atque expirat ardentibus, | f. 142 | qui ex ossibus, qui ex saetis, ex agnorum lanitiis gallinarumque de plumis, dei munus et honor est, mactanturque hoc illi quorum templa cum adire disponitis, ab omni vos labe puros, lautos castissimosque praestatis?

2. Et quid esse his potest coinquinatus infelicius spurcius, quam si ita facti sunt sensus sui natura, ut in amoribus habeant tam saeva sintque illis in voluptate putores, quos neque ipsi sacrificantes ferre nec ingenuae sustinere tractos valeant per spiritum nares?

3. Quodsi animantium cruore honorari et adfici superiorum animos existimatis, cur non eis et mulos et elephantos mactatis et asinos? Cur non et canes, ursos et vulpes, camellos et belbas et leones?

4. Et quoniam volucres hostiarum quoque in numeris ponitis, cur non vulturios aquilas ciconias immussilos buteones corvos accipitres noctuas cumque illis salamandras natrices viperas solifugas?

5. Nempe subest et his sanguis et consimili ratione vitali agitantur spiritu. Quid in illis maioris est operis aut sollertiae in his minus, ut ista non augeant, superiorum illa amplificent dignitatem?

6. Quia rebus ex his, inquit, deos par est honorare caelestes, quibus ipsi alimur, sustentamur et vivimus et quas nobis ad victum sui numinis tribuere benignitate dignati sunt.

7. Sed et cuminum nasturcium rapa bulbos apium carduos radices cucurbitas rutam mentam ocimum puleium porrumque sectivum idem tribuere dii vobis esseque in usibus vestris alimoniarum in parte iusserunt.

který vychází z hořících kůží, z kostí, ze srsti, z ovčí vlny a slepičího peří, darem a poctou pro boha a nejsou jím vyvyšováni ti, do jejichž chrámů vstupujete očištěni od veškeré nečistoty, umytí a naprosto neposkvrnění?

2. A co pro bohy může být více poskvřující, nešťastnější a sprostší, než představa, že jejich smysly jsou takové povahy, že mají v oblibě takové krutosti a nalézají potěšení v tom zápachu, který nesnesou ani sami obětníci, ani je nedokážou vdechovat citlivé nosy?

3. Jestliže se však domníváte, že mysl bohů je poctěna a ovlivňována zvířecí krví, proč jim neobětujete také muly a slony a osly? Proč ne i psy, medvědy a lišky, velbloudy, hyeny a lvy?

4. A protože mezi obětní zvířata zahrnujete také ptáky, proč ne i supy, orly, čápy, sokoly, káňata, havrany, jestřáby, sovy a spolu s nimi mloky, vodní hady, zmiže, pavouky?

5. Vždyť i tato zvířata mají krev, a stejným způsobem dýchají a hýbou se. Co je těch prvně jmenovaných o tolik významnějšího a na těch druhých o tolik horšího, že ti druhí božskou důstojnost nezvětšují a ti první ano?

6. Protože se sluší, říkají, uctívat nebeské bohy takovými věcmi, jakými se my sami živíme, posilujeme, z nichž žijeme a jež uznali ve své božské dobrotě za vhodné nám poskytnout k jídlu.

7. Ale i kmín, řeřichu, cibule, celer, artyčoky, křen, dýně, routu, mátu, bazalku, polej a pórek, i to vám bohové poskytují k jídlu a přikázali, abyste to přidali do své výživy. Proč tedy nedáváte na oltáře i toto, neposypete všemi

Quid ergo cessatis altaribus et haec dare rebusque his omnibus conilam superspergere bubulam et acrimonias intermiscere ceparum?

17.1 Ecce, | **f. 142b** | si vos canes – necesse est enim quaedam fingi, perspici ut liquidius res possint – si, inquam, canes et asini, si motacillae cum his simul, si hirundines garrulae pariterque cum his porci sensu aliquo humanitatis accepto deos putarent atque existimarent vos esse sacraque vobis intenderent honoris ergo facere, non ex materiis aliis aliisque de rebus sed quibus aliorum moris est illis et naturali adpetitione fulciri: audire a vobis exposcimus, utrumne hunc honorem an contumeliam potius esse iudicaretis amplissimam, cum hirundines vobis muscas, motacillae caederent consecrarentque formiculas, cum altaribus vestris darent asini faenum paleasque libarent, cum inponerent canes ossa et humani stercoreis proluvium concremarent, cum ad ultimum porculi caenum vobis profunderent ex volutabris horrentibus, lutositas et voraginibus sumptum? Ita ergo non desuper vestras inflammaremini dignitates stercoreibusque vos accipi inter atroces computaretis iniurias?

2. Sed taurorum corporibus honoratis vos deos et aliorum animantium caedibus. Et quid hoc ab illo differt, cum et ipsa si nondum, mox tamen futura sint stercorea et exigui temporis contracta interiectione putescant?

3. Denique desinite supponere aris ignem: iam profecto cernitis viscera illa taurorum sacra, quibus honor a vobis auctificatur deorum,

těmito věcmi hovězinu a nepřimícháte k tomu štiplavé cibule?

17.1 Hle, kdyby psi, je totiž třeba si něco představit, aby bylo možno věc jasněji nahlédnout, kdyby, pravím, psi a oslové, kdyby spolu s nimi konipasové, kdyby štěbetavé vlaštovky a spolu s nimi prasata, dostavše v nějaké míře lidskou mysl, se domnívali a mysleli by si, že jste bohové, a rozhodli by se tedy uctít vás oběťmi, přinést vám obětní dar, ale ne z jiných látek a jiných věcí, nýbrž z těch, jimiž se obvykle živí a jimiž se podle přirozené potřeby posilují: chceme od vás slyšet, zda byste pokládali za poctu či spíše za největší urážku, kdyby vám vlaštovky zabíjely a obětovaly mouchy, pavouci mravenečky, kdyby na vaše oltáře osli dávali seno a vysypávali plevy, kdyby psi vkládali na oltáře kosti a pálili lidské výkaly a kdyby vám nakonec vepřiči nalévali bláto vzaté z odporných louží a bahnitých jam? Nevzplanuli byste snad hněvem, nerozhněvali byste se snad, že byla vaše důstojnost takto pošpiněna, a nepokládali byste za těžkou urážku, že je vám předkládán hnůj?

2. Avšak vy uctíváte bohy těly býků a porážením dalších zvířat. A čím se to liší od výše uvedeného, když i vaše oběti se, ne-li teď, tak brzy stanou hnojem a za krátký čas shnijí?

3. Nakonec, přestaňte pod oltáři živit oheň: a již zakrátko jistě uvidíte, že se ony posvátné vnitřnosti býků, jimiž prokazujete bohům úctu,

fervescere vermibus et fluctuare, vitiare et corrumpere statum caeli et ex odoribus morbidis regiones consauciare vicinas: quam si vobis praecipiant dii curam vestram in valetudinem vertere, prandia inde | f. 143 | vel cenas sollemni ex more conficere, longe fugiatis execratiq̄ue odoris genus veniam poscatis a superis facturosque vos eis numquam talia sacra iuretis.

4. Ita istud non ludere est, non confiteri, non pandere, quid sit deus nescire nec cui potentiae debeat nominis huius vis subdi appellatioque supponi?

5. Cibis nothis auctificatis deos, nidoribus cohonestatis et suci<di>s, et quia vobis iucunda et grata sunt ea quae vos alunt, deos etiam creditis in eorum adfluere voluptates, latratorum et canum ritu offis saevitias ponere atque adludere porrigentibus saepius?

18.1 Et quoniam nobis in manibus hostiarum sermo versatur, quae causa, quae ratio est, ut cum dii immortales – sint enim et per nos licet quicumque esse creduntur – sint unius essentiae vel unius debeant esse naturae, generis et qualitatis unius, non omnibus omnes hostiis sed quibusdam quidam sacrorum mulceantur e legibus?

2. Quae est enim causa, requiram ut eadem rursus, ut ille tauris deus, haedis alius honoretur aut ovibus, hic lactentibus porculis, alter intonsis agnis, hic virginibus bubulis, capris ille cornutis, hic sterilibus vacculis, at ille incientibus scrofis, hic albertibus, ille taetris, alter feminei generis, alter vero

hemží červy a pohybují, jak kazí vzduch a škodlivými výpary zamořují okolí: a jestliže by vám bohové přikázali, abyste pečovali o své zdraví a abyste si připravovali snídaně a obědy z těchto pokrmů podle obyčeje, daleko byste od toho utekli a prosili byste bohy o odpuštění kvůli odpornému zápachu a přísahali byste, že jim nikdy nebudete přinášet takové oběti.

4. Neznamená to snad smát se, přiznat se a sdělit, že nevíte, co je Bůh ani cí moci se má připsat a podřídít moc toho jména i samo oslovení?

5. Vyvyšujete bohy nesprávnými pokrmy, uctíváte je výpary a šťávami, a protože je pro vás příjemné a milé to, čím se vy sami živíte, věříte, že také bohové v tom mají zalíbení a že, podobně jako štěkající psi, přestávají být díky předhozeným kouskům zlí a lísají se k těm, kteří jim častěji pokrm poskytují?

18.1 A protože nyní právě pojednáváme o obětech, co je důvodem a příčinou toho, že i když nesmrtelní bohové – nechť jsou i pro nás takovými, v jaké věříte vy – mají jednu podstatu či musí být jedné přirozenosti, jednoho druhu a jedné jakosti, stejně se nedají všichni naklonit všemi oběťmi, ale každý z nich jen svými předepsanými oběťmi?

2. Jaká je příčina, zeptám se opět, že jeden bůh je uctíván býky a jiný kůzlaty, další ovce, ten mladými prasátky a jiný neostříhanými berany, ten jalovicemi a onen rohatými kozami, jeden neplodnými kravami, ale druhý březími prasnicemi, jeden zvířaty světlé barvy, druhý tmavými, jeden samicemi a druhý samci?

animantibus masculinis?

3. Si enim honoris et reverentiae causa mactantur dis hostiae, quid refert aut interest, cuius animalis e capite luatur hoc debitum, cuius <numinis> ira offensioque ponatur? An numquid alterius alteri minus gratior et iucundior sanguis est, alteri vero alterius voluptatem infundit et gaudium? Aut, ut fieri moris est, observationis alicuius | f. 143b | et religionis metu ille caprina abstinet se carne, porcinum alius execratur attactum, huic ovilla fetulenta sunt viscera, ac ne stomachum fatiget invalidum, hic bubulam duritiem vitat et lactentium lenitatem, quo digerat expeditius, sumit?

19.1 Sed erras, inquit, et laberis: nam dis feminis feminas, mares maribus hostias immolare abstrusa et interior ratio est vulgique a cognitione dimota. Non inquiri, non exigo, quid sacrorum praecipiant vel quid contineant leges; sed si vicerit ratio atque obtinuerit veritas, differentiam generum nullam in diis esse neque ullis sexibus eos esse discretos, nonne solvi necesse est [nonne] rationes has omnes et stultissimis creditas opinionationibus comprobari, inveniri?

2. Sapientium virorum non advocabo sententias, qui risum nequeunt continere, cum discrimina sexuum diis audiunt immortalibus attributa: unoquoque ab hominum quaero, an ipse apud se credat sibique ipse persuadeat, distinctum esse deorum genus, mares ac feminas hos esse et ad generandos fetus

3. Vždyť jestliže jsou oběti pro bohy zabíjeny kvůli počtě a účtě, jaký význam má, nebo jaký je rozdíl v tom, hlavou kterého zvířete se splácí tento dluh a odstraňuje hněv a urážka? Nebo je snad jednomu krev nějakého zvířete méně milá a příjemná, ale u druhého budí potěšení a radost? Nebo, jak to obvykle bývá, se z nějaké zásady nebo náboženské úcty jeden zdržuje kozího masa, druhý se štítí dotknout vepřového, jinému páchnou ovčí vnitřnosti, a další, aby nezatěžoval nemocný žaludek, se vyhýbá tuhému hovězímu a konzumuje měkké maso mláďat, aby se mu lépe trávil?

19.1 Avšak mylíš se, říkají, a pleteš se: neboť pro to, že se ženským božstvům přinášejí samičí oběti a mužským božstvům se obětují samci, existuje tajné a velmi rozumné vysvětlení, skryté před věděním prostého lidu. Neptám se a nepátrám po tom, co o obětech předepisují nebo co obsahují zákony; ale jestliže by zvítězil rozum a ukázala by se pravda, že mezi bohy není žádná odlišnost rodů a že nejsou ani pohlavně odlišeni, nezmizely by pak nutně všechny tyto důvody a neukázalo by se pak a nedošlo by se k tomu, že to byly jen velmi hloupé domněnky, jimž se věřilo?

2. Nebudu volat ku pomoci výroky moudrých mužů, kteří nemohou zadržet smích, když slyší o rozlišování pohlaví, jež bylo přisouzeno nesmrtelným bohům: ale ptám se jednoho každého člověka, zda on sám věří a zda on sám je přesvědčen, že bohové jsou pohlavně rozlišeni, že jsou samci a samice a že jsou

convenientium membrorum dispositione formatos?

3. Sed si sexibus sexus pares, id est feminas feminis, mares autem hostias dis maribus immolari sacrificiorum iura praescribunt: quae in coloribus ratio est, ut merito his albas, illis atras conveniat nigerrimasque mactari?

4. Quia superis diis, inquit, atque omnium dexteritate pollentibus color laetus acceptus est ac felix hilaritate candoris, at vero diis laevis sedesque habitantibus inferas color furvus est gratior et tristibus suffectus e fucis.

5. Sed si rursus optinuerit | f. 144 | ratio, inferorum penitus cassum esse nomen et vacuum neque ulla sub terris regna esse domiciliaque Plutonia opinionem necesse est id quoque frustrari quam super atris pecudibus habetis divisque subterreis.

6. Quodsi inferi nulli sunt, deos etiam Manium necesse est esse nullos. Fieri enim qui potest, ut cum loca sint nulla, eorum quae non sunt ulli perhibeantur esse cultores?

20.1 Sed adsentiamur, ut vultis, et esse inferos et esse Manes et habitare nescio quos in his deos omnibus minus faustos et tristioribus praepositos rebus. Et quae causa, quae ratio est, ut atrae his hostiae nigerrimique admoveantur coloris?

2. Quia nigra nigris conveniunt et tristia consimilibus grata sunt. Quid ergo? Non videtis, ut vobiscum et nos stolide similiterque

obdařeni i odpovídajícími údy, nezbytnými k plození a rození potomků?

3. Jestliže však zákony pro přinášení obětí předepisují, že jednotlivým pohlavím přísluší oběti stejného pohlaví, to jest, že ženským božstvům se obětují samice a mužským samci: jaký je důvod pro ty barvy, že je třeba jedněm obětovat bílá zvířata, a druhým zvířata tmavé barvy či úplně černá?

4. Protože, říkají, nebeským bohům a těm, kteří se vyznačují dobrými znameními, je příjemná světlá barva, která přináší štěstí radostnou bělostí, ale bohům s nepříznivými znameními, již obývají podzemní sídla, je milejší barva tmavá a černá barva smuteční.

5. Avšak jestliže i zde by měl rozum ukázat, že označení podsvětí je jen pouhé nic neznamenající slovo a že pod zemí nejsou příbytky Plutónovy ani jeho království, pak musí být nutně lživý i názor, který máte na černá zvířata a podzemní božstva.

6. A jestliže neexistuje žádné podsvětí, pak nutně neexistují ani Mánové. Neboť jestliže tato místa neexistují, jak je možno tvrdit, že existují obyvatelé míst, která neexistují?

20.1 Avšak připuřtme, jak chcete, že existuje podsvětí a že existují Mánové a že tam bydlí nevím jací bohové, mající patronát nad nepříliš šťastnými a dosti smutnými záležitostmi. A jaká je příčina a jaký je důvod pro to, aby se jim přinářely obětní dary tmavé či úplně černé barvy?

2 Protože černým přísluřejí černé věci a smutné je příjemné těm, kdo jsou také takoví. Co tedy? Nevidíte snad, ať se tedy i my spolu s vámi

ludamus, albas esse hostiarum carnes ossa dentes pinguitias omenta cum cerebris mollesque in ossibus medullas?

3. Sed vellera nigra sunt nigraeque animantium saetae. Solas ergo immolate diis lanas vulsasque ex hostiis saetulas, relinquite infelicissimas pecudes spoliatas licet ac tonsas caeli animam ducere et pastibus innocentissimas incubare.

4. Quodsi grata numinibus inferis ea quae sunt nigra furvique existimatis coloris, cur non omnia cetera, quae illorum inferre sacrificiis moris est, sint nigra et fumigata taetrequae ut colorata curatis?

5. Inficite thura, si dantur, salsas fruges atque universa libamina; lacti oleo sanguini, hic ponat ut purpureum colorem, illa ut sint lurida, fuliginem infundite cum favillis. | **f. 144b** | Quod si vobis religio nulla est alba quaedam inferre et suos retinentia candores, ipsi vestras religiones rationesque dissolvitis, cum sacrorum in opere nihil unum perpetuumque servatis.

21.1 Sed et illud hoc loco consentaneum est ex vobis addiscere. Si caper caedatur Iovi, quem patri sollemne est Libero Mercurioque mactari, aut bos si sterilis Vnxiae, quam Proserpinae tribui Tusco ritu atque observatione praecipitur, quid facinoris in hoc erit, quid malorum scelerisque contractum, cum nihil intersit obsequii, cuius animalis e capite honorarium istud debitum compleatur?

2. Confundi haec, inquit, fas non est nec piaculi parvi est officia rituum

podobně pošetile bavíme, že maso, kosti, zuby, tuk a vnitřnosti s mozky a měkké části v kostech jsou bílé?

3. Ale jejich kůže je černá a chlupy těch zvířat jsou také černé. Obětujte tedy bohům z obětních zvířat jen srst a štetiny a nechte přenešťastná oloupená dobytčata, třeba i oholená a ostříhaná, dýchat pod nebem a nevinně se těšit z pastvy.

4. Jestliže se tedy domníváte, že podsvětním božstvům jsou milá ta zvířata, která jsou černá nebo tmavé barvy, proč se nestaráte, aby také všechny ostatní věci, které se jim obvykle obětují, byly černé a začouzené a tmavé?

5. Obarvěte kadidla, budou-li obětována, plody se solí i všechny tekutiny; k mléku, oleji, krvi, aby ztratila purpurovou barvu a to ostatní svou bledost, přidejte mour s uhlíky. Nemáte-li však žádné zábrany obětovat i bílé věci a ponechat jim jejich bělost, vy sami porušujete svá nařízení a náboženství tím, že nezachováte jednotu a stálost v obětní službě.

21.1 Na tomto místě je vhodné dozvědět se od vás toto: Pokud by se Jovovi obětoval kozel, kterého je zvykem obětovat otci Liberovi a Merkurovi, nebo kdyby se Unxii obětoval vykleštěný býk, který se podle etruského ritu a zvyku zasvěcuje Proserpině, co na tom bude zločinného, co zlého a bezbožného, když s ohledem na kult není předepsáno nic o tom, hlavou jakého zvířete se má vykonat tato pocta?

2. Směšovat tyto věci, říkají, není dovoleno a porušování řádu náboženských obřadů a

procurationemque miscere. Causam, oro, edissere.

3. Quia generis certi hostias certis ius est consecrare numinibus certa que et supplicamenta praestari. Et quae iterum causa est, ut generis certi hostias certis ius sit consecrare numinibus certa que et supplicamenta praestari? Et hoc enim ius ipsum debet habere suam causam certisque ab rationibus exoriri, duci.

4. Antiquitatem consuetudinemque dicturus es? Hominum mihi scita pronuntias et caeci animalis inventa: ego autem, cum postulo causam mihi depromi, audire desidero aut caelo aliquid lapsum aut quod magis res poscit, quid adplicatum Iuppiter ad tauri habeat sanguinem, ut ei debeat immolari, non debeat Mercurio, Libero?

5. Aut natura quae capri est, ut his rursus adcommoda, Iovialibus conveniens sacrificiis non sit?

6. Animalium facta est inter deos divisio? Transactionis alicuius pactione convenit, ut ille contineret | f. 145 | ab huius se hostia, hic ut usurpare desineret alieni sanguinis iura?

7. An ut zelotypi pusiones communicare gustatum suarum pecudum nolunt, aut ut gentibus fieri moris diversissimi fama est, quae habentur his esui, aliarum eadem reiciuntur a victibus?

22.1 Ergo si haec cassa sunt nec rationis alicuius habentia firmitatem, sacrificiorum et ipsa inanis est ratio. Etenim qui potis est habere idoneam id quod sequitur causam, cum

očistných rituálů podléhá nemalému trestu. Prosím o uvedení důvodu.

3. Protože je předepsáno zasvěcovat bohům určité druhy obětí a pronášet určité modlitby. A co je tedy příčinou toho, že je předepsáno, že určitým bohům se zasvěcují určité druhy obětí a pronášejí se přitom určité modlitby? Samo to nařízení totiž musí mít svůj důvod a musí vycházet a být vyvozeno z určitých základů.

4. Hodláš se odvolat na dávný věk a zvyk? Pak mi uvádíš lidská ustanovení a výmysly slepého stvoření: já však, když žádám, aby mi byl sdělen důvod, chci slyšet o něčem, co spadlo z nebe, nebo to, co ta záležitost spíše vyžaduje, totiž jaký má Jupiter vztah k býčí krvi, že je nutné ji obětovat jemu, a ne Merkurovi nebo Liberovi?

5. Nebo jakou přirozenost má kozel, že je pro ně vhodný, ale není vhodný k obětování Jovovi?

6. Jsou snad zvířata mezi bohy rozdělena? Je snad uzavřením nějaké smlouvy stanoveno, aby se jeden se zdržoval obětních darů druhého a aby si druhý přestal přisvojovat právo na krev dalšího?

7. Či snad, jako nepřející děti, nechtějí sdílet chuť svého dobytka, nebo, jak se říká o národech velmi rozdílných zvyků, to, co mají jedni k jídlu, druzí odmítají?

22.1 Jestliže jsou to tedy zbytečnosti, nemající žádný pevný základ, pak samo přinášení obětí nemá žádný smysl. Vždyť kdo si může myslet, že má opodstatněnou příčinu to, co z něčeho

ipsum illud primum, a quo defluit secundum, inanissimum esse repperiatur et vacuum et nulla soliditate firmatum?

2. Telluri, inquiunt, matri scrofa inciens immolatur et feta, at Minervae virgini virgo caeditur vitula, nullis umquam stimulis <in> nullius operis excitata conatus. Atquin nos arbitramur nec virginem virgini oportuisse mactari, ne virginitas violaretur in pecude, qua dea plurimum pollet, nec Telluri gravidas atque fetas ob honorem fecunditatis ipsius, quam cuncti expetimus et optamus inextinguibili semper fecunditate procedere.

3. Nam si, quia virgo Tritonia est, idcirco ei convenit virgines hostias immolari, et quod Tellus est mater, consimiliter gravidis accipienda est scrofis, ergo et musicis Apollo, quod musicus, et quod medicus Aesculapius, medicis, et quod faber Vulcanus est, fabris, et quod Mercurius eloquens, eloquentibus debet disertissimisque mactari.

4. Quodsi dicere istud insanum est aut ut mediocriter pronuntiem brutum, multo illud maioris amentiae est, fetas iugulare Telluri, quod sit fetibus gravior, Minervae castas et virgines, quia sit | **f. 145b** | pura, virginitatis intactae.

23.1 Nam quod dici a vobis accipimus, esse quosdam ex diis bonos, alios autem malos et ad nocendi libidinem promptiores, illisque ut prosint, his vero ne noceant sacrorum sollemnia ministrari, quanam istud ratione

vyplývá, když ono první, z něhož to vyplývá, se ukazuje být zcela prázdné a zbytečné a bez jakéhokoli pevného základu?

2. Matce Telluře, říkají, se obětuje březí prasnice, která již rodila, a pro panenskou Minervu se poráží panenská jalovice, která dosud nebyla podrobena žádnému jhu a žádné službě. My se však naopak domníváme, že není třeba zabíjet pannu pro pannu, aby u dobytčete nebyla uražena panenskost, již bohyně vládne v nejvyšší míře, ani není třeba obětovat Telluře březí a rodivší zvířata z úcty k samotné plodnosti, o niž všichni usilujeme a přejeme si, aby trvala neustále.

3. Vždyť jestliže proto, že Tritonia⁵⁸⁵ je pannou, je třeba jí obětovat panenské oběti, a jestliže proto, že Tellus je matkou, musí obdobně dostávat březí prasnice, pak tedy Apollón, protože je hudebníkem, musí dostávat jako oběti hudebníky a Asklépios, protože je lékařem, lékaře a Vulkán, protože je řemeslník, řemeslníky a Merkur, protože je výřečný, by měl dostávat řečníky a oběti výřečné.

4. A jestliže je bláznivé takto mluvit, nebo abych se vyjádřil jemněji, hloupé, je mnohem větším bláznovstvím zabíjet pro Telluru březí zvířata, protože oplývá plodností, a pro Minervu zvířata panenská a neposkvrněná, protože je čistá a nedotčená panna.

23.1 Víme také, že říkáte, že někteří z bohů jsou dobří, jiní jsou však špatní a mají touhu škodit a že těm prvním se přinášejí oběti, aby pomáhali, a těm druhým, aby neškodili; a my přiznáváme, že nechápeme, z jakého důvodu se

⁵⁸⁵ Míneňa je Minerva.

dicatur, intellegere confitemur nos non posse.

2. Nam deos benignissimos dicere lenesque habere naturas, et sanctum et religiosum et verum est, malos autem et laevos, nequaquam sumendum est auribus, ideo quoniam divina illa vis ab nocendi procul est dimota et disiuncta natura.

3. Quicquid autem potis est causam calamitatis inferre, quid sit primum videndum est et ab dei nomine longissima debet differitate seponi.

4. Itaque ut vobis commodemus adsensum, dextrarum sinistrarumque rerum deos esse fautores, ulla nec sic ratio est, cur alios alliciatis ad prospera, alios vero ne noceant sacrificiis conmulceatis et praemiis: primum quod di boni male non queunt facere, etiam si nullo fuerint honore mactati; quicquid enim mite est placidumque natura, ab nocendi procul est usu et cogitatione discretum: malus vero conprimere suam ferociam nescit, quamvis gregibus mille et mille alliciatur altaribus.

5. Neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest aut ariditas in umorem, calor ignis in frigora aut quod rei cuicumque contrarium est id quod sibi contrarium est in suam sumere atque inmutare naturam.

6. Ut si manu viperam mulceas, venenato blandiaris aut scorpio, petat illa te morsu, hic contractus aculeum figat, nihilque illa prosit adlusio, | f. 146 | cum ad nocendum res ambae non stimulis exagitentur irarum sed quadam proprietate naturae: ita nihil prodest promereri velle per hostias deos laevos, cum sive illud feceris sive contra non feceris agant <secundum> suam naturam et ad ea quae

to říká.

2. Neboť říkat, že bohové jsou přívětiví a přirozeně vlídní, to je svaté, zbožné a pravdivé, nikdy by však nemělo být slyšet, že jsou zlí a nepřívětiví, a sice proto, že ona božská moc je ve své přirozenosti zcela vzdálena snaze škodit a je s ní v rozporu.

3. Avšak především je třeba zjistit, co je to, co může zapříčinit neštěstí, a to je nutno odlišit a držet daleko od božského jména.

4. A tak, i když s vámi budeme souhlasit, že jsou bohové podporující příznivé a nepříznivé věci, tak není žádný důvod, proč pomocí obětí a darů si jedny chcete příznivě naklonit, aby prospívali, a druhé obměkčit, aby neškodili: protože především dobří bohové nemohou konat zlo, ani kdyby nebyli ctěni a vyvyšováni; cokoli totiž, co je od přirozenosti mírné a vlídné, je velmi daleko jakéhokoli škodění i pomýšlení na škodu: avšak zlý nedokáže potlačit svou zlobu, i kdyby byl obměkčován tisíci stády a tisíci oltáři.

5. Vždyť hořkost se nemůže obrátit ve sladkost, ani suchost ve vlhkost, teplo ohně v chlad, neboť to, co je opakem něčeho, se nemůže proměnit ve svůj opak a přijmout přirozenost tohoto svého opaku.

6. Jako kdybys rukou pohladil zmiji nebo laskal jedovatého škorpióna, tak by tě zmije kousla a škorpión by tě píchl svým ostnem a k ničemu by ti nebyla tvá vlídnost, protože oba tyto tvorové nejsou ke škodění podněcováni hněvivým puzením, ale jakousi vlastní přirozeností: a stejně tak je k ničemu chtít si oběťmi naklonit nepřívětivé bohy, protože ať bys to udělal, nebo naopak neudělal, jednali by

factitant ingenitis legibus et quadam necessitate ducantur.

7. Quid quod isto modo utrique dii desinunt esse suis in viribus et suis in qualitatibus permanere.

8. Nam si bonis ut prosint res divina conficitur, malis autem ne noceant isdem rationibus supplicatur, sequitur ut intellegi debeat, nihil dexteris profuturos nulla si acceperint munera fierique ex hoc malos, malos autem si acceperint nocendi posituros mentem fierique ex hoc bonos: atque ita perducitur res eo ut neque hi dexteri neque illi sint laevi aut, quod fieri non potest, utrique ipsi sint dexteri et utrique iterum laevi.

24.1 Esto, concedatur infelicissimas pecudes non sine aliquo religionis officio divorum apud templa mactari et quod ex usu consuetudinis factum est rationis alicuius causam aliquam continere: sed si magnificum videtur atque amplum iugulare diis tauros, si inlibata, si solida concremari animantium viscera, quid sibi reliqua haec volunt magorum cohaerentia disciplinis quae in sacrorum reconditis legibus pontificalia restituere mysteria et rebus inseruere divinis?

2. Quid, inquam, sibi haec volunt: „apexaones“, „hirciae“, „silicernia“, „longavi“? Quae sunt nomina et farciminum genera, hirquino alia sanguine, comminutis alia inculcata pulmonibus. | f. 146b | Quid „taedae“, quid „neniae“, quid „offae“ non vulgi

podle své přirozenosti k tomu, co by činili, byli vedeni vrozenými zákonitostmi a jakousi nutností.

7. Co když v tomto případě jedni i druzí bohové nezachovávají své přirozené sklony a své vlastnosti.

8. Neboť jestliže se přinášejí oběti proto, aby dobří bohové pomáhali, a zlí jsou stejným způsobem prošení, aby neškodili, plyne z toho, že je třeba to chápat tak, že dobří bohové nebudou pomáhat, jestliže nedostanou žádné dary, a tím se stanou zlými, a zlí, jestliže dary dostanou, odloží myšlenky na škodění a stanou se tím dobrými: a tak věc vede k tomu, že ani nejsou jedni bohové dobří, ani nejsou druzí zlí, nebo, což je nemožné, že jedni i druzí jsou zároveň i dobří i zlí.

24.1 Budiž, ať se připustí, že nebohá zvířata jsou v chrámech bohů obětována z nějaké náboženské povinnosti a že to, co se ze zvyku dělá, má nějaký smysl a příčinu: avšak jestliže se zdá, že zabíjet bohům býky, spalovat celé, neporušené vnitřnosti je něco velkolepého a vznešeného, k čemu jsou potom všechny ty zbývající věci spojené s naukami mágů, jaké nauky se skrývají v tajných obětních zákonech v podobě mystérií a jsou spojeny se službou bohům?

2. Co, pravím, znamenají *apexaones*, *hirciae*, *silicernia*, *longavi*, jež jsou jmény a druhy jelit, jedněch naplněných kozí krví a jiných naplněných pokrácenými plícemi? Co jsou *taedae*, co jsou *neniae*, co *offae*, ne ty obvyklé, ale ty, které se nazývají *penitae*?

set quibus est nomen appellatioque „penitae“?

3. Ex quibus quod primum est, in exiguas arvina est miculas catillaminum insecta de more, quod in secundo situm est, intestini est perrectio, per quam proluvies editur sucis perexsiccata vitalibus. „Offa“ autem „penita“ est cum particula visceris cauda pecoris amputata. Quid „polimina“, quid „omenta“, quid „palasea“ sive ut quidam cognominant „plasea“?

4. Ex quibus est nomen „omenti“ pars quaedam, quo receptacula ventrium circumretita finiuntur, bovis cauda est „plasea“ siligine et sanguine delibuta, „polimina“ porro sunt ea quae nos proles verecundius dicimus, a vulgaribus autem adsolent cognomine testium nuncupari.

5. Quid „fitilla“, quid „frumen“, quid „africa“, quid „gratilla“, „catumeum“, „cumspolium“, „cubula“? Ex quibus duo, quae prima, sunt pultium nomina sed genere et qualitate diversa, series vero quae sequitur liborum significantias continet; et ipsis enim non est una eademque formatio.

6. Non enim placet „*carnem strebulam*“ nominare, quae taurorum ex coxendicibus demitur, pulpamenta non assa, quae in veribus exta sunt animata prius et torrefacta carbonibus, non salsamina denique, <quae> sunt una commixtio quadrinis copulata de frugibus; non similiter „*fendicas*“, quae et ipsae sunt *hirae*, quas plebis oratio *ilias* solet cum eloquitur nuncupare, non ratione eadem et „*rumas*“, quae sunt prima in gurgulionibus capita, qua et deicere cibos et referre natura est ruminatoribus | f. 147 | saeculis; non „*magmenta*“, non „*augmina*“, non mille species

3. Z nich to první, což je špek, je zvykem krájet na způsob pochutin na malé kousky, a pokud jde o to druhé, je to kus vnitřnosti, skrze niž vycházejí ze všech živých tvorů výkaly. *Offa*, tedy *penita*, je ohon dobytčete uříznutý i s kusem vnitřností. A co jsou *polimina*, co *omenta*, co *palasea*, nebo, jak někteří říkají, *plasea*?

4. Z nich *omentum* je ta část, jíž jsou pokryty cévy žaludku, *plasea* je býčí oháňka obalená v krvi a pšeničné mouce, dále *polimina* jsou to, čemu my skromněji říkáme *proles*, prostými lidmi jsou nicméně obvykle označována jako *testes* (varlata).

5. Co je *fitilla*, co *frumen*, co *africa*, *gratilla*, *catumeum*, *cumspolium*, *cubula*? Ty dvě první věci jsou označení pro kaše, ale rozdílného druhu a jakosti a výčet, který následuje, zahrnuje pojmenování obětních koláčů; a ty také nemají všechny jeden a týž tvar.

6. Nemáme totiž chuť jmenovat *caro strebula*, jež se vyřezává z býčích beder, ani pečené masové kousky, ani vnitřnosti napíchnuté na rožeň a pečené na uhlících, ani slané pochoutky, jež jsou směsí ze čtyř různých druhů mouky, a podobně ani *fendicae*, jež jsou totéž co *hirae* a které se lidovým jazykem obvykle označují jako *illia*, a stejně tak i *rumae*, jež jsou oním prvním žaludkem přežvýkavců, ani *magmenta* ani *augmina* ani tisíc druhů klobás a kaší, jimž jste přiřkli záhadná jména, a postarali jste se, aby se tak pro lid staly úctyhodnějšími.

vel sanguinaminum vel fitillarum, quibus nomina indidistis obscura vulgoque ut essent augustiora fecistis.

25.1 Si enim quaecumque ab hominibus fiunt maximeque in re sacra debent habere suas causas nec sine ratione est quicquam in negotiis omnibus atque in omni administratione faciendum: edissertate nobis et dicite, quae sit causa, quae ratio, ut haec etiam diis dentur sacrisque adoleantur altaribus.

2. In hoc enim diutius loco huic causae vel maxime necessario inmoramur insistimus inhaeremus, cupientes addiscere, quid cum pultibus deo sit, quid cum libis, quid diversis cum fartibus, confectionis iure ex multiplici atque inpensarum varietate conditis.

3. Opiparis numina cenis adficiuntur aut prandiis, ut <in>numeras conveniat excogitare his dapes? Aversionibus stomachorum laborant et ad expellenda fastidia saporum varietas quaeritur, ut modo his assa, modo cruda ponantur, semicocta et modo semicruda?

4. Quod si omnes has partes quas *praesicias* dicitis accipere dii amant suntque illis gratae vel voluptatis alicuius vel dulcedinis sensu, quid intercedit, quid prohibet, ut non semel haec omnia totis cum animantibus inferatis?

5. Quae causa, quae ratio est, ut 'caro strebula' separatim, ruma, cauda, et 'plasea' separatim, hiraе solae omentumque solum augmentorum adiciantur in causam? Pulmentorum varietatibus adficiuntur dii caelites, ut fieri mos est post cenarum ditium et locupletium

25.1 Jestliže tedy cokoli, co lidé dělají, a zejména ve vztahu k náboženství, musí mít svou příčinu v něčem posvátném a vyvýšeném a mezi tím, co lidé konají, není nic beze smyslu a všechny činnosti je nutno konat s veškerou péčí, vyložte nám a povězte, jaký je důvod a jaký smysl toho, aby se i toto bohům dávalo a obětovalo na oltářích.

2. Na tomto místě a u této velice závažné záležitosti prodlíme déle, setrváme tu a zdržíme se u ní, toužíce zjistit, co má Bůh do činění s kašemi, s koláči, s rozličnými nádivkami, připravenými podle různých receptů a za užití rozličných přísad.

3. Touží snad bohové po honosných obědech nebo snídaních, takže je třeba vymýšlet pro ně nespočetné hostiny? Trpí snad také žaludeční nevolností a k odstranění nechutenství je třeba pestrosti chutí, takže je jim předkládáno tu pečené, tu syrové, polovařené a tu polosyrové?

4. Jestliže bohové rádi dostávají všechny tyto části, které nazýváte *praesiciae*, a jsou jim příjemné nebo lahodí jejich chuti, co brání, co zakazuje, abyste toto vše obětovali najednou spolu s celými zvířaty?

5. Jaký je důvod a smysl toho, že se *caro strebula* podává samostatně, samostatně i *ruma*, *cauda* a *plasea*, *hiraе*, *solae* a samo i *omentum*? Touží snad nebeští bohové po rozmanitých zákuscích a, jak to obvykle bývá po nasycení bohatými a vydatnými obědy, jedí jako

saginas, frustilla haec parvula pro suavibus mateolis | **f. 147b** | sumunt, non quibus famem sedent sed ut palati admoneant otium seque ipsos pleni <ad> adpetitum voracitatis instigent?

6. O deorum magnitudo mirabilis, o nullis hominum comprehensa, nullis intellecta naturis, siquidem ut prosint testiculis pecudum redimuntur et rumis neque prius iras atque animos ponunt nisi sibi adoleri paratas conspexerint „nenias offasque“ reddi „penitas“.

26.1 Sequitur, ut de thure deque mero aliquid sine ulla nimietate dicamus. Copulata enim et mixta sunt caerimoniarum et haec genera cultumque adhibentur in plurimum.

2. Ac primum illud a vobis isto ipso quaerimus percontamurque de thure, unde aut quo tempore nosse illud aut scire potueritis, ut merito existimetis aut esse diis dandum aut eorum acceptissimum voluntati.

3. Novella enim propemodum res est neque annorum inexplicabilis series, ex quo eius notitia profluxit in has partes et delubris meruit interesse divinis.

4. Nam neque temporibus, quemadmodum creditur et perhibetur, heroicis quidnam esset thus scitum est, scriptoribus ut comprobatur a priscis, quorum in libris posita nulla eius mentio repperitur, neque genetrix et mater superstitionis Etruria opinionem eius novit aut famam, sacellorum ut indicant ritus, neque quadringentis annis quibus Albana res viguit in usum cuiquam venit, sacra cum res fieret, neque ipse Romulus aut religionibus artifex in

pamlsky ty maličké kousíčky a sladkosti ne proto, aby jimi utišili hlad, ale aby povzbudili své patro, a ač sytí, dostali opět chuť k jídlu?

6. Ó podivuhodná božská velikost, nedostižná pro kohokoli z lidí, nepochopitelná pro jakéhokoli živého tvora, aby pomohli, jsou upláceni býčými varlaty a neutíší svůj hněv a rozčilení dříve, než spatří, že jsou jim obětovány *neniae* a *offae* a předkládány *penitae*.

26.1 Nyní je třeba, abychom krátce promluvili také o kadidlu a víně. Ty jsou totiž také spojeny s obřady a velmi často se při kultu používají.

2. A tak se vás nejprve ptáme a dotazujeme na kadidlo, odkud a kdy jste se o něm mohli dovědět či ho poznat, abyste se po právu domnívali, že je třeba ho bohům obětovat nebo že to odpovídá jejich vůli.

3. Je to totiž téměř nová věc a není to nespočet let od doby, kdy se v těchto končinách její znalost rozšířila a ona získala své místo ve svatyních bohů.

4. Neboť ani v časech héróů, jak se věří a říká, nebylo vůbec známo, co to je kadidlo, o čemž svědčí dávní autoři, v jejichž knihách není o kadidle k nalezení žádná zmínka, a ani stvořitelka a matka pověry, Etrurie, o něm nic nevěděla a neslyšela, jak ukazují obřady konané ve svatyních, a ani po dobu čtyř set let, kdy prosperovala Alba, se kadidlo vůbec nepoužívalo při přinášení obětí, dokonce ani sám Romulus, ani Numa, zběhlý v

comminiscendis Numa aut esse scivit aut nasci, ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum sollemnium munia.

5. Unde igitur coepta est usur| f. 148 |patio eius adsumi, aut in antiquam et veterem consuetudinem quaenam inruit novitas, ut quod tempestatibus tantis necessarium non fuit locum sumeret in caerimoniis primum?

6. Nam <si> sine thure religionis officium claudicat necessariaque vis eius est quae propitios faciat mitesque hominibus caelites, peccatum est ab antiquis, quinimmo piaculis plena vita omnis illorum fuit, qui quod maxime conveniens deorum fuerat voluptati per incuriam neclexere libare.

7. Sin autem temporibus priscis neque homines neque dii huius thuris expetivere materiam, conprobatur et hodie frustra illud inaniterque praestari, quod neque antiquitas necessarium credidit et sine ullis novitas rationibus appetivit.

27.1 Denique ut illam semper regulam definitionemque tenebamus, qua demonstratum et fixum est, quicquid fiat ab homine, habere oportere suas causas, et in ista quoque retinebimus parte, ut requiramus ex vobis quae sit causa, quae ratio, ut ante ipsa numinum signa thura iniciantur altaribus et ex eorum incendio familiaria fieri existimentur et mitia.

2. Quid ex huiusmodi facto acquiritur his rei aut eorum ad animos quid accedit, ut merito iudicemus recte ista dependi et non frustra atque inaniter concremari?

náboženských ustanoveních, nevěděli že existuje, ani jak vzniká, jak ukazuje posvátná mouka, již se obvykle užívalo při každoročních obětních obřadech.

5. Odkud má tedy počátek jeho užívání, či jak se do starého a dávného zvyku vmísilo něco nového, takže to, co po tak dlouhou dobu vůbec nebylo potřeba, zaujalo při obřadech přední místo?

6. Neboť jestliže bez kadidla náboženská služba pokulhává a jeho působení je nezbytně nutné k tomu, aby činilo nebešťany vlídnými a lidem nakloněnými, pak tedy dávní předkové zhřešili, ba jejich život byl plný bezbožností, jestliže to, co bohům nejvíce vyhovovalo, jim z nedbalosti neobětovali.

7. Jestliže však v dávných dobách ani lidé ani bohové nepotřebovali tuto kadidlovou látku, ukazuje se tím, že i dnes je užívána zbytečně a bez užitku, protože ani dávnověk ho nepokládá za nezbytné a současná doba po něm sáhla zcela bezdůvodně.

27.1 Nakonec, abychom se stále drželi onoho pravidla a oné definice, skrze niž bylo ukázáno a stanoveno, že vše, co se děje prostřednictvím člověka, musí mít své příčiny, i zde zůstaneme při tom, že se vás ptáme, jaký je důvod a jaký smysl toho, že se před samotné sochy božstev dává na oltáře kadidlo a že se soudí, že díky jeho pálení se božstva stanou příznivými a shovívavými.

2. Co mají z takového konání či jak na ně působí, abychom mohli po právu usoudit, že kadidlo je používáno správně a není páleno zbytečně a bez užitku?

3. Ut enim vos debetis ostendere, cur thura diis detis, sic et deos sequitur ut debeatis expromere habere aliquam causam, cur ea non respuant, quinimmo cur ea tam familiariter concupiscant.

4. Honoramus, inquiet aliquis fortasse, his deos. Sed nos non vestrum, sed numinum requirimus sensum, nec quid fiat a vobis, sed pendatur | **f. 148b** | ab his quanti quod in praemium datur favoris interrogamus.

5. Sed tamen, o pietas! Quantus iste est honor aut qualis, qui ex ligni sudore conficitur et resina ex arboris comparatur? Nam ne forte ignoretis, quid aut unde sit thus istud: viscum est ex corticibus profluens ita ut ex amygdalo, ceraso, lacrimabili destillatione coalescens.

6. Hocine ergo superas honorat et auctificat dignitates, aut, offensa si aliquando contracta est, thuris vapore dissolvitur et temperata indignatione sopitur? Quid ergo cessatis cuiuslibet arboris viscum sine ulla passim differitate comburere? Nam si honorantur hoc numina nec indigne sustinent Panchaicas sibi ardere resinulas, quid interest unde fumus altaribus conficiatur in sanctis vel ex visci quo genere nubes suffitionis exaestuunt?

28.1 An numquid aliquis dicet idcirco superis thus dari, quod odoratus habeat suaves et narium commulceat sensum, reliqua vero sint aspera et ob causam offensionis exclusa?

2. Habent enim dii nares, quibus ducant aëros spiritus, accipiunt auras et remittunt, ut

3. Musíte nám totiž jak objasnit, proč bohům obětujete kadidla, tak i uvést příčinu, proč bohové kadidlo neodmítají, ba co více, proč jej dychtivě přijímají.

4. Uctíváme, řekne snad někdo, tímto způsobem bohy. Ale my se neptáme na vaše mínění, ale na mínění božstev a ptáme se ne na to, co vy děláte, ale na to, jak oni hodnotí to, co je jim předkládáno jako odměna za přízeň.

5. A přece, ó zbožnosti! Jak velká a jaká je to pocta, která se zakládá na vůni dřeva a připravuje se z pryskyřice? Neboť abyste snad nebyli v nevědomosti, co je kadidlo a odkud se bere: je to lepkavá hmota vytékající z kůry tak, jako se spojují kapky kanoucí z mandlovníku a třešně.

6. A tak se tedy uctívá a velebí božská důstojnost, a jestliže se někdy způsobí bohům urážka, je díky vůni kadidla odstraněna a zmírněním rozhořčení hněv utišen? Proč se tedy zdráháte pálit smůlu z jakéhokoli stromu bez rozdílu? Neboť jestliže jsou tímto způsobem božstva uctívána a nepovažují za nedůstojné, když se pro ně pálí panachejská pryskyřice,⁵⁸⁶ co záleží na tom, z čeho vzniká dým na posvátných oltářích, či z jaké smůly stoupají obláčky kouře?

28.1 Nebo snad někdo řekne, že kadidlo se dává bohům proto, že má sladkou vůni a je příjemné je čichat, zatímco ostatní vůně jsou štiplavé a kvůli své protivnosti z užívání vyloučené?

2. Bohové pak tedy musí mít nosy, jimiž by dýchali, vdechovali vzduch a vydechovali ho,

⁵⁸⁶ Označovaná tak podle ostrova Panacheia, který se měl nacházet v blízkosti Arábie.

penetrare illos possint nidorum differentium qualitates.

3. Quod si damus ut fiat, mortalitatis eos adiungimus legi et excludimus divinitatis a finibus. Quicquid enim spirat et reciprocus halitus auris commeabilibus ducit, id necesse est esse mortale, quia caeli sustineatur e pastu. Quicquid autem caeli sustinetur e pastu, si recursus abstuleris quibus alternatio redditur abstrahiturque vitalis, | f. 149 | oblidi eius necesse est animam et rationem subruí atque interire vivendi.

4. Ergo si et dii spirant odoremque ad se adtrahunt auris comitantibus involutum, non est ab re dicere et alienis eos suffectionibus vivere et interclusis posse spiraminibus interire.

5. Et unde novissime scitis, an si odorum suavitate capiuntur, eadem sint eis iucunda quae vobis et parili sensu vestras mulceant adficientque naturas? Nonne fieri potis est, ut quae vobis adferunt voluptatem contra illis aspera videantur et tristia?

6. Cum enim deorum sint essentiae dispaes substantiaeque non unae, quibus effici rationibus potest, ut quod qualitate diversum est unum sentiat accipiatque contactum?

7. An non cottidie cernimus et inter animantia terris orta esse aliis eadem vel amara vel dulcia, mortifera his esse quae illis nata in perniciem non sunt, ut quae illos mulceant odoribus laetis eadem pestiferos halitus aliorum corporibus spirent?

8. Sed hoc ut fiat et accidat non in rebus est causa, quae simul esse mortiferae, simul salutare, simul dulces nequeunt simulque amarae consistere, sed ut quisque est factus,

aby k nim mohly proniknout rozličné vůně.

3. Ale jestliže připustíme, že toto se děje, pak je podřídíme zákonu smrtelnosti a vyloučíme z oblasti božství. Cokoli totiž, co dýchá a střídavě vdechuje a vydechuje vzduch, musí být nutně smrtelné, protože je udržováno přijímáním vzduchu, a když u čehokoli znemožníš ten životodárný proces, díky němuž je vzduch vdechován a vydechován, nutně musí nastat, že jeho duše zahyne a život zanikne.

4. Jestliže tedy bohové dýchají a spolu se vzduchem do sebe vtahují vůni v něm obsaženou, ne bezdůvodně lze říci, že žijí díky cizímu přičinění a že pokud by jim byly uzavřeny dýchací cesty, mohou zahynout.

5. A nakonec, odkud víte, zda vůni také cítí jako sladkou, že je jim příjemné totéž co vám a že svými smysly vnímají to co vy jako stejně příjemné? Cožpak se nemůže stát, že to, co vám přináší potěšení, se jim naopak jeví jako nepříjemné a trpké?

6. Pokud jsou tedy bohové ve svém bytí rozdílní a nemají stejnou podstatu, na základě čeho lze vyvodit, že to, co je ve své přirozenosti rozdílné, cítí a zakouší tentýž vjem?

7. Nevidíme snad denně i mezi zemskými tvory, že jedno a totéž je pro jedny hořké a pro jiné sladké, že pro jedny je něco smrtonosné a druhým to vůbec neškodí, že to, co je pro jedny příjemnou vůní, pro druhé vydává zhoubný zápach?

8. Avšak příčina toho, že se toto děje, netkví v těch věcech, jež nemohou být zároveň smrtonosné i blahodárné, zároveň sladké i hořké, ale tak jak byl jeden každý stvořen, aby

ad extrinsecus rei venientis attactum ita afficitur, qualitatem non accipit ex rerum impulsionebus natam sed ex sui sensus contagiique natura.

9. Verum omnis haec ratio longe est ab diis sita nec exigui limitis interiectione discreta. Nam si verum est, ut ab sapientibus creditur, incorporales hos esse nec validitatis alicuius eminentia sublevari, inanis apud hos odor est nec sensibiliter commovere aura eos potis est nidoris alicuius, non si mille tu pondera | **f. 149b** | masculi thuris⁵⁸² incendas caelumque hoc totum redundantium vaporum nebulositate cludatur.

10. Quod enim non habet robur et substantiam corporalem, contrectari ab substantia non potest corporali: odor autem corpus est, tactis sicut naribus indicatur: ab deo ergo sentiri ratione non potest ulla, qui caret re corporis atque omni sensu et contagione privatus est.

29.1 Merum thuris est socium, quod explanari consimiliter poscimus cur ei superfundatur incenso. Nisi enim ratio cur fiat ostenditur nec habebit expositam sui causam, non iam istud errori obiciendum est ludicro sed ut dicatur expressius insaniae dementiae caecitati.

2. Ut enim iam saepius dictum est, debet omne quod geritur causam sui habere perspicuam nec caliginis alicuius obscuritate contactam. Si ergo fiditis facto, aperite, monstrate, liquor iste cur detur, id est vinum superfundatur

na něj působily vnější podněty, tak je jimi ovlivňován, nezískává svou vztažnost k těm věcem skrze kontakt s nimi, ale skrze své přirozené vnímání kontaktu s nimi.

9. Všechny tyto pohledy jsou však bohům velice vzdáleny a jsou od nich oddělené výraznou hranicí. Neboť jestliže je pravda, jak věří moudří, že bohové jsou netělesní a že nevládnou žádnou mimořádnou schopností, pak je pro ně ta vůně zbytečná, neboť se k nim nemůže prostřednictvím smyslů dostat žádná vůně, ani kdybys zapálil tisíc liber nejlepšího kadidla a celé nebe by se zahalilo do mlžného oparu hojného kouře.

10. Neboť to, co nemá tělesnou podstatu a sílu, nemůže být tělesnou podstatou nijak ovlivněno: vůně však má tělesnou podstatu, neboť je rozpoznána poté, co se dostane do nosu: bohem tedy nemůže být žádným způsobem pociťována, protože bůh nemá žádné tělo a nemá tedy ani schopnost smyslového vnímání.

29.1 Víno je s kadidlem spojeno, a proto podobně žádáme, aby bylo vyloženo, proč se vylévá při pálení kadidla. Neboť jestliže se neukáže, proč se tak děje, a nebude uvedena žádná příčina, bude nutno tento mylný obřad nazvat ne již fraškou, ale, jak by se řeklo příhodněji, bláznovstvím, hloupostí a zaslepeností.

2. Jak již bylo vícekrát řečeno, všechno, co se koná, musí mít svou jasnou příčinu a nemůže to být zahaleno žádnou rouškou tajemství. Jestliže tedy takovému konání věříte, odhalte, ukažte, proč se ta tekutina obětuje, tedy, proč

⁵⁸² *Masculum thus* bylo považováno za nejlepší druh kadidla.

altaribus.

3. Numquid enim numinum corpora sitim sentiunt aridam et eorum necesse est siccitates umore aliquo temperari? Numquid nobis ut mortalibus moris est cenis intermiscere potiones, pari etiam more post solidos victus liborum et pultium hostiarumque caesarum, quo putrefiat facilius ac percoquatur cibus, frequentissimo inrigant accipiuntque se vino?

4. Date quaeso immortalibus diis bibant scyphos, brias, pateras simpuviaque depromite, et quoniam tauris pinguibusque se dapibus atque opimis inferciunt escis, ne quod in stomachi tramite male transvortatum substiterit viscus, succurrite, properate; Iovi optimo maximo merum ne praefocetur date, cupit eructare nec potis est, ac ni illa labatur et dissolvatur obstructio, | **f. 149bis** | periculum maximum est ne oblisus interrumpatur spiritus et viduatum remaneat sine suis administratoribus caelum.

30.1 Sed frustra, inquit, inequitas nobis: non enim nos superis ob eas profundimus merum causas, tamquam illos existimemus aut sitire aut bibere aut suavitatis eius adfectione laetari. Honoris eis ergo datur; quo fiat illorum elatior, amplior augustiorque sublimitas, altaria super ipsa libamus et venerabiles muscos carbonibus excitamus extinctis.

2. Et quae gravior infligi contumelia dis potest, quam si eos credas accepto mero propitios fieri, aut honorem existimes habitum his magnum, si modo vini exigui roes super vividam ieceris atque instillaveris prunam?

se vylévá víno na oltářích.

3. Zakoušejí snad těla božstev silnou žízeň a mají snad potřebu tišit svou žízeň nějakou tekutinou? Cožpak stejně, jako my, smrtelníci, při jídle obvykle užíváme nápoje, i oni po tuhých pokrmech sestávajících z koláčů, kaší a zabitých obětních zvířat, aby se jim pokrm lépe polykal a trávil, ho velmi často zapíjejí a občerstvují se vínem?

4. Dejte, prosím, nesmrtelným bohům, aby se napili, poháry, číše a misky a podejte i obětní misky, a protože se cpou býky a tučnými a mastnými jídly, aby jim snad nezůstalo špatně rozkousané maso ležet v žaludku, přiběhněte na pomoc, přispěchejte; aby se nejlepší a největší Jupiter nedusil, dejte mu víno, chce si odříhnout, ale nemůže, pokud se tedy nerozpustí a neodstraní to, co mu překáží, hrozí veliké nebezpečí, aby se mu kvůli dávení nezastavil dech a aby nebe nezůstalo osiřelé bez svých správců.

30.1 Zbytečně, říkají, se nám vysmíváš: my totiž nenaléváme bohům víno proto, že bychom se domnívali, že mají žízeň nebo že pijí, nebo že se těší z jeho příjemné chuti. Ale předkládá se jim kvůli jejich uctění; aby se jejich vyvýšenost stala ještě vznešenější, velkolepější a vyvýšenější, lijeme víno na oltáře a z uhašených uhlíků získáváme posvátnou vůni.

2. A jaká těžší urážka může být způsobena bohům, než jestliže bys věřil, že se poté, co požijí víno, stanou blahosklonnými, nebo jestliže by ses domníval, že považují za nějakou velkou poctu, když vyliješ či nakapeš pár kapek

3. Non nobis est sermo cum hominibus rationis expertibus neque quibus non sit communis intellegentiae veritas: inest et vobis sapientia, inest sensus, verumque nos dicere apud vos ipsi interiore iudicio scitis. Sed quid facere possumus considerare nolentibus penitus res ipsas secumque ipsos loqui?

4. Facitis enim quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: primum quia apud vos valet nullam habens consuetudo rationem quam rerum inspecta natura veritatis examinatione ponderata.

5. Quid est enim deo cum vino, aut in huius materia vis qualis aut quanta est, quod cum effusum fuerit, sublimitas eius augeat et honorata existimetur auctoritas?

6. Quid, inquam, deo cum vino est, Veneriis re proxima, nervos omnium debilitante virtutum, | **f. 149bis b** | verecundiae, pudoris et castitatis inimica, quod in insanias et furores mentes saepius praecipitavit excitas ipsosque illos deos maledictis compulit exauctorare dementibus?

7. Itane istud non nefas et plenum sacrilegii crimen est, honoris hoc dare, quod si tu id avidius sumpseris, quid facias nescias, quid loquaris ignores, ad extremum temulenti, luxuriosi et perditii conviciium infamiamque merearis?

31.1 Operae pretium est etiam verba ipsa depromere, quibus cum vinum datur uti ac supplicare consuetudo est: Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum

vina na praskající uhlíky?

3. Nehovoříme s lidmi nerozumnými ani s takovými, kteří nemají ponětí o obecně přijímané pravdě: i ve vás je moudrost, máte rozum a sami v duchu víte, že říkáme pravdu. Ale co můžeme dělat s lidmi, kteří nechtějí zkoumat věci do hloubky a mluví jen se sebou samými?

4. Číníte totiž to, co vidíte, že se dělá, a ne to, co pokládáte za nutné dělat: především proto, že je pro vás důležitější nesmyslný zvyk než poznaná přirozenost věcí, podložená pravdivým důkazem.

5. Vždyť co má bůh společného s vínem a jaká nebo jak velká je v jeho látce moc, že když se vylévá, jeho velikosti přibývá a jeho důstojnost se pokládá za vyvýšenou?

6. Co, pravím, má bůh společného s vínem, které má tak blízko k rozkoším, oslabuje síly všech ctností, je nepřítelem mravnosti, cudnosti a čistoty; které velmi často svedlo rozrušené myslí k bláznovstvím a šílenstvím a pobízelo k urážení oněch samotných bohů nesmyslnými zlořečením?

7. Není to snad špatné a není snad zločinem plným rouhání prokazovat bohům poctu tím, co kdybys dychtivě vypil, nevěděl bys, co děláš, a nevěděl bys, co říkáš, a nakonec bys sis vysloužil pověst a hanbu pijana, zhýralce a zpuštělíka?

31.1 Stojí za to uvést i sama slova, jichž se obvykle užívá při modlitbách, když se obětuje víno: Buď poctěn tímto obětovaným vínem. Slovo „obětované“, praví Trebatius,⁵⁸⁷ je

⁵⁸⁷ Autor spisu *De religionibus*, přítel Ciceronův.

ea causa est additum eaque ratione profertur, ne vinum omne omnino quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat et ex usibus eripiatur humanis. Addito ergo hoc verbo solum erit quod inferetur sacrum nec religione obligabitur ceterum.

2. Qualis ergo hic honor est, in quo imponitur quasi lex deo, ne plus quaerat quam datum est? Aut cuius ipse est aviditatis deus, qui nisi verbi fuerit praescriptione summotus, cupiditatem suam protendat ulterius et apothecis suis supplicem privet?

3. Mactus hoc vino inferio esto: iniuria est ista, non honor. Quid enim, si divus amplius hoc volet neque erit contentus inlato? Nonne insigniter dicendus est laedi qui honorem accipere cum condicione cogetur? Nam si exceptione non addita sacrum necesse est fieri omne omnino quod in cellis est vinum, manifestum est et deo contumeliam fieri, cui modus constituatur invito, | f. 150 | et vos ipsos in re sacra caerimoniarum officia violare, qui non tantum tribuitis vini quantum deum videtis sibi velle praestari.

4. Mactus hoc vino inferio esto. Quid est aliud quam dicere: tantum esto mactus quantum volo, tantum amplificatus quantum iubeo, tantum honoris adsumito quantum te habere decerno et verborum circumscriptione definio?

5. O deorum sublimitas praepotens, quam venerari, quam colere officiis omnibus caerimonialibus debeas, cui legem venerator inponit, quam cum pactionibus adorat et formulis, quae per unius formidinem verbi ab

přidáno a říká se proto, aby se všechno víno, jež je skladováno kdekoli ve sklepích a spížích, ze kterých pochází i to, jež je proléváno, nestalo posvěceným a nebylo tak vyloučeno z lidského užívání. Po přidání toho slova se stane svatým jen to víno, které je obětováno, a to ostatní s obřadem spojeno nebude.

2. Jaká je to tedy pocta, když je bůh jakoby omezován nařízením, aby si nežádal více, než kolik je mu dáno? A jaká žádostivost je vlastní takovému bohu, který, kdyby nebyl omezen slovním příkazem, uplatnil by širěji svou touhu a připravil by prosebníka o jeho spíže?

3. Buď poctěn tímto obětovaným vínem: to je urážka, nikoli pocta. Co totiž, jestliže bůh bude chtít víc a nebude spokojený s tím předloženým? Není snad nutno říci, že je politováníhodný ten, kdo je nucen přijmout poctu pod podmínkou? Neboť jestliže bez připojení onoho upřesnění se všechno víno, jež je ve spížích, nutně stává posvěceným, je zjevné, že se děje urážka bohu, kterému je mu proti jeho vůli stanovena míra, a že vy sami při posvátných obřadech porušujete náboženské povinnosti, protože neposkytujete bohu tolik vína, kolik vidíte, že si přeje dostat.

4. Buď poctěn tímto obětovaným vínem. Co je to jiného než říkat: buď natolik vyvýšen, nakolik chci, tolik oslaven, kolik příkazuji, přijmi tolik pocty, kolik ti určuji mít a kolik vymezuji slovy?

5. Ó převeliká božská vznešenost, která má být veleběna a uctívána všemi obřady a slavnostmi, ale kterou uctívač omezuje ustanoveními a k níž se modlí s podmínkami a formulami a která, bojíc se i jen jediného slova, je zdržována

inmodicis vini cupiditatibus arceatur.

32.1 Sed sit ut vultis honor in vino, sit in thure, immolatione et caedibus hostiarum irae numinum offensionesque placentur. Etiamne di sertis, coronis adficiuntur et floribus? Etiamne aeris tinnitibus et quassationibus cymbalorum? Etiamne tympanis? Etiamne symphoniis? Quid? Efficiunt crepitus scabillorum ut, cum eos audierint numina, honorifice secum existiment actum et ferventes animos irarum oblivione deponant?

2. An numquid ut parvuli pusiones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrentur auditis, eadem ratione et omnipotentia numina tibiaram stridore mulcentur et ad numerum cymbalorum mollita indignatione flaccescunt?

3. Quid sibi volunt excitationes illae quas canitis matutini conlatis ad tibiā vocibus? Obdormiscunt enim superi, remeare ut ad vigiliās debeant.

4. Quid dormitiones illae | **f. 150b** | quibus bene ut valeant auspicabili salutatione mandatis? Somni enim quiete solvuntur occuparique ut hoc possint, lenes audiendae sunt neniae.

5. Lavatio, inquit, deum matris est hodie. Sordescunt enim divi et ad sordes aluendas laventibus aquis opus atque adiuncta antiqua cineris frictione.

6. Iovis epulum cras est. Iuppiter enim cenat magnisque implendus est dapibus, iamdudum inedia gestiens et anniversaria interiectione ieiunus.

7. † [Esculapii] geritur celebraturque vindemia. Colunt enim dii vineas et ad suas

od nemírné náklonnosti k vínu.

32.1 Ale ať je, jak chcete, úcta ve víně, ať je i v obětování kadidla a ať jsou i hněv bohů a jejich urážky tišeny obětováním zvířat. A nepůsobí takto na bohy věnce, koruny a květiny? A ne snad také zvuk rolniček a chvění cimbálu? Ne snad také tympány? A pěvecké sbory? Co? Nepůsobí řinčení hudebních nástrojů tak, že když ho božstva zaslechnou, pokládají ho za projev úcty a zapomenou na svůj hněv a rozčilení?

2. Cožpak podobně, jako se pozornost malých dětí odvádí od zbytečného pláče, když zaslechnou chrastítka, tak i všemocná božstva jsou tišena pískáním fléten a při zvuku cimbálů obměkčena upouštějí od svého hněvu?

3. K čemu jsou ony popěvky, jež prozpěvujete po ránu za doprovodu flétny? Jsou snad bohové ospalí, aby se museli navracet k bdění?

4. A co znamenají ty ukolébavky, jimiž jim přejete, aby se jim dobře spalo? Aby totiž měli klidný spánek a aby mohli usnout, musí naslouchat konejšivým ukolébavkám.

5. Dnes, říkají, je koupel Velké Matky bohů. Bohové se totiž špiní, a aby mohla být nečistota smyta, je zapotřebí vody k omývání a starý popel k vydrhnutí.

6. Zítřka se koná Jovova hostina. Jupiter totiž obědvá a je třeba jej nasytit velkými hody, již dlouho totiž hladoví a postil se po dobu celého roku.

7. Slaví se Asklépiův svátek sklizně. Bohové totiž obdělávají vinice a za pomoci najatých

usiones contractis exprimunt vindemiatoribus vinum.

8. Lectisternium Caeris erit Idibus proximis. Habent enim dii lectos atque ut stratis possint mollioribus incubare, pulvinorum tollitur atque excitatur inpressio.

9. Telluris natalis est. Dii enim ex uteris prodeunt et habent dies laetos quibus eis adscriptum est auram usurpare vitalem.

33.1 Ludi vero, quos facitis, quibus Floralibus et Megalensiis nomen est ceterique omnes alii quos esse sacros voluistis et religionum inter officia deputari quam rationem habent, quam causam, ut institui condique debuerint et ex numinum appellatione signari?

2. Honorantur, inquit, his dii et si quas ab hominibus continent offensionum memorias inlatarum, abiciunt, excludunt redduntque se nobis redintegrata familiaritate fautores. Et quae causa est rursus, ut tranquilli, placidi efficiantur et mites, ineptae si res fiant et ab hominibus otiosis multitudine | f. 151 | spectante ludatur?

3. Ponit animos Iuppiter si Amphitryon fuerit actus pronuntiatumque Plautinus, aut si Europa, si Leda, Ganymedes <si> fuerit saltatus aut Danae, motum conpescit irarum? Tranquillior, lenior Mater Magna efficitur si Attidis conspexerit priscam refricari ab histrionibus fabulam? Obliterabit offensam

vinařů lisují víno pro vlastní potřebu.

8. O nejbližších Ídách bude Cereřino *lectisternium*.⁵⁸⁸ Bohové totiž mají lůžka, a aby mohli ležet pohodlněji, doplňují se ještě o natřesené podušky.

9. Tellus má narozeniny. Bohové totiž vycházejí z lůna a mají své slavnostní dny, v nichž jim bylo určeno získat světlo života.

33.1 A dále hry, jež pořádáte, jež se označují jako Floralia⁵⁸⁹ a Megalenia,⁵⁹⁰ a všechno to ostatní, o čem jste ustanovili, že je to svaté a že je třeba to započítat mezi náboženské povinnosti, jaký to má smysl, jaký to má důvod, že to muselo být založeno a ustanoveno a označeno jmény bohů?

2. Bohové jsou jimi uctíváni, řekne někdo, a jestliže si pamatují urážky, jež jim byly způsobeny lidmi, zapomenou na ně a odhodí je a v obnovené náklonnosti se znovu stanou našimi ochránci. A opět, co je důvodem toho, že se stávají mírnými a přívětivými, pokud se během her odehrávají hloupé věci a lidé, kteří nemají nic jiného na práci, jimi baví přihlížející dav?

3. Uklidní se Jupiter, jestliže bude dáván a přednášen Plautův Amfitryón, nebo bude předváděna Európa, Leda, Ganymédés nebo Danaé, přestane se hněvat? Uklidní se a obměkčí Velká Matka, jestliže uvidí, jak herci hrají onen starý příběh o Attidovi? Zapomene Venuše na svou urážku, jestliže uvidí, jak je

⁵⁸⁸ Hostina pořádaná na počest daného božstva, při níž byla socha božstva zpravidla kladena na lehátko.

⁵⁸⁹ Hry pořádané k uctění bohyně Flory.

⁵⁹⁰ Hry na počest Velké Matky.

Venus si Adonis in habitu gestum agere viderit saltatoriis in motibus pantomimos? Indignatio relanguescit Alcidae, si tragoedia Sophoclis cui Trachiniae nomen est, Euripidis aut Hercules actitatur? Existimatve tractari se honorifice Flora, si suis in ludis flagitiosas conspexerit res agi et migratum ab lupanaribus in theatra?

4. Itane istud non est deorum inminuere dignitatem, dicare et consecrare turpissimas res eis, quas censor animus respuat et quarum actores inhonestos esse ius vestrum et inter capita computari iudicavit infamia?

5. Mimis nimirum dii gaudent, et illa vis praestans neque ullis hominum comprehensa naturis libentissime commodat audiendis his auris, quorum symplegmatis plurimis intermixtos se esse derisionis in materiam norunt: delectantur, ut res est, stupidorum capitibus rasis, salapittarum sonitu atque plausu, factis et dictis turpibus, fascinorum ingentium rubore.

6. Iam vero si viderint in femineas mollitudines enervantes se viros, vociferari hos frustra, sine causa, alios cursitare, amicitiarum fide salva contundere se alios et crudis mutilare de caestibus, certare hos spiritu, buccas vento distendere volisque inmanibus concrepare: manus ad caelum | **f. 151b** | tollunt, rebus admirabilibus moti prosiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt.

7. Haec si dis immortalibus oblivionem

pohyby pantomimů napodobován Adonis? A pomine rozezení Alkidovo,⁵⁹¹ když se bude dávat Sofoklova tragédie s názvem Trachiňanky nebo Euripidův Herkules? Bude se Flora cítit poctěná, jestliže uvidí, jak se v jejích hrách provádějí hanebné věci a jak divadla mění v nevěstince?

4. Není to tupení velikosti bohů, když jsou jim zasvěcovány a přisuzovány největší hanebnosti, jež mravná mysl odmítá a jejichž představitele, vaše právo odsoudilo jako bezectné a započtlo je mezi nestoudníky?⁵⁹²

5. Nepochybně se bohové těší z mimů a ona výjimečná síla, naprosto nepostizitelná lidskou přirozeností, s potěšením a pozorností poslouchá ty, v jejichž náruči, jak známo, se stává předmětem výsměchu: bohové mají potěšení, jak vidno, z oholených hlav šašků, z plácání a potlesku, z hanebných skutků a slov, z hanebného odhalování údů.

6. A pokud vidí změkčilé muže stylizující se do chování žen, jak tito pro nic za nic vykřikují, jiní bezcílně pobíhají, další se při zachování vzájemného přátelství bijí a mrzačí tvrdými ranami a jiní se předhánějí, kdo má silnější dech, nadouvají tváře a hlasitě křičí: tu bohové vztahují ruce k nebi, skáčou, nadšení podivuhodnými věcmi, vykřikují a opět projevují lidem blahovůli.

7. Jestliže toto přináší nesmrtelným bohům

⁵⁹¹ Vlastně Herkules.

⁵⁹² K postavení herců v římské společnosti viz ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 343, pozn. 2.

adferunt simultatum, si ex comoediis, Atellanis, mimis ducunt laetissimas voluptates, quid moramini, quid cessatis, quin et ipsos dicatis deos ludere lascivire saltare, obscenas conpingere cantiones et clunibus fluctuare crispatis?

8. Quid enim differt aut interest, faciantne haec ipsi an ab aliis fieri in amoribus atque in deliciis ducant?

34.1 Unde igitur fluxit vel ex quibus enata est causis opinionum haec pravitas? Ex eo scilicet maxime, quod nequeunt homines quidnam sit deus scire, quidnam sit vis eius, natura substantia qualitas, utrumne habeat formam an nulla sit corporis circumscriptione finitus, agat aliquid an non agat, vigiletne perpetuo an aliquando solvatur in somnos, currat sedeat ambulet an ab huiusmodi motibus et cessatione sit liber, haec omnia ut dixi nequeunt scire neque ratione aliqua pervidere in eas sunt opinionationes lapsi, ut deos ex se fingerent et qualis sibi natura est et illis talem darent actionum, rerum voluntatumque naturam.

2. Quodsi animal cernerent nullius esse se pretii nec inter formiculam plurimum seseque esse discriminis, profecto desinerent arbitrari quicquam se habere commune cum superis et intra suos fines humilitatis suae modestiam continerent.

3. Nunc vero quia cernunt ora oculos capita buccas | f. 152 | auriculas nasos ceterasque se alias membrorum gerere ac viscerum portiones, et deos existimant eadem ratione

zapomenutí na hněv, jestliže jim komedie, mimové a atellany⁵⁹³ pozvedají náladu, na co ještě čekáte, proč se zdráháte a neříkáte, že i sami bohové vystupují ve hrách, vtipkují, tancují, skládají nemravné písně a s vlnícími se boky tančí?

8. Jaký je totiž rozdíl či nakolik je důležité, zda to činí sami, nebo zda mají potěšení z toho, že to dělá někdo jiný?

34.1 Odkud se tedy vzaly či z jakých příčin se objevily tyto zvrácené názory? Nejspíše především proto, že lidé nejsou schopni poznat, co je Bůh, jaká je jeho síla, podstata, přirozenost a existence, zda má nějakou podobu, nebo není ohraničen žádnou tělesností, zda něco činí nebo nečiní, zda stále bdí, nebo někdy usne, zda se pohybuje, sedí a chodí, nebo je prost takovýchto pohybů i klidu, a protože toto všechno, jak jsem řekl, nejsou schopni vědět ani nějak pochopit, uchýlili se k takovým domněnkám, že si začali představovat bohy podobné sobě a takovou přirozenost, jakou mají, pokud jde o jednání, smýšlení a přání, oni sami, přiřkli i bohům.

2. Kdyby však poznali, že jsou bezcennými zvířaty a že je jen malý rozdíl mezi nimi a mravenci, jistě by se přestali domnívat, že mají něco společného s nebešťany, a skromně by se drželi v mezích své nízkosti.

3. Takto však, protože vidí, že mají ústa, oči, hlavy, tváře, uši, nosy a všechny ostatní části těla a útroby, domnívají se, že i bohové mají takové tvary a tělesnou stavbu, které odpovídají

⁵⁹³ Druh groteskní komedie vzniklý v Kampánii.

formatos habitumque illos suum compagine in corporea continere;

4. et quia gaudere laeta re maestosque se fieri tristioribus conspiciunt causis, arbitrantur et numina ex rebus hilarioribus gaudere et ex minus laetis animorum contractione conduci:

5. adfici se ludis, putant et caelitem mentes ludorum delectatione mulceri: et quia illis se volup est lavacrorum refovere caldioribus, et superis ducunt lavationum esse munditias gratas:

6. vindemiamus nos homines, et deos rentur et credunt suas ducere atque agitare vindemias:

7. dies nobis natalicii sunt, et potentias caelites dies autumant habere natales.

8. Quodsi possent adscribere valetudines, aegritudines et corporales diis morbos, non dubitarent eos lienosos, lippulos atque enterocelicos dicere, eo quod ipsi et lienosi et lippi sunt saepe et ingentium griceneorum magnitudine ponderosi.

35 [49].1 Age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est et perductus in haec loca, singularum partium oppositionibus comparemus, utrumne vos melius rebus de superis sentiatis an potius nos multo et honoratius opinemur et rectius quodque rei divinae suam praestet atque attribuat dignitatem.

2. Ac primum vos deos, quos in rerum natura vel arbitramini esse vel creditis quorumque in

jejich vlastním;

4. a protože na sobě pozorují, že se z radostných věcí těší a nad nešťastnými se rmoutí, domnívají se, že i božstva se z radostných událostí veselí a méně radostnými jsou uváděna v sklíčenost:

5. protože na ně hry působí, domnívají se, že i myslí bohů se hrami baví: a protože je jim příjemné osvěžovat se teplými koupelemi, považují očištnou koupel za příjemnou i pro bohy:

6. my lidé sklízíme víno, a tak se věří, že i bohové konají a slaví své sklizně:

7. máme narozeniny, a tak se lidé domnívají, že i nebešťané mají své narozeniny.

8. A kdyby mohli bohům připsat i nevolnosti, nemoci a tělesná strádání, nezdráhali by se říkat, že jsou rozmrzelí, mají kalné oči a mají střevní potíže, protože sami jsou často rozmrzelí, mají kalný pohled a často jsou stíženi kýlou.

35 [49]⁵⁹⁴. 1 Nuže tedy, protože řeč dospěla a byla dovedena až sem, chceme celkovým porovnáním rozdílností jednotlivých částí zjistit, zda o vyšších věcech smýšlíte lépe vy, nebo je náš názor mnohem úctyhodnější a správnější a odpovídá důstojnosti toho, co má božský charakter.

2. Za prvé tedy, vy se domníváte a věříte, že bohové, jejichž zpodobnění a obrazy jste

⁵⁹⁴ Někteří badatelé zařazují následující tři kapitoly vzhledem k jejich obsahu na konec pojednání, čímž vzniká odlišnost v členění.

templis omnibus simulacra constituistis et formas, profitemini esse natos et ex masculorum feminarumque seminibus conventionum progenitos lege.

3. At vero nos contra, si modo dii certi sunt | f. 152b | habentque huius nominis auctoritatem potentiam dignitatem, aut ingentos esse censemus – hoc enim religiosum est credere – aut si habent nativitatis exordium, dei summi est scire, quibus eos rationibus fecerit aut saecula quanta sint, ex quo eis adtribuit perpetuitatem sui numinis inchoare.

4. Vos habere sexus deos aliosque ex his mares, feminini generis alios esse censetis: nos potentias caelites discretas esse sexibus abnegamus, quoniam discrimen huiusmodi terrenis animantibus datum est, quas coire, quas generare auctor voluit rerum substituendis per libidinem prolibus.

5. Vos hominum similitudinem gerere et mortalium vultibus existimatis esse formatos: nos effigies remur submotas esse ab his longe, quoniam forma mortalis est corporis, et si forte est ulla, comprehendere neminem posse indubitabili adseveratione iuramus.

6. A vobis artificia singuli opificum more habere perhibentur: ridemus, cum audimus nos ista, quoniam diis artes necessarias ducimus arbitramurque non esse et eas constat et liquidum est paupertatis ad subsidium comparatas.

36 [50].1 Discordias alios ex his vos, alios dicitis qui pestilentias inrogent, alios qui

vystavili ve všech chrámech, jsou skutečné bytosti, prohlašujete, že se narodili a byli počati z mužských a ženských semen jejich spojením.

3. Avšak my naopak soudíme, že, bohové, jestliže nepochybně existují a mají vážnost, moc a důstojnost tohoto jména, buď nejsou zrození, neboť je zbožné takto věřit, nebo, jestliže mají počátek v narození, pak pouze nejvyššímu Bohu přísluší vědomost o tom, jakým způsobem je stvořil a jak dlouhý čas uplynul od doby, kdy jim umožnil, aby si své božství podrželi navěky.

4. Vy soudíte, že bohové mají pohlaví a že někteří z nich jsou pohlaví mužského a jiní pohlaví ženského: my popíráme, že mocní nebešťané jsou rozlišeni podle pohlaví, protože rozlišování tohoto druhu je dáno pozemským tvorům, kteří se podle vůle stvořitele všech věcí spojují a rodí v důsledku touhy po pokračování rodu.

5. Vy máte za to, že jsou vzezřením podobní lidem: my si myslíme, že tělesné tvary jsou jim cizí, protože tvary jsou vlastní tělesným bytostem, a jestliže nějakou podobu snad mají, pak beze vší pochybnosti tvrdíme, že ji nikdo nemůže postihnout.

6. Vy tvrdíte, že se po způsobu řemeslníků jednotliví bohové zabývají řemesly: smějeme se, když to slyšíme, protože máme za to a domníváme se, že bohové nemají řemesel zapotřebí, a je jisté a jasné, že řemesla byla vynalezena k ochraně před chudobou.

36. [50]. 1 Vy říkáte, že někteří z nich vyvolávají nesváry a jiní nemoci, jiní pak lásku

amores, qui furias, alios vero qui praesint bellis et sanguinis effusione laentur: at vero nos contra ab ingeniis numinum <istius modi res> iudicamus esse disiunctas, aut si sunt qui haec mala miserrimis inferant subiciantque mortalibus, ab deorum contendimus procul esse natura nec sub huius nominis praedicatione ponendos.

2. Irasci et perturbari vos numina ceterisque animorum adfectibus | **f. 153** | mancipata esse atque obnoxia iudicatis: nos huiusmodi motus alienos existimamus ab his esse; sunt enim ferocium generum et mortalitatis obeuntium functiones.

3. Vos pecorum sanguine, vos caedibus et mactationibus hostiarum gaudere, laetari et in gratiam cum hominibus remini offensionibus redire sopitis: nos amorem sanguinis nullum esse in caelitibus ducimus nec esse tam duros, ut miserorum animantium caede saturatas abiciant iras.

4. Vos mero, vos thure honorem arbitramini diis addi et eorum augescere dignitates: nos monstrum et prodigium iudicamus, quod quisquam hominum credit aut augustiorem fieri deum fumo aut ex roribus exiguis vini ipsum sibi ab hominibus ducere satis sancte atque honorifice supplicatum.

5. Vos aeris tinnitibus et tiliarum sonis, vos equorum curriculis et theatralibus ludis persuasum habetis deos et delectari et adfici irasque aliquando conceptas eorum satisfactione molliri:

6. nos inconueniens ducimus, quinimmo incredibile iudicamus, eos qui gradibus mille genus omne virtutum perfectionis transierint summitate in voluptatibus habere atque in

a jiní zuřivost a zase jiní rozpoutávají války a radují se z prolévání krve: avšak my naopak soudíme, že záležitosti tohoto druhu jsou s božským smýšlením neslučitelné, a jestliže existují takoví, kteří přinášejí takové zlé věci a uvrhují je na nebohé smrtelníky, tvrdíme, že jsou přirozenosti bohů velice vzdáleni a není nutno je označovat tímto jménem.

2. Vy soudíte, že bohové se rozrušují a hněvají a že propadají také ostatním duševním hnutím a škodlivým vášním: my se domníváme, že taková pohnutí jsou jim cizí; jsou to totiž vlastnosti divokých a smrtelnosti podřízených tvorů.

3. Vy se domníváte, že se těší a radují z krve dobytčat, z porážek a obětních darů, a zapomenuvše na urážky, se opět k člověku příznivě přiklánějí: my máme za to, že nebešťané nemají žádné zalíbení v krvi a že nejsou tak krutí, aby jejich hněv musel být mírněn porážkou ubohých zvířat.

4. Vy se domníváte, že skrze víno a kadidlo vyvyšujete bohy a jejich důstojnost tak roste: toto máme my za pověru a za něco nepřirozeného, neboť kdo z lidí věří, že se bůh stává vznešenějším díky kouři, nebo že se cítí dostatečně důstojně uctěn a vzýván několika kapkami vína.

5. Vy jste přesvědčeni, že bohové se zajímají o dunění a zvonění, o zvuky fléten a že se baví koňskými závody a divadelními hrami a že díky tomuto potěšení se kdykoli tiší hněv, jímž vzplanuli:

6. my to pokládáme za nevhodné, ba co více, soudíme, že je nevěrohodné, že ti kteří co do vyvýšenosti a dokonalosti o tisíc stupňů převyšují všechny ostatní mocnosti, by našli

deliciis [esse] res eas quas homo sapiens rideat et quae non aliis videantur continere aliquid gratiae quam infantibus parvulis et trivialiter et populariter institutis.

37 [51].1. Haec cum ita se habeant cumque sit opinionum tanta nostrarum vestrarumque diversitas, ubi aut nos impii aut vos pii, cum ex partium sensibus pietatis debeat atque impietatis | **f. 153b** | ratio ponderari? Non enim simulacrum qui sibi aliquod conficit quod pro deo veneretur aut qui pecus trucidat innoxium sacrisque incendit altaribus, is habendus est rebus deditus esse divinis.

2. Opinio religionem facit et recta de diis mens, ut nihil eos existimes contra decus propriae sublimitatis appetere. Cum enim cuncta quae his dantur sub oculis hic nostris videamus absumi, quid ad eos aliud ab nobis dicendum est pervenire nisi opiniones diis dignas et eorum convenientissimas nomini?

3. Haec sunt dona certissima, sacrificia haec vera; nam pulcrae, thura cum carnibus rapacium alimenta sunt ignium et parentalibus coniunctissima mortuorum.

38 [35].1 Sed si dii immortales nequeunt, inquit, irasci neque ullis animorum adfectibus eorum quatitur concutiturque natura, quid historiae sibi volunt, quid annales, quorum in conscriptionibus legimus nonnullis offensionibus deos motos pestilentias, sterilitates ac frugum inopias aliaque intulisse

zalíbení a potěšení v takových věcech, jimž se rozumný člověk směje a jež se zdají být příjemnými jen pro děti, nevzdělance a prostý lid.

37 [51].1 A protože tomu tak je a protože existuje tato rozdílnost mezi vašimi a našimi názory, proč jsme my bezbožní a vy zbožní, když zbožnost a bezbožnost je nutno posuzovat na základě vnímání a zakoušení jednotlivců? Neboť ne ten, kdo si zhotovuje nějaké zpodobnění, aby ho uctíval jako boha, ne ten, kdo zabíjí nevinné dobytče a pálí je jako oběť na posvátných oltářích, má být považován za člověka oddaného náboženství.

2. Náboženství se zakládá na rozumném mínění a správném uvažování o bozích tak, že se domníváš, že nežádají nic, co by bylo v rozporu s jejich vlastní důstojností. Vždyť protože vidíme, že všechno to, co je bohům dáváno, se zde před našima očima rozpadá, co jiného je, podle našeho názoru, může dostihnout než myšlenky, jež jsou bohů hodny a zcela odpovídají jejich jménu?

3. To jsou dary nejjistější a pravé oběti; neboť kaše, kadidlo a maso jsou potravou pro nenasytné ohně a jsou úzce spojeny s oběťmi o pohřebních slavnostech.

38.1 Ale jestliže se nesmrtelní bohové, jak se říká, nemohou hněvat ani se jejich přirozenost nedá pohnout a rozrušit žádným hnutím myslí, co mají potom znamenat ty příběhy a letopisy, v jejichž textech čteme, jak bohové v důsledku četných urážek seslali na města a národy nemoci, neplodnost, neúrodu a jiná soužení, a

civitatibus nationibusque discrimina eosque rursus sacrorum satisfactione placatos indignationum posuisse fervores et in habitum laetiozem statum caeli tempestatumque mutasse?

2. Quid terrarum fremitus, quid motus, quos esse accepimus factos, quod essent acti per indiligentiam ludi nec ad suam formam condicionemque curati, instauratis his tamen et curiosa observatione repetitis superiorum conquiescisse terrores et ad hominum curam familiaritatemque revocatos?

3. Quotiens, vatum iussis haruspicumque responsis postquam divina res facta est et ex gentibus | f. 154 | transmarinis acciti dii quidam delubraque his facta et in altioribus columnis signa quaedam et simulacra sunt constituta, et imminentium aversi sunt periculorum metus et gravissimi hostes pulsati et amplificata res publica est et victoriarum frequentibus gaudiis et provinciarum possessione conplurium?

4. Quod utique non fieret, si sacrificia, si ludos ceterosque aspernarentur dii cultus neque se honorari eorum procurationibus ducerent. Si ergo his datis calor omnis numinum indignatioque frigescent vertunturque in prospera ea quae videbantur adferre terrores: manifestum est haec omnia non sine caelitem fieri voluntate, et quod ea tribuantur a nobis, inaniter et cum tota inperitia reprehendi.

39 [36].1 Ventum est ergo, dum loquimur, ad ipsum articulum causae, ventum rei ad cardinem, ventum veram atque ad

naopak, jak obměkčení zadostiučiněním z obětí odložili svůj hněv a změnili vzduch i počasí k lepšímu?

2. Co mají znamenat zemětřesení a chvění půdy, jež nastala, jak jsme se dověděli, proto, že hry byly uspořádány nedbale, bez dodržení jejich náležitě podoby a provedení, ale že poté, co byly obnoveny a s veškerou pečlivostí zopakovány, skončily hrůzy způsobené bohy a oni se vrátili ke své péči o lidi a náklonnosti k nim?

3. Jak často se podle nařízení věštců a odpovědí haruspiků přinášely oběti, od zámořských národů byli zvaní bohové, jimž byly budovány svatyně a stavěny sochy na vysokých sloupech a zhotovována zpodobnění a pak mizela hrozící nebezpečí, mocní nepřátelé byli zahánáni a blaho státu narůstalo a rozhojňovalo se díky četným radostným vítězstvím a získání mnoha provincií?

4. Což by se jistě nedělo, kdyby bohové opovrhovali oběťmi, hrami a ostatními kultickými úkony a kdyby se jejich konáním necítili poctěni. Jestliže však díky jejich konání ochládá veškeré rozčilení a hněv bohů a v příznivé se mění to, co se zdálo, že budí obavy: pak je zjevné, že to všechno se děje ne bez vůle nebešťanů a že se zcela zbytečně a s naprostou neznalostí odsuzuje to, co je námi vykonáváno.

39 [36]. 1 A tak, zatímco jsme mluvili, dospěli jsme k samé podstatě problému, dospěli jsme k stěžejnímu bodu, dospěli jsme k velice závažné

iunctissimam quaestionem, in quam convenit ut debeamus inspicere formidine superstitionis amota et gratificatione deposita, utrumne hi dii sint quos saevire adseveratis offensos reddique sacrificiis mites an sint longe aliud et ab huius vi debeant et nominis et potentiae segregari.

2. Non enim imus infitias, in annalium scriptis contineri haec omnia quae sunt a vobis in oppositione prolata: nam et ipsi pro modulo ingeniique pro captu et legimus et esse positum scimus, ludis quondam ipsis circensibus, qui Iovi maximo fierent, patremfamilias quendam, antequam inciperent res agi, servum pessime meritum per circi aream mediam transduxisse caesum virgis | **f. 154b** | et ex more multasse post patibuli poena.

3. Ludis dein [dein] terminatis profligatisque curriculis non multi post temporis spatium civitatem occepisse pestilentia vastari, cumque dies adderet malum malo gravius, catervatim et populus interiret, rusticulo cuidam sorte humilitatis obscuro Iovem per insomnium dixisse, uti ad consules vaderet, praesulem sibi displicuisse monstraret, posse melius fieri civitati, si ludis sua religio redderetur et ex integro rursus curiosa observatione procederent.

4. Quod cum ille facere minime curasset, vel quod esse vanum suspicaretur insomnium nullamque habiturum apud audituros fidem vel quod ingenitae humilitatis memor potestatis tantae fugeret et formidaret

otázce, kterou musíme prozkoumat náležitým způsobem, bez nebezpečných pověr a beze snahy zavděčit se: zda jsou bohy ti, o nichž tvrdíte, že se hněvají, jestliže jsou uraženi, a že skrze oběti se nechají uklidnit, nebo zda jsou něčím úplně jiným a musí být od síly tohoto jména a moci odlišeni.

2. Nepopíráme, že všechno to, co vámi bylo uvedeno jako námitky, je obsaženo v letopisech, které jsme i my sami podle svých schopností a porozumění četli, a víme, co v nich je, že kdysi, když se konaly hry v cirku uspořádané pro nejvyššího Jova, dříve, než začaly, jakýsi pán domu nechal arénou provést a zbičovat provinivšího se otroka a pak ho, jak bylo zvykem, nechal potrestat ukřižováním.

3. A nedlouho poté, co hry skončily a proběhly závody, začalo být město pustošeno morem, a protože den ode dne byla situace horší a horší a obyvatelstvo vymíralo ve velkých počtech, sdělil Jupiter ve snu jakémusi neurozenému venkovanovi, aby šel k městským představeným a vyřídil jim, že se mu nelíbil první tanečník a že se městu může vést lépe, kdyby byla obnovena posvátnost her a kdyby byly provedeny znovu s veškerou pečlivostí.⁵⁹⁵

4. A protože se venkovan nepostaral, aby to učinil, buď proto, že se domníval, že to byl pouhý sen a že mu nikdo z těch, kdo mu mají naslouchat, nebude věřit, nebo proto, že byl pamětliv své přirozené nízkosti, vyhýbal se

⁵⁹⁵ Tento Arnobiův příběh má s největší pravděpodobností původ u Tita Livia, jak uvádí též Ťuleněv, ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*, s. 349.

accessum, cunctatori redditum inimicum Iovem filiorum obitus inrogavisse pro poena.

5. Mox cum et ipsi proprium minaretur interitum, ni praesulis pergeret nuntius inprobat, obeundi formidine territatum, cum iam et ipse contactus pestilentiae flagraret incendio, de sententia propinquorum perlatum ad curiam patrum insomnique exposita visione flammam evolavisse contagii: ludorum deinde instauratione decreta et spectaculis adhibitam gravem curam et priorem populo redditam sanitatem.

40 [37].1 Sed neque illud aequae nos negabimus scire, temporibus quondam civitatis et reipublicae duris, vel quae lues infesta faciebat continua populum contage conficiens, vel quae hostes validi et ad periculum libertatis auferendae proeliorum prosperitate iam proximi, iussis et monitis | f. 155 | vatum transmarinis ex gentibus quosdam deos accitos magnificisque honoratos templis et luis sedasse flagrantiam et viribus hostium fractis frequentissime triumphatum et auctos imperii fines innumerasque provincias sub leges vestri cecidisse dominatus.

2. Sed neque hoc nostram conscientiam fugit lectum et positum, ictum cum esset Capitolium fulmine multaue in hoc alia, Iovis etiam simulacrum, sublimes quod in culmine stabat, suis esse ab sedibus provolutum. Responsum deinde ab haruspibus editum, res scaevas tristissimasque portendi ab incendiis, caedibus, ab legum interitu et ab

takové moci a bál se tam jít, rozhněval se Jupiter na toho váhavce a potrestal ho smrtí jeho synů.

5. Brzy poté, co i jemu začal Jupiter hrozit záhubou, kdyby nepředal zprávu o prvním tanečnickovi, který vzbudil jeho nevělu, vyděšen hrozbou smrti a již sám stížen ohněm moru, na radu svých příbuzných byl přenesen k městské kurii a vypověděl o svém snu, a když své vidění vyjevil, odstoupily od něj plameny nákazy: a hned poté, co bylo rozhodnuto o obnovení her a hrám byla poskytnuta zvláštní péče, vrátilo se lidu i zdraví, jaké měl dříve.

40[37]. 1 Rovněž nebudeme popírat, že víme, jak za časů těžkých pro město i stát, kdy buď lid v důsledku nákazy setrvale ničil zhoubný mor, nebo mu kvůli silným nepřátelům a jejich vítězným bitvám hrozilo nebezpečí pozbytí svobody, podle příkazů a pokynů věstců byli od zámořských národů přineseni jacísi bohové, byli uctěni nádhernými chrámy a pak byl uhašen plamen moru a byly zlomeny síly nepřátel, nastala četná vítězství, byly rozšířeny hranice říše a nesčetné provincie byly podrobeny vaší vládě a zákonům.

2. A ani to neuniklo naší pozornosti, co se lze dočíst a dovědět, jak byl Kapitol a mnoho věcí na něm zasažen bleskem a také Jovova socha, která stála na vrcholu, byla shozena ze svého místa. Haruspikové na to odpověděli, že toto přinese velmi těžké a nepříjemné následky v podobě požárů, porážek, přestoupení zákonů a nedodržení práva, nejvíce pak od domácích

iuris occasu, maxime tamen ab domesticis hostibus atque ab impia coniuratorum manu.

3. Sed flecti haec posse, immo aliter publicari scelerata non posse consilia, nisi Ippiter rursus altiore in culmine figeretur orientalem conversus ad cardinem radiisque oppositus solis. Adfuisse dicto fidem: nam subrecto culmine conversoque ad solem signo patuisse res abditas et reserata in maleficia vindicatum.

41 [38].1 Habent quidem miraculi speciem – quinimmo habere creduntur – cuncta ista quae dicta sunt, si ita ut sunt prompta humanum veniant ad auditum, nec diffitemur inesse his quiddam, quod in prima positum quemadmodum dicitur fronte perstringere aures possit et veritatis similitudine circumvenire. Ceterum si penitus intueri res factas, personas et personarum volueris voluntates, nihil esse repperies diis dignum et, quod saepe iam dictum est, quod ad huius nominis speciem dignitatemque referatur.

2. Quis est enim primum qui deum illum fuisse credat, qui currentibus frustra delectaretur | f. 155b | eculeis avocarique se genere hoc ludicri iucundissimum duceret? Immo illum fuisse quis est qui adsentiatur Iovem, quem deum principem dicitis et rerum quaecumque sunt conditorem, qui spectatum proficisceretur e caelo cantherios de velocitate certantes, replicantes gyros septem, et quos dissimiles ipse corporum esse in mobilitate voluisset, eos tamen gauderet transire, transiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus

nepřátel a rukou bezbožných zaprodanců.

3. Ale toto může být odvráceno a zločinné plány mohou být odhaleny jedině tak, že Jupiterova socha bude znovu postavena na ještě vyšší sloup, s tváří obrácenou k východu a k slunečním paprskům. To, co bylo řečeno, se splnilo: neboť poté, co byl zbudován ještě vyšší podstavec a socha byla otočena ke slunci, byly tajné plány odhaleny a bylo potrestáno to, co se ukázalo jako zločin.

41 [38].1 Tyto události mají podobu zázraku, či spíše se věří, že ji mají, jestliže se to dostalo k lidským uším tak, jak to bylo vyloženo, a my nepopíráme, že je zde něco takového, co, jak se říká, při první zmínce může zaujmout uši a může budit zdání pravdy. Jestliže bys chtěl tyto události, osoby a jejich záměry prozkoumat hlouběji, pak zjistíš, že to není nic, co by bylo hodno bohů, a ni odpovídající, jak již bylo vícekrát řečeno, důstojnosti a druhu tohoto jména.

2. Především, kdo by věřil, že byl bohem ten, kdo se bavil zbytečně pobíhajícími koňmi a považoval za velmi příjemné rozptylovat se takovou podívanou? Či dokonce, kdo by uznal, že to byl sám Jupiter, o němž říkáte, že je nejvyšším bohem a původcem všech existujících věcí, kdo sestoupil z nebe, aby viděl koně soupeřící o to, kdo bude v sedmi kolech rychlejší, a radoval se, když ti, u kterých sám určil, že si nemají být rovni v tělesné zdatnosti, předbíhali a byli předbíháni, o hlavu vedli nebo byli o hlavu pozadu, převraceli se i s vozy

resupinos verti, trahi alios cruribus et claudicare prae fractis, et ineptias nugis et crudelitibus mixtas summis in voluptatibus habuisset quas homo quivis lautus nec ad studium plenae gravitatis ac ponderis eruditus puerilia duceret atque aspernaretur ut ludicra?

3. Quis est, inquam, qui credat, repetamus ut adsidue hanc vocem, generis eum fuisse divini, qui, quoniam ludis actus per circi est spatium meritorum poenas et supplicia redditurus, ira exacerbatus ardesceret seseque ad vices adtingeret ultionis?

4. Si enim nocens servus atque illa fuerat animadversione puniendus: qui debuit Iuppiter indignatione aliqua commoveri, cum ageretur iniuste nihil, immo cum nocens caput poenis convenientibus plecteretur?

5. Sin autem immunis ab scelere neque ulli obnoxius crimini: vitiosi praesulis ipse fuit in causa, cui cum subvenire potuisset, non fecit, immo ipse quaesivit et pati quod inprobabat et ab aliis poenas suae permissionis exigere.

6. Et cur laesum deinde illo se questus est et pronuntiavit in praesule, quia crucis | f. 156 | ad poenas per circi actus est medium virgis dilaceratus et flagris?

42 [39].1 Et quid ex hoc facto labis potuit et foeditatis efluere, quod aut circum faceret minus purum aut Iovem contaminatum, cum per exigua momenta, per puncta tot in orbe conspiceret milia mortis in generibus variis et cruciatibus interire diversis?

přípevněnými k jejich hřbetům, vlekli se a kvůli zlomeninám kulhali, a považoval by za nejlepší zábavu tyto s krutostmi a hloupostmi spojené blázniviny, jež by každý řádný, nepřilíš vzdělaný a o zbytečnou důležitost neusilující člověk označil za dětinské a odmítl jako pošetilosti?

3. Kdo, pravím, by věřil, abychom to znovu zopakovali, že byl božského rodu ten, kdo kvůli tomu, že byl v době her proveden arénou <otrok>, aby byl po zásluze potrestán, vzplanul hněvem a chtěl se za něj pomstít?

4. Neboť jestliže byl onen otrok vinen, bylo nutno jej potrestat oním trestem: proč se musel Jupiter rozhněvat, když se nestalo nic nespravedlivého, ba naopak, když byl provinilec stížen zaslouženým trestem?

5. Kdyby pak byl prost jakéhokoli provinění a neprovinil by se žádným zločinem: byl by viníkem prohřešku prvního tanečníka sám Jupiter, protože nejenže nepomohl tomu, komu pomoci mohl, ale naopak dopustil, aby proběhlo to, co on sám neschvaloval, a aby jiní vykonali trest za to, co sám dovolil.

6. A proč se potom rozhněval a oznámil, že byl uražen prvním tanečníkem proto, že ten byl proveden arénou, byl zbičován pruty a biči a byl zde ukřižován?

42 [39]. 1 A co urážlivého či hanebného mohlo z této události vyplynout, že by to buď činilo arénu méně čistou, nebo Jova poskvrněného, tak že mohl v každém momentě, v každém okamžiku vidět na světě tolik tisíc lidí umírajících různými druhy smrti a kvůli

2. Ante, inquit, est actus, ludi quam inciperent confici. Si sacrilego pectore religionisque contemptu, est ut ignoscere debeamus Iovi indignanti se spretum nec circensibus propriis sollicitiorem adhibitam curam. Sin autem errore vel casu latens illud non est animadversum et cognitum vitium, nonne fuerat rectum Iovique conveniens, ut humanis ignosceret lapsibus et inprudentiali caecitate veniali concessione donaret?

3. Sed vindicanda res fuit. Et post haec aliquis fuisse illum deum credet, qui puerilis incuriam ludicri civitatis ultus est et persecutus interitu, gravitatis ac ponderis aut ullius habuisse constantiae firmitatem, qui ut sibi ex integro voluptatis in gaudia curretur, venenatam in perniciem aeris haustus vertit et pestilentiae morbo stragem mortalitatis indixit?

4. Si ludorum exhibitor magistratus minus curavit ediscere quisnam esset illo die circi actus per medium, contractaque est ex hoc culpa, quid infelix commeruerat populus ut aliena delicta capitis sui dissolveret poenis pestilentibusque contagiis crudeliter expelleretur e vita?

5. Immo quid feminarum genus, quas ab negotiis publicis | **f. 156b** | condicio fragilitatis excepit, quid adultae ab virgines, quid puerculi fecere pusiones, quid denique adhuc parvi nutricum sub alimonia constituti, ut in eos inmitteretur par et una saevitia priusque acerbiter mortis quam dulcedinem aliquam perciperent luminis?

různým mučením?

2. Dřívě než začaly hry, říká se, byl potrestán. Jestliže to bylo kvůli rouhání a pro pohrdání náboženstvím, pak bychom museli Jovovi prominout, že se hněval, protože se k němu chovali s pohrdáním a neposkytli potřebnou péči hrám v cirku, jež mu byly zasvěceny. Jestliže však kvůli chybě nebo náhodou toto zůstalo skryto a provinění nebylo rozpoznáno a zjištěno, nebylo snad správné a Jova důstojné, aby lidským pochybením nevěnoval pozornost, ukázal shovívavost a odpustil slepé nerozvážnosti?

3. Ale tu věc bylo třeba potrestat. A bude po tomhle někdo věřit, že byl bohem ten, kdo se pomstil a potrestal město záhubou za nedbalost při dětinských hrách, a že měl nějakou vážnost a důstojnost nebo stálost ten, kdo pro své pobavení žádal, aby mu byly uspořádány nové hry, otrávil vzduch a rozhodl se zahubit lidi smrtelnou nemocí?

4. Jestliže se magistrát, pořadatel her, málo zajímal o to, kdo byl onoho dne proveden cirkem, a tím se stal viníkem, čím si zasloužil nešťastný lid, že byl za cizí provinění trestán smrtí a nemocemi a morem krutě zbavován života?

5. A co spáchaly ženy, které jejich přirozená slabost vylučuje z veřejných záležitostí, čím se provinily dospívající dívky a co učinili maličcí chlapečci a konečně co kojenci, kteří jsou ještě krmeni kojnými, že i na ně se ve stejné míře vylil hněv boha a hořkost smrti zakusili dřívě než jakoukoli radost života?

43 [40].1 <Si> sibi Iuppiter ludos scrupulosius fieri restituique quaerebat, si fideliter reddere suam populo sanitatem nec malum quod fecerat prorogari ulterius et augeri, nonne rectius fuerat, consulem ut ad ipsum veniret, sacerdotum ad aliquem publicorum, pontificem maximum aut ad flaminem suum Dialem eique per somnium et praesulis vitium et funesti causam temporis indicaret?

2. Quae fuerat ratio, ut ruri hominem suetum, obscuritate incognitum nominis, urbanarum inscium rerum, quid sit praesul fortasse nescientem, voluntatis suae deligeret nuntium et expetitae satisfactionis auctorem?

3. Quem si utique sciebat, divinus modo si fuerat, tergiversatorem in obsequio futurum, nonne fuerat pronius et deo conveniens, mentem hominis vertere et parendi subicere voluntatem quam vias adgredi saeviores et latrocinii ritu sine ulla passim ratione saevire?

4. Si enim rusticus senior inexpeditus in rebus obeundis cunctabatur in re iussa causis superioribus retardatus, quid infelices eius commeruerant liberi, ut in eos ira et indignatio verteretur offensasque alterius luminis sui spoliatione pensarent?

5. Et quisquam est hominum qui fuisse illum deum credat tam iniustum, tam impium nec mortalium saltem constituta servantem, | f. 157 | apud quos nefas haberetur magnum, alterum pro altero plecti et aliena delicta aliorum cervicibus vindicare?

43. [40].1 Jestliže si Jupiter přál, aby mu hry byly znovu uspořádány pečlivěji, a jestliže skutečně chtěl lidu vrátit jeho dřívější zdraví a nechtěl, aby se zlo, jež způsobil, dále šířilo a rozhojňovalo, nebylo by snad lepší, aby šel k samotnému konzulovi nebo za někým ze státních kněží, za nejvyšším pontifikem nebo za svým božským flaminem a jemu prostřednictvím snu vyjevil prohřešek prvního tanečníka a příčinu nastalého trápení?

2. Jaký to mělo smysl, že zvěstovatelem své vůle a toho, jaké si žádá zadostiučinění, učinil venkovského člověka, vzhledem k nízkému původu neznámého jména, neznalého městských poměrů, a nevědoucího snad ani kdo je to první tanečník?

3. A jestliže by snad věděl, což by měl, pokud je skutečně bohem, že ten člověk bude s uposlechnutím otálet, nebylo by spíše lepší a pro boha vhodné, aby změnil smýšlení člověka a vnukl mu vůli uposlechnout, než přistoupit ke krutějším postupům a mstít se jako ničemník naprosto bezdůvodně všem?

4. Jestliže pak byl onen venkovan pokročilejšího věku a nepohotový v plnění úkolů a otálel se splněním příkazu z důvodů výše zmíněných, čím se provinily jeho nešťastné děti, že se proti nim obrátil hněv boha a rozhořčení a že měly platit ztrátou svého života za urážku způsobenou někým jiným?

5. A kdo z lidí je takový, že by věřil, že je bohem ten, kdo byl tak nespravedlivý, tak podlý a kdo nedodržel ani ustanovení smrtelníků, u nichž se pokládá za veliké bezpráví trestat jednoho místo druhého a za přestoupení jedněch trestat na hrdle jiné.

6. Sed et ipsum fecit pestilitatis saevitia comprehendi. Nonne ergo praestantius, quinimmo aequius fuerat, si hoc esse videbatur faciendum, ut ab ipso patre terror cohercitionis inciperet, apud quem causa tanti fuerat motus et inoboeda cessatio, quam in eius dolorem vim liberis facere et innoxias urere atque abolere personas?

7. Quaenam illa saevitia, crudelitas fuit quae tanta, ut extincta subole intestinis periculis post territaret patrem? Quod iamdudum si facere, id est loco priore, voluisset, nec germanitas conficeretur innoxia et voluntas numinis cognosceretur offensa.

8. At enim completo adnuntiationis officio statim morbus evanuit et sanitati homo est continuo restitutus. Et quid habet admirationis res ista, si malum quod inspiraverat rettudit seseque in alia ostentatione iactavit? Quodsi penitus res pendas, magis illa crudelitas quam beneficium salutis fuit, siquidem hominem miserum et interire post filios cupientem non gaudia servavit ad vitae sed ut suam solitudinem disceret et orbitatis cruciamenta sentiret.

44 [41].1 Consimili ratione per alias ire licebit historias et ostendere in his quoque longe aliud quam esse dii debeant de his ipsis dici et earum in expositionibus indicari, velut in hac ipsa quam deinceps ponam, una ei duabusve coniunctis, fastidium ne inmoderatione pariat.

2. [a. Non imus infitias in annalium scriptis contineri haec | f. 157b | omnia quae sunt a vobis in oppositione prolata.

6. Ale on postihl krutým morem i jeho samého. Jestliže se tedy zdálo spravedlivým to udělat, nebylo by tedy lepší, ba dokonce spravedlivější, aby děsivý trest začal u samotného otce, od něhož vzešla příčina takového hněvu a který se zdráhal uposlechnout, spíše než uplatnit násilí na děti, trápit a hubit nevinné lidi a tím mu působit utrpení?

7. Jaká to byla zuřivost a jak veliká krutost skrze záhubu dětí děsit otce hrozbou jeho vlastní záhuby? Kdyby to byl chtěl udělat hned, tedy před záhubou dětí, nebyly by nevinné děti zahynuly a porušení vůle božstva by vešlo ve známost.

8. Ale vždyť poté, co splnil svou povinnost a vyřídil poselství, hned pominula nemoc a tomu člověku se ihned vrátilo zdraví. A co je na tom obdivuhodného, jestliže zlo, jež způsobil, zmařil a ještě se tím chvástal? Pokud bys tu věc zvážil důkladněji, pak to byla spíše krutost než dar uzdravení, protože nešťastného člověka, který po smrti svých synů toužil také zemřít, nezachoval k radosti ze života, ale k tomu, aby zakoušel svou samotu a cítil zármutek z bolestné ztráty,

44 [41]. 1 Obdobným způsobem je možno procházet i ostatní příběhy a ukázat, že se v těch popisech o bozích říká a vykládá něco zcela jiného, než by se od nich mělo očekávat, jak v tomto příběhu, který uvedu a přidám k němu ještě jeden či dva, abych nenudil zbytečnostmi.

2. a. Nepopíráme, že všechno to, co jste již proti nám přednesli, je obsaženo v letopisech.

b. Nam et ipsi pro modulo ingeniique pro captu et legimus haec eadem et esse posita scimus, sed quaestionis in hoc summa est, utrumne hi dii sint, quos saevire adseveratis offensos reddique ludis et sacrificiis mites, an sint longe aliud et ab huius vi debeant et nominis et potentiae segregari.

c. Quis est enim primum qui eos deos existimet aut esse qui credat, qui motibus et saltationibus scaenicis, qui cantheriis frustra currentibus voluptatum solvuntur in gaudia, ineptas et frigidas actiones spectatum proficiscuntur e caelo offendique se doleant et suis honoribus derogatum, si paulisper constiterit ludius aut tibicen modice interquieverit fessus, qui praesulem sibi displicuisse pronuntiant, si per circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et supplicia redditurus?

d. Quae si penitus cuncta et sine ulla gratificatione cernantur, non tantum ab diis esse repperientur aliena, verum ab homine quovis lauto nec ad summos apices gravitatis ac ponderis instituto.

e. Quis est enim primum deos illos qui existimet aut esse qui credat, qui nocendi habeant saevientique naturas easque abiciant rursus cyatho uno sanguinis et thuris suffitione molliti, qui motibus scaenicis et saltationibus histrionum festos dies ducant et hilaritatis plenissimas voluptates, qui cantherios frustra et sine ulla ratione currentes spectatum proficiscantur e caelo gaudeantque ex his alios transire, transiri, pronos et cernuos ruere, cum curribus resupinos verti, trahi alios debiles | f. 158 | et

b. Neboť i my sami jsme je podle svých schopností a porozumění přečetli a víme, co v nich stojí napsáno, stěžejní bod otázky však tkví v tom, zda jsou bohy ti, o nichž tvrdíte, že se zlobí, když jsou uráženi a že se skrze oběti a hry se nechají uklidnit, nebo zda jsou něčím úplně jiným a musí být od síly tohoto jména a moci odlišeni.

c. Neboť především, je totiž vůbec někdo, kdo by se domníval nebo kdo by věřil, že jsou bohové ti, kdo mají radost a potěšení ze scénických tanců a pohybů, ze zbytečně pobíhajících koní, že přicházejí z nebe, aby viděli hloupé a bezduché hry, že se cítí uraženi a poníženi ve své důstojnosti, když se tanečník na chvíli zastaví nebo když si pištec, jsa vyčerpan, maličko odpočine, že dávají najevo svou nespokojenost s prvním tanečníkem, jestliže by arénou prošel nějaký provinilec, aby byl po zásluze potrestán či popraven?

d. Jestliže by byly všechny tyto záležitosti posouzeny s vážností a bez jakékoli zaujatosti, ukáže se, že jsou cizí nejen bohům, ale také jakémukoli řádnému člověku, který ani nemusí být nijak zvlášť vážený nebo vznešený.

e. Kdo by se především domníval nebo kdo by věřil, že jsou bohové ti, kteří mají přirozenost škodit a projevovat krutost, a že ji opět odkládají, obměkčeni trochou vína a vůní kadidla, kteří pokládají scénické pohyby a tance herců za sváteční dny a potěšení, plné radosti, kteří se z nebe přicházejí podívat na zbytečně a nesmyslně běhající koně a radují se z toho, že jedni druhé předbíhají a jsou předbíháni, že o hlavu vedou nebo jsou o hlavu pozadu, že se převracejí i s vozy připevněnými k jejich hřbetům, vlečou se a kvůli zlomeninám kulhají,

cruribus claudicare praefractis, qui praesulem sibi displicuisse pronuntient si per circi medium pergat nocens aliquis meritorum poenas et supplicia redditurus, qui offensos se doleant et suis honoribus derogatum, si paulisper constiterit ludius, interquieverit tibicen fessus, puer ille matrimus decidat fortuito <tabulati> alicuius instabilitate prolapsus?

f. Quae si penitus cuncta et sine ulla partium gratificatione pendantur, non tantum longe longaeque ab diis esse repperiuntur aliena, verum <a> quovis homine sentiente communia nec ad studium veri rationum cognitionibus erudito].

3. Post advectos, inquit, transmarinis ex gentibus deos quosdam postque condita his templa, post cumulatam sacrificiis aras male habens sese recreatus convaluit populus et pestilentes morbi inducta <caeli> sinceritate fugerunt. Qui, effamini, dii quaeso?

4. Aesculapius, inquit, Epidauru, bonis deus valetudinibus praesidens et Tiberina in insula constitutus. Si esset nobis animus scrupulosus ista tractare, vobis ipsis obtineremus auctoribus, minime illum fuisse divum, qui conceptus et natus muliebri alvo esset, qui annorum gradibus ad eum finem ascendisset aetatis in quo illum vis fulminis, vestris quomadmodum litteris continetur, et vita expulisset et lumine.

5. Sed quaestione ab ista discedimus, Coronidis filius sit, ut vultis, ex immortalium numero et perpetua praeditus sublimitate caelesti. Ex Epidauru tamen quid est aliud

kterí dávají najevo, že že nejsou spokojeni s prvním tanečníkem, jestliže by prošel cirkem nějaký provinilec, aby byl po zásluze potrestán a popraven, kteří by se cítili uraženi a poníženi ve své důstojnosti, jestliže by se tanečník na chvíli zastavil nebo nebo pištec, jsa vyčerpán, maličko odpočinul, nebo jestliže by onen neosiřelý chlapec najednou upadl, klopýtnuv kvůli nějaké nerovnosti?

f. Kdyby toto všechno bylo podrobně a naprosto nestranně prozkoumáno, vyjde najevo, že tyto věci jsou naprosto vzdálené a naprosto cizí nejen bohům, ale také jakémukoli běžnému člověku majícímu zdravý rozum a nevzdělanému ve zkoumání pravdy pomocí rozpoznání příčin.

3. Říkáte, že poté, co byli od zámořských národů přivezeni jacísi bohové, a poté, co jim byly vystavěny chrámy a oltáře byly zaplněny oběťmi, byl nemocný lid uzdraven a nabyt ztracených sil, a poté, co <z nebe> přišlo uzdravení, zhoubné nemoci zmizely. Řekněte, prosím, kteří bohové to byli?

4. Asklépios, říkáte, z Epidauru, bůh, který má pod ochranou dobré zdraví; a byl usídlen na ostrově v Tiberu. Kdybychom měli chuť podrobněji o tom pojednat, dokázali bychom na základě vašich autorů, že ani v nejmenším nebyl bohem ten, který byl počat a zrozen z ženského lůna, který dospěl po prožitých letech ke konci svého života, kdy jej, jak je to obsaženo ve vašich spisech, blesk zbavil života.

5. Avšak upouštíme od této otázky, ať je, jak si přejete, syn Korónidin jedním z počtu nesmrtelných a ať je obdařený věčnou nebeskou vznešeností. Avšak, co bylo

adlatum nisi magni agminis coluber? Fidem si annalium sequimur et exploratam eis adtribuimus veritatem, nihil, ut conscriptum est, aliud. | f. 158 b |

6. Quid ergo dicemus? Aesculapius iste quem praedicatis, deus praestans, sanctus deus, salutis dator, valetudinum pessimarum propulsator, prohibitor et extinator, serpentis est forma et circumscriptione finitus, per terram conreptans, caeno natis ut vermiculis mos est, solum mento radit et pectore, tortuosis voluminibus se trahens, atque ut pergere prorsus possit, partem sui postremam conatibus prioris adduci.

45 [42].1 Et quoniam legitur usus cibus etiam, quibus vita in corporibus inmoratur, habet patulas fauces, quibus cibos transvoret oris hiatibus adpetitos, habet receptaculum ventris [ut] ubi mansa et vorata decoquat viscera, sanguis detur ut corpori et viribus redintegratio subrogetur, habet et extremos tramites, per quos inmundi faex eat aversabili corpora foeditate deonerans.

2. Si quando mutat loca et ab aliis transgredi in alias regiones parat, non ut deus obscure per caeli evolat sidera punctoque in temporis ubi causa postulaverit sistitur, sed velut animal brutum vehiculum quo sustineatur petit, undas pelagi vitat atque ut tutus possit incolumisque praestari, cum hominibus navem ascendit et ille publicae sanitatis deus fragili se ligno et tabularum compagibus credit.

3. Non arbitramur evincere atque obtinere vos

z Epidauru přineseno jiného, než velký kroutící se had? Jestliže tedy důvěřujeme letopisům a to, co je v nich psáno, považujeme za pravdivé, pak nic jiného, jak je psáno, ani nebylo.

6. Co máme tedy říci? Ten Asklépios, kterého označujete jako význačného boha, jako svatého boha, dárce spásy, ochránce, ničitele a zaháněče zlých nemocí, je ohraničen tvarem a rysy hada, plazí se po zemi, jako je to obvyklé u červů, narozených ze špíny, bradou a hrudí se dotýká země a vleče se kroutivým pohybem, a aby se mohl posunout dopředu, přitahuje zadní část svého těla k namáhající se přední části.

45 [42].1 A protože se také dočteme o požívání pokrmů, díky nimž se v hadích tělech udržuje život, pak je třeba říci, že had má široký chrťán, jímž pohlcuje potravu uchvácenou předtím otevřenou tlamou, má také žaludek, v němž tráví pohlcenou potravu, která v něm přetrvává, má krev, aby se jeho tělo a síly obnovovaly, má také na konci těla vývody, jimiž vycházejí nečisté výkaly a tělo se zbavuje odporné nečistoty.

2. Jestliže někdy mění místo a chystá se z jedné oblasti přemístit do jiných, nelétá tak jako bůh skrytě přes nebeské hvězdy a nezastaví se vmžiku tam, kde je to potřeba, ale jako těžké zvíře si hledá povoz, na němž by se vezl, vyhýbá se mořským vlnám, a aby mohl zůstat bez úhony a v bezpečí, nastupuje s lidmi na loď a onen bůh všeobecného zdraví se svěřuje křehkému dřevu a prkenné konstrukci.

3. Nemyslíme si, že vy můžete dokázat a

posse, Aesculapium illum fuisse serpentem, nisi hunc colorem volueritis inducere, ut in anguem dicatis convertisse se deum, quo mentiri se posse<t nec possent> quisnam esset aut qualis homines intueri.

4. Quod si fuerit a vobis dictum, quam infirmiter invalideque dicatur ipsa rerum inaequalitas indicabit. Si enim | f. 159 | se deus videri ab hominibus evitabat, nec in forma serpentis velle debuit conspici, cum in qualibet forma non ab ipso se alius, sed ipse esset futurus.

5. Sin autem intenderat cernendum se dare, non [debuit] oculorum negare conspectui, cur non talem videri se praebuit, qualem sciebat se esse qualemque se noverat sui numinis in potentia contineri?

6. Erat enim hoc potius multoque praestantius augustaeque conveniens dignitati quam fieri beluam horrentisque animalis in similitudinem verti et dare ambiguis contradictionibus locum, essetne verus deus an nescio quid aliud longeque ab supera sublimitate seiunctum.

46 [43].1 Sed si deus, inquit, non erat, cur e navi postquam extulit sese <et> Tiberinam ad insulam repsit, nusquam statim conparuit et viderier ut ante desiit? Possumus enim scire, utrumne aliquod obstaculum fuerit, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis?

2. Vos pronuntiate, vos dicite, quidnam illud fuerit aut cuinam rerum generi debuerit applicari, si personarum officia sunt certa certarum. Vestra cum res ista sit deque vestro

potvrdit, že onen had byl Asklépios, nebudete-li chtít připustit, že má takovou podobu, tvrdíce, že se bůh proměnil v hada proto, aby lidé nemohli nahlédnout, kdo nebo jaký je.

4. A jestliže toto řeknete, ukáže sama nepřiměřenost té věci, jak slabé a nepevné je to tvrzení. Jestliže si totiž bůh nepřál, aby byl lidmi spatřen, nemusel chtít být viděn ani v podobě hada, protože v jakékoli podobě by nebyl někým jiným, ale byl by stále sebou samým.

5. Jestliže však toužil dát se poznat, neboť se nemusel vyhýbat pohledu očí, proč se nechtěl dát poznat takový, jaký věděl, že je, jak sám sebe poznal, jako mocné božstvo?

6. Bylo by to totiž lepší a mnohem příhodnější a přiměřenější jeho vznešené důstojnosti než stát se zvířetem, vzít na sebe podobu děsivého tvora a dát tak místo protikladným tvrzením a domněnkám, zda je pravým bohem, nebo nevím čím jiným, co je velmi vzdáleno božské důstojnosti.

46 [43]. 1 Ale jestliže, říká se, nebyl bohem, proč poté, co vylezl z lodi, se odplazil na tibernský ostrov, nikde už se potom neobjevil a přestal být vidět jako předtím? Můžeme snad vědět, zda neexistovala nějaká zábrana, za kterou by se mohl skrýt, nebo nějaká skulina?

2. Vy sdělte, vy povězte, copak to bylo či s jakým druhem věcí je to třeba spojit, vždyť každá osoba musí mít své povinnosti. Protože toto je vaše věc a jedná se o vaše božstvo a o

numine vestraque et religione tractetur, vestrum est potius edocere vestrumque monstrare, quid illa res fuerit, nostras velle quam exaudire sententias nostraque exspectare decreta.

3. Nam nos quidem quid aliud possumus dicere, nisi quod fuit et visum est, quod historiae prodidere omnes etocularum sensibus est comprehensum? Hanc tamen scilicet colubram validissimi corporis et prolixitatis immensae aut, si nomen hoc sordidum est, anguem dicimus, serpentem nominitamus, aut si quod aliud nobis usus vocamen | f. 159b | obtulerit aut ampliatio sermonis ecfinxerit.

4. Si enim repsit ut coluber non pedibus se ferens neque suas subexplicans itiones sed ventre nisus ac pectore, si ex materia formatus carnis longitudinem porrigebatur in lubricam, caput si habuit atque caudam, si obsita squamis terga, si macularum <corium> suffectionibus varium, si os dentibus horridum et ad infligendos instructum morsus: quid aliud possumus quam generis eum dicere fuisse terreni, quamvis fuerit inmanis et nimius, quamvis illum ab Regulo exercitus vi caesum longitudine corporis et robore anteiret?

5. Sed aliud nos remur et labefactamus et destruimus veritatem. Ergo vestrum est explicare quidnam ille fuerit vel cuius generis, nominis et qualitatis cuius. Nam deus esse qui potuit, cum haberet ea quae diximus, quae dii habere non debent, si cogitant dii esse et vocaminis huius eminentiam possidere?

6. Tiberinam postquam ad insulam repsit, nusquam continuo apparuit: qua ea re numen

vaše náboženství, pak také spíše vám náleží vysvětlení a poučení, co byla ta věc, než chtít slyšet naše názory a očekávat naše vyjádření.

3. Co jiného však my o tom můžeme říci kromě toho, co opravdu bylo, co bylo spatřeno, co vykládají všechny příběhy a co bylo vnímáno očima? Řekneme, že to byl had s nesmírně velikým tělem a také velmi dlouhý nebo, pokud je to označení nepatřičné, nazveme jej plazem, nebo nějakým jiným jménem, které nám užívání slov dovolí a květnatost mluvy poskytně.

4. Jestliže se však plazil jako had, nenesa se na nohou a nedělaje kroky, ale opíraje se o břicho a hruď, jestliže byl utvořen z masa a klouzal a natahoval tělo, jestliže měl hlavu a ocas a záda záda pokrytá šupinami, jestliže měl na kůži tečky a různobarevné skvrny, jestliže měl tlamu s děsivými zuby a připravenou ke kousnutí: co můžeme říci jiného, než že byl pozemským stvořením, přestože byl mimořádně obrovský a délkou a tloušťkou svého těla předčil i toho, jenž byl zabit Regulem a jeho vojskem?

5. Ale myslíme si něco jiného, překrucující a ničící pravdu. Tedy je na vás, abyste vysvětlili, kdopak to byl, jakého byl rodu, jaké měl jméno a jaké vlastnosti. Neboť jak mohl být bohem, pokud měl to, co jsme uvedli a co bohové nemají mít, jestliže vědí, že jsou bohy a mají znamenitost tohoto označení?

6. A poté, co se odplazil na ostrov v Tiberu, se již nikdy více neobjevil: a proto je zjevné, že to

fuisse monstratur. Possumus enim scire, utrumne istic aliquod rei fuerit alicuius obstaculum, cuius sese obiectu atque oppositione protexerit, an hiatus aliquis aut ex molibus inaequaliter aggeratis successus quidam et fornices, in quos intulit se raptim circumscripto tuentium visu? Quid enim, si flumen transilivit? Quid, si transnatavit? Quid, si silvarum densitatibus se dedit? Argumentatio flaccida est, ea re suspicari deum illum fuisse serpentem, quod ab oculis sese properata omni festinatione subtraxit, cum deum non fuisse eadem rursus possit argumentatione monstrari.

47[44].1 Sed si deus praesens anguis ille non fuit, cur post illius adventum pestilentiae vis fracta est | f. 160 | et populo salus est reddita Romano?

2. Referimus et nos contra: si ex libris fatalibus vatumque responsis invitari ad urbem deus Aesculapius iussus est, ut ab luis contagio morbisque pestilentibus tutam eam incolumemque praestaret, et venit non aspernatus, ut dicitis, colubrarum in formam conversus: cur totiens Romana civitas mali huius afflicta est cladibus, totiens aliis aliisque temporibus dilacerata, vexata est et innumeris stragibus civium minor facta est milibus?

3. Cum enim deus aditus in hoc esse dicatur, ut omnino omnes causas quibus pestilentia conflagraret averteret, sequebatur ut civitas intacta esse deberet flatuque a noxio immunis semper innocuaque praestari.

4. Atquin videmus, ut superius dictum est,

bylo božstvo. Můžeme snad vědět, zdali tam nebyla nějaká zábrana, za niž by se mohl schovat, nebo nějaká skulina, nebo nějaký prostor mezi nerovně naskládanými kameny nebo nějaká díra, kam by mohl v mžiku zmizet z dohledu přihlížejících? Co když se vrhl do řeky? Co když ji přeplaval? Co když se schoval v hustém lese? Je to slabá argumentace pokládat hada za boha proto, že se rychle ztratil z očí, protože stejnou argumentací je také možno dokázat, že bohem nebyl.

47[44].1 Ale, jestliže onen had nebyl skutečným bohem, proč byla po jeho příchodu zlomena síla moru a římskému lidu se navrátilo zdraví?

2. Namítneme i my: jestliže bylo prorockými knihami⁵⁹⁶ a odpovědmi věštců přikázáno, že má být do města pozván bůh Asklépios, aby poskytl svou ochranu před nákazou a nemocemi, a on se nezdráhal a přišel, jak říkáte, proměniv se do podoby hada: proč bylo město Řím tolikrát stíženo touto zlou pohromou, tolikrát bylo v různých dobách rozvráceno a sužováno a v důsledku nesčetných úmrtí přišlo o tisíce občanů?

3. Vždyť jestliže byl bůh pozván, jak se říká, aby zcela odstranil všechny příčiny, z nichž nákaza vznikala, plynulo z toho, že město muselo být nedotčené, stále uchráněné škodlivých vlivů a muselo zůstat zdravé.

4. Avšak vidíme, jak bylo výše řečeno, že bylo

⁵⁹⁶ Míněny jsou knihy Sibylliny.

saepenumero his morbis cursus eam vitae habuisse funestos nec dispendiis levibus esse populi fractas debilitatasque virtutes.

5. Ubi ergo Aesculapius fuit, ubi ille promissus oraculis venerabilibus? Cur templa post condita sibi exaedificata delubra diutius † habere perpessus est bene merita civitatis luem, cum in id esset aditus, ut et malis mederetur instantibus nec sineret in futurum tale aliquid quod metueretur inreperere?

48[45].1 Nisi forte aliquis dicet minoribus et consequentibus saeculis idcirco dei talis defuisse custodiam, quod impiis iam moribus et inprobabilibus viveretur, opem autem contulisse maioribus, quod innoxii fuerint et ab omni scelerum contagione dimoti.

2. Quod ratione cum aliqua et audiri forsitam potuisset et dici, si aut in temporibus | **f. 160b** | priscis omnes essent usque ad unum boni aut sequentia tempora malos omnes generarent et nulla diversitate discretos.

3. Cum vero res ita sit, ut in magnis populis, nationibus, quinimmo et in civitatibus cunctis mixtum sit humanum genus naturis voluntatibus moribus tamque potuerint in prioribus saeculis quam in novellis aetatibus boni simul malique existere, stultum satis est dicere, propter malitias posteros auxilia numinum non meruisse mortales.

4. Si enim propter malos sequentium saeculorum boni non sunt protecti temporum novellorum, et propter antiquos malos boni aequae maiores non debuerant mereri benivolentiam numinum: sin propter bonos

velmi často stíháno působením těchto nemocí, zhoubným pro život, a těžkými ztrátami se oslabovalo a vyčerpávalo.

5. Kde byl tedy Asklépios, kde byl ten, jenž byl zaslíben vznešenými věštbami? Proč poté, co mu byly vystavěny chrámy a svatyně, dopustil, aby nákaza dále postihovala město, jež vůči němu mělo takové zásluhy, ačkoli do něj byl pozván proto, aby je jak zbavil tehdejších útrap, tak aby nepřestal ani v budoucnu odvracet to, z čeho byla obava, že nastane?

48[45]. 1 Možná někdo řekne, že další a následující pokolení neměla ochranu tohoto boha proto, že vedla bezbožný a zavrženíhodný život, že předkům poskytoval pomoc proto, že byli bezúhonní a nedotčení jakýmkoli zločinem.

2. To by snad z nějakého důvodu bylo možno poslouchat i by bylo možno to říkat, kdyby v dřívějších dobách buď byli všichni do jednoho dobří, nebo kdyby pozdější časy rodily všechny bez výjimky jen špatné.

3. Protože však je to tak, že ve velkých kmenech a národech, ba i ve všech městech je lidský rod co do zvyků, povah a přirozeností promísen a jak v dřívějších dobách tak v časech pozdějších, spolu mohli žít dobří i špatní, je velmi hloupé říkat, že si smrtelníci, kteří žili později, pro svou špatnost nezasloužili pomoc božstev.

4. Neboť jestliže kvůli zlým lidem následujících dob nebyli chráněni dobří lidé časů následujících a kvůli dávným zlým lidem si ani dávní dobří lidé nezasloužili náklonnost božstev: jestliže však kvůli dávným dobrým byli

priscos mali etiam conservati sunt prisci, et propter bonos minores aetas debuit sequens, quamvis esset inprobabilis, protegi.

5. Aut ergo iam fracta atque inminuta vi morbi anguis ille perlatus famam conservatoris adsumpsit, cum nihil omnino commoditatis attulisset, aut fatalia dicenda sunt carmina multum veris aberravisse praesagiis, cum remedium ab his datum non deinceps cunctis sed auxilio fuisse uni tantum repperiatur aetati.

49[46].1 Sed et Magna, inquit, Mater accita ex Phrygio Pessinunte iussis consimiliter vatam salutaris populo et magnarum causa laetitiarum fuit.

2. Nam et diu potens hostis ab Italiae possessione detrusus est et gloriosis inlustribusque victoriis decus urbis restitutum est pristinum et imperii fines longe lateque porrecti et innumeris gentibus civitatibus populis libertatis ius raptum est et iugum | f. 161 | servitutis inpositum, multaeque res aliae foris domique perfectae ineluctabili firmitate gentis nomen maiestatemque fundarunt.

3. Si verum locuntur historiae neque ulla inserunt rerum conscriptionibus falsitates, adlatum ex Phrygia nihil quid aliud scribitur missum rege ab Attalo, nisi lapis quidam non magnus, ferri manu hominis sine ulla impressione qui posset, coloris furvi atque atri, angellis prominentibus inaequalis, et quem omnes hodie ipso illo videmus in signo oris loco positum, indolatum et asperum et

také zachováni dávní špatní, pak kvůli následujícím dobrým lidem musela být chráněna i následující doba, i když toho nebyla hodna.

5. Buď byl tedy onen had přinesen až v době, kdy byla zlomena a zmenšena síla nemoci, a získal pověst zachránce, přestože vůbec žádný užitek nepřinesl, nebo je nutno uznat, že se věštby velmi zmýlily, když se u léčebného prostředku, jenž byl jimi zaslíben, nakonec ukázalo, že je určen jen jednomu pokolení, a ne všem.

49[46].1 Ale i Velká Matka, říká se, přinesená podobně na příkaz věstců fryžského Pessinuntu, byla lidu prospěšná a byla příčinou velkých radostí.

2. Neboť byl zbaven vlády nad Itálií nepřítel, který měl po dlouhou dobu převahu, a díky slavným a významným vítězstvím byla obnovena dřívější sláva a hranice říše byly rozšířeny do všech stran a nesčetné množství národů, měst a kmenů bylo zbaveno svobody a podrobena služebnému jhu, a mnoho dalších událostí doma i venku upevnilo s neochvějnou jistotou jméno a majestát [římského] lidu.

3. Jestliže dějiny říkají pravdu a do popisu událostí nepřidávají žádné lži, pak, jak je psáno, nebylo z Frygie posláno králem Attalem⁵⁹⁷ a přineseno nic jiného než jakýsi neveliký kámen, který mohl být nesen bez námahy v jedné lidské ruce, [kámen] tmavé, načernalé barvy, kvůli výčnělkům nerovný a, jak dnes všichni na této modle vidíme, mající místo tváře neotesaný a hrubý vzhled, budící

⁵⁹⁷ Pergamský král. Spojenec Římanů v první a druhé punské válce.

simulacro faciem minus expressam
simulatione praebentem.

50[47].1 Quid ergo dicemus? Hannibalem illum Poenum, hostem potentem ac validum, sub quo anceps et dubia res Romana contremuit et magnitudo trepidavit, lapis ex Italia depulit, lapis fregit, lapis fugacem ac timidum sui que esse dissimilem fecit?

2. Et quod rursus exsilivit ad imperii columen et regium principatum, nihil consiliis actum est, nihil hominum viribus, nec ad reditum sublimitatis antiquae tot tantisque ab ducibus quicquam est scientia militari aut rerum experientia conlatum?

3. Lapis aliis vires, aliis roboris infirmitatem dedit, hos secundis praecipitavit ab rebus, aliorum extulit stratas desperatione fortunas? Et quis hominum credet terra sumptum lapidem, sensu agitabilem nullo, fuliginis coloris atque atri, * <parvi> corporis, deum fuisse matrem? Aut qui rursus accipiat – hoc enim solum restat – numinis alicuius habitasse | **f. 161b** | vim silicis fragmentis <ignis> more subiectam venisque in eius abstrusam?

4. Et unde parta victoria est, si Pessinuntio lapidi nullum inerat numen? Sedulitate possumus dicere ac virtute pugnantium, usu tempore consilio ratione, fato etiam possumus et reciproca varietate fortunae.

5. Sed si auxilio lapidis res facta est melior et felix reciperata victoria est, ubinam Mater Phrygia tempore illo fuit, cum tot tantisque

přibližný dojem tváře.⁵⁹⁸

50[47].1 Co tedy řekneme? Že onoho kartaginského Hannibala, mocného a silného nepřítele, před nímž se chvěl nejistý a ohrožený Řím a který otřásl jeho velikostí, vyhnal z Itálie kámen, kámen jej zlomil a kámen ho také učinil ustrašeným, bázlivým a sobě nepodobným?

2. A to, že Řím znovu dosáhl vrcholu své moci a stal se nejmocnější říší, to se nestalo díky moudrosti, díky lidským silám, ani k obnovení zašlé slávy nijak nepřispěli velcí vojevůdci a jejich zkušenosti a znalosti válečného umění?

3. Dal snad kámen jedněm síly a druhé oslabil, jedny o štěstí připravil a druhé zbavil neštěstí? A kdo z lidí by věřil, že kámen zvednutý ze země, neschopný vnímání, černavé barvy a malé velikosti byl Matkou bohů? Nebo dále, kdo by uznal, to jediné totiž zbývá, že v kusech pazourku a v jeho nitru přebývala a byla skryta, jako oheň moc nějakého božstva?

4. A odkud se tedy zrodilo vítězství, jestliže v Pessinuntském kameni nebylo žádné božstvo? Díky horlivosti a statečnosti bojujících, můžeme říci, díky zkušenosti, využití příhodného času, prozíravosti, rozumu a také díky osudu a vrtkavému štěstí.

5. Ale jestliže se věc obrátila k dobrému a šťastného vítězství bylo dosaženo díky pomoci kamene, kde byla Fryžská matka tehdy, když

⁵⁹⁸ Arnobius popisuje příběh zavedení kultu Velké Matky na konci punských válek.

exercitibus caesis inclinata est res summa et ad ultimae labis periculum venit? Cur non minaci forti se obtulit? Cur impetus tantos belli non prius fregit ac reppulit quam immanes ac * inciderent plagae, quibus omnis effunderetur sanguis et exhaustis rueret vita ipsa paene vitalibus?

6. Advecta enim nondum nec favorem fuerat ut commodaret rogata. Esto: sed bonus auxiliator numquam rogari se poscit spontanea semper opitulatione subveniens. Hostem pellere ac fugare non potuit multo adhuc mari terrisque ab Italia discreta. Sed deo, si deus est, longum nihil omnino est, cui punctum terra est et sub nutu omnia constituta.

51[48].1 Sed fuerit praesens, ut exposcitis credi, illo ipso numen in lapide: et mortalium quisquam est, quamvis ille sit credulus et facillimas aures quibuslibet fictionibus praebeat, qui eam iudicet fuisse aut tempore illo deam aut hodie dici appellarique debere, quae modo haec appetat, modo illa deposcat, suos deserat fastidiatque | f. 162 | cultores, provinciis ab humilioribus migret, potentioribus populis ditioribusque se iungat?

2. Verum bellicas res amet interque esse desideret pugnis caedibus mortalitatibus et cruori. Si deorum est proprium, si modo sunt veri et quos deceat nuncupari vi vocis istius et potentia nominis, nihil facere malitiose, nihil iniuste hominibusque se cunctis una et parili gratia sine ulla inclinatione praebere, generis eam fuisse divini quisquamne hominum

byl po tolika a tak velikých vojenských porážkách ohrožen celý stát a hrozilo nebezpečí úplné záhuby? Proč se nepostavila hrozivému nepříteli na odpor? Proč neodrazila veliké válečné útoky již předtím, než způsobily tak velké porážky, kvůli nimž bylo prolito tolik množství krve a vyčerpány téměř všechny životní síly?

6. Vždyť ještě nebyla přinesena ani požádána o pomoc. Budiž tedy. Avšak dobrý pomocník nikdy nevyžaduje, aby byl požádán, ale přichází na pomoc vždy sám od sebe. Nemohla nepřítel zahnat a obrátit na útěk proto, že byla ještě od Itálie oddělena zeměmi a mořem. Avšak pro boha, jestliže je bohem, není nic vzdáleno, pro něj je svět jako bod a jeho vůli je podřízeno všechno.

51[48].1 Ale ať se, jak chcete, věří, že bylo v onom kameni přítomno božstvo: kdo ze smrtelníků, i kdyby byl lehkověrný a ochotně dopřával sluchu všemožným smyšlenkám, by prohlašoval, že buď tehdy byla bohyně, nebo se tak nyní musí být nazývána a označována ta, která si tu přeje jedno a tu vyžaduje druhé, která opouští své vyznavače a pohrdá jimi, která odchází z nuznějších provincií a spojuje se s mocnějšími a bohatšími národy?

2. Ona však miluje válečné záležitosti a touží být účastna válek, porážek, smrti a krveprolití. Jestliže je bohům vlastní, pokud jsou pravými bohy a přísluší jim přivlastňovat si sílu tohoto slova a moc tohoto jména, nečinit nic zlého a nic nespravedlivého a chovat se ke všem lidem se stejnou milostí a bez jakékoli zaujatosti, kdo z lidí by věřil, že byla božského rodu nebo že

<credat> aut habuisse aequitatem diis dignam, quae humanis sese discordiis inserens aliorum opes fregit, aliis se praebuit exhibuitque faulricem, libertatem his abstulit, alios ad columnen dominationis erexit, quae ut una civitas emineret in humani generis perniciem nata, orbem subiugavit innoxium?

měla spravedlnost důstojnou bohů ta, která, vměšujíc se do lidských rozepří, zlomila moc jedněch a přiklonila se k druhým a byla jim ochránkyní, která jedněm vzala svobodu a druhé vyzdvihla na vrchol moci, která proto, aby byla vyvýšena jedna obec, zrozená k záhubě lidského rodu, zotročila nevinný svět?

III KOMENTÁŘ

8. Arnobiovy prameny

Pro správné pochopení Arnobiova způsobu práce a techniky argumentace je nutné také obeznámení s prameny, u nichž buď můžeme dokázat, že z nich náš autor přímo čerpal, nebo se využití určitého pramene či jeho části alespoň předpokládá.

Pro přehlednost dělíme prameny, jak je v arnobiovském bádání ostatně zvykem, na prameny pohanské, jichž můžeme u Arnobia objevit značné množství, a prameny křesťanské provenience, z nichž jediným skutečně jistým dílem je *Protreptikos* Klémenta Alexandrijského, avšak stranou nemůžeme nechat ani Arnobiův postoj k Písmu jako základnímu dokumentu křesťanství.

Poznamenejme, že Arnobius nám pátrání po svých pramenech nikterak neusnadňuje. Stejně jako ostatní intelektuálové jeho doby ani on nemá nejmenší zájem zpravovat nás přesně o pramenech svých úvah, nebo dokonce převzatých citacích. Leckdy se tedy můžeme skutečně jen domýšlet, zda Arnobius opravdu daný písemný pramen užil, nebo zda citoval z paměti, či z nějakého přejatého textu či překladu.

Z hlediska pramenů není bez zajímavosti také fakt, že Arnobius uměl patrně řecky. Problematiku řeckých děl, jež Arnobius buď mohl sám pro účely své práce přeložit, nebo je již převzal v latinském překladu, ponecháváme v tomto pojednání stranou. Jednak se jedná převážně o prameny pohanské mytologie, jež není primárním zaměřením této práce, a zároveň o problematiku, jejíž posouzení přísluší spíše klasickým filologům než křesťanským teologům.

8.1 Arnobiovy pohanské prameny

Arnobius jako africký učitel rétoriky a původem pohan musel nutně vstoupit do přímého kontaktu s pohanskou vzdělaností, a tedy i filosofií a teologií. Badatelé proto věnovali značnou péči analýze filosofických vlivů v Arnobiově díle. Projdeme-li vlastní text *Adversus nationes*, najdeme jmenovitě řadu římských i řeckých autorů, ať již gramatiků, teologů, či filosofů a básníků. Nemajíce prostor ani zájem na podrobnějším zkoumání, věnujeme se pouze těm autorům, kteří Arnobia formovali po stránce teologické, případně filosofické.

Arnobius je jednoznačně ovlivněn **Epikúrem** a **Lucretiem**, jejichž vliv je prokazatelný zejména v jeho učení o lidské duši, jak ukázal ve svém pojednání Alexander

Röhricht.⁵⁹⁹ Podle Burgera a jiných čerpá Arnobius významně také z **Platóna**⁶⁰⁰ a platonismu jako takového. V tomto kontextu nemůžeme nezmínit též vliv **Cornelia Labeona**.

8.1.1 Arnobiův epikureismus a Lucretius

Epikúros a Lucretius jsou Arnobiovými prameny zvláště tam, kde se jedná o problematiku lidské duše, jejich vliv je tedy patrný především v prvních dvou knihách naší apologie, a nejinak je tomu i v případě Platónově. Své stopy však, jak ukazuje Röhricht, zanechávají i v ostatních knihách Arnobiovy apologie. Oproti tomu Labeo je považován za významný pramen v oblasti pohanských kultů a jeho vliv je nejzřetelnější, tak Kettner,⁶⁰¹ v poslední Arnobiově knize.

Lucretiem je Arnobius ovlivněn jak filosoficky a koncepčně, tak i rétoricky. Nejzřetelněji se jeho vliv projevuje v **Adv. nat. I, 38**, kde nalézáme hymnickou látku popisující Krista. Podle Kettnera zde byla Arnobiovi patrně předlohou Lucretiova chvála Epikúra, jejíž panegyrický tón mohl našemu rétorovi imponovat.⁶⁰² Spojitost s Lucretiem byla spatřována také v Arnobiových teologických stanoviscích, samozřejmě v oblasti pohanské teologie, neboť stejně jako Lucretius i Arnobius je zastáncem euhémerismu.

Příbuznost mezi oběma autory je, jak jsme zmínili, patrná na mnoha místech. Röhricht v tomto ohledu uvádí obsáhlý seznam,⁶⁰³ jehož analýzou dochází k přesvědčení, že Arnobius stojí na lucretiovských pozicích i v otázce božího hněvu. Ani pro Lucretia, ani pro Arnobia není totiž přípustné, aby pravé božství bylo ovlivňováno jakýmkoli afektem, hněv nevyjímaje, a ovlivnitelnost afekty, stejně jako tělesnost, je Arnobiovi stejně jako Lucretiovi známkou smrtelnosti a nepravosti pohanských bohů.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ „Bei der nachgewiesenen Verwandtschaft zwischen beiden Autoren kann es nun kaum anders erwartet werden, als dass Arnobius auch in den Erörterungen, die er über Wesen und Ursprung der Seele anstellt, von Lucrez stark beeinflusst erscheint.“ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*. s. 14.

⁶⁰⁰ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*. Heidelberg, 1970. 117 s. Inaugural-Dissertation. Evangelisch-Theologische Fakultät der Ruprecht-Karl-Universität zu Heidelberg. Referent Prof. D. Dr. H. Frhr. von CAMPENHAUSEN.

⁶⁰¹ KETTNER, Gustav. *Cornelius Labeo: Ein Beitrag zur Quellenkritik des Arnobius*, s. 8.

⁶⁰² RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 8.

⁶⁰³ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 9–12.

⁶⁰⁴ Adv. nat. II, 14.3; III, 12.3; III, 15.2 aj.

Lucretius je pravděpodobným Arnobiovým pramenem i v Adv. nat. II, 14, kde náš autor vede útok na platónské pojetí nesmrtelné persistentní duše. Stejně jako Lucretius je i Arnobius odpůrcem netělesné povahy duše a ve shodě s ním popírá také platónské učení o *anamnésis*. Tento konflikt mezi epikurejskými myšlenkami reprezentovanými Lucretiem a platónským konceptem lidské duše povede, jak uvidíme dále, Arnobia k vyslovení hypotézy o specifické povaze duše, již, nenalézaje lepší řešení, definuje kompromisně jako *qualitas media* a vyslovuje tím vlastní ojedinělý názor na její povahu.

Kromě otázek souvisejících s povahou lidské duše je vliv Lucretiův nejvíce patrný v katalogu zaujímajícím sedmou kapitolu druhé Arnobiovy knihy, kde se Arnobius dotýká celé řady v antice poměrně populárních problémů. Svým zaměřením na tematiku spadající do oblasti přírodních věd však Arnobius odhaluje svůj pramen, totiž Lucretia. Podle Gabriely Gierlich má v Lucretiovi svůj původ také určitý Arnobiův pesimismus.⁶⁰⁵

Zmíněné motivy v arnobiovském uvažování daly v dřívějším bádání vzniknout názoru, že Arnobius byl před svou konverzí stoupencem epikureismu.⁶⁰⁶ Tuto tezi však odmítá již Röhricht⁶⁰⁷ s poukazem na skutečnost, že jediným pramenem Arnobiova epikureismu je právě Lucretius.⁶⁰⁸

8.1.2 Arnobius a Platón

Platón je Arnobiem v textu *Adversus nationes* jmenovitě zmíněn celkem sedmnáctkrát.⁶⁰⁹ Celkem na devíti místech je u jména Platónova uveden také dialog, z něhož Arnobius myšlenku čerpal, celkem pět míst přitom zaujímá dialog *Tímáios*. Vedle *Tímáia* znal Arnobius prokazatelně také dialog *Menón*, o němž se zmiňuje v Adv. nat. II, 24.1 a dále *Faidros* (Adv. nat. II, 7.3). Přímo pak nedeklaruje prokazatelně přejaté místo z *Ústavy* (Adv.

⁶⁰⁵ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XXVII.

⁶⁰⁶ Tak např. Klussmanus.

⁶⁰⁷ A jeho stanovisko přejímají i moderní badatelé.

⁶⁰⁸ „Denn die enge Gebundenheit des Arnobius an Lucrez, seine sich darin bekundete philosophische Art, endlich der auch von Jessen geltend gemachte Umstand, dass er als Quelle für den Epikureismus nur den Lucrez zu kennen scheint“, machen es durchaus unwahrscheinlich, dass wir es hier mit einem ehemaligen Schulanhänger des Epikur zu thun haben.“ RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 19.

⁶⁰⁹ Adv. nat. II, 5.1; II, 7.7; II, 8.7; II, 9.3; II, 10.1; II, 11.2; II, 13.2; II, 13.4; II, 13.6; II, 14.2; II, 24.1; II, 34.2; II, 36.2–3; II, 52.1 – zmíněna Platónova nauka; II, 52.4; II, 64.2; IV, 16.3.

nat. II, 64.2) či teze z dialogu Faidón, jimiž bojuje proti Platónovi samému ve snaze popřít již zmíněné učení o *anamnēsis*.

Podle názoru většiny badatelů čerpal Arnobius přímo z řeckého textu Platónových dialogů, o tom ostatně svědčí i četné grécismy v řečnickově textu. Nelze však popřít ani možnost, již vyslovil Röhricht, že Arnobius mohl čerpat z nějakého latinského překladu dialogů, například z Cicerona, jehož dílo také prokazatelně znal a citoval.⁶¹⁰

Arnobiův dvojaký postoj k Platónovi je velmi nápadný, Röhricht proto vyslovil hypotézu, podle níž Arnobius na některých místech nevystupuje přímo proti samotnému učení Platónovu, ale proti názorům některého z platónského či platonizujícího směru, čemuž by mělo nasvědčovat i označení „*vester*“, jež je často u Platónova jména připojeno. Jednoznačně se Arnobius vůči platonikům, resp. předchůdcům novoplatonismu, jmenovitě Kroniovi a Numeniovi, obrací v Adv. nat. II, 11.

8.1.3 Arnobius, Labeo a platonismus

Alexander Röhricht připisuje významný vliv na Arnobiovo učení novoplatoniku Corneliu Labeonovi, z něj měl Arnobius vedle informací o pohanských kultech čerpat také značné množství námitek vůči novoplatónské psychologii. Röhricht je horlivým zastáncem Labeonova vlivu, obdobně jako Kroll,⁶¹¹ který dokonce ve svém článku⁶¹² podrobně analyzuje možný Labeonův vliv na Arnobiovy teologické představy. Moderní badatelé však tuto tezi postupně opouštějí.

Burger se vůči Röhrichtovu názoru vymezuje a uznává pouze dvě místa, kde Arnobius ze ztraceného díla Labeonova prokazatelně čerpal, a sice Adv. nat. III, 26 a IV, 5.⁶¹³

⁶¹⁰ Cicero je v Arnobiově textu dokonce uveden jmenovitě, a sice v Adv. nat. III, 7.2 a III, 16.2.

Proti názoru, že Arnobius čerpal přímo z řeckého textu Platonových spisů, se staví například Gierlich. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XXII. Le Bonniec oproti tomu nechává otázku nerozhodnutou, přímé užití Platóna však nevyklučuje, odvolávaje se na Arnobiovo předpokládané vysoké vzdělání. LE BONNIEC, Henri. *Arnobe: Contre les gentils*, s. 43.

⁶¹¹ Kroll je patrně také jedním z prvních autorů, již pokládali za Arnobiův pramen známého odpůrce křesťanů Porfyria. Pro více informací viz KROLL, Wilhelm. *Die Zeit des Cornelius Labeo*, s. 353–357.

⁶¹² KROLL, Wilhelm. *Arnobiusstudien. Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112.

⁶¹³ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 36, pozn. 325.

Oproti tomu Reallexikon für Antike und Christentum v článku věnovaném Arnobiovi jeho přímou znalost Labeona popírá.⁶¹⁴

Přestože vliv Labeona na Arnobia byl mnohdy přeceňován, nelze jej přinejmenším v omezeném rozsahu zcela vyloučit. K obdobnému závěru dochází ve své předmluvě k první Arnobiově knize též Le Bonniec.⁶¹⁵

8.2 Arnobiovy křesťanské prameny

Arnobius, jak víme, stál v okamžiku sepsání *Adversus nationes*, dalo by se říci, „na okraji“ církve. Ať již za to mohla jeho vlastní neinformovanost, krátká doba uplynulá od konverze, neabsolvovaný katechumenát či literární záměr, zůstává skutečností, že Arnobius vykazuje pouze velmi malou obeznámenost s křesťanskými texty, ať se již jedná o spisy křesťanských autorů, z nichž prokazatelně cituje pouze Klémenta, či o text Písma samotný.

8.2.1 Arnobius a Písmo

Arnobius nám, na rozdíl od svého žáka Lactantia, který svůj postoj vůči Písmu ve svých dílech přímo vyjádřil,⁶¹⁶ neposkytuje ani informaci o tom, jak se k tomuto základnímu dokumentu křesťanství stavěl, ani o tom, zda jej při tvorbě svého apologetického díla měl k dispozici. Nedovídáme se dokonce ani to, zda načerpal své neúplné znalosti křesťanství z ústní tradice či biblických citací, jež, jak je obecně známo, ve společnosti kolovaly. Je však také možné, jak uvádí Burger, že Arnobius přímo z Písma necitoval záměrně, jsa si vědom pohanských námitek vůči nízké úrovni biblických textů.⁶¹⁷ McCracken poměrně ostře konstatuje, že Arnobius je skutečně jediným apologetou, který Písmo vůbec necituje, aniž by dodával nějaké vlastní zdůvodnění.⁶¹⁸

Zajímavou hypotézu ohledně Arnobiovy neznalosti Bible uvádí ve své disertaci také Gierlich, domnívající se, že Arnobiova neznalost tohoto základního křesťanského pramene

⁶¹⁴ Art. Arnobius, in: Reallexikon für Antike und Christentum, Band I, Stuttgart 1950, s. 709 –711.

⁶¹⁵ „Il ne viendrait sans doute à personne l'idée de nier possibilité d'une utilisation limitée, directe ou indirecte, de Labéo par Arnobe.“ LE BONNIEC, Henri. *Arnobe: Contre les gentils*, s. 51.

⁶¹⁶ Div. inst. V, 4,3–7.

⁶¹⁷ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 10.

⁶¹⁸ MCCRACKEN, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 25.

může souviset s realizací nařízení ediktů císaře Diokleciána a mít tak přímou souvislost s protikřesťanskými opatřeními ze strany Říma.⁶¹⁹

8.2.2 Arnobius a Starý zákon

Ohledně Starého zákona panuje mezi badateli shoda. Arnobius neznal Starý zákon, nebo jej přinejmenším nečetl a nebyl obeznámen s jeho teologickými důrazy. Právě neznalost propojení starozákonní teologie s křesťanstvím byla tím, co nepochybně přispělo k deformaci Arnobiova pojetí křesťanství, jak si ukážeme v kapitolách 11 a 12. Arnobiovo zamlčení Starého zákona však nelze, jak to činí například Scheidweiler,⁶²⁰ odvozovat z domněnky, že by africký řečník byl stoupencem markionismu nebo jiného gnostického směru. Takové domněnce totiž nenavštěvují ani vlastní Arnobiova slova na jediném místě, kde se patrně o Starém zákoně zmiňuje.

Zde máme na mysli úsek z **Adv. nat. III, 12.2**, kde čteme:

„Neque quisquam Iudaeicas in hoc loco nobis opponat et Sadducei generis fabulas, tamquam formas tribuamus et nos deo: hoc enim putatur in eorum litteris dici et velut re certa atque auctoritate firmari: quae aut nihil ad nos attinent nec ex aliqua portione quicquam habent commune nobiscum, aut si sunt <ut> creditur sociae, quaerendi sunt vobis altioris intellegentiae doctores, per quos possitis addiscere, quibus modis conveniat litterarum illarum nubes atque involucra relaxare.“⁶²¹

Jak je patrné, Arnobius se sice těmito slovy vymezuje vůči určitým židovským písemnostem, „saducejským příběhům“,⁶²² či snad Starému zákonu jako celku a konkrétněji

⁶¹⁹ „Zudem wissen wir, dass die Anordnungen des Ediktes von 303, das die Verbrennung der Hll. Schriften und die Zerstörung der Kirchen forderte, in Afrika sehr streng gehandhabt wurde, so dass von daher wenig Gelegenheit hatte (sc. Arnobius) die Bibel kennenzulernen.“ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. IV.

⁶²⁰ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 46.

⁶²¹ „A ať nám nikdo na tomto místě neoponuje židovskými a saducejskými příběhy, jako bychom i my Bohu přisuzovali tvary: panuje totiž domněnka, že to se říká v jejich spisech a potvrzuje se to jako nepochybné a jisté: to se nás [však] nijak netýká ani to s námi v ničem nemá nic společného, nebo, jestliže je, <jak> se věří, něco společného, musíte hledat učitele vzdělané ve vyšší moudrosti, od nichž byste se mohli naučit, jak je možné odstranit oblak zahalující ony spisy.“

⁶²² Otázku, proč Arnobius z židovských náboženských skupin vybírá právě saduceje, se v moderním bádání bohužel nepodařilo přesvědčivě objasnit. Scheidweiler se například domnívá, že je mohl zvolit především kvůli jejich relativní náboženské laxnosti. Ve skutečnosti však nevíme, koho přesně Arnobius těmito saduceji míní.

jeho narativním pasážím (*fabulae*), a vyslovuje přesvědčení, že křesťané nemají s takovými „povídačkami“ nic společného. Všimněme si však, že kritika našeho řečníka zde nesměřuje proti židovským písmům či judaismu jako takovému, ale cílí na antropomorfní charakteristiky Boha, jež jsou v těchto textech obsaženy, a dále pokračuje Arnobiovou kritikou alegorické výkladové metody.⁶²³ Tento výklad podporuje také skutečnost, že Arnobius na citovanou pasáž navazuje jasným popisem preexistentní nekonečné a netělesné božské přirozenosti, jež je podle něj předmětem křesťanské úcty. Celá kapitola je dále zasazena v širším kontextu kousavé polemiky s antropomorfními představami bohů v pohanských kultech.

Souhrnně lze tedy říci, že Arnobius na žádném místě své apologie necituje Starý zákon, jehož látka je s Arnobiovou koncepcí božství neslučitelná, avšak pouze v rovině antropomorfních představ o bozích. Pokud se nejedná o Arnobiův záměr a antropomorfismy židovské nejsou posuzovány stejně příkře jako obdobné motivy pohanské, proviňuje se Arnobius, jak správně poznamenává Kroll,⁶²⁴ podivuhodnou neznalostí židovství. Poznamenejme však, že vzhledem k zaměření jeho apologie, tedy ve snaze napsat apologii za pomoci argumentů, jimž by pohané porozuměli, postrádá argumentace z věroučných židovských pozic jakýkoli smysl.

Problematika Nového zákona je, na rozdíl od aluzí starozákonních, u Arnobia o poznání komplikovanější, jak uvidíme dále.

8.2.3 Arnobius a Nový zákon

Badatelé při snaze popsat Arnobiův vztah k Novému zákonu narážejí často na celou řadu problémů. Jednak Arnobius Nový zákon nikde přímo necituje a ani neuvádí žádnou zmínku, jako je tomu v případě Starého zákona, již by bylo možno k novozákonním spisům

Jisté však je, že vzhledem k době sepsání *Adversus nationes* nemůžeme v tomto kontextu pomýšlet na původní saducejské hnutí konsolidované v součinnosti s jeruzalémskou chrámovou bohoslužbou. Bylo by však možno se domnívat, že termín „saduceové“ je možno vztáhnout na židovské kněžstvo jako celek, s poukazem na původní kněžský charakter saduceů jako takových. Scheidweilerova poznámka implikující Arnobiovo rozlišování mezi saduceji a farizeji (SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 46) je v tomto ohledu neoprávněná.

⁶²³ Alegorii Arnobius ostatně neodsuzoval pouze v případě židovských textů. Byl jejím rozhodným odpůrcem především v případě pohanské mytologické látky. Mýty jsou mu, jak podrobněji rozvedeme na jiném místě této práce, prostředkem k zahalení vlastní obscennosti mýtu, resp. s ním spojeného božstva.

⁶²⁴ KROLL, Wilhelm. *Arnobiusstudien*, s. 64.

vztáhnout. Někteří badatelé se proto domnívají, že Arnobius text Nového zákona nečetl a neznal, tak například Oehler. A vše, co v jeho díle na novozákonní perikopy upomíná, se k našemu řečníkovi dostalo nepřímo prostřednictvím ústní tradice. Další skupina badatelů byla naopak toho názoru, že Arnobius vedle autority tradice uznával také autoritu Písma, bez ohledu na to, zda Nový zákon četl, či nikoli.⁶²⁵ Přestože sikkenskému řečníkovi znalost Nového zákona nemůžeme přesvědčivě dokázat (tak mimo jiné soudí Burger, Kroll i Leckelt), nelze ji ani úplně popřít. Arnobius, a na tom se shoduje většina badatelů, vykazuje určitou obeznámenost s křesťanskými věroučnými principy a stejně tak některá místa jeho apologie upomínají více či méně na novozákonní texty.

Prakticky všichni, kdo se vztahem Arnobius – Písmo hlouběji zabývali, dospívají nakonec k různě dlouhým seznamům pasáží, jež více či méně odpovídají biblickým citátům. Burger například velice kriticky konstatuje, že Arnobiova znalost biblické nauky se de facto omezuje na tři věty v **Adv. nat. I, 6**,⁶²⁶ jež mohou být reminiscencemi na Mt 5,39, Ř 12,17, 1 Te 5,15 a konečně 1 Pt 3,9. Burger však jedním dechem dodává, že takovouto citaci nelze považovat za doklad Arnobiovy znalosti Nového zákona.⁶²⁷ Obdobně text **Adv. nat. I, 53** vztahoval Felix Scheidweiler k známému kristovskému hymnu z Fp 2,6, hledaje zde důkazy Arnobiova doketismu.⁶²⁸

V souvislosti s biblickým textem jsou také často zmiňována slova z **Adv. nat. II, 6**, v nichž bývá spatřována souvislost s 1 K 3,19; či **Adv. nat. II, 32**,⁶²⁹ která hovoří o kvasu (*fermentum*) a někteří v nich proto spatřovali narážku na J 17,3.

Dalším na Písmo upomínajícím oddílem je **Adv. nat. II, 64**.⁶³⁰ Vůči tomuto tvrzení se však vymezuje Burger s výhradou, že Arnobius nemusí nutně znát Písmo, aby tento klíčový

⁶²⁵ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 8.

⁶²⁶ „*Nam cum hominum vis tanta magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum modo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse prestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientium cruore...*“

⁶²⁷ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 10.

⁶²⁸ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 56.

⁶²⁹ „*eius (mundi principis) cognitio fermentum quoddam est vitae ac rei dissociabilis glutinum...*“

⁶³⁰ „*qui sublimibus infimis servis feminis pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit patet, inquit, omnibus fons vitae neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur.*“

princip křesťanství pochopil.⁶³¹ Především dřívější autoři byli pátráním po biblických reminiscencích u Arnobia velmi zaujati. Řadu paralel uvádí například Kroll.⁶³²

O Písmu jako prameni Arnobiových znalostí se uvažuje především v případě líčení zpráv o zázracích. Arnobius na mnoha místech svého spisu hovoří o Kristu jako divotvůrci a zázraky, o jejichž teologickém rozměru v Arnobiovi budeme hovořit na příslušném místě, jsou pro něj zásadním prostředkem manifestace Kristova úkolu mezi lidmi. Kristus je pro Arnobia, zjednodušeně řečeno, zjevitelem nejvyššího Boha, který se světu dává poznat prostřednictvím zázraků Kristem konaných. Určitý „katalog“ Kristových zázraků představují kapitoly I, 44 a I, 45 a především na ně navazující anafora „*Unus fuit e nobis*“, zahrnující část kapitoly 45 a celou kapitolu následující, jsouc dále doprovázena Arnobiovým výkladem zázraků, sahajícím až do kapitoly 50.

V pojetí zázraku se však Arnobius s biblickými výpověďmi do značné míry rozchází. Neakceptuje totiž ty zázraky, jež byly Kristem realizovány za užití nějaké látky. Arnobius buď o takových zázracích není informován, nebo je záměrně vytěšňuje.⁶³³ Explicitně se o zázracích konaných pouze slovem zmiňuje v **Adv. nat. I, 44.1**, kde říká, že: „*Kristus všechno to, co učinil, učinil mocí svého jména, bez zachování nějakého ritu nebo zákona a bez pomoci jakýchkoli dalších věcí...*“⁶³⁴

V **Adv. nat. I, 46.3** dále vidíme, že Arnobius dokonce zná scénu nasycení pěti tisíců: „*Který nasýtil pět tisíc těch, již ho následovali, z <pěti> chlebů, a aby se oněm nevěřícím a*

⁶³¹ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 12.

⁶³² KROLL, Wilhelm. Arnobiusstudien. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112 (passim).

⁶³³ Definitivní rozhodnutí v tomto ohledu boužel není možné. Motivy redukce zázraků na skutky nemateriálního charakteru Arnobius nikde explicitně neuvádí. Takováto nekonkrétnost vedla pak některé badatele, především pak F. Scheidweilera, k vyslovení hypotézy, že Arnobius je v tomto bodě opět blízký markionismu a látka jako pomocný prostředek božských zázraků není užita kvůli jejímu dualistickému chápání jako něčeho zlého. Jako protipól tohoto názoru lze uvést přesvědčení Leckeltovo. Ten se domnívá, poukazuje přitom na arnobiovské důrazy v následujících kapitolách, že Arnobius akcentuje v I, 43.3 nemateriální povahu zázraku proto, aby je jejich naprostou odděleností od lidské reality učinil atraktivnějším prostředkem jak pohnout oslovené k víře. (LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 6). Stranou našeho zájmu však nemůže zůstat ani polemický tón zmíněné pasáže. Při podrobném pohledu totiž vidíme, že úřad Kristův se zde nekonstituuje na podkladě biblického textu či křesťanské věrouky, ale vyvstává jako protipól pohanských nábožensko-magických a jiných léčebných praktik: „*Qui sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum sucis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum?*“

⁶³⁴ „*Christum sine ullis adminiculis rerum, sine ullius ritus observatione vel lege omnia illa quae fecit nominis sui possibilitate fecisse.*“

zatvrzelým nezdálo, že jsou to klamy, posbíral dvakrát po šesti koších úlomků, které zbyly?⁶³⁵ I události letnic (**Adv. nat. I, 46.6**): „Byl jedním z nás, a když mluvil jedním hlasem, domnívaly se rozmanité národy hovořící rozličnou řečí, že užívá jazyk a slova pro ně známá?“⁶³⁶ Poměrně problematická je zde však nezanedbatelná skutečnost, že známé letniční „mluvení jazyky“ nepřipisuje, jak je zjevné z citovaného textu, apoštolům a působení Ducha, nýbrž Kristu samotnému. Takto závažné „přehlédnutí“ charakteru letnic vede nutně k zamyšlení, zda Arnobius skutečně dostatečně znal církevní praxi a koncepci Písma, nebo měl své informace opravdu jen z doslechu. Vyslovit by bylo možno též domněnku, že Arnobius v případě „katalogu“ zázraků mohl pracovat s pramenem písemné povahy, jež opsal a užil pro své účely, aniž by jeho podstatu zkoumal podrobněji. Mohl však být o tradici zázraku informován i prostřednictvím ústního podání.

V každém případě musíme však také uvést, že Arnobius vedle zázraků, jež souvisejí více či méně s biblickým podáním, uvádí také celou řadu zázračných událostí, o nichž se Písmo nezmiňuje. Všechna tato konání však popisuje jako výpovědi očitých svědků, aniž by měl potřebu zahrnout jako tvůrčí element působení Ducha svatého,⁶³⁷ a jedinou cestou ke spáse je tak pro Arnobia Kristus. Takovýto teologický důraz, ať již je motivován jakkoli, vedl některé teology k přesvědčení, že Arnobius se takto velmi blíží teologii Janova evangelia, avšak pouze svým obsahem, nikoli formou. Nelze proto předpokládat, že by Arnobius z Jana přímo čerpal. Zřejmá podobnost mezi janovskými a arnobiovskými myšlenkami nicméně zaujala také H. D. McDonalda, který se o ní vyslovil následovně: „*Whatever may be the shortcomings of Arnobius's Seven Books Adversus gentes, his was withal a Johannine-like faith in God as Spirit and Truth, through Christ the World made flesh. And it is eternal life to know Him the only true God and Jesus Christ whom He hath sent.*“⁶³⁸

⁶³⁵ „[Unus fuit e nobis,] qui sequentium se milia quinque <quinque> saturavit e panibus, ac ne esse praestigiae incredulis illis viderentur et duris, bis senarum sportarum sinus reliquiarum fragminibus aggerabat?“

⁶³⁶ „Unus fuit e nobis qui, cum unam emitteret vocem, ab diversis populis et dissona oratione loquentibus familiaribus verborum sonis et suo cuique utens existimabatur eloquio?“

⁶³⁷ Později uvidíme, že Arnobius se působení Ducha svatého prakticky nevěnuje, a dalo by se říci, že s touto božskou osobou de facto nepočítá. Podrobněji prolematiku Ducha svatého pojednáme v kapitole 11.1.2.8 Absence pneumatologie.

⁶³⁸ McDONALD, H. D. The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes, s. 81.

8.2.3.1 Literární „nízkost“ biblického textu a Arnobiova reflexe

Arnobius si je, stejně jako jeho pohanští i křesťanští předchůdci a současníci, vědom nízké stylistické kvality biblického textu. Není třeba se domnívat, že by Arnobius znal tuto výtku jinak než prostřednictvím svých pohanských oponentů.

Narážky na literární kvalitu křesťanských spisů činí náš autor v **Adv. nat. I, 57 a 58** v rámci pasáží pojednávajících nejen o věrohodnosti křesťanských, ale i pohanských teologických textů. Celý úsek je ostatně výmluvně uveden slovy: „*Nevěříte našim spisům, a my nevěříme vašim spisům.*“⁶³⁹ Odtud tedy můžeme usuzovat, že útok, přestože literární forma textů nezůstane opomenuta, je primárně motivován ideologicky a v centru Arnobiova zájmu zde stojí obsah obhajovaných, resp. v případě pohanů zavrhaných textů.

Arnobius vyzdvihuje lidský aspekt při tvorbě křesťanských i pohanských teologických textů: „*Ab hominibus haec scripta: et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edisertata sermonibus...*“ Toto tvrzení je ostatně zcela v souladu s Arnobiovou kritikou božské inspirace písem⁶⁴⁰ a s ní související kritikou alegorické metody, jež se plně rozvine v oblasti pohanských kultů v posledních knihách naší apologie, zejména pak v knize páté.⁶⁴¹ Arnobius zde výstižně reflektuje napětí či nevraživost, jež panovala mezi pohany a křesťany, kteří, přestože v jistém ohledu užívali stejných výkladových metod, podrobovali postupy protistrany vždy ostré kritice.⁶⁴² Arnobius je tedy radikálním odpůrcem alegorické výkladové metody a v tomto smyslu obhajuje spisy svých (sc. křesťanských) autorů (*conscriptores nostri*) s poukazem na jejich relativní jednoduchost, jež nepotřebuje alegorický výklad.⁶⁴³

Otázka literárního stylu křesťanských věroučných spisů přichází na přetřes ještě jednou, a sice v **Adv. nat. I, 58 a 59**, kde Arnobius konstatuje, že křesťanské texty jsou

⁶³⁹ „*Non creditis scriptis nostris: et nos vestris non credimus scriptis.*“ (Adv. nat. I, 57.1)

⁶⁴⁰ Výstižné popření pak obsahují Arnobiova slova z **I, 57. 2n**, doplněná o výstižnou analýzu „bojů o knihy“.

⁶⁴¹ Arnobiovu kritiku alegorické metody pojednáme podrobněji v rámci rozboru polemické argumentace ve vztahu k pohanským kultům v kapitole 9.2.2.

⁶⁴² Podrobněji se problematice tohoto „sporů o alegorii“ věnovala ve svém článku Maijastina Kahlos, která mimo jiné zmiňuje také význam Arnobiova svědectví v této věci. (KAHLOS, Maijastina. Pagan-Christian Debates over the Interpretation of Texts in Late Antiquity. *Classical World*, 2012, Vol. 105, No. 4, s. 525–545.)

⁶⁴³ Vzpomeňme zde výše pojednaný výrok o spisech „saduceů“, jež také, obdobně jako pohanské mýty, potřebují své vykladače.

napsané jednoduchým stylem, a proto není snadné jim hned uvěřit.⁶⁴⁴ Tato „literární nevýhoda“ je však podle našeho autora spíše výhodou, neboť prostí lidé, kteří jsou autory takových textů, nemají, na rozdíl od pohanských intelektuálů, potřebu v textech cokoli ve svých textech zakrývat či překrucovat. Hlavním kritériem pravdivosti textu pak, jak správně Arnobius poznamenává, není jeho „líbivost“, ale užitek pro případné posluchače.

Závěrem můžeme tedy říci, že Arnobius patrně nezná Písmo z vlastní četby, velice obratně nicméně zachází s teologickými výpověďmi, jež se k němu dostaly nejspíše prostřednictvím ústní tradice či pohanských oponentů, vůči nimž se i v otázkách inspirace a koncepce Písma zřetelně vymezuje.

8.2.4 Inspirace křesťanskými autory, zejména Klémentem Alexandrijským

Arnobius bohužel nikde ve svém díle neuvádí žádného z křesťanských apologetů – svých předchůdců. Z vlastního textu *Adversus nationes* také nelze doložit, že by křesťanskou apologetickou tradici znal. Přestože v minulosti byly podniknuty pokusy o spojení Arnobia například s Tertullianem nebo Minuciem Felixem, přímou spojitost se nepodařilo prokázat. Tertullianovi je Arnobius blízký pouze svým původem, neboť Tertullian, jak je všeobecně známo, též pocházel z Kartága a dalo by se říci, že oba autory spojuje pověstná „*africitas*“. Nezapřou tedy svůj původ ani po stránce jazykové. A je-li Tertullianova latina „temná“, pak styl Arnobiův není o nic jasnější. V teologické rovině však Arnobia s Tertullianem v žádném případě srovnávat nelze. Lze se jen domýšlet, zda Arnobius měl nějaké ponětí o Tertullianově díle, či nikoli. Vzhledem ke skutečnosti, že je nezmiňuje ani necituje, ponecháváme tuto otázku stranou, abychom přistoupili k jedinému z křesťanských apologetů, jehož znalost lze u Arnobia prokázat.

Tímto Arnobiovým zdrojem je Klémens Alexandrijský, řecky píšící církevní spisovatel žijící přibližně sto let před Arnobiem. Náš řečník čerpal pro svou apologii materiál z jeho díla **Protreptikos**, nenechme se však mýlit, že by se snad Arnobius nechal inspirovat ve věci teologie, naopak, přejímá z Klémentova díla výhradně informace o pohanské teologii a mýtech, a tak, zatímco Klémens hovoří o teologických tématech (o Božím hněvu, Boží slově či Boží prozřetelnosti), Arnobius trvá sice na svém nejvyšším Bohu,

⁶⁴⁴ „*Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt et idcirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendacis, mente simlici prodita et ignora lenocinis ampliare.*“ (Adv. nat. I, 58.1)

podává o něm však velmi rozporuplné výpovědi. Boží hněv například nevnímá jako trestající spravedlnost, jak jej vidí Klémens, znaje Starý zákon, ale zcela zřetelně jako afekt, který dokonce odporuje božské přirozenosti. Bez zajímavosti není také skutečnost, že zatímco Arnobius je v každém ohledu zapřisáhlým odpůrcem alegorického výkladu, Klémens jej při zachování určitých pravidel schvaloval.

Ve srovnání Klémentovy teologie s koncepcí Arnobiovou, které by však vydalo na samostatnou studii, bychom tedy nutně došli k přesvědčení, k němuž dochází Burger, řka: „*Ist ihm der Ausgleich seiner christlichen Überzeugungen mit seinem von früher beibehaltenen philosophischen Theorien, wie man sich Gott vorzustellen habe und was der Mensch sei, wichtiger als die Übereinstimmung mit dem Christen Klemens? Das ist die wahrscheinlichste Annahme.*“⁶⁴⁵ Vidíme zde tedy, že Arnobiovi, alespoň podle Burgera, nejde o shodu s křesťanskou tradicí, ale o obhájení vlastních stanovisek.

O literární závislosti Arnobia na Klémentovi bylo napsáno mnoho, vzhledem k odlišnému zaměření naší práce zde však poskytneme pouze stručný přehled prací na toto téma, nemajíce primární zájem ani na pohanské mytologii, ani jejím podání u Arnobia.

8.2.5 Literární závislost na Klémentovi

Literární závislost Arnobia na Klémentovi poprvé v dějinách formuloval Augustus Reifferscheid ve svém vydání Arnobia (1875).⁶⁴⁶ Jsouce inspirováni touto Reifferscheidovou zmínkou, zabývali se literární závislostí na Klémentovi dále Gustav Kettner, ve svém článku **Cornelius Labeo: Ein Beitrag zur Quellenkritik des Arnobius**,⁶⁴⁷ dále pak Alexander Röhricht, který svou práci s názvem **De Clemente Alexandrino Arnobii irridendo gentilium cultu deorum auctore** napsal pět let po příspěvku Kettnerově.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 18.

⁶⁴⁶ „*De auctoribus quos scriptor in enarrandis et inridendis gentilium sacris secutus sit, quaerere, cum alienum sit ab huius editionis institutio, in aliud tempus distuli: interim locos Clementis Alexandrini Arnobianis simillimos in libro quarto quinto sexto indicavi.*“ REIFFERSCHIED, Augustus. *Arnobii Adversus nationes libri VII: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*, s. XIV.

⁶⁴⁷ KETTNER, Gustav. *Cornelius Labeo: Ein Beitrag zur Quellenkritik des Arnobius*. Hamburg : Heinrich Sieling, 1877. 40 s.

⁶⁴⁸ Tak uvádí Jiráni: JIRÁNI, Otakar. *Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes*, s. 4. Původní Röhrichtovu studii bohužel nebylo pro účely této práce možno obstarat.

Na práci výše jmenovaných navázal ve své práci o Arnobiových pramenech český filolog Otakar Jiráni,⁶⁴⁹ který se ve svém článku snaží ukázat, jakým způsobem Arnobius ze svých pramenů čerpal, že se jen velmi málo řídil uspořádáním svých předloh, často je různým způsobem doplňuje, je však ve své práci nedbalý a dopouští se četných chyb.

Právě ony „chyby“ se staly zajímavými pro W. Krolla, který je ve svých Arnobiusstudien⁶⁵⁰ též přesvědčen o částečné Arnobiově zbrklosti⁶⁵¹ a – dnes bychom řekli – neprofesionálnosti. Poznamenejme však, že vedle citací z Klémenta analyzuje Kroll též zdroje pohanské, jmenovitě Platóna a Cicerona.

Nejobsáhlejší práci na poli literárních pramenů *Adversus nationes* představuje disertace Friedricha Tullia *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*,⁶⁵² přinášející podrobnou analýzu zde citovaných pramenů, mezi nimiž Klémens zaujímá výsadní postavení. Tullius ve své práci často polemizuje s dřívějšími badateli a leckdy odmítá dříve předpokládanou inspiraci Protreptikem.⁶⁵³

Z moderních prací se vztahu Arnobius – Klémens dotkl významněji pouze Marcovich ve svém článku **Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor**,⁶⁵⁴ pojednávaje perikopu **Adv. nat. V, 25n** a Arnobiův způsob práce s Klémentovým zpracováním zde zachyceného orfického hymnu.

Vliv Klémenta na Arnobia nelze tedy popřít, a chceme-li se zabývat analýzou Arnobiových mytologických pramenů, má ve společnosti pohanských básníků a teologů Klémens své „jisté místo“. Po teologické inspiraci však africký řečník bohužel pátral v jiných zdrojích.

⁶⁴⁹ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*. *Listy filologické*, 1909, Vol. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.

⁶⁵⁰ KROLL, Wilhelm. *Arnobiusstudien*. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112.

⁶⁵¹ Kroll, Wilhelm. *Arnobiusstudien*, s. 72.

⁶⁵² TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*. Berlin : Kunstdruckerei Wilh. Postberg, 1934. 99 s.

⁶⁵³ Tak například nečerpá dle Tullia Arnobius z Klémenta v *Adv. nat. VI, 3*, kde se pojednává o stavitelích chrámů. TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 3. Tullius dále uvádí celou řadu míst, kde – oproti tvrzení O. Jirániho – nemůže být Klémens Arnobiovým pramenem. Srv. JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*. *Listy filologické*, 1909, Vol. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423, *passim*.

⁶⁵⁴ MARCOVICH, M. *Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor*. *Vigiliae Christianae*, 1986, Vol. 40, No. 3, s. 294–301.

9. Polemika s pohanstvím a hodnocení pohanských kultů a mytologie

V následující kapitole budou nastíněna témata „pohanské teologie“, jež Arnobius pojednává především v knihách III–VII. Křesťanské problematice, jejímž zásadním zdrojem jsou knihy I a II, budou věnovány závěrečné kapitoly této práce. Navržené dělení nebylo zvoleno náhodně, nýbrž je reflexí běžné praxe zavedené moderními badateli, kdy jsou první dvě knihy vzhledem ke svému obsahu často pojednávány společně, zatímco zbylé knihy tvoří též specifický celek. Jsme si však vědomi skutečnosti, že křesťanské motivy, i když v omezené míře, prostupují i ostatní knihy Arnobiovy apologie, a naopak pohanská teologie coby zdroj Arnobiových otázek, má své nezanedbatelné místo v prvních dvou knihách.

9.1 Arnobius „pohan“ a jeho „souvěrci“

Již vícekrát zaznělo, že Arnobius nemůže být bez problémů zařazen do kategorie „křesťanských apologetů“, a to nejen pro své neúplné znalosti o křesťanství, ale také pro zcela ojedinělou koncepci své apologie, jež jasně ukazuje, že Arnobius se podstatně lépe orientoval v pramenech pohanské provenience než v materiálech křesťanských autorů. Celý jeho spis tak budí dojem, jako by se náš řečník snažil křesťanství obhájit z pozic pohanských tak, že pohanům dokáže nesmyslnost jejich vlastních náboženských představ. Právě z tohoto důvodu tvoří informace o pohanských, většinou římských kultech podstatnou část jeho apologie a ani my, přestože se zaměřujeme primárně na otázky křesťanské teologie, nemůžeme toto téma přejít mlčením.

Objemnou zásobu materiálu pro bádání v tomto směru představují především knihy III–VII Arnobiovy apologie, v nichž se v nejrůznějších souvislostech vyskytuje řada známých i méně obvyklých římských božstev. Arnobius cituje řadu pohanských teologických autorit, jejichž líčení leckdy selektuje a transformuje tak, aby vyhovovalo jeho polemickým účelům. Elisabeth Wentworth ve své disertaci věnované právě tématice pohanských božstev v *Adversus nationes* k této Arnobiově selekci poznamenává: *„Arnobius is frequently guilty of unfairness, presenting only ridiculous or revolting phases of pagan cults and ignoring their higher and nobler aspects. In general, he presents the sensational side of*

*pagan worship...*⁶⁵⁵ Wentworth zde mimo jiné otvírá téma Arnobiovy interpretace mýtů i jejich užití v Arnobiově argumentaci.

Arnobius je skutečně v líčení pohanské mytologie, jak bychom dnes řekli, tendenční, jeho líčení je poznamenáno snahou o vyzdvížení absurdnosti náboženských obřadů a úkonů. Významnou roli v argumentaci hraje též odmítání alegorizace mýtů, jak si ukážeme dále. I přes zřejmý negativní postoj pojednává Arnobius o velkém množství římských i řeckých božstev, stranou však nezůstávají ani jiné elementy náboženské scény jeho doby. Jak uvádí Wentworth a jak se můžeme přesvědčit v samotném textu *Adversus nationes*, jsou z hlediska římského náboženství u Arnobia jmenováni všichni *di indigetes*, s výjimkou Vesty. Opatrně se náš řečník zmiňuje také o Novensilech a deifikovaných abstrakcích. *Sacra peregrina* zastupuje pouze Isis a Magna Mater, jíž je věnován samotný závěr sedmé knihy. Není bez zajímavosti, že nikde v díle Arnobiově nenalzáme jedinou zmínku o císařském kultu; výpady proti němu totiž Arnobius, jak se shodují starší i novější badatelé,⁶⁵⁶ považoval patrně za nebezpečné; tím spíše v případě, že svou apologii skutečně napsal v období Diokleciánova pronásledování.

9.2 Struktura, metody a cíle Arnobiova útoku

Jak již bylo zmíněno, stěžejním materiálem z hlediska studia pohanských kultů jsou knihy III–VII apologie *Adversus nationes*. Pozoruhodný je již fakt, že až na několik výjimek zde Arnobius vůbec neuvádí Krista ani jeho učedníky. Pouze v malém rozsahu se vyskytují také, v předchozích knihách zcela běžná, líčení křesťanské dějinné situace nebo věrouky.⁶⁵⁷ Antický rétor se zde pouští do ostré polemiky s pohanstvím, avšak i přes patrnou osobní angažovanost, až – dalo by se říci – osobně motivovanou hysterii, vykazuje dílo zcela zřetelnou koncepci a nacházíme také argumentační modely, jichž se náš autor poměrně striktně drží.

Z hlediska obsahu je možno výše zmíněné knihy III–VII stručně charakterizovat následujícím způsobem:

⁶⁵⁵ WENTWORTH, Anne Elizabeth. *Roman Religion as seen in the Adversus nationes of Arnobius*, s. VI.

⁶⁵⁶ WENTWORTH, Anne Elizabeth. *Roman Religion as seen in the Adversus nationes of Arnobius*, s. VII.

⁶⁵⁷ Přestože míst, v na nichž Arnobius v rámci knih III–VII hovoří o křesťanech, je relativně malé množství, mají tyto úseky velký význam. Na mysli zde máme především oddíl IV, 36.4, který popisuje okolnosti Diokleciánova pronásledování a tvoří zároveň jedinou Arnobiovu zmínku o bohoslužebném životě církve. A závěrečnou polemiku k tématu božího hněvu v knize sedmé.

Zásadním tématem III. knihy je kritika antropomorfních představ o bozích, zatímco v knize čtvrté se čtenář stává pozorovatelem útoku proti personifikovaným abstrakcím, jež mají v římském kultu božské atributy. Právě v této knize můžeme též sledovat nejrozsáhlejší Arnobiův výpad proti alegorické výkladové metodě, o níž pohovoříme dále. Pátá kniha je v jistém ohledu pokračováním předchozího tématu, přičemž důraz je zde kladen na nedůstojné lidské představy o bozích, mylné interpretace básníků, historiků a teologů. A stranou Arnobiova zájmu nezůstává ani kritika mystérií, jimž je věnována převážná část páté knihy. Šestá kniha opět polemizuje s antropomorfními představami, avšak poté, co byly zkritizovány lidské představy o božstvech, obrací se v ní náš řečník ostře proti svatyním, chrámům a bohoslužbě, jež v nich probíhá. Zcela specifickým způsobem kritizuje obětní praxi. Závěrečná kniha sedmá se věnuje, jak sám autor avizuje, rozvinutí tématu obětní praxe, přičemž důraz je kladen na zacházení s kadidlem a vínem. Poslední kapitoly knihy jsou věnovány kritice kultům Asklépia a Velké Matky.

Arnobiovým primárním cílem je především odhalení absurdnosti a nelogičnosti mytologické látky, analýza a odmítání vlivu antropomorfních představ o božstvech,⁶⁵⁸ kritika alegorického výkladu mýtů⁶⁵⁹ a v neposlední řadě též polemika s pohanským náboženským formalismem.

9.2.1 Prameny Arnobiových výpovědí o pohanských božstvech

Arnobius, jak jsme již v krátkosti zmínili v úvodu této práce, je nejen cenným historickým pramenem z hlediska přednicejské éry křesťanství, ale především významným pramenem mytologického rázu. Jeho apologie je o to cennější, že mnohé prameny pohanské teologie podlely zániku a Arnobius tak, jak správně poznamenává Jiráni, zůstává v mnoha případech jediným pramenem.⁶⁶⁰

Otázce Arnobiových pramenů v oblasti pohanské teologie je věnován stručný přehled v podkapitole 8.8.1, považujeme zde však za nutné zmínit se krátce o Arnobiově

⁶⁵⁸ Téma bude rozvedeno v kapitole 9.2.3 a podkapitolách.

⁶⁵⁹ Viz kapitolu 9.2.2.

⁶⁶⁰ „*Arnobius jest naším jediným svědkem pro leckteré důležité podrobnosti náboženství a kultu římského.*“ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 3. Jiráni uvádí také seznam významných míst, pro něž je Arnobius jediným doloženým pramenem. Jedná se především o pasáže v závěru druhé knihy (*Adv. nat. II, 67n*) a dále knihy sedmé (*VII, 24*). *Ibid.* s. 325.

způsobu práce s textem, jak jej ve své studii rozpracoval mj. Jiráni.⁶⁶¹ Jiráni ve své studii zmiňuje nejen nepřehlédnutelný fakt, že Arnobius si z líčení pohanských kultů vybírá zpravidla velmi obscénní motivy,⁶⁶² ale uvádí také kategorizaci Arnobiových „výpůjček“ z klasiků do tří skupin. Rozlišuje přitom drobné přídavky k původnímu textu; vážnější odchylky v souvislém textu vyprávění a vsuvky mytologického obsahu, jimiž Arnobius svou předlohu obohacuje a jež přejímá z jiné předlohy.⁶⁶³ Jiráni rozlišuje mezi Arnobiovými citacemi látky poetické a prozaické a vychází dále z přesvědčení, že Arnobius čerpal nejen z Klémenta, ale také z Ciceronova spisu *De natura deorum*, přičemž je přesvědčen, že tento spis byl přímou Arnobiovou předlohou.⁶⁶⁴ Dále poukazuje na skutečnost – z níž Arnobius v Adv. nat. IV, 13.4 usvědčuje sám sebe, řka: „*quam quidem olim partem iudicii acris viri atque ingenio perspicaci tam sermone Italo explicuere quam Graeco*“ – že Arnobius bez nejmenších potíží neváhal vedle sebe klást látku řecké i latinské tradice, aniž by uvedl, z jakého pramene čerpá. Jiráni tento Arnobiův postup práce označuje jako „kontaminační“ a má jej za charakteristický rys Arnobiova projevu.⁶⁶⁵

Pro Arnobiovu práci s historickými prameny je dále charakteristické hromadění a gradace podobných rysů, hojné citace básníků, přestože nikde neuvádí, z jakého zdroje čerpal. Výslovně si náš řečník libuje v opakovaném rozvíjení již užitého motivu v novém kontextu, přičemž se nezřídka inspiruje u různých autorů.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Osobně považuji za velkou škodu skutečnost, že práce prof. Jirániho byla vědecké veřejnosti představena pouze v českém jazyce. Zatímco Jiráni reaguje na starší bádání Kettnera, Krolla a jiných, zůstala vinou jazykové bariéry jeho vlastní studie v kritickém bádání prakticky bez odezvy. Řada zahraničních autorů sice Jirániho dílo uvádí, avšak tito k němu zpravidla nezaujímají kritické stanovisko, odvolávající se buď na neznalost českého jazyka, nebo jeho archaický charakter.

Tak například ve své disertaci dr. Sebestyén Kiss: „*Jiráni munkáját nyelvi akadály miatt nem ismerem, de többször is hivatkozok rára Sitte.*“ KISS, Sebestyén. *Apuleius Christianus?: Arnobius: Adversus nationes*. BTK, Debreceni Egyetem 2006, s. 50.

⁶⁶² Toto je jeden z velmi výrazných rysů Arnobiovy polemiky. Problematiku poutavě rozpracoval Mark Masterson ve svém článku *Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius*. (MASTERSON, Mark. *Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius*. *Journal of Early Christian Studies*, 2014, Vol. 22, No. 3, s. 373–398.)

⁶⁶³ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 8–9.

⁶⁶⁴ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 83.

⁶⁶⁵ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 88.

⁶⁶⁶ Podrobnější rozbor problematiky obsahuje jak článek O. Jirániho, tak starší práce Kettnerovy a Krollovy a Röhrichtovy.

9.2.1.1 Arnobiovi oponenti

Vedle otázky po Arnobiových pramenech vyvstává nutně z našich úvah také otázka po Arnobiových oponentech. Kdo jsou ti, proti nimž se Arnobius svou apologií obrací? Proti komu sbírá Arnobius své argumenty, aby následně podroboval jeho názory kousavé kritice? Kdo jsou oni „*nonnuli*“ zmiňovaní hned v první větě jeho spisu, kteří tak horlivě, ba bláznivě vystupují (*insanire, bacchari*) proti křesťanskému učení?⁶⁶⁷ Jsou Arnobiovými oponenty konkrétní jedinci, směr, skupina či škola, nebo je Arnobius pouze hlasem své doby a brojí v určitém smyslu „proti všem“? Ani v těchto otázkách bohužel bádání dodnes nedošlo k přesvědčivému konsensu.

Arnobius sám ostatně situaci nikterak neusnadňuje, zmiňuje sice ve svém textu velké množství filosofických směrů a škol – v Adv. nat. II, 13 například naráží na platonismus, hermetismus a pythagoreismus, avšak na žádném místě neuvádí, vůči kterému směru a jakým způsobem se vymezuje. Tento přístup našeho řečníka způsobil modernímu bádání nemalé obtíže, a to i přesto, že badatelé se téměř výhradně zaměřili na styčný bod mezi Arnobiem, křesťanskou teologií a filosofickými školami, jímž je v případě Arnobiově téma nesmrtelnosti lidské duše.

Skutečností zůstává, že Arnobius své filosofické oponenty v rámci celého spisu oslovuje nejčastěji slůvkem „*vos*“ bez bližšího určení. Jak je však patrné z textu (Adv. nat. II, 15 a II, 62), rozlišuje celkem tři skupiny oponentů, a sice platoniky, hermetiky a třetí blíže neurčené uskupení označované jako *viri novi* (Adv. nat. II, 15). Burger se vymezuje vůči přesvědčení svých předchůdců, kteří měli za to, že Arnobius se ve zmíněné pasáži obrací pouze proti poslední jmenované skupině.⁶⁶⁸ Tento Burgerův názor sdílí také Gierlich.

Obzvláště sporným místem z hlediska filosofických vlivů v kontextu *Adversus nationes* je diskuse o poměrně stručně představených stoupencích neznámého učení, již jsou v textu druhé knihy označeni jako „*viri novi*“.

Náš autor dále rozlišuje stoupence nesmrtelnosti duše na tři skupiny: moudré, mágy a Etrusky,⁶⁶⁹ přičemž právě stoupenci etruského učení jsou v určitých ohledech Arnobiovi názorově blízcí. Také oni věří, že duše je co do přirozenosti smrtelná, avšak může získat

⁶⁶⁷ „*Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari.*“ Adv. nat. I, 1.1.

⁶⁶⁸ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 49.

⁶⁶⁹ Jak zmíníme podrobněji v podkapitole 9.2.6.

nesmrtelnost. To se však nestává skrze Krista, ale za pomoci magických rituálů, jež Arnobius nejednou ve svém spise odmítá.⁶⁷⁰

Nesmírně zajímavá je též otázka, kým jsou reprezentanti druhého zmíněného směru, tedy oněch „moudrých“. Burger se ostře vymezuje vůči názoru, že by se zde mělo jednat o novoplatoniky a konkrétně Porfyriovo dílo *De regressu animae*.⁶⁷¹ Obdobně skepticky se vůči tezi, že Arnobiovými oponenty jsou zde stoupení Porfyriovi, vyjadřuje též Gierlich.⁶⁷²

K tématu „*virii novi*“ se vyjádřil ve své studii též E. L. Fortin, který se shodně jako Simmons domnívá, že Arnobius pravděpodobně znal Porfyriův spis *De regressu animae* a že jeho výpovědi, stejně tak jako kategorizace cest k nesmrtelnosti (viz kapitolu 9.2.6 této práce), vykazují vlivy novoplatonismu.⁶⁷³

Starší bádání pak spatřovalo v nejasném termínu „*virii novi*“ nejrůznější názorové proudy. Vzhledem k neuspokojivému množství informací, jež nám Arnobius v této věci poskytuje, a v souvislosti s jeho kontaminační pracovní metodou, jíž využívá, se však v této otázce nelze než ztotožnit s Burgerovou tezí, že Arnobiovým záměrem není v Adv. nat. II, 13nn polemika s konkrétními filosofickými směry, ale spíše demonstrace vlastní znalosti a skutečnosti, že i přes značné vědomosti se široké spektrum reprezentantů pohanských

⁶⁷⁰ Popření nejrůznějších „šarlatánských“ cest k nesmrtelnosti se Arnobius věnuje v závěrečných kapitolách II. knihy. My se jimi budeme zabývat v kapitole 9.2.6 této práce.

⁶⁷¹ „Einiges spricht auch dagegen, daß Arnobius die Darstellung des Heilswegs der „Weisen“, auf dem diese Gegner die Unsterblichkeit weewichen wollen, ausschließlich der Schrift „De regressu animae“ des Neuplatonikers und grossen Christenfeindes Porphyrios entnommen hatte.“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 50.

⁶⁷² GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 212.

⁶⁷³ Pro více informací viz též FORTIN, Ernest. L. The *virii novi* of Arnobius and the conflict between faith and reason in the early Christian centuries, in: NEIMAN, David, SCHATKIN, Margaret, (eds). *The Heritage of the Early Church: essays in honor of Georges Vasilievich Florovsky on the occasion of his eightieth birthday*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1973, s. 200. Právě na zde citovanou Fortinovu tezi „The philosophers whom Arnobius had in mind are unmistakably Neoplatonists and not Gnostics. Specifically Arnobius could have found and probably did find in Porphyry's *De regressu Animae* many of the theories to which he alludes and particularly the enumeration of the different methods or ways of salvation, namely, ascetism or the way of the philosophers, intercessory prayers (theurgy) or the way of the magi, and animal sacrificies or the way of the Etruscans.“ navazuje ve své práci Simmons.

náboženských elit mýlí.⁶⁷⁴ Proti tomuto názoru Burgerovu se staví ve své monografii Simmons,⁶⁷⁵ souhlasí s ním naopak Gierlich.

K tématice Arnobiových oponentů patří vedle jejich filosofického stanoviska také přirozeně názor protistrany, tedy stanovisko samého Arnobia. Ten dává svůj odmítavý postoj najevo nejen stylem argumentace, ale i termíny, jež volí k oslovování či označování svých protivníků. Problematikou terminologie užití k oslovení Arnobiovi nepřátelského tábora se ve svém pojednání s názvem *Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren*⁶⁷⁶ zabývala Ilona Opelt.

Arnobius častuje své protivníky nejen urážkami a nevybíravými oslovenými, ale na mnoha místech jim také vytýká řadu nectností. Poprvé se tak děje ve dvanácté kapitole první knihy, kde je protivníkům vytýkána povýšenost.⁶⁷⁷ Převážné množství negativních soudů vztahujících se přímo k osobnostní charakteristice oponentů nicméně nalzáme ve druhé knize Arnobiovy apologie.

9.2.1.2 Filosofické pozadí Arnobiovy polemiky

Jak jsme viděli ve stručném nástinu problematiky inspirovaném především Burgerem, obsahuje Arnobiova apologie velké množství myšlenek, jež mají nebo mohou mít svůj původ v nejrůznějších filosofických uskupeních jeho doby. Vzhledem ke způsobu Arnobiovy práce nejsme bohužel často schopni přesně určit, zda Arnobius polemizuje s konkrétním protagonistou určitého filosofického směru, či nikoli, můžeme však stanovit nemalé množství vlivů, jež na Arnobia při psaní *Adversus nationes* působily.

Zcela nepřehlédnutelný je v Arnobiových filosoficky motivovaných úvahách vliv Platóna a platonismu. Jak jsme již ukázali v kapitole 4.2.2, poukázal na rozhodující význam

⁶⁷⁴ Burger k problematice výslovně říká: „*Vielmehr nennt er die anderen Wege neben dem Christentum, sich der Unsterblichkeit zu versichern, um zu beweisen, daß er sie kennt, daß sie aber alle in die Irre gehen und nur die Christen recht haben, die die Unsterblichkeit für ihre vergänglichen Seelen als ein Geschenk vom höchsten Gott erwarten.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 51.

⁶⁷⁵ Simmons ve svém textu předpokládá, že důvodem Arnobiovy polemiky je v této pasáži Porfyriovo *De regressu animae*, sám však nedokáže pro potvrzení této hypotézy předložit přesvědčivé důkazy. Zmíněné uchopení dané problematiky je nadto komplikováno skutečností, že *De regressu animae* je zachováno pouze fragmentárně. Otázka přímého vlivu tohoto textu na Arnobia pak musí nutně zůstat v rovině nepotvrzené hypotézy.

⁶⁷⁶ OPELT, Ilona. *Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren*. *Wiener Studien*, 1975, Bd. 9, s. 161–173.

⁶⁷⁷ Adv. nat. 1, 11.1.

Platóna a platonismu pro Arnobiovo uchopení křesťanství již Burger. Stejného názoru je i G. Gierlich, která však podrobnějším rozбором Arnobiových polemik dospívá k závěru, že Arnobius sice vykazuje platonizující tendence, mnohé z myšlenek, jež ve svém díle prezentuje, sdílel však platonismus s některými dalšími filosofickými směry pozdní antiky.⁶⁷⁸ Na otázku, zda Arnobius polemizoval s konkrétními představiteli filosofických škol, nenachází moderní bádání zatím jednoznačnou odpověď. Dokonce i snaha vidět mezi Arnobiovými oponenty například známého oponenta křesťanství Porfyria nevede k zodpovězení dané otázky, přestože se tato koncepce v moderním bádání objevuje, jak jsme viděli, s různou naléhavostí stále znovu.⁶⁷⁹

9.2.2 Arnobius jako odpůrce alegorické výkladové metody

Z hlediska Arnobiovy polemiky s pohanstvím se jako jedno ze stěžejních témat, přestože mu Arnobius nevěnuje soustavnou pozornost, jeví problematika alegorického výkladu mýtů. Náš řečník se k alegorii vyjadřuje na několika místech své apologie, přičemž poprvé tak činí již v první knize, kde říká: „*Non creditis scriptis nostris: et nos vestris non credimus scriptis.*“⁶⁸⁰ – čímž vyjadřuje ono známé neporozumění mezi pohanským a křesťanským táborem vykladačů. Přitom sám žádá oboustrannou toleranci, označiv písemnosti obou zneprátených stran za lidské interpretace: „*Ab hominibus haec scripta: et illa sunt ab hominibus scripta, mortalibus edissertata sermonibus; et quidquid dicere de nostris conscriptoribus intenderitis, et de vestris haec dicta paribus sumite atque habetote momentis. Vultis vera esse quae in vestris comprehensa sunt scriptis: et quae in nostris consignata sunt litteris confiteamini necesse est esse vera. Falsitatis arguitis res nostras: et nos vestras arguimus falsitatis.*“⁶⁸¹

⁶⁷⁸ Jako příklad viz GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. XVIII.

⁶⁷⁹ Svého zastánce našla tato hypotéza například v M. B. Simmonsovi, který připouští, že přinejmenším některé části Arnobiovy polemiky mohly být přímou reakcí na Porfyriovy spisy. Tento postoj je patrný například zde: „*Suffice it to say that Porphyry and his follower viri novi are the main opponents of Arnobius in the Adversus nationes.*“, kde Simmons vyjadřuje názor, že *viri novi* zmiňovaní v Adv. nat. II. 14 jsou vlastně stoupenci Porfyriova učení. SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*, s. 13. Jiní jsou však k takovémuto hodnocení poměrně skeptičtí. Gierlich ani Burger se s takovýmto úhlem pohledu rozhodně neztotožňují.

⁶⁸⁰ Adv. nat. I, 57.1.

⁶⁸¹ Adv. nat. I, 57,2n.

Výstižně k tomuto problému poznamenává Kahlos ve svém článku věnovaném pohansko-křesťanské diskusi o interpretaci textů, že Arnobius není pojednáním o tomto tématu nikterak výjimečný, neboť diskuse tohoto druhu byly významným tématem v období od druhého do čtvrtého století, a tedy přirozeně i v době Arnobiově.⁶⁸²

Názory našeho řečníka jsou, jak se domnívá Kahlos, typickou reprezentací postupu argumentace ve věcech odmítání argumentů protistrany.⁶⁸³

Arnobius se z hlediska odmítání alegorické výkladové metody jeví jako konzistentní. Možná byly jeho úvahy v tomto směru usnadněny skutečností, že nebyl obeznámen s metodami alegorického výkladu užívanými v křesťanském prostředí, což jde ruku v ruce s jeho předpokládanou neznalostí Písma. Ať jsou motivy Arnobiova odmítání alegorie jakékoli, zůstává skutečností, že jeho polemika do značné míry kopíruje argumenty obvykle užívané křesťanskými autory. Ve shodě s ostatními autory jsou Arnobiovi živnou půdou kritiky především pohanské řecko-římské mýty, jimž věnuje prakticky celou pátou knihu své apologie.

Zde Arnobius zavrhuje alegorickou výkladovou metodu jako celek, nastiňuje sice celkem čtyři možnosti alegorického výkladu pohanské mytologie,⁶⁸⁴ stojí však na pozicích euhémerismu, všechny tyto výkladové cesty nakonec odmítá.

V případě pohanské mytologie, a především mysterijních kultů, vyslovuje několik předpokladů, díky nimž jejich alegorizaci může odvrhnout. Zde máme na mysli především názor vyslovený v Adv. nat. V, 39. 7. Podle Arnobia je překážkou alegorizace pohanských mýtů jejich doložitelný historický základ⁶⁸⁵ a za Arnobiovou kritikou alegorie tedy zřetelně stojí jeho striktně euhémerické pojetí pohanských božstev. Zde by bylo jistě na místě se ptát, jak Arnobius chápe křesťanskou alegorii. Na tuto otázku nám však rétor nedává

⁶⁸² KAHLOS, Maijastina. Pagan-Christian Debates over the Interpretation of Texts in Late Antiquity, s. 525.

⁶⁸³ Kahlos charakterizuje pohansko-křesťanský spor následovně: „... *the Christian and pagan writers themselves tended to downplay these similarities and instead construct differences.*“ KAHLOS, Maijastina. Pagan-Christian Debates over the Interpretation of Texts in Late Antiquity, s. 326. To je však postoj typický pro apologetická díla obecně.

⁶⁸⁴ Mýty je podle Arnobia možno chápat jako reálné skutky reálných božstev nebo jako výmysly pohanských básníků a teologů. Dalším obvyklým způsobem výkladu je užití mýtů jako prostředku výkladu fyzikálních jevů. Posledním způsobem je stanovisko euhémerické, tedy interpretace mýtů jako skutků héróů, již byli po své smrti zbožštěni. Tuto tematickou kategorizaci arnobiovské antialegorické polemiky uvádí ve svém článku již Swift. Viz SWIFT, Louis, J. Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets, s. 441.

⁶⁸⁵ „*Quod si liquet et constat, id est si rebus actis mysteriorum causae atque origines effluunt, in allegoricas species nulla possunt conversione traduci.*“

odpověď, jsa typickým kritikem alegorického výkladu pohanské mytologické látky, avšak zároveň subjektem naprosto ignorujícím alegorickou výkladovou tradici křesťanské proveniencce.

Poté, co Arnobius seznámí čtenáře s úctyhodným množstvím nejrůznějších interpretací pohanských mýtů a mystérií, uchýlí se k diskusi výkladových kritérií, jimž věnuje kapitolu 36 páté knihy.

Zde Arnobius shrnuje své výhrady vůči alegorické výkladové metodě a říká jednak, že cílem alegorizace je zakrytí vlastního, zpravidla velmi nečistého, významu daného mýtu,⁶⁸⁶ a za překážku alegorického výkladu považuje dále i skutečnost, že alegoricky jsou vykládány pouze některé části mýtu,⁶⁸⁷ přičemž neexistuje jasné kritérium (pro Arnobia *signum*), podle něhož by bylo možno jednoznačně rozsoudit, jakým způsobem je třeba jednotlivé části textu vykládat.⁶⁸⁸ Jsa konsternován takovou nejasností, shrnuje náš autor svůj postoj k alegorické výkladové metodě slovy: „*Quod quidem quo genere aut fiat aut fieri posse credatur, intellegere confitemur minime nos posse.*“⁶⁸⁹ Zde se však neomezí na pouhé konstatování, ale ilustruje celou situaci množstvím krátkých výkladů o jednotlivých, zpravidla již jednou podrobně pojednaných kultech, z nichž dokládá nevhodnost alegorického výkladu.

Sluší se poznamenat, že Arnobius nenechává stranou ani otázku vzniku alegorické výkladové metody. Již v úvodu páté knihy považuje alegorii za konstrukci básníků a teologů.⁶⁹⁰ Na toto tvrzení dále navazuje v Adv. nat. V, 41.1 konstatováním cílů alegorie, jež spatřuje v zakrývání hanebnosti za pomoci vznešené interpretace.⁶⁹¹ Shodné stanovisko vyjadřuje ještě jednou o několik kapitol později zcela zřetelně: „*Nam quia talium scriptorum historiarumque vos pudet nec aboleri videtis posse ea quae sunt foede semel in commentarios relata, enitimini cohonestare res turpes atque omnibus argutiarum modis pro rebus subditis verborum invertitis corrumpitisque naturas atque ut olim accidere male sanis adsolet, quorum*

⁶⁸⁶ Adv. nat. V, 36.2.

⁶⁸⁷ Adv. nat. V, 36.3n.

⁶⁸⁸ „...*nec inest in re signum quo differitas indicari ambiguum possit simpliciterque dictorum, tam potest quod simplex est ambiformiter dictum existimari quam quod ambigue scriptum est reclusis esse obtentionibus credi.*“ Adv. nat. V, 36.4a.

⁶⁸⁹ Adv. nat. V, 36.4b.

⁶⁹⁰ Adv. nat. V, 43.1.

⁶⁹¹ „*Antea mos fuerat in allegorica dictione honestissimis sensibus obumbrare res turpes et foeda prolatu honestorum convestiri dignitate.*“

*turbida vis morbi sensum atque intellegentiam depulit, confusa atque incerta iactatis et inanium per rerum figmenta bacchamini.*⁶⁹²

Současné alegorické rozklady tedy podle Arnobia neslouží svému původnímu účelu, ale spíše naprostém opaku – kdy je skrze obscénnosti odkazováno na vznešenou realitu, přičemž alegorizace mýtu je mnohem spíše prostředkem k jeho zatemnění než k jeho pochopení.⁶⁹³ Ad absurdum, jak je jeho dobrým zvykem, dovádí Arnobius své rozklady v samém závěru knihy, když konstatuje, že pohanskou alegorizací, jejímž cílem by mělo být zakrytí hanebností, je prodchnut prakticky veškerý běžný život, přičemž smysl alegorického výkladu každodenních zkušeností zůstává běžnému člověku skryt. V závěrečné vyhocené větě páté knihy *„Verecundia at laude condigna! Erubescitis panem et vinum nominare et pro coitu Venerem non metuitis dicere.*⁶⁹⁴ tak vidíme nejen kritiku alegorického výkladu jako celku, ale zřetelně také římského náboženského formalismu.

V neposlední řadě nás citovaná formulace, ale nejen ona, nýbrž i celkový Arnobiův postoj k líčení nemravností vede k zamyšlení, proč Arnobius tak často líčí právě neslušné, nemravné či nechutné aspekty pohanských mýtů a mystérií, ale také zbylé náboženské praxe.

Velice zajímavou hypotézu vyslovil v tomto ohledu Mark Masterson, který se domnívá, že Arnobius líčením nemravnosti chce pozvednout vlastní autoritu, a sice skrze předpokládaný zájem čtenáře o danou tematiku.⁶⁹⁵ Masterson se v tomto ohledu koncentruje především na sexuální témata, jimž Arnobius prokazatelně věnuje enormní pozornost, některá dokonce pojednává vícekrát, klada přitom důraz pokaždé na jinou stránku daného aktu.⁶⁹⁶ Masterson pátrá ve svém pojednání po motivech, jež Arnobia k takové akcentaci mytologické látky vedly, a dospívá k závěru, že Arnobius tímto

⁶⁹² Adv. nat. V, 43.1.

⁶⁹³ „*Quod si utique fieret et allegoricae caecitatis obumbratio tolleretur, et facilis ad discendum res esset et deorum dignitas conservaretur inlaesa.*“ Adv. nat. V, 41.5.

⁶⁹⁴ Adv. nat. V, 45.2.

⁶⁹⁵ „*As will be shown, the ironic deployment of obscenity increases the power of Arnobius's authorial persona through its invasive assertion of the reader's interest in such matters. Arnobius's deployment of obscenity also assimilates him to his vital God. For the moment, however, here are some instances of his use of obscenity.*“ MASTERSON, Mark. *Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius*, s. 388.

⁶⁹⁶ Typickým příkladem této Arnobiovy praxe je dvojí líčení milostných afér Jovových nebo opakovaný popis příběhu spojeného s eleusinskými mystérii a též dvojí zamyšlení nad příběhem obscénního jednání Dionýsa a Prosymna.

posunutím hranic slušnosti touží v čtenáři vzbudit odpor a znepokojení, jež následně poslouží jako prostředek podpoření autority samotného Arnobia.⁶⁹⁷

Přemrštěné líčení odporností spojených s výkonem pohanské náboženské praxe se nicméně neomezuje, jak sledujeme v samotném textu *Adversus nationes*, pouze na aspekty etické – konkrétně výše pojednanou mravní a sexuální zvrácenost, ale nachází svůj výraz i na mnoha jiných místech Arnobiovy apologie. Jako záměrně zveličené a dopodrobna rozepsané nám Arnobius totiž nelíčí jen incestní aféry Jovovy, ale také například obětní praxi a s ní spojené zvyklosti.⁶⁹⁸

Vedle řečnického patosu a – dnes bychom řekli – lingvisticko-psychologické manipulace musíme k motivům Arnobiova uchopení nemravnosti přičíst též motivy antropologické. Právě v kontextu alegorického výkladu pohanských mýtů je totiž nutné mít stále na paměti antropomorfní charakter pohanských bohů a s ním související Arnobiovo nízké hodnocení lidského subjektu.⁶⁹⁹

9.2.3 „Bohové“, lidé a Bůh

Antropomorfní charakter pohanských božstev je jedním z nejvýznamnějších rysů, jež Arnobius na pohanské koncepci božství kritizuje. Z hlediska logického i pojetí pohanských bohů vykazuje u Arnobia určité nejasnosti. Problematickou se v tomto ohledu stává již sama jejich existence. Arnobius vzhledem k celkovému zaměření svého apologetického spisu, kdy se de facto snaží, nebo se tak alespoň tváří, aby pohané sami prozřeli a opustili svou původní víru, nikde v textu své apologie nepopře existenci pohanských božstev přímo.

V případech, kde k negativnímu vymezení vůči jejich existenci dochází, děje se tak zpravidla následkem předcházejícího argumentu, jehož cílem je potvrzení pozic samotného

⁶⁹⁷ Masterson se k věci výslovně vyjadřuje takto, přičemž zřetelně zahrnuje i aspekt sexuálního vzrušení apod.: „His position as a knowing judge subjugates the reader, and this demonstrated knowledge makes his authority have more than a little in common with God's own. Arnobius's repeated and unapologetic presentation of obscene matters and sexually exciting materials puts readers on the defensive and thereby builds his authority. Breaking down the bounds of decorum, producing bursts of sexual excitement in the reader, whose sparking he seems determined to fan into flames, Arnobius produces disquiet at the same time.“ MASTERSON, Mark. *Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius*, s. 394.

⁶⁹⁸ Zde máme na mysli především oddíl *Adv. nat.* VII, 17,2n, kde Arnobius plasticky popisuje scénu hypotetické nedokončené oběti.

⁶⁹⁹ Arnobiova antropologie je jako samostatné téma podrobněji pojednána v kapitole 11.2.1.

Arnobiovia a zároveň popření pohanské argumentace. Stanovisko zahrnující neexistenci pohanských božstev je pak chápáno jako logický důsledek předchozí argumentace, k němuž by měl pohanský posluchač na jejím základě vlastně sám dospět.

Pojednávat koncepci pohanských bohů jako celek není v případě našeho autora nikterak snadným úkolem, a to již z toho důvodu, že Arnobius nepíše svou apologii jako výklad či učebnici, jež by se k jednotlivým tématům vyjadřovala v logickém sledu a uceleně. Spíše se k určitým problémům, a k nim patří i pohanské kultury, neustále vrací, aby je nahlédl znovu a jinak. Informace o pohanských kultech jsou proto roztroušeny ve všech sedmi knihách jeho apologie a náš řečník jim střídavě věnuje pozornost. Nemajíce prostor pro podrobnou charakteristiku jednotlivých kultů, jež ostatně není záměrem této práce, omezíme se v rámci této podkapitoly pouze na stručný výklad Arnobiových charakteristik bohů.

9.2.3.1 Podstata pohanských bohů

Podle Arnobiovy koncepce je stvořitelem veškerého světa Bůh, označovaný nejčastěji jako *Deus summus* či *Deus princeps*,⁷⁰⁰ ten je také tím, kdo na zemi sesílá Krista, aby mezi lidmi působil jako zvěstovatel tohoto nejvyššího Boha.⁷⁰¹ Arnobius si přirozeně klade též otázku po původu a charakteru pohanských božstev. Jeho pohanská minulost⁷⁰² ostatně předpokládá, že se k otázce vztahu své dřívější víry k novému pohledu vyjádří. Arnobius tak skutečně činí, i když nikterak systematicky ani explicitně.⁷⁰³

Jak jsme naznačili již výše, nejde náš autor cestou, již zvolila řada jeho odpůrců z řad apologetů, a nepopře existenci pohanských božstev přímo. Místo kategorického odmítnutí se v souvislosti s božstvy setkáváme na několika místech s formulacemi uvozenými

⁷⁰⁰ Podrobněji o Arnobiově koncepci Boha pojednává následující kapitola 10 této práce.

⁷⁰¹ Podrobněji v kapitole 11.1.2 a podkapitolách.

⁷⁰² Sám se o ní vyjadřuje pouze na jediném místě své apologie, a sice v Adv. nat. I,39.1.

⁷⁰³ Není bez zajímavosti, že křesťanská tradice – zastoupená v případě Arnobiově pouze Jeronýmem – si o Arnobiových vztazích s křesťanstvím, ovšem nikoli po obrácení, ale naopak před ním, svůj názor vytvořila. Jeroným nám však ve slovech „*neque ab episcopo impetraret fidem, quam semper impugnauerat*“ prezentuje nejspíše pouze svou vlastní hypotézu (viz kapitolu 10.1 této práce), možná inspirovanou tradičními popisy konverze jiných křesťanských velikánů.

zpravidla slovy: „*si sunt*“, jimiž Arnobius pouze do jisté míry zpochybňuje možnost jejich reálné existence.⁷⁰⁴

Relativní existence pohanských božstev však našemu řečníkovi nebrání ve vyslovení přesvědčení o jejich, samozřejmě pokud existují, vztahu k nejvyššímu Bohu (*deus summus*). Podle názoru Arnobiova jsou tak tito bohové nejvyššímu Bohu, který je jako jediný ze své přirozenosti věčný a preexistentní,⁷⁰⁵ vděční za svou existenci a nesmrtelnost.⁷⁰⁶

Toto Arnobiovo přesvědčení je patrné v rámci pojednávaného oddílu především v Adv. nat. I, 28.5, kde o pohanských bozích čteme: „*Nobis solis sunt inimici, nobis asperrimi dii hostes, quia patrem veneramus illorum, per quem, si sunt, esse et habere substantiam sui nominis maiestatisque coeperunt, a quo ipsam deitatem, ut ita dicam, sortiti esse sentiunt et in rerum numero recognoscunt, cuius voluntate et arbitrio et interire et solvi nec solvi possunt nec interire?*“

O pohanských bozích se zde, odhlédnuto od polemického tónu citované pasáže, dozvídáme, že svou existenci zakládají v nejvyšším Bohu (*pater illorum*), který jim dal jak vzniknout (*substantiam sui nominis maiestatisque coeperunt*), tak má moc nad jejich trváním, které uchovává a jež je plně v jeho kompetenci (*cuius voluntate et arbitrio et interire et solvi nec solvi possunt nec interire*).⁷⁰⁷ Arnobiova koncepce „odvozené existence“ pohanských božstev dává také základ jeho argumentaci ve věci odmítání křesťanské účasti na pohanském kultu.⁷⁰⁸ Arnobiovi poskytl v tomto bodě inspiraci s největší pravděpodobností opět Platón, jehož Tímáios⁷⁰⁹ se zdá být apologetovou předlohou.

⁷⁰⁴ Takovouto formulaci nalézáme např. v Adv. nat. I, 28.5; II, 35.4; III, 3.1; V, 15.3; VII, 2.2 a v různých obměnách na jiných místech; například v Adv. nat. VII, 12.2: „*si modo dii veri sunt atque in nominis huius exceptione ponendi*“ aj.

⁷⁰⁵ Jak je velmi dobře patrné z Arnobiových slov v Adv. nat. I, 28.6: „*unum esse principem solum, quem nulla res alia vetustate temporis antecedit*“. Zde zaznívá, a není tomu tak poprvé, také argument pro původ těchto božstev v nejvyšším bohu: „*post illum necesse est cuncta et nata esse et prodita et in sui nominis prosiluisse naturam*.“ Ibid.

⁷⁰⁶ Gierlich ve vztahu nejvyššího Boha k ostatním, v jistých ohledech nižším bohům vidí vlivy platonismu. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 55.

⁷⁰⁷ Adv. nat. I, 28.5. Obdobně též v Adv. nat. II, 36.1: „*Sed immortales perhibentur dii esse. – Non ergo natura, sed voluntate dei patris ac munere.*“

⁷⁰⁸ Viz oddíl 12.3.5 této práce.

⁷⁰⁹ Tim 41,a n.

V otázce podstaty pohanských božstev není dále bez zajímavosti, že Arnobius je, na rozdíl od mnoha jiných křesťanských apologetů, na žádném místě svého spisu neidentifikuje s démony, ale po vzoru Platónově je pojednává spíše jako bohy nižšího řádu „*dii minores*“.⁷¹⁰

Souhrnně lze tedy říci, že Arnobiovy názory na podstatu pohanských bohů jsou původu filosofického. Nelze dále opomenout, že ani ostatní přednější otcové (Klémens, Órigenés) neměli k otázce dalších bohů, ať již je degradovali na démony, či nikoli, jasně definovaný postoj. Odpověď na tuto otázku nedokázala však poskytnout ani dobová filosofie, jak k tématu poznamenává Gierlich: „*Waren sich platonische Philosophie und christliche Religion auch in dem wichtigsten Punkt einig, daß es nur einen höchsten Gott gibt, so herrschte doch Verwirrung auf beiden Seiten, was die anderen göttlichen Wesenheiten und deren Klassifizierung betrifft.*“⁷¹¹

9.2.3.2 Bohové a jejich charakteristiky

Arnobius nahlíží pohanská božstva z několika různých hledisek, hledisko jejich „odvozené existence“ jsme nyní zmínili. Poznamenejme však, že kritice pohanské mytologie se Arnobius věnuje v několika rovinách. Trnem v oku je Arnobiovi především antropomorfní charakter pohanských bohů, který přirozeně úzce souvisí s fenoménem božího hněvu – tento náš řečník, stojí tak v rozporu s biblickou tradicí, rezolutně odmítá. Sžravé kritice je podrobena i morální problematika mýtu, jak jsme již krátce zmínili. Kriticky se náš rétor staví i k obětní praxi, a to nejen v oblasti oběti zvířat, ale i jiných plodin, vína a kadidla, jimž věnuje rozsáhlý oddíl sedmé knihy.

9.2.3.3 Antropomorfismy pohanské mytologie

S negativním hodnocením antropomorfních charakteristik pohanských bohů u Arnobia zjevně úzce souvisí také velice nízké hodnocení lidského subjektu jako takového;⁷¹²

⁷¹⁰ Zda Arnobius skutečně věřil v existenci těchto božstev, zůstává i na poli moderního bádání sporné. Někteří badatelé Arnobiovu víru v jejich existenci zcela popírají (tak například Leckelt), jiní jsou ve svých soudech opatrnější (McCracken, van der Putten). Nejasná představa o povaze pohanských božstev a jejich vztahu k Bohu křesťanskému byla nicméně pro ranou křesťanskou literaturu signifikantní, jak dokládá Doods. DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, passim.

⁷¹¹ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 68.

⁷¹² Pro více informací viz kapitulu 11.2.1 této práce.

připočteme-li k tomuto dále Arnobiovu, dnes bychom řekli, negativní teologii, stáváme se svědky logické gradace: božstva, pokud existují, nejsou uchopitelná lidským vnímáním a vyjadřováním a tím méně o nich lze smýšlet jako o lidských bytostech s jejich negativními vlastnostmi a slabostmi.

Kritika antropomorfních představ prostupuje všechny knihy Arnobiovy apologie. V Adv. nat. I, 31 Arnobius poprvé „definuje“ svou představu pravého boha. Takový bůh je především neuchopitelný lidskými smysly (*invisus*) a nesrovnatelný s žádnou jinou přirozenou daností (*nullis umquam comprehense naturis*). Dále je pravý bůh neomezený (*infinitus*), nezrozený (*ingenitus*), nesmrtelný (*inmortalis*), věčný (*perpetuus*) a samozřejmě jediný (*solus*).⁷¹³ Pravý bůh není definován tělesností (*quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio*). Je nepopsatelný lidskými kategoriemi, pro jejichž definice Arnobius sahá po termínech vypůjčených ze slovníku filosofického (*qualitatis expers, quantitatis, sine situ motu et habitu*). V závěru pasáže pak ještě jednou explicitně shrnuje naprostou Boží neuchopitelnost prostředky lidského rozumu: „*de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum.*“⁷¹⁴ Protože takto ostré vymezení vůči možnostem poznání boha lidskými prostředky muselo nutně v případném posluchači či čtenáři vzbudit otázku po tom, zda vůbec lze s takovým nedosažitelným Bohem vstoupit do kontaktu, podává Arnobius hned vzápětí vysvětlení, říká: „*qui ut intellegaris tacendum est atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino muttiendum.*“⁷¹⁵ Na jiných místech své apologie však na otázky pohanských oponentů po možnosti kontaktu s Bohem nedokáže odpovědět. Popírá však rezolutně tezi, že by bylo možné Boha nebo bohy kontaktovat,⁷¹⁶ stejně odmítavě se náš řečník staví i proti tezím dobových filosofických škol v otázce spásy lidské duše. Arnobius v této souvislosti vypichuje a popírá názor, že by bylo možno prostřednictvím oběti dojít spásy.⁷¹⁷

⁷¹³ Ohledně pojetí jediného pravého boha a jeho vztahu k pohanským božstvům viz níže. Dále pak kapitulu 11 této práce.

⁷¹⁴ Adv. nat. I, 31.2.

⁷¹⁵ Adv. nat. I, 31.2b.

⁷¹⁶ Toto přesvědčení, totiž názor, že interakce s božstvy není z lidských pozic možná, je mimo jiné základem Arnobiovy kritiky obětní praxe v závěrečných dvou knihách *Adversus nationes*, jak uvidíme dále.

⁷¹⁷ Problematiky se podrobněji dotýkáme v podkapitolách 9.2.1.2 a 9.2.6.

9.2.3.4 Počátek a smrt pohanských bohů – Arnobius a Euhémeros

V šesté knize své apologie zaujímá Arnobius v rámci polemiky s chrámy a kultickou praxí kritické stanovisko také k otázce podstaty pohanských božstev. Arnobius se, jak vyplývá z jeho slov v úvodu šesté kapitoly zmíněné knihy, domnívá, že božstva, jimž antická tradice zasvěcuje chrámy, jsou ve skutečnosti smrtelníci. A chrámové svatyně, v nichž je vykonáván kult těchto božstev, jsou lokalizovány v místech, kde byli oni smrtelníci pohřbeni.⁷¹⁸

Náš autor je tedy přesvědčen o narození a smrti pohanských božstev. Stojí v této věci na pozicích Euhémerových, jehož koncepce měla v antice nemalé množství zastánců, argumentuje Arnobius na mnoha místech proti chápání takovýchto mytologických postav jako pravých bohů a staví proti nim svou představu pravého boha.

Pokusíme se proto nyní shrnout základní charakteristiky, jimiž se pro Arnobia pravý Bůh od pohanských protějšků liší. Nejrůznější podobnosti a difference mezi křesťanským Bohem a pohanskými kulty nalézáme vzhledem ke způsobu práce prakticky ve všech knihách *Adversus nationes*. Protože komplexní rozbor jednotlivých pasáží by významně přesáhl rámec této práce, rozhodli jsme se podrobně pojednat vybrané motivy převážně na základě dvou větších tematických celků, v nichž Arnobius výslovně provádí srovnání pohanství s křesťanským pojetím, respektive se svou představou o křesťanství. Zmíněnými dvěma celky jsou kapitoly 23–31 první knihy a dále pak kapitoly 35–39 z knihy druhé. Druhý jmenovaný oddíl Arnobius dokonce sám Arnobius zamýšlí a označuje jako srovnání.⁷¹⁹

Podívejme se tedy nyní na jednotlivé charakteristiky pohanských bohů podle Arnobia.⁷²⁰

a) Bohové mají historický počátek

⁷¹⁸ „*Nonne patet et promptum est aut pro dis immortalibus mortuos vos colere aut inexpiabilem fieri numinibus contumeliam, quorum delubra et templa mortuorum superlata sunt bustis?*“ Adv. nat. VI, 6.2.

⁷¹⁹ „*Age nunc summatim, quoniam sermo prolatus est et perductus in haec loca, singularum partium oppositionibus comparemus, utrumne vos melius rebus de superis sentiatís an potius nos multo et honoratius opinemur et rectius quodque rei divinae suam praestet atque attribuat dignitatem.*“ Adv. nat. VII. 35.1.

⁷²⁰ Skutečnost, že motivy a výtky, jež Arnobius aplikuje v polemice s pohanskými kulty, je křesťanské apologetice vlastní a že se obdobné motivy objevují i v dílech jiných křesťanských autorů, je stručně pojednána v rámci dvanácté kapitoly.

Jak jsme již zmínili výše, Arnobius stojí ve svém smýšlení o pohanských kultech na pozicích euhémerismu, v tomto smyslu se tedy nutně vyjadřuje k otázce původu a existence pohanských, zejména římských a řeckých kultů. Přesvědčení, že pohanská božstva vděčí za svou existenci nejvyššímu bohu, jak jsme je nastínili výše, nestojí s euhémerickými stanovisky Arnobiovými v rozporu, ba naopak, přímo s nimi koreluje.

Nemusíme zřejmě připomínat, že v mytologických pramenech antických a helénistických kultů měl Arnobius pro takovéto tvrzení dostatek podkladů, jichž hojně využíval. Kritice konkrétní mytologické látky se nevyhneme v žádné ze sedmi knih jeho apologie.⁷²¹

Otázku počátku existence pohanských kultů pak náš autor – kromě míst souvisejících s konkrétní mytologickou látkou – pojednává souhrnně již v první knize *Adversus nationes*. Konkrétně v *Adv. nat. I, 28.7n* čteme: „*Quod si fixum et ratum est, erit nobis consequens confiteri et deos esse nativos et a principe rerum fonte ortus sui originem ducere. Qui si sunt nativi et geniti, et interitionibus utique periculisque vicini.*“ Bohové tedy podle Arnobia mají okamžik svého narození, patří tedy primárně mezi to, co bylo stvořeno a je smrtelné. Četnými texty mytologické povahy dokládá Arnobius toto přesvědčení na mnoha místech své apologie.⁷²²

b) Bohové podléhají smrti

Stejně tak jako svůj počátek mohou mít, tak soudí Arnobius, samozřejmě i svůj konec, jak zřetelně formuluje například v *Adv. nat. II, 35.4*: „*sequitur ut hi omnes quos opinatio credidit deos esse mortalium aut ab eo sint geniti aut eo iubente prolati. Si sunt prolati et geniti, et ordinis sunt posterioris et temporis; si ordinis posterioris et temporis, ortus necesse est habeant et exordia nativitatis et vitae: quod autem habet introitum et vitae incipientis exordium, necessario sequitur ut habere debeat et occasum.*“ Stejně tak jako počátek existence a jejich hypotetické věčné trvání mají pro Arnobia svůj původ v nejvyšším Bohu a z hlediska pramenů v řecké filosofii, má zde svůj původ i představa jejich konce. Kromě citované pasáže můžeme toto přesvědčení sledovat i v rámci polemiky s chrámy, v níž se náš

⁷²¹ Nemajíce prostor pro podrobný rozbor jednotlivých mytologických pramenů a jejich kritiky u Arnobia, odkazujeme zde pro základní informace na strukturální přehledy jednotlivých knih v šesté kapitole této práce.

⁷²² Například *Adv. nat. I, 30.2*, dále pak v *II, 36.1*: „*Quo igitur pacto immortalitatis largitus est donum dis <die> certa prolatis...*“. V *Adv. nat. II, 70.1* nebo v *V, 8.5* v kontextu zrození Velké Matky (*Magna Mater*); dále pak *VII, 32.9* k oslavě výročí narození *Tellus* v souvislosti s touto pasáží pak dále *Adv. nat. VII, 34.7*; nebo *I, 64.2* ke kritice kultických projevů spojených s oslavami dnů narození božstev.

řečník tématu smrtelnosti bohů logicky dotýká, pojednává téma božských hrobů v souvislosti se stavbou sakrálních objektů.⁷²³

c) Bohové vykazují lidské somatické i psychické charakteristiky

Kromě svého počátku a případné konečnosti vykazují pohanská božstva celou řadu antropomorfních charakteristik, z nichž některé jsme již pojednali v kapitole 9.2.2 věnované polemice s alegorickou metodou výkladu. Zde bychom proto chtěli podat pouze stručný přehled antropomorfismů, jež Arnobius pohanským božstvům připisuje. Opět zde má k dispozici nepřeberné množství materiálu pramenící z látek mytologického zaměření. Ten hojně využívá především v knihách III–VII.

Pohanská božstva dle Arnobia a samozřejmě dle mytologických pramenů disponují lidskými těly, z čehož nutně plyne i to, že musí disponovat též lidskými smysly a orgány smyslového vnímání.⁷²⁴ Problematika zobrazování bohů v lidské podobě je Arnobiovým zájmem především v šesté knize, kde ostře polemizuje s vyobrazováním božstev po lidském vzoru.

Trnem v oku je Arnobiovi též tematika obětní praxe v knize sedmé, již v duchu kousavé kritiky zlehčuje na nutnost podávat bohům pokrmy, aby, byvše antropomorfizací degradováni do lidské podoby, netrpěli hladem.⁷²⁵

Arnobius se samozřejmě dotýká i celé řady dalších antropomorfismů, z těch neobvyklejších uveďme například problematiku pohlavní diferenciac božstev, porodu a potomstva⁷²⁶ v Adv. nat. III, 9–10.⁷²⁷ Adv. nat. III, 21, kde jsou bohové líčeni jako řemeslníci či zemědělci. S kritikou antropomorfních podob přirozeně úzce souvisí i praxe zobrazování božstev, jež je pojednána v následujících podkapitolách (9.2.5.2–4).

⁷²³ Pojednání o hrobech významných postav, leckdy později v rámci tradice zbožštěných, v chrámových okrcích předkládá Arnobius v Adv. nat. VI.7.

⁷²⁴ Viz např. Adv. nat. III, 9. 3. Dále pak v souvislosti se smyslovým vnímáním též pasáže z 6. knihy v souvislosti s přijímáním obětí.

⁷²⁵ Tak například v Adv. nat. VII, 24 v souvislosti s percepcí obětovaných pokrmů.

⁷²⁶ Motiv z Adv. nat. III, 9.2 se ovšem nevyskytuje pouze u Arnobia, ale patří mezi *topoi* křesťanské apologetiky. Nezapomínejme totiž, že obdobný argument jako zde Arnobius vznáší proti tomuto antropomorfnímu rysu božstev i Minucius Felix (Oct. 22).

⁷²⁷ Obzvláště zajímavý námět pro polemiku tohoto typu poskytne Arnobiovi známý mýtus o Velké Matce, jímž se náš autor zabývá v páté knize. Zmíněnou mytologickou látku samozřejmě Arnobius podrobuje kritice, jejíž podrobný rozbor bohužel přesahuje rámec této práce, odkazujeme proto na příslušnou pasáž v Adv. nat. V, 13.

Vedle charakteristik somatických připisuje Arnobius pohanským božstvům nutně též charakteristiky psychické, respektive psychosomatické, jež opět stojí v ostrém kontrastu k Arnobiem předpokládané *apatheia*.

Arnobius se věnuje celé řadě vášní a afektů, jimž podléhají pohanská božstva. Nejvýznamněji se však zaměřuje na aspekt vášní a tužeb (*libidines, cupiditates*), přičemž obzvláštnímu zájmu se těší především vášně sexuální.⁷²⁸

Asi nejvýraznější charakteristikou z hlediska antropomorfní emocionální specifikace je pak pro Arnobia boží hněv, jehož existenci pro pravého Boha popírá. Rozbor této koncepce poskytujeme v následující kapitole.

9.2.4 Problém božího hněvu v Arnobiově díle

Poměrně obsáhlým tématem je v *Adversus nationes* problematika božského hněvu. S trochou nadsázky by se téma božího hněvu dalo označit za leitmotiv Arnobiovy apologetické práce. V 11. kapitole, kde se podrobněji dotkneme také Arnobiovy koncepce pravého Boha, uvidíme, že hněv jakožto afekt je pro Arnobia s pravým božstvím naprosto inkompatibilní. Arnobius, jsa vzdělán především v oblasti řecké filosofie, představuje do jisté míry filosofickou koncepci Boha, již se snaží za každou cenu uvést v soulad s nabytými znalostmi o křesťanství. Tento eklektický model není však, jak uvidíme v kapitole 11, aplikovatelný bez obtíží a Arnobia povede k filosoficko-logickým kotrmelcům, jež budou mít za následek mimo jiné i polemiku s názory Platónovými, a to především v otázce povahy lidské duše. Naším záměrem však nyní není analýza filosofického pozadí Arnobiových tvrzení, obraťme se proto pouze k resultátu jeho filosofického eklekticismu, jímž je koncepce pravého Boha jako nekonečně dobrého preexistentního bytí, jež není ovlivnitelné afekty, tedy nepodléhá ani hněvu.

⁷²⁸ Tématika mravní pokleslosti božstev, jež se neslučuje s jeho ideou dokonalého, afektů prostého nejvyššího Boha, se opět prolíná celým Arnobiovým dílem. Krátce se jí zabýváme v kapitole 9.2.2 a rádi bychom na tomto místě upozornili také na dvě kratší studie, jež toto téma v Arnobiovi pojednávají. Jedná se o nový článek Marka Mastersona: Masterson, Mark. Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius. *Journal of Early Christian Studies*, 2014, Vol. 22, No. 3, s. 373–398. A studii Francesca Lubiana: LUBIAN, Francesco. Venus Militaris and Puerorum Stupra in the Fourth Book of Arnobius' *Adversus nationes*. *Eisodos: Zeitschrift für antike Literatur und Theorie*, 2014, Vol. 1, s. 33–41. ISSN: 2364-4397, jež se však věnuje pouze dílčímu tématu bohyně „*Venus Militaris*“, o jejímž kultu hovoří Arnobius jako jediný latinský autor. Lubian i přes určité nepřesnosti též poměrně výstižně sumarizuje Arnobiovy metody práce s látkou mytologického charakteru.

Problém božského hněvu byl pro Arnobia, jak jsme již zmínili, tématem neobyčejně naléhavým, i vzhledem ke skutečnosti, že sám byl patrně vychován v kulturně-náboženském ovzduší římském, k němuž koncepce antropomorfních, mstivých a hněvivých bohů, jdoucí ruku v ruce s projevy kosmického determinismu, neodmyslitelně patří. Ta je navíc podporována všeobecně rozšířenou tezí, že za negativní kosmické, společenské i hospodářské jevy jsou zodpovědní křesťané.⁷²⁹

Zaujetí pro dané téma se v *Adversus nationes* manifestuje již tím, že na negativní projevy domnělé božské nepřízně je čtenář upozorněn hned v úvodu díla: „*Postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum, ipsos etiam caelites, derelictis curis sollemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos.*“⁷³⁰ Někteří badatelé pak chtějí ve významu, jaký Arnobius připisuje zmíněnému tématu, vidět nepřímou snahu o vyrovnání se s hospodářskými dopady krize zemědělské produkce vyvolané povětrnostními podmínkami, která musela mít pro zemědělsky významný region, jakým severní Afrika na konci třetího století byla, nedozírné následky.⁷³¹

Pro nás jsou však z hlediska pojednání božího hněvu stěžejní ty pasáže, kde se Arnobius vyjadřuje v křesťanském kontextu. Takovou pasáží je například *Adv. nat. I, 23.1*, kde čteme: „*Ceterum dii veri et qui habere, qui ferre nominis huius auctoritatem condigni sunt, neque irascuntur neque indignantur neque quod alteri noceat insidiosis machinationibus construunt.*“ Práví bohové jsou tedy takoví, kteří nepodléhají hněvivým afektům. Arnobius zde svými slovy formuluje myšlenku, již uvedl již Platón v *Tímáiu*,⁷³² a rozvíjí ji dále tvrzením, že pravý Bůh je nekonečně blažený (*beatissimamque naturam*).⁷³³ Zde se jedná o

⁷²⁹ Jedná se o motiv opět všeobecně rozšířený a mající své místo v pohansko-křesťanských polemikách. Z hlediska Arnobiova díla se tento motiv stává o to závažnějším, že náš autor, neznaje starozákonní látku, v jeho duchu redukuje křesťanskou teologii a v polemice s hněvem božím se uchyluje výhradně k filosofické argumentaci, jejíž aplikace na křesťanské učení vede k naprosté ignoraci vykupitelského významu Krista a jeho oběti. Jak však bude ukázáno dále (v rámci kapitoly 11), nevykazuje Arnobiovo pojetí přímou souvislost s učením dobových heretických směrů, především markionismu.

⁷³⁰ *Adv. nat. I, 1.1.*

⁷³¹ Tuto koncepci zastává ve svém díle M. B. Simmons, který za hlavní motivy Arnobiovy polemiky považuje vedle obecných rysů polemiky pohanství s křesťanstvím, konflikt s významnými agrárními božstvy (zejména Saturnem). Pro více informací viz Simmons, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. 1. vyd. Oxford : Clarendon Press, 1995. 385 s. ISBN: 0-19-814913-1. (passim)

⁷³² *Tim. 29e*, kde stanovuje, že Bůh může být pouze dobrý.

⁷³³ *Adv. nat. I, 23.2.*

myšlenku ve filosofii opět hojně rozšířenou, vlastní nejen platonismu, ale i epikureismu. Pravý Bůh sídlí v nejvyšším místě nebes (*summum culmen*).⁷³⁴ Představu boha sídlícího na nejvyšších místech opět Arnobius sdílí s mnohými dalšími.⁷³⁵

Stejně tak ani myšlenka Božího hněvu nebo jeho absence nebyla pouze Arnobiovým tématem. Vypořádat se s ní museli všichni křesťanští apologeté a činili tak různými způsoby. Specifický je v tomto ohledu například Markión, jehož neschopnost akceptovat projevy Boha manifestované ve Starém zákoně vedla k dualismu. Nelze než připustit, že Arnobius svým popřením Božího hněvu stojí proti koncepci, již křesťanství přijalo akceptací Starého zákona do svého kánonu. Arnobiovo stanovisko se však liší jak od pozice Markiónovy (Arnobius totiž nekončí v dualismu) tak od pozice jeho žáka Lactantia, který pojednává Boží hněv z hlediska římských myšlenkových kategorií. Arnobius oproti tomu staví výlučně na principech řecké filosofie.

Představu hněvu božího, přestože ji opět můžeme ve větší či menší míře nalézt ve všech knihách *Adversus nationes*, pojednává náš řečník nejsystematičtěji v *Adv. nat. I. 17*, kde se vůči hněvu nejzřetelněji vymezuje a jeho vyjadřování v popisech somatického projevu hněvu je vysoce metaforické až básnické: „*Ex eorum luminibus scintillae emicent flammae, aestuet anhelum pectus, spuma iactetur ex ore et ex verbis ardentibus laborum siccitas inalbescat?*“⁷³⁶

Ovlivnitelnost afekty Arnobius následně interpretuje jako jeden z projevů stvořenosti a pomíjivosti „*ecfervescere deos ira et huiusmodi motu, perturbatione iactari, immortales et perpetui non sunt nec in divinitatis alicuius existimatione ponendi.*“⁷³⁷ U charakteristiky afektů se Arnobius ještě zdržuje a předkládá čtenáři rozlišení mezi *adfectus* a *passio*: „*Ubi enim est ullus, sicut sapientibus videtur, adfectus, ibi esse necesse est passionem.*“⁷³⁸ Tyto dvě emoce jsou pak dle Arnobia neodmyslitelně spjaty s rozrušením (*perturbatio*), bolestí (*dolor*) a nemocí (*aegritudo*), jež otvírají cestu zvrácenosti (*imminutio*) a zkaženosti

⁷³⁴ Ibid.

⁷³⁵ Gierlich se k této myšlence vyjadřuje následovně „*Der Topos des in höchste Höhen entrückten Gottes ist mit dem Transzendenzgedanken unauf löslich verbunden.*“, podkládajíc toto známé stanovisko další argumentací. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 50.

⁷³⁶ *Adv. nat. I, 17.5.*

⁷³⁷ *Adv. nat. I, 18.1.*

⁷³⁸ Toto rozlišení je, jak uvádí též Gierlich, stoického původu.

(*corruptio*). Všechny tyto vlastnosti jsou pak podle Arnobia jsou neodmyslitelně svázány se smrtelností.⁷³⁹

9.2.5 Odmítání římské náboženské praxe

Velice významnou kapitolou Arnobiových úvah je kritika římské náboženské praxe, které náš rétor věnuje značnou část své apologie, zabývá se jak fenoménem oběti, tak i kritikou kněžských kolegií, rituální praxe i mysterijních kultů. Považujeme proto za vhodné věnovat právě této problematice alespoň krátce pozornost.

9.2.5.1 Kritika kněží a kněžských kolegií

Všeobjímající kritice římského náboženského systému neuniknou v Arnobiově apologii přirozeně ani náboženští funkcionáři. Kritika kněžských kolegií souvisí úzce s kritikou kultu jako takového. Vedle kritiky obětníků se u Arnobia setkáváme i s kritikou teologů a „básníků“, již jsou kritizováni především pro svévolné zacházení s mytologicko-náboženskými prameny.⁷⁴⁰ Poprvé se s kritikou kněžských kolegií setkáváme již v první knize *Adversus nationes*, kde náš rétor na adresu pohanských kultických protagonistů říká: „*Quinimmo, ut verius proloquar, haruspices has fabulas, coniectores harioli vates et numquam non vani concinnare fanatici, qui, ne suae artes intereant ac ne stipēs exiguas consultoribus excutiant iam raris, si quando vos velle rem venire in invidiam compererunt, ...*“⁷⁴¹

Jmenování jsou zde vedle sebe *haruspices*, neboli drobopravci, následují *coniectores*, tedy vykladači snů, *harioli*, věštcí, a *vates*, proroci. Tito jsou obdobně vyjmenováni ještě v *Adv. nat. I, 46*, kde jsou jejich schopnosti přemoženy mocí Kristovou.⁷⁴² Jmenovitě haruspikové jsou v Arnobiově díle zmiňováni vícekrát. Setkáváme se s nimi například v *Adv. nat. IV, 11.3*, kde jsou zpochybňovány jejich věštecké schopnosti a vykladačské

⁷³⁹ *Adv. nat. I, 18.2*. Schopnost snášet utrpení tedy pro Arnobia znamená smrtelnost. Tato teze se, jak uvidíme dále, projeví i v jeho pojetí lidské duše a antropologie jako takové.

⁷⁴⁰ Viz kapitolu 9.2.2 této práce.

⁷⁴¹ *Adv. nat. I, 24.2*.

⁷⁴² Kristus je zde totiž líčen jako ten, kdo mocí svého jména zbavuje pohanské kněží jejich moci a schopností: „*inponit silentium vatibus, haruspices inconsultos reddit, adrogantium magorum frustrari efficit actiones, non horrore ut dicitis nominis sed maioris licentia potestati...*“ *Adv. nat. I, 46.9*.

metody, a v IV, 12.2, kde jsou mágové označováni jako jejich bratři.⁷⁴³ Obdobně jsou haruspikové zmiňováni i v VII, 38.3, kde jsou spolu s nimi zmiňováni *vates*. A v VII, 40.2, kde se o nich dočítáme v souvislosti s výkladem zasažení Kapitolu bleskem a svržení Jovovy sochy. Na výše citovaných místech můžeme vysledovat, že Arnobiův soud o zástupcích římské kultické praxe není nikterak pozitivní.

Signifikantní jsou v tomto ohledu Arnobiova slova z Adv. nat. I, 24.2n, kde se dočítáme o nelehké hmotné situaci pohanských kněží,⁷⁴⁴ kteří se snaží rozličnými způsoby udržet ubývající klientelu.⁷⁴⁵

Obdobné kritice jako kněžská kolegia jsou podrobováni též autoři náboženských textů, již jsou obviňováni ze záměrné deformace náboženských textů⁷⁴⁶ a tolerance nesrovnalostí.⁷⁴⁷

9.2.5.2 Kritika kultické praxe a oběti

Kritika kněží, věstců a obětníků samozřejmě úzce souvisí i s kritikou samotné obětní praxe, té se Arnobius věnuje v závěrečných dvou knihách své apologie. Tato problematika, jak uvidíme, úzce souvisí jednak s antropomorfní koncepcí božstev, jež je Arnobiovi trnem

⁷⁴³ „*Si magi, haruspicum fratres, suis in accitionibus memorant antitheos saepius obrepere pro accitis*“. V citovaném oddíle vidíme také nesmírně zajímavou zmínku hodnotící pohanské náboženské praktiky. Podle Arnobia se mohou při obětní praxi namísto zývaného božstva objevit protibožské síly, které ovlivňují obětníka. Viz též McCrackenův komentář ke IV. Arnobiově knize. McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 550, pozn. 76. Krátce se o tomto fenoménu zmiňuje též G. Gierlich: GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 332. Podle křesťanského i židovského názoru se tyto *antitheoi* de facto ztotožňují s démony, čemuž odpovídá i poznámka McCrackenova, který uvádí, že Lactantius ve svých *Institutiones* (Div. inst. 2. 9. 14) ztotožňuje termín *antitheos* s ďáblem. Viz McCracken, George E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 550, pozn. 76.

⁷⁴⁴ „... *ne suae artes intereant ac ne stipēs exiguas consultoribus excutiant iam raris*.“

⁷⁴⁵ Obdobným způsobem argumentuje proti pohanským kněžím též Tertullian (Apol. 43). Z hlediska situace Arnobiovy je však takováto domněnka přinejmenším diskutabilní. V souvislosti s Diokleciánovými náboženskými reformami a pokusy o restaurování pohanství lze předpokládat, že kněžská kolegia se musela nutně těšit státní podpoře.

⁷⁴⁶ Adv. nat. III, 11.2; IV, 25.3, kde Arnobius pohanskému autorovi vytýká antropomorfizaci Marta a Venuše. Dále pak Adv. nat. IV, 32, popisující nesrovnalosti v pohanských mýtech; Adv. nat. V, 1.

⁷⁴⁷ Na adresu teologů se Arnobius takto vyjadřuje např. v Adv. nat. IV, 14.1, kde přímo užívá výmluvné „*theologi vestri*“, nebo IV, 18.1, kde jsou mýty kritizovány jako lidské smyšlenky.

v oku, a jednak s koncepcí božího hněvu, jenž činí pojetí oběti jako smířčího aktu de facto zbytečným.

Obětní praxe byla, jak je všeobecně známo, jedním ze základních stavebních kamenů nejen římského náboženství. Zbožnost římského člověka nebyla formována naukou, vyznáními, či teologickými traktáty, ale manifestovala se v účasti na obětním kultu, tedy v tom, co bychom mohli též označit jako formální liturgický projev. Taková účast na obětním kultu byla chápána jako zcela dostačující.

A právě této praxi se Arnobius pokouší čelit svou vlastní koncepcí, která degraduje význam fyzického obětního aktu a akcentuje oproti tomu oběť v duchovním smyslu, stává se tak kritikem všudypřítomného náboženského formalismu Římanů, založeného v kosmickém determinismu jejich kultů. Náboženská zásada *do, ut des*, aplikovaná jak v systémech právních, tak v životě náboženském vedla římského člověka k chápání oběti jako formálního aktu vykonaného bez osobní angažovanosti a dávala tak prostor k odosobnění kultického života a našemu rétorovi příležitost ke kritice. Skutečnost, že římská spiritualita procházela též proměnami a do jisté míry měnila své teologické důrazy, jak ukazuje Ortner,⁷⁴⁸ dokládá mimo jiné i Arnobiův zájem o mysterijní kultury. Nicméně osobní angažovanost, již Arnobius přisuzuje pravému náboženství a kterou žádá po pravých vyznavačích poté, co nepochopí význam Kristovy oběti v křesťanské bohoslužbě, ani mystéria neobsahují.

Osobní angažovanost vyznavače je tedy, dalo by se říci, jedním z hlavních motivů Arnobiových kritiky obětní praxe,⁷⁴⁹ přestože převážnou část Arnobiových polemik

⁷⁴⁸ Ortner ve své disertaci *Griechisch-römisches Religionsverständnis und Mysterienkulte als Bausteine der christlichen Religion* analyzuje vznik a význam antických mysterijních kultů. Krátce se též zabývá vztahem mezi náboženským jednáním, náboženskou interpretací a znamením (*dromena, deiknomena a legomena*) a v proměnách důrazu kladeného na jednotlivé složky náboženského jednání vidí motivy příklonu rituálních náboženství v konečné fázi k tzv. náboženstvím pozitivním, z nichž v kontextu Arnobiově připadá pro nás v úvahu pouze křesťanství. ORTNER, Max. *Griechisch-römisches Religionsverständnis und Mysterienkulte als Bausteine der christlichen Religion*. Wien, 2009. 390 s. Inaugural-Dissertation. Religionswissenschaft. Referent Univ. Prof. DDr. Johann FIGL, s. 21. Podle mého názoru stojí Arnobiovo pojetí zázraku jako konstitutivního prvku náboženské skutečnosti zcela v souladu s Ortnerovou hypotézou akcentace fenoménu *deiknomenon* jako vrcholného prvku náboženské zvěsti. Viz: „*Diese drei Ebenen, in denen sich die religiöse Botschaft darstellt, bilden eine Hierarchie, in welcher die entscheidende und oberste Ebene jene der deiknomena ist.*“

⁷⁴⁹ Jak je patrné například z jeho vlastních slov v Adv. nat. VII, 37.1b–2: „*Non enim simulacrum qui sibi aliquod conficit quod pro deo veneretur aut qui pecus trucidat innoxium sacrisque incendit altaribus, is habendus est rebus*

s pohanským obětnictvím tvoří kritika konkrétních kultických projevů. Jako příklad akcentace osobní angažovanosti vyznavače nám může posloužit rétoricky propracovaná pasáž ze sedmé Arnobiovy knihy, známá jako žaloba obětního býka (**Adv. nat. VII, 9**). Zde Arnobius útočí jednak na princip zástupnosti aplikovaný v obětní praxi, kdy je hřích obětníka vykoupěn obětí dobytčete: „*ut cum alius peccaverit, ego occidar et de meo sanguine fieri tibi patiaris satis.*“ Apel individuální zbožnosti vznáší obětované dobytče ještě jednou a naléhavěji, uvozujíc svou výzvu emotivní exhortací „*Interroga Pietatem*“ a pokračujíc dále slovy: „*utrumne sit aequius me occidi, me confici, hominem venia et commissorum impunitate donari?*“ Arnobius tedy slovy dobytčete kritizuje odosobněný obětní římský kult. A celou pasáž končí obžalobou člověka, již dává odpověď na předtím položenou otázku „*utrumne sit aequius...*“ Negativní hodnocení lidského subjektu zde formulované v souboru otázek v závěru kapitoly⁷⁵⁰ je jedním z hlavních rysů arnobiovské antropologie, jak podrobněji pojednáme v kapitole 11.2 této práce.

Řeč obětního býka, především pak její závěr naposledy otevírá téma, jež se táhne napříč všemi knihami *Adversus nationes*, a sice téma božího hněvu.⁷⁵¹ Zde zaznívá kritika tohoto konceptu v přímé souvislosti s obětní praxí: „*Ergo ob hanc causam, id est numina ut placentur irata, inaniter fieri sacrificia constitit, cum docuerit nos ratio neque deos irasci aliquando neque alterum velle pro altero confici, caedi nec innocii sanguine abolitionem dissignationibus comparari.*“⁷⁵²

Vedle kritiky, dalo by se říci, emocionální stránky obětní praxe, vznáší Arnobius své námítky i vůči realizaci oběti jako takové, přičemž obzvláštní důraz klade na – v jeho očích – malicherné lpění na detailním dodržení stanovené rituální praxe. Tento aspekt je patrný především v textech 6. a 7. Arnobiovy knihy.

9.2.5.3 Výpady proti chrámům a sakrálním stavbám

Stranou Arnobiova zájmu nezůstávají ani místa, na nichž nebo v nichž jsou bohům oběti přinášeny. V šesté knize *Adversus nationes* se náš řečník pouští do polemiky s chrámy a kultickými obětišti. Východisko jeho polemiky stanovené v *Adv. nat. III, 3.3* je opět

deditus esse divinis. Opinio religionem facit et recta de diis mens, ut nihil eos existimes contra decus propriae sublimitatis appetere.“

⁷⁵⁰ *Adv. nat. VII, 10,6–7.*

⁷⁵¹ Problematice božího hněvu je věnována kapitola 9.2.4 této práce.

⁷⁵² *Adv. nat. VII, 10.8.*

založeno v kritice antropomorfních představ o bozích. Arnobius totiž výslovně říká „*Etenim plena dementia est, necessitatibus tuis potentiora metiri et quae tibi sint usui datoribus diis dare, et honorem istum, non contumeliam ducere.*“, aby svou výpověď následně doplnil kousavou otázkou adresovanou protivníkům, jež je zároveň výchozím bodem polemik šesté knihy: „*Templa igitur, quaerimus, in deorum quos usus aut in rei cuius necessitatem aut dicitis esse constructa aut esse rursus aedificanda censetis?*“

Arnobius se domnívá, že chrámy, přestože lidem se mohou jevit jako monumentální stavby, jsou v porovnání s velikostí bohů, bezvýznamné (*genus angustissimum cavernarum*).⁷⁵³ Božstvo dále, dle Arnobia, nelze místně lokalizovat, ani jej k určitému místu, chrámu, svatyni vztáhnout. Chrámy nejsou potřebné dokonce ani jako místa, na nichž lze vstoupit do kontaktu s božstvem. Pravý bůh, tak soudí Arnobius, je totiž na základě své všudypřítomnosti a vševědoucnosti schopný lidem naslouchat kdekoli,⁷⁵⁴ pokud by tomu tak nebylo, postrádala by veškerá kultická praxe smysl.⁷⁵⁵

9.2.5.4 Výpady proti modlám

S problematikou chrámů nutně souvisí též problematika chrámového inventáře a samozřejmě též podobizna uctívaného božstva. Modly jsou proto tématem Arnobiovy kritiky, jež následuje bezprostředně po pojednání chrámové problematiky v následujících kapitolách šesté knihy. Arnobius se ve své kritice obrací proti mnoha aspektům římské idolatrie.

Začíná představami o konkrétním vzezření božstev (*Et unde novissime scitis, an simulacra haec omnia quae dis immortalibus vicaria substitutione formati similitudinem referant habeantque divinam?*),⁷⁵⁶ jimž jsou připisovány charakteristiky bytostí známých

⁷⁵³ Adv. nat. VI, 3.5. Obdobný motiv zaznívá ještě jednou v Adv. nat. VI, 8.1.

⁷⁵⁴ „*Atquin nos arbitramur omnem deum omnino, si modo nominis huius vi pollet, ex quacumque mundi parte quod quisque fuerit locutus, tamquam si sit praesens, audire debere, immo quod quisque conceperit sub obscuris et tacitis sensibus, cognitione anticipata praesumere...*“ Adv. nat. VI, 4.3. Arnobiův argument, jak ve svém komentáři poznamenává McCracken, je opět jedním z těch, s nimiž se standardně setkáváme v křesťanských apologetických dílech. McCracken v této souvislosti jmenuje Justinův Dialog s Tryfónem (127.2) a Theofila (Ad. Autol. 2.3). McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 2, s. 587, pozn. 20.

⁷⁵⁵ Tak zní Arnobiův argument v páté kapitole (Adv. nat. VI, 5).

⁷⁵⁶ Adv. nat. VI, 10.1.

z lidského empirického pozorování.⁷⁵⁷ Arnobius však poznamenává, aby čtenář neupadl v omyl, že ani rituální úcta projevovaná předmětům bez konkrétních antropomorfních či jinak pozorovatelných rysů, například rysů zvířecích, není na místě. V tomto ohledu vyjmenovává náboženské tradice ostatních národů, jmenovitě Peršanů, Skythů, Arabů a dalších maloasijských národů,⁷⁵⁸ neopomene však zmínit tento aspekt ani v kontextu římské religiozity (*pro Marte Romanos hastam*).⁷⁵⁹ Římské náboženské cítění sice, tak soudí Arnobius, chápe určitou nelogičnost vlastní prezentace náboženské reality,⁷⁶⁰ avšak není schopno transformace. Změně smýšlení nadto brání i umělecká invence zhotovitelů jednotlivých soch a dále také stereotypní ikonizace božstev, jíž Arnobius s neskrývanou ironií⁷⁶¹ oponuje v Adv. nat. VI, 12–13, rozvíjeje přitom i motivy, jež vedou k projekci konkrétních osob do božských podobizen.⁷⁶² Na druhé straně jsou si však sami sochaři, tak soudí Arnobius, snad proto, aby projevy úcty modlám učinil ještě směšnějšími, vědomi skutečnosti, že vytvářejí něco, co vlastně úcty není hodno, a proto se odvažují umělecké invence.⁷⁶³ Podle Arnobia patří k lidské přirozenosti poznání, že věci stvořené nepodléhají náboženské úctě (*Quia nemo est in rebus humanis tam stolide caecus, qui argentum aes aurum gypsum ebur argillam deorum in numerum referat ipsaque per se dicat vim habere atque optinere divinam*).⁷⁶⁴ Možná i zde, i přes Arnobiovu poměrně „pesimistickou“ antropologii

⁷⁵⁷ Adv. nat. VI, 10.3.

⁷⁵⁸ Adv. nat. VI, 11.1.

⁷⁵⁹ Ibid.

⁷⁶⁰ Adv. nat. VI, 11.4 „*Minitantes adseritis malam scientissimi causam et quod semel sine ratione fecistis, ne videamini aliquando nescisse, defenditis meliusque putatis non vinci quam confessae cedere atque adnuere veritati*.“

⁷⁶¹ „*Sed quid ego dis datas falces et fuscinas rideo...*“

⁷⁶² Takového jednání, soudí Arnobius, dehonestuje dané božstvo, jež se takto stává předmětem lidské svévole a projekcí nejrůznějších, v Arnobiově líčení zpravidla nemravně motivovaných, pohnutek; proto Arnobius v tomto ohledu zdůrazňuje prostitutku jako předlohu Venušinych soch (Adv. nat. VI, 13.4) a známého Feidiova milence Pantarka.

⁷⁶³ Adv. nat. VI, 13.7.

⁷⁶⁴ Adv. nat. VI, 15.2. Arnobius jde v těchto svých úvahách o modlách ještě dále a za svědky jejich bezcennosti si v následující kapitole povolává dokonce divoká zvířata, jimž přirozený instinkt ukazuje, že takového podobizny bohů nejsou projevů náboženské úcty hodny. „*Erubescite ergo vel sero atque ab animantibus mutis vias, rationes accipite doceantque vos eadem nihil numinis inesse simulacris, in quae obscena deicere neque metuunt neque vitant leges suas sequentia et instincta veritate naturae*.“ Adv. nat. VI, 16.8. Je však na místě poznamenat v této souvislosti, aby snad čtenář nemající přehled o Arnobiově práci nedospěl k mylnému závěru o Arnobiových metafyzických představách, že popisované scény nemají primárně význam teologických

můžeme sledovat aplikaci představy, jež je základem jeho koncepce pravého náboženství, totiž názor, že idea boha je lidskému myšlení od přirozenosti vlastní.⁷⁶⁵

Arnobius nepřechází mlčením ani koncepci, podle níž jsou božstva se svými podobiznami vázána poutem zasvěcení,⁷⁶⁶ antropomorfní představa o bohu však brání tomu, aby mohl být cele přítomen v každé ze svých soch.⁷⁶⁷

Po kritice, mohli bychom říci, vnějšího provedení model se Arnobius obrací k otázce schopností a kompetencí. Bohové jsou v tomto ohledu označeni jako neschopní jakékoli sebeobrany, načež následuje výčet chrámových výtržností, který Arnobius využívá jako důkaz pro svůj argument.⁷⁶⁸ Od chrámových výtržností přechází k lidským chtíčům, které bohové mlčky tolerují,⁷⁶⁹ a k likvidacím chrámů, ať už lidskou rukou nebo působením přírodních vlivů.

Celou svou polemiku zakončuje Arnobius analýzou důvodů, proč křesťané božstvům neprojevují úctu. Tato křesťanská neúcta není, tak dí Arnobius, založena v pohrdání pohanskými kultury, ale v přesvědčení, že skuteční bohové projevy úcty tohoto druhu nevyžadují: „*Quod quidem nos fatemur non contemptu facere atque aspernatione divina, sed quod existimemus huius potentias nominis nihil tale deprecere neque rerum huiusmodi cupiditatibus attineri.*“⁷⁷⁰

Téma, jež Arnobius rozvíjí, jak jsme právě stručně nastínili, na stránkách předposlední knihy svého spisu, není v křesťanské apologetice nijak neobvyklé. Podíváme-li se na Arnobiovy vývody podrobněji, zjistíme, že na mnoha místech vykazují tematické i obsahové shody s argumentací jiných křesťanských apologetů a dalších křesťanských autorů.

výkladů, ale jedná se primárně o ironické polemiky, s nimiž se v rámci Arnobiova díla setkáváme poměrně často. S největší pravděpodobností je časté užití zoologických motivů jedním z rysů dobové prózy. Podrobnější analýza tohoto fenoménu však významně přesahuje rámec této práce.

⁷⁶⁵ Téma bude podrobněji pojednáno v 11. kapitole této práce.

⁷⁶⁶ Tuto tezi vyslovuje pohanský oponent v Adv. nat. VI, 17.1.

⁷⁶⁷ „...aut erit in nullo, quia esse divisus natura prohibetur in plurimis.“ Adv. nat. VI, 19.5.

⁷⁶⁸ Adv. nat. VI, 20n.

⁷⁶⁹ Zmíněn je v této souvislosti známý příběh o Pygmalionovi (Adv. nat. VI, 22.3) a jeho analogie dochovaná u Posidippa (Adv. nat. VI, 22.4).

⁷⁷⁰ Adv. nat. VI, 27.3.

Jedním z takových míst je například Arnobiovo líčení znesvěcování chrámového prostoru holubím trusem (Adv. nat. VI, 16), podobnou zprávu podává také Klémens.⁷⁷¹ Motiv bezmoci pohanských božstev v souvislosti se znesvěcením aktivitou zvířat však spojuje Arnobia nejen s Klémentem, ale také například s Minuciem Felixem⁷⁷² či Tertullianem. Jak správně uvádí Tullius, jedná se o motiv v apologetice všeobecně rozšířený.⁷⁷³

Arnobiova polemika s modloslužebnou praxí je však neobyčejně zajímavá také svým uspořádáním. Arnobius totiž nepodává pouze dílčí informace o kultické praxi, ale systematicky útočí na umělecké zpracování model od okamžiku výběru materiálu až po jejich zničení. Stranou jeho zájmu nezůstává ani stavení materiál, ani intence autora, ani vztah vzývajícího subjektu ke konstituovanému objektu. V tomto směru je Arnobius, jak si všimá též Tullius,⁷⁷⁴ ojedinělý. Jako jediný z křesťanských apologetů totiž pojímá tematiku model komplexně a systematicky. Není proto divu, že jí věnuje celou jednu knihu svého pojednání.

V otázce pramenů, jež Arnobius při tvorbě své šesté knihy užil, nedošlo bohužel moderní badání ke konkrétním závěrům. Určení případné přímé literární předlohy je znesnadňováno i všeobecností pojednávaných apologetických motivů. Přímý pramen, z něhož Arnobius mohl své argumenty čerpat, bohužel nemáme k dispozici a hypotézu, že nějaký takový pramen existoval, tak nemůžeme potvrdit ani vyvrátit.⁷⁷⁵

⁷⁷¹ O přímé literární závislosti však není možno uvažovat, jak uvádí Tullius. TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 16.

⁷⁷² Vysokou míru podobnosti vykazuje v této souvislosti například Adv. nat. VI, 16.6 a Min. Fel. Oct. 24.9: „Mures, hirundines, milvi non sentire eos sciunt: rodunt, inculcant, insident, ac nisi abigatis, in ipso dei vestri ore nidificant; araneae vero faciem eius intexunt et de ipso capite sua fila suspendunt.“

⁷⁷³ „Arnobius und Clemens haben also miteinander nichts gemeinsam als das Motiv von der Ohnmacht der Götterstatuen gegen derartige Profanierungen. Da dieses Motiv aber allbekannt ist, so muß der Gedanke an eine Abhängigkeit unseres Autors von Clemens in den Hintergrund treten.“ TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 16. Tullius tuto skutečnost využívá k podpoře popření přímé literární závislosti Arnobia na Klémentovi a Minuciovi. Ibid.

⁷⁷⁴ TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 18.

⁷⁷⁵ Není bez zajímavosti, že Tullius se v této souvislosti domnívá, že Arnobius musel vzhledem ke struktuře polemiky v šesté knize nutně čerpat z nějaké textové předlohy. Tyto předlohy, blíže však neurčené, předpokládá Tullius dokonce dvě: jednu předlohu pohanské proveniencí, mající za úkol obhajobu pohanského kultu proti křesťanským útokům na chrámovou praxi, a druhý pramen křesťanský, který má s chrámovou praxí systematicky polemizovat. Tullius výslovně říká: „Im sechsten Buch hat also Arnobius mindestens zwei Quellen ineinander gearbeitet, nämlich eine apologetische Schrift gegen templa und simulacra und eine Schrift, die

9.2.6 Popření filosofické cesty k nesmrtelnosti

Arnobius, jak uvidíme dále v pojednání o koncepci lidské duše, je přesvědčen o „*medietas*“ lidské duše. Tento stav duše, o němž pohovoříme blíže v kapitole 11.2, předpokládá, že duše jako stvořená je zároveň také nutně smrtelná. Podle představy Arnobiovy však tato duše může za určitých podmínek dospět k nesmrtelnosti. Děje se tak darem nejvyššího Boha skrze přijetí Krista. Tato ve zkratce popsaná koncepce je v Arnobiově díle základem polemiky s pohanskými metodami,⁷⁷⁶ o nichž se v antickém světě věřilo, že mohou člověku přinést spásu.

Nejpodrobněji se Arnobius tomuto fenoménu věnuje v kapitolách 33–35 druhé knihy své apologie. Hned v Adv.nat. II, 33.1 zaznívá Arnobiova skepse vůči lidským možnostem dosažení spásy: „*Vos vestrarum animarum salutem in ipsis vobis reponitis fierique vos deos vestro fidentis intestinoque conatu.*“ Jak je patrné, Arnobius zakládá cestu ke spáse ve dvou věcech – v poznání Boha a v jeho daru.

Skeptický postoj vůči možnostem dosažení spásy intelektuální cestou je tedy více než logický a patří, jak je všeobecně známo, mezi základní rysy pozdně antického duchovního života. Vedle filosofické cesty k nesmrtelnosti stojí antickému člověku doby Arnobiovy k dispozici ještě cesta, již nabízí přitakání božskému zjevení. Toto dělení moderního bádání však nelze na náboženskou scénu aplikovat důsledně, neboť filosofické proudy často reprezentovaly rozdílná stanoviska, jež by se v rámci tohoto schématu vzájemně popírala. Platonismus, který zde může být pramenem Arnobiovy polemiky, sice reprezentoval představu vykoupení člověka vlastními možnostmi, avšak i zde převládly v pozdních fázích mysticizující tendence, jež předpokládaly pro vykoupení zjevitelské motivy, jakými je charakteristické jak křesťanství tak gnóze.

Vedle ryze intelektuálního rozměru kritizuje Arnobius i magické praktiky v římské společnosti velice rozšířené. Narážkou na magické praktiky je v tomto ohledu „*protegitimus*

den heidenischen Standpunkt rechtfertigte und verteidigte.“ Tullius, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*, s. 26. Jeho koncept však bohužel zůstává, obdobně jako jiné jemu podobné nebo z něj vycházející, nepotvrzenou hypotézou.

⁷⁷⁶ Arnobius sám v úvodu pojednávání pasáže svou definici krátce nastiňuje: „*Haec cum ita se habeant et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatus mortis et faucibus constitutas, posse tamen longaevas summi principis munere ac beneficio fieri, si modo illum temptent ac meditentur adgnoscerere – eius enim cognitio fermentum quoddam est vitae ac rei dissociabilis glutinum – tum deinde feritate atque inhumanitate depositis resumant ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur esse possint paratae.*“ Adv. nat. II, 32.1.

nos lamminis“,⁷⁷⁷ kde Arnobius reflektuje rozšířený zvyk vytváření magických tabulek, jež měly podle svého zaměření zajišťovat buď ochranu dané osoby, nebo likvidaci protivníka.⁷⁷⁸

Dále se náš autor věnuje představě duše po smrti, cituje v tomto ohledu zajímavou myšlenku „*Vos cum primum soluti membrorum abieritis e nodis, alas*⁷⁷⁹ *vobis adfuturas putatis quibus ad caelum pergere atque ad sidera volare possitis*“,⁷⁸⁰ jejíž původ je nejspíše nutno hledat ve východních náboženstvích. Její výskyt u Arnobia tak svědčí o všeobecné oblibě východních náboženství v římské společnosti, na heretické vlivy zde však nemůžeme usuzovat. Myšlenka duší po smrti stoupajících k nebesům (u Arnobia: „*ad caelum pergere atque ad sidera volare possitis*“)⁷⁸¹ je nadto vlastní též platonismu a inspirovala se jí i gnóze, která ve stoupaní duše k nebesům vidí návrat duše k Otci, tedy projev spasení.

Tato cesta duše ke spáse má proběhnout zcela spontánně bez toho, aby duši bylo na cestě jakýmkoli způsobem bráněno (*remeaturos vos sponte nullo prohibente*).⁷⁸² Za touto Arnobiovou formulací stojí, jak dokládá i G. Gierlich, s největší pravděpodobností antická představa zlých mocností,⁷⁸³ jež se snaží duši zkomplikovat její cestu ke spáse, respektive k Bohu. K přemáhání vlivu takovýchto mocností a k zajištění snazší cesty ke spáse může podle dobového myšlení posloužit buď obrat duše k myšlenkové strategii, tedy k filosofii, nebo naopak využití magických rituálů. Arnobius v tomto ohledu analyzuje koncepce svých současníků a rozeznává celkem tři cesty, jimiž se lidé domnívají, že mohou ke spáse duše dospět. V *Adv. nat. II, 62.1* píše: „*dicitur, deo esse se gnatos nec fati obnoxios legibus, si vitam restrictius egerint, aulam sibi eius patere, ac post hominis functionem prohibente se nullo tamquam in sedem referri patritam; neque quod magi spondent, commendaticias habere se preces quibus emollitae nescio quae potestates vias faciles praebeant ad caelum contententibus*

⁷⁷⁷ *Adv. nat. II, 32.2.*

⁷⁷⁸ Podrobné pojednání o této magické praxi v římské společnosti představuje práce D. Urbanové: URBANOVÁ, Daniela. *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. 1. vyd. Brno : Host, 2014. 443 s. ISBN: 978-80-7294-681-5, která podává podrobný rozbor archeologického pramenného materiálu tzv. defixí z různých území římského impéria. Zmiňuje mimo jiné i praxi „průmyslové výroby“ takovýchto talismanů i zvyky spojené s jejich prodejem, na něž zde Arnobius činí narážku.

⁷⁷⁹ Představu okřídlené duše zmiňuje též Plótinos. Viz McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 325, pozn. 216.

⁷⁸⁰ *Adv. nat. II, 33.2.*

⁷⁸¹ *Ibid.*

⁷⁸² *Adv. nat. II, 33.2.*

⁷⁸³ Termín „démoni“ (Dämonen), který užívá v této souvislosti, považujeme za nepřesný, a to vzhledem ke skutečnosti, že koncepce negativně působících mocností byla v jednotlivých kultech a směrech pozdní antiky chápána různě, myšlenku negativní moci bránící duši v cestě k Bohu však obsahuje větší množství kultů.

subvolare, neque quod Etruria libris in Acheronticis pollicentur, certorum animalium sanguine numinibus certis dato divinas animas fieri et ab legibus mortalitatis educi.“

Zde tedy vidíme, že vedle cesty filosofické (*si vitam restrictius egerint*) stojí lidem k dispozici ještě cesta magická (*quod magi spondent*) a třetí cesta, označovaná jako učení pocházející z „*Libri acherontici*“ a předpokládající provedení konkrétního obětního rituálu (*certorum animalium sanguine numinibus certis dato*), jež Arnobius deklaruje jako učení etruské. Zde tedy vedle sebe vidíme filosofickou cestu, jejíž popření pro Arnobia souvisí s odmítnutím filosofické spekulace jako takové (jak je patrné na mnoha místech jeho apologie), a cestu magickou. Je jisté, že Arnobius zde, jako na mnoha dalších místech, jak jsme ukázali výše, vyjadřuje kritické stanovisko vůči magickým praktikám různého původu. A třetí cestu, cestu obětního rituálu.

Vedle sebe zde tedy Arnobius staví tři tradice různého původu – a my se stáváme přímými svědky jeho „synkretické metody“ – aby se následně vůči všem třem technikám vymezil. Z hlediska pátrání po pramenech těchto citovaných úvah stojí moderní bádání opět v nesnadné situaci. Odpověď na otázku, kdo jsou ti, již jsou v úvodu pasáže označeni despektuplným termínem „*scioli*“, není totiž vzhledem k charakteru pasáže snadné zodpovědět, a to i z toho důvodu, že za jejich pojmenováním následuje pozoruhodná směs minimálně tří tradic, jimiž lze, podle lidského názoru, nikoli podle mínění samotného Arnobia, dosáhnout spásy.

Podle našeho názoru není z Arnobiových náznaků a v důsledku jeho způsobu práce možno přesně určit, vůči jakým proudům – pokud se ovšem vůbec dá hovořit o konkrétních skupinách nebo dokonce osobách – se náš řečník vymezuje. Lze však s jistotou stanovit, že citovaná pasáž je excelentním dokladem Arnobiovy argumentační metody a svědectvím o duchovní i názorové krizi, jíž římské náboženství v průběhu třetího století procházelo.

10. Arnobiovův postoj ke křesťanské teologii a jeho „teologická formace“

Poté, co jsme pojednali Arnobiovy motivy pohanské, rádi bychom poslední kapitoly této práce věnovali jeho výpovědím o křesťanské teologii. Dříve, než k rozboru teologické problematiky přistoupíme, je však třeba říci několik slov o Arnobiově kontaktu s křesťanstvím. Náš autor totiž, přestože bývá tradičně řazen mezi apologety, není příliš dobrým reprezentantem tohoto žánru. Je sice posledním „apologetou“ sepsavším své dílo před Konstantinovým ediktem a věnuje se ve svém díle také konfrontaci s pohanstvím, avšak jeho spis není apologií v pravém smyslu toho slova.

Náš autor se ve svém spise snaží o konfrontaci s pohanstvím, avšak argumenty proti pohanům většinou nečerpá z křesťanské tradice, ale z pramenů pohanských. Moderními badateli proto často bývá označován ne jako „apologeta“, ale jako „církevní autor“, a to s ohledem na skutečnost, že, nemaje hlubší znalosti o křesťanské věrouce, pojednává svým specifickým způsobem mnohé otázky, jež církev jeho doby nepochybně také pociťovala jako aktuální.

Arnobius je tedy především svědkem své doby a jeho dílo nám poskytuje přímý vhled do myšlenkového světa člověka žijícího v období významného historického přelomu, totiž přechodu křesťanství ze stavu persekované sekty mezi tolerovaná náboženství. Arnobius, coby zatím nepokřtěný sympatizant s církví, přednedávnm uověřivší katechumen, nebo raný konvertita, v každém případě však zatížený pohanskou minulostí, nám nevědomky poskytuje informace, jež nám nedokáže podat žádný jiný z křesťanských apologetů. Těm, kdo již jsou v křesťanství hlouběji zakotveni, totiž leckdy jejich nová víra uzavírá možnost pochopit a adekvátně vyvrátit argumenty druhé strany. Arnobius je v tomto ohledu jedinečný. Neinformovaný o křesťanském učení či „nedeformovaný“ sepětím s církví vykazuje sice, ať již vědomě, či nevědomě, řadu odchylek ve věroučných otázkách, na druhé straně však nám právě díky tomu dává možnost nahlédnout do pohanského myšlenkového světa. Samozřejmě že ani Arnobius není objektivní, jak je patrné z agresivního tónu jeho díla, rozhodně nebyl nezúčastněným pozorovatelem. V následující kapitole však uvidíme, že, přestože jeho prudkost a často nepromyšlená koncepce je často na škodu zejména s ohledem na témata křesťanské teologie, je zároveň také pozadím, na němž o to výrazněji vystupují polemické motivy a myšlenkové pochody, jež se nepochybně odehrávaly nejen v hlavě Arnobiově, ale i v myslích jeho pohanských současníků.

10.1 Pohanovo obrácení

Jak jsme již zmínili v kapitole 2.2 této práce, o motivech a okolnostech své konverze nám Arnobius nezanechal žádné konkrétní informace. Jediným, kdo nám o motivech Arnobiova obrácení podává informace, je Jeroným, který se domnívá, že k obrácení došlo na základě snové vize. Obdobně se Jeroným zmiňuje také o motivu sepsání *Adversus nationes*. A jak jsme již uvedli, apologie měla být sepsána na žádost siccenského biskupa, který měl pochybovat o upřímnosti Arnobiova obrácení. Takové líčení by podporovala slova Jeronýmova: „*neque ab episcopo impetraret fidem, quam semper impugnaverat, elucubavit adversum pristinam religionem luculentissimos libros...*“⁷⁸⁴

Podle této Jeronýmovy zprávy měl Arnobius být nejprve odpůrcem křesťanství (*fidem, quam semper impugnaverat*) a po své konverzi se naopak obrátit proti svému dřívějšímu náboženství. Zda je Jeroným v této věci hodnověrným svědkem, nemůžeme – nemajíce dalších důkazů – s určitostí dokázat, faktem však zůstává, že v Arnobiově líčení vlastní konverze žádnou zmínku podobného typu, jež by odkazovala na předchozí zášť vůči novému či nově vzniklý odpor vůči dřívějšímu vyznání, nenalzáme.⁷⁸⁵ Nezapomínejme však, že, jak si dále ukážeme, líčení Arnobiovy vlastní konverze nesleduje apologetický cíl, ale je spíše svědeckou výpovědí. Arnobius, stejně jako řada jeho předchůdců, považuje osobní svědectví za jeden ze základních „přesvědčovacích“ prostředků.

Vlastní obrácení popisuje Arnobius v první knize *Adversus nationes* v oddíle **I, 3,9**, který představuje jedno z nemnoha míst celé apologie, kde Arnobius dává nahlédnout do vlastního spirituálního života.⁷⁸⁶

Arnobius vyznává:

⁷⁸⁴ Chronicon ad ann. Abr. 2343 (= 325/7 n. l.)

⁷⁸⁵ Přestože Arnobius sám o své dřívější nenávisti vůči křesťanům nikde nehovoří, vedla Jeronýmova zmínka některé badatele k domněnce, že Arnobius studoval křesťanské texty ještě před svou konverzí. Tento názor zastává ve své studii k Arnobiovi například Rapisarda. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. II. Obdobně nelze potvrdit ani jinou z Jeronýmových domněnek, a sice tvrzení, že Arnobius svou apologii sepsal jako svědectví pro siccenského biskupa (viz kapitolu 8 této práce).

⁷⁸⁶ Za druhé podobné místo by snad bylo možno považovat velice stručnou zmínku z *Adv. nat.* III, 24.2: „*Atquin ego rebar paulo ante, spontaneas esse numinum benignitates ultroque ab his fluere inexpectata benivolentiae munera.*“

„Uctíval jsem, ó slepoto, ještě nedávno obrazy předtím vytažené z pecí, bohy zpracované na kovadlinách a vyrobené kladivem, kosti slonů, malby, stužky na nehybných stromech; jestliže jsem někdy spatřil pomazaný a ve špinavý šat oděný kámen, padal jsem před ním na kolena, jako by v něm byla přítomna nějaká síla, hovořil jsem k němu a prosil jsem o dobrodiní, nic nevěda o tom pahýlu, a oněch bohů samých, o nichž jsem se domníval, že existují, jsem se dotkl těžkými urážkami, když jsem věřil, že přebývají v dřevech, kamenech a kostech a jiných věcech podobného druhu.

Nyní, jsa uveden takovým učitelem na cesty pravdy, vím, co jsou tyto všechny věci, rozeznávám hodnotu věcí, jež jsou jí hodny, a nečiním žádnou urážku božskému jménu a to, co každému náleží, ať osobě nebo bytosti, prokazuji v náležitě míře i vážnosti.

Tak tedy nemáme Krista považovat za Boha a nemá mu být prokazována největší božská pocta, jakou lze vymyslet, tomu, od něhož jsme již za života dostali tak veliké dary, a až přijde den, očekáváme ještě větší?⁷⁸⁷

Jak vidíme, Arnobius nám na tomto místě poskytuje jedinečné vyznání. Svou předchozí pohanskou zbožnost považuje za slepotu (*caecitas*). Stejně tak odsuzuje modloslužbu spočívající v projevech úcty vůči předmětům, považuje takovou náboženskou praxi za urážku božského majestátu.

Zároveň náš autor mezi řádky útočí na pohanské náboženské zvyklosti. Popírá existenci pohanských božstev (*et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram...*), zároveň však na jejich příkladu demonstruje urážku, jež je podle jeho názoru bohům, či spíše křesťanskému Bohu, skrze modloslužebné praktiky činěna. Božství totiž, tak Arnobius, nemůže být omezeno jakoukoli formou či podobou (jak je patrné z výše citovaného oddílu a podrobněji rozvinuto v útocích na antropomorfní podobu pohanských božstev).

⁷⁸⁷ „Venerabar, o caecitas, nuper simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veteriosis in arboribus taenias; si quando conspexeram lubricatum lapidem et ex olivi unguine sordidatum, tamquam inesset vis praesens, adulabar, adfabar et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco, et eos ipsos divos, quos esse mihi persuaseram, adficiēbam contumeliis gravibus, cum eos esse credebam ligna lapides atque ossa aut in huiusmodi rerum habitare materia.

Nunc doctore tanto in vias veritatis inductus omnia ista quae sint scio, digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio divino, et quid cuique debeatur vel personae vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo.

Ita ergo Christus non habeatur a nobis deus neque omni alioquin <qui> vel maximus potest excogitari divinitatis adficiatur cultu, a quo iam dudum tanta et accepimus dona viventes et expectamus, dies cum venerit, ampliora?“ (Adv. nat. I, 39)

Na správnou cestu nebyl Arnobius, podle vlastní výpovědi uveden konkrétním církevním učitelem, ale dovolává se autority samotného Krista („*doctore tanto in vias veritatis inductus*“), jenž je, jak podrobněji pojednáme v kapitole 11.1.2 pro Arnobia primárně zvěstovatelem nejvyššího Boha.

Arnobius není, přestože jeho slova mohou takový dojem vzbuzovat, zastáncem stupňovitosti božství. Slova „*digna de dignis sentio, contumeliam nomini nullam facio divino, et quid cuique debeat vel personae vel capiti, inconfusis gradibus atque auctoritatibus tribuo*“ nelze totiž v žádném případě vykládat jako odlišné projevy úcty vůči jednotlivým božským reprezentacím. Spíše, s odvoláním na popření existence pohanských božstev výše, jsou tato Arnobiova slova opatrným vyznáním úcty, jež náleží jedině nejvyššímu Bohu, jako jedinému reálně existujícímu, jenž navíc našemu rétorovi zaslubuje to, co je stěžejním tématem celého jeho díla, totiž nesmrtelnost duše, či, jinak řečeno, život věčný.

Kristus jako zjevitel nejvyššího Boha je hoden božské úcty, je tedy, přinejmenším v takovéto formulaci nejvyššímu Bohu roven.⁷⁸⁸ Arnobius chce takovým vyjádřením akcentovat Kristovu úlohu a ospravedlnit existenci křesťanství před pohanskými protivníky. Jeho argumentace tedy i zde, stejně jako tomu bude na mnoha jiných místech, stojí ve službách aktuálního autorova záměru. Později uvidíme, jak málo byl Arnobius v křesťanské věrouce ukotven, a nemaje jasnou věroučnou osu, na níž by se orientoval, vyprodukoval, jsa zaujat „situační argumentací“, množství protichůdných tvrzení, jež je nutno uvést v soulad.

Právě proto, že Arnobiův záměr obhájit křesťanství nevychází patrně z pevných základů a jeho argumenty vznikají vždy tváří v tvář danému problému, je třeba chápat jeho pravověrné i zavádějící výroky vždy v širším kontextu. Arnobius necituje církevní autority, nezmiňuje se o svém styku s církví, a přestože se leckdy dopouští nejasných výpovědí, nelze jej proto vidět jako odpůrce koncepce většinové církve. Náš řečník píše v období před Níkajským koncilem, neprošel patrně v době sepsání apologie katechumenátem, nemá informace o základních stavebních kamenech křesťanské věrouky, a neznaje Písmo, nenalézá oporu ani v něm. Tato neukotvenost jej sice činí z hlediska křesťanského náchylným k omylům, zároveň mu však dává širší prostor k polemice s pohanstvím. Arnobius je svobodný v užití křesťanské argumentace – či toho, co za křesťanské pojetí považoval –, již, nejsa spojen s církví, užívá volně ve svůj prospěch. O co méně je svázán s křesťanskou věroukou, o to agresivněji bojuje s pohany, vydává je za křesťanská i ta stanoviska, jež by dnes byla odsouzena jako heretická. Arnobius se však těchto „herezí“, či

⁷⁸⁸ Později uvidíme, že Arnobius je v popisu Kristovy role nedůsledný. A jeho nepřesné vyjadřování jej často činí podezřelým z hereze, ať již vědomé či nevědomé.

snad lépe řečeno „heterodoxních tvrzení“ nedopouští proto, že by byl ovlivněn některou z heretických skupin, ale je vinen jakousi naivní situační heterodoxií. To je patrné především ze skutečnosti, že v *Adversus nationes* se často setkáváme s teologickými výpověďmi, jež se navzájem popírají, v užším literárním kontextu jsou však užity logicky, jak si ukážeme dále.

Rozbor Arnobiovy konverze jsme uvedli jako samostatnou kapitolu, neboť se domníváme, že je nejvýstižnější ilustrací autorova uvažování a způsobu práce. Arnobius zde vydává osobní svědectví, jímž chce podpořit svůj apologetický záměr formulovaný v *Adv. nat. I, 1–2*, a zároveň vytváří stručnou osnovu svého teologického uvažování, jemuž se nyní chceme podrobněji věnovat.

11. Arnobiova teologická stanoviska

V rámci této kapitoly se pokusíme uchopit Arnobiovu teologii tak, jak je předestřena v textu *Adversus nationes*. Zatímco motivy pohanské jsme ve větší míře pojednali v kapitole deváté, zde se budeme věnovat primárně věroučným otázkám křesťanským, i když, jak víme, tyto dva „názorové světy“ od sebe v případě Arnobiově nemůžeme striktně oddělit.

Již v samém úvodu je třeba poznamenat, že Arnobius nebyl nikterak systematickým teologem, otázkou je, zda jej vůbec můžeme označit za křesťanského teologa v tradičním smyslu tohoto slova. Arnobius je totiž spíše „křesťanským autorem“ hovořícím o teologických otázkách své doby či otázkách, které jej osobně zajímaly, není tedy reprezentantem názoru většinové církve, a uvidíme, že často označuje za obecně křesťanské své osobní názory a představy.

Na Arnobiovu omluvu však musíme nutně poznamenat, že je třeba nezapomínat, v jakém období jeho dílo vznikalo. Arnobius psal, maje v paměti – ať již z osobní zkušenosti nebo z doslechu – hrůzy Diokleciánova pronásledování a nemaje před sebou konstituovanou a pevně vymezenou univerzálně platnou nauku, jíž se církev vybavila až v období klidu nastavším po tolerančním ediktu. Arnobius stojí na prahu této velké epochy, na počátku čtvrtého století, a pracuje svým – obvyklým – způsobem, kompiluje. Nedůsledně a zčásti nejspíše nepromyšleně kupí výpovědi různých pohanských autorit, jež vyvrací leckdy jen domněle křesťanskými a ještě častěji neúplnými argumenty. My se Arnobiovu neuspořádanou teologickou koncepcí pokusíme uspořádat i přesto, že náš autor mnohá ze stěžejních křesťanských témat opomíjí, nezmiňuje se například o úloze církve a patrně nemá ponětí ani o svátostech. Vedle toho však existuje řada témat, jež náš autor někdy stručněji, někdy velice podrobně pojednává. My se proto budeme věnovat nejprve trojičnímu učení (11.1), přestože Arnobius o Trojici jako takové nikde ve svém spise nehovoří. Následně prozkoumáme Arnobiovo pojetí soteriologie (11.2), jež je úzce spjato s jeho koncepcí lidské duše a těla a též s hamartologií. Stranou našeho zájmu nezůstane ani Arnobiovo pojetí mučednictví či Kristových zázraků, jež mají pro našeho řečníka zcela specifický význam. V závěrečném oddíle poskytneme zhodnocení a přínos Arnobiovy teologické koncepce.

Arnobiovy výpovědi, jež lze vztahovat ke křesťanské věrouce, nacházíme primárně v prvních dvou knihách jeho apologie. Pozornost bude proto věnována především textům těchto dvou knih. Nenecháme však zcela stranou ani výpovědi teologického charakteru roztroušené v polemických pasážích v ostatních částech apologie. Přestože se Arnobius v těchto oddílech často opakuje a vrací k již užitým argumentacím, slouží tyto pasáže, jak

uvidíme dále, k dokreslení Arnobiových představ týkajících se především nejvyššího Boha a jeho vztahu k pohanským bohům i světu.

11.1 Arnobius a Trojice⁷⁸⁹

Jak jsme již výše zmínili, Arnobius neutvářel svůj teologický koncept v interakci s většinovou církví, proto také podává odlišné teologické pojetí. Společně s německým teologem Christophem Burgerem můžeme říci, že Arnobiova teologie se dá shrnout ve třech bodech,⁷⁹⁰ z nichž k problematice trinitologie lze vztáhnout pouze první dva:

- 1 *Lze konstatovat, že pouze nejvyšší Bůh (Deus summus) může lidské duši darovat nesmrtelnost.*
- 2 *Kristus je Bohem druhého řádu, jenž byl seslán na zem, aby konal zázraky a skrze ně přivedl lidstvo k poznání nejvyššího Boha.*⁷⁹¹

Je třeba podotknout, že Arnobius chápe odlišně již pozici Boha Otce (Arnobius *Deus summus*), odlišná interpretace Syna (viz výše bod 2) je pak více než zřejmá. Vztah Ducha svatého k ostatním dvěma osobám Trojice Arnobius blíže nespecifikuje, jisté náznaky, avšak bez přesného terminologického či funkčního vymezení, lze přesto v jeho díle vyzorovat.⁷⁹² Právě tato skutečnost vedla nejspíše britského teologa H. D. McDonalda k vyslovení tvrzení, že Arnobiova teologie je de facto omezena teologií Apostolika.⁷⁹³

Již sám pojem Trojice se v souvislosti s naším autorem problematizuje, neboť Arnobius nikde ve svém díle pojem Trojice (*Trinitas*) neužívá, nesetkáme se ani s terminologií, z níž by bylo možné na znalost problematiky usuzovat. Nikde v textu například nenajdeme

⁷⁸⁹ Části pododdílů kapitoly 11.1 byly publikovány ve zkrácené podobě jako samostatný výstup v konferenčním sborníku z konference doktorandů a mladých vědeckých pracovníků *In pluribus unitas – Jednota v mnohosti* (2014). ŘÍHOVÁ, Ladislava. Pojetí Trojice u Arnobia ze Sikky. in: KLIMEŠ, Jiří, C. (ed.) *Jednota v mnohosti: In pluribus unitas*. Refugium: Olomouc 2015. s. 138–146. ISBN: 978-80-7412-192-0.

⁷⁹⁰ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 2–3.

⁷⁹¹ Třetí Burgerem uváděný bod se týká nesmrtelnosti lidské duše, již podle Arnobia duše přirozeně nedisponuje, může ji však získat skrze poznání Krista a mravný život, který je takovým poznáním teprve umožněn.

⁷⁹² Ohledně Arnobiova pojetí Ducha svatého zaujímá většina badatelů odmítavý postoj, tak například Burger. Jiní se v této otázce vyjadřují opatrněji. McDonald k problematice poznamenává: „*He (Arnobius) has no clear reference to the Holy Spirit.*“ McDONALD, H. D. *The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes*, s. 76.

⁷⁹³ McDONALD, H. D. *The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes*, s. 74.

tradičně biblické označení Boha Otce a Krista jako vztah Otec – Syn. Arnobius používá pro označení Otce celou řadu jiných termínů a stejně tak Kristus je označován různě, jak uvidíme v příslušných podkapitolách. Zda Arnobia vedla k ignoraci těchto základních teologických kategorií neznalost, nemůžeme s určitostí říci. Stejně tak mohla totiž motivem odlišné terminologie být i neochota přiznat Bohu jakýkoli antropomorfní rys, přičemž vztah mezi otcem a synem za takový rozhodně považovat lze.

My uvidíme dále, že Arnobius se nikde ve svém díle nezaobírá problematikou vztahu Otec – Syn; je vůči němu dokonce natolik lhostejný, že se dopouští protichůdných výpovědí. Otázka vztahu Otce a Syna není pro našeho autora prioritní. Za zásadní považuje dějinnou manifestaci těchto božských osob, a proto je také zpravidla označuje jmény, jež můžeme považovat za opisy jejich základních vlastností či působení. Pro přehlednost se přidržíme standardní trinitární terminologie, přestože charakteristiky jednotlivých osob, jak uvidíme, nejsou na Arnobiovo učení aplikovatelné bez výhrad

Přístupme tedy nyní k Arnobiově charakteristice jednotlivých osob Trojice.

11.1.1 Arnobius a Bůh „Otec“ (*Deus summus*)

Arnobius vlastně nikde ve svém spise neoznačuje Boha jako Otce, alespoň ne v křesťanském smyslu tohoto slova, tedy jako kategorii vztahu Otec – Syn; Hospodin – Kristus. Na místech, kde je Arnobiův *Deus summus* jako „Otec“ označen, není tímto termínem míněna ona křesťanská kategorie vztahu. Arnobius často čerpá, jak poznamenává Burger,⁷⁹⁴ z Platóna, přejímaje jeho pojetí. Jako „*pater*“ je nicméně Arnobiův „nejvyšší Bůh“ označován na mnoha místech celého spisu.

11.1.1.1 Pojmenování Boha

Označení „*Deus pater*“ nalzáme v Adv. nat. I, 28.3; I, 28.8; II, 2.5 a II, 65.4. Jako „*pater rerum*“ je pak Bůh označen v Adv. nat. III, 2.2 a v poněkud rozvitě podobě je Bůh uveden také v Adv. nat. II,2.5 jako „*pater, fundator et conditor rerum*“. Vůbec nejrozvitější označení Boha jako otce pak označuje formulace: „*ipse rerum cunctarum pater, moderator et dominus*“ z Adv. nat. II, 74.3. Velice rozšířeným označením nejvyššího Boha je pak termín „*Deus summus*“⁷⁹⁵ a „*Deus princeps*“.⁷⁹⁶ Problematickou je další Arnobiova zvláštnost označující

⁷⁹⁴ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 23, pozn. 149.

⁷⁹⁵ Adv. nat. IV, 36.4; VII, 35.3.

Boha jako „*auctor rerum*“⁷⁹⁷ a jemu významově podobný „*terrenorum animantium conditor*“⁷⁹⁸ či „*auctor maior*“;⁷⁹⁹ dále pak „*summus auctor*“⁸⁰⁰ a „*summus rex*“;⁸⁰¹ „*summus princeps*“⁸⁰² či „*summus imperator*“.⁸⁰³ Na druhé straně je však Arnobiem zcela jednoznačně označen jako „*deus solus*“⁸⁰⁴ což by nasvědčovalo, že náš autor je přesvědčen o existenci jediného Boha.

11.1.1.2 Arnobiův oslabený dualismus

Tato poněkud nešťastně zvolená terminologie totiž jako by předpokládala jakéhosi „dalšího stvořitele“, nějaký protipól Arnobiova nejvyššího Boha. *Auctor rerum* by předpokládal druhého stvořitele nehmotného světa. Kde by totiž měla svůj původ například lidská duše?

Auctor maior a *auctor summus* by pak logicky předpokládali nějakého blíže neurčeného stvořitele níže postaveného. V obou případech se Arnobius stává podezřelým z dualismu. A skutečně, tato teze již zazněla z úst řady badatelů, počínaje Harnackem a nešťastným pokusem Scheidweilerovým, jenž se pokoušel z Arnobia udělat markionitu, konče.

Problém by byl vyřešen a Arnobius označen za stoupence dualismu, kdyby však někde ve svém díle onoho „druhého boha“ přesněji definoval. Náš autor však v této otázce mlčí. Zatímco *Deus summus* je zřetelně definován jako „dobrý Bůh“, ten Bůh, který z blíže neurčeného důvodu posílá na zem svého zvěstovatele – Krista,⁸⁰⁵ onen „druhý Bůh“ jasně vymezené kompetence nemá.

Arnobiova terminologie, jak pozorujeme, vykazuje dualistické rysy, avšak uvidíme, že učinit Arnobia zastáncem dualistické koncepce v duchu některého z heretických směrů se vším všudy není možno. Podíváme-li se totiž na Arnobiovy výroky podrobněji, zjistíme, že

⁷⁹⁶ Adv. nat. I, 25. 4 (rozvitý dále přívlastkem: „*rerum cunctarum dominus*“; I, 25.6;

⁷⁹⁷ Adv. nat. VII, 35.3.

⁷⁹⁸ Adv. nat. III, 8. 3.

⁷⁹⁹ Adv. nat. I, 30.3.; II, 46.2;

⁸⁰⁰ Adv. nat. II, 32.1.

⁸⁰¹ Adv. nat. I, 26.3; I, 27.1; I, 60.4; I, 61.1; II, 58.1; II, 65.5; II, 75.4; III, 6.1; VI, 3.1.

⁸⁰² Adv. nat. II, 32.1.

⁸⁰³ Adv. nat. I, 26.4.

⁸⁰⁴ Adv. nat. II, 75.4..

⁸⁰⁵ Adv. nat. I, 42.1.

náš autor poněkud nejasně hovoří o jakémisi druhém stvořiteli – stvořiteli větší části stvoření, respektive toho, co je ve stvoření zlé či pokřivené, nebo co podléhá zániku či afektům; tento „druhý stvořitel“ je proto také stvořitelem nejen lidského těla, ale i lidské duše,⁸⁰⁶ jež Arnobius nevidí v nejlepším světle.⁸⁰⁷ Stejně jako duše nepochází od nejvyššího Boha ani lidské tělo, i to bylo stvořeno oním „tvůrcem věcí“ (*auctor rerum*). Nenechme se však mýlit a nečiňme z Arnobia zastávce stupňovitosti božství. Vztah mezi nejvyšším Bohem a záhadným druhým stvořitelem není u Arnobia přesně definován, možnost odvozeného božství jako takového však Arnobius v Adv. nat. VII, 2.3 popírá.⁸⁰⁸

Arnobius je tedy v této věci jasně dualistický, předpokládá dobrého transcendentního Boha a zároveň druhého stvořitele. Povšimněme si však zajímavého Arnobiova specifika. Zatímco markionitský a obecně gnostický dualismus viděl duši jako dobrý prvek sestoupivší do „hrobu“ lidského těla, Arnobius vztahu dobrá duše – hříšné tělo nevěnuje pozornost. Pro něj mají duše i tělo stejného „nižšího stvořitele“. Jak je to možné?

Arnobiovův nižší stvořitel (*auctor rerum a animantium terrenorum conditor*) není totiž vnímán jako špatný protipól dobrého Boha, není ďáblem ani démiúrgem, jenž se proti Bohu bouří a tvoří z pokazené matérie zmetky. Arnobius vůbec koncepci odbojného stvořitele hmotného světa nezná. Nikde ve svém díle nehovoří o ďáblu ani o jakkoli personifikovaném zlu. My tedy vidíme, že Arnobiova koncepce se sice jeví jako dualistická, ale motivy jeho dualismu se liší od koncepcí dobových heretických směrů a Arnobia nelze proto vinit z podlehnutí jejich vlivu. Burger správně poznamenává, že heretický vliv by bylo Arnobiovi nutno přičíst pouze v případě, kdy by nebylo zřejmé, že jeho koncept se orientuje na Platónův *Tímáios*.⁸⁰⁹

Arnobius nám tedy představuje jakousi oslabenou, platonismem ovlivněnou dualistickou představu, v níž na jedné straně vystupuje *Deus summus*, tedy nejvyšší Bůh. Tento nejvyšší Bůh je mu zároveň také nejvyšším dobrem. Dobrý Bůh nemůže být dle Arnobia stvořitelem pokřiveného stvoření. Proto Arnobius staví vedle něj ještě druhého

⁸⁰⁶ Adv. nat. II, 36.4 a II, 63.3, přičemž zjevitelem tohoto faktu je podle Arnobia sám Kristus.

⁸⁰⁷ Problematika lidské duše bude pojednána v samostatné kapitole 11.2.1.

⁸⁰⁸ „*Deus enim ab altero in eo quo deus est nulla in re differt, nec quod unum est genere, suis esse in partibus minus aut plus potest qualitatis propriae uniformitate servata.*“

⁸⁰⁹ Burger je v tomto ohledu přesvědčen, že Arnobius vychází z novoplatónské exegeze mýtu z *Tímáia*, a ospravedlňuje přitom Arnobiovo nařčení z markionismu, říká: „*Es liegt nicht markionitischer, sondern neuplatonischer Einfluß vor. Arnobius ist auch hier offenbar beeinflusst vom Mythos im platonischen Timaios, nach dem die ‚jungen Götter‘ (veoi θεοι) die Menschenkörper schaffen.*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 24.

stvořitele (*auctor rerum; terrenorum animantium conditor*). Nikde u Arnobia nenacházíme negativní hodnocení tohoto „druhého Boha“, nenacházíme ani náznak vzpoury či protibožské aktivity, tolik typické pro gnostické systémy a jejich démiúrgy. Arnobiovým cílem není vyličít protibožskou vzpuru a negativní stvoření. Jeho *auctor rerum* má v nejvyšším Bohu svůj původ a je jako takový spíše logickým vyústěním přesvědčení o absolutním dobru nejvyššího Boha, neboť to, co bylo nejvyšším dobrým Bohem stvořeno, muselo by nutně také být, taková je Arnobiova logika, dobré a věčné.⁸¹⁰

Právě kvůli pojetí nejvyššího Boha jako absolutně dobrého musí Arnobius v duchu svého oslabeného dualismu rozdělit stvořitelské kompetence obou bohů a každého z nich učinit odpovědným za jinou část stvoření. Tak mají jiného stvořitele duše a tělo, a jiného nebeská tělesa, jež jsou dílem nejvyššího Boha.⁸¹¹ Zároveň však Arnobius popírá, že by nejvyšší Bůh neměl moc nad veškerým stvořením.⁸¹² Arnobius neakceptuje odlišného stvořitele pro materiální svět a jiného pro věci nemateriální povahy, jako to činí Markión.⁸¹³

⁸¹⁰ Tak náš autor v Adv. nat. II, 55.4.: „*Quid ergo nos? Unde? – Responsionis necessitas nulla est. Sive enim possumus dicere, sive minus valemus nec possumus, utrumque apud nos parvum est; nec in magnis ponderibus ducimus vel ignorare istud vel scire, unum solum posuisse contenti, nihil a deo principe quod sit nocens atque exitiabile proficisci. Hoc tenemus, hoc novimus, in hac una consistimus cognitionis et scientiae veritate, nihil ab eo fieri nisi quod sit omnibus salutare, quod dulce, quod amoris et gaudii laetitiaeque plenissimum, quod infinitas habeat atque incorruptibiles voluptates, quod sibi quisque contingere votis omnibus expetat, forisque ab his esse exitiabile ac mortiferum ducat.*“

⁸¹¹ Vysoké hodnocení nebeských těles je dle Burgera u Arnobia důsledkem vlivu hermetických tendencí, kde výsadní roli hrají Hélios a Seléné, nebo je zde Arnobius ovlivněn Platónem, pro něhož byla neporušenost drah nebeských těles důkazem jejich nadřazenosti nad lidskými dušemi. Pro více informací viz BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 29.

⁸¹² Zcela v duchu této koncepce jej také rozvíjí přívlastkem „*solus*“, co do svrchované moci nad stvořením je pro Arnobia Bůh skutečně jediným a tento jediný Bůh také posílá do světa svého zvěstovatele Krista. Adjektivum *solus* by, podle našeho názoru, mohlo v kontextu zmíněné pasáže být také vysvětleno Arnobiovým pojetím Krista. Kristus se totiž jako Bůh manifestuje až po svém vzkříšení, jak si ukážeme dále, a v okamžiku jeho příchodu na zemi tedy není ještě rozpoznán jako Bůh – v tomto smyslu je tedy v době Kristova pozemského působení, viděno očima vnějšího pozorovatele, Bůh skutečně „*solus*“. Arnobiovův nejvyšší Bůh je dále rozvit též přívlastkem „*primus*“ (Adv. nat. II, 72.2; III, 2.2). Toto označení však není třeba chápat tak, že by „*deus primus*“ implikoval nutně existenci druhého podobného božství, že by tedy existoval jakýsi „*deus secundus*“, neboť tam, kde Arnobius toto označení užívá, činí tak vždy ve vztahu k pohanským božstvům, vůči nimž je nejvyšší Bůh charakterizován jako *primus* v tom ohledu, že právě v něm mají pohanská božstva svůj původ.

⁸¹³ Proto také Arnobius nemá problém převzít patrně z ústní tradice modlitbu, již uvádí ve své první knize oslovením Boha: „*O maxime, o summe rerum <visibilium et> invisibilium procreator.*“ (Adv. nat. I, 31.1)

Dva stvořitelé však nejsou v Arnobiově teologii výsledkem heretického působení, Arnobius dokonce vyvrací domněnku Markiónovu,⁸¹⁴ podle níž je základem zkaženosti stvoření sama materie, již si stvořitel špatně zvolil. V případě, že by si stvořitel vybral špatnou materii, byl by, tak soudí Arnobius, sám špatný.⁸¹⁵

S otázkou zkaženosti stvoření logicky souvisí i otázka existence zla ve světě. Arnobius nemůže dopustit, že by zlo mělo jiného původce. Tento původce zla by totiž svými kompetencemi omezoval všemohoucnost nejvyššího Boha, proto si Arnobius otázku po původci zla explicitně nepokládá, stejně tak jako nezmiňuje problém, jak by mohl být nejvyšší Bůh vševědoucí a přitom nemít o zlu povědomí.

Ptáme-li se po pramenech Arnobiova oslabeného dualismu, musíme k aspektům souvisejícím s Arnobiovým specifickým pojetím pravého božství (svrchovaný a nekonečně dobrý *Deus summus*) připočíst také jeho ojedinělou koncepci lidské duše jako *media qualitas*.

Všimněme si totiž, že spekulace o druhém stvořiteli se s obzvláštní naléhavostí objevuje právě v místech, kde se Arnobius ptá po stvořiteli člověka a lidské duše.⁸¹⁶ Předkládá nám zde poměrně komplikovaný celek, v němž se argumenty zdánlivě navzájem popírají. Arnobius je zde v úzkých – nemá přesvědčivé argumenty, s jejichž pomocí by odpověděl na otázku po stvořiteli lidských duší, a nakonec přiznává, že není v lidských možnostech na tuto otázku odpovědět.⁸¹⁷ Náš autor však v tomto okamžiku téma neopouští, ale vrací se k otázce ještě jednou a dospívá následně k výpovědi formulované na počátku 51. kapitoly „*quod cum regias suboles esse animas abnegemus, non referamus contra, ex quibus sint causis atque originibus procreatae*“, na jejímž základě by bylo možno vyvodit, že Arnobius nepovažuje nejvyššího Boha za stvořitele lidských duší. Konkrétní informace o hypotetickém druhém stvořiteli nám však sám neposkytuje a podruhé doznává, že takové poznání překračuje lidské možnosti.⁸¹⁸ Druhý stvořitel tedy ani u samotného Arnobia nemá

⁸¹⁴ Samozřejmě nevědomky, neboť nelze předpokládat či stanovit, že by Markiónovo učení znal, pro nás je však zmínka neklamným předpokladem jiných pramenů Arnobiova pojetí.

⁸¹⁵ „*Mala ergo, dicetis, unde sunt haec omnia?*“. *Ex elementis, inquit, et ex eorum inaequalitate, sapientes: quod fieri qui possit ut quae sensum et iudicium non habent malitiosa esse perhibeantur et noxia aut non ille sit potius malitiosus et noxius, qui res pessimas et nocentissimas futuras in alicuius operis adsumpsit effectum, eorum est qui adserunt pervidere.*“ Adv. nat. II, 55.3.

⁸¹⁶ Stěžejními úseky jsou v tomto ohledu kapitoly Adv. nat. II, 47–48.

⁸¹⁷ „...*possumus enim nulla cum reprehensione nescire, quis et illis originem dederit, et optinere non esse deo ab superiore prolata tam supervacua, tam vana, tam ad nullas pertinentia rationes...*“ (Adv. nat. II, 47.2)

⁸¹⁸ Adv. nat. II, 51.1.

jasné vymezení. Jisté však je, že jeho možná existence souvisí s existencí duše, které Arnobius připisuje onu zmíněnou *qualitas media*. Tento koncept je Arnobiovým specifíkem a nemá žádnou dochovanou analogii. Arnobiovu koncepci můžeme do jisté míry označit jako logický konstrukt. Náš autor vidí, že pokud by lidskou duši považoval za nesmrtelnou, postavil by ji de facto na božskou úroveň. V přijetí tohoto názoru mu však brání empirická zkušenost, podrobně popsána na více místech jeho díla, velice zřetelně však v anafoře „*idcirco animas misit*“.

Arnobius se pozastavuje nad zkažeností a nedokonalostí lidských duší, vyslovuje hypotézu, že tyto nemohou mít původ v nejvyšším Bohu,⁸¹⁹ vycházejí z logického argumentu, že dokonalé, a nejvyšší Bůh pro Arnobia dokonalý je, nemůže být původcem nedokonalého. Sama nedokonalost a porušenost lidských duší tedy svědčí o jejich nižším původu. A tedy právě kvůli nízkému hodnocení lidské duše a člověka vůbec⁸²⁰ předpokládá pro ně náš autor existenci druhého, nižšího stvořitele jako jejich tvůrce, odmítaje přitom mimo jiné i názor, že by lidské duše byly zkaženy až spojením s hmotnými těly.⁸²¹ Tímto tématem se budeme zabývat dále v oddíle věnovaném arnobiovskému pojetí duše a člověka ve vztahu k jeho působení ve světě.⁸²²

11.1.1.3 Základní charakteristiky arnobiovské teologie

Deus summus či *Deus princeps* je pro Arnobia jediným pravým bohem. Arnobius však, stejně jako jeho předchůdci z řad apologetů, si nemůže dovolit popřít existenci pohanských bohů přímo, a proto volí pro popis jejich existence nekonkrétní vyjádření a jejich existenci vyvrací pomocí komplikovaných logických konstrukcí a „kotrmelců“. Velká část jeho teologických názorů je proto formulována vždy v polemice s pohanskou věroukou. Arnobius nepsal své dílo jako systematický popis křesťanské víry, byl spíše teologem situačním, proto také někdy zapomíná na dříve vyslovené stanovisko a v zájmu polemiky přisuzuje svému nejvyššímu Bohu charakteristiky, jež si v globálním náhledu vzájemně odporují. Vedle tohoto nešvaru trpí jeho teologické myšlení ještě dalším neduhem – náš autor považuje za obecně křesťanská i některá vlastní tvrzení, jež sice nemůže smést

⁸¹⁹ Možnost rozhodnout otázku vztahu Bůh – duše se, jak uvidíme dále, stává poměrně nesnadnou, a to především kvůli Arnobiově komplikované a nejasné argumentaci. (Adv. nat. II, 40).

⁸²⁰ Podrobněji projednáme dále.

⁸²¹ Adv. nat. II, 16.

⁸²² V rámci oddílu 11.2.2.

přímo ze stolu jako heretická, avšak je patrné, že byla-li by tato tvrzení vykládána izolovaně, nejedna církevní autorita by se pod ně rozhodně odmítla podepsat.

11.1.1.4 Bůh, bohové a stvoření

Arnobiovo pojetí nejvyššího Boha je jasně inspirováno právě polemickým aspektem jeho díla. Nemoha popřít existenci pohanských bohů přímo, vyslovuje se náš řečník o jejich existenci natolik skepticky, nakolik mu situace dovolí. Proto na místech, kde se o existenci takových bohů dovídáme, doplňuje Arnobius svá líčení poznámkami typu: „jestliže existují“,⁸²³ „jestliže jsou to skuteční bohové“⁸²⁴ a podobně, přičemž cílem následných důkazů není nic jiného než popření existence těchto božstev.⁸²⁵ Arnobius sice o nejvyšším Bohu vypovídá jako o veskrze nepoznatelném,⁸²⁶ avšak v polemických pasážích se díky negativnímu vymezení dovídáme o některých jeho charakteristikách.

Na rozdíl od pohanských božstev planoucích hněvem je Arnobiův *Deus summus* prostý jakýchkoli afektů. Takové pojetí božství souvisí s Arnobiovým nízkým hodnocením afektů jako celku. Arnobius je přesvědčen, že cokoli, co podléhá afektům, podléhá zároveň také zániku, Bůh, který je věčný a zániku nepodléhá, musí být tedy afektů bez výjimky prost. Arnobiův Bůh proto neplane hněvem,⁸²⁷ nemusí být usmiřován, není třeba přinášet mu oběti a dary. Oproti tomu bohové pohanů podléhají nejen hněvu, ale i obscénním touhám a tělesným svodům, nejvyšší Bůh je v kontrastu s nimi bezpohlavní.

Arnobiův Bůh dále nenese žádné antropomorfní rysy. Ani tuto myšlenku Arnobius neformuluje přímo, ale ostře popírá antropomorfní představy pohanů o jejich vlastních bozích. Podobu nejvyššího Boha nelze popsat, nelze jej ani lokalizovat. Nepřebývá v nebesích a neprojevuje svou vůli prostřednictvím kosmických či povětrnostních jevů, jak se o svých bozích domnívají pohané. Arnobiův nejvyšší Bůh nezasahuje do dějin a neřídí lidské osudy. Takové tvrzení by mohlo vyvolat domněnku, že Bůh nechal stvoření svému osudu, nebo z něj učinil sféru vlivu nižšího Boha, jenž by pak světu vládl. I tuto tezi však

⁸²³ Adv. nat. IV, 28.5 a jinde.

⁸²⁴ Adv. nat. VI, 1.3 a jinde.

⁸²⁵ O vztahu Arnobiova nejvyššího Boha k božstvům pohanským bude podrobně pojednáno v kapitole 9 této práce. Zde uvádíme pouze pro úplnost základní motivy tohoto Arnobiova polemického motivu.

⁸²⁶ Burger v této Arnobiově koncepci vidí vliv platónského učení.

⁸²⁷ Leckelt ostatně velmi správně poznamenává, že hovoří-li Arnobius o Božím hněvu, pojednává o něm výhradně v antropomorfním smyslu. Koncepci hněvivých božstev je tedy nutně vidět jako následek jejich antropomorfního pochopení. LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 11.

Arnobius odmítá s poukazem na skutečnost, že nejvyšší Bůh sice do stvoření viditelně nezasahuje, nelze však ani tvrdit, že by je nechal svému osudu. Pokud by se od stvoření distancoval, znamenalo by to, že zlo, jehož existenci ve světě nelze popřít, dopustil ze své vůle. Pokud by se tak stalo, nebyl by *Deus summus* dokonalým Bohem. Pokud by svět stvořil, ale o existenci zla v něm neměl tušení, existovala by sféra vyňatá z jeho kompetencí, jež by dokazovala, že není nad stvořením svrchovaným vládcem. Ani tuto variantu Arnobius nepřipouští a nechává otázku po existenci zla ve světě nerozřešenu, přičemž za ni nečiní odpovědného ani nejvyššího Boha, ale ani stvořitele pozemských věcí (*auctor rerum*).

11.1.1.5 Základní charakteristiky nejvyššího Boha

Nejuceleněji podává Arnobius své učení o nejvyšším Bohu v Adv. nat. I, 31–34, kde začíná jakousi chvalozpěvnou modlitbou a končí božské charakteristiky polemikou s pohanským pojetím. Boží podstatu označuje jako veskrze neuchopitelnou:

*„Prima enim tu causa es, locus rerum ac spatium, fundamentum cunctorum quaecumque sunt, infinitus ingenitus immortalis perpetuus solus, quem nulla delinuat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ motu et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum, qui ut intellegaris tacendum est atque, ut per umbram te possit errans investigare suspicio, nihil est omnino muttiendum.“*⁸²⁸

a) Boží věčnost

O nejvyšším Bohu Arnobius říká, že je ze své podstaty věčný (Adv. nat. II, 72.3).⁸²⁹ Jako jediný, který je bez počátku, je tedy nutně původcem prostoru a času,⁸³⁰ a proto také stvořitelem nebeských těles. Bůh sám je pramenem, hlavou a pánem všech věcí,⁸³¹ protože svět však vykazuje nedokonalosti, musí být *Deus summus* pouze jeho prazákadem, nikoli stvořitelem (*auctor*). Podle Adv. nat. VII, 35 je *auctor rerum* původcem pohlavní rozrůzněnosti a z ní plynoucích negativních vlivů, nemůže být proto totožný s nejvyšším Bohem. Oproti tomu *pater rerum* z Adv. nat. III, 2.2 je s nejvyšším Bohem ztotožněn. Nelze

⁸²⁸ Adv. nat. I, 31.2.

⁸²⁹ „Estne illo antiquius quicquam, aut quod eum praecedat re tempore nomine potest aliquid inveniri? Nonne solus ingenitus, immortalis et perpetuus solus est? Quis caput ac fons rerum est non ipse? Cui debet aeternitas hoc ipsum quod nuncupatur aeternitas? Non ipsi?“

⁸³⁰ „sator saeculorum ac temporum“ (Adv. nat. I, 34.3)

⁸³¹ Adv. nat. I, 25; I, 29; I, 33; II, 2; II, 15; II, 22; II, 23; II, 33; II, 25; II, 44; II, 46; II, 48; II, 60; II, 72; II, 74; III, 2.

se tedy domnívat jinak, než že *auctor rerum* je oním druhým bohem, nikoli však protipólem boha označovaného jako *pater rerum*.

Domníváme se, že Arnobiův dualismus má v tomto místě základy v platónském pochopení božství. *Auctor rerum* není výsledkem heretického vlivu, ale logickým vyústěním nutnosti zachovat nejvyššího Boha (*pater rerum, Deus summus*) jako nadosobního, naddějinného a konsistentního. Snad právě kvůli své vyvýšenosti nezasahuje tento Bůh do lidských dějin jinak než sesláním svého zvěstovatele Krista.

Boží věčnost je také zásadní charakteristikou, která odlišuje křesťanského Boha od bohů pohanských, o nichž je známo, že mají počátek v čase, a pokud by měli participovat na věčnosti, muselo by se tak stát z moci a vůle nejvyššího Boha.

b) Neměnnost, všudypřítomnost; Bůh vševědoucí a všemohoucí

Bůh a jeho ustanovení mají pro Arnobia neměnný charakter: „*Rationibus fixis peraguntur res eius et quod semel decretum est fieri nulla potest novitate mutari.*“⁸³²

Ve svém chvalo zpěvu v Adv. nat. I, 31.2: akcentuje Arnobius především Boha jako neměnný počátek všech věcí (*prima causa*). Jako subjekt neomezený tělesnou formou a nepopsatelný lidskými slovy („*quem nulla deliniat forma corporalis, nulla determinat circumscriptio, qualitatis expers, quantitatis, sine situ motu et habitu, de quo nihil dici et exprimi mortalium potis est significatione verborum...*“). Dále je Bůh charakterizován jako vševědoucí (Adv. nat. VI, 4) a všudypřítomný (ibid.). Vševědounost a všudypřítomnost je zde popsána jako jedna ze základních charakteristik pravého božství. Bůh je prapůvodem všech věcí (Adv. nat. I, 28), dokonce i pohanských bohů.⁸³³

⁸³² Adv. nat. II, 75.4.

⁸³³ Jejich existence je slovy „*At enim esse creduntur immortales perpetui et nullius umquam participes finis. Ergo istud munus dei patris et donum est, ut infinita meruerint idem esse per saecula, cum sint labiles solubilesque natura.*“ (Adv. nat. I, 28.8) zcela v gesci nejvyššího Boha, který jim daruje nejen existenci, ale také věčnost. Arnobiův názor je v tomto bodě ojedinělý. Božstva totiž nejsou degradována do pozice démonů, jak se děje u většiny Arnobiových předchůdců. Domníváme se, že v tomto výroku se však neprojevuje primárně Arnobiův názor na existenci pohanských bohů a jejich roli ve světě, ale náš autor zde, zaujat polemikou, dovádí ad absurdum výše rozvinutý argument neexistence těchto bohů. Pasáž tedy, jsouc chápána v širším kontextu polemiky, svědčí spíše proti existenci těchto božstev jako takové, což je ostatně primárním Arnobiovým cílem v knihách III–VII.

Zcela v duchu křesťanské terminologie je Bůh označován také jako *omnipotens* (všemohoucí).⁸³⁴

Bůh je samozřejmě také nekonečně moudrý a nekonečně dobrý (Adv. nat. II, 46.1).⁸³⁵

c) Boží vyvýšenost a zjevení

Nejvyšší Bůh je podle Arnobia od světa dokonale oddělen. Nevstupuje s ním do kontaktu a pouze ze své nekonečné dobroty činí světu v Kristu nabídku na získání nesmrtelnosti. Tuto nabídku mohou lidé ze své vrozené špatnosti odmítnout, a ani v tom případě nebudou stíženi božím trestem. Zajímavostí je, že přestože je Arnobius přesvědčen o Boží vyvýšenosti, zastává zároveň názor, že celé stvoření si je přirozeně vědomo Boží existence (Adv. nat. II, 3), idea Boha je totiž, a zde náš řečník čerpá z Platóna, všem lidem od narození vlastní.

Potřeba Božího zjevení je pro Arnobia určena dvěma základními aspekty, jednak nutností poznání pravého Boha a náboženství, pro Arnobia tedy náboženství a Boha křesťanského, jež lidem přinesl Kristus, a jednak vyplývá ze zřejmé pokřivenosti stvoření a nedostatečnosti lidského poznání,⁸³⁶ jak podrobněji pojednáme v podkapitole věnované Arnobiovu učení o Kristu.

Arnobiovo učení o Bohu Otcí, či lépe řečeno nejvyšším Bohu, můžeme označit do jisté míry za heretické. Arnobius se dopouští řady nepřesných formulací, jež z něj na jedné straně činí zřetelného dualistu, na druhé straně však o Bohu smýšlí zcela v mezích učení většinové církve.

Arnobius je ve značné míře ovlivněn platónskou ideou nejvyššího dobra, jež se mu stává v pojetí božství osudnou. Ideu vyvýšeného nekonečně dobrého Boha hájí za všech okolností, i za cenu uznání existence druhého stvořitele, který není vzpurným démiúrgem a jehož vztah k „dobrému Bohu“ není pro jistotu vůbec definován. Celá koncepce Arnobiova dobrého Boha se pak v širším kontextu orientuje na polemice vůči pohanské antropomorfní

⁸³⁴ Jako „*omnipotens*“ je Bůh označován ve čtyřech slovních spojeních; a sice jako „*omnipotens Deus*“ v Adv. nat. I, 34.2; I, 36.1; II, 37.2; II, 45.1; II, 53.2; II, 55.1; II, 62.2; II, 72.2; II, 75.4; II, 76.1; VII, 2.2; „*omnipotens pater*“ Adv. nat. II, 44.1; a jako „*omnipotens rex*“ v Adv. nat. II, 35.1; II, 47.2 a obdobně „*omnipotens imperator*“ v Adv. nat. II, 65.6.

⁸³⁵ „...*salus rerum deus, omnium virtutum caput, benignitatis et columen, atque ut eum laudibus extollamus humanis, sapientissimus, iustus, perfecta omnia faciens...*“

⁸³⁶ Adv. nat. II, 7.1.

představě božstev a Arnobiův dualismus bychom tak mohli označit za „situační“. Pouze tam, kde náš řečník nemůže sladit učení většinové církve s vlastní představou o dokonalém dobrém Bohu, bere si na pomoc dualistická tvrzení, přičemž jeho primárním záměrem není ospravedlnění dualistického stanoviska, ale vlastního přesvědčení o dokonalém božství.

Společně s Burgerem⁸³⁷ pak musíme uznat i další neduh, jímž je Arnobiova nauka stížena. Našemu řečníkovi se nepodaří přesvědčivě vyložit, jak uvidíme v následující kapitole, proč by měl exaltovaný Bůh projevovat zájem o lidskou duši a její spasení. Pramen tohoto lapsu je pak, podle našeho názoru, nutno hledat především v Arnobiově nedostatečné znalosti církevního pojetí a úlohy Krista v dějinách spásy.

11.1.2 Arnobius a Boží Syn

Arnobius *Deus summus* nejenže nestvořil sám veškeré stvoření, ale jako v dějinách inaktivní se před Kristovým příchodem lidstvu ani nijak nezjevil. Proč? Na tuto otázku nám Arnobius nedává žádnou odpověď. A stejně tak přechází mlčením i důvod Kristova vstupu do lidských dějin. Ve vztahu Kristus – dějiny nechává náš autor zaznít pouze jediný dotaz, který navíc vkládá do úst pohanského oponenta. Ten se v Adv. nat. I, 75.1 ptá: „*Cur tam sero emissus est sospitator?*“ Arnobius na jeho otázku podává typicky vyhýbavou odpověď, kladoucí důraz na skutečnost, že ve věčnosti kategorie „pozdě“ neexistuje a otázka je proto irelevantní.⁸³⁸ O vyplněném zaslíbení proroků či očekávaném vykupiteli neslyšíme ani slovo. Arnobius buď nezná, nebo nechce znát tuto tradici a Krista nechává do dějin vstoupit náhle a bez ohlášení, maje za stěžejní především Kristovo pozemské působení, jehož hlavním cílem je pro Arnobia předání učení o nejvyšším Bohu a tím i cesty k nesmrtelnosti. V každém případě se však příchod Kristův⁸³⁹ a jeho pozemské působení, spočívající

⁸³⁷ „So hat Arnobius den höchsten Gott, um dessen Hoheit unbefleckt von den Miderwertigkeiten und Schlechtigkeiten der Welt bewahren, so stark von ihr getrennt, daß es ihm nicht überzeugend gelingen kann, darzulegen, warum der Grund alles Vorhandenen gerade an den erbärmlichen Menschenseelen Anteil nehmen und ihnen die Unsterblichkeit anbieten sollte.“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 78.

⁸³⁸ „In infinitis, perpetuis saeculiis nihil omnino dicendum est serum. Ubi enim finis et initium nullum est, nihil praematurum est, nihil tardum. Tempus enim a finibus et extremitatibus noscitur, quae habere non potest series et immoderata continuatio saeculorum.“ Adv. nat. I, 75.1b.

⁸³⁹ „rei maximae causa, a summo rege ad nos missus...“ (Adv. nat. I, 42.3). Dále pak Adv. nat. I, 53,3, kde je Kristus explicitně označen jako „ab omnium principe deo sospitator“.

především v předávání učení,⁸⁴⁰ děje z vůle nejvyššího Boha, který si – z nevyjasněných příčin – spásu lidské duše přeje.

11.1.2.1 Tituly a pojmenování Krista

Pokud Arnobius hovoří o Ježíši Kristu, označuje jej vždy pouze jako Krista (*Christus*), nikde v textu *Adversus nationes* není mesiáš označen jako Ježíš a stejně tak se v textu celé apologie nesetkáme s označením Krista jako Božího Syna.

Vedle samotného titulu Kristus,⁸⁴¹ jenž je v textu užíván k označení spasitele nejčastěji, užívá Arnobius pro Krista také titulu *sospitator*⁸⁴² (zachránce), *magister*⁸⁴³ (učitel) a *auctor*⁸⁴⁴ (vzor, původce) či rozvitě označení „*summus auctor*“.⁸⁴⁵ Jindy je Kristus označen nepřímo jako „*missus a summo rege*“⁸⁴⁶ nebo popisem své „funkce“, například jako „*qui deus monstraret quid sit, qui ad eius nos cultum ab rebus opinabilibus avocaret*“⁸⁴⁷ jako „*custos animarum*“⁸⁴⁸ nebo jiným obdobným způsobem na mnoha jiných místech.⁸⁴⁹

Není bez zajímavosti, že všechny výpovědi o Kristu jsou soustředěny výhradně v prvních dvou knihách, jež jsou proto právem považovány za stěžejní z hlediska Arnobiova pochopení křesťanské teologie. Pokud jde o christologii, nelze tomuto tvrzení odporovat, neboť Kristus není ani přímo ani nepřímo zmíněn v žádné ze zbývajících pěti knih. Pouze ve třetí knize se na dvou místech⁸⁵⁰ hovoří o křesťanském náboženství (*religio christiana*), ve zbývajících textech však Arnobius téma křesťanské nauky zcela opouští a věnuje se polemice s pohanskými kulty, jež podrobuje zkoumání z nejrůznějších hledisek. Tyto

⁸⁴⁰ „*dei principis iussione loquens*“ (*Adv. nat. II, 60.2*).

⁸⁴¹ V rámci celého textu je toto pojmenování užito celkem na osmačtyřiceti místech, a sice v *Adv. nat. I, 2.3; I, 6.1; I, 6.2; I, 27.1; I, 36.2; I, 36.7; I, 38.1; I, 42.3; I, 43.3; I, 44.1; I, 47.3; I, 47.4; I, 48.1; I, 48.3; I, 49.1; I, 49.3; I, 52.4; I, 53.2; I, 56.4; I, 57.1; I, 60.1; I, 64.4; I, 65.4; II, 1.1; II, 1.2; II, 4.1; II, 5.5; II, 5.8; II, 11.2; II, 11.3; II, 11.4; II, 11.6; II, 12.1; II, 12.4; II, 14.5; II, 14.6; II, 34.2; II, 36.4; II, 60.2; II, 63.1; II, 63.2; II, 63.3; II, 64.1; II, 64.2; II, 65.4; II, 66.1; II, 74.1; II, 75.4*.

⁸⁴² *Adv. nat. I, 53.2; II, 74.1; II, 74.3; II, 75.1*.

⁸⁴³ *Adv. nat. I, 27.1; I, 63.5*;

⁸⁴⁴ *Adv. nat. I, 63.5; II, 14.5; II, 63.3*.

⁸⁴⁵ *Adv. nat. II, 32.1*.

⁸⁴⁶ *Adv. nat. II, 73.4*.

⁸⁴⁷ *Adv. nat. II, 73.4*.

⁸⁴⁸ *Adv. nat. I, 54.5*.

⁸⁴⁹ *Adv. nat. I, 42.3; I, 44*.

⁸⁵⁰ *Adv. nat. III, 1.2 a III, 7.1*.

polemické pasáže jsou pro nás významným pramenem Arnobiova pojetí nejvyššího Boha – mnohé z jeho charakteristik totiž krystalizují až na pozadí zmíněné polemiky – z hlediska christologického jsou však irelevantní.

11.1.2.2 Arnobius a „historický“ Ježíš

Arnobius nikde ve svém spise nehovoří o historickém Ježíši, nezajímá jej jeho židovský původ, narození v Betlémě a jeho okolnosti. Dokonce ani působení před „veřejným vystoupením“. Pro Arnobia je zásadní pouze Kristus – Bohem seslaný zjevitel cesty k nesmrtelnosti, nikoli Ježíš, Žid z Nazareta. Pouze na jediném místě se Arnobius, zřejmě v duchu látky přejaté z ústní tradice, vyjadřuje o „svědectví Písem“ – a sice v Adv. nat. I, 56.4, kde čteme: „*Sed numquam fuerit, his bene ut Christus qui fuerit litterarum testimoniis, colligatur, cuius in id solum dimissa est causa, ut, si esse constiterit ea vera quae dicimus, confessione omnium deus fuisse monstretur.*“ Citovaná pasáž působí badatelům nemalé problémy. Citován izolovaně budí text dojem, jako by se Arnobius dovolával autority Písem, takový výklad však sám Arnobius v rámci polemiky s pohanskými autory, jejíž součástí je i citovaný text, přinejmenším zčásti popírá. Arnobius sice argumentuje svědectvím Písem, avšak vzápětí podrobuje pohanské náboženské texty ostré kritice. Nelze se tedy domnívat jinak, než že si náš řečník v citovaném textu připravuje východiska pro popření autority pohanské tradice náboženských spisů s poukazem na jejich komplikovanost a za současného vyzdvižení textů křesťanské provenience.⁸⁵¹ Domníváme se proto, že ono „*litterarum testimoniis conligatur*“ nelze považovat za doklad Arnobiova pozitivního vztahu k textům, jež předpovídaly Kristův příchod.⁸⁵²

Pro Arnobia nepřichází Kristus do světa jako předpovězený a očekávaný mesiáš, ale zjevuje se náhle z vůle nejvyššího Boha,⁸⁵³ aby světu ukázal cestu k nesmrtelnosti. Otázky po příčině a načasování Kristova příchodu na zem klade Arnobius vždy do úst pohanského oponenta. Tento oponent se tedy ptá nejprve na důvod Kristova příchodu na zemi: „*Et quid, inquit, est visum deo regi ac principi, ut ante horas, quemadmodum dicitur, pauculas sospitator ad vos Christus caeli ex arcibus mitteretur?*“⁸⁵⁴ Arnobius ve své vyhýbavé odpovědi

⁸⁵¹ Adv. nat. I, 57–59.

⁸⁵² Leckelt klade důraz citované pasáže jinam, domnívá se, že cílem textu je prokázat Arnobiovo přijetí vztahu Písmo – tradice. LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*. s. 8.

⁸⁵³ Adv. nat. II, 74.1 a především Adv. nat. II, 74.3.

⁸⁵⁴ Adv. nat. II, 74.1.

argumentuje obdobnými charakteristikami pohanských božstev – tedy nikoli jejich vstupem do dějin, neboť Arnobius, jsa zastáncem euhémerismu, nepředpokládá preexistenci pohanských božstev, ale jejich počátkem v určitém čase.⁸⁵⁵ A stejně tak, jako pohané tvrdí, že k přijetí takového postoje byl nějaký důvod, mohou stejného argumentu užít i křesťané.⁸⁵⁶ Arnobius nám zde tedy nepodává konkrétní informaci o svém názoru na věc, pouze se v rámci polemiky snaží dokázat nevědomost pohanů. Otázka, již jeho argumentace nepochybně v našich myslích vzbudí, totiž zda Arnobius na „načasování Kristova příchodu“ vůbec nějaký názor měl, zůstává, podobně jako mnoho dalších, nezodpovězena. Arnobius nechá oponenta zeptat se ještě jednou: „*Quaenam igitur ratio est?*“ (Adv. nat. II, 74.3), aby tentokrát vedle argumentu vycházejícího z pohanského prostředí mohl citovat i pojetí křesťanské – respektive to, co za názor křesťanů považoval – a odpovídá, že křesťané nevědí, neboť taková rozhodnutí jsou zcela v rukou nejvyššího Boha.⁸⁵⁷

A konečně zaznívá poslední oponentova otázka po načasování Kristova příchodu: „*Cur tam sero emissus est sospitator?*“⁸⁵⁸ Po ní nám Arnobius opět předkládá dvojí argumentaci, uváděje jednak argumenty z pohanské mytologie a jednak i náhled křesťanský, máje za to, že vše, co bylo v Boží mysli ustanoveno, nastává ve stanovený čas, zcela podle Božího plánu.⁸⁵⁹ Tuto myšlenku dále doplňuje vlastní domněnkou, že seslání Kristovo mohlo být takto načasováno proto, že lidstvo se až nyní stalo „*fractior et infirmior*“, tedy ještě „slabším a bezmocnějším“. Arnobius zde tedy křesťanskou argumentaci obohacuje o vlastní názor, jenž je úzce propojen s jeho velice nízkým hodnocením lidského subjektu.⁸⁶⁰ Právě lidská zkaženost je Arnobiovi velmi významným důvodem Kristova pozemského působení.

⁸⁵⁵ „*Cur [...] tam sero a Iove sint proditi, ut sola illos posteritas sciret, superiorum vero ignoraret antiquitas?*“ (Adv. nat. II, 74.2)

⁸⁵⁶ „*Rationem aliquam fuisse dicetis. Ratio ergo et hic fuit, cur non nuper sed hodie sospitator nostri generis adveniret.*“ (Adv. nat. II, 74.3)

⁸⁵⁷ „*Non imus infitias nescire nos. Neque enim promptum est cuiquam dei mentem videre, aut quibus modis ordinaverit res suas homo animal caecum et ipsum se nesciens ullis potest rationibus consequi: quid oporteat fieri, quando vel quo genere, ipse rerum cunctarum pater, moderator et dominus scit solus.*“ (Adv. nat. II, 75.3)

⁸⁵⁸ Adv. nat. II, 75.1.

⁸⁵⁹ „*Si quod hodie factum est, ante milia fieri potuisset annorum, fecisset istud rex summus, aut si post totidem milia id quod hodie factum est debuisset impleri, nihil deum cogebat necessarias temporum non expectare mensuras. Rationibus fixis peraguntur res eius et quod semel decretum est fieri nulla potest novitate mutari.*“ (Adv. nat. II, 74.4)

⁸⁶⁰ O problematice Arnobiovy antropologie bude podrobně pojednáno v kapitole 11.2.1.

11.1.2.3 Základní charakteristiky Krista

Kým je pro Arnobia Kristus, se dovídáme opět pouze v prvních dvou knihách naší apologie, přičemž vůbec první zmínku o povaze Kristova učení činí Arnobius hned v úvodních kapitolách (Adv. nat. I, 6). Na rozdíl od relativně roztroušených a neucelených výpovědí o nejvyšším Bohu pojednává Arnobius o Kristu v poměrně uzavřených koncentrovaných celcích. Stěžejními úseky jsou však především oddíly Adv. nat. I, 38–53 zahrnující rozsáhlou charakteristiku Krista v textu anafory „*unus fuit e nobis*“ v kapitolách 45–46, na niž navazují kapitoly 47–53, věnované Kristovým zázračným uzdravením. Dalším zásadním místem je pak oddíl Adv. nat. I, 54–59, kde Arnobius hovoří o Kristově pozemském působení a jeho reflexi, ústním podání a písemné tradici a navazuje zdůvodněním Kristovy smrti a oprávněnosti existence křesťanského náboženství.⁸⁶¹

Arnobiův Kristus je skutečným Bohem, ale zároveň také skutečným člověkem, přičemž lidské tělo přijímá pouze proto, aby mohl být lidmi vnímán. Jako takový, zatímco působí v lidském těle, disponuje všemi svými božskými vlastnostmi. Problémy vztahu božské a lidské přirozenosti Arnobius neprobírá, podle něj Kristus totiž přijímá pouze lidské tělo, nikoli duši. Arnobius je přesvědčen o plném Kristově lidství, avšak námitku pohanů, že by Kristus byl pouhým člověkem („*hominem natum et, quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum et deum fuisse contenditis et superesse adhuc creditis*“),⁸⁶² rezolutně odmítá, poukazuje přitom zcela v duchu Euhémerovy teorie velmi výmluvně na fakt, že i pohanští bohové byli původně lidmi. V souvislosti s Kristem je tato teze velmi dovedně aplikována především v Adv. nat. I, 36–39, kde Arnobius pohanským oponentům dokládá jednak pravé Kristovo lidství,⁸⁶³ zároveň však zdůrazňuje i jeho božství. Důkazem Kristova božství je především jeho manifestace v dějinách provázená konáním zázraků.⁸⁶⁴

Vztah mezi nejvyšším Bohem a Kristem popisuje Arnobius dosti nejasně. Na jedné straně se lze domnívat, že Kristus z nejvyššího Boha emanuje⁸⁶⁵ a jako takový má sice božskou podstatu, ale je nejvyššímu Bohu v jistém ohledu podřízen. Arnobius tak záměrně zdůrazňuje jedinečnost nejvyššího Boha a úkol Kristu daný, totiž zjevení nejvyššího,

⁸⁶¹ Adv. nat. I, 61–65.

⁸⁶² Adv. nat. I, 36.1.

⁸⁶³ Adv. nat. I, 37.1 a 4 a jinde.

⁸⁶⁴ „*Sed concedamus [...] unum Christum fuisse de nobis, mentis animae corporis fragilitatis et condicionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam deus dici deusque sentiri?*“ Adv. nat. I, 38.1.

⁸⁶⁵ Adv. nat. I, 53.

dokonale dobrého Boha světa.⁸⁶⁶ Zcela v souhlasu s tímto přesvědčením je Kristus v Adv. nat. I, 46⁸⁶⁷ vyličen jako „pouhý“ tvůrce zázraků, avšak zároveň jediný zjevitel nejvyššího Boha.

S touto výpovědí však ostře kontrastují Arnobiova slova z Adv. nat. I, 42.3, kde je Kristus slovy „*Ergone, inquiet aliquis furens iratus et percitus, deus ille est Christus? Deus, respondebimus, et interiorum potentiarum deus et, quod magis infidos acerbissimis doloribus torqueat, rei maximae causa a summo rege ad nos missus.*“ zcela zřetelně označen jako Bůh.

Proti sobě zde tedy stojí dvě zdánlivě neslučitelná tvrzení, jednak pojetí nejvyššího Boha, jenž je chápán jako jediný Bůh, a jednak Kristus, který je také pravým Bohem. Kdyby Arnobius Krista degradoval na pouhého „divotvůrce“ a lidského „zvěstovatele“, byl by problém vyřešen. Arnobiovův Kristus je však zároveň člověkem a zároveň Bohem, což by mohlo být chápáno jako překážka jedinečnosti nejvyššího Boha. Pro rozřešení tohoto zdánlivého protimluvu musíme hlouběji prozkoumat Arnobiovo pojetí inkarnace.

1.1.2.4 Arnobiovo pojetí Kristovy inkarnace

Kristus je pro Arnobia – viděno zvnějšku – Bohem. Stejně tak, jako pohanští bohové mohou nést toto označení, může je nést i Kristus, který však všechna tato božstva v jistém ohledu převyšuje, přinášeje lidstvu možnost spásy. V tomto ohledu je Kristus skutečně Bohem, dalo by se však říci, jakýmsi „bohem druhého řádu“, jak jej charakterizuje Burger⁸⁶⁸ a ve shodě s ním také Altaner.⁸⁶⁹ Kristus totiž nevstupuje do světa jako Bůh jednající v lidském těle, ale de facto jako Bůh jednající z moci nejvyššího Boha. Do lidského těla se tedy neinkarnuje preexistentní logos, ale Bůh emanující z nejvyššího Boha a nesoucí tak „odvozené bytí“. Bytí Kristovo není bytím Boha jako takového, ale bytím odvozeným a

⁸⁶⁶ Adv. nat. I, 38.4–8.

⁸⁶⁷ Zmíněný oddíl je nejucelenějším soupisem Kristova zázračného působení. Náš autor se zdá být dobře obeznámen s tradicí o Ježíšových zázracích. Podává informaci o nasycení pěti tisíců, rozličných uzdravováních, utišení bouře, kráčení po moři, vzkříšení zemřelých, vyhánění zlých duchů atd. S tímto relativně obsírným a věrohodným seznamem, jenž by dával tušit Arnobiovu slušnou znalost Kristova působení, ostře kontrastuje skutečnost, že se v oddíle Adv. nat. I, 46.6 dopouští anachronismu a pozemskému Ježíši připisuje událost, která se podle biblického podání stala až o letnicích.

⁸⁶⁸ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 85.

⁸⁶⁹ „ein Gott zweiten Ranges“ ALTANER, Berthold. *Patrologie : Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, s. 153.

určeným k zjevení stále vyvýšeného dobrého a věčného Boha. Proto si Arnobius neklade otázku po Kristově vtělení a neřeší konkrétně ani Kristův vztah k nejvyššímu Bohu. Vystačí si s konstatováním, že Kristus byl člověkem stejně jako Bohem, neboť kategorie vztahu není v jeho pojetí rozhodující. Bez ohledu na Kristův původ je stěžejním bodem jeho pozemského působení zvěstování nejvyššího Boha. V tomto ohledu je Kristus jeho poslem bez ohledu na své božství. Arnobius tedy akcentuje pouze „vnější stránku“ Kristova pozemského působení, přičemž problematiku vnitřního vztahu Otec – Syn nechává naprosto stranou. Možná právě proto ohledně božské podstaty Kristovy vykazuje tolik nejasností. Píše sice zcela správně o přijetí tělesné formy „*Sed si deus, inquit, fuit Christus, cur forma est in hominis visus et cur more est interemptus humano?*“⁸⁷⁰ jinde se však proviňuje nejasnými formulacemi: „*homine simulato*“.⁸⁷¹ Zde by bylo například možno činit Arnobia přinejmenším podezřelým z doketismu. Povšimněme si však závažné skutečnosti. V obou případech nevyjadřuje Arnobius citovanými slovy vlastní názor, ale názory či výtky oponentů, jež tedy není v žádném případě možno považovat za jeho vlastní tvrzení. I přesto však zůstává zřejmým, že Arnobius neměl v otázce Kristovy inkarnace jasný názor, podle některých je proto posuzován jako blízký subordinacionismu,⁸⁷² podle jiných je jeho učení blízké Nestorioví.⁸⁷³ Podle našeho názoru není možné Arnobia poměřovat měřítky většinové církve, jeho nejasná terminologie nesvědčí primárně pro heretický vliv, je spíše dokladem jeho nedostatečného vzdělání v otázkách křesťanské věrouky. Na mnoha místech totiž, jak jsme ukázali výše, náš autor smýšlí nejen o Kristu zcela v souladu s učením většinové církve.

V případě Kristovy inkarnace se však proviňuje hrubým nepochopením, jež bude mít vliv také na jeho pojetí Kristova vzkříšení⁸⁷⁴ a jež nepochybně úzce souvisí s jeho pojetím lidské duše jako „*qualitas media*“.

Ve zkratce řečeno, náš autor nepotřebuje Krista pro přemožení hříchu či smrti, zde se mimo jiné liší od pojetí Markiónova, který naopak Kristovu smrt zdůrazňuje, neboť právě Kristus je mu nástrojem vykoupení z moci Démiúrگا. Kristus pro Arnobia není ani smírčí obětí, jíž by měl být usmířen hněvivý Bůh. Arnobius Bůh je nekonečně dobrý, proto nepotřebuje být usmiřován. Ze své dobroty, přestože dosud do lidských dějin aktivně

⁸⁷⁰ Adv. nat. I, 60.1.

⁸⁷¹ Adv. nat. I, 61.1.

⁸⁷² BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 18.

⁸⁷³ „A. lehrt nämlich nicht eine eigentliche Inkarnation, sondern nur eine ‚inhabitatio Dei in homine‘ in dem Sinne, wie es später Nestorius that.“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 17.

⁸⁷⁴ Problematika Kristova vzkříšení bude podrobněji pojednána v kapitole 11.1.2.6.

nezasahoval, se tento Bůh chce dát poznat a činí tak srze Krista, který je proto redukován na vyvýšeného zjevitel cestu k nesmrtnosti. Takovýto zjevitel stojí vůči nejvyššímu Bohu v pozici, již lze v jistých ohledech považovat za podřízenou, na druhou stranu jedná v Kristu sám Bůh, proto je Kristus, avšak až po svém vzkříšení, označen Arnobiem za Boha. Arnobia zde přitom nemůžeme vinit z adoptianismu, vyjadřuje se sice dosti nekonkrétně, avšak motivem zde není heretický vliv, ale spíše popis situace „zvnějšku“ bez hlubšího pochopení teologických souvislostí. Arnobius tedy v tomto bodě není heretikem, ale pouze „neinformovaným pozorovatelem“. Pro Arnobia ostatně tajemství inkarnace není stěžejním tématem. Těžiště jeho zájmu leží jinde – v otázkách spojených s podstatou a spasením lidské duše.

Z tohoto hlediska si Arnobius vystačí s konstatováním, že duše coby *qualitas media* je sice povahy smrtelné, avšak může za určitých podmínek získat nesmrtnost.⁸⁷⁵ Dárcem nesmrtnosti je *Deus summus*, který jako jediný může duši nesmrtnou učinit. Protože tento vyvýšený Bůh nezasahuje do lidských dějin, ale má zájem duši – z blíže nevyjasněných příčin – možnost nesmrtnosti darovat, sesílá na zem svého zvěstovatele Krista, který manifestuje své božství skrze zázraky a dobrodiní, jež koná, jsa přítomen mezi lidmi v lidském těle. Takový divotvůrce musí být nutně také bohem. Vůči názoru oponentů, že by Kristus mohl být ztotožňován s ostatními starověkými divotvůrci, se Arnobius ostře vymezuje.⁸⁷⁶ Arnobiův Kristus je tedy primárně božským zjevitel, jehož příchod je sice založen v přemožení hříchu – právě lidská hříšnost je totiž viděna jako příčina Kristova příchodu –, avšak ne ve smyslu přemožení hříchu skrze Kristovu oběť. Pojetí oběti je ostatně Arnobiovi cizí a jeho nekonečně dobrý Bůh si žádné oběti, tedy ani oběť Kristovu, nežadá. Hlavním úkolem Kristovým je skutečně zjevení cesty k nesmrtnosti.⁸⁷⁷ Takovýto zjevitel je sice pro Arnobia Bohem, avšak jeho smrt neznamena vykoupení, ale „pouze“ jeho identifikaci s božstvím – je tedy důkazem božského příklonu k hříšnému člověku,⁸⁷⁸ který

⁸⁷⁵ Prameny a motivy této koncepce probereme podrobně na příslušném místě, zde je zmiňujeme pouze ve vztahu k Arnobiovu pojetí Kristova vystoupení v dějinách.

⁸⁷⁶ Adv. nat. I, 50.

⁸⁷⁷ „Adsumpsit igitur hominis formam et sub nostri generis similitudine potentiam suam clausit, ut et videri posset et conspici, verba faceret et doceret atque omnis exequeretur res eas propter quas in a mundum venerat faciendas, summi regis imperio et dispositione servatis.“ Adv. nat. I, 60.4.

⁸⁷⁸ Právě z tohoto důvodu označuje Leckelt Kristovo vykupitelské dílo, resp. jeho koncepci v Arnobiově teologii jako „vnější“, říká: „Nach seiner Auffassung ist das Erlösungswerk nur ein äusseres.“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 17.

v Kristově smrti a vzkříšení, jež jako by se odehrávalo bezprostředně po ukřižování, rozeznává Boží přítomnost ve svých dějinách.

11.1.2.5 Kristus jako zjevitel cesty k nesmrtelnosti

Nesmrtelnost lidské duše je hlavním tématem Arnobiových teologických úvah. Právě otevření cesty k nesmrtelnosti je podle jeho názoru také stěžejním úkolem Kristovým. Kristus je proto popisován jako jediná cesta ke spáse.⁸⁷⁹

Kristus je ten, kdo přichází k lidem z vůle nejvyššího Boha⁸⁸⁰ a přináší hříšnému světu Boží milosrdenství.⁸⁸¹ Mimo ně zapřičiňuje také mravní obrodu člověka, jež ostře kontrastuje s názorem pohanů, kteří se domnívají, že křesťané jsou příčinou lidského strádání.⁸⁸² Kristus je lidem co do přirozenosti roven a jeho božství se zakládá v darech, jež lidstvu přinesl.⁸⁸³ Tuto myšlenku Arnobius explicitně formuluje slovy: „*Sed concedamus, interdum manum vestris opinionibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis animae corporis fragilitatis et condicionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam deus dici deusque sentiri?*“⁸⁸⁴

Citovaná slova jsou úvodem poměrně rozsáhlého „chvalozpěvu na Krista“, jenž zaujímá celou 38. kapitolu a v němž nám Arnobius předkládá paralelu Krista s jinými

⁸⁷⁹ Adv. nat. I, 54. 5; II, 60. 2.

⁸⁸⁰ „*missus advenit qui eam nobis ostenderet, qui in eius induceret veritatem, qui deus monstraret quid sit, qui ad eius nos cultum ab rebus opinabilibus avocaret.*“ Adv. nat. II, 73.4 a Adv. nat. II, 60.2: „*deus, inquam, Christus [...]* *dei principis iussione loquens sub hominis forma...*“

⁸⁸¹ „*Christus rei maximae nuntiator, auspiciam faustum portans et praeconium salutare credentibus.*“ Adv. nat. I, 54.5; I, 65.4 a jinde, např. II, 63.2; II, 65.4; II, 75. 4.

⁸⁸² „*... habet a Christo beneficium iam dudum orbis ingratus...*“ Adv. nat. I, 6.2.

⁸⁸³ Zároveň je však Kristus také Bohem, což Arnobius formuluje o několik kapitol dále (Adv. nat. I, 53.2) slovy „*Nihil ut remini magicum, nihil humanum, praestigiosum aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo...*“ a „*Deus ille sublimis fuit, deus radice ab intima, deus ab incognitis regnis et ab omnium principe deo sospitator est missus.*“ Arnobius sice v této pasáži akcentuje Kristovo plné božství, děje se tak ovšem v úseku, kde je Arnobiovým primárním zájmem vymezit jedinečnost Kristova božství vůči pohanským bohům, resp. pohanským představám o bozích. Arnobius si zřejmě není při této formulaci vědom možných důsledků, jež s sebou tak příkré tvrzení, je-li chápáno izolovaně, může nést. Uvědomme si však, že výše zmíněnou citaci nemůžeme považovat za popření Kristova lidství, Arnobius sice v I, 53.2 říká „*nihil humanum*“, ono „*humanum*“ však vzhledem k polemickému tónu celé pasáže nelze vykládat jako obecné „lidství“ a je jej třeba chápat spíše ve významu „lidských snah“ a lidských magických praktik, jež jsou, nemajíce svůj základ v Bohu, zcela zbytečné.

⁸⁸⁴ Adv. nat. I, 38.1.

dobrodinci lidstva. Arnobius zde zcela zřetelně čerpá svou látku z Lucretiovy Chvály Epikúra.⁸⁸⁵ Přejímá také lucretiovskou terminologii týkající se kosmických jevů, zajímavé však je, že popsaná dobrodiní spojuje s Kristem. Právě díky svým dobrodiním zasluhuje Kristus božskou úctu.⁸⁸⁶ Od ostatních divotvůrců se však Kristus liší především tím, že své zázraky konal bez jakýchkoli průvodních ceremonií a také bez užití jakékoli látky,⁸⁸⁷ pouze mocí svého jména.⁸⁸⁸ Mocné činy Kristovy jsou dále Arnobiovi dokladem Kristova božství a moci.⁸⁸⁹ Kristus pomáhal všem bez rozdílu: „*Christus aequaliter bonis malisque subvenit*“⁸⁹⁰ čímž se prokázal jako ten, který jedná z moci pravého Boha, který nikomu nestraní. Výjimečnost jeho mocných činů pak dokládají i jeho učedníci, jimž byla Kristem samotným dána moc konat podobná uzdravení.⁸⁹¹

Kristus je pro Arnobia opravdovým „zachrácem duší“, proto je také v Adv. nat. II, 63.2 označen explicitně jako „*conservator*“⁸⁹² a proto je také do jeho úst vložena nauka o *media qualitas*. Ano, Arnobius se nejen domnívá, že křesťanstvo učí o *medietas*, ale dovolává se samotného Krista jako zjevitel této ojedinělé koncepce, když o duších explicitně říká: „*Sunt enim mediae qualitatis, sicut Christo auctore compertum est, et interire quae possint deum si ignoraverint, vitae et ab exitio liberari, si ad eius se minas atque indulgentias adplicarint, et quod ignotum est pateat.*“⁸⁹³

Význam Kristova působení tedy, jak jsme si ukázali, tkví primárně v zjevení cesty k nejvyššímu Bohu. Poznání pravého Boha a přijetí jeho zvěstovatele – Krista – je pak nutnou podmínkou spásy lidské duše. Arnobiův Kristus je, jak pozorujeme, zároveň Bohem a zároveň člověkem, problematickým se však v Arnobiově teologickém systému stává

⁸⁸⁵ Jak se domnívá Röhricht. RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 5.

Jiráni je naopak v tomto místě přesvědčen o užití společné, nyní ztracené latinské apologie. JIRÁNI, Otakar. *Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes*, s. 166.

⁸⁸⁶ Adv. nat. I, 39.3.

⁸⁸⁷ „*sine ulla vi carminum, sine herbarum et graminum sucis, sine ulla aliqua observatione sollicita sacrorum, libaminum, temporum*“ (Adv. nat. I, 43.3)

⁸⁸⁸ „*nominis sui possibilitate*“ (Adv. nat. I, 44.1; dále pak I, 48.3).

⁸⁸⁹ Adv. nat. I, 47.3n.

⁸⁹⁰ Adv. nat. I, 49.3.

⁸⁹¹ O úloze Kristových učedníků pojednáme podrobněji v kapitole 11.1.2.7.

⁸⁹² Shodné označení pak nalézáme ještě v úvodu kapitoly následující, kde se však jedná o pojmenování vložené do úst pohanského oponenta (Adv. nat. II, 64.1), obdobně jako v Adv. nat. 65.1, kde je autorem výpovědi opět někdo z Arnobiových protivníků.

⁸⁹³ Adv. nat. II, 14.5.

spásný význam Kristovy smrti. Zde se totiž náš řečník, jak si podrobněji ukážeme v následující kapitole, proviňuje hrubou nevědomostí.

11.1.2.6 Kristova smrt a její význam

I přesto, že nepřikládá Arnobius Kristově smrti spásný význam, nečiní ji bezcenným aktem. Zásadním textem je v tomto ohledu Adv. nat. I, 53, především pak I, 53.4n, kde je Kristovo ukřižování popsáno slovy „*Exutus at corpore, quod in exigua sui circumferebat parte, postquam videri se passus est, cuius esset aut magnitudinis sciri, novitate rerum exterrita universa mundi sunt elementa turbata, tellus mota contremuit, mare funditus refusum est, aer globis involutus est tenebrarum, igneus orbis solis tepefacto ardore deriguit. Quid enim restabat ut fieret, postquam deus est cognitus is, qui esse iam dudum unus iudicabatur e nobis?*“ jako událost, díky níž dojde k odhalení jeho božství. Kristus „odkládá“ (*exuere*) lidské tělo.⁸⁹⁴ Tato skutečnost je provázena řadou kosmických jevů, jež si Arnobius vykládá jako průvodní okolnost jeho božského zjevení. Podle některých (Burger) se zde plně projevuje Arnobiův doketismus.⁸⁹⁵ Podle jiných (Scheidweiler) zde Arnobius může pracovat s obdobnou myšlenkou, jaká stojí v pozadí pavlovské formulace v listě Filipským,⁸⁹⁶ v takovém případě by se Arnobius sice provinil herezí doketismu, avšak nikoli vědomě, nýbrž nevědomě. Proto také Scheidweiler označuje Arnobiův doketismus jako „naivní“.⁸⁹⁷

Podíváme-li se na Arnobiovu koncepci Krista podrobněji, zjistíme, že náš autor nikde nehovoří o okolnostech vstupu Krista jako Boha do lidského těla, ale zároveň, zatímco je Kristus v lidském těle přítomen, disponuje všemi svými božskými vlastnostmi. Důvodem vstupu do lidského těla je, jak jsme ukázali výše, poskytnutí možnosti poznání Boha skrze

⁸⁹⁴ Obdobně je Kristovo vyvýšení po „odložení“ lidského těla popsáno v kratší podobě již v Adv. nat. I, 46.8: „*Unus fuit e nobis qui deposito corpore innumeris se hominum prompta in luce detexit, qui sermonem dedit atque accepit, docuit castigavit admonuit, qui ne illi se falsos vanis imaginationibus existimarent, <se> semel iterum saepius familiari conlocutione monstravit...*“ Tuto pasáž je pak nutno chápat jako celek, odložení těla je potvrzením Kristova božství a tím i božského původu jím předaného učení, konaných zázraků.

⁸⁹⁵ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 10. Burger zde však patrně vychází z chybného pochopení dané pasáže.

⁸⁹⁶ Fp 2,7: „*μορφήν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος*“

⁸⁹⁷ SCHEIDWEILER, Felix. *Arnobius und der Marcionismus*, s. 56. Scheidweiler se zároveň – přiznejme, že poněkud anachronicky – domnívá, že obdobně mohl tento „naivní doketismus“ zastávat i sám apoštol Pavel, autor zmíněné formulace. Scheidweiler výslovně říká: „*Ich halte es nämlich für möglich, daß sich auch bei Paulus ein naiver Doketismus findet...*“ (ibid.) Stejné stanovisko ohledně Arnobiova doketismu zastává také Burger: BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 80.

Krista, přičemž Arnobius vůbec neřeší poměr božské a lidské podstaty v Kristu. Kristus podle něj přijímá pouze lidské tělo, nikoli lidskou duši.

Z hlediska doketismu se jako nebezpečný jeví také popis v Adv. nat. I, 62. Zde se Arnobius vyjadřuje tak, jako by na kříži nebyl zabit Bůh, jak se domnívají pohané,⁸⁹⁸ ale člověk, jehož podobu na sebe Kristus vzal.⁸⁹⁹ Podívejme se však pozorněji. Toto nejsou vlastní slova Arnobiova. Arnobius sám označuje zmíněnou pasáž zcela jasně za absurdní konstrukt: „*Incredibile dictu est et caecis obscuritatibus involutum.*“⁹⁰⁰ Odmítá spekulaci o Kristově podstatě a stáčí debatu do jiné roviny. Jeho primárním záměrem zde není diskuse o Kristově přirozenosti, ale především o jeho zvěstovatelském významu. Proto také Arnobiovo *contra* týkající se Apollóna a Sibylly diskutuje pouze zvěstovatelský charakter Sibylly jako prorokyně a nedotknutelné božství Apollónovo, nikoli poměr božské a lidské přirozenosti v poslech pohanských bohů.⁹⁰¹

Zmíněnou pasáž proto, domníváme se, nelze považovat za důkaz Arnobiova doketismu. Ba co více, chápána v širším kontextu je dokladem faktu, že Arnobius neměl zájem na řešení otázek, z nichž doketistická hereze vzešla. Proto také nepodává na otázku, kdo na kříži zemřel, přesvědčivou odpověď. Vzhledem k pojetí Kristovy smrti se však lze domýšlet, jak si ukážeme dále, že Arnobius neměl o Kristu a spásném významu kříže zcela jasnou představu.

Arnobius se potřebuje vyrovnat s Kristovou smrtí, nemůže popřít jeho božství, tak by totiž na kříži zemřel pouze lidský „prorok“, degradováním Krista na pouhého člověka by však Arnobius popřel svého „božského zjevitel“ a stejně tak i božský původ jím konaných zázraků. Zcela jasně se Arnobius vyjadřuje o Kristově lidství v rámci anafory „*unus fuit e nobis*“, nyní však nemá na Kristově lidství primární zájem. Popisem scény ukřižování potřebuje deklarovat Kristovo božství, proto je jeho smrt, či lépe řečeno „svlečení“ těla doprovázeno kosmickými jevy a proto také naposledy zaznívá anafora „*unus fuit*“ v pozměněné podobě: „*deus est cognitus is, qui esse iam dudum unus iudicabatur e nobis*“.

⁸⁹⁸ „*Sed more est hominis interemptus. Non ipse: neque enim cadere divinas in res potest mortis occasus nec interitionis dissolutione dilabi id quod est unum et simplex nec ullarum partium congregatione compactum.*“ (Adv. nat. I, 62–1)

⁸⁹⁹ „*Homo quem induerat et secum ipse portabat.*“ (Adv. nat. I, 62.2)

⁹⁰⁰ Adv. nat. I, 62.3a.

⁹⁰¹ „*Si quo tempore Sibylla praesagia, oracula illa depromens, fundebat vi ut dicitis Apollinis plena, ab impiis esset caesa atque interempta latronibus: numquid Apollo diceretur in ea esse occisus?*“ (Adv. nat. I, 62.3 b)

Domníváme se, že Arnobius dává touto gradací předešlé anafory jasně najevo, že předpokládá jak plné Kristovo lidství, tak i jeho božství.⁹⁰² Problematickou je mu zde však jeho vlastní koncepce „nedotknutelného Boha“, s níž se nedokáže přesvědčivě vyrovnat. Potřebuje zachovat představu božského zjevitele, proto připisuje Kristu božství, lhotejno zda plné, či odvozené, v každém případě musí Arnobiův Kristus zůstat svrchovaným zjevitelem. Zároveň však Kristus zůstává plně člověkem. Arnobius si v kritické situaci neví rady, smrt lidského subjektu považuje za nedostatečný důkaz své teologické koncepce, smrt Boha je však nepřijatelná. Proto odvádí téma do jiné roviny. V podstatě škrtá Kristův pohřeb, vzkříšení třetího dne a logicky i prázdný hrob – tyto věci pro něj nemají význam – a klade důraz na zjevitelskou úlohu celého aktu. Kristus – Bůh se zjevuje v podstatě bezprostředně po odložení těla jako vyvýšený zjevitel Boží. To je centrem Arnobiovy christologie.

Jak vidíme, náš autor se zde dopouští významné teologické redukce. Jako by záměrně nerozvíjel některé teologické motivy. Zcela zamlčuje spásný význam kříže a Kristova hrobu. Kristova smrt pro něj tedy nemá spásný význam. Kristus svléká (*exuere*) lidské tělo, které přijal pouze proto, aby se stal viditelným zjevitelem nejvyššího Boha. Potvrzením zjevení ve scéně ukřižování je pro Arnobia úkol Kristův dovršen a nic nebrání jeho zjevení jako vyvýšeného.

Na druhé straně však nesmíme zapomínat, že Kristův kříž má v Arnobiově teologii svůj nezastupitelný význam. Stává se totiž nutným nástrojem poznání Boha, neboť Kristus je jako Bůh rozpoznán bezprostředně po svém ukřižování.

Arnobius si neuvědomuje, že svou redukcí zbavuje Krista moci nad smrtí. Pro teologii většinové církve se jedná o závažný problém, pro Arnobia nikoli. Naopak, je logickým důsledkem jeho „teologie dobrého boha“. Arnobius nepotřebuje smírčí oběť Kristovu, proto i jeho smrt vnímá především jako manifestaci zjeveného božství. Pokud jde o hodnocení v dnešních teologických kategoriích, projevuje se skutečně „naivním doketismem“, nezajímá se o význam Kristovy oběti. Arnobiův Kristus je učitelem a zjevitelem, nikoli vykupitelem. Spása totiž pro Arnobia nepřichází pouze skrze Krista, ale od svrchovaného Boha s Kristovým přispěním. Neříkáme zde „Kristovým prostřednictvím“,

⁹⁰² Obdobným způsobem se vyjadřuje, i když v poněkud odlišném kontextu, o Arnobiově přesvědčení také McDonald: „So insistent is he [Arnobius] on Christ's divinity that he never uses the name Jesus. So insistent is he on Christ's divinity that he tends to put insufficient stress on His essential humanness. It was the human form which He bore about with Him which died on the cross.“ McDONALD, H. D. The Doctrine of God in Arnobius, *Adversus gentes*, s. 80.

neboť Kristus není Arnobiovi nositelem spásy. Není však ani pouhým prorokem. Arnobius se, jak je patrné, jako pohanský konvertita nedokáže plně odpoutat od svého dřívějšího vnímání náboženské reality. Pojetí Boha vstoupivšího do dějin je pro něj nepochopitelné. Kristus pro něj však nemůže být ani pouhým člověkem, pak by se totiž ničím nelišil od pohanských proroků či věštců. Proto Arnobius vítá představu bohočlověka jako reprezentanta pravého božství.

Ne nadarmo zůstává nicméně vztah Krista a Boha, z něhož emanuje, nejasný. Na jednu stranu totiž Arnobius Krista jakožto zjevitele staví nejvyššímu Bohu velmi blízko, na straně druhé mu jej však opět podřizuje. Kristus v konečném důsledku není jediným věčným Bohem. Nelze zde však hovořit o modalismu. Na druhé straně byl Kristus jako Bůh nižším bohům i knížatům světa (*principes mundi*) neznámý, dokud neodložil lidské tělo (Adv. nat. I,53).

V nepochopení Kristova významu v dějinách spásy se tedy jasně ukazuje, jak málo byl Arnobius v křesťanské teologii vzdělán. Jeho ojedinělá koncepce je však zároveň ojedinělým dokladem reflexe křesťanského učení. Arnobius je zde, přestože své dílo považuje za apologii křesťanství, stále spíše vnějším pozorovatelem, který nám nevědomky podává svědectví o obtížnosti uchopení křesťanské věrouky ze strany pohanských konvertitů. Jeho dílo je tak i přes věroučnou nejednoznačnost cennou sondou do náboženského myšlení člověka přelomu třetího a čtvrtého století.

11.1.2.7 Kristus jako „magister“ a jeho učedníci

Arnobiovu akcentaci Krista jako „učitele“ je nutno primárně chápat jako nutný důsledek výše popsané teologické redukce. I učitelský úřad Kristův vidí Arnobius primárně jako prostředek k zjevení či potvrzení významu nejvyššího Boha. Kristovo učení je pak pro něj především prostředkem zjevení cesty ke spáse. Zřejmě právě proto není Kristus nikde v textu *Adversus nationes* označen jako Boží Syn, oproti tomu se však několikrát setkáváme v případě jeho osoby s označením *magister*.⁹⁰³

⁹⁰³ Adv. nat. I, 27.1; I, 63.5. V podobném duchu je pak líčen i na mnoha jiných místech Adv. nat., kde je zřetelně patrné, že Arnobius akcentuje jeho funkci coby zvěstovatele a učitele (např. Adv. nat. II, 4.1).

Problematika lidské duše a s ní související možnost získání nesmrtelnosti, tedy spásy, je, jak jsme si ukázali a jak ještě podrobněji pojednáme v kapitole 11.2, stěžejním tématem Arnobiovy teologie.⁹⁰⁴

Zvláštní význam Krista neleží pro Arnobia v jeho oběti, ale ve zcela specifické úloze zjevitele cesty k nesmrtelnosti. Kristus je Arnobiem také výslovně označen jako nutná a jediná podmínka spásy. Asi nejuceleněji formuluje Arnobius toto své přesvědčení v 65. kapitole druhé knihy, kde na pohanovu otázku „*Christianus ergo ni fuero, spem salutis habere non potero?*“⁹⁰⁵ zcela jasně odpovídá: „*Ita est, ut ipse proponis. Partes enim salutis dandae conferendique animis quod tribui convenit necessariumque est adplicari, solus ab deo patre iniunctum habet et traditum, ita se habentibus semotis atque interioribus causis.*“⁹⁰⁶ A celou výpověď ještě doplňuje ujištěním o povaze Kristova úřadu: „*ita unius pontificium Christi est dare animis salutem et spiritum perpetuitatis adponere.*“⁹⁰⁷

Aby nedošlo k chybnému výkladu, explicitně Arnobius o několik řádků později dodává, že tuto svou úlohu v dění spásy získal Kristus od nejvyššího Boha samotného: „*Hanc omnipotens imperator esse voluit salutis viam, hanc vitae ut ita dixerim ianuam, per hanc solum est ingressus ad lucem.*“⁹⁰⁸

Jak jsme ukázali výše, Arnobius nemohl Kristovu smrt a vzkříšení chápat jako smířčí oběť nebo vykoupení, nejde mu o smíření s Bohem, vždyť jeho nejvyšší Bůh nemusí být usmiřován. Arnobius jako by řešil pouze spásu individuální duše, její vysvobození ze smrti. Kristovu roli v tomto procesu pak podtrhuje i volbou vhodných termínů. Kristus je pro něj nejen *magister*,⁹⁰⁹ ale také *doctor*,⁹¹⁰ *nuntiator*,⁹¹¹ *portitor*⁹¹² nebo také ten, kdo zná věci, jež

⁹⁰⁴ Pro to svědčí také fakt, že obě úvodní knihy *Adversus nationes* končí právě diskusí o nesmrtelnosti duše a výzvou k obrácení a následování Krista.

⁹⁰⁵ Adv. nat. II, 65.4.

⁹⁰⁶ Ibid.

⁹⁰⁷ Ibid.

⁹⁰⁸ Adv. nat. II, 65.6.

⁹⁰⁹ Viz výše.

⁹¹⁰ Adv. nat. I, 39.2.

⁹¹¹ Adv. nat. I, 65.4n.

⁹¹² Adv. nat. I, 65.5.

jsou skryty běžnému lidskému poznání: *solus sciens*.⁹¹³ Je garantem Božího zaslíbení (*auctor a conservator*)⁹¹⁴ a v neposlední řadě tím, kdo přináší spásu (*sospitator*).⁹¹⁵

Kristus je pro Arnobia tím, kdo přináší a zaslubuje věčný život, avšak nikoli svou obětí, ale svým zjevením.⁹¹⁶ Kristus svým učitelským působením představuje pravdy křesťanského náboženství, resp. toho, co Arnobius za křesťanské pokládal, je tedy do jisté míry také zákonodárcem.⁹¹⁷ Na druhé straně však také volá po odklonu od falešných a prázdných věcí. Pojetí Kristova spásného jednání je u Arnobia, tak soudí Burger, nepochybně ovlivněno platonismem.⁹¹⁸

Zcela v duchu svého pojetí Kristova úřadu chápe Arnobius i roli křesťana ve světě. Arnobiův křesťan má jediný úkol, jímž je seznámení se s nejvyšším Bohem a jeho vzývání v pokoře.⁹¹⁹

V návaznosti na stěžejní Kristovu funkci chápe Arnobius i jeho učedníky primárně jako iniciátory dalších zázraků. Zajímavé je, že i zde Arnobius škrtná historické „byť s Ježíšem“, jež jej nezajímá obdobně jako pozemská existence Krista, a soustavněji se věnuje pouze jejich činnosti.

Podle Arnobia si Kristus vyvolil své učedníky,⁹²⁰ jimž dal možnost konat zázraky, jaké konal i on sám.⁹²¹ Není bez zajímavosti, že pro Arnobia deleguje Kristus zázrakotvornou moc na učedníky beze zbytku, proto i oni jsou schopni konat zázraky, aniž by užili jakékoli pomocné látky (*sine ullis fucis atque adminiculis*). Tato skutečnost má totiž společně s jejich prostým původem podtrhnout věrohodnost a pravdivost předávaného svědectví. V hodnocení výběru učedníků jako prostých zvěstovatelů se zrcadlí Arnobiova

⁹¹³ Adv. nat. II, 14.6.

⁹¹⁴ Adv. nat. II, 63.2; II, 64.1; II, 65.1. V obou posledně jmenovaných případech zazní toto označení Krista z úst pohanského oponenta.

⁹¹⁵ Viz výše.

⁹¹⁶ Adv. nat. II, 4; II, 11; II, 60; II, 64 a jinde.

⁹¹⁷ Proto je Kristus v Adv. nat. I, 6.2 stavěn do souvislosti se slovy „*magisteriis ac legibus*“. Není tedy pouze učitelem a zjevitelem, ale jeho následování s sebou nese i nutnou proměnu morální, jak ukazuje kontext bezprostředně následující: „*malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientiam cruore*.“ Ibid.

⁹¹⁸ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 80. Burger přitom zdůrazňuje, že Arnobiovo pojetí Kristova jednání je blízké představám novoplatoniků.

⁹¹⁹ Explicitně Arnobius tento úkol křesťanů formuluje v Adv. nat. I, 25.4 a II,2.

⁹²⁰ Adv. nat. I, 54.1–3.

⁹²¹ Adv. nat. I, 50.1n.

polemika s filosofií. Náš řečník, nemaje valného mínění o schopnostech lidského poznání, podrobuje filosofické spekulace svých předchůdců a současníků ostré kritice a naopak nevzdělanost Kristovu i neučenost jeho svědků považuje za záruku pravdivosti předávaného učení, neboť tak nevzdělaní lidé nemají podle Arnobia takový potenciál, aby předané učení nějakým způsobem překroutili a tak zmátli případné vyznavače.⁹²² Arnobius zde vystupuje proti námitce pohanů proti zmanipulovatelnosti křesťanských věroučných textů.⁹²³

Plně se polemika mezi „neučenými“ zvěstovateli křesťanství a „učenými“ pohanskými filosofy rozvine ve druhé knize, kde se Arnobius zaštití nadpřirozeným křesťanským učením, jež bylo zjeveno neučeným poslům, v boji proti neúčinným a nefunkčním lidským domněnkám ztělesněným filosofickými školami. Arnobius se zde soustředí primárně na omezené schopnosti lidského vnímání a rozumu, jež úzce souvisejí s jeho představami o člověku a lidské duši. Podrobněji se jim proto budeme věnovat v následujícím oddíle.

Nyní zbývá odpovědět na otázku po Arnobiově chápání třetí osoby Trojice.

11.1.2.8 Absence pneumatologie?

Vztah Ducha svatého k ostatním dvěma osobám Trojice Arnobius ve svém díle blíže nespécifikuje.⁹²⁴ Právě tato skutečnost vedla nejspíše britského teologa H. D. McDonalda k vyslovení tvrzení, že Arnobiova teologie je de facto omezena teologií Apostolika: „*Arnobius's theology may be said to be limited to the statements of the so-called Apostles' Creed as these relate to God the Father and God the Son. He has no clear reference to the Holy Spirit.*“⁹²⁵

Skutečně se lze domnívat, že Arnobiův vztah k třetí božské osobě je přinejmenším nejasný. Arnobius sice okrajově hovoří něčem, co by snad bylo odvážně možno označit jako

⁹²² Stejně tak jako prostí apoštolové jsou svědky pravdivosti Kristova zjevení také všichni ti, kdo Krista přijali (Adv. nat. I, 54). S podobnou koncepcí se setkáváme i u Arnobiových předchůdců. Obdobný argument, jaký zde uvádí Arnobius, vznesl již více než jedno století před ním Minucius Felix.

⁹²³ Jak jsme podrobněji zmínili v kapitole 8.1.2 Arnobius a Písmo.

⁹²⁴ Ohledně Arnobiova pojetí Ducha svatého zaujímá většina badatelů odmítavý postoj, tak například Burger. Jiní se v této otázce vyjadřují opatrněji – například Mattingly: „*The full Trinitarian doctrine, with God the Holy Spirit as the third person of the Godhead, hardly, if at all, appears.*“ MATTINGLY, Harold. Jovius and Hercules, s. 133.

⁹²⁵ MCDONALD, H. D., The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes, s. 76.

„působení ducha“,⁹²⁶ avšak na straně druhé je zřejmé, že o projevech Ducha či duchovních darech není správně informován. Jsme proto přesvědčeni, že kdyby Arnobius tento fenomén podrobněji znal, nikdy by se nedopustil takové chyby, jako je připsání letničních událostí samému Kristu.⁹²⁷

11.2 Arnobiova soteriologie

Výše jsme uvedli, že stěžejním bodem Arnobiových úvah je problematika nesmrtnosti duše. Získání nesmrtnosti pro Arnobia tedy de facto znamená věčný život. My z tohoto důvodu problematiku lidské duše a lidského subjektu, přestože by nepochybně zasluhovala samostatnou kapitolu, zahrnujeme do oddílu věnovaného soteriologii, neboť téma spásy prostupuje Arnobiovým chápáním člověka a duše s obzvláštní naléhavostí.

11.2.1 Vnímání lidského subjektu a lidské duše⁹²⁸

Tématu lidské duše se náš autor věnuje hned na několika místech, zásadní výpovědi nalézáme především v prvních dvou knihách *Adversus nationes*, ty jsou také zároveň stěžejními prameny ostatních Arnobiových teologických názorů. Další, již však obsahově i rozsahem stručnější výpovědi nalézáme i v ostatních knihách *Adversus nationes*.

S problematikou lidské duše je u Arnobia samozřejmě úzce spojena také otázka člověka samotného a jeho antropologii bychom s trochou nadsázky mohli označit jako antropologii víceméně negativní. Náhled na člověka, smysl jeho existence i jeho hodnocení, nakolik jej z textu naší apologie můžeme poznat, vyznívá totiž velice nepříznivě až pesimisticky. Arnobius je vůči lidským schopnostem a možnostem, jak uvidíme dále, velice skeptický. Věnujme se tedy nyní otázce lidské duše, jak ji náš autor líčí ve svém spise.

⁹²⁶ Tak například v *Adv. nat. II*, 60.3, kde Arnobius hovoří o blíže nespecifikovaném působení v součinnosti s modlitbou.

⁹²⁷ *Adv. nat. I*, 46.

⁹²⁸ Text tohoto oddílu bude ve zkrácené a pozměněné podobě publikován jako samostatný výstup ve sborníku z konference *In pluribus unitas – Jednota v mnohosti* (2015) v rámci příspěvku s názvem: „Antropologie a problém duše v Arnobiově spise *Adversus nationes*: teologické aspekty“ v průběhu roku 2016.

11.2.1.1 Arnobiovy výroky o duši a člověku

Arnobius se tématu lidské duše významněji věnuje především ve druhé knize své apologie. Kratší zmínky však nalézáme již v Adv. nat. I, 38 a Adv. nat. I, 46.2.⁹²⁹

V textu druhé knihy by bylo možno téma lidské duše označit za jeden z hlavních motivů. Náš autor se duši věnuje poprvé v kapitole sedmé a dále téma rozkrývá v nejrůznějších souvislostech napříč celou knihou.⁹³⁰ Další narážky pak nacházíme i v ostatních knihách Adv. nat., avšak v podstatně menším rozsahu.⁹³¹

11.2.1.2 Terminologie týkající se lidské duše

Poté, co jsme nastínili základní strukturu Arnobiových úvah o duši, věnujme se nyní jejich předmětu, totiž pojetí duše samotné.

Jen pro úplnost uvádíme, že duše je v Arnobiově polemice označována nejčastěji dvěma latinskými termíny, jimiž jsou *anima* a *animus*,⁹³² mezi nimiž Arnobius sice zřetelně nerozlišuje, lze však vyzorovat, že termín *animus* setkáváme v rámci spisu pro označení duše méně často.⁹³³ Na nejednoznačnost užití dvojice pojmů *animus* – *anima* upozorňuje též Francke.⁹³⁴ Na obdobný problém, avšak ve spisech Augustinových, se zaměřuje i Lenka Karfíková ve svém komentáři k Augustinovu pojednání O nesmrtelnosti duše.⁹³⁵

Z nejednoznačného užití pojmů však nelze vyvozovat žádné přesvědčivé závěry například o Arnobiových názorech filosofických. Spíše se můžeme domnívat, že termíny byly v autorově době v běžné řeči často zaměňovány, v případě Arnobiově bychom pak

⁹²⁹ V rámci anafory popisující Kristovo působení ve světě.

⁹³⁰ V kapitolách II, 13–19 polemizuje s platónskými představami o duši, aby se následně v kapitolách II, 20–24 ostře vymezil vůči platónskému učení o *anamnésis*. Interakci duše a těla pojednává v kapitolách 24–28, na něž navazuje otázkou po nesmrtelnosti duše (29–30) a nejučenějším výkladem o své osobité koncepci duše jako *qualitas media* (31–32). Původ duší je pojednán v kapitole 36 a následující anafora *idcirco animas misit* (39–42) obsahuje autorovo nízké mínění o pozemském působení duší. V kapitole 52 sledujeme polemiku s Platónovou představou duše, jak ji vyložil v dialogu *Tímáios*, a také Arnobiovy náhledy na původ zla ve světě, což úzce souvisí s jeho nízkým hodnocením člověka. Člověku a jeho hodnocení se dále Arnobius věnuje v kapitolách 59–62. V závěrečných kapitolách (77–78) se pak opět vrací k tématu duše, tentokrát v kontextu jejího spasení.

⁹³¹ Adv. nat. III, 35; IV, 28; IV, 31; V, 2; VI, 17; VII, 4; VII, 5 a jinde. Nevyskytuje se zde však ucelené učení o duši. Tématika ducha a duše je zpravidla pojednávána v nejrůznějších kontextech polemiky s pohanstvím.

⁹³² FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnisslehre des Arnobius*, s. 4.

⁹³³ Například v Adv. nat. I, 64.6.

⁹³⁴ FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnisslehre des Arnobius*, s. 4.

⁹³⁵ KARFÍKOVÁ, Lenka. *Aurelius Augustinus: O nesmrtelnosti duše*, s. 16–17.

mohli k faktorům, jež užití pojmů ovlivnily, přičíst nejspíše i jeho rétoričnost a důraz na stylistickou stránku věci.

Vedle termínů *animus* a *anima* používá náš řečník ve významné míře ještě další dva termíny obvyklé pro označení lidské duše. Na mysli máme pojmy *mens* a *ratio*. Pojem *ratio* používá Arnobius jak ve všeobecném, tak i ve specifickém smyslu zcela dle dobového úzu. Termín se v jeho textech vyskytuje jak v singuláru, často ve významu „rozum“, tak v plurálu.⁹³⁶

11.2.1.3 Původ Arnobiova učení o duši

Badatelé se shodují, že Arnobiovo pojetí lidské duše má své kořeny jednak v latinské pohanské teologii, jmenovitě v díle Lucretiově,⁹³⁷ jednak je Arnobius významně ovlivněn Platónem, jehož dílo, stejně jako dílo Lucretiovo, prokazatelně znal a četl. S Platónem se náš autor, jak uvidíme později, v otázce povahy lidské duše rozchází a prameny učení o *media qualitas* nelze jasně vystopovat. Zmíněný koncept je Arnobiovým specifikem, nemajícím žádnou dochovanou analogii. Spolu s dřívějšími badateli musíme tedy připustit, že pochopení duše jako *media qualitas* Arnobius nepřevzal, ale je dílem šťastné myšlenky, s jejíž pomocí se náš autor pokouší řešit rozpor mezi dvěma tábory filosofů, z nichž jedni zastávají teorii nesmrtelnosti duše, druzí naopak propagují její naprostou smrtelnost.⁹³⁸

Arnobius si je velmi dobře vědom důsledků spjatých s oběma extrémů. Vedle motivů filosofických však tematizuje i otázky morální a záležitosti empirické. Rozsáhlá anafora „*idcirco animas misit*“ prozrazuje mimo jiné i Arnobiovo uvažování nad problematickou charakteristikou duší. Pozorujeme zde především napětí mezi dokonalým božstvím,

⁹³⁶ Podrobný rozbor terminologických zvláštností uvádí Francke. FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnislehre des Arnobius*, s. 5.

⁹³⁷ „Hatten wir Veranlassung zu der Vermutung, das der erste (Arnobius) dem Dichter (Lucretius) nicht nur vereinzelte Argumente und die Hauptgesichtspunkte für die Bearbeitung des psychologischen Problems entnommen habe, sondern ihm vielleicht auch die ganze Anregung zu so eingehender Erörterung des genannten Lehrstückes verdanke.“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 43. Obdobně RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius*, s. 14: „Bei der Nachgewiesenen Verwandtschaft zwischen beiden Autoren kann es nun kaum anders erwartet werden, als dass Arnobius auch in den Erörterungen, die er über Wesen und Ursprung der Seele anstellt, von Lucrez stark beeinflusst erscheint.“

⁹³⁸ Stěžejním místem, kde Arnobius stanovuje základní principy svého učení o *medietas*, je kapitola 31 druhé knihy jeho apologie. (Adv. nat. II, 31)

stvořenými dušemi a jejich vlastnostmi. Proto Arnobius jako by odnímal stvoření lidské duše nejvyššímu Bohu a zjevení této skutečnosti vkládal do rukou Kristových.⁹³⁹

Touha po dosažení nesmrtelnosti je tedy jak zdrojem učení o *media qualitas*, tak i pramenem nejasné hypotézy o druhém stvořiteli, jak jsme ukázali výše.

Arnobius na jedné straně vidí pokleslou tělesnou duši odsouzenou k zániku, na straně druhé stojí duše spasená a věčná. Oba extrémy náš autor popírá⁹⁴⁰ a stanovuje duši místo uprostřed, tedy onu „prostřední“ kvalitu, nejednoznačnou přirozenost či dvojakost.⁹⁴¹ Touto *medietas* či *media qualitas* rozumí Arnobius určitou schopnost duší navzdory své stvořenosti⁹⁴² a tělesnosti dosáhnout určité proměny, a přestože jsou ze své podstaty velmi blízko zániku, je jim dána možnost získání nesmrtelnosti.

11.2.1.4 Duše jako „*media qualitas*“

Explicitně Arnobius nauku o *media qualitas* zmiňuje na čtyřech místech druhé knihy.⁹⁴³ V jednom případě pak tuto zásadní charakteristiku označuje jednoslovně jako *medietas*.⁹⁴⁴

Vůbec prvním místem, kde nám Arnobius předkládá vysvětlení konceptu *media qualitas*, je text Adv. nat. II, 14.5, kde se o této charakteristice duší dovídáme, že: „*Mají totiž nejednoznačnou přirozenost, tak jak o tom vyučoval Kristus, a mohou zaniknout, pokud by*

⁹³⁹ „... *discite ab eo qui novit et protulit in medium Christo, non esse animas regis maximi filias nec ab eo quemadmodum dicitur generatas coepisse se nosse atque in sui nominis essentia praedicari, sed alterum quempiam genitorem his esse...*“ Adv. nat. II, 36.4. Kristův význam pro spásu duší je nezpochybnitelný a Arnobius sám jej ve svém textu akcentuje ještě mnohokrát. Velmi výmluvně například v Adv. nat. I, 54.5, kde Kristus nese označení „*custos animarum*“.

⁹⁴⁰ Toto popření, jak vidíme na dalších stránkách jeho apologie, úzce souvisí s nízkým hodnocením lidského rozumu a poznání a s negativním postojem k filosofii vůbec. Oddíl Adv. nat. II, 31 zřetelně ukazuje Arnobiův negativní postoj k lidské racionalitě v kontrastu s Boží mocí a velikostí a v II, 10 odmítá filosofické spekulace ve prospěch empirie.

⁹⁴¹ Vedle nejčastěji užitého pojmu *media qualitas* (Adv. nat. II, 14.5; II, 35.3; II, 36.3; II, 53.1) se v textu vyskytuje ještě kratší označení, totiž *medietas* (II, 31.1), tedy jakási „prostřednost“.

⁹⁴² Adv. nat. II, 32.1: „*Haec cum ita se habeant et cum ab summo traditum teneamus auctore, non esse animas longe ab hiatibus mortis et faucibus constitutas, posse tamen longaevas summi principis munere ac beneficio fieri, si modo illum temptent ac meditentur adgnoscerere – eius enim cognitio fermentum quoddam est vitae ac rei dissociabilis glutinum – tum deinde feritate atque inhumanitate depositis resumant ingenia mitiora, ut ad illud quod dabitur esse possint paratae.*“

⁹⁴³ Adv. nat. II, 14.5; II, 35; II, 36.3 a II, 53.1.

⁹⁴⁴ Adv. nat. II, 31. Termín se v textu kapitoly vyskytuje jako charakteristika duše celkem dvakrát.

*nepoznaly Boha, anebo mohou být vysvobozeny ze smrti, jestliže by přijaly jeho dary a dobrodiní, aby se stalo zjevným, co je neznámé.*⁹⁴⁵

Zde vidíme, že onu schopnost nesmrtnosti nemá duše sama ze sebe. Nutným předpokladem nesmrtnosti je přijetí nejvyššího Boha a jeho zvěstovatele Krista, jedině ten totiž může duši nesmrtnost darovat. *Media qualitas* je podle Arnobia vlastní nejen lidem, ale také pohanským bohům.⁹⁴⁶

Arnobius nikde přesně nestanovuje charakter rozdílnosti mezi lidskou duší a pohanskými božstvy, názor, že by lidská duše měla božskou povahu nebo byla božství blízká, však rezolutně odmítá.⁹⁴⁷ Na straně druhé však jak pohanští bohové, tak i lidské duše vděčí za svou nesmrtnost (lidské duše za tu očekávanou, bohové za již získanou) nejvyššímu Bohu.

Druhou zmínkou je již citovaný oddíl z Adv. nat. II, 31, ten představuje vůbec první místo, kde náš autor analyzuje původ celé koncepce *media qualitas*.⁹⁴⁸ Arnobius touto kapitolou otevírá rozsáhlý oddíl věnovaný jak problematice lidské duše, tak i náhledům na filosofické nauky. Pro nás je zásadní, že sám popisuje onu *medietas* jako pokus o syntézu dvou neslučitelných filosofických konceptů.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ „*Sunt enim mediae qualitatis, sicut Christo auctore compertum est, et interire quae possint deum si ignoraverint, vitae et ab exitio liberari, si ad eius se minas atque indulgentias adplicarint, et quod ignotum est pateat.*“

⁹⁴⁶ Poznamenejme jen v krátkosti, že pohanská božstva, tak jak je vnímá náš autor, vděčí, pokud vůbec existují, za svou existenci právě nejvyššímu Bohu. Arnobius tento fakt přijímá a původ takového přesvědčení explicitně připisuje Platónovi: „*quid animas admiramini mediae dici qualitatis a nobis, cum numinibus ipsis dicat Plato medias esse naturas...*“ (Adv. nat. II, 36.3). Dále pro toto tvrzení shromažďuje argumenty na mnoha místech své apologie. Jedním z výrazných důkazů je mu i v druhé knize obsírně pojednaný argument chronologický (Adv. nat. II, 35.4), kde je počátek existence pohanských bohů v určitém historickém okamžiku pro Arnobia důkazem jejich stvoření. Jsou-li stvoření, pak také mohou podléhat zákonům smrtelnosti, čemuž nasvědčuje i jejich náchylnost vůči afektům, zejm. hněvu (Adv. nat. II, 15; II, 17). Oproti tomu to, co je věčné, musí být podle Arnobia prosté také afektů (Adv. nat. II, 18.1n). Otázka afektů, jak uvidíme dále, je úzce spojena i s lidskou duší, jiné východisko totiž vzhledem k její stvoření ani není možné.

⁹⁴⁷ „*Quare nihil est quod nos fallat, nihil quod nobis polliceatur spes cassas, id quod a novis quibusdam dicitur viris et inmoderata sui opinione sublatis, animas immortales esse, domino rerum ac principi gradu proximas dignitatis, genitore illo ac patre prolatas, divinas sapientes doctas neque ulla iam corporis attrectatione contiguas.*“ (Adv. nat. II, 15.1)

⁹⁴⁸ Vzhledem ke skutečnosti, že termín *medietas* je zcela zaměnitelný s označením *media qualitas*, užíváme v textu práce oba termíny libovolně.

⁹⁴⁹ Adv. nat. II, 31.2.

O několik kapitol dále řeší Arnobius otázku, jak se tedy lidská duše, vykazuje-li charakteristiku *nejasné přirozenosti*, může stát nesmrtelnou. Tuto otázku klade náš řečník, patrně z důvodů stylistických, do úst pohanského oponenta,⁹⁵⁰ aby se následně svým typickým způsobem vyhnul odpovědi a zaměřil se na jiné téma. Od Arnobia samotného se tedy na tomto místě odpověď na otázku po získání nesmrtelnosti nedozvíme. Jeho primárním záměrem se totiž v II, 35.3 stane sdělení, že pohané nevěří („*o isti, qui mediae qualitatis animas esse non creditis et in medio limite vitae atque interitus contineri*“) v nejasnou přirozenost lidské duše. Arnobius však tuto charakteristiku předpokládá nejen pro lidskou duši, ale také pro ostatní nadpřirozené bytosti, jejichž existence je – ať již pohany či křesťany – předpokládána: „... *dii angeli daemones aut nomine quocumque sunt alio, qualitatis et ipsi sunt mediae et in ambiguae sortis condicione nutabiles?*“⁹⁵¹

Odpověď na otázku po původci spásy si Arnobius nechává až do 53. kapitoly, kde staví svůj argument na charakteristikách lidské duše. Lidské duše mají hmotnou povahu „*ab rebus non principalibus editas*“, a proto také podléhají zákonům zániku „*iuri subiectas mortis*“, díky své *medietas* však mohou být obdarovány věčností (*perpetuitate donari*) v případě, že se cele spolehnou na Boha, který je jediným možným dárcem nesmrtelnosti: „*<si> spem muneris tanti deum ad principem conferant, cui soli potestas est talia corruptione exclusa largiri*“.

Tato Arnobiova formulace doplňuje jeho první zmínku o povaze duše (Adv. nat. II, 14.1) a my nesmíme zapomínat, že věčnost (*perpetuitas*) daruje duši sice nejvyšší Bůh, avšak s Kristovým přispěním. Neboť k poznání Boha mohou duše dospět **pouze** skrze Krista a Kristus sám je Arnobiovi proto tím, kdo o *medietas* vyučoval (*sicut Christo auctore compertum est*).⁹⁵² A svědkem své koncepce činí Arnobius také samotného Platóna, říká: „*A tento člověk nemalé moudrosti a zkušenosti, muž znamenitého úsudku, připouští nepochopitelnou věc, když o nesmrtelných a věčných duších, vysvobozených z tělesné hmoty, říká, že jsou trestány a že prý mohou pociťovat bolest.*“⁹⁵³

⁹⁵⁰ Adv. nat. II, 35.1a.

⁹⁵¹ Adv. nat. II, 35.3.

⁹⁵² Na tomto místě se sluší poznamenat, že Arnobius je nejen přesvědčen, že Kristus učil o *medietas*, ale domnívá se, že tuto tezi zastávají křesťané obecně, jak je patrné z jeho formulací v Adv. nat. II, 14; II, 32 a II, 36.

⁹⁵³ „*Et homo prudentiae non pravae et examinis iudicii que perpensi rem inenodabilem suscipit, ut cum animas dicat immortales perpetuas et ex corporali soliditate privatas, puniri eas dicat tamen et doloris adficiat sensu.*“ (Adv. nat. II, 14.2)

Povšimněme si výmluvné formulace „*připouští nepochopitelnou věc, když o nesmrtelných a věčných duších, vysvobozených z tělesné hmoty, říká, že jsou trestány a že prý mohou pociťovat bolest.*“

Arnobius je věrným myslitelem své doby v tom ohledu, že přijímá jako fakt předpoklad filosofie, že cokoli, co je netělesné a věčné, nemůže pociťovat bolest. Pokud je duše podle Platóna nesmrtelná, věčná a netělesná, ale zároveň může po své smrti pociťovat bolest, nemůže být její přirozenost jednoznačně určena a je tedy třeba počítat s jakýmsi mezistavem, tedy již zmíněnou *medietas* i přesto, že sám Platón o ní nikde nehovoří a Arnobius mu ji též výslovně nepřičítá. Smysl citované pasáže však hovoří za vše.

Platón je zde tedy vnímán jako garant *medietas* a zároveň se stává Arnobiovou zbraní proti pohanským oponentům⁹⁵⁴ ve věci posmrtných trestů. Lidské duše mohou zaniknout následkem posmrtného trýznění, jejich odchod z těla není ještě jejich definitivním koncem, ten přichází v případě, že nepoznají a nepřijmou Krista, a spočívá v definitivním rozplynutí. Podrobněji se této problematice budeme věnovat v podkapitole 11.2.3, věnované posmrtnému údělu lidské duše. Než však k tomuto tématu přistoupíme, sluší se, abychom nastínili i zásadní motivy Arnobiovy antropologie. Arnobiovo hodnocení člověka totiž, jak uvidíme dále, úzce souvisí právě s nízkým hodnocením duše.

11.2.2 Arnobiovo pojetí člověka

Arnobiova antropologie zcela logicky souvisí s jeho vnímáním lidské duše. Zcela v duchu své doby vnímá Arnobius člověka jako spojení duše a těla, člověk je tedy psychosomatická jednotka. Sám se k této skutečnosti explicitně vyjadřuje v Adv. nat. II, 48.2, řka „*quid enim sunt homines nisi animae corporibus inligatae*“ a obdobně též v Adv. nat. II, 13.7: „*Quid enim sumus homines nisi animae corporibus clausae?*“ Poznamenejme však, že důvod spojení duše s tělem náš řečník na žádném místě svého spisu nevysvětluje.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ Burger v Arnobiových oponentech na tomto místě spatřuje stoupence tří významných filosofických směrů pozni antiky, a sice hermetiků, platoniků a třetí, blíže neurčené skupiny. BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 48.

⁹⁵⁵ Přestože se otázce role člověka ve světě věnuje náš autor na více místech svého textu, nikde není jasně vysloveno, proč podle něj byly lidské duše na svět seslány. Arnobius odsuzuje filosofické spekulace v tomto ohledu a vychází z historické reality. Pokládat si otázku po původu a důvodu existence lidí považuje za bezbožné (Adv. nat. II, 34.2). V Adv. nat. II, 51 dokonce přiznává, že neví, odkud duše pocházejí, a zároveň, stejně jako na mnoha dalších místech, považuje tuto záležitost za obecně křesťanské mínění.

Obdobně jako lidská duše není nicméně ani lidské tělo stvořeno nejvyšším Bohem: „*inpietatis incurrat quisquis ab eo [sc. summo deo] conceperit hominem esse prognatum*“,⁹⁵⁶ duše i tělo však vykazují některé shodné charakteristiky. Přestože duše stojí zřetelně výše než tělo,⁹⁵⁷ oběma je společná materiální podstata, a tedy i pomíjivost.⁹⁵⁸

Arnobiův člověk nemůže být stvořením nejvyššího Boha. Proti této hypotéze svědčí totiž empirická zkušenost lidského života, kde se ukazuje lidská nízkost a hříšnost. Negativní pohled na člověka jde tedy ruku v ruce s pesimistickým pohledem na lidskou duši a obdobně, jako je duše kriticky posuzována v anafoře *idcirco animas misit*, je negativně popsán i člověk bezprostředně poté.

Člověk je stvořením bídným a ubohým, jež nestojí o mnoho výše než zvířata (Adv. nat. II, 16.8).⁹⁵⁹ K tomuto skeptickému postoji jej vede empirická zkušenost i skeptický postoj vůči možnostem a schopnostem lidského poznání.⁹⁶⁰ Námitku oponentů „*Sed rationales nos sumus et intellegentia vincimus genus omne mutorum*“ vyvrací poukazem na blízkou příbuznost lidského pokolení se zvířaty, s čímž úzce souvisí i nemožnost lidí poznat dobro a stejně tak je mylná představa o blízkém příbuzenství mezi lidmi (lidskými dušemi) a bohy či božstvím.⁹⁶¹ Podle Arnobiova názoru si je i sám člověk vědom své malosti a ubohosti.

⁹⁵⁶ Adv. nat. II, 46.2.

⁹⁵⁷ Adv. nat. I, 38.

⁹⁵⁸ Poznamenejme, že Arnobius na rozdíl od platoniků považuje duši za jednotu, proto ji také má za nedělitelnou a smrtelnou. Odmítá přesvědčení, že by duše jako celek, nebo některé její části byly nesmrtelné povahy.

⁹⁵⁹ „*animantia nos esse aut consimilia ceteris aut non plurima differitate distantia*“. Tato myšlenka je dále rozvíjena i v následující kapitole Adv. nat. II, 17, a především pak v Adv. nat. II, 20–25. Tyto kapitoly jsou stěžejní pro pochopení Arnobiovy teorie poznání, jíž se budeme věnovat v následující kapitole 11.2.2.1.

⁹⁶⁰ Stejně tak se apologeta zcela v duchu své koncepce vymezuje vůči tvrzení, že by byl člověk schopen k dospět vlastními silami k nemrtelnosti. Nedopřeje sluchu ani platónskému učení o sestupu duší do těl a jejich vyslání Bohem. Zřetelně zde tedy vidíme, že Arnobiovo nízké hodnocení člověka úzce souvisí s jeho náhledem na lidskou duši.

⁹⁶¹ Arnobius tuto domněnku některých svých oponentů odmítá v Adv. nat. II, 19.1, když říká: „*Quodsi homines penitus aut ipsos se nossent aut intellectum dei suspicionis alicuius acciperent aura, numquam sibi adsciscerent divinam immortalemque naturam nec existimarent quiddam magnificum se esse...*“ („*Kdyby lidé buď sebe samé úplně poznali nebo kdyby skrze nějaké tušení získali poznání Boha, nikdy by si nepřisvojovali božskou a nesmrtelnou přirozenost a nepokládali by se za něco velkolepého...*“), a nenalézáje přesvědčivý protiargument, nechá problém rozplynout v rozsáhlém katalogu lidských vynálezů, aby se následně opět obrátil ke kritice platónské *anamnésis* (Adv. nat. II, 19.4).

Není bez zajímavosti, že Arnobius sice hodnotí lidský subjekt jako negativní, zůstává však ve svých soudech vždy v rovině hodnocení empirické zkušenosti. Nikde například nevyslovuje názor, že by lidské duše byly zkaženy až kontaktem s tělem, a tělesnost jako takovou nepopírá jako negativní stav. Přísným kritériím jsou nicméně podrobovány veškeré afekty, jež mají podle našeho rétora původ v sexuální oblasti a které matou duši a omezují poznání Boha.⁹⁶² Podle Burgera se v negativním hodnocení sexuality odrážejí Arnobiovy pohanské názory, konkrétně odmítání tělesných požitků reprezentanty pozdního platonismu.⁹⁶³

Arnobius poměřuje morálně nízkého člověka podle velmi přísných měřítek – oním měřítkem je mu představa nekonečně dobrého exaltovaného Boha. Taková maxima však musí nutně vést ke skepsi. Arnobius vyjadřuje tento diametrální rozdíl mezi člověkem a představou vyvýšeného Boha velmi pregnantně:

„To je ve srovnání s ním příliš nízké, ničí to moc jeho velikosti a je tak daleko od toho, aby se mohlo věřit, že on je původcem toho všeho, že do zločinu bezbožnosti a svatokrádeže upadá každý, kdo tvrdí, že člověk je jeho stvořením, stvoření nešťastné a ubohé, jež lituje, že existuje, jež proklíná svůj osud a rmoutí se nad ním a nevidí jinou příčinu, proč přišlo na svět než proto, aby disponovalo hmotou, skrze niž se rozhojňují hříchy, a aby byli vždycky ubozí ti, jejichž strádáním by se živila neví jaká skrytá síla a krutost odporující lidskosti.“⁹⁶⁴

Hodnocení lidského subjektu podléhá u Arnobia přísným měřítkům božské všemohoucnosti a názor našeho řečníka tedy nemůže být tváří v tvář empirické zkušenosti jiný než negativní.

11.2.2.1 Problém lidského poznání

Povaha lidské duše a její charakter v Arnobiově učení úzce souvisí i s teorií poznání. Arnobius je přesvědčen, že lidská duše je při svém sestupu do těla, a tedy do světa tím, co moderní filosofie označuje jako *tabula rasa*. Není tedy zatížena ničím, co by si přinášela ze

⁹⁶² Adv. nat. II, 13.

⁹⁶³ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 86.

⁹⁶⁴ „*Minora haec illo sunt et magnitudinis eius destruentia potestatem tantumque est longe, istarum <ut> auctor rerum esse credatur, ut in sacrilegae crimen impietatis incurrat quisquis ab eo conceperit hominem esse prognatum, rem infelicem et miseram, qui esse se doleat, qui condicionem suam detestetur et lugeat, qui nulla alia de causa sese intellegat procreatum, quam ne materiam non haberent per quam diffunderent se mala, et essent miseri semper, quorum cruciatibus pasceretur nescio qua vis latens et humanitati adversa crudelitas.*“ (Adv. nat. II, 46.2)

své dřívější existence.⁹⁶⁵ Arnobius tedy popírá platónské učení o *anamnésis*. Přestože na mnoha místech je Platónovo učení Arnobiem bez výhrad a změn přijímáno,⁹⁶⁶ v otázce *anamnésis* se Arnobius s Platónem výrazně rozchází a za pomoci „empirických argumentů“ se snaží Platónovu koncepci vyvrátit. Stěžejní jsou v tomto ohledu kapitoly 19–24 druhé Arnobiovy knihy, jež popisují fiktivní výchovně-vzdělávací experiment, a kapitoly následující (25 a 26), shrnující Arnobiovu interpretaci zmíněného pokusu.

Arnobius nejprve líčí situaci jedince izolovaného od veškerých vlivů vyspělé společnosti, bez jakéhokoli spojení s vnějším světem. Takový jedinec vychovaný v naprosté izolaci není po svém příchodu mezi lidi schopen odpovídat na jejich otázky, nemá ponětí nejen o otázkách filosofických, ale ani o běžných civilizačních návycích, není schopen řeči; neboť ničemu z toho nebyl vyučen. Odmítán je v této souvislosti i argument z Menóna⁹⁶⁷ s poukazem na logický, nikoli vědomostní základ zde uváděného tázání.⁹⁶⁸ Pro Arnobia jsou uvedené skutečnosti důkazem neexistence rozpomínání na ideje v platónském smyslu. Náš autor se však neomezuje na vedení důkazu touto jedinou cestou a doplňuje ještě argument logický, poukazuje na skutečnost, že kdyby všichni lidé měli vrozené ideje a přitom pocházeli ze stejného základu, museli by být nutně názorově jednotní, to se však nestává.⁹⁶⁹

Antropologické úvahy Arnobiovy jsou tedy úzce propojeny jak s povahou lidské duše, a tedy nutně i s její základní charakteristikou – *medietas*, tak i s otázkami, jež se týkají teorie lidského poznání. Cílem lidské existence je pro Arnobia spása (nesmrtelnost) lidské duše, již nelze dosáhnout lidskými prostředky, neboť zde narážíme na omezení daná nedostatečností lidského rozumu, a jež je totiž člověku poskytnuta jako dar nejvyššího Boha skrze Krista.

Vedle těchto motivů teologických však nesmíme zapomínat ani na antropologické aspekty vztahující se k pohanské filosofii, z níž Arnobius ve značné míře své poznatky

⁹⁶⁵ Otázku preexistence duše náš autor nikde nezodpovídá. Uvádí a odmítá názory svých pohanských oponentů na tuto záležitost (Adv. nat. II, 40 obsahuje například přímé odmítnutí konceptu z Platónova *Tímáia*), sám se však k věci nikde explicitně nevyjadřuje. Věnuje se pouze, jak jsme si ukázali výše, charakteristice a schopnostem duší, brání se tedy spekulaci a zůstává víceméně v rovině empirické. Tento pohled na věc je pochopitelný, uvážíme-li, do jaké míry je Arnobius skeptický vůči filosofii a lidskému poznání vůbec.

⁹⁶⁶ Arnobius např. přijímá představu, že idea Boha je všem lidem od narození vlastní – viz Adv. nat. I, 33.1, což sice zdánlivě stojí v příkrém rozporu k popření platónské *anamnésis*, poznamenejme však, že zde patrně sleduje záměr apologetický a jeho důrazy tedy cílí jinam.

⁹⁶⁷ Menón, 81e–85d.

⁹⁶⁸ Adv. nat. II, 24.

⁹⁶⁹ Adv. nat. II, 18.

čerpá. Můžeme však pozorovat, že jeho motivací není podání nové filosofické koncepce, ačkoli představa *medietas* by se nám tak jevit mohla, nýbrž apologetická stránka věci. Cílem Arnobiovy spekulace o podstatě člověka a duše je, jak sám formuluje, degradace významu pohanské filosofie ve vztahu k víře a tím i vyzdvižení konceptu křesťanského Boha. Arnobius tedy i v úvahách filosofického rázu sleduje apologetický záměr. V tomto duchu i sama koncepce *media qualitas* je pro něj nejen prostředkem kompromisu, ale také způsobem jak se vyrovnat s možnou existencí pohanských božstev a zároveň východiskem protipohanské polemiky.

11.2.3 Posmrtná existence, spása nebo „rozplynutí“

Nyní zbývá rozřešit společně s Arnobiem otázku posmrtného údělu duše. Zde je Arnobius jednoznačně ovlivněn Platónem. Nelze však říci, že by Platóna kopíroval bez výhrad. Víme, že Arnobius se staví odmítavě vůči některým aspektům platónské filosofie, popírá učení o *anamnésis*, otázku přechodu duší do jiných těl nechává nerozhodnutou⁹⁷⁰ a v otázce nesmrtnosti duše přizpůsobuje Platóna obrazu svému, hledaje v něm záštitu pro *medietas* lidské duše. Posmrtný úděl duše vykazuje taktéž nezanedbatelné platónské rysy.

V kapitole II, 14 pojednává náš řečník o posmrtném údělu duše v negativním smyslu. Proti výtkám pohanských oponentů se dovolává Platóna, jenž je podle něj též přesvědčen o *medietas* lidské duše a zároveň se stává svědkem jejího negativního posmrtného údělu.⁹⁷¹

Arnobius si zmíněná slova Platónova vykládá tak, že lidské duše mohou zaniknout následkem posmrtného trýznění „*animas volvi mergi exuri*“, nezanikají tedy spolu s těly a jejich uvolnění ze spojení s tělesnou schránkou, tedy smrt fyzického těla, ještě neznamená jejich konec. I proto definuje Arnobius smrt jako „*animarum a corporibus diugatio*“.⁹⁷² A dodává, že definitivnímu rozplynutí podlehnou pouze tehdy, nepřijmou-li za svého

⁹⁷⁰ V Adv. nat. II, 16.3 sice ukazuje, že je s problematikou obeznámen, avšak jeho důraz zde neleží na posmrtném údělu duše a jeho řešení reinkarnací, nýbrž chce ukázat na blízké příbuzenství mezi člověkem a ostatními živými tvory.

⁹⁷¹ Na mysli zde máme již výše citovanou pasáž Adv. nat. II, 14.2b, přičemž na úvod v části II, 14.2a zmiňuje náš řečník Platónovu představu zániku duší: „*Quid Plato idem vester in eo volumine, quod de animae immortalitate conposuit, non Acherontem, non Stygem, non Cocytum fluvios et Pyriphlegethontem nominat, in quibus animas adseverat volvi mergi exuri?*“

⁹⁷² Adv. nat. II, 14.6a.

pozemského života v těle Krista a jím nabízenou cestu k nesmrtelnosti.⁹⁷³ O údělu duší rozhoduje Bůh podle své vůle a nemůže být nikým a ničím ve svém rozhodnutí ovlivňován.⁹⁷⁴

Právě pro svou funkci vykupitele je Kristus v textu Adv. nat. označován velmi často jako *sospitator* či *conservator*, tedy zachránce. Křesťané totiž podle Arnobia očekávají jednak zničení duší nevěřících, těch, kdo nepřijali Krista, který činí duše nesmrtelnými. Na otázku, jak k takové proměně dochází,⁹⁷⁵ náš řečník neodpovídá a spokojuje se s konstatováním, že taková „proměna“ je v rukou samého Boha a není možné, aby lidé znali její podstatu. Tato znalost nicméně není pro Arnobia podstatná. Náš rétor se spokojuje s konstatováním, že pohané rozumějí pod vzkříšením něco jiného než sami křesťané: „*Audetis ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem futuram, quam quidem nos dicere confitemur sed a vobis aliter quam sentiamus audiri?*“ (Adv. nat. II, 13.5) Podle Arnobia jsou však sami pohané, a zde opět opírá o představy Platónovy, přesvědčení o určitém typu vzkříšení.⁹⁷⁶

Arnobius se také neopomene vyjádřit k otázce posmrtného údělu těch, kdo zemřeli před Kristovým příchodem. Ti, a zde usuzuje Arnobius zcela korektně, jsou již zachráněni.⁹⁷⁷

⁹⁷³ „*cum animae nescientes deum per longissimi temporis cruciatum consumentur igni fero, in quem illas iacient quidam crudeliter saevi et ante Christum incogniti et ab solo sciente detecti.*“ (Adv. nat. II, 14.6b)

⁹⁷⁴ „*Quod enim recte sit vinctum et nodis perfectissimis conligatum, dei bonitate servari: neque ullo ab alio nisi ab eo qui vinxit et dissolvi, si res poscat, et salutari iussione donari.*“ (Adv. nat. II, 36.2)

⁹⁷⁵ Otázka je formulována explicitně v Adv. nat. II, 35.1 a dále v Adv. nat. II, 63, kde zároveň Arnobius otázky tohoto typu označuje za zbytečné spekulace „*exponite has curas et incognitas vobis relinquite quaestiones*“ a poukazuje na skutečnost, že tato záchrana proběhla skrze Krista.

⁹⁷⁶ Burger, který v rámci své disertace provedl komparaci Arnobiova líčení s příslušným textem z Platónovy ústavy, dospěl k závěru, že Arnobius zřejmě záměrně zamlčuje skutečnost, že podle líčení Platónova budou popsaného vzkříšení účastny pouze duše těch, kdo zemřeli násilnou smrtí. A ignoruje přitom, že podle křesťanského konceptu by mělo dojít ke vzkříšení velkého množství lidí, z nichž většina zemřela přirozenou smrtí. Burger dospívá následně k závěru, že cílem tohoto Arnobiova líčení je dokázat Platónovu nedůslednost: „*Die Absicht unseres Autors ist offenbar Platon Inkonzistenz nachzuweisen...*“ BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 45.

Arnobius totiž nemůže připustit, že by Platón objevil celou podstatu vzkříšení, neboť pak by se vykupitelské dílo Kristovo stávalo zbytečným. Proto Arnobius Platóna interpretuje jako předchůdce křesťanské „filosofie“, která je založena a potvrzena Kristem (ibid.).

⁹⁷⁷ Arnobius klade tuto otázku opět do úst pohanského oponenta (Adv. nat. II, 63.1), aby na ni následně poskytl svou odpověď (Adv. nat. II, 3.3).

Jak je patrné, Arnobiova koncepce spásy je do značné míry inspirována platónskými představami, s nimiž náš autor, pojednávaje o posmrtném údělu duše, na mnoha místech polemizuje. Pojetí spásy jako proměny charakteru lidské duše (*qualitas media*) v nesmrtelnou koresponduje s Arnobiovými představami a je jejich logickým důsledkem. Na mnoha místech vykazuje náš autor informovanost v otázkách křesťanské věrouky, nakolik však danou problematiku skutečně do hloubky znal a nakolik byla tato témata v pohanských i křesťanských kruzích všeobecně známa, se můžeme bohužel pouze domýšlet.

Nepopiratelnou skutečností nicméně zůstává, že Arnobius má povědomí o tématech křesťanské věrouky, jež se vzkříšením duše souvisejí. Těmto otázkám, přestože je nechá zaznít, se však soustavně nevěnuje a místo jejich podrobnějšího prozkoumání se v polemickém tónu obrací proti nejrůznějším skupinám oponentů, již o vzkříšení a dalších věroučných tématech smýšlejí podobně jako křesťané.⁹⁷⁸ Stěžejní jsou v tomto ohledu především 13. a 14. kapitola druhé knihy, kde Arnobius své názory uvádí pomocí anafory „*audetis ridere nos*“. Vzhledem k vysoce polemickému charakteru pasáže však anaforický text neobsahuje žádné zásadní teologické výpovědi, omezíme se proto pouze na výčet témat, jichž se Arnobius dotýká a jež považuje za obecně křesťanská.

V Adv. nat. II, 13.3n se náš autor zmiňuje o jedinství a jedinečnosti Boží a o údělu lidské duše, který chápe jako hledání Boha. Adv. nat. II, 13.5n se věnuje vzkříšení mrtvých. II, 14.7n pojednává o spáse lidské duše a zdůrazňuje, že lidé, přestože se o to často mnohými magickými praktikami snaží, nemohou bohy pohnout k spontánnímu daru nesmrtelnosti.⁹⁷⁹

Adv. nat. II, 14.1 výmluvně ukazuje, že Arnobius byl obeznámen i s představou pekla.⁹⁸⁰

⁹⁷⁸ Otázku pohanských oponentů podrobně pojednal ve své disertaci Burger (BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*, s. 48), my zde pouze nastíníme základní témata, jichž se náš řečník v rámci polemiky dotýká.

⁹⁷⁹ „*Quid illi sibi volunt secretarum artium ritus, quibus ad famini nescio quas potestates, ut sint vobis placidae neque ad sedes remeantibus patrias obstacula impeditiois opponant?*“ Tyto pohanské praktiky spojené s pohanskými božstvy a jejich kulty ostře kontrastují s pojetím spásy darované pravým Bohem zcela spontánně a z blíže neurčených příčin. Zbytečnost pohanských obřadů a vzývání „prázdných představ“ na místě bohů, resp. boha – pravého Boha křesťanů – dojde svého obsáhlého vyjádření v posledních pěti knihách Arnobiovy apologie.

⁹⁸⁰ Není bez zajímavosti, že zatímto na výše zmíněném místě nazývá Arnobius oheň neuhasitelným „*inextinguibilis ignis*“, o několik kapitol dále v Adv. nat. II, 61.3 připisuje duším těch, kdo nepřijmou Krista, zřetelně naprostý konec: „*Res vestra in ancipiti sita est, salus dico animarum vestrarum, et nisi vos adplicatis dei*

O několik kapitol dále v Adv. nat. II, 29.3 se Arnobius krátce zmiňuje také o představě Božího soudu (*iudicium divinum*). Podrobněji se však touto myšlenkou nezaobírá, vyslovuje ji totiž opět v rámci polemiky s pohanskými názory – tentokrát jako protiargument ve věci nesmrtelnosti duše.

11.3 Arnobius a církev

Jak jsme ukázali v předchozích kapitolách, Arnobius byl v některých bodech své věrouky zcela věrný učení většinové církve, jindy se, ať již vědomě či nevědomě, od tohoto kursu odchyloval. Zda jsou tato pochybení záměrná, nebo si Arnobius není svých chyb vědom, nedokážeme s určitostí posoudit. Jisté však je, že Arnobius nebyl v otázkách křesťanské věrouky příliš hluboce vzdělán, a ať již jeho vztah k církvi byl jakýkoli, jak jsme nastínili v kapitole 2 věnované Arnobiovu životu, neměl Arnobius o jejím učení ani poslání zcela jasnou představu.

I přesto podává náš „apologeta“ o situaci dobové církve svědectví, jemuž bychom nyní chtěli krátce věnovat pozornost.

Arnobiovo líčení života církve působí, jako by náš autor zatím jeho členem nebyl, to vedlo badatele také k přesvědčení, že Arnobius se stal křesťanem až poté, co sepsal své dílo. Pokud se Arnobius o církvi a jejím životě ve svém spise zmiňuje, a takových narážek nenalzáme mnoho, stává se tak většinou v souvislosti s líčením pronásledování křesťanů nebo v polemických pasážích.

Arnobius, hovoří-li o církvi, nikde nepoužívá pojem *ecclesia* a zpravidla nepopisuje církev jako instituci. Nikde ve svém spise se ani narážkou nezmní o církevní organizaci, hierarchii či svátostech, nezmiňuje se o dobovém církevním životě.

Pouze jednou se konkrétněji zmíní o církevním shromáždění, pro jehož označení použije termín *conventiculum*. Na všech ostatních místech hovoří Arnobius zpravidla jen o vyznavačích Kristových, jež označuje nejčastěji jako *christiani*,⁹⁸¹ dále se setkáváme

principis notioni, a corporalibus vinculis exsolutos expectat mors saeva, non repentinam adferens extinctionem sed per tractum temporis cruciabilis poenae acerbitate consumens.“ Tato zdánlivá Arnobiova nejednoznačnost činila nemalé potíže již dřívějším badatelům (viz LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 16). Její uspokojivé vysvětlení však v Arnobiově textu nikde nenacházíme, proto nezbyvá než ji přičíst na vrub Arnobiově nedůslednosti s poukazem na skutečnost, že na jiných místech svého spisu se Arnobius o konečném zániku těch, kdo Krista nepřijali, vyjadřuje poměrně zřetelně.

⁹⁸¹ Adv. nat. I, 13.1; I, 16; I, 17; I, 19.2; I, 22.1; I, 27.1; I, 52.4; II, 12.3; II, 65.4.

s označením *gens christiana*⁹⁸² a křesťanské náboženství nese označení *religio christiana*⁹⁸³ či *fides christiana* – křesťanská víra. V Adv. nat. I, 27.1 jsou pak křesťané explicitně definováni jako „*magistro Christo summi regis ac principis veneratores*“. V případě, že projdeme citovaná místa, nemůže nám uniknout zajímavá skutečnost, totiž že Arnobius se v souvislosti s křesťany nikde nezmiňuje o svátostech.⁹⁸⁴ Na jediném místě své apologie popisuje v souvislosti s likvidací křesťanských spisů zřejmě křesťanské bohoslužebné shromáždění následujícími slovy: „*Cur immaniter conventicula dirui? In quibus summus oratur deus, pax cunctis et venia postulatur magistratibus exercitibus regibus familiaribus inimicis, adhuc vitam degentibus et resolutis corporum vincione; in quibus aliud auditur nihil nisi quod humanos faciat, nisi quod mites verecundos pudicos castos, familiaris communicatores rei et cum omnibus quos solidet germanitatis necessitudine copulatos.*“

Povšimněme si, že i zde zůstává Arnobiův popis v rovině obecné. Náš řečník hovoří o uctívání nejvyššího Boha v rámci shromáždění, dokonce i o přímlyvných modlitbách.⁹⁸⁵ Popisuje nám zde své vnímání úlohy církve v životě člověka – církevní shromáždění jsou tím, „*quod humanos faciat*“, co nabádá k lidskosti a podporuje rozmanité ctnosti, co stmeluje a spojuje.

Nic podrobnějšího se však o křesťanských shromážděních nedovídáme, zamlčeno je jak udílení svátostí, tak např. i četba Písem nebo kázání, jež nutně, coby pilíře křesťanské bohoslužby musely na shromážděních probíhat. Vzhledem k tomu, že Arnobius se ani na žádném jiném místě svého spisu o těchto součástech bohoslužby nezmiňuje, nemůžeme usuzovat jinak, než že nebyl v době, kdy výše citovaná slova psal, podrobněji s křesťanskou bohoslužbou obeznámen. Tato skutečnost koresponduje také s přesvědčením, že svou apologii sepsal patrně velmi krátce po své konverzi, nemaje zatím jasnou představu o bohoslužebném dění a jeho významu.

⁹⁸² A sice hned v úvodu první knihy v Adv. nat. I, 1.

⁹⁸³ Adv. nat. I, 2.3. I, 3.1; II, 5.5; III, 1.2.

⁹⁸⁴ Někteří dřívější badatelé byli pod vlivem Heraldovým otevření názoru, že Arnobius v Adv. nat. II, 32 činí narážku na svátost křtu. Leckelt však tento názor obdobně jako Le Nourry odmítá a poznamenává: „*Diese Absicht, die auch Le Nourry verwirft, lässt sich aber durchaus nicht halten, da ja A[rnobius], wie erwähnt wurde, nur die äussere Gnade kennt. Über die hl. Sakramente kann er also noch nicht unterrichtet gewesen sein.*“ LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*, s. 19.

⁹⁸⁵ Prosby za nepřátele jsou v následujícím pododdíle využity jako argument proti pohanské zuřivosti a snaze o likvidaci křesťanů, jež ostře kontrastuje s jejich popsanou mírností.

11.4 Zhodnocení Arnobiovy teologické koncepce

Řada nejasností, jež jsou spojeny s Arnobiovou apologií, vede nutně k zamyšlení, zda je vůbec možno pokládat Arnobia za křesťanského apologetu či teologa. Vždyť v době, kdy svůj text psal, neprošel patrně, jak praví Jeroným a dosvědčuje vlastní Arnobiův text, katechumenátem, církevní život znal pouze okrajově, stejně tak nebyl obeznámen s dřívější křesťanskou apologetickou tradicí a snad vlivem své neinformovanosti se dopustil řady nejasných formulací, za nimiž by leckdy bylo možno spatřovat heretický vliv.

Pohled na celou řadu problémů křesťanské teologie chápe náš autor poněkud deformovaně, mnoho z nich významně redukuje. Arnobiově koncepci nemůžeme upřít významný vliv pohanské filosofie, v níž se orientuje o poznání lépe než v tématech křesťanských. Obraz křesťanské víry v jeho spise je pak utvářen několika základními aspekty. Zásadní je skutečnost, že v době sepsání *Adversus nationes* stál náš autor ještě zřetelně mimo společenství církve a na řadu otázek, jež si pokládá, nemohl proto odpovědět z pozic církevních autorit, jejichž znalost neměl. S tím souvisí také Arnobiova fatální neznalost Písma, jež mu brání například ve správném pochopení trojičního učení. Nejasnosti v křesťanské teologii náš autor „supluje“ svou vlastní a ojedinělou koncepcí duše jako *media qualitas*. Ta je pro něj nejen stěžejním tématem, na němž má patrný osobní zájem – pátraje po cestě k nesmrtelnosti své duše. Je však také prostředkem kompromisu s pohanskou filosofií, pokud jde o pojetí duše, i způsobem, jak se vyrovnat s existencí pohanských božstev i s křesťanským pojetím Boha a Krista. Ona *medietas* se nicméně nevztahuje pouze na duši člověka, pojetí Boha a úlohu Krista, ale tvoří zároveň integrální součást protipohanské polemiky.

Přestože se Arnobius v mnoha ohledech jeví jako heterodoxní, není možné jej odsoudit jako heretika. Řadu témat totiž náš autor i přes malou znalost jejich pramenů či významu uchopil a vyložil správně.

Při posuzování jeho teologické koncepce je proto nutno nesoustředit se pouze na chyby, jichž se Arnobius dopustil, ale spíše ocenit to, co i přes zřejmou věroučnou neukotvenost vyložil správně. Význam Arnobiova díla netkví v jasné a zřetelné formulaci církevního učení, není systematizátorem, jakým byl jeho krajan Tertullián; zřejmě od něj ani takovou roli nebylo možno očekávat. Vždyť necelá dvě desetiletí po sepsání jeho apologie převzal otěže rozhodování v oblasti teologie kolektivní duch koncilů a synod.

Význam afrického rétora je tedy třeba hledat jinde. Domníváme se, že jeho ojedinělá apologie vykazuje sice řadu věroučných nejasností, Arnobius však tvrdohlavě trvá na svých

konceptech i za cenu logických protimluvů a celý text nese známky neuspořádanosti a chaotičnosti, ale i přesto předkládá svému čtenáři obraz své doby. Obraz pohanského konvertity, který hledá svou cestu ke křesťanství. Vidíme zde křesťanství v podstatě očima pohana,⁹⁸⁶ avšak pohana křesťanům příznivě nakloněného. Arnobius je nám tedy především svědkem, i když ne nestranným, pohansko-křesťanských polemik třetího století. Podává nám zprávu, dalo by se říci, o názoru nezúčastněné společnosti na křesťany jeho doby.

⁹⁸⁶ Arnobius sám sebe v rámci celého textu označuje za křesťana. Termínu „pohan“ zde pro jeho označení užíváme spíše pro zdůraznění jeho pohanské minulosti a zároveň neobeznámenosti s křesťanskou teologií.

12. Arnobius Afer a Minucius Felix

Jak jsme již dříve uvedli, text Arnobiovy apologie *Adversus nationes* není jediný textem, který Sabaeem objevený a za obtížných podmínek získaný kodex obsahoval. Kodex označovaný dnes jako **Codex Parisinus n. 1661** totiž jako osmou knihu zahrnoval také rozsahem podstatně kratší dialog *Octavius*, pravděpodobně nejstarší latinsky psanou apologii křesťanství z pera římského právníka a křesťanského konvertity Marka Minucia Felixe, který byl po mnohá desetiletí považován za součást apologie Arnobiovy. Právě z tohoto důvodu považujeme za vhodné zmínit se na tomto místě také o spise Minuciově a o případných bližších obsahových souvislostech s textem díla Arnobiova.

12.1 Kdo byl Minucius Felix

Stejně jako o životě Arnobiově nezachovalo se mnoho zpráv ani o životě Marka Minucia Felixe. I přes spory, jež se ve vědeckém bádání vyskytly, bylo jeho apologii nakonec přiřčeno prvenství, neboť *Octavius* byl po mnoha vědeckých diskusích nakonec uznán jako text starší než Tertullianovo *Apologeticum*. Vzhledem ke skutečnosti, že Tertullianův spis bývá datován do roku 197, musel Minuciův *Octavius* vzniknout nutně o něco dříve. Stiebitz v předmluvě ke svému českému překladu *Octavia* do češtiny klade jeho vznik do rozmezí let 175–180, nepodáváje nám však bližší vysvětlení takovéto datace.⁹⁸⁷ Přestože Minucia tedy prokazatelně od Arnobia dělí více než sto let, mají oba autoři – samozřejmě kromě těsného spojení v rámci Pařížského kodexu – mnoho společného.

Stejně jako je tomu v případě Arnobiově, jsme i u Minucia odkázáni ohledně historických reálií prakticky pouze na jeho vlastní text. Z něj lze usuzovat, že Minuciovým rodištěm byla pravděpodobně provincie Afrika, z níž pocházeli i jeho dva v textu dialogu vystupující přátelé Caecilius Natalis a Octavius Januarius, jehož jménem je ostatně dialog označován.

O ostatních osudech Minuciových se nedochovaly zprávy. Má se za to, že Minucius společně se svým kolegou Octaviem působil jako právník v Římě, kde se mimo jiné účastnil procesů s křesťany, jejichž víra je měla nakonec dovést k náboženské konverzi.

Dialog ostatně líčí jak Minucia tak jeho přítele Octavia již jako křesťany. Celý děj dialogu je vytvořen na pozadí scénérie, kdy si oba křesťanští přátelé vyjedou při příležitosti

⁹⁸⁷ STIEBITZ, Ferdinand. *Oktavius*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940, s. 2.

návštěvy svého třetího přítele Caecilia, který zůstal pohanem, z Říma na výlet do nedaleké Ostie. V průběhu cesty se mezi trojicí přátel rozvine dialog, v němž jsou postupně vznášeny jak výtky směřované proti křesťanům z úst Caeciliových, tak i argumenty prokřesťanské, jež reprezentuje Octavius Januarius. Minucius, autor textu, zůstává v debatě nezúčastněným a přijímá roli moderátora. Celá debata tří přátel končí Caeciliovým prohlášením se za křesťana: „*Itaque quod pertineat ad summam quaestionis, et de providentia fateor et de deo cedo et de sectae iam nostrae sinceritate consentio.*“⁹⁸⁸ Za ní následuje již jen stylisticky propracovaný závěr celého dialogu.

Z hlediska tematického vykazuje Minuciův spis četné podobnosti s Arnobiovým *Adversus nationes*. Přestože podrobná analýza teologických motivů a důrazů by vydala na samostatnou práci, pokoušíme se v této kapitole alespoň ve stručnosti shrnout základní motivy, jež díla obou apologetů spojují. Není totiž bez zajímavosti, že se jménem Minuciovým spojuje vědecké bádání hypotézy podobné těm, jež jsme stanovili pro případ Arnobiův.⁹⁸⁹

12. 2 *Adversus nationes* jako nepovedený opis Minucia?

Teze, že Arnobius a Minucius mají společného více než jen desky kodexu, je vzhledem ke skutečnosti, že Minuciův Octavius byl po dlouhou dobu považován za

⁹⁸⁸ Min. Fel. Oct. 40, 2. Citace latinského textu Minuciova Octavia jsou přejaty z edice: GOOLD, G. P. (ed.) *Tertullian – Minucius Felix*. London : William Heinemann LTD, 1972. 394 s. ISBN: 0-434-99250-x.

⁹⁸⁹ I Minucius je totiž, podobně jako Arnobius, leckdy pokládán za raného konvertitu, nedostatečně informovaného o křesťanské věrouce. Jindy za teologa stojícího pod vlivem některé heretické sekty. K tomuto názoru vede badatele především absence christologie v Minuciově dialogu. Výtky vznášené vůči Minuciovu textu obsahují i takovou, která nepředpokládá, že by byl Dialog Octavius sepsán pro účely apologetické. Tyto motivy výstižně shrnul Max Mühl ve svém článku pojednávajícím o Minuciově christologii slovy: „*Das Schweigen über die Person des Stifters des neuen Glaubens wollte man bekanntlich mit verschiedenen Hypothesen, die sich seit langem behauptet haben, begreiflich machen, etwa so, Minucius Felix sei ein Neubekehrter gewesen, der mit der Christologie und den Dogmen der frühen Kirche eben noch nicht näher vertraut war, oder aber, er sei den Häretikern zuzuschreiben, die die Gottheit Christi nicht anerkannten. Auch erschien es als berechtigt, den apologetischen Charakter des Octavius überhaupt zu leugnen und dieses Buch lediglich als Trostschrift für die christlichen Angehörigen und Freunde des verstorbenen Octavius auszugeben.*“ MÜHL, Max. Zum Problem der Christologie im „Octavius“ des Minucius Felix. *Rheinisches Museum für Philologie: Neue Folge*, 1968, Vol. 111, Bd. 1. s. 69–78, s. 69.

integrální součást Arnobiovy apologie, naprosto logická. Otázku po literární závislosti Arnobia na Minuciovi nedokáže moderní badání nicméně přesvědčivě zodpovědět.⁹⁹⁰

Mezi Arnobiem a Minuciem totiž sice existuje určitá obsahová shoda, podobnosti lze nalézt také ve způsobu argumentace a do jisté míry i v literární formě textů obou autorů, podrobnější prozkoumání významně podobných textových pasáží však nevykazuje dostatečnou shodu.⁹⁹¹ Typickým sporným místem je v tomto ohledu například oddíl 34.10 z Minuciova Octavia,⁹⁹² o němž jsou někteří badatelé přesvědčeni, že jej lze vykládat v souhlasu s Arnobiovou naukou o smrtelnosti duše, jíž má zde být i Minucius nakloněn, jiní se naopak domnívají, že v duchu této ideje Minuciův text vyložit nelze.⁹⁹³

McCracken uvádí ve svém výčtu arnobiovsko-minuciovských paralel celkem tři, u nichž předpokládá přímou souvislost a kloní se tedy k názoru, že Arnobius Minucia skutečně četl.

Na prvním místě se jedná o Arnobiův text z Adv. nat. III, 29.3,⁹⁹⁴ kde je Janus označen jako zakladatel Janikula, které Arnobius považuje za město (*oppidum*). McCracken se domnívá, že Arnobius zde Janikulum označil jako město vlivem nepozorné četby Octavia a nepoznamenal, že se jedná o kuliště na vyvýšeném místě.⁹⁹⁵ Tato Arnobiova chyba vede McCrackena k domněnce, že Arnobius zde chybně interpretuje pasáž z 24. kapitoly Octavia.⁹⁹⁶

⁹⁹⁰ Obdobně složitý je též vztah Arnobia k dílu Tertullianovu. Pro více informací viz LE BONNIEC, Henri. *Arnobe: Contre les gentils*, s. 55.

⁹⁹¹ McCracken k tomuto tématu poznamenává: „A careful search of the Octavius has revealed a fair number of parallel passages in which there is sufficient resemblance to justify closer scrutiny. In a majority of these instances it is possible to conclude either that evidence of dependence is entirely lacking or that some concomitant feature suggests another source at the point in question.“ McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 44.

⁹⁹² Oct. 34, 10.

⁹⁹³ McCracken v poznámkách k předmluvě svého překladu shrnuje celou problematiku, zastává se názoru, že Minucius v tomto místě shodu s Arnobiem vykazuje. McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 262, pozn. 339.

⁹⁹⁴ „*Ianiculi oppidi conditorem*“ Adv. nat. III, 29.3. Dále je Ianiculum v Adv. nat. zmíněno pouze jednou, a sice v Adv. nat. I, 36.2. Zde je pouze za zakladatele Ianicula označen Janus.

⁹⁹⁵ „*In this passage Saturn and Janus are coupled together as having given each his name to something in Italy, Saturn to the city of Saturnia, Janus to the Janiculum, the latter not being specified as a hill.*“ McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 44.

⁹⁹⁶ „*Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium, et urbem Saturniam indito de suo nomine et Ianiculum Ianus ad memoriam uterque posteritatis reliquerunt.*“ Oct. 21.6.

Podle mého názoru nelze tuto McCrackenovu tezi nikterak potvrdit. Janikulum jako město (pouze s tím rozdílem, že místo Arnobiova *oppidum* užívá termínu *civitas*) totiž označuje také Augustin: „*Saturnum fugientem benignus exceptit (scil. Ianus), cum hospite partitus est regnum, ut etiam civitates singulas conderent, iste Ianiculum, ille Saturniam.*“⁹⁹⁷ O městě ležícím na zmíněném pahorku, avšak nesoucím jméno Antopolis má hovořit též Plinius.⁹⁹⁸ Bez zajímavosti není v tomto ohledu ani skutečnost, že Elisabeth Wentworth uvádí informaci o Janovi coby zakladateli Ianicula bez dalších poznámek.⁹⁹⁹

Lze se tedy domnívat, že Arnobius mohl na tomto místě užít i jiného pramene než Minuciova Octavia. Označení Janikula jako *urbs* tedy podle mého názoru není dostatečným dokladem závislosti Arnobia na Minuciovi.

Další pasáží, v níž McCracken vidí závislost na Minuciovi, je známý Arnobiův výpad proti antickým básníkům v Adv. nat. IV, 32.1: „*Sed poetarum, inquit, figmenta sunt haec omnia et ad voluptatem compositae lusiones.*“, jenž má být paralelou k Oct. 23.1: „*Has fabulas et errores et ab inperitis parentibus discimus, et quod est gravius, ipsis studiis et disciplinis elaboramus, carminibus praecipue poetarum, qui plurimum quantum veritati ipsi sua auctoritate nocuerunt.*“ Ani zde se však, domnívám se, nemusí jednat o přímou závislost na Minuciovi. Zmíněná Arnobiova slova lze totiž vykládat též v kontextu s jeho relativně častými výpady vůči pohanským autorům, filosofům, básníkům i teologům, jak se nám manifestují v rámci arnobiovské polemiky zachycené primárně ve druhé knize *Adversus nationes*.

Posledním místem, jež McCracken uvádí, je pasáž z Adv. nat VI, 16,6n, kde Arnobius hovoří o přítomnosti zvířecích obyvatel v pohanských modlách. I zde spatřuje McCracken podobnost s Minuciem, konkrétněji s oddílem Oct. 24.1. Podle mého soudu, je i tato kritika natolik všeobecná, že Minucius zde nemusí být Arnobiovým přímým pramenem. Poznamenejme závěrem, že ani Kroll, jehož autority se McCracken na tomto místě dovolává, se v této otázce nevyjadřuje zdaleka tak jednoznačně, jak bychom z McCrackenových slov mohli usuzovat.¹⁰⁰⁰ Kroll se totiž k celé věci nevyjadřuje nikterak rozhodně, pouze připouští

⁹⁹⁷ De civ. dei, VII, 4.

⁹⁹⁸ Pro více informací viz PAULY, August, WISSOWA, Georg. Paulys Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung. col. [691], Art. *Ianiculum*.

⁹⁹⁹ WENTWORTH, Anne Elizabeth. *Roman Religion as seen in the Adversus nationes of Arnobius*, s. 4.

¹⁰⁰⁰ „... that the resemblance appears causal, as was rightly maintained by Orelli in his commentary, by Heinze and by Kroll, though as usual denied by Tullius.“ McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 45.

jisté podobnosti mezi díle Arnobiovým a Minuciovým, nedocházejí přitom ke konkrétním závěrům.¹⁰⁰¹

Míst, jež vykazují určitou podobnost s Minuciovým Octaviem, můžeme ostatně, jak uvidíme dále, v Arnobiově apologii najít poměrně vysoké množství. V tomto ohledu vykazuje Arnobiova apologie určitou, dalo by se říci „tematickou“ podobnost i s řadou názorů a argumentačních metod, jež byly v křesťanské apologetice obecně rozšířeny.¹⁰⁰² Aby však nedošlo k mýlce, poznamenejme, že jejich znalost zřejmě nechyběla ani pohanským oponentům.

12.2.1 Společná latinská apologie

Tato skutečnost vedla proto dřívější badatele k domněnce, že Arnobius, nečerpá-li přímo z Minucia, užil při tvorbě *Adversus nationes* nějaký starší, s Minuciem společný latinsky psaný pramen.

Teorii pramene společného raným latinským apologiím, tedy jak Arnobiovi tak Minuciovi, ale i Tertullianovi vyslovil poprvé Augustus Reifferscheid, na jehož hlouběji nerozpracovaný námět navazuje Jiráni a o několik desetiletí později zmiňuje tuto myšlenku ve své disertaci věnované mytologickým pramenům Arnobiova spisu Sitte.¹⁰⁰³

Jiráni stanovuje jako klíčové místo své teorie oddíl *Adv. nat. I, 36*, který označuje díky tematické shodě s ostatními latinskými autory jako „*locus communis*“ latinské křesťanské apologetiky, zároveň však vylučuje možnost, že by Arnobius čerpal přímo z díla některého svého předchůdce.¹⁰⁰⁴ Zajímavá myšlenka společného latinského apologetického pramene

¹⁰⁰¹ Kroll výslovně říká: „*Arn. steht den Ausführungen bei Tertullian und Minucius besonders nahe, und man hat fast den Eindruck, dass er des letzteren Text mit seiner erstaunlichen Vokabelkenntnis erweitert.*“ Kroll, Wilhelm. *Arnobiusstudien*, s. 86.

¹⁰⁰² V tomto ohledu panuje mezi badateli shoda, neboť tematické podobnosti mezi dílem Arnobiovým a spisy ostatních křesťanských apologetů jsou zcela patrné. Na tuto skutečnost poukazuje například již Jiráni: „*Rozebíráme-li po této stránce spis Arnobiův, vidíme, že i z něho lze uvést hojně všeobecných myšlenek i speciálních důvodů, jež nápadně se shodují s různými apologiemi řeckými a latinskými.*“ JIRÁNI, Otakar. *Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes*, s. 164.

¹⁰⁰³ SITTE, Alfons. *Mythologische Quellen des Arnobius*. Wien, 1970. 161s. Inaugural-Dissertation. Universität Wien.

¹⁰⁰⁴ „*Shody tyto, jež nepochybně značně rozhojní vědecký komentář k Arnobiovi, nelze po mém soudu vyložití reminiscencí na zmíněné latinské apologie. Brání tomu vedle různých změn a nuancí v užívání týchž moticů hlavně to, že vedle shod myšlenkových, jež jsme právě uvedli (viz JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes, s. 165. pozn. autorky), objevují se mezi Arnobiem a jinými apologety*

naráží nicméně, jak uznává sám Jiráni, na problém autorství. Původce oné hypotetické apologie se totiž nepodařilo, a zřejmě ani nikdy nepodaří, stanovit.¹⁰⁰⁵

Teorie společného literárního pramene nenašla proto mezi modernějšími badateli hlubší ohlas, výjimkou je v tomto ohledu pouze Sitte. Moderní arnobiovské bádání od hledání přímého literárního pramene upouští¹⁰⁰⁶ a většina badatelů se kloní k názoru, že Arnobius nečerpal své poznatky ani ze společného latinského pramene, ale ve větší míře ani z děl svých latinských či řeckých předchůdců. Přímou literární závislost na Minuciově Octaviovi tedy nelze prokázat.¹⁰⁰⁷

Podle mého názoru pak u Arnobia nelze ani předpokládat, vzhledem k jeho omezeným znalostem křesťanské věrouky, že by některou z apologií, nebo jakýkoli podrobnější pramen křesťanské provenience znal nebo podrobněji studoval.

Vzhledem k výše popsaným skutečnostem můžeme s jistotou stanovit pouze to, že Arnobius vykazuje významné shody s určitými *topoi* křesťanské apologetiky, mezi něž lze nepochybně počítat i onen *locus communis* sloužící Jiráni jako poněkud pochybný důkaz, které byly nejen mezi křesťanskými apologety, ale nepochybně i mezi jejich pohanskými protivníky natolik známé a rozšířené, že se s nimi i náš řečník mohl obeznámit bez větších obtíží.

nesporné doklady shod věcných, z nichž některé jsou toho druhu, že přímé převzetí ze starších zachovaných apologií jest po mém soudu vyloučeno.“ A dále: „*Ake spolu zdá se mi jistým, že mezi všemi těmi citáty jest jistá souvislost. Nejpřirozenější výklad jest uznati pro všechny jedinou společnou předlohu.*“ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 165.

¹⁰⁰⁵ JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu *Adversus nationes*, s. 171.

¹⁰⁰⁶ Vůči článku Otakara Jirániho se, sluší se poznamenat, řada autorů vůbec nevymezuje. Někteří jeho práci přecházejí pouze zmínkou, že studie je sepsána poněkud archaickou češtinou, a proto obtížně interpretovatelná. McCracken například Jirániho text sice ve svém soupise zmiňuje (McCRACKEN, George, E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 236), podrobněji se však k jeho názorům nevyjadřuje. Burger Jirániho studii nezmiňuje vůbec. Jedinou autorkou, jež se článkem O. Jirániho podrobněji zaobírala, je G. Gierlich, jež na mnoha místech své disertaci s jeho závěry nesouhlasí. Jak je patrné například zde: „*Bei den Apologeten war der Hinweis auf hervorragende Römer wie Regulus, Aquilius und andere solche berühmten Menschen sehr beliebt. Deshalb muß man wie Jirani nicht gelich an die Benutzung einer historischen Quelle durch Arnob denken.*“ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 107. Gierlich se zde vymezuje právě vůči Jirániho přesvědčení o společném apologetickém prameni.

¹⁰⁰⁷ K otázce Arnobiových literárních pramenů viz devátou kapitolu této práce.

12.3 „Loci communes“ křesťanské apologetiky

Přestože podrobný rozbor míst, jež vykazují podobnosti s Arnobiovou apologií, by vydal na samostatnou práci nemalého rozsahu, považujeme za vhodné učinit na tomto místě alespoň krátkou zmínku o společných apologetických tématech. Podrobněji se této problematice věnuje ve svém textu Jiráni i Sitte, oba však vztahují své bádání především k výše citované hypotéze o společné latinské apologii.¹⁰⁰⁸ Arnobius však nevykazuje společné rysy pouze s latinskými autory. Jeho přímá souvislost s Protreptikem Klémenta Alexandrijského byla již zmíněna, bez zajímavosti však v tomto ohledu není ani zmínka G. Gierlich, která se domnívá, že Arnobiova apologie vykazuje nezanedbatelné tematické shody s Órigenovým *Contra Celsum*¹⁰⁰⁹ a jako příklad uvádí texty Adv. nat. I, 12; I, 43; I, 49. Gierlich nicméně dochází k závěru, že přímou literární závislost mezi Arnobiem a prameny řecké či latinské provenience nelze prokázat. A tento názor sdílí moderní arnobiovské bádání.¹⁰¹⁰

K obdobnému závěru dochází Gierlich i v otázce Arnobiova vztahu ke spisům filosofického rázu.¹⁰¹¹

Oproti tomu tematických podobností, jež Arnobia určitým „nepřímým“ způsobem spojují s ostatními apologety, a samozřejmě tedy i s Minuciem, najdeme v jeho apologii velké množství.

Vzhledem k polemickému charakteru spisu vykazuje *Adversus nationes* podobnosti především v otázkách polemických. Témata, jichž se Arnobius dotýká, jsou v latinsky a ve vysoké míře i v řecky psané apologetice prvních století obvyklá.

¹⁰⁰⁸ Pro více informací viz například SITTE, Alfons. *Theologische Quellen des Arnobius*, s. 60 a dále.

¹⁰⁰⁹ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 31.

¹⁰¹⁰ Jak je podrobněji pojednáno ve čtvrté kapitole této práce. Ne vždy se však badatelé vyjadřují k otázce vztahu Arnobia k ostatním církevním autorům rozhodně. Například McCracken v poznámkách k první knize vyslovuje názor, že Arnobius mohl číst dílo Tertullianovo, odvolává se přitom na závěry Colombovy. I McCracken je ovšem ve svých vývodech poměrně opatrný a přiznává možnost (sic!) literární závislosti pouze pro první knihu Arnobiovy apologie, o níž se zároveň domnívá, že na rozdíl od ostatních prošla po svém napsání revizí. McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 268.

¹⁰¹¹ Zcela konkrétně je v tomto ohledu zmíněn střední platonik Apuleius, mezi nímž a Arnobiem Gierlich sice stanovuje tematické podobnosti, nikoli však přímou literární závislost, říká: „*Arnobius ist an keiner Stelle so präzise, dass sich eine Abhängigkeit von Apuleius erkennen liesse, geschweige denn, dass man bei Arnob auf eine Sonderlehre stiesse, die er mit Apuleius teilte.*“ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 31.

12.3.1 Křesťané zapříchinili hněv bohů

Společným motivem, který spojuje Arnobia s Tertullianem i Cypriánem, ale i s dalšími apologety, je téma odmítání obvinění ze strany pohanů, že křesťané jsou ti, kdo zapříchinili hněv bohů a s ním související katastrofy tím, že se nepodřídili římskému státnímu kultu. Tato výtka činěná křesťanům mohla v době Arnobiově nabýt obzvláštní aktuálnosti v souvislosti s Diokleciánovým pronásledováním křesťanů a jeho nábožensko-politickou reformou římského impéria.¹⁰¹² Je ovšem nutné vždy přihlížet i ke skutečnosti, že obdobné výpady proti křesťanům byly v období pronásledování obvyklé. Nemuselo se však, jak je všeobecně známo, jednat vždy o organizovaný útok. Velmi často byla určitá lokální menší pronásledování vyvolána vystupňováním obecně protikřesťanských nálad lůzy a neměla tedy hlubší intelektuální základ. Ke změně situace došlo postupně, jak poznamenává Doods, a polemika s křesťanstvím nabyla rázu – dnes bychom řekli – akademického. Jak je však patrné z všeobjímající kritiky Arnobiovy, absurdní motivy, jichž používalo k argumentaci svých výpadů většinou běžné obyvatelstvo (zde máme na mysli například označení křesťanů za původce hněvu bohů), postupně i v křesťanské apologetice¹⁰¹³ v jejím intelektuálním rozměru zdomácněly¹⁰¹⁴ a v dílech Arnobiových předchůdců (Órigenés, Minucius Felix, Tertullian),¹⁰¹⁵ ale i těch, kdo následovali po něm (Lactantius, Augustinus), se s nimi setkáváme naprosto běžně.

Protikřesťanské tendence tohoto typu byly navíc významně podpořeny nesnadnou situací v římské říši. Živelné katastrofy, válečné konflikty, politická nestabilita a ekonomická stagnace,¹⁰¹⁶ fenomény, jež se na konci třetího století pokouší Dioklecián,

¹⁰¹² K náboženskému pozadí Diokleciánových reforem viz MATTINGLY, Harold. Jovius and Hercules. *The Harvard Theological Review*, 1952, Vol. 45, No. 2, s. 131–134.

Pro naléhavost daného tématu svědčí i skutečnost, že Arnobius jej rozvíjí hned v úvodu své apologie.

¹⁰¹³ Skutečnost, že analogické výtky oponentů jsou známy i z výpadů proti antickému židovstvu a ranému křesťanství, jež bylo původně považováno za židovskou sektu, ponecháváme stranou s poukazem na skutečnost, že Arnobiovo dílo nemá k této problematice přímý vztah.

¹⁰¹⁴ DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, s. 128 nn.

¹⁰¹⁵ Pro více informací viz DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, s. 130nn a GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 4n.

¹⁰¹⁶ Arnobius je v tomto ohledu věrným svědkem své doby. Zejména politické (*bella*) a ekonomické (*negotia humana*) a zemědělskou výrobu ovlivňující činitele vyjmenovává ve třetí kapitole první knihy: „*Sed pestilentias, iniquunt, et siccitates, bella frugum inopiam locustas mures et grandines resque alias noxias, quibus negotia incursantur humana, dii nobis inportant iniuriis vestris atque offensionibus exasperati.*“ (Adv. nat. I, 3.2)

následuje příkladu některých svých předchůdců, řešit četnými reformami, ruku v ruce s formalismem státního římského kultu, který postupně pozbyl veškeré dynamičnosti tolik typické pro „mladé“ křesťanství, vede na jedné straně k příklonu římského člověka k novým náboženským směrům (mystéria, mysticismus),¹⁰¹⁷ na straně druhé pak podporuje protikřesťanské nálady.¹⁰¹⁸

Není proto divu, že Arnobius se tomuto evergreenu křesťansko-pohanské polemiky věnuje hned v úvodu své apologie a hned první kapitulu otvírá oním nařčením, vůči němuž se plánuje ve svém spisu vymezit,¹⁰¹⁹ předpokládá, že pohanská výtka je mylná a křesťané nejsou o nic bezbožnější než ctitelé starodávných pohanských kultů.¹⁰²⁰

S neštěstími, jež pohané přičítají křesťanům, se Arnobius vypořádává mimo jiné v Adv. nat. I, 3.4n, kde užívá obdobnou argumentaci, jaké užil v Apologetiku Tertullian.¹⁰²¹ Je však na místě poznamenat, že ani zde není Arnobius nezávislý na přesvědčení o absenci hněvu u pravého boha, které jasně formuluje například v Adv. nat. I, 23.1¹⁰²² a jež prostupuje veškeré polemické úvahy vztahující se k pohanskému kultu.¹⁰²³

12.3.2 Křesťané jako neetiční zhýralci a podněcovatelé nepokojů

Arnobius se, i když v omezené míře, dotýká také motivů souvisejících s křesťanskou etikou. Pomineme-li zde Arnobiovu veskrze negativní antropologii, jež nutně degraduje člověka na bytost, či zvíře (*animal caecum et ipsum se nesciens*),¹⁰²⁴ jež samo ze sebe

Pozornost, již Arnobius věnuje agrární problematice čtenáře nepřekvapí, uváží-li skutečnost, že severní Afrika byla v době římské jedním z nejvýznamnějších zemědělských regionů.

¹⁰¹⁷ Tuto praxi související se všeobecně rozšířenou vysokou mírou náboženského synkretismu zmiňuje a samozřejmě kritizuje i Arnobius, jak jsme viděli v kapitole 9.

¹⁰¹⁸ Doods tuto situaci charakteristickou pro nesnadná období lidských dějin poměrně vtipně nazývá „*potřebou fackovacího panáka*“. DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, s. 128.

¹⁰¹⁹ „*postquam esse in mundo Christiana gens coepit, terrarum orbem perisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum*“ (Adv. nat. I,1.1).

¹⁰²⁰ „*Efficietur enim profecto rationum consequentium copulatu, ut non impii nos magis, sed illi ipsi repperiantur criminis istius rei, qui se numinum profitentur esse cultores atque inveteratis religionibus deditos.*“ Adv. nat. I, 2.2.

¹⁰²¹ Apol. 11, 6n. Obdobně se tématu věnoval též Órigenés.

¹⁰²² „*Ceterum dii veri et qui habere, qui ferre nominis huius auctoritatem condigni sunt, neque irascuntur neque indignantur neque quod alteri noceat insidiosis machinationibus construunt.*“

¹⁰²³ Pro více informací o fenoménu božího hněvu u Arnobia viz kapitolu 9.2.4 této práce.

¹⁰²⁴ Adv. nat. II, 74.3.

nedisponuje – dá-li se to tak říci – civilizačními návyky, a tedy ani etickými principy.¹⁰²⁵ Křesťané byli, jak je všeobecně známo, ze strany pohanských oponentů obviňováni z neetického jednání. Není divu, vždyť křesťané svou neposlušností ve věcech státního kultu přímo dehonestovali tolik vyzdvihované a Diokleciánem v rámci reformy akcentované *mores maiorum*. Museli tedy být nutně chápáni jako zhýralci i v jiných oblastech lidského života.

Narčení z nejrůznějších mravnostních deliktů zahrnující dokonce i kultické projevy v pohanské argumentaci, ale i v křesťanské apologetice poměrně rychle zdomácněla a stala se nedílnou součástí apologetických děl i pohanských polemik. Ani Arnobius není v tomto ohledu výjimkou.

Zatímco na jedné straně v souvislosti s učitelským úřadem Kristovým vyzdvihuje – sice velmi obecně, ale přece – základní principy křesťanské etiky,¹⁰²⁶ ve věci kritiky pohanských mravů je až překvapivě konkrétní a detailní. Tato kritika je však často spojena s negativním pojetím lidského subjektu jako takového; křesťané jsou nicméně z tohoto kontextu – tak soudí Arnobius – vyňati díky Kristově zákonodárné a učitelské činnosti.

Dalším prostředkem etické kritiky jsou pro Arnobia antropomorfismy v pohanských kultech, z Arnobiova podání a přesvědčení o antropomorfní povaze božstev (zahrnující mimo jiné i zpětnou projekci v duchu Euhémerově) je tedy více než patrné, že svou kousavou kritikou pohanských kultů staví zároveň svým čtenářům před oči pokleslou morálku svých současníků.¹⁰²⁷

S etickými aspekty úzce souvisí i další z oblíbených narčení mířených proti křesťanům, a sice obvinění ze vzpoury proti státní moci. S tím souvisí i podporování nepokojů a podněcování ozbrojených konfliktů. Právě výčet ozbrojených konfliktů v dějinách lidstva tvoří Arnobiův úvod k pojednání tohoto tématu. Stěžejním je v tomto ohledu oddíl Adv. nat. I, 4.3–I.6. Arnobius zde zmiňuje významné vojenské konflikty antických dějin, Argonauty, asyrské konflikty, Trojskou válku, perského Xerxa, tažení

¹⁰²⁵ Arnobiovo přesvědčení o absenci „přirozené etiky“ lidského jedince souvisí s celou jeho antropologickou koncepcí, jak ji pojednáváme v kapitole 11.2.2 a jak vyplývá též z hodnocení lidských duší v rámci anafory „*idcirco animas misit*“ (Adv. nat. II, 39–42) a dalších pasáží Adv. nat.

¹⁰²⁶ Adv. nat. I, 6.2n.

¹⁰²⁷ Typickým příkladem jsou v tomto ohledu například pasáže Adv. nat. III, 27 jako příklad hanebnosti civilního charakteru nebo V, 17 reprezentující zvrhlosti kultického typu. Obdobné narážky na mytologickou projekci nalézáme ovšem na mnoha dalších místech Arnobiovy apologie. Vždyť právě mravnostní problematika mýtu je jedním z hlavních důvodů Arnobiova odmítnutí alegorie, jak je patrné v kapitole 9 naší práce.

Alexandra Makedonského a na posledním místě zmiňuje poslední vládce civilizovaného světa, a sice Římany.¹⁰²⁸ Rozborem dané problematiky se Arnobius opět co do tématu blíží svým apologetickým kolegům, s nimiž sdílí argumentaci založenou na vyvracení této pohanské domněnky poukazem na skutečnost, že v prvních stoletích našeho letopočtu, tedy i v období rozvoje raného křesťanství došlo naopak k úbytku vojenských střetů.¹⁰²⁹ Arnobius argumentuje v tomto smyslu křesťanskou morálkou, která, přestože je formulována velmi všeobecně, dává tušit, kam náš autor směřuje, když říká:

*„magisteriis eius acceperimus ac legibus, malum malo rependi non oportere, iniuriam perpeti quam inrogare esse praestantius, suum potius fundere quam alieno polluere manus et conscientiam cruore...“*¹⁰³⁰

Třikrát je zde, pokaždé jinými slovy, formulována známá biblická zásada citovaná apoštolem Pavlem v listu Římanům.¹⁰³¹ Badatelé se však shodují, že ani v této pasáži není možno prokázat Arnobiovu znalost Nového zákona. Zmíněný morální princip byl totiž velmi pravděpodobně dobře znám jak křesťanům, tak jejich pohanským současníkům, jak správně poznamenává McCracken.¹⁰³² Arnobiovým cílem však na tomto místě není výklad o křesťanské mravouce, daleko spíše chce obrátit, jak je jeho dobrým zvykem, výtku pohanů proti nim samotným. Tak také činí, používaje k tomuto účelu slova, jež by znalci Písma

¹⁰²⁸ O Arnobiově do jisté míry umírněné kritice Říma, se zmiňujeme na jiném místě této práce. Zde se však sluší poznamenat, že velmi zajímavý názor na Arnobiovo uchopení problematiky podává v kontextu Říma G. Gierlich, která k analýze poznamenává: *„Die Römer – nicht gekennzeichnet durch einzelne Vertreter, sondern als Gesamtheit auftretend – stehen an letzter Stelle. Sollte dies ein Hinweis darauf sein, daß auch Rom eines Tages sein Schicksal ereilen wird, zumal es seinen Herrschaftsbereich ausgedehnt hat wie kein anderes Volk zuvor, so daß Arnob für das römische Herrschafts streben nur den Begriff ‚furor‘ und den Vergleich ‚velut aliquod flumen torrens‘ für adäquat halten kann?“* GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 19. Kritiku Říma sdílí Arnobius opět s řadou svých křesťanských kolegů apologetů. Obdobný motiv nalézáme totiž jak u Tertulliana (Apol. 25,14–15), tak v Minuciovi (Min. Fel. Oct. 25,5).

¹⁰²⁹ Adv. nat. I, 6. 1.

¹⁰³⁰ Adv. nat. I, 6,2,

¹⁰³¹ „Nikomou neodplácejte zlým za zlé.“ Ř 12, 17.

¹⁰³² GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 22. a McCracken, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. Vol. 1, s. 273, pozn. 50: *„Reifferscheid cites on this passage Mathew 5,44; Romans 12,17; Thessalonians 5,15; 1 Peter 3,9 which undeniably contain the same sentiment, but as these central truths of Christianity must have been well-known to all converts , as well as to many pagans, the present passage is no certain proof that Arnobius had read the New Testament.“*

mohla velmi silně připomínat známou pasáž z Izajáše 2,4: „*universus iam dudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri tranquillitate in mollissima degeret et in concordiam salutarem incorruptis foederum sanctionibus conveniret*“¹⁰³³

Jak dokládají četné analogie, i tento argument plynoucí z – dalo by se říci – pacifistického postoje křesťanství, sdílí Arnobius nejen se starozákonním prorokem, jehož text prokazatelně nečetl, ale i s řadou svých kolegů apologetů. Obdobně totiž argumentují Justin¹⁰³⁴ i Tertullián.¹⁰³⁵

V otázkách etických se Arnobius nicméně nedá zahanbit, vedle sžíravé kritiky morálních deliktů samotných římských a obecně helénistických božstev, jak jsme ukázali výše, vrací pohanům úder i z hlediska etiky, dalo by se říci, situační. Ani tato „situační kritika“ není křesťanské apologetice úplně cizí. Obdobné výtky jako Arnobius v Adv. nat. I, 26 uvádějí ve svých spisech i ostatní křesťanští apologeté. Zásadní je v tomto ohledu však skutečnost, že pro Arnobia je takovéto jednání v zásadě projevem bezbožnosti, avšak nikoli pronásledovaných, nýbrž jejich pronásledovatelů.

12.3.3 Křesťané jako bezbožníci

Vzájemná nařčení z ateismu jsou, jak je všeobecně známo, dalším velice významným motivem pohansko-křesťanského sporu prvních tří století. Arnobius na tuto skutečnost poukazuje na mnoha místech svého spisu. Právě ve zmíněném vzájemném obvinění z ateismu se zrcadlí nepřátelské postoje obou stran.¹⁰³⁶

Pro Arnobia je nařčení z ateismu a napadání koncepce protivníka základním konstitutivním prvkem argumentace. Nepravdu oponentů se snaží prosadit primárně rétorickými kličkami, na mnoha místech pak v jejím rámci monitoruje, i když ne nezaujatě, postoje obou stran sporu.

Bez zajímavosti není ani terminologická stránka problematiky. V Adversus nationes můžeme totiž nalézt pro označení bezbožníků (a to bezbožníků na obou stranách) celou řadu termínů, jež jsou též vlastní i ostatním křesťanským autorům.

¹⁰³³ Adv. nat. I, 6.3.

¹⁰³⁴ Apol. 12.1. Pro další informace viz dále LE BONNIEC, Henri. *Arnobé: Contre les gentils*, s. 219.

¹⁰³⁵ Apol. 2.3.

¹⁰³⁶ Vzájemné obviňování z ateismu opět patří k významným *topoi* křesťanské i pohanské apologetiky. Zmiňují je ve svých dílech prakticky všichni křesťanští autoři. A nevynechává je ani Minucius Felix (Oct. 8).

Křesťané jsou kvůli odmítání pohanské bohoslužby velice často označováni nejrůznějšími termíny, jež velice pěkně shrnul Arnobius v Adv. nat. III, 28.3:¹⁰³⁷ „*nos impios, inreligiosos vocetis aut atheos.*“¹⁰³⁸ Dále jsou křesťané, dle svědectví Arnobiova, označováni jako „*inreligiosi*“.¹⁰³⁹ Negativními přívlastky však nejsou v Arnobiově polemice častováni jen pohanští vyznavači, ale velmi často i božstva samotná, jak dokládá ve své studii Ilona Opelt.¹⁰⁴⁰

Arnobius je věrný apologetickému způsobu argumentace i v tom, že obdobně, jako to činí ostatní autoři, i on obrací, o čemž svědčí i výše popsaná terminologie, nařčení z ateismu zpět proti pohanům samotným. Velice dobře je tato skutečnost patrná například v Adv. nat. III, 5.2: „*Aut igitur et vos impii, qui praeter deos paucos reliquorum officia non obitis, aut si vobis veniam ceterorum ignorantiae postulatis, eandem et nobis conciliabitis veniam, si pro parte consimili eorum religionibus abstinemus quos esse omnino nescimus.*“ Zde je vedle sebe zmíněna jak bezbožnost pohanských obviňovatelů (*igitur et vos impii*), tak, i když v podobě poněkud zaobalené, neadekvátnost pohanských obvinění vůči křesťanům (*eandem et nobis conciliabitis veniam...*).

12.3.4 Kritika bohoslužebných obřadů

Nařčení z bezbožnosti úzce souvisí i s problematikou bohoslužebných obřadů a odmítání státního kultu. I zde se jedná o *topos* obvyklý nejen v křesťansko-pohanské polemice, ale dokonce v polemice křesťansko-židovské, jak ji reprezentuje nejen Justin, ale z opačného úhlu pohledu antisemitismus křesťanského středověku a pozdějších období.

I toto téma, přestože Arnobius nevěnuje křesťanským bohoslužebným shromážděním přílišnou pozornost, jej tematicky spojuje s Minuciovým Octaviem. O bohoslužbách se náš autor pravděpodobně zmiňuje na jediném místě své apologie, a sice v Adv. nat. IV, 36.4, kde popisuje dění, jež má probíhat na křesťanských shromážděních. Ze

¹⁰³⁷ Ale též na mnoha jiných místech. Obdobnými přívlastky pak častuje i sám Arnobius své oponenty (např. v Adv. nat. 4,5). Jindy však sahá ke svému oblíbenému hyperbolickému sarkasmu: „*o sancti atque inpolluti antistites religionum.*“ (Adv. nat. III, 10.1.)

¹⁰³⁸ Gierlich poznamenává, že poslední jmenovaný termín byl v období třetího století v západních částech impéria neobvyklý. GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 69. Lze se však domnívat, že Arnobius si jej vypůjčil z řecké literární terminologie, čemuž nasvědčují i jiné četné grécismy v jeho díle.

¹⁰³⁹ Adv. nat. V, 30.

¹⁰⁴⁰ OPELT, Ilona. *Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren*, s. 163nn.

zmíněného popisu nelze vyvodit, že by se Arnobius s jistotou nějakého bohoslužebného aktu účastnil. Můžeme zde však sledovat základní motivy, jež obvykle tvoří jakousi kostru protibohoslužebných polemik.

Křesťané jsou ze strany pohanů nejčastěji obviňováni z pokoutních setkávání, na nichž dochází k nekalým praktikám nejrůznějšího druhu. Arnobius ve zmíněné pasáži naopak akcentuje kontemplativní složku bohoslužebného jednání („*in quibus summus oratur deus*“). A hned vzápětí zdůrazňuje mírumilovný rozměr těchto shromáždění, totiž vyprošování pokoje pro přátele i nepřátele, vládců i úředníky, zkrátka všechny třídy společnosti (*pax cunctis et venia postulatur magistratibus exercitibus regibus familiaribus inimicis*, etc.), jako by zde uváděl pozitivní argumentaci mířenou proti výtkám, že křesťané osnují na svých shromážděních spiknutí.

Dále náš řečník pokračuje etickým rozkladem, uváděje, že na shromážděních je hlášáno ne to, co činí člověka nepřátelským (ať již vůči druhému člověku, nebo třeba státní moci), ale naopak mírným, cudným, čistým, skromným, či laskavým (*quod mites verecundos pudicos castos*) a vede také k projevům vzájemné sounáležitosti (*cum omnibus quos solidet germanitatis necessitudine copulatos*) a vede zúčastněné tedy nejen k etickému jednáním, ale také k vzájemné solidaritě.¹⁰⁴¹

Nelze dovodit, zda záměrně, či z neznalosti se Arnobius nevěnuje konkrétním pomluvám, jež jsou s křesťanskými bohoslužebnými shromážděními spojovány a jež velmi barvitě líčí mimo jiné i Minucius Felix.¹⁰⁴² Co však při pozorné četbě Arnobiových stanovisek vypořádat můžeme, je skutečnost, že náš autor všechny tyto motivy, obvykle přisuzované křesťanským společenstvím, obratně akcentuje ve vztahu k pohanským kultům, jako by témata polemik přece jen do jisté míry znal. I tato skutečnost může tedy svědčit o pravděpodobnosti názoru, že Arnobius některá témata zamlčuje záměrně ve snaze o argumentaci, jež bude srozumitelná pohanskému publiku.

Provedeme-li srovnání Arnobiových prokřesťanských stanovisek z Adv. nat IV, 36 s protikřesťanskými výpověďmi Minuciova pohana, vidíme, že mnohdy by Arnobiova reakce mohla být odpovědí na Minuciovu výtku.

¹⁰⁴¹ I tato vzájemná solidarita s bratřími byla pohanským oponentům často trnem v oku, jak dokládají slova Minuciova: „*ac se promisce appellant fratres et sorores, ut etiam non insolens stuprum intercessione sacri nominis fiat incestum*“ (Oct. 9, 2).

¹⁰⁴² Oct. 8. 4 n.

Minuciův pohan například obviňuje křesťany z neúcty k bohům a zakládání tajných nočních¹⁰⁴³ spolků, Arnobius oproti tomu argumentuje vzýváním jediného Boha bez toho, že by ostatním byla činěna jakákoli urážka.¹⁰⁴⁴

S problematikou úcty k bohům souvisí přímo i další z výtek, a sice uctívání člověka namísto boha. Ani tuto výtku, tolik rozšířenou v pohansko-křesťanských polemikách, Arnobius neopomíná, naopak, sám ji jako jeden z názorů oponentů cituje v Adv. nat. I, 37.1.: „*Natum hominem colimus*“, aby se mohl energicky pustit do kritiky pohanského euhémrického postoje.¹⁰⁴⁵ Podobnou výtku, jakou zde uvádí Arnobius, cituje ve svém dialogu Minucius Felix.¹⁰⁴⁶ A není bez zajímavosti, že ani jeden z apologetů neodpovídá na takovouto „hozenou rukavici“ spekulací o Kristově božství.¹⁰⁴⁷ Arnobius naopak využívá nastolený motiv v akcentaci Krista jako učitele. Tento motiv, běžný v křesťanské apologetice,¹⁰⁴⁸ má pro jeho pochopení Kristova významu totiž zásadní význam, jak jsme krátce nastínili v kapitole 11.1.2.7.

Výtku, jež byla častá v raných fázích křesťanství, totiž odmítání veřejných úřadů, Arnobius na rozdíl od Minucia přímo nepojednává. Tento postoj je nanejvýš logický, je totiž

¹⁰⁴³ „*latebrosa et lucifuga natio*“ (Oct. 8, 4).

¹⁰⁴⁴ Jak je patrné z Arnobiových polemik s kulty v kapitole 9, je si náš rétor jist, že pohanská božstva a jejich vyznavači, se svými postoji a praktikami dostatečně diskreditují sami.

¹⁰⁴⁵ Podrobněji se tomuto motivu Arnobiova díla věnujeme v kapitole 9.2.3 této práce.

¹⁰⁴⁶ Oct. 29.2.

¹⁰⁴⁷ Snad proto, že oba byli v okamžiku sepsání svých textů nejspíše ranými konvertity, nebo proto, že tato nauka nebyla v jejich době ještě plně systematizována. Oba navíc nebyli v kontaktu s intelektuálními elitami křesťanské církve. Na otázku po Kristově podstatě Arnobius sice uvádí odpověď: „*Sed concedamus, interdum manum vestris opinionibus dantes, unum Christum fuisse de nobis, mentis animae corporis fragilitatis et condicionis unius: nonne dignus a nobis est tantorum ob munerum gratiam deus dici deusque sentiri?*“ (Adv. nat. I, 38.1.) Z formulace není však patrné, zda se jedná o jeho vlastní názor, nebo o prostředek polemický. Druhou možnost výkladu podporuje především kontext dané pasáže a dále úvodní slova „*Sed concedamus*.“ Vůči shodné výtce oponenta, tentokrát však formulované přímo jím, se Arnobius vymezuje ještě jednou o několik kapitol později v Adv. nat. I, 42.1: „*Natum hominem colitis. Etiamsi esset id verum, locis ut in superioribus dictum est, tamen pro multis et tam liberalibus donis quae ab eo profecta in nobis sunt deus dici appellarique deberet.*“ I zde je jeho postoj k nastolené výtce odmítavý.

¹⁰⁴⁸ K představě Krista jako učitele se vyjadřuje též Gierlich: „*Dahinter steht zunächst der Gedanke, daß Christus als Lehrer auftritt. Durch ihn erfahren wir die ganze Wahrheit, die den Menschen bisher verborgen war. Diese Vorstellung von Christus als dem Bringer der Wahrheit ist den Apologete geläufig.*“ GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*, s. 100.

nutno poznamenat, že situace křesťanství se v období mezi sepsáním Arnobiovy a Minuciovy apologie změnila i ve společenském ohledu, jak poznamenává Doods.¹⁰⁴⁹

A tak zatímco Minucius hovoří o pohrdání veřejnými úřady,¹⁰⁵⁰ stěžuje si Arnobius naopak na skutečnost, že křesťané jsou svého společenského postavení – zřejmě v duchu Diokleciánova ediktu – zbavováni.¹⁰⁵¹

12.3.5 Odmítání obětního kultu

Posledním významným motivem, který bychom chtěli, vzhledem k zájmu, jaký mu Arnobius věnuje, pojednat, je téma pohanského obětního kultu. Jedná se opět o motiv velice známý a v křesťanské apologetice i ve spisech pohanských oponentů velmi rozšířený. Na obou stranách můžeme v dílech jednotlivých autorů nalézt celou řadu narážek na obětní praxi. Ze strany pohanů je křesťanům, jak poznamenává Tertullián, ale i Minucius Felix, často vyčítán rituální kanibalismus, obscénní praktiky provázející výkon kultu (rozšířená pomluva nabývající v pohanských textech obludných rozměrů) či smyšlené motivy orgastické. Stranou ovšem nemůžeme nechat ani populární pojetí křesťanů jako uctíváčů oslí hlavy.¹⁰⁵² Sumarizaci takovýchto pomluv pro nás může představovat i Minuciův pohan, který se k těmto křesťanským „zlořádům“ vyjadřuje v 8. a 9. kapitole v rámci své řeči proti křesťanství.

Na některé z těchto motivů naráží též Arnobius. V jeho díle vidíme například vymezení se vůči mylnému chápání křesťanských shromáždění jako orgastických kultů, nebo odmítání krvavé oběti ve prospěch duchovního prožitku (viz výše). Polemika s pohanským obětním kultem se pak táhne napříč celou apologií a úzce souvisí s Arnobiovou koncepcí pravého božství, jak jsme ukázali v kapitole 9 této práce.

Arnobius patrně neměl jasnou představu o významu Krista a eucharistie v křesťanském kultu, což jasně ukazuje i jeho teologická redukce Kristovy oběti pojednaná podrobněji v kapitole 11. Z tohoto důvodu může Arnobius zcela v duchu své zploštělé teologie odmítat veškeré kultické oběti včetně eucharistie, o níž patrně nemá tušení, a akcentovat význam oběti nehmotné, oběti duchovní, již, jak sám poznamenává, pokládá za jedinou správnou

¹⁰⁴⁹ DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, s. 119–157, passim.

¹⁰⁵⁰ „honores et purpuras despiciunt“ Oct. 8.4.

¹⁰⁵¹ „exuitis nos bonis, exterminatis patriis sedibus“ Adv. nat. I, 26.1.

¹⁰⁵² O tomto fenoménu se Minucius vyjadřuje v Oct. 9,3 slovy: „Audio eos turpissimae pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari: digna et nata religio talibus moribus!“

formu oběti: „*Opinio religionem facit et recta de diis mens, ut nihil eos existimes contra decus propriae sublimitatis appetere. Cum enim cuncta quae his dantur sub oculis hic nostris videamus absumi, quid ad eos aliud ab nobis dicendum est pervenire nisi opiniones diis dignas et eorum convenientissimas nomini?*“¹⁰⁵³ Pravou obětí je tedy Arnobiovi správné a vhodné smýšlení o bozích,¹⁰⁵⁴ nikoli hmotné oběti, ať už jakkoli motivované.¹⁰⁵⁵

Svou kritikou oběti napadá Arnobius jeden z pilířů římského pohanství. Proti pohanskému obětnímu kultu staví křesťanského Boha, či lépe, svého křesťanského Boha, jenž je dary a oběťmi neuplatitelný: „*Numquid enim rex poli libamine aliquo exambitur aut hostia, ut omnia ista quibus vivitur commoda mortalium gentibus largiatur?*“¹⁰⁵⁶ S odmítáním oběti, a to nesmí zůstat nezdůrazněno, souvisí v rámci Arnobiových úvah též problematika Božího hněvu, jehož absence diskvalifikuje veškeré chápání oběti jako oběti smírcí.¹⁰⁵⁷

S problematikou obětního kultu souvisí úzce i účast na pohanských náboženských slavnostech, které, jak je všeobecně známo, nemusely mít vždy charakter ryze obětního aktu ve smyslu zvířecí či jiné oběti.

Arnobius otázku po účasti křesťanů na pohanských shromážděních, opět jeden z evergreenů křesťansko-pohanské polemiky, nechává ve svém spise zaznít přímo, a sice z úst pohanského oponenta, který říká na adresu křesťanů: „*Si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis neque adoratis nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis et religionum coniungitis ritus?*“¹⁰⁵⁸ Arnobiova odpověď na vznesenou otázku však odvádí téma hovoru jinam, než bychom očekávali. Můžeme zde vidět, že náš řečník podává ve slovech „*Possumus interim dicere: ad cultum divinitatis obeundum satis est nobis deus primus, deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus, constitutor moderatorque cunctorum, in hoc omne quod colendum est colimus, quod adorari convenit adoramus, quod obsequium venerationis exposcit venerationibus promeremur.*“¹⁰⁵⁹ vyhýbavou odpověď založenou

¹⁰⁵³ Adv. nat. VII, 37.2.

¹⁰⁵⁴ Odmítání oběti má samozřejmě přímou souvislost i s Arnobiovým pojetím pravého uctívání. Pravá bohoslužba má totiž, dle Arnobia, svůj základ v lidském srdci: „*Cultus verus in pectore est atque opinatio de dis digna, nec quicquam prodest inlatio sanguinis et cruoris, si credas de his ea quae non modo sint longe ab eorum dissita distantiaque natura...*“ (Adv. nat. IV, 30.5)

¹⁰⁵⁵ S oběťmi a motivací k nim se Arnobius vyrovnává především v rámci šesté a sedmé knihy. My problematiku pojednáváme v kapitole 9 této práce.

¹⁰⁵⁶ Adv. nat. III, 24.2.

¹⁰⁵⁷ Pro další informaci viz kapitolu 9.2.4 této práce.

¹⁰⁵⁸ Adv. nat. III, 2.1.

¹⁰⁵⁹ Adv. nat. III, 2.2.

v přesvědčení, že úctu je třeba prokazovat pouze tomu, kdo je úcty hoden (*in hoc omne quod colendum est colimus, quod adorari convenit adoramus*) a my jako bychom v těchto slovech slyšeli aluze, jimž by nesporně přitakali raní křesťanští apologeté – totiž přesvědčení, jež nepopírá existenci pohanských bohů, staví je však do sféry vlivu Boha křesťanského.¹⁰⁶⁰

Máme-li problematiku společné tematiky stručně shrnout, musíme konstatovat, že Arnobia s Minuciem Felixem, ale i řadou dalších křesťanských apologetů spojuje množství společné látky, avšak zejména v otázkách křesťanského života a bohoslužby si, na rozdíl od svých předchůdců, nemůže Arnobius, neznalý problematiky, dovolit věcnou argumentaci. Četné motivy běžné v křesťanské apologetice tak u Arnobia zůstávají na první pohled skryty a vystupují na povrch pouze v souvislosti s pohanskou náboženskou praxí.

12.3.6 Chybějící apologetický motiv – polemika s židovstvím

Snad nejvýznamnějším apologetickým motivem, který Arnobius nikde ve svém díle nezmiňuje, zatímco u jeho předchůdců se s ním setkáváme poměrně běžně, je polemika se Židy. Zatímco u raných křesťanských apologetů (například Tertulliana a Justina) je toto téma velice významné a je mu tudíž věnována náležitá pozornost, v Arnobiově polemice se s ním nesetkáváme.¹⁰⁶¹ Otázkou ovšem zůstává proč.

Odpověď na naši otázku by snad bylo možno spatřovat v Arnobiově neznalosti židovského prostředí. Víme, jak jsme podrobněji ukázali v kapitole 8.2.2, že Arnobius nebyl s židovstvím nikterak blíže obeznámen. A prakticky jediné místo, jež se v *Adversus nationes* k judaismu vztahuje,¹⁰⁶² nemůže být pro svou všeobecnost a odlišné zaměření vnímáno jako polemické, neboť i zde, a zejména v terminologickém lapsu „*sadducei generis fabulas*“, ukazuje Arnobius zeřetelně, že na polemice s judaismem jako takovým nemá zájem, ba co více, pro neznalost problematiky jí ani není schopen.

Negativní vymezení vůči judaismu není navíc u našeho autora žádoucí, uvážíme-li, že sám měl zájem na polemice s římskými náboženskými strukturami. Absenci dané problematiky lze též obhájit z pozice historicko-sociální. Arnobius nezná situaci církve a její

¹⁰⁶⁰ DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*, s. 135.

¹⁰⁶¹ Jak poznamenává i Ilona Opelt, pojednávajíc krátce křesťanské apologetické motivy. OPELT, Ilona. *Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren*, s. 162.

¹⁰⁶² *Adv. nat.* III,12.2.

původní základ v judaismu, nezná patrně ani polemiku prvních století, jak ji pro nás uchoval Justinův Dialog s Tryfónem, a nemá tedy potřebu daný motiv dále rozvíjet.

12.3.7 Terminologické podobnosti

Naopak společné rysy se svými apologetickými kolegy, a zde máme na mysli především Tertulliana, vykazuje Arnobius po stránce stylistické.

Obdobně jako Tertullian nachází i Arnobius zvláštní zálibu v literární retorzi. *Retorsio*, obvyklý a oblíbený prostředek římské soudní rétoriky, užívá Arnobius velice často, naneštěstí pro soudobé badatele, především na těch místech, kde bychom snad očekávali argumentaci křesťanského typu. Ta však našemu rétorovi přirozeně chybí a uchyluje se proto k napadání názorů svého oponenta bez uvedení vlastní argumentace.

Analogie vykazuje na mnoha místech i volba slovní zásoby. Jako příklad je možno uvést Arnobiův popis fanatismu protikřesťanských oponentů, již jsou charakterizováni termíny „*insanire, bacchari*“;¹⁰⁶³ stejné termíny přitom pro označení projevu oponentů křesťanství užívá ve svém dialogu i Minucius.¹⁰⁶⁴

Arnobiovi i ostatním, jak latinským tak řeckým apologetům je společná i kritika pohanské mytologie,¹⁰⁶⁵ přestože Arnobius s ostatními nesdílí, a to dokonce ani v omezené míře, názor, že by bylo možné alegorický výklad, proti němuž ostře vystupuje, za určitých podmínek akceptovat.¹⁰⁶⁶ Pojednání dialogu pohanství s křesťanstvím jako takového přesahuje významně rámec této práce. Odkazujeme proto dále na přehled, Doodsův, který podal v závěrečné kapitole své knihy *Pagan and Christian in an Age of Anxiety*.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶³ Adv. nat. I,1.

¹⁰⁶⁴ Min. Fel. Oct. 27.3.

¹⁰⁶⁵ Další významný *topos* pohansko-křesťanské polemiky, který představuje polemika s modloslužebnou praxí, je podrobněji pojednán v kapitole 9.2.5.4 této práce v souvislosti s Arnobiovou obsáhlou kritikou pohanské teologické koncepce.

¹⁰⁶⁶ Pro více informací viz kapitolu 9.2.2 této práce.

¹⁰⁶⁷ V českém překladu vyšla Doodsova kniha jako: DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Z anglického originálu *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* přeložil Martin Pokorný. Praha : Petr Rezek, 1997. 179 s. ISBN 80-86027-08-2.

Závěr

Adversus nationes, neobvyklá apologie křesťanství z pera afrického učitele rétoriky Arnobia ze Sikky nepatří k textům, jež by bylo možno počítat mezi známé dědictví starověké křesťanské tradice. Situace Arnobiova je vlastně téměř opačná. Od poslední – a zároveň jediné starověké zmínky církevní autority (svatého Jeronýma) uplynulo více než tisíciletí, než byl¹⁰⁶⁸ africký řečník a jeho apologie křesťanství znovu objeven renesančním badáním. Ani po svém znovuobjevení se však apologie *Proti pohanům* netěšila zvláštnímu zájmu. Text byl sice vícekrát vydán, ale první kritické vydání z pera významného filologa Augusta Reifferscheida se do rukou vědecké veřejnosti dostalo až roku 1875.

Nejen pro jeho rétoričnost, ale především díky obsahu díla samého, jehož převážnou většinu tvoří Arnobiovy rozklady nad starověkou primárně řeckou a římskou mytologickou látkou, jeví v devatenáctém i dvacátém století o Arnobiův text zájem primárně filologové a historikové. Do povědomí filosofů se dostal díky práci K. B. Franckeho, ale teologické důrazy (ovšem též se zaměřením k platónské filosofii) poprvé zkoumal roku 1965 ve své disertaci Christoph Burger, na něhož zčásti navazuje jak S. Kiss tak G. Gierlich.

Českému badání nezůstal Arnobius naprosto neznámý díky práci profesora klasické filologie Otakara Jirániho, který Arnobiovi před více než sto lety věnoval poměrně rozsáhlou studii publikovanou v *Listech filologických*.¹⁰⁶⁹ V rovině teologické však Arnobius v českém prostředí zkoumán nebyl a neexistuje ani český překlad Arnobiovy apologie.

Tato práce ve snaze poskytnout první ucelené pojednání o Arnobiem řešené problematice a uchopit je především z hlediska teologického, předkládá základní historické reálie, jež jsou nezbytně nutné pro pochopení Arnobiovy situace, stručný přehled arnobiovského badání a Arnobiových témat (viz oddíl I. Historická fakta, obsahující kapitoly 1–4). Dále – v části II – obsahuje první český překlad Arnobiova díla do českého jazyka (v bilingvním latinsko-českém provedení a se základním poznámkovým aparátem, jenž obsahuje převážně vysvětlující poznámky k pojednávané problematice). Překlad je doplněn stručnými charakteristikami či obsahy jednotlivých knih a jeho zařazení se jeví jako vhodné především s ohledem na enormní rozsah překládaného textu.

¹⁰⁶⁸ Samozřejmě s výjimkou zkratkovitého konstatování Gelasiánského dekretu a kratičkého záznamu Trithemiova (pro více informací viz kapitolu 2).

¹⁰⁶⁹ Tematicky na Jirániho navazuje Ryba, zkoumaje přínos Geleniova vydání Arnobia (pro více informací viz kapitolu 4.4.3).

Zmíněný český překlad zhotovený na základě poslední úplné latinské edice Arnobiovy apologie z pera C. Marchesiho je podkladem poslední části III, kterou tvoří studie autorky.

Předkládaná studie je prvním rozsáhlejším pojednáním na arnobiovské téma, jež je psáno v českém jazyce. Pokouší se jednak podat stručný přehled o Arnobiových „duchovních pramenech“, jak byly zpracovány především v dílech O. Jirániho a M. B. Simmonse, stranou zájmu však nenechává ani Arnobiův postoj k rané křesťanské literatuře a samozřejmě biblickému textu. Kapitola 9 této práce, která zároveň tvoří druhou kapitolu studie, je věnována Arnobiově polemice s pohanstvím. Vzhledem k množství vědeckého materiálu, který se k tématu 9. kapitoly vztahuje, a s ohledem na rozsah, který zaujímá kritika pohanských kultů v rámci *Adversus nationes*, jsme považovali za vhodné zmínit se alespoň krátce o těchto aspektech Arnobiovy apologetické práce. Těžištěm komentáře je však kapitola 11, provázená kapitolou 10, pojednávající o Arnobiově konverzi a teologických tématech. Zmíněnou kapitolu 11 tvoří rozbor teologicky významných pasáží Arnobiova spisu. Pozornost je postupně věnována jednotlivým teologickým tématům, jimž se náš autor na stránkách svého spisu poněkud nesystematicky věnuje. Závěr kapitoly tvoří zhodnocení Arnobiovy teologické pozice.

Vzhledem ke skutečnosti, že po několik století byl za integrální součást Arnobiova spisu považován dialog Octavius Marka Minucia Felixe, považovali jsme za vhodné podrobit stručnému zkoumání i tento spis Arnobiova krajana a předchůdce. Vzájemný vztah obou autorů a jimi rozebírané látky je pojednán v kapitole 12.

Cílem práce bylo představit českým badatelům, a to nejen teologům, ale také religionistům Arnobiovu osobnost a obnovit tak zájem o Arnobia a jeho dílo i v českém prostředí. Práce se snaží zdůraznit skutečnost, že Arnobius, ač nepatří k velikánům křesťanské teologie, podává řadu významných informací nejen ve sféře pohanské (především řecké a římské) mytologie, ale jeho spis obsahuje i významné informace v oblasti křesťanské teologie. Zde máme na mysli především Arnobiův význam historický a jeho svědectví o situaci křesťanů těsně před tolerančním ediktem. Dále je významným svědkem své doby v oblasti sociální a kulturní, kde podává zcela ojedinělé svědectví o vnímání křesťanství ze strany pohanů. Arnobiův text a důrazy, jsou-li správně uchopeny, poskytují zcela ojedinělý obraz křesťanské reality, a ukazují nám křesťanství tak, jak bylo vnímáno nejen ranými konvertity, ale především širšími společenskými vrstvami, které sice nebyly o jeho principech podrobně informovány, nebyly však ani deformovány antipatiemi, jež jsou

vlastní pohanským oponentům křesťanství. Arnobius je tak prost jak náhledů a názorů většinové církve, z jejichž pozic bývá zvykem nahlížet na náboženské zápisy přednicejského období, tak i pohanských intelektuálních vrstev, jejichž prismatickým hledím na historickou realitu historici starověku.

V Arnobiově textu tak nalézáme netypické svědectví o náboženském konfliktu mezi pohanstvím a křesťanstvím, které není zatíženo tradičně křesťanskými pohledy, ani typickou pohanskou argumentací. Určitá „mělkost“ Arnobiova projevu nám vlastně mezi řádky prozrazuje mnohem více, než kolik bylo patrně autorovým záměrem. Přestože Arnobiův projev je neuspořádaný, dotýká se jeho spis mnoha aspektů antické zbožnosti, morálky a kultury. Jako celek je spis sice v určitých ohledech značně nekonzistentní, přináší však zcela ojedinělé pohledy, které se často – viděno z pozice moderní křesťanské teologie – jeví jako balancující na pomezí hereze a pravověří (o tom vypovídá například Arnobiovo pojetí Krista, nejasná představa druhého stvořitele či koncepce duše jako *qualitas media*, již rozhodně nelze ztotožnit s představami křesťanskými, přestože Arnobius sám tak činí).

Svou obsáhlostí, šíří pojednávané problematiky, atypickou formou projevu (celý text je psán jako dialog sice naivního, avšak křesťana s pohanským oponentem či oponenty) a nezvyklým úhlem pohledu zve text *Adversus nationes* k dalšímu zkoumání. Toto další bádání sice přesahuje svým rozsahem rámec této práce, avšak první český překlad Arnobiova textu by mohl, jak se domníváme, být v tomto smyslu dobrým krokem. Nelze předpokládat, že by spis Arnobiův byl zapomenutou apologií přinášející převratné informace o křesťanské nauce, v tomto ohledu je Arnobius opomíjen právem. Odvažujeme se však tvrdit, že jeho apologie, je-li chápána správně, může vrhat zcela nové světlo na realitu křesťanů na konci třetího století. Arnobiův význam leží proto primárně v rovině historické či filosofické.

Jak dokládá také seminář „Krise pohanského polyteismu očima křesťanského konvertity: nevšední apologie Arnobia ze Sikky“, který je v souvislosti s realizací této disertační práce v akademickém roce 2015/2016 vyučován na UK–HTF, ukazují se Arnobiovy texty, styl a způsob argumentace i metoda uchopení problému jako velice vhodný materiál pro doplnění či ilustraci jevů pojednávaných v dalších teologických oborech a disciplínách. Zde, domnívají se účastníci semináře, je určitá Arnobiova „eklektická mělkost“ výhodou.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁷⁰ Obdobný názor ostatně sdílí též Mattingly, když v závěru své studie říká: „I have chosen Arnobius as my witness, not because he is the best evidence for Christian orthodoxy, but because he shows so clearly how a converted heathen was disposed to represent his new faith to his erstwhile companions.“ MATTINGLY, Harold. *Jovius and Hercules*, s. 133.

Arnobius lze za předpokladu, že je správně chápán a interpretován, vnímat jako velice vhodný a do jisté míry i popularizační nástroj k oslovení současné veřejnosti, již podává křesťanská témata s určitou střídmostí avšak v poutavém hávu antické mytologie a jejích motivů. Sympatický může být postmoderní společnosti také svou ideou osobní žité víry bez ohledu na církevní instituci a v neposlední řadě i svým teologicko-filosofickým eklekticismem a na první pohled „lidovou“ argumentací, s jejíž pomocí se snaží zodpovědět dobové otázky, jež jsou však ve své nekonkrétnosti a univerzálnosti v mnohém shodné s tázáním současného člověka.

Jmenný rejstřík

V rejstříku je vynecháno kvůli velmi vysokému výskytu v textu jméno *Arnobius* a stejně tak název jeho spisu *Adversus nationes*. Dále je pro příliš vysoký výskyt vypuštěno jméno *Ježíš* a titul *Kristus*. Obsažena nejsou ani vlastní jména pohanských božstev, jejichž výskyt lze snadno dohledat z rejstříků, jež byly k *Adversus nationes* vydány. Vzhledem k častému výskytu odkazů v poznámkovém aparátu k překladové části práce neobsahuje jmenný rejstřík ani jména autorů uvedených v poznámkách k překladu jednotlivých Arnobiových knih.

A

Alexandr Makedonský, 61
Alleker, J., 34
Altaner, Berthold, 24, 517
Apollón, 523
Arnobius Iunior, 21
Augustinus, 553
Axelson, Bertil, 47, 59

B

Balduinus, Faustus, 28
Bryce, H., 34
Burger, Christoph, 22, 23, 24, 26, 35, 37, 38, 39,
45, 449, 455, 460, 466, 501, 502, 504, 505, 508,
517, 518, 522, 531, 535, 565

C

Campbell, H., 34
Canterus, Theodorus, 29
Cicero, 51, 461, 465
Colombo, 26
Constantius, 19
Conte, 23
Cornelius Labeo, 47, 51, 449, 451

D

Dattrino, Lorenzo, 25
Dioklecián, 15, 18, 19, 20, 22, 25, 555
Doods, E. R., 476, 553, 561, 563, 564
Drobner, Hubertus, 26

E

Elmenhorstius, Gev., 29
Epikúros, 448
Euhémeros, 555
Eusebius, 22

F

Fortin, Ernest, L., 467
Fragu, Bernard, 31
Francke, Karl Bernhard, 43, 44, 45, 530, 565

G

Gabarrou, Francois, 47
Galerius, 18, 19
Gelenius, Sigismundus, 29, 50, 51
Gierlich, Gabriele, 25, 26, 27, 28, 42, 61, 150,
475, 483, 496, 551, 556, 558
Giraldi, 33

Gomperz, 47

Goold, G. P., 547

H

Hallman, Joseph, 50

Heraldus, Desiderius, 29, 543

Hidén, Karl, 47

Ch

Champeaux, Jacqueline, 31

J

Jeroným, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 496

Jiráni, Otakar, 51, 461, 464, 465, 521, 550, 551,
552, 565

Johnson, 49

Justin Martyr, 488, 557, 558, 563, 564

K

Kahlos, Maijastina, 458, 470

Karfíková, Lenka, 530

Kettner, Gustav, 47, 449, 460, 465

Kiss, Sebestyén, 465

Klémens Alexandrijský, 38, 46, 355, 359, 448,
452, 459, 460, 461, 465, 491

Konstantin I. Veliký, 23

Krafft, Peter, 24, 32, 33

Kroll, Wilhelm, 47, 58, 454, 456, 461, 465, 550

L

La Barre, Renatus, 29

Lactantius, 22, 25, 41, 51, 553

Le Bonniec, Henri, 23, 24, 27, 30, 31, 548, 557

Le Nourry, 36, 543

Leckelt, Bruno, 35, 36, 37, 39, 455, 456, 508,
514, 518, 519, 543

Lipsius, 33

Löfstedt, Einar, 47, 59

Lubian, Francesco, 57, 481

Lucretius, 45, 58, 448, 449, 450, 531

M

Marcovich, 48, 461

Marchesi, Concetto, 22, 28, 29, 30, 31, 34, 57,
59, 86, 88, 91, 97, 99, 216, 566

Marki6n, 41, 506, 518

Masterson, Mark, 49, 472, 473

Mattingly, Harold, 49, 528, 553

Matulíková, Olga, 52

Maximián, 19

McCracken, George, E., 22, 24, 33, 40, 57, 148,
151, 152, 216, 266, 295, 302, 452, 485, 488,
548, 552, 556, 581

McDonald, H. D., 24, 49, 457, 501, 524, 528

Meisser, Karl, 48

Meursius, Ioannes, 29

Micka, 46

Minucius Felix, Marcus, 27, 28, 29, 51, 60, 480,
491, 546, 550, 556, 559, 561, 564

Mühl, Max., 547

N

Nestorios, 37, 518

Nicholson, O. P., 49

Norden, E., 33, 52, 55

O

Oehler, Ferdinand, 29

Opelt, Ilona, 49, 55, 468, 558, 563

Orelli, 29, 33

Órigenés, 552

Ortner, Max, 486

P

Pauly, August, 16
Pavel, apoštol, 86, 88, 91, 97, 98
Petr, apoštol, 18
Platón, 38, 62, 67, 449, 450, 451, 461, 469, 531
Pohlenz, 46
Porfyrios, 451, 467, 468, 469

R

Rapisarda, 46
Reifferscheid, Augustus, 29, 30, 57, 59, 86, 88,
91, 97, 99, 460, 550
Röhricht, Alexander, 43, 44, 45, 46, **58**, 86, 88,
91, 97, 449, 450, 451, 460, 465, 521, 531
Rose, H. J., 47
Ryba, Bohumil, 51, 565

S

Sabaeus, Faustus, 28, 29, 32
Salmasius, Claudius, 29
Scheidweiler, Felix, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 453,
455, 522
Schmalz, J. H., 47, 59
Schulze, Ernst Franz, 49
Simmons, Michael Bland, 14, 16, 18, 19, 24, 40,
49, 100, 115, 469, 482, 566
Sirna, 42
Sitte, Alfons, 550, 551, 552
Stange, C., 47, 55, 58

Stewechius, Godescalcus, 29
Stiebitz, Ferdinand, 546
Swift, Louis J., 50, 470

T

Tertullián, 9, 50, 459, 485, 544, 546, 550, 553,
554, 556
Trithemius, Johannes, 21
Tullius, Friedrich, 48, 355, 359, 461, 491

U

Ursinus, Fulvius, 24, 29

V

van der Putten, 48
Varro, 24, 51
von Besnard, Franz Anton, **34**, 118

W

Wentworth, Anne Elizabeth, 48, 462, 463, 549
Wissowa, Georg, 16
Włosok, 24

X

Xerxes, 61, 555

Z

Zink, 47

Seznam použitých pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů

Prameny

DONALDSON, James. ROBERTS, Alexander. *Ante-Nicene Fathers: Volume 6*. 1. vyd. do angličtiny přeložili: Brice Hamilton, Campbell Hugh. Edimburgh : T&T Clark, 1993. část 6, Arnobius, s. 404–571. ISBN: 0-8028-8092-4.

FRAGU, Bernard. *Arnobé: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 2010. 257 s. Tome VI, Livre VI–VII. ISBN: 978-2-251-01455-5.

GOOLD, G. P. (ed.) *Tertullian – Minucius Felix*. London : William Heinemann LTD, 1972. 394 s. ISBN: 0-434-99250-x.

CHAMPEAUX, Jacqueline. *Arnobé: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 2007. 175 s. Tome III, Livre III. ISBN: 978-2-251-01445-6.

LE BONNIEC, Henri. *Arnobé: Contre les gentils*. Paris : Les Belles Lettres, 1982. 394 s. Tome I, Livre I. ISBN: 978-2-251-01014-9.

MARCHESI, Concetto. *Arnobii Adversus nationes libri VII*, 2. vyd. Turin, 1953. Turin, 1953. 437 s. Corpus Scriptorum Latinorum Paravianum, vol. 5.

McCRACKEN, George, E. *Arnobius of Sicca : The Case against the Pagans*. vol. 1. Westminster : The Newman Press, 1949. 372 s. Ancient Christian Writers, No 7, s. 1–372.

McCRACKEN, George, E. *Arnobius of Sicca: The Case against the Pagans*. Westminster : The Newman Press, 1949. 294s. . Ancient Christian Writers, No 8, vol. 2. s. 373–659.

NESTLE, ALAND. *Novum Testamentum Graece*. 27. Ausg. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2006. 812 s. ISBN: 978-3-438-05100-4.

REIFFERSCHIED, Augustus. *Arnobii Adversus nationes libri VII: recensuit et commentario critico instruxit Augustus Reifferscheid*. Vindobonae : apud C. Geroldi filium bibliopolam academiae, 1875. 352 s. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, vol. 4.

VON BESNARD, Franz Anton. *Afrikaner's Arnobius sieben Bücher wider die Heiden: aus dem lateinischen übersetzt und erklärt von Franz Anton von Besnard*. Landshut : 1842. 460 s.

Sekundární literatura

ALTANER, Berthold. *Patrologie : Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. 3. vyd. Freiburg : Herder Verlag, 1951. 492 s.

AXELSON, Bertil. *Textkritisches zu Florus, Minucius Felix und Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1945. 68 s.

BURGER, Christoph. *Die theologische Position des älteren Arnobius*. Heidelberg, 1970. 117 s. Inaugural-Dissertation. Evangelisch-Theologische Fakultät der Ruprecht-Karl-Universität zu Heidelberg. Referent Prof. D.Dr. H. Frhr. von CAMPENHAUSEN.

CONTE, Gian Biagio, *Dějiny římské literatury*. Přel. D. Bartoňková. 1. české vyd. Praha : KLP, 2003. 792 s. ISBN: 80-85917-87-4.

DATTRINO, Lorenzo. *Patrologie*. Přel. J. V. Polc. 1. české vyd. Praha : KTF UK, 1997. 282 s.

DOBSCHÜTZ, Ernst. *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis*. Leipzig : J. C Hinrichs'sche Buchhandlung, 1912. 362 s.

DOODS, E. R. *Pohané a křesťané ve věku úzkosti*. Z anglického originálu *Pagan and Christian in an Age of Anxiety* přeložil Martin Pokorný. Praha : Petr Rezek, 1997. 179 s. ISBN 80-86027-08-2.

DROBNER, Hubertus R. *Patrologie: Úvod do studia starokřesťanské literatury*. Přel. Monika Recinová. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2011. 807 s. ISBN 978-80-7298-466-4.

FRANCKE, Karl Bernhard. *Die Psychologie und Erkenntnisslehre des Arnobius*. Leipzig : Brückner & Niemann, 1878, 82 s.

FORTIN, Ernest. L. The viri novi of Arnobius and the conflict between faith and reason in the early Christian centuries, in: NEIMAN, David, SCHATKIN, Margaret, (eds). *The Heritage of the Early Church: essays in honor of Georges Vasilievich Florovsky on the occasion of his eightieth birthday*. Roma : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1973. s. 197–206.

GABARROU, François. *Arnobé son oeuvre*. Paris : Edouard Champion, 1921, 77 s.

GABARROU, François. *Le Latin d'Arnobé*. Paris : Edouard Champion, 1921, 237 s.

GEFFKEN, Johannes. *Zwei Griechische Apologetten*. Leipzig und Berlin : Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1907, 333 s.

- GIERLICH, Gabriele. *Arnobius von Sicca: Ein Kommentar zu den ersten beiden Büchern seines Werkes „Adversus nationes“*. Mainz, 1985. 415 s. Inaugural-Dissertation. Johannes Gutenberg Universität Mainz. Referent prof. Dr. A. WŁOSOK.
- KARFÍKOVÁ, Lenka. *Aurelius Augustinus: O nesmrtelnosti duše*. Praha : OIKOYMENH, 2013, 288 s. ISBN: 978-80-7298-493-0.
- KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků I : Příběhy bohů a lidí*. Praha : OIKOYMENH, 1996, 245 s. ISBN: 80-86005-14-3.
- KETTNER, Gustav. *Cornelius Labeo: Ein Beitrag zur Quellenkritik des Arnobius*. Hamburg : Heinrich Sieling, 1877, 40 s.
- KISS, Sebestyén. *Apuleius Christianus?: Arnobius: Adversus nationes*. BTK, Debreceni Egyetem 2006, s. 50.
- KRAFFT, Peter. *Beiträge zur Wirkungsgeschichte des älteren Arnobius*. Hans Herter und Wolfgang Schmid. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1966. 290 s.
- LECKELT, Bruno. *Über des Arnobius Schrift Adversus nationes*. Neisse : F. Bär, 1884. 19 s.
- LÖFSTEDT, Einar. *Arnobiana : Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius*. Lund : C. W. K. Gleerup, 1917. 107 s.
- MATULÍKOVÁ, Olga. *Arnobius jako pramen poznání své doby*. Praha, 1971. 95 s. Diplomová práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze. Vedoucí práce prof. PhDr. Radislav HOŠEK, CSc.
- MEISER, Karl. *Studien zu Arnobius*. München : Verlag der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1908. 40 s.
- ORTNER, Max. *Griechisch-römisches Religionsverständnis und Mysterienkulte als Bausteine der christlichen Religion*. Wien, 2009. 390 s. Inaugural-Dissertation. Religionswissenschaft. Referent Univ. Prof. D.Dr. Johann FIGL.
- RÖHRICHT, Alexander. *Die Seelenlehre des Arnobius : nach ihren Quellen und ihrer Entstehung untersucht*. Hamburg : Agentur des Rauhen Hauses, 1893. 64 s.
- SCHULZE, Ernst Franz. *Das Übel in der Welt nach der Lehre des Arnobius: Ein Beitrag zur Geschichte der patristischen Philosophie*. Jena, 1896. 42 s. Inaugural-Dissertation. Philosophische Fakultät an der Universität Jena.

SIMMONS, Michael Bland. *Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian*. 1. vyd. Oxford : Clarendon Press, 1995. 385 s. ISBN: 0-19-814913-1.

SKŘEJPEK, Michal. *Ius et religio: Právo a náboženství ve starověkém Římě*. 1. vyd. Praha : Vydavatelství 999, 1999. 281 s. ISBN: 80-901064-8-X.

STANGE, C. *De Arnobii oratione*. Saargemünd : Strassburger Druckerei und Verlags-Anstalt, 1893. 36 s.

STIEBITZ, Ferdinand. *Oktavius*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940. 130 s.

ТЮЛЕНЕВ, В. М. *Арнобий Старший : Против язычников в семи книгах*. Санкт-Петербург : Издательство Олега Абышко, 2013. 384 s. ISBN 978-5-903525-53-9.

TULLIUS, Friedrich. *Die Quellen des Arnobius im 4., 5., und 6. Buch seiner Schrift „Adversus nationes“*. Berlin : Kunstdruckerei Wilh. Postberg, 1934. 99 s.

URBANOVÁ, Daniela. *Latinské proklínací tabulky na území římského impéria*. 1. vyd. Brno : Host, 2014. 443 s. ISBN: 978-80-7294-681-5.

VAN DER PUTTEN, Johannes Maria Paulus Bonaventura. *Arnobii Adversus nationes 3,1–19: uitgegeven met inleiding en commentaar*. 1970. 151 s. Doktorská disertační práce. Faculteit der letteren. Vedoucí práce: Dr. C. SOETEMAN.

VON DOBSCHÜTZ, Ernst. *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis : im kritischen Text herausgegeben und untersucht*. Leipzig : J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1912. 362 s.

WENTWORTH, Anne Elizabeth. *Roman Religion as seen in the Adversus nationes of Arnobius*. Chicago, 1928. 112 s. Diplomová práce. The University of Chicago.

ZINK, Michael. *Zur Kritik und Erklärung des Arnobius*. Bamberg : Gärtner, 1873. 39 s.

Odborné články a příspěvky ve sbornících

DIGESER, DE PALMA, Elisabeth. Porphyry and the Debate over Religious Toleration. *The Journal of Roman Studies*, 1998, Vol. 88, s. 129–146. ISSN: 0075-4358.

EDWARDS, M. J. How many Zoroastres? Arnobius, „Adversus Gentes“ I 52. *Vigiliae Christianae*, 1988, Vol. 42, No. 3, s. 282–289. ISSN: 0042-6032.

- GOMPERZ, Th. Zu Arnobius. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1909, Vol. 64, s. 153–155.
- HALLMAN, Joseph. The Mutability of God: Tertullian to Lactantius. *Theological Studies*, 1981, Vol. 42, No. 3, s. 373–393.
- HEIDEN, Katharina. Christliche Transformation des antiken Dialogs bei Justin und Minucius Felix. *Zeitschrift für Antikes Christentum*, 2009, Vol. 13, No. 2, s. 204–232. ISSN: 0949-9571. DOI 10.1515/ZAC.2009.17.
- HIDÉN, K. J. De casuum syntaxi Arnobii, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 3*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Soomalainen Tiedeakatemia, 1921. 101 s.
- HIDÉN, K. J. Randbemerkungen zu Arnobius Adversus nationes I, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 2*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. 1. vyd. Helsingfors : Soomalainen Tiedeakatemia, 1921. 29 s.
- HIDÉN, K. J. Randbemerkungen zu Arnobius Adversus nationes II, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 2*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Soomalainen Tiedeakatemia, 1923. 24 s.
- HIDÉN, K. J. Die Erzählung von der Grossen Göttermutter bei Arnobius, in: *De Arnobii Adversus nationes libris VII commentationes 1*, Annales Academiae Scientiarum Fennicae. série B. Helsingfors : Soomalainen Tiedeakatemia, 1921. 16 s.
- JIRÁNI, Otakar. Mytologické prameny Arnobiova spisu Adversus nationes. *Listy filologické*, 1909, Vol. 35, s. 1–11, 80–97, 163–188, 323–339, 403–423.
- JOHNSON, H. Arnobius VII, 18 (252.14). *The Classical Review*, 1909, Vol. 23, No. 3. s. 81–82.
- KAHLOS, Maijastina. Pagan-Christian Debates over the Interpretation of Texts in Late Antiquity. *Classical World*, 2012, Vol. 105, No. 4, s. 525–545. ISSN: 0009-8418.
- KROLL, Wilhelm. Arnobiusstudien. *Rheinisches Museum für Philologie, Neue Folge*, 1917, Bd. 72, s. 62–112.
- LUBIAN, Francesco. Venus Militaris and Puerorum Stupra in the Fourth Book of Arnobius' Aduersus nationes. *Eisodos: Zeitschrift für antike Literatur und Theorie*, 2014, Vol. 1. s. 33–41. ISSN: 2364-4397.

- MARCOVICH, M. Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor. *Vigiliae Christianae*, 1986, Vol. 40, No. 3, s. 294–301. ISSN: 0042-6032.
- MASTERSON, Mark. Authoritative Obscenity in Iamblichus and Arnobius. *Journal of Early Christian Studies*, 2014, Vol. 22, No. 3, s. 373–398.
- MATTINGLY, Harold. Jovius and Herculus. *The Harvard Theological Review*, 1952, Vol. 45, No. 2. s. 131–134.
- McCRACKEN, George, E. Adversus Genera: „Arnobius on the Genders“. *The Classical Journal*, 1947, Vol. 42, No. 8. s. 474–476.
- McCRACKEN, George, E. Critical Notes to Arnobius' „Adversus Nationes“. *Vigiliae Christianae*, 1949, Vol. 3, No. 1, s. 37–47.
- McDONALD, H. D. The Doctrine of God in Arnobius, Adversus gentes. *Studia Patristica*, 1966, Vol. 9, No. 3, s. 75–81.
- MÜHL, Max. Zum Problem der Christologie im „Octavius“ des Minucius Felix. *Rheinisches Museum für Philologie: Neue Folge*, 1968, Vol. 111, Bd. 1. s. 69–78.
- NICHOLSON, O. P. The Date of Arnobius' Adversus gentes. In: LIVINGSTONE, Elizabeth (ed.) *Studia Patristica*. Berlin : Akademie-Verlag, 1984. s. 100–107.
- OPELT, Ilona. Schimpfwörter bei Arnobius dem Älteren. *Wiener Studien*, 1975, Bd. 9, s. 161–173.
- PLUMPE, Joseph C. Some Critical Annotations to Arnobius. *Vigiliae Christianae*, 1949, Vol. 3, No. 4, s. 230–236.
- QUINN, Denis Paul. Roman Household Deities in the Latin Christian Writers: Tertullian, Arnobius and Lactantius. In: BAUN, J. CAMERON, A. EDWARDS, J., VINZENT, M. (eds.) *Studia Patristica*. Leuven : Peeters, 2010, s. 71–76.
- ROSE, H. J. Arnobius IV. 12. *The Classical Review, New Series*, 1955, Vol. 5, No. 1, s. 20–21.
- RYBA, Bohumil. Sigismundus Gelenius a jeho vydání Arnobia a Minucia. *Listy filologické*, 1925, Vol. 52, s. 13–23, 91–108, 222–236, 337–341.
- SCHEIDWEILER, Felix. Arnobius und der Marcionismus. *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft*, 1954, Vol. 45, s. 42–67.
- SCHMALZ, J. H. Satzbau und Negationen bei Arnobius. *Glotta*, 1913, Vol. 5, Bd. 3, s. 202–208.

SIEBER, John, H. An Introduction to the Tractate Zostrianos from Nag Hammadi. *Novum Testamentum*, 1973, Vol. 15, No. 3, s. 233–240. ISSN: 0048-1009.

SWIFT, Louis, J. Arnobius and Lactantius: Two Views of the Pagan Poets. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1965, Vol. 96, s. 439–448.

VAN DER PUTTEN, J. M. P. B. Arnobiana. *Vigiliae Christianae*, 1971 Vol. 25, No. 1, s. 40–50. ISSN: 0042-6032.

VAN DER PUTTEN, J. M. P. B. Arnobe croyait-il a l'existence des dieux paiens? *Vigiliae Christianae*, 1971, Vol. 25, No. 1, s. 52–55. ISSN: 0042-6032.

Recenze

DRAKE, H. A. (rec.): Simmons, Michael Bland, Arnobius of Sicca: Religious Conflict and Competition in the Age of Diocletian. Oxford 1995. in: *Church History*, 1997, Vol. 66, No. 2, s. 305–307. ISSN: 0009-6407.

FREND, W. H. C. (rec.): Krafft, Petr, Beiträge zur Wirkungsgeschichte des Älteren Arnobius. Wiesbaden 1966. in: *The Classical Review. New Series*, 1967, Vol. 17, No. 3, s. 389–390.

GUINAGH, K. (rec.): Marchesi, Concetto, Arnobii Adversus nationes libri VII. Torino 1935. in: *Classical Philology*, 1936, Vol. 31, No. 4, s. 371–372.

HAGENDAHL, H. (rec.): Marchesi, Concetto, Arnobii Adversus nationes libri VII. Torino 1935. in: *Gnomon*, Bd. 16, 1940, s. 21–25.

HARRIES, J. (rec.): Le Bonniec, Henri, Arnobe, Contre Les Gentils, Tome I, Livre I. Paris 1984. in: *The Classical Review. New Series*, 1985, Vol. 35. No. 1, s. 193–193.

Encyklopedie a slovníky

GEORGES, Karl Ernst. *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. Erster Band A – H. Hannover und Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1913, Neu bearbeitet 2013. ISBN: 978-3-534-25214-5.

GEORGES, Karl Ernst. *Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. Zweiter Band I–Z. Hannover und Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1913, Neu bearbeitet 2013. ISBN: 978-3-534-25214-5.

LIDDELL, Henry, George, SCOTT, Robert. *A Greek-English Lexicon*. 9. ed. Oxford : H. S.

Jones, 1925–1940.

PAULY, August, WISSOWA, Georg. *Paulys Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft: Neue Bearbeitung*. 1. Vyd. Stuttgart : Alfred Druckenmüller Verlag. Zweite Reihe, Zweiter Band [R–Z], 1923.

PRAŽÁK, Josef, NOVOTNÝ, František, Sedláček, Josef. *Latinsko-český slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. Přepočoval Dr. František Novotný.

SVOBODA, Ludvík. et al. *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973. 744 s. ISBN: 401-22-875.

Elektronické zdroje a dokumenty

AMATA, Biagio. *Bibliografia Arnobio* [on-line]. 2012. [cit. dle 21. listopadu 2012]. Dostupné na World Wide Web : <<http://xoomer.virgilio.it/blasius2/arnobindex.html>>

Bible Works for Windows [CD-ROM], Windows 98/NT Release 4.0, Lotus Development Corp. 1998.

Patrologia Latina Database [CD-ROM], Windows 95 Release 4, Chadwyck-Healey, 1996.

QUINTILIÁN. *Institutio Oratoria* [on-line]. 2016. [cit. dle 3. února 2015]. Dostupné na World Wide Web:

<<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0062%3Abook%3D5%3Achapter%3D13%3Asection%3D29>>

Thesaurus Linguae Graecae [CD-ROM], Windows 98/NT ver. E, Irvine, 1999.

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1: Edice Arnobiova spisu (tabulka)

Příloha č. 2: Arnobiova reflexe Diokleciánových ediktů a dalších narážek na pronásledování křesťanů (schéma)

Příloha č. 1

Edice Arnobiova spisu: Tabulka

(podle McCracken: Arnobius of Sicca, *The Case against the Pagans*; Newly translated and annotated by George, E. McCracken, Vol. 1, The Newman Press, London 1947, s. 232–233.).

Převzato a doplněno.)

Editor	Rok vydání	Místo vydání	Zdrojový dokument ¹⁰⁷¹	Poznámka
Sabaeus, Faustus	1543	Řím	Codex Parisinus	Editio Princeps Obsahuje jako osmou knihu Minuciova Octavia
Gelenius, Sigismundus	1546	Basilej	Vydání Sabaeovo	Obsahuje Minuciova Octavia; Reprint 1560 (Frobenius)
La Barre, Renatus Laurentius	1580	Paříž		Obsahuje Minuciova Octavia
Canterus, Theodorus	1582	Antverpy		Obsahuje komentář
Ursinus, Fulvius	1583	Řím	Codex Bruxelensis	Obsahuje Minuciova Octavia; tzv. „druhá římská edice“
Meursius, Ioannes¹⁰⁷²	1598	Lyon	Codex Parisinus	
Elmenhorstius, Geverhardus	1603	Hannover	Codex Bruxelensis	Kombinace vydání Geleniova a Ursinova. Obsahuje Minuciova Octavia.
Stewechius, Godescalcus	1604	Antverpy	Codex Bruxelensis	Obsahuje komentář. Uvádí text Ursinův se Stewechovými poznámkami.
Heraldus, Desiderius	1605	Paříž	Codex Parisinus	Text založen na Ursinovi. Obsahuje komentář. Obsahuje Minuciova Octavia.
Elemenhorstius, Geverhardus	1610	Hamburg	Codex Bruxelensis	Text založen na edici z 1603. S dodatky z Ursina a Stewechia. Obsahuje Minucia.
Canterus, Theodorus	1618	Cologne		Jako součást <i>Magna bibliotheca veterum Patrum</i> .
Stewechius, Godescalcus	1634	Douai		Vychází z Bruselského opisu (Codex Bruxelensis) S komentáři Leandera de San Marino.
Rigaltius, Nicolaus	1643	Paříž		
[Salmasius, Claudius],	1651	Leyden	Codex Bruxelensis	S poznámkami Canterovými, Stewechiovými, Elmenhorstovými a

¹⁰⁷¹ Kodex, na němž je vydání založeno.

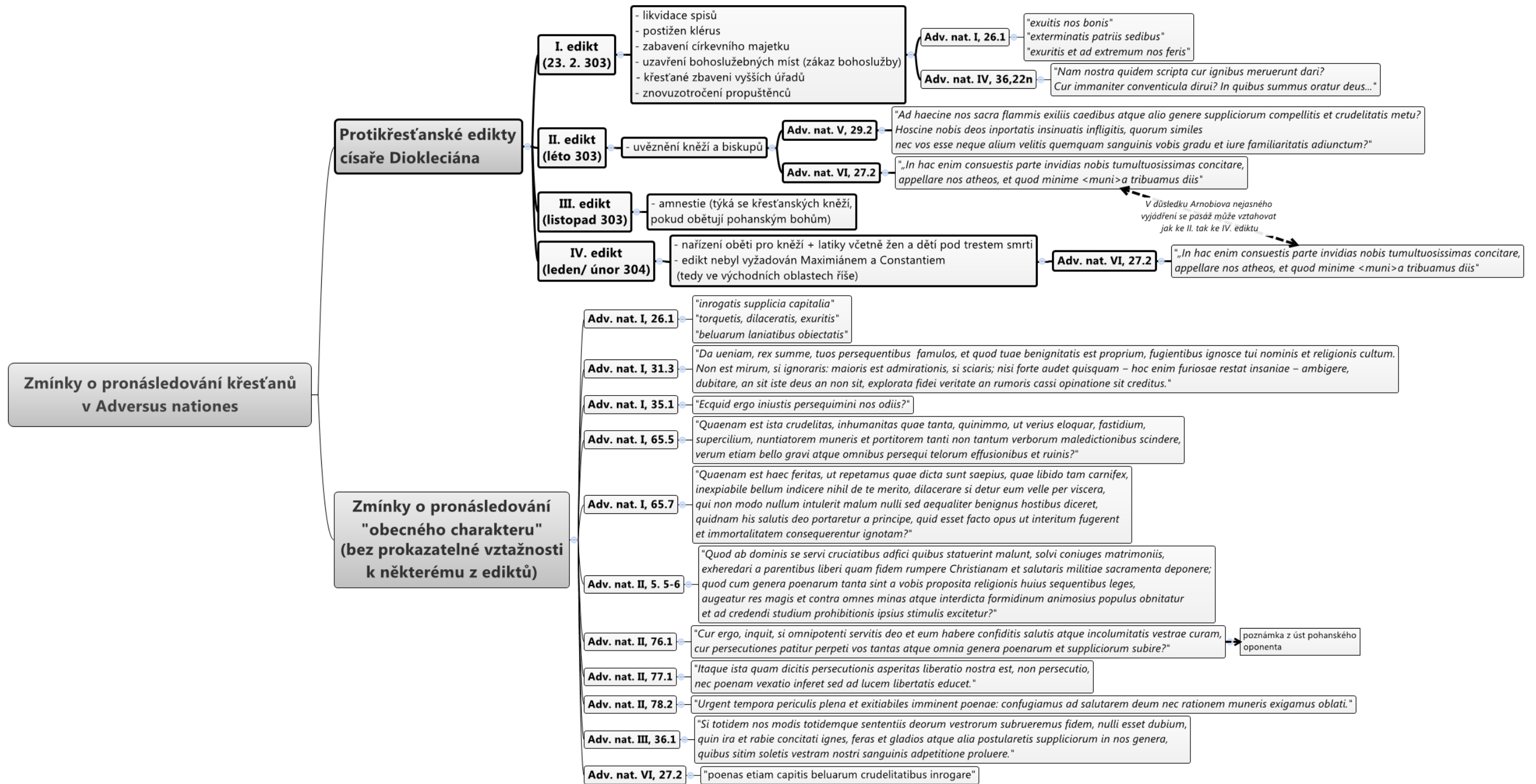
¹⁰⁷² McCracken ve svém přehledu toto vydání neuvádí.

Thysius, A.				Heraldovými.
Canterus, Theodorus	1654	Paříž		In: <i>Magna bibliotheca veterum patrum.</i>
Priorius, Philippus	1666	Lyon-Genoa		Text založen na Salmasiovi; převzat i s typografickými omyly. Vydáno v rámci edice spisů Cypriánových.
	1677	Lyon-Genoa		In: <i>Maxima bibliotheca veterum patrum.</i>
Canterus, Theodorus	1680	Leyden		In: <i>Sanct. bibliotheca Patrum.</i>
Nourryus (Le Nourry)	1715	Lyon		
Nicolaus Gallandius, A.	1768	Benátky		In: <i>Bibliotheca veterum Patrum.</i> Text založen na Salmasiově Leydenské edici, s Prioriovými poznámkami. První vydání rozděluje text do kapitol.
Oberthurius (Oberthür), C.	1783	Würzburg		In: <i>Opera omnia sanctorum Patrum latinorum 5.</i> Canterův text opravený Salmasiem. Obsahuje dělení kapitol převzaté do všech pozdějších vydání.
Schoenemann, K. T. G.	1792	Lipsko		In: <i>Bibliotheca historico-literaria Patrum Latinorum I.</i>
Orelli, Joseph Conrad	1816–7	Lipsko	Codex Parisinus	
Caillau, A. B.	1829	Paříž		In: <i>Collectio selecta SS. Ecclesiae Patrum.</i>
Anonym	1836	Paříž		
Anonym	1838	Besançon		
Hildebrand, G. F.	1844	Halle		Obsahuje komentář.
Migne, J. P.	1844	Paříž		In: <i>Patrologiae Cursus Completus, Series Latina (vol. V);</i> základem: Orellius, Schoenemann a LeNourry.
Anonym	1845	Lyons-Paris		
Oehler, Franciscus	1846	Lipsko	Codex Parisinus	In: E. G. Gersdorf, <i>Bibliotheca Patrum ecclesiasticorum selecta.</i> Vol. 12.
Reifferscheidius (Reifferscheid), Augustus	1875	Vídeň		In: CSEL, vol. 4. První kritické vydání.
	1890			Reprint.

Marchesi,	1934	Turín	In: <i>Corpus scriptorum latinorum</i>
Concetto	1953		<i>Paravianum</i> , vol. 62.
Le Bonniec,	1982	Paříž	Poslední, zatím nekompletní vydání
Henri			Arnobio vycházející v nakladatelství
			Les Belles Lettres. Dosud byly vydány
			tři svazky – knihy I, III a VI–VII.

Příloha č. 2

Arnobiova reflexe Diokleciánových ediktů a dalších narážek na pronásledování křesťanů (schéma)

Zusammenfassung

Adversus nationes Arnobia ze Sikky a Octavius Minucia Felixe

Adversus nationes des Arnobius von Sicca und Octavius des Minucius Felix

Ladislava Říhová

Diese Dissertation, die der Persönlichkeit und dem Werke des afrikanischen Rhetoriklehrer Arnobius von Sikka gewidmet ist, versucht diese Problematik dem tschechischen Leser präsentieren. Diese Intention erklärt sich im Zusammenhang mit dem unbefriedigenden Zustand des tschechischen Arnobiusforschung als besonders wichtig, weil die Arbeiten, die das Thema des Arnobius behandeln, schon älteren Datums sind.¹⁰⁷³ Eine neue Revision ist auch deswegen von Bedeutung, da wir leider noch keine Übersetzung vom Arnobius' Werk Adversus nationes aus dem Lateinischen ins Tschechische haben. Die Idee der Autorin dieser Dissertation, das Arnobiusthema auf dem Boden der theologischen Fakultät zu öffnen, erhob sich aus der Tatsache, dass Arnobius nicht nur Rhetoriker, sondern auch Christ, und zwar Konvertit war und seine Apologie gerade in der geschichtlich angeregten Zeit der Diokletianischen Verfolgung der Christen geschrieben wurde. Als Rahmen der Polemik und besonders der christlichen Thematik im Arnobius, wurde der Dialog Octavius des Apologeten M. Minucius Felix benutzt, mit dem die polemischen Hauptmotive des Werkes Adversus nationes kompariert wurden.¹⁰⁷⁴

Die Arbeit ist wegen des großen Umfangs in drei Hauptteile (I, II, III) verteilt. Der erste Teil ist den historischen Realien gewidmet und umfaßt die Kapiteln 1–4, die die historische Einleitung, das Leben und die Lebensbedingungen des Arnobius, die Problematik der kritischen Editionen des Textes und die Reflexion der wissenschaftlichen Forschung umfassen.

Im zweiten Hauptteil wurden die Kapitel fünf bis sieben eingegliedert, die sich der Problematik des arnobianischen Stils und Vokabulars widmen. Kapitel sechs versucht die

¹⁰⁷³ Bisher wurden dem Arnobiusthema nur zwei größeren wissenschaftlichen Studien, die in der tschechischen Sprache geschrieben sind, gewidmet. Es war die Studie des Professors Otakar Jiráni, die die mythologischen Quellen des Arnobius beschreibt und die schon vor mehr als hundert Jahren herausgegeben wurde, und die Diplomarbeit über Arnobius als Zeuge seiner Zeit, die Olga Matulíková am Anfang der siebziger Jahren geschrieben hat.

¹⁰⁷⁴ Vor allem im Rahmen des zwölften Kapitels.

Hauptthemen der einzelnen Bücher des *Adversus nationes* vorzustellen und im siebten Kapitel sehen wir in der Form einer Bilingua den lateinischen Text und seine tschechische Übersetzung mit den Fußnoten zu den strittigen Stellen des Textes und die Erklärung der wenig bekannten Namen und Personen der griechischen sowie römischen Mythologie und Geschichte, die im Arnobius-Text häufig auftauchen.

Der letzte Hauptteil umfaßt den eigentlichen Kommentar (Kapitel 8–12), in dem folgenden Themen betrachtet wurden: Das achte Kapitel widmet sich dem Thema der christlichen sowie der heidnischen Quellen von Arnobius' Aussagen, beinhaltet auch die Auseinandersetzung des Apologeten mit der heidnischen Philosophie und mit den philosophisch-religiösen Richtungen, die in dem heidnischen Milieu der Zeit dominierten. Anschließend wurde die eigentliche Thematik der Auseinandersetzung mit konkreten Gruppen und Richtungen, vor allem aber mit heidnischen Religionsvorstellungen, aufgrund der konkreten Textstellen untersucht.

In den letzten drei Kapiteln kommen wir endlich zu eigentlichen christlichen Thematik des Arnobius-Textes. Zuerst wurde das Thema der Konversion des Arnobius, wie er es im ersten Buch seines Werkes beschreibt, betrachtet, danach folgt die Bearbeitung der christlichen Thematik im Bezug auf den in der Apologie allgegenwärtigen polemischen Ton der Schrift. Wir behandeln Schritt für Schritt die Hauptthemen der christlichen Theologie im Arnobius-Text, und so werden seine Meinungen im Bereich der Trinitätstheologie, Soteriologie, Anthropologie und Erkenntnislehre beschrieben. Und das letzte Kapitel, wie schon oben gesagt, setzt sich mit der Problematik der christlichen apologetischen Thematik auseinander. Hier wurde als Rahmen des Kapitels der Dialog Octavius ins Feld gezogen, nicht nur darum, dass es sich um erste lateinische Apologie handelt, sondern auch wegen der Ähnlichkeit der behandelten Motive.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass das Thema der Arnobiusforschung wurde in der vorgelegten Dissertation auch dem tschechischen Forschern neu geöffnet. Arnobius als konvertierte Heide zwar keinen großen Beitrag zur Geschichte der Theologie beibringt, ist aber ein sehr bedeutende Zeuge der ideologischen Änderungen des antiken Denkens in der Zeit vor dem konstantinischen Toleranzedikt. Als ehemalige Heide und als Mann, der noch nicht im engen Kontakt mit der Kirchenpraxis war, zeigt Arnobius seinem Leser auch die bei anderen christlichen Apologeten sonst durch christlichen Dogmen und Lehre verdeckten Aspekte, die viel zum Verständnis der gemeinsamen Verhältnisse der Christen und Heiden der späteren Antike beibringen können, die aber auch deswegen wichtig sind, dass sie, natürlich nur wenn sie richtig rezipiert werden, was auch nicht selbstverständlich ist, wie

ältere Arnobiusforschung zeigt, – sozusagen – neues Licht auf die Ausformung der Lehre der Großkirche werfen können.